

JOGI TANULMÁNYOK
2014

Budapest

JOGTUDOMÁNYI ELŐADÁSOK
az EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLÁINAK
JUBILEUMI KONFERENCIÁJÁN

20 ÉVES A DOKTORI KÉPZÉS AZ ELTE JOGI KARÁN

2014. JÚNIUS 13.

**Kiadja: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola**

**Szerkesztette: dr. Fazekas Marianna
Budapest 2014**

TARTALOM

ELŐSZÓ	8
AGRÁR- ÉS SZÖVETKEZETI JOGI SZEKCIÓ	9
<i>Bak Klára</i>	10
A Hangya szövetkezeti rendszer fejlődéstörténetéről.....	10
<i>Héri Anikó</i>	21
A hazai állatvédelmi jog az új Polgári Törvénykönyv tükrében	21
<i>Holló Klaudia</i>	29
Gondolatok a Földforgalmi törvényről	29
<i>Kocsis Gabriella</i>	38
A termőföldre vonatkozó törvényi változások hatásainak vizsgálata az erdőkre, mint különös termőföldekre	38
<i>Kustyán Georgina</i>	49
Ingatlan-nyilvántartás az új Ptk. tükrében.....	49
<i>Nagy Erika</i>	58
Az új finn szövetkezeti törvény vagyoni jogi rendelkezéseiről.....	58
<i>Nagy Krisztina</i>	63
A szövetkezet alapításra vonatkozó szabályok az új Polgári Törvénykönyv, a szövetkezetekre vonatkozó egyéb speciális jogszabályok és az Európai Szövetkezet Statútumáról szóló 1435/2003/EK tanácsi rendelet tükrében	63
<i>Papik Orsolya</i>	75
Az agrár-marketing szövetkezetek szabályozása történeti viszonylatban	75
ALKOTMÁNYJOGI SZEKCIÓ	85
<i>Balázs Ágota</i>	86
Problémák a jogorvoslathoz való jog köréből	86
<i>Bujdosó András</i>	93
Az országgyűlési bizottságok vizsgálati tevékenységét érintő legújabb változások	93
<i>Klein Tamás</i>	102
A sajtószabadság fogalmának színeváltozásai	102

BÜNTETŐJOGI SZEKCIÓ	114
<i>F. Kiss Gabriella</i>	115
A magyar csődbűncselekményekre vonatkozó hatályos jogi szabályozás	115
<i>Láris Liliána</i>	124
Az Európai Ügyészség létrehozásáról szóló rendelettervezet és a Velencei Bizottság által megfogalmazott európai standardok.....	124
<i>Marosvári Attila</i>	138
Veszély 3.0 avagy a definiált „egyértelműtlenség”.....	138
<i>Mayer Erika Noémi</i>	145
Az embercsempészás elkövetési és ítélkezési gyakorlata Magyarországon	145
BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI ÉS BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI JOGI SZEKCIÓ	155
<i>Grósz Tamás</i>	156
A bírói mérlegelés mikéntje ellentétes szakvélemények esetén.....	156
<i>Király Eszter</i>	167
A törvényes vád hiánya miatti megszüntető végzés “jogerőtlenedésének” tanulságos története	167
<i>Nánási Gábor</i>	180
A beismerésen alapuló külön eljárások, középpontban a bíróság elé állítással	180
<i>Peisch András</i>	189
A szubszidiaritás elve győz? – gondolatok az Európai Ügyészségről szóló bizottsági rendelettervezetről	189
JOG- ÉS TÁRSADALOMELMÉLETI SZEKCIÓ	203
<i>Bihari Zsuzsanna</i>	204
Dráma a jogelméletben – Horváth Barna génuszai	204
<i>Daragó Dénes</i>	215
Az egyiknek sikerül, a másiknak nem?.....	215
Brandolinus és Machiavelli	215
<i>Isztin Péter</i>	224
Hajléktalanság és büntetőjog – egy közgazdaságtani perspektíva	224
<i>Kiss Valéria</i>	238
Az élő jog koncepciójának empirikus vizsgálata. A jogtudat-kutatások módszertani problémái	238
<i>Lugosi József</i>	249

A jogvédelmi igény.....	249
<i>Sebestyén Andrea</i>	260
Kísérlet a hazai joggyakorlat feminista jogelméletek szemszögéből való elemzésére	260
KÖZIGAZGATÁSI ÉS PÉNZÜGYI JOGI SZEKCIÓ	269
<i>Balogh Virág</i>	270
Reklám- és fogyasztóvédelmi jog a szocializmusban.....	270
<i>Szebelédi Ferenc</i>	283
Reparatív szemlélet a pénzügyi fogyasztóvédelemben.....	283
<i>Szegedi László</i>	294
Az uniós ügynökségek piacszabályozói hatásköreinek ellentmondásai az Európai Unió Bíróságának C-270/12. számú ítélete tükrében.....	294
<i>Francsovics István</i>	303
A vállalkozó fogalma és a gazdasági jog a szocializmusban	303
<i>Rácz Dániel</i>	312
A nemzetközi adózás új kihívásai: a digitális gazdaság	312
<i>Szatmári Zsolt</i>	323
Az immateriális javak nemzetközi adózásának kérdései	323
<i>Varga Bernadett</i>	338
Nemzetközi információcsere az adójogban.....	338
KRIMINOLÓGIA SZEKCIÓ	349
<i>Buza Gábor Attila</i>	350
Hatékony bűnmegelőzés?.....	350
<i>Doszpoth Anna</i>	355
Az etnikai konfliktusok és a kirekesztés dinamikája Ruanda példáján	355
<i>Gedeon Valéria</i>	364
Karnevál a mindennapokban	364
<i>Hana Adrienn</i>	375
A fiatal felnőttek kriminalitásának egyes kriminológiai és büntető igazságszolgáltatási kérdései	375
<i>Kiss Tibor</i>	382
Áldozattá válás dimenziói az online szintéren	382
<i>Podoletz Léna</i>	394

A közrend és a közbiztonság fogalmának értelmezése Concha Gyözőnél	394
<i>Schweighardt Zsanett</i>	402
A szabálysértési ügyekben alkalmazott közvetítői eljárás első öt hónapjának tapasztalatai	402
<i>Zséger Barbara</i>	415
Az elkövető és az állam felelőssége a bűncselekménnyel okozott károkért	415
MUNKAJOGI SZEKCIÓ	425
<i>Ajtay-Horváth Viola</i>	426
A munkajogi kárfelelősség egyes kérdései az új Polgári Törvénykönyv tükrében	426
<i>Bárdos Rita</i>	437
Az üzleti titokra vonatkozó polgári jogi szabályozás változásának munkajogi hatásai	437
<i>Hungler Sára</i>	448
Employee Involvement as a Tool to Promote Social Justice	448
<i>Sütő Krisztina Erika</i>	460
Az állásbiztonság néhány alapkérdése az új Munka Törvénykönyve tükrében	460
NEMZETKÖZI JOGI SZEKCIÓ	471
<i>Buzás Péter</i>	472
Etikai normák érvényesülése az EJEB asszisztált öngyilkossággal kapcsolatos gyakorlatában	472
<i>Sulyok Katalin</i>	484
Az államok mozgásteret a környezetkárosítás elleni védelem meghatározásánál az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában	484
<i>Sütő Tímea</i>	495
Az Európai Unió harmadik energiacsomagja	495
POLGÁRI JOGI SZEKCIÓ	509
<i>Baksa Gréta</i>	510
Foreign Experience of Mandatory Mediation in Family Law Disputes	510
<i>Bodzási Balázs</i>	521
Háromoldalú jogviszonyok a zálogjog körében	521
<i>Csehi-Kenderes Andrea</i>	534
Fogyasztóvédelmi szabályok érvényesülése az új Polgári törvénykönyvben	534
<i>Lányiné Toldi Judit</i>	545
Közjegyzői szerepvállalás az új Ptk. Családjogi Könyvének tükrében	545

<i>Lukács ManuÉla Linda</i>	557
Jogi kérdések egy startup alapítás során	557
<i>Megyeri Nóra</i>	565
A cselekvőképesség szabályozásának új irányai	565
<i>Miczán Péter</i>	575
A bizalmi vagyonkezelés vagyonrendelő hitelezője általi felmondásáról	575
<i>Nagy Gergő</i>	587
Sérelemdíj: mi változik?.....	587
<i>Pál Szilvia</i>	598
A kötelemragasztó házastársi hűségről családjogon innen és családjogon túl.....	598
<i>Stump Krisztina</i>	609
A személyhez fűződő jogok vagyoni vonatkozásai - új fejlemények.....	609
<i>Telek Eszter</i>	623
A másodlagos szoftverpiac szerzői jogi kérdései	623
<i>Várhomoki-Molnár Márta</i>	635
A koncesszió magyar modellje és az uniós jog	635
POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI ÉS NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI SZEKCIÓ	645
<i>Aleku Mónika</i>	646
Az ügyészi fellépés	646
<i>Bencsik Klaudia</i>	654
A class action eredete és kialakulása a polgári perjogi kodifikáció tükrében	654
<i>Kaszás Eszter</i>	664
Az orvos polgári jogi felelősségének egyes kérdései	664

ELŐSZÓ

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának doktori iskolái – az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola és a Politikatudományi Doktori Iskola – negyedik alkalommal rendezték meg a Kari Doktorandusz Konferenciát. Az idei konferenciának különleges jelentőséget adott, hogy az elsők között az országban, 20 évvel ezelőtt alapították meg a Kar két doktori iskoláját az állam- és jogtudomány, valamint a politikatudomány tudományágakban.

Az idei konferenciára mintegy 90 jogász és 12 politológus PhD-hallgató jelentkezett, az előadásokat 11 szekcióban hangzottak el. A konferencia programjában az állam- és jogtudományok teljes köre, és számos ezzel összefüggő fontos társadalomtudományi téma szerepelt. A politikatudományi programban politikatörténeti, eszmetörténeti, nemzetközi és hazai politikát elemző előadásokat hallgathattak meg az érdeklődők.

A konferencián elhangzott előadások nagy érdeklődést és élénk vitát váltottak ki az egyes szekciókban. Ezért szokásaink szerint az előadottakat írásbeli változatban, tanulmánykötetként is közreadjuk. Az idők szavát és az olvasási szokások változását követve azonban a konferenciakötet első alkalommal jelenik meg csak elektronikus kiadványként az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar honlapján. A kétkötetes kiadvány tükrözi az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara doktori iskoláiban folyó oktatás és tudományos munka, tematikus gazdagságát, eredményeit és magas színvonalát. A hagyományosan „*Jogi tanulmányok*” címet viselő kötet az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola jelenlegi és frissen végzett hallgatóinak tanulmányait tartalmazza.

Mindenkinek figyelmébe ajánlom a kiadványt, aki érdeklődik az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola tudományos munkája iránt, és remélem, hogy a tanulmányok füzére minden kedves Olvasónak új tudományos ismereteket és valódi szellemi élményt nyújt majd!

Budapest, 2014. augusztus

Dr. Fazekas Marianna
szerkesztő
az Állam- és Jogtudományi, Politikatudományi Tudományági
Doktori Tanács alnöke

AGRÁR- ÉS SZÖVETKEZETI JOGI SZEKCIÓ

BAK KLÁRA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Réti Mária habil. egyetemi docens

A HANGYA SZÖVETKEZETI RENDSZER FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉRŐL

„A „Hangya”- szövetkezetek multja a maga egyszerűségében a szövetkezeti eszme diadalmos érvényesülésének történetét tartalmazza.”¹

Bevezetés

A vidéken élő népesség társadalmi-gazdasági helyzetének kiegyenlítése mind nemzetgazdasági, mind társadalmi szempontból a jelenkor egyik alapvető megoldandó kérdésének számít. A vidéki lakosság gazdasági elmaradottsága, társadalmi elszigeteltsége észlelhetően erősödik. Ennek ellensúlyozásaként, hatékony eszközre van szükség a vidéki elvándorlás megállítására, s ezzel összefüggésben vidéken a foglalkoztatás ugrásszerű megnövelésére. E körben nagyobb hangsúlyt szükséges fektetni a vidéki lakosság képzésére, szakismereteinek bővítésére, adott esetben átképzésére annak érdekében, hogy a vidéki társadalom könnyebben munkához jusson, s a munka révén társadalmi megbecsültsége is erősödjön. A vidéki kis- és középbirtokos réteg szervezett összefogása is elengedhetetlen abból a célból, hogy a termelők, tágabb megközelítésben az agrárpiacok alanyai, versenypiaci viszonyok között is megállják a helyüket.

Jelen munka azért idézi vissza és elemzi az 1898. január 23-án megalakult Hangya Szövetkezeti Központ, majd az abból későbbiekben kifejlődött országos hálózatú Hangya szövetkezeti rendszer (a továbbiakban: Hangya modell) tevékenységét, eredményeit, szabályozási környezetét, mert a Hangya modell a vidéken élő népesség gazdasági megsegítését, társadalmi-gazdasági mobilizálását tekintve kiugróan hatékony, Európa-szerte elismert, átfogó szervezeti-jogi keretnek bizonyult a XX. század elejétől a II. világháborúig. Álláspontunk szerint a jelenkor számára egyik meghatározó, követendő példaként szolgálhatnak a Hangya modell működéséből, a működését átható szabályozási alaptételekből levonható tanulságok a vidéki lakosság életkörülményeinek javítása körben.²

A Hangya modell szabályozási környezetének összehasonlító ismertetését állítjuk fókuszba, áttekintve a Hangya Szövetkezeti Központ, illetve a Hangya Szövetkezeti Központ kötelékébe tartozó szövetkezetek alapszabályát is. A szabályozás bemutatásához azonban

¹ A „Hangya” Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Első 25 éve. A „Hangya” saját kiadása, nyomtatott a Hangya Házinyomdában, Budapest, 1923. Előszó

² V.ö. PRUGBERGER 1990. 31-34.; NAGY 2010. 17-29.

kiinduló pontként szükséges a Hangya szövetkezeti rendszer kialakulásához vezető korabeli társadalmi, gazdasági viszonyok felvázolása, valamint Hangya modell révén elért társadalmi, gazdasági eredmények bemutatása is, amelyek nélkül a valóság és a jogi szabályozás közötti összefüggések kezelhetetlenek és megérthetetlenek.

I. A Hangya Szövetkezeti Központ létrejöttének társadalmi, gazdasági környezetéről

A jobbágyfelszabadítás társadalmi-gazdasági hatásáról

A XIX. század közepén végbement jobbágyfelszabadítást³ követően létrejött, az ország lakosságának háromnegyed részét kitevő⁴ vidéki parasztság helyzete Magyarországon kifejezetten kedvezőtlenül alakult. Ennek egyik okát volt, hogy az említett, korábban függésben lévő, mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi réteg magára maradt, önállóan kellett a gazdasági élet szereplőjévé válnia, a gazdálkodást megszerveznie, melyre azonban nagymértékben felkészületlen volt.⁵ További nehézséget okozott ezzel párhuzamosan az is, hogy egymást követő években átlagon aluli volt a termés,⁶ ami szintén a kis- és középbirtokosok létbizonytalanságát erősítette és az elszegényedés irányába hatott. Mindezekkel egyidejűleg pedig a vidéki népesség elszegényedését, pénzszükségét kihasználva elterjedt a spekuláción, valamint nyerészkedésen alapuló uzsora, mely a kis- és középbirtokos társadalom ellehetetlenülését tovább mélyítette. Az uzsorának két jellemző típusa volt: a hiteluzsora és az áruuzsora. A hiteluzsora aránytalanul magas kamattal terhelt pénzkölcsön nyújtását, az áruuzsora pedig áru méltánytalanul, aránytalanul magas áron történő eladását jelentette, figyelemmel természetesen a beszerzés, az előállítás és egyéb költségekre.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a jobbágyfelszabadítás következtében öngondoskodásra, önfenntartásra készített vidéki társadalom felkarolása, megsegítése, összefogáson alapuló megszervezése a XIX. század végére sürgető feladattá vált.

A Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete, továbbá a Központi Hitelszövetkezet létrejöttéről

³ A jobbágyfelszabadításról, azaz az úrbériség eltörléséről elsőként az 1848. évi „áprilisi törvények” egyike, „Az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről” szóló 1848. évi IX. törvénycikk a következők szerint rendelkezett: „Az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések, e törvény kihirdetésétől fogva örökösén megszüntetnek.” Az 1848-49. évi forradalom leverését követően a jobbágyfelszabadítást az 1853. évi Urbéri pátens deklarálta. Lásd erről részletesen: MEZEY Barna (szerk.): Magyar jogtörténet, 4. átdolgozott kiadás, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 157.

⁴ Uo.

⁵ A „Hangya” Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Első 25 éve; 23.

⁶ Uo. 18.

A vidéki népesség kedvezőtlen helyzetének javítására egyik lépésként, konkrétan a hiteluzsora visszaszorítása céljából, 1894-ben létrejött a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete. A Központi Hitelintézet az 1875. évi XXXVII. törvénycikkben rögzített „Kereskedelmi Törvény” (a továbbiakban: KT)⁷ rendelkezései alapján működött. A KT azonban meglehetősen szűkszavú, hézagos szabályozást nyújtott⁸, mely a szövetkezetek működését általában, így a hitelszövetkezetek mindennapi működését is jelentősen megnehezítette. A korabeli hitelszövetkezeti rendszer minél hamarabb történő megerősítésének, illetve a szövetkezeti hitelezés gördülékenységének biztosítása céljából hatályba lépett 1898-ban, a Nagy Ferenc professzor által kimunkált „A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről” szóló 1898. évi XXIII. törvénycikk (a továbbiakban: Szövetkezeti törvény). Nagy Ferenc professzor a Szövetkezeti Törvényhez írt kommentárjában⁹ a törvény megalkotása kifejezett céljaként azt jelöli meg, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezethez tartozással segíteni lehessen a kisbirtokos, valamint a kisiparos rétegek szövetkezeteit.¹⁰

A kiszámítható, kedvező, méltányos feltételekkel történő, jogszabályban rögzített intézményi keret által működtetett hitelezési rendszer kiépítése, és mindezzel a hiteluzsora visszaszorítása a kis- és középbirtokosok számára megteremtette azt a lehetőséget, hogy a gazdálkodáshoz szükséges tárgyi feltételeket, infrastruktúrát megfelelő módon kiépíthessék. Érdemes e körben utalni arra, hogy a vidéki, birtokos társadalomra szerveződő országos szintű, hitelszövetkezeti hálózat kialakításához a német hitelszövetkezeti rendszer szolgált követendő, eklatáns példaul.¹¹

II. A „Hangya” Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet megalapításának céljairól

A kis- és középbirtokos vidéki népesség gazdasági stabilizálódását megsegítő országos hitelszövetkezeti rendszer magyarországi megerősítésével párhuzamosan szükség volt az áruspekulációs uzsora visszaszorítására is, mert az uzsorának ez a típusa vidéken az egyes termékek árszínvonalának hallatlan, indokolatlan mértékű emelkedése irányába hatott. Az áruuzsora csökkentésére a falusi szövetkezeti vezetők a termelő, értékesítő, valamint fogyasztási szövetkezetekbe történő tömörülést hirdették megoldásként szerte az országban.¹² Szükséges volt azonban olyan központ létrehozása is, mely ezeknek a helyi szintű szövetkezeteknek a működését összefogja, valamint ezeket a szövetkezeteket összekapcsolja a

⁷ A szövetkezetekre a KT Tizenegyedik címének keretjellelű szabályai voltak alkalmazandók. A KT szövetkezeti szabályait elemzi például: GALOVITS 1901., NAGY 1884. 333-365.; RÉTI 2010a. 105-119. A KT joggyakorlatáról pedig lásd: KUNCZ-NIZSALOVSKY 1937. 358-399.

⁸ Lásd erről RÉTI 2010a. 105-124.

⁹ NAGY 1898.

¹⁰ Nagy Ferenc professzor, a MTA rendes tagja volt, ld. uo. 9. valamint 12.

¹¹ A német hitelszövetkezeti rendszer feldolgozására lásd: RÉTI 2010a. 58-60.

¹² Ld: l.j.1.

kereskedelemben. Erre figyelemmel a Magyar Gazdaszövetség elnöke, Károlyi Sándor gróf¹³ közreműködésével létrejött 1898. január 23-án a „Hangya” Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja (a továbbiakban: Hangya Szövetkezeti Központ).

Meg kell jegyezni azonban, hogy a Hangya Szövetkezeti Központot nem csupán az áruuzsora visszaszorítása céljából alapították, vagyis nem kizárólag annak érdekében, hogy a vidéki lakosság folyamatosan, megfelelő áron, jó minőségű áruhoz jusson, hanem létrejöttének célja jóval szélesebb körben jelölhető meg. További cél volt vidéken megszervezni az értékesítést, megtanítani a falun élő vidéki népességgel a kereskedést, megismertetni velük az üzleti életet. A helyi szövetkezetek központi összefogásával cél volt az is, hogy a gazdálkodás körében lehetőséget teremtsenek a kis- és középbirtokos réteg számára szakismeretének bővítésére. További célkitűzésnek minősült, hogy a vidéki gazdálkodó, termelő lakosság tudását, erejét, vagyonát felhasználva, másokkal kölcsönösen együttműködve, a szövetkezetre jellemző sajátos, nyereszkesztől mentes feltételekkel vállalkozhasson, s ezáltal tisztességes, megfelelő mértékű jövedelemhez juthasson.¹⁴

III. A Hangya szövetkezeti rendszer létrejöttének szabályozási háttéréről nemzetközi viszonylatban

Szükségesnek tartjuk e körben azt is rögzíteni, hogy mind a vidéken élő népesség helyi szintű, összefogáson alapuló megszervezését, mind az országos hálózat kialakítását tekintve azért választották szervezeti keretként a szövetkezeti formát, mert a fenti komplex célok megvalósítására a társas vállalkozások közül leginkább a szövetkezet alkalmas, a lényegét adó, más társas vállalkozásoktól eltérő, egyedi jellemvonásaiból, illetve sajátos működési alapelveiből adódóan. Ezek a sajátos jellemvonások az első, 1844-ben, Rochdale-ben, az ipari forradalom hatására perifériára szorult kis- és középtőkés réteg megsegítésére megalapított fogyasztási szövetkezethez köthetők, s folyamatosan máig a szövetkezet különös jogi természetének alapját képezik.¹⁵

Kiemeljük az említett egyedi jellemvonások közül a szövetkezetnek a kifejezetten tagközpontú, elsődlegesen a tagok érdekét szolgáló működését¹⁶, melynek alapján a szövetkezet a tag rovására nem nyereszkeszthet, a szövetkezet a tevékenységével kifejezetten a tag előmenetelét hivatott előmozdítani. A szövetkezet személyközpontúságát erősíti az a más

¹³ Károlyi Sándor gróf a magyar szövetkezeti rendszer fejlesztése körében kiemelkedő szerepet vállalt. Nemcsak a Hangya modell kialakításában, hanem a hitelszövetkezeti rendszer kiépítése körében kifejtett tevékenysége is kimagasló volt.

¹⁴ A szövetkezet spekulációtól, nyereszkesztől mentes működéséről ld: NAGY 1906. ; RÉTI 2010a. 26-32.; BAK-RÉTI 2013. V.ö. továbbá NAGY 2009. 163-176.o.

¹⁵ A Rochdale-i szövetkezet alapítására, működésére lásd részletesen: HOLYOAKE 1906., BIRCHALL 1997. 3-11. RÉTI 2010b., RÉTI 2013., DOMÉ-RÉTI 1999., BAK 2013.

¹⁶ Érdemes e körben megjegyezni, hogy a szövetkezetnek e sajátos ismertetőjegyét „Az Európai Szövetkezet Statútumáról” szóló 1435/2003 EK Tanácsi Rendelet az Európai Szövetkezet fogalmának meghatározása körében a Preambulum fogalmi elemként rögzíti.

társas vállalkozásoktól eltérő specialitás is, hogy a szövetkezeti tag köteles a szövetkezet tevékenységében személyesen közreműködni, a szövetkezet működéséhez aktívan hozzájárulni. Az említett tulajdonságokkal összefüggő, további hangsúlyozandó jellegzetessége a szövetkezetnek az is, hogy tagjai gazdasági előmenetelén túlmenően, azzal egyidejűleg a tagok társadalmi pozíciójának megerősítésére is törekszik. Rögzítendő továbbá e körben a szövetkezet azon kiemelendő ismertetőjegye is, hogy működése tekintetében mind a szövetkezet és a tag, mind a tagok egymás közötti viszonylatában alapértéknek minősül a szolidaritás és a demokrácia.

A Rochdale-i szövetkezet esetében ezeket az egyedi jellemvonásokat az alapszabályában kikristályosított sajátos működési alapelvek biztosították, melyek világviszonylatban ismertté váltak az említett szövetkezet sikere következtében.¹⁷ 1934-ben a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége (a továbbiakban: SZNSZ)¹⁸ ezeknek, a Rochdale-i alapszabályban megtalálható működési alapelveknek a nyomán hirdette ki „*Rochdale-i elvek*” megjelöléssel azokat a nemzetközi szövetkezeti alapelveket, melyeket minden szövetkezet számára követendőnek deklarált.¹⁹ A téma szempontjából meghatározó alapelvek ismertetése körében Kuncz Ödön professzor elemzéseire támaszkodunk.²⁰

A nyitott tagság elve értelmében a szövetkezetnek politikai és vallási ideológiától függetlenül, szabadon bárki tagja lehet. A Rochdale-i alapszabály feltételként annyit rögzített, hogy két tag ajánlására és 1 font vagyoni hozzájárulás teljesítésére volt szükség a belépéshez. Hangsúlyozandónak tartjuk e körben az alapszabály 25. pontját, miszerint nők egyenjogú módon lehettek tagok a Rochdale-i szövetkezetben a férfiakkal, akár tisztséget is viselhetek.²¹ Természetesen a szövetkezetből történő szabad kilépést is tartalmazta az alapszabály, konkrétan annak 14-17. pontjai azzal, hogy a szövetkezetnek a tag üzletrészét el kellett árvereznie, és az abból befolyó összeget kaphatta meg a tag az elszámolás során.

További fontos alapelveként utalunk a Rochdale-i alapszabályból a demokratikus igazgatás elvére, melynek lényeges szabálya, hogy a szövetkezetben a tagnak a vagyoni hozzájárulásától függetlenül egy szavazata van. Ez az alaptétel a későbbiekben az „egy tag – egy szavazat” elveként vált világviszonylatban ismertté és követendővé. A szavazati jogok egyenlősége a szövetkezetnek arra a fentebb említett tulajdonságára vezethető vissza, hogy a szövetkezet esetében a személyek gazdasági együttműködése, gazdasági aktivitása áll a középpontban.

¹⁷ Ld. erről részletesen: RÉTI 2012. 9-15.

¹⁸ A szövetkezetek nemzetközi érdekvédelmi és érdekképviseleti szervezete, mely jelenleg közel 1 milliárd tagot számlál. Az SZNSZ tevékenységéről ld.: BOBVS 2011. 23.

¹⁹ A Rochdale-i elvek közé felvett elvek minősültek: 1. a nyitott tagság elve; 2. a demokratikus igazgatás elve; 3. a visszatérítés a vásárlás arányában elve; 4. a korlátozott tőkekamat elve; 5. a készpénzre eladás elve; 6. a szövetkezeti továbbképzés előmozdításának elve; 7. a politikai és vallási semlegesség elve. A fel nem vett elvek körébe pedig a következők tartoztak: 1. a nem tagoknak árusítás tilalma; 2. az önkéntes szövetkezés alapelve; és 3. a piaci áron történő árusítás elve. Megjegyezzük, hogy az SZNSZ nemzetközi szövetkezeti alapelveket tartalmazó, jelenleg hatályos felsorolása is a Rochdale-i alapszabály alaptételeit tekinti kiindulópontnak. A Rochdale-i elvekről lásd: RÉTI (2002)

²⁰ Kifejezetten lásd: KUNCZ 1941a.

²¹ Uo. 419.

A szövetkezet nyereségének felosztása körében pedig kiemeljük a Rochdale-i szövetkezet alapszabályának 22. pontját, miszerint²² „A tisztviselők kötelesek minden negyedévi közgyűlésen a szövetkezetnek a lefolyt negyedévben elért feleslegét a mérlegben kimutatni. A felesleg következőképpen osztandó fel: 31/2% kamat fizetendő mindazokra az üzletrészekre, amelyek a negyedév előtt már be voltak fizetve; a megmaradó felesleg pedig a tagok között a szövetkezetnél foganatosított bevásárlásaik arányában osztandó fel.”

Az alapszabály értelmében a Rochdale-i szövetkezet a nyereséget akként osztotta fel tehát, hogy a tagok vagyoni hozzájárulásával arányos osztalékfizetés, amelyet a korabeli szakirodalom kamatként rögzít, csak korlátozott mértékben érvényesült. A Rochdale-i szövetkezetben a nyereség döntő részét a tagok személyes közreműködésével arányosan osztották fel, fogyasztási szövetkezet lévén konkrétan a szövetkezettől történő vásárlásaik arányában.²³

E körben szükséges azt a kiegészítő megjegyzést megtenni, hogy a Rochdale-i szövetkezet alapszabálya rendelkezett a nyereségből történő kötelező tartalékképzésről is a szövetkezet kiegyensúlyozott működésének érdekében, kompenzálva azt, hogy a szövetkezeti nyitott tagság elvéből következő változó taglétszám a szövetkezeti tőke bizonytalanságát eredményezheti. A tartalékképzés célja volt továbbá az, hogy a szövetkezet a tagjai számára szükség esetén juttatásokat nyújthasson, támogatásokat adhasson.

A Rochdale-i szövetkezet alapszabályában rögzített alapelvek közül további gazdasági alaptételnek minősült a 21. pontban rendezett készpénzre eladás elve, melynek értelmében mind a szövetkezetnek, mind a tagnak tiltott volt a hitelre történő vásárlás-eladás. Arra tekintettel, hogy a Rochdale-i szövetkezet a kis tőkével rendelkezők társulásaként jött létre, érthető, hogy az alapszabály kerülni rendelte bárminemű, akár ideiglenes adósság felhalmozását is.

A Rochdale-i szövetkezetekre jellemző, fent megjelölt sajátos ismertetőjegyek, valamint a Rochdale-i szövetkezet alapszabályában mint világviszonylatban mintaértékűnek tekintett alapszabályban rögzített működési alapértékek és alapelvek a Hangya modell működésének is kiindulópontjaként szolgáltak, szabályozási fundamentumot képezve a Hangya Szövetkezeti Központ, valamint a kötelékébe tartozó szövetkezetek alapszabályai számára is.

IV. A Hangya Szövetkezeti Központ, valamint a Hangya kötelékébe tartozó szövetkezetek szabályozásáról

A kétlépcsős szabályozásról

A Hangya Szövetkezeti Központ (a továbbiakban: központ), valamint a kötelékébe tartozó szövetkezetek szabályozása kétlépcsős volt. Alapításuk, működésük tekintetében a KT hatálya

²² KUNCZ 1941a. 419.

²³ V.ö. KUNCZ 1941b. 465-471., valamint RÉTI 2005. 99-116.

alá tartoztak. Arra figyelemmel azonban, hogy a KT – ahogy arra már fentebb utaltunk is – keretjelleget szabályozást nyújtott a szövetkezetekről, szükség volt számos részletszabály alapszabályi rögzítésére. A Hangya Központ alapszabályának kidolgozása mellett 1898-ban kimunkáltak a Központ kötelékébe belépni kívánó szövetkezetek számára kötelezően alkalmazandó minta-alapszabály is. A minta-alapszabály megalkotásának célja az volt, hogy kötelező alkalmazásával országos szinten, döntően egységes részletszabályok alapján működő szövetkezetek képezzék a Hangya hálózatát.

Fontos e körben még azt megjegyeznünk, hogy a Hangya Szövetkezeti Központ alapszabálya, valamint a Hangya Központ-hoz tartozó szövetkezetek 1898-as alapszabály mintája erőteljes hasonlóságot mutat a Rochdale-i szövetkezet alapszabályával akként, hogy mindkettő markánsan érvényre juttatja a Rochdale-i alapszabályban rögzített, a fentiekben elemzett főbb, sajátos szövetkezeti működési alaptételeket.

Elemzésünkben a már ismertetett, főbb speciális működési alapelvek mentén vizsgáljuk a Hangya Központ alapszabályának, valamint a szövetkezeti minta-alapszabálynak a rendelkezéseit.

Az alapítás, belépés szabályairól

Az alapítás körében a Hangya Központ alapszabálya – hasonlóan a Rochdale-i szövetkezet alapszabályához – tartalmazott rendelkezést a vagyoni hozzájárulás kötelező mértékéről, de eltérően a Rochdale-i alapszabálytól, minimumtőkét is előírt a szövetkezet működésének megkezdéséhez. A Központ alapszabályának 6.§-a főszabályként a következőkről rendelkezett: „6.§ A szövetkezet névre szóló 100 koronás üzletrészekkel alakul, s működését megkezdi, mielőtt 50.000 korona üzletrész lesz jegyezve.” A minimumtőkét annak érdekében rögzítették az alapszabályban, hogy a Hangya Központ, a szövetkezeteket irányító, koordináló, ellenőrző központi szervezetként a feladatát megfelelő módon el tudja látni, stabil vagyoni háttérrel. Érdekességképpen e körben megemlítjük, hogy a Központ alapításakor összesen csupán 17 ezer korona gyűlt össze, a többi Károlyi Sándor gróf pótolta ki magánvagyonából. Egyéb korlátozó szabályt az alapszabály a belépésre nem tartalmazott, érvényesült a Hangya Központ esetében a Rochdale-i alapszabály körében ismertetett nyitott tagság elve.

A Központ kötelékébe tartozó szövetkezetek számára kimunkált minta-alapszabály az alapítók döntési jogkörébe utalta a kötelező vagyoni hozzájárulás mértékének meghatározását, azzal azonban, hogy az 5.§ szerint az alapítóknak kötelező volt az alapszabályban a vagyoni hozzájárulás mértékéről rendelkezni. A tagsági jogviszony létesítése körében azonban a Központ alapszabályánál, illetve a Rochdale-i szövetkezet alapszabályánál szigorúbb szabályozást tartalmazott az 5.§-ban. Kizárólag olyan személy lehetett a szövetkezet tagja, aki nem volt becstelen, nem folytatott közvetlenül vagy közvetve uzsorás üzleteket, vagy a szövetkezethez hasonló üzletet nem vezetett, közvetített.

A kilépés szabályairól

A kilépés szabályai tekintetében a Központ alapszabálya eltért a Rochdale-i szövetkezet alapszabályában foglaltaktól. A Központból történő kilépés csak az üzleti év végével volt lehetséges, négy hét felmondási időt betartva. A tag üzletrészeit, az azokra járó osztalékot kifizették, de a tartalékalapból vagy a szövetkezet egyéb vagyonából nem történhetett kifizetés a taggal történő elszámolás körében. Főszabályként a KT vonatkozó szakaszai érvényesültek, melyekre az alapszabály konkrétan utal is.

A szövetkezeti minta-alapszabály a KT rendelkezéseit utalt azzal, hogy ha az üzleti veszteséget nem lehetett fedezni az évi tiszta jövedelemből és a tartalékalapból, akkor a kilépő tag üzletrészt is terhelte a veszteség.

Az egy tag – egy szavazat elvéről

A Hangya Központ Alapszabályának 14.§-a – analóg módon a Rochdale-i szövetkezet alapszabályával – akként rendelkezett, hogy a szövetkezetben „*Minden üzletrész egy szavazatra jogosít.*”. Ugyanez a rendező elv érvényesült az Alapszabály értelmében a Hangya Központ által szervezett kongresszuson is.

A szövetkezeti minta-alapszabály szintén ezt a rendező elvet rögzítette azzal a korlátozással, hogy szavazati joga kizárólag a három hónapnál hosszabb ideje tagsági jogviszonnyal rendelkező tagnak volt. A 26.§ a következőket tartalmazta: „*A közgyűlésen a tagokat – tekintet nélkül üzletrészeik számára – egy-egy szavazat illeti. Azonban szavazati joggal csak az bír, a ki a közgyűlést megelőzőleg legalább 3 hónap óta tagja a szövetkezetnek.*”

A nyereségfelosztás speciális szabályairól

A Hangya Központ Alapszabálya a nyereségfelosztás körében nem teljesen követte a Rochdale-i alapszabály rendező elveit. Arról van szó ugyanis, hogy az Alapszabály a visszatérítés elve alapján történő részesedésről nem rendelkezett. Az Alapszabály 37.§-a a nyereség felosztása tekintetében a tagok számára korlátozott mértékű, maximum a tiszta nyereség 5%-át kitevő osztalék fizetését írta elő, valamint azt, hogy a szövetkezetnek kötelező volt az osztalék kifizetése után fennmaradt összeg 50%-át a tartalékalapba helyezni mindaddig, amíg a tartalék a jegyzett tőke összegét el nem érte. Érdeemes e körben az Alapszabály azon rendelkezését is megemlíteni, miszerint a Központ az osztalék után fennmaradó összeg 50%-át a „*szövetkezeti eszme terjesztésére és támogatására*” volt köteles fordítania.

A minta-alapszabály ugyanakkor követte a Rochdale-i alapszabályban foglaltakat. A 41.§ értelmében a szövetkezetnek a nyereséget akként kellett felosztania, hogy 25%-át a tiszta nyereségnek a tartalékalapba kellett helyeznie, a fennmaradó 75%-ból pedig az üzletrészek után maximum 5% volt kifizethető. Az így megmaradt összegről a közgyűlés volt jogosult dönteni, hogy szétosztja azt a vásárlások arányában, vagy pedig erkölcsi célokat szolgáló tartalékalapba helyezi.

Összegzés

Megállapíthatjuk, hogy a Hangya Központ Alapszabálya, valamint a kötelékébe tartozó szövetkezetek alapszabály mintája döntően érvényre juttatták a Rochdale-i alapszabályban rögzített sajátos szövetkezeti működési alapelveket a gyakorlat által jól alkalmazható szabályok formájában. Ezt tükrözi az is, hogy a Hangya szövetkezeti hálózat 1904-ben központi áruházat tudott létesíteni, 1910-ben a dolgozói számára lakásokat, étkezdét, fürdőhelyiséget biztosított.²⁴ További eredménye volt, hogy megszervezte a tagságához tartozó vidéken élő termelők gazdálkodással kapcsolatos képzését annak érdekében, hogy az agráriumban tevékenykedők a legújabb gazdálkodási trendeket is ismerjék. Saját könyvtárat nyitott, tanulmányi ösztöndíjakat biztosított. A II. világháború előtt pedig már több mint 2000 tagszövetkezettel, 700.000 taggal, 30 konzervgyárral, 20 ipari üzemmel, és 400-nál több bolttal rendelkezett.²⁵

A Hangya modell által elért eredményeket tekintve arra következtethetünk, hogy a szövetkezet alapértékei, illetve a Rochdale-i hagyományokon nyugvó alapelvek szerinti működés országos szintű, hálózati rendszerben képes a kevesebb vagyonnal rendelkező társadalmi rétegek számára jelentős gazdasági és társadalmi eredményeket produkálni, s a hálózat részeként a szövetkezet a társadalom egyik gazdasági bázisává válni.

Felhasznált irodalom

BAK Klára: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban, *Szövetkezés*, XXXIII. évf. 2013/1-2. szám 34-61.

BAK Klára - RÉTI Mária: Die Rolle der Genossenschaften in der Sozial- und Beschäftigungspolitik, die Tendenz der internationalen und der ungarischen genossenschaftlichen Rechtsgebung / A szövetkezetek szociál/foglalkoztatáspolitikában betöltött szerepéről, a nemzetközi és a magyar szövetkezeti jogalkotás irányairól, *CEDR Agrár- és Környezetjog* 2013/15. 5-38.; a munka elektronikusan elérhető: http://epa.oszk.hu/01000/01040/00017/pdf/EPA01040_agrar_es_kornyeztjog_2013_15.pdf

²⁴ Ld.: l.j.1. 25-45.

²⁵ Az adatokról ld.: <http://www.hangyaszov.hu/hangya>, (letöltve: 2014. 07.15.)

Johnston BIRCHALL: The international co-operative movement, Manchester and New York, Manchester University Press 1997.

BOBIVOS Pál: Magyar szövetkezeti jogtan Egyetemi jegyzet. SZTE ÁJK - JATEPress. Szeged, 2011.

DOMÉ Györgyné – RÉTI Mária: Szövetkezeti jog, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Szövetkezeti Jogi és Földjogi Tanszék, Budapest, 1999.

GALOVITS Zoltán: A magyar szövetkezeti jog, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1901.

George Jacob HOLYOAKE: The History of Co-Operation, Copyright Bibliolife, London, T. Fisher Unwin, 1, Adelphi Terrace, MCMVI, 1906.

KUNCZ Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog vázлата, I. rész, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1928.

KUNCZ Ödön: A Rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása. In: Küzdelem a gazdasági jogért, II. kötet, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941 a.

KUNCZ Ödön: A szövetkezeti visszatérítés problémája jogi szempontból 1940., Küzdelem a gazdasági jogért, II. kötet, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941 b.

KUNCZ Ödön - NIZSALOVSKY Endre: Hiteljog I.: A kereskedelmi törvény és joggyakorlata. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1937.

NAGY Ferenc: A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény, Grill Károly cs. és kir. udvari könyvkereskedése, Budapest, 1898.

NAGY Ferencz: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra, Athenaeum R. Társulat Kiadása, Budapest, 1884. 333-365.

NAGY Ferencz: A szövetkezetek alapelve, Akadémiai Székfoglaló Értekezés, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906.

NAGY Krisztina: A marketing szövetkezetek bemutatása, különös tekintettel a termelői értékesítő szervezetekre és termelői csoportokra vonatkozó Európai Unió és magyar szabályozásra, In: NAGY Marianna (szerk.) Jogi Tanulmányok 2010. I-III.: Ünnepi konferencia az ELTE megalakulásának 375. évfordulója alkalmából 2010. április 23. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2010. 17-29.

NAGY Krisztina: A szövetkezetek jogi minősítése és sajátosságai, figyelemmel a szociális gazdaság koncepciójára, In: NAGY Marianna (szerk.), Jogi Tanulmányok, 2009. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2009. 163-176.

PRUGBERGER Tamás: A beszerző-értékesítő fogyasztási szövetkezeti típus reformjáról, Kereskedelmi szemle, A Belkereskedelmi Kutató Intézet folyóirata, 31/4. szám, 1990, 31-34.o.

RÉTI Mária: A kereskedelmi társaságok vagyoni jogi szabályairól, *Jogtudományi Közöny*, LX. évfolyam, 2005/3.

RÉTI Mária: A magyar szövetkezeti jogról - Über das ungarische Genossenschaftsrecht, *Agrár- és Környezetjog* 2012/12. 3-49.

RÉTI Mária: A nemzetközi szövetkezeti elvek a főbb vagyoni jogi kategóriák tükrében, *Szövetkezés* XXIII. évf. 2002. évi 1-2. sz.

RÉTI Mária: Az európai szövetkezeti szabályozás fejlődéstörténetéről, *Szövetkezés*, XXXIII. évfolyam, 2012. évi 1-2 szám, 9-33.

RÉTI Mária (2010a): *Szövetkezeti jog*, Egyetemi jegyzet, Eötvös Kiadó, Budapest 2010.

RÉTI Mária (2010b): Über die wirtschaftlichen, gesellschaftlichen, und ideologischen Fundamente der ungarischen und einigen internationalen Genossenschaftsregelungen, über die Merkmale und die Bewertung dieser Regelungen, *ANNALES UNIVERSITATIS SCIENTIARUM BUDAPESTINENSIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE - SECTIO IURIDICA* Tomus LI. 2010. 281-308.

HÉRI ANIKÓ

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Kurucz Mihály egyetemi docens

A HAZAI ÁLLATVÉDELMI JOG AZ ÚJ POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV TÜKRÉBEN **Bevezetés**

A 2013. évi V. törvény, azaz az új Polgári Törvénykönyv 2014. március 15-i hatályba lépése számos változást hozott a magánjog területén. Az új joganyag több, a joggyakorlatban már kikristályosodott jogintézményt és változást törvénybe iktatott, valamint kiemelt a joganyagból számos, a gyakorlatban nem vagy már nem a korábbi szabályok szerint működő jogintézményt.

Az új Polgári Törvénykönyv megalkotása és hatályba lépése hosszú, rendszerváltásig visszanyúló, több kormányzati cikluson átívelő folyamat eredménye. Már 1989-ben létrejött a Kodifikációs Bizottság Sárközy Tamás elnökletével az új polgári törvénykönyv megalkotása érdekében, majd 1990 után Harmathy Attila és Vékás Lajos társelnöki közreműködésével működött, majd később szünetelt a működése, és csak 1998-ban hívta újra életre Vastagh Pál, az akkori igazságügyi miniszter. Az 1050/1998 (IV. 24.) Korm. határozat szerint az egyes magánjogi kérdések kidolgozására és átdolgozására munkacsoportok alakultak, amelyek elkészítették az új polgári törvénykönyv koncepcióját. Ezt megvitatta a Polgári Jogi Kodifikációs Szerkesztőbizottság (Szerkesztőbizottság) és a Polgári Jogi Kodifikációs Főbizottság (Főbizottság). Ezt követően az új polgári törvénykönyv koncepcióját – még normaszöveg nélkül – az 1009/2002. (I. 31.) Korm. határozat fogadta el, mely megjelent a Magyar Közlönyben a magyar jogásztársadalomnak szóló, módosító és kiegészítő javaslatok megtételére történő felhívással. A Szerkesztőbizottság a Minisztérium Polgári Jogi Kodifikációs Főosztályával együttműködve 2006 végére elkészítette a törvény első szövegváltozatát, az úgynevezett „*Vitatervezet*”-et. A vitára bocsátott javaslatra több száz írásos észrevétel érkezett, 2007 első félévében az egyeztetések során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy számos területen alapvető tartalmi véleménykülönbség alakult ki az érintett szervezetek és a Szerkesztőbizottság között. Így a Kormány döntése alapján az igazságügyi tárca vette át a törvénytervezettel kapcsolatos jogalkotói munkát, melynek eredményeképpen 2007 végére megszületett a kódex úgynevezett első változata. A Kormány 2008. május 28-án elfogadta az új Polgári Törvénykönyv tervezetét a T/5949. számú törvényjavaslat keretében, melyet 2008. június 5-én terjesztettek az Országgyűlés elé. Az Országgyűlés 2008. december 9-én zárta le a Polgári Törvénykönyvről szóló általános vitát, majd 2009. november 9-én elfogadták a 2009. évi CXX. törvényt. Az új Polgári Törvénykönyv 2010. május 1-jével lépett volna hatályba, azonban a hatálybalépéséről és végrehajtásáról elfogadott 2010. évi XV. törvény (új Ptké.) 1. §-ának (1) bekezdését, valamint 208. §-át az Alkotmánybíróság 2010. április 26-án alkotmányellenesnek találta, ezért megsemmisítette azokat. Így 2010. május 1-jén nem lépett hatályba az új Ptk. első és második könyve, majd 2011. január 1-jén a további

könyvei sem. Az Alkotmánybíróság a megsemmisítés főbb indokaként a felkészülési idő hiányára, a jogbiztonság sérelmére hivatkozott.

Az új polgári törvénykönyv megalkotásának folyamata 2010-ben indult újra, amikor is a 1129/2010. (VI. 10.) Korm. határozattal – Vékás Lajos elnökletével – bizottságokat alakítottak az új Polgári Törvénykönyv elkészítésére. A munkacsoportok, az Operatív Szakmai Bizottság és a Kodifikációs Szerkesztőbizottság a 2009-ben elfogadott, de hatályba nem lépett új Ptk. alapulvételével indította el munkáját az új polgári törvénykönyv elkészítése érdekében. Az új polgári törvénykönyvről szóló törvényjavaslatot 2012 nyarán nyújtották be az Országgyűlésnek, melyet 2012 végén tárgyalt, elfogadására pedig 2013. február 11-én került sor. Az új Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 2014. március 15-én lépett hatályba.¹ A számos magánjogi változás törvénybe iktatása mellett az állatok magánjogi megközelítésében és kezelésében is jelentős szemléletbeli és anyagi jogi elmozdulást hozott. A jelen dolgozat ezeket a változásokat mutatja be.

I. Az állatvédelmi jog hazai szabályozásának rendszere

Ahhoz, hogy az állatok magánjogi megközelítésében az új Polgári Törvénykönyvvel bevezetett változások érzékelhetőek legyenek, szükséges az állatok védelmére és szabályozására vonatkozó joganyag jellegének és tartalmának rövid ismertetése.

Az állatvédelmi jognak hazánkban komplex, több jogágra kiterjedő szabályozása figyelhető meg. A jogterület jelentősebb részét a közjog szabályozza, ugyanakkor az állatvédelmi jognak a polgári jogi vetülete is érzékelhető, nem beszélve az állatvédelmi jog megsértésének szankcionálásra hivatott szabálysértési és büntetőjogi szabályokról.

A hazai állatvédelmi jog szabályozásának alapját Magyarország Alaptörvénye teremti meg XX. és XXI. cikkében. Az Alaptörvény XX. cikke rögzíti mindenki testi és lelki egészséghez való jogát, melyet Magyarország a környezet védelmének biztosításával segíti elő, a környezet védelmébe pedig az állatvédelem is beletartozik. A XXI. cikk az egészséges környezethez való jogot rögzíti, melynek alkotmányos elve, hogy az okozott kárt mindenki köteles helyreállítani, vagy a helyreállítás költségeit megtéríteni. A fenti alapokon nyugodva, valamint az állatvédelemre vonatkozó nemzetközi és EU jogi normákra tekintettel, jogharmonizációs céllal született meg az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény. A törvény elismeri, hogy az állatok érezni, örülni, szenvedni képes élőlények, és tiszteletben tartásuk, jó közérzetük biztosítása minden ember erkölcsi kötelezettség. Ezáltal törvényi szinten rögzíti, hogy az állatvilág egésze és annak egyedei megkülönböztetetten nagy értéket jelentenek az emberiség számára. Az állatvédelmi törvény egyrészt az állatvédelem általános, közjogi szabályait rögzíti, meghatározva az állatokkal való bánásmód kereteit és korlátait. Másrészt speciális, a hasznosítási cél szerint besorolt egyes –

¹ A kodifikáció történetéről ld.: SZIKORA Veronika: Az új Polgári Törvénykönyv kodifikációjának folyamata. Tanszégdlet, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék, 2013. 1-4. http://jog.unideb.hu/documents/tanszekek/polgari/uj_ptk/ptk_kodifikcitrtnetet_tanszégdlet_2013.09.16.pdf

állatvédelmi szempontból leginkább védendő állatcsoportokra – így pl. a vágóállatokra, a szőrméjükért tartott állatokra, a kísérleti állatokra – vonatkozó szabályokat tartalmaz. Továbbá az állatokkal való bánásmód, így többek között az állatszállítás és a cirkuszi állattartás legfontosabb szabályait is rögzíti. Az állatvédelmi törvény alatti szabályozási szinten számos rendelet is segíti az állatok jogainak hazai érvényre juttatását.

A hazai állatvédelmi jogra jelentős hatással vannak az irányadó, európai uniós jogi normák, valamint az állatvédelmi tárgyú nemzetközi egyezmények, a hazai joganyag, a hazai joganyag e szabályozásokhoz igazodik. A legfontosabb európai uniós jogi normákat az állatvédelem területén a Tanács 78/923/EGK határozata a mezőgazdasági haszonállatok védelméről szóló európai egyezmény megkötéséről, a Tanács 88/306/EGK határozata a vágóállatok védelméről szóló európai egyezmény megkötéséről, a Tanács 98/58/EK irányelve a mezőgazdasági haszonállatok védelméről, a Tanács 99/22/EK irányelve a vadon élő állatok állatkertben való tartásáról, a Tanács 1099/2009/EK rendelete az állatok leölésük során való védelméről, a Tanács 1999/22/EK irányelve a vadon élő állatok állatkertben tartásáról képezik. A nemzetközi egyezmények közül hazánk például a következőkhöz csatlakozott: a Ramsar egyezmény - a nemzetközi jelentőségű vadvizekről, különösen, mint a vízimadarak tartózkodási helyéről szóló, Ramsarban, 1971. február 2-án elfogadott Egyezmény és annak 1982. december 3-án és 1987. május 28.-június 3. között elfogadott módosításai²; az 1973-as Washingtoni Egyezmény a vadon élő állat- és növényfajok védelméről³, és az 1992-es Biológiai sokféleség egyezmény⁴.

Az állatvédelemre vonatkozó jogszabályok megsértését – a jogellenes magatartás súlyosságára szerint – vagy a szabálysértési eljárásról szóló 2012. évi II. törvény, vagy a Büntető Törvénykönyv (2012. évi II. törvény) alapján szankcionálják.

A Büntető Törvénykönyv 2004-ben bekövetkezett módosítása⁵ büntetni rendelte az állatkínzást. Ez a fordulat nagyon nagy előrelépést jelentett, megmutatva azt a társadalmi felfogásban bekövetkezett pozitív változást, amely az ember állatokról alkotott képének formálódásában fogható meg. A jó érzésű ember napjainkban elítéli a szükségtelen állatkínzást és bántalmazást, és megköveteli a jogalkotótól is, hogy pönalizálja azt. A büntető törvényi tényállás védett jogi tárgya a gerinces állat élethez, valamint kímélethez való joga. A törvényben megfogalmazott állatkínzás tényállása gerinces állatokra vonatkozik, amelynek alapja, hogy az Állatvédelmi törvény különbséget tesz a gerinces és nem gerinces állat megölése között, a büntetőjog pedig az állatvédelmi törvény által tilalmazott magatartások közül „csupán” a legsúlyosabbakat kívánja szankcionálni.

A törvényi tényállás elkövetési magatartásai az olyan indokolatlan bántalmazás, vagy olyan bánásmód alkalmazása, amely alkalmas arra, hogy a gerinces állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza.

² Kihirdette: 1993. évi XLII. törvény

³ Kihirdette: 2003. évi XXXII. törvény

⁴ Kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény

⁵ 2004. évi X. törvény

II. Az állat mint jogi fogalom meghatározásának problematikája, és az új polgári törvénykönyv állatok kezelésével kapcsolatos változásai

1. Az állatok kezelése a római jogban

A fentiekben már láthattuk, hogy az állatvédelmi jog alapjait milyen jogszabályok teremtik meg, ugyanakkor az állatvédelmi jog tanulmányozása során nagyon fontos jogdogmatikai problémába ütközünk, melyet az egységes állat-fogalom hiánya jelent. Úgy szabályozzák az állati jogokat és az állatvédelmet, hogy nincs meghatározva egységes állat-fogalom, azaz hiányzik a védett jogi tárgy fogalma. Ennek oka az állati lét sokféleségére vezethető vissza. Amennyiben egységes állat-fogalom születne, tartani lehetne attól, hogy valamely állati szervezet kimarad a fogalom-meghatározásból, és ezáltal elesne a jogi védelemtől. Ezért az állatok mint jogi tárgyak, vagy védett jogi tárgyak jogdogmatikai kezelése szükséges, hiszen ez adja a szabályozás alapját. A jelen fejezet további részében erre, az állatfogalom jogi kezelésére, annak történetére és problematikájára szeretnék rámutatni, amelyből egyértelműen kiderül, hogy az állatok a magánjog területén sem kezelhetők pusztán dologi jogi kategóriaként. Ezzel egyúttal érzékeltetni tudom azt a változást is, amelyet az új Polgári Törvénykönyv az állatok magánjogi kezelésében hozott.

Az állat, mint jogi tárgy polgári jogi kezelésének kialakulása a római jogig nyúlik vissza. A rómaiak a *res Mancipi*, azaz a paraszti gazdálkodás legfontosabb termelőeszközei körébe sorolták azon állatokat, amelyek a paraszti gazdálkodás alapvető feltételeit alkották. Így pl. az igavonó állatokat, melyeket a föld és az annak műveléséhez szükséges emberi (rabszolgák) és állati erő mellett gazdasági jelentőségükre tekintettel a nyilvánosság előtti, bizonyítható ünnepélyes átruházó ügylettel, *Mancipatio*-val lehetett megszerezni. *Res Mancipinae* azonban „csak az Itáliában honos igavonó állatok minősültek, így a tevé, az elefánt, nem tartoztak e körbe.”⁶ Utóbbiakat a *res nec Mancipi* kategóriájába sorolták minden olyan egyéb állattal egyetemben, amely igavonásra és teherbírásra nem volt alkalmas, így például a disznó, a juh, és a kecske is *res nec Mancipi* kategóriába tartozó volt.⁷

A római jog a fentiekkel megteremtette az állatok, mint jogi tárgyak szabályozásának ősi alapját, melyet a civil társadalmak az állatok védelmére vonatkozó szabályokkal egészítettek ki.

2. Az állatok kezelése a régi Polgári Törvénykönyvben

A római jogi alapokra helyezkedve hazánk régi polgári törvénykönyve, a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 94. § (1) bekezdése az állatokat pusztán dologként kezeli, speciális dologi jogi jelentőségüket nem emeli ki.

„94. § (1) Minden birtokba vehető dolog tulajdonjog tárgya lehet.

⁶ FÖLDI András - HAMZA Gábor: A Római jog története és intézményei tizenötödik, átdolgozott és bővített kiadás, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2010. 279.

⁷ Uo. 280.

(2) Ha a törvény kivételt nem tesz, a tulajdonjog szabályait megfelelően alkalmazni kell a pénzre és az értékpapírokra, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőkre.”

Az állatok a régi Polgári Törvénykönyvben tehát a dologfogalomba ágyazva, a tulajdonjog egyik tárgyaként jelennek meg, különleges dologi jogi jellegük hangsúlyozása nélkül.

Az állatok a kötelemi jogi részben is előfordulnak a régi Polgári Törvénykönyvben, mégpedig az állattartók felelősségének kérdéskörében.

„Az állattartók felelőssége

351. § (1) *Aki állatot tart, az általános szabályok szerint felel azért a kárért, amelyet az állat másnak okoz.*

(2) Vadállat tartója úgy felel, mint az, aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat.”

Mint látható, az állatok, mint jogi tárgyak kezelése és az általuk okozott kárért való felelősség szabályozása is elengedhetetlen az egyes jogrendszerekben. A vadállatnak minősülő állat tartóján kívül az állattartó felelőssége az állat által okozott kár tekintetében a Polgári Törvénykönyv általános kártérítési szabályai alapján állapítható meg, míg a vadállat tartója a veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint felelős a vadállat által okozott kárért. Vadállatnak csak az olyan állatot lehet tekinteni, amely a természetes vadságából eredő valamely tulajdonságánál fogva jelent veszélyt emberekre és dolgokra akkor is, ha valakinek a tartásába kerül. Ugyanakkor nem minősül vadállatnak a megbokrosodott, megvadult háziállat. Meg kell különböztetni a vadállatokat a vadon élő állatoktól is. A vadon élő állatok által okozott károk megtérítésére vonatkozó egyéb szabályokat a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény tartalmazza, valamint vadkarral kapcsolatos rendelkezéseket találhatók még a fentiekén kívül a törvény végrehajtására kiadott 79/2004. (V. 4.) FVM rendeletben is.

A régi Polgári Törvénykönyv fenti szabályainak ismertetése után lehetőség nyílik arra, hogy az új Polgári Törvénykönyv megváltozott szabályainak bemutatására, hogy a különbségek megállapíthatók legyenek.

3. Az állatok szabályozása, kezelése és annak változása az új Polgári Törvénykönyvben

A változások ismertetése előtt szeretném kiemelni, hogy az új Polgári Törvénykönyv az állatok szabályozása, kezelése tekintetében a hatályba nem lépett, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvényen alapszik. A legfőbb változások már megjelentek e joganyagban is, ugyanakkor a hatályba lépett 2013. évi V. törvény ezeket az alapokat felhasználva letisztultabb szabályozást tartalmaz állatok jogi kezeléséről, megmutatva a magánjog területén az állatok különleges kezelésének szükségességét, melyből a speciális, a közjogban megjelenő szabályozási szükséglet is levezethető.

Az állatokat az új Polgári Törvénykönyv is a dologfogalom körében helyezi el és szabályozza (ld. az V. Dologi jogi könyvben), de a tulajdonjog tárgyaként hangsúlyozza különleges jogi tárgy jellegüket.

„5:14. § [A dolog] értelmében

(1) A birtokba vehető testi tárgy tulajdonjog tárgya lehet.

(2) A dologra vonatkozó szabályokat megfelelően alkalmazni kell a pénzre és az értékpapírokra, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőkre.

(3) A dologra vonatkozó szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések figyelembevételével kell alkalmazni.

A jelentős, az állatok magánjogi szabályozását és megközelítését kifejező változás, melyet a 2013. évi V. törvény fenti 5:14. § (3) bekezdése egyértelműen rögzít, hogy az állatok nem vonhatóak be egyszerűen az általános dolog fogalomba, és nem kezelhetők természeti jellegük figyelembe vétele nélkül pusztán dologi jogi tárgyakként. Abban az esetben, ha a magánjogi jogviszony tárgya állat, a magánjogi szabályokat az adott állatra, az állat természetének megfelelő, és azt megállapító törvényi rendelkezések figyelembe vételével, arra tekintettel kell alkalmazni. Mindezzel deklarálták, hogy a magánjogi jogviszonyok megítélésénél és alakításánál az egyes állatokra irányadó speciális jogszabályokra tekintettel kell lenni, az adott magánjogi jogviszonyt e szabályokra, így az állatvédelmi, állatjóléti rendelkezésekre is tekintettel kell alakítani és megítélni. Ennek kimondása jelentős elmozdulás a magyar magánjogban az állatok korábbi, pusztán dologi jogi tárgyként kezeléséhez képest.

A szabályozás pozitív elmozdulására – az európai uniós jogi normák mellett – az európai nagy kontinentális jogrendszereknek az állatok kezelésére vonatkozó rendelkezései voltak leginkább hatással, pl. a német BGB és a svájci ZGB szabályai. Mind a német, mind a svájci civiljogi kódex kimondja, hogy az állatok nem dolgok, speciális jogszabályok védik őket, melyeket, amennyiben rájuk alkalmazni kell.

„§ 90a Tiere (Bürgerliches Gesetzbuch)

Tiere sind keine Sachen. Sie werden durch besondere Gesetze geschützt. Auf sie sind die für Sachen geltenden Vorschriften entsprechend anzuwenden, soweit nicht etwas anderes bestimmt ist.”

„ZGB Art. 641a

1 Tiere sind keine Sachen.

2 Soweit für Tiere keine besonderen Regelungen bestehen, gelten für sie die auf Sachen anwendbaren Vorschriften.”

Az új Polgári Törvénykönyv tehát fenti rendelkezésével a morális értékek közvetítésén túl – mely az állatok speciális, nem pusztán dologi jogi jellegének és kezelésének kimondásán alapul – közelít a nagy kontinentális civil jogi kódexekhez is.

Az új Polgári Törvénykönyv az állattartásért való felelősség szabályozásának körében is változást hozott, ugyancsak a hatályba nem lépett 2009. évi CXX. törvény alapján nyugodva, azonban ahhoz képest átláthatóbb szabályokat alkotva rendezi az állatok által okozott kárért való felelősséget, hangsúlyozva ezáltal is az állatok speciális jelentőségét, a különleges szabályozási igényt.

„6:562. § [Az állattartás körében okozott kár]

(1) Aki állatot tart, az állat által másnak okozott kárért felel, kivéve, ha bizonyítja, hogy az állat tartásával kapcsolatban felróhatóság nem terheli.

(2) Veszélyes állat tartója a veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint felel.

6:563. § [A vadászható állat által okozott kárért való felelősség]

(1) A vadászható állat által okozott kár megtérítéséért az a vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, akinek a vadászterületén a károkozás történt. Ha a károkozás nem vadászterületen történt, a kárért az a vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, akinek a vadászterületéről a vad kiváltott.

(2) A vadászatra jogosult mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő.

(3) A kártérítési követelés három év alatt évül el.”

Mint látható, az új Polgári Törvénykönyv is megtartja a felelősség mértékének aszerinti eltérő szabályozását, hogy a kárt veszélyes állat vagy veszélyesnek nem minősülő állat okozta-e, azonban új elemként szabályozza a vadászható állat által okozott kárért való felelősséget is.

Lényeges változást jelent, hogy az állattartó – amennyiben az állat nem minősül veszélyes állatnak vagy vadászható állatnak – csak abban az esetben felel az állat által okozott kárért, ha az állat tartásával kapcsolatban úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, azaz ha az állat tartásával kapcsolatban felróhatóság nem terheli. Ez a kivétel a korábbi Polgári Törvénykönyvben nem szerepelt. A régi Polgári Törvénykönyv szabályai szerint minden állattartó felelősséggel tartozott az állat által okozott károk megtérítéséért abban az esetben is, ha az állat tartásával kapcsolatos kötelezettségei teljesítése során úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható volt, és az állat tartásával kapcsolatosan felróhatóság nem terhelte.

A veszélyes állat tartójának felelőssége változatlan az új és a régi Polgári Törvénykönyv megítélése szerint is, a veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint köteles az állattartó megtéríteni a kárt. A veszélyes állat fogalom pedig azonos a korábbi Polgári Törvénykönyv veszélyes állat fogalmával.

Az új Polgári Törvénykönyv újdonsága a vadászható állatok által okozott kárért való felelősség szabályozása a magánjog keretei között, mely a joggyakorlatban számos esetben felmerült és szabályozást igénylő kérdést rendez. A vadászható állatok köréről a speciális jogszabályi rendelkezések, többek között a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a

vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény, valamint a vadgazdálkodásért felelős miniszter rendeletei adnak eligazítást. Az új Polgári Törvénykönyv irányadó rendelkezése szerint a vadászható állat által okozott kár megtérítéséért az a vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, akinek a vadászterületén a károkozás történt. Ha a károkozás nem vadászterületen történt, a kárért az a vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, akinek a vadászterületéről a vad kiváltott, kivéve, ha vadászatra jogosult bizonyítja, hogy a kárt ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő. E kártérítési követelések elévülési ideje az általános 5 éves elévülési időhöz képest rövidebb, 3 éves időtartamú.

IV. Összegzés

Az új Polgári Törvénykönyv az állatok polgári jogi szabályozásában, valamint a speciális, állatokra vonatkozó jogszabályok alkalmazásának elismerésével jelentős pozitív irányú elmozdulást jelent a régi Polgári Törvénykönyvhöz képest. Az új Ptk. kimondja, hogy a dologra vonatkozó szabályokat az állatokra a rájuk vonatkozó speciális, így különösen az őket védő jogszabályok rendelkezéseire tekintettel kell alkalmazni. Nem tartalmazza ugyanakkor az új törvény sem, hogy az állatok nem dolgok, mivel ez további speciális szabályozási igényt és kötelezettséget vetne fel, ugyanakkor a tendenciák ebbe az irányba mutatnak. A külföldi példák és az uniós rendelkezések is azt az irányt jelzik, ahol a polgári jog elismeri, hogy az állatok nem pusztán dolgok, hanem speciális entitások, melyek a dolgok és az emberek között álló természeti értékek, és amelyek speciális kezelése a polgári jogi területén is megjelenítendő részletes szabályozást igényel.

HOLLÓ KLAUDIA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Vass János tanszékvezető habil. egyetemi docens

GONDOLATOK A FÖLDFORGALMI TÖRVÉNYRŐL

1. Bevezetés

A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Földforgalmi tv.) a négy lépcsőben¹ történt hatálybalépést követően az egyik legfontosabb jogszabály, amely a földek tulajdonszerzését és használatát szabályozza. Ez az a sarkalatos törvény, amely az Alaptörvény P) cikke szerint a termőföld mint természeti erőforrás védelméhez, fenntartásához és megőrzéséhez szükséges korlátokat és feltételeket tartalmazza.

A Földforgalmi tv. a földtulajdon megszerzését és a földek használatát teljesen új modell alapján szabályozza. Arról van szó, hogy a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (a továbbiakban: Tftv.) nem kötötte a szerzést saját munkán alapuló hasznosításhoz, a Földforgalmi tv. értelmében azonban csak erről szóló – teljes bizonyító erejű magánokiratba foglalt – nyilatkozat² esetében lehetséges földtulajdont és földhasználati jogosultságot szerezni. Mindemellett a szerzőképességgel bíró személyi körök meghatározásában is követelmény az agráriumhoz való kötődés: a földműves³ természetes személyek esetében a mező- vagy erdőgazdasági végzettségben vagy mezőgazdasági vállalkozásban, a földet használó lehetséges jogi személyek, a mezőgazdasági termelőszervezetek⁴ esetében ugyanez a mező- vagy erdőgazdasági alaptevékenységben és a vezető tisztségviselő szakirányú végzettségében vagy üzemi gyakorlatában jelenik meg.

2. A földforgalom lehetséges személyi köréről

Az agrárjogi szabályozás eddig a belföldi, külföldi természetes és jogi személy kategóriában gondolkodott, ami az Európai Unióhoz való csatlakozásunk következtében egészült ki a tagállami állampolgárokkal. A Csatlakozási Okmány rendelkezései alapján Magyarország fenntarthatta a mezőgazdasági földterület megszerzésére vonatkozó azon tilalmakat, amelyek a csatlakozáskor hatályos jogszabályokban szerepeltek és a nem Magyarországon lakó vagy nem magyar állampolgár természetes személyekre, illetve jogi személyekre vonatkoztak. Ez

¹ Földforgalmi tv. 69. §

² Földforgalmi tv. 13. §, 42. §

³ Földforgalmi tv. 5. § 7.

⁴ Földforgalmi tv. 5. § 19.

az ún. földmoratórium 2011-ig – majd a Csatlakozási Okmány adta 3 éves meghosszabbítási lehetőséget kihasználva 2014-ig – lehetőséget teremtett Magyarországnak arra, hogy a tőkeáramlás szabadságát korlátozva, jogszerűen kizárja a tagállami állampolgárok és tagállami székhelyű jogi személyek tulajdonszerzését a mezőgazdasági földterületeken. Ez alól kivételt képezett a tagállami állampolgárok azon köre, akik 3 éve folyamatosan, jogszerűen Magyarországon laktak és mezőgazdasági tevékenységet folytattak, és önálló vállalkozó mezőgazdasági termelőként kívántak letelepedni hazánkban. Ezen személyi körre azokat a szabályokat kellett alkalmazni a tulajdonszerzés esetében, mint a magyar állampolgárokra. Ennek a nemzetközi szerződésben foglalt rendelkezésnek a következtében került be a Tftv-be az uniós tagállami állampolgárok tulajdonszerzése.⁵

Az ún. földmoratórium lejártával a mező- és erdőgazdasági földek megszerzésére vonatkozó szabályok nem ütközhetnek a diszkrimináció-tilalmába, a súlyosítás tilalmába, meg kell felelniük a letelepedés szabadságára és a tőke szabad áramlására vonatkozó uniós joganyagnak.⁶ Ennek értelmében a moratórium lejártával az állampolgárságon alapuló csoportképzés nem volt fenntartható, ezért a Földforgalmi tv. a föld tulajdona és használata körében szerzőképesekkel rendelkezőket más ismérv alapján „szűri” meg. A földműves jogi fogalma kiterjed mind a belföldi, mind a tagállami állampolgárokra, ha agrárvégzettséggel rendelkeznek vagy az agráriumban vállalkozók, amennyiben nyilvántartásba vételüket kérik.⁷ Ezen kikötés, valamint a fentebb már említett kötelezettségvállalás mögött vélhetően a földek spekulációs célú megvásárlásának kiküszöbölésére tett kísérlet bújik meg: a föld megszerzője saját munkájával akarja megművelni a megszerzett földet (kötelezettségvállalások)⁸ és legyen is rá képes, vagyis rendelkezzen mezőgazdasági ismerettel. „A rendelkezésre álló területek ésszerű használatának előnyben részesítése az ingatlanpiaci nyomással (spekulációval) szemben”⁹ olyan jogszerű közérdekű cél lehet, amely indokolhatja a tőkeáramlás szabadságát korlátozó jogszabályi rendelkezéseket. Az is igaz, hogy „a mezőgazdasági szakképzettséghez, (...) regisztrált mezőgazdasági termelői minőséghez (...) kötött (...) közjogi korlátozások súlyosabb, kedvezőtlenebb helyzetet eredményeznek a magyar állampolgároknál, mint az eddigi szabályozás kedvezményezettjeinél”,¹⁰ hiszen a Tftv. hatályban léte alatt a belföldi magánszemélyeknek semmilyen megkötéssel nem kellett számolniuk a megszerzhető 300 ha

⁵ Annyit érdemes megjegyezni, hogy a tagállami állampolgárokra vonatkozó szabályozás „kissé sértve a csatlakozási szerződést – eleve nem biztosította számukra a nemzeti elbánás elvét, hiszen egy megkülönböztető rendszert vezetett be termőföld tulajdon szerzésükre.” KURUCZ 2008 12. o. A csatlakozási szerződés szerint ugyanis, amennyiben 3 éve Magyarországon éltek és folyamatosan mezőgazdasági tevékenységet folytattak, a tulajdonszerzésükre nem vonatkozhat más szabály, mint a belföldi állampolgárokra. Ehhez képest, a tagállami állampolgárokra igazolniuk kellett a fenti feltételek fennállását, és kötelezettségvállalások is kellett tenniük, amely a belföldi állampolgárok szerzése esetében nem volt követelmény. Vö: Csatlakozási Okmány. Tőke szabad mozgása, Tftv. 8/A. § és 5.§

⁶ A Római Szerződés (EUMSZ) nem érinti az egyes tagállamokban fennálló tulajdoni rendet, sem a földviszonyok tagállami hatáskörbe tartozó rendezését. Ugyanakkor a Csatlakozási Szerződés a termőföld forgalmára vonatkozó szabályokat a tőkeáramlás fejezetben tárgyalja, így a földforgalmi szabályozás nem lehet ellentétes sem a tőkeáramlás, sem a letelepedés szabadságával. A kérdés elemzéséről lásd: KURUCZ 2008 10-17.

⁷ A földművesekről, a mezőgazdasági termelőszerkezetekről, valamint a mezőgazdasági üzemműközpontokról vezetett nyilvántartás részletes szabályairól szóló 38/2014. (II. 24.) Korm. rendelet

⁸ Földforgalmi tv. 13. § (1) bekezdés

⁹ SZILÁGYI 2010. 54.

¹⁰ KURUCZ 2008. 11-12.

vagy 6000 AK mérték- és értékbeli korlátozás keretein belül. A lehetséges földhasználó jogi személyeket a mezőgazdasági termelőszervezet jogi kategóriája fedi le. Az előbbi megfontolásokból kiindulva indokolható, hogy ezeknek a jogi személyeknek 3 éve alaptevékenységként mező- erdőgazdasági tevékenységet kell folytatniuk úgy, hogy ebből származzon éves árbevételüknek több mint a fele. A harmadik elem, amellyel a jogi személy, mint mezőgazdasági termelőszervezet ilyenként nyilvántartásba vehető az, hogy vezető tisztségviselője (cégvezetője) a szervezetben fennálló tagsági jogviszonyához kapcsolódóan gyakorolja a mező- és erdőgazdasági tevékenységet. Ebből az következik, hogy amennyiben a vezető tisztségviselő rendelkezik a szükséges, szakirányú végzettséggel, de nem tagja a jogi személynek, „csak” munkaviszony keretében vezető tisztségviselő, a szervezet nem minősül mezőgazdasági termelőszervezetnek, így földhasználati jogosultságot sem szerezhet.

3. A Földforgalmi tv. és a „tömegvétel”

A Földforgalmi tv. felépítését tekintve először meghatározza, milyen személyi kör szerezhet földtulajdont és birtokot, majd ezek maximumát, ezt követően egy adásvételi, illetve haszonbérleti szerződés jogi útját írja le. Itt találjuk azokat a rendelkezéseket, amelyek meghatározzák, melyek azok a nyilatkozatok, amelyeket a szerzőknek meg kell tenniük, vagyis a szerződés kötelező tartalmi elemei. Az elővásárlási jog, előhaszonbérleti jog sorrendjére, gyakorlására vonatkozó rendelkezéseket a szerződések hatósági jóváhagyására, tulajdonszerzés esetében a helyi földbizottság eljárására vonatkozó szabályok követik. A hatósági engedélyezési rendszer és a helyi földbizottság új jogintézmény a Tftv.-hez képest, és a földforgalom korlátozásának közvetlen eszközei.

A jogalkotó többszörösen összetett elővásárlási jogi sorrendet léptetett hatályba, amelynek legfontosabb szereplője a földműves és a Magyar Állam, kulcsfogalma a helyben lakás¹¹ és a szomszédosság.¹² E szabályok körében találjuk a több föld egybefoglalt vételáron történő eladására vonatkozó rendelkezéseket. A Földforgalmi tv. ezen rendelkezése normatív szintre emeli a tömegvétel lehetőségét a mező- és erdőgazdasági földek körében. A normatív rendezést megelőzte a tömegvétel jogszerű lehetőségét értelmező bírói gyakorlat, amelyre szükséges kitekinteni, de érdemes azt is megvizsgálni, hogy az 1945 előtti magánjog hogyan kezelte a kérdést.

Tömegvételtől akkor van szó, „ha az elővásárlás tárgyának ára más tárgyakéval együttesen egy összegben van meghatározva.”¹³ A Magánjogi törvényjavaslat 1427. §-a értelmében, amennyiben tömegvételtől van szó, az elővásárlásra jogosult a vételár arányos részét köteles megfizetni. A jogosult csak az elővásárlási jogával érintett dologra köteles gyakorolni az elővásárlási jogát. Ez alól kivételt is megfogalmazott a Magánjogi törvényjavaslat, miszerint az elővásárlás tüzésére kötelezett azonban követelheti, hogy az

¹¹ Földforgalmi tv. 5. § 9.

¹² Földforgalmi tv. 5. § 10.

¹³ SZLADITS 1942. 355.

elővásárlás azokra a tárgyakra is kiterjesztessék, amelyeket érdekeinek sérelme nélkül nem lehet az elővásárlás tárgyától elkülöníteni.¹⁴ Elismerte a jogalkalmazás a több dolog egységben, egybefoglalt vételáron történő eladási lehetőségét, ha ahhoz az eladónak méltányos jogi érdeke fűződött, amellyel szemben ellenbizonyításnak volt helye.

A tömegvétel lehetősége sem a régi Ptk.-ban, sem az új Ptk.-ban nem jelent meg. Ennek ellenére a Ptk. 1981-es nagykommentárja elismerte a tulajdonos jogát az elővásárlási jog kiterjesztéséhez, vagyis a tulajdonos kérheti, hogy az elővásárlási jog jogosultja ne csak arra az egy dologra gyakorolja jogát, amelyre vonatkozóan az fennáll, hanem azokra is, amelyek a tulajdonos érdekeinek sérelme nélkül nem különíthetők el az adott dologtól.¹⁵

A BH 1984. 270. külön tulajdonban álló társasházi lakás, valamint egy közös tulajdonban álló garázs vagyoni egységét ismerte el, egyúttal kimondta, hogy a lakás és a garázs, mint „*egybetartozó vagyontárgyak, amelyeknek egymásra gyakorolt értéknövelő hatása nyilvánvaló.*”¹⁶ Az eladó lényeges jogi, gazdasági érdeke az, hogy a két ingatlant együtt tudja eladni, hiszen a vagyoni egység szétválasztásával a másik ingatlan eladhatóságának esélye csökkenne, vagy az csak jóval alacsonyabb vételáron történne meg. A bírói gyakorlat szerint van tehát lehetőség a tömegvételre még akkor is, ha az adott esetben az elővásárlási jog gyakorlásának lehetőségét ki is zárja.

A BH 2004 465. a fentivel ellentétesen egy üzletrész és öt ingatlan értékesítése kapcsán azt állapította meg, hogy a tulajdonos a rendelkezési jogát terhelő elővásárlási jogot nem játszhatja ki azzal, hogy az elővásárlási joggal terhelt dolgot egy másik dologgal vagy több dologgal együtt adja el és a vételárat egységesen állapítják meg. A gazdasági szempontból egységet alkotó önálló dolog esetén a tulajdonjog tárgya nem a dologösszesség, hanem az egyes önálló dolog. A jogosultnak az egyes dologra fennálló elővásárlási jogát nem érinti az a körülmény, hogy a tulajdonos oszthatatlan szolgáltatásként adja el az egyébként fizikailag osztható dolgokat.

A hatályos agrárjogi szabályozás szerint több föld egybefoglalt vételáron történő eladására akkor kerülhet sor, ha azok egymással szomszédosak, vagy egy mezőgazdasági üzemközponthoz tartoznak. Ez a rendelkezés világos, és az eladó érdekeivel összhangban áll, hiszen lehetőséget ad arra, hogy az eladó a tulajdonában álló több földet egységes vételáron, egy szerződésben idegenítsen el. A helyzet már korántsem ilyen egyszerű, ha figyelembe vesszük, hogy minden egyes földrészletet törvényen alapuló elővásárlási jog terhel, az elővásárlási jog pedig igen széles személyi kört illet meg. Felmerül a kérdés, hogyan alakul ebben az esetben az egységes vételáron eladni kívánt, több földrészletet magába foglaló „egységben” az egyes földrészletekre vonatkozó elővásárlási jog?

A tömegvétel kérdéskörének szempontjából nagyon nagy jelentőséggel bír az elővásárlási joggal kapcsolatos egyes jogértelmezési kérdésekről szóló 2/2009. (VI. 24.) PK vélemény (a továbbiakban: PK vélemény).

¹⁴ Magánjogi törvény 1427. §

¹⁵ CSEHI 2007. 30.

¹⁶ Uo.

Induljunk ki abból a tényállásból, ha az eladónak több, nem feltétlenül közvetlen szomszédságban álló földje van. Az összes földet el kívánja adni az eladó, és talál is olyan vevőt, aki az összes eladni szándékolt földjét meg kívánja venni. A vételárat meghatározhatják a földrészletekre külön-külön, de egységesen is. A különböző földrészletekre különböző személyi köröknek van elővásárlási joguk, hiszen az elővásárlási jog konkrét földrészletekre vonatkozik. Ha egységes vételáron történik az ár meghatározása, a több ingatlanra vonatkozó eladó által elfogadott vételi ajánlatot minden elővásárlásra jogosulttal közölni kell-e? Ha igen, az elővásárlásra jogosult mire tehet elfogadó nyilatkozatot: az egész ajánlatot el kell fogadnia, vagyis olyan dolgokat is meg kell vásárolni, amelyek között van az a dolog, amelyet az ő elővásárlási joga is terhel vagy a több dologból (a tömegeből) ki kell emelnie azt az egyet, amire elővásárlási joga vonatkozik, és erre tesz a vételár meghatározásával elfogadó nyilatkozatot? Ha ez utóbbi szerint jár el, nyilatkozata nem az eladó által elfogadott ajánlatra vonatkozó elfogadó nyilatkozat, hanem új ajánlat.

A PK vélemény nem zárja ki a tömegvétel lehetőségét, vagyis azt, hogy a tulajdonos az elővásárlási joggal terhelt dolgot más dolgokkal együtt oszthatatlan szolgáltatásként (dologösszességként) adja el. Az ilyen eladás jogalapját az oszthatatlan szolgáltatás, a dologösszesség teremti meg, amely alatt egymással alkotórészi kapcsolatban nem álló, csak funkcionális kapcsolatban lévő dolgokat kell érteni, és hangsúlyozandó, hogy ezek a dolgok akkor is önállóan tárgyai a tulajdonjognak, ha értékesítésük egyszerre történik. A dologösszességre vonatkozó ajánlatot közölni kell az elővásárlási jogosultakkal, ez alól a kötelezettség alól a vétel speciális tárgya nem mentesíti a tulajdonost. Az elővásárlási jog jogosultjának egészében kell elfogadnia az ajánlatot, tehát oszthatatlan szolgáltatás esetében nem lehet kiszemezgetni az egyes dolgokat a dologösszességből. Érdeemes megnézni, milyen példát hoz a dologösszességre a PK vélemény: egy működő üzem a hozzá tartozó ingatlanokkal, épületekkel, berendezésekkel, gépekkel. Ez a példa az agrárjog területén is kiválóan alkalmazható, a mezőgazdasági üzemet mint dologösszességet a termőföldek, más ingatlanok, épület, berendezések, állatállomány, növények alkotják.¹⁷ A mezőgazdasági üzem felszerelése igazodik az üzemhez tartozó földállományhoz. Az üzem egészben való eladásához lényeges és méltányolható jogi és gazdasági érdeke fűződhet az eladónak. A földalap elővásárlási joggal való felaprózása eredményezheti azt, hogy a mezőgazdasági üzem vevője eláll a szerződéstől, mert az elővásárlási jog gyakorlása után megmaradó földállománnyal a kiépített üzem nem működtethető vagy ilyen feltételek mellett az a vevőnek már nem áll érdekében. Ilyen esetekben tehát igazolni kell, hogy az egységként való értékesítésnek milyen ésszerűségi-gazdasági indokai vannak. Ha ilyen indokot nem tudnak a szerződő felek bizonyítani, a szerződésükről a bíróság az elővásárlásra jogosult által indított perben megállapíthatja, hogy az vele szemben hatálytalan.

A PK vélemény fenti megállapításaira épít az EBH2010.2226 (a továbbiakban: EBH) indokolása, bár ennél a tényállásnál két szomszédos ingatlan eladásáról volt szó. Az ajánlat külön, önálló forgalmi egységként tüntette fel az ingatlanokat, önállóan meghatározva a vételárukat. A kifüggesztett vételi ajánlatban semmi nem utalt arra, hogy a tulajdonos

¹⁷ KURUCZ 1999. 17.

szándéka az együttes értékesítésre terjed ki. A pert indító elővásárlásra jogosultak csak az elővásárlási jogukkal terhelt egyik ingatlanra tettek elfogadó nyilatkozatot. Az eladó nyilatkozata alapján az ingatlanokat a későbbi II. és III. rendű alperesek részére kívánta értékesíteni, akiknek tulajdonjogát a földhivatal be is jegyezte. A hatálytalanság megállapítása iránt indított perben az I. fokú bíróság megállapította, hogy a felperesekkel, mint vevőkkel jött létre a szerződés, mert a vételi ajánlatot, az ajánlattal egyező tartalommal elfogadták. A II. fokú bíróság az ítéletet megváltoztatta és a keresetet elutasította azzal az indokkal, hogy bár a két ingatlan, mint önálló jogi egység külön-külön is adásvétel tárgyát képezhetik, a vevők részéről érkezett együttes ajánlatra tekintettel a felpereseknek a vételi ajánlatot teljes terjedelemben el kellett volna fogadniuk. A Legfelsőbb Bíróság amellet, hogy megállapította: az alperesek által együttesen megtett vételi ajánlatra, és annak együttes elfogadására vonatkozó megállapítás téves, értelmezte a jogi értelemben oszthatatlan szolgáltatás jelentését, mint az egyetlen olyan törvényes lehetőséget, amikor elővásárlási joggal terhelt dolgot más dologgal együttesen lehet eladni. A Legfelsőbb Bíróság értelmezése szerint jogi értelemben oszthatatlan a szolgáltatás, ha fizikailag nem bontható több részre, vagy a bontás használhatóságát vagy értékének számottevő csökkenését eredményezné, valamint ide tartoznak az összetett dolgok is, illetve a több különálló ingatlanból álló, de egységes létesítmény, üzem is. Ami hangsúlyozandó, hogy a Legfelsőbb Bíróság – álláspontom szerint előremutatón – lehetőséget lát együttes értékesítésre akkor is, ha a szerződés céljából ez következik, mert pl. a jobb eladhatóság indokolja, vagy egy birtoktesthez tartoznak az ingatlanok. Ezekre az okokra való hivatkozás, és ezek bizonyítása védhető álláspontot jelent egy hatálytalanság megállapítása iránti perben, ezek kellő hivatkozási alapot jelentenek arra, hogy a tulajdonosok eljárása nem sérti a joggal való visszaélés követelményét.

Az idézett EBH tényállásához visszatérve a bíróság szerint a szomszédosság pusztá ténye nem teremti meg a jogalapot a tömegvételre, különösen úgy nem, hogy az elővásárlásra jogosultakat semmi nem tájékoztatta az eladó szándékáról.

A szomszédosságra vonatkozó megállapítás azért érdekes, mert ebben a kérdésben a jogszabály visszalép a bíróság álláspontjától. A Földforgalmi tv. a szomszédosság pusztá tényével megteremti a jogalapot több föld egységes vételáron való eladására. Jogszabályi rendelkezésről lévén szó, nem kell vizsgálni olyan kérdéseket, hogy ténylegesen van-e olyan ésszerűségi-gazdasági érdek, ami az elővásárlási jog csorbulását indokolhatja. A bírói gyakorlatot szemlélve azt lehet mondani, hogy a tömegvétel a dologösszességre, összetett dolgokra van modellezve. Ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság elismerte a tömegvétel jogszerűségét – és ezáltal az egyes dolgokra fennálló elővásárlási jog csorbulását –, amennyiben a szerződés céljából világosan látszik, hogy az eladónak lényeges jogi érdekével összhangban áll a(z) egymással szomszédos) földek – az azokat magába foglaló mezőgazdasági üzem hiányában is – egységes vételáron való eladása.

A Földforgalmi tv. másik rendelkezése szerint az egy üzempözpont¹⁸ tartozó földeket lehet egységes vételáron eladni. Ez a rendelkezés összhangban van a bírói gyakorlattal, hiszen

¹⁸ Földforgalmi tv. 5. § 21. mezőgazdasági üzempözpont: a földműves vagy mezőgazdasági termelőszervezet tulajdonban, illetve használatában álló, a mező- és erdőgazdasági tevékenység vagy a mező- és erdőgazdasági

a PK vélemény az üzemet hozza a tömegvétel jogszerű lehetőségére példának, valamint az EBH is hivatkozik arra a gazdasági racionalitásra, hogy az egy birtoktesthez tartozó, együttesen nagyobb használati és forgalmi értékkel bíró ingatlanokat egységes vételáron lehessen értékesíteni.

Itt talán érdemes kettébontani azt a kérdést, hogy az egész mezőgazdasági üzem kerül eladásra vagy az egy birtokközponthoz regisztrált földek egy részét kívánja a tulajdonos elidegeníteni. Az egész mezőgazdasági üzem eladása esetében a bírói gyakorlat egyértelműen lehetőséget lát az egész üzem, mint dologösszesség értékesítésére. Lehet azonban, hogy a földeknek csak egy részét kívánja eladni a tulajdonos. A Földforgalmi tv. nem tesz különbséget aközött, hogy a mezőgazdasági üzemközpontoz tartozó összes föld vagy azok egy része kerül eladásra, tehát jogszabályi kizáró rendelkezés hiányában ezek egy részét is el lehet idegeníteni egybefoglalt vételáron. Az üzem, mint egység eladásához olyan gazdasági érdeke fűződhet az eladónak, amivel szemben az elővásárlási jog csorbulása a bírói gyakorlat szerint is elfogadható. Kimutatható ez az érdek akkor is, amikor az egy üzemközpontoz tartozó földeket maga a tulajdonos darabolja részekre és így kívánja értékesíteni, de kérdés az, hogy a részek eladása esetében is olyan hivatkozási alap-e ez az eladói érdek, amely egyes földrészekre vonatkozó elővásárlási jog gyakorlását minden esetben kizárja? A törvényi rendelkezések alapján úgy tűnik, a válasz erre a kérdésre igenlő, a bírói gyakorlat válasza – a Földforgalmi tv. 19. § (5) bekezdésének hiányában – nem biztos, hogy mindig ennyire egyértelmű lenne.

A bírói gyakorlat a tömegvétel jogszerű lehetőségére az üzem eladását hozza. A Földforgalmi tv. szerint mezőgazdasági üzem az azonos céllal működtetett mezőgazdasági termelési tényezők (föld, mezőgazdasági felszerelés, egyéb vagyonelemek) szervezeti alapegysége, amely a gazdasági összetartozás révén gazdálkodási alapegység is.¹⁹ Ez a fogalom nem általános mezőgazdasági üzemfogalom, hiszen az Alaptörvény P) cikke értelmében születni fog egy sarkalatos törvény, amelynek tárgya a mezőgazdasági üzemszabályozás lesz.

A mezőgazdasági üzemszabályozás célja az, hogy az agrárvállalkozás mint a mező- és erdőgazdasági hasznosítású „*földek, gépek, berendezések, állatok, támogatások, pénzügyi kedvezmények*”,²⁰ *mint egység legyen a forgalom tárgya „mind az élők közötti (átruházások, biztosítékul adás), mind halál esetére.”*²¹ A ténylegesen meglévő mezőgazdasági üzemek esetében az egységet megbonthatja az átruházás, amennyiben az egyes földrészekre vonatkozó elővásárlási jogot gyakorolva a jogosultak „*kicsemegézik az értékesebb részeket*”;²² házastársi vagyonközösség megosztása; valamint – különös, agráröröklési jog hiányában – az üzemet működtető halála.²³ „*A mező- és erdőgazdasági hasznosítású földek piacán egyre*

tevékenység és a kiegészítő tevékenység célját szolgáló gazdasági, lakó, illetve iroda épülettel beépített ingatlan vagy a tanya, amely a gazdálkodás végzésének vagy megszervezésének a mezőgazdasági igazgatási szervnél bejelentett helyeül szolgál.

¹⁹ Földforgalmi tv. 5. § 21.

²⁰ KURUCZ 2012. 118.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Lásd részletes: KURUCZ 2012. 118-212.

gyakrabban fordul elő, hogy több földrészletet együtt, egységes vételáron, egységes szolgáltatásként kínálnak eladásra, hasznóbérletre azok tulajdonosai, mert azok egy agrárgazdasághoz tartozván egy gazdasági egységet képeznek, vagy egy tagban, egy tömbben helyezkednek el, de az ingatlan-nyilvántartásban több önálló helyrajzi számon vannak nyilvántartva. (...) Ezeket oszthatatlan szolgáltatásként jelölik meg, ami a szerződések azon rendelkezéseiből jól kiolvasható, hogy az átruházás tárgya egy és egységes, mind tárgyában, mind a vételárban, és amennyiben ez bármely okból nem realizálható, az egyben a szerződés felfüggesztő vagy bontó feltételét is jelenti. (...) A feleknek elemi és indokolt közös gazdasági érdeke fűződik ahhoz, hogy gazdasági egységben szállhasson át akár a tulajdonjog, akár a használati jog több ingatlanon. Míg az eladónál ez általában a nagyságrendileg magasabb vételárban, addig a vevőnél a földhasználat agroökonómiai előnyeiben rejlik.”²⁴ Üzemszabályozás hiányában ezeknek a helyzeteknek a kezelését segíti elő az élők közötti jogügyletek esetében a Földforgalmi tv. A tömegvételre vonatkozó rendelkezésen kívül a tömeghasznóbérletet is szabályozták: egybefoglalt hasznóbér ellenében szomszédos vagy egy üzemszabályozáshoz tartozó földeket lehet hasznóbérbe adni.²⁵

4. Összefoglalás

A Földforgalmi tv. a Tftv.-től eltérő modell mentén szabályozza a földtulajdon és használati jogosultság megszerzését. Ebből kifolyólag megváltozott a szabályozás fogalomkészlete, és új jogintézményeket vezetett be a jogalkotó. A Földforgalmi tv. hatálybalépése ellenére a földtulajdon és használat kérdéskörére vonatkozó joganyag még nem teljes, hiszen kimunkálásra vár még – többek között - az üzemszabályozás. E komplex téma kezelésével megoldhatóvá válnának olyan gyakorlati problémák, amelyekre jelenleg nem lehet teljeskörűen kezelni. A Földforgalmi tv. a tömegvétel lehetőségének törvényi szintre emelésével tesz egy lépést a mezőgazdasági üzem egységként való megjelenítésére és kezelésére a földforgalom egy részében.

Felhasznált irodalom

CSEHI Zoltán: Az elővásárlási jog kiterjesztéséhez – a kiterjesztés joga. Jogtudományi Közlöny. 2007. január

KURUCZ Mihály: Az agrárüzem. In: DOMÉ-HÁRSFALVI-KURUCZ-RÉTI-VASS: Agrárjog. ELTE ÁJK Szövetkezeti Jogi és Földjogi Tanszék. 1999.

KURUCZ Mihály: Az ún. agrárüzem-szabályozás tárgyának többféle modellje és annak alapjai. In: Az új magyar földforgalmi szabályozás az uniós jogban. Konferenciakötet. Nemzeti Közszerződéskönyvtár Egyetem 2013.

²⁴ KURUCZ 2013. 56.

²⁵ Földforgalmi tv. 47. § (5) bekezdés

KURUCZ Mihály: Gondolatok a termőföldjog szabályozás kereteiről és feltételeiről III. rész. Geodézia és Kartográfia 2008. 11. <http://www.fomi.hu/honlap/magyar/szaklap/2008/11/2.pdf>, (letöltve: 2014. június 10.)

KURUCZ Mihály: Gondolatok egy üzemszabályozási törvény indokoltságáról. Gazdálkodás 2012/2. http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/141808/2/Kurucz_2012_02.pdf, (letöltve: 2014. június 12.)

SZILÁGYI János Ede: Az új tagállamok csatlakozási szerződesei és a termőföldek tulajdonjogára vonatkozó nemzeti szabályozások, különösen a magyar jogi szabályozásra. Agrár- és Környezetjog. 2010/9.

http://epa.oszk.hu/01000/01040/00009/pdf/agra_r_es_kornyezetjog_EPA01040_2010_9.pdf, (letöltve: 2014. június 11.)

SZLADITS Károly (szerk.): Magyar Magánjog. Kötelmi jog különös része. Grill Könyvkiadó, Budapest, 1942.

KOCSIS GABRIELLA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Vass János tanszékvezető habil. egyetemi docens

A TERMŐFÖLDRE VONATKOZÓ TÖRVÉNYI VÁLTOZÁSOK HATÁSAINAK VIZSGÁLATA AZ ERDŐKRE, MINT KÜLÖNÖS TERMŐFÖLDEKRE

A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény számos új rendelkezést tartalmaz az erdők, mint különös termőföldek forgalmáról. Terjedelmi okok miatt nem minden változást, csak az erdő művelési ágú termőföldek tulajdonjogára, valamint annak átruházására vonatkozó új törvényi rendelkezéseket vizsgálom.

I. A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény megalkotásának indokai

Az erdők jelentőségét nem lehet elégszer hangsúlyozni. „Magyarország túlnyomó részt az európai lombhullató erdők-, az Alföld egyes részei az erdős sztyepp zónájába tartoznak, de hazánk területének csak 9 %-án maradt fenn az eredeti növénytakaró. Növényfajokban való gazdagsága viszont a föld átlagának csaknem tizenötszöröse.”¹ Az erdőterületek folyamatos növekedésének köszönhetően a magyar termőföld mintegy 25%-át erdők borítják.² Az ország jelenlegi erdeinek kialakulását és a tulajdonosi szerkezetet számos tényező befolyásolta az elmúlt húsz évben.

A rendszerváltást követően a tulajdonosi viszonyokra kezdetben a kétszektörúság volt a jellemző. „Az erdők 69%-a állami tulajdonban, 30%-a a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tulajdonában és használatában volt.”³ Az 1987. évi I. törvény módosításával 1989. július 1. napjával megnyílt a földpiac, és magánszemély korlátlan mértékben szerezhette ingatlantulajdont.⁴ A privatizációs, kompenzációs folyamatok megindulásának eredményeként a földterületek egy részét, így az erdőterületeket is új tulajdonba adták, ami a korábbi kétpólusú tulajdonosi rendszert volt hivatott felszámolni.

A földtulajdoni viszonyokban további átrendeződést eredményeztek a kárpótlási törvények. Az ország gazdasági teljesítőképességére- és készségére tekintettel hazánkban csak a részleges kárpótlás valósulhatott meg. „Ez a megoldás, mivel nem párosult a kárpótlókat védő garanciális szabályokkal oda vezetett, hogy a föld spekulánsok bagatell értéken

¹http://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/erdeszeti_igazgatóság/aktualitás/ketmilliohektar.html
(letöltve: 2014. június 26. 20:24)

² Uo.

³ FARKAS CSAMANGÓ E. 2003 78

⁴ KURUCZ M. 2008 20.

megszerezték a termőföldtulajdon jelentős részét. Korlátlanul bárki, bárhol, bármilyen művelési ágú földre licitálhatott és a könnyedén felvásárolt kárpótlási jegyekkel tekintélyes ingatlanvagyonhoz juthatott.”⁵

A kárpótlás másik nagy problémája a földkoncentrációval párhuzamosan éppen az azzal ellentétes folyamat volt. Kárpótlás útján számos magánszemély jutott erdőterülethez. Az új erdőtulajdonosok sokszor nem rendelkeztek az erdőgazdálkodáshoz szükséges szakmai ismeretekkel, nem voltak tisztában az erdők tulajdonával járó jogokkal és kötelezettségekkel. A kárpótlás címén tulajdonukba kerülő erdők azonban annyira kicsi területet jelentettek – a legtöbb esetben egy-két hektárt –, hogy a kellő szakértelemmel rendelkező gazdálkodó számára is lehetlenné tették a tartamos erdőgazdálkodást.⁶

A kárpótlási folyamatokkal párhuzamosan zajlott a termelőszövetkezeti részaránytulajdon nevesítése és kiadása, mely szintén jelentős mértékben átrendezte az erdők tulajdonosi rétegét. A termelőszövetkezeti részaránytulajdon nevesítésével és kiadásával elsősorban nem a volt szövetkezeti tagok, károsultak vagy azok leszármazói tudtak élni, sokkal inkább „*az információk birtokában lévő állami gazdasági vagy termelőszövetkezeti menedzsment tett szert a kárpótlások és a szövetkezeti vagyonnevesítések során a legjobb adottságú termőföldekre és jelent meg a földpiacon mint magángazdálkodó is.*”⁷

A magántulajdoni viszonyokat rendező új jogi normák és a fent ismertetett folyamatok eredményeként a termőföld árak – így az erdők piaci ára is – fokozatosan növekedett, a rendszerváltást követően a termőföld ára 4-5 évente megduplázódott.⁸ A folyamatos árnövekedés kiváló befektetési lehetőséget jelentett olyan személyek, jelentős részben tőkeerős külföldi személyek számára is, akik elsősorban profitorientáltak és nem a mezőgazdasági termelésben érdekeltek voltak, kiszorítva ezzel a tőkével nem vagy nem kellő mennyiséggel rendelkező mezőgazdasági termelőket a földpiacról.

A fent ismertetett folyamatok vezettek el a régi földtörvény és a régi erdőtörvény megalkotásához. Az erdők esetében elmondható, hogy az állami tulajdonban álló területeken, melyek igen nagy arányúak voltak, az erdővédelem nem volt megfelelően biztosított, különösen egyes szakminisztériumok kezelésében lévő erdőterületek nélkülözték a szakszerű ellátást és védelmet, ezért volt indokolt az erdőről és erdő védelméről szóló 1996. évi LIV. számú törvény (rég erdőtörvény) védelmi szabályozásának kidolgozása.

⁵ KURUCZ M. 2008 20.

⁶ WWF-füzetek 2003 6.

⁷ KURUCZ uo.

⁸ Új Ftv. kommentár

II. A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény termőföld forgalmára vonatkozó rendelkezései

A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (továbbiakban: régi Ftv.)⁹ határozta meg a termőföldek, így az erdő művelési ágban nyilvántartott termőföldek forgalmát is.¹⁰ A bevezetőben ismertetett társadalmi és gazdasági okok miatt a régi Ftv. legjelentősebb rendelkezése a birtokmaximalizálás megteremtésében, valamint a személyek mint tulajdonosok közötti különbségtétel megteremtésében rejlett.

A törvény kimondta, hogy tulajdonszerzésnek kell tekinteni a termőföld tulajdonjogának – ideértve a részarányként meghatározott tulajdont is – bármilyen jogcímen (szerzőmódon) történő megszerzését.¹¹

A csere intézményét külön feltételek megléte esetén engedélyezte a törvény. Termőföld tulajdonjogát csere jogcímen akkor lehetett megszerezni, ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás minden esetben termőföld volt, valamint teljesültek a törvényben meghatározott területi kritériumok is.

Termőföld tulajdonjogát ajándékozás jogcímen csak közeli hozzátartozók, közalapítvány, helyi önkormányzat, egyházi jogi személy és az állam javára, valamint a mezőgazdasági termelők gazdaságátadási támogatása feltételeként lehetett átruházni.

A törvény a tulajdonjog alanyának meghatározásakor nagyon szigorú korlátokat állított fel. Termőföldet, így erdőt is csak belföldi magánszemély szerezhette meg¹². Az alanyi kör meghatározása önmagában kettős feltételrendszert tartalmazott: a tulajdonos csak magánszemély lehetett, és csak belföldi illetőségű, azaz külföldi nem. A belföldi magánszemély szűkítést követően további korlátozó rendelkezéseket tartalmazott a törvény: a magánszemély tulajdonában legfeljebb 300 hektár nagyságú vagy 6000 aranykorona (a továbbiakban: AK) értékű termőföld lehetett, majd az alanyi kört területi és mennyiségi korlátokat felállításával még tovább szűkítette.

A régi Ftv. a belföldi jogi személy és jogi személyiség nélküli más szervezet számára nem tette lehetővé a termőföld tulajdonjogának megszerzését. Néhány kivétel felállításával azonban megtörte a belföldi magánszemélyek homogén egységét a törvény: a Magyar Állam, az önkormányzat és a közalapítvány termőföld tulajdonjogát megszerezhette¹³. A főszabály alóli további kivételt jelentettek az egyházi jogi személyek, a jelzálog-hitelintézet, valamint a szervezeti változással, illetve társasági formaváltással, egyesüléssel vagy szétválással létrejött

⁹ A törvény 2009. július 10. napján veszítette hatályát.

¹⁰ Régi Ftv. 1. § (1) A törvény hatálya kiterjed az ország területén levő valamennyi termőföldre.

¹¹ Régi Ftv. 4. § (1) bekezdés

¹² Régi Ftv. 5. § (1) bekezdés

¹³ Régi Ftv. 6. § (1) bekezdés

belföldi jogi személyek és jogi személyiség nélküli más szervezetek, melyeknek a tulajdonszerzése a törvényben meghatározott szigorú jogcímekhez volt kötve.¹⁴

A törvény a külföldi magánszemély és jogi személy termőföld tulajdonszerzését főszabály szerint kizárta, mely szabály alól kivételt jelentettek az uniós tagállami állampolgárok.

A törvény a bármely jogcímen történő tulajdonszerzés alól kivette a törvényes örökléssel, az elbirtoklással, a ráépítéssel, a kisajátítással és a kárptótlási célú árverés során történő tulajdonszerzést.

III. A régi Ftv. korlátozó rendelkezéseinek alkotmányossági vizsgálata

Az régi Ftv. számos rendelkezésével kapcsolatban felmerültek alkotmányossági kérdések, így a tulajdonszerzési korlátokra tartalmazó rendelkezések esetében is: a jogegyenlőség alkotmányos elvével nem ellentétes-e a megkülönböztetés egyfelől a természetes személyek és a jogi személyek, másfelől a különböző jogi személyek között; egyes tulajdonszerzési korlátozások¹⁵ nem alkotmányellenesek-e.

Az Alkotmánybíróság határozatában¹⁶ megállapította, hogy a köztársasági elnök által vizsgálni kért törvényi rendelkezések nem alkotmányellenesek, indoklásuk lényege a következő volt. A földtörvény korlátozó rendelkezései addig alkotmányosak, ameddig az elbírált korlátozások ésszerű indokai tárgyilagos mérlegelés szerint fennállnak, azaz a szükségesség és arányosság tesztje ismét mértékül szolgált. Itt is rávilágítottak arra, hogy az *„Alkotmány gazdaságpolitikai szempontból semleges. Az Alkotmányból az állami beavatkozás nagysága, ereje, még kevésbé annak tilalma közvetlenül nem vezethető le. ... Az Alkotmánybíróság a piacgazdaság, a versenyszabadság és más hasonló államcéllok alkotmányellenes megsértését csak szélsőséges esetben állapítja meg, ha az állami beavatkozás, „fogalmilag és nyilvánvalóan” ellentétes az államcéllal.”*¹⁷ A termőföld mértékére és értékére vonatkozó korlátozás alkotmányossági elbírálásánál nem maradtak figyelmen kívül a földtulajdon sajátos természeti és vagyoni jellemzői *„nevezetesen a föld véges jóság volta (a föld ugyanis mint természeti tárgy korlátozott mértékben áll rendelkezésre és nem szaporítható, mással sem helyettesíthető), nélkülözhetlensége, megújulóképesége, különleges kockázatérzékenysége és alacsony nyereséghezama a földtulajdon különös szociális kötöttségét testesítik meg.”*¹⁸ Ezek a sajátos tulajdonságok különböztetik meg és emelik ki a tulajdonjog többi tárgyának csoportjából, valamint teremtik

¹⁴ A régi Ftv. hatályba lépését megelőzően egy rövid átmeneti időszakban jogi személyek számára lehetőség nyílt termőföld tulajdonjogának a megszerzésre, ezért mind a régi, mind az új földtörvény kiter a különválással, kiválással, egyesüléssel, szervezeti formaváltozással létrejött jogi személy földtulajdon szerzésére. Egységesen rögzítik, hogy a létrejött jogi személyek a jogelődje tulajdonát képező föld tulajdonjogát nem szerezhetik meg.

¹⁵ Régi Ftv. 5., 6., 7., 9., 13. és 14. §-ai

¹⁶ 35/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994. 197-218.

¹⁷ Uo. 200.

¹⁸ Uo.

meg a közérdek elsőbbségét a tulajdonosi érdekekkel szemben. „A termőföld piaca és megfelelő ára a hosszú időszakon keresztül mesterségesen visszatartott ingatlanforgalom miatt még nem alakulhatott ki. Mindezek a tárgyi adottságok, körülmények és összefüggések miatt a termőföldpiac kialakulása és az ezt elősegítő birtokszerkezet létrehozása - mint az Ftv. javaslatának indokolásában is jelzett alkotmányos cél - tekintetében alkotmányellenesség nem állapítható meg.”¹⁹

A közérdek és a tulajdonkorlátozás ütköztetésével kapcsolatban az Alkotmánybíróság továbbá kimondta: „A birtokmaximum Ftv. általi meghatározása tekintetében megállapítható, hogy az a földtulajdonosok rendelkezési jogát olyan kis mértékben korlátozza csak, amely az alkotmányos célhoz képest nem aránytalan. A tulajdont szerezni kívánók tulajdonhoz való alapjogát a termőföld birtokmaximálása nem érinti, mert a tulajdonhoz való alapjog nem terjed ki a tulajdonszerzésre. A tulajdonszerzés joga nem alapjog...”²⁰

Kimondták továbbá, hogy a tulajdonszerzés képessége és a szerződési szabadság nem minősül alapjognak, azaz a tulajdonosi pozícióban még nem lévő személy alapjog korlátozása nem valósulhat meg. Alapjognak nem minősülő jogok korlátozása akkor alkotmányellenes, ha a korlátozásnak tárgyilagos mérlegelés alapján nincs ésszerű indoka.

A földtörvényben meghatározott birtokmaximalizálásnak van ésszerű indoka: az „egészséges birtokszerkezet” kialakítása és a földbirtok koncentrációjának megakadályozása a termőföld reális árának kialakulásáig, azaz egy meghatározott ideig. Rámutatott továbbá arra, hogy a földpolitika kialakítása az Országgyűlés és a Kormány feladata, így a feladatukat látják el, amikor a megszerzhető földterület és érték felső határának meghatározása révén egyértelműen kifejezik, hogy mit tartanak az átmeneti helyzetben „egészséges birtokszerkezetnek”. „Mivel azonban a jelzett átmeneti birtokmaximálás csakis addig alkotmányos, amíg ésszerű indokai fennállanak, az Alkotmánybíróság a határozat rendelkező részében elvi érveléssel nyilvánította ki a korlátozás átmeneti jellegét, vagyis az ésszerű indokok fennállásához kötöttségét.”²¹

Annak vizsgálata során, hogy nem önkényes-e a külföldi magánszemélyek és jogi személyek kizárása a termőföld és védett természeti terület tulajdonjogának megszerzéséből megállapította, hogy a külföldiek tulajdonszerzési jogára is áll mindaz, amit a magyar magánszemélyekre korábban kifejtett. A megkülönböztetés nem alapjogon alapul, átmeneti jellegű, és van tárgyilagos mérlegelés szerint ésszerű indoka: a külföldi és a magyar földárak közötti nagyságrendi különbségek fennállása.

Az Alkotmánybíróság a belföldi jogi személy és jogi személyiség nélküli más szervezet kizárásával kapcsolatban megállapította, hogy a termőföldre vonatkozó tulajdonjogszerzésből kizárás a szerzési tilalmak kijátszásának megelőzését szolgálják.

¹⁹ Uo. 201.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

IV. A régi Ftv. jelentősége

A régi földtörvény legfontosabb célkitűzése az volt, hogy a földtulajdoni, földhasználati viszonyokat átalakítsa, azaz a mezőgazdaságban a magántulajdon váljon meghatározóvá, valamint a rendszerváltás után kialakuló piacgazdaságba bekapcsolódó gazdaságok jöjjenek létre és piacképesen működjenek.

A rendszerváltás időszakában a tulajdoni viszonyok átalakítását célzó törvények és a hatályos földforgalmi szabályozás következtében Magyarországon mintegy 8 609 364 hektár nagyságú külterületi földrészlet megközelítőleg 3 948 628 darab önálló helyrajzi számú földrészletre oszlott meg, amelyek átlagos területmérete 2,2 hektár nagyságú.²²

Az új birtokpolitikának köszönhetően az ezredfordulóra kialakult a mintegy 40% magán-, 60% állami tulajdoni viszonyon alapuló tulajdonosi szerkezet. Ez területmennyiségre lebontva annyit jelent, hogy mintegy 1038 ezer hektár erdőterület volt állami tulajdonban, 12 ezer hektár közösségi tulajdonban, valamint 771 ezer hektár magántulajdonban.²³ A magánerdő-tulajdon fokozatosan tovább nő, köszönhetően az új erdőtelepítéseknek.

V. A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény megalkotásának indokai

„Az elmúlt tíz év alatt mintegy 90 ezer hektár erdőtelepítés történt, amely az erdőterület 1%-os növekedését eredményezte. Az ország erdősültsége folyamatosan javul, bár nemzetközi összehasonlításban még mindig alacsonynak mondható (EU-15: 35,1%). Hosszú távon (35-50 év) az ország erdősültségét - összhangban a Nemzeti Erdőprogramban foglaltakkal - az optimálisnak tartott 27%-ra lehet növelni.”²⁴

„Magyarországon folyamatosan emelkedik az erdőgazdálkodási célú terület nagysága, ami magába foglalja a faállománnyal borított területen kívül többek között az egyéb erdészeti célú utakat, tisztásokat, csemetekerteket. A 2012. évi 2056 ezer hektár 7,8 %-kal, 148 ezer hektárral bővült 2000-hez képest.”²⁵ Mindenképpen elgondolkodtató, hogy a területnagyság számításánál figyelembe vesznek faállománnyal nem borított területeket is.

²² A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény preambulumaéhoz fűzött kommentár

²³ FARKAS CSAMANGÓ 2003. 80.

²⁴ http://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/erdeszeti_igazgatosag/aktualitas/ketmilliohektar.html 2014. június 26. 20:24

²⁵ Statisztikai Tükör 2013/1.

V.1. Közvetlen előzmények – jogpolitikai indokok

Hazánk Európai Unióhoz való csatlakozását követően elengedhetetlenné vált a földtörvény uniós joganyagnak való megfeleltetése, azaz a korlátozó rendelkezések felszámolása, lehetővé téve az uniós elvek, mint az egyenlő elbánás, a letelepedés és a tőkeáramlás szabadsága elvének érvényesülését.

Magyarország számára biztosítottak a csatlakozással egy átmeneti időszakot, melyben a magyar jogszabályok a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező uniós polgárok és valamennyi jogi személy termőföldszerzését korlátozhatják. Ennek indoka, hogy hazánk átlagos földbirtok mérete, valamint a termőföldek hektáronkénti ára jóval elmaradt az uniós átlagtól. *„Az Európai Unió 15 régi tagállamban történelmileg kialakult magas földárakkal összehasonlításban a magyar földárak jelenleg 3-20-szoros áraránnyal jellemezhetők. A rendszerváltást követően a magyarországi termőföld árak erőteljesen, kiszámíthatóan növekedtek, mintegy megnégyszereződtek. A földpiaci árfelzárkózás fokozatosan halad előre, a rendszerváltást követően a termőföld ára 4-5 évente megduplázódott.”*²⁶ Az átmeneti időszak a magyar földbirtokrendszer a többi uniós országhoz való felzárkózását próbálta biztosítani.

A moratórium 2011. április 30. napján járt volna le, de a Kormány kérte annak meghosszabbítását, tekintettel az egyik legsúlyosabb indokra, a földárak még mindig nem érték el a nyugat-európai árakat. A bekövetkezett gazdasági válság hazánkban az uniós átlagnál is nagyobb mértékben érintette a mind a reálbéreket, mind pedig az ingatlanok értékét, mely felerősítette az aggodalmat egy esetleges spekulatív földvásárlási hullám miatt. A hosszabbítási kérelemben a hosszabb távú földbirtok-politika körvonalait is ismertették. Az Európai Bizottság a hosszabbítási kérelmet elfogadta, a moratóriumot 2014. április 30. napjáig meghosszabbította.

Az új birtokpolitikai törekvések érdekében módosítottak néhány jogszabályt, ami számos újítást hozott, többek között: földvásárlás esetén állami elővásárlási jog bevezetése, Nemzeti Földalapkezelő Szervezet felállítása az állami tulajdonban lévő földek feletti felelős gazdálkodás érdekében, állami földek hasznobérbe adásánál a fiatal gazdálkodók előnyben részesítése.

V.2. Az erdő művelési ágú termőföldek tulajdonjogának alanya

A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (továbbiakban: új Ftv.) földforgalmi szabályainak középpontjában a földet művelő mezőgazdasági gazdálkodók földellátása áll, szemben a korábbi a földszerzési korlátozásoknak személyekre

²⁶ Az új Ftv. 10. §-ához fűzött kommentár.

központosító szabályozási módjával. A törvény bevezeti a földműves fogalmát²⁷, így a föld tulajdonjogának megszerzését elsősorban a földműves belföldi természetes személy és tagállami állampolgár számára teszi lehetővé.

Az új szabályozás szakít a belföldi természetes személyek és a tagállami állampolgárok megkülönböztetésével, és a nemzetközi szerződéses kötelezettségeknek megfelelően egyenlő feltételeket biztosít az EU, az Európai Gazdasági Térség tagállamai, külön nemzetközi szerződés szerinti államok földműveseinek a földszerzés tekintetében. Az egyenlő elbánás követelményét nem sérti a helyben lakó földművesek előnyben részesítése, tekintettel arra, hogy valamennyi csoportba tartozó földművesekre egyformán vonatkozik. Külföldiek termőföld tulajdonszerzését továbbra is kizárja a törvény, tekintettel arra, hogy Csatlakozási Szerződés rendelkezései szerint csak a tagállami állampolgárok számára szükséges 2014. május 1-jétől biztosítani a földtulajdonjog megszerzését a magyar állampolgárokéval azonos feltételekkel; harmadik országok vonatkozásában a tilalom azonban megengedett.

A földműves fogalma magában foglalja a földhasználat és a földhasznosítási kötelezettséget is, mely a személyéhez kötött, mindezeket magának kell végeznie, másnak nem engedheti át. A földet a tulajdonszerzés időpontjától számított 5 évig más célra nem hasznosítja. A szerző félnek a tulajdonjog átruházásáról szóló szerződésben, illetve teljes bizonyító erejű magánokiratba vagy közokiratba foglalt nyilatkozatban kell az előbbi kötelezettségvállalásáról nyilatkoznia.²⁸ *„A földforgalmi törvény a földszerzésre jogosult személyek körét a professzionális gazdálkodást folytató földművesekre kívánja korlátozni, elősegítve ezáltal a mezőgazdaságban dolgozók elismert és méltányolható földigényének kielégítését, és kizárva a spekulatív (azaz nem termelési, hanem tőkebefektetési célú) földvásárlási törekvéseket. ... Birtokpolitikai szempontból az az optimális állapot, ha a termőföld annak művelőjének tulajdonában van, ez esetben ugyanis nem keletkezik forráskivonás a haszonbér formájában, másrészt maga a termőföldingatlan a fejlesztések forrását biztosító jelzáloghitelezés alapjául szolgálhat.”*²⁹

A földművesek termőföld és így erdő művelési ágú föld szerzési elsőbbsége a 10. § (1), (2) és (3) bekezdésének egybevetésével vezethető le. A nem földműves belföldi természetes személy és tagállami állampolgár esetében „törvény másként nem rendelkezik” feltétel érvényesül, ők akkor szerezhetik meg a föld tulajdonjogát, ha a birtokukban álló föld területnagysága a megszerezni kívánt föld területnagyságával együtt nem haladja meg az 1 hektárt. A közeli hozzátartozók tulajdonszerzésénél a területi korlátot figyelmen kívül kell hagyni.

A földműves az erdők esetében az erdőgazdálkodó. Erdőgazdálkodónak az a tulajdonos vagy jogszerű használó minősül, aki az erdészeti hatóság által vezetett erdőgazdálkodói nyilvántartásban szerepel.

²⁷ Új Ftv. 5. § 6. és 7. pont. A fogalom leglényegesebb eleme a mező-, erdőgazdasági tevékenység végzése, vagy ilyen irányú szakképesítés megléte.

²⁸ Új Ftv. 13. § (1) bekezdés

²⁹ Új Ftv. 10. §-ához fűzött kommentár.

Az új Ftv. „törvény másként nem rendelkezik” feltétele érvényesül bizonyos jogi személyek esetében is. Nagymértékben korlátozottan – célhoz vagy szerzőismóddhoz kötöten –, de földet szerezhethet az állam, a bevett egyház vagy annak belső egyházi jogi személye, jelzálog-hitelintézet, a föld fekvése szerint illetékes települési önkormányzat, a fővárosban a fővárosi kerületi önkormányzat. Esetükben a különbségtétel nem a földműves minőségen alapul, valamint csak a korlátozott földszerzés lehetősége áll fenn. Egyéb jogi személyek, így a mezőgazdasági termelő gazdálkodó szervezetek földtulajdonszerzését is kizárja a törvény, és számukra a különböző földhasználati jogok szerzését biztosítja. A korlátozó rendelkezés indoka, hogy ezek a személyek olyan helyzetben vannak, hogy könnyedén kijátszhatnák a korlátozó rendelkezéseket vagy a szerzési tilalmakat.

V.3. Az erdő, mint különös termőföld tulajdonjogának megszerzése

Az új Ftv. hatálya kiterjed az ország területén fekvő valamennyi földre. A föld fogalma az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett művelési ágakon alapul. Az erdő művelési ágú földek különös termőföldek az erdők sajátos tulajdonságaik és gazdasági, társadalmi, környezeti jelentőségüknel fogva, ezért az új földtörvény rendelkezései szubszidiárius jellegűek. Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló törvény szerint erdőnek, valamint erdőgazdálkodási célt közvetlenül szolgáló földterületnek minősülő földre (a továbbiakban együtt: erdőnek minősülő föld) az új földtörvény rendelkezéseit az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló törvény, továbbá az erdőbirtokossági társulatról szóló törvényben foglalt eltéréssel kell alkalmazni.³⁰ Amiről az Evt. és az erdőbirtokossági társulatról szóló törvény nem rendelkezik, ott kell alkalmazni az új földtörvény szabályait.

A föld tulajdonjogát a törvényben meghatározott módon és mértékben, törvényben meghatározott természetes személy, jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet szerezhetheti meg, ugyanakkor az új földtörvény a termőföld tulajdonjogának megszerzésekor a földműves fogalmát állítja középpontba, elsősorban az ő tulajdonszerzésüket támogatja a törvény. A tulajdonszerzés jogcímében és módjában sem tartalmaz a korábbi törvényhez hasonló korlátozást, bármilyen jogcímen és módon történő megszerzésére kiterjed a törvény hatálya. Kivételt csak a törvényes öröklés, a kisajátítás és a kárpótlási célú árverés útján történő tulajdonszerzés jelent.³¹ Ahogy az a törvény indoklásából is kitűnik, a kivétel alá tartozó jogcímek esetén speciális körülmények állnak fenn, melyek indokolják a törvény alóli kivételt.

Fontos új rendelkezés, hogy a tulajdonjog átruházásáról szóló szerződést a mezőgazdasági igazgatási szerv hagyja jóvá. A jóváhagyás egyéb érvényességi feltételt, kelléket, hatósági engedélyt vagy jóváhagyást nem pótol. A tulajdonjogot átruházó vagy tulajdonjogot érintő egyéb szerződés írásba foglalása papíros alapon, a jogszabályokban meghatározott egyéb

³⁰ Új Ftv. 2. § (3) bekezdés

³¹ Új Ftv. 6. § (2) bekezdés

biztonsági kellékek megtartásával történhet. Az új rendelkezések bevezetésével felmerülhet a korábbi szerződések megerősítésének kérdése.

A csere és az ajándékozás jogcímén történő tulajdonszerzés korlátozott a törvényi rendelkezések szerint. Csere tárgya kölcsönösen csak föld lehet. Ezek közül a csere tárgyat képező egyik földrészletnek az azt megszerző cserepartner tulajdonában álló földrészletével azonos településen kell feküdnie, vagy a cserepartnerek egyike csak helyben lakónak lehet, illetve olyan személy, akinek a lakóhelye vagy a mezőgazdasági üzemközpontja legalább 3 éve azon a településen van, amelynek közigazgatási határa a csere tárgyat képező föld fekvése szerinti település közigazgatási határától közúton vagy közforgalom elől el nem zárt magánúton legfeljebb 20 km távolságra van.³² Ajándékozás esetében a szerzésre jogosult felek köre is korlátozott.

Az új Ftv. bevezeti a földszerzési maximum, birtokmaximum és kedvezményes birtokmaximum fogalmát. Az erdő tulajdonjogát megszerezni jogosultak személyétől függ, hogy mekkora terület nagyságot szerezhetnek meg a már tulajdonukban vagy hasznélvezetükben lévő földek nagyságának egybeszámításával. Az erdő tulajdonjogát összesen 300, 1200 vagy 1800 hektár mértékig lehet megszerezni. A számarányok meghatározásánál azt a célt vették figyelembe, hogy a jelenlegi nagyüzemi struktúrától a kis- és középirtokok aránya növekedjen.

A földszerzési korlátok között lehet megemlíteni az elővásárlási jog intézményét³³ is. Az elővásárlási jog a birtokpolitikai célok megvalósításának egyik eszköze, ami a hazai földpiaci viszonyok sajátosságait is figyelembe veszi.

A szerzési korlátozásba ütköző szerződések semmisek.

V. 4. Az új Ftv. korlátozó rendelkezéseinek vizsgálata

Álláspontom szerint a korlátozó rendelkezések értékelésénél figyelembe kell venni a fentiekben már elemzett 35/1994. (VI. 24.) AB határozat indoklásában kifejtetteket. Ismétlés nélkül itt annyit érdemes kiemelni, hogy a korlátozások akkor felelnek meg az alaptörvénynek, ha az elbírált korlátozások ésszerű indokai tárgyilagos mérlegelés szerint fennállnak.

Jelenleg a hazai földárak és az unió legtöbb tagállamának földárai között jelentős különbségek vannak, ami nem kedvez az Unióban tipikus, stabil birtokstruktúra kialakításához. A személyek közötti különbségtétel esetén ismét elmondható, hogy a szerződési szabadság nem minősül alapjognak, azaz a tulajdonosi pozícióban még nem lévő személy alapjog korlátozásáról nem valósulhat meg.

³² Új Ftv. 12. §-ához fűzött kommentár

³³ Új Ftv. 18-22. §

Összefoglaló

A rendszerváltást követő, folyamatosan változó földbirtokpolitika következtében napjainkra a nagyüzemek száma fokozatosan csökkent, míg a kis- és középbirtokok számának növekedett. A jelenlegi szabályozás is ezt a folyamatot kívánja erősíteni, mindamellett, hogy az ország erdőterületeinek nagysága is fokozatosan növekszik.

Bár a földszerzést korlátozó rendelkezések az új földtörvényben is megjelennek, azok nem önkényesek, az unió által is támogatott birtokpolitikát, elsősorban a stabil piacgazdaság és a nyugati piachoz felzárkózó földárak megteremtését hivatottak szolgálni, valamint a tőkeerős, mezőgazdasági termelésben sokszor nem is érdekelt befektetési célú birtokkoncentrációt kívánja megakadályozni.

Felhasznált irodalom

FARKAS CSAMANGÓ Erika: Erdőtulajdon, erdészeti szakigazgatás, erdővédelem Magyarországon in: Publicationes doctorandorum iuridicorum Tomus 3. Fasc. 5. 2003. 79-102.; Kiadja: a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága

KOVÁCSEVICS Pál (szerk.): Magyar erdők. A magyar erdőgazdálkodás; Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Természeti Erőforrások Főosztálya, 2008.

KURUCZ Mihály: Gondolatok a termőföldjog szabályozás kereteiről és feltételeiről; Geodézia és kartográfia, 2008/9. szám, 13-22.

Statisztikai Tükör VII. évfolyam 95. szám, 2013. november 18. www.ksh.hu

WWF-füzetek: Erdőfigyelő jelentés 2003.

KUSTYÁN GEORGINA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Kurucz Mihály PhD, egyetemi docens

INGATLAN-NYILVÁNTARTÁS AZ ÚJ PTK. TÜKRÉBEN

Az ingatlan-nyilvántartás első megjelenési formái a 12. századra tehetők¹, amikor létrejöttek azok az intézmények, amelyek a tulajdonjog biztonságát és a hitelezők védelmét szolgálták. Később a 15. századtól megjelentek a jelzálogkönyvek², majd a 18. század végétől azok a telekkönyvek³, amelyek egyesítették a jelzálogkönyvek, valamint a városi könyvek funkcióit.

A mai magyar ingatlan-nyilvántartás kialakulásában különböző gazdasági, társadalmi okok játszottak szerepet. Egyik jelentős jogforrás a középkori falusi-városi könyvek rendszere⁴ és a zálogkönyvek. Az ingatlan-nyilvántartás kialakításának másik igénye a közterhek nyilvántartásának követelményeként jelentkezett (földkataszterek). A német-osztrák jogi térben kodifikált polgári törvénykönyvek az ingatlan tulajdonjogának átruházásához, más dologi jogok alapításához az ún. tradíciós rendszert vezették be, ezért vált szükségessé a telekkönyv. Ezt követően Magyarországon 1971-ben került sor alapvető változásra⁵, amikor megkezdődött az állami földnyilvántartást és a telekkönyvet összeolvasztó új ingatlan-nyilvántartás működtetése.⁶ Majd 1997-ben megszületett a jelenleg is hatályos eljárási törvény, az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény (a továbbiakban: ingatlan-nyilvántartási törvény).

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Polgári Törvénykönyv) kialakítása során az ingatlanok magánjogi forgalmának szabályozását érintően három kiválasztott fogalmazódott meg⁷, amelyek jelentősen különböznek a 2014. március 15-éig hatályos jogi szabályozástól⁸, és amelyek megjelennek az új Ptk. hatályos rendelkezéseiben is. Az első cél az ingatlan-nyilvántartás közhitelességének megerősítése volt, amely hangsúlyozza az ingatlan-nyilvántartás hatékony, gyors, megbízható működésének szükségességét. A másik szándékot tükrözi az ingatlanokra vonatkozó anyagi jogi szabályoknak az új Polgári Törvénykönyvben való elhelyezése ahelyett, hogy

¹ Soós László: Fogarasi János tervezete a telekkönyvek létrehozásáról a mezőgazdasági hitelek biztosítása érdekében (1845) Agrártörténeli Szemle. XXXIII. Évf. 1991. 1-4.sz. 193-207.

² Tabula terrae - Landtafelpatenten; A betáblázási könyvek rendszere a nemesi ingatlanokra Vgl. ZLINSZKY Imre: A magyar telekkönyvi rendtartás, Bp., Franklin Társulat. 1893. 17. o.

³ Stadtbuch helyett Grundbuch

⁴ Stadtbücher, Grundbücher

⁵ Az egységes ingatlan-nyilvántartás kialakításáról rendelkező kormányhatározat 1042/1971. (IX.29.) Korm. hat. és a 29/1971. (XI. 29) Korm. rendelet

⁶ 1972. évi 31. törvényerejű rendelet, amely 1973. január 1-jén lépett hatályba. Eredményként az ingatlan-nyilvántartást besorolták a közigazgatási hatósági eljárások közé.

⁷ 1003/2003. (I.29.) Korm. határozat az új Polgári Törvénykönyv koncepciójának elfogadásáról...

⁸ Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Polgári Törvénykönyv).

egységes szabályozás jelenne meg az ingatlan-nyilvántartási törvényben. Az új Polgári Törvénykönyv magában foglalja az ingatlanokhoz kapcsolódó jogok keletkezésének, változásának, megszűnésének anyagi jogi szabályait, de nem terjed ki az ingatlan-nyilvántartási eljárási jogra, arról továbbra is az ingatlan-nyilvántartási törvény rendelkezik.⁹ Ez a megoldás azt is jelenti, hogy az új Ptk. szándékai ellenére nem tért vissza a korábbi magyar magánjog megoldásaihoz.

Az új Polgári Törvénykönyv Ötödik könyv (Dologi jog) Negyedik Rész X., XI., XII., XIII. Cím alatt tartalmazza az ingatlan-nyilvántartás anyagi jogi szabályait. Ennek keretében rendelkezik az ingatlan-nyilvántartás joghatásairól.

Az új Polgári Törvénykönyv meghatározza az ingatlan-nyilvántartás fogalmát, szemben a régi Polgári Törvénykönyvvel, amely nem tartalmazott fogalom-meghatározást. Az ingatlan-nyilvántartás ennek megfelelően az ingatlanokra vonatkozó jogok, valamint jogi szempontból jelentős tények nyilvános és közhiteles nyilvántartása.¹⁰ Az ingatlan-nyilvántartás tartalmazza az ingatlanoknak és az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett személyeknek a jogszabályban meghatározott adatait.¹¹ A definíció jól tükrözi az úgynevezett ingatlandolog szerinti nyilvántartás (reálfolium)¹² hagyományát, amelyben az ingatlan a nyilvántartás alapja, és amely nyilvántartás az ingatlanra vonatkozó jogokat és lényegesebb tényeket is feltünteti.¹³

Az ingatlan-nyilvántartás alapelvei történetileg az 1885. évi Telekkönyvi rendeletben jelentek meg, amelyek részben anyagi jogi, részben eljárásjogi követelményeket fogalmaztak meg.¹⁴

Az új Polgári Törvénykönyv az ingatlan-nyilvántartási elvek tekintetében újat nem hozott, különösen nem az ingatlan-nyilvántartási törvényhez képest. Az új Polgári Törvénykönyv az ingatlan-nyilvántartás alábbi elveit és joghatásait rögzíti: a bejegyzési elv¹⁵, a közhitelesség elve (alaki nyilvánosság)¹⁶, az (anyagi) nyilvánosság elve¹⁷, a rangsor elve¹⁸, az okirati elv¹⁹, a jogvédelem²⁰ és a jóhiszemű szerzés vélelmének elve.²¹

⁹ Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez fűzött kommentárt. Complex jogtár

¹⁰ Az új Polgári Törvénykönyv követi azt a közép-európai polgári jogi kodifikációs felfogást, amely azonosítja a telekkönyvet egy jogtechnikai konstrukcióval, azon belül a jogok és tények nyilvántartására koncentrálnak, nem foglalja az ingatlan jogi fogalmával, azt a kataszterre bízva. Maga a telekkönyv is úgy jelenik meg, mint amely azonos a főkönyvvel.

¹¹ Új Polgári Törvénykönyv 5:165.§

¹² Ez egyben az ingatlan-nyilvántartás egyik, a polgári jogtól független, önálló közjogi funkcióját is megjeleníti: a dologi szabályozó, rendszerező funkciót.

¹³ Kivétel az Ingatlan-nyilvántartási törvény 70.§

¹⁴ Ezek az alapelvek a következők voltak: bejegyzés alapelve, a nyilvánosság elve, a különlegesség elve és a jogosság elve.

¹⁵ Új Polgári Törvénykönyv 5:168.§

¹⁶ Új Polgári Törvénykönyv 5:170.§

¹⁷ Új Polgári Törvénykönyv 5:166.§

¹⁸ Új Polgári Törvénykönyv 5:169.§

¹⁹ Új Polgári Törvénykönyv 5:167.§

²⁰ Új Polgári Törvénykönyv 5:187.§

²¹ Új Polgári Törvénykönyv 5:174.§

A bejegyzési elv típusadó magja, a konstitutivitás azt jelenti, hogy az ingatlanhoz kapcsolódó dologi jogok keletkezéséhez és megszüntetéséhez szükséges, hogy ezeket a jogokat bejegyezzék az ingatlan-nyilvántartásba, másképpen a jogszerzés bizonyos jogok tekintetében bejegyzéshez kötött. A bejegyzési elv is szorosan kapcsolódik a közhitelesség elvéhez, amelynek célja, hogy a valós jogállapot minél teljesebb feltüntetésére.

Az új Polgári Törvénykönyv megkülönbözteti a jogátruházásról kiállított okiraton alapuló bejegyzéssel keletkező, átruházáson alapuló tulajdonjogot, valamint a jogalapításról kiállított okiraton alapuló bejegyzéssel keletkező, szerződésen alapuló vagyongazdálkodási jogot, földhasználati jogot, haszonélvezeti jogot és használati jogot, telki szolgalmi jogot és jelzálogjogot. Ennek oka nyilvánvaló a magyar magánjogban: egyfelől a nevesített korlátozott dologi jogok túlnyomó részben forgalomképtelenek, a forgalomképes jelzálogjog esetén viszont nincs új jog, nincs új ranghely, csak a meglévő jog és meglévő ranghely jogosultja változik.

Az új Polgári Törvénykönyv arra is utal²², hogy egyes jogilag jelentős tények feljegyzésének, valamint jogszabály erejénél fogva keletkező jogok bejegyzésének az elmaradása nem érinti a hozzájuk fűződő joghatást. Ilyen jogilag jelentős tények az ingatlan-nyilvántartási törvény alapján ismerhetők csak meg: a jogosult kiskorúsága, gondnokság alá helyezése; a jogosulttal szemben indított felszámolás, végelszámolás; a kisajátítási eljárás megindítása; a telekalakítási eljárás megindítása; az ingatlanügyi hatóság elleni jogorvoslati kérelem; az ingatlan jogi jellege; az ingatlan-nyilvántartási eljárás felfüggesztése; bíróság ítéleten alapuló tulajdoni korlátozás. Ugyanakkor bizonyos tények feljegyzésének elmaradása esetén a jogosult azokat nem érvényesítheti a jóhiszemű és ellenérték fejében jogot szerzővel szemben. Ilyen tény például a szerződésen alapuló elidegenítési és terhelési tilalom; az ingatlan-nyilvántartási törvényben meghatározott perek és büntetőeljárás megindítása; a tulajdonjog fenntartással történő eladása; a ranghely megváltoztatása; a pénzügyi lízingbeadás ténye.²³ Az alapbejegyzési hatályok másodlagos eredménye a jogóvó, felfüggesztő joghatály. Az elv azt is jelenti, hogy a bejegyzett jogok a későbbi jogszerzést korlátozzák, vagy feltételelessé teszik.²⁴

A bejegyzésnek az új szabályozás alapján nemcsak jogkeletkeztető, de jogváltó hatálya van. A bejegyzés konstitutív természete azt jelenti, hogy a bejegyzés a jogszerzést teljes hatállyal, véglegesen, a felek további nyilatkozata vagy harmadik személy, hatóság igazolásától függetlenül idézi elő.

Az alaki nyilvánosság elve alapján az ingatlan-nyilvántartási tulajdoni lap, illetve térkép tartalmát bárki megismerheti, arról feljegyzést készíthet, továbbá kérheti hiteles másolat vagy tanúsítvány kiadását.²⁵ Ez az elv biztosítja az ingatlan-nyilvántartás közhitelességi tartalmát: ami bizonyít, azt meg lehessen ismerni. A szabály az anyagi nyilvánosság elvével a nyilvántartás jogvédelmi-jogbiztonsági funkcióját is megalapozza azáltal, hogy az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett jogokról és tényekről tudomást szerezhetnek az

²² Ingatlan-nyilvántartási törvény 5.§

²³ Ingatlan-nyilvántartási törvény 17.§ (1)-(3) bekezdésében foglalt rendelkezések.

²⁴ Például jogorvoslati kérelmek, perfeljegyzés, zárlat

²⁵ Az új Polgári Törvénykönyv itt kiterjeszti magánjogi joghatályait az ingatlan-nyilvántartási adatokra is.

érintettek, illetve nem is hivatkozhatnak az ismeretszerzés elmaradására. Ennek az elvnek a korlátozására²⁶ csak rendkívül kivételes esetben kerülhet sor, így a különös védelem alatt álló személyes adatok kivételével korlátlanul megismerhető a tulajdoni lap és térkép tartalma. Ilyen különleges védelem alá tartozik a személyazonosító szám, amely adatvédelmi okok miatt nem ismerhető meg.²⁷ A tulajdoni lap és térkép – szűk kivételtől eltekintve – korlátlan megismerhetősége mellett eltérő szabályozás irányadó az ingatlan-nyilvántartási bejegyzés, feljegyzés és a széljegyzett ingatlan-nyilvántartási igény alapjául szolgáló okirat tartalmának megismerhetőségére. Ezek az okiratok akkor ismerhetők meg, ha a kérelmező igazolja, hogy azok a jogosultak és kötelezettek, akiket az okirat tartalma érint, hozzájárultak a megismeréshez, vagy a kérelmező jogát kívánja érvényesíteni, vagy kötelezettségét teljesíteni, és ehhez a joggyakorláshoz vagy kötelezettség teljesítését szükséges az okirat megismerése.²⁸ A nyilvánosság elve ugyanakkor nem jelent kötelező adatszolgáltatást a földhivatal részéről, de nem is akadályozza annak, hogy a jogalkalmazó személyek, szervek csatlakozzanak a földhivatali számítógépes hálózathoz, és onnan szerezzenek információt egy adott ingatlanról.²⁹

A közhitelesség elvét az új Polgári Törvénykönyv a többi elvtől külön, a XI. cím alatt rögzíti. A közhitelesség elve különböző típusú törvényes vélelmet fogalmaz meg, meghatározó alapelvnek tekintendő, és az alábbi elemeket foglalja magában:

– azok a jogok, amelyeket az ingatlan-nyilvántartás tartalmaz, megilletik a jogosultként bejegyzett személyt, és az ingatlanon csak azok a korlátozások állnak fenn, amelyek be vannak jegyezve,

– senki sem hivatkozhat arra, hogy az ingatlan-nyilvántartás tartalmát nem ismeri.

A közhitelesség elve alól kivétel lehet, ha a jog megszerzése idején törlési vagy más per van folyamatban, ha az ingatlan-nyilvántartás tartalma a bejegyzés eredeti érvénytelensége miatt helytelen, és még nem telt le az a határidő, amely alatt a bejegyzés eredeti érvénytelensége miatt a törlési keresetet jóhiszemű harmadik személy ellen is meg lehet indítani, vagy ha a szerzés ingyenes.

Általánosabb megfogalmazásban a közhitelesség korlátai a következők lehetnek: az ingatlan-nyilvántartás teljes valósága csak addig áll, amíg ezt a vélelmet meg döntik, amíg az ellenkezőjét nem állítják. A közhitelesség továbbá nem feltétlen érvényesülő elv azért, mert a törvény kizárhatja érvényesülését, például a biztosítéki zálogjogi szabályozás körében.

²⁶ BH2006. 269. Az ingatlan-nyilvántartási eljárásban a nyilvánosság elve nem jelent korlátlan adatszolgáltatási - tulajdoni lap másolat kiadási - kötelezettséget (1997. évi CXLI. tv. 4. §; 41/2002. (V.14.) FVM rendelet 2. §).

²⁷ Információs önrendelkezési jog, ld. az Alkotmánybíróság 26/2001. (VI. 29.) AB határozatát.

²⁸ Új Polgári Törvénykönyv 5:166.§ (1) és (2) bekezdésének rendelkezéseit

²⁹ Ingatlan-nyilvántartási törvény alábbi rendelkezéseit:

74. § (1) Az ingatlanügyi hatóság

a) a 72-73/A. § hatálya alá tartozó személyek számára szerződés alapján biztosítja;

b) az a) pontba nem tartozó személyek számára szerződés alapján biztosíthatja a számítógépes ingatlan-nyilvántartási rendszer szolgáltatásait.

Az ingatlan-nyilvántartási törvénnyel részben összhangban³⁰ az új Polgári Törvénykönyv meghatározza a közhitelesség tartalmát, amely alapján, ha valamely jogot az ingatlan-nyilvántartásba bejegyeztek, vagy ha valamely tény oda feljegyeztek, senki sem hivatkozhat arra, hogy annak fennállásáról nem tudott. Ugyanez a szabály irányadó az ingatlan-nyilvántartásban széljegyzett kérelmek kapcsán a folyamatban lévő eljárás tényére és tárgyára is. Továbbá a rendelkezés értelmezéséből levezethető, hogy ugyanez a szabály vonatkozik arra a jogosultra is, akire vonatkozó jogot, vagy tényét töröltek a nyilvántartásból. Ha egy jóhiszemű jogszerző ezzel összefüggésben jogot szerez, és ez bejegyzésre is kerül, a törölt jog vagy tény jogosultja nem léphet fel vele szemben.

Az ingatlan-nyilvántartás közhitelessége a közbizalom eljárásjogi biztosítékaként is értelmezhető, megalapozza a jóhiszeműen és ellenérték fejében szerzők védelmét. Aki az ingatlan-nyilvántartásban bízva ellenérték fejében szerez jogot, és nem tudott, vagy nem is kellett tudnia az ingatlan-nyilvántartástól eltérő jogról, az ingatlan-nyilvántartás szerint szerzi meg a jogot, a szerződését, jognyilatkozatát akkor is érvényesnek kell tekinteni, ha egyébként a jogi hatás megtagadható lenne. A bizalom azonban csak a jóhiszemű jogszerzőt illeti meg. Az új Polgári Törvénykönyv nem a jóhiszeműség fogalmát határozza meg, hanem azt rögzíti, ki nem minősül jóhiszeműnek. Nem tekinthető jóhiszeműnek az a jogot szerző, vagy a jóhiszeműség védelme alá eső egyéb cselekményt végző olyan személy, aki jogának szerzésekor vagy az általa véghezvitt cselekmény időpontjában tudott az ingatlan-nyilvántartás tartalmának helytelenségéről vagy az ingatlan-nyilvántartásban jogosultként bejegyzett személy jogának korlátozottságáról, vagy ezekről tudnia kellett. A jóhiszeműség fennállását bejegyzési kérelemnek az ingatlan-nyilvántartásba való benyújtása szerinti időpontban kell vizsgálni. Ha a bejegyzés hatályossá vált, és ezt követően jött létre a jogváltozásra irányuló megállapodás, a megállapodás létrejöttének az időpontja irányadó a jóhiszeműség megállapítása során.

Az új Polgári Törvénykönyv a közhitelesség elvét és a jogvédelmi hatást kiterjeszti a széljegyzett igényre is³¹. Ennek megfelelően a jogszerző nem hivatkozhat jóhiszeműségére olyan jogosulttal szemben, aki saját jogszerzését olyan jogra vagy tényre alapítja, amelynek ingatlan-nyilvántartási bejegyzése vagy feljegyzése iránti eljárás megindítását a jóhiszeműség megítélése során irányadó időpontban széljegy formájában már feltüntették az ingatlan-nyilvántartásban, ha a bejegyzésre vagy feljegyzésre sor kerül a kérelem alapján.

A jóhiszemű, ellenérték fejében szerzőt védő szabály, hogy a bejegyzés hatályossá válásától számított három év elteltével a jóhiszemű harmadik személy javára bejegyzett jog a nyilvántartásból nem törölhető, még akkor sem, ha az érvénytelen okiraton alapul.³² A hároméves határidőt a bejegyzés hatályossá válásától kell számítani. Ez nem a bejegyzés időpontjával azonos, hanem az az időpont, amikor a bejegyzés alapjául szolgáló okirat

³⁰ Lásd az ingatlan-nyilvántartási törvény 5.§ (1) bekezdésébe foglalt rendelkezéseket: „Az ingatlan-nyilvántartás közhitelességére és ennek anyagi jogi joghatásaira az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett jogok és feljegyzett tények tekintetében – ha e törvény eltérően nem rendelkezik – a Ptk. rendelkezéseit kell alkalmazni.”

³¹ Új Polgári Törvénykönyv 5:171.§ (1) és (2) bekezdés

³² EBH2008. 1865. I.

beérkezett a földhivatalhoz, ha pedig a ranghelyet biztosították, akkor ez az időpont az irányadó.³³ Az ingatlan-nyilvántartási törvény korábban hatályos rendelkezései szerint a törlési per megindításának határideje attól függött, hogy a keresetet ki ellen kellett megindítani. A közvetlen jogszerzővel szemben, vagy azzal szemben is, aki érvénytelen bejegyzés alapján, de a bejegyzés érvényességében bízva, jóhiszeműen és ellenérték fejében szerzett jogot. Ez a szabályozás arra volt tekintettel, hogy az érvénytelen bejegyzés hatásmechanizmusába belépett-e jóhiszemű jogszerző.³⁴ Az új Polgári Törvénykönyv szabályozása részben követi azt az elvet, hogy a keresetet ki ellen kell megindítani, de csak a jóhiszeműen és visszterhesen szerző harmadik személlyel szemben indítható keresetről rendelkezik. Az új szabályozás kettős rendszere szerint a törlési pert a közvetlen jogszerzővel szemben mindaddig meg lehet indítani, amíg a jognyilatkozat érvénytelensége megállapítható. Ez azt jelenti, hogy semmis szerződés érvénytelensége esetén a pert határidő nélkül meg lehet indítani a közvetlen jogszerzővel, vagy azzal szemben is, aki az érvénytelen bejegyzés alapján, de a bejegyzés érvényességében bízva, jóhiszeműen és ellenérték fejében szerzett jogot. A jogsértő vagy utólag helytelenné vált bejegyzés alapján jogot szerző harmadik személy ellen azonban nem a törlési perre irányadó határidők alapján lehet megindítani a keresetet, hanem a bejegyzésről szóló határozat kézbesítésétől számított hat hónap alatt (amennyiben a határozatot kézbesítették), vagy a fentebb már említett három éves jogvesztő határidő alatt (amennyiben a kézbesítés nem történt meg).

Az új Polgári Törvénykönyv szabályozása a jogvédelemi hatályok szabályozásakor néhány ponton áttöri a bizalmi elvet. Ez a szabályozási megoldás nem új, követi a 1855. évi telekkönyvi rendelet, 1886. évi Telekkönyvi törvény óta kialakult eljárásjogi kiindulási elvet. A jogvédelem nem feltételen és nem azonnali. Feltétlennek és azonnalinak tűnik a nyilvántartáson kívüli jogszerzővel szemben, és csökevényes a nyilvántartásból jogsértően törölt jogosulttal szemben.

Nem terjed ki a jogvédelem a jogszerzőre, ha vele szemben törlési keresetet indítanak, a bejegyzés törlése iránt vagy az ingatlan-nyilvántartásban széljegyzett bejegyzési igény alapjául szolgáló jogügylet érvénytelenségének vagy ezen igény elévülésének megállapítása iránt pert indítanak.³⁵ Ugyanez irányadó arra az esetre is, ha az ingatlan-nyilvántartási kérelem benyújtása előtt a törlési vagy kiigazítási pert feljegyezték. A feljegyzésnek az a szerepe, hogy jelezze a jogszerző számára azokat a körülményeket, amelyek az ingatlannal kapcsolatos jogokat befolyásolhatják.³⁶

Az ingatlan-nyilvántartáson kívül jogot szerző jogállásának szabályozására is a közhitelesség elvének szabályrendszerében kerül sor, szembeállítva a jóhiszemű jogszerzővel. Ehhez kapcsolódik az ingatlan-nyilvántartás teljességének elve, amely alapján ellenkező bizonyításig úgy kell tekinteni, hogy az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett jog vagy feljegyzett tény fennáll, és az ingatlan-nyilvántartás szerinti jogosultat

³³ PETRIK, 2013. 252.

³⁴ PETRIK, 2013. 262.

³⁵ MENYHÁRD Attila, 2013. 498.

³⁶ Lásd az új Polgári Törvénykönyv 5:174.§ (1) és (2) bekezdését.

illeti meg. Továbbá ellenkező bizonyításig úgy kell tekinteni, hogy az ingatlan-nyilvántartásból törölt jog vagy tény nem áll fenn. Amennyiben valaki az ingatlan-nyilvántartáson kívül szerzett jogát nem jegyezteti be, ezt a jogát nem érvényesítheti az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett, valamint az őt rangsorban megelőző jóhiszemű jogszerzővel szemben. Ez azt jelenti, hogy a jóhiszemű jogszerző védelme teljes és azonnali, nem indítható ellene törlési per. Nem lehet érvényesíteni az ingatlan-nyilvántartásba be nem jegyzett jogot és fel nem jegyzett tény a jóhiszemű és ellenérték fejében jogot szerző, valamint bejegyzési igénnyel előbb álló, jóhiszemű jogszerzővel szemben. Ez a védelem azonban nem terjed ki az ingatlan-nyilvántartási állapot függő jogi helyzetére utaló tény feljegyzése esetére.

Az új Polgári Törvénykönyv meghatározza a rangsor fogalmát. A rangsor az ingatlanra bejegyzett jogok ingatlan-nyilvántartási sorrendje, amelyet a bejegyzések hatályának kezdetére irányadó időpontok határoznak meg.³⁷ Az új Polgári Törvénykönyv a rangsorra vonatkozó részletes rendelkezéseket az ingatlan-nyilvántartási elveket követően fejt ki. Összekapcsolja a rangsor és a ranghely fogalmát, a két fogalom között kapcsolatot teremt azáltal, hogy az ingatlan-nyilvántartásba érkező kérelmek benyújtásuk sorrendjében kerülnek elintézésre. A rangsor eljárásjogi intézmény, arra utal, hogy milyen sorrendben lehet ranghelyet szerezni az egyes jogok bejegyzésével. A rangsort a kérelmek iktatásának időpontja határozza meg, ez az iktatószám kerül széljegyzésre a tulajdoni lapon, és amennyiben valamely ingatlan-nyilvántartásba bejegyezhető jog konstitutív hatályú, a bejegyzéssel jön létre, akkor nem a szerződés megkötése keletkezteti a jogot, hanem a bejegyzés idejétől jön létre. A rangsor és a ranghely meghatározásánál jelentősége van annak is, hogy megfelel-e a jogszabályi rendelkezéseknek a bejegyzés alapjául szolgáló okirat. Az új Polgári Törvény alapján ugyanis ranghelyet csak olyan kérelemmel lehet alapítani, amelyhez a bejegyzés alapjául szolgáló okiratot is mellékeltek. Kiegészítő szabályként fogalmazza meg az új Polgári Törvénykönyv, hogy azok a jogok, amelyek bejegyzésének hatálya ugyanazon időpontban kezdődik, azonos ranghelyen állnak. Az azonos napon érkezett kérelmek bejegyzésének sorrendjét, a bejegyzések és feljegyzések hatályosulásának ranghelyét a bejegyzés alapjául szolgáló okiratok keletkezésének, kiállításának, vagy ellenjegyzésének időpontja határozza meg.³⁸ Korábban az eljárási jogot szabályozó ingatlan-nyilvántartási jogszabályok rendelkeztek a rangsor és ez által a ranghely megváltoztatásáról, az új Polgári Törvénykönyv ezt is magában foglalja. Az anyagi jogi szabályozás szerint a bejegyzések rangsora valamennyi érdekelt hozzájárulásával megváltoztatható, amelyhez a rangsor megváltoztatás tényének ingatlan-nyilvántartásban való feljegyzése szükséges. Az új Polgári Törvénykönyv szabályozása a rangsor megváltoztatása során is a kötelmi és a dologi ügylet kettősségét, a bejegyzés konstitutív természetét hangsúlyozza és biztosítja harmadik személyek érdekeinek

³⁷ Lásd az új Polgári Törvénykönyv 5:169.§-át.

³⁸ 18/2010. (XI. 8.) KK vélemény az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett jog keletkezésének időpontjáról
1. „A bírói gyakorlatban vitássá vált, hogy a tulajdon átruházása időpontjának a bejegyző végzés meghozatalának vagy jogerőre emelkedésének időpontját kell tekinteni. A Közigazgatási Kollégium álláspontja szerint a bejegyzéssel keletkező jogot a bejegyzést elrendelő jogerős végzés hozza létre.

védelmét. A ranghely megváltoztatásának korlátja, hogy az nem járhat harmadik személy – a ranghely módosításának időpontjában bejegyzett jogának – sérelmével.³⁹

Az okirati elv a bejegyzési elv érvényesülésének a feltétele és a forgalom biztonságát szolgálja. Okirati elv azt jelenti, hogy az ingatlan-nyilvántartásba jogok bejegyzésre, tények feljegyzésére vagy adatok átvezetésére jogszabályban meghatározott okirat, bírósági vagy hatósági határozat alapján kerülhet sor.⁴⁰ Az új Polgári Törvénykönyv nem ad részletes szabályozást az okiratokról, erről az ingatlan-nyilvántartási törvény és más jogszabályok rendelkeznek. Az okirati elv kifejezetten eljárásjogi, bizonyítási elvi kérdés. Ha a törvényesség okából szabályoz az új Polgári Törvénykönyv: csak okirat alapján kerülhet sor bejegyzésre, akkor az nem okirati elvet érintő probléma, hanem az ingatlan-nyilvántartás törvényességének biztosítása. Az okirati elvhez kapcsolódó eljárásjogi kérdés, hogy a földhivatal milyen hatáskörrel rendelkezik az okiratok vizsgálata során.

Fontos megjegyezni, hogy a kataszteri adatok nem minősülnek közhitelesnek, bár a közhitelesség egyik eleme, a bizonyító erő kötődik hozzájuk. Az új Polgári Törvénykönyv úgy fogalmaz, hogy az ingatlannal kapcsolatos hatósági eljárásokban az ingatlan-nyilvántartásban feltüntetett adatokat, valamint az ingatlan-nyilvántartási térképen ábrázolt határvonalat kell irányadónak tekinteni.⁴¹ Az irányadóság azt jelenti, hogy a kataszteri adatokat valósnak kell elfogadni, amíg az ellenkezőjét nem bizonyítják.⁴² A bizonyítás pedig azt terheli, aki az adatok helyességét vitatja. Az új Polgári Törvénykönyv elsőbbségi szabályt fogalmaz meg, amely szerint, ha az ingatlannak az ingatlan-nyilvántartásban feltüntetett, valamint az ingatlan-nyilvántartási térképen ábrázolt határvonala alapján számított, jogszabály szerint meghatározható területnagysága eltér egymástól, akkor ez utóbbi az irányadó.

Az ingatlan-nyilvántartás adatai tekintetében szükséges megemlíteni az ingatlan-nyilvántartási törvényben megfogalmazott rendelkezéseket is. Az ingatlan-nyilvántartási törvény úgy rendelkezik, hogy az ingatlan-nyilvántartás – az ingatlanok ingatlan-nyilvántartási törvényben meghatározott adatai kivételével – közhiteles hatósági nyilvántartás. Az ellenkező bizonyításáig az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett ingatlanadról vélelmezni kell, hogy az fennáll, az ingatlan-nyilvántartásból törölt ingatlanadról pedig vélelmezni kell, hogy az nem áll fenn. Az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett jogosultak személyazonosító és lakcímadatait illetően a személy- és lakcímnnyilvántartás adatai az irányadóak. Az állami ingatlan-nyilvántartási térképi adatbázis – az ellenkező bizonyításáig – hitelesen tanúsítja a földmérési és térképészeti tevékenységről szóló törvény rendelkezései szerint meghatározott állami alapadat-tartalmat. Az ingatlan-nyilvántartási törvény arra is utal, hogy az új Polgári Törvénykönyvnek az ingatlan-nyilvántartási adatok irányadó jellegét kimondó rendelkezése tekintetében az adatok helyessége alatt az adatoknak az okiratokkal való egyezőségét is érteni kell.

³⁹ Ld. az új Polgári Törvénykönyv 5:180.§ rendelkezéseit és ahhoz kapcsolódó kommentár magyarázatát.

⁴⁰ Ld. az új Polgári Törvénykönyv 5:167.§ rendelkezését.

⁴¹ Ld. az új Polgári Törvény 5:177.§ (1) bekezdését.

⁴² MENYHÁRD Attila 2013. 498.

Az új Polgári Törvénykönyv rendelkezéseivel az ingatlan-nyilvántartási joghatások szabályozása bonyolultabb lett, mint valaha. A jogok és tények tekintetében a Ptk. anyagi joghatásról rendelkezik, az adatokhoz bizonyító erőt kapcsol az új törvény, míg a Ket.⁴³ közjogi közhitelességet mond ki rájuk. A két törvény közötti ellentmondást, joghézagot az ingatlan-nyilvántartási törvény tölti ki, amelyben a magánjogi anyagi szabályok közjogi elemekkel keverednek.

Felhasznált irodalom

KURUCZ Mihály: Magyar ingatlan-nyilvántartási jog, Budapest, 2009

PETRIK Ferenc-POMEISL András: Polgári jog, Dologi jog, Budapest, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft. 2013

SOÓS László: Fogarasi János tervezete a telekkönyvek létrehozásáról a mezőgazdasági hitelek biztosítása érdekében (1845) Agrártörténeti Szemle. XXXIII. Évf., 1991. 1-4.sz. 193-207.

VÉKÁS Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal, Complex Kiadó, 2013.

⁴³ 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól 86.§

NAGY ERIKA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Réti Mária habil. egyetemi docens

AZ ÚJ FINN SZÖVETKEZETI TÖRVÉNY VAGYONJOGI RENDELKEZÉSEIRŐL

Finnországban tavaly nyáron fogadta el a parlament a 421/2013. számú új szövetkezeti törvényt.¹ Ez a finn szövetkezeti jogalkotás sorrendben negyedik törvénye. Az elsőt 1901-ben szentesítette az orosz cár, mivel akkor Finnország még az orosz cári birodalom része volt. Ezt követte ötven évvel később a 248/1954. számú szövetkezeti törvény. Újabb ötven év elteltével, 2001-től lépett hatályba a harmadik szövetkezeti törvény, az 1488/2001. számú. Ez a jogszabály már nem volt olyan hosszú életű, mint a korábbiak, hiszen 2014. január 1-jétől már a jelenlegi törvényt kell alkalmazni.

A finn jogalkotás hagyományai szerint a szövetkezeti jogalkotás a társasági törvénnyel való mindenkori harmonizációra törekszik. Ugyanakkor mind a négy szövetkezeti törvényre igaz, hogy önálló jogszabályok.² A jelenlegi is az, pedig szerkezetében, fogalomhasználatában teljes mértékben, tartalmában pedig jelentős mértékben a 624/2006. számú korlátolt felelősségű társaságokról szóló társasági törvényt tekinti mintának.

Az új törvény megalkotásának fő oka az volt, hogy a korlátolt felelősségű társasági formák jóval népszerűbbek, és ennél fogva a gazdasági jelentőségük is nagyobb. Az új törvénnyel a jogalkotó azt kívánja elérni, hogy a meglévő szövetkezetek gazdaságilag megerősödjenek, illetve minél több új szövetkezeti társulás jöjjön létre. Ezért mindenekelőtt az alapításra és a vagyoni jogi részre vonatkozó rendelkezések változtak.³

A vagyoni jogi részben az egyik legjelentősebb módosulás az alapvető vagyoni jogi kategóriában található. Ez pedig a vagyoni hozzájárulás. Pontosabban a vagyoni hozzájárulás két fajtája. Az új finn szövetkezeti törvényben ugyanis két ilyen forma létezik: az egyik a klasszikus szövetkezeti vagyoni jogi intézmény, a részjegy (finnül: osuus). A másik – a társasági formánál ismert – részvény (finnül: osake).

A szövetkezeti törvény kimondja, hogy minden tagnak legalább egy részjegyet kell jegyeznie.⁴ A részjegy a tagsági jogviszony létesítésének egyik feltétele.⁵ Továbbra is érvényesül a finn szövetkezeti jogalkotásban, hogy a tag tulajdonos és közreműködő is egyben. Tulajdonosként vagyoni hozzájárulást kell teljesítenie a szövetkezetben.

¹ A 421/2013.osuuskuntalaki, azaz 421/2013. számú szövetkezeti törvény finnül elérhető:2014-07-11.: [http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2013/20130421?search\[type\]=pika&search\[pika\]=421%2F2013](http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2013/20130421?search[type]=pika&search[pika]=421%2F2013)

² Az egységes átfogó szövetkezeti törvény mellett egyes szövetkezeti típusokra speciális jogszabályok léteznek. Ez a szabályozási szemlélet más európai országokra is jellemző. Erről lásd: RÉTI 2012. 9-33.

³ NAGY 2013a 281-305.

⁴ Osuuskuntalaki III.OSA, 9. luku 1.§ (1) kappale, azaz III.Rész, 9. fejezet 1.§ (1) bekezdés: „Jäsenen on otettava yksi osuus.” (Minden tagnak egy részjegyet kell jegyeznie.)

⁵ Átfogó elemzés a szövetkezet vagyoni intézményeiről: RÉTI 2010.

A vagyoni hozzájárulás másik típusa a részvény, és ezek összessége, a részvénytőke. A részvény tulajdonképpen a korábbi törvényben szabályozott befektetési részjegyet váltja fel.

A korábbi szabályozásról általánosságban elmondható, hogy kizárólag a részjegyet mint vagyoni hozzájárulást ismerte. A törvény diszpozitív rendelkezéseket tartalmazott a részjegyről, melyek bonyolultak és nagyon részletesek voltak. A jogszabály meghatározta a részjegy fajtáit: a tagok által kötelezően jegyzendő alap-részjegyet, az önkéntes, a kiegészítő és a befektetési részjegyet.⁶

A hatályos jogszabályban jóval kevesebb normát találunk a részjegyről és a részvényről. A jogszabály mindössze egyfajta részjegyről és részvényről beszél. Alapelvként rögzíti, hogy minden részjegy és részvény ugyanazon jogokkal bír, kivéve, ha ez a törvény vagy az alapszabály másként nem rendelkezik. Az I. rész 1. fejezet 7.§ (1) és (2) bekezdése kimondja azt is, hogy a szövetkezet az alapszabályában a jogok és kötelezettségek oldaláról egymástól eltérő részjegyeket, illetve részvényeket is kibocsáthat. Ebben az esetben meg kell határozni a részletes szabályokat. Ez azt jelenti, hogy minden szövetkezet az alapszabályában határozza el, kizárólag egyféle részjegyet, részvényt bocsát ki vagy több fajtát, és azt is, hogy ehhez milyen jogokat és kötelezettségeket rendel. A vagyoni hozzájárulásról szóló rendelkezések szempontjából a korábbinál jóval nagyobb szerep jut az alapszabályi szintű normáknak, mint a törvényben foglaltaknak. A törvény kevesebb normájából és a diszpozitív szemléletéből adódóan a vagyoni hozzájárulás szabályait elsősorban az alapszabályokban kell keresnünk. Különösen a részvényről mondható ez el.

A részvény legfőbb sajátossága ugyanis, hogy opcionális. Ahogyan a szövetkezeti törvény fogalmaz: „A szövetkezetnek a részjegy tőke mellett lehet részvénytőkéje és részvénye.”⁷ Tehát a szövetkezetben a részvény intézménye nem kötelező, csak akkor található meg, ha szövetkezet úgy dönt, részvényt bocsát ki. Éppen ez a legfontosabb különbség a részjegy és a részvény között. Hiszen a tagsági jogviszony létesítésének feltétele legalább egy részjegy jegyzése. A részjegy tehát minden szövetkezetnél létezik mint vagyoni hozzájárulás, a részvény viszont nem.

A hatályos törvény tehát kimondottan kevés rendelkezést tartalmaz a részjegyről és a részvényről. A rendelkezések közül elsőként kell megemlíteni, hogy mindkettőre igaz, vagy névértéke van, vagy un. jegyzési ára. Ha az alapszabály nem rendelkezik a részjegy névértékéről, akkor un. névérték nélküli részjegy kibocsátásról beszélünk. Ebben az esetben az alapító szerződés vagy a közgyűlés, vagy annak felhatalmazása alapján az igazgatóság un. jegyzési árat állapít meg.

Ez fontos következménnyel jár. Eddig a finn szövetkezeteknél is érvényesült a változó tagság – változó tőke általános szövetkezeti elv.⁸ A hatályos törvény I. rész I. fejezet 3.§ (1) bekezdése általános elvként mondja ki: „A szövetkezet tagjainak száma, a részjegyek száma és a részjegy tőke változó.” A szövetkezet tagsága – a ki- és belépéssel –

⁶ NAGY 2013b 278-297.

⁷ 421/2013. számú törvény I. rész, I. fejezet, 3.§ (2) bekezdés

⁸ A szövetkezeti elvekről bővebben: BAK 2012. 34-61. és DOMÉNÉ 1999. 35-48.

folyamatosan változik. A tagsági jogviszony megszűnésével a részjegyet visszatérítik. A részjegy-tőke automatikusan követi ezt a folyamatot. Nem kell hozzá a társulás döntése, ahogyan a tőkeemeléshez vagy leszállításhoz pl. a gazdasági társaságoknál. Ez az automatizmus szűnik meg, illetve módosul a névérték és a névérték nélküli részjegyek bevezetésével. A szövetkezet kibocsáthat részjegyeket úgy, hogy az nem jár a részjegy-tőke emelésével. Illetve a részjegy-tőke anélkül is emelkedhet, hogy részjegy kibocsátásra sor került volna. Lehetséges az is, hogy a tagsági jogviszony megszűnése nem jár tőkemódosulással.

A másik közös tulajdonsága a részjegyeknek és a részvényeknek, hogy nemcsak tagok, hanem kívülállók is jegyezhetik. Ez a részvénynél természetes, hiszen a részvény intézményét éppen azért vezette be a törvény, hogy tőkebefektetési eszközként szolgáljon. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a tagok is lehetnek a saját vállalatuk finanszírozói, tehát ők is jegyezhetnek részvényeket.

A részjegyek esetében azonban más a helyzet. Vannak olyan részjegy fajták, melyeket harmadik személyek is megszerezhetnek. Ezek tipikusan az ún. befektetési részjegyek. Ahogy már említettem, a megelőző finn szövetkezeti törvény is ismerte ezt a részjegyfajtát.

A szövetkezet dönthet úgy, hogy kibocsát alap-részjegyet, kizárólag a tagok számára. Emellett másfajta részjegyet is létrehozhat, melyet kívülállók és a tagok is megszerezhetnek. Ez eddig is ismert és a gyakorlatban sok országban bevált szövetkezeti vagyoni szabályozás. A törvény azonban lehetőséget teremt arra, hogy a tagok által kötelezően jegyzendő alap-részjegy elérhető legyen kívülállók számára is. Ez megvalósulhat úgy, hogy a szövetkezet az alapszabályban csak egyfajta részjegyet bocsát ki és azt nem tagok számára is kínálja. Vagy úgy, hogy több fajta részjegy létezik, de egyik esetében sincs korlátja, hogy harmadik személy megszerezze.

A fenti szabályozásnak fontos kihatása lehet. Hiszen míg a tagsági jogviszony létesítésének feltétele az alap-részjegy jegyzése, fordítva ez már nem igaz. Az alap-részjegy jegyzése nem vonja maga után a tagsági jogviszony létesítését. Ezzel megszűnik a tagsági jogviszony és a részjegy szoros egysége. A tag mint tulajdonos és a kívülálló mint befektető jogosítványai a vagyoni hozzájárulás szempontjából egy sorba kerülnek. Ez jelenti a tagsági jogviszonynak a vagyoni hozzájárulási formától, a részjegytől való eltávolodását, a tagsági jogviszony a részjeggyel többé nem írható le. Másfelől jelenti a részjegy és a részvény intézményének hasonlóságát. Nem a részjegy és a részvény azonossága és különbsége, illetve ezek birtoklása, hanem a részjegyeket és a részvényeket birtoklók minősége adja az alapvető különbséget. Tehát hogy a tulajdonos tag-e vagy sem. A tagi minőség vagy ennek hiánya a lényeges elem és nem a vagyoni hozzájárulás.

Ez a megközelítés a jogi szabályozás szemléletében is megjelenik. Elsőként, ha a forgalomképességet vesszük, a törvényi szabályozás „hallgat” a részjegy forgalomképességéről. Azt mondja, hogy a tagság nem ruházható át másra, kivéve, ha az alapszabály másként nem rendelkezik.⁹ Tehát nem a részjegy, hanem a tagság

⁹ 421/2013. számú törvény I. Rész, 1. fejezet, 4.§ (1) bekezdés

átruházásának tilalmáról beszél. Ha az alapszabály szerint a klasszikus alaprész-jegyet csak a tagok szerezhetik meg, akkor ehhez kapcsolható a forgalomképtelenség. Abban az esetben, ha nem tagok is megszerezhetik a szövetkezet részjegyeit, a forgalomképesség kizárása az ilyen irányú tőkebefektetés hátrányára válhat.

A szövetkezeti törvény megfogalmazása szerint a részvény korlátozás nélkül megszerezhető és átruházható, kivéve, ha az alapszabály másként nem rendelkezik. Ez azt jelenti, hogy a részvény forgalomképes, melyet a szövetkezet alapszabálya legfeljebb korlátozhat.

A szövetkezetben minden tagnak egyenlő joga van, ha a törvény vagy az alapszabály eltérően nem rendelkezik. Alapelveként rögzíti a jogszabály azt is, hogy minden részjegy és részvény ugyanazon jogokkal bír, kivéve, ha ez a törvény vagy az alapszabály másként nem rendelkezik.¹⁰ Ezt megismétli a törvény az I. rész 4. fejezet 1.§ (1) és (2) bekezdésében: *Minden részjegy a szövetkezetben azonos jogokkal bír. Minden részvény a szövetkezetben azonos jogokkal bír.* Az I. rész 1. fejezet 7.§ (1) és (2) bekezdése kimondja azt is, hogy a szövetkezet az alapszabályban a jogok és kötelezettségek oldaláról egymástól eltérő részjegyeket, illetve részvényeket is kibocsáthat. Ebben az esetben meg kell határozni a részletes szabályokat.

A törvény értelmében a részjegy és a részvény után egyetlen jog illeti meg a tulajdonost: a visszatérítés joga a szövetkezet megszűnése esetén. Ez következik abból, hogy a részjegyet nemcsak tagok, hanem kívülállók is megszerezhetik. Az I. rész 4. fejezet 3.§ (1) bekezdése szerint a részjegy és a részvény nem bír szavazati joggal a szövetkezet közgyűlésén. A törvény nem biztosít automatikusan jogot a szövetkezet hasznából való részesedésre. A részjegy és a részvény tulajdonjoga a törvény alapján nem jogosít fel a szövetkezet szolgáltatásainak igénybe vételére sem. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy az alapszabály a törvénytől eltérhet.

A részjegy és a részvény közötti különbség az említett opcionális. Tehát a részvény nem kötelező, ezzel szemben minden szövetkezetben kell, hogy legyen részjegy. További különbség, hogy a részjegy a tagsági jogviszony létesítésének feltétele, a részvény nem. Ugyanakkor az alapszabály rendelkezése szerint a tagok nemcsak egy részjegy, hanem egy vagy több részjegy és részvény jegyzésére is kötelezhetőek. Ami még nagyon fontos eltérés a két vagyoni jogi intézmény között, hogy a részvényt kapcsolatos valamennyi szövetkezeti döntés, esemény, adat nyilvános. Tehát a törvény kötelező jelleggel előírja, hogy a részvényt, a részvény tulajdonosaival kapcsolatos valamennyi információt a cégnyilvántartásba – ahogy a törvény fogalmaz – „*késedelem nélkül*” be kell jelenteni. A befektetőkről, a befektetésekről való ismeretek elsősorban a hitelezővédelmet szolgálják.

Ha a törvény rendelkezéseit végiggondoljuk, elvileg előfordulhat, hogy a részjegy és a részvények ugyanazokat a jogokat vonják maguk után, így a tagok és a nemtagok között nincs különbség a vagyoni hozzájárulások alapján. Ez azért kiemelendő, mert így a hitelezők szempontjából egyazon megítélés alá esnek. Más megközelítésben viszont ezzel

¹⁰ 421/2013. számú törvény I. Rész 1. fejezet 7.§ általános elvek

a szabályozásbeli felfogással sokkal hangsúlyosabbá válik a tag kettős kötelezettségvállalásából a másik elem. Ez pedig a személyes közreműködés. A szövetkezet személyegyesítő jellegéből adódóan a személyes közreműködés lehet az, aminek a révén a tag mégis előnyöket élvez a kívülállókkal szemben. Ezek tipikusan például a szövetkezet hasznából való részesedés és a szövetkezet szolgáltatásainak igénybevételére való jogosultság.

Ezen túlmenően, összességében természetesen felmerül a kérdés, hogy ilyen szabályozás mellett érvényesülnek-e a klasszikus szövetkezeti alapelvek a törvényben. Erre a válasz nem adható meg egyértelmű igennel vagy nemmel. Nyilvánvalóan nem lehet egy intézményből megválaszolni ezt a kérdést, ahhoz a törvény komplex vizsgálatára van szükség. Már csak azért is, mivel az alapszabályokban dől el, hogy a részjegyek és a részvények milyen fajtái, milyen jogokkal és kötelezettséggel bírnak. Tehát valójában a törvény vizsgálata mellett az alapszabályok részletes vizsgálata adhatja meg a választ. Mindenesetre az leszűrhető, hogy a törvény önálló jellege markánsan mutatja azt a törekvést, hogy a szövetkezet a társulási formák egyik típusaként egyedi tulajdonságokat hordozzon. És a gyakorlat dönti majd el, miként szabályozzák a tagok a vagyoni hozzájárulást, illetve mi lesz működőképes, tőkevonzó.

Felhasznált irodalom

BAK Klára: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban, *Szövetkezés – a Szövetkezeti Kutató Intézet Tudományos és Tájékoztató Folyóirata*, Budapest, 2012. évi 1-2. szám, 34-61.

DOMÉ Györgyné – RÉTI Mária: Szövetkezeti jog ELTE ÁJK, Budapest, 1999. 35-48.

NAGY Erika (2013a): A vagyoni hozzájárulás főbb szabályai a finn szövetkezeti törvényben Themis, az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola lektorált elektronikus folyóirata, 2013. június 281-305.

NAGY Erika (2013b): A szövetkezeti jog reformjáról Finnországban, Themis, az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola lektorált elektronikus folyóirata, 2013. december 278-297.

RÉTI Mária: Szövetkezeti jog, Egyetemi jegyzet, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2010.

RÉTI Mária: Az európai szövetkezeti szabályozás fejlődéstörténetéről, *Szövetkezés*, 2012/1-2. szám, 9-33.

NAGY KRISZTINA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Réti Mária habil. egyetemi docens

A SZÖVETKEZET ALAPÍTÁSRA VONATKOZÓ SZABÁLYOK AZ ÚJ POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV, A SZÖVETKEZETEKRE VONATKOZÓ EGYÉB SPECIÁLIS JOGSZABÁLYOK ÉS AZ EURÓPAI SZÖVETKEZET STATÚTUMÁRÓL SZÓLÓ 1435/2003/EK TANÁCSI RENDELET TÜKRÉBEN

A szövetkezet, mint jogi személy alapítására vonatkozó hatályos normatív előírások vizsgálatánál kiindulópontként a 2014. március 15. napjától hatályba lépett, új Polgári Törvénykönyv¹ rendelkezéseit vehetjük alapul, azzal, hogy az egyes jogintézmények részletszabályainak elemzésénél figyelemmel kell lennünk arra, hogy az irányadó joganyag – részben a kódex sajátos szabályozási logikájából fakadóan, részben pedig az egyes szövetkezet típusokra alkalmazandó speciális szövetkezeti jogi jogszabályok miatt – igen sokrétű.

Az új polgári jogi kódex a Jogi személyekről szóló Harmadik Könyvének Negyedik részében tárgyalja a szövetkezetek alapvető szabályait, a szövetkezetekre is irányadóak ugyanakkor a Jogi személy általános szabályai, így a tételes jogi szabályok felkutatása szempontjából mindenekelőtt ezen előírásokból kell kiindulnunk, majd ezt követően kell megnéznünk azt, hogy a szövetkezetekre vonatkozó speciális rendelkezéseket tartalmazó Negyedik rész az adott előírás tekintetében tartalmaz-e további kiegészítést, illetőleg eltérően rendelkezik-e².

A jogi személyek általános szabályaik között a Kódex az alapítás tekintetében a létesítés szabadságának elvéből indul ki, melynek keretében a szerződéses szabadság elvének analógiájára a magyar társasági jogban korábban irányadó kógenca helyett a diszpozitivitást emeli főszabállyá. Lehetővé teszi, hogy a tagok a létesítő okiratban igényeiknek megfelelően alakíthassák ki a jogi személy szervezeti és működési szabályait. A tagok egymás közötti és a jogi személyhez fűződő viszonyuk, valamint a jogi személy szervezetének és működésének szabályozása során a létesítő okiratban főszabályként eltérhetnek az új Ptk. a jogi személyekre vonatkozó szabályaitól, a diszpozitivitás azonban nem korlátlan. A tagok nem rendelkezhetnek a Harmadik Könyvben foglaltaktól eltérően, ha az eltérést maga a Ptk. tiltja azzal, hogy az adott jogszabályi rendelkezéstől való eltérést érvénytelennek (semmissnek) nyilvánítja. Tilos továbbá az törvényi előírástól való eltérés akkor is, ha bár azt a törvény *expressis verbis* nem mondja ki, de az a jogi személy hitelezőinek, munkavállalóinak vagy a tagok kisebbségének jogait nyilvánvalóan sértené,

¹ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk., illetve Kódex)

² Új Ptk. 3:3.§ (1) bek.

vagy a jogi személy törvényes működése feletti felügyelet érvényesülését akadályozná³. A szövetkezet alapítására vonatkozó előírások elemzésénél, valamint az adott szövetkezet alapszabályának, illetve a szervezeti, működési szabályokat rögzítő egyéb belső szabályzatok részletes tartalmának kialakítása során mindezekre tekintettel kell lenni akkor is, ha az alapítás pillanatában meglehetősen nehéz eldönteni, hogy egy adott rendelkezés a későbbi működés során sértheti-e a majdani hitelezők, munkavállalók vagy a tagok kisebbségének jogait.

A szövetkezetre mint önálló jogi személy típusra vonatkozó szabályozás integrálásával az új Ptk. célja egy általános szövetkezet „modell” kialakítása, amely alkalmas a legkülönbözőbb tevékenységi területen működő szövetkezetek alapvető jellegzetességeinek tükrözésére, és ezért általános szabályozásként használható minden szövetkezeti típus esetén, háttérjogszabálya lehet a ma létező és a megalkotandó speciális szövetkezeti jogi törvényeknek⁴. Az új Ptk. mellett az egyes szövetkezeti típusokra irányadó külön jogszabályok továbbra is érvényben maradtak, ily módon a hitelszövetkezetek tekintetében a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény (új Hpt.), a biztosító szövetkezetekre a biztosítókról és a biztosítási tevékenységről szóló 2003. évi LX. törvény (Bit.), míg a lakásszövetkezetekre a 2004. évi CXV. törvény rendelkezései alkalmazandóak. Megújult tartalommal hatályban maradt továbbá a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény is, mely korábban az új Ptk-ba immár beépült, általános szövetkezeti jogi szabályokat foglalta magában. Jelenleg azonban az iskolaszövetkezetekre, szociális és foglalkoztatási szövetkezetekre, valamint az agrárgazdasági szövetkezetekre irányadó ágazati jellegű, speciális előírásokat tartalmazza.

Az irányadó jogszabályok feltérképezése keretében, a teljeskörűség érdekében megjegyezzük, hogy a szövetkezet, mint jogi személy alapítására vonatkozó eljárásjogi normákat az új Ptk. hatályba lépésekor ugyancsak számos ponton módosított, a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény tárgyalja.

A szövetkezet, mint önálló jogi személy típus identitása

Annak érdekében, hogy a tételes jogi előírások tartalmát, illetőleg az alapítók, valamint a tagság egyéni igényeit szolgáló esetleges eltérés lehetőségét helyesen tárhassuk fel, elengedhetetlen a szövetkezet, mint jogintézmény jogi identitásának, gazdasági lényegének bemutatása, melyet a Kódex a szövetkezet fogalmának meghatározásakor – álláspontunk szerint – helyesen ragad meg. Az európai szövetkezeti jogi tradíciókból, valamint a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége által megfogalmazott nemzetközi szövetkezeti alapelvekből⁵ kiindulva a törvény a szövetkezetet a tagok vagyoni hozzájárulásából álló

³ Új Ptk. 3:4.§ (1)-(3) bek., valamint SÁRKÖZY 2014. 27-29., VÉKÁS 2013. 85-87.

⁴ Új Ptk. Harmadik Könyv XVI. címéhez fűzött indokolása

⁵ A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége a szövetkezeti intézmény általános működési elveiként nevesíti a világszerte általános érvénnyel elfogadott ún. manchesteri szövetkezi elveket, melyek a hatályos

tőkével alapított, a nyitott tagság és a változó tőke elvei szerint működő, a tagok gazdasági és társadalmi szükségleteinek kielégítésére irányuló tevékenységet végző jogi személyként határozza meg, amelynél a tag kötelezettsége a szövetkezettel szemben vagyoni hozzájárulásának szolgáltatására és az alapszabályban meghatározott személyes közreműködésre terjed ki⁶. A fogalom meghatározás összecseng az SZNSZ 1995-ben kimunkált, és azóta is nemzetközileg elfogadott szövetkezet definícióval, mely szerint: „A szövetkezet önkéntesen egyesült személyek autonóm szövetsége, akik abból a célból szerveződnek, hogy közös gazdasági, társadalmi és kulturális szükségleteiket és igényeiket egy közös tulajdonú és demokratikusan vezetett vállalkozás segítségével elégítsék ki.”⁷ Hasonlóképpen összhangban van a Tanács az európai szövetkezet (SCE) státútumáról szóló 1435/2003/EK rendeletének (a továbbiakban: Rendelet) preambulumban kiemelt szövetkezeti jellemvonásokkal: az Európai Unió tagállami határain átívelő tevékenységet folytató európai szövetkezet (a továbbiakban: „SCE”) alapvető célja tagjai szükségleteinek kielégítése és/vagy azok gazdasági, szociális tevékenységeinek fejlesztése a következő alapelvekkel összhangban:

- tevékenységeinek a tagok kölcsönös javát kell szolgálnia oly módon, hogy valamennyi tag saját részvételének megfelelően részesüljön az SCE tevékenységeiből;
- az SCE tagjainak egyúttal fogyasztóknak, alkalmazottaknak vagy szállítóknak is kell lenniük, illetve más módon kell részt venniük az SCE tevékenységében;
- az ellenőrzés a tagokat egyenlő mértékben illeti meg, megengedett azonban a súlyozott szavazás az egyes tagoknak az SCE tevékenységéhez való hozzájárulásának tükröződése érdekében;
- korlátozni kell a kölcsön és az üzletrésztőke kamatának mértékét;
- a nyereséget az SCE érdekében végzett üzleti tevékenységnek megfelelően kell felosztani, vagy vissza kell tartani a tagok szükségleteinek kielégítése céljából;
- a tagság mesterségesen nem korlátozható.⁸

A szövetkezet jogi természetét tekintve tehát alapvetően személyegyesítő társulási forma⁹, mely elsősorban a tagok komplex szükségleteinek kielégítésére törekszik.¹⁰ A

magyar, és európai uniós szövetkezeti szabályozás zsinórmértékéül is szolgálnak. Ezek a következők: önkéntesség, nyitott tagság; demokratikus tagi ellenőrzés; a tagok gazdasági részvétele; az autonómia és függetlenség elve; oktatás, képzés és tájékoztatás; a szövetkezetek közötti együttműködés és a közösségi felelősség elve. [A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének állásfoglalása a szövetkezeti identitásról (A szövetkezés nemzetközi alapelvei), valamint az elvek tartalmáról ld. RÉTI 2001., RÉTI 2002. és RÉTI 2010. 83-98., valamint BAK 2013; NAGY Krisztina 2007. 50-54., valamint a korábbi ún. rochdale-i szövetkezeti elvekről KUNCZ 1935.; NAGY Ferencz 1906.]

⁶ Új Ptk. 3:325.§; SÁRKÖZY 2013. 364-368.

⁷ A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének állásfoglalása a szövetkezeti identitásról (A szövetkezés nemzetközi alapelvei)

⁸ Rendelet Preambuluma (10) bek.

⁹ Erre utal az új Ptk. Harmadik Könyv XLII. fejezetéhez és XVIII. címéhez fűződő indokolása

¹⁰ Nagy Ferencz akadémiai székfoglaló értekezésében ezt a következők szerint fogalmazza meg: „...annyi kétségtelen, hogy a szövetkezeteknél a tagok körén túl való üzletkiterjesztés csak mint kivétel szerepel; szabály szerint és elvileg maguk a tagok azok, a kiknek közvetlen szolgálatában a szövetkezet áll. Ebben fekszik a szövetkezet tulajdonképpeni súlypontja, ez a főcriterium, mely a szövetkezeteket minden más

szervezettség eszközével élve a tagokat – önállóságuk alapvető megtartása mellett – közös üzemben¹¹ egyesíti, ezzel fokozva piaci versenyképességüket¹², majd az ebből eredő nyereséget a tagok saját gazdaságainak megerősítésére, valamint a tagok illetve hozzátartozóik szociális, kulturális, oktatási igényeinek kielégítésére fordítja, így működésében egyaránt tetten érhető a gazdasági és szociális célkitűzések megvalósítása¹³. A tőke-, illetve profitképzés a szövetkezeti működésnek is elengedhetetlen kelléke¹⁴, de – a gazdasági társaságokkal szemben – a szövetkezet lényegi rendeltetése nem ez, hanem abban áll, hogy az önként társult tagokat egy szervezetbe összefogva, azok aktív személyes közreműködésével a tagok társadalmi előmenetelét szolgálja¹⁵.

A következőkben a szövetkezet alapításra vonatkozó részletszabályok bemutatása körében az alábbi négy témakört szükséges érintenünk:

- taglétszámra, illetve a tagság összetételére vonatkozó előírások,
- a vagyontképzés szabályai,
- a szövetkezet, mint jogi személy szervezetének kialakítása,
- eljárásjogi előírások.

A szövetkezet tagságára vonatkozó előírások

Az új Ptk-ban a törvényi fogalom-meghatározás központi elemét képezi a nemzetközi szövetkezeti alapelvek között is első helyen rögzített nyitott tagság, és az azzal szorosan összefüggő változó tőke elve. A nyitott tagság lényege, hogy a szövetkezethez bárki csatlakozhat, aki megfelel a törvényben és az alapszabályban meghatározott feltételeknek, mely utóbbiakat a tagok az általuk megvalósítani kíván közös céllal, az adott szövetkezet tevékenységével összhangban kell, hogy megfogalmazzák, s mely kritériumok nem lehetnek diszkriminatívak. A nyitott tagság elve az önkéntes belépés mellett, annak mintegy kiegészítéseként, magában foglalja a szövetkezetből való kilépés lehetőségét is, melynek elsődlegesen a szövetkezeti tőkére gyakorolt hatása miatt van jelentősége, erre azonban a vagyontképzési szabályoknál térünk majd ki részletesen.

A Kódex a tagság minimális létszámát illetően a korábban hatályos szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény (a továbbiakban: Sztv.) elvárásait viszi tovább azzal, hogy a

társasági alaktól lényegesen megkülönbözteti.” NAGY Ferencz 1906. 12.; és NAGY Ferenc 1913. 472-473.

¹¹ E vonatkozásban ld. az üzemkiegészítésről és az altruizmusról írtakat: IHRIG 1937. 432-439..

¹² A tagok gazdasági és szociális érdekeit szolgáló, NAGY Ferenc által hangsúlyozott „kölcönösség”, illetve KUNCZ és NAVRATIL munkáiban a „kooperáció” a szövetkezés fő motivációja. Erre vonatkozóan ld. NAGY Ferenc 1906, 8-9.; KUNCZ 1935. 37-40. és NAVRATIL 1933. 221.

¹³ A szövetkezet kettős célkitűzésére, mint alapvető differencia specifikájára mutat rá VERES 2002. 55-70., illetve RÉTI 2002. 5., mikor a szövetkezetet a kettős motiváltság okán „Janus- arcú” jogintézménynek minősíti.

¹⁴ FRÁTER 1899. 2-5.

¹⁵ A szövetkezet komplex, gazdasági és társadalmi rendeltetéséről ld. RÉTI 2001. 92-95., valamint NAGY Krisztina 2009. 163-176.

szövetkezet alapításához legalább hét személy egybehangzó akaratnyilatkozatát követeli meg¹⁶, a nyitott tagság elvével összhangban pedig a tagság maximumát nem rögzíti. A magyar jog a minimális taglétszám tekintetében tehát a Rendeletben előírt, legalább öt alapítónál szigorúbb elvárást fogalmaz meg, a tagság mesterséges korlátozását ugyanakkor Rendelet is tiltja¹⁷.

A taglétszámot illetően a biztosító szövetkezetekre továbbra is magasabb, legalább 15fős előírás irányadó, a hitelszövetkezeteknél azonban a hitelintézeti törvény által korábban megkövetelte több száz fős minimális tagság 2013. óta nem elvárás¹⁸. Hasonlóan megszűnt a lakásszövetkezeteknél a 2011-ig hatályos 10 fős minimum taglétszám, így ma lakásszövetkezet is legalább 7 fővel alapítható¹⁹.

Míg a Rendelet az európai szövetkezet tagságának összetételére nem ír elő megszorítást, a Kódex – a magyar szabályozási hagyományokhoz igazodóan – e tekintetben is megkötést tartalmaz. A szövetkezet nem természetes személy tagjainak száma nem haladhatja meg a taglétszám 20%-át azzal, hogy a szövetkezetnek a szövetkezeti formában működő jogi személy tagjait a nem természetes személy tagok számítása során figyelmen kívül kell hagyni. A jogi személyek tagságának korlátozását illetően tehát a 2014-ig hatályos szövetkezeti törvényünkben rögzített legfeljebb 50%-kal szemben is szigorítás figyelhető meg²⁰. A Kódex a tagság összetételi arányaitól való eltérésre nem fogalmaz meg *expressis verbis* tilalmat, így álláspontunk szerint a jogi személyeket illetően az alapszabály akár megengedőbben is rendelkezhet. A jogi személyek túlsúlyba kerülését azonban – a tisztán jogi személyek által alapított ún. másodlagos szövetkezet²¹ kivételével – a szövetkezet lényegi rendeltetésével összeegyeztethetetlennek ítéljük.

A fentiekén túl az egyes speciális szövetkezet típusok tekintetében a külön jogszabályokban további korlátozásokat találunk:

Az iskolaszövetkezetnek a természetes személy tagokon kívül, akiknek legalább 85%-a hallgatói jogviszonyban kell, hogy álljon, jogi személyként csak nevelési-oktatási intézmény és annak fenntartója, valamint felsőoktatási intézmény lehet tagja²².

A hátrányos helyzetben lévő tagjai számára munkafeltételek teremtését, illetve szociális helyzetük egyéb módon történő javítását elősegítő szociális szövetkezetnek pedig a természetes személy tagjain kívül csak helyi önkormányzat vagy nemzetiségi önkormányzat, illetve ezek jogi személyiségű társulása, valamint jogszabályban

¹⁶ Új Ptk. 3:331.§ (1) bek.

¹⁷ Rendelet 2. cikk, illetve Preambulum (10) bek.

¹⁸ A hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. tv. (Hpt.) 216.§ (1) bek. szerint a szövetkezeti formában működő pénzügyi vállalkozást legalább tizenöt tag, szövetkezeti hitelintézetet legalább kétszáz tag alapíthat, illetve működtethetett, ez az előírás azonban 2013. november 30-tól hatályát veszítette, és minimális taglétszám elvárását az új Hpt. (2013. évi CCXXXVII. törvény) sem rögzít.

¹⁹ A lakásszövetkezetekről szóló 2004. évi CXV. törvény 3.§

²⁰ Sztv. 10.§ (3) bek.

²¹ A hatályos 2006. évi X. törvény 2.§-a szerint: „A Ptk. szövetkezeti tagsággal kapcsolatos általános rendelkezései alapján kizárólag szövetkezetek tagságával másodlagos szövetkezet is alapítható és működtethető.”

²² A hatályos 2006. évi X. tv. 7.§ (3)-(4) bek.

meghatározott karitatív tevékenységet ellátó közhasznú szervezet mint jogi személy lehet a tagja²³.

Az új Ptk. a Rendelethez és a korábbi szövetkezeti törvényünkhöz hasonlóan ismeri a tagsági jogviszony azon formáját, melyben a tag nem vállal a szövetkezetben személyes közreműködést, kizárólag vagyoni hozzájárulást teljesít. E személyeket a 2014-ig hatályos szövetkezeti törvény befektető tagként nevesítette, és igazodva a szövetkezet személyegyesítő jellegéhez, részvételüket szigorú korlátozásokkal tette lehetővé. A befektető tagok száma nem haladhatta meg a szövetkezeti tagok 10%-át, a részükre kibocsátott befektetői részjegyek névértéke pedig nem léphette túl a részjegytőke 30%-át²⁴, továbbá a befektető tagok felvételét előzetes alapszabályi felhatalmazáshoz és minősített többségi közgyűlési jóváhagyáshoz kötötte²⁵.

A Rendelet a befektető tagok felvételét ugyancsak közgyűlési hatáskörbe utalja²⁶, a tagságon belül képviselt arányukat azonban nem maximális létszám vagy részesedési hányad rögzítésével befolyásolja, hanem az általuk megszerezhető összes szavazatszám maximálása útján szab gátat a befektető tagok túlsúlyba kerülésének azzal, hogy e tagok legfeljebb az összes szavazatszám 25%-a felett rendelkezhetnek²⁷.

A fenti szándékkal összhangban a szövetkezetben személyes közreműködést nem vállaló, a szövetkezetbe pusztán vagyont fektető, és ennek fejében a nyereségből részesedni kívánó tagok a tagság körén belül az új Ptk. szerint is csak kisebbséget alkothatnak, számuk nem haladhatja meg a taglétszám 1/4-ét. Mivel a befektető tagok jelenléte a szövetkezet személyegyesítő jellegét tekintve kétség kívül rendszer-idegennek minősül, a szövetkezet alapvető rendeltetésének védelme érdekében beépített, illetve fenntartott jogszabályi korlátokkal, mint a szövetkezet személyegyesítő jellegének túlsúlyát biztosító garanciákkal egyetértünk²⁸. Megjegyezzük, hogy a hatályos 2006. évi X. törvény a szociális szövetkezeteknél, valamint az iskolaszövetkezeteknél (a nevelési-oktatási intézményen és annak fenntartóján, valamint a felsőoktatási intézményen kívül) a személyes közreműködést nem vállaló tagok felvételét kógensen ki is zárja²⁹. Mivel a lakásszövetkezeti törvény, valamint a biztosítási és hitelintézeti törvény ehhez hasonló kizáró szabályt nem tartalmaz, e szövetkezetek esetében az új Ptk. mint háttérjogszabály alkalmazásával a befektető tagok korlátozott jelenlétét elfogadhatónak tartjuk.

²³ A hatályos 2006. évi X. tv. 15.§ (1) bek.

²⁴ Sztv. 60.§ (3) bek.

²⁵ Sztv. 25.§ (2) bek. és 20.§ (2) bek. 1) pontja

²⁶ Rendelet 14. cikk (1) bek.

²⁷ Rendelet 59. cikk (3) bek., a befektető tagi státuszra vonatkozó rendeleti szabályok részletes elemzését ld. RÉTI 2007a. 37-40., valamint NAGY Krisztina 2012. 115.

²⁸ E tekintetben osztjuk PÁL József és RÉTI Mária véleményét, ld. PÁL 2003. 114.; RÉTI 2010. 296.

²⁹ A hatályos 2006. évi X. tv. 7.§ (5) bek. és 15.§ (2) bek.

A vagyontképzés szabályai

A Kódex a szövetkezet definíciójában – a Rendelet preambulumban foglaltakkal összhangban³⁰ – a többrétű tagi kötelezettségrendszer részeként a személyes közreműködés mellett rögzíti a vagyoni hozzájárulást is. Ennél fogva a tag egyrészt tulajdonosa a szövetkezetnek, hiszen az annak működéséhez szükséges tőkét a tagok szolgáltatják és viselik a működés kockázatát, másrészt a tag ügyfél is egyben, mert a személyes közreműködés révén a szövetkezettel folyamatos ügyleti kapcsolatban áll.³¹

A korábbi szövetkezeti törvényeink 1971. óta³² részjegy jegyzés formájában szabályozták a tag vagyoni hozzájárulását, és az európai szövetkezetről szóló Rendelet magyar fordítása is ezt a megjelölést használja³³. Az új Ptk. azonban szakítva ezzel a tradícióval, a részjegy intézményét nem ismeri, helyette a „szövetkezeti részesedés” megjelölést használja, és a tag vagyoni hozzájárulásáról csupán néhány keretszabályt rögzít.

A jogi személyekre irányadó általános szabályok szerint a szövetkezeti tag által a jogi személy rendelkezésére bocsátott vagyon pénzből és nem pénzbeli vagyoni hozzájárulásból állhat. Nem pénzbeli vagyoni hozzájárulásként dolog, vagyoni értékű jog és 2006. óta szövetkezetnél is figyelembe vehető a követelés is³⁴. Az apport tárgyát, tartalmát illetően a Rendelet még ilyen mélységben sem bocsátkozik részletekbe, csupán azt írja elő, hogy az SCE tőkéje csak „gazdasági szempontból értékelhető eszközökből állhat”³⁵.

Míg az apport tárgya belépéskor teljesítendő³⁶, a pénzbeli vagyoni hozzájárulás az új Ptk. alapján is teljesíthető részletekben. A vagyoni hozzájárulás készpénzben történő teljesítése esetén az ellenérték létesítő okiratban meghatározott hányadát (a Rendelet szerint minimum 25%-át, az Sztv. illetve az új Ptk. értelmében legalább 30%-át) a belépéskor (alapításkor a nyilvántartásba vételi kérelem benyújtásáig) teljesíteni kell, míg a fennmaradó rész megfizetése az európai szövetkezet esetében legfeljebb 5 év alatt, a Kódex alapján maximum 1 éven belül kötelező³⁷. Nem alkalmazható azonban e kedvezmény a szövetkezet működésében személyes közreműködést nem vállaló tagra, aki

³⁰ Rendelet Preambuluma (10) pont 2. francia bekezdés. A szövetkezeti törvény és a Rendelet vagyoni jogi szabályainak részletes elemzéséről ld. NAGY Krisztina 2013. 306-329.

³¹ KUNCZ 1935. 38-49., valamint RÉTI 2001. 92-94.

³² A szövetkezeteket Magyarországon először szabályozó Kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVII. tv.) a tag vagyoni hozzájárulását üzletrészként nevesítette (225.§ 5. pontja), és a tag vagyoni hozzájárulására az első önálló szövetkezeti törvényünk is ezt a megjelölést használta (1947. évi XI. tv. 5.§). Ebben az 1971. évi III. törvény hozott változást, mely a tag vagyoni hozzájárulását részjegy jegyzés formájában szabályozta (63-64.§), és ezt a fogalmat vette át a rendszerváltást követő valamennyi szövetkezeti törvény is. [1992. évi I. tv 52-53.§; 2000.évi CXLI. tv. 16.§ és 49.§; 2006. évi X. tv. 44.§]

³³ Rendelet 4. cikk

³⁴ Új Ptk. 3:10.§ és 3:332.§ (1) bek.

³⁵ Rendelet 4. cikk (5) bek.

³⁶ Sztv. 50.§ (2) bek. és új Ptk. 3:332.§ (2) bek.

³⁷ Rendelet 4 cikk (4) bek., Sztv. 50.§ (2)-(3) bek., új Ptk. 3:332.§ (2)-(3) bek.

belépéskor a vagyoni hozzájárulásának egészét köteles szolgáltatni.³⁸ A nem pénzbeli vagyoni hozzájárulás teljesítése nem halasztható, azt a belépéskor (alapításkor a nyilvántartásba vételi kérelem benyújtásáig) szolgáltatni kell³⁹.

A szövetkezetbe tagként belépni kívánó személy csupán akkor mentesülhet a vagyoni hozzájárulás belépéskor történő teljesítésének kötelezettsége alól, ha valamely, már aktív tag szövetkezeti részesedését részben vagy egészben vásárolja meg⁴⁰. E kivételtől eltekintve a vagyoni hozzájárulás teljesítése minden taggal szemben elvárás. Az egyéni hozzájárulás kötelező, minimális összegét azonban a korábbi szövetkezeti törvényünk, a Rendelet és a Kódex sem rögzíti, azt az adott szövetkezet tevékenységéhez igazodóan az alapszabály rendelkezése körébe utalják⁴¹. Arra ugyanakkor továbbra is lehetőség van, hogy a tag az alapszabályban előírt kötelező mértéket meghaladó vagyoni hozzájárulást teljesítsen azzal, hogy – a korábbi szabályozással és a Rendelettel szemben – a Kódex erre felső határt szab. Az egyes tagok vagyoni hozzájárulásának arányát a tőke 15 %-ában, illetve a nem természetes személy tagok vagyoni hozzájárulásának teljes összegét a tőke 1/3-ában maximalizálja. Az ettől való eltérést azonban a Kódex nem tiltja, így álláspontunk szerint lehetőség nyílhat ennél magasabb arányú befektetés teljesítésére is. Az eltérés lehetőségének vizsgálatakor a diszpozitivitás korlátait megfogalmazó generálklauzula alapján⁴² két szempontot szükséges mérlegelni. Az egyik oldalról, figyelemmel arra, hogy a szervezeti jellegű tagsági jogok és a szavazati jog⁴³ is független a tag által teljesített vagyoni hozzájárulás mértékétől, a szövetkezeti nyereségből történő, vagyoni hozzájárulás utáni részesedést pedig a maximálja a törvény⁴⁴, álláspontunk szerint a kisebbségi érdekek sérelme nem képezheti akadályát az eltérésnek. Ugyanakkor a kiugróan magas egyéni részesedés a nyitott tagságból fakadó kilépési szabadság, a kilépővel való kötelező vagyoni elszámolás és a szövetkezeti tőke változó jellege hitelezővédelmi szempontból aggályokat vethet fel.

A magyar szövetkezeti szabályozáshoz hasonlóan a Rendelet is hangsúlyozza, hogy az európai szövetkezet tagjainak száma és tőkéje változó lehet⁴⁵, a Rendelet ezért – elsősorban hitelezővédelmi megfontolásokból – az európai szövetkezet jegyzett tőkéjének minimális összegét 30 000 euróban rögzíti⁴⁶. A közösségi normával ellentétben a magyar

³⁸ Sztv. 60.§ (7) bek. a) pontja, új Ptk. 3:332.§ (2) bek.

³⁹ Sztv. 50.§ (2) bek., a Rendelet 4. cikk (5) bek., valamint új Ptk. 3:332.§ (2) bek.

⁴⁰ Új Ptk. 3:354.§ (4) bek.

⁴¹ Sztv. 14.§ (2) bek. c) pontja, 49.§ (1) bek., 50.§ (1) bek., a Rendelet 4. cikk (7) bek., új Ptk. 3:331.§ (4) bek. a) pontja

⁴² Új Ptk. 3:4.§ (3) bek. b) pontja: „A jogi személy tagjai, illetve alapítói nem térhetnek el az e törvényben foglaltaktól, ha az eltérés a jogi személy hitelezőinek, munkavállalóinak vagy a tagok kisebbségének jogait nyilvánvalóan sérti, vagy a jogi személyek törvényes működése feletti felügyelet érvényesülését akadályozza.”

⁴³ Új Ptk. 3:337.§ (1) bek.

⁴⁴ Új Ptk. 3:356.§ (2) bek.: „A szövetkezet nyereségének a felét a tagok között személyes közreműködésük arányában kell felosztani; semmis az alapszabály azon rendelkezése, amely a nyereség személyes közreműködés arányában felosztandó részét a nyereség felénél kisebb mértékben határozza meg.”

⁴⁵ A változó tőke elvét mind a korábbi szövetkezeti törvényünk, mind az új Kódex fogalmi elemként (Sztv. 7.§, új Ptk. 3:325.§ (2) bek.), a Rendelet pedig 1. cikk (2) bekezdésében a szövetkezet alapvető sajátosságaként rögzíti. A Rendelet vagyoni jogi szabályainak elemzése kapcsán, a tőkeképzés specifikumairól ld. PRUGBERGER 2003. 55-76.

⁴⁶ Rendelet 4. cikk. A rendelet szövetkezet alapításra és tőkeképzésre vonatkozó előírásainak körében ld.

szövetkezeti szabályozás – a 2000. évi CXLI. törvénytől eltekintve⁴⁷ – nem határozott meg, és az új Ptk. sem fogalmaz meg összegszerű elvárást a szövetkezet tőkéjével kapcsolatban, az alapszabályban rendeli rögzíteni a vagyoni hozzájárulás azon mértékét, amelynek teljesítése minden tag számára kötelező. Ebből adódóan az induló tőke összege, a szövetkezet által folytatandó tevékenységhez igazodva, tetszőleges mértékű lehet. A fokozottan kockázatos tevékenységet folytató hitelszövetkezetekre és biztosító szövetkezetekre azonban az új Ptk. mellett is hatályban maradnak a külön jogszabályokban előírt magas tőkeelvárások, melynek összege a szövetkezeti hitelintézetek esetében 300 millió forint, a biztosító szövetkezeteknél és a szövetkezeti formában működő pénzügyi vállalkozás esetében 50 millió forint⁴⁸.

A szövetkezet szervezete

A szövetkezet szervezeti szabályai körében az új Ptk. nem hozott érdemi változást. Kötelezően létrehozandó/működtetendő szervezeti egységként nevesíti a közgyűlést, az ügyvezető szervet és a felügyelő szervet. A Kódex tehát a kontinentális, kétlépcsős (dualista) rendszert viszi tovább, és nem veszi át az európai szövetkezet egylépcsős (monista) szervezeti struktúráját, ahol a szövetkezet működtetését osztott feladatkörrel a közgyűlés és az igazgató szerv látja el⁴⁹.

A szövetkezet legfőbb döntéshozó szerve a közgyűlés, ahol minden tag jogosult részt venni, indítványt tenni, illetve szavazati jogával élni. A szavazati jog tekintetében – ahogyan arra fent már utaltunk – az új Ptk. is az egy tag egy szavazat elvét fogadja el, és változatlanul a közgyűlést helyettesítő intézményként ismeri a részközgyűlést, valamint a küldöttgyűlést.

A szövetkezet operatív irányítását, képviselését az ügyvezetést ellátó igazgatóság gyakorolja. Az igazgatóság főszabály szerint legalább 3 tagból áll, akik – ha az alapszabály eltérően nem rendelkezik – csak a szövetkezeti tagok közül választhatók, 15 főnél kisebb taglétszám esetén azonban testület helyett az ügyvezetői feladatok ellátásával egy személy is megbízható, aki – a korábbi ügyvezető elnök helyett – az „igazgató elnök” pozíciót tölti be⁵⁰.

RÉTI 2006. 56-60.

⁴⁷ A 2001. január 1-jén hatályba lépett új szövetkezeti törvény a szövetkezeteknél is minimum tőke előírást vezetett be, a természetes személy tagok által alapított szövetkezet esetében 3 millió forint, másodlagos szövetkezeteknél 10 millió forint részjegytőkét követelt meg. [2000. évi CXLI tv. 16.§ (2)-(3) bek.]

⁴⁸ A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény 12.§, valamint a biztosítókról és a biztosítási tevékenységről szóló 2003. évi LX. törvény 66.§.

⁴⁹ Rendelet III. fejezet

⁵⁰ Új Ptk. 3:343-348.§

A felügyelőbizottság továbbra is kötelezően létrehozandó szervezeti egység, legalább háromtagú testület, mely az ügyvezetés és a szövetkezet egyéb szerveinek jogszerű működése felett őrködik⁵¹.

Az alapítás eljárásjogi szabályai

Az alapítás eljárásjogi előírásai körében bár az új Ptk. külön nem nevesíti, továbbra is nélkülözhetetlen lépés az alakuló közgyűlés megtartása, ahol sor kerül a szövetkezet megalapításra, kinyilvánítják a vagyoni hozzájárulások teljesítésének szándékát, elfogadják az alapszabályt, valamint felállítják a szövetkezet, mint jogi személy szervezetét.

A Kódex – a diszpozitív szabályozással összhangban – az alapszabály tartamáról a korábbi szövetkezeti normákhoz mérten jóval szűkebben rendelkezik, csak a valamennyi szövetkezet esetében kötelezően beépítendő tartalmi elemeket rögzíti. Ezek egyrészt a jogi személyről szóló általános rendelkezések⁵², másrészt a szövetkezet-specifikus normák között lelhetőek fel⁵³. Ezeket az alapszabály az adott szövetkezet sajátosságaira tekintettel kiegészítheti, illetve a bevezetőben hivatkozott garanciális korlátozások betartása mellett azoktól el is térhet.

A polgári jogi kódex a szövetkezet-alapítás során követendő eljárásról nem fogalmaz meg további részletszabályokat, erre – a többi jogi személyhez hasonlóan – itt is a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény rendelkezései irányadóak. A cégbírósági bejegyzés a szövetkezet esetében is konstitutív hatályú, a szövetkezet jogi személyként a bejegyzéssel jön létre.

Felhasznált irodalom

BAK Klára: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban. *Szövetkezés*, Budapest, 2013. 34-61. (letölthető: http://www.szovetkezetikutato.hu/letoltes/bak_klara.doc)

DOMÉ Györgyné – RÉTI Mária: *Szövetkezeti jog*, ELTE ÁJK Osiris Kft. Budapest, 1999.

IHRIG Károly: *Szövetkezetek a közgazdaságban*, Első Kecskeméti Nyomda és Hírlapkiadó Rt. Budapest, 1937.

FRÁTER Béla: *A gazdasági és ipari szövetkezetekre vonatkozó (1875: XXXVII T.-Cz. Kereskedelmi Törvény és 1898: XXIII. T.-Cz. A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről)*

⁵¹ Új Ptk. 3:349-350.§

⁵² Új Ptk. 3:5.§

⁵³ Új Ptk. 3:331.§

törvények rendszeres egybeállítása és magyarázata, Politzer Zsigmond kiadása, Budapest, 1899.

KUNCZ Ödön: A rochdale-i elvek, és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége kiadása, Budapest, 1935.

NAGY Ferencz: A szövetkezetek alapelve székfoglaló értekezés, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1906.

NAGY Krisztina: A szövetkezeti társulási forma elméleti alapjai In: Jogi ismeretek, SaldoZrt. Budapest 2007. 41-63.

NAGY Krisztina: Az európai szövetkezetekre vonatkozó szabályozás bemutatása, különös tekintettel a tagsági jogviszony tartalmára és módozataira, Jogi tanulmányok I. kötet, ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Budapest 2012. 107-119.

NAGY Krisztina: Az európai szövetkezet statútumáról szóló tanácsi rendelet és a hatályos magyar szövetkezeti szabályozás vagyoni jogi rendelkezéseinek összehasonító jogi elemzése (*Themis*, ELTE Állam és Jogtudományi Kar Doktori Iskola elektronikus folyóirata 2013. június 306-329. (http://www.ajk.elte.hu/file/THEMIS_2013_jun.pdf))

NAVRATIL Ákos: Közgazdaságtan I. kötet Athenaeum Rt. nyomása, Gergely R. kiadása Budapest, 1933.

PÁL József: Nemzetközi szervezetek szövetkezésre bátorítanak In: Tanulmányok Dr. Domé Mária egyetemi tanár 70. születésnapjára, (szerk.: VASS János), ELTE Bibliotheca Iuridica Budapest 2003. 111-118.

PRUGBERGER Tamás: Az „Európai szövetkezetekről” szóló rendelet a magyar szabályozás és a nyugat-európai szövetkezeti jogi szabályozás tükrében, *Szövetkezés* 2003/3. 55-76.

SÁRKÖZY Tamás (szerk.): Polgári jog – A jogi személy. Szerzők: Boóc Ádám, Gadó Gábor, Gál Judit, Komáromi Gábor, Pázmándi Kinga, Sándor Tamás, Sárközy Tamás, Török Gábor, Zsohár András, HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft., Budapest 2013.

RÉTI Mária: A szövetkezet gazdasági lényege, *Magyar Jog*, 2001/2. szám, Budapest) 92-95.

RÉTI Mária: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek, a főbb vagyoni jogi kategóriák tükrében, *Szövetkezés* 2002/1-2., 71-83.

RÉTI Mária: Szövetkezeti jog, Rejtjel Kiadó Budapest, 2002.

RÉTI Mária: „Az európai szövetkezetéről” szóló 2006. évi XLIX. törvényről, *Szövetkezés* 2006/2., 52-71.

RÉTI Mária: Az európai szövetkezet (SCE) statútumáról szóló tanácsi rendeletben foglalt általános jellemvonásokról és egyes előírásokról, figyelemmel a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvényre, *Európai Jog* 2007/1., 33-40.

RÉTI Mária: Az Európai Unió Tanácsának „Az európai szövetkezet státútumának, a munkavállalói részvétel vonatkozásában történő kiegészítéséről” szóló 2003/72/EK irányelvének főbb jellemvonásairól, In: „Ünnepi tanulmányok” Prugberger Tamás egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora 70. születésnapjára, Lícium- Art Kiadó és Kereskedelmi Kft. Miskolc, 2007., 343-353.

RÉTI Mária: Szövetkezeti jog, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2010.

VERES József: A szövetkezet jogi minősítése, *Szövetkezés* 2002/1-2., 55-70.

Az Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének állásfoglalása a szövetkezeti identitásról (A szövetkezés nemzetközi alapelvei) [<http://www.mim.hu/agrartagozat/masod011.htm>]

A Tanács 2003. július 22-i 1435/2003/EK rendelete az európai szövetkezet (SCE) státútumáról [<http://eur-lex.europa.eu/>; celex-szám: 32003R1435]

PAPIK ORSOLYA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Réti Mária habil. egyetemi docens

AZ AGRÁR-MARKETING SZÖVETKEZETEK SZABÁLYOZÁSA TÖRTÉNETI VISZONYLATBAN

I. Bevezető gondolatok

Hazánk természeti adottságait figyelembe véve megállapítható, hogy az agrárium és az arra épülő feldolgozóipar gazdaságunk jelentős tényezője.¹ A magyar agrárüzemi rendszert a jogi személyek dominanciája jellemzi.² Az olyan tőkeigényes területen, mint a mezőgazdaság elengedhetetlen a kooperáció, így a szövetkezés motívuma hamar megjelent ezen a területen. Tagjai számára több fontos kérdésben, a termék-előállítás és feldolgozás körében, majd a termékértékesítés területén biztosít gazdasági előnyt. Gazdasági természetű előnyei mellett persze számos társadalmi, agrár-környezetvédelmi előnyt is nyújt. Az agrár-marketing szövetkezetek a szövetkezetek közötti együttműködés elvének³ megfelelően következetesen együttműködnek más típusú szövetkezetekkel is, többek között a fogyasztási szövetkezetekkel vagy hitel- és takarékszövetkezetekkel. Ez a sokrétű és összetett társas vállalkozás azonban nem a modern kor terméke, előzményeivel már az emberi társadalmak kialakulásának hajnalán találkozhatunk. Dolgozatomban elsősorban arra szeretnék rávilágítani, hogy a mezőgazdaság területén működő szövetkezetek közel kétszáz évvel ezelőtt kialakított működési modellje az agrárgazdaság szerves részét képezte, és ez modell – természetesen a 21. század igényeihez alakítva- napjainkban is követendő példa lehet.

II. Történeti előzmények

Szövetkezeti szervezetek jelenlétét mutatták ki a történészek az ókori Babilóniában. Hammurabi Törvénykönyve lehetővé tette, hogy emberek csoportjai közösen béreljenek

¹ „A mezőgazdaság nemzetgazdaságban betöltött szerepét nem lehet pusztán az ágazatra jellemző kibocsátási, foglalkoztatási vagy GDP adatokkal mérni, mivel az agrárgazdaság jelentős hatással bír a vele kapcsolatban álló ellátó, feldolgozó, illetve forgalmazó iparágakra. Ennek bemutatására vezették be az agrobiznisz fogalmát. Az agrobiznisz 2011-ben 9570,7 milliárd forint kibocsátás mellett 2849,2 milliárd forint hozzáadott értéket állított elő. Nemzetgazdasági részesedése a kibocsátás vonatkozásában volt a legnagyobb, 16,0 százalék. Ezt követi a foglalkoztatás 15,5, majd a bruttó hozzáadott érték 12,0 százalékkal. A szektorban 2012-ben 601,9 ezer fő dolgozott.” ld:

http://www.kormany.hu/download/f/0d/f0000/MM_2012_magyar_webre.pdf (letöltve: 2014. május 21.)

² KURUCZ 2012. 131.

³ Az együttműködés elvéről részletesen ld: RÉTI 2013. 97.

földet, amelyet aztán közösen vagy egymás között megosztva műveltek, s ezáltal azok a szegényebb rétegek is földhöz juthattak, akik egyedül erre képtelenek lettek volna. Ezeknek a földbérlet szervezeteinek a működése nagyban hasonlított a mai földbérlet szövetkezetekhez.⁴ Ihrig Károly a Czettler Jenő előadásai nyomán összeállított Szövetkezeti Ismeretek című munkájában részletesen tárgyalja a szövetkezés jelenlétét az egyes ókori és középkori társadalmak életében. A társadalmi szerveződés alacsonyabb fokain, már a vadászó-gyűjtögető kultúráknak is szükségük volt valamilyen szövetkezésre. A legeltető és állattenyésztő társadalmaknak védekezniük kellett a vadállatok, kóbor bandák ellen. Ezek a kisebb legeltető szövetkezetek⁵ bizonyos esetekben olyan funkciókat is betöltöttek, mint később a modern állam. A legeltető szövetkezetek ezt követően települő szövetkezetekké alakultak át. Ihrig Károly így fogalmaz korábban említett művében: *„A települő szövetkezeteket nálunk az hozta létre, hogy a magyar nemzet birtokát képező területen már nem lehetett állattenyésztésből megélni. Eleinte a hadjáratokkal próbálták őseink magukon segíteni s hoztak gabonát, rabszolgát. Mikor aztán a Németbirodalom keleti határainak megerősítése miatt ezzel fel kellett hagyniok áttértek a szántó-vető termelési rendszerre. Az átmenet nem volt egyszerű és a véres lázadások mind agrárlázadások voltak.”* A települő szövetkezetek nemcsak hazánkban, de a frankoknál és a germánoknál is megtalálhatóak voltak. A szerző említést tesz még a rendszeres gazdasági tevékenységet végző települő szövetkezetek mellett az erdősíto, szőlősíto, kútásó szövetkezetekről is, melyek speciális agrártevékenységekhez kapcsolódtak. A középkori szövetkezeti élet legjelentősebb tényezője a céh volt, a céhek azonban az agrárium és az élelmiszeripar területén nem jutottak szerephez.

Megállapítható tehát, hogy a társadalmi szerveződésnek a kezdetleges fokain is megjelentek az agrárgazdálkodást érintő, szövetkezeti jegyeket felmutató szerveződések, amelyek bizonyos értelemben a mai agrárszövetkezetek elődeinek tekinthetők.

III. A modern agrárszövetkezetek megjelenése Európában

Az európai gazdaság fejlődését alapvetően meghatározta a 18. század második felében az ipari forradalom időszaka, hiszen a gépesítés elterjedésével a termelés struktúrájának korábbi rendje megváltozott. Az így kialakuló kapitalizmusnak a gazdaságát az jellemezte, hogy a termelés egyre inkább iparszerűvé vált, a tőkekoncentráció iránti igény fokozódott, a gazdaság egészét a piaci törvényszerűségek hatották át.⁶ Réti Mária az európai szövetkezeti szabályozás fejlődéstörténetével foglalkozó munkájában úgy fogalmaz, hogy 1844 „határkő”-nek tekinthető. 1844-ben Rochdale-ben természetes személyek egészen minimális tőkeerővel rendelkezvén alapítottak szövetkezetet abból a célból, hogy a szövetkezet a tagjai számára ne csak vagyoni előmenetelt, hanem társadalmi felemelkedést

⁴ LACZÓ 1995. 9.

⁵ IHRIG 1926. 8.

⁶ RÉTI 2010. 25.

is biztosítson.⁷ Az önszegély⁸ gondolata mellett a szövetkezetek további specifikuma, hogy a tagjai gazdasági célját törekszik előmozdítani⁹, és létezik a visszatérítés rendszere.¹⁰ A visszatérítés gondolatának lényege az, hogy a tagok – a szövetkezet eredményes gazdálkodása esetén – e rendszeren keresztül, elsősorban személyes és aktív tevékenységük arányában érhetnek el vagyoni előmenetelt. A tag által a szövetkezet rendelkezésére bocsátott vagyoni hozzájárulás is eredményezhetett vagyoni előnyt, azzal azonban, hogy az ezekre kifizethető vagyoni előmenetel (osztalék) mértékét korlátozták.¹¹ Bár a modern szövetkezetalapítás első hullámát a fogyasztási szövetkezetek megjelenése jellemezte, a klasszikusan mezőgazdasági országokban hamar elterjedtek a mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek is.¹²

Dániában az első tejszövetkezetet 1882-ben alapították. Ennek a felszerelése mindössze egy helyiség és egy tejfőlöző gép volt. A tejszövetkezet tagsági feltétele az volt, hogy a termelő a saját szükségletén felüli tejmennyiséget tíz éven keresztül teljes egészében a szövetkezetnek adja át. A tagság tíz év után megújítható volt. A szövetkezeti tagok évenként tartottak közgyűlést, s maguk közül négy évre vezetőséget és elnököt választottak.¹³ A szövetkezetben érvényesülő bizalmi elvet nagymértékben erősítette, hogy a szövetkezet tagjainak a felelőssége egyetemleges volt a szövetkezet vagyontárgyaiért, továbbá azért a hitelért is, amelyet a szövetkezet a működéséhez felvett.¹⁴ A leszállított tejmennyiség arányában osztották szét a képződött nyereséget, amelynek egy részét fejlesztésre fordították, illetve tartalékokat is képeztek. Miután a tejszövetkezetek sikeresnek bizonyultak, a tejipar melléktermékeit (soványtejet, savót) hasznosító ágazatként létrejöttek sertés-vágással foglalkozó és azt feldolgozó szövetkezetek. 1887-ben, öt évvel az első tejszövetkezet megalakulása után alapították az első szövetkezeti bacongyárat, amelynek a termelési koncentrációja lényegesen magasabb fokú volt, mint a tejszövetkezeteké. A mezőgazdasági termelők és a szövetkezet kapcsolatában termékenként különböző megoldások terjedtek el. A tejszövetkezeteknél meghonosodott gyakorlat, miszerint a termelő a saját szükségletén felüli mennyiséget a szövetkezetnek köteles átadni, a bacon szövetkezetek is átvették. A sertésértékesítés területén azonban időről időre konfliktusok adódtak, előfordult ugyanis, hogy a bacongyár értékesítési nehézségekre hivatkozva megtagadta a sertések átvételét. Ennek a konfliktusnak a kiküszöbölésére vezették be a kétoldalú kötelezettséget, miszerint a termelő a saját szükségletén felüli árut köteles a szövetkezetnek átadni, a szövetkezet pedig a megfelelő minőségű áru átvételét nem tagadhatta meg. Egy mezőgazdasági termelő egyszerre természetesen több szövetkezetnek is a tagja lehetett. A tagság feltétele az volt, hogy foglalkozzon annak a terméknek az

⁷ RÉTI 2009.

⁸ Kimerítően elemzi az önszegély gondolatát GALOVITS 1901.

⁹ KLUPATHY 1906.

¹⁰ Részletesen ld.: RÉTI 2012.

¹¹ KUNCZ 1941. 7.

¹² A szövetkezetek más társas vállalkozásoktól alapvető működési elveikben eltérnek, ennek vizsgálata a korabeli joganyag részét képezte, napjainkban is jelentős az irodalma. Részletesen ld.: BAK 2012., valamint BAK 2013b.

¹³ LACZÓ 1995. 24.

¹⁴ RÉTI 2010. 71.

előállításával, amelynek feldolgozására a szövetkezet alakult. A dán agrárszövetkezetek másik lényeges vonása, hogy a feldolgozás mellett már a kezdetektől fogva részt vettek az értékesítésben is. 1889-ben létrehozták az első vajexport bizottságot, s 1914-ben már hét szövetkezeti vajexport bizottság bonyolította le Dánia teljes vajexportját. A szövetkezetek lassan a termelés és értékesítés valamennyi fázisát megszervezték, sőt gépgyártó és csomagoló üzemeket is létrehoztak a megfelelő minőségű feldolgozás és a csomagolás előkészítése céljából.¹⁵

Az angolszász területeken folyamatosan alapították az agrárszövetkezeteket, valamint a szövetkezetek munkáját segítő olyan ernyőszerkezeteket¹⁶, mint Scottish Agricultural Organisation Society Ltd¹⁷ vagy a Welsh Agricultural Organisation Society.¹⁸ Az első gazdaszövetkezetet itt 1867-ben hozták létre, s a brit agrárszövetkezeti szektor mindig is elsősorban a beszerzésre összpontosított, az értékesítés területén kevesebb előrehaladás történt. A két világháború növelte a szigetországban a saját termelésű mezőgazdasági termékek fontosságát, így az 1947-es törvény erőteljes ártámogatási rendszert vezetett be. A gazdák számára garantált bevételi forrás mellett a brit kormány a gazdaságok szerkezeti javítására is nyújtott támogatásokat.¹⁹

A dán szövetkezeti mozgalomra építve alakult az *ír* agrárszövetkezeti rendszer is. Az első ír tejszövetkezetet 1889-ben hozták létre, majd Sir Horace Plunkett vezető szerepével megszületett az azóta is működő Irish Agricultural Organisation Society²⁰.

Az 1890-es évek táján a *franciaországi* Charentes-ben elpusztult szőlőskertek tulajdonosai szőlőtermesztés helyett szarvasmarha tenyésztésbe kezdtek, és tejtermelő szövetkezetet hoztak létre. A nagy borkrízis idején, 1904-ben több bortermelő összefogott a bor termelésére és értékesítésére. Az első világháborúig a szövetkezetek száma folyamatosan növekedett, a mezőgazdasági termékek piacai szélesedtek. A két háború közötti időszakban kezdtek el a hatóságok és a különböző gazdálkodó szervezetek hatásosan együttműködni,²¹ és ez részben a szövetkezetek struktúráját is megváltoztatta.²² Az első szövetkezeteket szabályozó generális törvény az 1867. július 24. "loi sur les sociétés" volt, mely tartalmazta a szövetkezetekre vonatkozó alapvető rendelkezéseket. Az agrárszövetkezetekről az általános szabályok mellett a mezőgazdasági hitelszövetkezetről szóló 1920. augusztus 5-i és 1923. július 12-i törvények tartalmaztak speciális szabályokat. A mezőgazdasági szövetkezetek működését a mindenkori francia kormányzat is preferálta, hiszen 1906-tól kezdve lehetőségük nyílt közfinanszírozás igénybevételére, valamint a

¹⁵ LACZÓ 1995. 27.

¹⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy mind a SAOS, mind pedig a WAOS a Federation of Agricultural Cooperatives szervezet részét képezi, amely képviseli az Egyesült Királyság mezőgazdasági és kertészeti szövetkezeteit, valamint más, a termelők által működtetett szervezeteket.

¹⁷ <http://www.saos.coop/about-saos/> (letöltve: 2014. május 26.)

¹⁸ http://www.archiveswales.org.uk/anw/get_collection.php?inst_id=1&coll_id=449&expand=

¹⁹ HAJÓS 2000. 66.

²⁰ <http://www.icos.ie/history/a-proud-tradition/> (letöltve: 2014. május 25.)

²¹ A szövetkezetek és a hatóságok együttműködésének egyik legjelentősebb megnyilvánulása a szociális szövetkezetek működése során figyelhető meg, amikor a különböző közszolgáltatások elvégzését hatósági együttműködéssel szociális szövetkezetek végzik.

²² HAJÓS 2000. 86.

szövetkezetek országos szövetségeinek megalakulását is a kormányzat kezdeményezte 1945-ben. A szövetkezetek és a különböző gazdakörök egyesüléséből alakultak ki a mezőgazdasági szindikátusok (Syndicats Agricole), s a huszadik század első évtizedeiben már csaknem ötezer ilyen szindikátus működött.

Bár a szövetkezeti mozgalom csak a 20. század elején bontakozott ki, de a különböző skandináv országok, különösen *Finnország* történetileg is kiemelkedő szerepet játszott.²³ Itt a szövetkezés a Pellervo Társaság (ma Finn Coop Pellervo) 1899-es megalakulásával kezdődött. Sajátossága a szabályozásnak, hogy még mielőtt a szövetkezetek nagymértékben elterjedtek volna, már létrehoztak egy koordináló központi szervezetet.²⁴

Láthatjuk tehát hogy az erős mezőgazdasági szektorral rendelkező európai államokban²⁵ már a 19. század végén kialakult az agrárszövetkezeti rendszer, amely formálódott ugyan, de gazdasági és jogi természetét tekintve változatlanul fennmaradt napjainkig.

IV. Az agrárszövetkezetek megjelenése Magyarországon

A rochdale-i alapítást követően hamarosan Magyarországon is alapítottak szövetkezetet 1845. február 9-én, Ószombaton.²⁶ A szövetkezeti mozgalom tehát hamar megjelent, és természeti adottságainak figyelembevételével a 19. század második felében az agrárszövetkezetek bizonyultak az egyik legjelentősebb szövetkezeti típusnak. A szövetkezeti szabályozást, s ezáltal az agrárszövetkezetekre vonatkozó szabályozást is, három jelentős korszakra bonthatjuk. Az 1875 és 1946 közötti időintervallumot tekinthetjük az első korszaknak, a második fejlődéstörténeti korszak az 1947-1989 közötti időszak, a harmadik pedig 1989-től napjainkig terjed. Az első korszakban a társas vállalkozások működésének jogszabályi hátterét az 1875. évi XXXVII. tc. (Kereskedelmi Törvény) jelentette.²⁷ A Kereskedelmi Törvény mellett az agrárszövetkezeteket természetesen számos más jogszabály is érintette, többek között az 1898. évi XXIII. tc.²⁸ amely a gazdasági és ipari szövetkezetek működését szabályozta, vagy a Magyar

²³ <http://www.slideshare.net/pellervo/cooperation-in-finland-2012-14261413> (letöltve: 2014. május 22.)

²⁴ HAJÓS 2000. 76.

²⁵ Természetesen nemcsak Európában, hanem a világ más területein is kiemelkedő szerepe van a szövetkezésnek és ezen belül az agrárszövetkezeteknek. Az AMUL szövetkezeti rendszer 1946-ban jött létre *Indiában*, elsősorban tej és különböző tejtermékek előállításával és forgalmazásával foglalkozik, s napjainkban az USA-tól Ausztráliáig találkozhatunk a termékeikkel. Részletesen ld.: <http://www.amul.com/m/exports> (letöltve: 2014. május 26.). *Új-Zéland* legjelentősebb szövetkezete, a világviszonylatban is kiemelkedő Fonterra Cooperative Group, amely szintén a tejiparhoz kapcsolódik. Az első új-zélandi tejszövetkezetet 1871-ben alapították Otago-ban, 2001-ben pedig már a tejtermelők 95%-a a Fonterra tagja volt. Az adatokat ld.: <http://www.fonterra.com/global/en/About/Our+History> (letöltve: 2014. május 2.)

²⁶ Az ószombati szövetkezetalapításról részletesen: PÁL 2006. 173.

²⁷ A Kereskedelmi Törvény a kereskedelmi társaságok közé sorolta a szövetkezetet, a részvénytársaság, a közkereseti társaság és a betéti társaság mellett. Ezen kereskedelmi társaságok részletes elemzését ld.: RÉTI 2005.

²⁸ Az agrárszövetkezetek működésének egyik sarkalatos kérdése a tagsági jogviszony létrejötte, annak szabályozása, hogy ki válhat taggá, és erről ki dönt. Az említett törvény részletesen és követhetően szabályozta ezt, részletes elemzését ld.: BAK 2013a.

Földhitelintézetéről szóló 1920-as törvény. Nagy Ferenc és Kuncz Ödön professzorok ezek mellett kimagasló szakmai színvonalú egységes szövetkezeti törvényjavaslatokat alkottak, amelyek ugyan nem léptek hatályba, de a szövetkezeti jogtudomány és a későbbi korok jogalkotása számára igen értékesnek bizonyultak.²⁹ Czettler Jenő és Ihrig Károly a kor agrárszövetkezeteit a mezőgazdasági tevékenység tagolódása szerint csoportosították. Ennek megfelelően megkülönböztettek:

1. a mezőgazdaság alapját képező föld megszerzését célzó szövetkezetet
2. mezőgazdasági hitelszövetkezetet
3. a mezőgazdaság fejlesztésével foglalkozó szövetkezetet
4. a mezőgazdasági termékek értékesítésével foglalkozó szövetkezetet és
5. biztosító szövetkezetet.

A mezőgazdasági hitel- és biztosítószövetkezetek csak áttételesen kapcsolódnak az agrárszövetkezetekhez, így a rájuk vonatkozó szabályok elemzése meghaladja a jelen tanulmány kereteit. Czettler és Ihrig professzorok a föld megszerzésével foglalkozó agrárszövetkezeteknek is többféle típusát különböztették meg. Az első a telepítő szövetkezet, amelynek lényege abban áll, hogy a szövetkezet megvásárol egy nagyobb földterületet, amelyet parcellákra bont, és ezekhez biztosítja a felszerelést is a szövetkezeti tagoknak.³⁰ A második típus a földbérlőszövetkezet, ahol a vállalkozás – a telepítő szövetkezettel ellentétben – csupán bérbe veszi az adott területet, s azon kétféle üzemi modellt is alkalmazhat. Az egyik modell a közös művelés volt: Brogyán falu agrárszövetkezete Oldenburg Natália hercegnő egész birtokát bérbe vette, és azon megtartották a nagyüzemi formát, azzal a különbséggel, hogy az intéző a szövetkezet vezetője volt és a közös termelés eredményét a tagok üzletrészeik arányában osztották szét. A másik üzemi modell a nagyváradi püspökség mezőgyáni birtokán alakult ki, ahol a bérelt földet parcellákra osztották fel. A szövetkezet, mint jogi személy és a bérbeadó földtulajdonos között jött létre a jogviszony, ami a bérbeadó szempontjából biztonságot jelentett a bérfizetésre.

A harmadik típus az agrártermelés javításához, fejlesztéséhez szükséges teendők ellátásával foglalkozik, s több altípusa is ismert volt. Ezek

- a) beszerző szövetkezetek
- b) gépszövetkezetek
- c) állattenyésztő-és ellenőrző szövetkezetek
- d) tejszövetkezetek

²⁹ Nagy Ferenc három önálló szövetkezeti törvényjavaslatot készített (1894, 1898, 1904), míg Kuncz Ödön hat tervezetet munkált ki (1921, 1926, 1934, 1935, 1945, 1946-ban).

³⁰ Ennek a formációnak az előnye, hogy a föld mellé biztosítja a termeléshez szükséges felszerelést is, amelyet sok esetben nem, vagy csak jelentős nehézségek árán tudott volna a tag megszerezni, hiszen kedvezményes hitel nem volt biztosítva ekkoriban számukra. A telepítő szövetkezetek Ihrig szerint elsősorban Németországban voltak jelentősek, hazánkban csak néhány helyen találkozhattunk velük.

- e) bolgárkertész szövetkezetek
- f) mezőgazdasági ipari szövetkezetek
- g) könyvelő szövetkezetek³¹

A beszerző szövetkezetek a mezőgazdaság viteléhez szükséges nyersanyagokat adják el a tagoknak, s a fogyasztási szövetkezetektől abban különböznek, hogy azok háztartási fogyasztási cikkeket közvetítenek. Ilyen szövetkezet volt nálunk a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete. A beszerző szövetkezetek szerepe elsősorban a minőségbiztosítás területén volt jelentős, hiszen a beszerzendő árut a termelő tag és a kereskedő sem tudta falun ellenőrizni.³² Ellenben a szövetkezet rendelkezett a kellő szakértelemmel, s így biztosítva volt, hogy a tag megfelelő termékhez jusson hozzá.

A második altípus a gépszövetkezet. A mezőgazdaságban használatos gépek beszerzése és karbantartása a termelők számára nehézkes, gyakran lehetetlen azok igen magas ára miatt. A gépszövetkezetek ekkoriban elsősorban cséplőgépek és gőzekék vásárlásával tették lehetővé a termelés magasabb színvonalának a megvalósítását.³³

Az állattenyésztés fejlődésének legfontosabb lépcsője a megfelelő tenyészállatok kiválasztása, ezért az állatok törzskönyvezése, a fajtisztaság megőrzése és az állatok közvetítése. Az ellenőrzés elsősorban a szarvasmarhára vonatkozik, amelynek mérhető tulajdonsága a tejelőképesége. A szövetkezet ellenőrizte az egyes állatok tejhozamát, tejüknek a zsírtartalmát, és ha az eredmény az adott egyednél nem volt kielégítő, azt a tagnak ki kellett vonnia a tenyésztésből. Ezek a szövetkezetek biztosították a tejszövetkezetek részére a megfelelő alapanyagot.

A tejszövetkezetek kezdetleges formája hazánkban is a gyűjtőszövetkezet volt, majd ezt követően feldolgozással, vajsomagolással és szállítással is foglalkoztak, s rendszerint minden tehén után egy üzletrészt jegyeztek. A tagoknak meghatározott fix mennyiség szállítását kellett vállalniuk, és a háztartási szükségleten felüli mennyiséget teljes egészében szállítaniuk kellett.

Az egyik legtokéletesebb agrárszövetkezet a korabeli bolgárkertész-szövetkezet volt. Ezek még a hazájukban kidolgozott termelési technikát és öntözési módszereket alkalmazták. Közösén termelték a palántát, közös volt a trágyázás és az értékesítés is. A munkát is megosztották, egyik termelte családjával a primőröket, másik a szezoncikkeket és ezeket tervszerűen adták el a piacon.

A mezőgazdasági ipari szövetkezetek mezőgazdasági termékeket dolgoztak fel, és azt, mint feldolgozott terméket magasabb értéken vitték a piacra. A beruházási költségeket holdszám arányában osztották ki, és ehhez mérték az üzletrészeket. Egyik legfontosabb

³¹ A könyvelő szövetkezetek *Svájcban* és *Németországban* terjedtek el, ugyanis az adóügyi igazgatás egyre több szereplőtől várta el a könyvek precíz vezetését, hazánkban ezek nem jelentek meg.

³² Bajorországban a műtrágya minőségének ellenőrzésére a szövetkezet külön vegyvizsgáló állomást tartott fenn.

³³ A háborús nehézségeket követően állami támogatással kb. 250 aratógép-szövetkezet alakult.

feladatuk volt a termeléshez szükséges nyersanyagok és munkadíj megelőlegezése a gazdáknak, amelyet aztán a később elért bevételből levontak.³⁴

A termék piacra jutását hivatottak elősegíteni az értékesítő szövetkezetek, melyeknek rendeltetése kettős: elsőként a legalkalmasabb időben, azaz a lehető legmagasabb áron értékesítik a termést, másrészt előleget fizetnek a gazdának mielőtt a termény ténylegesen értékesítésre kerülne. Legtipikusabb alakja a gabonaraktár szövetkezet,³⁵ amelyik a gabonát mennyiség szerint veszi át, s a napi ár egy részét előlegképp kifizeti a gazdáknak, a szövetkezet azonban még vár az értékesítéssel.³⁶ A termékértékesítés területének másik jelentős alakja a pinceszövetkezet volt.³⁷ Drucker Jenő³⁸ a „Pinceszövetkezetek” című művében így foglalja össze annak legfőbb feladatait: „A hazai borforgalomnak amúgy is egyik alaphibája volt ősidők óta, hogy a borféléseknek az ízbeli, színárnyalati különbségeknél oly széles skálája került a piacra, hogy jóformán minden hordó bornak más volt a zamata. Akinek tehát nagyobb bormennyiségre volt szüksége és így számos hordó bort vásárolt össze, az vagy külön kezelte tovább is az összeszedett borokat, illetve azokból néhány kategóriát csinált, vagy egybeházasította az egész mennyiséget.” Mindezek mellett természetesen a bortermelő gazdák is szembesültek időről időre a forgótőkehiánnyal még a szüretelés megkezdése előtt. A pinceszövetkezet továbbá minőségellenőrzési feladatokat is végzett, és szervezte a bortermelők képzését. Drucker felhívja idézett írásában a figyelmet arra, hogy a pinceszövetkezetek alapítása nem minden bortermelő területen szükséges vagy hasznos. Ott ahol a termelés csak a helyi szükségletek kielégítésére alkalmas, nem látja indokoltnak a szövetkezetalapítást. A bortermelés ugyanis más mezőgazdasági termékek előállításával ellentétben rendkívül sokféle lehet, vidékenként, gazdánként, szőlőfajtánként változhat, így igen nehéz a működőképes szövetkezet létrehozatala, de ahol sikerül, ott kimagasló eredményeket produkál. Az üzletrészek jegyzésének szabályai nagyban el is tértek a más típusú szövetkezetektől. A pinceszövetkezetek esetén ugyanis az alapszabályok birtokegységre vetették ki az üzletrészjegyzést, és általában a túljegyzés nem volt engedélyezett, azaz senki nem jegyezhetett több üzletrészt, mint amennyit földbirtokának mennyisége igazolt.³⁹ A kor agrár-marketing szövetkezeteinek jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy a Kereskedelmi Törvény külön nevesíti a „nyersanyagok közös beszerzésére alakult egyleteket”, a „raktáregyleteket” valamint a „termelőegyleteket”.⁴⁰

³⁴ A legjelentősebb mezőgazdasági ipari szövetkezetek hazánkban ekkoriban a szövetkezeti cukorgyárak és a szeszfőző szövetkezetek voltak. A Fructus szeszfőző szövetkezet több szeszfőzdet is felállított, amelynek számos előnye volt a kisüsttel szemben.

³⁵ Részletesen ld.: HORVÁTH 1913.

³⁶ IHRIG 1926. 83-97.

³⁷ A pinceszövetkezetek a borgazdasághoz kapcsolódtak, de meg kell jegyeznünk, hogy a borágazatban több speciális szövetkezet is működött, többet között szüretelő szövetkezetek, borárverező szövetkezetek, valamint raktár- és hordókölcsonzó szövetkezetek.

³⁸ Dr. Drucker Jenő királyi tanácsos, a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének az igazgatója volt.

³⁹ Voltak olyan pinceszövetkezetek is, ahol az üzletrészt a beszolgáltató bor értéke utána számították, és természetesen léteztek ettől eltérő alapszabályi konstrukciók is.

⁴⁰ NAGY 1884. 337.

V. Záró gondolatok

A mezőgazdasági termelés és az annak alapját jelentő föld a társadalmi fejlődés valamennyi fázisában a legalapvetőbb tevékenység, a legalapvetőbb termékek előállítója. Olyan ágazat ez, ahol a termelő természeti hatásoknak, az időjárásnak, az éghajlati változásoknak kitéve, folyamatos kockázatot vállalva dolgozik, vállalkozik. Olyan ágazat, ahol az egyén fizikai erejét és anyagi lehetőségeit meghaladó feladatok merülnek fel nap mint nap. Olyan ágazat, amely összefogást és szolidaritást igényel. Az agráriumot uraló jogi személyek igen változatosak, a tőkeegyesítő társaságoktól a klasszikus személyegyesítőig. Az agrárgazdasági szövetkezet jogi és gazdasági természetéből adódóan hatékonyan részt vehet a mezőgazdasági termelésben. Ennek oka, hogy hatásosan egészíti ki tagja gazdaságát a termékbeszerzéstől kezdve a termelésen át az értékesítésig. Mindemellett biztosítja a folyamatos innováció, az önképzés lehetőségét a tagjainak, s a többi szövetkezettel együttműködve érdekérvényesítőként tud fellépni. A hazai jogfejlődés vizsgálata egyértelművé tette, hogy a különböző agrártársulások, majd a klasszikus értelemben vett agrárszövetkezetek a kezdetektől a szövetkezeti jogalkotás, a gazdasági jogalkotás spektrumában helyezkedtek el, az ott lefektetett működési modell napjainkban is alkalmazható, s véleményünk szerint mind gazdasági, mind társadalmi szempontból jelentős szerepet tölthet be.

Felhasznált irodalom

BOBIVOS Pál: Magyar szövetkezeti jogtan, JATE Press, Szeged, 2011.

BAK Klára: A „Demokratikus tagi ellenőrzés” elvéről és annak érvényesüléséről a rendszerváltást követő magyar szövetkezeti jogban, valamint az Európai Unió szövetkezeti jogában, http://www.ajk.elte.hu/file/THEMIS_2013_dec.pdf

BAK Klára: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban, <http://www.szovetkezetikutato.hu/kozlesre.php>

BAK Klára: A szövetkezeti tagsági jogviszony létrejöttének szabályozásáról egyes szövetkezeti törvények alapján, elektronikus formában http://www.ajk.elte.hu/file/THEMIS_2013_jun.pdf

DOMÉ Györgyné: Agrárjog Egyetemi jegyzet, Oktáv-Press, Budapest, 1994.

GALOVITS Zoltán: A magyar szövetkezeti jog, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1901.

HAJÓS László: Mezőgazdasági szövetkezetek az Európai Unióban. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest, 2000.

HORVÁTH János: A Szövetkezeti Gabonaraktárak, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Stephaneum Nyomda R.T. Budapest, 1913.

IHRIG Károly: Szövetkezeti Ismeret, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1926

KLUPATHY Antal: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve I. kötet, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-Társulat kiadása Budapest, 1906.

KUNCZ Ödön: Küzdelem a gazdasági jogért. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941

KURUCZ Mihály: Gondolatok egy üzemszabályozási törvény indokoltságáról, *Gazdálkodás*, 56. évfolyam 2. szám, 2012. 131.

LACZÓ Ferenc: Szövetkezeti típusok és formák piacgazdaságokban, *Szövetkezés* XVI. évf., 1995., 2. sz.

LONGA Anna: A hagyományos szövetkezet fogalmi elemeinek és a nemzetközi szövetkezeti alapelvek vizsgálata a marketing szövetkezetek esetében <http://www.ajk.elte.hu/file/Themis-2004December.pdf>

NAGY Ferenc: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, Athenaeum R. Társulat Kiadása, Budapest, 1884.

PÁL József: Adalékok szövetkezeti történelmünkhöz, *Szövetkezés* XXVII. évfolyam, 2006/2. szám

RÉTI Mária: A kereskedelmi társaságok vagyoni jogi szabályairól, *Jogtudományi Közlöny*, 2005.

RÉTI Mária: A Szövetkezetekről, mint a szociális gazdaság legmeghatározóbb tényezőiről In: Bobvos Pál (szerk.) *Reformator iuris cooperandi: tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009.

RÉTI Mária: Az európai szövetkezeti szabályozás fejlődéstörténetéről <http://www.szovetkezetikutato.hu/kozlesre.php>

RÉTI Mária: Mit biztosít ma a jogszabályi háttér Magyarországon a szociális szövetkezetekkel kapcsolatban? <http://szoszov.hu/dr-reti-maria-mit-biztosit-ma-a-jogszabalyi-hatter-magyarorszagon-a-szocialis-szovetkezetekkel>

RÉTI Mária: Szövetkezeti jog, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013.

ALKOTMÁNYJOGI SEKCIÓ

BALÁZS ÁGOTA

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Dezső Márta professor emerita

PROBLÉMÁK A JOGORVOSLATHOZ VALÓ JOG KÖRÉBŐL

A jogorvoslathoz való jog, mint alapjog igen erős nemzetközi jogi gyökerekkel és kapcsolatokkal rendelkezik, az alapjog vizsgálata során az Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése mellett az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára is tekintettel kell lennünk.

Az alábbiakban azokat a témaköröket és nehézségeket tekintjük át, amellyel az alapjogot teljes körűen feldolgozni kívánó kutató mindenképp szembesül, azonban a jogirodalom nem szentelt kellő figyelmet az adott problémakörnek. Először a jogorvoslathoz való jog kettős jelentésével összefüggő problémákat, majd a többi alapjoggal való kapcsolatát tárgyaljuk, keressük a korlátozására vonatkozó szabályokat, és végül azt vizsgáljuk, hogy az Alaptörvény hatályba lépése jelent-e változást az alapjog érvényesülési körében.

Fogalmi problémák: a jogorvoslathoz való jog kettős jelentése

Hatályos jogunkban a jogorvoslathoz való jog kettős jelentéstartalommal érvényesül: egyrészt igényérvényesítési lehetőséget, másrészt felülbírálathoz való jogot jelent.¹

A jogorvoslathoz való jog igényérvényesítési jogként történő felfogása a nemzetközi emberi jogi dokumentumokhoz², illetőleg az Európai Unió Alapjogi Kartájához³ köthető, és azt jelenti, hogy az állam az egyes dokumentumok által védett jogok és szabadságok megsértése esetén a hazai jogban köteles hatékony „orvoslást”, azaz igényérvényesítési lehetőséget biztosítani a jogsérelmet szenvedők számára.

A jogorvoslathoz való jog második jelentése szorosan kötődik a jogorvoslati rendszerhez. Az alaptörvényi meghatározás szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely jogát vagy jogos érdekét sérti. Ebben az értelemben az alapjog tehát a másodfokú döntéshez való jogot jelenti, és az alaptörvényi rendelkezések értelmében nem csupán a

¹ BÁN 1994. 48-49., valamint RÓTH 2003. 715.

² Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 8. cikk; Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya 2. cikk; Emberi Jogok Európai Egyezménye 13. cikk

³ Európai Unió Alapjogi Kartája 47. cikk 1. mondat

nemzetközi emberi jogi dokumentumokból eredő körben, büntető ügyekben⁴ érvényesül, hanem polgári és közigazgatási ügyekben is.

A jogirodalomban fellelhető olyan vélemény is, amely szerint a jogorvoslathoz való jog igényérvényesítésként történő felfogása tévedés, tulajdonképp fordítási hiba eredménye.⁵ Így a téma kutatójának elsőként abban a kérdésben kell döntést hoznia, hogy az alapjog mely aspektusait vizsgálja és miért. A magam részéről – anélkül, hogy a nyelvészeti vitában állást foglalnék – amiatt, hogy a nemzetközi emberi jogi dokumentumok magyar fordításai következetesen a „hatékony jogorvoslathoz való jog” alatt tárgyalják az igényérvényesítésre vonatkozó rendelkezéseket, e terület vizsgálatát nagyobb lélegzetű munka esetében semmiképpen sem nem tartom mellőzhetőnek. Ugyanakkor a jogorvoslathoz való jog mindkét részterületével kapcsolatban elmondható, hogy a releváns problémák köre heterogén, hajlamosít a kazuisztikus tárgyalásra, így a két részterület tárgyalásának összekapcsolása tovább fokozza a nehézségeket. A jogirodalomban mindeddig nem is született olyan munka, amely a jogorvoslathoz való jog teljeskörű tárgyalásába bocsátkozott volna.⁶

A hazai jogirodalom elsősorban a másodfokú döntéshez való jogot tárgyalja jogorvoslathoz való jog alatt. A továbbiakban mi is ebben az értelemben használjuk, és amikor szükséges, akkor utalunk a másik jelentésére.

A jogorvoslathoz való jog az alapjogok rendszerében

A jogorvoslathoz való jogot a jogirodalom az eljárási jogok között tárgyalja, és az első generációs, személyhez fűződő jogok között helyezi el.⁷ Ez a besorolás lényegében az Alaptörvény rendelkezéseire⁸ épül, melyhez hasonló volt az Alkotmány megoldása is:⁹ mind az Alkotmányban, mind az Alaptörvényben a jogorvoslathoz való jog a büntetőeljárásra vonatkozó garanciális rendelkezéseket követi. Találunk olyan álláspontot is, amely hangsúlyozza ugyan a jogorvoslathoz való jog tárgyköre

⁴ Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya 14. cikk; Emberi Jogok Európai Egyezménye Hetedik Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikk

⁵ VARGA 2009. 2138. Ezt az álláspontot látszik alátámasztani az a tény, hogy a régi magyar értelmező szótárak is fellebbvitelként vagy arra irányuló kérelemként határozzák meg a jogorvoslat fogalmát: „Jogorvoslás, -orvoslat, -orvosság: *fn. a bíró vagy a perlekedő felek által elkövetett hiba jelentése; vagy abbéli kérelem, fellebbezés, hogy az elkövetett hiba helyrehozassék.*” Lásd: BALLAGI 1873. 647. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy az angol-magyar szótárak rendre megerősítik a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban szereplő „remedy” kifejezés „jogorvoslat” értelemben való használatát. Ld. pl: [http://szotar.sztaki.hu/angol-magyar-szotar/search?fromlang=eng&tolang=hun&searchWord=remedy&langcode=hu&u=0&langprefix=&searchMode=CONTENT_EXACT&viewMode=full&ignoreAccents=0&dict\[\]=eng-hun-sztaki-dict](http://szotar.sztaki.hu/angol-magyar-szotar/search?fromlang=eng&tolang=hun&searchWord=remedy&langcode=hu&u=0&langprefix=&searchMode=CONTENT_EXACT&viewMode=full&ignoreAccents=0&dict[]=eng-hun-sztaki-dict)

⁶ Az együttes tárgyalás a strasbourgi emberi jogi bírásokodással kapcsolatos művekre jellemző. Ld.: BÁN 1994. és GRÁD-WELLER 2011.

⁷ TURKOVITS 2012. 23.

⁸ Az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdése

⁹ Az Alkotmány 57. § (5) bekezdése rendelkezett a jogorvoslathoz való jogról, míg az 57. § (1)-(4) bekezdései a büntetőeljárás garanciális szabályait tartalmazták.

(büntetőjogi tárgyú ügyek mellett polgári és közigazgatási döntések is) és a büntetőeljárás garanciák tárgyköre közti különbséget, azonban az alapjog besorolására nézve e különbségeknek nem tulajdonít valódi jelentőséget.¹⁰

Ugyanakkor érdemes elgondolkodni azon, hogy a jogorvoslathoz való jog csak a második világháborút követően született nemzetközi jogi dokumentumokban jelent meg, érvényesülése széleskörű állami közreműködést kíván: szükséges hozzá az eljárási joganyag, a fórumrendszer és nem utolsósorban a működéshez szükséges személyi és anyagi feltételrendszer. Ráadásul a jogorvoslathoz való jog érvényesülése is jelentősen eltér a klasszikus első generációs szabadságjogok érvényesülési modelljétől, az alapjogra vonatkozó tételeket minimumkövetelményekként fogalmazzák meg, ezért a jog érvényesülése inkább a második és harmadik generációs jogokéhoz hasonlítható. E jellemzők miatt helytelennek tartom a jogorvoslathoz való jognak az első generációs jogok közé sorolását.

A jogorvoslathoz való jog jogrendszerbeli elhelyezése kapcsán egy másik problémakörrel is szót kell ejtenünk. Mind az Alkotmánybíróság (AB), mind az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) gyakorlatában találunk példát arra, hogy a jogorvoslathoz való jog bizonyos kontextusban beleolvad más, dominánsabb jogba, vagy épp ellenkezőleg, elnyel valamely más egyezményben biztosított jogot. Az effajta kapcsolat különösen érdekes az EJEB rendelkezései közül a 6. cikk 1. bekezdésében biztosított bírósághoz és tisztességes tárgyaláshoz való jog, valamint a 13. cikkében foglalt jogorvoslathoz való jog kapcsán. Arra az esetre, amikor a bírósághoz és tisztességes tárgyaláshoz való jog magába olvasztja a jogorvoslathoz való jogot, például szolgálhat minden olyan kérdés, melynek eldöntése bírósági hatáskörbe tartozik: polgári jogi jogvita vagy büntetőjogi vádról való döntés.¹¹ Ha viszont a jogsérelemnek csupán egy része tartozik a 6. cikk hatálya alá, az EJEB a 13. cikket részesíti előnyben.¹²

Az AB gyakorlatában a fenti probléma a jogorvoslathoz való jog és a bírósághoz fordulás jogának egymáshoz való viszonya kapcsán került felszínre. Az AB egyrészt arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jogorvoslathoz való jogból nem feltétlenül következik a bírósághoz fordulás követelménye: az állam az alapjogból fakadó kötelezettségnek más szervezetrendszer keretében biztosított jogorvoslattal is eleget tehet, ebben az értelemben tehát nincs összefüggés a két alapjog között. Ugyanakkor bizonyos esetben a bírósághoz való jog abszorbeálja az egyébként szűkebb jogorvoslathoz való jogot:¹³ nyitva álló bírósági út esetén nincs szükség külön jogorvoslat biztosítására,¹⁴ a többszintű bírósági fórumrendszerben nyitva álló lehetőségek megfelelő garanciát nyújtanak. Ez a vélekedés azonban csak akkor vezet

¹⁰ CSINK–MAROSI 2011. 259-260. és 272-273.

¹¹ Például: Airey v. Ireland judgement of 9 October 1979, Series A no. 32.; Osu v. Italy judgement of 11 July 2002, no. 36534/97. Bővebben: GRÁD 2011. 623.

¹² F. L. v. Italy judgement of 20 December 2001, no. 25639/94.

¹³ SÓLYOM 2001. 578.

¹⁴ 58/1991. (XI. 8) AB határozat, ABH 1991. 290. és 66/1991. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1991. 350.

helyes eredményre, ha hozzátesszük, hogy ebben az esetben a jogorvoslathoz való jog a bírósági eljárás során érvényesülő tisztességes eljáráshoz való joghoz kapcsolva, annak részjogositványaként jelenik meg az AB gyakorlatában.

Sólyom László arra is rámutat, hogy a jogorvoslathoz való jog természete szerint szűkebb hatókörű, mint a bírósághoz fordulás joga. Nem bármely és bárkitől származó jogsérelem ellen vehető igénybe, hanem eleve feltételezi a már meghozott döntést. Ezek az elhatárolási érvek a jogorvoslathoz való jog két jelentésének elhatárolása során is felhasználhatók azzal, hogy a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban biztosított igényérvényesítési lehetőség jóval tágabb körű annál, mint amilyen körben a bírósághoz fordulás jogát az Alaptörvény biztosítja.

A jogorvoslathoz való jog tartalma

Az Alkotmány 57. § (5) bekezdése a bírósági, közigazgatási és más hatósági döntések ellen biztosította a jogorvoslathoz való jogot. Az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdése némileg pontosította a rendelkezést: az alapjog a bírósági, hatósági és más közigazgatási döntések esetén érvényesül. Mind az Alkotmány mind az Alaptörvény rendelkezéseiből fakadó védelemről elmondható, hogy – legalábbis tárgyát tekintve – meghaladja azt a kört, amelyre a nemzetközi emberi jogi dokumentumok köteleznék hazánkat. Ezt a tényt mindenképpen figyelembe kell vennünk, mikor az AB, a EJEB és az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának joggyakorlatát elemezzük, és a joggyakorlatok közti kapcsolatot próbáljuk feltérképezni.

Az AB gyakorlatában „a jogorvoslathoz való jog, mint alkotmányos alapjog immanens tartalma az érdemi határozatok tekintetében a más szervhez vagy [...] ugyanazon szervezetrendszeren belüli magasabb fórumhoz fordulás lehetősége.”¹⁵ Az érdemiséget az AB autonóm módon, az egyes eljárásjogok dogmatikájától függetlenül, esetről-esetre állapítja meg. Az alapjog kizárólag a rendes jogorvoslatokra vonatkozik,¹⁶ a rendkívüli jogorvoslatok léte nem alkotmányos követelmény. Az alapjog általánosságban egyfokú jogorvoslati rendszert garantál.¹⁷ Sólyom László ezzel kapcsolatban kifejti: „A jogorvoslathoz való jogból fakadó jogorvoslat egyfokú, ha a határozat felülbírálata megtörtént, ugyan a bírósági szervezetrendszerben nyitva állhat még lehetőség a további elbírálásra, de ekkor már nem érvényesülnek a voltaképpeni jogorvoslathoz való jogból fakadó garanciális követelmények.”¹⁸

¹⁵ 5/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992. 27., 31.

¹⁶ Az AB működésének első éveiben még nem alakult ki ez a tétel, ezért ebből az időből számos, eltérő álláspontot képviselő döntést találunk.

¹⁷ 8/2003. (III. 14.) AB határozat, ABH 2003. 74., 82.

¹⁸ SÓLYOM 2001. 579.; a 953/B/1993. AB határozat, ABH 1993. 435. és az 1254/B/1993. AB határozat, ABH 1996. 474. kapcsán

Az alapjogból tartalmi követelmények is fakadnak. Ilyen követelmény a jogorvoslat lehetőségéről való tudomásszerzés garantáltsága¹⁹; a hatékony, tényleges felülbírálat²⁰ lehetővé tétele és a felülbírálatot végző szerv indokolási kötelezettsége²¹.

Az Alkotmány és az Alaptörvény valamint az EJEE rendelkezéseinek fent tárgyalt különbségei dacára egyértelműen kimutatható, hogy a EJEB esetjoga óriási hatással volt és van az AB gyakorlatára²². A Bíróság joggyakorlata nem csupán az alapjog tartalmát kitöltő tételek kapcsán köszön vissza, hanem abban is, hogy az AB az alapjog értelmezése kapcsán nem folytat aktivista gyakorlatot: a minimumkövetelményeket próbálja megfogalmazni. E jellemző a nemzetközi emberi jogi bíraskodás természete miatt nem támadható, a magyar viszonyokra vonatkoztatva azonban akár diszfunkcionális is lehet. Nehéz érveket találni amellett, hogy a jogorvoslathoz való jog miért nem fedheti le például a már rendelkezésre álló bírósági és közigazgatási jogorvoslati rendszer egészét.

Az AB gyakorlatában fellelhető tendenciákkal szemben tulajdonképp azt is felhozhatnánk kifogásként, hogy a jogorvoslathoz való alapjog tárgyalása és tartalmának kifejtése során nem szentel kellő figyelmet a magyar alapjogi dogmatikának. Ha megpróbáljuk elkülöníteni, hogy mely elemek alkotják az alapjog szubjektív oldalát és melyek az objektívet, máris problémába ütközünk. Az nem vitás, hogy olyan alapjoggal állunk szemben, ahol az állami közreműködés, az objektív oldal meghatározó, azonban az AB gyakorlata nem ad ehhez segítséget.

A jogorvoslathoz való jog korlátozása

A jogorvoslathoz való jog korlátozhatósága kapcsán abból a tényből kell kiindulnunk, hogy az AB vonatkozó gyakorlata igen sajátos, és e sajátosságok okát az Alkotmány szövegében kell keresnünk. Az Alkotmány a jogorvoslathoz való jog gyakorlását „*a törvényben foglaltak szerint*” tette lehetővé. Ilyen megfogalmazás az Alkotmány más rendelkezéseinél, például a gyülekezési jognál is előfordult, azonban a jogorvoslathoz való jog volt az egyetlen alapjog, ahol ennek az AB valódi jelentőséget tulajdonított. A

¹⁹ 59/2003. (XI. 26.) AB határozat, ABH 2003. 607. 614.

²⁰ 22/1991. (IV. 26.) AB határozat, ABH 1991. 194.

²¹ 21/1997. (III. 26.) AB határozat, ABH 1997. 103, 105-106.

²² A 61/2011. (VII. 13.) AB határozatban foglaltak szerint: „Egyes alapjogok esetében az Alkotmány ugyanúgy fogalmazza meg az alapjog lényegi tartalmát, mint valamely nemzetközi szerződés (például a Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya és az Emberi Jogok Európai Egyezménye). Ezekben az esetekben az Alkotmánybíróság által nyújtott alapjogvédelem szintje semmiképpen sem lehet alacsonyabb, mint a nemzetközi (jellemzően a strasbourgi Emberi Jogok Bírósága által kibontott) jogvédelem szintje. A *pacta sunt servanda* elvéből [Alkotmány 7. § (1) bekezdés, Alaptörvény Q) cikk (2)–(3) bekezdés] következően tehát az Alkotmánybíróságnak akkor is követnie kell a strasbourgi joggyakorlatot, az abban meghatározott alapjogvédelmi szintet, ha saját megelőző »precedens-határozataiból« ez kényszerűen nem következne.” {ABH 2011, 290, 321.; ld.: 166/2011 (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 545.; 43/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [67]}.

joggyakorlás „törvényben meghatározottak szerint” való biztosítása az AB gyakorlatában az alapjog korlátozhatósága melletti érvvé vált. Az AB értelmezésében a fordulat elsősorban nem a jogforrási szint garanciájaként érvényesült, hanem a jogkorlátozás megkönnyítésére adott felhatalmazásként és a törvényhozó fokozott szabadságára való utalásként. Emiatt az AB a jogkorlátozást sem bírálta el részletesen és tartalmi ismérvek szerint.²³

Az Alaptörvény jogorvoslathoz való jogra vonatkozó rendelkezése már nem tartalmazza a „törvényben meghatározottak szerint” kitélt, ezért az alapjog korlátozására vonatkozó korábbi megengedő tételek érvényessége megkérdőjelezhető, a továbbiakban nem látunk lehetőséget arra, hogy az AB megkerülje a szükségességi-arányossági teszt alkalmazását.

Következtetések

Ha a jogorvoslathoz való jogot, mint felülbírálathoz való jogot szemléljük, azt látjuk, hogy az alapjog érvényesülési köre tágabb, mint ami a nemzetközi emberi jogi dokumentumokból következne. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság gyakorlatában az alapjogból fakadó követelmények – akár formaiak, akár tartalmiak – minimumkövetelményként kerültek megfogalmazásra, és emiatt az alapjogból fakadó védelmi szint is kizárólag ezt a minimumot garantálja, annak ellenére, hogy az állam – akár a közigazgatási, akár a bírósági szervezetrendszer nézzük – e minimumszintnél jóval cizelláltabb jogorvoslati rendszert működtet. Ráadásul az alapjogot az Alaptörvény és az AB – részben az Alkotmány szövege, részben a strasbourgi emberi jogi bírászkodás hatására – olyan ismérvekkel határolta be, melyek megnehezítik a magyar alapjogi dogmatika eredményeinek alkalmazását.

Ha a jogorvoslathoz való jogot, mint igényérvényesítési lehetőséget szemléljük, azt látjuk, hogy a nemzetközi emberi jogi dokumentumok által biztosított jogok védelmében korántsem áll mindig rendelkezésre hatékony hazai igényérvényesítési lehetőség, így viszonylag gyakran kerülnek magyar vonatkozású ügyek a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság elé.

Az EJEB a közelmúltban állapította meg,²⁴ hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökének 2009-ben megválasztott Baka András megbízatásának idő előtti – az Alaptörvény Átmeneti Rendelkezései alapján, 2012. január 1-jén történő – megszűnése sérti többek között az Egyezmény 13. cikkében biztosított hatékony jogorvoslathoz való jogot, mivel a hazai jogban semmilyen igényérvényesítési lehetőség nem állt rendelkezésre. Emellett a közelmúltban a 13. cikk megsértésére hivatkozással három parlamenti joggal

²³ SÓLYOM 2001. 579.

²⁴ Baka v. Hungary (20261/12)

kapcsolatos magyar vonatkozású ügy is az EJEB elé került.²⁵ Ebben a körben minden biztonnal változásra lenne szükség a hazai jogban.

Felhasznált irodalom

BALLAGI 1873: A magyar nyelv teljes szótára: Ballagi Mór (szerk.) Pest, 1873.
Kiadja: Heckenast Gusztáv

BÁN 1994: Bán Tamás: Jogorvoslati lehetőségek a magyar polgári, büntető és más kapcsolódó eljárásban. Acta Humana 1994/15-16.

CSINK–MAROSI 2011: Csink Lóránt–Marosi Ildikó: Eljárési jogok. In: Balogh Zsolt–Schanda Balázs (szerk.): Alkotmányjog – Alapjogok. PPKE JÁK, Budapest, 2011.

GRÁD–WELLER 2011: Grád András–Weller Mónika: A strasbourgi emberi jogi bírászkodás kézikönyve. HVG-OORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2011.

RÓTH 2003: Róth Erika: Tisztességes eljáráshoz való jog. In: Halmai Gábor–Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

SÓLYOM 2001: Sólyom László: Az alkotmánybírászkodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

TURKOVITS 2012: Turkovits István: A jogorvoslathoz való jog az Alkotmányban és az Alaptörvényben. Magyar Közigazgatás 2012/2.

VARGA 2009: Varga István: A jogorvoslathoz való jog mint alapjog – az (5) bekezdés magyarázata. In: Az Alkotmány kommentárja. Jakab András (szerk.) Századvég, Budapest, 2009.

²⁵ Szanyi v. Hungary (35493/13); Szél and others v. Hungary (44357/13); Karácsony and others v. Hungary (42461/13)

BUJDOSÓ ANDRÁS

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Dezső Márta professor emerita

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI BIZOTTSÁGOK VIZSGÁLATI TEVÉKENYSÉGÉT ÉRINTŐ LEGÚJABB VÁLTOZÁSOK

A parlamenti bizottságok vizsgálati tevékenységének keretet adó szabályozási környezet az utóbbi néhány évben több ponton is változott. E változások részben az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény (Ogytv.) és az egyes házszabályi rendelkezésekről szóló 10/2014. (II. 24.) OGY határozat (Házszabály) megszületésének tudhatók be, de az Ogytv. legújabb, az új Házszabály megalkotása miatt szükséges módosításai is több változást hoztak. Ez a dolgozat alapvetően az elmúlt egy-két évben történt legfontosabb változásokra, és ezek közül három fő területre koncentrálnak.

1. A bizottsági rendszer strukturálódása

A magyar parlamenti bizottsági rendszer strukturálódása a legutóbbi időkig az állandó bizottság – ideiglenes bizottság felosztás szerint történt. Az „ideiglenes bizottság” kategóriájába tartoztak az eseti és a vizsgálóbizottságok. A fentiek közé nem volt besorolható, hanem külön elemet képviselt a Házbizottság, bár a nemzetközi példák sokszor ezeket az általános főbizottságokat is a bizottsági rendszer részének tekintik. Ennek oka, hogy a Házbizottság inkább politikai egyeztető, általános előkészítő fórum, míg a többi bizottság alapvetően szakterületi alapon, illetve konkrét kérdésekre szerveződik.

Korábban az állandó és az ideiglenes bizottságok is végezhetek vizsgálati tevékenységet, ami abból is levezethető, hogy a vizsgálati jog általában illeti meg a parlamentet, illetve annak erre kijelölt szerveit, így nem adekvát azt leszűkíteni kizárólag a vizsgálóbizottságokra.

Érdekes megemlíteni, hogy az ideiglenes bizottságok „ideiglenes” elnevezése nem a legszerencsésebb választás volt, mivel az ideiglenesen, egy-egy ügy elintézésére vagy kérdés kivizsgálására felállított eseti vagy vizsgálóbizottságok gyakran nagyon hosszan, akár évekig is működtek, illetve akár effektív működés nélkül fennálltak, márpedig így semmi ideiglenes nem volt a működésükben, illetve létükben. Álláspontom szerint egyébként az eseti és a vizsgálóbizottságok – funkcióik alapján – akkor működnek céljaiknak és rendeltetésüknek megfelelően, ha valóban csak ideiglenes jelleggel funkcionálnak. Lényegében tehát fontos kérdés ehhez kapcsolódóan a hatékony működés elve is, illetve az, hogy ezt a hatékony működést ki, illetve mi generálhatja, illetve ellenőrizheti.

A fenti strukturálódás helyett jelenleg – bár ez a megnevezés normatív szinten ekként nem jelenik meg – a „kötelezően létrehozandó bizottságtípusok”, valamint a „fakultatíve létrehozandó bizottságtípusok” kategóriája állítható fel. Ezek közül kötelezően létrehozandó bizottságtípus az állandó bizottság, a törvényalkotási bizottság és a nemzetiségeket képviselő bizottság, míg fakultatíve létrehozandó bizottságtípusnak lehet tekinteni az eseti és a vizsgálóbizottságokat.¹ Az állandó bizottságok rendszerén belül aztán még tovább oszthatóak a bizottságok kötelezően, illetve nem kötelezően létrehozandó állandó bizottságokra. A Házbizottságot ez a felosztási rendszer sem kezeli a hagyományos bizottsági rendszer részeként, továbbá érdekességként jelenik meg, hogy a szabályozás a törvényalkotási bizottságot és a nemzetiségeket képviselő bizottságot nem sorolja az állandó bizottságok közé, noha jellegüket tekintve akár ezek is állandó bizottságnak tekinthetők. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a jogalkotó az állandó bizottságokat ténylegesen a kormányzati feladatkörökhöz igazoldó szakbizottságoknak tekinti.

Ha a bizottságtípusok jelenlegi szerepét összehasonlítjuk, megállapítható, hogy az állandó bizottságok szerepe – többek között – a részletes vita állandó bizottságokban történő lefolytatása miatt felértékelődik, mindemelllett a törvényalkotási bizottság és a nemzetiségeket képviselő bizottság intézményének létrejötte és jogköre is a kötelezően létrehozandó bizottságtípusok szerepének erősödését jelzi. Ezekkel szemben a fakultatíve létrehozható bizottságtípusok szerepe alapvetően nem változott meg. Fontos fejlemény viszont, hogy egyértelműbben rögzítették a vizsgálóbizottságokon kívüli más bizottságtípusok vizsgálati tevékenységének kereteit, amit eddig hiányzott. Fontos még, hogy minden bizottság, így a vizsgálóbizottság is hozhat létre albizottságot² munkájának hatékonyabb szervezése érdekében. Az albizottságok így a parlamenti bizottságok vizsgálati tevékenysége kapcsán a vizsgálatok hatékonyságát tovább erősíthetik.

Jelenleg összesen 16 bizottság van a „kötelezően létrehozandó bizottságtípus” kategóriáján belül, azonban eseti és vizsgálóbizottságok az előbbieket létrehozatalakor már nem működtek. A korábbi 5 vizsgálóbizottságot és 7 eseti bizottságot létrehozó OGY határozatokat hatályon kívül helyezte a legújabb, kötelezően létrehozandó bizottságtípusokat konstituáló OGY határozat.³ Újabb fejlemény viszont, hogy időközben megalakult az Alkotmánybíróság tagjait jelölő eseti bizottság.⁴

2. A bizottságok vizsgálati tevékenysége

A vizsgálóbizottságok korábbi szabályozása alapján az a megközelítés érvényesült, hogy kötelező vizsgálóbizottságot létrehozni, ha a képviselők egyötöde azt kezdeményezte. A jelenlegi szabályok szerint csak lehetőség a vizsgálóbizottság létrehozatala – egyszerű

¹ Ogytv. 14. § (1) bekezdés

² Ogytv. 21. § (1) bekezdés

³ Az Országgyűlés bizottságainak létrehozásáról, tisztségviselőinek és tagjainak megválasztásáról szóló 13/2014. (V. 6.) OGY határozat

⁴ Az Alkotmánybíróság tagjait jelölő eseti bizottság létrehozásáról szóló 31/2014. (VII. 8.) OGY határozat

plenáris többséggel –, ha azt a képviselők egyötöde kezdeményezi.⁵ Ez a szabályozás tehát a mindenkori parlamenti többség akaratához köti a létrehozatalát.

A vizsgálóbizottságok kapcsán elterjedt nézet, hogy azok létrehozatalát tipikusan az ellenzék szereti kezdeményezni, azonban ez nem feltétlenül van így. Kormányváltás után akár az is előfordulhat, hogy éppen az új kormányzat él vele, a korábbi kormányzattal szemben. Alkotmányjogi szempontból annak van jelentősége, hogy a magyar szabályozásban a vizsgálóbizottságok létesítésének megnehezítése felvet-e alkotmányossági aggályokat, illetve ezeket ellensúlyozni tudja-e a többi parlamenti ellenőrzési eszköz. Ez elvezet minket ahhoz a kérdéshez, hogy a parlamenti vizsgálati jognak és szervezeti kereteinek egyáltalán milyen erősséggel és biztosítékokkal kell megjelennie a parlamenti jogi szabályozásban a többi ellenőrzési eszközhöz képest.

Fontos kérdés ugyanakkor, hogy nemcsak a vizsgálóbizottságok folytathatnak le vizsgálatokat, hanem bármely kötelezően vagy fakultatíven létrehozható bizottságtípus (még pl. a törvényalkotási bizottság) is, azonban az is igaz, hogy a nem vizsgálóbizottságok esetén is a napirend, illetve az arra felvett vizsgálati tevékenység megindításához szintén egyszerű többség kell a bizottságon belül. Álláspontom szerint helyesnek tekinthető a szabályozás kiterjesztése, tekintve hogy a parlamenti vizsgálati jognak elsősorban mint tevékenységtípusnak van jelentősége, nem pedig az az érdekes, hogy ezt pontosan mely szervek végzik a parlamenten belül.

Annyi megkötés azonban nyilvánvalóan kell, hogy minden bizottság értelemszerűen csak a feladatkörében vizsgálódhat. A feladatkörben történő vizsgálódásnak természetesen adott esetben nehéz lehet meghúzni a határvonalait, vagyis előfordulhat, hogy részbeni vagy teljes feladatköri kollízió merül fel. (Teljes feladatköri kollízió léphet fel akkor, ha egy vizsgálóbizottság által már vizsgált tárgykört egy állandó bizottság is napirendre vesz.) Álláspontom szerint ugyanakkor a párhuzamos eljárás önmagában nem gond, mivel az alaposabb ellenőrzést is jelenthet. A bizottságok bizonyos értelemben akár egymást is „ellenőrizhetik”, illetve egyfajta munkamegosztás is kialakulhat közöttük. Az érintett bizottságok részvételével akár együttes ülés is tartható (bár szavazni ilyenkor is külön szavaznak).⁶

Párhuzamos vizsgálat esetén, illetve általában is a vizsgálati jogosultságok terjedelme tekintetében viszont adódnak bizonyos különbségek a jelenlegi szabályok alapján is a vizsgálóbizottságok és az egyéb bizottságok vizsgálati tevékenysége között. Ilyen például (lásd részletesen alább), hogy a vizsgálóbizottság és az állandó bizottság ülésén felhívásra kötelező megjelenni, más bizottságok esetében azonban csak felkérés van, és megjelenni sem kötelező.

Új fejlemény még, hogy a parlamenti jogi szabályozás szűkítette azokat a tárgyköröket is, amelyekben egyáltalán vizsgálatot lehet folytatni, nyilvánvaló ugyanis, hogy egyes esetekben, pl. olyan tárgykörökben, amely másfajta eljárás tárgyát kell, hogy képezze, nem jó megoldás, ha vizsgálóbizottság (vagy más bizottság) is vizsgálódhat. Előzetesen is megállapítható, hogy

⁵ Ogytv. 24. § (2) bekezdés

⁶ Házzsabály 118. §

a bizottságok vizsgálati tevékenysége bármely vizsgált tárgykör szempontjából kiegészítő jellegű intézmény, de éppen emiatt tekinthető egyfajta végső biztosítéknak is a parlamenti ellenőrzésben.

Az Országgyűlés – a hatalommegosztás elvével összhangban – bármely, az Országgyűlés ellenőrzési feladatkörében felmerülő, közérdekű, interpellációval, kérdéssel (azonnali kérdéssel) nem tisztázható ügy megvizsgálására vizsgálóbizottságot küldhet ki. Nem hozható létre vizsgálóbizottság egyedi jogi felelősség megállapítására, továbbá olyan ügyben, amely az Alkotmánybíróság, az Állami Számvevőszék, illetve az önkormányzatok hatáskörébe tartozik. Nem terjedhet ki a vizsgálat olyan ügyre, amely a döntés előkészítésének szakaszában van. Nem terjedhet ki a vizsgálat továbbá olyan ügy megvizsgálására, amely folyamatban lévő büntető-, szabálysértési, polgári vagy hatósági eljárás tárgya.⁷ Ez a szabály vonatkozik a többi bizottságra is.

Ez a taxáció valójában jelentős előrelépés a kezdeti szabályozáshoz képest, mindazonáltal ez is felvet néhány kérdést, illetve érdekességet. A régi Alkotmány csak annyit tartalmazott, hogy az Országgyűlés bármely kérdés megvizsgálására bizottságot küldhet ki.⁸ Ez a „*bármely kérdés*” mint határozatlan jogfogalom valójában nagyon sok fejtörést okozhatott a jogalkalmazóknak, és legfeljebb csak körülményes jogértelmezéssel lehetett – akár a *contra legem* értelmezés veszélyét is felvállalva – megállapítani azt, hogy mely tárgykörökben lehet vizsgálni.

A hatályos szabályok szerint vizsgálóbizottságot csak az Országgyűlés „*ellenőrzési feladatkörében felmerülő*” kérdésekre lehet felállítani. Mivel a parlament ellenőrzési funkciója alapvetően a kormányzat ellenőrzésére vonatkozik, ez az új rendelkezés már tisztább képet teremt, mint a korábbi. Korábban a „*bármely kérdés*” fogalom leegyszerűsítő megközelítése ahhoz vezetett, hogy elbizonytalanodott a határvonal a parlamenti ellenőrzés és a vizsgálati jog között. Ugyan elvi szinten a vizsgálati jognak is fogalmilag az ellenőrzéshez kellett volna kapcsolódnia (annak részeként), valójában a határozatlan fogalom miatt a vizsgálati jog részben eloldódhatott az ellenőrzési funkciótól, ha a vizsgálat tárgya nem a végrehajtó hatalom volt.

Szintén fogalmi elem jelenleg, hogy csak *közérdekű kérdésben* lehet vizsgálatot lefolytatni. Bár ennél pontosabban nyilvánvalóan nem lehet ezt az elhatárolási elemet megfogalmazni, előfordulhat, hogy adott esetben nem könnyű megállapítani a közérdekűség fogalmát. Közszerelő vizsgálat esetén továbbá – a szélesebb körű bírálhatóságuk okán is – eleve szélesebb körben eshet latba a közérdekűség, mint másoknál.

További lehatárolási elem, hogy csak *interpellációval, kérdéssel (azonnali kérdéssel) nem tisztázható* ügyben lehet vizsgálatot lefolytatni. Itt ezen ellenőrzési eszközök és a vizsgálat jellege közötti különbség a fontos. A vizsgálat lefolytatása ugyanis hosszabb folyamatot feltételez, amely összetett, akár bonyolult vizsgálódást igényel. Ezekben az esetekben részletesebb elemzés várható, többször össze kell ülni, esetleg szakértőt vagy más személyt is meg kell hallgatni az üléseken. Az interpelláció és a kérdés viszont alapvetően eseti jellegű,

⁷ Ogytv. 24. § (1) bekezdés

⁸ Alkotmány 21. § (1) bekezdés

egyszerűbben alkalmazható ellenőrzési eszköz, amely éppen az egyszerűségénél fogva lehet alkalmas egyes kérdésekben a vizsgálatok kiváltására. Azonban még így is felmerül a kérdés, hogy például egy relatíve egyszerű, de esetleg több szálal érintő ügyben, amely például két-három interpellációval intézhető el, alakítható-e vizsgálóbizottság, ez ugyanis nem derül ki egyértelműen. Mindazonáltal nem az ellenőrzési eszköz maga lesz az érdekes, hanem az ellenőrzés tényleges lehetősége és hatékonysága. Megjegyzendő, hogy míg a vizsgálóbizottságok megalakítása kétségkívül nehezebbé vált, interpellációt és kérdést továbbra is relatíve egyszerűen lehet kezdeményezni.

Szintén fogalmi elem, hogy *nem hozható létre vizsgálóbizottság egyedi jogi felelősség megállapítására*. Ez a rendelkezés kizárja, hogy olyan céllal kezdeményezzenek vizsgálatot, amely akár polgári, akár büntető, akár másfajta jogi felelősség megállapítását célozza. Ugyanakkor nem teljesen egyértelmű, hogy a vizsgálat – célzat nélkül – vezethet-e jogi felelősség megállapítására. A jogintézmény funkciójából és a hatalommegosztás elvére való utalásból elvileg az következik, hogy nem, azonban ez még önmagában nem fogja kizárni, hogy akár burkolt módon a vizsgálatot folytató bizottság ne deklarálja valaki jogi felelősségét valamely ügyben. Értelemszerűen azonban még az ilyen típusú deklaráció lehetősége ellenére sem tud a bizottság szankciót vagy bármilyen más jogkövetkezményt megállapítani. Bármely deklaráció továbbá azokat a hatóságokat, bíróságokat, más szerveket eleve nem fogja kötni, amelyeknek ténylegesen a hatáskörébe tartozik a jogi felelősség, illetve a jogkövetkezmény megállapítása. Mindezek alapján pedig valójában bármiféle jogi jellegű – nyílt vagy burkolt – bizottsági felelősség-megállapítás szükségképpen inkább politikai természetű, illetve hatású felelősség-megállapítás lesz. Az ellenőrzési jog valójában éppen a politikai felelősség elvi megállapítására irányul, azonban hangsúlyozni kell azt, hogy a bizottság a politikai felelősség elvi megállapításán túl sem alkalmazhat semmilyen tényleges politikai következményt.

További elhatárolási kérdés, hogy nem lehet vizsgálóbizottságot létrehozni olyan ügyben, amely az *Alkotmánybíróság, az Állami Számvevőszék, illetve az önkormányzatok* hatáskörébe tartozik. Ennek kapcsán kérdéses, hogy miért nem szerepel a felsorolásban például az alapvető jogok biztosa, amely – az Állami Számvevőszékhez hasonlóan – szintén a parlament szakosított ellenőrző szerve. A más hatóságokkal való hatásköri kollízió elkerülése, illetve a hatalommegosztás célját szolgálja az a kitétel is, mely szerint nem lehet vizsgálóbizottságot létrehozni olyan ügyben, amely folyamatban lévő büntető-, szabálysértési, polgári vagy hatósági eljárás tárgya. A döntés előkészítésének szakaszában álló ügyre vonatkozó kizárás pedig elsősorban a felesleges prejudikálás kizárását célozza.

A vizsgálati tevékenységhez kapcsolódó további fontos új fejlemény még a vizsgálati együttműködés keretén belül a megjelenési kötelezettségre és a meg nem jelenés következményeire vonatkozó szabályozás. A vizsgálóbizottság és az állandó bizottság ülésén felhívásra kötelező megjelenni, más bizottságok esetében azonban csak felkérheti a bizottság a címzettet a megjelenésre, és akkor sem lesz kötelező a megjelenés, nincs következmény. Ha a címzett a vizsgálóbizottság vagy az állandó bizottság ülésén nem jelenik meg, akkor a kötelezettségeinek megszegéséről az Országgyűlés soron következő ülésén a plenáris ülést vezető elnök – a bizottság elnökének jelzése alapján – tájékoztatja a nyilvánosságot, tehát

egyfajta pellengérré állítás történik.⁹ Némileg szigorúbb jogkövetkezményt ír elő a szabálysértési törvény nemzetbiztonsági ténymegállapító vizsgálat esetében, mikor kimondja, hogy aki a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló törvény szerinti ténymegállapító vizsgálat során adatszolgáltatási kötelezettségének, megjelenési kötelezettségének, illetve nyilatkozattételi kötelezettségének önhibájából nem tesz eleget, szabálysértést követ el.¹⁰ A szigorúbb szankciót nyilvánvalóan a kérdéskör nemzetbiztonsági jelentősége indokolja.

3. Bizottsági jelentések, felelősség, jogorvoslat

Alapvetésként annyi fogalmazható meg, hogy bár a (vizsgáló)bizottságok vizsgálati jelentésének, mint egyfajta aktusnak nincs külső személyekre kötelező ereje, személyiségi jogokat azonban sérthet. A bizottsági eljárás keretében tett egyéb intézkedések, felhívások viszont a külső jogalanyokra is kötelezőek lehetnek.

A személyiségi jogok vagy más jogsérelmek bírósági úton történő érvényesítéséhez az lenne szükséges, hogy akár a bizottság, akár maga az Országgyűlés rendelkezzen ún. passzív perbeli legitimációval, perelhetőséggel.¹¹ Ezzel azonban egyik sem rendelkezik, lévén egyik sem minősül költségvetési szervnek és egyiket sem tételezi jogszabály jogi személyként.¹² Emiatt viszont a bíróság előtti jogérvényesítés alapvető akadályba ütközik. A személyiségi jogaiban sértett személy legfeljebb csak a bizottságot vagy az Országgyűlést kérheti formátlan jelleggel, hogy valamilyen módon ismerje el és orvosolja a jogsértést. A gyakorlatban a vizsgálóbizottságok jelentéseivel szemben több alkalommal is kezdeményeztek már egyébként bírósági eljárást, azonban az ezekben hozott döntések változatos képet adnak az országgyűlési bizottságok perképeségével kapcsolatban. A döntések közötti eltérés nem a bírói gyakorlat egységességének hiányára, hanem a változó jogszabályi környezetre volt visszavezethető.¹³

Mivel sem az Országgyűlés, sem a bizottság nem perelhető, óhatatlanul is felmerül a képviselők mögöttes felelősségének kérdése a bizottságban kifejtett, és adott esetben a személyiségi jogok sérelméhez vezető tevékenységük miatt. A felelősség kérdésének körében a képviselőt közjogilag a mentelmi jog felelőtlenségi alakzata védi. Ez azt jelenti, hogy a képviselő bíróság vagy hatóság előtt – képviselői megbízatásának ideje alatt és azt követően –

⁹ Ogytv. 25. § (3) bekezdés

¹⁰ A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 261/A. §-a

¹¹ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 48. §

¹² Az Ogytv. 123. § (1) bekezdés alapján az Országgyűlés Hivatala költségvetési szervnek és ezáltal jogi személynek minősül (tehát perelhető is), ennek azonban jelen esetben nincs jelentősége, mivel a bizottságok nem az Országgyűlés Hivatalának részei.

¹³ Ld. ERDŐS 2014. 23. Erdős leírja, hogy lényegében az Országgyűlés magánjogi jogalanyiságát mondta ki a Legfelsőbb Bíróság a BH1997.276. határozatában, amelyet a régi, 1992. évi államháztartási törvényre alapított. Ez alapján az Országgyűlés költségvetési szerv, tehát jogalany volt. Az államháztartási törvény ugyanis azt mondta ki, hogy központi költségvetési szerv az, amely a költségvetési törvény mellékletében önálló címet alkot, és ez az Országgyűlésre igaz volt. Ugyanezt a logikát erősítette meg a BH2004.52. határozat is, ekkor azonban már az Országgyűlés nem önálló címet, hanem csak fejezetet alkotott az akkori költségvetési törvényben, tehát többé nem lehetett költségvetési szervnek tekinteni, és nem volt perelhető.

nem vonható felelősségre leadott szavazata, továbbá a képviselői megbízatásának gyakorlása során a képviselői megbízatásával összefüggésben általa közölt tény vagy vélemény miatt. Ez a mentesség tehát kizárja a közjogi felelősségnek a bizottságról a képviselőre való áthárítását,¹⁴ azonban a szabály nem vonatkozik a képviselők polgári jogi felelősségére, a személyiségi jogi jogsértésekre sem, így ez az összefüggés külön vizsgálendő.¹⁵

A polgári jogi felelősség akár kiterjedhet a képviselőnek a (vizsgáló)bizottságban leadott szavazatára is. Ezzel kapcsolatban Erdős Csaba jegyzi meg, hogy önmagában egy szavazat még nem jár mások polgári jogainak sérelmével, több képviselő azonos tartalmú szavazata azonban már alkalmas lehet a jogsértésre, és ennek kapcsán akár alperesi pertársaság is kialakulhatna.¹⁶ Másrészt azonban figyelembe kell venni azt is, hogy nem a képviselő, hanem a bizottság hozza meg azt a határozatot, hogy a maga részéről elfogadja a jelentést és azt a plénum elé terjeszti. Továbbá igaz, hogy a bizottsági döntés mögött egyéni szavazatok állnak, azonban az egyéni felelősség megállapítását nehezíti, hogy bizottsági szavazáskor kézfelemeléssel szavaznak, és a jegyzőkönyv csak az össz-számokat rögzíti. Ettől függetlenül is Erdős arra a következtetésre jut, hogy a polgári jogi felelősséget nem lehet továbbhárítani a képviselőkre olyan szervek, így a bizottságok esetén, amelyek perképeséssel eleve nem rendelkeznek. A bizottságok vizsgálati tevékenysége keretében megjelenő elvi felelősség kérdése tehát – mint látható – túlnyúlik a szűkebb értelemben vett közjogon és egyszerre hordoz polgári, de akár még büntetőjogi relevanciájú elemeket is.¹⁷

Végül fontos még kitérni a bizottságok jelentései kapcsán a jogorvoslati lehetőségek aktuális kérdésére is. Az 50/2003. (XI. 5.) AB határozat még azt az elvet rögzítette, hogy a jelentések ellen is biztosítani kell a jogorvoslati lehetőséget. Ennek alapja az AB határozat érvelése alapján az volt, hogy vizsgálóbizottságok tevékenysége közhatalmi jogalkalmazói tevékenység, mivel a vizsgálóbizottság más személyek jogait, kötelezettségeit és jogos érdekeit érintő döntéseket hoz. Kimondta, hogy egy parlamenti szerv aktusa (a jelentés) kapcsán nem a megjelölés, hanem annak tényleges joghatása a releváns, márpedig egy bizottsági jelentés – mint fentebb említettem – tényleges személyiségi jogsérelmet okozhat. A régi Alkotmány kimondta, hogy a Magyar Köztársaságban a törvényben meghatározottak szerint mindenki jogorvoslattal élhet az olyan bírósági, közigazgatási és más hatósági döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti.¹⁸ Mindezekből volt aztán levezethető, hogy funkcionális értelemben a bizottsági jelentések akár speciális „hatósági” döntésekként is felfoghatóak adott esetben.¹⁹ Az AB határozat e megközelítésének helyességét mindazonáltal annak idején több szerző is vitatta.²⁰

Ezzel szemben az Alkotmánybíróság gyakorlatában elmozdulás volt megfigyelhető az utóbbi időben, amikor is a parlamenti fegyelmi jogkörben hozott határozatok esetében arra az

¹⁴ A szabad mandátum elvére tekintettel a képviselő meghatározott szavazat leadására egyébként sem kötelezhető.

¹⁵ Ogytv. 73. § (1)-(2) bekezdés

¹⁶ Ld. Polgári perrendtartás 51. § b) pont

¹⁷ ERDŐS 2014. 34-35.

¹⁸ Alkotmány 57. § (5) bekezdés

¹⁹ Erdős Csaba szerint e gondolatmenet alapján minden parlamenti aktus, pl. az ülésvezetési aktusok is „hatósági” döntések, ha alkalmasak arra, hogy mások jogait sértsék. Ld. ERDŐS 2014. 81.

²⁰ Pl. HALMAI 2004. 103.

álláspontra helyezkedett, hogy e döntések nem bírósági, nem hatósági és nem is közigazgatási döntések, ezért a jogorvoslat hiánya ezek esetén nem ütközik az Alaptörvénybe.²¹ Ezzel a fegyelmi határozatok lényegében sui generis jellegűnek lettek tekinthetők. Ezzel az AB elszakadt korábbi gyakorlatától, érvelésével lényegében annak nyitva utat, hogy valamennyi országgyűlési bizottsági aktus vonatkozásában tagadni kell azok „hatósági” jellegét. Erdős Csaba szerint emiatt ez a megállapítás kiterjesztendő a vizsgálati jelentésekre is.²²

Talán e logikát követte a hatályos szabályozás is, amely jelenleg kategorikusan kizárja a jelentés jogorvoslattal való megtámadhatóságát, mikor kimondja, hogy a jelentés, valamint az abban foglalt megállapítások bíróság vagy más hatóság előtt nem támadhatók meg.²³ A jelentéssel, illetve a jelentés alapján elfogadott országgyűlési határozattal érintett személynek a jelentés rá vonatkozó megállapítására írásban tett észrevételeit az Országgyűlés honlapján közzé kell tenni.²⁴ Ez a szabályozás tehát mindössze csak nyilvánosságot biztosít az esetleges sérelmek esetére, tényleges jogorvoslast viszont nem.

Mindazonáltal a fentiek alapján szerencsésebb lenne, ha a magyar rendszerben is lenne – a pusztán nyilvánosságon túlmenően – valamilyen kontroll-lehetőség a jelentésekkel szemben. A kontrollt gyakorló szerv kiválasztására többféle megoldás is felmerül elvi szinten. Egyrészt a német modellt, ahol az Alkotmánybíróság feladatkörébe tartozik ennek a kontrollnak az ellátása. Másik megoldás lehet, hogy az Országgyűlésen belül legyen egy külön erre a célra létrehozott speciális kontrollforum, esetleg egy másik bizottság. Akad továbbá olyan elképzelés is, hogy ilyen esetekben maga a plénum járjon el.²⁵ Negyedik megoldási lehetőség lenne az amerikai modell, amely a hagyományos bírósági útra tereli a kérdést.

Az első modell meghonosíthatóságával kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy a magyar alkotmányjogi gyakorlatban a magyar AB jó ideje következetesen igyekszik elzárkózni az Országgyűlés „belügyeibe” való beavatkozástól (ld. többek között például a törvényjavaslatok alkotmánybírósági kontrolljának kérdését), és ez a tendencia nem tűnik különösebben kifogásolhatónak.²⁶

A második eset jó megoldásnak tűnik, viszont lényeges lehet, hogy független, pártatlan szakértők és ne politikusok legyenek túlsúlyban a második bizottság összetételében, és a képviselők inkább csak az információáramlás kapcsán kapjanak érdemi szerepet.²⁷ Megjegyzendő e tekintetben, hogy a jogorvoslati jog kapcsán a magyar Alkotmánybíróság sem feltétlen követeli meg a „magasabb fórum” általi elbírálás kötelezettségét; a lényeg az, hogy más személy vagy testület járjon el a kérdésben, mint amely eredetileg eljár.

²¹ 3206/2013. (XI. 18.) AB határozat, az ebben foglaltakat megerősítette még a 3207/2013. (XI. 18.) AB határozat is.

²² ERDŐS 2014. 83.

²³ E rendelkezéssel kapcsolatban probléma, hogy a jogorvoslati lehetőség kizárását csak a vizsgálóbizottságok által készített jelentések viszonylatában végzi el, holott nemcsak vizsgálóbizottság folytathat le vizsgálatot.

²⁴ Ogytv. 26. § (4) bekezdés

²⁵ Ld. Kiss László különvéleményét a 3026/2013. (XI. 18.) AB határozatban.

²⁶ Ezzel ellentétes álláspontot képvisel Erdős Csaba, aki szerint célszerűbb lenne, ha a kontrollt az Alkotmánybíróság látná el. Ld. ERDŐS 2014. 85.

²⁷ Ld még ERDŐS 2014. 84.

A harmadik megoldást tekintve, álláspontom szerint a teljes plenáris eljárás bevezetése sem a leghatékonyabb módszer, és az aktuális tendenciák közé sem illeszthető be, tekintettel arra, hogy jelenleg épp – pl. a részletes viták vagy a törvényalkotási bizottság kapcsán – a bizottsági munka szerepének erősödése figyelhető meg. Fontos ugyanakkor jelezni, hogy az Ogytv. értelmében az Országgyűlés az elé terjesztett jelentést jelenleg is megtárgyalja és annak elfogadásáról vagy elutasításáról határozatot hoz.²⁸ Ez bizonyos értelemben persze kontrollt jelent a vizsgálat felett, azonban ez a kontroll a vizsgálóbizottság céljának megvalósításához kapcsolódó kontroll, nem pedig a vizsgálóbizottság tevékenysége során bekövetkezett esetleges jogsértések reparációjára irányuló kontroll. Az esetleges jogsérelmek részletesebb vizsgálatát viszont már a plénum nem lenne képes hatékonyan elvégezni.

Járható út lenne viszont a negyedik megoldás is, vagyis hogy személyiségi jogi jogsérelem esetén ténylegesen nyíljon meg a lehetőség a bírósághoz való fordulásra, ennek érdekében azonban szükséges lenne megteremteni a bizottságok passzív perképesességét is.

Külön említeni kell még a bizottsági vizsgálat keretében tett egyéb intézkedések, felhívások (pl. megjelenési, adatszolgáltatási kötelezettség) kérdését abból a szempontból, hogy a külső jogalanyokra ezek is eleve kötelezőek lehetnek, viszont lényegében ezek is jogorvoslati lehetőség nélkül maradnak. Sente Zoltán megállapítja többek között, hogy alkotmányos problémát jelent, hogy a vizsgálóbizottságok (és általában a bizottságok) határozatainak olyan részeivel, állításaival szemben sincs jogorvoslati lehetőség, amelyek nyilvánvalóan jogsértők, például rágalmozók vagy becsületsértők.²⁹

A fentiek alapján megállapítható, hogy bár némileg megváltoztak azok a súlypontok, amelyeket a magyar parlamenti bizottságok vizsgálati tevékenysége kapcsán a korábbiakban megismertünk, azonban az is megállapítható, hogy általánosságban a parlamenti bizottságok vizsgálati tevékenysége a korábbi mederben halad.

Felhasznált irodalom

ERDŐS Csaba: Az Országgyűlés döntési autonómiájának aktustani megközelítése. PhD-értekezés, 2014

HALMAI Gábor: Államszervezeti és hatásköri aktivizmus? *Fundamentum* 2004/1.,

SZENTE Zoltán: Az Országgyűlés belső szervezeti tagozódása. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I.*, Századvég, Budapest 2009.

²⁸ Ogytv. 26. § (3) bekezdés

²⁹ SZENTE 2009. 765.

KLEIN TAMÁS

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Kukorelli István tanszékvezető egyetemi tanár

A SAJTÓSZABADSÁG FOGALMÁNAK SZÍNEVÁLTOZÁSAI

A sajtószabadság fogalma az alkotmányjogi irodalom évszázados vizsgálódásának egyik központi kategóriája, azt is mondhatnók, hogy napjainkra egyfajta „demokráciamérő” kritériummá vált.

A sajtószabadság fogalma ugyanakkor – álláspontom szerint – nem unisono jellegű, hanem számos különböző jelentéstartománnyal rendelkezik. Az elmúlt esztendőkből a közéleti viták tematikájának előkelő helyén szerepelt a magyar sajtószabadság jogi szabályozásának és érvényesülésének helyzete, anélkül, hogy e diskurzushoz hozzászólók a legcsekélyebb motiváltságot is mutatták volna e veretes alapjog elméleti szintű definíciójának megvitatására. Így a közös elméleti fundamentum hiányában sokan sokféle sajtószabadság-fogalommal operálva temették, vagy éppen ünnepezték a magyar sajtószabadságot. Magam úgy vélem, hogy ennek a rendkívül fontos politikai alapjognak az elemzése kizárólag különböző jelentéstartományainak (ha vannak ilyenek) a szisztematikus feltárása után lehet eredményes. Készülő doktori dolgozatomban ennek a kísérletnek szentelem.

I. A sajtószabadság fogalmának történeti jelentésmódosulásai

A sajtószabadság fogalmának klasszikus értelmezési kerete, amely lényegében az alapjog voltairánus jogszemléletű eszményének felel meg, a (felvilágosult) abszolút állam hatalmának egyik korai korlátjaként került az alapjogok katalógusának előkelő helyére. A szabad sajtóhoz való jog szabályozásának története az egyetemes és honi alkotmányjogi históriának egyaránt meghatározó fejezetét alkotja. Hazánkban 1848-ban a pesti ifjúság, az utca szimbolikusan vívta ki a sajtó szabadságát, „*eltörölvén*” a cenzúra intézményét, hogy aztán az egyszer, s mindenkorra eltörölt sajtórendészeti korlátozásokat a magyar jogtörténet oly sokszínű, olykor hányatott korszakaiban újból és újból bevezessék.

A dualizmus közjogi rendszerében a sajtószabadság fogalmának a klasszikus liberális szemlélete uralkodott, míg a huszadik század autoriter rezsimeje e patinás szabadságjognak sajátos ideológia-, érdek- és értékötört tartalmat adott. Az új doktrinák merítumában az aktuális establishment hatalmi érdekeinek megfelelő értelmezések álltak. A sajtó intézményrendszerét, s így a sajtószabályozást, az alkotmányjog-tudomány igazolási érveit is funkcionálisan alárendelték az állami-

hatalmi érdekeknek, a jogi „reguláció” célja a sajtószabadság melletti hangzatos kiállítás mellett rendszerint annak rovására az államrend és a hatalmi struktúra megerősítése, védelme volt. A sajtószabadság fogalmát is az adott politikai rezsim érdekeihez igazították, a húszas években a konszolidáció, utóbb az „öncélú nemzeti állam”, végül a „szocializmus és a nép” érdekeinek megfelelően.

Történetileg először tehát – amint arra már utaltam – az államtól szabad, az állami beavatkozástól mentes nyomtatási és terjesztési jog volt a meghatározó jelentőségű tartalmi összetevője a szabad sajtó alkotmányos jogának. Ennek pedig a legjellemzőbb, szimbolikus motívuma az volt, hogy megszűnt (és az állami hatóságok számára a továbbiakban tilalmazottá vált) az előzetes vizsgálat, a cenzúra. Hazánk első sajtótörvénye, az 1848. évi sajtótörvény maga is ezen az állásponton volt: *„Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre, s a sajtószabadság visszaállítatván, ennek biztositékaúl ideiglenesen rendeltetnek: 1. § Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti, és szabadon terjesztheti.”*¹

Az alkotmányjogi irodalom alapl művei közül válogatva is hasonló sajtószabadság értelmezésekkel találkozunk. Récsi Emil példának okáért 1871-es *Magyarország közjoga* című munkájában rögzítette, hogy e szabadságjog *„a népnek valóságos és pedig az egyik legfontosabb politikai, az államélet viszonyaira vonatkozó joga”* és a *„sajtótörvény, mely az előző vizsgálatot örökre eltörölte, [a] sajtószabadságot visszaállította.”*² Faluhelyi Ferenc definíciója is azonos szemléletet tükröz: *„[s]ajtószabadság alatt értjük a polgárok azon jogát, hogy gondolataikat sajtó útján, vagy más technikai módon többszörösítve külön hatósági engedély nélkül közzétehetik”*³. Faluhelyi ezt követően – a hatályos sajtótörvény⁴ logikai rendszerét magáévá téve és saját elméletébe építve – megkülönböztette a szabadságjog két irányát: a közlés szabadságát (többszörösítés, kinyomtatás jogát) és a sajtótermékek szabad terjesztésének szabadságát. A szabadságot azonban ő is az államtól való szabadságban látta.

Kenedi Géza a huszadik század első évtizedeinek elismert sajtójogásza már kibontotta az államtól való szabadság egyes mozzanatait is, jelezvén, melyek azok a jogi szabályok, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a sajtó szabadsága a gyakorlatban valósággá váljék, érvényesülhessen. Kenedi fogalom meghatározása a következő: *„A sajtószabadság fogalmába tehát lényegében a következő alkotórészek foglaltnak: 1. Hogy a gondolat sajtó útján való szabad közrebocsajtása megelőző vizsgálatról függővé téve ne legyen. 2. Hogy a gondolat közlés szabadsága ne legyen függővé téve előleges nyomdai engedélyektől és pénzbiztosítéktól sem. 3. Hogy az elkészült és közreadott nyomtatványt az államhatalomtól függő- és bírói biztosítékokkal el nem látott rendőrhatalom, így tehát maga a kormányhatalom a maga tetszése szerint le ne*

¹ A sajtóról szóló 1848. évi XVIII. törvénycikk

² RÉCSI 1871. 363.

³ FALUHELYI 1926. 162-163.

⁴ A sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvénycikk

foglalhassa vagy el ne kobozhassa. 4. Hogy a nyomtatványok szerzőit ne lehessen üldözni bíróság (sic! – K.T.) sem másért, csakis olyan cselekményekért, amelyeket az általános büntetőtörvény büntetésre méltó cselekményeknek ismert fel. Különösen pedig a doktrinák és a magukban véve nem jogsértő vélemények, bármilyenek legyenek is, külön vétség címén üldözhetőek utólag se legyenek.”⁵

A szerzők ezen túl már csak egyes sajtójogi alapintézményekkel foglalkoztak, úgy, mint a sajtó, az időszakos lap fogalmának megállapításával, vagy éppen a jogellenes tartalmakért való utólagos felelősség szabályainak, a speciális fokozatos és kizáró sajtójogi felelősségi rendszernek a kérdésével. A sajtószabadság fogalmának posztulátumainak behatóbb vizsgálatának lehetőségét kivétel nélkül elejtették.

Az angol történelmi alkotmány értelmezése során megkerülhetetlen klasszikus, Blackstone a sajtó szabadságát az alábbi, sokat idézett elvekben látta: „A sajtószabadság a szabad államnak lényeges alkotórésze, de csak abban áll, hogy a közlés nincs előzetes korlátokhoz kötve, nem pedig abban, hogy a sajtó útján elkövetett bűncselekmény mentes a megtorlástól. [B]üntetni a veszélyes vagy sértő iratot (...) ez szükséges a béke és a rend, a kormányzat és a vallás, a polgári szabadság e szilárd alapjainak megóvása érdekében. Az egyén akarata tehát szabad: csak az akarat szabadságával való visszaélést sújtja a büntető törvény. [A] társadalom céljával ellenkező rossz eszmék elhíntése vagy nyilvánossá tétele az a büntett, amelyet a társadalom megtorol.”⁶

Mansfield a sajtószabadság tartalmát Blackstone felfogásához hasonlóan csupán abban látta, hogy „a törvényes következmények terhe alatt előzetes engedély nélkül lehet nyomtatni,” és „senkit sem lehet nyugtalanítani vagy azért, mert a törvényt megsértheti vagy meg fogja sérteni, hanem csak azért, mert tüzetesen megnevezett bűncselekményt követett el.”⁷ Mindebből Dicey arra következtet, hogy „az u.n. sajtószabadság nem egyéb, mint azon általános szabálynak alkalmazása, hogy büntetésnek csak tüzetes törvénysértés esetén van helye”, s ez „ellen[t]mond az engedélyezés vagy censura [...] rendszerének, mely alatt nem írhatná és nyomtathatná az ember mindazt, a mit jónak tart” és „az olyan rendszabállyal is, amely a megjelenendő lap kiadójától bizonyos pénzösszeg előzetes letételét követeli.”⁸

Az persze vitán felül állt, s valamennyi elméleti, vagy éppen gyakorlati munka elismerte, hogy a cenzúra intézménynek eltörlése önmagában még nem feltétlenül garanciája a sajtószabadság teljes körű érvényesülésének. A sajtót korlátozó állami, elsősorban rendészeti jellegű eszközöknek ugyanis a cenzúrán kívül is rendkívül gazdag tárháza ismert, a lapalapítás engedélyhez kötésétől a lapbetiltásokon keresztül a biztosítékadás előírásáig. Felidézhetjük, hogy az 1848-ban Pozsonyból Pestre érkező sajtótörvény szövegét a pesti ifjúság a magas összegű kaució miatt oly gyűlölettel fogadta, hogy máglyára vetette és megégette.

Az 1914. évi sajtótörvény elfogadása nem eredményezett lényegi változást a magyar sajtójog és sajtószabadság kérdésében, inkább csak reflektált azokra a változásokra, amelyek a „magyar sajtónak, kivált pedig a magyar hírlapirodalomnak 1848 óta

⁵ KENEDI 1903 11.

⁶ William BLACKSTONE: Commentaries on the Laws of England. Book 4, Chapter 11. „Of Offenses Against the Public Peace” (A közbéke elleni támadások). Oxford, Clarendon Press, 1765–1769. www.lonang.com/exlibris/blackstone/bla-411.htm, (letöltés: 2013. 07. 19.)

⁷ DICEY 1902. 233.

⁸ DICEY 1902. 232.

bekövetkezett hatalmas föllendülése és a gondolat terjesztésére hivatott eszközök rohamos fejlődése a sajtószabadság újabb modernebb és részletesebb szabályozását tette szükségessé.”⁹ Sokan rendpártisággal vádolták a második magyar sajtótörvényt, s valóban tartalmazott ilyen szellemű szabályokat, ám alapvetően – a korszak fogalmi keretei között – vitán felül a sajtószabadság oldalán állt.

Az első érdemi, említésre méltó paradigmaváltást a Gömbös-kormány sajtópolitikája hozta. Ugyan már korábban is fájó korlátozások sújtották a sajtót, úgy, mint a megint egyszer bevezetett cenzúra, vagy éppen a lapalapítás és terjesztés engedélyhez kötése, a lapok betiltásának belügyminiszteri hatásköre stb., ám a korábbi sajtószabadság fogalmat, tartalmi összetevőit és eszmeiségét a központi hatalom képviselői adottnak fogadták el, azt nem kérdőjelezték meg, „csupán” egyfajta „kényszerű” történelmi parancsnak engedve érvényesülését helyezték zárójelbe.¹⁰ A Gömbös-kabinet Nemzeti Munkaterve volt az első olyan dokumentum, amely már elvitatta a korábbi fogalom érvényességét és deklarálta, hogy a sajtószabadságot biztosítani az öncélú nemzeti államnak csak addig lehet feladata, amíg az valóban a nemzet érdekét szolgálja.¹¹ Az új paradigma tehát a sajtószabadság érvényesülési körét elszakította annak klasszikus – liberális értelmezési keretétől és kollektív irányba tolta, a nemzet, az államérdek érvényesülésének rendelve alá.

A Horthy-korszak későbbi időszakaiban ugyanez az érvelés adott újabb és újabb muníciót a sajtószabadságot egyre jelentékenyebb mértékben korlátozó sajtójogi szabályok meghozatalához és az azonos szellemű sajtójogi gyakorlathoz. Címében is erre utalt az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről szóló 1938. évi XVIII. törvénycikk, amely a sajtó szabadságának újabb, radikális korlátozását eredményezte.

Minőségileg hozott új sajtószabadság koncepciót a szocialista államjog, amelynek hivatása volt a szocialista sajtójog elméleti megalapozása. A korabeli közjogi munkákra jellemző, hogy meglehetősen szemérmesen nyúltak a szólás- és sajtószabadság témájához, többnyire csupán rövid, szentenciaszerű, frázisokkal beérő, sűrű ideológiai utalásokkal tarkított megállapítások rögzítéséig jutottak. A korai államjogi munkák közös jellemzőjeként elmondható, hogy már-már messianisztikus öntudattal, néhol csekély intellektuális kapacitást mozgósítva láttatták a gondolatszabadság problémakörét. Többnyire a szellemi iránytűként hivatkozott, megkerülhetetlen klasszikusokat (Marxot és Lenint – kezdetben, a személyi kultusz idején, életében Sztálint) felváltva idézve, az osztályharc összefüggésében ostromozták és zárójelbe helyezték a polgári alkotmányos jogfejlődés eredményeit, így mások mellett a sajtószabályozás klasszikus vívmányait is. A „burzsoá sajtószabadság” kritikájával¹²

⁹ FALUHELYI 1926. 163.

¹⁰ Természetesen azt nem állíthatjuk, hogy a húszas esztendőök sajtópolitikája nem teremtett eszmei alapot a Gömbös-kormányzat felfogásához.

¹¹ Ennek az érdekeknek a meghatározása természetesen a központi hatalom, privilégiuma volt.

¹² „Lenin hangsúlyozza, hogy az igazi sajtószabadság feltétele: meg kell fosztani a kapitalistákat attól

szemben éles kontrasztot láttatva, lelkesen hirdették a marxi-lenini elveken felépülő új társadalom magasabbrendűségét, a proletárdiktatúra államában érvényesülő társadalomelméleti és alkotmányelméleti szabadságfogalom és annak részeként a sajtószabadság új tartalmát.¹³

A szocialista államjogtudomány az állampolgári (politikai) szabadságjogokat következetesen két csoportra osztotta. Az állampolgárokat személyükben megillető, a magánélet zavartalanságát szolgáló szabadságjogok mellett (személyi szabadság, személyi sérthetlenség, levéltitok stb.), amelyeknek tipikusan nem volt politikai-hatalmi tartalma, számon tartotta „a dolgozók társadalmi tevékenységével összefüggő”, és kizárólag érdekeiknek megfelelően gyakorolható, köztevékenységükkel kapcsolatos szabadságát biztosító alapvető jogokat, az utóbbiak közé sorolván a sajtószabadságot.

A „népi demokrácia” közjogi szemlélete alapján a szabadságjogok nem voltak gyakorolhatóak a proletárállam céljaival ellentétes módon, nem szolgálhatták a szocializmus építését gáncsoló „ellenforradalmi elemek” szabadságát, hiszen „a szocialista demokrácia alapvető követelménye [...], hogy a vezetés a dolgozó osztályok akaratának megfelelően határozza meg, hol a választóvonal a szabadságjogok alkotmányos gyakorlása és a velük való visszaélés között.” A dolgozók köztevékenységével összefüggő szabadságjogok – politikai korlátok nélküli – gyakorolhatóságának feltétlen igénye tehát a szocialista alkotmányosság keretei között nem volt elképzelhető, érvényesülésük kizárólag – a proletárállam által diktáltan – teleologikusan, célhoz kötötten valósulhatott meg. Ebben az értelemben a szocialista felfogású sajtószabadság nem a társadalom egyes tagjainak alanyi joga, legfeljebb olyan kollektív-közösségi jellegű jog, amelyet az állam egyes preferált társadalmi csoportok, szerveződések részére politikai teleológiájához kötötten (célhoz kötötten) biztosított.

A sajtószabadság ilyen értelmű felfogása (a pártállam primer politikai érdekét tudományos érvekkel megerősítve) szükségszerűen vezetett a szabadságjog jogi-intézményes garanciáinak hiányához, vagy legalábbis halovány voltához, amelyekről az Alkotmány sajtószabadság normája egészen az alkotmányos rendszerváltásig nem rendelkezett, hiszen a sajtószabadsággal kapcsolatos jogi-intézményi garanciákat sem az 1972-es alkotmányreform¹⁴ során, sem a szocialista alaptörvény későbbi módosításai

a lehetőségtől, hogy igénybe vehessék (sic!) az írók szolgálatait, megvásárolhassák a kiadó cégeket és megvesztegethessék az újságírókat. Nincs sajtószabadság ott, ahol a nyomdák, a papírkészletek, a tőkés kezén vannak s a tőke hatalma uralkodik a sajtó felett. A tőkés sajtószabadság – tanítja Lenin – lényegében annyit jelent, hogy a gazdagoknak módjukban áll gazdagságukat közvélemény „gyártására” és hamisítására felhasználni.” ld. BEÉR – KOVÁCS – SZAMEL 1960. 475

¹³ „Jó nyomdák, jó szerkesztőségek nélkül, a munkásosztály nyílt szervezetei nélkül, a legszűkebbektől a legszélesebb körűkig, amelyek a munkásosztály millióit ölelik fel, a legszélesebb körű szabadság nélkül – nincs sajtószabadság. [...] a legjobb nyomdák, a legjobb szerkesztőségek, egész papírgyárak, a sajtóhoz szükséges egész festékgyárak, a gyűlések számára hatalmas paloták – mindez és sok más, ami a munkásosztály sajtószabadságához szükséges, teljes egészében és maradéktalanul a munkásosztály és a dolgozó tömegek tulajdonában van. Ezt nevezik nálunk a munkásosztály sajtószabadságának. Nálunk a burzsoázia számára nincs sajtószabadság!” ld. SZTÁLIN: Beszélgetés a külföldi munkásküldöttségekkel In: Sztálin Művei X. kötet. Budapest, Szikra, 1952.

¹⁴1972. évi I. törvény.

alkalmával nem tették az alkotmányjogi szabályozás részévé. A jogi-intézményi biztosítékokról közel sem elégséges részletességgel a szakjogágak sajátosságaihoz mérten az egyes ágazati részjogszabályok emlékeztek meg.

Az állampolgári jogokat, s így a sajtószabadságot a tudományos munkák kivétel nélkül az osztályharc összefüggésrendszerében vizsgálták, rögzítve: „*tőkés viszonyok között a társadalom dolgozó többségének sajtószabadságáról nem beszélhetünk.*” A kapitalista társadalmi rendben érvényesülő – a szocialista államjog elmélet által – formálisnak minősített szabadság helyett a szocialista sajtószabadságot megfosztották a jogi-intézményes garanciáktól, és az annak érvényesülését elősegítő feltételrendszert anyagi-materiális biztosítékokkal „gazdagították”.

A napi gyakorlatban mindez azt jelentette, hogy a papírkészletek és nyomdák, valamint a terjesztési szervek és eszközök a proletár állam kezébe kerültek, s így az ideológia prizmáján át szemlélve, áttételesen a proletariátus, a „munkásság és a dolgozó parasztság” birtokában voltak. A tulajdonviszonyok ilyen átalakítása következtében az uralkodó osztállyal, de sokkal inkább a központi hatalom érdekeivel szemben nem is lehetett élni a szabad sajtó eszközével. A garanciarendszer ilyen irányú átalakításáról azt állították, hogy az a sajtószabadság fejlődésének egy, a polgári alkotmányozást meghaladó, magasabb szintje, sőt egyenesen csúcspontja. A szabadságjog érvényesülése nem az intézményes garanciák útján, hanem a marxista társadalomelmélet kiindulópontját követve, a tulajdonviszonyokon és a termelési eszközökhöz való hozzáférése (anyagi, politikai biztosítékon) keresztül valósul meg,¹⁵ hiszen kizárólag ez biztosíthatja – tanította Lenin – hogy: *„felbéreljék az írókat, megvásárolják a kiadókat és megvesztegessék az újságírókat.”*

Az a felfogás, amely a sajtószabadság anyagi-materiális biztosítottságának elvéből indul ki, s hirdette, hogy a szabadságjog *„[a] szocializmus útján (sic!) haladó országunkban a szovjet példa nyomán, a népi demokrácia rendszeréből következően valósággá vál[ik]”*,¹⁶ hűen tükröződött vissza az 1949. évi alkotmány eredeti normaszövegében. A sztálini intenciókat követő alapjogi dokumentum így *„összhangban áll[t] e szabadságjog lenini megfogalmazásával”* s a népi demokratikus Magyarország jellegével, amely megkövetelte, hogy *„a sajtó szabadságát a szocializmust építő dolgozó többség jogaként, anyagi biztosítékokkal körülvetten”* kell biztosítani.¹⁷

A sajtószabadság szocialista tartalmát a különböző szerzők az alábbiakban foglalták össze: nem létezik előzetes cenzúra (amely a jogszabályok szintjén valóban nem jelent

¹⁵ Sztálint idézi Szabó Imre az 1951-es tankönyvben: nem a polgárok formális jogait fejezi ki, hanem „a fősúlyt e jogok biztosítására, azokra az eszközökre helyezi, amelyekkel e jogok biztosíthatók.” ld. BEÉR 1951. 362.

¹⁶ BEÉR János: Magyar alkotmányjog (egyetemi tankönyv), készült a Mefesz Jogi Kari Szervezet Jegyzetosztályának házi sokszorosításában, 1950. 215.

¹⁷ DÉR Ferenc: A sajtójogi szabályozás néhány problémája, *Állam és Igazgatás*, XV. évfolyam, 11. szám, 1965. november, 1016.

meg), megvalósul a termelési (papírkészletek, nyomdák) és terjesztési eszközök állami tulajdona (a sajtó ezáltal felszabadul a tőke járma alól), sajtóterméket elkobozni kizárólag bíróság jogosult és a szerzővel szembeni eljárás kizárólag bírósági úton valósulhat meg.¹⁸

A sajtószabadság fogalom történeti jelentésmódosulásainak fenti bemutatása megközelítően sem tekinthető teljesnek, ám jelen munka szerény terjedelmi korlátai csupán erre a rövid összefoglalóra biztosítottak mozgásteret.

II. A modern sajtószabadság fogalom megalapozásának összetevői

II.1. A polémia elméleti-filozófiai háttere

A modern alkotmányjogi elméleteknek megint az érdeklődésének fókuszába került a vizsgálatunk témájaként elemzett alapjog. Az egymással jelentékeny kontrasztot mutató felfogásokban az összehasonlító elemzést végző kutatóknak néha még a legkisebb közös többszörös megtalálása is kihívást jelent. Kinek a szabadsága a sajtószabadság? Az újságíróé? A szerkesztőé, kiadóé? Vagy ellenkezőleg, éppen a közönség jogaként kell tekintenünk rá? A sajtószabadság klasszikus elméleti igazolásai, az instrumentális érvelés és az individuális verifikáció egymással ellentétes kiinduló pontjai is jelzik, hogy itt nem egységesen és azonos tartalommal értelmezett, hanem több jelentéstartománnyal is rendelkező joggal állunk szemben.

Az egyes divergáló elméletek vitájának origójában az az elvi kérdés áll, hogy vajon a sajtószabadság alkotmányos alapjoga „többdimenziós” jog-e. Annak negatív oldala (az állam tartózkodási kötelezettsége, s annak garanciális volta) mellett szükségesnek látszik feltenni azt a kérdést, hogy létezik-e in abstracto, és szükséges-e a jogi szabályozásban megjeleníteni in concreto a szabadságjog pozitív oldalát, amely egy speciális állami intézményvédelmi kötelezettségként értelmezhető, s hívei szerint a szabadságjog érvényesülésének előfeltétele.

A válaszok rendkívül szerteágazóak, de kétségkívül azonosítható két szélső álláspont, és természetesen köztük számtalan átmenet. A tisztán individualista felfogás szemszögéből az individualista szabadságjog egyetlen, kizárólagos fenyegetője az állam, amely, ha csak teheti, korlátozni fogja a sajtószabadságot. Arra a kérdésre pedig, hogy miért is tenné ezt az állam és vajon miért igaz ez a prejudikáló kijelentés valamennyi államra, így a demokratikus jogállamokra is, szimplifikálva ugyan álláspontjukat, úgy érvelnek, hogy azért, mert ilyen a természetük.

A másik sarkos nézet értelmében, amelyet elsősorban az USA baloldali eszmeköréhez tartozó gondolkodók képviselnek, azt állítják, hogy a sajtószabadságra a

¹⁸ Vö. SCHMIDT 1976. 96., BIHARI 1984. 158.

legkomolyabb fenyegetést a globalizálódó világban, a (poszt)modern társadalmakban már nem az állam, hanem maguk a tömegmédiák, és a mögöttük álló tulajdonosi erők alkotják, amelyek a sajtó közösségi funkcióját feláldozzák a profittermelés oltárán, s meglehetősen következetes, kíméletlen tulajdonosi-gazdasági (belső) magáncenzúrát alkalmaznak. Ennek a felfogásnak a bemutatására Ben Haig Bagdikian munkáját hívom segítségül. A Berkeley Egyetem professzora az új médiamonopólium kialakulását, befolyását és működési logikáját látja a sajtószabadság legfontosabb veszélyének: „A múltban az újságírók tulajdonosai, akiknek privát pénzügyeit leginkább saját maguk és helyi bankjaik ismerték, nyilvánosan úgy állították be magukat, mint a sajtószabadság vagyontalan védelmezői. A szegénységre és az Első Alkotmánykiegészítésre hivatkoztak, annak érdekében, hogy elhárítsák 'az őket ért kritikákat', különösen 'a monopolisztikus torzulásokra' vonatkozó vádakat.”¹⁹ Majd így folytatja „a függetlenség védelme valamivel többen múlik, mint a véleménynyilvánítási szabadság szóbeli kinyilvánítása. [...] a domináns újságkiadók [...] készek voltak támogatni a sajtószabadság elfojtóját egy vállalati szíveségért [...] csekély árért cserébe készek voltak valamennyi [...] lapjukat arra utasítani, hogy támogassanak egy korrump, a független sajtóval szemben ellenséges kormányt. Ez nem túl megnyugtató, ha arra gondolunk, hogy mi történhetne az országos hírek tisztességességével, ha a domináns médiavállalatok fenyegetve éreznék alapvető hatalmukat.”²⁰

II.2. Van-e a szólás- és a sajtószabadságnak pozitív oldala?

A kérdés úgy is formulázható, hogy a jogi szabályozásnak van-e feladata a szabadságjog tényleges érvényesülése, gyakorlásuk elősegítése érdekében?

Előjáróban érdemes leszögezni, hogy a pozitív oldal szükségszerűen mások negatív jogának a korlátozásával jár. Az ugyanis példának okáért, hogy az állam (jogalkotó) bizonyos kötelezően figyelembe veendő követelményeket, tartalmi előírásokat határoz meg az elektronikus sajtó műsorszerkesztésére, vagy a magánjogi szabályozás ismeri a helyreigazítási jog, vagy a válaszadási jog intézményét, szükségszerűen korlátozza a sajtónak az állami „beavatkozástól” független működését. Konkrét esetben a sajtószabadság egyik nevesíthető szelvényjoga, a szerkesztés szabadsága szenved korlátozást. A kérdés ilyen esetekben végső soron az, hogy a korlátozás megfelel-e az alapjog korlátozás alkotmányos követelményrendszerének.

További fontos előkérdésként azt kell tisztázni, hogy szükséges-e megkülönböztetni a szólás- és a sajtószabadságot. Jelent-e többet, rendelkezik-e sui generis tartalmi összetevőkkel a sajtószabadság a szólásszabadsághoz képest. Álláspontom szerint a válasz határozottan igenlő kell, hogy legyen.

¹⁹ BAGDIKIAN 2012. 168.

²⁰ BAGDIKIAN 2012. 196.

A szólásszabadság tartalmát alapvetően meghatározza a klasszikus értelmezési keret, az individuális szabadság mozzanata. Az alapjog középpontjában az egyén, az individuum áll, és a szabadság lényegi magja, hogy a szólas bármely ember számára szabad legyen, továbbá, hogy (főszabályként) ne érje hátrány a kimondott véleménye miatt. Ehhez képest a sajtószabadság gazdagabb, többretegű funkcióval rendelkezik, azzal a megjegyzéssel, hogy az egyén önkifejezési szabadságát is szolgálni hivatott. A sajtószabadság azonban nem csupán az egyén személyiségének szabad kibontakoztatását, véleményének (korlátok nélküli) kimondhatóságát célozza, hanem kiemelkedően fontos mozzanataként a demokratikus társadalom kialakulásának egyik fontos feltétele, sine qua nonja is. A sajtónyilvánosság a modern társadalom új agorája, amely lehetőséget teremt a legkülönbözőbb álláspontok megjelenésére, megjelenítésére, ezáltal biztosítja a plurális, demokratikus közvélemény kialakulását. A sajtószabadság esetén tehát nem (csupán) az *egyén* áll az alapjog tartalmának centrumában, nem kizárólag az újságíró, a kommunikátor alkotmány biztosította szabadságáról van szó, hanem meghatározó tartalmi eleme a *közösség* tagjainak, a demokrácia működésének, működtetésének érdeke is, amely az *intézmény* védelmén keresztül valósul meg. Ez utóbbit azonban kizárólag negatív, tilalmazó, az államot a beavatkozástól eltiltó szabályokkal nem lehet megvalósítani. Az államnak, elsősorban jogalkotási tevékenysége során olyan pozitív szabályozási (intézményvédelmi) kötelezettsége keletkezik, amely biztosítani képes Owen Fiss patetikus szavait kölcsönvéve a sajtó *„demokratikus misszióját.”*²¹ Koltay Andrással egyetértve állítjuk, *„[h]a a „köz” ügyei nem kerülnek megtárgyalásra a nyilvánosság különböző intézményeiben, ha a polgárok nem lépnek kapcsolatba egymással az egyes fórumokon, ha ezek a fórumok nem biztosítják a társadalom tagjai között szükséges minimális kohéziót, akkor – bár lehet, hogy a törvényeket továbbra is a népképviselőten alapuló parlament hozza – a közösség nem demokratikus rendszerben létezik.”*²²

Az egyik legfőbb érv tehát, amiért a sajtószabadságot a lehető legszélesebb körben biztosítani kell, hogy a demokratikus nyilvánosság, közvélemény kialakulásának előfeltétele a plurális sajtóviszonyok léte – amiként a magyar Alkotmánybíróság fogalmazott – valamennyi releváns álláspont megjelenhessék. Meiklejohn ezt így fogalmazta meg: *„[n]em az a fontos, hogy mindenki beszélhessen, mindenki sajtóhoz jusson, hanem hogy minden, ami fontos ki legyen mondva”*²³ (valaki által). Ebben a kontextusban az értelmezés valóban nem az individuum oldaláról közelít, hanem a befogadó közönség oldaláról. A demokratikus nyilvánossághoz hozzáférő polgár az információforrások sokszínűsége alapján megalapozott, megfontolt saját vélemény kialakítására képes. Kizárólag ez az informált polgár válik képesség a demokratikus intézményrendszert működtető mechanizmusokban való részvételre, annak alakítására, ő felel meg az aktív, közügyek iránt felelősséget vállaló polgár eszményének. Természetesen ezzel nem azt állítom, hogy a polgárnak alkotmányosan

²¹ FISS 1996. 50.

²² KOLTAY 2012. 9.

²³ MEIKLEJOHN 1965. 26.

kikényszeríthető kötelessége lenne részt vállalni a közügyekben (éppen ellenkezőleg arra senki nem köteles),²⁴ de azt igen, hogy ilyen polgárok nélkül a demokrácia, mint társadalmi berendezkedés életképtelen lenne.

A plurális nyilvánosság, mint elérendő cél azonban nem jelentheti a megjelenő vélemények egalitását, csupán azok sokszínűségét feltételezi. Bár valamennyi releváns álláspontnak helye van a vélemények (média által is biztosított) piacán, de az már más kérdés, hogy lehetséges-e patikamérlegesen kiegyenlíteni azokat, különösen jogilag kikényszeríteni. S valóban a média demokratikus feladatainak ellátása kapcsán, amely különböző intézmények és eszközök útján valósul meg, a szabályozás rendszerint nem az egyéneknek, hanem az egyes álláspontoknak biztosít hozzáférési lehetőséget. A kiegyensúlyozott, pártatlan hírszolgáltatás, mint közszolgálati kötelezettség például intézményes úton biztosítja a nyílt közvita lehetőségét, s a releváns álláspontok egy-egy exponensük révén való megismerhetőségét. Kivételes eset, amikor a törvény konkrét személyeknek biztosít hozzáférési jogot. Ilyen konkrét jogosultat megillető szólási jogosultságot biztosít példának okáért a sajtóhelyreigazítás intézménye, vagy a választási kampányok során a médiaszolgáltatót terhelő speciális kötelezettség is.

A médiapluralizmus, és a végső cél, a társadalmi nyilvánosság pluralizmusának megvalósulását számos jogi, szabályozási eszköz elősegítheti. A demokratikus közvélemény kialakulását és működtetését támogató eszközök, a pluralizmust elősegítő, lehetséges szabályozási technikák közül az alábbiakat emelem ki: a kiegyensúlyozott műsorszerkesztés elve és követelményrendszere; a sajtó helyreigazítás joga (válaszadási jog); a közszolgálati műsoros tartalmak előírása (közszolgálati intézményrendszer fenntartása, vagy valamennyi médiaszolgáltatóra vonatkozó műsorszerkesztési előírások révén); tulajdoni koncentrációk (vélemény-, médiamonopóliumok) korlátozása; a műsorterjesztők ún. must carry kötelezettsége. Ezek a példaszerűen sorjázott szabályozási instrumentumok a pluralizmus megvalósulásának és fenntartásának tipikus, de természetesen nem kizárólagos garanciái.

Amennyiben elfogadjuk a sajtószabadság pozitív oldalát, vagyis azt, hogy a demokratikus közvélemény megteremtését és védelmét a sajtószabadság egyik legfőbb céljaként azonosíthatjuk, úgy ebből a téziséből a szabadságjog gyakorolhatóságának kereteire, korlátaira nézve is számos konzekvencia származik. Ennek az elemzése azonban már túlterjedne jelen tanulmány keretein.

III. A sajtószabadság fogalom újabb metamorfózis előtt?

Külön kihívást jelent, s vélhetően a közeli jövőben az alkotmányjogi sajtószabadság-paradigma új irányainak megjelenéséhez, új alkotmánybírószági értelmezési keret kialakításához vezet az a technológiai fejlődés, amely a sajtójog klasszikus fogalmainak

²⁴NB. a szabad véleménynyilvánítás jogának szelvényeként is felfogható a hallgatáshoz való jog.

érvényességét részben megkérdőjelezi. Az elmúlt egy évtizedben olyan új platformok, a nyilvánosság új szinterei és az információk elérésének eddig nem ismert technikái jelentek meg, amelyek a sajtószabadság tartalmi összetevőinek, a többdimenziós alapjog jelentéstartományainak további gazdagodását eredményezhetik. A nemzetközi bírói gyakorlatban már számos nyoma tetten érhető ennek a folyamatnak. Itt csak utalni tudok az internetes keresőmotorok sajtójogi megítélésének nehézségeire, vagy éppen a (szolgáltató által nem szerkesztett) kommenteknek teret adó internetes oldalak sajtójogi (szerkesztői) felelősségének problematikájára.²⁵ A jog valódi tartalma a maga teljességében kizárólag annak társadalmi valóságán és korlátain keresztül állapítható meg. A sajtószabadság definiálásának kísérletére is csupán ilyen szempontok figyelembe vételével kerülhet sor.

Felhasznált irodalom

- BAGDIKIAN, Ben H.: Az új médiamonopólium, Complex kiadó, Budapest, 2012.
- BEÉR János: Magyar alkotmányjog (egyetemi tankönyv), készült a Mefesz Jogi Kari Szervezet Jegyzetosztályának házi sokszorosításában, Budapest, 1950.
- BEÉR János (szerk.): Magyar Alkotmányjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1951.
- BEÉR János – KOVÁCS István – SZAMEL Lajos: Magyar államjog, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1960.
- BIHARI Ottó: Államjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.
- DÉR Ferenc: A sajtójogi szabályozás néhány problémája, *Állam és Igazgatás*, XV. évfolyam, 11. szám, 1965. november.
- DICEY, Albert Venn: Bevezetés az angol alkotmányjogba, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1902.
- FALUHELYI Ferenc: Magyarország közjoga, A Karl könyvesbolt kiadása, Pécs, 1926.
- FISS, Owen M: The irony of free speech, Harvard University Press, Harvard, Massachusetts, 1996.
- KENEDI Géza: A magyar sajtójog, úgy amint életben van, Franklin-Társulat, Budapest, 1903
- KOLTAY András: A sajtószabadság jelentése – Egy filozófiai megközelítés, 2012. http://mediatorveny.hu/dokumentum/143/Koltay_A_A_sajtószabadság.pdf (letöltés: 2014. 04. 08.)
- MEIKLEJOHN, Alexander: Political freedom – the constitutional powers of the people. Oxford University Press, New York, Oxford, 1965.

²⁵Vö. 19/2014. (V. 30.) AB határozat, Magyar Közlöny, 2014. 76. szám 10077 – 10092.

RÉCSI Emil: Magyarország közjoga, Kiadja Pfeifer Ferdinánd, Buda-Pest, 1871.

SCHMIDT Péter: Alkotmányjog, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1976.

BÜNTETŐJOGI SZEKCIÓ

F. KISS GABRIELLA

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Filó Mihály PhD, egyetemi adjunktus

A MAGYAR CSŐDBŰNCSELEKMÉNYEKRE VONATKOZÓ HATÁLYOS JOGI SZABÁLYOZÁS

Jelen tanulmány célja a csődbűncselekményekre vonatkozó hatályos jogi szabályozás részleges bemutatása némi jogtörténeti háttérrel és némi külföldi – elsősorban német jogi – kitekintéssel, különös tekintettel a kapcsolódó joggyakorlatra. Tekintettel arra, hogy ezzel a témával számtalan más tanulmány, kommentár is foglalkozik, jelen tanulmány csak a szerző szubjektív orientáltsága által behatárolt témakörökre koncentrálni arra a következtetésre jutva, hogy relatíve milyen szűk is a hazai csődbűncselekmények köre.

I. A magyar csődbűncselekmények köre

A magyar jog a csődbűncselekményeket a Büntető Törvénykönyv egy tényállásában (új Btk.¹ 404. §) jelenleg “Csődbűncselekmény” megnevezés alatt szabályozza². Azok szokásos – német jogi terminológiával élve úgynevezett kríziskategóriák szerinti – csoportosítása szerint megkülönböztetünk fizetésképtelenséggel fenyegető helyzetben elkövetett csődbűncselekményt, fizetésképtelenséget előidéző csődbűncselekményt és fizetésképtelen helyzetben elkövetett csődbűncselekményt, másképpen krízishelyzetben elkövetett vagy krízishelyzetet előidéző csődbűncselekményt. A német jogban a negyedik ide vágó kategória az eladósodottság, ami nálunk nem tényállási elem. Az egyes magyar kríziskategóriák, azaz a fizetésképtelenséggel fenyegető helyzet és a fizetésképtelenség pontos definícióját a Csődtörvény³ adja meg⁴.

¹ 2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről, továbbiakban: Btk. v. új Btk.

² A csődbűncselekmény 1992-ben jelent meg ismét a magyar büntetőjogban csődbűntett néven.

³ 1991. évi II. törvény a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról, a továbbiakban: Csődtv. v. Csődtörvény

⁴ A Csődtv. definiálja a fizetésképtelenség (27. § (2) bekezdés) és a fizetésképtelenséggel fenyegető helyzet (33/A. § (1) bekezdés) fogalmát, taxatív felsorolja azokat a feltételeket, amelyek fennállása esetén az adós fizetésképtelenségnek tekintendő, a bíróság megállapítja fizetésképtelenségét. Például az adós fizetésképtelen, ha szerződésen alapuló nem vitatott vagy elismert tartozását a teljesítési idő lejártát követő 20 napon belül sem egyenlítette ki vagy nem vitatta, és az ezt követő hitelezői írásbeli felszólításra sem teljesítette, vagy például, ha az adóssal szemben lefolytatott végrehajtási eljárás eredménytelen volt. A fizetésképtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkezte az az időpont, amelytől kezdve a gazdálkodó szervezet vezetői előre látták, vagy ésszerűen előre láthatták, hogy a gazdálkodó szervezet nem lesz képes

A fenti tényállás részét, annak külön bekezdését képezi a csődbűncselekmény súlyosabban minősülő esete (Btk. 404. § (3) bekezdés). Súlyosabban minősül egyrészt a stratégiaileg kiemelt jelentőségű gazdálkodó szervezetre⁵ történő elkövetés, másrészt, ha a tényleges vagy a színlelt vagyonsökkenés mértéke különösen jelentős, azaz 500 millió forint feletti. A korábbi Btk.⁶ még úgy fogalmazott, hogy súlyosabban minősül, ha a csődbűncselekmény a gazdasági életben igen súlyos következményekkel jár, mely megfogalmazás kevésbé volt konkrét, mint a hatályos szöveg.

Úgyszintén a fenti tényállás része a hitelező jogtalan előnyben részesítésével elkövetett csődbűncselekmény (Btk. 404. § (4) bekezdés), amely a magyar csődbűncselekmények legenyhébb alakzata. Nem jár vagyonsökkenéssel, csak a felszámolási eljárás jogerős elrendelését követően kerülhet sor megállapítására, és a felszámolási eljárásban kötelező hitelezői kielégítési sorrend⁷ megsértésével történő előnyben részesítést rendeli büntetni. A hitelező jogtalan előnyben részesítésével véget is ér a magyar csődbűncselekmények felsorolása.

II. Külföldi és jogtörténeti összevetés

Ahogy azt Gula József is kiemeli kapcsolódó tanulmányában⁸ a magyar csődbűncselekmények köre meglehetősen szűk mind a külföldi jogi megoldásokhoz, mind a korábbi magyar jogtörténeti hagyományokhoz, és a hitelezői rossz tapasztalatokhoz képest is.

A német csődbűncselekményekre vonatkozó szabályozásra gondolva ott a szándékos elkövetés mellett vegyes bűnösségű illetve gondatlan alakzatok is büntetendők szemben a magyarral, ahol valamennyi fordulat szándékosságot kíván meg, sőt az elkövetői szándéknak ki kell terjednie az eredményre is, azaz arra a két konjunktív feltételre, miszerint az adós gazdálkodó szervezet vagyona ténylegesen vagy színleg csökken és egyidejűleg legalább egy hitelezőnek a kielégítése legalább részben meghiúsul (kivéve hitelező jogtalan előnyben részesítése).

A német büntetőjogban a csődbűncselekmények csoportjához tartozik a könyvviteli kötelezettségek krízishelyzeten kívüli megszegése és az adós jogtalan előnyben részesítése is, amely révén olyan személy is tettes lehet, aki az alapeseti csődbűncselekménynek csak részese lehetne. 2011-ig⁹ nálunk is büntetendő magatartás az úgynevezett adminisztratív csődbüntett, amely a vezető tisztségviselő felszámolási

esedékességkor kiegyenlíteni fizetési kötelezettségeit.

⁵ Csődtv. IV. Fejezet: A stratégiaileg kiemelt jelentőségű gazdálkodó szervezetekre vonatkozó eltérő rendelkezések

⁶ 1978. évi IV. törvény a büntető törvénykönyvről, továbbiakban: korábbi Btk.

⁷ Csődtv. 57.§

⁸ GULA 2008. 9-25.

⁹ 2011. évi CL. törvény az egyes büntető vonatkozású törvények módosításáról

eljárásban elkövetett passzív, együtt nem működő magatartását szankcionálta, 2007-től¹⁰ kezdődően nem a csődbüntett, hanem a számvitel rendjének megsértése tényállása keretében.

A magyar csődbűncselekmények eredménybűncselekmények szemben a német csődbűncselekmény alapesetével (StGB¹¹ 283. § (Bankrott¹²) (1) bekezdés 1-8. pont), mely veszélyeztetési tényállás, annak befejezté válásához elegendő a csődbűncselekmény valamely elkövetési magatartásának krízishelyzetben történő tanúsítása. A szankcionált elkövetési magatartásokat (1-8. pont), melyek nagy valószínűséggel a csődvagygon gazdaságtalan csökkenéséhez vezetnek, az StGB jóval bőbeszédűbben sorolja fel, mint a magyar tényállás.

Úgyszintén differenciáltabb az osztrák csődbűncselekmények rendszere¹³, amely bünteti a hitelezők megkárosítását, azaz, ha az adós vagyont annak beleegyezése nélkül kívülálló vonja el; továbbá a hitelezői érdekek gondatlan megkárosítását; koholt követelés érvényesítését; szavazati jog eladását és vételét (az aktív és passzív vesztegetést); hitelező, fizetéseképtelenségi szakértő megtévesztését; végrehajtási eljárás meghúzását, mely büntetendő magatartások a régi magyar büntetőjogban is fellelhetők. Ebbe a körbe tartozik a korábbi magyar jogi szabályozásból még a csődeljárásban és a csődön kívüli kényszeregyezségi eljárásban elkövetett hűtlen kezelés is.

III. Magáncsőd – elkövetési tárgy

A csődbűncselekményre általánosan jellemző, hogy az a magáncsödre, azaz természetes személyek fizetéseképtelenségére nem terjed ki, hanem kizárólag csak valamely gazdálkodó szervezetet érintő vagyontbukásra, ahol nem önmagában a gazdasági bukás alapozza meg a büntetőjogi felelősséget, hanem a vagyontbukással szoros összefüggésben lévő csalárd vagy más visszaélő magatartás.

Az egyik legjelentősebb különbség a német és a magyar szabályozás között éppen az, hogy míg a magyar jog szerint kizárólag csak gazdálkodó szervezet vagyona is követhető el a csődbűncselekmény, a német jogban természetes személy vagyona is lehet a csődbűncselekmény elkövetési tárgya. Csődtörvényünk definiálja a gazdálkodó szervezet fogalmát a (Csődtv. 3.§ a) pont), az tipikusan gazdasági társaság, és természetes személy akkor sem lehet gazdálkodó szervezet, ha egyéni vállalkozóként gazdasági tevékenységet folytat. A német jogban nincs ilyen megkötés, a német fizetéseképtelenségi törvény természetes személyek gazdasági csődje esetén is irányadó,

¹⁰ 2007. évi XXVII. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény és más büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról

¹¹ Strafgesetzbuch

¹² Csődbe jutás

¹³ GULA 2008. 9-25.

ekkor a gazdasági újrakezdés elősegítése a célja, adott esetben a tartozás egy részének elengedésével.

IV. Jogi tárgy – magánjogi eljárási szabályok

A csődbűncselekmények jogi tárgya külföldi jogi példáknál is – közvetlenül a csődvagyon védelmén (a csődvagyon bármely gazdaságtalan csökkenéstől, a hitelezői érdekek hátrányára történő felhasználástól való megóvásán) keresztül – közvetetten a hitelezők védelme, a gazdasági rendszer szintjén a hitelgazdaság működőképességének a védelme, ezáltal a zavartalan tőkeáramlás biztosítása.

Úgyszintén az adós eszközeinek hitelezői védelmére hivatottak a Csődtv. azon eljárási szabályai, melyek egyrészt a csődvagyon ideiglenes használatát (az adós továbbműködését), másrészt pedig azok elidegenítését (az adós eszközeinek eladását) teszik lehetővé feltételekhez kötötten, mindkét esetben azzal a céllal, hogy a fizetési képtelenségi eljárás költségeinek megtérítése mellett a hitelezői igények kielégítésére minél nagyobb mértékben kerüljön sor.

A csődtörvény rendelkezik a dologi biztosítékkal rendelkező hitelezők külön kielégítésének jogáról is, mely azt jelenti, hogy ezen hitelezői csoport tagjai (az ún. 49/D kategóriás hitelezők) zálogjoguk rangsorában a zálogjoggal megterhelt vagyonelemből minden más hitelező előtt jutnak hozzá követelésükhöz (a vagyonelem értékesítési költségei továbbá egy maximált felszámolói díj kifizetését követően).

A csődtörvény úgyszintén rendelkezik egyrészt az adós vezetőinek, másrészt tulajdonosainak a fizetési képtelenséggel fenyegető helyzet bekövetkeztét követő csődjogi felelősségéről, mely alapján – a korlátolt felelősség áttöréseképpen – a társasági tagok bizonyos feltételek mellett korlátlanul felelnek az adós társaság ki nem elégített fizetési kötelezettségeiért.

V. Csődbűncselekmény csődtörvényhez kapcsoltsága

Hatályos büntetőjogi szabályozásunk a csődbűncselekmények jogerős megállapíthatóságát valamely fizetési képtelenségi eljárás lefolyásához köti hozzá az (5) bekezdés objektív büntethetőségi feltételeivel¹⁴. A büntető tényállás szaktörvényhez kapcsolása azt jelenti, hogy ahhoz, hogy valamely szándékos elkövetési magatartás büntetendő cselekmény legyen az is kell, hogy vagylagosan csődeljárás iránti kérelmet nyújtson be az adós¹⁵ vagy az illetékes bíróság elrendelje a felszámolási vagy a

¹⁴ Új Btk. 404. § (5) bekezdés

¹⁵ Csődtv. 7. §

kényszertörlési vagy a kényszer-végelszámolási eljárást, vagy felszámolási eljárás kötelező elrendelésére valamely oknál fogva ne kerüljön sor.

Egyértelmű, hogy ha az objektív büntethetőségi feltételt a tényállásból hiányozna, ez a hitelezői érdekek magasabb szintű védelmét szolgálná a büntetőjogi felelősség körének jelentős kiterjesztésével. Mind a megelőző hazai büntetőjogban, mind külföldi jogokban találunk arra példát, hogy a büntetőnormához nincs hozzárendelve hasonló eljárási szabály. Például a német jogban az egyik vagylagos (tehát önmagában elegendő) büntethetőségi feltétel az, hogy az adós a fizetéseit beszüntette¹⁶. A fizetések beszüntetése pedig nem feltétlenül azonos a fizetéseképtelenséggel, az a hitelezői kifizetések felfüggesztését jelenti.

VI. Elkövetési alakzatok

A 404. § (1) bekezdés szerinti alakzat a *vétkes gazdálkodás*, aminek eredménye a vagyon tényleges csökkentése vagy a vagyonsokkentes látszatának előidézése az (1) bekezdésben megjelölt elkövetési magatartások valamelyikével. Ebben az esetben a fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzet az elkövetési idő, azaz azon időpont, amelytől kezdődően a gazdálkodó szervezet vezetői előre látták, vagy ésszerűen előre láthatták, hogy a gazdálkodó szervezet nem lesz képes esedékességkor kielégíteni a vele szemben fennálló követeléseket.¹⁷

A 404. § (2) bekezdés a) pont szerinti csődbűncselekmény a Csemegi Kódexből ismert *csalárd bukás*¹⁸, amelyben az (1) bekezdésben részletezett elkövetési magatartások okozati összefüggésben állnak a gazdálkodó szervezet fizetéseképtelenségének beálltával, annak fizetéseképtelenségét illetve a fizetéseképtelenség látszatát idézik elő. Elkövetési ideje a fizetéseképtelenné válás vagy annak látszata bekövetkeztét megelőző idő.

A 404. § (2) bekezdés b) pont pedig a *fedezetelvonó csődöt* írja körül, amelynél az (1) bekezdés szerinti elkövetési magatartások legalább egyike a hitelező részbeni vagy teljes kielégítésének a megghiúsítását idézi elő. Elkövetési ideje a fizetéseképtelenség beálltát követő idő. Az, hogy a fizetéseképtelenségi eljárás elrendelték-e, nem releváns.

¹⁶ StGB 283. § (6) bekezdés

¹⁷ Cstv. 33/A. § (1) bekezdés

¹⁸ A csalárd bukás a törvényben meghatározott cselekményeknek a hitelezők megkárosítására irányuló célzattal történő elkövetése, amely magatartások a hitelezők követelési jogát sértik vagy veszélyeztetik. Ld.: GULA 2008. 9-25.

VII. Elkövetési magatartások

A fenti három elkövetési alakzat elkövetési magatartásai ugyanazok, azok három csoportba szedve helyezkednek el a csődbűncselekmény tényállásában. Ahogy azt már korábban megjegyeztem, valamely elkövetési magatartás kifejtése önmagában nem elegendő ahhoz, hogy az befejezett bűncselekmény legyen, a fenti konjunktív eredmény, továbbá valamely objektív büntethetőségi feltétel fennállása is szükséges a cselekmény büntetendőségéhez. Amennyiben a tényállásszerű eredmény nem egy, hanem több elkövetési magatartás eredménye, úgy az a minősítés szempontjából nem releváns, a több elkövetési magatartás természetes egységet alkot.

Az elkövetési magatartások megjelölése felsorolásszerű az első két pontban [a vagyon egészének vagy egy részének elrejtése, eltitkolása, megrongálása, megsemmisítése, használhatatlanná tétele (404. § (1) bekezdés a) pont), színlelt ügylet kötése vagy kétes követelés elismerése (b) pont)], míg a harmadik, (c) pont) valamennyi egyéb olyan lehetséges magatartást – az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes más módon történő vagyonsökkentést – próbál összefoglalni, mely ugyanazon eredmény okozására alkalmas. (Ilyen például az, amikor valaki a valóságtól eltérően jelentősen leértékelt áron árvereztet el ingóságait a köztartozások kiegyenlítése céljából, miközben újonnan alapított vállalkozása jut hozzá alacsony áron az ingóságokhoz.¹⁹⁾

A második pont nemkívánatos jogügyletet/jognyilatkozatot nevesít, az első pont pedig azon magatartásokat sorolja fel, melyek révén a hitelezői fedezetül szolgáló vagyonelem éppen arra válik alkalmatlanná, hogy az a hitelezői igény kielégítésül szolgáljon azáltal, hogy az nem áll rendelkezésre vagy nem tölti be szokásos funkcióját. A csődbűncselekmény tényállása tartozás fedezetül szolgáló vagyon hiányában nem méríthető ki²⁰, továbbá csalásnak és nem csődbűncselekménynek minősül az ésszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes, eleve tudatos károkozásra irányuló csalárd, mást tévedésbe ejtő cselekmény.²¹

A német elkövetési magatartások is ugyanilyen rendszerben helyezkednek el, azaz a speciális elkövetési magatartásokat követi és ott egyben összegzi is a minden egyéb, csődvagyont csökkentő, gazdasági tevést/nemtevést leíró generálklauszula azzal, hogy ott a speciális elkövetési magatartások köre összehasonlíthatatlanul tágabb. Valamennyi magyar elkövetési magatartás része a német jog szerinti elkövetési magatartásoknak a színlelt ügylet kötése kivételével, azzal azonban, hogy a német jogban külön speciális elkövetési magatartás a mások jogainak színlelése²².

¹⁹ LB-H-BJ-2010-20

²⁰ BH2008. 325.

²¹ BH2011. 188.

²² StGb 283. § (1) 4. pont)

VIII. Fizetéképtelenségi szakértői elkövetői kör

A csődbűncselekmény tényállásának bárki tette lehet, aki az adós társaság vagyonával (akár részlegesen és akár érvénytelen jogügylet alapján) rendelkezni jogosult [(6) bekezdés²³]. Ennek megfelelően a bűncselekmény tette lehet a gazdasági társaság belső ügyrendje szerint rendelkezésre jogosult személy abban az esetben is, ha a vonatkozó cégbírósági változásbejegyzére nem került sor.²⁴

Úgyszintén elkövető lehet a csődeljárásban eljáró vagyonfelügyelő, akinek elsősorban járulékos, ellenőrzési (jóváhagyási) jogosultsága és egyben kötelezettsége van az adós vagyona felett, a vezető tisztségviselő rendelkezési jogának megtartása mellett. A felszámolás fix időpontjától kezdődően bármely (vagyon)nyilatkozatot csak a felszámoló tehet meg (kivéve a felszámolás keretében kötendő egyezséggel kapcsolatos jognyilatkozatokat).

A felszámoló a csődbűncselekmény önálló tette lehet például, ha kétes követelést ismer el a hitelezői igények visszaigazolásakor, nem hajtja be az adós kintlévőségeit, vagy ha nem él 90 napos megtámadási jogával (mely más oldalról a kötelezettsége is) a csődtörvényben meghatározott esetekben²⁵ (ezek: hitelező kijátszására irányuló vagyont csökkentő adósi szerződés vagy jognyilatkozat, ingyenes elidegenítés vagy ingyenes kötelezettségvállalás, hitelező előnyben részesítése), mellyel közvetetten a hitelezők között később felosztható adósi vagyontömeget csökkenti. Így ha a bűncselekmény eredménye nem az adós társaság tagjának vagy képviselőjének, hanem a felszámolónak a magatartásával áll okozati összefüggésben, akkor ez kizárja a tulajdonosi, illetőleg képviselői felelősséget, egyben alapot teremt a felszámoló büntetőjogi felelősségre vonására.²⁶

Felhasznált irodalom

ANGYAL Pál: A magyar büntetőjog kézikönyve 5. kötet. Okirat-hamisítás. Bélyeghamisítás. Védjegybitorlás. Csalárd és vétkes bukás. Budapest 1929.

BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál: Büntetőjog II. Különös Rész. A 2012. évi C. törvény alapján. HVG ORAC Budapest 2013.

BRAUN, E.: Commentary on the German Insolvency Code. Düsseldorf 2006

²³ Új Btk. 404. § (6) bekezdés

²⁴ LB-H-BJ-2011-185.

²⁵ Csődtv. 40. § (1) bekezdés

²⁶ LB-H-BJ-2011-44.

GULA József: Csődbűncselekmények a magyar büntetőjogban és néhány európai állam jogában, PhD értekezés. Miskolci Egyetem Deák Ferenc Jog-és Államtudományi Doktori Iskola 2008

GULA József 2008.: A csődbűncselekmények de lege ferenda. Büntetőjogi Kodifikáció 2008/1. 9-25.

KARSAI Krisztina 2013.: A csődbűncselekmény. (The Bankruptcy Crime) In: Karsai K. (ed.) Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz. Budapest 2013.

KINDHÄUSER, U. 2013. Vor §283 bis §283d. In: Kindhäuser, U.- Neumann, U. – Paeffgen, H-U. Strafgesetzbuch.4. Auflage. Baden-Baden.

KINDLER, P. – NACHMANN, J. (eds.) 2013. Handbuch Insolvenzrecht in Europa. 3. Ergänzungslieferung. München

KÖVÁRI E. 2004. A csődbüntett szabályozása a jelenlegi magyar büntetőjogban. <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/138.4.0>

LACKNER, Karl – KÜHL, Kristian 2011. StGB Kommentar, 27. Auflage. München

MOLNÁR Gábor Miklós 2013.: A csődbűncselekmény. (The Bankruptcy Crime) In: Busch, B. (ed.)

MOLNÁR Gábor: 2009. Gazdasági bűncselekmények. Budapest

TÓTH Mihály – TÖRÖK Gábor 2001.: Csődjog HVG ORAC Budapest 2001.

TÓTH Mihály: Gazdasági bűnözés és bűncselekmények, KJK-Kerszöv. Budapest 2002.

UDVAROS J. 1994.: A hitelező előnyben részesítésének büntette a hatályos német büntetőjogban.” (Offence of extending benefits to creditors in the currently effective German criminal law) *Ügyészek Lapja* 1994/1:16-28.

WEI, C. 2012: The Hungarian Economic Criminal Law in the New Hungarian Criminal Code. *Büntetőjogi Szemle* 2012/3:3-5.

ZÖLDY M. 1930. A hitelezőket károsító bűncselekmények, Budapest

ZWEIGERT K. – KÖTZ, H.: Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen 1996.

Jogszabályok, bírósági döntések

1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

1991. évi IL törvény a csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról

2011. évi CL. törvény az egyes büntető vonatkozású törvények módosításáról

2007. évi XXVII. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény és más büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról

Strafgesetzbuch, German Criminal Code in the version promulgated on 13 Nov. 1998

Bürgerliches Gesetzbuch, German Civil Code in the version promulgated on 2 Jan 2002

Insolvenzordnung, German Insolvency Statute (5 Oct 1994)

Handelsgesetzbuch, German Commercial Code (10 May 1897)

BH1995. 621. / BH2011. 188. / BH2010. 318. / BH2010. 207. / BH2008. 325. I. / BH2008. 325. II. / BH2005. 238. / BH2003. 443. II. / BH2000. 340. / BH1999. 102. / BH1997. 471. II. / BH1995. 621. / BH1995. 555. / LB-H-BJ-2011-44. / LB-H-BJ-2010-149. / LB-H-BJ-2010-74. / LB-H-BJ-2007-14. / LB-H-BJ-2011-185.

LÁRIS LILIÁNA

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Bárd Károly habil. egyetemi docens

AZ EURÓPAI ÜGYÉSZSÉG LÉTREHOZÁSÁRÓL SZÓLÓ RENDELETTERVEZET ÉS A VELENCEI BIZOTTSÁG ÁLTAL MEGFOGALMAZOTT EURÓPAI STANDARDOK

Bevezetés

Az Európai Ügyészség létrehozása már 1998 óta napirenden szereplő kérdés. A Delmas-Marty -féle munkacsoport az ún. Corpus Juris projekt¹ keretében vetette fel a szervezet megalapításának gondolatát az akkori Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelmére. A Lisszaboni Szerződés tette egyértelművé, hogy az Európai Ügyészség már nemcsak elméleti lehetőség, hanem a gyakorlati megvalósítása idő kérdése. Az Európai Ügyészség koncepciója sok vitát váltott ki, és a létrehozásáról szóló rendelettervezet sem kevesebbet. Az Európai Ügyészség megalakulása esetén olyan egyedi és sajátos szervezet lenne, mint amilyen egyedülálló az Európai Unió maga.

A tanulmányban először az Európai Ügyészségről szóló rendelettervezet² legfontosabb szabályait mutatom be, majd a Velencei Bizottság által megfogalmazott, az ügyészségekkel szembeni európai elvárásokat ismertetem. Végül összevetem, hogy a Tervezet mennyiben felel meg a felvetett ajánlásoknak.

Jogalap

A javaslat jogi alapja részben az EUMSZ³ 86. cikke, amely lehetővé teszi, hogy a Tanács az Eurojustból⁴ rendeletben Európai Ügyészséget hozzon létre az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözésére. Egyúttal meghatározza az új uniós intézmény feladatait is, ami az elkövetők felderítésén, felkutatásán, a nyomozás

¹ Az Európai Bizottság felkérésére kidolgozott „európai büntetőtörvénykönyv”, amelynek célja a büntetőjogi jogharmonizáció és együttműködés hatékonyabbá tétele, valamint az egységes védelem kialakítása végett közös alapelvek kidolgozása volt. A végleges változat 1999-re készült el.

² Javaslat a Tanács rendelete az Európai Ügyészség létrehozásáról – Brüsszel, 2013.7.17., COM (2013)534 final, 2013/0255 (APP). - a továbbiakban: Tervezet.

³ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés – HL 2010 C 83, 2010.3.30., 47.

⁴ Európai Igazságügyi Együttműködési Egység, a Tanács 2002/187/IB határozata (2002. február 28.) a bűnözés súlyos formái elleni fokozott küzdelem céljából az Eurojust létrehozásáról – HL 2002 L 063, 2002.3.6., 1.

lefolytatásán és a vádemelésen át a vádképviselőig terjed. Végül kimondja, hogy a rendelet „az Európai Ügyészség jogállását, feladatainak ellátására irányadó feltételeket, a tevékenységét szabályozó eljárási szabályokat és a bizonyítékok elfogadhatóságának szabályait, valamint a feladatai ellátása során végzett eljárási cselekményeinek bíróság általi felülvizsgálatára vonatkozó szabályokat” írja le.

A szabályozás másik jogalapját az EUMSZ 325. cikke adja, amely kimondja, hogy „az Unió és a tagállamok küzdenek a csalás és az Unió pénzügyi érdekeit sértő minden egyéb jogellenes tevékenység ellen ... olyan intézkedésekkel, amelyeknek elrettentő hatásuk van, és hathatós védelmet nyújtanak”.

Szerkezet

A Tervezet egy büntetőeljárási és egy szervezeti törvény sajátos keverékének tekinthető. Szervezeti alapszabály, mert meghatározza az Európai Ügyészség jogállását, felépítését, az európai ügyész és helyettesei, valamint a delegált ügyészek jogállását, feladatait, részben már a belső működés egyes kérdéseire is kitér. Eljárási alaptörvény is, mert többek között az Európai Ügyészség által elvégezhető egyes nyomozási cselekmények és a bírósági felülvizsgálat szabályait is leírja.

De vegyük sorra a legfontosabb cikkeket. Nem a Tervezet felépítésének sorrendjében haladok, hanem előbb a felépítés és a szervezet alapszabályait ismertetem, utána a hatáskört és végül az eljárásra vonatkozó rendelkezéseket.

Szabályok

Szervezet (3-7.cikk)

Az Európai Ügyészség független, decentralizált jogi személyként jönne létre. Független, mert tevékenységét minden befolyástól mentesen köteles ellátni. Sem az európai ügyész, sem helyettesei, sem a delegált ügyészek nem kérhetnek, és nem fogadhatnak el utasítást sem tagállami, sem uniós személytől vagy szervtől. Decentralizált, mert élén az európai ügyész áll, aki egy személyben irányítja a szervezetet, munkájában négy helyettes segíti. Az ő alárendeltségében működnek a delegált ügyészek, tagállamonként legalább egy fő, akik egyúttal a tagállamukban is ügyészek. A feladatok összeütközése esetén az uniós feladat élvez elsőbbséget. Delegált ügyészként az európai ügyész kizárólagos irányítása alatt állnak, csak az ő utasításait és iránymutatásait követhetik. Ennek során teljesen függetlenek a tagállami ügyészi szervektől.

A felmerült koncepciók közül, azaz a teljesen szupranacionális vagy ún. „két kalapos” jogállás között egy köztes megoldást választottak. Az európai ügyész valóban

teljesen független és minden nemzeti hatóság felett helyezkedik el, azonban a delegált ügyészek integrálódnak a hazai ügyészségi szervezetbe, kettős feladatkört látnak el, részben nemzeti, részben uniós ügyészek.

Hatáskör

A Tervezet a 2. cikk b) pontjában az Európai Ügyészség hatáskörébe tartozó bűncselekményeket határozza meg, amikor megadja „*az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények*” fogalmát. Ennek értelmében „*az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények a nemzeti jog által végrehajtott 2013/xx/EU irányelvben meghatározott bűncselekmények*”. A Tervezet visszautal az anyagi jogi szabályokat tartalmazó irányelvjavaslatra.⁵ Az irányelvjavaslat szerint az Unió pénzügyi érdekeit érintő bűncselekmények a csalás, valamint a csaláshoz kapcsolódó bűncselekmények. Kapcsolódó bűncselekmények például a pénzmosás, az aktív és passzív vesztegetés vagy a pénzeszközök tisztviselő általi rendeltetésellenes kezelése.

Az Európai Ügyészség hatásköre szempontjából lényeges kérdés a hozzáadott-értékadóra vagy áfára elkövetett csalás helyzete. Az áfa közösségi bevétel jellegével kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Az egyik álláspont szerint az áfa közvetett bevételi forrása az uniós költségvetésnek, nagyobb része a tagállamokat illeti, így nem tartozik az európai csalás elkövetési tárgyai közé. Ezzel szemben a másik álláspont, amit maga az irányelvjavaslat vagy az Európai Unió Bírósága C-539/09. számú ügyben⁶ hozott eseti döntése is képvisel, az, hogy az Unió pénzügyi érdekeinek fogalma magában foglalja az áfára elkövetett csalásokat is. Az indokolás lényege az, hogy közvetlen kapcsolat áll fenn az áfa bevételek beszedése és az áfa, mint saját uniós bevételi forrás közös büdzsé részére rendelkezésre bocsátása között. A beszedés elmulasztása ugyanis csökkenti az uniós bevételeket, tehát az irányelvjavaslatban írt pénzügyi érdek fogalma az áfára is kiterjed, mint az Unió költségvetése egyik bevételi elemére.

A kérdés az Európai Ügyészség ún. járulékos hatáskörei⁷ szempontjából lényeges. Az Európai Ügyészség hatásköre kiterjed azokra a járulékos bűncselekményekre is, amelyek azonos ténybeli alapokon nyugszanak a hatáskörébe tartozó bűncselekményekkel és az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények a meghatározóak, valamint az együttes eljárás indokolt és szükséges a hatékonyság érdekében. Ha ezek a feltételek nem állnak fenn, akkor a járulékos bűncselekmények kapcsán joghatósággal rendelkező tagállam jár el az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmény kapcsán is. Az áfa-csalások szempontjából tehát a vegyes ügyekben, ha nem az uniós érdek a meghatározó, akkor a tagállam joghatósága feléled. Hogy mit

⁵ Javaslat Az Európai Parlament és a Tanács irányelve az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről – 2012.7.11., COM (2012) 363.

⁶ Európai Bizottság kontra Németországi Szövetségi Köztársaság, EBHT 2011 I-11235.

⁷ Tervezet 12-14. cikk.

takar a „meghatározó bűncselekmény”, illetve az „azonos tényalap” fogalma, a Tervezet adós marad. A „meghatározó bűncselekmény” kapcsán a Tervezet bevezetése (22) pontjában annyi olvasható, hogy támpontul szolgálhat például a bűncselekmény hatásának mértéke a nemzeti, illetve az uniós büdzsére, vagy a sértettek száma, vagy a kiszabható büntetés nagysága.

Hatásköri összeütközés esetén, ha az egyeztetés nem vezet eredményre a tagállami hatóság és az Európai Ügyészség között, akkor az Európai Ügyészség nemzeti hatóságnak tekintendő, és a nemzeti szabályok szerint a tagállami hatóság dönt a kérdésben, mintha belső vita lenne. A Tervezet a hatáskörök megállapítása kapcsán a bírósági felülvizsgálat lehetőségét kizárja.

Eljárás

A Tervezet meghatározza az Európai Ügyészség tevékenységére vonatkozó alapelveket⁸. Ezek közül néhány:

- az Alapjogi Charta tiszteletben tartása;
- a nyomozásban és a vádemelés során a rendelet szabályai az irányadók. Amit a rendelet nem szabályoz, ott a nemzeti jog lép életbe, annak megfelelően, ahol a nyomozási cselekmény vagy vádemelés történik. Kettős szabályozás esetén a rendelet megelőzi a nemzeti jogot;
- pártatlan eljárás, terhelő és mentő bizonyítékok felkutatása egyaránt kötelessége.

A nyomozás lefolytatása (15 – 19. cikk)

A nyomozás megindításának alapjául szolgálhat bármilyen információ, ami valamely nemzeti hatóságtól, uniós intézménytől, szervtől vagy delegált ügyésztől származik, de az Európai Ügyészség maga is beszerezhet, illetve gyűjthet adatokat bármely személytől.

A beszerzett információt minden esetben az európai ügyésznek kell továbbítani, aki nyilvántartásba veszik az adatokat, vagyis felviszik az Európai Ügyészség ügyviteli rendszerébe és ellenőrzik azokat.

Az ellenőrzés eredményeként vagy határozattal elrendelik a nyomozást, vagy egyszerű tájékoztatás formájában közlik a nemzeti hatósággal vagy uniós intézménnyel, amelytől az információ származik, hogy nem indul eljárás.

A Tervezet szövegezése nem egyértelmű, azonban összefüggéseiből arra lehet következtetni, hogy a nyomozás elrendelésére a delegált ügyész önállóan is jogosult.

⁸ Uo. 11. cikk.

A nyomozást akkor kell megindítani, ha „*megalapozottan feltehető, hogy az Európai Ügyészség hatáskörébe tartozó bűncselekményt követnek vagy követtek el.*”⁹ Ha az európai ügyész maga indítja meg a nyomozást, akkor egyúttal kijelöli az azt vezető delegált ügyészt is, vagyis lényegében dönt arról, hogy melyik tagállamban folytassák le a büntetőeljárás.

A nyomozást az európai ügyész nevében és utasításainak megfelelően ténylegesen a delegált ügyész vezeti, aki az egyes nyomozási cselekményeket maga is elvégezheti, vagy bevonhatja a nemzeti bűnüldöző hatóságokat.

A Tervezet 18. cikk (2) és (3) bekezdése alapján lehetőség van arra, hogy határon átnyúló ügyekben a nyomozást vezető delegált ügyész konzultáljon a másik tagállamban elvégzendő nyomozási cselekmény kapcsán az ott illetékes delegált ügyésszel, aki a kért feladatokat vagy maga teljesíti, vagy bevonja a helyi nyomozó hatóságokat. De maga az európai ügyész több delegált ügyészt is bevonhat az ügybe, és akár közös csoportokat is létrehozhat.

A 18. cikk (6) bekezdése alapján a kényszerintézkedéseket elrendelheti az Európai Ügyészség, de azt minden esetben a hatáskörrel rendelkező nemzeti hatóságok foganatosítják. A két legsúlyosabb kényszerintézkedést, az őrizetbe vételt és az előzetes letartóztatást az Európai Ügyészség kérelmére a tagállami jognak megfelelően a nemzeti hatóság rendeli el.

Nyomozati cselekmények (25 – 26. cikk)

Az Európai Ügyészség tevékenysége során az Európai Unió egész területe egységes jogi térségnek tekintendő, vagyis az Európai Ügyészség illetékességi területe minden tagállamra kiterjed.

A Tervezet 26. cikk (1) bekezdése a) – u) pontig terjedő felsorolásban írja le az Európai Ügyészség által elvégezhető nyomozási cselekményeket. Megjelöli például a házkutatást, a lefoglalást, a zár alá vételt, a titkos információgyűjtés különböző formáit, a gyanúsítottak és tanúk beidézését és kihallgatását, a nyilvántartásokhoz hozzáférést vagy a szakértő kirendelését. A megjelöltek közül az arányosság elvének megfelelően azt kell választani, amely révén a cél kisebb korlátozással érhető el.

A felsorolásban nem szereplő nyomozási cselekmény elvégzésére akkor van mód, ha az elvégezni kívánt nyomozási cselekmény lehetőségét az elvégzés helye szerinti nemzeti jog biztosítja. Ilyenkor az adott nyomozási cselekmény végrehajtására a nemzeti jog szabályai vonatkoznak.

⁹ Uo. 16. cikk (1) bekezdés.

A nyomozás befejezése és a vádemelési jogkör (27 – 29. cikk)

Ha a delegált ügyész a nyomozást befejezettnek tekinti, akkor felülvizsgálat céljából benyújtja az ügy összefoglalóját, a vádirat tervezetét és a bizonyítékok listáját az európai ügyészhez. Az európai ügyész az iratok alapján háromféleképpen dönthet, és a delegált ügyészt utasítja:

- az eljárás megszüntetésére, vagy
- a vádemelésre, vagy maga nyújtja be a vádiratot, vagy
- további nyomozásra ad utasítást.

Megszüntetés

Az eljárás megszüntetésének okait tételesen felsorolja a Tervezet, amelyek kapcsán különbséget tesz kötelező és mérlegelhető esetek között.

Kötelező megszüntetési okok a Tervezet szerint:

- a gyanúsított halála,
- a cselekmény nem bűncselekmény,
- a gyanúsított kegyelemben vagy mentességben részesült,
- a nemzeti elévülési idő lejárt,
- a gyanúsítottat ugyanazon tényállás alapján már jogerősen felmentették vagy elítélték az Unión belül vagy az ügyben lemondtak a büntetőjogi igény érvényesítéséről.

A megszüntetési okok közül a legutóbbi igényel magyarázatot. A Tervezet 29. cikkében ír a büntetőjogi igény érvényesítéséről lemondásról. Ennek akkor van helye, ha a gyanúsított megtérítette az okozott kárt és hozzájárul az eljárás e formájához. Lényegét tekintve a gyanúsított elfogadja az Európai Ügyészség által javasolt, egyösszegű pénzbüntetést, amelynek befizetését követően az európai ügyész megszünteti az eljárást. Ez ellen nincs helye bírósági felülvizsgálatnak, vagyis a döntés azonnal jogerőre emelkedik.

Mérlegelhető megszüntetési okok a Tervezet szerint:

- a bűncselekmény kisebb súlya, vagy
- ha nincs elegendő bizonyíték.

Vádemelés

Vádemelés esetén az illetékes nemzeti bíróságot az európai ügyész választja ki szorosan együttműködve az ügyben eljáró delegált ügyésszel. A bíróság, vagyis a joghatóság kiválasztásánál az alábbi szempontok figyelembe vételét írja elő a Tervezet:

- az elkövetés helye, illetve több bűncselekmény esetén, ahol a bűncselekmények többségét elkövették,
- a gyanúsított szokásos tartózkodási helye,
- a bizonyítékok fellelhetőségének helye,
- a közvetlen sértettek szokásos tartózkodási helye.

A joghatóság megválasztása kapcsán szabad mérlegelés illeti meg az európai ügyészt, a vádemelés helye kapcsán a Tervezet nem biztosít jogorvoslati jogot. A Tervezet a bírósági eljárásban a nemzeti ügyészekkel azonos jogállást teremt az európai ügyész és a delegált ügyész számára, ami kiterjed a jogorvoslati szakaszra is.

A bizonyítékok elfogadhatósága (30. cikk)

A bizonyítékok elfogadhatóságánál a kölcsönös elismerés elve jelenik meg. Eszerint a bíróság minden értékelés vagy vizsgálat nélkül köteles elfogadni azokat a bizonyítékokat, amelyek nem sértik az Európai Unió Alapjogi Chartájában foglalt hatékony jogorvoslatihoz, tisztességes eljáráshoz, az ártatlanság vélelméhez és a védelemhez való jogokat. Akkor is köteles elfogadni a bizonyítékokat, ha a nemzeti szabályok szerint eltérő rendelkezések vonatkoznak azok beszerzésére. Annak megítélése, hogy történt-e alapjogsértés, a nemzeti bíróság feladata, ahogyan a bizonyítékok szabad mérlegelése is.

Eljárási biztosítékok (32 – 35. cikk)

A Tervezet eljárási biztosítékokként a gyanúsítottak, a vádlottak és az egyéb érintettek jogait határozza meg.

A gyanúsítottakat és a vádlottakat megilletik:

- az Alapjogi Chartában felsorolt jogok;
- az uniós és a nemzeti jogban meghatározottak szerint:
 - a 2010/64/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv szerinti, tolmácsoláshoz és fordításhoz való jog,
 - a 2012/13/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv szerinti, a tájékoztatáshoz és az ügy anyagaiba való betekintéshez való jog,

- a büntetőeljárás során és az európai elfogatóparancshoz kapcsolódó eljárásokban ügyvédi segítség igénybevételéhez való jogról, valamint valamely harmadik félnek a szabadságelvonáskor történő tájékoztatásához való jogról és a szabadságelvonás ideje alatt harmadik felekkel és a konzuli hatóságokkal való kommunikációhoz való jogról szóló 2013/48/EU irányelv szerinti, ügyvédi segítség igénybevételéhez, valamint őrizetbe vétel esetén harmadik személyek tájékoztatásához és a velük történő kommunikációhoz való jog,
 - a hallgatáshoz való jog és az ártatlanság védelme,
 - a költségmentességhez való jog,
 - a bizonyítékok előterjesztéséhez, szakértők kirendeléséhez és tanúk meghallgatásához való jog,
- a nemzeti jogban biztosított valamennyi eljárási jog.

Az Európai Ügyészség eljárásában érintett más személyeket megilleti a nemzeti eljárásjogban biztosított minden jog.

Bírósági felülvizsgálat (36. cikk)

A Tervezet értelmében az Európai Ügyészség az elvégzett eljárási cselekmények bírósági felülvizsgálata kapcsán nemzeti hatóságnak tekintendő.

Kritikai észrevételek és hozzáadott érték

Kritikai észrevételek

A Tervezet legnagyobb hibája abban rejlik, amire előnyeként leginkább törekedtek. A közös minimumszabályokat kívánták kodifikálni a szubszidiaritás és arányosság elveinek szem előtt tartásával, valószínűleg abból a politikai okból is, hogy találjanak támogatókat a javaslat elfogadására.

Azonban több, lényeges rendelkezés, főleg a fogalommeghatározások emiatt nem elég pontosak. Nem egyértelmű az sem, mely tárgykörökben és milyen terjedelemben kell vagy lehet a nemzeti jogot háttérjogként alkalmazni.

A nemzeti eljárásjogok között is rendkívül nagy a divergencia, például a német büntetőeljárásban nincs nyomozási határidő, így annak meghosszabbításáról sem kell határozatot hozni, valamint nincs a vádemelésre megszabott határidő sem. Az Egyesült Királyságban pedig bűncselekmény-típusonként eltérő elévülési idő van, ha egyáltalán meghatároztak ilyet.

Problematikus az eljárási biztosítékok megítélése és a bizonyítékok elfogadhatóságának vizsgálata is, mivel egy nemzeti bíróság nincs abban a helyzetben, hogy eldöntse, hogy egy másik tagállamban a bizonyítékok beszerzése során betartották-e az Alapjogi Charta szabályait.

Véleményem szerint a Tervezet elfogadását megelőzően mindenképpen szükséges lenne a nemzeti eljárásjogok átfogó harmonizációja, vagy legalább a legfontosabb kérdésekben közös minimum szabályok bevezetése.

Külön kérdés, hogy ha megerősített együttműködés keretében jön létre az Európai Ügyészség, mennyiben lesz képes és objektíve mennyiben lesz lehetősége eleget tenni a vele szemben támasztott elvárásoknak.

Hozzáadott érték

A kritikák ellenére az Európai Ügyészség jelentős értéket képvisel. Létrejöttétől az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményekkel szembeni egységes fellépés várható, valamint felgyorsulhatnak az eljárások és könnyebbé válhat a bizonyítékok beszerzése.

Valószínűsíthetően hatékonyabbá és teljesebbé válna az információáramlás a tagállamok és az Európai Ügyészség között. Az európai ügyész képes lenne összehangolni az egyes nyomozásokat, elkerülhetővé válnának a többes büntetőeljárások, valamint felismerhetőek lennének a több tagállamot érintő bűncselekmények. Ezzel az erőforrásokat koncentráltabban és gazdaságosabban lehetne felhasználni.

Mindennek hatására nőne a bűnüldözés hatékonysága, amely nagyobb visszatartó erővel bírna, így nagyobb mértékben garantálni lehetne a kiadások törvényességét, és ezzel nőne az Európai Unióba vetett közbizalom, valamint közvetett módon az egységes belső piac stabilitása.

A Velencei Bizottság által megfogalmazott európai standardok¹⁰

A Jog a Demokráciáért Európai Bizottság az Európa Tanács alkotmányozási kérdésekben tevékenykedő tanácsadó szervezete, amelyet 1990-ben Velencében alapítottak, innen ered ismertebb elnevezése: Velencei Bizottság.

A Velencei Bizottság két összefoglaló iratban¹¹ rögzítette az ügyészséggel szembeni elvárásokat, javaslatokat, illetve európai standardokat.

¹⁰ Bővebb információ: www.venice.coe.int.

¹¹ „Jelentés az igazságügyi rendszer függetlenségére vonatkozó európai standardokról II. rész” – CDL-AD (2010) 040, Strasbourg, 2011. január 3. és „Az igazságszolgáltatásról szóló „vademeccum” tervezet” – CDL-JD (2008) 001, Strasbourg, 2008. október 14.

Függetlenség

A Velencei Bizottság megállapította, hogy az ügyészségi szervezetrendszerek rendkívül nagy változatosságot mutatnak Európában. A független jogállástól a végrehajtó hatalomba való teljes integrációig terjed a skála. A Velencei Bizottság az ügyészségi struktúrák sokszínűsége miatt általánosságban azt állapította meg, hogy a szervezeti felépítésre vonatkozóan egységes standardok nem határozhatóak meg. Ezért inkább azokra a garanciákra koncentrált, amelyek biztosítják az ügyészségek külső nyomástól és befolyástól mentességét, vagyis függetlenségét. Ezzel a Bizottság támogatja azt az utóbbi években Európa-szerte tapasztalható irányt, hogy az egyes országok igyekeznek minél nagyobb függetlenséget biztosítani az ügyészségeknek, bár erre vonatkozó közös standard és elvárás nincs.

Ugyanakkor az ügyészi függetlenséget határozottan el kell választani a bírói függetlenségtől. Előbbi nem olyan abszolút tartalmú, mint a bíraké, ami részben adódik az eltérő feladatkörből, részben az ügyészségi szervezet felépítéséből.

Hierarchia

Az ügyészi szervezeten belül érvényesül az utasítási jog és az alá-fölérendelt felépítés. A szervezeten belüli hierarchikus modell elfogadható, mivel nemzeti és regionális szinten egységesíti az eljárást, növeli a jobbiztonságot.

Ugyanakkor a demokratikus működés és az egyes ügyész függetlenségének és önállóságának megóvására fontos tisztázni, hogy pontosan mit jelent az utasítási jog, azt ki gyakorolhatja, meddig terjed az ügyész önállósága, milyen kérdésekben dönthet önállóan, és mikor szükséges a felettes ügyész jóváhagyása, mely döntésekre terjed ki a felülvizsgálat, mely döntéseket semmisíthetnek meg, erre ki jogosult és milyen indokból. Alapvetően az utasítási jog általános utasítások adására terjedhet ki, arra nem, hogy egyedi ügyben hogyan járjon el az ügyész.

Fontos kitérni arra, hogy a Velencei Bizottság továbbfejlesztésre szorulóknak tartja a törvénysértő utasítással szembeni biztosítékokat, mert a jelenlegi szabályok nem védnek meg az ilyen utasítások adásától, csupán annak végrehajtásával szembeni tiltakozási lehetőséget biztosítanak és következmények nélkül maradnak. A Velencei Bizottság azt javasolja, hogy ha az alárendelt ügyész jelzi, hogy aggályosnak tartja az utasítást, akkor kötelező legyen azt megindokolni, majd a törvényesség kérdéséről vagy bíróság, vagy független szerv, mint például az ügyészi tanács döntsön.

Kinevezés és felmentés

A következő lényeges pont a kinevezés és felmentés kérdésköre. A legfőbb ügyész kinevezése fontos, mivel az ő személye döntő befolyással bír az egész szervezetre. A

Velencei Bizottság olyan metódus kialakítását javasolja, amelyben a szakmai szempontok is helyet kapnak. Legjobb megoldásnak egy testület felállítását látja, amelynek tagjai között a szakmai és a civil társadalom képviselői egyaránt helyet kapnak. A testület tenne javaslatot a végleges jelöltek személyére, akik közül az arra jogosult szabadon választhatná meg a hivatal betöltőjét. A politizálódás veszélyének csökkentésére és a nagyobb konszenzus elérésére – ha a népképviselői szerv jogosult a végső döntésre – a szavazás során minősített többség alkalmazását javasolja.

A legfőbb ügyész hivatali ideje szólhat hosszabb időre, azonban az újraválaszthatóság lehetősége nélkül.

A legfőbb ügyész elmozdításának okait jogszabályban kell rögzíteni, mint például alkalmatlanság, vagy méltatlan viselkedés. A kinevezéshez hasonlóan egy testület véleményezze, hogy indokolt-e a hivatalából felmenteni.

A legfőbb ügyészen kívüli ügyészek esetében a kinevezés határozatlan időre szól, és ebben, valamint a felmentés, illetve előmenetel kérdésében döntési, de legalább véleményezési joggal rendelkezőként egy független, szakmai testület, mint például az ügyészi tanács felállítását javasolják. Összetételét tekintve a Bizottság álláspontja szerint az ilyen tanács álljon ügyészekből és más jogászokból vagy jogi professzorokból, illetve ha az ilyen testület tagjait a népképviselői szerv választja, akkor alkalmazzon minősített többséget.

Előmenetel és felelősség

Szükséges az előmenetel kapcsán az objektív átláthatóság biztosítása, a továbblépés ne kizárólag a közvetlen felettes véleményén alapuljon. Erre is alkalmas lehet az ügyészi tanács.

Fegyelmi ügyekben, akár csak a legfőbb ügyész esetében, független testület döntsön, amely kapcsán ugyancsak az ügyészi tanács hozható fel megfelelő megoldásnak. Biztosítani kell a meghallgatás jogát az érintettnek, valamint a döntéssel szemben a bírósághoz fordulás jogát.

Az ügyészi függetlenség nem jelent teljes felelőtlenséget. A függetlenség elvét nem sérti, ha a legfőbb ügyész évente jelentés formájában köteles beszámolni a népképviselői szervnek a szervezet munkájáról anélkül, hogy egyedi ügyekre kitérne. Az is elvárható, hogy felelősséggel tartozzon a közkiadásokért és a szervezet hatékonyságáért. De egyértelműen rögzíteni kell, hogy a legfőbb ügyész milyen terjedelemben és milyen témakörökben tartozik elszámolással a népképviselői szerv felé.

Az egyes ügyész kötelezettsége, hogy a jogszabályoknak és a feletteseinek utasításainak megfelelően gyakorolja hatásköreit, az átláthatóság biztosításával, függetlenül és önállóan. Ezt kiegészíti a belső hierarchikus ellenőrzés és a döntések bírósági felülvizsgálata. Utóbbi kapcsán a Bizottság határozottan rögzíti, hogy emberi jogokat

érintő ügyészi intézkedéseknek, mint például fogvatartás vagy házkutatás, bírói kontroll alatt kell maradniuk.

Pártatlanság

A pártatlanság és egyúttal a befolyásmentesség záloga is annak előírása, hogy az ügyész nem lehet tagja népképviselői szervnek, politikai pártnak, politikai tevékenységet nem folytathat, nem lehet vezető tisztségviselő vagy felügyelő bizottsági tag gazdasági társaságban, nem viselhet más állami hivatalt, illetve nem tölthet be más állami funkciót. Továbbá kerülnie kell minden olyan tevékenységet, ami összeférhetetlen lenne ügyészi státuszával vagy a pártatlanság elvével.

Hatáskörök bűnüldözésre korlátozása

Végül, a Bizottság általános javaslatként kívánatosnak tartja, hogy az ügyészség hatásköreit korlátozzák kizárólag a bűnüldözési tevékenységre.

Nem látja ugyan akadályát annak, hogy az ügyész eljárást kezdeményezzen és képviselje fiatalkorúak, idősek, fogyatékos, vagy olyan személyek jogait és érdekeit, akik egészségi állapotuknál fogva önállóan nem képesek ezek védelmére vagy érvényesítésére. Azonban megkérdőjelezi, hogy e feladatokra az ügyész a legalkalmasabb, és nem lenne-e esetleg megfelelőbb egy másik testület, mint például az ombudsman.

Összevetés az Európai Ügyészségre vonatkozó szabályozással

Függetlenség

Alapvetően a Tervezet megfelelő garanciákat nyújt az Európai Ügyészség függetlenségére, azonban ez adott esetben a delegált ügyészek kapcsán talán túl nagy mozgásteret enged. A Tervezet ezt eljárási biztosítékokkal igyekszik kompenzálni, azonban véleményem szerint még így is a képzeletbeli libikóka a terhelti és az ügyészi oldal között utóbbi felé billen.

Hierarchia

Az Európai Ügyészség a nemzeti rendszerekhez hasonlóan a hierarchikus felépítést követi. A delegált ügyész az európai ügyész utasításai alapján végzi a tevékenységét. A Tervezet nem szól az ellentmondás lehetőségéről.

Kinevezés és felmentés

Az európai ügyész és helyettesei kinevezésének szabályai megfelelnek a Velencei Bizottság jelentéseiben írottaknak. Az Európai Bizottság által felállított véleményező testület a nyilvános felhívásra jelentkezőkből összeállítja az előválogatott jelöltek listáját, akik közül a Tanács egyszerű többséggel az Európai Parlament hozzájárulásával nevezi ki az európai ügyészt 8 évre, a státusz nem megújítható. Hasonló a helyettesek kinevezési mechanizmusa is.

A delegált ügyészeknél már nem ilyen egyértelmű a helyzet. A Tervezet a tagállamokra bízta a három jelöltből álló lista összeállítását, amelyen akár olyan személy is szerepelhet, aki a jelöléskor nem ügyész.

Az európai ügyész és helyettesei, valamint a delegált ügyészek felmentése kapcsán a Tervezet viszonylag szűk szavú. Megjelöl két felmentési okot, azonban nem rendelkezik sem a meghallgatás lehetőségéről, sem véleményező testület beiktatásáról.

Előmenetel és felelősség

A Tervezet nem tartalmaz külön szabályokat az előmenetelről. Az 54. cikk (5) bekezdése kimondja, hogy a delegált ügyész betagozódik a nemzeti ügyészi szervezetbe, így a nemzeti előmeneteli szabályok érvényesek rá, és a tagállamok ezt kötelesek biztosítani.

Az Európai Ügyészség évente jelentést készít a tevékenységéről, amit megküld az Európai Parlamentnek, a nemzeti parlamenteknek, a Tanácsnak és az Európai Bizottságnak. Ezen túl az európai ügyész évente egyszer beszámol az Európai Parlament és a Tanács előtt az éves tevékenységéről, és kérésre az Európai Bizottságnak is. Végül, a nemzeti parlamentek is meghívhatják az európai ügyészt vagy a delegált ügyészeket az Európai Ügyészség működésével kapcsolatos általános megbeszélésre.

A fegyelmi felelősségi szabályokról a Tervezet hallgat. Ugyancsak hallgat arról, hogy a delegált ügyészek tevékenysége kapcsán sor kerülhet-e egyfajta felettesi revízióra.

A Tervezet a 11. cikk (5) bekezdésében, egy mondatba összetömörítve lakonikusan szól a pártatlanság elvéről¹².

Hatáskörök bűnüldözésre korlátozása

A Tervezet az Európai Ügyészség hatásköreit egyértelműen és kizárólag az Európai Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények felderítésére, nyomozására és az ezekkel kapcsolatos vádképviselés ellátására korlátozza.

¹² Tervezet 11. cikk (5) bekezdés: „Az Európai Ügyészség pártatlanul jár el az általa folytatott nyomozások során, és valamennyi vonatkozó – terhelő és mentő – bizonyítékot felkutat.”

Összességében elmondható, hogy az Európai Ügyészségről szóló rendelettervezet eleget tesz a Velencei Bizottság által megfogalmazott európai standardoknak, azonban néhány kérdésben indokolt lenne a kiegészítés vagy belső szabályzat megalkotása a megfelelő garanciarendszer biztosítására.

MAROSVÁRI ATTILA

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Gellér Balázs tanszékvezető egyetemi tanár

VESZÉLY 3.0 AVAGY A DEFINIÁLT „EGYÉRTELMŰTLENSÉG”

*„Aki csak akkor határozná rá magát a cselekvésre,
amikor annak minden jövőbeli lehetőségét megismerni,
örökös tétlenségre lenne kárhozthatva.”
Pauler: Bevezetés a filozófiába¹*

Lassan mondhatom, hogy szokásomhoz híven olyan címet választottam, ami mellett nehéz elmenni szó nélkül. Hogy lehet definiált az egyértelműtlenség, vagy, hogy lehet egyértelműtlen, amit már definiáltak? Egyszerűsíttem. Számtalan definíció létezik a veszély vagy valami akként elfogadott állapot megfogalmazására, kérdés, hogy ezen megfogalmazások mennyire helytállóak, illetve helyesek e egyáltalán. Hol és mennyiben találkoznak és különböznek ezen meghatározások. Lehetséges e meghatározni magát a veszélyt, mint absztrakt fogalmat, vagy csak annak bizonyos stádiumait lehet helyesen körülírni? Ami viszont bizonyosan állítható, hogy e kérdések megválaszolásához tisztázni kell a veszély keletkezésének lehetőségeit, létét, illetve magának a fogalomnak az alkotóelemeit. Ahogy említettem, fogalommeghatározásból gazdagon el vagyunk látva, ki egyszerűbben, ki bonyolultabban, halovány vagy épp kardinális eltérésekkel írják, határozzák meg a veszély mibenlétét. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy minden tudományterület a saját specifikuma szerint próbálja definiálni a veszélyt, de semmiképp ne szaladjunk ennyire előre, kezdjük az elejéről.

Először ejtek pár mondatot a létezés kérdésköréről, majd röviden absztraktivitásában vizsgálom a veszélyt, elemzem összetevőit.

Ahogy korábban is, most is kitartok azon álláspontom mellett, miszerint a veszély állandóan létezik, s a keletkezése kizárólag valamilyen új történés következménye lehet. Mi értek keletkezés alatt? A természetben létrejövő változás nagyon ritka, hiszen kevés olyan dolog tud létrejönni pár száz év, tehát földtörténetileg elhanyagolható idő alatt, amelyet, ha nem is értünk, de tisztába tudunk kerülni a keletkezésével. Így egy vulkánkitörés, egy cunami, sőt akár egy földrengés sem nevezhető keletkezésnek, hiszen gondoljunk bele, naponta több ezer apró rengés történik a földön, illetve magmakiáramlás az óceánok mélyén, de ezeket nem érezzük, nem tudunk aktuálisan róla, ugyan ettől még léteznek. A technika fejlődése, illetve az emberi beavatkozás az, ami a legjelentősebb keletkezési forrás, bár tegyük hozzá, hogy világmegváltó

¹ PAULER Ákos: Bevezetés a filozófiába, III. kiadás, Budapest, 1921.

találmányok a cybertéren, s esetleg a hadtudomány territóriumán kívül igen ritkán születnek. Amit viszont biztosan kimondhatunk, hogy ezek a keletkezések új veszélyforrások, vagy a korábbiakat erősítik. Csak egy mondatban utalok vissza korábbi gondolatomra Békés Imre professzor nyomán, mely szerint a fejlődés erodál, tehát bizonyos veszélyforrások a fejlődés következtében a múlt távlatába vésznek², hiszen sehol nem húznak karóba embert, illetve máglyán sem ég el már senki, és tyrannosaurusok sem szaladgálnak, pusztítva Budapest utcáin. De ha a technikánál maradunk, akkor azt is beláthatjuk, hogy sehol nem készítenek kőpattintás módszerével szerszámokat, fegyvereket. Az is kardinális kérdés, hogy a használat hétköznapivá válása képes lehet-e teljes mértékben nullára redukálni a veszélyt, vagy csak egyszerűen távolabbra helyezi a sérelem bekövetkezésének esetleges valószínűségét. Nem véletlenül használom a valószínűség szót a lehetőség helyett, de erről később. Az viszont kijelenthető, hogy amely veszélyforrás egyszer létrejött kevés esetben, s akkor is lassan veszíti el kockázatát. A veszély fejlődési szakaszait, ha úgy tetszik, életpályáját jól szemlélteti a marketing tudományból ismert BCG mátrix³, azzal a különbséggel, hogy míg a mátrix négy eleme, a Kérdőjel (csecsemő), a Sztár, a Fejős tehén, és a Döglött kutya állapotok jellemzően nem ismétlődnek meg egy termék evolúciója során, addig a veszély képes reinkarnálódni az innováció, a technikai fejlődés következtében.

Miért állítom, hogy létezik? Ellentétben Kauser Lipóttal, aki kifejezetten tagadja a veszély létezését⁴, hiszen azt mondja, hogy a veszély fizikai világban való léte spekulatív úton nem bizonyítható, soha senki nem látta, nem érzékelte, empirikus úton nem mutatható ki. Nyilvánvalóan téves ez a megállapítás, hiszen attól, hogy valami nem kézzel fogható, még létezhet. Arisztotelészre kell visszanyúlni ahhoz, hogy bizonyítást nyerjünk. Azt nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy a tárgyi világban minden olyan dolog, amely anyag és forma egységként fogható fel, az valóságosan létező. Actus és potencia – Arisztotelész e két tulajdonsággal bővíti a valóságos dolgok halmazának tulajdonságait, ahol az Actus az aktuális létet jelenti, míg a Potencia a lehetőség szerinti létet, azaz a változásra való képességet jelöli⁵. Ami viszont tény, hogy csak olyan dolog, képes a fejlődésre, a változásra, ami létező. A semmi nem rendelkezik a változás képességével. Így egyértelműen kijelenthető, miután a veszély képes a változásra, így létező.

² BÉKÉS Imre: A gondatlanság a büntetőjogban, KJK., Budapest, 1974. 168-169.

³ BCG mátrix: Marketig alaptétel a termék életgörbe, amelyben négy állapot létezik az életciklus alatt egy produktumnak. Első az úgynevezett Kérdőjel vagy másképp Csecsemő állapot, amikor az adott termék bevezetés alatt áll, pénzt visz, és bizonytalan a létjogosultsága. A második kategória a Sztár csoport, ezek az árucikkek már sikeresek, magasan szárnyalnak, nagy bevételt produkálnak, de befektetést is igényelnek, viszont van még bennük potenciál a növekedésre. Harmadik a Fejős tehének csapata, amelyek nagy hasznot hoznak folyamatosan, de stagnálnak és nincs bennük már az előre lépés valószínűsége. Negyedik a Döglött kutyák csapata, az életciklusuk végén lévő, kivezetésre váró, egyre csökkenő hasznot hozó termékeket tartalmazza.

⁴ KAUSER Lipót: A veszély és felelősség viszonyáról, Attila Nyomda Rt., Budapest, 1941. 3.

⁵ ARNO ANZENBACHER: Bevezetés a filozófiába, Cartaphilus kiadó, Budapest, 2001. 85.

De jöjjön most egy igen érdekes kérdés, a veszély és a tapasztalati valóság vizsgálata egymásra hatásuk szemszögéből. Alapvetően elfogadjuk azt axiómaként, hogy a veszély negatív jelentéstartalmú, tehát valami rosszat, káros következmény eshetőségét rejt magában. Biztos ez, biztos, hogy minden esetben káros a veszély? Vitatom ezt az álláspontot, főleg az előzőekben leírtak okán. A veszély hosszú életciklusa lehetőséget ad az emberiség számára, hogy megismerje természetét, kezelje, sőt hasznosítsa azt, így mondhatjuk azt, nem hogy nem haszontalan, sokszor inkább hasznos. A tűz mindig magában hordozza a rizikót, de borzasztóan hasznos az életünkben, ugyanúgy, ahogy az elektromos áram, vagy a motorizált közlekedés. Mindennek megvan a maga veszélye, de együtt élünk vele, így mondhatjuk, hogy bizonyos veszélyek vállalása teljesen tudatos emberi magatartás. Tehát elvont értelemben az emberek tisztában vannak a cselekvésük eshetőleges kihatásával, de a hozzá fűződő érdek nagyobb, mint a lehetséges rizikó. Nelson Mandelát idézve: „Megtanultam, hogy a bátorság nem a félelem hiánya, hanem a felette aratott győzelem. Nem az a bátor ember, aki nem fél, hanem az, aki legyőzi a félelmét.” Tény, hogy ez a létéből következő gondolatmenet, a büntetőjog számára nem bír relevanciával. Hiszen e jogterület a negatív irányban ható, kvázi „elszabadult” veszélyeket hivatott kezelni. Kizárólag arra kívántam rámutatni, s talán picit ellentmondani többek között Angyal Pál⁶ vagy Auer György⁷ veszélyről alkotott azon nézetének, melyek szerint a veszély kizárólag rossz lehet.

S már el is jutottunk a büntetőjogilag releváns veszély összetevőihez. Angyal Pál a *Veszélyfogalom a büntetőjogban* című értekezésében a fogalommeghatározás szempontjából három kulcsfontosságú összetevőt említ. Első „a valószínű eredmény káros jellege”, a második a tevőképesség, míg a harmadik a lehetőség és valószínűség.⁸ Miután fentebb konkretizáltam, hogy a büntető jogterület beavatkozására az esetleges hátrányos következmények okán van szükség, így nem tartom ésszerűnek fejtegetni, hogy ezen negatív töltetű eshetőségek korlátok közé szorítása egyértelműen elengedhetetlen. Sokkal inkább érdekes az említett két másik összetevő. Nézzük sorban: másodikként jelöli meg a valóságban rejlő tevőképességet⁹. Ez azon oknál fogva érdekes, miszerint Angyal kiegészíti a képességet annak erejével, melyet hatóerőként definiál, viszont így ez nem más, mint az arisztotelészi potencia. A változásra való hajlandóság, illetve képesség valóban magában hordoz egy erőt, amely lehet akár külső, akár belső, hiszen van, amikor valamilyen aktív magatartás kell a folyamat továbbgördüléséhez, de lehetséges, hogy a passzivitás elegendő feltétel az egyébként már mozgásba lendült változás fenntartásához. S ezzel eljutunk az okozatossági elméletek talajára. Meg kell jegyezni, hogy nagyon valóságos Balás P. Elemér: *Az okozatosság büntetőjogi problematikája c.* munkájában¹⁰ kifejtett, és Angyal által is

⁶ ANGYAL Pál: *Veszélyfogalom a büntetőjogban*, MTA Kiadása, Budapest, 1942. 6.

⁷ AUER György: 1948. évi XLVIII. törvény (III. Büntetőnovella), Budapest, 1949.

⁸ ANGYAL Pál: im. 6.

⁹ ANGYAL Pál: im. 7.

¹⁰ BALÁS P. Elemér: *Az okozatosság büntetőjogi problematikája*, MTA Jogtudományi Bizottság Kiadványsorozata 7. szám, Budapest, 1936. 171-178.

helyeselt azon elképzelése, mely szerint az ok-okozati összefüggés nem dogmatikai, hanem jogalkalmazási kérdés¹¹. Mint írja, „a jogdogmatika az okozatosság szempontjából felolvad a beszámítás kérdésében, abban, hogy valamely külső eredmény emberi cselekménynek tekinthető-e.” S miután már korábban megállapítottuk, hogy a büntetőjogilag releváns veszély emberi cselekedeten alapul, annak aktív és passzív formáján, továbbá tudjuk, hogy ezen folyamat a logikára és tapasztalásra épül, valamint a cselekedet beszámítása és a büntetés az objektív változásból következik, így a közrejátszás a leglényegesebb kérdés, amely felmerül az adott ügy megítélésében. Az vitán felül áll, hogy az elméleti okozatosság szembeállítva a gyakorlatival jelentős eltéréseket mutathat, hisz az első esetben külső szemlélő, elméleti síkon keresi a kapcsolatot ok és okozat között a megértés céljából, míg a másodikban az előzőn túl kvázi résztvevőként vizsgálja a benne rejlő potenciált is. Érdekes, hogy az emlékezés elmélet, amellyel már korábbi munkáimban foglalkoztam ebben a szituációban is szerepet kap. Egyértelmű, hogy az agyunk nem tárol le minden információt, sablonokat rögzít, s csak az általánostól eltérő momentumok vésődnek be¹². Igaz ez az okfolyamatra is, miért is ne lenne az, hiszen az emberi gondolkodás ez esetben sem más. Ahogy Angyal írja, bizonyos érdekek okán nem vagyunk kíváncsiak az egész folyamatra, csupán egy részére, amiből számunkra megfelelő, de korántsem biztos, hogy a helyes következtetést levonhatjuk. A többi kvázi érdektelen számunkra. Példával szemléltetve, nem működik a kenyérpíró, az összes érintett az okfolyamat őt érintő epizódjából von le konzekvenciát. A feleség, azt hogy a férj rossz kenyérpírítót vett, a férj azt, hogy a feleség biztosan elrontotta, illetve azt, hogy már a vásárlás pillanatában sem működhetett, az eladó, amikor találkozik a problémával azt, hogy az adott széria hibás, és még hány hasonló szituációt kell átélnie, az üzletvezető azt, hogy miként fogja jóváíratni a selejtes szállítmányt, a gyermek pedig azt, hogy nincs reggelire pírítós. Itt visszakanyarodok az általam annyira szeretett relatív igazság tételre: az igazság relatív, keressünk egy nekünk jót...¹³ Picit furcsa analógia ez, hiszen az előző esetben éppen arról volt szó, hogy az igazság kvázi másodlagos a történet szempontjából, de mindenki a saját megnyugvására kiválasztotta azon részét a folyamatnak, amely őt foglalkoztatta. Angyal ezt a megismeréshez fűződő érdekekkel azonosítja¹⁴. S most csak egy gondolat erejéig kanyarodjunk vissza a létezésre. Az okozati összefüggés, minden esetben feltételez egy kiváltó okot, amely létező, és egy következményt, amely az okból kiinduló folyamat eredménye, okozata¹⁵. Ok és okozat, valamint a létükből levezethető folyamat egymást feltételezik, viszont a függés csak egyirányú, az októl függ az okozat, s az ok alapállapota, statikája és a potenciája, dinamikája határozza meg az okozatot. Ekképp releváns veszélyről akkor beszélhetünk, ha a hátrányos következmény felé ható,

¹¹ ANGYAL Pál: im. 10.

¹² MAROSVÁRI Attila: A befolyásolás művészete, Elek Balázs után szabadon, *Belügyi Szemle* 2012/2. 78-80.

¹³ MAROSVÁRI Attila: im. 78-81.

¹⁴ ANGYAL Pál: im. 14.

¹⁵ SCHÜTZ Antal: A bölcelet elemei, Szent István Társulat, Budapest 1940. 32.

az általam Arisztotelész után potenciának nevezett Angyal-féle tevőképesség és hatóerő a valóságban megjelenik.

A veszély fogalmi elemeinek harmadik, s talán az a legérdekesebb pillére a lehetőség és a valószínűség. Angyal úgy fogalmaz: „a valószínűségnek az a minősége, melynél fogva a benne rejlő tevőképesség és hatóerő felszabadulása, aktualizálódása esetén nem zárja ki, hanem lehetségesnek, sőt valószínűnek jelzi valamely nem kívánatos eredmény bekövetkezését.”¹⁶ Vitathatatlan az álláspont azon része, hogy amennyiben valamely eredmény megvalósulására nincs lehetőség, ergo lehetetlen, úgy bármilyen potencia is lakozik benne, a veszély kiváltására alkalmatlan. Nagyon érdekes, hogy ő is bizonytalan abban a kérdésben, hogy a veszély fogalmának definíciójában, illetve létében lehetőségnek, valószínűségnek vagy mindkettőnek kell szerepelnie. Jelenleg a többek között a Viski László által kreált általánosan elfogadott veszély fogalom a következő: „A veszély = lehetőség a sérelem bekövetkezésére.”¹⁷ Ezt a nézetet osztja többek között Gellér Balázs¹⁸, illetve Blaskó Béla¹⁹, bár ő hozzáteszi, hogy objektívnek kell lenni a lehetőségnek. Továbbá ez olvasható a Belovics Ervin, Békés Imre, Busch Béla, Molnár Gábor, Sinku Pál, Tóth Mihály neve által fémjelzett *Büntetőjog Általános rész* tankönyvben is²⁰. Az említett szerzők elégségesnek ítélik meg a jogtárgy-sérelem bekövetkezésének lehetőségét. Véleményem szerint ezzel pontosan ugyanabba a hibába esnek, mint amibe a jogalkotó ismételten esett a jogos védelem szabályozása során, amikor a szükségességi és arányossági teszt második felét egy módosító indítvány hatására törölte. Lehet furcsa az analógia, de akként látom, ahogy az említett példában a szükségesség nem más, mint eldöntendő kérdés, melyre igen vagy nem a válasz, s ugyanaz a helyzet a lehetőség vonatkozásában, mert valami vagy lehetséges vagy lehetetlen, és ezek alapfogalmak. Ergo, ha a válasz igenlő, akkor még ugyanúgy bizonytalanságban maradunk annak fokát illetően, mert nem tudjuk milyen mértékben, ahogyan az arányosság esetében is. Példával szemléltetve, senki nem gondolhatja komolyan, hogy az Európai Unió hagyná, hogy akár Magyarország kilépjen. Lehetséges lenne? Igen, emlékezzünk amikor Jörg Haider szélsőjobboldali politikus vezette nacionalista párttal koalícióban akart megalakulni az osztrák kormány, az Unió szankciókkal fenyegetve akarta kényszeríteni Ausztriát e lépés elkerülésére. Az osztrák vezetés kiállt, megvédte az ausztriai emberek akaratát, és felvetette az Unióból való kilépés lehetőségét, ha az EU ilyen mértékben kíván beavatkozni a belügyeibe. Tehát a válasz igen, lehetséges lenne. Miért valószínűtlen? Tisztán kell látni azt, hogy gazdasági védelmi politikája a nagyhatalmakkal szemben kizárólag az egységesség területén

¹⁶ ANGYAL Pál: im. 16.

¹⁷ VISKI László – IMRE Iván – TERNAI Zoltán: Közúti közlekedési balesetek elbírálása, KJK, Budapest, 1953. 56.

¹⁸ GELLÉR Balázs József: A magyar büntetőjog tankönyve I., Általános tanok, Magyar Közlöny, Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 127.

¹⁹ BLASKÓ Béla: Büntetőjog, Általános rész, Ötödik kiadás, Rejtjel kiadó, Budapest – Debrecen, 2013. 167.

²⁰ BELOVICS Ervin – BÉKÉS Imre – BUSCH Béla – MOLNÁR Gábor – SINKU Pál – TÓTH Mihály: Büntetőjog, Általános rész; HVG-ORAC, Budapest, 2003.

működőképes. Viszont bármely életképes tag kiválása magát az Uniót veszélyeztetné, hiszen az első fecske felbátorítaná a többit. Arról nem is beszélve, hogy a legjobb példával szemléltetve, Németország esetleges kiválása nemcsak gazdaságilag lenne veszélyes, hanem lehetőséget adna a német népnek a nemzeti öntudatuk újraéledésére, feltörésére, s mint tudjuk, mióta volt az a híres festőjük, Adolf Hitler, a világ nem nézi ezt jó szemmel. Az előzőkből következő a válasz: ugyan lehetséges, de valószínűtlen. Természetesen annyi eltéréssel, hogy az arányos-aránytalan pár – ellentétben az valószínű-valószínűtlennel – egy irányba ható cselekvést tartalmaz, csak más mértékben, míg a másik esetében két irányú eshetőségről beszélünk. Visszatérve az alapgondolathoz, nem csupán mennyiségi különbség van a valószínűség fokozatai között, hanem minőségi is, ennek következménye az, hogy másként értékeli a büntetőjog a különböző mértékű veszélyeket. Úgy vélem nem elégséges elem a fogalom meghatározásánál a sérelem bekövetkezésének lehetősége, szükséges annak a valószínűsége is. Nem kívánom boncolgatni a veszély fajtáit jelen írásomban, de egy példa erejéig nézzük meg az ittas járművezetés bűncselekményét. Töretlen a jogtudomány azon kérdésben, hogy ez a cselekmény absztrakt veszélyhelyzetet idéz elő, tehát már magát a lehetőséget pönalizálni szükséges. Valamiért mégis megfélekedünk arról, hogy ennek a cselekménynek is van valószínűségi mutatója, amely pontosan abból a tapasztalásból következik, hogy az alkohol károsan hat az érzékszervekre, a teljesítőképesre, és százalékosan sokkal magasabb a baleset bekövetkezésének a valószínűsége. Ne felejtsük el, miután veszélyes üzemről beszélünk, egy baleset bekövetkezésének lehetősége akkor is fennáll, ha a vezető nem áll semmilyen befolyásoló szer hatása alatt. Tehát a veszély fogalmának lényegi ismérve a lehetőségen túl a valószínűség.

Ne menjünk el egy igen kardinális kérdés mellett sem, miszerint a lehetőségnek objektíven kell fennállnia. Már korábbi írásomban kifejtettem, hogy önmagában a szubjektum által érzékelt veszély nem valós, nem elegendő. Véleményem szerint: *„válhat szubjektívva a veszély büntetőjogilag releváns módon is, de csak azután, ha a veszélyhelyzet objektív módon létező és meghatározott. A veszélyérzet nem más, mint az objektív változás leképeződése a szubjektumra, így az előbbi a veszély minimum feltétele, illetve a jogalkotás alapja, az utóbbi pedig a veszély maximuma, s mérlegelési kérdés, amely a bíróság hatáskörébe tartozik.”*²¹ Angyal Pál szerint sem elégséges ismérve az objektív lehetőség, mert túlságosan nyitottá tenné a veszély fogalmát. A negatív eredmény megvalósulásának lehetősége esetén, még ha az valószínűtlen is, megállapíthatóvá tenné a veszély fennforgását²². S ezen túl még egy szót sem ejtettem a veszély mérhetőségéről, de az majd egy következő írásom témája lesz.

Összefoglalva, a veszély definiálása távolról sem annyira egyszerű, mint amilyennek tűnik. Számtalan kérdést szükséges alaposan megvizsgálni, elemezni ahhoz, hogy

²¹ MAROSVÁRI Attila: Gondolatok a veszélyről, Jogi tanulmányok, ELTE konferencia kötet I., Budapest, 2012. 297.

²² ANGYAL Pál: im. 19.

eljuthassunk egy korrekt és helytálló veszélyfogalomig. Ezt azért sem szabad elfelejteni, mert azon túl, hogy az alapfogalomból következik a fajták meghatározása, büntetőjogi jogkövetkezmények fűződnek hozzájuk. Arról nem is beszélve, hogy jelentős számú tényállás tartalmaz veszélyre való utalást, így kiemelten fontos e definíció pontos és helyes megalkotása.

Felhasznált irodalom

- ANGYAL Pál: Veszélyfogalom a büntetőjogban, MTA Kiadása, Budapest, 1942.
- Arno ANZENBACHER: Bevezetés a filozófiába, Cartaphilus kiadó, Budapest, 2001.
- AUER György: 1948. évi XLVIII. törvény (III. Büntetőnovella), Budapest, 1949.
- BALÁS P. Elemér: Az okozatosság büntetőjogi problematikája, MTA Jogtudományi Bizottság Kiadványsorozata 7. szám, Budapest, 1936.
- BÉKÉS Imre: Gondatlanság a büntetőjogban, KJK, Budapest 1974.
- BELOVICS Ervin – BÉKÉS Imre – BUSCH Béla – MOLNÁR Gábor – SINKU Pál – TÓTH Mihály: Büntetőjog – Általános rész. HVG-ORAC, Budapest, 2003.
- BLASKÓ Béla: Büntetőjog, Általános rész, Ötödik kiadás, Rejtjel kiadó, Budapest – Debrecen, 2013.
- GELLÉR Balázs József: A magyar büntetőjog tankönyve I., Általános tanok, Magyar Közlöny, Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- KAUSER Lipót: A veszély és felelősség viszonyáról, Attila Nyomda Rt., Budapest, 1941.
- MAROSVÁRI Attila: A befolyásolás művészete, Elek Balázs után szabadon, Belügyi szemle, Budapest 2012/2.
- MAROSVÁRI Attila: Gondolatok a veszélyről, Jogi tanulmányok, ELTE konferencia kötet I., Budapest, 2012.
- PAULER Ákos: Bevezetés a filozófiába, III. kiadás, Budapest, 1921.
- SCHÜTZ Antal: A bölcsélet elemei, Szent István Társulat, Budapest 1940.
- VISKI László – IMRE Iván – TERNAI Zoltán: Közúti közlekedési balesetek elbírálása, KJK. Budapest, 1953.

MAYER ERIKA NOÉMI

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Belovics Ervin PhD, egyetemi adjunktus

AZ EMBERCSEMPÉSZÉS ELKÖVETÉSI ÉS ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATA MAGYARORSZÁGON

A világon mintegy 30-40 millió illegális migráns van.¹ Ez a meglehetősen magas szám persze nem csupán a tiltott határátlépőket foglalja magában, hanem azokat is, akik jogszerű belépők, ámde jogellenes tartózkodókká válnak. Nem vitatható, hogy a jogellenesen belépők és a jogellenesen tartózkodók cselekményének is van társadalomra veszélyessége, azonban annak mértéke – legalábbis Magyarország jogpolitikája szerint – nem éri el a büntetendővé nyilvánításhoz szükséges küszöböt. Azoknak a cselekménye azonban, akik kihasználják az illegális migránsok kiszolgáltatott helyzetét, fokozott veszélyt rejt magában, amely ellen minden lehetséges eszközzel küzdeni kell.

Az illegális migrációra épülő jogellenes cselekmények száma világszerte jelentős. Hazánkban az ilyen jellegű cselekmények szankcionálását három tényállás – az emberkereskedelem, a jogellenes tartózkodás elősegítése és az embercsempészség – hivatott megvalósítani, amely diszpozíciók a nemzetközi elvárásoknak és iránymutatásoknak, így az ENSZ Szervezett Bűnözés Elleni Egyezményének, a Palermói Protokollnak és az Európai Unió Tanácsának a jogellenes be- és átutazáshoz, valamint a jogellenes tartózkodáshoz történő segítségnyújtás meghatározásáról szóló 2002. november 28-i 2002/90/EK irányelvének is megfelelnek.

Az emberkereskedelem és az embercsempészség közötti lényegi különbség abban áll, hogy míg az embercsempészség – amely segítségnyújtó jellegű tevékenység – azonnali, vagy legalábbis rövid időn belül realizálódó haszonnal kecsegtet, addig az emberkereskedelem révén elérhető haszon csak később, a sértett eladásakor ölt testet. A jogellenes tartózkodás elősegítésétől pedig az határolja el az embercsempészséget, hogy amíg a jogellenes tartózkodás elősegítésének elkövetője jogtalan vagyoni haszonszerzés végett kizárólag a jogellenes belföldön tartózkodáshoz nyújt segítséget, de a törvényben meghatározott külföldi személynek az országba belépését semmiféle módon nem segíti, addig az embercsempész magatartása – amely nem feltétlenül jogtalan vagyoni haszonszerzést céloz – nemcsak a belföldön tartózkodást, hanem akár az országba belépő, akár onnan kilépő oldalon az államhatár tiltott vagy meg nem engedett módon való átlépését segíti, és cselekménye akár olyan személy jogellenes határátlépését is segítheti, akinek a belföldön tartózkodása egyébként nem jogellenes.²

¹ <http://archive.today/evFh8> - Windt Szandra előadása az ELTE-ÁJK Kriminológia TDK-n

² BH2011. 157.

A doktori képzés megkezdésekor a szervezett bűnözést, nem pedig az embercsempészséget választottam kutatási témául, az embercsempészséghez mégis eljutottam a bűnszervezetekkel összefüggő kutatásaim során. Az ugyanis közismert tény, hogy a nemzetközi bűnszervezetek által kedvelt bűncselekmény az emberkereskedelem, hiszen az kiválóan alkalmas a szervezett bűnözői csoportok fő céljának – a vagyoni haszonszerzésnek – az elérésére. Az azonban már kevésbé ismert tény, hogy hazánkban a bűnszervezet tagjaként elkövetett bűncselekmény miatti bűnösséget megállapító ítéletek kiemelkedő többségében az eljárás tárgya embercsempészet volt. Ennek oka pedig éppen az, ami miatt rövid kis értekezésem akár a „szükségszerű bűnszervezet” címet is viselhetné, hiszen egy nagyobb volumenű embercsempészség büntetése az elkövetéséhez elengedhetetlen több elkövető szoros, összehangolt, a feladatokat egymás között precízen megosztott együttműködése. Természetesen ez az együttműködés nem minden esetben bűnszervezet formájában ölt testet, de az kijelenthető, hogy a társas elkövetés rendszerinti velejárója az embercsempészségnek.

A kifejtetteket az is alátámasztja, hogy a bűnszervezet hatályos törvényi definíciójának elemeit konkrét tartalommal kitöltő bírói gyakorlat túlnyomó többségében olyan bírósági határozatok³ eredménye, amelyek embercsempészség büntetében állapították meg a vádlottak bűnösségét. Így embercsempészet büntette miatt folyt az a büntetőeljárás, melyben a bíróság elvi élel mondta ki, hogy a bűnszervezetben való bűnelkövetés a cselekmények tárgyi ismérve, ezért ha azzal az elkövető az elkövetéskor tisztában volt, akkor egyetlen közreműködése is bűnszervezetben elkövetett bűncselekménynek minősül.⁴ Ugyanígy embercsempészség büntette miatt folyt az a büntetőeljárás is, amelyben szintén elvi bírósági határozat⁵ született. Ez azt rögzítette, hogy a bűnszervezet jellemzőinek – így a hosszabb időre szervezettségnek is – kizárólag a bűnszervezet oldalán kell fennállniuk, ezért egy már működő embercsempész bűnszervezethez eseti jelleggel, egyetlen cselekményben való részvétellel is lehetséges kapcsolódni. A bűnszervezetben való elkövetés megállapíthatóságának tehát nem feltétele, hogy az elkövető a bűnszervezet tagja legyen, még kevésbé az, hogy ismerje annak struktúráját, belső hierarchikus viszonyait. Az elkövetőnek a körülmények alapján csupán azt kell tudnia, hogy azt a súlyosabb megítélésű szándékos bűncselekményt, melyhez saját bűnös tevékenységével kapcsolódik, olyan bűnözésre alakult csoport hajtja végre, amely a bűnszervezet kritériumainak megfelel.

Az Országos Kriminológiai Intézetben 2002-ben lefolytatott kutatás eredményeként az embercsempészség szervezettsége szempontjából három kategória különböztethető meg:⁶ az ún. alkalmi csempész, a kisméretű, de jól szervezett csoportok és a szervezett

³ BH2011.299., BH2003.6., BH2009.96., BH2002.173.

⁴ EBH2006.1385.

⁵ EBH2005.1288.

⁶ <http://archive.today/evFh8> – Windt Szandra előadása az ELTE ÁJK Kriminológia TDK-n

nemzetközi embercsempész hálózatok. A tarifák egyrészt a távolsághoz, másrészt a kiszolgáltatottság fokához igazodnak. Aki jogellenes határátlépésre szánja el magát, az ezt jellemzően vagy anyagi, vagy politikai okból teszi. Országából – amely rendszerint hazánktól keletre található – Nyugat-Európába szeretne illegálisan belépni, és minél kiszolgáltatottabb és kétségbeesettebb, annál nagyobb lesz a költség. 1998 novemberében egy bűnszervezet 55 bangladesi állampolgár Magyarországra történő illegális bejuttatását fejenként ezer dollár összegért vállalta. Az embercsempészségből származó hasznot 2002. évben világszinten 5-6 milliárd dollárra becsülték.

E körben persze meg kell említeni azt is, hogy egyetlen elkövető alkalmi segítségnyújtása egyetlen csempészett részére is a bűncselekmény megállapítását, illetőleg a bűnösség kimondását eredményezi, a tényállásnak sem a vagyoni haszonszerzés, sem a társas elkövetés nem alaptényállási eleme, azonban nyilvánvaló, hogy az előbbi realizálását az utóbbi jelentősen megkönnyíti.

Az, hogy az államhatár jogellenes átlépéséhez joghatás fűződjön, már az államalapítással felmerült,⁷ igaz akkor még nem büntetőjogi kontextusban. A büntetőjogi szankcionálás komolynak nevezhető igénye egészen a XX. század közepéig nem alakult ki hazánkban, így e vonatkozásban a Csemegi-kódex még nem tartalmazott rendelkezéseket. Az állam jogellenes elhagyásának, illetve az országba jogellenesen történő belépésnek a jelentősége a világháborúk miatti migrációs hullám fellendülése miatt az 1900-as évek közepére erősödött meg annyira, hogy a jogalkotó szükségesnek ítélje az ilyen cselekmények, illetve az ezekhez történő segítség nyújtásának pönalizálását.

A kriminalizáció első lépcsőfokát a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény⁸ jelentette, amely mind a tiltott határátlépést, mind az embercsempészséget, mind pedig ezek feljelentésének elmulasztását büntetni rendelte, és míg a tiltott határátlépő hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel volt büntethető, addig az embercsempész két évtől nyolc évig. Látható tehát, hogy a jogalkotó a segítségnyújtást a kezdetektől veszélyesebbnek ítélte a társadalomra, mint magát az alapcselekményt, amihez az társul. Ez az értékrend fő vonalában a mai napig változatlanul fennáll, azonban az arányok jelentős mértékben eltolódtak azzal, hogy a tiltott határátlépés napjainkra szabálysértéssé „gyengült”. Igaz ugyan, hogy az embercsempészség büntetése alapesetének büntetési tétele is csökkent,⁹ azonban annak minősített esetei büntetési tétele kettőtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés.

Az 1961. évi Btk. 204.§-a a közbiztonság és a közrend elleni bűncselekmények fejezetébe illesztve határozta meg az embercsempészség törvényi tényállását, amelynek

⁷ „...ha valaki szilaj gerjedelmében az ő felesége utálása miá elhagyja hazáját, minden a mit a férj bir vala, legyen az asszonyé.” (Szent István Király Dekrétomai)

⁸ A továbbiakban: 1961. évi Btk.

⁹ Az alapeset jelenleg három évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető.

értelmében az követte el az embercsempészsés büntettét, *aki tiltott határátlépéshez üzletszerűen segítséget nyújtott, erre ajánlkozott, vagy összebeszél.*

Ezen törvényi tényállás megalkotása kiemelkedő jelentőségűnek mondható, hiszen úgy fektette le az embercsempészsés dogmatikai alapjait, hogy az a későbbiek folyamán – az elkövetési gyakorlat alakulásához igazítandó – csupán kisebb korrekciókra szorult. Igaz ugyan, hogy erre számos alkalommal került sor: a jogalkotó a törvényi tényállás megjelenése óta eltelt fél évszázad alatt számtalan minősítő körülményt fűzött az alapesethez, az üzletszerűséget¹⁰ mint alaptényállási elemet száműzte, elvetette a szubszidiaritás elvének alkalmazását, sőt az Európai Közösségekhez történő csatlakozás okán a védett jogtárgy körét is kibővítette, ennek ellenére azonban a dogmatikai alapok a szabályozás kezdetei óta rendkívül szilárdak. A bűncselekményt a büntető anyagi jogban történt megjelenése óta két fő vonás jellemzi. Egyrészt az elkövetési magatartás sui generis büntetni rendelt részesi – és kezdetben még előkészületi – tevékenység, másrészt ezen elkövetési magatartás pontosan meghatározott alapcselekményhez – a tiltott határátlépéshez – kapcsolódik. Ez a két fő vonás a hatályban lévő törvényi tényállásban is jelen van.

Az embercsempészsés büntettének törvényi tényállása az 1961. évi Btk. 1962. július 1. napján történt hatályba lépését követően egészen a törvénykönyv hatályon kívül helyezéséig, vagyis 1979. június 30. napjáig változatlan formában állt fenn. Ezen időszakban egyetlen alkalommal sem került sor annak módosítására, azonban a jogalkotó a törvényi tényállást a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvénybe¹¹ már megváltoztatott formában illesztette be.

Az embercsempészsés büntette az új kódexben az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasági elleni bűncselekmények fejezet rendészeti bűncselekmények címében – alapcselekményét, a tiltott határátlépést követően – a 218.§-ban került elhelyezésre, ami tekintettel arra, hogy a bűncselekmény védett jogtárgya a határrendészet zavartalan működéséhez fűződő társadalmi érdek, indokolt rendszertani változtatás volt a jogalkotó részéről. A tényállásnak a rendészeti bűncselekmények közötti kodifikálásával a jogalkotó előtérbe helyezte azt, hogy a törvényi tényállás keretdiszpozíció. Ugyan a törvényi tényállás keretdiszpozíció jellege az 1989. évi módosító novelláig csak közvetetten érvényesült, a törvényi tényállás ugyanis addig nem közvetlenül – csupán az alapcselekményhez kapcsolódás folytán – hívta fel a keretdiszpozíciót kitöltő jogszabályokat.

Az 1978. évi Btk. szövegezése szerint az követte el az embercsempészsés büntettét, *aki tiltott határátlépéshez vagyoni haszonszerzés végett vagy az ilyen cselekményeket elősegítő szervezet tagjaként vagy megbízásából segítséget nyújt, erre ajánlkozik vagy vállalkozik.* Az új tényállás – mint azt korábban hangsúlyoztam – az alapokat változatlanul hagyta, az alapcselekmény továbbra is a tiltott határátlépés volt, az

¹⁰ Az üzletszerűség fogalma az 1961. évi Btk. óta változatlan szöveggel van hatályban.

¹¹ A továbbiakban: 1978. évi Btk.

elkövetési magatartás pedig sui generis büntetendő bűnsegédi, illetőleg előkészületi cselekmény, mindemellett pedig a jogkövetkezmények tekintetében a vagyonekobzás és a kitiltás alkalmazhatóságának lehetőségét is fenntartotta a jogalkotó.

Az ekkor hatályba léptetett változtatások indoka az 1961. évi Btk. alkalmazása idején kialakult, és a jogalkotó által a kodifikáció során értékelt elkövetési gyakorlatban keresendő. A jogalkotó egyrészt felismerte, hogy az embercsempészség büntetettének elkövetése rendszerint szervezett formában történik, másrészt azt, hogy az ilyen elkövetőknél felesleges annak vizsgálata, hogy ők maguk vagyoni haszonszerzés céljából jártak-e el, vagy őket valamely más ok vezette az együttműködésre, hiszen a szervezetben közreműködésük mindenképpen jelentős fokban veszélyes a társadalomra.¹² Emiatt abban újított a jogalkotó, hogy az egyrészt száműzte és minősítő körülménnyé alakította az üzletszerűséget mint alaptényállási elemet, helyette pedig alaptényállási elemként vagylagosan rögzítette a vagyoni haszonszerzési célzatot, illetve a meghatározott szervezethez kapcsolódó motívumot. Hangsúlyozandó továbbá, hogy a jogalkotó a kialakult elkövetési gyakorlatra tekintettel hagyta meg a lehetőségét a kitiltás alkalmazhatóságának, figyelemmel arra, hogy a gyakorlati tapasztalat szerint az embercsempészek gyakran a helyismeretük felhasználásával segítik elő a tiltott határátlépést, így ezen büntetési nem alkalmazása a speciális prevenció közvetlen eszközévé válhatott volna, azonban az ítélkezési gyakorlat szerint a kitiltás nem vált általános alkalmazott szankcióvá.¹³

Az 1978. évi Btk. keretein belül a törvényi tényállás a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény¹⁴ hatálybalépéséig összesen öt alkalommal esett át módosításon, amelyek közül négyet¹⁵ az elkövetési gyakorlat alakulása indokolt.

Az 1989. évi XXVIII. törvény 1990. január 1. napjától kezdődő hatállyal módosította a törvényt, a rendszerváltás nyomán valamelyest lazult¹⁶ a szabályozás. A jogalkotó egyrészt dekriminalizálta az embercsempészség büntette feljelentésének elmulasztását, másrészt végleg száműzte a törvényi tényállásból az üzletszerűséget, végül pedig beiktatta a bűncselekmény enyhébb elbírálás alá eső vétségi alakzatát. Ez utóbbi szerint embercsempészség az is, ha valaki *vagyoni haszonszerzési célzat nélkül, szervezett csoportokon kívül állva nyújt segítséget a Magyar Köztársaság államhatárának engedély nélküli vagy meg nem engedett módon történő átlépéséhez*. A jogalkotó így részlegesen szakított azzal a szabályozással, hogy a tiltott határátlépéshez mint alapcselekményhez kösse az embercsempészséget, azonban ez a szakítás csupán

¹² A törvényhez fűzött miniszteri indokolás

¹³ A törvényhez fűzött miniszteri indokolás

¹⁴ A továbbiakban: új. Btk.

¹⁵ Az 1993. évi XVII. törvény nyomán 1993. május 15. napjától kezdve az embercsempészséghez kapcsolódó mellékbüntetések közül a jogalkotó kiemelte a vagyonekobzást, tekintettel arra, hogy az ezen naptól kezdve már nem kizárólag a törvényben meghatározott esetekben volt alkalmazható, hanem általános jelleggel a haszonszerzési célból elkövetett cselekményeknél, végrehajtandó szabadságvesztés kiszabása esetén.

¹⁶ A módosító novella dekriminalizálta például a hazatérés megtagadásának bűncselekményét.

látszólagos volt. Az 1989. évi XXVIII. törvény – a rendszerváltás hozományaként – a tiltott határátlépés bűncselekményét is módosította, és annak kizárólag a fegyveresen történt elkövetését tartotta meg bűncselekményként, egyidejűleg pedig létrehozta a tiltott határátlépés szabálysértését, amelynek tényállása szó szerint megegyezett a vétségi alakzat tényállásában foglaltakkal, így az embercsempészség alapcselekménye továbbra is a tiltott határátlépés, annak vagy büntetési, vagy szabálysértési alakzata.

A következő törvényi tényállást is érintő módosításra 1997. szeptember 15. napján kezdődő hatállyal került sor, ekkor a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 1997. évi LXXIII. törvénnyel alkalmazott – a társadalomra veszélyesség hangsúlyozása mellett – változtatásokat a kodifikátor. A módosító novella büntetendővé nyilvánította az embercsempészség előkészületét is, mert az államnak a határforgalom rendjéhez fűződő érdeke egyaránt fontos mind az állam belső biztonsága, mind a más államokkal való együttműködés szempontjából.¹⁷ Ezen túlmenően a novella minősítő körülményként határozta meg a bűnszervezet tagjakénti elkövetést, ezzel pedig értelemszerűen kikerült az alaptényállásból a szervezethez fűződő kapcsolat mint motívum, ugyanakkor a vagyoni haszonszerzési célzat a vétségi alakzatnak is részévé vált.

Az 1998. évi LXXXVII. törvény volt a sorban a következő, amely változásokat hozott. Ez 1999. március 1. napjától kezdődő hatállyal – az embercsempészség bűncselekménye tényállásának tartalmát érintetlenül hagyva – megemelte az egyes esetekben kiszabható büntetési tétel kereteit.

Az 1978. évi Btk. keretein belül végül a 2001. évi módosító novellával nyúlt a jogalkotó utoljára a tényálláshoz, ekkor azonban 2002. április 1. napjával szerkezetileg változtatta meg a bűncselekmény törvényi tényállását. Az ekkor hatályba lépett szöveg végül egészen az új Btk. hatálybalépéséig érintetlen maradt. Ezen módosítás alkalmával a kodifikátor átalakította az embercsempészségnek mind az alapesetét, mind pedig a minősített eseteit. Az embercsempészség új tényállása az államhatár engedély nélkül vagy meg nem engedett módon történő átlépéséhez nyújtott segítséget rendelte büntetni, amely a korábbi vétségi alakzat célzat-mentesített verziója volt. Hangsúlyozandó, hogy míg a korábbi tényállások kifejezetten a Magyar Köztársaság államhatárának jogellenes átlépéséhez történt segítségnyújtást szankcionálták, addig a módosítással hatályba léptetett törvényi tényállás szakított ezzel a hagyománnyal, és a büntetőjogi védelmet valamennyi államhatárra kiterjesztette. Az alapcselekmény – bár ennek nevesítésére nem került sor – a tiltott határátlépés szabálysértésére szűkült, mivel a jogalkotó a tiltott határátlépés bűncselekményére vonatkozó rendelkezéseket hatályon kívül helyezte abból a megfontolásból, hogy aki fegyveresen lépi át az államhatárt, adott esetben megvalósítja a lőfegyverrel visszaélést, amelyet a törvény két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel fenyeget.¹⁸

¹⁷ A törvényhez fűzött miniszteri indokolás

¹⁸ A módosító törvényhez fűzött miniszteri indokolás

A módosítás mellőzte továbbá az alaptényállásból a vagyoni haszonszerzési célzatot, és azt a (2) bekezdésben minősítő körülményként szabályozta. A célzat mellőzését elsősorban gyakorlati bűnüldözési tapasztalatok indokolták, amelyek szerint ugyan az államhatár jogellenes átlépéséhez általában – de nem szükségszerűen – vagyoni haszonszerzés céljából nyújtanak segítséget, ennek a bizonyíthatósága azonban véletlenszerű körülményektől függ, és sok esetben sikertelen. A módosító novella mellőzte továbbá a „*bűnszervezet tagjaként vagy megbízásából*” elkövetést mint minősítő körülményt, tekintettel a bűnszervezetben elkövetés aktuális szabályozására. A jogalkotó egyidejűleg azonban új minősítő körülményeket iktatott a törvényi tényállásba, így a csempészt személy sanyargatásával történő elkövetést, a fegyveresen történő elkövetést, és az elkövetési gyakorlathoz igazodva a több személynek segítséget nyújtva történő elkövetést, végül az üzletszerűséget is visszaemelte a minősítő körülmények közé. Az embercsempészes tényállásának ezen átalakítása már megfelelt a Schengeni Végrehajtási Egyezmény 27. Cikke 1. pontjának, amely szerint: „*A Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megfelelő büntető intézkedéseket vezetnek be mindazokkal szemben, akik haszonszerzés céljából külföldieknek segítenek, vagy kísérletet tesznek az ilyen segítségre annak érdekében, hogy a Szerződő Félnek a külföldiek beléptetésére és tartózkodására vonatkozó törvényei megsértésével, ennek a területére külföldiek belépjenek, vagy ott tartózkodjanak.*”

A 2001. évi módosítással hatályba léptetett törvényszöveg több mint egy évtizeden át szolgálta a bűnüldözési célokat, és mondhatjuk, hogy szolgálja ma is, hiszen az új. Btk. hatálybalépésével az alaptényállás lényegében nem változott, „*az engedély nélkül, vagy meg nem engedett módon*” történő átlépés helyett a „*jogszabályi rendelkezések megszegésével*” történő átlépés vált alapcselekménnyé, ezzel még inkább kifejezésre juttatva a tényállás keretdiszpozíció jellegét. Emellett az új kódexben a minősítő körülmények kiegészültek a felfegyverkezve, illetve a bűnszövetségben történő elkövetéssel.

A jogalkotó a jelenleg hatályos büntető törvénykönyvben az embercsempészes bűntettét a kódex XXXIV. fejezetében, a közigazgatás rendje elleni bűncselekmények között helyezte el, amely az új törvény szerkezetére figyelemmel megfelel az 1978. évi Btk. szerinti elhelyezésének. Az új Btk. 353.§ (1) bekezdése értelmében az követi el az embercsempészes bűntettét, aki államhatárnak más által a jogszabályi rendelkezések megszegésével történő átlépéséhez segítséget nyújt. Mint arra már korábban utaltam, a jelenleg hatályos diszpozíció szerint nem Magyarország államhatárának jogellenes átlépéséhez, hanem bármely államhatár jogellenes átlépéséhez történő segítségnyújtást szankcionálja büntető kódexünk.

A bűncselekmény elkövetési magatartása a segítségnyújtás, amellyel a jogalkotó bűnsegédi magatartást minősít sui generis tettesi cselekménynek, így e körben minden olyan magatartás tanúsítása esetén megállapítható a bűncselekmény, amely egyébként bűnsegély megállapítására lenne alkalmas, legyen az akár fizikai vagy pszichikai

bűnsegély. A tanúsított magatartásnak azonban mindenképpen aktívnak kell lennie. Így tettesként követi el a bűncselekményt, aki a külföldről érkező illegális határátlépők szándékának és úti céljának ismeretében vesz részt e személyek elszállításában, ellátásában, azért, hogy végül Németországba illegálisan bevándorolhassanak.¹⁹ Itt jegyezném meg, hogy a bűncselekmény rendbelisége nem a csempészett személyek számához, hanem az érintett államhatárok számához igazodik, a több személynek segítséget nyújtva történő elkövetés – mivel a gyakorlatban ez a jellemző – a bűncselekmény minősített esete.

Figyelemmel arra, hogy a tiltott határátlépés szabálysértésének²⁰ elkövetési magatartása az engedély nélküli, vagy meg nem engedett módon történő határátlépés, ami tulajdonképpen azonos a jogszabályi rendelkezések megszegésével történő átlépéssel, az embercsempészség továbbra is a tiltott határátlépéshez kapcsolódó bűncselekmény. Természetesen a csempészett személy oldalán a tiltott határátlépés szabálysértésének befejezettsége, sőt annak kísérleti szakba juttatása sem szükséges ahhoz, hogy az elkövető büntetőjogi felelőssége megállapítható legyen, hiszen az embercsempészség nem járulékos jellegű bűncselekmény, az akkor is megvalósul – és befejezett –, ha a szabálysértés előkészületéhez kapcsolódik. Az embercsempészség tehát tevékenységi bűncselekmény és a jogellenes magatartás tanúsításával – a segítségnyújtással – befejezetté válik.²¹ Annak a terheltnek a cselekménye tehát, aki a Magyarországon helyismerettel nem rendelkező migránsokat – akiknek célja a továbbjutás Nyugat-Európába – a társaival a határ magyar oldalán már várja, és az ország belsejébe eljuttatja, nem más, mint a tiltott határátlépéshez nyújtott segítség, hiszen a segítségük nélkül a migránsok aligha jutottak volna be az ország belsejébe. Az a büntetőjogi felelősség szempontjából közömbös, hogy végül az illegális migránsok kilépnek-e az országból, hiszen az embercsempészség büntette már a segítségnyújtásának megkezdésével befejezetté válik, így amikor az elkövetési magatartás a csempészett személyek szállításában áll, annak megkezdésével a bűncselekmény befejezett, még abban az esetben is, ha a csempészett személyek nem jutnak még az államhatár közelébe sem. A bűncselekmény így kísérleti szakban csak akkor rekedhet, ha az elkövető segítséget még nem nyújtott ugyan, de az érintett személyekkel a kapcsolatot már felvette. Azokban az esetekben tehát, amikor a külföldi állampolgárok részéről az országhatár átlépése a határőrizeti szervek ténykedése miatt vagy más okból nem történt meg, a terhelti segítő magatartása, miszerint segítségnyújtás céljából elindult a határhoz, kísérlet. Ha pedig az elkövető még ezt sem tette meg, csupán vállalkozott a segítségnyújtásra – feltéve, hogy attól önként nem állt el – előkészület miatt büntetendő.²²

¹⁹ EBH2006.1385

²⁰ A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény 204.§-a értelmében, aki Magyarország államhatárát engedély nélkül vagy meg nem engedett módon lépi át, vagy ezt megkísérli, elköveti a tiltott határátlépés szabálysértését.

²¹ EBH2003.928.: Az embercsempészség büntetett megvalósító tettes cselekménye önálló tettesi cselekmény, amely a segítségnyújtásával befejezetté válik.

²² BH2000.333.: Az embercsempészség előkészületét valósítja meg, aki haszonszerzés céljából vállalkozik másoknak az országhatáron való átkísérésére, de a határt illegálisan átlépni szándékozó

Ezen a ponton tennék egy rövid eljárásjogi kitérőt, mert a bűncselekmény stádiumának a tiltott határátlépés szabálysértésének stádiumától függetlenedése magyarázza azt, hogy miért folyhatnak és folynak is az embercsempészség büntette miatt indult büntetőeljárások az ország bármely részében, és azok miért nem koncentrálnak csupán a határközeli területekre.²³ Az illetékességet ugyanis a segítség nyújtásának a helye alapozza meg, így például a bűncselekmény elkövetésének helye a főváros, ha az elkövető a tiltott határátlépésre készülő személyeket Budapest területén eligazítja a határátlépés mikéntjéről. Embercsempészség tehát nemcsak az államhatár közelében követhető el, hanem bárhol az országban, sőt az országon kívül is, feltéve, hogy e magatartás az országhatár jogellenes átlépését segíti elő.

Az embercsempészség nyilvánvalóan csak szándékosan – azonban akár egyenes, akár eshetőleges szándékkal – követhető el, kivéve persze természetesen a vagyoni haszonszerzés céljából elkövetett embercsempészség büntettét, amely – a célzat okán – csakis egyenes szándékkal követhető el. A büntetőjogi felelősség megállapításához azonban az elkövetőnek mindenképpen tisztában kell lennie azzal, hogy az érintett személy – akinek a segítséget nyújtja – a határátlépésre nem jogosult.

Az új Btk. rendelkezései szerint a bűncselekmény összesen hét esetben minősül súlyosabban, ezek közül a fegyveresen, a felfegyverkezve, az üzletszerűen és a bűnszövetségben történő elkövetés magyarázatot nem igényel, mivel definíciójukat a törvény meghatározza az értelmező rendelkezései²⁴ között. Ami a vagyoni haszonszerzési célzatot illeti, ezzel összefüggésben csupán azt kell kiemelni, hogy a tényleges vagyongyarapodás a megállapításnak nem feltétele. Annak pedig, hogy hány személynek nyújtja a segítséget az elkövető – mint azt már említettem – a rendbeliség szempontjából nincs jelentősége, hiszen a jogalkotó a több személynek segítséget nyújtva történő elkövetését – mint összefoglalt bűncselekményt – minősített esetként szabályozta. Ugyancsak minősített esetért felel az az elkövető, aki akár egyetlen csempészt személyt sanyargat avagy neki testi, lelki gyötrelmet okoz. Akkor azonban, ha a sanyargatás eredményeként a csempészt személy testi sérülést is szenved, netán meghal, a bűnösségi formától függően megvalósult élet- és testi épség elleni bűncselekmény az embercsempészségnek az alapesetével – és nem a minősített esetével – állapítandó meg bűnhalmazatban, elkerülendő a sanyargató magatartás kétszeres értékelését.

Hazánkban – Közép-Európai elhelyezkedése miatt, ún. köztes államként – az embercsempészség jelentős, hiszen a jellemzően tőlünk keletre fekvő országokból érkező illegális migránsok²⁵ célországai jellemzően a tőlünk nyugatra fekvő országok, így a

személyeket a határőrök elfogják.

²³ BH2011.157.: Az embercsempészség nem csak az országhatár közelében, hanem az országban bárhol, sőt az ország határain kívül is követhető.

²⁴ Új Btk. 459.§

²⁵ Ami az illegális migránsok népességi összetételét illeti a kilencvenes évek végén az afgánok és a koszovói albánok voltak kiemelkedő számban, a 2000-es évek elején azonban az afgánok mellett megjelentek a kínaiak, míg a 2007-es évben a legtöbb illegális migráns ukrán állampolgárságú volt, őket

szankcionálás igénye fokozottan van jelen, amelynek a jogalkotó 1962 óta eleget is tesz. A levezetett jogszabályváltozásokból – reményeim szerint – kirajzolódott, hogy az embercsempészes tényállásának öt évtizedes története során a kodifikáció folyamatosan és ütemesen reagált a bűnelkövetés metodikájának változásaira és a bűnüldözés igényeire, felismerve a bűncselekmény kiemelkedő társadalomra veszélyességét és elszaporodottságát.

kövétték a szerbek, a moldávok, a törökök és végül a grúzok. Mostanra az első két helyen változás állt be, és az illegális migránsok között a szerb nemzetiségűek vannak a legtöbbben.

**BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI ÉS BÜNTETÉS-
VÉGREHAJTÁSI JOGI SEKCIÓ**

GRÓSZ TAMÁS

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Finszter Géza egyetemi tanár

A BÍRÓI MÉRLEGELÉS MIKÉNTJE ELLENTÉTES SZAKVÉLEMÉNYEK ESETÉN

A szakértői bizonyítás fokozódó jelentőségét a természet- és egyéb tudományos ismeretek, módszerek bővülése és fejlődése, valamint az emberi/társadalmi viszonyok növekvő komplexitása alapozzák meg. Az érvényesnek elismert metódusok önmagukban is bizalmat ébresztenek a jogalkalmazóban, amelyet a jogalkotó különböző jogforrásokon keresztül, garanciális elemek bevezetésével tovább erősíthet. Az így generált bizalomnak számos következménye volt az elmúlt évszázadban, pl. az ugyanazon szakkérdésre egyidejűleg kirendelt szakértők számának csökkenése, az állandó szakértők általánossá válása, a bírói jelenlét nélkül folytatott sui generis vizsgálat, mint eljárási cselekmény gyakorlata. Azonban a szakértői bizonyítás professzionalizálódása ellenére biztosítani kell a szakvélemény konkurens ellenőrzésének elvi lehetőségét, éppen a megbízhatóság fenntartása végett. Az ellentétes szakvélemények ugyanakkor kétséget ébreszthetnek nem csupán az egyik, hanem akár mindkét szakvéleménnyel kapcsolatban, amelyek elosztatását a jogalkalmazó – végső soron a bíró – első körben a már kirendelt szakértők útján kell, hogy elérje. Kérdés, miként, milyen szempontok alapján kísérelheti ezt meg? Milyen esetekben és okokból marad eredménytelen a szakértők párhuzamos meghallgatása, és ennek milyen következményei vannak? A gyakorlatra is kitékintő értekezésemben a szakértői bizonyítás érvényesülésének esszenciális kérdésével, az ellentétes szakvélemények bírói (felül)mérlegelésének lehetőségével és terjedelmével foglalkozom.

A felülvizsgálat ostroma

A fél évszázadon át hatályban volt 1896. évi XXXIII. törvénycikk (Bp.) 238. §-a értelmében, ha az első- és második körben alkalmazott szakértők véleményei ellentmondásokkal terheltek, hiányosak voltak, helytelen következtetéseket tartalmaztak, vagy a vélemények helyességéhez nyomatékos kétség fért, úgy a szakértők felvilágosító nyilatkozat adására voltak kötelesek; ennek eredménytelensége esetén további szakértőket kellett igénybe venni. A nyilatkozat funkciója adott, általános részleteit azonban a Bp. nem tartalmazza, de hatókörét jelzi azon felfogás, amely a

szakértőt nem tekintette ténybírónak, akinek a véleménye a bírót kötné¹. Vámbéry értelmezése szerint e bizonyíték bizonyító erejét a bíró saját felelősségére állapítja meg, de ez nem jelenti azt, hogy a véleményben foglalt tudományos megállapítást felülbírálnak². A részleteket illetően: az orvosi és vegyszeti kérdésekben kerülhetett sor felülvizsgálatra, ami a korábban eljáró szakértők személyétől függően egy-, vagy két fokozatú lehetett. Így végső soron, „*ha a bíróság kétségeit ez a vélemény sem oszlatta el*”, az 1890. évi XI. törvénycikkkel létrehozott, orvos-szakértőkből álló ún. igazságügyi orvosi tanácshoz kellett fordulni; ellentét hiányában lehetett fordulni. A szakvélemények ütköztetésére tehát széles körben kerülhetett sor. A bírói mérlegelés terjedelmét árnyalta azonban az a jogorvoslati döntés, amellyel egy nyilvánvaló anatómiai tévedés folytán ellentétes szakvélemények esetén is az igazságügyi orvosi tanács véleményének kikérését tartotta szükségesnek a fellebbviteli bíróság³. Idővel egyszerre bővült és szűkült a megkeresés eljárásjogi lehetősége. Egyrészt az ellenőrző szakértő eltérő véleménye önmagában nem alapozta meg a tanács megkeresését⁴. Másrészt – a felülvéleményezhető szakkérdések egyidejű bővítése mellett – további processzuális korlátozást jelentett az 1938. évi X. törvénycikk 19. §-a, amely az igazságügyi hatóságok felülvizsgálat iránti megkeresését műszaki és gazdasági kérdésekben egyidejűleg a „*mellőzhetetlen szükség esetére*” szorította, ha a szakvélemény alaposágához „*határozott alakban kifejezhető kétség fér, vagy ha az ügynek nagyobb fontossága vagy különös figyelmet érdemlő más körülmény*” azt indokolta.

Az 1952. január 1. napján hatályba lépett 1951. évi III. törvény mellőzte a szakvélemények közötti ellentét feloldásának szabályozását. A törvény 113. §-a pusztán az újabb szakértő lehetőségét adta meg azzal a 60. §-ban foglalt megkötéssel, hogy miniszteri rendeletben szabályozhatták a korábbi véleményt közvetlenül felülvizsgáló szervet. A szűkre szabott törvényi kereteket kiterjesztően értelmezte Székely, amikor az aggályok fennmaradása esetére további, immár harmadik szakértő kirendelésére látott lehetőséget, a miniszteri rendeletben meghatározott szakkérdések kivételével⁵. Habár az igazságügyi szakértőkről szóló 44/1954. (VII. 29.) MT rendelet 12. § (1) bekezdése az eljáró szerv diszkréciójaként utalt a felülvizsgálat lehetőségére, egy korabeli jogeset ennél direkter eljárás gyakorlatot irányzott elő: a bíróság mellőzte az Egészségügyi Tudományos Tanács megkeresését a szakvélemények közötti ellentét feloldása iránt azzal az indokkal, hogy a kórházi dokumentációval, és két szakorvos véleményével szemben a „*bírósági orvosszakértők*” szakvéleménye a meggyőző, így az ítéletét erre alapította. A legfőbb bírói fórum eltérő indokolása szerint a bíró ugyan nincs kötve a szakvéleményben foglaltakhoz, de általánosságban megalapozatlanságot eredményező elégtelen megoldásnak tekintette, ha az *ellentétes szakvélemények értékelését anélkül*

¹ ANGYAL 1915. 335.

² VÁMBÉRY 1916. 143-144.

³ 1907. június 18-i 5881. számú eseti döntés

⁴ VÁMBÉRY 1916. 143.

⁵ SZÉKELY 1959. 129.

végzi el a bíróság, hogy az ellentétek „felderítésébe” a felülvéleményező szervet is bevonta volna⁶. A jogesetből is kitűnően a korszak kevésbé a bírói mérlegelésnek, inkább a többé-kevésbé kötött, hierarchikus, akár közvetlen felülvizsgálati eljárásnak adott helyt, amely – kifejezetten az orvosi és vegyszeti kérdésekben – a miniszteri rendeletekben szabályozott eljárási lépcsősort jelentett, konkrétan meghatározott szereplőkkel.

A korábbihoz hasonló szabályozást tartalmaz az 1962. évi 8. tvr., amely mindössze az újabb szakértő lehetőségéről szól, de azok ütköztetéséről kifejezetten már nem. E körben a 4/1964. (XI. 23.) IM rendelet 15. § (2) bekezdése rendelkezik akként, hogy ha más szakértő alkalmazásával sem tisztázható a szakkérdés, felülvizsgálatnak van helye. Az igazságügyi miniszter külön rendelkezése esetén többszöri kirendelésre nem kerülhetett sor, hanem az időközben hatályba lépett 29/1964. (XI. 23.) Korm. rendelet 8.§ (1) bekezdésében meghatározott testületek általi felülvizsgálatnak volt helye. Eltérő szerv kirendelése hatályon kívül helyezést nem feltétlen eredményező eljárási szabálysértésnek minősült⁷. A felülvélemény beszerzését követő bírói mérlegelésre ugyanakkor jó példa a Legfelsőbb Bíróság azon döntése⁸, amellyel helyben hagyta az első fokú bíróságnak a felülvéleménytől részben eltérő, a megelőző elmeorvos szakértői véleményt elfogadó döntését, kiemelve azt, hogy erre az álláspontra a bizonyítékok együttes mérlegelése eredményeképp, megalapozottan jutott el.

A felülvizsgálatot némileg módosított formában vitte tovább az 1973. évi I. törvény, amelyre immár – a lehetséges tárgykörben – akkor kerülhetett sor, ha a szakkérdés más szakértő kirendelésével sem volt tisztázható, azaz a szakvélemény nem fogadható el megnyugtató bizonyítéknak⁹. Ebből a gondolatból következett, hogy a felülvizsgálat szükségességéről az eljáró hatóságnak volt diszkrecionális joga dönteni. Ezt volt hivatva szolgálni azon, 1965-től hatályban volt rendelkezés is, amely szerint az újabb szakértő kötelessége a korábbi szakértői vizsgálat adatainak és megállapításainak értékelése is¹⁰. A korábbiaktól eltérően a felülvizsgálat – főszabály szerint – a sorban csak a harmadik, két kirendelés együttes eredménytelensége utáni lehetőség maradt¹¹. Önmagában a teljes egyhangúság hiánya nem volt oka a felülvizsgálat elrendelésének¹². Megelőző feltétele volt a szakértők együttes meghallgatása, és az ellentét feloldásának a megkísérlése, ezt a korábbi szakvélemény indokolatlan és teljes mellőzése nem válthatta ki¹³, a szakvélemények pusztá ismertetése pedig nem pótolhatta¹⁴. Az újabb szakértő kirendelésének mellőzése a felülvizsgálatot kizárta¹⁵, mint ahogy az együttes

⁶ BJD 674.

⁷ BJD 4428.

⁸ BJD 5726.

⁹ LÁSZLÓ 1982. 244.

¹⁰ 13. § (2) bekezdés

¹¹ BH1977. 269.

¹² BJD 6759.

¹³ BH1983. 482.

¹⁴ BH1997. 67

¹⁵ BH1977. 1.

meghallgatás eredményessége¹⁶. Az intézmény létjogosultságát az 1/1981. számú közös tanácselnöki értekezleti állásfoglalás akként indokolta, hogy: *ellentét fennmaradása esetén a szakmai érvek és ellenérvek értékelése mellett lehet dönteni egyik vagy másik szakvélemény elfogadása, szakvélemények elvetése, illetőleg a felülvizsgálat szükségessége kérdésében.* Mindebből a szakkérdés érdemi vizsgálatának és az ellentét feloldásának igénye, a felülvizsgálat ultima ratio jellege következik. A törvény korábbiakkal egyező megfogalmazásából („*a szakvélemény felülvizsgálatát rendeli el*”) kitűnik továbbá az is, hogy a felülvizsgálat során elsődlegesen nem a felmerült szakkérdés megválaszolása, hanem az ellentétes szakvélemények értékelése zajlott, azaz véleménynyilvánítás atekintetben, hogy mely álláspont az elfogadható. A felülvizsgálók köre az erre kijelölt mintegy fél tucat testületre koncentrált, szigorú kinevezési és átláthatatlan működési renddel körülbástyázva. Ez két alapvető problémát vetett fel: egyrészt a magas kvalifikáció és tekintély a tévedhetetlenség auráját generálta, függetlenül azon elvi tételtől, hogy a felülvélemény is szabad értékelés tárgya kellett legyen¹⁷, másrészt a transzparenciát nélkülöző kollektív döntéshozatal a közvetlen ellenőrizhetőség lehetőségét csorbította. A felülvizsgálat egyidejű meghaladását jelentette azonban az a gyakorlat, amely – az érdemi szakkérdésre is kiterjedő – testületi felülvéleményt követően újabb szakvélemény beszerzésére látott lehetőséget, így kérdőjelezve meg a jogintézmény létjogosultságát¹⁸.

Különleges szakértelem – speciális értékelés

A megfogalmazott kritikákat akceptálta a jogalkotó, amikor a 2003. július 1-jén hatályba lépett kódexszel lényegében száműzte a felülvizsgálat intézményét, csökevényes formában hátrahagyva azt. A Be. 111. § (5) bekezdése ellentét esetén számos feltételt szab az újabb, immár harmadik szakvélemény beszerzése elé, egyrészt eljárási, másrészt anyagi jogi jellegűeket¹⁹, amelyek a jogalkalmazó korábbinál nagyobb felelősségét igénylik. Nagyobbat, mert az anyagi jogi előfeltételekről való állásfoglalás, az előírt procedúra szerint konkrét, indokolt értékelést követel meg, s csak ezek eredménytelen megvalósulása esetén van mód az újabb kirendelésre. E körben nem értek egyet a törvény azon értelmezésével, amely szerint a feltételek fennállása esetén is csupán lehetőség a jogalkalmazó számára az újabb szakvélemény beszerzése²⁰. Ha az „*ügy eldöntése szempontjából lényeges szakkérdés*” nem tisztázott, az ügydöntő határozat bizonyosan megalapozatlan lesz. Kérdés csak az, hogy mindezt milyen szempontrendszer szerint gyakorolhatja a jogi fogalmakkal operáló bíró, az ettől

¹⁶ BH1985. 257.

¹⁷ Ld. a 43/1998. (X. 9.) AB határozat indokolásának III/2. pontját.

¹⁸ BH2004. 43.

¹⁹ 1. felvilágosítás-, kiegészítés kérése, párhuzamos meghallgatás; 2. a bizonyítandó tény-, a vizsgálati anyag azonossága, a szakkérdés jelentősége

²⁰ JAKUCS 2003. 225.

merőben különböző jellegű megállapításokat tartalmazó szakvéleményekkel kapcsolatban.

A bizonyítás bármely alaptételét vesszük is szemügyre, arra a megállapításra kell jussunk, hogy a szakértői bizonyítás mindegyikhez képest speciális intézmény. A hatályos törvény ún. „vegyes” bizonyítási rendszere a szakértő közreműködése kapcsán jelentős korlátokat állít fel. A rendszer egyik elemeként számon tartott felhasználás e körben lényegében kötött. Ha egy tény megállapításához különleges szakértelem szükséges, a jogalkalmazó köteles szakértőt kirendelni. A kérdés csak ezt megelőző lehet: valóban a különleges szakértelem szükséges-e. További korlát a szakértő személye: itt nem csupán az előírt személyes kondíciók fennállása, hanem pl. a jogforrásokban, módszertani útmutatókban konkrétan meghatározott szereplők kötelező, avagy ajánlott igénybevétele, az eseti szakértő pótlólagos lehetősége köti meg a jogalkalmazó kezét. Látható az is, hogy szinte valamennyi, a bizonyítási eljárást érintő direkt normatív kötöttség a bizonyítási eszközök felhasználását érinti. Az értékelés körében absztrakt módon előírt kötöttségek felállításával ugyanis a bírói meggyőződés, mint az elítélés alapja csorbulna, ezért itt bármilyen elvi korlátozás az ítékezést vonná el a bírótól. A törvény által kötelezően előírt bizonyítási eszközökből származó tény is szabad mérlegelés tárgya kell legyen. A hatályos szabályozás sem ismeri a mérlegelést nem igénylő, abszolút vagy tökéletes bizonyítékot, amely az eljáró hatóságot feltétlenül kötné²¹, illetőleg külön értékelést ne igényelne. Az eredmény meghatározása tekintetében csupán egy általános kötöttség létezik, az *in dubio pro reo* elve, amelynek hatálya a szakvélemények által vizsgált kérdésekre is kiterjed.

A fentebb vázolt elvi tételek mellett mégis többszörös paradoxon determinálja az eljárást. Az első alapvetően a szakvélemény analitikus értékelése körében áll fenn, mert olyan tényt megítélő bizonyítási eszközt kell értékelni, amelynek elkészítésére éppen a szükséges hozzáértés hiánya miatt került sor²². Másfelől úgy vélem, a szintetikus értékelés során is megfogalmazható egy további dilemma. Szakértő kirendelésére akkor kerülhet sor, ha a tény megállapításához, megítéléséhez különleges szakértelem szükséges. Amennyiben ilyen igény nincs, úgy szakértői bizonyításra sem kerülhet elvileg sor. Másképpen fogalmazva, ha egy tény megállapítása, megítélése szakértőt igényel, akkor azt a tényt máshogy nemigen lehet bizonyítani (ha lehetne, nem kellene szakértő). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy aggálytalan szakvélemény esetén e tény megállapításának alapja kizárólag a szakvélemény lehet, de a döntés azzal egyező kell, legyen. Ezt elfogadva, milyen értelemben lehet szó az együttes értékelés teljes szabadságáról, ezen belül a kötött (rangsorolható) bizonyító erő hiányáról, ha olyan bizonyítási eszköz áll rendelkezésre, amit mással nem lehet pótolni?! Kétségesnek tartom az elektronikus Kommentár azon megállapítását, amely szerint „*egyik bizonyítási eszköznek sincs a másiknál kisebb vagy nagyobb bizonyító ereje, sem általában, sem egy-egy ügy bizonyítási anyagán belül*”. A különleges szakértelmet igénylő ténykérdést

²¹ TREMMEL 2006. 65.

²² Pl.: SZÉKELY 1959. 127-128.

illetően a szakvélemény szükségszerűen nagyobb bizonyító erővel bír, mint más bizonyítási eszköz, éppen ezért került beszerzésre. Amennyiben a bizonyítási eszközök és a bizonyítékok körében a bizonyító erő megítélése tekintetében a teljes szabadság érvényesülhetne, úgy kizárt lenne a kötelező kirendelés. A szakvélemény értékelése lehetséges és szükséges, a paradoxont ezért nem az értékelés *ab ovo* lehetetlenségében, hanem inkább a Be. 78. § (2) bekezdésében foglalt szabadság illúziójában látom. A bizonyító erő „kötetlensége” tehát nem a (szükséges) szakvélemény és az egyéb bizonyítékok közötti relációban, hanem a maga teljességében csak a szakvélemények között érvényesülhet. Ennek nem mond ellent az együttes értékelés kötelezettsége, mert a szakvélemény helyébe ekkor sem léphet más, csak egy újabb szakvélemény, azaz a kötelezettség csupán azt jelenti, hogy pl. a beszámítási képesség kérdésében nem a hozzátartozók vallomásainak, hanem a szakértő megállapításainak lesz (per)döntő súlya, és ha az együttes értékelés kétségeket ébreszt, úgy nem a „kétségbe ejtő” bizonyítékok képezhetik e tények alapját, hanem a szakvélemény korrekciója útján a további szakértői bizonyítás eredménye.²³

Éppen a nagyfokú előzetes mérlegelés miatt oly speciális az értékelés menetét illetően is a szakértői bizonyítás. Nem érvényesülhet azon elvi tétel, amely szerint a bíróságnak a szakvéleményt csupán a bizonyítási eljárás befejezése után kell értékelnie, mert a még folyamatban lévő ügy tárgyalási szakaszában nem lehet állást foglalni az egyes bizonyítékok bizonyító erejéről²⁴. Ha ezt elfogadnánk, azzal a Be. más szakértő alkalmazására vonatkozó rendelkezéseit ignorálnánk. A szakvélemény a bizonyítás menetében folyamatos értékelés alatt áll, a szükséges korrekciók végrehajtása érdekében. Az értékelés szabadsága azonban különböző, legteljesebb mértékben a bírói szakban kell, hogy érvényesüljön. Jó példa erre, hogy a nyomozás során a terhelti/védői indítványra az újabb szakértő kirendeléséről az ügyész dönt. A bírói értékelés különös minőségét pedig mutatja a 2009/905/IB számú kerethatározat 5. cikk (2) bekezdése, amely a szabványszerű szakvélemények egyenrangú elismeréséhez képest a bírói mérlegelést érintetlen kategóriaként kezeli. Emellett a bíró belépése, a kontradikció tárgyalási szakban való kiteljesedése miatt is fordulhat elő az, hogy ugyanazon eljárásban több, azonos tárgyú szakvélemény jellemzően a bírósági eljárásban fordul elő, ahogy azt az alábbi jogesetek is mutatják.

Tárgyalótermi entrópia

A merőben eltérő tapasztalatok motiváltak annak szélesebb vizsgálatára, hogy konkrét ügyekben miként kerül sor a szakvélemények közötti ellentét bírósági elbírálására.

²³ Vámbéry korábban citált megállapítását ezért akként módosítanám, hogy: a szakvélemény bizonyító erejét a bíró saját felelősségére állapítja meg, de ez nem jelentheti azt, hogy a tényállás megállapításához szükséges véleményben foglalt tudományos megállapítást akár az egyéb bizonyítékok alapján felülbírálná, és attól eltérő tényt állapíthatna meg.

²⁴ BH2002. 88.

Ennek során a doktori kutatás gerincét képező részletes jogesetvizsgálat célzott áttekintése mellett az érintett eseti döntések és az anonimizált határozatok adatbázisából véletlenszerűen kiválasztott érdemi határozatok képezték az elemzés tárgyát, az alábbi – az előzőekben kifejtettekhez képest prózaibb – eredménnyel:

A bíróság nem tartotta szükségesnek az emberölés büntette miatt indult ügyben, a Be. 111. § (5) bekezdése szerint újabb szakértő igénybevételét a terhelt beszámítási képességének tárgyában kirendelt elmeorvos szakértők eltérő megállapításai miatt. A másodfokú bíróság megítélése szerint az *ellentmondások feltárása* nem igényelt különleges szakértelmet, mert az ellentmondás okai az egyik szakértő páros téves kiindulópontján, megcáfolt feltételezésén, a szakértői kompetencia túllépésén, a lelet téves értelmezésén és helytelen fogalomhasználatán alapultak. Mindezekkel kapcsolatos álláspontját azonban az elsőfokú bíróság részletesen, iratokkal egybehangzóan és logikusan megindokolta²⁵.

Más ügyben az eltérés tisztázása során az egyes vizsgálatok alapjául szolgáló adatokat, a módszertani útmutató alkalmazását, a szakértői vizsgálatok időpontjait vette figyelembe a bíróság, amelyhez kapcsolódóan a másodfokú bíróság egyrészt kiemelte, hogy harmadik szakvélemény beszerzése csak akkor szükséges, ha a bíróság a szakértők nyilatkozata alapján nem tud megalapozottan állást foglalni tekintetben, hogy melyik szakértői véleményt fogadja el bizonyítékként, másrészt utalt e szakértő kiegészítő, segítségnyújtó szerepére²⁶. Az esetek jó példák arra, hogy a laikus bíró milyen széles körben és miként értékelheti az ellentmondások lehetséges okait.

Az azonos megállapításokból levezett következtetésekben rejlő eltérő fogalomhasználat volt az ellentét eredője abban az adócsalás miatt indult ügyben, amely a nyomozás során, majd a bírósági szakban védői indítványra kirendelt szakértők párhuzamos meghallgatásához vezetett. Az osztalék fogalmának egységes jogszabályi értelmezésével a dilemma tisztázódott. Utólagos kétely csak e kérdés különleges szakismeretet igénylő minőségével kapcsolatban vethető fel, azaz valóban szakértői ellentétről, vagy a bíróra tartozó jogkérdésről volt-e szó²⁷. A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény 114. § (1) bekezdésében foglalt definíció értelmezése nem tarthat a szakértői kompetencia körébe. Egyrészt a törvény rendkívül széles személyi és tárgyi hatálya nyomán nem tekinthető ún. technikai normának, másrészt önmagában a fogalom mindennapi tudattal is megismerhető és értelmezhető kifejezéseket tartalmaz.

A fentiek ellentéte, a sematikus mérlegelés példája lehet az a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés vétsége miatt indult ügy, amelyben két ellentétes orvosszakértői szakvélemény állt az első fokú bíróság rendelkezésére. A másodfokú határozatban²⁸ megfogalmazott kritikával egyetértve, valóban elégtelen a konkrét adatokat, körülményeket mellőző értékítélet: „meggyőzőbb”, „kétséget kizáróbb”,

²⁵ BH2007 34.

²⁶ Fővárosi Törvényszék Bkf.8958/2012/2.

²⁷ Békéscsabai Városi Bíróság B.375/2009.

²⁸ Vas Megyei Bíróság Bf.24/2010/27.

„bizonytalan” jelzők önmagukban pusztán kinyilatkoztatások, meggyőző erejük a megalapozó adatoktól függ. Jelzésértékű és mindenképpen kiemelés érdemel a harmadfokú bíróság²⁹ – több ügyből ismert – megfogalmazása a két ellentétes szakvélemény közötti „*ellentét feloldása*”-ról, holott a Be. 111. § (5) bekezdése, illetőleg 125. §-a is az „eltérés tisztázásáról” rendelkezik. Ugyanez a probléma jelent meg abban az ügyben, amelyben a fellebbviteli bíróság a Be. 111. § (5) bekezdésében foglaltak megsértését azért látta megállapíthatónak, mert lényeges kérdésben fennmaradó eltérés ellenére nem rendelt ki az alsóbb fokú bíróság újabb szakértőt. Ugyanezen határozat tartalmazza azoban azt is, hogy az első fokú bíróság indokolási kötelezettségének részletesen eleget tett, amikor számot adott arról, hogy mely bizonyítékokat, mely részükben és miért fogadott el, vagy nem fogadott el. Ezen megállapítása némiképp ellentétben áll a Be. 111. § (5) bekezdésének megsértésére vonatkozó álláspontjával, és indokolatlanná teszi a másodfokú eljárásban kirendelt újabb szakértő eljárását, még ha ő „*egyértelmű választ adott*” is³⁰.

A fenti esetekben nemcsak eltérő szóhasználat jelenik meg, hanem a törvény betűjétől eltérő szemlélet is. Az ellentét feloldása többlet kötelezettséget, vagy legalábbis annak megkísérlését jelenti a bíró számára, ami sokszor nem lehetséges, de nem is indokolt. A törvény lépcsőzetes szabályozásából az tűnik ki, hogy a jogalkotó elsősorban a bíró mérlegelésére bízta az eltérés értékelését, újabb szakértő kirendelésére csak kiegészítő jelleggel kerülhet sor. Mindez a bizonyítékok szabad(abb) értékelését hivatott biztosítani. Megalapozott döntéshez nincs szükség arra, hogy az eljáró szakértők egyező módon adják elő a megállapításaikat. Önmagában az eltérés fennmaradása semmilyen bizonyítási kényszert nem indukál, ha a bíró (racionális) meggyőződése megalapozott, úgy a szakkérdés lezárható, a Be. 111. § (5) bekezdése ugyanis nem tartalmaz automatizmust. Ha az eltérés oka ismert a bíró számára, és ez alapján az egyik érvényes módszert alkalmazó szakvélemény megbízható megállapítást tartalmaz, és ezzel egyidejűleg a másiktól tudható, hogy miért és mennyiben aggályos, úgy az adott ténykérdés megállapításának – az egyéb bizonyítékok függvényében – nem lehet elvi akadálya. S végül, az első fokú bíró ezen mérlegelését elvileg ugyanúgy kell megítélnie a fellebbviteli bíróságnak, mint az egyéb ténykérdések kapcsán végzett értékelését. Ha nem így van, a Be. 111. § (5) bekezdése a mérlegelés felülbírálatának önkényes eszköze lehet azzal, hogy a mérlegelést e körben el nem fogadva, a „*feloldás-szindróma*” alapján tovább folytatódik a szakértői bizonyítás.

Az előzőekhez kapcsolódik az az eset is, amelyben a másodfokú bíróság párhuzamos meghallgatást foganatosított, majd „*konszenzus hiányában*” a Be. 111. § (5) bekezdése alapján új szakértőt rendelt ki³¹. Ha a bíróságnak az egyezség kikényszerítése lenne a feladata, úgy túlságosan szűkülne a mozgástere, mérlegelési kompetenciája, mintegy sajátos mediációs eljárássá korlátozva a párhuzamos meghallgatást. Azért sem ésszerű a

²⁹ Győri Ítélőtábla Bhar.80/2011/6.

³⁰ Fővárosi Ítélőtábla Bf.313/2008/9.

³¹ Győri Ítélőtábla Bf.101/2010.

konszenzushoz való ragaszkodás, mert a párhuzamos meghallgatás egyetértés hiányában való lezárását követő hármas meghallgatás esetén is fennmaradhat az ellentét, ahogy arra számos ügyben volt példa. Az előzőhöz hasonlóan újabb szakértő kirendelésre került sor abban az ügyben³² is, amelyben a szakértők habár „*hosszas vitát folytattak, azonban egymást meggyőzni nem tudták, egységes véleményre nem jutottak*”. E felfogás is téves, mert a szakértőnek hitelesnek és meggyőzőnek kell lennie, de nem a kolléga felé, hanem a bíró irányába. Ha valakit, a bírót kell meggyőzni a megállapítás helyességéről.

Extrém megoldást választott az első fokú bíróság, amikor meg sem kísérelte az ellentét okainak feltárását az eltérő írásszakértői szakvélemények kapcsán³³. Egyidejű meghallgatásukat a szakterület speciális voltára hivatkozással mellőzte, mivel az eredményre nem vezetett volna, ehelyett újabb szakértőt rendelt ki, aki a konkrét, érdemi kérdéseken kívül a korábbi ellentétek okairól is nyilatkozott. A másodfokú bíróság szerint³⁴ az eljárás ugyan relatív eljárási szabálysértést valósított meg, de ennek nem volt hatása a terheltek büntetőjogi felelősségének megállapítására, a cselekmény minősítésére, az alkalmazott joghátrányra. Mindez több okból aggályos:

1. a bíróság meg sem kísérelte az eltérés tisztázását, ami a törvény egyértelmű sérelmét jelenti. De e szabály mögött nem csupán a perökonómiai szempontokat kell látni, hanem az igazságügyi szakértő szakvéleménye megalapozottsága vizsgálatának szükségességét is. Egy szakvélemény nem tekinthető megalapozatlannak, és nem haladható meg pusztán azért, mert van egy másik, ami azzal ellentétes. Enélkül értelmét veszti nemcsak a szakértők felek, vagy akár a bíróság általi ellenőrzése, de ma már a 2005. évi XLVII. törvény 8. § (1) bekezdés c) pontjában írt – ötszörös megalapozatlansághoz fűzött – törlési kötelezettség is. Az belátható, hogy egyes szakterületek kevésbé alkalmasak a szóbeli vitára, a vizsgálat jellegére tekintettel az írásbeli, vagy a gazdagon illusztrált metódus kedvezőbb, de e körülmény csak a törvényi menet kiigazításához, és nem az egyes lépcsőfokok átugrásához adhat alapot;

2. mindezzel a bíróság a saját mérlegelési szabadságát korlátozza, amely nehezen megítélhető, különleges szakértelmet igénylő kérdésekben – úgy tűnik olykor – inkább teher, mintsem az ítélkezés lényege. Ehhez képest a harmadik szakértő Be. 111. § (6) bekezdésében foglalt jogkörének túllépése már elenyésző hibának tekinthető.

A mérlegelés szabadságának túlzottan óvatos érvényesülése jelenik meg abban a sikkasztás büntette miatt indult ügyben³⁵, ahol a nyomozás során, illetőleg – törvényben meghatározott ok, vagy kötelezően elrendelendő bizonyítási indítvány nélkül – a bírósági szakban kirendelt mérnökszakértő jutott eltérő megállapításokra. Az eredménytelennek tekintett párhuzamos meghallgatás után a bíróság – az ellentmondás feloldására – újabb szakértőt rendelt ki. E szakértő a Be. 111. § (6) bekezdésben

³² Fővárosi Bíróság B.836/2009.

³³ Győri Törvényszék B.168/2010/112.

³⁴ Győri Ítéletábla Bf.33/2012/9.

³⁵ Komárom-Esztergom Megyei Bíróság B.269/2009.

foglaltaknak megfelelően részletesen elemezte az eltérés okát, kiterjedt magyarázatot adva a vizsgálati módszerben rejlő különbségekre, saját voksának a rögzítése mellett. Joggal tekintette a másodfokú bíróság túlbizonyításnak a vázolt eljárást³⁶. Törvényes ok és a megelőző eljárás nélkül került sor a második szakértő kirendelésre, ami további eljárási cselekményeket generált, míg végül a bíróság az első szakértő véleményére (is) alapította megállapításait.

Az eltérés tisztázásához való segítségnyújtásra rendelt szakértői szerep – más értelemben vett – sajátos bírói felfogását tükrözi az a számos ügyből ismert, és nem kifogásolt gyakorlat³⁷, amikor a szakértők szakértője nem csupán az eltérés okáról nyilatkozik, az ellentmondás feloldásában játszott szerepe kiterjedt a felmerült szakkérdések megválaszolására és arra is, hogy ő maga melyik alapszakvéleményhez csatlakozik, annak ellenére, hogy ilyen szerepet, feladatot a Be. 111. § (6) bekezdése nem biztosított számára.

Atlasz válla megremeg

A jogalkotó 2014. január 1. napjával hatályon kívül helyezte a Be. 111. § (6) bekezdését, és ezzel a felülvizsgálat egyik utolsó elemét számolta fel. A módosító törvény³⁸ indokolása nem tartalmaz érveket e körben, és a parlamenti jegyzőkönyvek alapján is csak vélelmezni lehet, hogy a jogalkalmazói oldal részéről érkezett a javaslat, amelynek eredője a célzott felülvéleményezés intézményét áttörő, és az általános vizsgálatot előnyben részesítő szemlélet lehetett. Az eltérés tisztázásának változatlan törvényi célja helyett az ellentmondás feloldását elérni kívánó gyakorlat úgy tűnik az ismételt vizsgálat eredményeképp nyert szakvéleményben megfelelőbb eszközt lát. Ugyanakkor a koherencia nem teljes, mert a célirányos felülvizsgálat eltörlése a szakértői testületek státuszának, eljárási rendjének újragondolását is igényli.

Az elmúlt évek módosításai közül kiemelendő a szakértő kötelező kirendelésére vonatkozó rendelkezéseknek az eljárás gyorsítása, az igazságszolgáltatás hatékonysága jegyében fogant 2011. évi LXXXIX. törvénnyel való hatályon kívül helyezése arra hivatkozással, hogy kétség esetén egyébként is lehetséges az újabb kirendelés, amely fölöslegessé teszi azt, ha a szakvélemény megalapozottságával szemben semmiféle ésszerű kétség nem merült fel. Ide tartozónak vélem még az igazságügyi szakértőkről szóló 2005. évi XLVII. törvény 2013. július 1. napján hatályba lépett azon rendelkezését is³⁹, amely szerint az igazságügyi szakértőt törölni kell a névjegyzékből,

³⁶ Győri Ítéltábla Bf.3/2012/3.

³⁷ Szegedi Ítéltábla Bf.II.404/2011/4.

³⁸ 2013. évi CLXXXVI. törvény

³⁹ 8. § (1) bekezdés c) pont

ha a névjegyzékbe megalapozatlan szakvélemény miatt – a kirendelő szignalizációja nyomán⁴⁰ – öt alkalommal kerül bejegyzés.

A fenti módosítások a szakértői bizonyítás különböző pillanatait érintik, de úgy vélem egy irányba mutatnak. Az újabb szakértő szükségességéről való döntés diszkréciójának kizárólagossága, a bírói mérlegeléshez való direkt segítségnyújtás mellőzése, valamint a szakvélemény mellett immár a szakértő feletti „ítélkezés joga” a jogalkalmazó, különösen a bíró felelősségét fokozza, ami – konstruktív esetben – a törvény félreértelmezésén alapuló, sokszor leegyszerűsített mérlegelés meghaladását is eredményezheti, és egyben visszafoghatja a döntésért való felelősség megosztására irányuló törekvéseket, amikor a bíró a szakvéleményekkel igyekszik olyan bizonyítási helyzetet teremteni, amely a tőle független döntéskényszert sugallja⁴¹, s amely attitűd nemcsak egy, hanem több, konkuráló szakvélemény esetén is fennállhat.

Felhasznált irodalom

A büntető eljárás magyarázata (szerk.: LÁSZLÓ Jenő), Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

A büntetőeljárás törvény magyarázata 1. kötet, (Szerk.: JAKUCS Tamás), KJK-Kerszöv Jogi és üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2003.

ANGYAL Pál: A magyar büntetőeljárás jog tankönyve I. kötet, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1915.

Büntetőeljárás jog, Kommentár a gyakorlat számára (szerk.: BERKES György), HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., második kiadás, I. kötet, Budapest, 2012.

PUSZTAI László: A szakvélemény és a bizonyítékok szabad mérlegelése, Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok XXIV., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

SZÉKELY János: A szakértő szerepe és felelőssége a büntető eljárásban, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest, 1959.

TREMMEL Flórián: Bizonyítékok a büntetőeljárásban, Dialóg-Campus, Budapest-Pécs, 2006.

VÁMBÉRY Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve, Harmadik kiadás, Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 1916.

⁴⁰ A 2013. évi LXXXIV. törvény 56. §-hoz fűzött indokolás szerint.

⁴¹ PUSZTAI 1987. 361.

KIRÁLY ESZTER

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Erdei Árpád, professor emeritus

A TÖRVÉNYES VÁD HIÁNYA MIATTI MEGSZÜNTETŐ VÉGZÉS “JOGERŐTLENEDÉSÉNEK” TANULSÁGOS TÖRTÉNETE

*„A büntetőítélet igazságértékét az a szervezet és
eljárásmód adja, amelyben keletkezik.”*

(Király Tibor)

A jogerő a jog kiemelt fontosságú jogintézményének tekinthető. Jelentősége nem csupán processzuális, nem is csak anyagi jogi hatásaiban mutatkozik meg, mert az egész jogrendszerre, és a társadalomra is kiható következményeket involvál. Így például az ügydöntő bírósági határozatok jogerőre emelkedése az ügy végleges lezárását jelenti, s ezzel a jobbiztonságot szolgálja. A jogerő tehát a jogállam olyan alappillére, amely ha meggyengül, az építmény megroggyan. Ilyen „jog(er)őtlenedési” folyamatnak lehettünk a tanúi az elmúlt években a törvényes vád hiányára alapított eljárást megszüntető végzések kapcsán. Az első csapást e határozatok jogerejére az 1/2007. Büntető kollégiumi véleményével (a továbbiakban: BK vélemény) az akkori Legfelsőbb Bíróság mérte, a kegyelemdőfést pedig a 33/2013. (XI. 22.) AB határozatával (a továbbiakban: AB határozat) az Alkotmánybíróság adta meg.

Dolgozatom célja azon kérdésnek a tisztázása, hogy az alkotmányossági szempontoktól függetlenül, eljárásjog-dogmatikai alapon alátámasztható-e a törvényes vád hiányára alapított eljárás-megszüntető végzések anyagi jogerejének a tagadása.

1. Kiindulás

A vád törvényessége és megalapozottsága iránti igény valamennyi, a vádelvet elismerő eljárási rendszerben megjelent. A különböző rendszerek eltérő megoldásai mind azt a célt szolgálták, hogy megakadályozzák a „törvénytelen”, illetve megalapozatlan vádnak a tárgyaló bíróság elé kerülését.

A vád alá helyezési eljárás a büntetőeljárás előkészítő és tárgyalási szakasza közé beépített szűrő. Az angolszász modell lényege, hogy a vád alá helyezés kérdésében laikus testület, a *vádesküdtszék* dönt, és kizárólag a vádat alátámasztó bizonyítékok

vizsgálata alapján születik meg a vád alá helyező, illetve az azt elutasító döntése. A francia modell szerint a vádat a tárgyaló bíróságtól elkülönülő bírói testület, a *vádtanács* vizsgálja.¹

Magyarországon az 1896. évi XXXIII. tc. (a továbbiakban I. Bp.) vád alá helyezésre szolgáló intézményként a (fakultatív) vádtanácsi eljárást vezette be, amely francia elődjétől annyiban tért el, hogy szóbeli, sőt kontradiktórius jellegű volt. Minden elméletileg pozitív vonása ellenére azonban a vádtanácsi eljárás nem örvendett nagy népszerűségnek, így 1946-ban végleg eltörölték, s felváltotta az a ma is hatályos megoldás, amely szerint a tárgyalás előkészítése – s ennek keretében a vád törvényességének az ellenőrzése – nem elkülönült testület, hanem a tárgyaló bíróság feladata.

2. Akadályok

Függetlenül attól, hogy a büntetőeljárás belső elkülönült eljárási szakaszként létezik-e vád alá helyezési eljárás, vagy a vádkontrollt maga a bíróság végzi, a teendő ugyanaz: amennyiben a vád megvizsgálása arra az eredményre vezet, hogy az eljárás bíróság elé (tovább)vitelének valamilyen ténybeli, jogi vagy törvényességi akadálya áll fenn, amelyet elhárítani nem lehet, az eljárást meg kell szüntetni. Az I. Bp. szerinti vádtanácsi eljáráshoz hasonlóan, a tárgyalás bírói előkészítése során is alapvetően olyan okokból kerül sor az eljárás megszüntetésére, amelyek vagy tisztán jogi megítélésűek (a cselekmény nem bűncselekmény), vagy pedig egyszerűen megállapíthatók (gyermekkor, *res iudicata*, védelejtés).

A vádtanácsi eljárásban, illetve tárgyalás előkészítése során hozott eljárást megszüntető végzés alapjául szolgáló okok a tárgyalás megkezdését követően kettéválnak. Egy részük eljárás megszüntetési, más részük pedig felmentő okként szerepel. Az I. Bp.-ben a büntetőeljárás végzéssel történő megszüntetésére kizárólag a vádlott *halála* [301. § (8) bekezdés], illetve az ügyész *vádelejtése* (323. §) szolgált alapul, a többi végleges természetű eljárási akadály a vádlott felmentését eredményezte (326. §). E törvény tehát nem követte túlzott szigorral² azon elvet, amely szerint az „alaki jogi feltétel” hiányához az eljárás megszüntetésének, a „materiális” akadályhoz pedig felmentő rendelkezésnek kell kapcsolódnia. A hatályos Be. (1998. évi XIX. törvény) viszont többé-kevésbé érvényesíti ezt a szempontot a „negatív” ügydöntő határozatok közötti distinkciónál.

¹ Lásd bővebben: KRATOCHWILL 1971.; FINKEY 1903. 307-310.

² Ezt egyébként már Finkey is megjegyezte, lásd FINKEY 1903. 365.

3. Egyenértékűség

A felmentés és az eljárás megszüntetés egyes okainak és a rájuk alapított ügydöntő határozatok egyenértékűségének a kérdése nem pusztán elméleti jelentőségű. A Be. szerint a bíróság a vádlottat a vád alól akkor menti fel, ha a bűnössége nem állapítható meg, és az eljárást nem szünteti meg. Következésképpen ezek a vádlott felmentésének *konjunktív* feltételei. Tehát ha felmentési ok és eljárás megszüntetési ok konkurál, akkor a bíróság az utóbbi alapján az eljárást megszünteti, és nem kell vizsgálnia, volna-e oka felmentésnek.³ Ez a szabály viszont ellentétben kerülhet a vádlott érdekeivel, ha az eljárást megszüntető végzés és a felmentő ítélet jogereje között különbségek mutatkoznak.

Az eljárás megszüntetési és az egyes felmentő okok egyenértékűségéről a régebbi jogban nem lehetett beszélni. A feudális jogban, ha az ügy nem volt világos, elhalasztották az ítélethozatalt, és a vádlott a gyanú állapotában maradt. Még 1819-ben is azt írta Vuchetich Mátyás a bizonyítottság hiányában történő felmentésről (felmentés a per és vád alól, *sententia absolutoria ab instantia*), hogy a teljes felmentéssel ellentétben nem szünteti meg a vizsgálatot, csak egy időre felfüggeszti, és megengedi az ügy újratárgyalását, ha az akadály elhárul vagy új gyanúokok és bizonyítékok bukkannak fel a terhelttel szemben.⁴

Ezzel szemben az I. Bp.-ben már a felmentő és az eljárás megszüntető okok – Finkey Ferenc álláspontja szerint – elvileg egymással egyenértékűek voltak.⁵ A vádtanács eljárást megszüntető végzéséről (I. Bp. 264. §) Finkey azt írja, hogy „*egyjelentőségű a felmentéssel*”.⁶ Angyal Pál szerint „*az állam büntetőigényének elenyészését vonja maga után, egyenértékű a felmentő ítélettel, tehát ha jogerőre emelkedik, res iudicatát teremt s ezért mint érdemleges döntés jön figyelembe*”.⁷ Az a tény, hogy a vádtanács a törvényszék hivatásos bírákból álló tanácsa, tehát *bírói* testület volt, egyértelművé teszi, hogy az általa hozott eljárást megszüntető végzés mint ügydöntő határozat (ti. az eljárás folytatásának valamely elháríthatatlan akadály a eljárás folytatását ellehetetleníti) képes *lehet* a jogerőre. Az I. Bp. 445. §-ából az is tisztán látható, hogy amennyiben az eljárás megszüntetésére (a felhatalmazás, kívánat, magánindítvány hiánya kivételével) a 264. § alapján került sor, az csak újrafelvétel útján – tehát a jogerő rendkívüli perorvoslati feloldásával – volt folytatható az elévülési időn belül, új és terhelő bizonyíték alapján, a királyi ügyészség vagy a főmagánvádló indítványára, feltéve, hogy a bíróság megengedte azt.⁸

³ KIRÁLY 2008. 497.

⁴ VUCHETICH 1819. 227-229.

⁵ FINKEY 1903. 318.

⁶ FINKEY 1903. 322.

⁷ ANGYAL 1917. 58.

⁸ Ld.: FINKEY 1903. 481-482.; BALOGH – EDVI – VARGHA 1910. 183-185.; ANGYAL 1917. 223-224.

A későbbi törvények szerinti, tárgyalás előkészítése során hozott eljárást megszüntető végzésről a szerzők véleménye a jogerő kérdésében hasonlóan alakult. A Móra–Kocsis tankönyv az eljárást megszüntető végzést *ügydöntő érdemi* határozatnak tartja, amely az ügyet véglegesen lezárja, befejezi, és ezért „*a terhelt számára az alaptalan váddal szemben és az újabb eljárás zaklatása ellen a büntető eljárás megszüntetése védelmet nyújt*”.⁹ Király Tibor szerint ezen végzések kiemelkedő jelentőségűek, minthogy ügydöntő határozatok, ily módon jogerőre képesek. Éppen ezért az ilyen végzéssel megszüntetett ügyben – a rendkívüli perorvoslatokat kivéve – további büntetőeljárásnak nincs helye.¹⁰

Az ügydöntő határozatok a vádról, a büntetőjogi főkérdésről, tehát bűnösségről illetve „ártatlanságról” döntenek, vagy pedig a megindult büntetőeljárást *véglegesen* lezárják.¹¹ Nem lehet azonban tisztán megfeleltetni az egyik kategóriát az ítéletnek, a másikat pedig az eljárást megszüntető végzésnek, hiszen – ahogyan arra Móra Mihály is rámutatott¹² – a tárgyalás előkészítése során a bíróság sok esetben érdemi, a büntető anyagi jog által szabályozott kérdésben határoz végzéssel.

A megszüntető végzést Király Tibor úgy határozza meg, hogy az a büntetőeljárást a bűnösség megállapítása nélkül befejező határozat, amelynek alapja nem a terhelt bűnösségének a hiánya, hanem vagy a büntethetőségnek (utóbb bekövetkezett) vegyes természetű akadálya, vagy tisztán processzuális akadály.¹³ A tárgyalás eredményeként hozott eljárást megszüntető végzés szerinte olyan, „*mintha átmenet volna a felmentés és a bűnösség megállapítása között*”.¹⁴ Ugyanez mondható el a bizonyítottság hiányában történő felmentésről is: a bíróság azt sem állapítja meg a vádlottról, hogy elkövette a bűncselekményt, és azt sem, hogy nem követte el. A különbség, hogy a megszüntető végzés esetében a bíróság *nem is vizsgálhatja a büntetőjogi főkérdést, mert hiányzik az eljárásának alapja*, vagy valamely *feltétele* (akadály áll fenn).

Az eljárást megszüntető végzések hatásbeli különbsége Móra Mihály szerint a megszüntetés alapjául szolgáló okok *heterogenitásában* rejlik. A vegyes természetű akadályok esetén az eljárás megszüntetése „*burkolt állásfoglalás*” az ügy érdeméről. Az elévülés megállapításának például logikai előfeltétele annak elismerése, hogy történt bűncselekmény, mivel anélkül nem mondható ki a büntethetőség megszűnte. Király Tibor szerint az eljárás megszüntetése ez esetben *érdemi* okból történik.¹⁵ Móra Mihály is azon az állásponton van, hogy a döntés itt *érdemi*, azaz „*anyagi büntetőjogi*

⁹ MÓRA–KOC SIS 1961. 336.

¹⁰ KIRÁLY 2008. 439.

¹¹ KIRÁLY 2008. 490.

¹² MÓRA 1959. 9.

¹³ KIRÁLY 1958. 258. Móra Mihály ugyanezt a felosztást alkalmazza azzal, hogy a magándindítvány hiányát ő Királlyal ellentétben nem vegyes természetűnek, hanem tisztán processzuális jellegűnek tekinti. Lásd: MÓRA 1959. 9.

¹⁴ KIRÁLY 2008. 499.

¹⁵ KIRÁLY 1958. 258.

relevanciával bír”.¹⁶ Ez pedig azt is jelenti, hogy a megszüntetéshez az új eljárást kizáró jogerőhatás (*ne bis in idem*) társul.¹⁷

A tisztán processzuális akadályok (pl. *res iudicata*) esetében az eljárás megszüntetése annak megállapításán alapul, hogy az eljárás processzuális előfeltételei hiányoznak. A bíróság ilyenkor nem foglal állást a bűnösség kérdésében. Móra szerint ezek között van olyan, amely csak időlegesen szünteti meg a büntetőeljárást. Ilyennek tekinti a magánindítvány hiányára alapított eljárás megszüntetést, amely nem jár többszöri eljárást kizáró hatással: a magánindítvány előterjesztésére nyitva álló határidőn belül helye van új eljárásnak.¹⁸

A dogma változása azonban – mint ismeretes – szükségessé teszi a dogmatika megváltoztatását. Móra megállapítása érvényes lehetett akkor, amikor az eljárási akadály megfogalmazásakor a jogalkotó nem tette hozzá, hogy a magánindítvány hiánya akkor szolgál az eljárás megszüntetésének alapjául, ha az „*már nem pótolható*”. Ennek a kitételnek a törvénybe iktatásával (amely a hatályos Be.-ben is szerepel) okafogyottá válik az ilyen megszüntető végzések jogerejének a megkülönböztetése: ugyanúgy a véglegesség erejével hozza őket a bíróság, mint a többi ilyen típusú határozatot.

Az egyes ügydöntő határozatok jogerejéről, jogi hatásairól, jogi természetéről mindennél beszédesebb képet mutatnak a kártalanítás mindenkori szabályai. Az I. Bp.-ben jelent meg a gondolat, hogy az államnak jogi kötelezettsége a jogtalanul elítéltek kártalanítása. A szabályozás folyamatosan fejlődött, s ennek köszönhetően mára eltűnt a felmentés különböző jogcímei közötti különbségtétel, s szinte valamennyi eljárás megszüntetési ok esetén is jár a kártalanítás.¹⁹

Összegezve megállapítható tehát, hogy – bár az eljárást megszüntető végzés és a felmentő ítélet, valamint az egyes megszüntetési és felmentő okok között lehetnek a büntetőjogon túlmutató differenciák – a jogerőhatásokat tekintve nem indokolható a különbségtétel.

4. A törvényes vád hiánya

A 2006. évi LI. törvény vette fel a Be.-be a *törvényes vád* fogalmát, s ezáltal került be az eljárás megszüntetési okok közé mind a tárgyalás előkészítése, mind a tárgyalás eredményeként hozott határozatok esetében.

¹⁶ MÓRA 1959. 9.

¹⁷ MÓRA–KOC SIS 1961. 404.

¹⁸ MÓRA 1959. 9.; MÓRA – KOC SIS 1961. 404.

¹⁹ Lásd: Be. 580. § (1) bekezdés II. b) pont. Nem jár kártalanítás halál, kegyelem, tevékeny megbánás, büntethetőséget megszüntető egyéb ok, illetve a konzultációs eljárás eredménye miatti eljárás megszüntetés esetén.

Ezt megelőzően a vád törvényességének követelményeit az elmélet dolgozta ki. Király Tibor a vád törvényességének kritériumait a következőkben látta: az a vádemelésre jogosulttól származik (vádlegitimáció), bűncselekmény elkövetésének megalapozott gyanúja miatt emelik, és azzal szemben, aki a magyar törvények szerint büntetőjogi felelősségre vonható (tehát az eljárásnak vele szemben nem áll fenn semmiféle – büntetőjogi, eljárásjogi, vagy más természetű – akadálya).²⁰ Az már a vád megalapozottságának a kérdése, hogy olyan bizonyítékokon alapul-e, amelyek törvényes bizonyítási eszközökből származnak. A két fogalom – törvényesség és megalapozottság – összekapcsolódik, minthogy aligha lehet törvényes az olyan vád, amely nyilvánvalóan megalapozatlan.²¹

A törvényes vád fogalmának részletes elemzése e dolgozat kereteit meghaladja, mégis jelzek néhány problémát.

Erdei Árpád a törvényi fogalom kapcsán azt hangsúlyozza, hogy azok nem a vád törvényességének a kritériumai, hanem *a vád (minimális) fogalmi elemei* (ki, kit, mivel vádol). Ha ezek közül valamelyik hiányzik, akkor a vád nem törvénytelen, hanem semmis, olyan, mintha nem is lenne („nem létező vád”).

Önmagában azonban az a körülmény, hogy a vád ezen minimumkellékei megvannak, még nem jelenti, hogy a vád valóban törvényes (például ha olyan személy ellen emeltek vádat, akinek a mentelmi jogát nem függesztették fel; de adott esetben a hiányzó magánindítvány is törvénytelenné teheti a vádat, ha azt az ügyész nem szerezte be, vagy éppen az előterjesztésre jogosult ezt elutasító nyilatkozata ellenére viszi bíróság elé a büntető ügyet).

A vád törvényességének kérdésétől a törvény külön kezeli a vádirat „kellékhianyosságát”, melyet a *tárgyalás előkészítése során* az ügyész a bíróság felhívására pótolhat, és csak akkor lesz eljárás megszüntetésére okot adó körülmény, ha ezt az ügyész elmulasztja. A törvényes vád hiánya viszont *elvben* nem orvosolható fogyatékoság, a bíróság eljárást megszüntető döntését vonja maga után mind a tárgyalás előkészítése [Be. 267. § (1) bekezdés j) pont] során, mind pedig akkor, ha a tárgyaláson derül rá fény (332. §). Ha úgy születik ügydöntő határozat az elsőfokú eljárásban, hogy senkinek sem tűnt fel a vád törvényességének a hiánya, a másodfokú, illetve a harmadfokú eljárásban a bíróság még észlelheti azt. A törvényes vád hiánya ilyenkor kötelező hatályon kívül helyezést és eljárás megszüntetést von maga után [373. § (1) bekezdés I. c) pont; 399. §].

²⁰ KIRÁLY 2008. 390.

²¹ Erről lásd részletesen: GELLÉR 2011. 459-466.

5. Jogerős vagy „jogerőtlen”

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a törvényes vád okán hozott megszüntető határozat anyagi jogerejének a hiánya a büntetőeljárás törvény egyetlen rendelkezéséből sem következik. A kártalanítási rendelkezések között pedig kifejezetten szerepel, mint olyan *véglegesnek* tekinthető döntés, amelyre kártalanítási igényt lehet alapítani. Önmagában tehát, ha a törvényből indulunk ki, a jogerejét tekintve egyértelműen nem különbözik sem a többi eljárást megszüntető végzéstől, sem a felmentő ítélettől.

A jogerő kapcsán kétféle dogmatikai érvelés rajzolódik ki:

A/ Az egyik a jogerő hiánya mellett szól.

a) Az *I/2007. BK véleményében* a Legfelsőbb Bíróság kifejtette, hogy bár a vád törvényessége, illetve törvényi kellékének hiánya miatti megszüntetéssel a bíróság a vádról határoz – elismerve ezzel annak ügydöntő határozat jellegét –, e határozat jogi természetét tekintve különbözik a más okból történt megszüntető határozattól. Ez esetben ugyanis a bíróság nyilvánvalóan csupán a vád – bírósági eljárásra való – alkalmasságát (eljárásjogi feltételeinek meglétét), nem pedig a vádban foglaltak büntetőjogi felelősséget megalapozó, anyagi jogi feltételeit vizsgálja, illetve bírálja el. Ebből viszont az is következik, hogy a vád eljárásjogi alkalmatlansága, mint a büntetőeljárás akadálya nem jelenti egyben az adott személy büntetőjogi felelősségre vonásának elháríthatatlan akadályát [II. 4. a)-b) pont].

A Legfelsőbb Bíróság ez alapján arra a konklúzióra jutott, hogy a vád törvényességének, illetve törvényi kellékének hiánya miatti megszüntetés a büntetőjogi felelősség tekintetében nem rendelkezik anyagi jogerőhatással. Ez ugyanis csak a kimerített váddal, az elbírált cselekmény tekintetében valósulhat meg. A bíróság pedig az eljárás akadálya miatt nem döntött a büntetőjogi igényről, vagyis nem bírálta el érdemben a vád tárgyává tett cselekményt [c) pont]. Ezzel támasztotta alá azon álláspontját, hogy a megszüntető végzés jogerőre emelkedése ellenére – az elévülési időn belül – nincs törvényes akadálya annak, hogy a vádló az általa korábban vád tárgyává tett cselekmény miatt a terhelttel szemben ismét vádat emeljen [d) pont].

b) Az elméleti szakemberek közül Elek Balázs például egyetért a BK véleményben foglaltakkal.²² Ugyanígy Belovics Ervin is tagadja a törvényes vád hiánya miatti megszüntető végzés anyagi jogerejét.²³ A Kúria Büntető Kollégiumának Joggyakorlat-elemző csoportja által a vád törvényességének a vizsgálatáról készített összefoglaló jelentésben szintén ezt a véleményt olvashatjuk, melyet a jelentés a vád előrevivő

²² ELEK 2012. 160.

²³ BELOVICS 2012. 18.

jellegével, illetve azzal indokol, hogy „a vád nem konstitutív jellegű döntés, nem határozza meg a terhelt eljárás utáni pozícióját”.²⁴

c) A BK vélemény – nem lévén kötelező a bíróságokra – eltérő bírói gyakorlatot eredményezett. A bírák egy része elfogadta az abban kifejtetteket, más része pedig azzal ellentétes ítélkezési gyakorlatot folytatott. A 33/2013. (XI. 22.) AB határozat annak apropóján született, hogy a Fővárosi Ítéltábla az Alkotmánybírósághoz fordult azzal, hogy a Be. nem szabályozza a törvényes vád hiánya miatti eljárás megszüntetést követő újabb eljárás lehetőségét vagy annak kizártságát, ezzel sérti az Alaptörvény XXVIII. cikk (6) bekezdésébe foglalt többszöri eljárás tilalmát, a pártatlan bíróhoz való jogot [XXVIII. cikk (1) bekezdés], valamint a tisztességes eljárás elvét [XXVIII. cikk (1) bekezdés].

Az AB határozat nem állapított meg alaptörvény-ellenességet és a *ne bis in idem* elv sérelmét. Az érvelése azonban több ponton támadható. Az, hogy a törvényes vád hiánya miatti eljárás megszüntetés esetében nem valamely véglegesnek tekinthető körülmény (halál, elévülés, anyagi jogi feltétel hiánya) teszi lehetetlenné az eljárás folytatását, azért nem áll meg, mert ezen az alapon a vádelejtés, vagy az eljárásnak a felelősségre vonás szempontjából jelentőséggel nem bíró bűncselekmény miatti „részbeni” megszüntetése sem volna véglegesnek tekinthető. Az eljárás megszüntetési okok jelentős részének – mint korábban láthattuk – szintén sajátja, hogy a vádban leírt tényeket, cselekményt elbírálatlanul hagyja (lásd a vádlott halála, magánindítvány hiánya, vádelejtés stb.).

Emellett az a tény, hogy a közvádoló felelős az állami büntetőigény érvényesítéséért, és hogy az Alkotmánybíróság szerint a vádemelés visszaélészerű gyakorlása nem egyeztethető össze az ügyész közvádloői felelősségével, nem azt jelenti, hogy a jelenlegi szabályozás, illetve annak a BK vélemény szerinti értelmezése nem ad lehetőséget a vádemelés visszaélészerű gyakorlására, csupán azt, hogy ezt az AB nem látja valószínűnek. Figyelmen kívül hagyja továbbá az Alkotmánybíróság korábbi határozataiban többször hivatkozott tételt, miszerint a büntetőigény érvényesítésének a kockázatát az állam viseli [lásd pl. a 14/2002. (III. 20.) AB határozatot].

B/ Az érvelés másik iránya a jogerő, méghozzá az anyagi jogerőhatások megléte mellett szól

a) A szerzők nagy részénél (Király Tibor, Móra Mihály) a BK véleményt megelőzően nem lehetett utalást találni arra, hogy az eljárást megszüntető végzések közül egyesek nem rendelkeznenek anyagi jogerővel.

b) Erdei Árpád a BK vélemény kapcsán kifejtette ellenvetéseit. A Be. rendelkezéseiből, amelyek nem tartalmaznak kivételes szabályt, arra következtetett, hogy e végzések jogerejüket tekintve nem különböznek a többi eljárást megszüntető határozattól, tehát ugyanúgy végleg irányadóak, *erga omnes* hatályúak és kiváltják a *ne*

²⁴ Kúria BK Joggyakorlat-elemző csoport 2014. 22.

bis in idem hatást. Nem tartja tehát megengedhetőnek az ismételt vádemelést rendkívüli perorvoslat nélkül. Erdei a vád törvényességének megkövetelését *garanciális* jelentőségűnek tekinti. Az újbóli eljárás lehetőségét akkor látja leginkább aggályosnak, amikor a vád azért nem törvényes, mert a *tartalmi* kritériumai nem teljesülnek. Ilyenkor a *hiba kockázatát az államnak kellene viselnie* akár olyan áron is, hogy a büntetőigény elenyészik.²⁵

c) Lévay Miklós a 33/2013. (XI.22.) AB határozathoz fűzött különvéleményében amellett érvel, hogy az AB-nek *mulasztással előidézett alaptörvény-ellenességet* kellett volna megállapítania, mert a Be. nem rendelkezik az ilyen okból történt eljárás megszüntetés következményeiről és az ismételt vádemelés tilalmáról. A Be. szabályaiból nem vezethető le az ismételt vádemelés lehetősége, jogállamban pedig a büntetőigény érvényesítésének a kockázata az államot terheli, a bűnüldözés csak szigorú anyagi jogi és eljárási feltételek között folyhat. A különvélemény szerint ez a mulasztás kihatással van a *tisztességes eljáráshoz* való jogra, mert a megszüntető végzést hozó bíró indokolási kötelezettsége az újbóli vádemeléshez iránymutatásul szolgálhat, ezáltal veszélybe kerül a *funkciómegosztás* és a bírói *pártatlanság* elve.

A *jogerő tiszteletével* és feloldásának kivételességével kapcsolatban is fenntartásokat fogalmazott meg: helyteleníti, hogy „*ügyészi aktus oldja fel egy bírói döntés res iudicata hatását*”.

6. Bizonyágtétel

Az eddig leírtak alapján talán nem okoz meglepetést, hogy saját álláspontom határozottan az utóbb felsorakoztatott nézetekkel esik egybe: mind alkotmányosan, mind dogmatikailag aggályosnak tartom a törvényes vád hiányára alapított eljárást megszüntető végzések anyagi jogerejének *általánosságban* történő tagadását. A vád törvényességi ismérvei ugyanis eltérő természetűek, s az „*ebből eredő hatása nem teljesen azonos módon alapozza meg a »nem létező vád« minősítést*”²⁶ Hogy a Tisztelt Olvasóban ne csupán kételyeket ébresszek, érdemesnek tartom egyenként áttekinteni, a jogerő szempontjából milyen következményekkel járhat a vád Be. 2. §-ban meghatározott egyes törvényességi elemeknek a hiánya.

²⁵ ERDEI 2008. 518-519. Az anyagi jogerőhatást elismerő állásponthez lásd még Majoros Tímeának a törvényes vád problematikájával foglalkozó tanulmányát, amelyben határozottan elutasítja az ügyészi „próbavádemelést” lehetőségét. MAJOROS 2008. 30-32.

²⁶ ERDEI-KIRÁLY 2014. 51.

a) A vádlegitimáció

A nem jogosulttól származó vád – ahogyan Erdei Árpád fogalmaz – „álvád”, ennek eljárást megszüntető végzéssel történő megállapítását követően a legitim vádló azonban akadálytalanul vádat emelhet.²⁷

Az ilyen végzés anyagi jogereje – álláspontom szerint – abból a tényből adódik, hogy a bíróság mindenkire kötelezően megállapította, hogy az illető nem volt vádemelésre jogosult. A legitim vádló ezek után természetesen az „álvádban” megjelölt cselekmény miatt emelhet vádat, mert a nem létező vád visszautasítása nem emészti fel a büntetőigényt, minthogy azt joghatályosan senki nem érvényesítette.

b) A vádlott személye

Amennyiben a megvádolt személy hiányzik, nem ismert vagy általánosságban megjelölt személy, a vád értelmezhetetlen és eljárásjogi értelemben *nem létezik*.²⁸ Ez esetben a megszüntető végzés jogerejének személyi terjedelmét is értelmezhetetlennek tartom. Ilyen módon utóbb, ha sikerül megjelölni a megvádolandó személyt, a vád újból benyújtható.

c) A büntető törvénykönyvbe ütköző magatartás

Erdi Árpád két esetet különböztet meg. Ebből az első (amikor a magatartás büntetőtörvénybe ütközik, de a vádló helytelenül minősíti azt) nem releváns, nem teszi törvénytelené a vádat, s nem kell miatta az eljárást megszüntetni, mivel a téves minősítést a bíróság helyesbítheti. Amikor viszont a vádban megjelölt tett ténylegesen nem ütközik a büntetőtörvénybe, szintén két esetet kell számba venni. Ha a bűncselekmény hiánya *nem egyértelmű*, a bíróság feladata a kérdést ítélettel eldönteni. Amennyiben viszont a megjelölt magatartás *nyilvánvalóan nem bűncselekmény* (Erdi abszurd humorát csillogtatva erre azt a példát hozza, hogy valakit garázdasággal vádolnak, mert a kamarakoncerten elaludt és hangosan horkolt) a vád *non existensnek* tekinthető.²⁹

Feleky István ez utóbbi esetben arra jut, hogy a törvényes vád hiánya helyett bűncselekmény hiányára alapított eljárás megszüntetés alkalmazandó.³⁰ Az anyagi jogerő körüli viták miatt a terhelt szempontjából ez látszik a legkedvezőbb megoldásnak.

²⁷ ERDEI–KIRÁLY 2014. 51-52.

²⁸ ERDEI–KIRÁLY 2014. 52.

²⁹ ERDEI–KIRÁLY 2014. 52.

³⁰ HOLÉ – KADLÓT – ERDEI 2007. 294.

Formailag a törvényes vád hiányára hivatkozás is helytálló, így ha a bíróság ezt választaná megszüntető végzése alapjául, álláspontom szerint ilyenkor is kiterjed a vádban megjelölt „tetre” a jogerő *ne bis in idem* hatása. Ezt az előbbi példa továbbfejlesztésével szemléltetem: A vád szerinti cselekmény, tehát az elalvás és horkolás miatt az adott személlyel szemben ismételten vádat emelni nyilvánvalóan nem lehet. Akkor is így van ez, ha kiderül, hogy az illető csak színlelte az alvást, hogy mímelt horkolásával megbotránkoztassa a műértő közönséget, és az őt ébresztgetőket a kezében lévő programfüzettel csapkodta. Ez esetben a büntető igény érvényesítésének egyetlen módja a jogerő rendkívüli perorvoslattal történő feloldása lehet, azaz, hogy az új tényre, és a reá vonatkozó új bizonyítéokra hivatkozással az ügyész perújítást kezdeményez a „garázdával” szemben.

d) A vádlói indítvány

A vád „*formailag és műfajilag indítvány*”,³¹ ezért ennek az elemnek a hiánya, illetve annak megállapítása (még ha a kifejezetten az eljárás lefolytatására és a felelősségre vonásra irányuló indítvány hiányozna is) nehezen elképzelhető.

e) Egyéb (nem kellék-)hiányosságok

Ugyan a törvényes vád Be.-beli kritériumai között nem szerepel, de ahogyan korábban láthattuk, nem lehet törvényesnek tekinteni a vádat, ha valamely nyilvánvaló akadály ellenére emelik. Példaként felhozható, amikor olyan személy ellen irányul, akinek a mentelmi jogát nem függesztették fel. Amennyiben komolyan vesszük a vád törvényessége ellenőrzésének garanciális szerepét és a büntetőigény-érvényesítés kockázatának vádlóra telepítését, arra a megállapításra kell, hogy jussunk, hogy ilyen esetben a megszüntetés jogerejének nem szabad megengednie a törvényi akadály ellenére megvádolt személy újbóli vádhatósági „zaklatását”.

Az eddigiek alapján konstatálható, hogy a felmentésre és az eljárás megszüntetésére vezető okok rendszere korántsem tiszta. Ugyanazon ok a törvényalkotó elhatározásától függően válik az egyik vagy a másik határozat alapjává egy-egy törvényben. Az I. Bp. például a vádlott halálán és a védelejtésen kívül minden más felelősségre vonási akadályt – legyen akár materiális, akár formális jellegű – felmentési okként szabályozott.

³¹ ERDEI-KIRÁLY 2014. 54.

Jelenleg úgy tűnik, kialakult az az elvi megkülönböztetés, hogy a vegyes természetű, illetve a tisztán processzuális akadályok miatt a bíróság az eljárást megszünteti, egyébként pedig felmentő ítéletet hoz. Ahogyan azonban Móra Mihály is rámutatott, a vegyes természetű okok esetében sokszor valójában az ügy érdemében határoz a bíróság.

A jelenleg folyamatban lévő büntetőeljárás kodifikáció során célszerű lenne a felmentő és megszüntető okok rendszerének áttekintése és egy dogmatikailag tiszta rendszer kialakítása. Ebben a folyamatban arra is módot kellene találni, hogy ha egyáltalán szükség van a vád törvényességének normába foglalt meghatározására, a definíciónak milyen elemeket kell tartalmaznia. Úgy gondolom, hogy a megfelelő ismérvek kiválasztásával az is lehetővé válna, hogy a jogalkotó pontosan meghatározza, milyen következménnyel jár a vád törvényességének a sérelme.

Felhasznált irodalom

ANGYAL Pál: A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. II. kötet. Budapest, Athenaeum, 1917.

BALOGH Jenő – EDVI Illés Károly – VARGHA Ferenc: A bűnvádi perrendtartás magyarázata. Második teljesen átdolgozott kiadás. III. kötet. Budapest, Grill, 1910.

BELOVICS Ervin: A vád törvényessége. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Habilitációs Füzetek, Budapest, 2012.

<http://jak.ppke.hu/uploads/articles/12081/file/Tézis.pdf>

ELEK Balázs: A jogerő a büntetőeljárásban. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen, 2012.

ERDEI Árpád: Dogmatika nélküli büntető eljárásjog – képtelenség vagy valóság. *Magyar Jog*, 2008/8. 516-522.

FINKEY Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, 1903.

HOLÉ Katalin – KADLÓT Erzsébet – ERDEI Árpád: A büntetőeljárásról szóló 1998. Évi XIX. törvény magyarázata. IV. kötet. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2007.

GELLÉR Balázs: A vád törvényességének egyes aspektusai. *Jogtudományi Közlöny*, 2011/9. 459-466. o.

KIRÁLY Tibor: A tárgyalás alapján hozott megszüntető végzés. *Magyar Jog*, 1958/9. 257-260.

KIRÁLY Tibor: Büntetőeljárás jog. 4., átdolgozott kiadás. Osiris, Budapest, 2008.

Kúria Büntető Kollégium Joggyakorlat-elemző csoport: A vád törvényességének vizsgálata 2013. Összefoglaló vélemény. Budapest, 2014. http://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_vad_torvenyessenek_vizsgalata.pdf

ERDEI Árpád – KIRÁLY Tibor: Észrevételek a törvényes vádról. Melléklet a Kúria Büntető Kollégium Joggyakorlat-elemző csoportja *A vád törvényességének vizsgálata* c. összefoglaló jelentéséhez. Budapest, 2014. 46-54.

KRATOCHWILL Ferenc: A tárgyalás bírói előkészítésének feladatai és rendszere. Budapest, 1971.

MAJOROS Tímea: A törvényes vád problematikája. *Jogi Fórum*, Budapest, 2008. [http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/majoros_timea-a_torvenyes_vad_problematikaja\[jogi_forum\].pdf](http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/majoros_timea-a_torvenyes_vad_problematikaja[jogi_forum].pdf)

MÓRA Mihály: A kétféle megszüntetés előfeltételei és hatása. *Magyar Jog*, 1959/1. 8-12.

MÓRA Mihály – KOCSIS Mihály: A magyar büntető eljárási jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.

VUCHETICH Mátyás: A magyar büntetőjog rendszere. II. könyv. Gyakorlati büntetőjog. Budán, A Magyar Királyi Egyetem Nyomdájában, 1819. (Fordította: Király Tibor)

NÁNÁSI GÁBOR

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Hack Péter tanszékvezető habil. egyetemi docens

A BEISMERÉSEN ALAPULÓ KÜLÖNELJÁRÁSOK, KÖZÉPPONTBAN A BÍRÓSÁG ELÉ ÁLLÍTÁSSAL

Finkey Ferenc 1908-as megállapítása szerint „*az eljárás gyorsasága a modern jogtudomány és igazságszolgáltatás egyik fő kívánalma, mely kellő biztosítékok mellett egyáltalán nem veszélyezteti az elbírálás alaposágát.*”¹

A 20. elején a bűnvádi eljárással szembeni, Finkey által megfogalmazott elvárás manapság még hangsúlyosabban megjelenik a büntetőeljárással szemben a társadalom, a jogalkotás és a jogalkalmazás részéről is. Széleskörű elvárás ugyanis, hogy az eljárásokat minél gyorsabban, lehetőleg ésszerű időn belül, de kellően alapos eljárást követően fejezzék be. Ez az igény mindenképpen jelentkezik a sértett, valamint a sikeres, eredményes bizonyítás érdekében a bíróság, az ügyész és a nyomozó hatóság oldalán is. De ezt kívánja meg a büntető anyagi jogban a büntetés céljaként megfogalmazott speciális és generális prevenció érvényesülése, amelyet az szolgál a leghatékonyabban, ha a bűn elkövetését minél rövidebb időn belül követi a büntetés.

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) az eljárások gyors, ésszerű időn belüli elbírálása érdekében három olyan különjárást is ismer, amelyek a bírósági szakasz lerövidítését szolgálják: a bíróság elé állítást, a tárgyalás mellőzését és a tárgyalásról lemondást.

Mindhárom különjárás közös jellemzője a terhelt beismerése, illetve konszenzuskészsége. A beismerés azonban nem elégséges feltétele az elítélésnek, hiszen ahhoz további feltételek fennállása, elsősorban a bizonyítékok rendelkezésre állása és legalább a nyomozás bármennyire is rövid, ugyanakkor teljes körű, szigorú alakszerűségek melletti lefolytatása szükséges. Az eljárás gyorsítása nem jelenti azonban a terhelt jogainak a csorbítását, a különjárások lefolytatása ugyanis garanciákkal biztosított.

¹ FINKEY 1908. 371.

Alkotmányos és nemzetközi jogi követelmények

A külön eljárások alkotmányos, illetve nemzetközi jogi szempontból elsősorban a tisztességes eljáráshoz való jog, azon belül az ésszerű időtartam követelménye szempontjából vizsgálhatóak. Ennek megfelelő rendelkezést találunk Magyarország Alaptörvénye (a továbbiakban: Alaptörvény) Szabadság és Felelősség fejezete XXVIII. cikk (1) bekezdésében. E rendelkezés a tisztességes eljárás feltételeit rögzíti, amelynek alapján mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.

Az Alaptörvény rendelkezésén túl az eljárások ésszerűn időn belüli lefolytatását több nemzetközi jogi dokumentum is előírja hazánk számára, így például a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: Egyezségokmány) vagy az Emberi Jogok és az Alapvető Szabadságok Védelméről Szóló Európai Egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény) is tartalmaz ezzel kapcsolatos előírásokat. Ennek megfelelően az Egyezségokmány az indokolatlan késedelem nélküli, míg az Egyezmény az ésszerű időn belüli tárgyalás kötelezettségét írja elő a részes államok számára.²

Az Alaptörvény XXVIII. cikkének (1) bekezdésében, valamint a nemzetközi dokumentumokban foglaltak alapján egyértelmű, hogy az eljárások minél gyorsabb lefolytatása az igazságszolgáltatás számára igen fontos követelményként jelentkezik.

A magyar Alkotmánybíróság az egyes külön eljárások alkotmányos vizsgálata során lényegében az Egyezségokmány, az Egyezmény és az Ajánlás által megfogalmazott ésszerű időtartam követelményére volt figyelemmel.³ Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság a 14/2004. (V. 7.) AB határozatában általános érvennyel fejtette ki, hogy az államnak a társadalommal szembeni alkotmányos kötelezettsége a büntető igény késedelem nélküli érvényesítése, amely a jogállamiság normatív tartalmából és a tisztességes eljáráshoz való alkotmányos alapjogból vezethető le.

² Az Egyezségokmányt Magyarországon az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet, míg az Egyezményt az 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki. Az eljárások ésszerű időn belüli lefolytatásával kapcsolatos rendelkezéseket tartalmaz még például az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R (87) 18. számú Ajánlása a büntetőeljárás egyszerűsítéséről (a továbbiakban: Ajánlás), valamint a Lisszaboni Szerződés függelékét képező Alapjogi Charta 47. cikke is.

³ Az Alkotmánybíróság a tárgyalta külön eljárásokkal kapcsolatos elvi jellegű megállapításait még a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény, valamint részben a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény alapján fejtette ki. Az alkotmánybírósági döntések az Alaptörvény negyedik módosítása következtében 2013. április 1-jével hatályukat veszítették. Az Alaptörvény Záró és vegyes rendelkezései 5. pontjának 2. mondata alapján azonban az e határozatokkal kifejtett joghatások érvényesek maradnak. Így mivel az Alkotmánybíróság 2013. április 1-je óta a korábbi, témát érintő kérdésekben nem hozott eltérő döntést, az azokban kifejtett elvek továbbra is irányadónak tekintendők. Az Alkotmánybíróság ezt az értelmezést erősítette meg a 13/2013. (VI. 7.) AB határozatában.

A különjárások előfeltételeinek közös jellemzői, hasonló vonásai

A különjárásokra általában jellemző, hogy eltérnek a rendes, általános és teljes büntetőeljárás szabályaitól, esetenként lehetővé téve az eljárás egyes szakaszainak teljes elhagyását, mint például a bíróság elé állításnál, ahol a tárgyalás előkészítési szakasz marad el teljes egészében.⁴ Továbbá a bizonyítás körében, illetve a jogorvoslatok tekintetében tartalmaznak az általános eljárástól eltérő szabályokat, ahogy azt a tárgyalásról lemondásnál és a tárgyalás mellőzésénél is tapasztalhatjuk.⁵

Mindhárom különjárásra igaz, hogy azokban a bírósági eljárásra – a tárgyalás mellőzése kivételével – kizárólag ügyészi indítvány alapján kerülhet sor.⁶ Az eljárás gyorsításában az ügyésznek tehát kiemelkedő szerepe van. Erre figyelemmel az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. törvény 17. §-ának (2) bekezdése úgy szól, hogy a nyomozás során az ügyész a büntetőeljárás hatékony és a lehető leggyorsabb lefolytatása érdekében rendelkezik az üggyről, a nyomozás elvégzendő feladatairól. Az ügyészség vádelőkészítéssel, a nyomozás törvényessége feletti felügyelettel és a vádemeléssel kapcsolatos ügyészi feladatokról szóló 11/2003. (ÜK. 7.) LÜ utasítás (a továbbiakban: Nyomfel. utasítás) az előbbi rendelkezést kiegészítve a 66. §-ában előírja, hogy az ügyész a vádemeléskor az általános szabályok szerinti bírósági eljárást csak akkor indítványozhatja, ha tárgyalás mellőzésének (Be. XXVII. Fejezet), bíróság elé állításnak (Be. XXIV. Fejezet), illetőleg az ügy nyilvános ülésen történő elbírálásának, azaz a tárgyalásról lemondásnak (Be. XXVI. Fejezet) nincs helye.

A terhelt beismerése melletti közös jellemzője a különjárásoknak, hogy a nyomozást az általános szabályok szerint kell lefolytatni. A közös vonások mellett a három jogintézmény közül a bíróság elé állítás és a tárgyalás mellőzése esetén törvényi feltétel az ügy, illetve a tényállás egyszerűsége, valamint a meghatározott büntetési tételek fennállása.⁷ A bíróság elé állítás, illetve a tárgyalásról lemondásra irányuló terhelti kezdeményezés elfogadása esetében pedig további közös jellemző, hogy kötelező a védő részvétele az eljárásban.⁸

⁴ Be. 521. §

⁵ FANTOLY 2012. 122.

⁶ Bíróság elé állításnál a Be. 517. § (3) bekezdése, míg tárgyalásról lemondás esetén a Be. 534. § (3) bekezdése zárja ki, hogy a magánvádló, illetőleg a pótmagánvádló a terhelt bíróság elé állítását indítványozza. A tárgyalás mellőzése viszont részben eltér az előbbi különjárásoktól, mivel a Be. 544. § (1) bekezdése alapján a bíróság hivatalból is meghozhatja a végzését, és a Be. 545. § (2) bekezdésére figyelemmel magánvádas eljárásban is helye lehet a tárgyalás mellőzésével meghozott végzés kibocsátásának. A pótmagánvád alapján folytatott ügyekben azonban – figyelemmel arra, hogy a Be. 544. § (1) bekezdésében foglalt felsorolás azt nem tartalmazza – a jogintézmény alkalmazása mind indítványra, mind hivatalból kizárt.

⁷ Az egyszerűség kapcsán a bíróság elé állításnál ld. a Be. 517. § (1) bekezdésének b) pontját, a tárgyalás mellőzésénél az 544. § (1) bekezdésének b) pontját, míg a meghatározott tételkeretekre az előállítási eljárásnál a Be. 517. § (1) bekezdésének a) pontját, a tárgyalás mellőzésénél pedig az 544. § (1) bekezdését.

⁸ A bíróság elé állításnál ld. a Be. 518. § (2) bekezdését, míg a tárgyalásról lemondásnál a Be. 538. §

A beismerő vallomás

A tárgyalás mellőzésének és a tárgyalásról lemondásnak alapvető, míg a bíróság elé állításnak vagylagos feltétele, hogy a terhelt beismerő vallomást tegyen.⁹

Ugyan a Be. 78. § (2) bekezdése alapján a bizonyítás eszközeinek és a bizonyítékoknak nincs törvényben előre meghatározott bizonyító ereje, a bíróság elé állítás, a tárgyalás mellőzése és a tárgyalásról lemondás szabályozása esetében úgy tűnik, hogy a jogalkotó áttörni látszik ezt a szabályt, amikor meghatározó jelentőséget tulajdonít a terhelt beismerésének.

A jogirodalomból ismert azonban olyan álláspont, mely szerint a bizonyítékok királynőjeként (*regina probationum*) jellemzett beismerő vallomás kiemelt jelentőségű kezelése kérdésessé teszi a bizonyítási eszközök és bizonyítékok előre meghatározott bizonyító erejét kizáró törvényi szabályozást.¹⁰

Gyakorlati oldalról megközelítve a kérdést, nyilvánvaló, hogy a beismerő vallomás – akár csak egy tanúvallomás – lehet igaz vagy hamis, jelentőségét a mérlegelés dönti el, azaz, hogy azt elfogadják-e az eljárás során vagy sem. A beismerés esetén nyilvánvalóan vizsgálni kell annak önkéntességét, hitelt érdemlőségét, valamint, hogy az egyéb tényekkel összecseng-e. Azt, hogy a beismerés az előbbi feltételeknek megfelel-e, először az ügyész, majd a bíróság is megvizsgálja.¹¹ A tárgyalásról lemondás esetén az eljárási törvény pedig kifejezetten deklarálja is, hogy ha a vádlott kihallgatását követően a bíróság úgy ítéli meg, hogy – többek között – beismerésének önkéntessége vagy hitelt érdemlősége iránt ésszerű kétely mutatkozik, az ügyet tárgyalásra utalja.¹²

Nem látom viszont akadályát annak, hogy a beismerő vallomásnak meghatározó jelentőséget tulajdonítsunk. A beismerés ugyanis támpontot nyújthat az egyéb bizonyítékok beszerzéséhez, bizonyos tényekről, körülményekről sokszor csak az elkövető tudhat, így ha ezeket a terhelt vallomásában megemlíti, az fontos következtetésekhez vezethet. Végül pedig a büntetőeljárásnak a terhelt a legfontosabb szereplője, az ő büntetőjogi felelősségéről születik döntés, miért is ne lehetne akkor megkülönböztetett figyelemmel lenni akár a beismerő vallomására is?¹³

(4) bekezdését.

⁹ A tárgyalás mellőzésénél ld. a Be. 544. § (1) bekezdésének b) pontját, a tárgyalásról lemondásnál a Be. 534. § (1) bekezdését, míg a bíróság elé állításnál a Be. 517. § (1) bekezdésének d) pontját, illetve ugyanezen § (2) bekezdését.

¹⁰ CSÉKA 1998. 115. és SZABÓNÉ 1970. 158.

¹¹ Az ügyész erre irányuló kötelezettségét ld. az Ütv. 19. § (2) bekezdésében, mely előírja, hogy a vádnak törvényesen beszerzett bizonyítékokon kell alapulnia.

¹² Be. 542/A. § (2) bekezdés

¹³ DEÁK 2009. 18.

Beismerő vallomás esetén is érvényesülnie kell azonban az eljárási törvény azon rendelkezésének, hogy a terhelt beismerésekor is általában meg kell szerezni az egyéb bizonyítékokat.¹⁴ Ezt a szabályt erősíti meg a nyomozó hatóságok számára a belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól és a nyomozási cselekmények jegyzőkönyv helyett más módon való rögzítésének szabályairól szóló 23/2003. (VI. 24.) BM–IM együttes rendelet (a továbbiakban: Nyor.) 161. § (2) bekezdése, amikor a bíróság elé állítás feltételei között előírja, hogy a gyanúsított beismerése esetén is be kell szereznie az egyéb bizonyítékokat.¹⁵ Az egyéb bizonyítékok megszerzésének mellőzését a Be. a tárgyalásról lemondás esetében lehetővé teszi, mivel a bíróság a vádlott bűnösségét kizárólag a beismerő vallomásra és a nyomozás irataira alapítja anélkül, hogy bizonyítási eljárást folytatna le.¹⁶

A nyomozási szakasz egyszerűsítésének lehetősége

A külön eljárások szabályainak áttekintése során szembe tűnő, hogy a nyomozás szabályaira nézve sem a bíróság elé állításnál, sem a tárgyalásról lemondásnál, sem pedig a tárgyalás mellőzésénél nem találunk eljárást egyszerűsítő rendelkezéseket.

A nyomozás – alapvetően elvi jellegű – gyorsítását segíti ugyan elő, hogy az ügyész az ügy ura, aki rendelkezik a nyomozásról és a nyomozó hatóságot utasítja.¹⁷ E feladatainak ellátása során az ügyésznek a nyomozás során azokat a tényeket is fel kell derítenie, illetőleg tisztáztatnia kell, amelyek megalapozzák arra vonatkozó indítványát, hogy a bíróság a vádat milyen eljárási rendben bírálja el.¹⁸ Az ügyészt a rendelkezési jogának gyakorlásában segíti az a nyomozó hatóságok számára előírt kötelezettség, mely szerint a nyomozó hatóságnak az ügyészt a nyomozás elrendeléséről a feljegyzés másolatának megküldésével értesítenie kell.¹⁹ Az ügyészt a rendelkezési jogának gyakorlásában segíti továbbá, hogy a gyanúsított első kihallgatásáról készült jegyzőkönyv egy példányát a nyomozó hatóságnak huszonnégy órán belül meg kell küldenie az ügyésznek.²⁰ A nyomozás elrendeléséről szóló feljegyzés, illetve a gyanúsított vallomásáról felvett jegyzőkönyv birtokában az ügyész kiválaszthatja tehát a bíróság elé állításra alkalmas ügyeket, melyekben a rendelkezési jogával élve meghatározza a nyomozás irányát és határidő megjelölésével az elvégzendő nyomozási cselekményeket.

¹⁴ Be. 118. § (2) bekezdés

¹⁵ Az egyéb bizonyítékok megszerzésére vonatkozó követelmény az Ütv. 19. § (3) bekezdéséből is levezethető. E rendelkezés alapján az ügyésznek gondoskodnia kell arról, hogy az ügy eldöntéséhez szükséges minden tény, bizonyíték és jogi okfejtés a bíróság elé kerüljön.

¹⁶ Be. 542. § (5) bekezdés

¹⁷ Be. 165. § (1) bekezdés

¹⁸ Nyomfel. utasítás 30. §

¹⁹ Nyor. 99. § (2) bekezdés

²⁰ Nyor. 93. § (1) bekezdés

A Be. az eljárás gyorsítását, egyszerűsítését a nyomozás során azonban nem teszi lehetővé. A nyomozást – legyen az a bíróság elé állítás esetén bármennyire is rövid – az általános szabályok szerint kell tehát lefolytatni. Így például egy áruházban tetten ért tolvaj esetén, amennyiben tanúkihallgatások foganatosítása is szükséges, ugyanúgy jegyzőkönyvben kell rögzíteni az őt tetten érő biztonsági őrök, illetve eladók tanúvallomásait, és az további nyomozási cselekményeket is az előírt alakszerűségek szerint kell elvégezni. Úgy gondolom azonban, hogy különösen akkor, ha a terhelt tetten érik, és/vagy be is ismeri az elkövetett bűncselekményt, egyszerűsíteni és így gyorsítani lehetne a nyomozási szakaszon is. Tettenéréskor vagy, ha a terhelt a nyomozás során beismeri a bűncselekmény elkövetését, az eljárás gyorsítását eredményezné, ha – szakítva a Be. 168. § (1) bekezdésében foglalt tilalommal – a tanúk meghallgatását például jelentésbe foglalhatná a nyomozó hatóság.²¹ Az alakszerűségek csökkentése azonban nem jelenthetne egyúttal könnyítéseket is, mivel – ahogy Cséka Ervin fogalmazott – a „nyomozó felelőssége ugyanaz, akár jegyzőkönyvet, akár jelentést készít, mert a nyomozás tény- és bizonyítás anyaga – bármilyen alakszerűségek mellett keletkezett is – mindenképpen megbízható tájékoztatást kell, hogy adjon az ügyésznek a további eljárást illetően”.²² Álláspontom szerint ezért a rendőri jelentésnek ugyanúgy tartalmaznia kellene például az eljárási cselekmény helyét, idejét, a tanúnak a törvény által előírt figyelmeztetését, illetőleg kioktatását és az erre vonatkozó nyilatkozatát; illetve a kihallgatott személy vallomásának a lényegét.²³

Felmerülhet a kérdés, a nyomozó hatóság hogyan tudná meg, hogy a terhelt bíróság elé állítására fog sor kerülni, ezért mellőzhetné az eljárási törvény által előírt alakszerűségeket?

Nyilvánvalóan az ügyésznek a nyomozás elrendeléséről szóló értesítéseket, illetve gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyveket haladéktalanul meg kellene vizsgálnia, és a rendelkezési jogának gyakorlásával haladéktalanul meg kellene jelölnie a nyomozó hatóság számára, hogy az a bíróság elé állításra tekintettel milyen alakszerűségek mellett folytassa le a nyomozást. Abban az esetben pedig, ha a bíróság mégis szükségesnek tartaná a tanúk meghallgatását, a tárgyalást a jelenlegi szabályok által is biztosított, legfeljebb nyolc napra elnapolhatná, és a tanúkat az elnapolt tárgyalásra megidézhetné.

²¹ A Be. 168. § (1) bekezdése alapján a gyanúsított és a tanú kihallgatásáról, illetőleg a szembesítésről jelentés nem készíthető.

²² CSÉKA 1995. 30. A nyomozás egyszerűsítése kapcsán hasonló álláspontot képvisel ERDEI 1991. 214.

²³ Ez a megoldás nem lenne teljesen idegen, hiszen a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény (a továbbiakban: régi Be.) 347. § (1) bekezdése már tartalmazta, hogy a bíróság elé állítás esetén a nyomozást a vétségi eljárás szabályai szerint kellett lefolytatni. A vétségi eljárásban pedig a régi Be. 150. § (1) bekezdésének b) pontja alapján jegyzőkönyv helyett jelentést lehetett készíteni – többek között – a tanúvallomásra is.

Az előállítási eljárásban elintézhető ügyek

A bíróság elé állítás és a tárgyalás mellözése közötti választást megnehezítheti, hogy részben ugyanazon bűncselekményi kör esetében alkalmazhatóak: az előállításra nyolcévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban, addig a másik jogintézményre csak ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmények esetén van mód.²⁴ A büntetési tétel felső határának megállapítása garanciális kikötés, melynek célja, hogy ezen eljárási formák felhasználásának határt szabjon a jogalkotó, és csak meghatározott súlyú bűncselekmények esetén alkalmazzák azokat.²⁵

Érdemes lenne azonban a bíróság elé állításban elintézhető ügyek körét is átgondolni. Bizonyos esetekben ugyanis, amikor egyébként a bíróság elé állításra lehetőség lenne, a nyolc éves tételkeret lehetetlenné teszi egyes bűncselekmények gyorsabb elbírálását. Így például a felfegyverkezve elkövetett rablás büntette a Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 365. § (3) bekezdésének b) pontja alapján öttől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, amely így kizárja az előállítás alkalmazását. Az elkövetés eszköze, így pl. az igen gyakran használt kés ellenére az ügy azonban még lehet egyszerű megítélésű. Indokolt lehetne ezért a büntetési tételkeret felemelése, hogy legalább a tíz évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények esetén is lehetségessé váljon a külön eljárás alkalmazása.

Az előállítás határideje

A bíróság elé állítás további, átgondolásra érdemes szabálya az előállításra nyitva álló, a gyanúsított kihallgatásától számítandó harminc napos határidő. A határidő szigorúan kötött, be nem tartása esetén a külön eljárás törvényi feltétel hiányában nem alkalmazható.²⁶ A határidő ily módon való meghatározása miatt bíróság elé állításra elvileg a megalapozó feltételek fennállása esetén, a megállapítható bűncselekmény elévülési idején belül bármikor sor kerülhet. A kezdőnap így lényegében bizonytalan időpontban bekövetkező eljárási cselekménytől számítandó, emiatt azonban a jogintézmény lényege vész oda.²⁷ A Be. 179. §-a ugyan meghatározza, hogy mikor kell foganatosítani a gyanúsított kihallgatást, az azonban, hogy erre ténylegesen mikor kerül sor, már a nyomozó hatóság, illetve az ügyész döntésétől, taktikájától függ, hiszen a

²⁴ A bíróság elé állítás kapcsán ld. a Be. 517. § (1) bekezdésének a) pontját, míg a tárgyalás mellözése esetén a Be. 544. § (1) bekezdését.

²⁵ MÁRIÁN 2001. 21.

²⁶ Ha a törvény által tettenérés esetére kötelezően előírt előállítást mégis elmulasztja az ügyész, ennek csak az az eljárásjogi következménye, hogy az eljárást az általános szabályok szerint le kell folytatni. Legfőbb Ügyészség Ig.507/2014. Legf. Ü. szám. Emlékeztetője a Be. alkalmazásának egyes kérdéseiről, 506. pont

²⁷ HEVÉR 2012.

bizonyítékok rendelkezésre állásának megítélése az ő mérlegelésükön múlik.²⁸ Az időbeli bizonytalansági tényezők miatt azonban a gyanúsítástól számítani a bíróság elé állításra nyitva álló határidőt akár azt is eredményezheti, hogy egy egyébként egyszerű megítélésű ügyben csak hosszú hónapokkal a bűncselekmény elkövetése után kerül sor a gyanúsított kihallgatására, majd pedig adott esetben onnantól számítva harminc napon belül a bíróság elé állításra.

Ezért megfontolásra érdemesnek tartanám, ha a bíróság elé állítás kezdő időpontját a jogalkotó ismételten az elkövetéstől számítaná, oly módon, hogy – figyelembe véve például egy esetlegesen szükséges szakvélemény beszerzését – arra a bűncselekmény elkövetésétől számított hatvan napon belül kerülhetne sor.²⁹

Az eljárás gyorsításának lehetősége a másodfokú eljárásban

A bíróság elé állítás célja az eljárás időszerűségének, a büntetőigény ésszerű időn belüli érvényesítésének a biztosítása. Ennek ellenére a bíróság elé állítás keretében meghozott ítélet elleni fellebbezés elintézésére a másodfokú eljárás szabályai között nem találunk az általánostól eltérő rendelkezéseket.

Ebben az eljárási formában általában első fokon jogerőre emelkednek az ügyek, az eljárás időszerűségét, a büntetőigény ésszerű időn belüli érvényesítését mégis az szolgálná, ha a másodfokú eljárásra is speciális rendelkezések vonatkoznának. A bíróság elé állítás keretében meghozott ítélet elleni fellebbezés elintézésére jelenleg nincs az általánostól eltérő rendelkezés. A tanács elnöke ugyanis a Be. 358. § (2) bekezdése alapján az ügy érkezésétől számított hatvan napon belülre, a lehető legközelebbi határnapra tűzi ki az ügy elbírálását. Nyilvánvaló azonban, hogy az eljárás gyorsítása iránti igény vész oda, ha csak hónapokkal, esetleg évekkel később kerül sor a másodfokú eljárásra. Célszerűbb lenne ezért, ha a fellebbezés elbírálásakor a másodfokon eljáró bíróságnak soron kívül, de legalábbis a Be. 358. § (2) bekezdésében előírt határidőnél rövidebb időn belül kellene intézkednie a jogorvoslat elintézése érdekében.

²⁸ Eszerint, ha a rendelkezésre álló adatok alapján meghatározott személy megalapozottan gyanúsítható bűncselekmény elkövetésével, az ügyész, illetőleg – ha az ügyész másképp nem rendelkezik – a nyomozó hatóság a gyanúsítottat kihallgatja.

²⁹ Ez a rendelkezés összhangban lenne a Be. 100. § (3) bekezdésével is, amely a szakvélemény előterjesztésére legfeljebb hatvan napot állapít meg, amely egy alkalommal, a szakértő igazolási kérelme alapján, legfeljebb harminc nappal hosszabbítható meg.

Összegzés

A bíróság elé állítás a büntetőeljárás hatékony és gyors befejezését a leginkább hivatott elősegíteni, hiszen a bűncselekmény elkövetését akár néhány órán belül jogerős ítélet követheti.³⁰ Ezáltal pedig ebben az eljárási formában érvényesülhet leginkább a megelőzés követelménye. A bíróság elé állítás szabályainak átgondolásával, így a nyomozási szakaszra irányadó különös rendelkezésekkel, a bűncselekményi kör szélesítésével, illetve a másodfokú eljárás lefolytatásának határidőhöz kötésével pedig további lehetőségeket is magában rejt még a jogintézmény.

Felhasznált irodalom

CSÉKA 1995 = CSÉKA Ervin: Bűnözési helyzet, eljárás-egyszerűsítés, nyomozás. In: Erdei Árpád (szerk.): Tények és kilátások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

CSÉKA 1998 = CSÉKA Ervin: Bevezető, *Jogtudományi Közlöny*, 1998/4.

DEÁK 2009 = DEÁK Zoltán: Gondolatok a tárgyalásról lemondás jogintézménye kapcsán, *Ügyészek Lapja*, 2009/3-4.

ERDEI 1991 = ERDEI Árpád: A trónfosztott királynő uralkodása avagy a bizonyításelmélet szent tehene, *Magyar Jog* 1991/4.

FANTOLY 2012 = FANTOLY Zsanett: Hatékonysági problémák, azaz a hazai büntetőeljárás gyakorlati visszasságai. In: Homoki-Nagy Mária (főszerk.): Ünnepi Kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára

FINKEY 1908 = FINKEY Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve, Harmadik Kiadás, Politzer-féle Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1908.

HEVÉR 2012 = HEVÉR Tibor: Rendhagyó nyomozási bíró? A bíróság elé állítás jelene és jövője, *Debreceni Jogi Műhely*, 2012/2.

http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/2_2012/rendhagyó_nyomozasi_biro/
(letöltve: 2014. február 15.)

MÁRIÁN 2001 = MÁRIÁN Zoltán: Gondolatok a bíróság elé állítás jogintézményéről. *Ügyészek Lapja* 2001/6.

SZABÓNÉ 1970 = SZABÓNÉ NAGY Teréz: A büntető eljárás egyszerűsítése, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

³⁰ Ld. ezzel kapcsolatban annak a terheltnek az ügyét, aki bomba robbantással fenyegette meg az egyik nagy magyarországi gyárat, ám a cselekményt követő bő huszonnégy órán belül már jogerősen el is ítélték.
http://www.delmagyar.hu/kecskemet/szerelmi_feltekenyseg_miatt_volt_bombariado_a_mercedes_gyarban/2298854/ (letöltve: 2014. február 24.)

PEISCH ANDRÁS

*Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék
Témavezető: dr. Erdei Árpád professor emeritus*

A SZUBSZIDIARITÁS ELVE GYŐZ? – GONDOLATOK AZ EURÓPAI ÜGYÉSZSÉGRŐL SZÓLÓ BIZOTTSÁGI RENDELETTERVEZETRŐL

*„... the more we reflect on the EPPO
the more we are confronted
with additional questions and
to a lesser extent with solutions.”¹*

Bevezetés

Az Európai Bizottságban az elmúlt bő egy-másfél évtizedben újra és újra napirendre tűzték egy sajátos uniós intézmény, az Európai Ügyészség létrehozását. Az uniós jog fejlődésével párhuzamosan változtak az eszközök, amelyekkel az uniós jogalkotó kísérletet tett arra, hogy létrehozzon egy szupranacionális ügyészi szervezetet. A cél mégis rendre azonos volt: életre kelteni egy olyan testületet, amely képes hatékonyan fellépni az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözése érdekében.

A kezdetektől fogva nyilvánvaló volt azonban, hogy az Unió igen nehéz feladat előtt áll. Egyfelől a tagállamok vonakodnak attól, hogy lemondjanak nemzeti szuverenitásuk e jelentős területének önálló gyakorlásáról. Másfelől a tagállamok jogrendszere, joggyakorlata, jogi és igazgatási kultúrája számos eltérést mutat. Egységes „európai bűnüldözési térség” és „európai büntetőjog” híján viszont egységes európai bűnüldözés is nehezen képzelhető el.

A kilencvenes évek közepén már megjelentek az egységes fellépés kezdeményei különböző közösségi szervek formájában, amelyek célja az ilyen jellegű bűncselekmények ellen irányuló koordinált reakció volt. Az Unió intézményi reformfolyamatának jelenleg végső állomását jelentő Lisszaboni Szerződés nyomán a Bizottság 2013 nyarán kibocsátott egy tervezetet, amelyben javaslatot tett az Európai Ügyészség létrehozásáról szóló rendelet megalkotására.

A dolgozat elsődlegesen ezt a tervezetet mutatja be. Az előírt különleges jogalkotási eljárás problematikája és a tagállamok által felvetett aggályok vizsgálata mellett megkísérel választ adni a felmerült kérdések egy részére. A terjedelmi korlátok értelemszerűen nem teszik lehetővé a tervezet, ill. a jogalkotási folyamat teljes körű

¹ Michèle CONINSX, az Eurojust elnöke az Európai Unió Legfőbb Ügyészeinek 5. találkozóján (2012. május 24-26) tartott beszédében.

feldolgozását. Ennek megfelelően nem kerül sor pl. az Európai Ügyészség belső igazgatási, ügyviteli rendszerének és az ezzel kapcsolatos adatvédelmi aspektusok bemutatására, a szervezet felállításának személyzeti és pénzügyi vonzatainak elemzésére. A dolgozat a 2014. június 30-i állapotot tükrözi.

1. Az Európai Ügyészség létrehozására irányuló törekvések vázlata

1.1. Corpus Juris, a Zöld Könyv és az azt követő jogalkotási folyamat

1997-ben a Bizottság és az Európai Parlament felkérésére számos jogtudós és szakértő munkájának eredményeképp megszületett a Mireille Delmas-Marty professzor asszony nevével fémjelzett, Corpus Juris² címet viselő tanulmány, egy viszonylag rövid, anyagi és eljárási jogi rendelkezéseket egyaránt tartalmazó tervezet. Később elkészült az 1997-es változat átültethetőségéről szóló tanulmány is, valamint a normaszöveg újabb verziója, a 2001-es ún. Firenzei Corpus Juris.³ A tervezet szerint az Európai Közösségek pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények, az ún. „euro-bűncselekmények”⁴ esetén a nyomozás, a vádemelés és vádképviselet, és egyes, a büntetés-végrehajtás során felmerülő feladatok ellátása az Európai Ügyészség hatáskörébe tartozik, amely a brüsszeli székhelyű európai főügyészből és a tagállami helyettes ügyészekből áll.

Az Európai Ügyészségről szóló lehetséges jogi szabályozás első legszélesebb körű összefoglalása és vitaindító irata a Közösség pénzügyi érdekeinek védelméről és az európai ügyész intézményének felállításáról szóló, 2001-ben elfogadott Zöld Könyv⁵ volt. A Bizottság ebben vázolt, nagyban a Corpus Jurisra épülő elképzelése szerint a felállítandó Európai Ügyészség az Unió független szerve lett volna, az egész közösségi térségre kiterjedő joghatósággal, speciális hatáskörrel. A Zöld Könyv célul tűzte ki az érintett személyek alapjogainak a lehető legteljesebb tiszteletben tartását.

A Bizottság a Zöld Könyv alapján indult vita nyomán 2003 márciusában tett összefoglaló jelentésében⁶ megállapította, hogy az európai ügyész tisztségének felállítása széles körű támogatottságot élvez. A 2002 februárjától 2003 júliusáig ülésező Európai Konvent munkája során ezzel szemben olyan vélemény is elhangzott, hogy nincs szükség az európai ügyész tisztségének létrehozására, mivel a probléma gyökereire nem ad adekvát választ, nem csökkenti a csalás számára nyitva álló lehetőségeket, nem növeli a csalás felderítésének hatékonyságát.⁷ Az Európai

² DELMAS-MARTY 1997.

³ DELMAS-MARTY; VERVAELE 2003.

⁴ GARAMVÖLGYI, 2008. 325.

⁵ COM (2001) 715; a Zöld Könyvhöz részletesebben: HUDÁK 2004.

⁶ COM (2003) 128, lásd részletesen: BÉKÉS 2003.

⁷ FARNLEITNER 2003.

Ügyészségről szóló rendelkezéseket az Alkotmányos Szerződés tervezetébe is beemelték.

1.2. Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés és az új évtized előkészítő munkái

Az Unió Nizzától 2007 végéig tartó intézményi reform-folyamatának jelenleg végső állomását jelentő EUMSZ „A szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség” elnevezésű V. címében az Európai Ügyészség szabályozása is helyet kapott.

A vonatkozó cikk szerint az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözésére a Tanács különleges jogalkotási eljárás keretében egyhangú döntéssel Európai Ügyészséget hozhat létre az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözésére. Konszenzus hiányában legalább kilenc tagállam megerősített együttműködést hozhat létre. Az Európai Ügyészség szervezetét, jogállását és a részletes eljárási szabályokat rendelet határozza meg.⁸

A Bizottság az Unió pénzügyi érdekeinek védelméről és a csalás elleni küzdelemről szóló 2012. évi éves jelentésében is hangot adott azon meggyőződésének, hogy a fennálló akadályok áthidalása érdekében létre kell hozni az Európai Ügyészséget.⁹ A Bizottság ezen álláspontját tükröző kezdeményezésére fogadták el 2013 júliusában az Európai Ügyészség létrehozásáról szóló tanácsi rendelet tervezetét.¹⁰

Az Tervezetet megelőző konzultáció és hatásvizsgálat¹¹ során megvizsgálták azt is, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésre a jelenlegi helyzetből adódó problémák kezelésére anélkül, hogy külön szervezetet állítanának fel, és három megoldást láttak elképzelhetőnek: (i) a jelenlegi jogi környezet és intézményrendszer fenntartása; (ii) a tagállami és uniós szintű fellépés erősítése; (iii) az Eurojust hatáskörének megerősítése. Áttekintették az Európai Ügyészség mint új szervezet létrehozásának lehetséges módzatait is, s e körben az alábbi megoldásokat vázolták fel: (i) az Európai Ügyészség létrehozása az Eurojuston belül; (ii) az Európai Ügyészség létrehozása testületi formában; (iii) az Európai Ügyészség létrehozása decentralizált formában; (iv) az Európai Ügyészség létrehozása centralizált formában.

A Bizottság végső soron azt a következtetést vonta le, hogy az Európai Ügyészség létrehozása szükséges, s annak decentralizált formában való létrehozása tűnik a legmegfelelőbbnek.

⁸ EUMSZ 86. cikk (1)-(3) bek.

⁹ COM (2013) 548, 4.1.3. és 6.7. pont.

¹⁰ COM (2013) 534 („Tervezet”)

¹¹ SWD (2013) 274 és 275

2. Az Európai Ügyészségről szóló bizottsági rendelettervezet¹²

2.1. Az Európai Ügyészség szervezete

A Tervezet szerint az Európai Ügyészség az Unió önálló jogi személyiséggel rendelkező, független uniós intézménye,¹³ amelyet az európai ügyész, az európai ügyész helyettesei, az őket támogató személyi állomány, valamint a tagállamokban működő delegált európai ügyészek alkotnak.¹⁴

A Tervezet szerint az Európai Ügyészség élén az európai ügyész áll, aki irányítja az Európai Ügyészség tevékenységét és szervezi munkáját. Az európai ügyész munkáját négy helyettes európai ügyész segíti.¹⁵ Az európai ügyész és a helyettes európai ügyészek kinevezése a Tanács hatáskörébe tartozik, amely egyszerű többséggel határoz. A kinevezés az Európai Parlament hozzájárulásával történik, nyolc évre szól, a mandátum pedig nem megújítható. A kinevezés feltételei a függetlenség, a felsőbb bírói tisztségbe történő kinevezéshez előírt képesítés, valamint jelentős ügyészi tapasztalat.¹⁶

A tagállamokban legalább egy-egy, az európai ügyész által kinevezett delegált európai ügyész működne, elsősorban ők végeznék a szervezet operatív tevékenységét. A delegált európai ügyészek elsődlegesen az európai ügyész kizárólagos irányítása alatt járnak el, e vonatkozásban függetlenek a nemzeti ügyészségi szervektől, ami azonban nem zárja ki azt, hogy egyúttal nemzeti ügyészi feladatkörüket is ellássák.¹⁷

2.2. Az Európai Ügyészség hatásköre

Az Európai Ügyészség feladata a Tervezet szerint az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözése.¹⁸ Ezeket maga a Tervezet nem határozza meg, ehelyett utal egy még el nem fogadott irányelvre, amely az említett bűncselekményeket felsorolja.¹⁹

Emellett az Európai Ügyészség ún. járulékos hatáskörrel rendelkezik az olyan bűncselekmények üldözésére is, amelyek elválaszthatatlanul összekapcsolódnak az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményekkel.²⁰

¹² A jelen pontban tett hivatkozások eltérő jelzés hiányában a Tervezet cikkeire utalnak.

¹³ 3. cikk (2) bek., 5. cikk (1) bek.

¹⁴ 6. cikk (1) bek.

¹⁵ 6. cikk (2) bek.

¹⁶ 8. cikk (1)-(3) bek.

¹⁷ 6. cikk (4)-(6) bek.

¹⁸ 4. cikk (1) bek.

¹⁹ COM (2012) 363 („Irányelvtervezet”).

²⁰ 13. cikk (1) bek.

Az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények az Irányelv tervezet alapján egyrészt az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás, másrészt az Unió pénzügyi érdekeit érintő csaláshoz kapcsolódó bűncselekmények (pl. pénzmosás, hivatali vesztegetés).²¹

2.3. Az Európai Ügyészség eljárásának szabályai

2.3.1. Nyomozás

A nyomozást az európai ügyész vagy valamely delegált európai ügyész indítja meg; előző esetben az európai ügyész az ügyet az illetékes delegált európai ügyész elé utalja.²² Az Európai Ügyészség által folytatott nyomozást a Tervezet szerint főszabályként az európai ügyész nevében és utasításai alapján a kijelölt, delegált európai ügyész vezeti, aki maga is végezhet nyomozási cselekményeket vagy az adott tagállam hatáskörrel rendelkező bűnüldöző hatóságait is utasíthatja.²³

Határokon átnyúló ügyekben a Tervezet folyamatos konzultációt ír elő a megfelelő delegált ügyészek között. A delegált európai ügyészek közötti munkamegosztást és az általuk végzendő eljárási cselekményeket az európai ügyész koordinálja. Amennyiben az ügy körülményei ezt indokolják, az európai ügyész a nyomozást magához is vonhatja és közvetlenül is végezhet nyomozási cselekményeket.²⁴

A nyomozás befejezését követően az európai ügyész dönt a vádemelésről, az eljárás megszüntetéséről vagy arról, hogy lemond a büntetőjogi igény érvényesítéséről.

2.3.2. Vádemelés, ill. az eljárás megszüntetése

Vádemelés esetén az eljárás a tagállami eljárási szabályok szerint folytatódik, azzal, hogy a vádhatósági feladatokat az Európai Ügyészség látja el, a vádirat benyújtására és – az ügy végleges lezárásáig – valamennyi jogorvoslatra is kiterjedően.²⁵ Az eljárás lefolytatására joghatósággal rendelkező tagállamot és az illetékes bíróságot az európai ügyész választja ki (*forum shopping*).²⁶ A bírósági eljárásban, ha a büntetőbíróság úgy véli, hogy az Európai Ügyészség által hozzá benyújtott bizonyítékok elfogadása nem sértene az Európai Unió Alapjogi Chartájában foglalt tisztességes eljáráshoz való jogot, az ártatlanság vélelmét és a védelem jogát, e bizonyítékokat a bírósági eljárás során értékelés vagy hasonló jogi eljárás nélkül el kell fogadni.²⁷

²¹ Irányelv tervezet 4. cikk.

²² 16. cikk.

²³ 18. cikk (1) bek.

²⁴ 18. cikk (2)-(5) bek.

²⁵ 4. cikk (3) bek.

²⁶ 27. cikk (4) bek.

²⁷ 30. cikk

Az eljárás megszüntetésének okai lényegében megegyeznek a hagyományosan a büntetőeljárás jogban ismert megszüntetési okokkal. Ilyen esetekben az Európai Ügyészség az ügyet az OLAF vagy az illetékes nemzeti közigazgatási vagy igazságügyi hatóság elé utalhatja behajtás, egyéb közigazgatási ellenőrzés vagy nyomon követés céljából.²⁸

A büntetőjogi igényről való lemondást az Európai Ügyészség mintegy diverziós megoldásként alkalmazhatja. Ennek keretében a gyanúsított beleegyezése esetén – ahogy a Tervezet fogalmaz, „a kártérítés megtörténte után” – egyösszegű pénzbüntetést köteles fizetni az Unió részére. Ilyen esetben az Európai Ügyészség az eljárást jogerősen megszünteti.²⁹

2.4. Az Európai Ügyészség eljárási garanciái

A Tervezet rövid katalógust ad az eljárásban részt vevő személyek jogairól, amelyeket az Európai Ügyészségnek eljárása során figyelembe kell vennie az alkalmazandó nemzeti jog által számukra biztosított valamennyi eljárási jog mellett.³⁰ A Tervezet emellett az európai ügyész által végezhető nyomozási cselekmények felsorolása körében előírja egyeseknél az adott tagállam illetékes igazságügyi hatósága, másoknál pedig a bíró által adott engedély követelményét.³¹

Az Európai Ügyészség eljárási cselekményei feletti bírói kontrollt annak a tagállamnak a bíróságai gyakorolják, amelyben az Európai Ügyészség az eljárást folytatja.³² Nincs helye bírósági felülvizsgálatnak azonban a járulékos hatáskör meghatározása tekintetében, továbbá a büntetőjogi igényről való lemondás esetén.³³

3. A bizottsági rendelettervezettel kapcsolatos kérdések és aggályok

A Tervezet áttekintésekor tisztán csengenek a fülünkben az Eurojust elnökének szavai: „Minél többet elmélkedünk az Európai Ügyészségen, annál inkább szembesülünk további kérdésekkel, és kevésbé megoldásokkal.” Ahol a Tervezet tisztázni kíván egy kérdést, ott nyomban több másik merül fel, amely szintén megoldásra vár.

²⁸ 28. cikk (1), (3) bek.

²⁹ 29. cikk

³⁰ 32-35. cikk

³¹ 26. cikk (1), (4)-(5) bek.

³² 36. cikk (1) bek.

³³ 13. cikk (4) bek., 29. cikk (4) bek.

3.1. A rendeletalkotásra vonatkozó speciális eljárás

A Tervezettel kapcsolatos kérdések és aggályok részben már az EUMSZ vonatkozó részeire is vonatkoznak. A megerősített együttműködést lehetővé tévő eljárás alapvetően korlátozza az Európai Ügyészség létrehozására irányuló törekvések hatékonyságát. Ez ugyanis akár ahhoz is vezethet, hogy a szervezet működése az Unió egy részére kiterjed, míg más (akár az Unió nagyobbik) részére nem.

Meggyőződésem, hogy ilyen jelentőségű kérdést, mint amilyen az Európai Ügyészség létrehozása, nem szabad megerősített együttműködés keretében rendezni. A Tervezet által kitűzött cél alapvetően kerülhet veszélybe, ha az Európai Ügyészség csak az Unió egy részére kiterjedő joghatósággal működik. A megerősített együttműködés keretében létrehozott rendszer emellett megköti az ahhoz később esetleg csatlakozni kívánó tagállamok kezét.

Az ilyen megerősített együttműködés sértené az EUMSZ 326. cikkét is. Az Európai Ügyészségre vonatkozó megerősített együttműködés az ott írt elveknek nem felel meg, mivel a határokon átnyúló bűnözés és pénzügyi visszaélések többségét azon tagállamok felé tolhatja el, amelyekre az Európai Ügyészség joghatósága nem terjed ki.

Ha a konszenzus elérésének az az ára, hogy néhány évvel később sikerül létrehozni az Európai Ügyészséget, úgy azt gondolom, ezt vállalni kell annak érdekében, hogy működőképes, de egyúttal a közös európai alapvető értékek és alapjogok tiszteletben tartását szem előtt tartó bűnüldöző szerv jöjjön létre. Ez ugyanis még mindig elfogadhatóbb, mint a tagállamok egy szűkebb köre által létrehozott, felemás, a többi tagállam által megkérdőjelezett, hatékonyságában korlátozott szerv létrehozása.

3.2. A tagállamok által a szubszidiaritás-vizsgálat kapcsán felvetett kérdések

A tagállamok parlamentjei közül az ún. szubszidiaritás-vizsgálat keretében 14 nemzeti parlamenti kamara fogalmazott meg ún. indokolt véleményt, ezzel kötelezve a Bizottságot a Tervezet felülvizsgálatára.

A nemzeti parlamentek álláspontja szerint a Bizottság nem indokolta meg kellőképpen azt, hogy miért tartja a szubszidiaritás elvével összeegyeztethetőnek és ennek alapján szükségesnek az Európai Ügyészség létrehozására irányuló rendelet megalkotását. Egyes tagállamok úgy vélték, a tagállami bűnüldözési rendszer megfelelő hatékonysággal képes (lehet) kezelni a Tervezet által érintett területen a bűnüldözési feladatok során felmerült problémákat. A tagállamok egy csoportja hiányolta azt a többletértéket, amelyet a Bizottság álláspontja szerint az Európai Ügyészség létrehozása nyújt az unió, ill. a tagállamok számára. Bizonyos tagállamok azon véleményüknek adtak hangot, hogy a szervezet felépítése, ahogy azt a Tervezet előírja, nem a

legmegfelelőbb a szükséges feladatok ellátására. Több tagállam is jelezte, hogy a Tervezetben szereplő hatáskör-meghatározás további tisztázásra szorul.³⁴

A Bizottság a fentieket megvizsgálta, azonban továbbra is fenntartotta azt az álláspontját, hogy a javaslat megfelel a szubszidiaritás elvének.³⁵

3.3. A Tervezettel kapcsolatos további aggályok

A Tervezettel kapcsolatban a szubszidiaritás elvének való megfelelésen túl számos olyan kérdés, aggály merül fel, amelyet álláspontom szerint feltétlenül orvosolni kell, mielőtt az uniós jogalkotási folyamat érdemben továbbléphet. A Tervezet előkészítése és intézményközi véleményezése során ezekre már rávilágított részben az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, illetve a Régiók Bizottsága is.³⁶ A jelen pont néhány problémát kíván felvázolni, amelynek adekvát kezelése nélkül az Európai Ügyészség létrehozása adott esetben súlyos diszfunkciókhoz vezethet. Erről terjedelmi okokból nyilvánvalóan csak a teljesség igénye nélkül lehet szó. Az alábbiakban megfogalmazottakon túl azonban számos további olyan probléma merül fel, amelyet megfelelően kezelni kell a Tervezet véglegesítése és elfogadása előtt (pl. adatvédelmi aspektusok³⁷ vagy a *forum shopping* szabályainak pontosítása, kiegészítése).

3.3.1. A bűncselekmények meghatározása

Mindjárt a Tervezet kezdetén feltűnik az utaló szabály, amely az Európai Ügyészség hatáskörébe tartozó bűncselekményeket az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről szóló irányelvre való hivatkozással határozza meg. Ennek indoka nyilván az, hogy az Uniónak az EUMSZ által szabott keretek között kizárólag irányelvek segítségével nyílik lehetősége arra, hogy szupranacionális szinten rögzítse az egész Unió területén üldözendő bűncselekmények körét.

Álláspontom szerint azonban aggályos, hogy egy bűnüldöző szerv hatáskörét egy (még el sem fogadott) irányelvre való hivatkozás segítségével kívánják meghatározni. Egy ilyen megoldás ugyanis óhatatlanul magában hordozza annak a veszélyét, hogy az egyes tagállamok eltérően fogják végrehajtani és értelmezni a vonatkozó szabályokat, még akkor is, ha az irányelv relatíve kevés mozgásteret enged a tagállamoknak. Ez negatívan befolyásolhatja az Európai Ügyészség működésének hatékonyságát, ezért alternatív megoldás szükséges annak érdekében, hogy az üldözendő bűncselekmények tényállásának kellő meghatározottságával a jogállamiság követelményének megfelelően

³⁴ COM (2013) 851, 6. skk. o.

³⁵ Uo.

³⁶ SOC/491. szám, ill. HL 2014 C 126, 37-41.

³⁷ Ahogyan pl. az Europol esetében is felmerült, ld. HOLÉ 2008.

szabályozza az uniós jogalkotó az Európai Ügyészség hatáskörébe tartozó bűncselekményeket.

E körben alapvetően üdvözlendőnek tartom a Régiók Bizottsága által tett javaslatot – e szerint a rendelet függeléke tartalmazná az üldözendő bűncselekményeket –, azonban erre az EUMSZ jelenlegi szövegezése szerint az uniónak nincs hatásköre, ezért nem kizárt, hogy a fenti problémát szerződmódosítással kellene orvosolni. Erre azonban a jelen pillanatban a tagállamok várható ellenállása miatt aligha kerülhet sor.

3.3.2. A hatásköri szabályozás

Problematikusnak tartom a Tervezet jelenlegi szövegében az Európai Ügyészség hatáskörének meghatározását, mivel nem látszik kellőképpen tisztázottnak a tagállami és az Európai Ügyészség közötti hatásköri összeütközés feloldásának szabályozása. Úgy tűnik, hogy a Tervezet mind az Európai Ügyészség kizárólagos hatáskörébe, mind az ún. járulékos hatáskörébe tartozó bűncselekmények esetében pusztán konzultációs kötelezettséget, ill. lehetőséget ír elő a tagállami hatóságok és az Európai Ügyészség között. Ez annak ellenére így van, hogy pl. a Tervezet szerint az Európai Ügyészség a tagállami bűnüldöző hatóságoknak kötelező utasításokat adhat.

Az Európai Ügyészség számára biztosítandó utasítási jogkör a fentiektől függetlenül is problematikus lehet. Nem kizárt, hogy olyan utasítás érkezik a tagállami nyomozó hatóságokhoz, amelyek saját joguk szerint nem elfogadható (akár azért, mert az adott eljárási cselekményt a nemzeti jog nem ismeri, akár azért, mert azt kifejezetten tiltja). Ilyen esetben véleményem szerint nem követelhető meg, hogy a tagállami nyomozó hatóság a nemzeti joggal ellentétesen járjon el. Ezt a problémát a szabályozás kidolgozásakor megfelelően kezelni kell.

A járulékos hatáskörbe tartozó bűncselekmények nyomozása esetén a Tervezet alapján a nemzeti szintű vádhatósági hatáskörelosztásra hatáskörrel rendelkező nemzeti igazságügyi hatóság határoz a járulékos hatáskör kérdésében. Az Európai Ügyészség által végzendő nyomozás szabályai között pedig olyan szabályt tartalmaz a Tervezet, amely szerint a hatáskörrel kapcsolatos kétség esetén az Európai Ügyészség konzultálhat a nemzeti vádhatóságokkal, a hatáskörrel kapcsolatos határozat meghozataláig pedig az Európai Ügyészség megteszi a szükséges intézkedéseket. A szöveg azonban nem mondja ki egyértelműen, hogy ezt a határozatot ki hozza meg.

Álláspontom szerint a rendelet végső szövegének feltétlenül tartalmaznia kellene azokat a szabályokat, amelyek alapján félreértések nélkül megállapítható, hogy melyik szerv és milyen eljárásrend alapján hozza meg a végső döntést a hatásköri összeütközés feloldásáról. Az egyik lehetséges megoldásnak tartanám, ha a tagállami és az Európai Ügyészség – szükség esetén az Eurojust bevonásával – konzultációt folytatna, és megfelelő (rövid) határidőn belül, egyetértés hiányában az európai ügyész (vagy akár az Európai Unió Bíróságának külön erre a célra létrehozott tanácsa) döntene a hatáskör

kérdésében. A döntési folyamat eredményeként az Európai Ügyészség vagy magához vonja (ill. folytatja) a nyomozást vagy a megfelelő tagállami hatóságot utasítja az nyomozás (le)folytatására.

Emellett – távlati célként – megfontolandónak tartom az Európai Ügyészség hatáskörének kiterjesztését más típusú bűncselekményekre is, mint pl. a tagállamok határain átnyúló emberkereskedelem, prostitúcióval kapcsolatos és más szexuális bűncselekmények, informatikai bűncselekmények, kábítószer- és fegyverkereskedelem, vagy a környezetet, ill. természetet károsító bűncselekmények. Ezek révén ugyan nem közvetlenül az Unió pénzügyi érdekeit sérülnek, azonban a nagyfokú látencia folytán nehezen megbecsülhető, de mindenképp nagymértékű – közvetlenül vagy közvetve jelentkező – anyagi kár mellett felmérhetetlen immateriális károsodás éri az Európai Unió polgárait. Nyilvánvalóan ez az EUMSZ módosítását igényelné és további, széles körű előkészítő munkát tenne szükségessé mind uniós, mind tagállami szinten.

3.3.3. Eljárási garanciák

Mindenképpen üdvözlendő, hogy a bizottsági Tervezet IV. fejezete eljárási biztosítékok cím alatt tartalmaz egyes eljárási garanciákat, amelyeket részben az Európai Alapjogi Chartára való, részben a már meglévő, ill. később megalkotandó³⁸ uniós jogi aktusokra történő hivatkozással kíván védeni, előírván, hogy az Európai Ügyészség eljárása során mely alapvető jogokat köteles tiszteletben tartani. Úgy gondolom azonban, hogy a Tervezet e részét ki kellene egészíteni, ill. meg kellene erősíteni az eljárásban részt vevő személyek jogainak megfelelő védelme érdekében.

Alapvetően a tagállami jogokban kifejlődött, közös törvénykezési szervezeti jogi és büntetőeljárási jogi szabályok alapul vételével szükséges lenne további eljárási jogok rögzítése a rendeletben. Az Európai Ügyészség hatáskörébe tartozó eljárások tárgyát képező bűncselekmények súlyára és jellegére tekintettel szükséges lenne pl. a tanúk és más személyek megfelelő védelmének alapjait is lefektetni.

Egyetértek azzal az állásponttal, amely szerint a védelem jogának erősítése szükséges azzal párhuzamosan, hogy az uniós jogalkotó az Európai Ügyészség felállításával újabb lépést kíván tenni a határokon átnyúlóan folytatott büntetőeljárások hatékonyabb lefolytatása érdekében. Az ilyen büntetőeljárások ugyanis a terhelt jogainak gyakorlása szempontjából különös védelmi szükségletet alapoznak meg.³⁹

3.3.4. Az eljárás megszüntetése, „alku”

A Tervezet szerint, ha egyéb okból nem kerül sor az eljárás megszüntetésére és ez a megfelelő igazságszolgáltatás érdekeit szolgálná, az Európai Ügyészség lemondhat a

³⁸ Pl. az ügyvédi segítség igénybevételére vonatkozó irányelv, COM (2011) 326.

³⁹ SATZGER 2013. 612.

büntetőjogi igény érvényesítéséről, feltéve, hogy a gyanúsított ebbe beleegyezik és kártérítést, valamint az Uniónak egyösszegű pénzbüntetést fizet.

A Tervezet nem határozza meg a megkívánt „kártérítés” fogalmát, megállapításának és megfizetésének szabályait. Ezek tisztázása feltétlenül szükséges, hiszen ez a büntetőjogi igény érvényesítéséről való lemondás egyik feltétele, amelyet a terheltnek teljesítenie kell e jogintézmény alkalmazásához.

Hasonló aggályok fogalmazhatók meg az „*egyösszegű pénzbüntetés*” tekintetében. Úgy tűnik, a jelen szabályozás alapján ennek összege, ill. a megfizetés határideje stb. az Európai Ügyészség és a terhelt közötti „alku” tárgyát képezi. Álláspontom szerint a pénzbüntetés meghatározása – szankciós jellegére tekintettel – még pontosabb és egyértelműbb szabályozást igényel, mint a büntetőjogi igény érvényesítéséről való lemondás feltételeként megkívánt kártérítés. Nem tartom megfelelőnek azt a megoldást, hogy az Európai Ügyész igazgatási szabályok keretében állapítja meg ezen eljárási cselekmény alkalmazásának kereteit.⁴⁰

További jelentős kérdés a büntetőjogi igény érvényesítéséről való lemondás esetén a bírói kontroll lehetősége. Úgy gondolom, a döntés súlyára tekintettel ezt a határozatot az Európai Ügyészség indítványára, természetesen a terhelt hozzájárulásával, bíróságnak kellene meghozni az eljárási garanciák megfelelő érvényesülése érdekében. Érdeemes lenne tisztázni továbbá azt is, hogy legyen-e lehetőség a magyar büntetőeljárási jogban „*nyomozás részbeni mellőzése*” névvel illetett jogintézmény alkalmazására, ill. együttműködő terhelt esetén a nyomozás megszüntetésére.

3.3.5. Bizonyítékok elfogadhatósága

Az Európai Ügyészség által folytatott eljárás tagállami bíróságok előtti szakasza szempontjából különösen nagy jelentőségű a bizonyítékok elfogadhatóságának kérdése. Álláspontom szerint nem nyújt megfelelő garanciát az eljárás és a terhelt jogai szempontjából az a szabály, amely lényegében egyedül az Európai Unió Alapjogi Chartájának való megfelelést tételezi a bizonyítékok elfogadhatóságának mércéjeként. Nem tartom megfelelő szabályozásnak, hogy e meglehetősen tág keretek között egyes bizonyítékokat a bírósági eljárás során értékelés vagy hasonló jogi eljárás nélkül el kell fogadni akkor is, ha a bíróság helye szerinti tagállam nemzeti joga eltérő szabályokat tartalmaz az ilyen bizonyítékok összegyűjtéséről.

A fenti szabályozás extrém esetben akár ahhoz is vezethet, hogy az egyik tagállamban megszerzett bizonyítékot egy másik tagállam bírósága annak ellenére köteles elfogadni, hogy azt az utóbbi tagállam ügyészsége által folytatott, „tisztán nemzeti” eljárás keretében a bizonyítékok köréből ki kellene rekeszteni. Nyilvánvalóan nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a fenti probléma alapvetően meghatározhatja az eljárások lefolytatását és a bizonyítékok összegyűjtésének keretét,

⁴⁰ Tervezet 72. cikk e) pont.

adott esetben e körben is teret engedve egyfajta *evidence shopping* aggályos gyakorlatának.⁴¹

Emellett az Alapjogi Chartának való megfelelés sem orvosolja azt a problémát, hogy az egyik tagállamban jogszerűen beszerzett bizonyítási eszköz mögött álló eljárás alapvetően ellentétes lehet egy másik tagállamban az ugyanilyen bizonyítási eszközökkel szemben támasztott követelményekkel. Különösen igaz lehet ez az eljárásban részt vevő, de adott esetben akár kívülálló személyek alapjogait érintő titkos módszerekre.

3.3.6. A büntetés-végrehajtással kapcsolatos feladatok

A Tervezet jelen formájában nem tartalmaz olyan szabályokat, amelyek az Európai Ügyészségnek az általa folytatott eljárások eredményeképp a bíróság által kiszabott szankciók alkalmazása körében szerepet szánna. Ahogyan azonban az európai szintű, határokon átnyúló bűncselekmények felderítése, úgy az elítéltekre kiszabott büntetések (ill. jogi személyekkel szemben kiszabott szankciók) végrehajtása során is szükség lehet megfelelő koordinációra és felügyeletre. Ennek érdekében álláspontom szerint hasznos lenne minimumszabályok rögzítése a rendeletben, amelyek a nemzeti hatóságok és az Európai Ügyészség közötti információcserét szabályozzák.

3.4. A Tervezet további sorsa

A dokumentum nyomán a Bizottság mellett az Európai Unió több intézménye is foglalkozott az Európai Ügyészség létrehozásának kérdésével, ennek keretében állást foglaltak, ill. javaslatot tettek a rendlettervezet módosítására és kiegészítésére.

2014. március 12-én az Európai Parlament határozatában⁴² alapvetően elfogadta a Tervezetet, és bizonyos garanciális célú módosító javaslatokat tett a bizottsági szöveghez.

Ezzel párhuzamosan a Tanács megfelelő munkacsoportjaiban intenzív vita és részben a Tervezet kiigazítására irányuló munka folyt. Ennek eredményeképp a Tanács 2014. május 21-én módosító javaslatot terjesztett elő.⁴³ Ennek egy része az eljárásban részt vevő személyek jogai védelmének további erősítésére, ill. az Európai Ügyészség szervezetén belül egy kollégium létrehozására irányul. A Tervezethez fűzött további

⁴¹ Az *evidence shopping* itt a *forum shopping* kifejezés parafrázisa (utóbbi azt jelenti, hogy pl. az eljáró ügyész kiválasztja a számára az eljárás kimenetele szempontjából legkedvezőbbnek látszó bíróságot; ha a bizonyítékokat gyűjtő szerv a bizonyítási szabályok között válogathat, annak hasonló hatása lehet).

⁴² P7_TA(2014)0234

⁴³ 9834/1/14 rev. 1

módosító javaslatok főként a szervezet működésére vonatkozó alapelveket érintik, ill. foglalkoznak a hatáskörgyakorlás egyes kérdéseivel is.

4. Konklúzió

A Tervezet előkészítése során mind a tagállamok, mind az uniós szervek esetében a kezdetektől fogva megfigyelhető az a tendencia, hogy bár az Európai Ügyészség felállításával kitűzött céllal alapvetően egyetértenek, az e cél érdekében alkalmazni kívánt eszközökről, ill. a szervezet létrehozásának mikéntjéről valamennyien eltérő véleményt, ill. számos aggályt fogalmaznak meg. Ezen ellenvetések mögött többféle gondolat húzódik meg. Egyfelől a legtöbben úgy látják, hogy a Tervezet jelenlegi formájában veszélyeztetheti az európai jogi hagyományokban kikristályosodott alapvető jogokat. Másfelől számos olyan vélemény is megjelent, hogy az Európai Ügyészség létrehozása nem áll összhangban a szubszidiaritás elvével. Végül, de nem utolsósorban, a tagállamok nemigen hajlandóak lemondani nemzeti szuverenitásuk e jelentős részének önálló gyakorlásáról.

A fentiekkel alapvetően egyet kell érteni. Nem tartom helyesnek a Bizottságnak azt a hozzáállását, hogy a felmerült aggályok és a tagállamok ellenállása ellenére aktívan folytatja az Európai Ügyészség általa megfelelőnek tartott formában való létrehozására irányuló jogalkotási folyamatot. Az alapvető jogok biztosítékainak hiánya, ill. e jogok védelmi szintjének esetleges csökkenése olyan ár, amit a tagállamok nem fizethetnek meg az egyelőre bizonytalan hatékonyságú, uniós szintű bűnüldözésért cserébe.

Az Európai Ügyészség létrehozására irányuló törekvések helyett továbbra is elsődlegesen azokat az erőfeszítéseket kellene támogatni és elősegíteni, amelyek a meglévő tagállami és közösségi szervezetrendszer és infrastruktúrát, valamint az egyéb lehetőségeket kiaknázva próbálják visszaszorítani az Unió pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményeket. Nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a tagállami (különösen az államhatárok melletti területeken illetékes) hatóságok közötti közvetlen kapcsolattartás és együttműködés fejlesztésére, a tagállami szakemberek képzésére, ill. a megfelelő uniós intézmények rendelkezésére álló információ-megosztásra irányuló, koordinációs, ill. eszközrendszerek fejlesztésére. Ezzel összefüggésben akár e szervek hatásköreinek bővítését is számításba kellene venni.

Jóllehet az Európai Ügyészség létrehozására irányuló törekvések megjelenése óta hosszú idő telt el, több ponton is hiányzik az érdemi előrelépés a megfelelő megoldások kidolgozásában. Mindemellett a Tanácsban a rendelet megalkotásához főszabályként megkívánt egyhangúság jelen pillanatban gyakorlatilag kizárt, megerősített együttműködés keretében pedig az Európai Ügyészség álláspontom szerint egyszerűen nem működtethető megfelelően, mivel a szervezet alapvető célja nem valósul meg.

A fentiek miatt jelen pillanatban nem tartom időszerű és kellően előkészített lépésnek az Európai Ügyészség felállítását. Túl sok olyan nyitott kérdés, megoldásra váró probléma maradt ugyanis, amelyek adekvát kezelése nélkül veszélyes lenne az új uniós szerv létrehozása.

Felhasznált irodalom

BÉKÉS Ádám: Az Európai Ügyészség alapításának problémái és lehetőségei. *Európai Jog* 2003/6. szám, 27-28.

DELMAS-MARTY, Mireille (szerk.): *Corpus Juris, introducing penal provisions for the purpose of the financial interests of the European Union*. Paris, Economica, 1997

DELMAS-MARTY, M.; VERVAELE, J. A. E (szerk.): *Die Umsetzung des Corpus Juris in den Mitgliedstaaten. Strafrechtliche Regelungen zum Schutz der finanziellen Interessen der Europäischen Union*. München, 2003. (ford: Walter, Tonio).

FARNLEITNER, Hannes et al.: *Recontribution to the Convention: Improving the Union's response to fraud – alternatives to the European Public Prosecutor*. CONV 753/03, 2003.05.21.

GARAMVÖLGYI Balázs: Az Európai Ügyészség gondolata. In: Kondorosi Ferenc, Ligeti Katalin (szerk.): *Az európai büntetőjog kézikönyve*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 325.

HOLÉ Katalin: *Europol és jogállam – Biztonságunk ára*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.

HUDÁK Anita: Gondolatok az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről és az európai ügyészi szolgálat felállításáról. In: *Doktoranduszok fóruma*, 2004, 137-143.

SATZGER, Helmut: *Die potentielle Errichtung einer Europäischen Staatsanwaltschaft – Plädoyer für ein Komplementaritätsmodell*. In: *NStZ*, 2013, 206-213.

JOG- ÉS TÁRSADALOMELMÉLETI SZEKCIÓ

BIHARI ZSUZSANNA

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Zsidai Ágnes habilitált egyetemi docens

DRÁMA A JOGELMÉLETBEN – HORVÁTH BARNA GÉNIUSZAI

Jelen tanulmány célja, hogy a magyar jogbölcselet egyik kiemelkedő alakjának, Horváth Barnának egy kevésbé ismert, ám annál jelentősebb művét, *A géniusz pere. Szókratész – Johanna* c. könyvét bemutassa. A következőkben röviden ismertetem Horváth Barna életrajzát és munkásságát, majd pedig rátérek a tárgyalt mű lehetséges olvasataira és mondanivalójára, felhasználva a könyvről és Horváth Barna munkásságáról eddig megjelent írásokat és tanulmányokat.

I. Horváth Barna életrajza és művei

Horváth Barna 1896-ban született Budapesten¹, jogi tanulmányait 1914-ben kezdte meg a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karán, amit 1915-ben egy tizenöt hónapos önkéntes katonai szolgálat szakított meg. Az egyetemen tanárai közül Grosschmid Béni és Pikler Gyula voltak rá a legnagyobb hatással. A jogi diploma megszerzése után 1919-ben kezdte meg hivatali pályafutását, és már ekkor számos kisebb írása is megjelent.

1923-ban ismerkedett meg Moór Gyulával, a szegedi egyetem jogbölcselet professzorával. Horváth Barna elküldte egy tanulmányát Moórnak, miután Moór Gyula személyesen kereste fel őt és felvetette számára a magántanári habilitáció lehetőségét. Ennek hatására Horváth Barna 1925-ben adta be a magántanári habilitáció iránti kérelmét, melyet végül a jogbölcselet és az etika tárgyában szerzett meg, ezzel pedig a biztos hivatali előmenetelt végleg a tudományos pályára cserélte.

1927 és 1929 között ösztöndíjas tanulmányokat folytatott Bécsben és Londonban, hazatértekor pedig várta a szegedi jogfilozófia professzori kinevezés. A szegedi egyetemnek majdnem két évtizedig volt a professzora, itt jeles tanítványai közé tartozott többek között Bibó István, Erdei Ferenc és Szabó József.

Az 1930-as évekre megromlott a viszonya Moór Gyulával, és az ennek kapcsán kialakuló és személyeskedésbe fulladó tudományos vita után Horváth Barna

¹ Horváth Barna életrajzát részletesen ld. H. SZILÁGYI 1995. 211–266.

mellőzöttnek érezte magát, „*Persona non gratá vá váltam.*” – írja visszaemlékezéseiben.²

A második világháború vége után pozitív fordulat következett be pályafutásában, és bizonyos fokú rehabilitációt jelentett, hogy 1945-ben az Akadémia levelező tagjává választották. Az Akadémia 1949-es átszervezése következtében azonban visszaminősítették tanácskozó taggá, és még ugyanebben az évben a feltehetőleg régóta fontolgatott disszidálás mellett döntött.³ Rövid ausztriai tartózkodás után az Egyesült Államokba vándorolt, és 1950-1956-ig politikatudományt, nemzetközi jogot és jogelméletet tanított New Yorkban. Emellett nehéz anyagi körülményeire tekintettel állást vállalt az Amerika Hangja Magyar Osztályán is, 1964-es nyugdíjba vonulásáig. Amerikai tartózkodása alatt többször járt Európában meghívott vendégelőadóként, előadásokat tartott többek között Bécsben, Berlinben, Zürichben és Koppenhágában. 1973-ban hunyt el Amerikában, Massachusetts államban.

Bibó István a jeles tanítvány egy interjúban így jellemezte egykori kedves tanárát: „*Horváth Barna nyugat-európai típusú tudós volt, Bécsben és Angliában járt előzőleg, mielőtt professzor lett volna, Bécsben Kelsent hallgatta. [...] Angliában Harold Laski tanítványa lett. [...] Horváth Barnának volt egy finoman prezentált, semmiképpen sem harcos, liberális anarchista álláspontja [...]. Ugyanakkor a tudományt szenvedélyesen komolyan vevő európai értelmiségi jelenség volt.*”⁴ Más helyen mesteréről szólva megjegyzi: „*Ő jogszociológus volt elsősorban, és ami fő, mentes volt az akkori közélet konzervatív kötöttségeitől, pontosabban, volt némi angol iskolája és némi hajlama egy tiszta anarchizmus felé [...], szemben állt az állam mindennemű fetisizálásával.*”⁵

Horváth Barna művei⁶ közül az első, ami említést érdemel az 1928-ban megjelent *Természetjog és pozitívizmus*, mely az első önálló jogbölcseleti írásának tekinthető. Ezt követte 1932-ben a *Bevezetés a jogtudományba*, 1934-ben a *Rechtsszociologie*, 1937-ben pedig *A jogelmélet vázolata*. 1942-ben jelent meg *A géniusz pere. Sokrates – Johanna*, mely bizonyos szempontból munkásságának egyik csúcspontját jelenti. 1943-ban jelent meg az *Angol jogelmélet* című, több mint hatszáz oldalas monográfiája, amelyben az angol jogi kultúra jellegzetességeit mutatja be, és végigköveti az angol jogbölcselet fejlődését, egészen a skolasztikusoktól. Említést érdemel még az 1944-45-ben angol nyelven írt önéletrajzi írása, amely *Forradalom és alkotmány* címmel 1993-ban jelent meg magyar nyelven, Nagy Endre fordításában.

² A vita részleteiről ld. ZSIDAI Ágnes: Tény és érték. *Jogtudományi Közöny*, XLIV. évf. (1989) 513-519. SZABADFALVI József: Vonzások és taszítások. *Magyar Jog*, XL. évf. (1994) 11. sz. 654-660.

³ H. SZILÁGYI 1995. 214.

⁴ HUSZÁR 1989. 24.

⁵ Uo. 216.

⁶ Horváth Barna műveinek bibliográfiáját ld. LOSS - SZABADFALVI - H. SZILÁGYI - ZÓDI 1995. 256-265.

II. A géniusz pere. Szókratész – Johanna

A géniusz pere. Szókratész – Johanna című könyve először 1942-ben jelent meg magyar és német nyelven.⁷ A könyvről azóta öt ismertetés jelent meg, a kortársak közül hárman írtak a könyvről recenziót, Bobula Ida történész, Horváth R. Károly irodalomtörténész és az egykori tanítvány, Bibó István.⁸ A későbbiekben pedig Cs. Kiss Lajosnak és H. Szilágyi Istvánnak jelent meg egy-egy tanulmánya, melyben a könyvet elemzik.⁹ Ezekről eltekintve a mű és alkotója majdhogynem feledésbe merült és ismeretlen maradt, annak ellenére, hogy a könyv színvonalát, a problémafelvetés és a tálalás eredetiségét tekintve talán a magyar jogbölcselet egyik legfigyelemreméltóbb alkotásának is nevezhető.

A könyv egyik sajátosságát az adja, hogy nehéz műfajilag behatárolni. Tekinthesünk rá jogszociológiai esettanulmányként, jogtörténeti írásként, jogbölcseleti munkaként, vagy akár irodalmi alkotásként is, mint egyfajta történelmi drámára.¹⁰ A másik sajátosság, hogy a könyvet olvasva végig feltűnik, hogy Horváth Barna milyen mesterien vegyít két nézőpontot, egyrészt az elbeszélést (narratívát), vagyis hogy mi történt, és ilyenkor a tényeket objektívan előadó tudós szól belőle. Másról viszont megjelenik az elmélet (teória) is, vagyis hogy mindaz, ami történt mit jelent, ilyenkor pedig kilép az objektív tudós szerepéből és a tényeket értékelő, véleményt formáló szerző szól belőle.¹¹

A könyvet végigolvasva talán kétfajta törekvésben foglalható össze, hogy mi is volt a mondanivalója Horváth Barnának a két géniusz, Szókratész és Szent Johanna perének bemutatásával. Az egyik célja nyilvánvalóan, hogy a per és a dráma összefüggéseit, kapcsolatát és hasonlóságait bemutassa. Ennek a törekvésnek a megvalósításában nagy hatással volt rá az amerikai újrealizmus irányzata, ezen belül is pedig különösen Thurman Arnold, amerikai jogfilozófus, akire többször is hivatkozik és akit többször is idéz. A másik cél pedig a Horváth Barna életművének a gerincét jelentő, ún. szinoptikus jogelméletének egyfajta empirikus anyagon való igazolása.

III. A per és a dráma összefüggései

A géniusz perének tehát az egyik célja, hogy ezen keresztül mutassa be Horváth Barna, hogy a művészetnek és a jognak kitüntetett érintkezési pontja a dráma és a per. Ehhez a

⁷ A mű 1942-ben magyarul és németül is megjelent. Magyarul Kolozsváron *A géniusz pere. Sokrates – Johanna* címmel (Universitas Francisco-Josephina. Acta Juridico Politica 3.), németül három részben a *Zeitschrift für öffentliches Recht* XXII. kötetében (126-162; 295-342; 395-460.)

⁸ BOBULA 1943. 304–308., HORVÁTH R. 1943. 492–494., BIBÓ 1943. 174–177.

⁹ Cs. KISS 2003a. 210–238., H. SZILÁGYI 2007. 31–42.

¹⁰ H. SZILÁGYI 2007. 32.

¹¹ H. SZILÁGYI 2007. 40.

gondolathoz vezető inspirációról így vallott Horváth Barna önéletrajzában: „*A művészet lényegi elem a világinterpretációmban. A modern dráma áll legközelebb ehhez a világmentelmezéshez, amely gondolkodásomnak mindig is tárgya volt: az emberi cselekvés a maga társadalmi, politikai és erkölcsi relevanciájában. Azt hiszem nem túlzás azt állítani, hogy Shakespeare, Ibsen és Shaw tudat alatt inspirálta elméleteimet.*”¹²

A dráma és a jog kapcsolatának ezen gondolatát azonban megelőzte munkásságában az amerikai újrealizmus irányzata és alapvetései. Az újrealizmus¹³ szerint az élő jogot nem lehet pusztán formálisan és logikailag megragadni, és a jog nem pusztán az élettől elvonatkoztatott dogma és merő elvontság, hanem sokkal bonyolultabb és komplexebb lélektani, társadalmi és történeti képződmény. Ezt a komplex képződményt pedig a modern lélektan és a kulturális antropológia eszközeivel lehet és kell vizsgálni, vallják az újrealisták. Kitéüntetett céljuk emellett egyrészt a jog társadalmi hátterének a feltárása, másrészt pedig a jog társadalmi hatásainak a kutatása.

Az újrealizmus irányzatán belül az amerikai Thurman Arnold volt az, aki a jogban a játék és színjátszás elemeit kereste, és talán meg is találta. Arnold szerint minden ember úgy éli az életét, hogy kis drámákat szerkeszt magának és eljátssza ezeket a drámákat, melyekben ő a főszereplő. Egészen pontosan Arnold szavaival élve: „*Senki sem menekülhet az elől az állandó szükséglet elől, hogy különböző egyenruhákba vagy selyemkalapokba öltöztesse és figyelje önmagát, amint azokban járkal. Aki nem képes magának méltó szerepet adni, az erkölcsileg összeomlik, bátortalanná, sikertelenné, zavarttá válik. [...] Az ember legtöbb magatartása a vállalt szerepeket jelképezi. [...] Így van ez az intézményekkel is. Ezek is kis drámákat építenek fel maguknak és szerepeket játszanak.*”¹⁴ Arnold szerint tehát szerepeket választunk magunknak és eljátsszuk ezeket a szerepeket a társadalmi élet színpadán, legnagyobb szerepeink pedig talán éppen a jog által kiosztott perbeli szerepeink.

A realizmus és Arnold tételeinek a bemutatása és átvétele után Horváth Barna a következőképpen foglalja össze a dráma és a per összefüggéseit: az első hasonlóság, hogy mindkettőben központi elem a cselekvés, a konfliktus és a döntés. A pert és a drámát is egyfajta szervezettség és szigorú szabályozottság jellemzi, meghatározott jelenetek követik egymást, meghatározott sorrendben. A pernek és a drámának is egyaránt szükségszerű eleme a bukás, a drámában a főhős elbukását kísérhetjük végig a színpadon, és a perben is szükségszerűen elbukik az egyik fél a per kontradiktórius természeténél fogva. Mindkettő egyaránt alkalmas arra, hogy megjelenítse a valóság és az eszme, a tény és az érték és a lét és az érvény ellentétét, és mindezt „színpadra” emelje. Végül pedig a pernek és a drámának is meghatározó sajátossága a végső katarzisz

¹² HORVÁTH 1993. 39.

¹³ Az újrealizmus irányzatának elemzését részletesen ld. HORVÁTH 2001. 483-503.

¹⁴ HORVÁTH 2001. 494.

és egyfajta drámai megtisztulás, aminek eredményeként, ha csak időlegesen is, de megnyugodhatva távozhatnak a nézők és az eljárás résztvevői.¹⁵

IV. A szinoptikus jogelmélet empirikus igazolása

A könyv megírásának a másik célja Horváth Barna szinoptikus jogelméletének egyfajta empirikus igazolása, vagyis arra vonatkozó kísérlet, hogyan is működik ez az elmélet a gyakorlatban. Hogy mennyire volt sikeres ez az törekvése, ahhoz először is röviden át kell tekintünk az ún. a szinoptikus jogelméletet, hogy mit is jelent ez pontosan Horváth Barna munkásságában.¹⁶

Horváth Barna szerint a jog sajátos tárgykettősség, a lét (sein) és a kellés (sollen) együtt szemlélése, melyben a társadalmi magatartáshoz hozzárendelődik egy norma, egy bonyolult eljárási apparátus közreműködésével. A kérdés az, hogy milyen módszerrel lehet tudományosan vizsgálni ezt a kettéhasított képződményt?

Horváth Barna szerint ez a módszer a szinoptikus, vagyis együttnező vagy egybenező gondolkodás. Egy jogász eljárása azáltal válik szinoptikussá, hogy a jogesetet a jogtételre, a jogi normát pedig a jogesetre vonatkoztatja. Minden jogalkalmazó tevékenysége abból áll, hogy a valóságban megtörtént történéseket (tényállásokat) a jogszabályi tényállások (jogi normák) alapján ítéli meg. A jogász tehát egy normatív tényállást vet össze a valóságos tényállással. A szinoptikus módszer lényege tehát a normák és a tények folytonos egymásra vonatkoztatása. Ennek az egymásra vonatkoztatásnak az eredménye pedig egy szelekció, ugyanis a jogszabályok alapján szelektálni kell a tények (tényismeret) között és a tényállások alapján is szelektálni kell a jogszabályok között, hogy eljussunk az esetre alkalmazandó normához. Így jutunk el egy jogszabályokon szelektált tényismerethez és egy tényálláson szelektált jogszabályismerethez.

Ugyanakkor azt is mondja Horváth Barna, hogy a jog nem egyszerűen norma és nem is csak tény, hanem elvont magatartásminta és az ennek megfelelő tényleges magatartás gondolati kapcsolata.¹⁷

A jogesetnek és a jogi normának ez a folytonos, reflexív módon történő együttnezése eljárási folyamatot képez, ami nem más, mint a jogi eljárás. A jogi eljárás sajátossága, hogy a lehető legfejlettebb az összes társadalmi eljárás közül, ez a legintézményesebb eljárás, és ez rendelkezik a legkimunkáltabb eljárási apparátussal is. Horváth Barna

¹⁵ Cs. Kiss 2003b 11.

¹⁶ A szinoptikus jogelmélet értelmezéséhez ld. ZSIDAI Ágnes: Tény és érték. *Jogtudományi Közlöny*, XLIV. évf. (1989) 513-519.; A perspektíva törvénye. *Világosság*, XXXII. évf. (1991) 12. sz. 917-927.; A tiszta jogszociológia. In: Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Osiris, Budapest, 1995. 11-59.

¹⁷ ZSIDAI 2012. 6.

szerint tehát a jog nem más, mint tényeknek (jogeset) és értékeknek (jogtétel) a legfejlettebb eljárásban történő folytonos egymáshoz rendelése.¹⁸

Az 1940-es évekre aztán Horváth Barnának szembe kellett néznie ennek a szinoptikus jogelméletnek a valóságban való alkalmazásával, vagyis hogyan lehet megragadni a jogeset és a jogtétel küzdelmét, *“az eset egyedi körülményeinek súrlódását, felhorzsolását a merev szigorú szabály rideg, éles szegélyein”*.¹⁹

V. Szókratész és Szent Johanna pere

Az elmélet igazolására Horváth Szókratész és Szent Johanna perét választotta, mivel véleménye szerint ezekben a perekben érhető tetten leginkább a géniusz összecsapása a környezetével és a merev, szigorú jogrend szabályaival.

Horváth szerint géniusznak azt nevezzük, aki a legdrámaibb módon tud összecsapni környezetével, és akire a társadalmi értékelés ezen drámai összecsapás után kettősen, a leglesújtóbban és a legfelemelőbben reagál, egyszerre eltiporja ugyanakkor fel is magasztalja.²⁰ A géniusz lényege a környezettől való elszakadás is, vagyis hogy ezen drámai összeütközés következtében a géniusz kiválik környezetéből, magányossá és hontalanná válik.

Mindezek a jellemzően tehát megvannak Horváth szerint Szókratész és Johanna alakjában is. De van még valami, amiben mindketten hasonlítanak egymásra, mégpedig az, hogy mindketten a jog által meggyilkolt géniuszok. Szókratész és Johanna pere is évszázadok óta a jog tökéletlenségének, hiábavalóságának és hatalmi tényezőktől való függésének a jelképe.²¹ Éppen ezért a lehető legjobban szemléltetik a géniusz eltiprását és felmagasztalását, valamint a legdrámaibb formában figyelhető meg bennük a jog társadalmi működése és az, hogyan tud a jog újfajta erkölcsi értékeket felvenni magába.

Szókratész perét illetően elsőként mindenképpen azt kell megjegyeznünk, hogy a legrosszabbul dokumentált történelmi perek közé tartozik. Keveset tudunk biztosan az attikai perről, ami biztos, hogy i.e. 399-ben zajlott le az eljárás, és Szókratészszel szemben három vádpontot fogalmaztak meg. Vádolták mindenekelőtt istentelenséggel (aszebeia), vagyis hogy nem hisz Athén isteneiben, hanem – a második vádpont szerint – helyettük új istenekben (új daimoni dolgokban) hisz, és végül, hogy megrontja az ifjúságot.²² Ezek voltak azok a vádpontok, amelyek alapján végül halálra ítélték Szókratészt. Esetében pedig ez a vértanúság az, ami a környezet leglesújtóbb értékelését és egyben a környezet általi eltiprását jelenti, mindezek jelképe pedig Szókratész

¹⁸ Uo. 3-5.

¹⁹ HORVÁTH 2003. 7.

²⁰ Uo. 194.

²¹ BIBÓ 1943. 175.

²² HORVÁTH 2003. 22-35.

esetében a méregpohár.²³ Perbeli magatartását pedig jól példázzák azok a szavak, amelyekkel bíráihoz fordul a halálos ítélet kihirdetése után: „*Én halni indulok, ti élni: de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent.*”²⁴

Szókratész vértanúsága volt ugyanakkor az a hatás is, ami arra indította Platón, hogy megírja Szókratész védőbeszédét (Apologia), és ezáltal megadja számára a felmagasztalást. Talán ki lehet jelenteni, hogy a per, az Apologia és a Platónra gyakorolt hatás nélkül ma nem lenne Szókratész az, aki, és nem tudná a mai napig inspiráló hatását kifejezni. Horváth szerint látnunk kell, hogy annak ellenére, hogy környezete halálra ítélte Szókratészt, a pere mégis csak változást indított el, és hatására megkezdődött az ókori társadalmi rend felbomlása.

Jeanne d’Arc pere leginkább abban különbözik Szókratész perétől, hogy a legjobban dokumentált történelmi perek közé tartozik, és ennek megfelelően Horváth Barna is részletesen elemzi a per társadalmi és történelmi előzményeit, a vádpontok alakulását, a per lefolyását, az eljárás résztvevőit és a per utóéletét is.

Az orleans-i szűz pere, melynek főszereplője az az egyszerű parasztlányka volt, aki végül megfordította a százéves háború menetét, 1431. január 9-én kezdődött. Johannával szemben több vádpontot megfogalmaztak, ezek közül a legsúlyosabbak az eretnokség, a bálványimádás, a hamis prófétálás és az árulás voltak.²⁵ Ezen vádpontok alapján ítéltél halálra, esetében pedig ennek a vértanúságnak a szimbóluma a máglya²⁶, mely azért is jelentős, mert Johanna kivégzése bizonyíthatóan már a helyszínen sokakat megrendített, és így már a máglyán legenda képződött alakja körül. Az ő esetében a felmagasztalást szintén az utókor adta meg, először az egyház ítéletének érvénytelenítésével, majd az egyház általi boldoggá, végül pedig 1920-ban a szentté avatásával. Horváth szerint Johanna vértanúsága is elindított egy változást, mégpedig a középkori társadalmi rend felszámolását.

A géniusz magányosságát jól szemlélteti Johanna G. B. Shaw *Szent Johanna* című drámájában elhangzó szavai, amelyek szerint a per elején így szól bíráihoz: „*Ne higgyétek, hogy meg tudtok ijeszteni azzal, ha azt mondjátok nekem, hogy egyedül vagyok. Franciaország is egyedül van, és Isten is egyedül van, és mi az én magányom a hazám meg az istenem elhagyatottságához képest?*”²⁷

²³ Ld. például Charles Alphonse du Fresnoy (1650), Jacques-Louis David (1787) és Jean-Francois Pierre Peyron (1787) *Szókratész halála*, és Antonio Zucchi (1767) *Szókratész kiissza a bürökpoharat* c. festményét.

²⁴ PLATÓN 1984. 439.

²⁵ A vádpontokat részletesen ld. HORVÁTH 2003. 153-158.

²⁶ Ld. például Hermann Anton Stilke (1843) *Jeanne d’Arc máglyahalála*, Jules-Eugene Lenepveu (1886-1890) *Jeanne d’Arc a máglyán* és Paul Mak (1940) *Szent Johanna* c. festményét

²⁷ SHAW 1968

VI. A géniusz pere és a per géniusza

A két per bemutatása után jut el Horváth a konklúzióhoz, vagyis, hogy a géniusz a jog próbaköve és a géniusz perében válik leginkább láthatóvá a jogeset küzdelme a jogtétellel, vagyis az eset egyedi körülményeinek súrlódása és felhorzsolása a merev, szigorú szabály rideg és éles szegélyein. *„Ebből visszakövetkeztethetünk arra, hogy a jogot nem akkor éljük át legmélyebben, amikor a nyárspolgári biztonság illúziójában tanuljuk, tanítjuk, alkotjuk vagy alkalmazzuk. Hanem akkor, amikor géniuszként csapunk össze vele, amikor úgy irritál, mint a gyöngykagylót a homokszem, amikor életünk sisteregve porzik szét rajta, mint a hullámverésben a hab a sziklákön.”*²⁸ A géniusz perében ismerhetjük meg az örök emberi színjátékot, eszmének és valóságnak, értéknek és ténynek, szabadságnak és szükségszerűségnek az örök ellentétét és harcát.

A géniusz pere tehát jelképévé válik a per géniuszának, Horváth szerint egy szójátékkal élve, a géniusz pere a per géniusza. *„Az eleven lélek birkózik a merev jogintézménnyel minden igazi perben. Ez az eleven lélek minden kis jogeset géniusza. Ez az eleven lélek, a jogeset géniusza az, amelyet minden per letipor és egyben felmagasztal, amely a per drámai szertartásán és látványosságán keresztül megreszketteti és megtermékenyíti a jogintézményt.”*²⁹

Azonban nem minden perben bukik el egyforma géniusz és nem is minden géniusz áll egyformán perben. Vannak perek, amelyekben a géniuszt alig vehetjük észre, és vannak géniuszek, akik alig látszanak perlekedni, de az biztos, hogy a géniusz és a per olyan jelképek, amelyek egymásnak az elképzelhető legnagyobb jelképező erőt adják. A géniuszt semmi sem ragyogtatja fel annyira, mint a per, és a pert semmi egyéb nem jelzi mélyebben, mint a géniusz tragikus konfliktusának a színrehozatala, amelyben az eset géniusza elbukik a tétel szigorával szemben.³⁰

A per és a géniusz egymásra való hatása Horváth Barna szerint abban mutatkozik meg, hogy egyrészt a per teremtő módon bontakoztatja ki a géniuszt, másrészt pedig a géniusz is teremtő módon bontakoztatja ki a pert. A per annyiban teremti a géniuszt, hogy tragikus konfliktusát a legdrámaibb körülmények között hozza színre, a legnagyobb szellemi és erkölcsi feszültséggel tölti meg, valamint a legkeményebb próbának veti alá, miközben színpadot is emel neki. Emellett pedig a per az, ami végső soron megadja a vértanúságot, vagyis a legnagyobb bukást és eltiprást a géniusz számára.

A géniusz pedig annyiban teremti a pert, hogy egyrészt a géniusz lényege eleve a világgal való perlekedés, amely során megreszketteti és átalakítja a világot, hatására megrepednek a társadalmi és a jogi rend kérései, ennek eredményeként pedig új rend születik. *„Megrepednek nemcsak a tavak tükrei, hanem a szigorú intézményes*

²⁸ HORVÁTH 2003. 7.

²⁹ HORVÁTH 2003. 224.

³⁰ Uo. 191.

társadalmi rend, a jogrend kemény kérge is. [...] A saját kiömlő mártírvérével tölti fel újra a géniuszt a jogrendet”.³¹ A jog így cseréli, váltja a tartalmát, ilyen küzdelmesen és a jog ilyen vajúdásának a per a jelképe.

Minden igazi jogvita per tulajdonképpen küzdelem a jogért, amely küzdelemben valamelyik küzdőfélnek el kell buknia a per kontardiktórius természeténél fogva, vagyis minden perben elvéri a jogeset az egyik fél értelmezésében. Örökös folyamat ez a jog fejlődésében, melynek során a jog szigorú és merev formái feltöltődnek méltányos és hajlékony erkölcsi tartalommal. Ennek a folyamatnak a dialektikáját pedig a per a maga kontradiktórius szerkezetével a leghívebben fejezi ki és a legrámaibb módon hozza színre.

Szókratész és Johanna pere mutatja meg számunkra a per géniuszt értékvaltó és értékcsereelő munkássága közben, vagyis hogy újfajta erkölcsi értékek és értékelések hogyan tudnak beszivárogni a jogtételek tartalmába.

Az örök konfliktust az adja, hogy a jogtétel statikus érvénytartalma sohasem illik rá hibátlanul a jogeset dinamikus tényfolyamatára, ebben a van a jog életének drámaisága és örökös konfliktusokban jelentkezése. („minden per felsebzi a jogesetet, hogy lemészárolja a géniuszt”).³² A géniuszt pere tanít meg arra, hogy a szerepek kicserélődnek, és a jogeset és benne az eleven lélek hozza a jog számára az új és igazibb értékszempontot.

Közismert folyamat az újfajta erkölcsi értékeléseknek a jogesetek révén a jogba való folytonos beszüremlése, ez a folyamat pedig négylépcsős eljárással írható le. Az első lépcsőt a jogtételnek és a jogesetnek a találkozása jelenti, melyben a tény és az érték ellentéte mutatkozik meg. A következő lépcső, hogy az érték pólusa – aminek eredetileg a jogtételben kellene megjelennie, itt pedig a jogesetben jelenik meg – valamilyen újfajta értékelésen keresztül, elmozdul a jogtétel pólusáról a jogeset pólusára, ezzel pedig kezdetét veszi egy dialektikus fejlődés. A harmadik lépcső, a fejlődés végeredmény pedig az, hogy ez a jogesetben megjelenő újfajta értéktartalom beömlik a jogtétel tartalmába.³³ A géniuszt ennek a fejlődésnek képes időnként nagy lökéseket adni, hogy a jog mindig újabb és tisztultabb erkölcsi értékeléseket tudjon felvenni magába.

VII. Összegzés

A géniuszt pere tehát örök per, a jogtétel és a jogeset találkozásában az értékelemek és tényelemek ütközésének és cserélődésének soha nem lehet vége, amíg jog lesz, a jogeset géniuszt áldozatul fog esni a tétel szigorának.

³¹ Uo. 195.

³² HORVÁTH 2003. 196.

³³ Uo. 197.

Bibó István szerint *A géniusz perének* egyik tanulsága, hogy nemcsak a géniusz védőbeszédét adja meg vele Horváth Barna, hanem a jog védőbeszédét is: „*Legnagyobb mélysége és finomsága abban áll, hogy éppen úgy, ahogyan a per bemutatja a géniusz apologiáját, elítéltetését és felmagasztalását, mutatja be nekünk a géniusz perén a jog apologiáját, elítéltetését és felmagasztalását, a jog örök funkcióját és a jogfejlődés örök dialektikáját: azt, hogy éppen azoknak a pereknek a sokaságán keresztül, melyekben erőszakot tesz az igazságon és halálra ítéli a géniuszt, éppen ezekben a perekben drámai erővel kiütöző érdekkonfliktusok tisztító erejénél fogva, válik a jog emberségesebbé, mélyebbé, méltányosabbá, hajlékonyabbá.*”³⁴

A fenti idézet és az eddig leírtak alapján azt hiszem kijelenthető, hogy Horváth Barna és *A géniusz pere* üzenete pozitív, optimista üzenet, miszerint az ember jóra való törekvése és az igazságért való harca és kiállása nem hiábavaló, ahogy a jog változása sem céltalan és hiábavaló mozgás, hanem olyan fejlődés, amelynek eredményeként a jog egyre méltányosabbá, erkölcsösebbé és humánusabbá válik.

Felhasznált irodalom

BIBÓ István: Horváth Barna: A géniusz pere: Socrates –Johanna. *Szellem és Élet*, VI. (1943) 3–4, 174–177

BOBULA Ida: Horváth Barna: A géniusz pere. Socrates – Johanna. *Társadalomtudomány* XXIII (1943) 3, 304–308

CS. KISS Lajos: A tragédia metafizikája a jogban. In: HORVÁTH Barna: A géniusz pere. Szókratész – Johanna. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. 210–238.

CS. KISS Lajos: A szinoptikus jogelmélet esztétikája és metafizikája. *Jogelméleti Szemle*, 2003/1.

HORVÁTH Barna: A géniusz pere. Szókratész – Johanna. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003.

HORVÁTH Barna: Angol jogelmélet. Pallas-Attraktor, Budapest, 2001.

HORVÁTH Barna: Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944-45-ből. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1993. [Ford. Nagy Endre]

HORVÁTH R. Károly: Horváth Barna: A géniusz pere. Soctares – Johanna. *Magyar Jogi Szemle* XXIV (1943. szeptember 1.) 16, 492–494

H. SZILÁGYI István: Circus Juris, Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében. In: SZABÓ Miklós (szerk.): Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből [Prudentia Iuris 3]. Bíbor, Miskolc, 1995., 211–266. o.

³⁴ BIBÓ 1943. 175.

H. SZILÁGYI István: Horváth Barna géniusze. *Iustum Aequum Salutare* III. 2007/2. 31–42.

HUSZÁR Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Kolonel, Budapest, 1989.

LOSS - SZABADFALVI - SZABÓ - H. SZILÁGYI - ZÓDI: Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből. [Prudentia Iuris 3]. Bíbor, Miskolc, 1995.

PLATÓN: Szókratész védőbeszéde. In: Platón összes művei I-III. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

SHAW, G. B.: Szent Johanna. Magyar Helikon, Budapest, 1968.

SZABADFALVI József: Tiszta jogszociológia felé. (Horváth Barna jogszociológiája). Budapesti Könyvszemle (BUKSZ), VIII. évf. (1996) 2. sz. (nyár) 135-138.

SZABÓ Miklós: Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből. Bíbor, Miskolc, 2004.

ZSIDAI Ágnes: *A jog Janus-arca (Horváth Barna szinoptikus jogelmélete)*. *Tolle lege* II. évf. 1. szám. 2012.; <http://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/zsidaiagnes.pdf>

DARAGÓ DÉNES

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Zsidai Ágnes habil. egyetemi docens

AZ EGYIKNEK SIKERÜL, A MÁSIKNAK NEM? BRANDOLINUS ÉS MACHIAVELLI

Az 1490-es év Firenzéjének nyüzsgő városképét magunk elé képzelve észrevehetünk egy koránál kissé idősebbnek tűnő, rossz látása miatt botorkáló szerzetest miséről jövet, aki éppen most fejezte be a még Magyarországon, Mátyás király inspirációi alapján született, a köztársaság és a királyság államformáját összehasonlító politikaelméleti művének tisztázását. Elhalad mellette a tömegben egy humanista tanulmányait folytató fiatalember, akit már ekkor élénken foglalkoztatnak a politika kérdései, de ismeretanyagát megfigyelései mellett elsősorban rongyosra olvasott Liviusából meríti.

A címben megidézett régi kuplé refrénje mintha egyenesen a két kor- és honfitárs, hasonló témát földolgozó gondolkodóról szólna: Aurelius Brandolinus Lippus munkássága ma talán csak a szakemberek körében ismert¹, Niccolo Machiavelli írásai hol botrány-, hol alapkőként, de megjelenésüktől kezdve gyakran hivatkozott viszonyítási pontjává váltak az európai politikai gondolkozásnak. Írásomban a két szerző viszonyáról szóló irodalmat kívánom bemutatni, illetve az ott fölvetett kérdésekhez szeretnék néhány megjegyzést hozzáfűzni.

Brandolinus és Machiavelli kapcsolata a XX. század első felében vált tudományos elemzés tárgyává. Két kézenfekvő oka is van annak, hogy a kérdés miért nem vetődött föl korábban a kétségtelenül szerény, de mégiscsak létező Brandolinus irodalomban. Az egyik, hogy a Brandolinus művei közül éppen a témájánál fogva Machiavelli munkásságával együtt vizsgálható alkotás, a köztársaság és királyság államformáját összehasonlító *De Comparatione Rei Publicae et Regni* című dialógus egészen 1890-es első kiadásáig² kézirat formában rejtőzött, ezért nem vált a modern politikaelméleti korpusz részévé.

A másik ok pedig az, hogy Machiavelli megítélésében is a XIX. század folyamán ment végbe az a fordulat, amelynek során a Tízek Tanácsának titkára a gonosz szócsövéből a modern politikaelmélet zseniális megalapozójává vált.³ Skinner hívja föl a figyelmet könyvének bevezetőjében, hogy Machiavelliről egyformán elítélően nyilatkozik a konzervatív Edmund Burke, valamint Marx és Engels is. Az egymástól

¹ Brandolinus életével és munkásságáról részletesebben lásd: ROTONDO, 1972., PUSKÁS, 2009. és DARAGÓ, 2012.

² ÁBEL, 1890.

³ Machiavelli recepciójáról részletesebben lásd: KAPOSI, 2007. 7-20.

világnézetileg meglehetősen távol álló szerzők egyetértettek abban, hogy „*a machiavellizmus borzalmi jelentik az egyik legveszélyesebb fenyegetést a politikai élet erkölcsi alapjaira.*”⁴ Machiavelli XIX. századi népszerűtlensége Magyarországon is megfigyelhető. Az általában liberálisnak tartott báró Eötvös József szerint: „*Hogy a moral elveinek a politikában nincs helye (...) ez azon tan, mely által Machiavelli neve századokon át közgyűlölet, sőt csaknem undor tárgyává vált. (...) nincs logika s nincsen ékesszólás, amely a machiavellizmust rehabilitálhatná.*”⁵

Itt kell megjegyezni, hogy máig is akad néhány „utolsó mohikán”, elsősorban Leo Strauss és tanítványai, akik továbbra is fönntartották Machiavelli munkásságának negatív értékelését. „*Osztjuk azt az ódivatú és egyszerű vélekedést, amely szerint Machiavelli az ördög tanítómestere.*”⁶ Más helyen, indokolva: „*Igaz, hogy Machiavellinél minden új megvilágításban jelenik meg, de az nem a horizont kiszélesítésének, hanem beszűkítésének köszönhető.*”⁷

A fenti két okból kifolyólag egészen a XX. századik kell várni, amíg Lynn Thorndike 1926-os, Brandolinust és az államformák összehasonlításáról szóló dialógusát a világ tudományos közvéleményével megismertető tanulmányában⁸ a két szerző viszonyával kapcsolatos alapkérdéseket invenciózusan és szellemesen fölvezolta.

Először is a két mű hányattatott keletkezéstörténetének párhuzamaira hívja föl a figyelmet. Mindkét esetben meghalt a Medici családnak az a tagja, akinek a szerző ajánlani tervezte a művét, ezért új pártfogót kellett keresnie. (Brandolinusnak Lorenzo il Magnifico halála után fiát, Giovannit, a későbbi X. Leo pápát, Machiavellinek pedig Giuliano de Medici helyett Lorenzo de Medicit.) Egyik mű sem jelent meg nyomtatásban a szerző életében.⁹ (A könyvek sorsának hasonlóságai e ponton véget is érnek, mert míg Machiavelli Fejedelmének korábban jelzett páratlan karrierje 1532-es kiadását követően azonnal megkezdődött, Brandolinusnak majd négy évszázadot kellett várnia csak dialógusa megjelenéséig, további hosszú évszázadot pedig a tudományos befogadásig.)

Abban a kérdésben, hogy hathatott-e Brandolinus műve Machiavelliére, Thorndike szinte gorgiaszi ihletettséggű szkeptikus álláspontot foglal el. „*Eddig nem találtam nyomát Machiavelli műveiben, hogy említette volna Lippo Brandolinit vagy értekezését.*”¹⁰ Majd hozzáfűzi, „*kétséges, hogy Machiavelli olvasta-e valaha, vagy ha olvasta is, gyakorolt-e rá számottevő hatást.*”¹¹ Ténymegállapítása ma is érvényes, tudomásom szerint azóta sem bukkant senki Brandolinusra utaló konkrét Machiavelli

⁴ SKINNER, 1996. 9.

⁵ EÖTVÖS, 1874. 208.

⁶ STRAUSS, 1957. 9.

⁷ STRAUSS, 1994. 431.

⁸ THORNDIKE, 1926.

⁹ THORNDIKE, 1926. 413.

¹⁰ THORNDIKE, 1926. 413.

¹¹ THORNDIKE, 1926. 417.

szöveghelyre, második megjegyzéséhez azonban tanulmányom későbbi részeiben szeretnék néhány megjegyzést fűzni.

A művek tartalmi összehasonlítását Thorndike egyértelműen Machiavelli Fejedelme szempontjából végzi el. Néhány „előfutár” (Poggio *Historia Tripartitá*jának egyes részeire és Nifo *De regnandi peritá*jára hivatkozik) fölillantását követően megállapítja, hogy „*Machiavelli nézetei sokkal elterjedtebbek voltak, mint ahogyan azt gyakran gondolnánk.*”¹² E körben helyezi el Brandolinus dialógusát is: „*Egészsében véve tanulságos példája a Machiavelli jelentős, ha nem korszakalkotó művét megelőző évtized politikai gondolkodása átmeneti jellegének.*”¹³

Álláspontja szerint mind Brandolinus, mind Machiavelli műve abba a nagy eszmetörténeti folyamatba illeszkedik, amely – a korabeli történelmi változásokhoz igazodóan – az itáliai (vagy, tegyük hozzá, Közép-Európában rendi jellegű) republikanizmustól az abszolutizmusig jut el. „*(...) értekezésünk akár próféciaként is felfogható, amely megmutatja, hogy a politikai széljárás a Firenzei Köztársaságtól a Toszkánai Nagyhercegség felé kezd fordulni, csakúgy, mint Európában általában az abszolút monarchia felé.*”¹⁴

Thorndike Brandolinust egyértelműen az uralkodói jogok propagátorának tartja. A szerző egy másik, szintén Mátyás királynak ajánlott művéről, a *De humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine* című dialógusról egy lábjegyzetben annyit jegyez meg, hogy: „*Ebben a műben Brandolinus kedvező hangon nyilatkozik általában az egyeduralkodóról és különösen az itáliai kényurakról.*”¹⁵ El is helyezi munkásságát a kibontakozó abszolutizmus elméletek fejlődési ívében: „*Szerzőnk mindenesetre még mindig elég távol áll a királyok isteni jogának doktrínájától.*”¹⁶

Thorndike szerint a két mű célja hasonló: „*Ugyanaz róható a terhére, mint „A Fejedelem”-ére, az egyeduralom dicsőítésével elnyerni a Medici család kegyét.*”¹⁷, a kidolgozás módja azonban különböző: „*(...) a két mű természetes kiegészítője egymásnak. Lippo az érvek és ellenérvek alapján a monarchia javára dönt; Niccolo pedig kézikönyvet ajánl a kezdő zsarnoknak (...).*”¹⁸

Thorndike összeveti a két szerző kvalitását is: „*Lippo Brandolini természetesen sokkal kevésbé eredeti és sokkal kevésbé ragyogó, mint a Tizek Tanácsának halálát követő évben kinevezett titkáráé. Dialógusának nagyobb része közhelyes vagy hagyományos; szereplői gyakran érvelnek skolasztikus-, vagy ami még rosszabb, szónokolnak humanista módon.*”¹⁹ „*Lippo nem rendelkezik Machiavelli politikai*

¹² THORNDIKE, 1926. 417.

¹³ Uo. 418.

¹⁴ Uo.1926, 434.

¹⁵ Uo. 1926. 416.

¹⁶ Uo. 1926. 418.

¹⁷ Uo. 1926. 418.

¹⁸ Uo.1926. 418.

¹⁹ Uo. 1926. 418.

általánosító képességével, és számos időkoptatta eszmét ismétel.”²⁰ Azt azonban elismeri, hogy Brandolinus „(...) tárgyát egyfajta új nézőpontból szemléli, és alkalomadtán igen pontos megfigyeléseket tesz.”²¹

A két szerző viszonyára vonatkozó kérdéseket Thorndike nyomán, de általános érvennyel a következőképpen összegezzük:

1. Életrajz: ismerte-e egymást a két szerző?
2. Hatások: inspirálhatta-e Brandolinus műve Machiavellit?
3. Tendenciák: a két mű (vagy a két életmű) beilleszthető-e valamely közös hagyományba, ha igen melyikbe?

A következőkben a Brandolinus-irodalom fennmaradó részét tekintem át a fenti kérdések nyomán, előrebocsátva, hogy Thorndike átfogó elemzéséhez képest a későbbi tanulmányok csak egy-egy elszórt adatot tartalmaznak, elsősorban a két művet összekötő hagyomány kérdéséhez. (A teljes igazsághoz természetesen hozzátartozik, hogy a vizsgált munkák Brandolinust és művét saját önálló szempontjaik szerint elemzik, céljuk nem a Machiavellihez fűződő viszony tisztázása.)

Először, talán a művek súlya miatt is, két negatív adat értékelésére kell kitérni. Az editio princeps előszava egyáltalán nem említi Machiavellit. A hiátusnak lehet személyes oka is, a Brandolinus dialógust fölfedező és sajtó alá rendező Ábel Jenő hirtelen halála miatt a szövegkiadás előszavát szerzőtársa, Fraknoi Vilmos írta. Másrészt, amint azt a kötet alcíme, „*Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei*” egyértelműen jelzi, Brandolinus művét sajátosan magyar hagyományban helyezte el, amelyben Machiavelli értelemszerűen nem kapott helyet.

A művet magyarra fordító Angyal Pált (karunk kiváló büntetőjog professzorát) elsősorban a Brandolinus „*soraiból kicsendülő ősi magyar lélek*”²² nyűgözi le, így érthető, hogy nem keresi az amorális politika szinonimájává vált Machiavellihez fűződő kapcsolódási pontokat. A bemutatott mű eredeti és kortárs európai beágyazottságát érzékeltetendő, egy lábjegyzetben²³ hozza Thorndike fent idézett megjegyzését arról, hogy a két mű egymás természetes kiegészítője, ezzel össze is kötve, de finoman el is különítve Brandolinus és Machiavelli munkásságát.

A XX. század második felében megjelenik egy új értelmezés, amely szerint Brandolinus munkájában nemcsak a formálisan győztes, a fejedelmi egyeduradalom melletti, hanem a köztársasági államformával szemben fölhozott érvek is tanulmányozásra érdemesek.

²⁰ THORNDIKE 1926. 434.

²¹ Uo.

²² ANGYAL 1928. 41.

²³ Uo.14.

Az olasz életrajzírója szerint: „Jóllehet Brandolini általában szimpátiával viseltetik a köztársasági intézmények iránt, végül mégis a monarchia mellett teszi le a garast.”²⁴ Egy magyar italianista hívja föl a figyelmet, hogy Brandolinus: „(...) egyszersmind elítéli a városállamok polgári kormányzatában fennálló igazságtalanságokat, ahol a jog és törvény gazdagoknak kedvez. A firenzei humanista talán nem minden él nélkül említi itt éppen szülővárosa példáját, és emeli ki vele szemben az egyeduralmat a maga teljességében érvényesítő magyar király igazságosságát.”²⁵

Az elszórt megjegyzésekből összeszedhető változás Hankins 2009-es szövegkiadásához írt előszavában áll össze koherens elméletté. A harvardi professzor egyértelműen az itáliai republikánus hagyományban helyezi el Brandolinust is. Elmélettörténeti háttérét Pocock és Skinner és az ún. „Cambridge-i Iskola” kutatásai képezik²⁶, amelyek a modern republikanizmus gyökereit az itáliai humanista tradíciókig vezették vissza, és e tradíció egyik legjelentősebb szerzőjeként Machiavellit ünnepelték, elsősorban a *Beszélgetések* alapján.

Hankins szerint a korai modern európai köztársasági hagyományban az erényes kormányzat két konkurens modellje különíthető el. „Az egyik az elsősorban Cicerón és Liviuson alapuló „római hagyomány”, amely (...) a magántulajdon elsőbbsége mellett érvel, a katonai dicsőséget és a terjeszkedési politikát élteni, és magában foglalja a dicsvágy és a közösségért hozott áldozat eszméjét.”²⁷

Ezzel párhuzamosan kimutatható a Platónra és Arisztotelészre visszavezethető „görög hagyomány” is, amely „(...) többre tartja a közjót és közös boldogság célját, mint az egyesek jogait, a spártai szigorúságot, mint a római imperializmust és az azt kísérő korrupciót. Nem ismeri el a korlátozhatatlan tulajdonjogot, de fontosnak tartja, hogy az állam a stabilitás és az egység érdekében lépjen föl a tulajdoni egyenlőség előmozdítása érdekében, értékskáláján előbbre való szemlélődő otium, mint a cselekvő negotium, a hosszú élet, mint a terjeszkedés (...).”²⁸

Hankins Machiavellit egyértelműen a római hagyományban helyezi el, Brandolinusnál mindkét hagyomány elemeit fölfedezi: „Jóllehet Mátyás király a hódítást és a dicsőséget az erényes politika ismertetőjeleként azonosítja, és ez a római hagyományhoz sorolja őt, de a tulajdon kiegyenlítésének és a jólét korrumpáló hatása elkerülésének kulcsfogalmi esetében közelebb áll a görög, mint a római hagyományhoz.”²⁹

Ez utóbbi felismerése pontosítja az elmélettörténet jelenlegi eredményeit: „A „görög hagyomány” újjáéledése (vagy inkább felfedezése) Morus 1516-os Utópiájával

²⁴ ROTONDO, 1972.

²⁵ JÁSZAY, 1982. 174-175.

²⁶ HANKINS, 2009. XIX. o.

²⁷ Uo. XIX. o.

²⁸ Uo. XIX-XX. o.

²⁹ Uo. XX. o.

kezdődik, de Brandolini Összehasonlításának tanulmányozása rávilágít arra, hogy a „görög hagyomány” egyes elemei a XIV. századi Itáliáig vezethetők vissza (...).”³⁰

A két szerző viszonyára vonatkozó tudományos irodalom bemutatását követően néhány megjegyzés a Thorndike által fölvetett életrajzi és hatáskérdésekhez.

Brandolinus életrajzából tudjuk, hogy Mariano de Gennazzano atya hatására lépett be az ágostonrendi szerzetbe³¹, és a két barát együtt prédikált Firenzében és Itália más városaiban. Gennazzano atyáról Machiavelli a Firenze Történetéről írott művében igen kiváló hitszónokként („*predicatore eccellentissimo*”) emlékezik meg.³² Ha Machiavelli, aki egyáltalán nem a kortársairól kialakított alaptalanul hízelgő véleményéről híres, ismerte és elismerte Gennazzano atya munkásságát, feltételezhető, hogy a vele szoros kapcsolatban álló Brandolinust is ismerhette.

A Brandolinus művét tartalmazó kódex valamikor az 1490-es években készülhetett el és került a Mediciek könyvtárába, a Bibliotheca Laurentiana nyilvántartásában a XV. századi tételek között szerepel³³. Az, hogy a művet nem adták ki, nem jelenti feltétlenül azt, hogy az érdeklődő szakmai közönség ne ismerhette volna. A humanista könyvtár nemcsak reprezentatív dísz tárgyak gyűjteménye, de az eleven tudományos közélet helyszíne is. A nagy példányszámban nyomtatott könyv a XV. század utolsó és a XVI. század első éveiben inkább újszerű érdekesség, és a kevésbé igényes olvasóközönség (a tömeg) számára készül, a tudománnyal foglalkozó humanista számára nem volt szokatlan, hogy egy művet egy magánszemély vagy család könyvtárában tanulmányozzon.

A *De Comparazione* szövegét megőrző díszes kódex utolsó lapján fennmaradt egy 1567. évből keltezett magánlevél³⁴, amely értékes adatokat szolgáltat a mű XVI. századi történetéről. A levél szövegéből megtudjuk, hogy Verallo érsek, a könyv birtokosa vonakodva ugyan, de a nyomatékos kérésnek engedve visszaadja a művet tulajdonosának, az immár hercegi rangú Medicieknek. A levél tanúsága szerint a Brandolinus művét megőrző kódex egyáltalán nem elfeledve hevert a könyvtárban, hanem kölcsön is adták más olvasóknak, akik nagyra értékelték azt. Ebből az adatból arra következtethetünk, hogy a mű a XVI. században humanista körökben ismert lehetett, nemcsak a könyvtár tulajdonosa és a kölcsönző, de más érdeklődők is olvashatták, forgathatták. Még figyelemre méltóbb az a tény, hogy az olasz nyelven írt levél Brandolinus művét nem eredeti, hosszadalmas latin címén, hanem „*Il Principe*”-ként említi, azaz az egy generációval később élő kortársak nagyon is határozott összefüggést láttak Brandolinus és Machiavelli műve között.

A fenti tények alapján megkockáztatható, hogy Machiavelli ismerhette Brandolinust és művét. Találhatunk-e konkrét hatásra utaló nyomot, és kiemelhetjük-e Brandolinust

³⁰ HANKINS, 2009. XX. o

³¹ ROTONDO, 1972.

³² MACHIAVELLI, 1791. 449.

³³ THORNDIKE, 1926. 413.

³⁴ ANGYAL, 1928. 165-167.

azon, név nélkül említett szerzők közül, akik Machiavelli előtt sokan megírták már ezeket a dolgokat, és akiknek észjárásától szándékosan eltér, és azoktól, akik „sokan képzelnék el olyan köztársaságokat vagy egyeduralmokat, amelyek soha nem voltak, és amilyenekről nem is tudunk?”³⁵

Brandolinus Mátyás királya szerint: „(...) inkább azt akarjuk, hogy szeressenek az alattvalóink, semmint hogy féljenek tőlünk.”³⁶ Machiavelli egyik híres passzusában éppen az ellenkezőjét tanácsolja fejedelmi olvasójának: „Mindebből vita származik: szeressék-e inkább az uralkodót, mint féljék, vagy ellenkezőleg. Azt feleljük, egyik is, másik is szükséges lenne, de mivel nehéz e két dolgot összekapcsolni, biztonságosabb, ha tartanak tőle, mint ha szeretik, ha a kettő közül egyiknek már hiányoznia kell.”³⁷

A két idézetben érintett probléma sokkal súlyosabb a kérdés felszínen jelentkező tartalmánál, azazhogy az alattvalók milyen érzelmet táplálnak az uralkodó iránt. A szöveghelyet visszavezethetjük Salisbury János *Policraticus*áig, amely művet a középkori politikai gondolkodás enciklopédiájaként tartanak számon³⁸.

A felvetés nem erőltetett, Brandolinus műve mélyen ágyazódik a középkori hagyományba is. Ezt alátámasztandó egy másik toposza a középkori politikaelméletnek, amely mind Salisburyénél, mind Brandolinusnál szerepel: „a műveletlen király megkoronázott számár”³⁹.

Salisbury megkülönbözteti egymástól a fejedelmet és zsarnokot. „(...) a fejedelem engedelmeskedik a törvényeknek, a zsarnok ellenben a törvényt megfosztja erejétől s a népet szolgaságba hajtja. A fejedelem az istenségnek, a zsarnok a luciferi gonoszságnak a képe. (...) fejedelmet szeretni kell és tisztelni, a zsarnokot ellenben utálni és megölni kell.”⁴⁰

Machiavelli tanácsa tehát elmélettörténeti kontextusba helyezve nem pusztán azt jelenti, hogy a fejedelem ne törődjön alattvalói érzelmeivel, hanem azt, hogy törvényesen uralkodó fejedelem helyett törvénytelen zsarnokként lépjen föl.

A példa hasonló ahhoz, amelyet Strauss hoz a *Beszélgetések*ben szereplő egyetlen bibliai idézet kapcsán, Machiavelli úgy szakít radikálisan a megelőző korok politikai gondolkodásával, hogy valódi újításai elrejtve maradnak a szövegben. „Fejezetünk témája tehát az önkényuralom, ám az „önkényuralom” kifejezés sehol sem fordul elő ebben a fejezetben: Machiavelli az „önkényuralmat” kerüli a *Beszélgetések* 26. fejezetében, ahogy kerüli A fejedelemben is (...)”⁴¹

³⁵ MACHIAVELLI, 1964. XV. fejezet

³⁶ BRANDOLINUS, 1928. 89.

³⁷ MACHIAVELLI, 1964. XVII. fejezet

³⁸ SOMFAI, 1999. 24.

³⁹ SALISBURY, 1999. 74.; BRANDOLINUS, 1928. 162.

⁴⁰ HORVÁTH, 2001. 21.

⁴¹ STRAUSS, 1994. 426.

A mottóul választott Zerkovitz kuplé szerint: „Az egyiknek sikerül, a másiknak nem, a sors olykor nem tudja, mit akar.” Az európai történelemfejlődés tanulsága (ahogyan például Bibó értelmezi Londonba küldött levelében, amikor a középkori szabadság és a legújabb kori szabadság közötti mély és organikus összefüggésről szól⁴²) azt sugallja, hogy a törvényt tisztelő (korlátozott hatalmú) és vallásos (keresztény elveket követő) uralkodó eszménye, amely Brandolinus könyvéből olvasható ki, előbb és elevenebb hagyomány, mint Machiavelli jogi és erkölcsi korlátokat nem ismerő fejedelméé.

Machiavelli magyar kutatója számára szinte paradoxonnak tűnik, hogy az a Hunyadi Mátyás, aki a közvetlen elődök közül politikai művészetével leginkább kivívhatta volna Machiavelli elismerését, még csak említés szintjén sem szerepel „A fejedelemben”.⁴³ A kérdéshez talán hozzáfűzhetjük, hogy az előadásban fölillantott életrajzi és hatástörténeti kapcsolódási pontok alapján nem elképzelhetetlen, hogy a nagy reneszánsz uralkodó Brandolinus művén keresztül valamilyen mértékben része lehet Machiavelli Fejedelmének is.

Felhasznált irodalom

ÁBEL Jenő (1890): Irodalomtörténeti Emlékek, II. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

ANGYAL Pál (1928): A királyság és köztársaság eszmeharca Mátyás király korában. In: Lippus Brandolinus: A köztársaság és királyság összehasonlítása. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 5 - 41.

BIBÓ István (1990): Levél Londonba, Révai Andráshoz. In: Válogatott Tanulmányok, IV. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest

BRANDOLINUS, Lippus (1928): A köztársaság és királyság összehasonlítása. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

BRANDOLINUS, Lippus (2008): Dialogus de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine, azaz Aurelius Brandolinus dialógusa az emberi sorsról és a testi betegség elviseléséről. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

DARAGÓ Dénes (2012): Brandolinus: Egy firenzei államelméleti gondolkodó Mátyás király udvarában. In: *Jog, Állam, Politika*, 2012/3.

EÖTVÖS József báró (1874): Gondolatok, Ráth Mór, Budapest

HANKINS, James (ed.) (2009): Aurelio Lippo Brandolini. Republics and Kingdoms Compared. The I Tatti Renaissance Library; Harvard University Press

HORVÁTH Barna (2001): Angol jogelmélet, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest

⁴² BIBÓ 1990. 246.

⁴³ KAPOSÍ 2007. 37-38.

JÁSZAY Magda (1982): A magyar – olasz kapcsolatok történetéből. Gondolat, Budapest

KAPOSI Márton (2007): Machiavelli Magyarországon. A merész kortárs és a reneszánsz klasszikus fogadtatása 1541-1921. Akadémiai nagydoktori thesis

MACHIAVELLI, Niccolò (1791): *Istorie Fiorentine*

MACHIAVELLI, Niccolò (1964): A fejedelem. (Ford.: Lutter Éva.) Magyar Helikon, Budapest

PUSKÁS István (2009): Aurelio Lippo Brandolini A Florentine Humanist at Matthias Corvinus' Court In: *Matthias and his legacy*, ed. by Attila Bárány, Attila Györkös, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 275–282.

ROTONDO, Antonio (1972): *Dizionario biografico degli Italiani*, XIV, Roma, 26–28.

SALISBURY, John of (1999): *Policraticus*, Atlantisz, Budapest

SOMFAI Anna (1999): Bevezetés In: *John of Salisbury Policraticus*, Atlantisz, Budapest

STRAUSS, Leo (1958): *Thoughts on Machiavelli*, Chicago: University of Chicago Press

STRAUSS, Leo (1994): *A politikai filozófia története*, Európa Kiadó, Budapest

THORNDIKE, Lynn (1926): „Lippus Brandolinus De Comparatione Rei Publicae Et Regni” An unpublished treatise of the late fifteenth century in comparative political science. In: *Political Science Quarterly*, Vol. XLI, No. 3. 413–435.

ISZTIN PÉTER

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

HAJLÉKTALANSÁG ÉS BÜNTETŐJOG – EGY KÖZGAZDASÁGTANI PERSPEKTÍVA

Bevezetés

A bűnözés és a büntetőjog közgazdaságtani elemzése Becker¹ úttörő tanulmányával vette kezdetét. Becker modellje nyomán a közgazdaságtani irodalom sikeresen magyarázatot adott a bűnözői tevékenység számos aspektusára, az elmélet azóta az empirikus irodalomban is igazolást nyert². A bűnözés közgazdaságtani modellje a közgazdaságtan standard racionalitás-feltételezését alkalmazza a bűnelkövetőkre, akikről egyes hagyományosabb pszichológiai és szociológiai elméletek azt feltételezték, hogy viselkedésük alapján véve „nem normális” és valamely egyéni vagy társadalmi patológia eredménye. A bűnözés közgazdaságtanának egyik központi predikciója, hogy a bűnelkövetők reagálnak a bűncselekmény relatív költségének és hasznának változására, amiből az következik, hogy a büntetéseknek van elrettentő erejük.

A bűnözés vizsgálata mellett a közgazdászok kidolgozták a büntetések egyfajta normatív elméletét, amelyet optimális büntetés-elméletnek nevezünk³. Az optimális büntetés elmélete Benthamig nyúlik vissza, aki azt a kívánalmat fogalmazta meg a büntetésekkel kapcsolatban, hogy az okozzon éppen akkora fájdalmat a bűnelkövetőnek, mint amekkora élvezetet szerez az illető a bűncselekmény elkövetése révén, mivel ilyen helyzetben a racionális bűnelkövető éppen közömbös a bűncselekmény elkövetése és annak legjobb alternatívája között. Egy másik lehetséges megközelítése az optimális büntetéseknek, ha onnan indulunk ki, hogy a bűnözés probléma externália probléma, tehát a bűnelkövető költségeket hárít a társadalomra, amelyet nem vesz figyelembe döntése során. Ebben az értelmezésben a büntetőjog feladata az, hogy ezt az extern költséget megfizettesse vele. Ez a perspektíva azt az érdekes következtetést tárja elénk, hogy a bűncselekmény elkövetése nem mindig jólétszökkentő, ugyanis, ha a bűnelkövető elköveti a bűncselekményt, tehát megfizeti a bűncselekménnyel járó extern költségeket, az azt jelenti, hogy a bűncselekmény elkövetéséből nagyobb hasznosságot szerez, mint amekkora külső költséget ró az áldozatra, illetve egyéb módon a társadalomra, tehát a bűncselekmény ebben az esetben

¹ BECKER 1968.

² LEVITT 2004.

³ Az elmélet alapjait ugyancsak Becker (1968) fektette le.

„hatékony”. Jelen tanulmányban ezt a perspektívát vesszük alapul a normatív szempontoknál, ugyanis a tanulmány tárgya, a hajléktalanság önmagában nem improduktív tevékenység, ezért semmiképpen nem indokolt az, hogy az állam prohibitív büntetést szabjon ki érte.

A közgazdaságtan jóval kevesebbet foglalkozott eddig a büntetőjog pozitív vizsgálatával, vagyis annak a kérdésével, hogy a büntetést, illetve a büntetések mértékét és módját milyen tényezők határozzák meg. Ez a kérdés azonban megkerülhetetlen, ha a közgazdaságtan eszköztárát konzisztensen akarjuk alkalmazni a büntetőjogra. Ha a bűnelkövetőket olyan racionális hasznosság-maximalizálóknak tekintjük, akik elsősorban saját érdekeiket tartják szem előtt, ugyanezt kell feltételeznünk a büntetőpolitika aktorairól is.

Várhatjuk-e a politikai döntéshozóktól, hogy az optimális büntetéselmélet alapján válasszák meg a büntetőpolitikát? Glaeser és Sacerdote a kérdést vizsgálva arra jutott, hogy részben igen, részben viszont a jogalkalmazásban különböző olyan preferenciák mentén döntenek, amelyek nem indokolhatóak az optimális büntetéselmélet alapján. Hosszabb börtönbüntetéseket szabnak ki például nők, és rövidebbeket feketék gyilkosainak.⁴

A büntetőpolitikai döntéshozatalt tovább bonyolítja két jól ismert Public Choice probléma. Az egyik, amit a szavazók racionális tájékoztatatlanságának nevezünk, és azt jelenti, hogy mivel egy választó végtelenül kis valószínűséggel dönti el a szavazás végeredményét, és a közügyekről való információk megszerzése költséges, a racionális szavazónak nem éri meg tájékozódnia a választás előtt.

Egy másik elmélet, a racionális irracionalitás modellje ennél többet állít: a szavazóknak irracionális előítéleteken alapuló pszichikai hasznosságuk származik bizonyos politikáktól, amelyet gyakorlatilag zérus áron érvényesíthetnek a szavazófülkében.

A tanulmány a következőképpen épül fel: az első részben a hajléktalanság, vagyis a közterületen való életvitelszerű tartózkodás lehetséges negatív externáliáit vesszük sorra, bemutatva az erre adható válaszokat, és ezek hatékonysági implikációit. A második részben egyszerű elemzési keretet kínálunk fel a hajléktalanok, valamint a politikai döntéshozók magatartásának elemzéséhez, majd egyszerű játékelméleti modellben szemléltetjük a helyi döntéshozók által megoldandó döntési problémát a hajléktalanok „beengedéséről” illetve „kitiltásáról”.

Ezt követően a döntéshozatal jobb megértése érdekében részletesebben tárgyaljuk a szavazói magatartást, és megvizsgáljuk, milyen tényezők befolyásolhatják ezen keresztül a politikai döntéshozók kifizetéseit.

⁴ GLAESER-SACERDOTE 2000.

Az életvitelszerű közterület-használat magyarországi jogi szabályozása

A hajléktalanság problémájával kapcsolatban régóta viták vannak arról, melyek a legmegfelelőbb eszközök a probléma kezelésére. Budapesten a hajléktalanság költségeinek megemlése már korábban is a politikai eszköztárhoz tartozott. Már évekkel ezelőtt felszereltek egyes köztéri padokra elválasztó karfákat, amelyeket általában úgy értelmeztek, hogy a hajléktalanok távol tartását szolgálják.⁵

Józsefváros 2011-ben szabálysértésnek minősítette a kerület területén a közterületek életvitelszerű használatát, a 2012. évi új szabálysértési törvény pedig kifejezetten felhatalmazta az önkormányzatokat az utcán élés büntetésére.⁶ Az új szabálysértési tv. széleskörű felháborodást okozott, első változatát 2012 novemberében az Alkotmánybíróság is alkotmányellenesnek minősítette⁷, 2013 márciusában azonban a negyedik alaptörvény-módosítás az alkotmányba emelte a kriminalizáció lehetőségét⁸. Az Sztv. egyébként a vonatkozó rendelkezésben hozzáteszi, hogy az utcán élés csak akkor minősülhet szabálysértésnek, ha az önkormányzat nem biztosítja a hajléktalanok megfelelő elhelyezését. A jelenlegi vita arról is folyik, mit tekinthetünk megfelelő szálláshelyeknek. Többen rámutatnak, hogy a jelenlegi hajléktalanszállók túlszűfoltak, és nem felelnek meg bizonyos alapkövetelményeknek⁹.

Az utcán élés externáliái

A hajléktalanság externáliáiról értekezni talán sokak számára megbotránkoztatónak tűnik. Azonban nem tagadható, hogy az utcán élés költségeket ró más emberekre. Ezek a költségek többféle természetűek lehetnek. Egy részük meglehetősen kézzel fogható, mint például a közegészségügyi problémák. Más költségek kevésbé jól mérhetőek, ide tartozik például a hajléktalanok látványa által okozott pszichikai költség, akár undorból, akár altruizmusból származik.

Közegészségügyi externáliák

Az externáliák egy része relatíve jól kvantifikálható. A hajléktalanok körében átlagosan gyakoribbak a fertőző betegségek, mivel az utcán élés higiéniailag nem teszi lehetővé a

⁵ <http://index.hu/belfold/budapest/pad4706>

⁶ 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről 186. §. A 2010 óta elfogadott korlátozások összefoglalását lásd http://avarosmindenkie.blog.hu/2013/09/06/a_hajlektalansag_kriminalizaciojanak_tortenete_magyarorszagon_2010_es_2013_kozott

⁷ 38/2012. (XI. 14.) AB határozat

⁸ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.), 8. cikk

⁹ <http://www.hir24.hu/belfold/2012/02/14/tulzsufoltak-a-hajlektalanszallok>

megfelelő védekezést.¹⁰ A hajléktalanság externáliája azonban már önmagában egy másik „utcai” externália következménye: a mindennapi járókelők is externáliákat bocsátanak ki egymásra és a hajléktalanokra is, azonban ők alacsonyabb költséggel tudják ezeket elhárítani (pl. védőoltás könnyebben elérhető számukra).

Pszichikai költségek

A hajléktalanság pszichikai költségei két forrásból származhatnak. Az egyik az undor, a másik az altruizmus. Az undor alapvető emberi érzelem és gyakran a morális intuícióinkat is meghatározza¹¹.

A hajléktalanság negatív externáliája lehet az is, hogy az utcán élő emberek látványa sajnálatot ébreszt a többi egyénben. Fontos megjegyezni, hogy a sajnálatot az a tény okozza, hogy a hajléktalanok „szem előtt vannak”, ezért felmerül a lehetőség, hogy az altruizmusból származó negatív externáliákat segítséggel és büntetéssel egyaránt lehet csökkenteni. A közgazdaságtani modellek többsége korábban az egyének hasznossági függvényeit hagyományosa egymástól függetlennek feltételezte, azonban nem vezet a racionális döntésemélet alapjaival való ellentmondásra, ha interdependens hasznosságot bevezetjük az elemzésbe. Ezért az ilyen pszichikai költségeket is felsorolhatjuk a hajléktalanság által kibocsátott externáliák között.

Az altruizmusból fakadó externáliákat többféleképpen lehet kezelni. Egyik módja az, hogy a közösség valamilyen módon javít a hajléktalanok helyzetén. Az egyes egyének számára azonban, mivel ebben az esetben a jótékonykodás közjóság, nem éri meg egyéneként javítani a hajléktalanok helyzetén, ezért szükséges lehet állami vagy önkormányzati szinten biztosítani ezt a szolgáltatást. Ebben az esetben a redisztribúció Pareto-hatékony eredményhez vezet, ugyanis a hajléktalanok jólétének növelése egy pontig (a nettó negatív extern költség mértékéig) növeli a politikai közösség tagjainak jólétét is¹².

A sajnálatot azonban elvileg lehet úgy is enyhíteni, hogy elrettentik a hajléktalanokat az utcán éleéstől. Ez a módszer, bár esetleg további pszichikai költséget háríthat egyes egyénekre, ha a pszichikai költséget csak a látvány okozza, ennek megoldására ez is elvezethet. A kérdés ilyenkor az, melyik módszerre rugalmasabb a hajléktalanok magatartása (a haszon oldal) szempontjából és melyik módszernek alacsonyabb a költsége (a költség oldal).

Rivális közterület-használat

A hajléktalanság negatív externáliái közé tartozik önmagában az, hogy a hajléktalanok egy adott közterületet elfoglalnak. Egyszerű példával élve, ha leülök egy padra,

¹⁰ BABATSIKOU 2010., PATRA-ANAND 2008.

¹¹ HAIDT 2012.

¹² HOCHMAN-RODGERS 1969.

ugyanazon pad ugyanazon részére ugyanabban az időben senki más nem tud leülni. A pad tehát rivális jószág. A kérdés az, meg kell-e fizetnem azt a költséget, amelyet másoknak okozok azáltal, hogy adott időben ők nem ülhetnek a padon. Ha nem, akkor a padon ülésem negatív externáliát okoz, és az optimális mértéknél több időt fogok tölteni a padon ülve. A hajléktalanok esetében ez a negatív externália komolyabb lehet, ugyanis tipikusan több ideig szoktak tartózkodni egy padon, mint egy átlagos közterület-használó.

A közgazdászok számos tevékenység esetén javasolják a közterület-használat megadóztatását vagy beárazását. Ilyen például a gépkocsik úthasználata. A gépkocsivezetők, ha az utakat az adókból finanszírozzák, és nem kell úthasználati díjat fizetni, zérus határáron jutnak hozzá a közutakhoz, amiből az következik, hogy túlhasználják azokat, dugókat előidézve. A közparkolók esetében is ugyanez a logika érvényesül. Ezen tevékenységek beárazása valószínűleg azért marad el, mert a koncentrált hasznok, szétszórt költségek logikája¹³ alapján az autósok jobban képesek magukat megszervezni és érdekeiket érvényesíteni. De miért nem szokták beárazni a hajléktalanok területhasználatát a városok kormányzatai? Erre aligha lehet az a válasz, hogy a hajléktalanok, illetve az őket támogató szervezetek befolyásos lobbicsoportot alkotnának. Lehetnek azonban közérdek-alapú magyarázatai annak, hogy a hajléktalanokkal nem érdemes feltétlenül megfizettetni a területhasználatuk extern költségeit. Az egyik magyarázat az lehet, hogy ez túl magas tranzakciós költségekkel járna (a közterület-fenntartó és a közterület-használó közötti „csere” teljes hasznát felemésztené a rendszer bevezetésének fix költsége, valamint a behajtási költségek). Egy másik lehetséges magyarázat az, hogy a hajléktalanok nagyrészt igen alacsony, vagy szinte zérus jövedelemmel rendelkeznek, ezért csak nagyon kicsi bevétel származna a kirótt használati díjakból (ennek bővebb kifejtését lásd a későbbiekben).

Az externáliák kezelése a közgazdaságtanban

A következőkben érdemes röviden írunk az externália-problémák általános kezelési módjairól, mielőtt rátérnénk a hajléktalanság kezelésére. A jóléti közgazdaságtan a következő lehetséges eszközöket hasonlítja össze az externáliák kezelésének hatékonysága szempontjából: adók, coase-i alkuk, szabályozás.

Az adók, vagy ún. pigoui adók arra az egyszerű elvre épülnek, hogy az externália kibocsátójára az extern költséggel megegyező adót kell rakni, hogy döntése során tevékenységének teljes társadalmi költségét figyelembe vegye¹⁴. Az adó a standard érvelésben hatékonyabb, mint a szabályozás, két okból: az egyik, hogy amennyiben az egyes kibocsátók különböző határhaszon-függvényekkel rendelkeznek, esetükben a

¹³ OLSON 1965.

¹⁴ PIGOU 1920/1952.

tevékenység optimális szintje is különböző lesz, amivel azonban a mennyiségi korlátozás nem tud mit kezdeni. A másik ok, hogy szabályozás esetében az iparági kínálat korlátozása révén a piacon lévő vállalatok monopol-járadékhoz jutnak, amely adó esetében adóbevételként jelentkezne. Ez azért nem hatékony, mert a járadék lehetősége járadékvadászatra ösztönöz, melynek során a vállalatok erőforrásokat használnak el az egymással folytatott versenyben, amelyeket produktív tevékenységre is felhasználhatnának. A járadékszerzés lehetősége egyben magyarázatot is kínál arra, a közgazdászok javaslatai ellenére miért népszerűbbek a valóságban a mennyiségi korlátozások a pigouai adóknál¹⁵.

A következő lehetséges externália-kezelési mód a coase-i alku. Coase¹⁶ bírálta Pigou eredeti elméletét arra hivatkozva, hogy az externáliát nem csak a kibocsátó tüntetheti el, hanem az is, aki elszemved, és jóléti szempontból arra érdemes a kötelezettséget hárítani, aki a legalacsonyabb költséggel képes az extern költségek internalizálására. Coase bemutatta, hogy ha nincsenek tranzakciós költségek, a jogosultságok ezen hatékony allokációja automatikusan megvalósul a felek alkudozása nyomán. Számos externália esetén azonban jelentős tranzakciós költségekkel számolhatunk, ezért egyrészt nem lehet arra számítani, hogy a coase-i alkuk során kialakul a Pareto-hatékony eredmény, másrészt számítani fog az, hogy az állam hogyan osztja szét a jogokat.

A hajléktalanság esetében az adó egyfajta bírság lehet, amelyet a hajléktalanság nettó extern költségének megfelelően állapítanak meg. Itt természetesen több probléma is adódik. Először is problémás lehet az extern költségek mérése, különös tekintettel a pszichikai költségekre. Az ilyen költségeket főként kérdőíves módszerekkel szokták mérni, azonban a már tárgyalt expresszív szavazó hipotézis alapján azt mondhatjuk, az ilyen felmérések túlbecsülhetik a pszichikai költségeket. Egy másik módszer lehet a hajléktalanság externáliáinak mérésére, ha a hajléktalansággal jobban érintett területek lakásárait összevetjük a kevésbé érintett területekével. Ez standard módszer számos externália mérésére, azonban ezidáig a hajléktalanság esetében ezt nem sikerült megvizsgálni.

A másik problémáról a hajléktalanság megadóztatásával kapcsolatban már szóltunk. Ez a fizetőképesség problémája. A fizetőképesség-problémát növeli, hogy a lebukás valószínűségének csökkenésével a bírság mértékének növelése az indokolt, amit a bírságoltak egyre kevésbé tudnak kifizetni. A hajléktalanoktól alacsony jövedelmük miatt nehéz beszélni a bírságokat, így annak hiányában maradnak az alternatív büntetések, mint például az elzárás.

Az elzárás pedig a standard érvelés szerint kevésbé hatékony büntetés a pénzbüntetésnél¹⁷, ugyanis az elítéltre rótt költségek (úgy mint a büntetéssel töltött idő

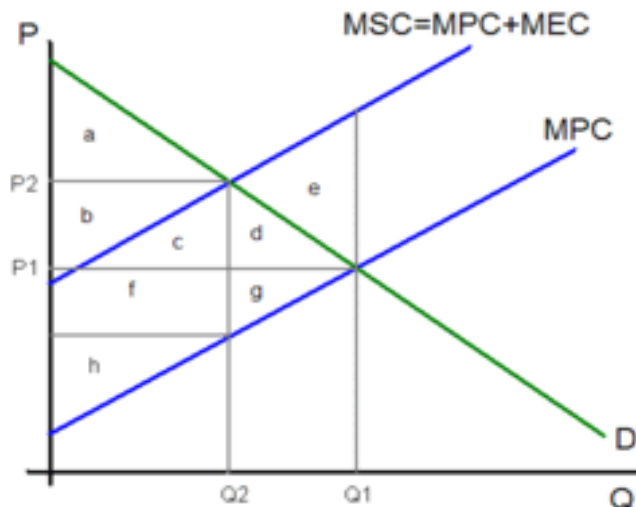
¹⁵ BUCHANAN-TULLOCK 1975.

¹⁶ COASE 1960.

¹⁷ POLINSKY-SHAVELL 1984

alternatívaköltsége, valamint a büntetés pszichikai költsége) nem konvertálódnak haszonná mások számára (például adóbevétel formájában). Emiatt adott tevékenység börtönnel való büntetése akkor és csak akkor tekinthető hatékonyknak, ha a tevékenység csökkenéséből származó haszon (ami megegyezik az externália holtteher-veszteségével) nagyobb, mint a büntetés elítéltet érintő költségei, valamint a kikényszerítés költségei (úgy mint például a börtönök fenntartási költsége). Ez a jóléti kalkuláció a következő tényezőktől függ: a közterületek iránti kereslet költségrugalmassága, a nettó extern költség mértéke, a büntetés pszichikai költsége.

A problémát az alábbi ábrán¹⁸ szemléltethetjük. A hajléktalanok az MPC határköltség-függvénnyel szembesülnek, és D jelöli a közterületek iránti keresletüket. A hajléktalan egyén számára az optimális megoldás Q1 egységnyi közterület elfoglalása, ami nagyobb a társadalmilag optimális mennyiségnél, Q2-nél. Az ábrán az e-d-g terület a hajléktalanság teljes holtteher-vesztesége, amiből 'e' a nettó holtteher-veszteség, mivel a d-g terület a hajléktalan egyén számára hasznosság-növekmény. B-c-f terület a hajléktalanság megadóztatása esetén adóbevételként jelentkezik, azonban más, a társadalom számára értéket nem előállító büntetés (pl. elzárás) esetén ez tiszta költség a hajléktalan egyén számára, ezért a hajléktalanság büntetésének társadalmi költségként kell elkönyvelni.

A következőkben felírunk egy egyszerű modellt, amelyben az egyének (a hajléktalanok) rendelkeznek egy, a közterületek iránti aggregált keresleti függvénnyel és szembesülnek egy határköltség-függvénnyel, amely azonban nem tartalmazza a hajléktalanság teljes társadalmi költségét. Felírunk egy játékelméleti modellt, amelyben egy város két kerületből áll, és kerületi szinten magasabb a kereslet költségrugalmassága, mint városi szinten. Ezen feltételekkel megvizsgáljuk a helyi önkormányzatok optimális döntéseit és a létrejövő egyensúlyokat.

¹⁸ <http://www.env-econ.net/negative-externality.html>

Egy egyszerű elemzési keret

A hajléktalanok életvitelszerű közterület-használatát modellezhetjük racionális választásként. Ez nem jelenti azt, hogy a hajléktalan a köznapi értelemben dönt önként a hajléktalanság mellett, sem azt, hogy az úgy jó neki, hanem egyszerűen az adott korlátok között ez lehet egy egyén számára a hasznosságát maximalizáló döntés. A hajléktalanság közgazdaságtani magyarázata egyszerű: a nagyon alacsony minőségű lakásoknak is van egy fix fenntartási költsége, amely alatt a tulajdonosok nem hajlandók a lakást a piacon bérleményként kínálni. Ezzel szemben az utca használata többnyire ingyen van (ha csak a pénzben kifejezett költségeket nézzük), viszont a legalacsonyabb minőségű lakásoknál kevésbé rosszabb minőséget kínál, mint amennyivel olcsóbb. Az utcán élés tehát bizonyos helyzetekben az elérhető alternatívákhoz képest preferált tevékenység lehet.¹⁹

A fentiek segítségével felírhatjuk egy hajléktalan egyén közterületek iránti keresleti függvényét:

$$D(q)=U_s-U-\beta c,$$

ahol U az egyén rezervációs hasznossága, vagyis az a hasznosság, amelyet az utcán élésen kívüli legjobb alternatívában ér el, U_s az utcán élés bruttó hasznossága, ' c ' az utcán élés költsége, ahol β az utcán élés költségrugalmassága. Ezt a rugalmasságot állandónak tételezzük, és feltételezzük, hogy $\beta > 0$. A feltételből az következik, hogy az egyének reagálnak a hajléktalanság költségeinek megváltozására. Egy hajléktalan a következőképpen reagálhat ' c ' emelkedésére: növeli a munkakínálatát a legális piacon, növeli a munkakínálatát az illegális piacon, vagy átköltözik egy másik területre, ahol ' c ' kisebb.

Ami az első lehetőséget illeti, a lehetőség fennállása nem mond semmit a hajléktalanság eredetével kapcsolatban, csak annyit állít, hogy ha a hajléktalanság költségei magasabbak, az egyének hajlandóak a korábbinál több erőbefektetést tenni annak érdekében, hogy a hajléktalanságból kikerüljenek, illetve azt elkerüljék. Fontos azonban a második helyettesítési lehetőség jelenléte, amelyből azt következik, hogy a hajléktalanság költségeit emelő politikának egyik nem szándékolt következménye lehet a bűnözés növekedése.

A tanulmány következő részében a harmadik helyettesítési lehetőség, vagyis a lábbal szavazás fog nagyobb hangsúlyt kapni. Ha a hajléktalanság költségeit befolyásoló politika kerületenként eltérő, a hajléktalanok kikerülhetnek a számukra hátrányos politika hatását, ha elköltöznek egy másik kerületbe. Minél kisebb a kerületek mérete, ezt annál alacsonyabb költséggel tehetik meg, ami azt is jelenti, hogy a kerületek méretének

¹⁹ O'FLAHERTY 1998.

csökkenésével β nő. Ha a politikát kerületek feletti, például fővárosi szinten határozzák meg, természetesen kisebb β -t várunk.

Egy egyszerű kétkerületes modell

Az alábbi modellben veszünk egy $N=\{1,2\}$ kerületből álló várost, ahol a kerületek önállóan döntenek arról, növelik-e 'c' értékét („kitiltják” a hajléktalanokat) vagy pedig nem („beengedik” a hajléktalanokat). Az egyszerűség kedvéért azt feltételezzük, hogy $\beta=1$, tehát a közterületek iránti kereslet költségrugalmassága egységnyi. Feltételezzük, hogy kerületi szinten a rugalmasság nagyobb, mint városi szinten, ezt úgy szemléltetjük, hogy a városi költségrugalmasság értéke μ , ahol $0 < \mu < 1$.

A döntési helyzetet az alábbi kifizetési mátrixszal szemléltethetjük:

		II.	
		K	B
I.	K	$\mu b - c, \mu b - c$	$b - c, -b$
	B	$-b, b - c$	$0, 0$

A modellben 'b' a tilalom haszna a politikai döntéshozó számára, 'c' pedig a költsége. Ha az egyik kerület kitiltja a hajléktalanokat, míg a másik befogadja, a hajléktalanok egy része átköltözik a másik kerületbe. A folyamatot itt zéró összegűként modellezzük, eltekintve a helyettesítés korában tárgyalt egyéb lehetséges határaitól (azt feltételezzük, hogy a hajléktalanok a legalacsonyabb költségű helyettesítést, ebben az esetben a költözést választják), mivel figyelembe vételük nem változtatná meg jelentősen az elemzés eredményét. Ha mindkét kerület a tilalom mellett dönt, mindkét kerületben jelentkeznek ennek hasznai és költségei, de a hajléktalanok költségrugalmassága kisebb.

A következőkben karakterizáljuk a játék tiszta egyensúlyait. Az alábbi relációk fennállása esetén a következő egyensúlyokat kapjuk:

Ha $b > c$, $\{K, K\}$ domináns egyensúly lesz, vagyis a kerületeknek minden esetben érdemes a kitiltást választaniuk. Ha $b = c$, a K gyengén dominálja B-t.

Az érdekes helyzet akkor áll elő, amikor $b < c$. Ekkor ha $b(1+\mu) > c > b$, a játék koordinációs problémává változik, és az egyik tiszta egyensúlyban mindkét kerület K-t, a másikban mindkét kerület B-t választja. Ebben az esetben a $\{B, B\}$ egyensúly Pareto-dominálja a $\{K, K\}$ egyensúlyt.

Fontos itt megjegyeznünk, hogy az, hogy az első esetben $\{K, K\}$ domináns egyensúly és egyben Pareto-domináns is nem jelenti azt, hogy a politikai közösség valóban jól járna a hajléktalanok kitiltásával, egyszerűen azt jelenti, hogy a játékosok, tehát a politikai döntéshozók szempontjából ez az elérhető legjobb döntés. Azzal, hogy az ő kifizetéseiket pontosan mi határozza meg, a tanulmány következő részében foglalkozunk.

Az „érdekes”, utolsó esetben az a helyzet áll elő, hogy mindkét kerület döntéshozóinak érdemes úgy viselkedniük, ahogyan a másik szereplő viselkedik (stratégiai komplementaritás). Kérdés, hogyan koordinálják a magatartásukat. Az érdekük az lenne, hogy a $\{B, B\}$ egyensúlyban kössenek ki, mivel, ahogy láttuk, ez az egyensúly Pareto-domináns. Ez önmagában reményt adhat arra, hogy ha ezzel tisztában vannak (nyilván mi itt ezt feltételezzük), ezt az egyensúlyt fogják választani. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a valóságban a kerületek döntéshozói kommunikálhatnak egymással, és a kommunikáció, ellentétben a fogolydilemma szituációkkal, a hatékony koordinációt elősegíti.

Politikai gazdaságtani kérdések: a döntéshozók kifizetései

Kérdés a továbbiakban, mi határozza meg 'b' és 'c' értékét a politikai döntéshozók kifizetési függvényeiben. A továbbiakban amellet érvelünk, hogy a döntéseik teljes társadalmi hasznait és költségeit nem internalizálják a döntéshozók. Ennek oka a már korábban említett racionális tájékozatlanság probléma a szavazók részéről.

A racionális tájékozatlanság hipotézis²⁰ értelmében a racionális szavazónak nem éri meg tájékozódnia a közéleti kérdésekről, ha a tájékozódás kizárólag ahhoz segítené hozzá, hogy informáltabb döntést hozzon a választások alkalmával. Ez azért van így, mert egy szavazó szavazata csak végtelen kis valószínűséggel befolyásolja a választások végeredményét. Ezért az információszerzés hasznát (amennyivel számára jobb politikához tudja segíteni a közösséget a választó) a racionális szavazó megszorozza annak valószínűségével, hogy az ő szavazata lesz a döntő. Mivel ez a valószínűség közel nulla, ezért egy szavazat instrumentális hasznossága is közel nulla lesz! Ilyen feltételekkel minden pozitív költséggel járó információszerzés nettó veszteséggel jár. Kérdés mármost, miért megy el egyáltalán olyan sok választásra jogosult szavazni, amikor a szavazófülkéhez való utazás költsége önmagában gyakran meghaladja a szavazás fent levezetett hasznát. Egy lehetséges választ erre az expresszív szavazás hipotézis ad. E szerint a szavazónak egy adott ügy melletti szavazásból származik egy ún. expresszív hasznossága is²¹, amelyet gyakran irracionális tévhitek alapoznak meg²², és amely magánjószág, mivel független a szavazás kimenetelétől. Számos bizonyíték

²⁰ Első kifejtését lásd DOWNS 1957.

²¹ BRENNAN-LOMASKY 1997.

²² CAPLAN 2007.

van e nézet alátámasztására. Először is empirikus adatok azt mutatják, hogy az emberek gyakran nem anyagi érdekeiknek megfelelően szavaznak²³. Ez látszólag ellentmond a racionális hasznosságmaximalizáló szavazó feltételezésének, azonban véleményünk szerint ennek éppen az mondana ellen, ha a szavazó a kívánatos végeredmény alapján szavazna. A racionális szavazó ugyanis gyakorlatilag zérus költségen szavazhat akár saját anyagi érdekei ellen is.

A szavazói magatartást gyakran befolyásolják vallási, etnikai és más „közösségi” preferenciák, amelyek által garantált hasznosság ugyancsak független a választás kimenetelétől.

A hajléktalanok esetében kétfajta választót különböztetünk meg: a „rendpártiakat” és a „törődőket”. A megkülönböztetés alapja Haidt kutatása a konzervatívok és a liberálisok személyiségjegyeit illetően.²⁴ A konzervatívokat a liberálisoknál jobban foglalkoztatja a tisztaság kérdése, ennek megfelelően hajlamosabbak arra, hogy undort érezzenek. A liberálisok (európai szóhasználatban baloldaliak) viszont alapvetően a törődés/ártás dichotómiában gondolkodnak, és alapvetően aszerint ítélik meg egy tevékenység moralitását, hogy az örömet vagy inkább kárt okoz-e valakinek.

A fentiek alapján azt várjuk, hogy az állampolgárok egy része nagyobb undort érez a hajléktalanok látványától, míg egy másik része nagyobb valószínűséggel fog altruista preferenciákkal rendelkezni irántuk. Ezt mi a „rendpártiak” és a „törődők” elnevezéssel illetjük. Mivel a politikai döntéshozó az állampolgár-fogyasztók preferenciái alapján dönt, mindkét típus preferenciáit internalizálja döntése során.

Az expresszív szavazás hipotézis alapján azt feltételezhetjük, hogy az egyének a saját típusuknak megfelelően szavaznak, mégpedig nem instrumentális okokból, hanem azért, mert hasznosságuk származik abból, hogy kinyilvánítják preferenciájukat egy adott politika iránt. Ez történhet például azért, mert szignálni akarják egy adott értékrendhez való tartozásukat. Felmerülhet a kérdés, egy ilyen szignál mitől költséges, vagyis miért lehet hitelesnek tekinteni. Erre az lehet a válaszunk, hogy típusa kinyilvánításával az egyén elidegenítheti magától a más típusúakat, és ezen költség megfizetésével szignálja elhivatottságát. Ez a szignál szolgálhat kereskedelem-maximalizáló szignálként, ha a hasonlóan szavazók egymás közötti interakciói átlagosan nagyobb többletet eredményezhetnek, mint az eltérő típusúak közötti interakciók. Ezen kívül a típus kinyilvánítása önmagában pszichikai hasznosságot jelenthet a szavazó számára, hasonlóan ahhoz, amikor valaki kedvenc csapatának szurkol egy sporteseményen.

A fentiek alapján megfogalmazhatunk egy triviális komparatív statikai megállapítást, miszerint a rendpártiak arányának növekedése a választásra jogosult népességen belül növeli a politikai döntéshozónak a hajléktalanság büntetéséből származó hasznosságát. Ez a magyarázat azonban egyértelműen inadekvát annak magyarázatára, hogy például Magyarországon miért éppen 2010 után indult el új irányba a hajléktan-politika. Jobb

²³ Lásd pl. BRENNAN-LOMASKY

²⁴ HAIDT 2012.

magyarázat lehet, ha azt feltételezzük, hogy a döntéshozók nem a teljes szavazóközönség, csak saját bázisuk preferenciáit kívánják kielégíteni. Ebben a magyarázatban a választói preferenciák exogénnek tekinthetők. Azonban a választók preferenciáit endogenizálhatjuk, ha azt feltételezzük, hogy a rendpárti vagy a törődő preferenciák kinyilvánításából származó hasznosság függ attól, hányan nyilvánítják ki ugyanazon típusú preferenciát, tehát a típus kinyilvánításának van egy társadalmi multiplikatóra²⁵. A társadalmi multiplikatőr hatásnak köszönhetően a közvélemény viszonylag gyorsan is megváltozhat, amire a politikai vállalkozók reagálnak politikai irányvonaluk megváltoztatásával. Fontos itt megjegyezni, hogy a típus kinyilvánítása nem minden esetben alapszik őszinte meggyőződésen, ehelyett egyszerűen kifejezheti azt, hogy az egyén egy adott csoporthoz akar tartozni.

Ez a körülmény ahhoz is vezethet, hogy egy adott véleményt kevesebben vallanak a valóságban (egy másikat pedig többen), mint ahogy az a választói preferenciák kinyilvánításából kitűnik. Kuran ezt a jelenséget preferencia-falszifikációnak nevezi²⁶.

Extrém erős társadalmi multiplikatőr hatás esetén a hajléktalansággal kapcsolatos politikai preferenciák kinyilvánítása egy koordinációs játéknak is felfogható, amelyben a két tiszta egyensúlyi megoldás az, hogy mindenki a rendpárti, illetve a törődő álláspontot foglalja el. A politikai vállalkozóknak ebben az esetben nem az eddig megismert passzív, hanem nagyon is aktív szerepük lehet, amennyiben az általuk kinyilvánított vélemény fókuszpontként funkcionálhat és segítheti az egyensúly kiválasztását.

Összefoglalva, a büntetőpolitika döntéshozóinak ösztönzőit megvizsgálva azt a hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy nem valószínű, hogy a döntéshozók elsősorban a társadalmi hatékonyság szempontjait szem előtt tartva hozzák meg a döntéseiket a hajléktalansággal kapcsolatos politikáról. Jóval nagyobb szerepük lehet ebben egyrészt az érdekcsoport-politikának, másrészt az itt tárgyalt expresszív választói preferenciáknak.

Konklúzió

Jelen tanulmányban bemutattunk egy egyszerű elemzési keretet a hajléktalanság büntetőjogi kezelésének közgazdaságtani vizsgálatához. Ennek során röviden felvázoltuk azokat a negatív externáliákat, amelyek miatt a hajléktalanság közhatalmi kezelése indokolt lehet, majd bemutattunk egy pozitív vizsgálati keretet a hajléktalanság, a szavazók és a politikai döntéshozók viselkedésének pozitív közgazdaságtani elemzéséhez. Ennek kapcsán azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy a hajléktalansággal kapcsolatos közpolitikai döntéseket alapvetően nem a társadalmi hatékonyság

²⁵ BECKER-MURPHY 2000., GLAESER-SACERDOTE-SCHEINKMAN 2003.

²⁶ KURAN 1997.

szempontjai, hanem a választók expresszív preferenciái határozzák meg. Megvizsgáltuk ezen kívül azt a helyzetet, amikor helyi szinten döntenek a hajléktalanokkal kapcsolatos politikáról és az hatással van más hatóságoknál a hajléktalanok közterületek iránti keresletére, és magasabb szinten nem szándékolt következményekhez vezethet.

A tanulmány normatív végkövetkeztetése az lehet, hogy a hajléktalanokkal szemben alkalmazott jelenlegi politika, amely a büntetésre épít, hatásos lehet elég nagy költségrugalmasság esetén, de hatékonynak valószínűleg nem nevezhető. Ami az alternatív megoldásokat illeti, a hajléktalanok alternatív lehetőségeinek bővítése jelenthet egyfajta *coase-i* alkut a politikai közösség és a hajléktalanok között, ennek vizsgálatára jelen tanulmány nem vállalkozott. Egy ilyen politika költségei között a pénzbeli költségeket és a hajléktalanokra gyakorolt negatív ösztönzőket érdemes figyelembe venni.

Hangsúlyoznunk kell végül, hogy jelen tanulmány mindössze egy elemzési irányt kívánt felvázolni, és további elméleti és empirikus vizsgálatok szükségesek a hajléktalanság és a hajléktalan-politika közgazdaságtani elemzésének tárgykörében.

Felhasznált irodalom

A hajléktalanság kriminalizációjának története Magyarországon 2010 és 2013 között, *A város mindenkié blog*, 2013. 09. 06.

Átbarkácsolt padokkal küzdenek a hajléktalanok ellen, *Index.hu*, 2005. 11. 10.

BABATSIKOU, Fotoula P.: Homeless: A High Risk Group for the Public Health, Editorial Article, *health Science Journal*, 2010.

BECKER, Gary S.: Crime and Punishment: An Economic Approach, *Journal of Political Economy*, 1968.

BECKER, Gary S. – MURPHY, Kevin: Social Economics: Market Behavior in a Social Environment, Belknap Press, 2000.

BRENNAN, Geoffrey – LOMASKY, Loren: Democracy and Decision: A Pure Theory of Electoral Preference, Cambridge University Press, 1997.

BUCHANAN, James M. – TULLOCK, Gordon: Polluters' Profits and Political Response: Direct Controls versus Taxes, *American Economic Review*, 1975.

CAPLAN, Bryan: The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies, Princeton University Press, 2007.

COASE, Ronald H.: The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics*, 1960.

DOWNS, Anthony: An Economic Theory of Democracy, New York: Harper & Brothers, 1957.

GLAESER, Edward L. – SACERDOTE, Bruce: The Determinants of Punishment: Deterrence, Incapacitation and Vengeance, NBER Working Paper, 2000

GLAESER, Edward L. – SACERDOTE, Bruce – SCHEINKMAN, Jose A.: The Social Multiplier, *Journal of the European Economic Association*, 2003

HAIDT, Jonathan: The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion, Pantheon, 2012

HOCHMAN, Harold M. – RODGERS, James D.: Pareto Optimal Redistribution, *American Economic Review*, 1969

KURAN, Timur: Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification, Harvard University Press, 1997

LEVITT, Steven D.: Understanding Why Crime Fell in the 1990s, *Journal of Economic Perspectives*, 2004

O'FLAHERTY, Brendan: Making Room: The Economics of Homelessness, Harvard University Press, 1998

OLSON, Mancur: The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups, Harvard University Press, 1965

PATRA, S. – ANAND, K.: Homelessness: A Hidden Public Health Problem, *Indian Journal of Public Health*, 2008

PIGOU, Arthur C.: The Economics of Welfare, Macmillan and Co., 1920/1952

POLINSKY, A. Mitchell – SHAVELL, Steven: The Optimal Use of Fines and Imprisonment, *Journal of Public Economics*, 1984

Túlszúfoltak a hajléktalanszállók, *hir24.hu*, 2012. 02. 14.

Jogszabályok, AB döntések

Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.)

2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

38/2012. (XI. 14.) AB határozat

KISS VALÉRIA

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

AZ ÉLŐ JOG KONCEPCIÓJÁNAK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA. A JOGTUDAT- KUTATÁSOK MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI

A témaválasztás indoka. Az “élő jog”

Az előadás és a jelen tanulmány központi kérdése, legalábbis annak eredeti megfogalmazása százegy éves, és így hangzik: *“Mármost hogyan derítsük fel az okiratba nem foglalt, ám meglehetősen számottevő s fontos élő jogot?”* (Ehrlich 1977 74). Tekintettel a terjedelmi korlátokra, a jelen dolgozatban az élő jog koncepciójának bemutatása után a hazai – kvantitatív módszerekkel végzett – jogtudat-kutatásokat, és a kvantitatív megközelítésből adódó korlátokat ismertetem, és a tanulmány záró részében a jogtudat-kutatásokban a kvantitatív fordulat szükségessége mellett érvelek.¹

A jogszociológia “alapító atyái” között számon tartott Eugen Ehrlich 1913-ban publikálta *Grundlegung der Sociologie des Rechts* című munkáját. Ahogyan Marc Hertogh fogalmaz, *“számos tudós kedveli vagy gyűlöli Ehrlich munkáját, vagy, hogy a dolog még bonyolultabb legyen, egyszerre kedveli és nem”* (Hertogh 2009b 2., ford. KV). Egyes gondolatainak vitatott volta annak a jele, hogy a mű is “élő” maradt. Ez a dolgozat is azon a vélekedésen alapul, hogy érdemes Ehrlich gondolataiban keresni a kortárs jogszociológiai gondolkodás megújításának forrását.

Természetesen ezzel az állásponttal nem vagyok egyedül. Az a sajátos kontextus, a birodalom (az Osztrák-Magyar Monarchia) és peremvidékei (Bukovina) közötti viszony, amelyben Ehrlich alkotott és amely meghatározó hatással volt tudományos gondolkodására, bizonyos szempontból újra aktuálissá vált az Európai Unió és tagállamai vonatkozásában, ez pedig számos európai szerző szerint Ehrlich “újralfedezését, újragondolását” (Hertogh 2009a) indokolja. Ezekben az újralfedezési törekvésekben az európai jogszociológia saját hagyományainak visszakövetelése is benne rejlik, hiszen a jogi jelenségek szociológiai szempontú vizsgálatát máig meghatározzák az angolszász szerzők és iskolák, míg a kontinentális hagyományban inkább a jogelméleti, jogpozitivisták megközelítés a „fősodor”. Ehrlich-et magát is szoros szálak fűzték a kortárs angolszász jogi realistákhoz (pl. Roscoe

¹ A dolgozatban ismertetett kérdésekkel az ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszékén jelenleg folyó, az OTKA által támogatott *“Jogi érvek hétköznapi használata”* c. kutatás is foglalkozik.

Poundhoz), és gondolatainak recepciója is teljesebb ebben a körben.² Összességében úgy tűnik, a kontinentális jogszociológia sok szempontból nincs jobb, erősebb helyzetben, mint az előző századfordulón, és ezért, ahogy Ehrlich gondolatai, tudományos programja sem avult el.

Ami a tanulmány fent már említett szűkebb kérdésfeltevését illeti, az szorosan kapcsolódik ahhoz a vitatott, de megtermékenyítő meghatározáshoz, amelyet Ehrlich a jog fogalmáról adott. Az élő jog koncepciója a társadalomban lévő “egyesülésekben” (*Verbände, social associations*) képződő jogi normákat tekinti a jog tudományos vizsgálata, a tiszta tudásra irányuló “elméleti jogtudomány” (*Rechtswissenschaft*) tárgyának, míg az uralkodó hagyományt, amely a hivatalos jog vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, vagyis az európai kontinens tudományos műhelyeiben művelt és egyetemeken oktatott jogtant (*Rechtslehre*) élesen megkülönbözteti ettől (Ehrlich 2002. 3-4.). Viszonyukat az alapkutatások és alkalmazott, gyakorlati célokat szolgáló tudomány közötti relációként írja le (Ehrlich 2002. 5-6). Az egyesülések belső rendjének jogi jellegű elemeit tekinti a jog alapvető forrásának, amelyet a jogászjog, az úgynevezett döntési normák, illetve az állam által alkotott jog – jó esetben – leképez, kifejez, követ. A jog társadalmi meghatározottságának ez a megfogalmazása erősen elüt a kontinentális pozitivista álláspont uralkodó hagyományától, ahogyan azt elsősorban Kelsen kritikája kapcsán láthatjuk.³ Ez a jogfogalom a laikusok gyakorlataira, jogról alkotott képzeteire helyezi a hangsúlyt, amivel, bár ezt nem szokás hangsúlyozni, a jogi realista iskola hagyományain nevelkedett angolszász szerzők kérdésfeltevésétől is legalább ennyire eltér.

Az élő jog meghatározásának központi elemét a laikusok jogról alkotott vélekedései adják, tulajdonképpen az, hogy az életüket irányító normák közül egyeseket jogi jellegüként azonosítanak. Az, hogy Ehrlich nem ad ennél pontosabb meghatározást, ezt az elmélete legvitatottabb pontjává tette (ld. erről Hertogh 2009b). Álláspontom szerint ezt az állítást nem mentegetni kell (pl. Hertogh 2009b., vagy különösen Van Klink 2009.), hanem komolyan venni: a jog ilyen meghatározása jó elméleti kiindulópont lehet a jog-ismeretet, és joggal kapcsolatos attitűdöket vizsgáló, a „hivatalos”, jogászi jogból kiinduló kutatások meghaladásához. A laikusok hivatalos joghoz való viszonyának vizsgálatának céljai és korlátai jól leírhatóak az Ehrlich által bírált, gyakorlati szempontokat (ez esetben a jogalkotását) jól-rosszul kiszolgáló alkalmazott jogtudomány fogalmával, míg ebben a tekintetben a jog elméleti, tudományos vizsgálata a jog fenti megközelítését jobban kifejező jogtudat vizsgálatára kellene, hogy irányuljon.

² Bár ebben része van annak is, hogy Ehrlich nézeteit a jogi realista kérdésfeltevések szemüvegén keresztül értelmezik és kanonizálják, ami az elmélet téves értelmezéséhez vezet, ld. lentebb.

³ Megjegyzendő, hogy leegyszerűsítés lenne azt állítani, hogy Ehrlich gondolatainak összeegyeztetése egyáltalán nem lehetséges egyes pozitivista szerzők, pl. Hart jogról adott meghatározásával (Hart 1995: 132-140.). Ez a fajta jogszociológia – jogpozitivismus szembeállítás meghatározó a jogszociológia kezdeténél, ám gyakran egy konstruált, közelebről meg nem határozott és konkrét szerzőkkel nem is azonosítható “törvényt pozitivista” állásponttal vitatkoznak a szerzők, és a szembeállítás fő értelme a jogról való újfajta gondolkodás sajátosságainak kiemelése, meghatározása (jó példa erre Pound 1910.).

A jog tudományos vizsgálatának megfelelő módszerét illetően a kérdésfeltevés szintén Ehrlichig megy vissza, aki *A jogsociológia megalapozása* utolsó fejezetében foglalkozott ezzel a kérdéssel (Ehrlich 2002. 487-506., magyarul: Ehrlich 1977.). A jogi okiratok vizsgálatának lehetőségeit és korlátait veszi számba, majd a következő sommás instrukciót adja: „nyilvánvalóan nincs itt más lehetőség, mint jól kinyitni szemünket, és az életet figyelmesen tanulmányozva tájékozódni, az embereket kikérdezni és válaszaikat feljegyezni” (Ehrlich 1977. 74.). Ezeket a téziseket Ehrlich megkísérelte a gyakorlatba is átültetni, az élő jog kutatásáról szóló egyetemi szemináriumot indított. Mindebből meríthetünk iránymutatást a megfelelő módszerre nézve, ám Ehrlich ebben a tekintetben roppant megengedő volt:

Egy tudományos mű megalkotása hasonló képességeket kíván, mint egy műalkotás létrehozása; mindkettőhöz szükség van az elme befogadó készségére, képzelőerőre, és arra a képességre, hogy formát adjunk az anyagnak, amellyel dolgozunk. Ezért minden eredeti kutatónak meg kell alkotnia saját módszerét, ahogy minden kreatív művésznek meg kell találnia sajátos technikáját. (Ehrlich 2002. 472., ford. KV)

A jogsociológia alapelvei utolsó mondata még inkább megerősíti ezt a benyomást. Miután Ehrlich részletesen elemzi, mely társadalomtudományok nézőpontja lehet hasznos a jog tudományos vizsgálatában, művét így zárja: „A módszer éppolyan végtelen, mint a tudomány maga.” (Ehrlich 1977. 79.)

A jelen dolgozatban a dokumentumelemzés és etnográfiai leírások alkalmazása helyett, amelyek közül az első, ahogy a szerző is megállapította, kiegészítő, másodlagos, míg az utóbbi inkább – az Ehrlich gondolataiban szintén jó megalapozást találó –, a jogi pluralizmus jelenségének vizsgálatára irányuló kutatásokban lehet használatos,⁴ azt vetem fel, hogy az élő jog vizsgálatának megfelelő módszere, mélyinterjúk, ezen belül is a narratív életútinterjúk készítése. A jogi jellegüként azonosított jelenségek számbavételén túl, ez a módszer rendelkezik azzal a jelentős előnnyel, hogy lehetővé teszi a jogi érveléseknek, élményeknek, a mindennapi életet szabályozó jogi normáknak az életút kontextusában való elemzését.

Az élő jog koncepciójának kiindulópontja az a fentebb már idézett tétel, hogy a „jog fejlődésének centruma időtlen idők óta a társadalomban, és nem az állami tevékenységben van, és ma is ott kell keresni” (Ehrlich 2002. 390. ford. KV). Ehrlich felismerésében szokás központi jelentőséget tulajdonítani annak, hogy mekkora

⁴ A jogi pluralizmus a kortárs, ill. posztmodern jogelmélet központi fogalma (ld. pl. Santos 1987., Griffiths 1986., Moore 1978., Merry 1988, Tamanaha 2008.). A jogi pluralizmus fogalmát Griffiths (1986. 1.) úgy határozza meg, mint egynél több jogi rend (*legal order*) létezését egyazon társadalmi mezőben (*social field*). Ezekben az – antropológiai ihlettségű – írásokban Bukovina a sokféle jogi hagyomány, „kultúra”, rend keveredésének, együttélésének metaforájává vált (ld. pl. Teubner 1997., illetve ennek kritikája Nelken 2007.). Ezekben a vizsgálódásokban az ehrlich-i hagyománynak, az élő jog fogalmának jelentős szerepe van, az Ehrlich-re, mint klasszikusra, szellemi elődre való tartalmi, vagy legalább tiszteletbeli hivatkozásnak megvan a hagyománya. Nelken (2007. 189.) épp arra hívja fel a figyelmet, hogy a klasszikus szerzők, így Ehrlich újraolvasása, százéves elméletek alkalmazása mai problémákra óhatatlanul is felvet kérdéseket azzal kapcsolatban, hogy mennyire szólnak ezek az újraolvasások, értelmezések a korábbi szerző mondanivalójának feltárásáról, és mennyiben a jelenben alkotó szerző álláspontjának megalkotásáról, illetve a kettő közötti „bizonytalan kompromisszumról”.

“szakadékot” tapasztalt a birodalmi, hivatalos jog és szűkebb hazája jogi szokásai között (ezt hangsúlyozza pl. Badó Attila 2005. is). Bár kétségtelen, hogy a különböző bukovinai népcsoportok jogfelfogásának, jogi gyakorlatainak vizsgálata hangsúlyos szerepet tölt be az életműben, és sok szempontból megtermékenyítő, az élő jog koncepciója ennél szélesebb értelmű, nem kötődik szorosan az etnikai, vallási sokszínűséghez, bár az ezzel kapcsolatos alapvető felismerésekben az ilyen éles eltéréseknek nagy szerepe van.

„Jog és jogviszony olyan ideák, amelyek nem a kézzelfogható valóságban, hanem az emberek tudatában léteznek. Nem létezne jog, ha nem volnának emberek, akik a jogról való képzeteket hordoznak a tudatukban.” (Ehrlich 2002. 84.) Bár a jogi normák forrását Ehrlich a jogi tényekben leli fel, amelyek a kézzelfogható valóság azon elemei, amelyek a jogról alkotott képzeleteinket formálják. Ezek a gyakorlat (*Übung*), az uralom (*Herrschaft*), a tulajdon (*Besitz*) és az akaratnyilatkozat (*Willenserklärung*). Ezek a társas kapcsolatok azon vetületei, amelyek jogi jellegű normák forrásává válhatnak Ehrlich koncepciójában.

Ugyanakkor a jogi jellegű szabályok nem csak forrásaikban különböznek más normáktól, sőt, ennek alapján nem lehetséges az ehrlich-i elméletben az egyes normatípusokat egymástól elhatárolni. Az a meghatározás, amelyet adott, ahogy említettem, valószínűleg az elmélete egyik legvitatottabb pontja (Hertogh 2009b).

Bármennyire bonyolult is lehet az, hogy tudományos pontossággal meghúzzuk a határt jogi és nem jogi jellegű normák között, a gyakorlatban ez kevés nehézséget okoz. Általánosságban bárki abban a helyzetben van, hogy habozás nélkül meg tudja mondani egy normáról, hogy az jogi jellegű-e, avagy a vallás, etikai szokás, erkölcs, öltözködés, udvariasság, divat vagy etikett szférájába tartozik. [...] A jogi és nem jogi normák különbsége nem a társadalomtudományra, hanem a szociálpszichológiára tartozik. A különböző normatípusok más-más érzületet idéznek fel, és megsértésükre is más-más érzéssel reagálunk. (Ehrlich 2002. 164–165., ford. KV)

Sokan, sokféleképpen kritizálták ezeket a téziseket, amelyek azonban, álláspontom szerint az, ahogyan Ehrlich definiálja az élő jogot, a kortárs jogtudat (*legal consciousness*) kutatásokkal,⁵ és az azok alapját képező konstruktivista megközelítésekkel jól összhangba hozható, és lehetőséget teremt a magyar jogtudat-kutatások megújítására.

A jogtudat kutatásának magyar hagyományai. A kvantitatív megközelítés korlátai

A magyar jogszociológia “hagyományainak” áttekintésekor szembeötlő egyrészt az, hogy a szociológia: szemlélet, nem jelenik meg önálló vizsgálódási területként nagyon sokáig, tulajdonképpen a 20. század második feléig. Az Egyesült Államokban induló jogi realista mozgalom képviselőinek munkássága alapján a tudományterület

⁵ Ld. ehhez SILBEY 2005.

kialakulásának kezdetei a 20. század elejére tehetőek, meghatározó művek születtek ebben az időszakban. A század második felében már az intézményesedett tudományterület jellegzetes jegyeit felmutató diszciplínává vált a centrum országaiban, azzal együtt, hogy számos ehhez kapcsolódó, jellegzetes, de nem egyedi legitimációs kérdéssel küzdött. David Nelken fogalmazza meg (Nelken 2009.), hogy a jog szociológiai vizsgálata két erősen eltérő hagyományt fed le: egyrészt azokat a vizsgálódásokat, amelyek a jog működését kívánják szociológiai eszközökkel vizsgálni (*socio-legal studies*), másrészt azokat, amelyek vizsgálódásának fókusza az, hogy hogyan lehet a társadalom működését jobban megérteni a jog vizsgálatán keresztül (*sociology of law*). Annak ellenére, hogy Nelken ezzel kapcsolatos gondolatai figyelemre méltóak, a jelen kontextusban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az alkalmazott tudományként működő, szakszociológiaiaként intézményesedett jogszociológia művelőit erős kritika érte már ebben az időszakban a gyenge társadalomelméleti megalapozottság miatt.

Az efféle vitákig Magyarországon nem jutott el ez a tudományterület: a jog szociológiai szemléletű vizsgálata kevés előzményt tud felmutatni, és ezek egyértelműen a jogelméleti vizsgálódásokhoz kötődnek, nem jelentek meg önálló kutatási területként. „*A huszadik század első két évtizedének rövid hőskora után a bomlás jellemző, a társadalomtudományi gondolkodás történetét is meghatározták a régió történetéből származó tragédiák és rossz közérzet.*” (Fleck 2014.) A jog szociológiai szempontú vizsgálata osztotta társtudományai sorsát (ehhez ld. Saád 1996., ill. Némedi 1996.).

Ez később sem volt másként: az államszocializmus első évtizedeiben a hivatalos ideológia jogra vonatkozó tézisei “pótolták” a tudományos vizsgálatokat, az ilyesféle vizsgálatok szükségtelennek, támogatásra semmiképpen sem érdemesnek minősültek. Az 1960-as években kezdődő empirikus vizsgálatok a jogszociológia területén éppúgy, mint a szociológia más kutatási témaival kapcsolatban a hivatalos ideológia megkérdőjelezését is magukban hordozták.

Ide tartoznak Kulcsár Kálmán korai jogszociológiai vizsgálatai. 1968-ban a népi ülnökök részvételét vizsgálta a bírói ítélkezésben, ezt követő vizsgálata azonban már kifejezetten a jelen dolgozat témájához kötődő kutatási tárgyat érintett, ennek eredményeit *A jogismeret vizsgálata* címmel 1967-ben publikálta (Kulcsár 1967.). *A jog szerepe a viták kezelésében* c. műve, amely szintén kapcsolódik a jogtudat, jogismeret témájához, 1981-ben jelent meg. A társadalom jogi normákhoz való viszonya a korszak fontos kutatási témájává vált: 1977-ben jelent meg a Sajó, Székelyi, Major által végzett kutatás eredménye *Vizsgálat a fizikai dolgozók jogtudatáról* címmel (Sajó–Major–Székelyi 1977.), illetve Boros László *A család és a családi jog megjelenése az állampolgárok tudatában* című tanulmánya (Boros 1983.). Sajó András 1983-as *Jogtudat, jogismeret* kötetében az 1976-os vizsgálat eredményeinek elemzését végezte el (ld. Sajó 1983., a témában született további kutatása Sajó 1981.). a téma fontos hazai

kutatója még Visegrády Antal (Visegrády–Schadt 1985., Visegrády 2003.). Fiatalok körében végzett jogtudat-kutatást Hlavaty Attila (Hlavaty 1979.).

Ezek a kutatások alapvetően illeszkedtek a korszakban bevett KOL (*Knowledge and Opinion about Law*) kutatások csoportjába. Ezek a kutatások, amelyeket kezdetben (az 1940-es években) főként skandináv országokban folytattak, a hivatalos jog szabályainak ismeretét és az azokkal kapcsolatos attitűdöket mérték, ám megállapításaik a jogismeret tekintetében időnként egészen megdöbbentően alacsony ismereti színtről tanúskodtak (ld. ehhez különösen Kutchinsky 1979., Podgórecki 1973.). Ezek az eredmények természetesen felvetették a kérdést, hogy mi az oka a tömeges önkéntes “jogkövetésnek”, amely minden jogrendszer működésének és fennmaradásának alapja, ha ilyen alacsony az írott, hivatalos jog szabályainak ismerete? Erre a *kovariancia-teória* (részletesen ld. Bencze-Vinnai 18.) adhat magyarázatot, amelynek jó megfogalmazását adja Sajó András 1980-ban írt, a jogkövetésről szóló monográfiájában: a jogi normák vagy a társadalmi normákkal való eredendő egybeesésük okán érvényesülnek, vagy azáltal, hogy a kikényszerített jogkövetést követően az egyén – a kognitív disszonancia feloldásaként – magára nézve kötelezőnek fogadja el (Sajó 1980. 12. 4. fejezet). Ez utóbbi esetben az eredendően állam által tétélezett és kikényszerített normák elveszítik jogi jellegüket. Sajó művében a jogtudat élettörténetbe ágyazottságának gondolata is megjelenik:

[...] az egyéni jogtudat az egyedfejlődés során *adott történettel* jön létre: az egyén fejlődésének különféle élethelyzeteiben szerzi be idevágó tapasztalatait, vagyis a gondolati rendszer a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyzetének megfelelő élettörténete során alakul ki, s az egyes, a tudatba épülő élettörténeti eseményeket és tapasztalatokat az egyén lelki sajátosságai és dinamizmusai és a hétköznapi gondolkodás ökonomikus szükségletei hatják át. (Sajó 1980. 229.)

A korszakban végzett nagymintás kérdőíves megkérdezéseken alapuló vizsgálatok nem kínáltak túl sok lehetőséget a kutatóknak, hogy ezeket a meglátásokat a kutatási gyakorlatba átültessék. Ugyanakkor erős igény mutatkozott arra, hogy a pusztá véleményeknél megalapozottabb válaszokat produkáló kérdőívek készüljenek. Erre tett kísérletet Sajó András kutatása, amelynek eredményeit *A jogosultság-tudat vizsgálata* címmel 1988-ban publikálta (Sajó 1988.). A kutatás hipotetikus eseteket tárt a válaszadók elé, és az ezekben az esetekben lehetséges állampolgári magatartások jogszerűségének megítélésére kérte őket. Ezzel a módszerrel az volt a cél, hogy a korábbi kutatások fogyatékoságait kiküszöböljék: „[...] kutatásunk nem politikológiai vagy közvéleménykutatási ihletettséggű, hanem a jogtudat, mint társadalmi tudat része szerkezetének feltárására irányul” (Sajó 1988. 146.). A kutatási beszámolóból is kiderül, hogy a „*jogászai kategóriákkal*” felépülő kérdések nem voltak igazán alkalmasak tárgyuk megragadására:

Hipotéziseinket egy jogászai ihletettséggű kategóriarendszer segítségével alakítottuk ki, ill. ezt a kategóriarendszert alkalmazzuk majd adataink összegzésekor. Ez a jogtudat vizsgált összefüggéseinek bemutatása során természetesen óvatosságra kell intsen. Más vizsgálatokból is, a jelen kutatásból is nyilvánvaló, hogy az igények kifejezése (artikulálása), a társadalmi életben adódó helyzetek megértése, értékelése nemcsak jogosultsági kategóriákban történik. A magyar

társadalmi kultúrára e jogiasultság – történetileg érthetően – még kevésbé jellemző, mint az sok más országban tapasztalható. (Sajó 1988. 147.)

A kutatók álláspontja szerint az eredmények ennek ellenére tanulságosak: rávilágítanak arra, hogy a magyar társadalomban a jogok alanyi jogként, jogosultságként való felfogása ritka, a jog kötelezettségként való megközelítése a domináns, ami az „*atyáskodó és túlvállaló szocialista állam szabályozásának és jogalkalmazásának tükörképe*” (Sajó 1988. 148.). Álláspontom szerint, noha nem elhanyagolható a régió történetének szerepe a joghoz való viszony megértésében a fenti értelmezés ebben a tekintetben némiképpen leegyszerűsítő. Bár talán helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy a kérdés egyik fontos oldalát, a jog társadalomba való beágyazottságát (*law in context*) hagyja figyelmen kívül. Az olyan kérdésekre vonatkozó megállapítások, hogy az emberek kevésbé fogják fel jogosultságok forrásaként a jogot, amelyet használhatnak érdekeik védelmében, és inkább az a jellemző élményük a joggal kapcsolatban, hogy a jogalkalmazás tárgyaivá válnak, hangzatos, ám nem kellőképpen differenciált. A rendszerváltást követően készült kutatások alapvetően nem tudták meghaladni a kvantifikáló kutatási szemléletből következő korlátokat ebben a körben (sem).

A “kvalitatív fordulat”

Korántsem beszélhetünk arról, hogy az élettörténetek szerepének megítélése a társadalomtudományban egységes volna. A kortárs magyar szociológiában is számos, egymástól többé-kevésbé eltérő felfogás van a témával kapcsolatban, az élettörténet megismerésének megfelelő módjáról éppúgy, mint az így kapott empirikus anyag elemzésének módjáról. Terjedelmi korlátok miatt ezekre a vitákra nem térek ki részletesen.

Az élettörténet-kutatás iránti érdeklődés élénkülése, a hagyományos szociológia válságához (Némedi 2008.) kapcsolható fejlemény. Ahogyan Némedi Knorr-Cetina „tudáskultúra”-fogalmát felhasználva megfogalmazza, a szociológia kezdeteire a „*tudástermelés professzori módja*” volt jellemző, amely „*erősen individualizált, a tudományos kutatás eszközellátottsága ebben a korai időszakban minimális volt (a könyvektől eltekintve)*.” (Némedi 2008. 25.) Ezt a korszakot követően több tudáskultúra is formálódott és szorult a peremre a szociológiában (amelyekben, mint pl. a chicagói városkutatásban, vagy az antropológiai megközelítésekben az élettörténet-kutatás előzményeit, hagyományait is megtalálhatjuk), mígnem kialakul „*a kérőív mint kutatási eszköz körül kikristályosodó kutatási technológia*.” (Némedi 2008. 25.) Ez a technikai paradigma nem kizárólagosan uralkodó. A szociológia bizonyos körökben alkalmazott tudományként (piackutatás, közvéleménykutatás, kormányzati és piaci szereplő megrendeléseit teljesítő kutatóintézetek) működik, és az egyetemi képzés igazodik is ehhez az elváráshoz azzal a megszorítással, hogy az egyetemi tudományosság időről

időre felpanaszolja az elméleti megalapozottság hiányát. Elszakadva Némedi elemzésétől, amely a szociológia tudományára vonatkozik, megállapítható, hogy a fenti szakadás a jog szociológiai vizsgálatára is rányomta bélyegét, a teoretikus megalapozás hiánya a szakszociológiák művelőit is nyomasztja.

A kérdőív, mint kutatási eszköz körül felépülő tudományosságot folyamatos kihívások érték, ám átfogó elmélet nem született, a szociológia a kuhn-i értelemben vett paradigmával (ld. Kuhn 2000.) nem rendelkező tudomány. Ebben a tekintetben, Némedi szerint a szimbolikus interakcionizmus nem kínált alternatívát Parsonssal szemben, noha ma „olykor úgy jelenik meg” (Némedi 2008. 32.). Ezzel kapcsolatban Némedi leszögezi:

„Az egzakt, matematizált apparátus [...] nem helyettesíti a kapott eredmények értelmezését, s ebben az értelmezésben – igen sokszor – valamiféle töredékes ’megértő’ módszer működik. Ez a ’megértés’ nélküli a fenomenológián iskolázottak szofisztikált eljárásait, igen sokszor mindennapi kompetenciákon alapul, ám kikerülhetetlen.” (Némedi 2008. 32.)

Mead és követői, a szimbolikus interakcionizmus irányzata alappal kritizálta a fennálló kutatási paradigmát, ám Némedi szerint nem kínált megfelelő módszertani fogódzókat azok számára, akik annak meghaladására törekedtek, erre a „fenomenológián iskolázottak kifinomult eljárásaira” van szükség. A szimbolikus interakcionizmus tézisei ugyanakkor fontos teoretikus előzményei az élettörténetre koncentrááló kutatásoknak. (ld. Lányi 2007. 13.)

Némedi Dénes e tanulmányában kifejtett gondolatainak viszonylag részletes bemutatását az indokolja, hogy roppant meggyőzően és alaposan mutatja be és így megfelelő távlatot ad a dolgozatomban többféle kontextusban felmerülő, alapvető kérdésnek, amely az egyes társadalomtudományi kutatási területeken (szociológia, szociálpszichológia (ld. pl. Lányi 2007.⁶), szakszociológiák, így a jogszociológia is) külön-külön leírt, de igen hasonló jegyeket⁷ mutató válságát és ebben a módszertani megújulás igényének központi szerepét érinti. Ezek a meglátások irányadóak lehetnek a kvalitatív módszerek felé fordulás okainak és céljának megértésében, ez pedig segítségünkre lehet abban, hogy a különböző irányzatokat értékeljük ehhez a régi-új célhoz (tulajdonképpen a cselekvő megértéséhez) képest.

⁶ Lányi Gusztáv, eredetileg 1985-ben megjelent cikke felütésében, Némedihez képest meglehetősen sommásan így vázolja a helyzetet: „Az empirikus társadalomtudományokban, különösen a szociológiában és pszichológiában egy idő óta »divat« megkérdőjelezni a bevált, jobbára pozitivistá hagyományokon nyugvó módszereket. Ennek a »divatnak« a magyarországi megjelenése a pszichológia »válsága« körüli vitákban csapódott le – főként szociálpszichológus körökben.” (Lányi 2007:11.)

⁷ Az egységes elmélet hiányának megfogalmazása, illetve a technikai paradigma, pozitivistá hagyományokon nyugvó módszertan kritikája, amely főképpen arra irányul, hogy ezek a módszerek nem segítenek hozzá a cselekvők, és ezáltal a társadalmi folyamatok tulajdonképpen megértéséhez.

Felhasznált irodalom

BADÓ Attila (2005) Eugen Ehrlich és a jogszociológia. In: Szabadválvi József (szerk.): Amabilissimus. A legszeretetre méltóbbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv. Debrecen, 2005. 137-150.

BENCZE Mátyás – VINNAI Edina: *Jogszociológia*. kéziratban (http://www.unimiskolc.hu/~www.juris/JOGSZOCIOLOGIA_EA_EGYBEN.pdf (Letöltve: 2014. április 12.)

BOROS László (1983): A család és a családi jog megjelenése az állampolgárok tudatában. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai

EHRlich, Eugen (1977): A jogszociológia megalapozása. In: Varga Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 64-79.

EHRlich, Eugen (2002): *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. New Brunswick: Transaction Publishers

FLECK Zoltán (2014): Jog és társadalom, jogszociológia In: Fleck Zoltán–Isztin Péter–Juhász Zoltán–Kiss Valéria–Kormány Attila–Navratil Szonja–Uszkiewicz Erik: *Jogszociológiai előadások*. Budapest, Eötvös Kiadó

GRIFFITHS, John (1986) What is Legal Pluralism? *Journal of Legal Pluralism & Unofficial Law* (24): 1-55.

HART, Herbert L. A. (1995): *A jog fogalma*. Budapest, Osiris

HERTOGH, Marc (szerk.) (2009a) *Living Law. Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Hart Publishing

HERTOGH, Marc (2009b): From ‘Men of Files’ to ‘Men of the Senses’. In: Hertogh, Marc (szerk.) *Living Law. Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Hart Publishing, 1–17.

HLAVATHY Attila (1979): A jogi fogalmaknak tulajdonított jelentéstartalmak. *Jogtudományi Közlöny*, 1979/10.

KUHN, Thomas S. (2000) *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest: Osiris

KUTCHINSKY, Berl (1979): „A jogtudat”: a jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése. In: Sajó András (szerk.): *Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 401-429.

LÁNYI Gusztáv (2007): Élettörténet és történelmi szociálpszichológia. A történelmi szociálpszichológia néhány metodológiai kérdése. In: Bögre Zsuzsanna (szerk.):

Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 6., 11-24.

MACAULAY, Stewart (1963): Non-contractual Relations in Business: a Preliminary Study. *American Sociological Review* 28 (1): 55-67.

MERRY, Sally Engle (1988): Legal Pluralism. *Law & Society Review*, 22(5): 869-896.

MOORE, Sally F. (1978): *Law as Process: An Anthropological Approach*. London: Routledge & Kegan Paul

NELKEN, David (2007): An e-mail from Global Bukowina. *International Journal of Law in Context*, 3 (3): 189-202.

NELKEN, David (1981, 2009): The 'Gap Problem' in the Sociology of Law: A Theoretical Review. In: *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 35-61. ill. In: NELKEN, David: *Beyond Law in Context. Developing a Sociological Understanding of Law*. Ashgate, 1-27.

NÉMEDI Dénes (1996) Minek a történet? *Replika*, (23-24).

NÉMEDI Dénes (2008): Bevezetés. A szociológia problémája – ma. In: Némedi Dénes: *Modern szociológiai paradigmák*, Budapest: Napvilág, 15-65.

PODGÓRECKI, Adam et. al. (1973): *Knowledge and Opinion about Law*. London: M. Robertson

POUND, Roscoe (1910) *Law in Books and Law in Action*. *American Law Review*, 44: 12-36

SAÁD József (1996): Magyar szociológiatörténet: minek a története? *Replika* (23-24). (<http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/2324/saad.htm> (Letöltve: 2014. április 8.)

SAJÓ András – MAJOR Péter – SZÉKELYI Mária (1977): *Vizsgálat a fizikai dolgozók jogtudatáról*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadványai: Társadalom és jog 4.

SAJÓ András (1980): *Jogkövetés és társadalmi magatartás*. Budapest: Akadémiai

SAJÓ András (1981): *A jogtudat mikrokörnyezeti meghatározói*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézete

SAJÓ András (1983): *Jogtudat, jogismeret*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai

SAJÓ András (1988): *A jogosultság-tudat vizsgálata. Kutatási összefoglaló*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézete

SANTOS, Boaventura de Sousa (1987): Law: A Map of Misreading. Toward a Postmodern Conception of Law. *Journal of Law and Society* 14 (3): 279-302.

SILBEY, Susan (2005): After Legal Consciousness. *Annual Review of Law and Social Sciences*, (http://web.mit.edu/anthropology/pdf/articles/silbey/silbey_after_legal.pdf) (1): 323–368. (Letöltve: 2014. április 11.)

TAMANAH, Brian Z. (2008): Understanding Legal Pluralism: Past to Present, Local to Global. *Sydney Law Review*, 30: 375-411.

TEUBNER, Gunther (1997): Global Bukovina: Legal Pluarlism in the World Society. In: Teubner, Gunther (szerk.): *Global Law Without a State*. Dartmouth, Aldershot, 3–28.

VAN KLINK, Bart (2009): Facts and Norms: The Unfinished Debate between Eugen Ehrlich and Hans Kelsen. In: Hertogh, Marc (szerk.) *Living Law. Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Hart Publishing, 127-155.

VISEGRÁDY Antal – SCHADT Mária (1985): A pécsi egyetemi hallgatók jogtudatának néhány vonása. In: *Felsőoktatási Szemle*, 1985/12.

VISEGRÁDY Antal (2003): *Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat*. Budapest, Aula Kiadó

LUGOSI JÓZSEF

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

A JOGVÉDELMI IGÉNY

1. Bevezetés

A jogvédelmi igényre vonatkozó rész kutatás szorosan kapcsolódik a polgári peres eljárásban történő jog- és igényérvényesítés folyamatához. A jogvédelmi igény is a felperes által érvényesíteni kívánt és a jog által támogatott érdeket jelent, amely a keresetben is megjelenik. A kérdés vizsgálata túlmutat a polgári eljárásjog, a polgári peres és nemperes magánjogi igényérvényesítés folyamatán, ezért a jogvédelmi igény kutatása nem korlátozódhat pusztán csak a polgári (peres) eljárásra. A 'jogvédelmi igény', mint terminus technicus a hatályos magyar jogban kevésbé alkalmazott, azonban a 'jogvédelem' kifejezés a különböző jogágak területén (pl. ingatlan-nyilvántartási jog, biztosítási jog) az adott kérdéshez kapcsolódóan teljes mértékben valóságos és létező meghatározás. A 'jogvédelmi igény'-re vonatkozó rész kutatás releváns lehet a polgári (peres) eljárásban történő igényérvényesítéssel összefüggésben is, mert a régi magyar jogban elterjedt közkeletű felfogás szerint *a polgári per jogvédelmi eljárásaként aposztrofálható*¹. Ebben a felfogásban a jogvédelmi igény szorosan kötődik a polgári perben előterjesztett keresethez, illetve magához a keresetjoghoz is. A jogvédelmi igényre vonatkozó kutatás elősegítheti a keresetjog más aspektusban való bemutatását is. A tanulmány az előzmények rövid ismertetése után a fogalom definiálása mellett a kifejezés hazai polgári eljárásjogban való elterjedésének bemutatására tesz kísérletet mindamelllett, hogy a tanulmány is próbál a 'jogvédelmi igény' jelentésének alkotmányjogi (államjogi), jog-és államelméleti (jog-és állambölcséleti), és jogszociológiai kapcsolódásaira utalni, illetve érinti a fogalom e tudományterületek lehetséges komplex megközelítését.

2. Elméletörténeti gyökerek – a teljesség igénye nélkül

„A jogvédelmi igényről szóló tanítás néhány évtizeddel azután született meg, hogy a polgári perjog kiszakadt a magánjog évezredes öleléséből és önálló jogággá vált. Az

¹ MAGYARY Géza 1913. 5.

eljárásjog önállósulása szempontjából döntő lépésnek bizonyult a magánjogra épülő keresetjog-elmélet meghaladása, amely köldökzsinórként kötötte az eljárásjogot a magánjoghoz. Ezt a feladatot a XIX. század második felében túlnyomó részben a német jogirodalom oldotta meg². A magánjogias szemlélet (keresetjog-elmélet) legnevesebb képviselője, *Carl-Friedrich Savigny* a keresetet a magánjognak egy meghatározott tevékenységgel történő megsértéséből származtatta; a keresetjog a magánjog része, csupán a kereseti cselekmény (*Klaghandlung*), valamint annak feltételei és formája tartozik a polgári perhez³. Ezt követő fejlődési fázisban *Bernhard Windscheid* igénytana a keresetjogot már az állammal szemben érvényesíthető jognak, míg az ellenféllel szembeni jogot igénynek nevezte⁴. *Oscar Bülow* a polgári pert közjogi jogviszonyként fogta fel, a keresetjog problémája a magánjogból a közjogba tevődött át⁵. Az absztrakt kereset-jogelmélet képviselői a keresetjogot függetlenítették a perbevitt magánjogtól⁶. Ennek szellemében a hazai jogirodalomban *Plósz Sándor* a keresetet olyan perindító cselekménynek tekintette, amelynek, mint közjogi jogosultságnak a révén az államtól peralapítás, az alperestől pedig perbebocsátkozás követelhető. A peralapításhoz a magánjognak léteznie nem kell, elegendő azt állítani⁷. Nem kívánja a jelen dolgozat kronológiai sorrendben bemutatni a keresetjog magánjogból való kiszakadása folyamatát, pusztán annak rögzítésére törekszik, hogy a fejlődési folyamat honnan, milyen alapokról indult. A magyar jogirodalomban is megfigyelhető keresetjogi gondolkodás (*Magyary Géza, id. Bacsó Jenő*) a második világháborút követően megszakadt. Magyarországon a szocialista eljárásjog-tudomány egyértelmű elutasító álláspontja miatt a hazai jogirodalom csak tudománytörténet szintjén foglalkozik ezzel a kérdéssel⁸. Azt nem sikerült azonban megakadályozni, hogy a keresetjogi elmélet kialakulása idején kibontakozó, az absztrakt és a konkrét keresetjog köré szerveződő jogirodalmi álláspont a szocialista polgári eljárásjogban „processzuális” és „materiális” fél-fogalom elnevezés alapján – lényegében ugyanezen elméleti álláspontok gyakorlati leképeződéseként –ismételten felszínre kerüljön.

² KENGYEL Miklós 1986. 550-556.

³ Carl-Friedrich Savigny: System des heutigen Römischen Rechts V.kötet, Berlin, 1841-1846. 4-6.; ld.: KENGYEL Miklós i.m.550.

⁴ Bernhard Windscheid: Die actio des römischen Zivilrechts vom Standpunkte des heutigen Rechts, Düsseldorf, 1856. 222., ld.: KENGYEL Miklós i.m.551.

⁵ Az erre vonatkozó nézeteit a Die Lehre von den Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen Giessen, 1868. c. munkájában fejtette ki.

⁶ KENGYEL Miklós i.m.551.

⁷ Plósz Sándor: Válogatott dolgozatok Bp., MTA 1927.; A keresetjogról Bp., 1876.,ld. : KENGYEL Miklós i.m.55.

⁸ KENGYEL Miklós i.m.550. - Az alábbi művek jutottak erre a következtetésre: FARKAS József: Bizonyítás a polgári perben Bp., 1956. 12-22.; NÉVAI-SZILBEREKY: Polgári eljárásjog 3. kiadás Bp., 1974.; NOVÁK István: Kereset a polgári perben Bp., 1966. 23-24.; RÁTHONYI Tamás: A keresetjog meghatározásának kérdései - Polgári Eljárásjogi Füzetek I. Bp., 1971. 5-6.

3. Fogalmi meghatározás – jogirodalmi álláspont és saját felfogás szerint

A jogvédelmi igényről szóló elmélet két különböző álláspontot alakított ki, aszerint, hogy elfogadták-e annak létét, avagy nem. A jogvédelmi igényre vonatkozó kezdeti jogirodalmi álláspont szerint a fél jogot formálhat az állammal szemben a kedvező döntésre, a bírósággal szemben ez úgy jelenik meg, hogy a fél igényt tarthat a számára kedvező ítéletre. A jogvédelmi igényt kutató jogtudósok többsége tagadta vagy vitatta a jogvédelmi igény létezését. A jogvédelmi igény létét kétségbe vonó nézet nem ismeri el, hogy a fél jogot formálhatna a polgári peres eljárásban bírósággal (állammal) szemben a kedvező döntésre. A kritikai álláspont szerint a félnek a polgári perben nem a kedvező ítéletre keletkezik igénye, hanem maga a jogvédelmi kérés annak vizsgálatára és eldöntésére – és nem feltétlenül a kérelmező számára kedvező döntésre – vonatkozik⁹. A kisebbség – A. Wach nyomán¹⁰ – újabb és újabb érvekkel próbálta igazolni az igény fennállását¹¹. Ha a kedvező döntésre vonatkozó igény=jogvédelmi igény álláspontból indulunk ki, könnyen elfogadhatóvá válhat e nézet, ha mindkét, egymással szemben álló peres félre egyaránt vonatkoztatjuk annak állítását. Ha az ellenérdekű felek oldaláról egyidejűleg közelítjük meg a jogvédelmi, azaz a kedvező bírósági döntésre (ítéletre) vonatkozó igényt, arra a következtetésre juthatunk, hogy a felperes számára kedvező döntés az alperesre kedvezőtlen, és fordítva, amely határozat az alperes számára kedvező, – a közöttük fennálló érdekellentét alapján – az a felperes szempontjából kevésbé előnyös. Bármilyen tartalmú bírósági határozat is születik, az végső soron vagy az egyik vagy a másik félre nézve előnyös, számára kedvező tartalmú lesz. Amennyiben a felek között kompromisszumos megoldás (bíróság által jóváhagyott egyezség) születik, abban az esetben mindegyik fél – legalábbis részleges – megelégedésére szolgáló eredmény jön létre, ekkor tulajdonképpen mindkét fél bizonyos értelemben a jogvita kimenetelében „nyertes”-nek, valamennyire elégedettnek érezheti magát (az eljárás lerövidülése miatt mindenképpen). A jogvédelmi igényre vonatkozó tanítás kialakulásától kezdődően – a magánjogi igényérvényesítés folyamatában – mindig az állam (bíróság) ellen irányul, vele szemben merül fel, akitől a jogvédelmi cselekmények kikényszeríthetőek¹². A *jogvédelmi igény* mellett kialakult egy másik fogalom, amelynek a fennállása az eredményes igényérvényesítéshez szükséges volt, ez pedig a *jogvédelmi szükséglet*¹³. A polgári peres eljárásban valamennyi kereset (jogalakító,

⁹ Leo Rosenberg: Lehrbuch des Deutsche Zivilprozeßrecht, Berlin, 1927.; ld. KENGYEL Mikós im.555.

¹⁰ Német jogtudós, 1843-1926, 1875-1920 között a lipcsei egyetemen a büntetőjog, a büntető-eljárás jog és a polgári eljárási jog professzora, 1878-1919 között a jogi fakultás dékánja, 1902-1903 között a lipcsei egyetem rektora

(http://www.uni-leipzig.de/unigeschichte/professorenkatalog/leipzig/Wach_171.pdf 2014. júl. 5.)

¹¹ Adolf Wach: Handbuch des Deutschen Civilprozessrechts I. kötet Leipzig, 1885. 19-23.; ld.: KENGYEL Mikós im.550.

¹² KENGYEL Mikós im.553.

¹³ „A jogvédelem szükségessége vagy másképpen a jogvédelmi szükséglet, amelyről a magyar Pp. csak a megállapítási keresettel kapcsolatban tesz említést, a perjogi dogmatika egyik vitatott fogalma. Tartalmát tekintve nem azonos a keresetjoggal és a már említett jogvédelmi igénnyel” (KENGYEL M. im 556.).

marasztalási, megállapítási) jogvédelemre irányul, azonban ez ténylegesen akkor eredményezi a jogvédelmet, ha több előfeltételen kívül a jogvédelmi szükséglet is fennforog. Ez a szükséglet mindegyik keresetnél más és más. A jogvédelmi szükséglet gondolata *Adolf Wach*-tól származik. Eszerint kell, hogy a védelemre a félnek szüksége legyen, az neki érdekében álljon. Ez a jogvédelmi szükséglet a keresetindításhoz nem szükséges, csak a kereset sikeréhez, mert a bíróság csak akkor fogja megállapítani, ha a per folyamán kiderül, hogy a felperesnek erre valóban szüksége van¹⁴. A jogirodalomban a jogvédelmi igény előfeltételeiként többen különböző nézeteket fejtettek ki (*Wach, Langheineken, Hellwig*). A terjedelmi korlátok és a tanulmány eltérő célja miatt ezen álláspontok kifejtésére e helyütt most nincs mód. Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül azt a magyar szerzőt, aki egy teljes monográfiát szentelt ennek a kérdésnek a vizsgálatára. *Id. Bacsó Jenő* a múlt század elején a jogvédelem előfeltételeiként határozta meg: 1. a tényállást, 2. a tényállás polgári perútra tartozását, 3. a perbeli cselekvőképességet, 4. a belföldi bíróság joghatóságát, valamint 5. a perbeli jogosultságot és a perbeli szükségletet. A jogvédelmi igény előfeltételeinek a hiánya a kereset (érdemi) elutasításához, míg a perelőfeltételek hiánya – az akkor hatályos polgári eljárásjog alapján – a keresetlevél (nem érdemi) visszautasításához vezetett¹⁵. A jogvédelmi igény – a jogirodalomban évtizedek során kikristályosodott felfogás szerint – a feleknek az állammal szembeni igénye a jogi helyzetüknek¹⁶ megfelelő, kedvező jogvédelemre, éspedig ítéleti igénymarasztalási, megállapítási vagy jogalakító ítéletre; végrehajtási igény az anyagi jogi igénynek a bírósági végrehajtás útján történő érvényesítésére, vagy biztosítási igény a követelések kielégítésének biztosítására zárlat vagy ideiglenes intézkedés elrendelése révén¹⁷.

A jogvédelmi igény kifejezés jelentésének meghatározásakor külön vizsgáljuk a 'jogvédelem' és külön az 'igény' kifejezések jelentését, tartalmát. A jogvédelem olyan többtényezős (több elemből álló) kifejezés, amelynek része

a.) olyan valós vagy vélt helyzet, amely alapján az igénylő (kérelmező) fél úgy érzi, hogy sérelmet szenvedett;

b.) az igény érvényesítéséhez az állam által a kérelmező részére biztosított eszköz rendelkezésére áll (keresetlevél, fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem, bírósági határozat, biztosítási intézkedés, végrehajtható okirat), és a polgári jog által szabályozott jogintézmény (pl. elévülés, elbirtoklás) áll mögötte;

c.) a sérelmet szenvedett fél elhatározása, hogy ő él a jogszabály által lehetővé tett jogvédelmi (igényérvényesítési) lehetőséggel.

¹⁴ BUZAFALVI SZOBONYA Zoltán 1938. 11-12.

¹⁵ Bacsó Jenő: Jogvédelem a polgári perben Máramarossziget 1910., 114. ld.: KENGYEL M. im. 554.

¹⁶ *A jogi helyzet(ek)re és a joghelyzet-tanra bővebben*: HORVÁTH Barna: 1995.; HORVÁTH Barna : 2004.; ZSIDAI 2009. 107-129.

¹⁷ Leo Rosenberg: Lehrbuch des Deutschen Zivilprozeßrechts Berlin, 1927. 259.; ld.: KENGYEL M. im. 556.

A vizsgált fogalom e meghatározása alapján a három fogalmi elemből két elem szubjektív, egy feltétel pedig objektív alapokon nyugszik. Az igényérvényesítés folyamata elindításához óhatatlanul szükséges a jogszabályi lehetőség biztosítása és az érintett fél célkitűzése arra, hogy éljen a törvény által biztosított eséllyel. A kifejezés még XX. század eleji meghatározása szerint *a jogvédelem a jogsérelem esetére jogrend által mindenkinek biztosított, a jogegyenlőségből folyó bírói védelem*¹⁸. A törvény előtti egyenlőség alapján a jogvédelem minden természetes és jogi személyt megillet, ha az érintett él a törvény által számára biztosított lehetőséggel, jogosultsággal. A kifejezés nyelvtani értelmezése alapján a jogvédelem nem más, mint az igényérvényesítéshez a jog által biztosított védelem (lehetőség, jogosultság, felhatalmazás). Az 'igény' szó jelentése alapján – általános értelemben – valaki jog vagy méltányosság alapján *kér, követel vagy elvár valamit*¹⁹. 'Igény' alatt mindazok a követelések értendők, amelyeket valaki egy konkrét magánjoga alapján harmadik személy ellen támaszthat²⁰. Az igény kifejezés szinonimájaként a 'követelés' és a 'jog' meghatározások fordulnak elő²¹. Érdekes és továbbgondolandó kérdés, hogy az igény érvényesítéséhez az állam által biztosított jogszabályi felhatalmazás miatt, milyen indokból születik: az állam pusztán, formális okból – létéből fakadóan – úgy ítéli meg, hogy azt lehetővé teszi vagy az a védett jog (emberi élet, emberi méltóság, személyi szabadság, tulajdonjog védelme) államtól való független és elidegeníthetetlen volta okán „éri el”, hogy az állam az erre vonatkozó igényérvényesítését támogassa.

4. A jogvédelmi igény a hatályos német jogban

A jogvédelmi igény a német polgári eljárásjogban a 'Rechtsschutz' (jogvédelem), illetve a jogvédelmi igény 'Rechtsschutzbedürfnis' (jogvédelmi igény) kifejezésként fordul elő. A német polgári eljárási jogban a jogvédelmi igény a jogvita tárgyára vonatkozó perelőfeltétel. A jogvédelmi érdek nem minden, peres fél által benyújtott kérelem esetében áll fenn. A költségkedvezmény iránt előterjesztett kérelem (Prozesskostenhilfesuch) önmagában véve nem alapoz meg jogvédelmi igényt a bírósággal szemben, a jogvédelmi kérelemnek a keresetből kell kiténnie²². A kérelem tartalmi hibája (nem megfelelősége) mellett meg kell különböztetni az aláírás nélküli keresetlevelet, amely lehet, hogy csak egy tervezet, és lehet szó hiányosságról is, amikor a fél elmulasztja aláírásával ellátni a keresetlevelet. Mindkét esetnek ugyanaz a jogkövetkezménye: nem áll elő olyan jogvédelmi helyzet, amelynek alapján a

¹⁸ Révai Nagy Lexikona XI.kötet JÓB-KONTÚR Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. 1914., Hasonmás kiadás Babits Kiadó Bp.1997. 19.

¹⁹ Magyar Értelmező Kéziszótár A-K., I. kötet, kilencedik, változatlan kiadás Bp., 2000. 584.

²⁰ Révai Nagy Lexikona X. kötet HEROLD-JOB Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. 1914., Hasonmás kiadás Babits Kiadó 2001. 487.

²¹ Magyar Jogi Lexikon I-VI. kötet (szerk.: Dr. Márkus Dezső) Pallas Rt. Bp., 1898-1904.

²² <http://ruessmann.jura.uni-sb.de/gvv2001/Vorlesung/prozessvoraussetzungen.htm-2014.február> 9.

bíróságnak a keresetlevelet kézbesítenie kellene az ellenérdekű félnek²³. Ezek a kereseti kérelmek nem felelnek meg a ZPO keresetlevélre vonatkozó előírásainak²⁴, és ha nem pótolják az aláírást, azt a bíróságnak – mint nem megengedett kérelmet – el kell utasítania. A jogvédelmi igény ('*Rechtsschutzbedürfnis*'), amelynek tipikus megtestesülése a német eljárási jogban a '*Feststellungsklage*' (megállapítási kereset)²⁵, megfelelő eszköz az érvényesítendő jog fennállásának/ fent nem állásának megállapítására. A megállapítási kereset a felek közötti jogviszony fennállása vagy fenn nem állása megállapítására, egy okirat elismerésére vagy annak valótlansága megállapítására irányulhat, amelyhez a felperesnek jogi érdeke fűződik, hogy ezt a bíróság ítéletében állapítsa meg²⁶. A jogvédelmi igény fennállása alapvetően attól függ, hogy a kereset tartalmaz-e olyan, a jog által védeni kívánt érdeket, amelynek tárgyában a bíróság érdemi döntést hozhat. A megállapítási kereset két típusa különböztethető meg: a negatív és a pozitív megállapítási kereset. Ha a negatív megállapítási kereset jogerőre emelkedik, így ezt követően teljesítés már nem követelhető²⁷. A pozitív megállapítási kereset gyakran előfordul a közlekedési baleseteknél és a biztosítási perekben, ameddig a kár összegének nagysága még nem állapítható meg. A jogvédelem az állam által az igényérvényesítéshez biztosított jog, amely alapján a bíróság vagy valamely már hatóság jogosult az arra irányuló kérelmet elbírálni. A jog az önvédelmet az egyén számára – szemben a jogvédelemmel – csak kivételes esetekben biztosítja (*pl. Selbsthilfe - önsegély; Notwehr - önvédelem, jogos védelem; Notstand - végszükség*)²⁸.

5. A jogvédelmi igény a hatályos magyar jogban

A jogvédelmi igény a hatályos magyar jogban a polgári eljárásjogban és a végrehajtási jogban a tételes jogi rendelkezésekben is megjelenik. A Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.) 123.§ szerint megállapításra irányuló egyéb kereseti kérelemnek csak akkor van helye, ha a kért megállapítás a felperes jogainak az alperessel szemben való megóvása végett szükséges, és a felperes a jogviszony természeténél fogva vagy a kötelezettség lejártának hiányában vagy valamely más okból teljesítést nem követelhet. A Pp.123.§-ban a jogvédelem „*felperes jogainak alperessel szemben való megóvásában*” megfogalmazásban jelenik meg (jogvédelem=jog megóvása). A Pp.156.§ (1) bekezdése szerint a bíróság kérelemre ideiglenes intézkedéssel elrendelheti a kereseti kérelemben (viszontkeresetben), illetve az ideiglenes intézkedés iránti kérelemben foglaltak teljesítését, ha ez közvetlenül fenyegető kár elhárítása vagy jogvitára okot adó állapot változatlan fenntartása, illetve a

²³ <http://ruessmann.jura.uni-sb.de/gvv2001/Vorlesung/prozessvoraussetzungen.htm>; 2014. február 9.

²⁴ ZPO 253.§

²⁵ ZPO 256.§

²⁶ ZPO 256.§

²⁷ <http://bgb.jura.uni-hamburg.de/zivilprozess/prozessvoraussetzungen.htm> ; 2014. február 22.

²⁸ Lexikon Rechts 2000 Rechtsbegriffe von A-Z Herausgegeben Gerd Jauch Orbis Verlag Wiesbaden, 1985. Sonderausgabe 1989. München 173.

kérelmező különös méltánylást érdemlő jogvédelme érdekében szükséges, és az intézkedéssel okozott hátrány nem haladja meg az intézkedéssel elérhető előnyöket. Az ideiglenes intézkedés jogintézményében a 'jogvédelem' kifejezés – a jogszabályban második helyen szabályozott esetkörben – *expressis verbis* fordul elő. A tagmondatbeli teljes szóösszetétel alapján a hivatkozott jogszabályhelyben a jogvédelem mellett a *jogvédelmi érdek* kifejezés is felbukkan. A 'jogvédelmi igény' és a 'jogvédelmi érdek' definíciókban megegyezik, hogy a kérelmező nézőpontját helyezi előtérbe. Az 'igény' már a kérelem tényleges realizálódása folyamatában annak érvényesítéséhez „közelebb” (*konkrét formában*), az 'érdek' még kevésbé körülírhatóan, annak tényleges megjelenése nélkül, „távolabb” (*absztrakt formában*), inkább – mint a jog által védeni kívánt érdek – ragadható meg. A jogvédelem a polgári (peres) eljárás teljes folyamatában már az ítélet meghozatala előtt is fennáll az ideiglenes intézkedés iránti kérelmet elbíráló végzés formájában. A jogvédelem (jogvédelmi igény) a polgári (peres) eljárásban mindkét igényérvényesítés esetén a kereset (vizontkereset)hez kötött. A bírósági végrehajtásról szóló 1994.évi LIII. törvény (Vht.) 185. §-a szerint, ha a követelés teljesítése érdekében a 13. § alapján végrehajtható okiratot még nem lehet kiállítani, a végrehajtást kérő azonban valószínűsítette, hogy a követelés későbbi kielégítése veszélyben van, a végrehajtást kérő kérelmére a bíróság biztosítási intézkedésként elrendeli: a.) a pénzkövetelés biztosítását, illetőleg b.) a meghatározott dolog zárlatát. A biztosítási intézkedés meghozatalára is abban az esetben kerülhet sor, ha az ügyben még nem született jogerős bírósági ítélet, de a kérelmező (hitelt érdemlően) valószínűsítette, hogy a követelés későbbi kielégítése veszélyben van. Ebben a jogszabályi előírásban a jogvédelem biztosítása a jogalkotó (állam) részéről a biztosítási intézkedés jogintézményében, a jogvédelmi igény (érdek) a fél oldalán a követelés későbbi kielégítése veszélyeztetettségében áll fenn. A jog a védelmet azáltal teremti meg, hogy előzetesen, mielőtt még a követelés későbbi kielégítése esetlegesen meghiúsulhatna, a 'biztosítási intézkedés' jogintézményével erre lehetőséget teremt. A biztosítási intézkedésre vonatkozó jogszabályi előírás több okból is hasonlít az ideiglenes intézkedésről szóló szabályozáshoz. Mindkét esetben *előzetesen kell* a bíróságnak a kérelemről határozni, még az ítélet meghozatalát megelőzően. Mindkét intézkedés meghozatalakor a jogszabály *oron kívüli eljárást* ír elő²⁹. A harmadik párhuzam a két jogintézmény között abban áll, hogy *a jogalkalmazónak a két szembenálló fél érdekeit mérlegelve, az ellentétes érdekeket összemérve* kell meghoznia a határozatát. A bíróságnak egyrészt állást kell foglalnia, hogy az intézkedéssel elérhető előnyök meghaladják-e az intézkedés megtételének elmulasztásakor bekövetkező esetleges hátrányokat, másrészt azt kell eldöntenie, hogy fennáll-e már a kérelem előterjesztésekor olyan veszélyeztető állapot, amely a kérelmet alapossá teszi vagy ez még nem olyan fokú, hogy az ellenérdekű fél ingóságaira, ingatlanára (ingatlanaira), pénzeszközeire vonatkozó jogait korlátozni kellene. A megállapítási kereset vizsgálatakor már nem az érdekek vizsgálata, az előnyök-hátrányok figyelembe vétele a

²⁹Pp.156.§ (3) bekezdése, Vht.190.§ (1) bekezdése

döntő szempont, hanem az, hogy a felperes számára a jogai megóvásának szükségessége az alperessel szemben fennálljon (pozitív feltétel), de egyúttal – negatív feltételként – ne álljon rendelkezésére más igényérvényesítési lehetőség (marasztalási (teljesítésre irányuló) kereset). A Pp.123.§-a törvényi előírásában a felperes 'jogainak az alperessel szemben való megóvása végett' tagmondatban a 'végett' szó – nyelvtanilag úgy is interpretálható, hogy az megegyezik 'érdekében' kifejezéssel, azaz a felperes 'jogainak megóvása végett' jogszabályi rendelkezés azonos jelentéssel bír, mint 'jogainak megóvása érdekében' tagmondat. Feltéve, de meg nem engedve, hogy helytálló ez a megállapítás, fennáll az összekötő kapocs az ideiglenes intézkedés és megállapítási kereset intézmények között is. A megállapítási kereset és ideiglenes intézkedés intézményeiben e logikai művelet alapján a 'jogvédelmi érdek' definíció lehet a közös elem, hiszen az ideiglenes intézkedés a fél különös méltánylást érdemlő „jogvédelme érdekében szükséges”, és mint ahogy fent láttuk 'jogainak megóvása végett' megfogalmazás egyenlő a 'jogainak megóvása érdekében' kifejezéssel. Ennél a példánál válik érzékelhetővé a 'jogvédelmi igény' és a 'jogvédelmi érdek' közötti különbség. A jogvédelmi igény a kérelmező (felperes) oldalán áll fenn, a jogvédelmi érdek megállapításához a jogalkalmazó hatóság határozata (ítélete) is szükséges. A jogvédelmi érdek fennállásáról a bíróság határoz, önmagában nem elegendő hozzá a fél állítása (nyilatkozata) arról, hogy a jogvédelmi igénye fennáll. Mind a megállapítási keresetnek, mind az ideiglenes intézkedés iránti kérelemnek a bíróság abban az esetben ad helyt, ha a fél jogvédelemre vonatkozó kérelme (igénye) a jogai megóvása érdekében szükséges. A 'jogvédelmi érdek' elnevezéstől azonban mindenképpen megkülönböztetendő a 'jogi érdek' kifejezés (pl. beavatkozása annak a személynek a más személyek között folyamatban lévő perbe, akinek jogi érdeke fűződik ahhoz, hogy a per miként dőljön el.)³⁰. A 'jogi érdek' ebben az összefüggésben törvényi felhatalmazás, jogosultság, amely a beavatkozó oldalán áll fenn.

6. A jogvédelmi igény (jogvédelem) a jogrendszer egészében

A jogvédelmi igény a polgári eljárásjog területén belül szűk és tág körben is értelmezhető. A megszorító interpretáció alapján a polgári peres eljárás keretein belül a megállapítási kereset, az ideiglenes intézkedés intézménye és a biztosítási intézkedés jogintézménye a jogvédelmi igény érvényesítésének elsődleges eszköze, hiszen ezen igényérvényesítés esetén a jogszabály tételes előírásai is biztosítják a jogvédelmet. A kiterjesztő értelmezés szerint a polgári (peres) eljárás, illetve a polgári per a maga teljes egészében jogvédelmi eljárás³¹. Ezekben az eljárásokban nemcsak a megállapítási, hanem a marasztalási, és a jogalakítási kereset alapján való eljárás-kezdeményezés is

³⁰ Pp. 54.§ (1) bekezdése

³¹ Magyary Géza szerint ez a per főcélját nem fejezi ki, mert nézete szerint *a bíróság a perben helytadó ítélet útján jogi érdeket érvényesít* (MAGYARY Géza 1913. 5.).

hozzátartozik a jogvédelmi igény alapján való eljáráshoz anélkül, hogy a jogszabály *expressis verbis* tartalmazná a vonatkozó definíciót, mert a fél a vélt vagy valós jogséremlé alapján az államtól jogvédelmet igényel. A jogvédelmi igénynek szűk és a tág interpretációja tekintetben azonos egymással, hogy mindkét relációban *az igény az állammal (bíróssággal) szemben* merül fel. A polgári eljárásjogon kívüli magánjogi igény, az *elbirtoklás* – jogot keletkeztető – intézménye, vagy az *elévülés* – jogot megszüntető-intézménye, szintén értékelhető jogvédelemként, ha a fél erre való hivatkozással keresetet (viszontkeresetet) érvényesít. A jog alapvető feladata, hogy az emberi magatartások szabályozásával biztosítsa a társadalom rendezettségét, szervezettségét, kiszámítható társadalmi, politikai és életviszonyokat teremtsen. A jog ennek során rendezi az állampolgárok, az állami szervek, és a társadalomban működő szervek feladatait, egymáshoz való viszonyukat, meghatározza a jogokat és a kötelezettségeket. A jog magatartási szabály, norma, amely meghatározza, hogy az egyén, az adott személy a konkrét helyzetben mit tegyen, vagy mit ne tegyen. A jog mindig valamilyen érdeket (hatalmi-politikai, gazdasági stb.) véd (*jogi érdek*→*jogvédelmi érdek*). Az állam a jogalkotással meghatározza a saját feladatait is. Az állam a hatályos jogszabályokon keresztül a fennálló – saját maga által kialakított – társadalmi, politikai és jogi rend fenntartásában érdekelt. A jog betölti ezért azt a szerepet is, hogy megvédje azt az államberendezkedést, azt a társadalmi rendet, amelyet a hatalmon lévő politikai elit alakított ki. A *jog* a fennálló status quo megőrzése, a jogszabályok betartása és betartatása, valamint a jog által szabályozott életviszonyok biztosítása érdekében *védelmi (jogvédelmi) funkciót is betölt*. Ennél a megközelítésnél jöhet szóba a 'jogvédelem' a polgári eljárásjogon, a magánjogi igényérvényesítésen kívüli, azon túlmutató államjogi (alkotmányjogi), állam- és jogelméleti, illetve jogszociológiai szempontokon alapuló vizsgálata. Az állam részéről megvalósuló jogvédelem – a jogvédelmi igénnyel ellentétes irányban – az állampolgárokkal szemben áll fenn, azok felé irányul. Az állam részéről bekövetkező jogvédelem érinti többek között a hon védelmét, a közrend védelmét vagy a tulajdonjog védelmét is, de ide sorolható az állam büntetőjogi igényének az érvényesítése is. Az állam oldaláról felmerülő jogvédelem egyúttal a fennálló jogrend védelmét és fenntartását is biztosítja. Az állam feladatainak meghatározása a kérdéskör elemzését szélesebb, más jogtudományi területeket is érintő kontextusba helyezi. Melyek azok a további feladatok, amelyeket az államnak a „társadalom védelmében” még fel kell vállalnia? Betölthet-e az állam a 'közjó' megvalósítása érdekében olyan funkciót, amely bizonyos csoportok vagy nagyobb közösségek számára is igényérvényesítést biztosít? Az állam a létéből fakadóan vagy egyéb tőle független szempont (pl. természetjog) alapján határozza-e meg a védendő jogokat? Ezen kérdések megválaszolása már nem a magánjogi igényérvényesítést, hanem az állami hatalmi-politikai berendezkedés természetrajzát mutatná be. A jognak az állam által megvalósuló védelmi feladata és a polgári eljárásjogi jogvédelmi igény között annyi distinkció minden esetre már így is meghúzható: az előbbi *absztrakt* formában, az utóbbi *konkrét* jogszabályi reguláció szintjén helyezkedik el.

Felhasznált irodalom:

- ID. BACSÓ Jenő: A jogvédelem előfeltételei a polgári perben Máramarossziget 1910.
- BUZAFALVI SZOBONYA Zoltán: A kereset fogalma és fajtái Debrecen, 1938. Doktori értekezés
- HORVÁTH Barna: Jogsociológia Bp., Osiris 1995.;
- HORVÁTH Barna: A jogelmélet vázлата Bp., Attraktor 2004.;
- Jogi Lexikon (szerk.: Lamm Vanda-Peschka Vilmos) Bp., KJK-Kerszöv, (átdolgozott kiadás) 2009.
- KENGYEL Miklós: A jogvédelmi igény, mint a polgári eljárási-jogtudomány „termékeny tévedése”- Jogtudományi Közlöny 1986/11. 550-556.
- Lexikon Recht 2000 Rechtsbegriffe von A-Z Herausgegeben Gerd Jauch Orbis Verlag Wiesbaden 1985. Sonderaufgabe 1989.München
- Magyar Jogi Lexikon I-VI. kötet (szerk.: Dr. MÁRKUS Dezső) Bp., Pallas Rt. 1898-1904.
- MAGYARY Géza: A magyar polgári perjog alaptanai- a perbeli cselekvények tana Bp., Franklin Társulat,1898.;
- MAGYARY Géza: Magyar polgári perjog Bp., Franklin Társulat, 1913. (első kiadás),1924. (második kiadás);
- NOVÁK István: A kereset a polgári perben Bp., KJK.1966.
- PLÓSZ Sándor: Válogatott dolgozatok Bp., MTA 1927.- A keresetjogról Bp., 1876.
- A Polgári perrendtartás magyarázata I-II. kötet (szerk.: NÉVAI László-SZILBEREKY Jenő) Bp., KJK, 1976.
- A Polgári perrendtartás magyarázata I-II. kötet (szerk.: NÉMETH János-KISS Daisy) Complex-KJK, Bp.1999.
- A Polgári perrendtartás magyarázata I-II. kötet (szerk.: Németh János-Kiss Daisy) Complex jogtár elektronikus nagykommentár Bp. 2009.
- Révai Nagy Lexikona XI. kötet JÓB-KONTÚR Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. Bp.1914.; Hasonmás Kiadás Babits Kiadó, Pécs 1997.
- Révai Nagy Lexikona XI. kötet HEROLD-JÓB Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. Bp.1914., Hasonmás Kiadás Babits Kiadó,Pécs 2001.
- ROSENBERG, Leo: Lehrbuch des Deutsche Zivilprozeßrecht, Berlin, 1927.

ZSIDAI Ágnes: Amikor a jog kötelezettség: az orvosi tevékenység joghelyzet-tana In: Ficsor Krisztina, Györfi Tamás, Szabó Miklós (szerk.): Jogosultságok: Elmélet és gyakorlat. Bíbor Kiadó, Miskolc 2009. 107-129.

SEBESTYÉN ANDREA

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán, tanszékvezető egyetemi tanár

KÍSÉRLET A HAZAI JOGGYAKORLAT FEMINISTA JOGELMÉLETEK SZEMSZÖGÉBŐL VALÓ ELEMZÉSÉRE

*“A critique does not consist in saying that things aren't good the way they are.
It consists in seeing on just what type of assumptions,
of familiar notions, of established and
unexamined ways of thinking the accepted practices are based ...
To do criticism is to make harder those acts which are now too easy.”
(Michel Foucault)*

Doktori kutatásom a jogot, mint társadalmi konstrukciót vizsgálja, még hozzá speciális megközelítésben: a társadalmi nemek – *gender* – szempontjából, *‘through a gender lens’* vizsgálódik. Ez a vállalkozás olyan ún. *socio-legal study*, ami hozzájárul egyrészt ahhoz, hogy a *women’s studies* berkeiben a jogi jelenlét tovább erősödjön, másrészt, hogy a jogtudomány területén a *gender*, mint hasznos és értékes elemzési szempont/eszköz mindinkább (el)ismertté váljon.

A kutatás kiemelt tárgya a nőkkel szembeni erőszak körébe sorolható jogi fellépés, tehát a vizsgálandó jogi esetek – a teljesség igénye nélkül – az alábbi tényállásokba illeszthetők: kapcsolati erőszak, családon belüli erőszak körébe sorolható, hozzátartozó sérelmére elkövetett súlyos/könnyű testi sértés, személyi szabadság megsértése, emberölés, nemi erkölcs elleni bűncselekmények, munkahelyi szexuális zaklatás. A vizsgálódás helye a bíróságok világa; módszere elsősorban tárgyalótermi tapasztalatok és az írásos eljárási dokumentumok kvalitatív módszerekkel való elemzése.

Joggyakorlat elemzés feminista perspektívából, kritikai élel

A kritikai, még hozzá feminista szemléletű jogi elemzés a jog nemek szempontjából való semlegességének – *gender neutrality* – alapvetését, mítoszát igyekszik megcáfolni többek között azzal, hogy rámutat azon természetesnek tartott, éppen ezért mondhatni rejtett implikációkra, amik ennek ellenkezőjét támasztják alá. Carol Smart szavaival élve, a feminizmus feladata, hogy dekonstruálja a naturalista, nemekre érzéketlen/vak –

gender-blind – jogról szóló diskurzusokat.¹ A feminista perspektívájú kutatások igyekeznek feltárni azokat a hatalmi viszonyokat, fölé-alárendelti pozíciókat, amik a jog kialakulása, működése körében fellelhetők, és ezáltal a jog objektivitásába, pártatlanságába vetett hitet támadják. A szerzők nem csupán arra vállalkoznak, hogy felteszik a női kérdést – *'Ask the women question'* –, vagy, hogy különös figyelmet fordítanak a női hangokra, érvekre – *'listening to women's voices'*, hanem arra, hogy megmutassák, mennyit tanulhatunk abból, ha felfigyelünk a nők által elszenvedett hátrányos, negatív tapasztalatokra és felismerjük a jog szerepét abban, hogy ezek a mai napig jelen vannak az életünkben.

A feminista jogtudomány – *feminist jurisprudence* –, ahogyan Robin West találóan írja; felfogható egyfajta „*broad church*”² –ként. Ez a kép véleményem szerint jól illusztrálja egyrészt azt a sajátosságát, hogy nagyon sokféle érdeklődési körrel rendelkező, a legkülönbözőbb területekről érkező szerzők járulnak hozzá gyarapodásához, másrészt utal egyfajta hitre is, ami saját olvasatomban egyfajta lüktető energia, ami átjárja ezeket a kutatásokat, a (rész)diszciplína létjogosultságáért való folytonos küzdelemből eredendően. Ez a sokszínűség elkerülhetetlenül vezet ahhoz, hogy azt mondhassuk, az interdiszciplináris szemlélet és széles módszertani merítés szinte evidens ezen a szakterületen. Ritka az, ha egy szerző csupán egyfajta tudományág eredményeire támaszkodik, vagy saját kutatását igyekezne kizárólag egy területre korlátozni, vagy, hogy egyetlen módszertani eszközzel éljen. Nem meglepő, ha feminista jogászok a pszichológiát, vagy a szociológiát hívják segítségül akár egy konkrét jogeset nehézségei feloldása érdekében, mivel a saját szakmájuk által felkínált megoldások, magyarázatok nem minden esetben kielégítőek, illetőleg tapasztalataik alapján azok nem alkalmazhatók sikeresen a valós élethelyzetekben. Saját kutatói indíttatásom is ilyesfajta nyomvonalakon formálódott. Anti-diszkriminációs joggal foglalkozó szakemberként szükség volt beleásni magam a szexuális zaklatások problémakörébe, aminek során hamar észleltem a vonatkozó jogszabályhelyek konkrét élethelyzetre való alkalmazásának nehézségeit egyéb tudományágak meglátásainak/alapvetéseinek ismerete nélkül.

A *gender* szempontú joggyakorlat-elemzés a hazai, joggal kapcsolatos kutatások sorában mondhatni kísérletező, úttörő jellegű. Vállalkozásom arra irányul, hogy feltárja, a külföldi szakirodalomban és kutatásban (elsősorban angolszász) *feminist jurisprudence*-ként, *feminist legal theory*-ként ismert tudományterület milyen vonatkozásaiban értelmezhető és alkalmazható a magyar joggyakorlatra, különösen a bírósági jogalkalmazás elemzésére. Munkámat így az útkeresés jellemzi, a megfelelő témák és az azokkal adekvát módszerek felkutatásának igénye.

Munkám a kutatás elméleti megalapozásán túl, egyfajta missziót is jelent, hogy olyan szerzők gondolatait ismertessem meg, mint Martha Minow, Robin West, Catherine Bartlett, vagy Judith Baer, és még sokan mások. Ezen feminista és egyben joggal is

¹ SMART 1989. 88.

² WEST 1988.

foglalkozó szerzők kiemelkedő fontosságú műveiben rengeteg koncepció, elgondolás, összefüggés van, ami a jog és a feminizmus együttértelmezése eredményeképpen születhetett meg. A kutatásom részét képező empirikus adatgyűjtés során céloom „rátalálni” azokra, amelyek alkalmasnak látszanak a magyar jogalkalmazás elemzésére. Az effajta adaptáció során természetesen különös figyelmet fordítok az angolszász irodalomban ismert *‘travel of concepts’* veszélyeire, azaz arra, hogy bizonyos fogalmak, jelenségek, meglátások, koncepciók „utaztatása” kultúrákból kultúrákba, földrészekről földrészekre gondos reflektálás és körültekintés nélkül mennyire ártalmas tud lenni. Ily módon nem szeretnék olyan koncepciókat ráerőltetni a magyar valóságra, melyek teljesen inkompatibilisek és alkalmatlanok annak leírására. Elsősorban módszereket, ötleteket szándékozom kölcsönözni, amiknek segítségével alkalmam nyílik megnevezni hazai joggyakorlatunk sajátosságait angolszász elődeim ország-, ill. jogi kultúra specifikus meglátása által inspirálva. Példának okán, ha olyan büntetőjogi tényállások gyakorlati életét kívánom vizsgálni, melyek a nőkkel szembeni erőszak témaköréhez tartoznak, akkor hallgatóságként részt veszek a tárgyaláson, mint ahogy az USA-ban igen elterjedt bíróságfigyelő programok önkéntesei teszik (pl. *Chicago Metropolitan Battered Women’s Network, Court Watch Program, Cook County’s Domestic Violence Court*), és kifejezetten az áldozattal való bánásmódra figyelek: hogyan, milyen stílusban és szavakat használva kommunikál a bíró, vagy a terhelt védőügyvédje a sértett-tel.

Előfeltevések

Hipotézisem közül az egyik legfontosabb, hogy a jogalkalmazók maguk is alkalmazzák, illetve ezáltal működtetik a társadalmilag rögzült sémákat a nemekről, a tradicionális nemi szerepekről. Az elvárások különbözősége nemi alapon kézzel fogható egy-egy bírósági eljáráshoz köthető szituációban, ily módon a nemi szerepek tökéletesen kikristályosodnak és bebetonozódnak a jogi nyelvezetbe(n), a jogot működtető intézmények szereplőinek kommunikációjába(n). Ezek közül ehelyütt csak néhányat említenék meg: a nőket ért sérelmek bagatellizálása, kétségbe vonása, átnevezése, ami mind tetten érhető gyakorlatban, ahogyan egyfajta áldozathibáztató attitűd is jellemző. Azt mondanám még ebben a kontextusban, hogy jogalkalmazók számára alkalmazandó (előírt, megtanított, átörökített) doktrínák alapulnak olyan értékítéletekre, melyek már sok szempontból meghaladottak: adott esetben Alaptörvénybe ütköznek, máskor nemzetközi normákat sértenek. Megemlíthető példaként ehelyütt a szerelemföltés koncepciója, vagy a sértetti közrehatás sértett hátrányára való értékelése egy nemi erkölcs elleni erőszakos bűncselekmény megítélésakor. Ami alapvető szinten mantraként működik, az az igényérvényesítési eljárás során mintha elveszni látszana. A nők és férfiak egyenlősége, egyenjogúsága alaptörvényi szintre emelt, mindenki által közhelyként emlegetett elv. Amikor azonban egy családi körben elkövetett bántalmazás vizsgálata során egymással szemben áll egy bizonyos férfi és egy bizonyos nő, már az

első feltett kérdéssel beigazolódnak: az egyiknek a másikkal szemben elvárt viselkedése korántsem az egymás mellé rendeltség, a kölcsönösség mintázatát követi. Egyáltalán nem megalapozatlan az a gondolat, hogy a tradicionális nemi szerepekről való sematikus gondolkodás a bíróságokon, a bírák, az eljárás egyéb résztvevői gondolkodásában rendre felbukkannak; néhol nyomokban, néhol teljes meggyőződéssel, néhol automatikusan, néhol reflexszerűen.

A folyamatosan kirajzolódó gócpontok

Írásom során következő részében röviden olyan problémakörökre szándékozom felhívni a figyelmet a büntetőjog területéről, amelyek *gender* szempontból különösen érdekes jogértelmezési lehetőségek kiindulópontjai. Mindezek olyan gócpontok, melyekből világosan látszik annak a jelentősége, hogy a jogalkalmazó milyen nemű személyre alkalmazza ugyanazt a jogot. Ezeken a pontokon mutatható be az az elsőre homályosnak tűnő gondolat, ami a feminista jogászok érvelésének egyik alappillére: *'law is male'*. Avagy a jogszabályok szövegezése, tartalma egy *'male-standard'*-ra épül, férfi tapasztalatok állnak mögötte. Ennélfogva, amikor azokat nőkre kell alkalmazni, akkor rendre aggályos megoldások szület(het)nek. Ehelyütt nem vállalkozhatom arra, hogy felvetéseimet igazoljam, így azok jelen írásban, mint gondolatébresztő meglátások szerepelnek.

Az ítélkezési gyakorlatban évtizedek óta tartja magát a *szerelemfeltés* néven közismertté vált jelenség. Mint tudjuk, a 3/2013. és 4/2013. számú büntető jogegységi határozat ad útmutatást arra, mikor és hogyan kell értékelnünk többek között ezt a romantikus színezetű minősítő körülményt az élet és testi épség büntetőjogi védelme területén. Ez a meglehetősen, nem csupán elnevezésében avitt fogalom nem elég, hogy nem automatikusan és logikusan aljas indokként értékelendő, hanem a méltányolható okból származó erős felindulás tipikus eseteként kezelendő.

„Önmagában az a körülmény, hogy az elkövető önkényesen maga vesz elégtételt a rajta esett sérelem miatt, vagy haragos viszonyból, szerelmi kapcsolatból eredő indulat, pl.: féltékenység hatása alatt cselekszik, még nem szolgálhat alapul az aljas indokból való elkövetés megállapítására.”³

Ez a gyakorlat egyfajta félreértelmezését tanúsítja annak a jelenségnek, amikor a párkapcsolat egyik tagja azon – kívülről leképezhető – okból bántalmazza, öli meg a másikat, merthogy nem volt képes feldolgozni a szakítást. Amennyiben ezen a területen szélesebb körben vizsgálódunk, és a számokhoz fordulunk segítségül, a bűnügyi statisztikákban rendre azt látjuk, hogy az emberölések áldozatainak nagy százaléka olyan nő, akiknek életét volt férfi partnere oltotta ki. Azzal, hogy ezt a fajta magatartást a törvényhozó talán egyfajta férfiúi, bajtársias megértéssel és együttérzéssel méltányolhatónak tartja, aggályos. A jog úgy tűnik, a férfiakkal érez együtt, őket érti

³ 3/2013. BJE

meg, azokat, akik nem bírják feldolgozni párjuk (az addig birtokukként kezelt nő) elvesztését. És nem azokkal a nőkkel, akiket megvernek, bántalmaznak, megölnék partnereik. Érdeemes az érem másik oldaláról is megközelíteni a szituációt: amikor egy bántalmazó kapcsolatban nem a bántalmazott sérelmével, halálával zárul az eset, és az áldozat kényszerű védekezés, elhárítás következtében a bántalmazót sérti, öli meg, vele szemben a méltányolható erős felindulás megítélése valószínűleg nem várható. A jogegységi határozat megszövegezése véleményem szerint lehetőséget adna arra, hogy a bántalmazott helyzetének sajátosságait érdemben értékeljék. Azonban a joggyakorlat egyelőre olyan arcát mutatja, mint ami az egyik fél – nevezetesen a férfi – érveit, sajátosságait képes csupán feldolgozni, arra épít és ítél.

„A méltányolható ok megítélésénél jelentősége van az elkövető és a sértett között fennálló viszonyoknak, érzelmi kapcsolatnak. Ezzel összefüggésben kell vizsgálni, hogy az elkövetést kiváltó ok súlyossága, valamint az arra reagáló magatartás objektíve is arányban áll-e. Így a jelentéktelen sérelmet követő túlméretezett indulatkitörés - méltányolható ok hiányában - nem alapozza meg az erős felindulásban elkövetett emberölés megállapítását. *Ettől eltér azonban az az eset, amikor a hosszan tartó, folyamatos gyötreléből, megaláztatásból egy viszonylag kisebb jelentőségű sérelem hatására tör ki a fékezhetetlen indulat.*”⁴

Hasonlóan férfi tapasztalatokra épít, épül a mai napig a *jogos védelem* koncepciója, amire Judith Baer⁵ kiváló példaként hozza fel az alábbiakat. Annak ellenére, hogy a szerző amerikai joggal foglalkozó szakember, meglátása elvi szinten igaznak bizonyul a hazai gyakorlatra is. Ahogyan írja, a jogintézmény lehetőséget ad az embernek egy idegennel való kocsmai verekedés igazolására, azonban megtagadja a jogvédelmet egy olyan nő helyzetében, aki megöli a férjét, miután az éveken keresztül bántalmazta, ellehetetlenítette, megfélemlítette őt. Az utóbbi speciális tapasztalataira – pl. hogy a bántalmazás természeténél fogva folyamatos, hol fokozódó, hol stagnáló intenzitású (ciklikus), különféle elemekből áll, módokon történik, és nem egy alkalomra kihegyezett támadás – abszolút érzéketlen az ún. aktív ellenállás elvárása a konkrét támadásra, vagy a közvetlen életveszély észlelésének megkövetelése. Ezen a gondolatmeneten haladva a jogos védelem megállapíthatóságának kérdése ugyanennyire problematikus a nemi önrendelkezés megsértése esetében is. Ha egy nő a saját megerőszkolásának megakadályozása érdekében lép fel, és ennek következtében öli meg támadóját, azt a jelenlegi bírói gyakorlat nem tekinti jogos védelemnek. Az, hogy egy nőt megerőszkolnak-e vagy sem, szemmel láthatóan nem éri el a jogalkotó ingerküszöbét, az viszont igen, hogy akit részegen a kocsmában inzultus ér, vagy akinek a lakásába éjjel vagy felfegyverkezve betörnek, ne maradjon igényérvényesítési lehetőség nélkül. Megítélésem szerint lehetőséget kellene nyitni arra, hogy a fenti gyakorlatban berögzült „felhasználási köre” ennek a tényállásnak bővüljön, és az erőszakot elszenvedett nők védekezése körében is alkalmazhatóvá váljon. Egyébiránt törvény általános indokolásából megismerhető jogalkotói akarat világos célkitűzése az

⁴ 3/2013. BJE

⁵ BAER 1999.

alábbiakból megállapítható: „a súlyos, erőszakos bűncselekmények elleni hatékonyabb fellépés biztosítására, a jogos védelmi helyzet kiszélesítése”.

A *sértetti közrehatás* kötelező jellegű „értékelése” is olyan kívánalom, ami mára már ösztársadalmi szinten meghaladott erkölcsi magatartást ír elő a nők számára. A ’tisztességes nő nem öltözik ledér módon, nem járkal egyedül a sötét utcákon, vagy nem megy olyan szórakozóhelyekre, ahol jelentős férfitöbbség van’ – típusú érvelések nemcsak a nőre telepítik a felelősséget és azonosulnak a lehetőséget csupán kihasználó férfi nézőpontjával, hanem a nőt hibáztatják, okolják akkor, ha áldozattá válnak. Ez súlyos tévedés. Továbbá nem ismerik el a nő nemi önrendelkezési szabadságát sem, hiszen konkrét elvárás fogalmazódik meg velük szemben; visszafogottság, passzivitás és tartózkodás formájában.

Az eljárási jellegű problémák között elsőként a *többszöri viktimizáció* káros hatásait emelném ki: azt a mindennapos élményét például az erőszakot elszenvedett nőknek, hogy a velük megtörtént, általuk átélt borzalmakat újra és újra el kell ismételnük a legkülönbébb attitűdökkel rendelkező hallgatóságok előtt. Rendőrségen, bíróságon, helyszíneléskor, nyomozati szakban, a tárgyalás különböző fázisaiban újra és újra felidézni és elmondani az átélteket. A részletekbe való merülés helyett az ennek ellenpéldájaként működő modellt említeném meg, aminek lényege, hogy az áldozat egy bemeneti ponton kerül be a rendszerbe. Amikor első alkalommal hivatalos úton segítséget kér, akkor akár több szakember együttesen hallgatja meg, rögzíti a részleteket az elszenvedett sérelemről. Pszichológiai, jogi, családsegítői, etc. segítséget kap innentől kezdve, ugyanakkor dokumentálnak mindent, ami releváns, és ezt az anyagot használják a későbbiekben, anélkül, hogy az áldozatnak újra és újra fel kellene idéznie, számot kellene adnia az őt ért traumáról. Szorosan kapcsolódik ehhez a témakörhöz a *szembesítés* alkalmazása bántalmazó-bántalmazott között. Az eljárás során nem volna szabad feledésbe merülnie annak a ténynek, hogy egy nővel szembeni erőszak körébe tartozó eset vizsgálatakor az egyik fél áldozat, a másik elkövető, az egyik bántalmazó a másik bántalmazott/megfélemlített. Ez nem mellérendelt viszony a felek között, hanem éppen ellenkezőleg: a hatalmi játszmában az elkövető célja mindig az elnyomás. A hivatalos eljárás közegében sem lesz ez másképp; az áldozat megnyilvánulása a bántalmazója jelenlétében aggályos, problematikus, inkább kerülendő. Ismeretes, hogy a magyar bíróságok gyakorlatában a vallomások értékelésénél a szavahihetőség, a konzekvens, pontos visszaemlékezés mekkora súllyal van jelen. Az viszont kevésbé, hogy a traumatizált ember memóriája milyen sokféleképpen reagálhat a múltidézésre. Előfordul, hogy a részletekre csak az idő múlásával emlékszik, vagy bizonyos pillanatok teljesen törlődnek, netán mozaikokra esnek szét az emlékek és időben felcserélődnek. A *poszttraumás stressz szindróma* (PTSD) jelenségének és sajátosságai ismeretének nagyon fontos szerepe van az erőszakot elszenvedett áldozatok ügyeinek vizsgálatára, azonban a hazai jogalkalmazásban működő szakemberek többsége nagyon sok alkalommal nem kezeli érdemben ezt a sajátos körülményt.

Források és módszerek

Ahogy már korábban említettem, szándékomban áll elsősorban ítéleteket elemezni, azonban a bíróságok előtt folyó eljárások más dokumentumait is (ügyész vádbeszéde, védőügyvéd beadványai, etc.). Jelenleg részese vagyok a Kúria gyakornoki programjának, aminek keretei között kutatóként egyfajta korlátozott hozzáférést biztosítanak számomra a lezárt ügyek aktáihoz. Ez az elsődleges forrás az írásos empíriákról. Elektronikus formában átolvasom a Kúria általam kijelölt Btk. tényállásokon (pl. régi Btk.: Erőszakos közöszülés, Szemérem elleni erőszak; új Btk.: Zaklatás, Kapcsolati erőszak, Szexuális kényszerítés, Szexuális erőszak, Szexuális visszaélés) alapuló döntéseit, és a figyelemre méltó tényállással, jogi minősítéssel rendelkezőket kérvényezem az irattárból felkérteni előzményeivel együtt. A bírósági hierarchia más-más szintjein levő bíróságok döntései feldolgozása során egyes fogalmak, doktrínák, jogintézmények előfordulási környezetét, alkalmazásuk indokolását vizsgálom, mint pl. a szerelemföltérésre való hivatkozás szövegekörnyezete, érvelésbe való beágyazottsága. Ily módon nem statisztika készítése a célom, amivel egyfajta átfogó képet kívánok adni a hazai joggyakorlatról a nőekkel szembeni erőszak területén, hanem sokkal inkább az ítéleti indokolások tartalmi elemeire fókuszálok. Az általam érdemben és részleteiben feldolgozandó ügyek nagy/jelentős számának elérése nem célom, a mintával kapcsolatban tehát nem a reprezentativitásra törekszem, módszereim kvalitatív típusúak. Módszertanilag igyekszem minél sokszínűbben közelíteni a rendelkezésre álló anyaghoz, terveim között szerepel pl. kulcsszavas tartalomelemzés, aminek folytán azt vizsgálom, milyen konnotáció, logika, kontextus az, amiben előkerül egy-egy szó, fogalom, pl. erkölcs, kötelesség, feladat, elvárható, elítélendő, alkalmas. A Michel Foucault örökségéhez köthető kritikai diskurzuselemzés (CDA) módszerével is igyekszem dolgozni, aminek háttérében az a gondolat húzódik meg, miszerint korszakunkban a hatalom gyakorlásának legfőbb eszköze a nyelv. Így különös jelentőséggel bír az arra a kérdésre adott válasz, hogy egy jól körülhatárolható területen ki alakítja az ún. uralkodó diskurzust. A bíróságokon miről és hogyan beszélnek, miről és hogyan lehet beszélni? Ki határozza meg a fő témát, az alárendelt, szerteágazó mellékszálakat, a közbeszéd főirányát? Ki az, aki irányít, és ki az, aki reagál, vagy elszenved? A módszerrel, annak ellenére, hogy szövegelemzési módszer, az uralkodó diskurzus leleplezhető, azonosítható, ily módon a társadalom, a hatalom működési mechanizmusairól tudhatunk meg többet.

A kutatás második nagy pillérét a tárgyalótermi (saját) tapasztalatok adják. A Patent civil szervezet által koordinált bíróságfigyelő projekt önkénteseként a számomra releváns tárgyú tárgyalásokon rendszeresen részt veszek hallgatóságként. A módszer az antropológiai résztvevőként való megfigyelés, ami a tárgyalóteremben történtek észleléséről, dokumentálásáról, elemzéséről szól. A felek szóhasználata, attitűdjei, viselkedésmódjai, gesztusai, a tér meghatározottságából adódó helykihasználás a teremben; mind-mind információval szolgál az eljárásban „játszott” szerepekről, amik

feltételezésem szerint bizonyos törvényszerűségek mentén rajzolódnak ki. Minden alkalommal egy ún. monitorozó lap kitöltése kíséri a tárgyalást, amiknek későbbi időpontban való elemzése/feldolgozása a következő lépcső. A módszer segítségével részletes esetelemzések készíthetők, ily módon többretű, több forrásból, több módszerrel kinyert megállapításokká válhatnak a kezdeti hipotézisek. A monitorozás nyomán a vizsgálatra érdemes ügyek adatait lehet rögzíteni, ami fontos technikai, gyakorlati értelemben vett előnynek számít a kutatás során. Ezáltal adott bíróság megkereshető és kutatási célra az akta kikérhető, a bíró megkeresése is kivitelezhető konkrét ügyszámra hivatkozással.

Záró gondolatok

A dolgozat fontos hozadékának látom, hogy szándékaim szerint képes lesz egyfajta képet nyújtani a jogalkalmazók nemekről/nemi szerepekről való gondolkozásáról, berögződéseiről, valamint ezek szerepéről a döntéshozatalban, a jogi eljárások folyamatában zajló kommunikációban, viselkedési normákban és formákban. Egy speciális olvasatát kísérli meg felvázolni mindazon elgondolásoknak, amelyek a jogszabályok nyelvtani értelmezésén túl a jogalkalmazói fejekben vannak a nemekkel kapcsolatban, amik „aktivizálják” a jogértelmezést, ill. befolyásolják a hozzáállást/elvárásokat az eljárás résztvevőivel szemben, illetve magát a döntést is. Dolgozatommal továbbá amellet is érvelek, hogy miért tartom fontosnak, hogy a magyar jogászképzésben legyen olyan képzési modul, ami foglalkozik *gender* kérdésekkel, a jog és a *gender* összefonódása mentén értelmezhető mindennapjainkat is érintő jogkérdések megvitatásával.

Felhasznált irodalom

BAER, Judith A. (1999): *Our lives before the Law: Constructing a Feminist Jurisprudence* (Princeton University Press)

BARNETT, Hilaire (1998): *Introduction to Feminist Jurisprudence* (Cavendish Publishing)

BENCZE Mátyás (2011): *Elvek és gyakorlatok. Jogalkalmazási minták és problémák a magyar bírói ítélkezésben*, Gondolat Kiadó

CRYER, R., HERVEY, T. and SOKHY-BULLEY, B. (2011): *Research Methodologies in EU and International law* (Hart Publishing)

GLÓZER Rita: Szabadbölcsészet honlapon elérhető gondolatai a tartalom és szövegelemzésről

http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszeti/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=831&tip=0

KMETTY Zoltán és SZTÁRAYNÉ KÉZDY Éva: Kutatásmódszertan és prezentációkészítés, Tartalomelemzés-szövegelemzési módszerek
http://igyk.pte.hu/files/tiny_mce/File/kari_projektek/informaciotudaservenyesules/tananyagok/1_alprojekt/KM/07_kutatasmodszertan7_tartalomelemzes.pdf

SMART, Carol (1989): *Feminism and the Power of Law* (London, Routledge)

WEST, Robin (1988): *Jurisprudence and Gender*, IN *Feminist Legal Theory*, ed. K.T. Bartlett and Rosanne Kennedy (Westview Press, 1991)

Nőszervezetek észrevételei a büntető törvénykönyv tervezetének a nők elleni erőszak különböző formáit érintő részeinek vonatkozásában (2012. március)
<http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/2012-btk-javaslatmarc-9-nane-patent-mona-ne-benyujtva.pdf>

**KÖZIGAZGATÁSI ÉS PÉNZÜGYI JOGI
SZEKCIÓ**

BALOGH VIRÁG*Közigazgatási Jogi Tanszék**Témavezető: dr. Magy Marianna egyetemi tanár***REKLÁM- ÉS FOGYASZTÓVÉDELMI JOG A SZOCIALIZMUSBAN****1. Bevezető gondolatok**

A tanulmány témája oximoronnak tűnhet: a kanonizált történelem-oktatás alapján Magyarország a szocializmus idején a szovjet típusú diktatúrák egyike volt, még ha ezek közül talán az egyik legmegengedőbb is. Egy totalitárius rendszerben, amelyben a gazdaság alapja nem a piaci, hanem az állami koordináció, a reklám és a fogyasztók tájékoztatása nagyon szűk körű, valamint az állampolgár fogyasztói szerepe is korlátozott, hiszen a gazdaság működését nem a fogyasztói tranzakciók, hanem a tervnek való megfelelés segíti elő.

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a magyar jogi hagyományok és a szocialista tervgazdaság mechanizmusainak „piacosítása” oda vezetett, hogy Magyarországon a rendszerváltás időpontjára kialakultak a modern reklám- és fogyasztóvédelmi jogi rendszer keretei. A szocialista Magyarország szabályozása olyan előremutató rendelkezéseket tartalmazott, amely lehetővé tette, hogy a rendszerváltás után kisebb változtatásokkal a kor normáinak megfelelő szabályozás alakulhasson ki.

A tanulmány a fentiekén túl nem tér ki a szocializmus definíciójára, ezt pusztán segédfogalomként használja a második világháborút követő és a rendszerváltást megelőző időszak leírására.¹ A tanulmány tárgya a magyar szabályozás, csak indokolt esetben utal a nemzetközi keretekre.

A tanulmánynak nem célja a fogyasztóvédelem, valamint a fogyasztóvédelemmel foglalkozó szervezetrendszer teljes körű bemutatása.² Elsősorban a fogyasztóvédelem azon területeit vizsgálja, amelyek kifejezetten a piaci működés saját dinamikájából következően, és nem más közpolitikák speciális kategóriáiként jöttek létre: az informáltsághoz és a szabad választáshoz való jogot, mint a fogyasztóvédelem egy szegmensét. Ez az a terület, amely leginkább érintkezik a később sokrétűvé váló reklámjogi szabályozással. A tanulmány nem

¹ Kornai öt “tisza” modellt különböztet meg a szocializmus értelmezésére, ezek: (a) Marx szocializmuskonceptiója, (b) a szocializmus walrasiánus felfogása, (c) a szocializmus leninista felfogása, (d) a szocializmus szociáldemokrata felfogása, illetve a szocializmus kínai és vietnámi értelmezése. In: KORNAI János, Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás

² John Fitzgerald Kennedy amerikai elnök 1962. március 15-i kongresszus előtt elmondott beszéde az első olyan nagyhatású dokumentum, amely definiálja a fogyasztóvédelem tartalmát. A később Consumer Bill of Rights-ként elhíresült beszéd a fogyasztók alapvető jogaiként a biztonsághoz, az informáltsághoz, a választás szabadságához, a meghallgathatáshoz, az alapvető szükségletek kielégítéséhez, a fogyasztói oktatáshoz, valamint az egészséges környezethez való jogot emeli ki. (<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=9108>)

különíti el egymástól a „reklámjogi” és „fogyasztóvédelmi” rendelkezések vizsgálatát, azokat egységként kezeli.

2. Kitérő: Reklám és fogyasztóvédelem a második világháború előtt

A szocialista korszak reklám- és fogyasztóvédelmi joga nem volt előzmény nélküli. Az 1884. évi XVII. törvénycikk (a továbbiakban: Ipartörvény) 58. §-a rendelkezett a reklámokról és az ún. reklámszédelgésről, valamint a tömeges vételre ingerlő eladási módok (végeladás, árverés, kiárúsítás stb.) tisztességtelen felhasználását tiltotta.³

A második világháború előtti magyar jog – a német hagyománynak megfelelően⁴ – a tisztességtelenségi jogon belül kezelte a mai értelemben vett reklámjogot. Ennek megfelelően a korabeli reklámjogi rendelkezések a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. törvénycikkben kaptak helyet, amely ezt a joganyagot a versenytársak egymás közötti viszonyainak speciális, belső „szakmai” jogaként fogta fel. Ennek megfelelően a „megkárosított vevő” nem követelhetett kártérítést, hiszen a jogszabály célja a versenytárs érdekeinek védelme volt.⁵

Az 1923:V. tc. az üzleti tisztesség szabta korlátok alábbi áthágásait jelöli meg:

- (1) szédelgő feldícsérés (reklámszédelgés)
- (2) bitorlás és utánzás
- (3) hírnévrontás és hitelrontás
- (4) hólabda-szerződés (hydra-, jogosító bárca-, hólabda-szerződés)
- (5) az üzleti vagy üzemi titok elárulása vagy jogosulatlan felhasználása.⁶

A szédelgő feldícsérés a jogszabályi definíciója szerint „*árú forgalombahozatalánál nem szabad a kelendőség fokozására alkalmas olyan adatokat híresztelni, amelyek a valóságnak meg nem felelnek és megtévesztésre alkalmasak. A valóságnak megfelelő adatot sem szabad úgy híresztelni, hogy annak a szokásos figyelem mellett a valóságnak meg nem felelő értelmet lehessen tulajdonítani*”.⁷ A valóságnak meg nem felelés és a megtévesztés fordulatonkénti szétválasztása teljes mértékben megfelel a hatályos magyar és európai jogi dogmatikának.⁸

Az üzleti hirdetések korlátozása és a tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. törvénycikk módosítása, a 1933. évi XVII. törvénycikk az első olyan jogszabály, amely kifejezett reklámtartalmi- illetve reklámkorlátozásokat tartalmaz. Ezek a tilalmak jól mutatják a nagy gazdasági világválság hatását, hiszen olyan reklámokat érintenek, amelyek vélhetően a

³ PÁZMÁNDI 2005. 110.

⁴ A jogterület a magyar jogba a német Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb (UWG) mintájára került be. (FIRNIKSZ – BALOGH – GRIMM 2007. 209.)

⁵ VÖRÖS 2007. 2087.

⁶ 1923:V. tc. 2-15. §§

⁷ 1923:V. tc. 2. §

⁸ Ld. a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. tv. (Fttv.) 6. §-át.

válság hatására felerősödött gazdasági jelenségeknek következtében terjedtek el. Ennek megfelelően a jogszabály úgy rendelkezett, hogy árukat a rendes üzleti forgalmon kívül eső eredetüknek (pl. csődtömegből, zálogházból, bírói vagy hatósági árverésből, valamely megvásárolt üzletből vagy áruraktárból származásuknak) vagy valamely alkalmoszerű vásárlási lehetőségnek hirdetésével árusítani tilos.⁹

Hasonló megfontolásra utal az a rendelkezés, miszerint kereskedő (iparos) árukészletet önkéntes árverés, kiárusítás, üzletmegszüntetés, üzletfelosztás, felszámolás, üzletáthelyezés, végeladás vagy végeladásra utaló más hasonló körülmény hirdetésével csak abban az esetben árusíthat, ha arra az illetékes iparhatóságtól jogerős véghatározattal engedélyt kapott.¹⁰

A két világháború közötti magyar tisztességtelenségi jog a tisztességtelen versenycselekményt elkövető vállalkozás versenytársára szűkítette az igényérvényesítési joggal rendelkezők körét. A tevékenység abbahagyásra irányuló kereseteket ezen felül a szakmabeli érdekek előmozdítására hivatott belföldi gazdasági testületek és szakegyesületek is megindíhatták.¹¹

3. A szocializmus reklámiparának gazdasági keretei

A reklámjogi és fogyasztóvédelmi rendelkezések bemutatása előtt szükséges megismerni azt a gazdasági környezetet, amely a szabályozás keretét szolgált.

A szovjet gazdasági modellnek nevezett rendszerben a meglévő erőforrásokat kivették a piaci szereplők kezéből, valamint a kül/belpiaci megmértetés és értékelés alól. A cél az erőforrások központosítása, néhány jól meghatározott cél minden áron történő megvalósítása. A szovjet modell alapvető jellemzői ennek megfelelően a központosítás, a (nem piaci) újraelosztás, és így a piaci mechanizmus makroszintű működésének kiiktatása.¹²

Kornai rámutat¹³ arra, hogy a hiánygazdaságban nem az eladó próbálja meggyőzni a vevőt a vásárlásról, hanem a vevőre hárul a tranzakció összes költsége:

- (a) a vevőre hárulnak a keresési költségek,
- (b) a vevő vár az árura,
- (c) a vevő kénytelen különféle erőfeszítéseket tenni az eladó megnyerése érdekében, ideértve akár a korrupciót vagy az áru minőségére vonatkozó kompromisszumokat.

Nem szorul részletes magyarázatra az a megállapítás, hogy egy hiánygazdaságban nyilvánvalóan nincsen szükség reklámra. Az 1960-as években azonban Magyarországon

⁹ 1933:XVII. tc. 1. §

¹⁰ 1933:XVII. tc. 2. §

¹¹ 1923:V. tc. 24. és 32. §§

¹² BARA–SZABÓ 2005. 252.

¹³ KORNAI 1989. 138.

megindult a gazdasági mechanizmus felülvizsgálata és a gazdasági reform előkészítése.¹⁴ A reformszocialista törekvések nyilvánvalóan érintették a reklámpiac működését is.

Ennek megfelelően egy, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó által 1966-ban kiadott szakiskolai jegyzet¹⁵ szerint „korábban” elterjedt volt az a nézet, hogy a szocialista tervgazdaságban nincs szükség a reklámra, mivel a piacon áruhiány volt, a kereslet általában meghaladta a kínálatot és nem volt szükséges beavatkozni az áruforgalom menetébe. Később azonban egyre inkább elfogadottabbá vált a reklám szerepe a fogyasztói igények alakításában. A jegyzet leszögezi, hogy a reklám csak a társadalmi fejlődés bizonyos fokán jelenik meg, amikor az árutermelés már túlsúlyban van. A szerző megjegyzi, hogy a kapitalista rendszer hatalmas reklámköltései az egyes tőkésék szempontjából szükségesek, ám társadalmi szempontból jórészt feleslegesek. A szocialista kereskedelemben alkalmazott reklámnak elsősorban tájékoztató jellege van, valamint elősegíti a társadalmi fejlődéssel összhangban álló fogyasztási és vásárlási szokások kialakítását.

A jegyzet alábbiakban foglalja össze a „tőkés reklám” és a „szocialista reklám” közötti különbségeket:

- (1) A szocialista kereskedelmi reklámnak mindig eszmei tartalma van¹⁶, a reklám nevelési feladatot tölt be, az áruk használhatóságát, előnyös tulajdonságait mutatja be,
- (2) a szocialista kereskedelmi reklám igaz, szavahihetősége pedig legyen ellenőrzött,
- (3) a reklám legyen konkrét és szemléletes, esztétikailag és művészetileg kifejező,
- (4) a szocialista kereskedelmi reklámnak meghatározott célra kell irányulnia,
- (5) a reklám kialakításánál a terv által meghatározott célkitűzésekből kell kiindulni, valamint a reklámot tervszerűen kell alkalmazni.

A kor reklámpipara az alábbi eszközöket alkalmazta:

- (1) Akusztikai reklámeszközök
 - a. A hangos reklám
 - b. A szóbeli reklám
 - c. A rádió-, film- és televízióreklám
 - d. Élőreklám
- (2) Vizuális reklámeszközök
 - a. Újság- és folyóirathirdetések
 - b. Körlevelek, röplapok
 - c. Árminta és „ráadás”
 - d. Ajándéktárgyak
 - e. Fantázianév, védjegy- és márkanev
 - f. Csomagolás

¹⁴ SZAMUELY – CSABA 1998.

¹⁵ BARÓTI – BÁTORI – FRANASZEK – KERTÉSZ – ZALA 1966. 18.

¹⁶ A tanulmánynak nem képezi tárgyát a reklám propaganda-funkciójának vizsgálata, a jegyzet ezen pontja azonban egyértelmű utalás erre a funkcióra, amelyet a szocialista reklám be is töltött.

- g. Kirakat
- h. Árubemutatók, mintavásárok
- i. Plakát
- j. Fényreklám¹⁷

A gazdaságirányítás 1968. január elsején bevezetett reformjával – az ezt megelőző évek felkészülésének is köszönhetően – Magyarországon a „tőkés” mechanizmusokhoz hasonló működési elvekkel működő kommunikációs ipar alakult ki: a Hungexpo és a Magyar Hirdető ügynökségekként dolgoztak, a kreatív ügynökségi munkát is ideértve – emellett tulajdonosként vagy szerződéses kapcsolatokon keresztül kontrolláltak egyes médiafelületeket is. A kommunikációs piacokon megjelent a verseny, és ezzel párhuzamosan a reklám azon funkciója, hogy a versenyző vállalatok számára versenyelőnyt biztosítson.¹⁸ A kommunikációs iparág nagyságát jellemzi, hogy egy becslés szerint az 1970-es teljes reklámköltség¹⁹ 1.5 Mrd Ft volt.²⁰

Az 1981-ben a Magyar Reklámszövetség által kiadott Magyar Reklámetikai Kódex²¹ bevezetője kiemeli, hogy a reklám kiemelt gazdasági szerepe miatt a fejlett ipari országokban már évek óta folyik az erkölcsi normákba ütköző, megtévesztő, félrevezető, vagyis általában a tisztességtelen reklám elleni közdelem. A bevezető akként utal az 1923:V. tc.-re, hogy az már tilalmazta az etikátlan reklámot, azonban e jogszabály megalkotóit elsősorban a tőkés versenyben résztvevő versenytárs-vállalatok érdeke vezette, ezzel szemben a felszabadulás utáni jogalkotás elsődleges célja a fogyasztók védelme.

Figyelemreméltó a bevezető megfogalmazása, amely természetesen és könnyedén használja a „reklám” és a fogyasztó fogalmakat. Ez a fogalomhasználat is hűen mutatja, hogy az 1980-as évek elejére Magyarországon a reklámpiac, ha nem is „tőkés” méretekben, de működött, mégpedig nagyjából a piacgazdaságokban megszokott mechanizmusok mentén.

4. Reklám- és fogyasztóvédelmi jogi keretek

A bevezetőben említetteknek megfelelően jelen fejezet a reklámmal kapcsolatos tartalmi előírásokra fókuszál, nem térek ki sem az üzletszerű reklámtevékenység végzésével kapcsolatos államigazgatási korlátokra, sem pedig a vállalati propaganda szabályozására.²²

A reklám- és fogyasztóvédelmi rendelkezéseket a szocialista jogrendszer a belkereskedelmi igazgatás jogán belül helyezte el. A szocialista kereskedelempolitika az alábbi főbb célkitűzéseket foglalta magában²³:

¹⁷ BARÓTI – BÁTORI – FRANASZEK – KERTÉSZ – ZALA 1966. 114-195.

¹⁸ HANSON 1974. 117.

¹⁹ Összehasonlításképp jelzem, hogy a 2013. évi reklámköltség nagysága 174 Mrd Ft volt. (<http://www.slideshare.net/reklamszovetseg/reklamtorta-2013>)

²⁰ HANSON 1974. 136.

²¹ MRSZ 1981 I.

²² FAZEKAS 1983. 139.

²³ BERÉNYI – MARTONYI – SZAMEL – SZATMÁRI 1980. 205.

- (1) belső piac forgalmára, a lakosság áruellátására, a piaci egyensúly fejlesztésére, valamint a piaci és egyéb folyamatok egybehangolására vonatkozó célkitűzések meghatározása,
- (2) a kereskedelmi tevékenységet befolyásoló közgazdasági eszközök és hatósági szabályok rendszerének kialakítása, valamint a belkereskedelmi szervek működési irányelveinek megállapítása,
- (3) az üzlet-, raktár- és szállodahálózat fejlesztésére valamint a kereskedelmi értékesítő tevékenységre vonatkozó célkitűzések meghatározása,
- (4) a belkereskedelem intézményeinek és szervezetének fejlesztése.

A fogyasztóvédelem többretegű anyagi jogi szabályozása a fenti célkitűzéseknek való megfelelést szolgálta.

4.1. Reklámszabályok

A belkereskedelemtől szóló 1978. évi I. törvény (a továbbiakban: Belker. tv.) preambuluma alapján a Magyar Népköztársaságban a belkereskedelem közreműködik a lakossági szükségletek kielégítésében, az áruellátás biztosításában, a fogyasztói érdekvédelemben, elősegíti [az ország] gazdasági fejlődését. A jogszabály alapján a reklámozás és hirdetés feladata a vásárlók tájékoztatása, a korszerű fogyasztási szokások elterjedésének, valamint az áruk és szolgáltatások értékesítésének elősegítése.

A reklámra és a reklámtevékenységre vonatkozó részletszabályokat a belföldi reklám- és hirdetési tevékenységről szóló 12/1972. (VI. 5.) BkM rendelet (a továbbiakban: BkM rendelet) tartalmazta.

A BkM rendelet alkalmazásában reklámnak minősült minden olyan figyelemfelhívásra alkalmas közlés, információ, amely valamely áru kelendőségének növelésére, szolgáltatás igénybevételére, vagy ennek fokozására irányul, illetve valamely vállalat tevékenységét népszerűsítette. A jogszabály a hirdetés fogalmát ekként határozta meg: valamely tény, körülmény közzététele a hirdető érdekében.²⁴ Anélkül, hogy elemezném a „reklám” és „hirdetés” fogalmak közötti különbségeket, jelzem, hogy a reklám fogalma nagyjából a ma is használt gazdasági reklám-fogalom előképének is tekinthető²⁵, és haladó módon mind az áru, mind pedig a vállalkozás népszerűsítését a reklám fogalmának immanens elemeként jelöli meg. A hirdetés BkM rendeletbeli definíciója a szerkesztett és nem szerkesztett tartalom

²⁴ BkM rendelet, 2. §.

²⁵ Ld. a gazdasági reklámtevékenység alapvető szabályairól és korlátairól szóló 2008. évi XLVIII. tv. (Grt.) 2. § d): a gazdasági reklám olyan közlés, tájékoztatás, illetve megjelenítési mód, amely valamely birtokba vehető forgalomképes ingó dolog - ideértve a pénzt, az értékpapírt és a pénzügyi eszközt, valamint a dolog módjára használható természeti erőket - (a továbbiakban együtt: termék), szolgáltatás, ingatlan, vagyoni értékű jog (a továbbiakban mindezek együtt: áru) értékesítésének vagy más módon történő igénybevételének előmozdítására, vagy e céllal összefüggésben a vállalkozás neve, megjelölése, tevékenysége népszerűsítésére vagy áru, árujelző ismertségének növelésére irányul.

közötti határvonalat pontosan a mai megközelítés szerint húzza meg: eszerint minden tartalom, amelyet valamely vállalkozás érdekében tesznek közzé, hirdetésnek minősül.

Mind a Belker tv., mind pedig a BkM rendelet tartalmazott a reklámok tartalmát korlátozó rendelkezéseket:

A Belker tv. tiltotta minden olyan reklám és hirdetés közzétételét, amely jogszabályba ütközik, túlzó, megtévesztésre alkalmas, indokolatlan összehasonlítást tesz, kellő mennyiségben rendelkezésre nem álló árut reklámoz, illetve sérti a közérkölcst.²⁶

A BkM rendelet alapján tilos volt minden olyan reklám és hirdetés közzététele, amely a) jogszabályba ütközik, b) közérkölcst sért, c) az érdekeltek megtévesztésére alkalmas, így különösen: a valóságnak nem felel meg, túlzó, félrevezető, más terméket vagy szolgáltatást ócsárol, kellő mennyiségben rendelkezésre nem álló árut reklámoz, megtévesztő módon tünteti fel az áru kizárólagos forgalomba hozatali jogát. Tiltott volt továbbá az emberorvoslásban használatos gyógyszerről reklám és hirdetés közzététele, ez utóbbi tilalom nem terjedt azonban ki a gyógyszerek tudományos és ismeretterjesztő jellegű ismertetésére.²⁷

A reklámtilalmakra vonatkozó, a Belker tv.-ben és a BkM rendeletben található anyagi jogi rendelkezéseket az alábbi táblázatban foglalom össze:

	Tilalom megnevezése	Belker tv. jogszabályhely	BkM rendelet jogszabályhely
1.	Jogszabályba ütköző reklám	34. § (2)	6. § (2)
2.	Túlzó reklám	34. § (2) (önálló fordulatként)	6. § (2) a megtévesztés a eseteként
3.	Megtévesztésre alkalmas reklám	34. § (2)	6. § (2)
6.	Indokolatlan összehasonlítás	34. § (2)	-
7.	Kellő mennyiségben rendelkezésre nem álló áru reklámja	34. § (2) (önálló fordulatként)	6. § (2) (a megtévesztés a eseteként)
8.	Közérkölcst sértő reklám	34. § (2)	6. § (2)
9.	Szeszes ital reklámja	34. § (3)	-
10.	Dohányipari termék reklámja	34. § (3)	-
11.	Egyéb egészségre ártalmas reklám	34. § (3)	-
12.	Emberorvoslásban használatos gyógyszer reklámja	-	6. § (2)

²⁶ Belker tv. 34. § (2)

²⁷ BkM rendelet 6. § (1)-(2)

A fenti táblázat alapján több következtetés vonható le mind a reklámjogi terület dogmatikai tisztasága, mind pedig a jogszabályhelyek alkalmazhatósága körében.

A két jogszabály az általános reklámtilalmak körében nagyjából teljes átfedést mutat. A „szektorális” reklámtilalmak körében a Belker tv. jóval részletezőbb, mint a BkM rendelet, ám az emberorvoslásban használatos gyógyszer reklámjának tilalmát ez utóbbi tartalmazza, anélkül, hogy a Belker tv. utalást tenne ilyen tilalomra. A szektorális tilalmak pontosan azon, egészségi kockázatot is tartalmazó, szigorúan a bizalmi termék kategóriájába²⁸ tartozó termékek reklámját tilalmazzák, amelyeket a jelenleg hatályos európai és magyar jog is korlátoz.

Dogmatikai zavart okozhat, hogy egyes tilalmakat (így a túlzó reklámot és a kellő mennyiségben rendelkezésre nem álló áru reklámját) a Belker tv. önálló fordulatként, míg a BkM rendelet a megtévesztő reklám aleseteként tilalmazza.

Megjegyzem, hogy a jelenlegi jogszabályi keretrendszer a reklámok természetéből eredő túlzást kifejezetten kiemeli a reklámokkal kapcsolatos tisztességtelen gyakorlatok köréből²⁹ – az európai jog ebben az amerikai tisztességtelenségi jogot követi: az amerikai Federal Trade Commission 1984-ben közzéadott „Policy Statement on Deception” iránymutatásában leszögezte, hogy az FTC általában nem vizsgál olyan ügyeket, amelyek tárgya áruk vagy szolgáltatások túlzó, mindenki számára egyértelműen valótlan állítások útján való népszerűsítése.³⁰ A túlzó reklám közzétételére vonatkozó tilalom véleményem szerint jól jelzi a magyar reklámpiac, illetve a fogyasztói tudatosság akkori fejlettségi szintjét: a reklámokban szereplő „nyilvánvaló” túlzások csak akkor válhatnak a fogyasztók számára is nyilvánvalóvá, amikor azok képesek a reklámeszközök tudatos használatára – ez csak akkor történhet meg, amikor a fogyasztók folyamatosan számos reklámeszkőzzel szembesülnek, és ezekre alapozzák piaci alternatívák közötti döntéseiket.

A kellő mennyiségben rendelkezésre nem álló áru reklámjának tilalma jelenleg az Fttv. 1. számú mellékletének 5. pontjaként tilalmazott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat³¹, az angol bait-and-switch kifejezéssel leírt technika, amelyet a magyar joggyakorlat az ún. becsalógató reklám fogalmával ír le.³² Felhívom a figyelmet Kornai magyarázatára a hiánygazdaságot működtető mechanizmusokról: egy olyan gazdaságban, ahol a hiány pár évvel korábban mindennapos jelenségnek számított, meglehetősen egy olyan reklámtilalom léte, amely jogsértésként kezeli a nem megfelelő készletezés miatt kellő mennyiségben rendelkezésre nem álló áru reklámját.

²⁸ Phillip Nelson 1970-es klasszifikációja a keresési, tapasztalati és bizalmi jóságok kategóriáját különbözteti meg. Bizalmi jóságok esetén a fogyasztó a fogyasztói tranzakció után sem ismeri meg az adott jóság hasznosságát, így az ilyen jóságokra vonatkozó információátadás alapvető fontosságú (NELSON 1970. 316.)

²⁹ Ld. Fttv. 4. § (2)

³⁰ FTC 1984

³¹ Áru meghatározott áron való vásárlására felhívás annak elhallgatásával, hogy a vállalkozásnak alapos oka van azt feltételezni, hogy az adott vagy azt helyettesítő árut a kínált áron nem fogja tudni - az árura, a vonatkozó kereskedelmi kommunikáció hatókörére és az ajánlati árra figyelemmel - megfelelő időtartamig és mennyiségben szolgáltatni vagy más vállalkozástól beszerezni (csalogató reklám).

³² Ld. pl. a Versenytanács Vj-73/2006. és a Vj-40/2009. számú versenyhivatali eljárásokban hozott határozatait.

Különösen figyelemreméltó, hogy a jogszabály pusztán az indokolatlan összehasonlítást tiltja: Jules Stuyck utal arra³³, hogy egy 1986-os összehasonlító tanulmány alapján az európai országok az összehasonlító reklámra vonatkozó szabályozási sajátosságok alapján a következőképp klasszifikálhatóak: (i) olyan országok, amelyekben az összehasonlító reklám közzététele (kevés kivételtől eltekintve) tiltott: Belgium, Franciaország, Olaszország, Luxemburg és Németország; (ii) olyan országok, ahol az összehasonlító reklám közzétehető, kivéve amennyiben megtevesztő vagy tisztességtelen (pl. azért, mert zavaró): Dánia, Írország, Portugália és az Egyesült Királyság; (iii) azon országok, ahol nincs egyértelmű szabályozás az összehasonlító reklámokat illetően, és amelyek az előző két szabályozási megközelítés közötti pozíciót foglalják el leginkább arra építve, hogy az esetjog (pl. a tisztességtelen versenyjog generálklauzulái alapján) a teljes tiltástól a közzététel engedélyezése felé tart: Spanyolország, Görögország és Hollandia.³⁴

A fenti összehasonlításban a „keleti blokk” országai nem szerepelnek, azonban Magyarország – miközben gazdasági berendezkedése nem piaci alapokra épült – a liberálisabb megközelítést választotta az összehasonlító reklámok szabályozásával kapcsolatosan.

A BkM rendelet 7. § (1) bekezdés alapján a 6. § a) és b) pontjában meghatározott reklám és hirdetés közzétételéért a megrendelő és a reklámszolgáltató, a c) pontban meghatározott reklám és hirdetés közzétételéért a megrendelő, illetőleg a saját gyártmányait, szolgáltatásait reklámozó és hirdető vállalat felelős. A szocializmus reklámjoga tehát a jelenleg hatályos szabályozással ellentétben nem terjesztette ki a reklám tartalmáért való felelősséget a reklám közzétevőjére.³⁵

4.2. Egyéb tájékoztatási szabályok

A Belker tv. a reklámok tartalmának szabályozásán túl a vásárló tájékoztatására vonatkozó egyéb szabályokat is tartalmaz.³⁶ Ezek alapján a vásárlókat tájékoztatni kell az üzletben megvásárolható árukról, valamint azok árát írásban, feltűnő módon kell megjelölni.

Írásbeli tájékoztatási kötelezettséget írt elő a jogszabály az áru rendeltetése, minősége, minőségi osztálya, mérete, anyagösszetétele, tartóssága, használata és a kezelés módja, valamint az áru gyártási, fogyaszthatósági, minőségmegőrzési, felhasználhatósági, forgalombahozhatósági ideje és más, a felhasználás vagy a kezelés szempontjából lényeges

³³ STUYCK 1993. 565-568.

³⁴ Megjegyzem, hogy az Európai Unió csupán 1997-ben alkotta meg az összehasonlító reklám közzétételének feltételeit tartalmazó irányelvet (Az Európai Parlament és Tanács 1997. október 6-i 97/55/EK irányelve a megtevesztő reklámra vonatkozó 84/450/EGK tanácsi irányelvnek az összehasonlító reklámra történő kiterjesztése miatt történő módosításáról), amely ugyanabban az évben megjelent a gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. törvény 13. §-ában.

³⁵ A gazdasági reklámtevékenység alapvető szabályairól szóló 2008. évi XLVIII. tv. (Grt.) 23. § (1) bekezdése alapján a reklámtilalom megszegéséért a reklámozó (megrendelő), a reklám közzétevője és a reklámszolgáltató egyaránt felel, a tilalmak megszegésével okozott kárért felelősségük egyetemleges.

³⁶ Belker tv. 21-23. §§

tulajdonsága körében. A törvény továbbá magyar nyelvű tájékoztatási kötelezettséget ír elő az import termékekre.

A tájékoztatásról a termelő, illetve az importáló gazdálkodó szervezet az érintett belkereskedelmi gazdálkodó szervezetekkel együttműködve köteles gondoskodni. A megfelelő tájékoztatással el nem látott termék nem hozható forgalomba.

A vásárlót megillető jogok körében leszögezi a jogszabály, hogy az ezirányú tájékoztatást a vásárlás helyszínén, vagyis az üzletben kell megadni.

A fenti szabályok azt is jelzik, hogy a kor jogszabályai a ma hatályos szabályozáshoz hasonlóan külön rendelkezéseket tartalmaznak a fogyasztói döntéshozatali folyamat egyes szakaszaira, amennyiben a döntéshozatali folyamat kezdeti szakaszát a reklámjogi, a fogyasztói tranzakciót közvetlenül megelőző szakaszt pedig további tájékoztatási szabályok védik.

4.3. Kitérő: Tisztességtelen versenyszabályok

A tisztességtelen versenyjog háború előtti szabályai a szocializmus időszakában a kialakuló fogyasztóvédelmi joganyaggal párhuzamosan jelen voltak. A tisztességtelen verseny jogának "tisztá" koncepcióját részben pontosan az önálló fogyasztóvédelmi jog gondolata bontotta meg.³⁷

A tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tc. nem került hatályon kívül helyezésre, ám tényleges alkalmazására – a szocialista gazdaságirányítás alapvető működési elvei miatt – nem nyílt mód.³⁸ Vörös Imre véleménye szerint a jogszabály hatályban tartását az indokolta, hogy Magyarország 1909 óta tagja volt a Párizsi Uniós Egyezménynek, amely a részes tagállamok számára az elsősorban iparjogvédelmi tárgy mellett versenyjogi követelményeket is támasztott, így kötelezővé tette a tisztességtelen verseny eszközeinek jogszabályi tiltását.³⁹

A jogszabályt végül a tisztességtelen gazdasági tevékenységről szóló 1984. évi IV. törvény (a továbbiakban: Tgt.) helyezte hatályon kívül.⁴⁰ A jogszabály a nemzetközi fejlődés tendenciáit követte a gazdasági és társadalmi átalakulással párhuzamosan – így külön szabályozta a fogyasztói döntéshozatali torzító tisztességtelen magatartásokat – azonban nem tudott széles körben érvényesülni.⁴¹ A jogszabály jelentősége a tényleges érvényesülés hiányában is jelentős: a fogyasztók megtévesztését illetően a magyar jogi szabályozás 2008. szeptember 1-jéig, a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló 2005/29/EK irányelv (Unfair Commercial Practices)⁴² magyar implementációjáig túlnyomórészt a Tgt.-vel azonos

³⁷ VÖRÖS 1982. 1035.

³⁸ BOYTHA - TÓTH 2010. 39.

³⁹ VÖRÖS Imre: 1991. 18.

⁴⁰ Tgt. 28. § (2)

⁴¹ BOYTHA – TÓTH 2010. 39.

⁴² Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek,

szöveggel szabályozta a fogyasztói döntéshozatal befolyásolására irányuló tisztességtelen magatartásokat.

A jogszabály generálklauzulaként, a kommunikáció formájának meghatározása nélkül tiltotta a fogyasztók áruval kapcsolatos megtévesztését.⁴³ A megtévesztés egyes eseteit példálózó módon tartalmazta:

a) az áru lényeges tulajdonsága, használata, valamint kezelése tekintetében valótlan tényt vagy való tényt megtévesztésre alkalmas módon állítanak, illetőleg az áru lényeges tulajdonságairól bármilyen más megtévesztésre alkalmas vagy hiányos tájékoztatást adnak;

b) megtévesztésre alkalmas áruösszehasonlítást alkalmaznak, s azt reklámként vagy más tájékoztatásként nyilvánosságra hozzák;

c) elhallgatják azt, hogy az áru nem felel meg a törvényes előírásoknak vagy a vele szemben támasztott szokásos követelményeknek;

d) az árut – felhasználhatóságát vagy más lényeges tulajdonságát illetően – megtévesztésre alkalmas árujelzővel látják el;

e) olyan árut hirdetnek, reklámoznak, amely nem vagy nem kellő mennyiségben, illetőleg választékban áll a fogyasztók rendelkezésére.⁴⁴

Az összehasonlító reklámmal kapcsolatos megengedő megközelítést fenntartva a Tgt. kimondta, hogy az áruösszehasonlítás nem tekinthető megtévesztésre alkalmasnak, ha az annak alapjául szolgáló vizsgálatot jogszabályban erre feljogosított szervezet végezte, vagy a tárgyilagos vizsgálat feltételei egyébként biztosítva voltak, a vizsgálat a nyilvánossággal közölt összehasonlító adatokon alapul, és a nyilvánossággal az összehasonlított áruk lényeges tulajdonságait és árát is közölték.⁴⁵

A fogyasztói tájékoztatással kapcsolatos fontos szemléletbeli megállapítás, hogy a fent meghatározott esetekben is megtévesztésre alkalmas az áruösszehasonlítás, ha az a vizsgálati eredményt összefüggéseiből kiragadva, célzatosan és egyoldalúan idézi.⁴⁶ Az összehasonlító reklámra vonatkozó 15 évvel későbbi uniós szabályozás előképének tekinthető ez a rendelkezés, amely egyúttal a fogyasztó teljeskörű tájékoztatására vonatkozó, a Gazdasági Versenyhivatal későbbi döntéseiben⁴⁷ megjelenő elvi élő megállapítások elődje is.

Az igényérvényesítést illetően a Tgt. az 1923:V. tc.-n túllépve nem követeli meg azt, hogy a tisztességtelen versenycselekménnyel kapcsolatosan igényt érvényesítő vállalkozás a cselekményt elkövető versenytársa legyen – teret engedve így a fogyasztói jogérvényesítésnek. Ez a konkrét igényérvényesítések számát tekintve nyilván kisebb jelentőséggel bír, annál is jelentősebb a későbbi verseny törvényekre gyakorolt hatása – annak

valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról

⁴³ Tgt. 9. § (1)

⁴⁴ Tgt. 9. § (2)

⁴⁵ Tgt. 11. § (1)

⁴⁶ Tgt. 11. § (2)

⁴⁷ Ld. pl. a Vj-147/2008., Vj-27/2009. és a Vj-104/2009. számú versenyfelügyeleti eljárásokban hozott versenytanácsi határozatokat.

ellenére, hogy a rendszerváltás utáni versenytörvények túlléptek a tisztességtelenségi jog hagyományos magánjogi igényérvényesítési rendjén.

Következtetések

A tanulmányban kifejtettek figyelemreméltó konklúziók levonására adnak lehetőséget:

Annak ellenére, hogy Magyarország gazdasági-társadalmi berendezkedése eltért a piaci alapon működő gazdasági rendszerektől, a szocialista reklám- és fogyasztóvédelmi jog számos olyan jogintézményt termelt ki, amely a későbbi jogfejlődés során szinte azonos módon volt alkalmazható.

Pusztán a jogintézmények létezése természetesen nem jelentette azt, hogy a modern fogyasztóvédelemnek megfelelő joggyakorlat létezett volna a szocialista Magyarországon. A létező jogi keretek lehetőséget adtak arra, hogy a rendszerváltás utáni fogyasztóvédelmi joggyakorlat nem légtüres térben fejlődött. Leszögezhető, hogy a szocialista fogyasztóvédelmi anyagi jog fejlettségének egyik oka, és a rendszerváltás utáni reklám- és fogyasztóvédelmi jog fejlődésének egyik alapja a két világháború közötti tisztességtelen versenyjogi joganyag és a reá épülő joggyakorlat.

A fentieknek köszönhetően a piacgazdasági mechanizmusok mind erősebbé válásával párhuzamosan növekvő számú és komplexitású fogyasztói jogviszony szabályozása már létező alapokra épülhetett.

Felhasznált irodalom

BARA ZOLTÁN – SZABÓ KATALIN (szerk.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények*, Aula Kiadó, Budapest, 2001.

BARÓTI FERENC – BÁTORI BÉLÁNÉ – FRANASZEK JÓZSEF – KERTÉSZ LÁSZLÓ – ZALA FERENC: *Kereskedelmi reklám – Tankönyvpótló jegyzet kéziratként*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

BERÉNYI SÁNDOR – MARTONYI JÁNOS – SZAMEL LAJOS – SZATMÁRI LAJOS: *Magyar államigazgatási jog – különös rész*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.

BOYTHA GYÖRGYNÉ – TÓTH TIHAMÉR (szerk.): *Versenytörvények*, PPKE JÁK, Budapest, 2010. (https://jak.ppke.hu/uploads/collection/344/file/Versenytorveny_2010_secure.pdf)

FAZEKAS MARIANNA: *Szabályozási modellek és tendenciák a belkereskedelmi igazgatásban*, (Kilényi Géza „A közigazgatás komplex feljlesztése” c. kutatási főirány programirodájának vezetője), Budapest, 1983.

FIRNIKSZ JUDIT – BALOGH VIRÁG – GRIMM KRISZTINA: *A tisztességtelen versenyt érintő jogharmonizációs folyamat a joggyakorlat tükrében*, In: *Tisztességtelen verseny – fogyasztóvédelem*, MTA Jogtudományi Intézet, Budapest, 2007.

HANSON, PHILIP: *Advertising and Socialism, A Study of the Nature and Extent of Consumer Advertising in the Soviet Union, Poland, Hungary and Yugoslavia*, Macmillan, New York, 1974.

KORNAI JÁNOS: *A hiány*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 138.

PÁZMÁNDI KINGA: *A reklám a tisztességtelen verseny elleni jog és a modern reklámjog határán*, Budapest, 2005. ([http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX Portlets/documents/document_5689_section_1087.pdf](http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5689_section_1087.pdf))

NELSON, PHILLIP: *Information and Consumer Behavior*, in: *Journal of Political Economy*, Vol. 78., No. 2. (<http://www.jstor.org/discover/10.2307/1830691?uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21103965915981>)

STUYCK, JULES: *Regulating Comparative Advertising in the European Community*, in: *European Advances in Consumer Research Volume 1* Pages: 565-568. (elérhető: <http://www.acrwebsite.org/search/view-conference-proceedings.aspx?Id=11636>)

SZAMUELY LÁSZLÓ – CSABA LÁSZLÓ: *Rendszerváltás a közgazdaságtanban – közgazdaságtan a rendszerváltozásban*, Közgazdasági Szemle Alapítvány, 1998. ([http://www.kszemle.hu/kiadvany/Szamuely-Csaba - Rendszervaltozas a kozgazdasagtanban/](http://www.kszemle.hu/kiadvany/Szamuely-Csaba_-_Rendszervaltozas_a_kozgazdasagtanban/))

VÖRÖS IMRE: *A tisztességtelen verseny elleni jog a Magyar és az európai jogban, - hatás, ellenhatás és harmonizáció*, In: *Tisztességtelen verseny – fogyasztóvédelem*, MTA Jogtudományi Intézet, Budapest, 2007.

VÖRÖS IMRE: *Versenyt, kartell, ár – Törvények magyarázata*, Triorg Kft., Budapest, 1991.

VÖRÖS IMRE: *Versenyjogot vagy piaci magatartási jogot? (Magyarországi dilemmák)*, In: *Létünk, Újvidék*, 1982. (http://adattar.vmmi.org/cikkek/2482/letunk_1982.06.07_voros_imre.pdf)

Magyar Reklámetikai Kódex, Magyar Reklámszövetség, Budapest, 1981.

Policy statement on deception, Federal Trade Commission, Washington DC, 1984. (<http://www.ftc.gov/ftc-policy-statement-on-deception>)

SZEBELÉDI FERENC

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Fazekas Marianna tanszékvezető habil. egyetemi docens

REPARATÍV SZEMLÉLET A PÉNZÜGYI FOGYASZTÓVÉDELEMBEN

Bevezetés

A klasszikus polgári jogi gondolkodásban a polgári jogi jogviszonyban a szereplők egymáshoz képest mellérendelt viszonyban állnak, a szerződő felek egyenrangúak. A fogyasztónak minősülő személyek által kötött szerződések esetében azonban a szolgáltatást nyújtó az esetek döntő részében jelentős fölényben van a szaktudás, az információkhoz való hozzáférés, azok feldolgozási képessége és az anyagi erő tekintetében. A fogyasztóvédelem célja, hogy az egymáshoz képest ténylegesen aszimmetrikus helyzetben lévő fogyasztó-szolgáltató viszonyt jogi eszközökkel kiegyensúlyozza. Nincsen ez másként a pénzügyi szerződések esetében sem. Jelen írásomban azt kívánom áttekinteni, hogy a pénzügyi fogyasztóvédelem kiterjedt eszközrendszerében belül, hogyan kerülnek előtérbe a preventív és represszív eszközökön túlmenően a reparatív szemléletű eszközök. A reparatív eszközökön belül is elsősorban a tényleges helyreállítást célzó eszközök kettős fejlődési ívét rajzolom fel, amely mutatja a pénzügyi fogyasztóvédelem ezen a területen tapasztalható fejlődési irányait.

I. A pénzügyi fogyasztóvédelem eszközei általában

A pénzügyi fogyasztóvédelem eszköztára a szolgáltatás jellemzői miatt sajátos. Az egyes eszközök többféle módon is osztályozhatók, jelen cikk szempontjából az egyes eszközök célja szerinti besorolás a legcélravezetőbb. Ennek alapján megkülönböztethetők a preventív, represszív és reparatív eszközök. Az egyes kategóriák nem feltétlenül merevek, az egyes eszközök több csoportba is illeszkedhetnek, azonban jellemzően nagy biztonsággal megjelölhető az elsődleges cél.

1. Preventív szemléletű eszközök

A preventív szemléletű eszközök lényege a fogyasztói érdeksérelem megelőzése. Az eszközök skálája rendkívül széles, és a fogyasztóvédelmi eszköztár döntő részét ez a csoport teszi ki. Az ide tartozó eszközök minden szempontból rendkívül heterogének, ezért inkább csak illusztrációként említenék néhányat közülük.

A legkomolyabb és legteljesebb körű eszköz a teljes termékszabályozás, azaz amikor a jogalkotó a jogviszony teljes egészét, vagy annak minden lényeges részét maga szabályozza. Mivel ekkor mindkét szerződő fél mozgásteret minimális, így értelemszerűen az aszimmetriából adódó helyzet kihasználása sem merülhet fel. A teljes termékszabályozás ritka (ide sorolható például a kötelező gépjármű felelősség biztosítás, ahol lényegében az ár az egyetlen tényező, ami nem szabályozott – ma már). Ennél lényegesen gyakoribb és napjainkban egyre kiterjedtebb a részleges termékszabályozás, vagy egyes feltételek megkötése (példa lehet a kölcsönszerződések esetében a vételi jog kikötésének tilalma, vagy akár az egyoldalúan kógensen szabályozott fogyasztói biztosítási szerződések). Az árszabályozáshoz tartoznak a költség és kamatszabályozások (példák erre a levonható költségek maximalása pénztárak esetében, vagy a kölcsönkamatok legnagyobb mértékének meghatározása.)¹.

A direkt termékre irányuló szabályzás mellett jelen vannak az absztraktabb és átfogóbb normák is. A tisztességtelen piaci magatartás versenyjogi, a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat fogyasztóvédelmi (közigazgatási, illetve pénzügyi jogi), míg a tisztességtelen szerződési feltételekre vonatkozó szabályozás polgári jogi eszköz. A tisztességtelenség különböző fajtái eltérő jellegűek és eltérőek a rájuk épülő jogérvényesítési mechanizmusok is, azonban közös jellemzőjük, hogy a jogalkotó itt nem konkrét feltételt tilt, hanem a tisztességtelen eljárást.

A prevenció egészen más módja a közvetítők szabályozása. A közvetítők kérdése a fogyasztóvédelem talán legellentmondásosabb területe, hiszen szerepük kulcsfontosságú. A legtöbb fogyasztói érdeksérelem a közvetítők tevékenységének következménye, ugyanakkor éppen a közvetítők azok, akik képesek a fogyasztó oldalán fennálló erőforrásokat pótolni. A közvetítők szakértelme, piacismerete, ideje, információszerzési képessége rendkívül hasznos, amivel az aszimmetrikus helyzet bizonyos pontokon kiegyenlíthető.

A prevenció eszköztár legkiterjedtebb területe természetesen a tájékoztatási kötelezettségek rendkívül széles köre. Ez érthető, hiszen a szolgáltató erőfölényének legmeghatározóbb eleme az információ. A tájékoztatási kötelezettségek jelentősen javíthatják ugyan a fogyasztó pozícióját, azonban nem szabad megfeledkezni annak korlátairól. Önmagában az, hogy valaki hozzájut valamilyen információhoz, az nem jelenti azt, hogy ténylegesen elért hozzá, azt megértette és döntéseivel figyelembe vette. Valójában csak nagyon kevés az olyan információ, ami a fogyasztók számára a döntéseik meghozatala során hasznosul. A túlságosan sok információból nagyon nehéz kiszűrni a lényegeseket, és még ebben az esetben is kérdéses az, hogy az mennyire értelmezhető. Az utóbbi években egyre nyilvánvalóbb, hogy a döntően a tájékoztatási szabályokra épülő fogyasztóvédelmi szabályozás nem elegendő, a sok információ önmagában kevés ahhoz, hogy a fogyasztó képes legyen az érdekei szerint dönteni.

¹ E körben érdemes egy megjegyzést tenni. A banki szabályozásban történetileg a kamatszabályozás eredetileg nem a kölcsönökre, hanem a betéti kamatok maximalizálására irányult. Ehhez hasonlóan a biztosítók esetében is a biztosító által garantált technikai kamat legnagyobb mértékét köti meg a jogalkotó. Ezek a szabályozási eszközök prudenciális jellegűek és céljuk az, hogy megakadályozzák az intézmény túlzottan magas kötelezettségvállalását, ami a fizetéseket elmulasztást okozhatná.

A tájékoztatási kötelezettségek jó része a szerződéskötés előtti informáltságot célozza annak érdekében, hogy a fogyasztó valóban csak olyan szerződést kössön meg, ami érdekében áll és ami megfelelő neki. A megkötött szerződések esetén az érdeksérelem elkerülésére alkalmas további eszközök a kötelemből való kilépést segítik elő. Ennek tipikus példája az egyes szerződéskötési módok, illetve szerződéstípusok esetén biztosított elállási jog (pl. távértékesítés során megkötött pénzügyi szerződések, életbiztosítások), amelyek esetében a fogyasztót lényegében nem érik hátrányos jogkövetkezmények. Ez az eszközcsoport felfogható egy jogszabályban előírt szerződési elemnek is, azonban a kötelemmegszüntető hatása, valamint az egyébként irányadóhoz képest eltérő (a fogyasztóra nézve kedvezőbb) jogkövetkezményekre figyelemmel célszerű külön kezelni.

A fentiekén túlmenően általánosabb hatásúak azok a közigazgatási eszközök, amelyek a termékterjesztés, vagy akár az tevékenység felfüggesztését, vagy feltételekhez kötését jelentik.

2. Represszív szemléletű eszközök

A represszív eszközök a már bekövetkezett sérelem megtorlására szolgálnak, illetve közvetve segíthetik a szolgáltatók oldalán a speciális és generális prevenciót. Mint ilyenek elméletileg a legsúlyosabb, ezért a legszűkebben alkalmazandó eszközök. A represszív eszközök tárháza nem nagy, a fogyasztóvédelmi bírság mellett a represszív célú tevékenységtől való eltiltás tartozhat ide. A fogyasztóvédelmi bírságok esetében a bírság logikája az alkalmazandó mérlegelési szempontok sokfélesége miatt mind elméletben, mind pedig gyakorlatban ingadozik. A bírság jellegénél fogva felmerül az előnyelvonás mint cél, azaz a szolgáltató megfosztása attól az előnytől, amit a fogyasztó megkárosítása révén szerzett (vagy szerezhett volna). Ez a versenyjogban is alkalmazott megközelítés sok esetben nem tartható, hiszen számos olyan jogsértés van, amivel a szolgáltató nem jut közvetlenül kimutatható előnyhöz. Ilyen esetekben más mérlegelési szempontok kerülnek előtérbe, illetve az egységesen kiszabott bírságösszegek is szóba jöhetnek.

A represszív szemléletű eszközök közös jellegzetessége, hogy ugyan megfelelően alkalmazva a jogkövető magatartás elősegítésére kétségkívül alkalmasak, azonban a már érdeksérelmet szenvedett fogyasztók számára ez erkölcsi elégtételen kívül semmilyen eredménnyel nem járnak.

3. Reparatív szemléletű eszközök

A reparatív szemléletű eszközök célja, hogy a fogyasztó által elszenvedett jogsérelmet, vagy kárt kiküszöböljék, illetve ennek megtörténtét elősegítsék.

A jogsérelem, illetve kár kiküszöbölésének módja a már létrejött jogviszony megszüntetése, módosítása, az eredeti állapot helyreállítása (a pénzügyi jogviszonyok

esetében ez elszámolás formájában történhet meg), illetve a kártérítés. Ide sorolhatók, azok az eljárási szabályok is, amelyek elősegítik a jogsérelem megszüntetését, így a vitarendezést elősegítő eljárás, illetve a vitarendezési eljárások.

A reparatív eszközök tehát két csoportba oszthatók, a vitarendezéshez kapcsolódó eszközökre, illetve a helyreállító típusú eszközökre. Jelen cikk témája a reparatív szemlélet fogyasztóvédelmi gondolkodásban és főleg a gyakorlatban való terjedésének vizsgálata, ezért a vitarendezéshez kapcsolódó eszközöket csak vázlatosan mutatom be.

II. Vitarendezéshez kapcsolódó reparatív eszközök

A vitarendezéshez kapcsolódóan az eszközök nagyobb része a tényleges vitarendezési eljárásokat jelenti, így ezek alkalmazásának eredménye a sérelmes helyzetek, illetve jogviták érdemi megoldása. Van azonban olyan eszköz is, amely érdemi megoldást nem kínál ugyan, azonban elősegíti az eljárások sikeres megindítását, illetve lefolytatást.

1. Vitarendezést elősegítő eljárás

Vitarendezést elősegítő eljárás az MNB előtt lefolytatott egyéni kérelemre induló fogyasztóvédelmi eljárás². Az MNB. tv. 81. § (1) bekezdése értelmében a fogyasztóvédelmi eljárás célja a fogyasztóvédelmi rendelkezések³, valamint a pénzügyi fogyasztói jogvitával kapcsolatos kötelezettség betartatása, azonban nem értendő ide a szerződés létrejöttének, érvényességének, joghatásainak és megszűnésének, továbbá a szerződésszegésnek és annak joghatásainak megállapítása.

Az eljárás a fogyasztó által akkor kérelmezhető, ha a felügyelt intézménynél a jogszabályban rögzített panaszt a szolgáltató felé megfelelő módon előterjesztette, és

a) a panaszára nem kapott választ, vagy

b) a panasz kivizsgálása nem a jogszabályokban előírtak szerint történt, vagy

c) a válaszból egyéb, az ágazati jogszabályokban előírt fogyasztói jogot sértő körülményt vélelmez.

² A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény (a továbbiakba: MNB tv.) 81-89. §

³ Fogyasztóvédelmi rendelkezések:

a) a 39. §-ban meghatározott törvények hatálya alá tartozó személy vagy szervezet által nyújtott szolgáltatást igénybe vevő fogyasztóval szemben tanúsítandó magatartásra vonatkozó kötelezettséget megállapító, a 39. §-ban meghatározott törvények vagy az azok végrehajtására kiadott jogszabályban előírt rendelkezések, valamint

b) a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló törvény rendelkezéseinek,

c) a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló törvény rendelkezéseinek, továbbá

d) az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló törvény rendelkezéseinek [az a)–d) pont a továbbiakban együtt: fogyasztóvédelmi rendelkezések]

A fentiekből látható, hogy a kérelemre indult fogyasztóvédelmi eljárás az ügyet érdemben nem vizsgálja, hiszen maga a szerződéses jogviszony nem lehet a tárgya. Az eljárás lényege valójában az, hogy elősegítse a panasz eljárás lefolytatását, illetve – amennyiben ezzel a jogsérelem nem nyer orvoslást – előkészítse a vitarendezési eljárást.

Az egyénivel szemben a hivatalból indult fogyasztóvédelmi eljárás nem az egyes ügyekhez kapcsolódik és nem is a vitarendezést segíti, hanem sokkal inkább preventív jellegű, illetve egyes esetekben helyreállító reparatív eredménye is lehet (lásd később).

2. Vitarendezési eljárások

A vitarendezési eljárások esetében megkülönböztetendők a peres/bírósági, illetve bíróságon kívüli vitarendezési módok.

A pénzügyi fogyasztóvédelem sajátos eszköze a Magyar Nemzeti Bank szervezeti keretei között működő Pénzügyi Békéltető Testület (PBT). A PBT működésének ismertetését mellőzöm, azonban azt emelném ki, hogy a PBT hatásköre mintegy komplementere az előzőekben ismertetett pénzügyi fogyasztóvédelmi eljárásnak. Éppen azok az ügyek kerülhetnek elé, amelyek a fogyasztóvédelmi eljárásban kizártak (azaz a szerződés létrejöttével, joghatásaival stb. kapcsolatos esetek). A PBT eljárását meg kell, hogy előzze a pénzügyi szolgáltató intézménynél lefolytatott panasz eljárás, azaz csak akkor lehet a PBT-hez fordulni, ha a panasz eljárás érdemben is eredménytelen. A PBT eljárásnak eredménye függ attól, hogy a pénzügyi szolgáltató alávetette-e magát a PBT eljárásának. Ha igen, akkor végrehajtható határozatot adnak ki, ennek hiányában pedig ajánlást. A fogyasztó számára ez utóbbi esetben nyitva áll a bírósági út, ahol az ajánlás számára segítséget nyújthat a jogai érvényesítésében.

A klasszikus polgári per a fogyasztóvédelmi eszköztárnak is természetes része. A klasszikus polgári per esetében azonban jelentkezhetnek olyan nehézségek, amelyek egyébként az egész fogyasztóvédelmi szabályozást szükségessé teszik. A fogyasztó gyenge szakértelme, információs helyzete, gazdasági kiszolgáltatottsága a polgári per során is megjelenik. Ehhez kapcsolódik még, hogy a kárt sok esetben nehéz számszerűsíteni, illetve, hogy az összege sok esetben nem olyan mértékű, ami miatt érdemes megindítani egy költséges és időigényes pert.

Némi segítséget jelenthet a pertársaság mint klasszikus perjogi eszköz, azonban az ilyen közösségek megszervezése a gyakorlatban egyáltalán nem egyszerű, és ezért nem is gyakori.

Az egyén által indítható per mellett megjelentek a különféle állami szervek, vagy társadalmi szervezetek által indítható eljárások is. Közérdekű kereset a szolgáltatók által alkalmazott tisztességtelen általános szerződési feltételek esetén nyújtható be⁴. A per sikeressége esetén a tisztességtelen kikötés érvénytelen valamennyi fogyasztóra nézve. Preventív jelleggel is működhet, azaz ténylegesen még nem alkalmazott feltétel esetén

⁴ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 6:105§

beadható a kereset. A kereset benyújtására jogosult az ügyész, erre feljogosított államigazgatási szervezetek, továbbá fogyasztóvédelmi egyesületek is⁵. Hátrány azonban, hogy a közérdekű kereset alapján per indul, ami önmagában időigényes. A megindítás esetleges és nagy felkészültséget igényel. A legfontosabb talán az, hogy reparációra önmagában nem alkalmas, mivel az esetleges igényeket nem rendezi, ezek érvényesítésére külön egyéni keresetet kell indítani. Ugyan indultak ilyen perek mind a pénzügyi felügyelet, mind pedig más által, de korlátozott számban.

A közérdekű keresetet képest a közérdekű igényérvényesítés⁶ nem általános, hanem különleges pénzügyi fogyasztóvédelmi eszköz, amelyet csak az MNB (illetve korábban a PSZÁF) alkalmazhat. Ez voltaképpen egy kártérítési per, amelyet a károsultak nevében indíthat meg a pénzügyi felügyelet. A kereset benyújtható csak jogalapra (ekkor az összecszerúséget a fogyasztónak még külön perben kell bizonyítani), illetve marasztalásra is. Marasztalás csak teljes bizonyítottság esetén lehetséges, amikor további egyéni körülményeket nem kell figyelembe venni. Ez valódi reparációs eszköz, mivel ennek során a jogsértő módon eljáró szolgáltató tényleges kártérítést fizet. Ilyen kereset azonban nem indult, mivel az összecszerúség megállapításához szükséges adatok általában nem állnak a felügyelő hatóság rendelkezésére.

A bírói út igénybevételenek speciális esete lehetne a kollektív jogérvényesítés, a csoportos perindítás⁷. A csoportos per az amerikai jog bevett eszköze, amely a fogyasztóvédelem legfontosabb eszközei közé tartozik. Lényege, hogy a kárt szenvedett fogyasztókat összegyűjtik és polgári igényüket egy eljárásban érvényesítik. Ez jelentős segítség az egyéneknek, mert pótolja az esetleg hiányzó jogi ismereteket, pszichikailag előnyösebb helyzetbe juttatja a kárt szenvedett fogyasztót (nem egyedül kell küzdenie), megosztja a költségeket, és leegyszerűsíti a pereskedéssel járó teendőket. Magyarországon jelenleg nem létezik, az erre vonatkozó javaslatból végül is nem lett törvény. Azért említendő mégis, mert az erről való gondolkodás beilleszthető abba a trendbe, amely szerint az egyéni jogérvényesítés mellett egyre inkább megjelennek a kollektív jogérvényesítési formák.

III. Reparatív közigazgatási eszközök

A közigazgatási reparáció elméleti szempontból kissé meghökkentő. A reparáció ugyanis az esetek többségében tartalmilag kártérítés, amely nagyon kevés kivételtől eltekintve bírói útra

⁵ Ptk. 6:105. § (1) A fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződés részévé váló tisztességtelen általános szerződési feltétel érvénytelenségének megállapítása iránt közérdekű keresetet indíthat

a) az ügyész;

b) a miniszter, az autonóm államigazgatási szerv, a kormányhivatal, a központi hivatal vezetője;

c) a fővárosi és megyei kormányhivatal vezetője;

d) a gazdasági és szakmai kamara vagy érdekképviseleti szervezet; és

e) az általa védett fogyasztói érdekek körében a fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó egyesület, és az Európai Gazdasági Térség bármely tagállamának joga alapján a fogyasztói érdekek védelmére létrejött szervezet.

⁶ MNB tv. 164. §

⁷ Id. TÁRCZY 2010.

tartozik. Mégis megfigyelhető a pénzügyi fogyasztóvédelem területén az a tendencia, hogy a felügyelő hatóság közigazgatósági hatáskörében eljárva igyekszik elérni, hogy a szolgáltató a megkárosított fogyasztók részére a kárt fizesse meg. Jóllehet ez tartalmilag kártérítésnek tekinthető, formai értelemben nem feltétlenül az.

A vizsgálódás elején világosan le kell szögezni, hogy a felügyelő hatóságnak nincs olyan közvetlen eszköze, amely nevesítetten lehetővé tenné a pénzügyi szolgáltatók kártérítésre kötelezését. A gyakorlatban azonban mind a fogyasztóvédelmi, mind pedig az ellenőrzési eljárás kínál olyan intézkedési formákat, amelyekkel ez a hatás elérhető.

A fogyasztóvédelmi eljárásban, ha az MNB megállapítja a fogyasztóvédelmi rendelkezések vagy a fogyasztóvédelmi ellenőrzés során hozott határozatának megsértését, akkor – egyebek mellett – a) a szükséges intézkedések és a jogszabályok betartására, a feltárt hiányosságok megszüntetésére hív fel; b) elrendeli a jogsértő állapot megszüntetését; c) megtiltja a jogsértő magatartás további folytatását. Ezen intézkedéseknek tartalmilag lehet olyan hatása, ami ténylegesen kártérítés jellegű. Példa lehet erre, ha egy szolgáltató a jogszabályi előírások megsértésével számít fel költséget. Az így előállt jogsértő állapot megszüntetése praktikusán azt jelenti, hogy a szolgáltatónak vissza kell fizetnie az ügyfelek részére a jogellenesen levont díjat. Lényeges korlát azonban, hogy itt csak a jogszabálysértő gyakorlatok alapozhatnak meg ilyen intézkedést, azaz szerződéstől való eltérés önmagában nem. Ilyen típusú intézkedések alkalmazására a közelmúltban több alkalommal is sor került.⁸

Az ellenőrzési eljárások során feltárt jogsértések esetében alkalmazható eszközök nem az MNB tv-ben, hanem az egyes szolgáltatókra vonatkozó ágazati törvényekben szerepelnek. Mivel ezek prudenciális intézkedések, így szektorspecifikusak és rendkívül változatosak. Témánk szempontjából az intézkedési sorok elején található „felszólítás a jogszabályi előírások betartására” típusú eszköz, illetve az intézkedési terv előírására való kötelezés a lényeges. A jogszabályi előírások betartására való kötelezés hatásmechanizmusa nagyon hasonló a fogyasztóvédelmi eljárásoknál tárgyaltakkal⁹. Az intézkedési terv készítésére való kötelezés jelentőségét az adja, hogy ennek tartalmára a jogszabályok nem adnak túl sok útmutatást. Az intézkedési tervnek tehát része lehet olyan elem is, ami a jogsértésből az ügyfeleknél jelentkező károk kiküszöbölését célozza.¹⁰

⁸ Erre példa: A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének H-JÉ-IV-26/2013. számú határozata az Aranykor Országos Önkéntes és Magánnyugdíjpénztárral szemben átfogó vizsgálat lezárásáról http://felugyelet.mnb.hu/data/cms2405599/keksz_8227302.pdf (letöltve: 2014. július 29.)

⁹ Erre lehetnek példák azok az esetek, amikor a felügyelő hatóság egyes nyugdíjpénztárak esetében az egyéni számlák korrekcióját írta elő téves könyvelések miatt. Erre példa: A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének JÉ-IV/102/2011. számú határozata az Életút Első Országos Nyugdíjpénztár magánnyugdíjpénztári ágazatával szemben felügyeleti intézkedések alkalmazásáról http://felugyelet.mnb.hu/data/22340189/keksz_5502945.pdf (letöltve: 2014. július 29.)

¹⁰ A magánnyugdíjpénztárak jogellenes közvetett befektetéseiből eredő károk pénztártagok részére megtérítését részben ilyen módon érte el a felügyelő hatóság. A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének JÉ-IV/B-93/2010. számú határozata az ING Önkéntes és Magánnyugdíjpénztár számára felügyeleti intézkedés tárgyában https://www.pszaf.hu/bal_menu/hatarozatok/penzitari_hatarozatok/JE-IV-B-93-2010.html?query=ing (letöltve: 2012. október 10.)

Ha időrendben vizsgáljuk a fenti eseteket, akkor az látható, hogy először jelentek meg azok az intézkedések, amelyek még inkább prudenciális jellegűek, de már van közvetlen hatásuk az ügyfelekre (könyvelési korrekciók). Az ilyen típusú intézkedések nagyon gyakoriak.

Később, és csak egy körülhatolt jogsértés csoport esetén került alkalmazásra az intézkedési tervbe ágyazott reparáció hatású intézkedés. Bizonyos értelemben ez az ügycsoport mérföldkő volt abból a szempontból, hogy itt jelent meg először a közvetlen, fogyasztóvédelmi célzatú reparatív szemlélet. A prudenciális intézkedések esetében ugyanis teljesen esetleges, hogy az ügyfelekre egy jogsértés és annak korrekciója kihat-e egyáltalán, és az intézkedés elsődleges célja semmiképpen sem az ügyfél érdekeinek védelme. Ezzel szemben a hivatkozott magánnyugdíjpénztári ügycsoportnál az intézkedési tervnek már kifejezett célja volt a megkárosított pénztártagok kompenzációjának elérése, és a felügyelet ennek érdekében mozgósította eszköztárát. Ez egyben döntő jelentőségű szemléletváltást is jelzett. A hazai pénzügyi felügyeletek nagyon hosszú ideig szinte kizárólag prudenciális felügyeletként működtek, ahol a fogyasztóvédelem nem jelent meg. 2008-tól a PSZÁF definitív fogyasztóvédelmi hatósággá vált, azonban ez csak a preventív szabályok betartásában és a represszív eszközök alkalmazásában nyilvánult meg. A fogyasztóvédelmi gondolkodás ebben az ügycsoportban teljessé vált azzal, hogy a felügyelet céljaként megjelent a már károsodott ügyfelek érdekeinek aktív módon való megvédése is. A cél ekkor már közvetlenül reparatív, az eszköz azonban nem, hiszen egy eredetileg prudenciális célok megvalósítására rendelkezésre álló eszközt használt a hatóság. További érdekesség, hogy a felügyelet jelezte, hogy a közigazgatási eszköz eredménytelensége esetén közérdekű igényérvényesítéssel fog élni¹¹. Ez arra is utal, hogy az ilyen típusú közigazgatási aktusok végrehajtása nem együttműködő szolgáltató esetében messze nem tekinthető problémamentesnek.

A reparatív szemlélet térnyerésének kiteljesedése a jogellenesen felemelt banki díjak ügye.¹² Ekkor jelenik meg a reparáció közvetlen előírása, immár ténylegesen fogyasztóvédelmi eszközzel.

Mindenképpen meg kell említeni a hatósági szerződést¹³, ami mintegy köztes eszköz a közigazgatási és a polgári jogi eszközök között. Eredetileg csak fogyasztóvédelmi ügyekben lehetett alkalmazni, majd később lehetővé vált piacfelügyeleti ügyekben is. Különlegessé az teszi, hogy a hatósági szerződésben a felügyelet és a szolgáltató olyanban is megállapodhat, ami egyébként egyoldalú hatósági aktusban nem lenne előírható. A megkötött megállapodás viszont ugyanúgy kikényszeríthető, mint a hatósági határozat, azaz a hatósági hatáskör a szolgáltató beleegyezése esetén kibővíthet. A megkötött hatósági szerződések bizonyos gyakorlatokra, vagy nem felügyelt intézményekre vonatkoznak. Kifejezett reparáció előírására a hatósági szerződés kiválóan alkalmazható lenne, erre eddig azonban nem volt példa. A Gazdasági Versenyhivatal gyakorlatában a különféle megállapodások kötése bevett és hatékony eszköz.

¹¹ Sajtóközlemény: Bíróság és közérdekű igényérvényesítési per az AXA-pénztártagoknak okozott indokolatlan többletköltségek miatt http://felugyelet.mnb.hu/hirek_ujdonsagok/11_11_29-Axa.html (letöltve: 2014. július 29.)

¹² Sajtóközlemény: Volksbank: jogsértő új díj és számítási mód a tranzakciós illeték áthárítására http://felugyelet.mnb.hu/hirek_ujdonsagok/13_06_14-Volksbank.html (letöltve: 2014. július 29.)

¹³ MNB tv. 95. § (1)

A legeslegújabb jogfejlődés eredménye a jogalkotói reparáció megjelenése. A Kúria egyes devizaalapú szerződések esetében alkalmazott kikötéseket tisztességtelennek minősítette.¹⁴ Mivel a kérdéskör nagyon nagy tömegeket súlyosan érint, a jogalkotó teljes új fogyasztóvédelmi eszközt fejleszt ki. Egyrészt törvényi szinten¹⁵ mondja ki az árfolyamrés alkalmazásának semmisségét, másrészt pedig vélelmet állít fel az egyoldalú szerződésmódosítások tisztességtelenségére. A semmis árfolyamrés helyébe maga a jogszabály megállapítja az alkalmazandó új árfolyamot (MNB középárfolyam). Az egyoldalú szerződésmódosítások esetében pedig a pénzügyi szolgáltatóknak biztosít lehetőséget arra, hogy perben bizonyítsák, hogy tisztességesen jártak el. A tisztességes eljárás feltételeként a jogszabály tartalmazza az oklistát. Ez még önmagában nem feltétlenül újdonság, hiszen semmisségi jogkövetkezmény már eddig is ismert volt egyes esetekben¹⁶. Bizonyos magatartások tisztességtelenségének vélelme pedig az Fttv.¹⁷ koncepciójának alapja. Mindenképpen újszerű a tisztességesség szolgáltatói bizonyítása, illetve erre egy a Pp.¹⁸ alapeljárásához képest külön szabályok szerint lezajló eljárási modellje. Ami igazán különleges, az a jogalkotó által univerzálisan előírt reparáció. A reparáció első lépése a kár számszerűsítése, amit a szolgáltatónak kell elvégeznie, sőt ennek megtörténtét és helyességét az MNB hivatalból köteles ellenőrizni mind felügyeleti, mind fogyasztóvédelmi hatáskörben. A második lépés pedig a kár megtérítésének egy később megszületendő jogszabályban való elrendelése lesz.¹⁹

Összegzés

E rövid és erősen vázlatos áttekintés alapján jó kirajzolódik a reparatív szemlélet jogalkalmazásban és jogalkotásban való megjelenése. Látható, hogy a reparatív eszközök mindkét típusának jelentősége növekszik. A vitarendezést elősegítő, illetve tényleges vitarendezési eljárásoknál látható a gyorsabb és hatékonyabb közigazgatási eljárásmodell jelentőségének növekedése (kérelemre indult fogyasztóvédelmi eljárás), illetve speciális bíróságon kívüli testület állt fel kifejezetten pénzügyi szerződésekből eredő jogviták rendezésére (PBT).

A helyreállító jellegű eszközöknél megfigyelhető a reparatív szemlélet gyorsuló ütemű és egyre szélesebb körű térnyerése, amely kettős trenddel írható le.

Egyrészt érzékelhető elmozdulás a bírósági jogalkalmazástól a közigazgatási eszközök felé, sőt kivételes esetekre közvetlen jogalkotói beavatkozás is megjelent. Ez egyértelműen

¹⁴ 2/2014. Polgári jogegységi határozat

¹⁵ A Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 2014. évi XXXVIII. törvény

¹⁶ Ilyen pl. a fogyasztó által lakott ingatlanra kikötött vételi jog semmissége (ld. a 2013. december 25-ig hatályos a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény 200. §-át)

¹⁷ A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény

¹⁸ A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény

¹⁹ Ennek pontos módja (kifizetés vagy beszámítás, határidők stb.) a kézirat zárásakor (2014. július 29.) még nem ismert. A jogszabály megjelenése 2014 őszén várható.

jelzi a társadalom bizonyos fokú – nem alaptalan – türelmetlenségét, pontosabban szólva a fokozott igényét a klasszikus eszközök viszonylagos lassúsága és alacsony hatékonysága helyett gyorsabb, szélesebb körben és átfogóbb jelleggel használhatóbb megoldásokra. A 2008-ban kezdődő pénzügyi válság kezdete óta láthatóan felgyorsult mind a szabályozás, mind pedig a jogalkalmazás, bár közel sem olyan mértékben, ahogyan azt a társadalom elvárja. A közigazgatási reparáció megjelenése kétségtelenül új és nagy jelentőségű jelenség, ami várhatóan hosszabb időre meg fogja határozni a fogyasztóvédelmi gondolkodásmódot.

A hatósági szerződések sajátos funkciót töltenek be. Piacebarát, széles hatáskörű eszköz, ami tökéletesen alkalmas a fogyasztók által elszenvedett károk reparációjára is. A versenyhatóság gyakorlatában bevált eszköz, azonban a pénzügyi felügyeletben szűkkörű az alkalmazása, és összességében az utóbbi években kissé visszaszorulóban van. Ennek oka az is lehet, hogy feltételezi a pénzügyi szolgáltató együttműködését, amely azonban az esetek számának növekedésével csökken.

A közvetlen jogalkotói reparáció jelenleg egyértelműen kivételes eszköz, csak egy jól körülhatárolt ügycsoport meghatározott részére vonatkozik. A probléma kiterjedtségére figyelemmel rendkívüli jelentőségű jogi innovációról van szó. Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni, hogy a jogalkotó beárta a Kúria döntését, azaz a jogalkotói beavatkozás egyfajta pergazdaságossági eszközként is felfogható. A közvetlen jogalkotói reparáció tehát a klasszikus bírói jogalkalmazás általánosított eredményeinek gyorsított hasznosítása, és nem önmagában álló eszköz. Az várható éppen ezért, hogy továbbra is szórványos megoldás lesz csak, a pénzügyi fogyasztóvédelem pillanatnyilag legnagyobb hatású ügycsoportjára ad hatékony választ, azonban már középtávon sem lesz a pénzügyi fogyasztóvédelmi eszköztár szokásos eleme.

Másrészt világosan látszik az egyéni eszközök mellett a közösségi megoldások terjedése. E tekintetben minden olyan eszköz közösségi jellegű, amely a konkrét ügyfél esetén túlmenve több ügyfélre kihatóan próbál meg egy ügycsoportot rendezni. A klasszikus bírósági jogérvényesítésben már korábban is megtalálhatók voltak egyes elemek (pl. pertársaság, közérdekű kereset), ezek azonban újakkal egészültek ki (pl. közérdekű igényérvényesítés). Érzékelhető ugyanakkor az is, hogy a gyakorlatban ezek szerepe nem növekedett kellő ütemben, ezek helyett inkább alternatív eszközök jelentek meg. A közigazgatási megoldások is tolódnak a közösségi eszközök felé (pl. valamennyi ügyfélre kiható hivatalbóli fogyasztóvédelmi eljárás elsődlegessége az egyéni kérelmekkel szemben. A jogalkotói közvetlen beavatkozás pedig általános normaként a közösségi megoldások új dimenziója.

Felhasznált irodalom

FAZEKAS Judit: Fogyasztóvédelmi jog, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 2007. 19-106.

MISKOLCZI BODNÁR Péter – SÁNDOR István: A magyar fogyasztóvédelmi jog szabályozása, Protestáns Jogi Oktatásért Alapítvány, Budapest, 2009. 7-31, 79-85, 148-157.

SZEBELÉDI Ferenc: *A pénzügyi fogyasztóvédelem jogérvényesítési kérdései*
In: THEMIS 2012. október 99-113.

SZEBELÉDI Ferenc: A közigazgatási és a bírósági hatáskörök elemzése a pénzügyi fogyasztóvédelem területén In: THEMIS 2013. február 235-270.

TÁRCZY Edit Zsuzsanna: Class action az Európai Unióban és Magyarországon In: Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXVIII. 2010. 503-521.

SZEGEDI LÁSZLÓ

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Rozsnyai Krisztina PhD, egyetemi adjunktus

AZ UNIÓS ÜGYNÖKSÉGEK PIACSZABÁLYOZÓI HATÁSKÖREINEK ELLENTMONDÁSAI AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK C-270/12. SZÁMÚ ÍTÉLETE TÜKRÉBEN

Az európai integráció fejlődése során egyértelműen tetten érhető tendencia, hogy a legutóbbi időszak válságkezelési kihívásaira, valamint általában az integrációval szembeni elvárásokra az Európai Unió intézményi válaszokat ad. Ennek egyik jele az uniós ügynökségek számának növekedése, valamint azok egyre erősebb piacszabályozói és piacfelügyeleti hatáskörökkel való felruházása. A jelenség ellentmondásossága abban mutatkozik meg, hogy az elsődleges jog, azaz az alapító szerződések által meghatározott közvetett végrehajtás keretrendszerében főszabály szerint máig a tagállami közigazgatási szervezetrendszer feladata az uniós rendelkezések végrehajtása. Az uniós ügynökségek közvetlen végrehajtó szerepe ugyanakkor, bár egyre nagyobb befolyásra tesz szert a közvetett végrehajtással szemben, az ügynökségek „szerződésidegen” jogi helyzete alááshatja piacszabályozási és felügyeleti tevékenységük hatékonyságát. Ezt az ellentmondást az Európai Unió Bíróságának C-270/12. számú ítélete sem oldotta fel. Olyan módon értelmezte újra ugyanis az ügynökségek működésével kapcsolatos doktrínát, hogy fenntartotta azt az alaptételt, amely szerint az ügynökségek közvetlenül a piaci szereplőkkel szemben csak kivételesen léphetnek fel – holott az uniós jogalkotó döntéseiből fakadó számuk és szerepük növekedése alapján erre egyre szélesebb körben lenne igény.

Az ügynökségek fogalma és szerepe

Az uniós ügynökségek újabb és újabb létrehozásával az Európai Unió jelzi, hogy az uniós rendelkezések végrehajtását egyre inkább a közvetlen végrehajtás előtérbe helyezésével kívánja elérni a közvetlen-közvetett végrehajtás¹ által meghatározott uniós és tagállami hatáskörmegosztás keretei között.² Mindeközben azonban az ügynökségek máig nem nyertek kielégítő szabályozást az alapító szerződések (elsődleges jog) keretrendszerében.

¹ A közvetett, valamint közvetlen végrehajtás megkülönböztetéséről ld. bővebben v. DANWITZ, Thomas: 2008. 312-313.

² Az Európai Unió ügynökségeiről és más szerveiről ld. bővebben az Európai Unió hivatalos weboldalát [URL: http://europa.eu/about-eu/agencies/index_hu.htm].

Az ügynökség, mint az elsődleges jog szempontjából „szerződésidegen” kategória meghatározását a szakirodalom adja meg. Eszerint ügynökségeket relatív önállósággal, állandó jelleggel, önálló jogi személyiséggel rendelkező szervként, a közösségi (uniós) jog hozza létre speciális feladatok ellátására.³ Az absztrakt definíció miatt többféleképpen kategorizálhatók: többek között a létrejöttük szerinti generációs felosztás, vagy a funkciójuk szerinti végrehajtói, szabályozói felosztás, valamint a Szerződések rendszere szerinti osztályozás alapján.⁴

Témánk szempontjából a szabályozói ügynökségek bírnak relevanciával, hiszen az ítélet az uniós szinten működő európai (pénzügyi) felügyeleti hatóságok közvetlen piacfelügyeleti hatásköreinek korlátait fektette le. A piacszabályozás e módszere szempontjából érdemes megemlíteni, hogy legtöbb hálózatos iparág – különösen az infrastrukturális hálózatok – esetén azonosították a szabályozói ügynökség létrehozásának egyértelmű igényét, amelyet csak bizonyos esetekben, így például az Energiaszabályozók Együttműködési Ügynöksége révén sikerült létrehozni, ám hatékony piacszabályozói hatáskörök nélkül.⁵

Jelen tanulmány megállapításai több tekintetben is hasznosak lehetnek a tagállami közigazgatás művelői számára is. Ennek oka egyrészt, hogy az Unió gyakorlata, amelyben a saját szervei végrehajtó tevékenységét erősíti meg, hasonlít ahhoz, amelynek keretében a XIX. század végén a liberális állam feladva korábbi pozícióját növelni kezdte hatalmát. Ennek ellenreakciójaként merült fel a társadalom, valamint az egyén igénye az újabb hatalmi góc korlátozására.⁶ Hasonlóképpen jelenik meg az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: Bíróság, EuB) által kidolgozott doktrínák és elvek kapcsán az egyén jogvédelmének fontossága. Különösen érdekes ez a folyamat másrészt annak tükrében, hogy az uniós jogalkotó egyre gyakrabban kizárólagos ügynökségi hatásköröket biztosít, akár olyan formában is, hogy az ügynökségi fellépést a tagállami közvetett végrehatás semmilyen formában nem egészíti ki. Erre szolgál példaként az Európai Értékpapír-piaci Hatóság hatásköre a hitelminősítők nyilvántartásba vételére és felügyeletére, az Európai Repülésbiztonsági Ügynökség pedig kizárólagos hatáskörrel módosíthatja, függesztheti fel vagy vonhatja vissza a légialkalmassági és környezetvédelmi tanúsítványokat.⁷ E folyamat óhatatlanul a tagállami közigazgatás piacszabályozói szerepének újragondolásával jár.

³ A rendkívül nagy számú meghatározás közül ld. példaként FISCHER-APPELT, Dorothee: 1999. 38; 44.

⁴ Az 1975-ig felállított ügynökségek alkotják az első generációt, a második generációt az 1975 és az 58/2003/EK rendelet kibocsátása között felállítottak, a harmadik generációt pedig a rendelet kibocsátását követően létrehozott végrehajtási és szabályozó ügynökségek. A határozott időre létesített végrehajtási ügynökségek segítséget nyújtanak a Bizottságnak az uniós programok igazgatásában. Bizonyos ügynökségek a korábbi Szerződések rendszeréhez kötődnek, így különböztetik meg az Euratom-ügynökségeket.

⁵ PELKMANS, Jacques – LUCHETTA, Giacomo: 2013. 19-20.

⁶ Ld. SZAMEL Katalin: 2008. 23.

⁷ Ld. az Európai Parlament és a Tanács 1592/2002/EK-rendelete (2002. július 15.) a polgári repülés területén a közös szabályokról és az Európai Repülésbiztonsági Ügynökség létrehozásáról 15. cikk (1) bekezdés i) pontja; A hitelminősítő intézetekről szóló 1060/2009/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet 513/2011. számú módosítása kizárólagos felügyeleti hatásköröket biztosít az Európai Értékpapír-piaci Hatóság számára az uniós hitelminősítőkkel szemben.

Az ügynökségalapítás, mint az integráció szükségszerű továbbfejlődési lehetősége?

Az EuB kapcsolódó ítélete elsősorban a pénzügyi piacok uniós szintű felügyelete kapcsán vizsgálta a piacszabályozási, valamint piacfelügyeleti korlátokat, amelyek az ügynökségek „szerződésidegen” jogi helyzetéből fakadnak. Ehhez a szektorhoz kapcsolódó megállapítások bár sok szempontból ágazatspecifikusak, ugyanakkor képesek rámutatni az uniós belső piac más szektorainak szabályozását és felügyeletét érintő nehézségekre is.

Egyértelmű, hogy egy öngerjesztő folyamat eredményeként a (belső) pénzügyi piac létrejöttével számos határon átnyúló tevékenységet folytató piaci szereplő jelent meg. Ezek mérete, jelentősége, és az ebből fakadó kockázat miatt szükségessé vált a határokon átnyúló, megerősített pénzügyi felügyelet életre hívása, a nemzetállami határok átlépése.⁸ Ugyanakkor a korábbi határok és korlátok átlépése más szempontból is szükségessé vált. A piaci szereplők kibővült tevékenysége miatt a tágabb értelemben vett felügyeleti politikák mellett a hatósági jogalkalmazásnak is meg kellett jelennie uniós szinten. Stiglitz szavaival élve „egyértelművé vált, hogy az államra nem a piac tökéletlen működésének okozójaként, hanem a megoldás kulcsfontosságú szereplőjeként kell tekinteni”⁹ – különösen a 2008-ban kezdődött válság kiteljesedése után. Ugyanakkor ez ma már nemzetállami határok között nem valósítható meg.

2011-ben kezdte meg működését három ügynökség¹⁰ – hivatalos elnevezésük szerint európai felügyeleti hatóság (*European Supervisory Authorities*, a továbbiakban: Hatóságok) a Pénzügyi Felügyeleték Európai Rendszerének¹¹ részeként – az Európai Bankhatóság londoni, az Európai Értékpapír-piaci Hatóság párizsi és az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatóinyugdíj-hatóság frankfurti székhellyel. A Hatóságokat létrehozó rendeletekben (a továbbiakban: Rendeletek¹²) lefektetett legtöbb előírás azonos a három Hatóság esetén, hiszen kidolgozásuk során arra törekedtek, hogy azok egységes keretrendszerben működjenek. Feladataik teljesítésével hozzájárulnak a közös szabályozási és felügyeleti standardok és gyakorlatok kialakításához (különösen a kibocsátott aktusok útján), illetve a kötelező erejű uniós jogi aktusok alkalmazásához. Emellett az adott Hatóságok hatáskörébe tartozó területen megfigyelik és értékelik a piaci fejleményeket, gazdasági elemzéseket készítenek, hozzájárulnak a felügyeleti kollégiumok következetes és koherens működéséhez, fogyasztóvédelmi feladatokat látnak el.¹³

⁸ Ld. Forgács Imre: 2009. 19-34.

⁹ Ld. bővebben STIGLITZ, Joseph E.: 2003.

¹⁰ Az ügynökségek közös jellemzőinek elemzését ld. FISCHER-APPELT, Dorothee, 1999, p. 38; 44.

¹¹ A Pénzügyi Felügyeleték Európai Rendszerének megalakítása olyan szervezetrendszer létrehozását jelentette, amely a rendszerszintű kockázatok kiszűrése érdekében egyszerre működik makroprudenciális szinten az Európai Rendszerkockázati Testület révén, illetve mikroprudenciális szinten – az egyes pénzpiaci szereplőkkel összefüggésben – az európai felügyeleti hatóságok formájában.

¹² Ld. 1093/2010/EU rendelet az Európai Bankhatóság létrehozásáról; 1094/2010/EU rendelet az Európai Értékpapír-piaci hatóság létrehozásáról; 1095/2010/EU rendelet az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatóinyugdíj-hatóság létrehozásáról (a továbbiakban: ESA-rendeletek).

¹³ Ld. az ESA-rendeletek 8. cikkeit

A Meroni-doktrína és az ügynökségek „szerződésidegen” jogi helyzete

Az uniós rendelkezéseket közvetlenül végrehajtó (szabályozói) ügynökségeknek rendelkezniük kell piacfelügyeleti és piacszabályozói funkcióik ellátásához olyan hatáskörökkel, amelyek révén kötelező jogalkalmazói döntéseket hozhatnak meg. Ugyanakkor ilyen hatáskörök elsődleges címzettje eredetileg az Európai Bizottság (korábbi Európai Szén- és Acélközösség Főhatósága) lehetett, amely kapcsolódó hatásköreit ruházta át az ügynökségekre. A dilemma az átruházás kapcsán abból fakad, hogy „*a tagállamok a közhatalom gyakorlásának jogát a (korábbi) Közösségekre csak annyiban ruházták át, amennyiben olyan közösségi szervek és intézmények járnak el, amelyeket az általuk megkötött Szerződés(ek) is intézményesítenek, így a szükséges demokratikus legitimációval bírnak.*”¹⁴ Az átruházás lehetővé tételével az átruházó döntéseinek helyébe a „szerződésidegen ügynökség”, mint megbízott szerv döntései lépnek – ezáltal a tényleges felelősség átruházása valósulna meg.¹⁵ Az átruházás felveti az ügynökségek demokratikus legitimációjának hiánya mellett az intézményi egyensúly megbontását is, hiszen a hatáskör átruházása nagy horderejű politikai kérdésekben való döntésekkel is járhat – ilyen kérdés például az elsődleges jog jogvédelmi rendszerének módosítása.¹⁶

Az Európai Bíróság az átruházás gátjaként a széleskörű mérlegelést lehetővé tevő diszkrecionális hatáskör átruházásának tilalmát szabta meg a Meroni-ítéletben még az Európai Szén- és Acélközösség idején. A későbbi Romano-ügyben azt is lefektette a Bíróság, hogy a normatív jellegű jogi aktusok kibocsátásának hatáskörét nem lehet átruházni.¹⁷

Emiatt régóta egyértelmű igény mutatkozik arra, hogy az elsődleges jog szektorsemleges módon rendezze az uniós ügynökségek alapításával és működésével kapcsolatos legalapvetőbb követelményeket – ezzel megszüntetve „szerződésidegen” helyzetüket. Ám ilyen rendelkezések nem kerültek bele az Európai Unió alkotmányát létrehozó szerződéstervezetbe, valamint nem fogadták el az Európai Bizottság e célzattal közzétett tervezetét sem.¹⁸ A kérdés aktualitását ugyanakkor jól mutatja, hogy a Hatóságok létrehozásakor azok elsődleges jogi alapjaként szolgáló EUMSz. 114. cikkét, a „*belső piac harmonizációs klauzulát*” az uniós jogalkotó egyik legvitatottabb döntéseként kritizálta a szakirodalom.¹⁹

A szabályozói ügynökségek számára a kihívás abból fakad, hogy a Meroni-doktrínából adódó hatáskör-átruházási korlátok az egyes jogilag kötelező egyedi, valamint normatív aktusok kibocsátásának megakadályozása révén kizárhatják a piacfelügyeleti és piacszabályozási tevékenységük hatékony ellátását. Felmerül emiatt a kérdés, hogy

¹⁴ SIEKMANN, Helmut: 2010. 69-88.

¹⁵ Európai Bíróság 9/56. sz. Meroni & Co, Industrie Metallurgische SpA kontra Főhatóság között 1958. június 13-án hozott ítélete 43-47. pontjai

¹⁶ Siekmann idézi Callies megállapítását In: Callies/Ruffert (Hrsg.), 2007. Art. 7 Rn 39 (Ld. SIEKMANN, 2010. 74.)

¹⁷ Európai Bíróság 98/80. sz. Giuseppe Romano kontra Institut National d'Assurance Maladie-Invalidité között 1981. május 14-én hozott ítélete 20. pont

¹⁸ Az Európai Bizottság COM(2008) 323 sz. közleménye „Europan agencies – The way forward”; 1–10.

¹⁹ FAHEY, Elaine 2011. 581–595.; LEFTERNOV, Asen: 2011. 41–46.; SIEKMANN, 2010. 66–68.

évtizedekkel az alapul szolgáló ítéletek meghozatalát követően, a mára jelentős mértékben átalakult integráció keretei között megmaradt-e a doktrína alkalmazásának létjogosultsága? Nincs egységes álláspont arról, hogy a Meroni-ítélet, valamint a kapcsolódó későbbi esetjog megállapításai doktrínaként máig egységesen, valamint általános jelleggel alkalmazhatók-e az ügynökségek működésére. Jelzésértékű azonban, hogy még 2005-ben is két alkalommal hivatkoztak közvetlenül a Meroni-ítéletre.²⁰

Integrációtörténeti elemzések pedig már csak annak okán is kétségbe vonják a doktrína alkalmazásának létjogosultságát, hogy az intézményi egyensúly, mint fogalom megszületése a Meroni-ítélet meghozatalánál későbbre datálható.²¹ A korábbi értelemben vett intézményi egyensúly elve sem az alapító szerződésekben lefektetett döntéshozatali rendet kívánta elsősorban védeni, hanem az egyének jogait a hatalmi visszaélésekkel szemben. Ennek legfontosabb eszközeként nevezte meg a Meroni-ügyben Roemer főtanácsnok azt, hogy a felhatalmazott szerv döntéseivel szemben is biztosítani kell a bírói felülvizsgálatot, akárcsak az akkori ESZAK Főhatóság döntéseivel szemben, vagy magát a Főhatóságot kell jogorvoslati fórumnak megtenni.²² A Bíróság nem követte ezt a megfontolást, hanem ehelyett lefektette a széleskörű mérlegelést lehetővé tevő diszkrecionális hatáskör átruházásának tilalmát, mint átruházási korlátot.

A szakirodalomban ugyanakkor teret nyert az a megfontolás, hogy a doktrína rugalmasabb megközelítés alkalmazását is lehetővé teheti olyan mechanizmusok használatával, amelyek kompenzálhatnák az átruházás folytán esetlegesen megbomlott intézményi egyensúlyt. A Griller és Orator által felállított rugalmas értelmezés figyelembe vette a döntéshozatali rend szempontjából a fent említett intézményi egyensúly elvét, valamint az egyén védelme érdekében az ügynökségi aktusokkal szembeni bírói felülvizsgálat fontosságát.²³ A rugalmas értelmezés elemzési szempontjai közé tartozik az alapító szerződések szerinti jogalkotási jogkörök, valamint az Európai Bizottság uniós jogszabályok végrehajtásával kapcsolatos előjogainak védelme, az ügynökségek politikai és költségvetési elszámoltathatósága, végül az ügynökségek által kiadott jogi aktusok elleni jogorvoslat biztosítása.

Két évvel ezelőtt a doktrína rugalmas modelljét alkalmazva a Hatóságokra magam is amellet foglaltam állást, hogy a Meroni-doktrína fenntartása mellett is lehetséges a jogilag kötelező aktusok kibocsátásával, mint a hatékony piacsabályozás és piacfelügyelet által megkövetelt eszközökkel felruházni az egyes Hatóságokat.²⁴ Az általuk kibocsátható normatív aktusok, a szabályozástechnikai és végrehajtás-technikai standardok esetén a doktrína (és a Romano-ítélet) követelményét olyan módon elégítette ki az uniós jogalkotó, hogy bár a standardok előkészítésért a Hatóságok felelősek, azok formai kibocsátására a nem „szerződésidegen” Európai Bizottság útján kerül sor. Más a helyzet az egyedi aktusok közé sorolható határozatok esetében, amelyeknél egyértelműen szükségessé vált a széleskörű

²⁰Európai Bíróság *The Queen on the application of Alliance for Natural Health kontra Secretary of State for Health* között, 2005. július 12-én hozott ítélete (Joined Cases C-154-155/04); Európai Bíróság *Carmine Salvatore Tralli kontra Európai Központi Bank* között, 2005. május 26-án hozott ítélete (C-301/02)

²¹ CHAMON, Merijn, 2010. 300.

²² Ld. CHAMON, Merijn, 2010. 300-303.

²³ GRILLER, Stefan – ORATOR, Andreas: 2010. 4.

²⁴ Ld. bővebben SZEGEDI László: 2012. 347-357.

mérlegelést lehetővé tevő diszkrecionális hatáskör meglétének vizsgálata. Általában véve a Hatóságok esetén a jogalkotási jogkörök, valamint a Bizottság uniós jogszabályok végrehajtásával kapcsolatos előjogainak védelme, a politikai és költségvetési elszámoltathatóság, és a Hatóságok határozataival szembeni bírói jogvédelem elérte azt a szintet, amely szükséges és adott esetben elégséges az intézményi egyensúly megőrzéséhez.²⁵ Emellett a Hatóságokat létrehozó Rendelet alapján a határozatok kibocsátására csak előre meghatározott esetekben (uniós jog megsértése, tagállami felügyeletek közötti vitarendezés, a Tanács által kihirdetett vészhelyzetekben) kivételesen – egyfajta *ultima ratio* eszközként, amennyiben a tagállami hatóságok nem vagy nem megfelelően lépnek fel – van lehetőség, így hiányzik a széleskörű mérlegelést lehetővé tevő diszkrecionális hatáskör gyakorlásának lehetősége.²⁶ Bár ezen túlmenően szükséges lehet a másodlagos jogi rendelkezések eseti vizsgálata is, amelyek ágazatspecifikusan konkretizálják a határozat kibocsátás feltételeit, azt vélhetőleg további feltételekhez kötve. Ugyanakkor a feltételek vizsgálatának kényszere szükségszerűen együtt jár azzal a dilemmával, hogy bár az uniós határozathozatal vészhelyzet esetén hatékony és gyors döntéshozatalt igényelne, ezt a szerteágazó feltételek vizsgálata akadályozza. Ezt az ellentmondást az Európai Unió Bíróságának C-270/12. számú ítélete – rögzítve az ügynökségi közvetlen fellépés kivételes voltát – továbbra sem oldotta fel.

A doktrína értelmezésének aktualizálása a C-270/12. számú ítélet révén

A C-270/12. számú ügyben az Egyesült Királyság keresetében azt vetette fel, hogy az Európai Értékpapír-piaci Hatóságot a „short ügyletek” tilalmának bevezetésére, illetve tagállami döntést helyettesítő aktusok meghozatalára felhatalmazó 236/2012/EU rendelet 28. cikke sérti a Meroni-doktrínát.²⁷

A Bíróság az eredeti ítélet kijelentéseit aktualizálva kimondta, hogy az Európai Bizottságtól eltérő uniós szervek is lehetnek a hatáskör-átruházás címzettjei, amennyiben azok uniós jogalkotó által létrehozott olyan uniós jogalanyok, amelyeknek az átruházásból fakadó hatáskörét behatárolják az uniós jogból fakadó különböző kritériumok és feltételek.²⁸ Ezzel a Bíróság hasonló tesztet alkalmazott, mint amit korábban a különböző szakirodalmi állásfoglalások javasoltak. Ennek megfelelően azt állapította meg, hogy tekintettel az ilyen tartalmú határozat elfogadását korlátozó követelmények rendszerére, valamint a határozat elfogadásának előfeltételeként értelmezett konzultációs kötelezettségekre, az Értékpapír-piaci Hatóság számára biztosított felhatalmazás a tilalom bevezetésére, valamint a helyettesítő aktusok elfogadására nem jelenti széleskörű mérlegelést lehetővé tevő diszkrecionális hatáskör gyakorlásának lehetőségét.²⁹

²⁵ SZEGEDI 2012. 355-357.

²⁶ ESA-rendeletek 17-19. cikkei

²⁷ Európai Unió Bíróságának C-270/12. sz. Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága kontra Európai Parlament és Az Európai Unió Tanácsa 2014. január 22-i ítélete

²⁸ C-270/12. sz. ítélet 43-45. pontjai

²⁹ C-270/12. sz. ítélet 46-48. pontjai határozatkibocsátás feltételeinek rendszerét, valamint 50-52. pontjai az eljárásjogi értelemben vett konzultációs követelményrendszert határozzák meg.

Jelzésértékű, hogy az elsődleges jogi rendelkezések legutóbbi módosításkor, bár az ügynökségek („az Unió egyes szervei és hivatalai”) alapítását és működését rendező rendelkezések nem kerültek bele az alapító szerződésekbe, az ügynökségek aktusaival szembeni jogvédelem leglényegesebb követelményei viszont igen. A Bíróság erre is tekintettel ítéletében rögzítette, hogy éppen az EUMSZ. ügynökségi aktusokkal szembeni jogvédelmet biztosító rendelkezései, így annak 263. (a Bíróság felülvizsgálata kiterjed az Unió szervei, hivatalai által kibocsátott aktusokra), 265. (az Unió szerveire, hivatalaira az intézményi mulasztás megállapítása iránti kereset szabályai is vonatkoznak), valamint 267. és 277. (a tagállamok bíróságai a Bíróság elé terjeszthetnek az e jogalanyok jogi aktusainak érvényességére és értelmezésére vonatkozó kérdéseket, emellett jogellenességi kifogás tárgyát is képezhetnek) cikkei alapján az átruházás végső címzettje nem pusztán az Európai Bizottság, hanem „az Unió egyes szervei és hivatalai” is lehetnek. Ugyanakkor az ennek keretében megvalósuló átruházás nem feleltethető meg az EUMSZ. 290-291. cikkeinek, amelyek az uniós jogi aktus egységes végrehajtásához biztosítanak uniós szintű „beavatkozási” hatásköröket.³⁰ Emellett az uniós ügynökségekre történő hatáskör-átruházás, valamint azok alapítása feltételezi önálló elsődleges jogalap létét (EUMSZ. 114. cikke) és a kapcsolódó szubszidiaritási és arányossági követelmények betartását.

A Hatóságok alapításakor elődleges jogalapként alkalmazott EUSz. 114. cikkét, amely a belső piaci harmonizációhoz biztosítja a szükséges uniós intézkedések elfogadására való felhatalmazást, a Bíróság a 236/2012/EU rendelet 28. cikke kapcsán felmerülő vészhelyzeti intézkedések megtételéhez is megfelelő jogalapnak tekintette. Álláspontja szerint a belső piaci megfelelő működéshez szükséges, hogy az Unió az egyes egyedi jellegű, rendkívüli esetekre vonatkozó fellépéshez is megfelelő felhatalmazással bírjon.³¹ Ennek keretében a Bíróság hivatkozott az ENISA-ítéletben³² lefektetett azon kritériumára, amely szerint a 114. cikk csak akkor alkalmazható jogalapként, ha a jogi aktusból objektíve és ténylegesen kitűnik, hogy annak célja a belső piaci harmonizáció – amelyet a vészhelyzeti fellépésre való felhatalmazás kapcsán is biztosítottak látott. E megállapítás nem követte a főtanácsnoki állásfoglalást, amely a piaci harmonizáció helyett a 236/2012/EU rendelet 28. cikkének célját pusztán a tagállami döntés helyettesítésében vélte felfedezni, amely helyett az EUMSZ. 352. cikkét (uniós hatáskör hiánya esetén az uniós célkitűzés végrehajtásához a Tanács egyhangúlag fogadja el a megfelelő rendelkezéseket) javasolta volna a rendelet vonatkozó részének elsődleges jogalapként.³³ E főtanácsnoki felvetés jelzésértékű módon ismét arra világított rá, hogy a hatékony piacszabályozási, -felügyeleti funkciók ellátásához kötődő megerősített hatáskörök nem feltétlenül egyeztethetők össze a közvetett végrehajtásnak az integráció eredeti logikája szerint kialakított rendszerével és a puszta piaci harmonizáció céljával,

³⁰ C-270/12. sz. ítélet 86. pontja.

³¹ C-270/12. sz. ítélet 115. pontja.

³² Ld. az Európai Bíróság C-217/04 sz. Egyesült Királyság kontra Parlament és Tanács ügyben 2006. május 2-án hozott ítéletének 42. pontját.

³³ Ld. C-270/12. sz. ügyben Jääskinen főtanácsnok véleményének 50-55. pontjai.

ugyanis a válságkezelés és erősödő piaci integráció másmilyen, szektoroksemleges, megerősített fellépést lehetővé tevő elsődleges jogalapot kívánna meg.³⁴

Merre tovább uniós ügynökségek?

A ügynökségekhez igazodó elsődleges jogi alapok szükségességéről szóló évtizedes vitát a C-270/12. számú ítélet sem oldotta meg. E döntés a modernizált formában ugyan, de változatlanul fenntartott doktrína követelményeinek teljesítéseképpen megszilárdítja a számtalan feltételhez kötött határozatkibocsátás rendszerét, amelyet az ágazatspecifikus másodlagos jogforrások vélhetőleg további feltételekhez kötnek majd, holott a vészhelyzeti uniós szintű fellépés éppen a gyors és hatékony döntéshozatalt követelné meg. Ez jelen helyzetben érthető lépés volt a luxemburgi testület részéről, hiszen az uniós és tagállami hatáskörök megosztása szempontjából a legtöbb felügyeleti és piacsabályozási hatáskört változatlanul tagállami szinten látják el. Ugyanakkor ez nem feltétlenül maradhat így, ha az ügynökségek számának növekedése, valamint egyre erősebb hatáskörök biztosítása változatlan lendülettel folytatódik. Ebben az esetben a „szerződésidegen” jelző egyre sürgetőbb problémaként áll majd mind az uniós jogalkotó, mind az uniós jogalkalmazó előtt, amelynek megoldására a C-270/12. számú ítélet révén sem került sor.

A Meroni-doktrína rugalmas értelmezése kapcsán feltárt jogtörténeti elemzés egyértelművé tette, hogy a közvetlen végrehajtás során alapvető fontosságú az egyén, mint uniós polgár számára biztosítandó jogvédelem. Kétséges, hogy akár középtávon előállna a politikai akarat az alapító szerződések módosításához, amellyel az ügynökségek „szerződésidegen” jellege megszüntethető lenne. Emiatt lenne fontos, hogy az Unió, illetve maga az EuB feloldaná az előtte folyó eljárásokban a felperesi jogálláshoz megkövetelt személyes és közvetlen érintettség követelményét előíró Plaumann-tesztet.³⁵ Olyan jogközösség, amely többek között a Les Verts-, valamint a Sogelma-ítéletek³⁶ szerint jogvédelmi rendszere útján a jogállamiság elvét mindenek előtt érvényre kívánja juttatni, ezzel jelzésértékű lépést tenne. Egyúttal saját működésével szembeni garanciális követelményeket erősítené meg, valamint a demokratikus deficit csökkentését érhetné el. Ez nem feltétlenül jelentené *actio popularis* bevezetését, ugyanakkor elvezethetne az uniós polgárság uniós közügyekbe történő szélesebb körű bevonásához, amely illeszkedne abba a tendenciába, amelyet a Lisszaboni Szerződés is szorgalmaz a „polgárbarát Európa” jelszavának meghirdetésével.

³⁴ A főtanácsnoki vélemény kritikai elemzéséről ld.: MARJOSOLA, Heikki: 2014. <http://ssrn.com/abstract=2379348>

³⁵ Bíróság 25/62. sz. Plaumann & Co. kontra az Európai Gazdasági Közösség Bizottsága 1963. július 15-i ítélete

³⁶ Az Elsőfokú Bíróság T-411/06. sz. Sogelma - Società generale lavori manutenzione appalti Srl kontra Európai Újjáépítési Ügynökség (AER) ügyben hozott 2008. október 8-i ítélete; 294/83. sz. Parti écologiste "Les Verts" kontra Európai Parlament ügyben hozott 1986. április 23-i ítélete.

Felhasznált irodalom

CHAMON, Merijn: EU agencies: does the Meroni doctrine make sense?, *Maastrich Journal of European and Comparative Law*, 2010 17(3).

v. DANWITZ, Thomas: *Europäisches Verwaltungsrecht*, Springer Verlag, Köln, 2008.

FAHEY, Elaine: Does the Emperor Have Financial Crisis Clothes? Reflections on the Legal Basis of the European Banking Authority, *The Modern Law Review*, 2011 Vol. 74, Issue 4, 581–595.

FISCHER-APPELT, Dorothee: *Agenturen der Europäischen Gemeinschaften*, Duncker&Humboldt Verlag, 1999.

FORGÁCS Imre: Újabb kihívás a föderális Európának? *Európai Tükör*, 2009/4. 19-34.

GRILLER, Stefan – ORATOR, Andreas: Everything under Control? – The „Way forward” for European Agencies in the Footsteps of the Meroni doctrine, In: *European Law Review*, (2010) Issue 1, 3-36.

LEFTERNOV, Asen: How Feasible Is the Proposal for Establishing a New European System of Financial Supervisors?, *Legal Issues of Economic Integration*, (2011) Vol. 38, Issue 1, 33–64.

MARJOSOLA, Heikki: Case C-270/12 (UK v Parliament and Council) – Stress Testing Constitutional Resilience of the Powers of EU Financial Supervisory Authorities – A Critical Assessment of the Advocate General's Opinion (January 1, 2014). EUI Department of Law Research Paper No. 2014/02 (ERC ERPL 06). [URL: <http://ssrn.com/abstract=2379348>]

PELKMANS, Jacques – LUCHETTA, Giacomo: *Enjoying a Single Market for Network Industries?*, Report of the Jacques Delors Institut, Febr 2013.

SIEKMANN, Helmut: *Das neue Europäische Finanzaufsichtssystem*, Institute for Monetary and Financial Stability, Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main, Working Papers No. 40, 2010.

STIGLITZ, Joseph E. : *A globalizáció és visszásságai*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.

SZAMEL Katalin: *A közigazgatás közérdekűségének elvi jelentőségéről és gyakorlati használhatóságáról*, in: Szamel Katalin (szerk.): *Közérdek és közigazgatás*, MTA Jogtudományi Intézet, Bp. 2008.

SZEGEDI László: Challenges of Direct European Supervision of Financial Markets, *Public Finance Quarterly*, 2012/3. 347-357.

FRANCSOVICS ISTVÁN

Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Darák Péter PhD egyetemi adjunktus, a Kúria elnöke

A VÁLLALKOZÓ FOGALMA ÉS A GAZDASÁGI JOG A SZOCIALIZMUSBAN

Bevezetés

Kutatási témám a vállalkozói adózás története és mai helyzete. A téma feldolgozásához tartozik a jelen tanulmány is, melyben célom a szocializmus korában Magyarországon működött valódi, és mai fogalmaink szerint nem teljesen valódi vállalkozások fogalmának, a fogalom változásainak vizsgálata, és ezekkel szoros kapcsolatban az e személyekre, szervezetekre vonatkozó gazdasági jog áttekintése.

1. Vállalkozó fogalma és főbb jellemzői a szocializmusban

1.1. A vállalkozó-fogalom elhatárolásának szempontjai

Annak érdekében, hogy pontosan el lehessen határozni, hogy mely személyek vonatkozásában vizsgálom a gazdasági jogot a szocializmusban, kiket tekintek vállalkozóknak, szükséges megállapítani az elhatárolás ismérveit. Egy korábbi tanulmányomban meghatároztam azokat a vizsgálati szempontokat, amelyek alapján kijelölik, hogy kit tekintek vállalkozónak az adott időszakban. Ezt a módszert tartom érdemesnek követni a szocializmus évei alatti vállalkozó-fogalmak vizsgálatánál is. Eszerint: „az alábbi ismérveknek megfelelő személyeket tekintem vállalkozóknak:

- üzletszerű, értékesítési célú gazdasági tevékenység végzése,
- nyereségérdekeltség,
- vállalkozói tevékenység saját név alatt, saját kockázattal,
- adott korra jellemző jogalanyiség és személyes szabadság”¹

¹ FRANCISOVICS 2012. 405.

1.2. Az állami vállalatok fogalma és sajátosságai

A kor gazdasági szereplői között elsősorban voltak az úgynevezett szocialista szektorhoz tartozó vállalatok. Ezek nagy része állami tulajdonban, kisebb része tanácsi irányítás alatt állt. Ezért ezzel a körrel kezdem annak vizsgálatát, hogy vállalkozóknak tekinthetők-e.

Az állami vállalat fogalmát a Ptk. már a közlöny-állapotától kezdve, de később is, szűkszavúan adja meg. Eszerint: „Az állam – gazdasági feladatainak ellátása végett – állami vállalatokat szervez.” Az állami és tanácsi vállalatok egyik fontos sajátossága, hogy nincs saját tulajdonuk, az állami vagyont csak kezelik. A saját tulajdonnal végzett vállalkozói tevékenység azonban nem feltétele annak, hogy valakit vállalkozónak tekintsünk, hiszen a ma is számtalan vállalkozás bérelt eszközökkel működik. A másik két szempont szerint azonban nem férnek bele az állami vállalatok a vállalkozói fogalomba, csak a szocialista éra második felében. Az egyik ilyen szempont a nyereségérdekeltség. A klasszikus szocialista gazdasági jogban (ezt a szakirodalom, pl. Sárközy általában 1948-1967 közé teszi) a vállalatok közötti szerződéses kapcsolatok a tervszerződések rendszerén alapultak. Az 1960-ban hatályba lépett Ptk. 397. §-a kötelezően előírta, hogy minden beszerzést és a nagykereskedelmi értékesítést – ha jogszabály kivételt nem tesz – csak tervszerződésen keresztül lehetett intézni, az állam által megszabott árakon. Ebben a rendszerben nem volt értelmezhető a nyereség és a nyereségérdekeltség fogalma. Tehát a klasszikus szocialista gazdasági jog időszakában az állami vállalatok vállalkozói szempontból korlátozott jogalanyisággal bírtak. Bár jogi személyeknek számítottak, a fentebb leírtak miatt jogokat és kötelezettségeket csak erősen korlátozottan szerezhettek, illetve vállalhattak.

Az állami és tanácsi vállalatok a harmadik vállalkozói ismérveknek sem feleltek meg a klasszikus szocialista gazdasági jog korában. Ugyanis a vállalkozói kockázat teljesen hiányzott, a tervutasításos rendszer és a tervszerződések gondoskodtak arról, hogy a megtermelt javakat 100 %-ban értékesítsék, mégpedig az állam által megszabott áron. Erről egyébként a kor másik jellemzője, a hiánygazdaság néven nevezett jelenség is gondoskodott.

Az 1968-ban bevezetett gazdasági reform, nem iktatta ki a Ptk-ból a tervszerződés intézményét, de lényegesen korlátozta a kötelező szerződések körét, nőtt az állami vállalatok önállósága. Bár a beszerzések és a nagykereskedelmi értékesítések döntő részét még mindig az állami vállalatok között bonyolították le, a reformnak köszönhetően egyes vállalatok jobb termékeikkel és teljesítményükkel kiemelkedtek, valamint lassan és fokozatosan lehetővé vált – a valódi vállalkozások szintén lassú és fokozatos elterjedésének is köszönhetően – választani a beszerzési és értékesítési piacok között. Ebben az időszakban egyre növekvő mértékben az állami vállalatok is lehetőséget kaptak, hogy a beszerzési és értékesítési piacukat (gyakorlatilag belföldön, illetve az úgynevezett szocialista országokban, kevés kivétellel a világpiacon állami

engedéllyel) már maguk válasszák meg. A 70-es évek második felére a gazdasági reform korábbi megtorpanása ellenére, bár emiatt néhány év késéssel, a jogszabályokban is megjelennek az állami vállalatokra vonatkozó jelentős változások. „Az állami vállalatok elkülönülnek a gazdaságirányítástól, piaci szereplőként gazdasági vállalkozássá válnak, amely piaci szereplő és nyereségszerzésre törekszik.”² Ez a konstrukció már megfelel a 1.1 pontban körülírt vállalkozó-fogalomnak.

1.3. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek fogalma és sajátosságai

A fogalom a Ptk. elfogadásakor így szólt: „Az állam elismeri a dolgozóknak a mezőgazdasági és ipari termelés, az áruforgalom, továbbá a dolgozók szükségletei kielégítésének előmozdítására alapított és kizsákmányoló tevékenységet nem folytató szövetkezeit.”

A mezőgazdaság úgynevezett szocialista átalakítása később zajlott, mint az ipar és a kereskedelem esetében. Míg az államosítás ez utóbbi szektorokban 1949 végére gyakorlatilag befejeződött, a mezőgazdaság kolhozosítása csak második nekifutásra, 1961 elejére érte el célját, amikor a parasztság 97-98 %-a tsz-tag lett.

A magyar termelőszövetkezeti rendszer több ponton is eltért a szovjet kolhozrendszertől: „...nálunk a földet nem államosítják, sajátos földhasználati jogviszonyok jönnek létre...”³ A későbbiekben nagyon jelentősnek bizonyult a háztáji gazdaság intézményének bevezetése. „Egy 1971-es felmérés szerint a háztáji üzemek földterülete az összes megművelt területnek mindössze 8%-a volt, ugyanakkor az összes mezőgazdasági termékből ez a 8 %-nyi terület csaknem 40 %-kal részesedett.”⁴

Bár a mezőgazdaság szocialista átszervezése később ment végbe, mint a más gazdasági ágazatoké, az ágazat jogi szabályozásában a reform korábban megjelenik. 1967-1972. között sorra születnek az erre vonatkozó törvények: mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény, földtörvény, egységes szövetkezeti törvény.

1.4. Kisvállalkozások a szocialista korban

A szocializmus évei alatt nemcsak a valódi vállalkozások gazdasági súlya csökkent töredékére a korábbi szinthez viszonyítva, illetve az aktív népesség körében is, hanem a vállalkozó fogalmának használata is drasztikusan leszűkült. Magát a „vállalkozó” kifejezést is csak nagy ritkán használták a jogszabályok, kivéve a szocializmus utolsó éveit. A 13400/1948. (1949. I. 7.) Korm. sz. rendelet viszonylag részletesen felsorolja

² SÁRKÖZY Tamás: 2007., 119.

³ Uo. 74.

⁴ KAPOSZI Zoltán: 2001. 198.

az általános jövedelemadó alanyait, így ebből a felsorolásból kitűnik, mely gazdasági szereplők minősültek mai fogalmaink szerint vállalkozónak (és az is kitűnik belőle, mely kvázi vállalkozói tevékenységek voltak nagyon szűk körben bár, de engedélyezettek abban a korban). Első kategória a kisiparosok köre. *„Kisipar: a gyáripartól az üzemek, telepek nagysága alapján elhatárolt, azt el nem érő ipari tevékenység. Magyarországon kisiparon a magán kisipart értjük. 1973-ban az országban 70 ezer önálló magán kisiparos volt. Rajtuk kívül mintegy 20 ezren munkaviszonyuk megtartása mellett rendelkeztek iparendeléssel.”*⁵ A kiskereskedők is alanyai voltak az általános jövedelemadónak, ide tartozott a továbbértékesítési céllal beszerzett áru értékesítése, valamint néhány vendéglátó tevékenység is, mint a büfé, vendéglő, italmérés stb. üzemeltetése. A kisiparosokra és a kiskereskedőkre is teljes mértékben érvényesülnek a vállalkozói kritériumok, még az adott korra jellemző személyes szabadság is. Ugyanis ez utóbbi alatt természetesen nem a polgári demokrácia szerinti fogalomnak megfelelő személyes szabadságot értettem, hanem azt, hogy a vállalkozással kapcsolatos döntésekben az adott kor viszonyainak megfelelő személyes vállalkozói döntési szabadsággal rendelkezik-e a vizsgált vállalkozó réteg.

A jogszabály eredetileg az általános jövedelemadó alanyaiként nevesíti a természetes személyek által végzett mezőgazdasági és a szellemi tevékenységet is. Ez utóbbi két tevékenységre később önálló adózási szabályok vonatkoztak. A kisiparosokhoz és kiskereskedőkhöz hasonlóan e két kategória is mai fogalmaink szerint vállalkozónak tekinthető. A mezőgazdasági tevékenység esetében azonban az önálló mezőgazdasági termelőt tekintem csak teljes értékű vállalkozónak, a későbbiekben kifejtett háztáji gazdálkodót nem.

Végül az említett jogszabály – több, nem vállalkozási jellegű tevékenység felsorolása után – az általános jövedelemadó alanyaként határozza meg azokat a természetes személyeket, akiknek egyéb önálló vállalkozásból jövedelmük van. A jogszabály ezen az egy ponton említi a „vállalkozás” kifejezést.

Itt kell megemlíteni a szocialista időszak szempontjából korai vállalkozási formát, a gebin intézményét. A gebines magánbérletként kötött szerződést az állami vállalattal vendéglők, boltok üzemeltetésére. A gebines az állami vállalat alkalmazottja volt, azonban a bérbe vett egység a gebines döntései alapján működött minden szempontból. A gebines a bérlet időtartama alatt a bevétel, illetve a nyereség szerződés szerinti részét be kellett fizessen a vállalatnak. *„A gebin volt talán az első olyan intézményi újítás, ami a genetikai kód, azaz a tulajdonviszonyok változtatása nélkül, a szocialista szektoron belül tette lehetővé a magánvállalkozást.”*⁶ Ez a működési forma kombinált alkalmazotti-vállalkozási rendszer volt. A négy megjelölt vállalkozás-kritérium közül azonban a harmadiknak nem felelt meg, mert a vállalkozás nem saját név alatt, hanem az állami vállalat neve alatt működött. Ezért a gebines álláspontom szerint nem tekinthető teljes értékű vállalkozónak, azonban mindenképpen érdemes velük

⁵ Marxista fogalomlexikon, <http://marxista.gportal.hu/gindex.php?pg=18174719>; letöltve 2013. 11.03.

⁶ LAKI Mihály: 1998. 5.

foglalkozni, mert egyéb vonatkozásokban magukon hordozzák a vállalkozások jellemző ismérveit.

Különösen 1968 után más ágazatokban is voltak kísérletek a magánérdekeltség révén gazdasági előnyöket elérni. „*A magyar reform jellemző vonása, hogy olyan vegyes formákkal kísérletezik, amelyek az állami tulajdont magántevékenységgel vagy magántulajdonnal kombinálják.*”⁷

A termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságai is részben kvázi vállalkozásoknak tekinthetők, de a gebinesekhez hasonlóan ők sem teljes értékű vállalkozók. Ezen megállapítás kimondásához meg kell vizsgálni a háztáji gazdasági feltétel-rendszerét és működési hátterét. Donáth szerint a „*háztáji gazdálkodás folytatásának is előfeltétele a szövetkezeti tagság*”, továbbá „*az is, hogy a tag meghatározott mennyiségű munkát végezzen a közös gazdaságban.*”⁸ Donáth Ferenc szerint a háztáji gazdaság „*mindenekelőtt természetbeni juttatás, a munkadíj természetbeni része.*”⁹ Egy másik vélemény azonban ellentmond Donáth Ferenc állításának: „*Donáth Ferenc nem vette észre – vagy nem akarta észrevenni – a háztájiban rejlő másik lehetőséget, azt, hogy a föld itt nem elsősorban munkadíj volt, hanem termelési tényező, ami munkával és tőkével kombinálva a magánvállalkozás része lehetett.*”¹⁰ Véleményem szerint mindkét állításban van igazság. A háztáji gazdaságok rendszerének egyik funkciója az ipari és a mezőgazdasági jövedelmek közötti különbségek csökkentése. Ebből a szempontból igaza van Donáthnak. Azonban a háztáji gazdaságok léte jelentős vállalkozási lehetőségeket és tapasztalatokat hozott nagyon sok embernek, hiszen saját kockázatukra végeztek üzletszerű gazdasági tevékenységet, és ez a tevékenység nyereségérdekelte volt. Azonban, mint említettem, ez nem teljes értékű vállalkozói jogviszony, mert nem saját név alatt történt az értékesítés, hanem a termelőszövetkezet neve alatt. Másrészt azért sem volt értelmezhető a függetlenség, a vállalkozási személyes szabadság, mert kötelező volt tsz-tagnak lenni, és ott munkát végezni, tehát a tsz-tagság volt a főállás, míg a háztáji a főálláshoz kapcsolódó melléktevékenység. Jómagam is 25 évig mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag voltam, ebből 19 évig főállásban. Ezen időszak alatt folyamatosan én is háztáji termelést is folytattam, és személyesen tapasztaltam meg a vállalkozói döntéseim következményeit, pozitív, negatív következményeket egyaránt. Ezek a tapasztalatok is hozzájárultak a későbbi valódi (nem mezőgazdasági) vállalkozói tevékenységem eredményességéhez.

A korábbi időszakok vállalkozói fogalom-vizsgálata során nem talákoztam olyan kategóriákkal, amelyek ennyire megközelítik a valódi vállalkozói ismérveket, de mégsem elégítenek ki minden kritériumot. A magyarországi gebines-rendszer és a háztáji gazdaságok rendszerének a korábban leírtak szerinti ismérvei szükségessé teszik egy új fogalom bevezetését, amely, úgy tűnik, a szocialista rendszerben fordul elő több

⁷ Kornai János: 1989. 229.

⁸ Donáth Ferenc: 1977. 122.

⁹ Uo.

¹⁰ LAKI Mihály: 1998. 5.

formájában is. Ezt korlátozott vállalkozói jogalanyiságnak neveztem el. A korlátozott vállalkozói jogalanyiség nem teljesen azonos a polgári jogi jogalanyiséggal. Köztudomásúan a polgári jogi jogalanyiség azt jelenti, hogy valaki jogok és kötelezettségek alanya lehet. Vállalkozói szempontból a korlátozott jogalanyiséget úgy értem, hogy a gebinesek és a háztáji gazdálkodók is korlátozottan szerezhettek jogokat, például az általuk működtetett kvázi vállalkozásokban általában nem lehettek tulajdonosok, nem értékesíthettek kifelé saját nevükben, ezért és a fentebb leírtak miatt is a vállalkozói személyes szabadságuk korlátozva volt, míg a többi vállalkozói ismérvnek megfeleleltek.

A nyolcvanas években újabb lehetőségek nyíltak meg, illetve régi lehetőségek éledtek fel a vállalkozó kedvű személyek előtt. *„A gazdasági nehézségek, a lassuló gazdasági növekedés, a csökkenő beruházások kényszerítő hatására 1980-1982-ben újból piaci reformokkal kísérletezett a magyar gazdasági és politikai vezetés. Feléledt az állami kisüzletek és a kis vendéglátó-ipari egységek szerződéses és magánbérleti rendszere is.”*¹¹ Ez utóbbi rendszer ugyanazt a tevékenységi kört érintette, mint a gebines rendszer, de itt már nem volt feltétel az állami vállalat alkalmazottjának lenni. Ezeknél a vállalkozási formáknál, bár a tulajdonviszonyokban még nem történt jelentős változás, a bérleti jogviszonyon keresztül megvalósul a vállalkozói tevékenység saját név alatti végzésének, illetve a vállalkozói személyes, vállalkozást érintő döntési jogának kritériuma. Ezért ezen utóbbiak már teljes értékű vállalkozási formáknak tekinthetők.

Szintén a nyolcvanas évek kedvelt vállalkozási formái a gazdasági munkaközösségek, a vállalati gazdasági munkaközösségek, a kisszövetkezetek, az ipari és szolgáltató szövetkezeti szakcsoportok. Ezek a vállalkozási formák a magánvállalkozások szocializmusbeli legalizálásának újabb állomásai voltak, de a rendszerváltás utáni jogi és piacgazdasági átalakulás során hamar felváltották őket a piacgazdaságok nemzetközi szinten is bevált és kiforrott vállalkozási formái, mint az egyéni vállalkozói, gazdasági társasági vállalkozási forma. (Érdekes módon, bár jelentős jogi és gazdasági változásokkal, de a szövetkezeti vállalkozási forma a mai napig megmaradt.) Ennek ellenére elmondható, hogy minden szempontból megfelelnek a vállalkozói kritériumoknak.

Általában megállapítható, hogy a szocializmus időszaka alatt, bár a munkásosztályt uralkodó osztálynak tekintő marxista elmélet alapján a vállalkozói lehetőségek végig jelentősen korlátozottak voltak, ezek a korlátozások időben és jogi mélységben nem voltak egyenletesek. A többször idézett kiváló tanulmány ezt így fogalmazza meg: *„A magyarországi vállalkozások szocializmusbeli történetének érdekes eleme, hogy egyes vállalkozási formák elterjedtsége időről időre ugrásszerűen nőtt vagy csökkent (melléküzemek, vállalati gazdasági munkaközösségek, kisszövetkezetek stb.), mások feltűntek, majd eltűntek (részes művelés). Egy harmadik csoportba pedig azokat a*

¹¹ LAKI Mihály: 1998. 11.

vállalkozásokat sorolhatjuk, amelyek váltakozó számban, de az egész vizsgált időszakban előfordultak (magánkisipar, háztáji gazdaság, gebin és más szerződéses üzemeltetési formák).¹²

A szocializmus gazdasági joga Magyarországon

Ahogy a vállalkozó fogalma, ugyanúgy a gazdasági jog is folyamatos változáson ment keresztül szocializmus évtizedei alatt. Meg kívánom jegyezni, hogy a változás manapság is megfigyelhető, a folyamat azonban dinamikussá vált, és jelentősen felgyorsult.

A gazdasági jog elhatárolása szempontjából két fő korszak különböztethető meg: a klasszikus szocialista gazdasági jog (1948-1967) és a magyar gazdasági reform jogának (1967-1988) időszaka. A korszakok főbb jellemzőit Sárközy Tamás¹³ műve alapján sorolom fel:

Klasszikus szocialista gazdasági jog:

- az alapvető tulajdonforma az állami tulajdon;
- a gazdaság elsődleges vállalati formája az állami vállalat;
- ún. kiegészítő szocialista társadalmi tulajdonforma a szövetkezet;
- a magántulajdont az 1949-es alkotmány és az 1959-es Ptk. jelentősen korlátozta;
- a gazdaság irányítása alapvetően nem törvényekkel, hanem államigazgatási aktusokkal történt;
- a vállalatok közötti szerződéses kapcsolatok tervszerződéseken alapultak;

Magyar gazdasági reform joga:

- állami vállalatok önállóságának növelése;
- állami monopoltevékenységek köre folyamatosan és jelentősen lecsökkent;
- mezőgazdasági termelőszövetkezetek önállóságának növelése, a háztáji (félprivát) gazdaságok lehetővé tétele;
- 1967-től társulási jog kezdeti fejlődése (közös vállalat, egyesülés, közös vállalat nyugati vállalatokkal);
- kisvállalkozások intézményesítése 1979-től;
- tervszerződési rendszer megszüntetése 1977-ben;
- gazdasági érdekképviselet jogi szabályozása csíráinak megjelenése.

A tanulmány témája szempontjából kiemelt figyelmet érdemelnek a gazdasági jog vállalkozásokra, vállalatokra, szövetkezetekre vonatkozó részei. Az állami vállalat sajátossága a szocializmus korában, hogy ugyan jogi személy, de nincs saját tulajdona,

¹² LAKI Mihály: 1998. 5.

¹³ SÁRKÖZY Tamás: 2007. 54-59.

az általa működtetett vagyont csak kezeli. Ez a sajátosság a korszakban mindvégig fennmaradt. Az állami vállalatok önállósága ugyanakkor a reform intézkedéseinek hatására folyamatosan nőtt. A korábbi, klasszikus szocialista gazdasági jog időszakának egyik alappilléreiről, a tervszerződések rendszeréről Vékás Lajos már 1977-ben megállapítja, hogy „a tervszerződések lényegében idegen testet képeztek a Ptk.-ban”¹⁴.

A vállalatok vagyoni önállóságának biztosítása mellett az 1977. évi I. törvény eszköz-átcsoportosítási tilalmat mondott ki. Tovább növelte a vállalatok önállóságát az 1984. évi 22. tvr., amely az állami vállalatok 80 %-ának önkormányzó vállalattá alakítását írta elő. Ezeknél a vállalatoknál kialakult a vállalati öntulajdonlás.

A szövetkezetekre vonatkozó gazdasági jogi szabályozás is folyamatosan lazította a kötöttségeket. A szövetkezeti tulajdonforma a korábbi kiegészítő társadalmi tulajdonforma kategóriából az Alkotmány 1971-es módosításával az állami tulajdonnal egyenjogú tulajdonformává vált, legalábbis deklaráltnan, a valóságban nem mindig.

A magántulajdon az akkor hatályos Ptk. szerint jelentős korlátok közé volt szorítva, sokáig csak a fogyasztási javakra irányuló személyi tulajdont minősítették szocialista tulajdoni formának. A kiskereskedők és kisiparosok saját termelőeszközeire vonatkozó tulajdonát korlátozottan ismerték el. Ez a korszak vége felé kezdett oldódni, miután 1979-től folyamatosan lehetővé vált különféle kisvállalkozások létrehozása. Az igazi áttörést a magántulajdon elterjedésében a privatizáció hozott, melyről érdemes külön tanulmányt írni.

Felhasznált irodalom

DONÁTH Ferenc: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

FRANCSOVICS István: A vállalkozó fogalmának változása In: Jogi tanulmányok Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának III. konferenciája 2012. április 20. 1. kötet

KAPOSI Zoltán: A XX. század gazdaságtörténete II., 1945-1990, Dialog-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001.

KORNAI János: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és valóság. In: Kornai János: Régi és új ellentmondások és dilemmák. Magvető Kiadó, Budapest, 1989.

LAKI Mihály: Kisvállalkozás a szocializmus után, Közgazdasági Szemle Alapítvány, 1998.

Marxista fogalomlexikon, <http://marxista.gportal.hu/gindex.php?pg=18174719>, (letöltve 2013. 11.03.)

¹⁴ VÉKÁS Lajos: 1977. 106.

SÁRKÖZY Tamás: A szocializmus, a rendszerváltás és az újkapitalizmus gazdasági civiljoga 1945-2005., HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Bp. 2007.

SÁRKÖZY Tamás: Magyar gazdasági jog I. kötet, Gazdasági státuszjog, Bp. Aula kiadó 2007.

VÉKÁS Lajos: A szerződési rendszer fejlődésének csomópontjai, Bp. Akadémiai Kiadó 1977.

RÁCZ DÁNIEL

Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Simon Istán tanszékvezető egyetemi docens

A NEMZETKÖZI ADÓZÁS ÚJ KIHÍVÁSAI: A DIGITÁLIS GAZDASÁG

A nemzetközi adózás első számú szabályozási kihívása napjainkban az adóalap-erózió és a nyereségátcsoportosítás (*baseerosion and profit shifting, BEPS*) kérdése.¹ Ez a jelenség röviden azt az adótervezési gyakorlatot takarja, amellyel az adóalanyok (elsősorban a multinacionális vállalatok) a különböző adórendszerek eltérő szabályozásaiból adódó joghézagok és az adóegyezmények közötti eltérések kihasználására építve mesterségesen csökkentik az adóalapjukat, illetve a nyereségüket olyan kedvező adókulcsú államba csoportosítják át, ahol valójában nem folytatnak gazdasági tevékenységet.² Az adórendszerek közötti eltérések és az adóalanyok ezen gyakorlata, amellyel az adóköteles jövedelmet és az azt keletkeztető tevékenységet egymástól mesterségesen elválasztják, kettős nem-adóztatáshoz vagy nem megfelelő mértékű adóztatáshoz vezetnek, így globális szinten jelentős nagyságrendben maradnak adóztatlanjövendelmek. Ennek a komplex problémakörnek az egyik eleme, kapcsolódó problémája a digitális gazdaság által a nemzetközi adójog területén támasztott kihívások kérdése.

Digitális gazdaság – új üzleti modellek

Az elmúlt évtizedben soha nem látott mértékű technológiai fejlődés ment végbe a világban, amely számtalan új megoldást hozott az információtechnológia és a telekommunikáció területén. Értve ez alatt elsősorban a számítástechnikai és kommunikációs eszközök, valamint az internet fejlődését, amelyek lehetővé tették az elektronikus kereskedelem és a különféle elektronikus (digitális, digitalizált) szolgáltatások tömeges elterjedését szerte a világon. Az elektronikus kereskedelem révén ma már vásárlók milliói vesznek naponta árut az interneten keresztül, töltenek le különböző médiatartalmakat és alkalmazásokat, tárolják adataikat felhőalapú tárhelyeken. Ez a fejlődés a gazdaság új szegmensét teremtette meg, amelyet átfogóan *digitális gazdaságnak* nevezhetünk. Ebbe a körbe sorolhatók az elektronikus

¹ Lásd: OECD: *Addressing Base Erosion and Profit Shifting*, 2013, OECD Publishing (a továbbiakban: BEPS Jelentés); OECD: *Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting*, 2013, OECD Publishing (a továbbiakban: BEPS Akcióterv).

² BEPS Jelentés 5-7.; BEPS Akcióterv 10.; FÖLDES Gábor: 2007. 403-407.

kereskedelem legkülönbözőbb típusai, így az internetes vásárlás változatos formái, a webáruházak, az elektronikus könyv, zene, film vagy alkalmazások letöltése, az online hirdetések, az elektronikus fizetési szolgáltatások, a felhő alapú szolgáltatások, vagy éppen a 3D-nyomtatás.³

A digitális gazdaság körébe tartozó szolgáltatások közös jellemvonása, hogy azok tárgya jellemzően immateriális jószág, a szerződések a szolgáltató és a vásárlók mint távollévők között jönnek létre az interneten keresztül, valamint elektronikus úton zajlik a fizetés.⁴

Ez a fejlődés jelentősen átalakította a vállalkozások határon átnyúló tevékenységét. A hagyományos iparágakban, a hagyományos üzleti modellek szerint egy másik államban végzett vállalkozási tevékenység jellemzően szükségessé teszi a forrásországbeli fizikai jelenlétet, termelő tevékenység, marketing vagy disztribúciós tevékenység formájában. Emellett ezekhez a tevékenységekhez szükséges, hogy a vállalkozás a forrásországba szervezze a megfelelő erőforrásokat, többek között az alkalmazottakat és az infrastruktúrát. Lényeges körülmény, hogy a vállalkozások ezen tevékenységek útján – az adott tevékenység jellegéhez igazodó mértékben – számszerűsíthető, mérhető *értéket* hoznak létre a forrásországban. Az elektronikus kereskedelem fenti jellemzői azonban azt eredményezik a gyakorlatban, hogy egy külföldi illetőségű társaság úgy képes szolgáltatást nyújtani egy másik államban, hogy fizikailag nincs ott jelen. Más megközelítésben: az adóköteles nyereség (jövedelem) és az azt keletkeztető tevékenység földrajzilag elválíkat egymástól.⁵

Jóllehet, korábban is lehetséges volt egy másik államban terméket értékesíteni vagy szolgáltatást nyújtani fizikai jelenlét nélkül, a digitális gazdaságban létrejött üzleti modellek fejlődésével ez a tendencia tömegessé vált, egyúttal jelentős mértékűvé lett az a jövedelem globális szinten, amely a határon átnyúló elektronikus kereskedelemről származik.⁶ Az egyes államok egyre nagyobb figyelmet szentelnek a kérdésnek, hiszen alapvető érdekük, hogy az egyre növekvő elektronikus kereskedelmi tevékenységből származó jövedelmekhez kapcsolódóan adóztatási jogukat érvényesítsék, illetve az adóztatási jogok államok közötti elosztásának kérdését megfelelően rendezzék.⁷

³A digitális gazdaság részletes jellemzését lásd: OECD: *Public Discussion Draft – BEPS Action 1: Address the Tax Challenges of the Digital Economy*, 24 March 2014-14 April 2014 (a továbbiakban: a BEPS Vitaanyag) 61-90. pont.; továbbá lásd a francia kormány számára 2013 januárjában készült átfogó jelentést: *Task Force on Taxation of the Digital Economy – Report to the Minister for the Economy and Finance, the Minister for Industrial Recovery, the Minister Delegate for the Budget and the Minister Delegate for Small and Medium-Sized Enterprises, Innovation and the Digital Economy*, 2013, 61. (a továbbiakban: Francia Kormányjelentés); a felhőalapú szolgáltatásokról ld.: David SHAKOW: 2013, 2-5. (http://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/475).

⁴BEPS Vitaanyag, 91-106. pont.

⁵BEPS Vitaanyag 119. pont.

⁶Lásd: Francia Kormányjelentés.

⁷A világ legnagyobb IT vállalatai az USA-ban rendelkeznek illetőséggel, így a társasági adót ott fizetik meg, míg a tevékenységük nagy része az USA-n kívülre irányul. Amennyiben ezek az államok nem tudják adóztatni az ő piacukon elért nyereségeket, komoly aránytalanság keletkezik az államok közötti adóztatási jogok elosztásában. Ld. pl. Francia Kormányjelentés 61.

A forrásország adóztatási jogának hiányán felül sok esetben azzal a problémával is szembe kell nézni, hogy más adóelkerülési technikával a nyereség az illetőség szerinti államban sem adózik, vagyis kettős nem-adóztatási helyzet áll elő. Ez a helyzet komoly problémát jelent, hiszen ilyen esetben mindegyik érintett állam elesik az adóbevételről.

Kihívások a nemzetközi adójog szempontjából

A digitális gazdaságban működő vállalkozások működési modellje alapjaiban tér el attól a hagyományos üzleti működési modelltől, amelyre a nemzetközi adójog szabályait megalkották. Meg kell tehát vizsgálni, hogy a hatályos szabályok keretei között adható-e megfelelő válasz a digitális gazdaság által támasztott kihívásokra, és ha a válasz nemleges, milyen jellegű és mértékű változtatás szükséges.

Az OECD Modellegyezmény 7. cikke és az erre épülő kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmények rendelkezései alapján jelenleg a forrásország a külföldi illetőségű vállalkozásnak csak azt a nyereségét adóztathatja, amely a forrásországban létesült *telephelyének* tudható be.

A Modellegyezmény 5. cikke alapján telephely alatt *olyan állandó üzleti helyet (fixed place of business)* kell érteni, amelyen keresztül a vállalkozás az üzleti tevékenységét egészben vagy részben kifejti. Vagyis a Modellegyezmény alapján a telephely a *fizikai jelenlétre* épül. Az 5. cikk 2. bekezdésének példalózó felsorolása alapján telephelynek tekinthető többek között az üzletvezetés helye, az iroda, a gyártelep vagy a műhely, továbbá a bánya, az olaj- és földgázkút, illetve a természeti kincsek kiaknázására szolgáló más telep. Azt azonban, hogy pontosan mit jelent a *fix hely*, a Modellegyezmény nem határozza meg, így annak tartalmát a joggyakorlat, illetve a Kommentár szövegének rendszeres felülvizsgálata alakította ki. A Modellegyezmény kiterjeszti a telephely fogalmát olyan területre is, amely nem felel meg a *fix hely* meghatározásnak, ez pedig a *függő képviselő* intézménye (5. cikk 5. bekezdés). Független képviselő az a – természetes vagy jogi – személy, aki a vállalkozás képviselőjeként és annak nevében szerződéseket köt egy másik állam területén. Ezzel együtt a Modellegyezmény meghatározza azokat az eseteket is, amikor a *fix hely* nem minősül telephelynek. Ilyenek a kizárólag raktározás, beszerzés vagy szállítás célra használt telepek, illetve az információszerzésre, előkészítő vagy kiegészítő tevékenység céljára használt *fix helyek* (5. cikk 4. bekezdés).

A nemzetközi adózás jelenlegi rendszerében az egyes forrásországok adóztatási jogát a *fix hely* által meghatározott telephely mint kapcsolószabály (*nexus*) hozza létre. Ha a forrásországban a nyereséget szerző vállalkozás nem rendelkezik telephellyel, egyéb kapcsolószabály hiányában a forrásország nem tudja adóztatni azt a nyereséget, amelyet az ottani vásárlóknak történő értékesítés útján a külföldi illetőségű vállalkozás elér. A telephely-koncepció lényege a külföldi illetőségű vállalkozás és a forrásország

adóztatási joga közötti „*kapcsolat*” megteremtése.⁸ Ilyenformán a telephely tulajdonképpen egyfajta mértékként funkcionál, amelynek a célja, hogy meghatározza azt a küszöböt, amely alatt a forrásország nem adóztathatja az adott jövedelmet arra tekintettel, hogy a külföldi illetőségű vállalkozás kapcsolata a forrásország gazdaságával nem kellően szoros.⁹ A telephely mint kapcsolószabály alapvető funkciója tehát, hogy meghatározza, mely esetekben minősül egy külföldi illetőségű vállalkozás forrásországbeli tevékenysége elég „*jelentősnek*” ahhoz, hogy a forrásország az ott keletkezett nyereséget adóztathassa.

Három mögöttes célt szolgál mindezzel a telephely koncepciója.¹⁰ Elsőként azt a nemzetközi igazságossági alapelvet, hogy a forrásország számára biztosított adóztatási jog a külföldi befektetők által is használt infrastruktúra, illetve gazdasági környezet megteremtésének és fenntartásának egyfajta gazdasági ellentételezése. Másodszor a telephely-koncepció egyik célja, hogy biztosítsa a tőke importsemlegességet (*capital import neutrality*), vagyis a belföldi és a külföldi tőke azonos adójogi kezelését. Harmadrészt a telephely gyakorlati szempontból ésszerű minimum határt jelent, amely alatt – az adóztatási jog hiányából kifolyólag – a forrásország adójogszabályai nem alkalmazandók a vállalkozásra, amely komoly adminisztratív terhet vesz le mind a vállalkozásokról, mind az államokról.

Történetileg a telephely koncepciójának kialakulása egészen az 1920-as évekig nyúlik vissza, amikor felismerve a kettős adóztatásnak a globális és nemzeti gazdaságra gyakorolt negatív hatásait, a Népszövetség keretein belül kidolgozták a kettős adóztatás elkerülésére vonatkozó első modelljellegű javaslatokat.¹¹ Az 1927-ben nyilvánosságra hozott *Double Taxation and Tax Evasion Report* című népszövetségi jelentés már szövegszerű javaslatot tartalmazott a kettős adóztatás elkerülésére szolgáló kétoldalú egyezmények tartalmára (*Bilateral Convention for the Prevention of Double Taxation*)¹². A telephely mint a szerződő államok közötti adóztatási jogok elosztására hivatott kapcsolószabály koncepcióját ez a modellegyezmény vezette be, és a struktúra a lényegét tekintve azonos formában került át az OECD Modellegyezménybe.

Fontos látni a telephely-koncepció kialakulásának gazdaságtörténeti környezetét. A 19. század vége és a 20. század eleje, a második ipari forradalom időszaka, a gyors gazdasági növekedés, a közlekedés és a technika rohamos fejlődésének korszaka volt. Azonban a globális kereskedelem példa nélküli élénkülése mellett is a termelés alapvetően helyhez kötött, immobilis jellegű maradt. Egy másik államban történő jövedelemszerző tevékenység feltételezte, hogy a termelési eszközök, a döntéshozatal, a

⁸ Leonardo F.M. CASTRO: 2012. 129-130. (<http://engagedscholarship.csuohio.edu/gblr/vol2/iss2/3>)

⁹ Ekkehart REIMER: 2011. 11.

¹⁰ REIMER uo. 11-13.

¹¹ REIMER uo. 10-11.; Guglielmo MAISTO (szerk.): 2009. 209-216.

¹² DoubleTaxation and Tax Evasion Report, Report Presented by the General Meeting of Government Experts, League of Nations Doc. C.216.M.85 1927 II (1927), (<http://faculty.law.ubc.ca/brooks/treaties/models/league1927.pdf>.)

munkaerő, az üzlethelység fizikailag is jelen legyen abban az államban. A fizikai értelemben vett telephely valamely formája szükségszerű volt a forrásországban.

A technikai fejlődés támasztotta kihívásokra a joggyakorlatnak számos alkalommal választ kellett adnia, de a 20. század elején kialakult és az OECD, illetve az ENSZ modellegyezményeiben továbbélő, a fizikai jelenlétre épülő telephely-konceptió lényegében mind a mai napig megőrizte eredeti alapformáját.¹³ A telephely-konceptiót elsőként a rádiózáshoz (és később a televízióhoz) kapcsolódó adózási kérdések tették próbára, de ezekben az esetekben sikerült a telephely fogalmi keretei között választ adni.¹⁴ Hasonló kihívást jelentett a későbbiekben a csomagküldő módszerrel árusító cégek tevékenysége.¹⁵

A legradikálisabb technikai változást az internet megjelenése és ezzel az elektronikus kereskedelem tömeges elterjedése jelentette, amely kihívásra válaszul az OECD a Modellegyezmény 5. cikkének értelmezéséhez a Kommentárba iktatta a kifejezetten az elektronikus kereskedelemre vonatkozó pontokat (5. cikk 42.1-42.10 pontok).¹⁶ A beiktatott pontok az elektronikus kereskedelem technikai feltételeit szemügyre véve azt vizsgálják, miként értelmezhető a szerver és a weblap telephely szempontból. A 42.1 pont rámutat, hogy az adójogi megítélés szempontjából különbséget kell tenni a szerver és a weblap között. Amíg az előbbi fizikailag megjelenő eszköz, amely meghatározott helyen kerül felállításra, addig az utóbbi: adatok és szoftverek összességéként előálló immateriális eszköz, amelyet egy szerveren tárolnak. Ennek megfelelően a szerver a fizikai megjelenése és elhelyezése folytán alkalmas arra, hogy telephelyet keletkeztessen, a weblap ugyanakkor az immateriális jellegéből kifolyólag nem keletkeztet telephelyet. A megkülönböztetésnek gyakorlati szempontból azért van jelentősége, mert a weblap tárolására használt szerver tulajdonosa (az internetszolgáltató) általában eltér a weblapot üzemeltető vállalkozástól. A 42.4 pont a fix hely követelményéből kiindulva megerősíti, hogy a szerver is csak abban az esetben keletkeztet telephelyet, ha az valóban fix, vagyis egy adott fizikai helyen megfelelő időn keresztül, állandó jelleggel üzemel. Amennyiben a szervert egyik helyről a másikra mozgatják, már nem felel meg ennek a követelménynek. A szerver működtetéséhez szükséges személyzet jelenléte azonban nem feltétele a telephely létrejöttének, önmagában a számítógépes eszköz megalapozza a telephelyet. A szolgáltató és a weblap üzemeltetője között a weblap tárolására létrejött szerződés alapján a weblap üzemeltetőjének nem keletkezik rendelkezési joga a szerver felett, továbbá a weblap immateriális jellegéből adódóan a weblap üzemeltetője nem rendelkezik fizikai

¹³ Benjamin HOFFART: 2007. 112.

¹⁴ HOFFART, uo.110.

¹⁵ Lásd a National Bellas Hess ügyet: National Bellas Hess Inc. vs Department of Revenue of Ill., 386 U.S. 753. (1967); illetve a Quill Corp. vs North Dakota ügyet: Quill, Corp. vs North Dakota, 504 U.S. 298 (1992).

¹⁶ OECD Committee on Fiscal Affairs, Clarification on the Application of the Permanent Establishment Definition in E-Commerce: Changes to the Commentary on the Model Tax Convention Article 5, 2000. <http://www.oecd.org/dataoecd/46/32/1923380.pdf>

jelenléttel sem a szerver tárolási helyén. Ebből következően a weblap esetében nem állnak fenn a telephely létrejöttének feltételei.

Ugyanakkor a 42.7 pont szerint még akkor sem feltétlenül létesül telephely, ha a weblap üzemeltetője a szerver tulajdonosa is egyben. Amennyiben ugyanis a szerveren keresztül nyújtott elektronikus szolgáltatás csupán az 5. cikk 4. bekezdése szerinti előkészítő vagy kiegészítő jellegű tevékenységnek minősül, nem jön létre telephely. Ilyen tevékenységnek tekinthető például az ügyfelek és a vállalkozás közötti kommunikáció biztosítása, a reklámtevékenység, vagy az adatgyűjtés. Amennyiben azonban ezek a tevékenységek az adott vállalkozás tevékenységének lényegi elemét képezik, a szerver telephelynek minősül.

Jóllehet, az OECD a Kommentár fenti kiegészítésével kifejezett választ adott a digitális gazdaság által felmerült kérdések egy részére, ez a módosítás csak az 5. cikk értelmezéséhez ad eligazítást, a Modellegyezményben foglalt, a fizikai jelenlétre épülő telephely-koncepciót változatlanul hagyta abból kiindulva, hogy a telephely hagyományos fogalma ilyen módon is kellően rugalmasan képes reagálni a jövőbeli technikai kihívásokra. A jelenlegi szabályok alapján azonban az elektronikus kereskedelemben jellemző, a forrásországban történő értékesítést jelentő tevékenységek, mint például egy weblapról díj ellenében letölthető elektronikus könyv, nem elégítik ki a fix hely kritériumait, így jellemzően nem létesül telephely a forrásországban. Az adóztatási jogok elosztásának szempontjából a Kommentár elektronikus kereskedelemre vonatkozó 42.1-42.10 pontjaiban foglalt értelmezése nem hozott változást. Amennyiben a forrásország adóztatási jogának megteremtését tételezzük célként, megállapítható, hogy arra sem a Modellegyezmény jelenlegi telephely-koncepciója, sem annak Kommentár szerinti értelmezése nem ad kielégítő választ.

Lehetséges válaszok – új kapcsolószabály?

A fent ismertetett történeti előzményekből következően az államok közötti adóztatási jogok elosztása, a forrásország adóztatási joga a forrásország területén folytatott *értékteremtő tevékenységre (creation of value)* épül.¹⁷ Elvi alapjait tekintve a külföldi illetőségű vállalkozás és a forrásország közötti kapcsolat jelentős, kellően erős mivoltát a területén történő érték előállítás, létrehozatala alapozza meg.

A digitális gazdaság, az elektronikus kereskedelem lényegi jellemzőit tekintve leginkább abban tér el a hagyományos gazdaságtól, hogy az általa előállított, illetve eladott termék, szolgáltatás immateriális természetű (szellemi tulajdon tárgyai). Ez a jellemző megkérdőjelezi a jelenlegi rendszer alapját, az *értékteremtés helyének* koncepcióját.¹⁸ Elektronikus kereskedelmi tevékenységet folytató vállalkozások

¹⁷ HOFFART 2007. 110.

¹⁸ SHAKOW 2013. 27.

esetében igencsak problematikus annak pontos meghatározása, hogy pontosan hol és mi keletkezteti a nyereséget, és az üzleti láncolatban hol keletkezik az érték. Ilyen esetekben ugyanis maga az ötlet az immateriális jószág, illetve az ötlet, a megoldás üzleti értékesítése, fejlesztése jelenti az értéket.

Azoknál a vállalkozásoknál, ahol kifejezetten szellemi tulajdon hasznosítása jelenti a tevékenységet, alapvetően behatárolható a folyamat. Más a helyzet azonban a közösségi oldalak (mint például a Facebook), az ingyenes levelezőrendszerek, tárhelyek esetében, ahol a vállalkozás bevételei a hirdetésekéből származnak, ugyanis maga a szolgáltatás a felhasználók számára ingyenes. Ezekben az esetekben a gazdasági értelemben vett hozzáadott értéket a felhasználók által önkéntesen szolgáltatott és a vállalkozás által feldolgozott adatok tömege jelenti. Ilyen formán ezeknek az üzleti modelleknek a felhasználók „ingyenes munkája” jelenti az alapját.¹⁹

A forrásországok azon igénye, hogy a területükön keletkezett nyereséget adóztassák, a szuverenitásukból eredő igénynek tekinthető, így lényegében analóg például a területükön lévő természeti erőforrásokra vonatkozó igénnyel.²⁰ Gazdasági értelemben a forrásországnak a területén keletkezett jövedelmekre vonatkozó adóztatási jogát az a korábban már említett jogos gazdasági elvárás is megalapozza, hogy azok a külföldi illetőségű vállalkozások, amelyek forrásországbeli tevékenysége elér egy bizonyos szintet, járuljanak hozzá a forrásország azon kiadásaihoz, amelyekkel megteremtették az ő jövedelemszerzésük infrastrukturális feltételeit. Azok a szolgáltatások ugyanis (pl. utak, vasúthálózat, oktatási rendszer, rendvédelem stb.), amelyeket a forrásország a saját közkiadásai révén biztosít, nagyban hozzájárulnak a külföldi illetőségű vállalkozások jövedelemszerzéséhez a forrásország területén: egyfelől a szükséges infrastruktúra biztosításával, másfelől a piac, a fogyasztás, a fizetőképes kereslet megteremtése révén.²¹

Ezeket szem előtt tartva eljuthatunk arra a következtetésre, hogy a jelenlegi nexus-rendszer átalakításának elvi kiindulópontját az értékteremtés koncepciójáról a *fogyasztás helyének* koncepciója felé való elmozdulás jelentheti.²² Vagyis az adóztatási jogok elosztásának a gazdasági racionalitást előtérbe helyező szemléletét kell alapul venni, amely a fizikai jelenlét helyett a *gazdasági jelenlétet* tekinti a nexus alapjának. Az elektronikus kereskedelemben a forrásországbeli gazdasági jelenlét a területén történő értékesítést, a fogyasztást jelenti.

Az OECD 2014. márciusban nyilvánosságra hozta a BEPS Action Plan folyományaként a digitális gazdaságról szóló vitaanyagát.²³ Ebben az OECD

¹⁹ Francia Kormányjelentés, 49-61.

²⁰ Michael J. GRAETZ: 2001. 298.

http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2617&context=fss_papers

²¹ GRAETZ, uo. 298-299.; HOFFART 2007. 114.

²² SHAKOW 2013. 27-28.; HOFFART uo. 112-113.

²³ BEPS Vitaanyag.

összegyűjtötte azokat a lehetséges forгатókönyveket, amelyek alapján a nemzetközi adójog választ tud adni a digitális gazdaság támasztotta kihívásokra.

Az OECD egyik lehetséges opcióként egy új kapcsolószabály megalkotását vázolta fel, amely lehetőséget teremt a forrásországban tényleges fizikai jelenléttel nem rendelkező, digitális gazdaságban tevékenykedő társaságok nyereségének a forrásország általi adóztatására.²⁴ Az OECD a Modellegyezmény módosítása útján a „*jelentős digitális jelenlét*” mint új kapcsolószabály bevezetésének lehetőségét veti fel, amely kiegészítené a jelenlegi telephely-konceptiót. Ennek lényege, hogy a „*jellemzően digitalizált tevékenységet*” folytató vállalkozások jelentős digitális jelenléttel rendelkeznek egy adott (nem illetőségük szerinti) államban, amennyiben például a vásárlóikkal kötött szerződések meghatározó számban távollévők között, elektronikus úton jönnek létre, a megvásárolt digitális javakat széles körben használják az adott államban illetőséggel rendelkező vásárlók, vagy jelentős nagyságú bevételt szereznek a vállalkozások az adott államban illetőséggel rendelkező vásárlók fizetéseiből. Az, hogy ki tekinthető jellemzően digitalizált tevékenységet folytató vállalkozásnak, olyan fogalmi jellemzőkkel határozható meg, mint például, hogy a vállalkozás főtevékenysége digitális javak előállítására, a vállalkozás bevételeinek meghatározó része ezek szolgáltatásából származik, a vállalkozás nem rendelkezik fizikai jelenléttel a forrásországban, stb.

Látható, hogy ez a javaslat koncepcionális szinten a fizikai jelenlét helyett a *gazdasági jelenléte*t helyezi előtérbe, és a hagyományos értékteremtés helye mint nexust megalapozó tényező felől a *fogyasztás helye* irányába mozdul el. A forrásország adóztatási jogának megteremtése felé tett fontos lépés lenne ennek implementálása a Modellegyezmény szövegébe. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a BEPS Vitaanyag szövegezése igen nagy fogalmi bizonytalanságot eredményezne a jogalkalmazás számára, mivel mind a „*jellemzően digitalizált tevékenység*”, mind a „*jelentős digitális jelenlét*” definíciójának meghatározása komoly nehézségeket jelent. A kellően egzakt és jogbizonytalanságot nem okozó meghatározásnak világosan meg kellene határozni egy sor további fogalmat is, mint például mit jelent a *digitális jóság*, a *széles körben használt termék*, a *jelentős nagyságú bevétel* és így tovább. A definíciós nehézségek főként az érintett forrásországbeli piac meghatározásához kötődnek.

A fenti javaslat alternatívájaként mutatja be a BEPS Vitaanyag a korántsem új javaslatként megfogalmazódott „*virtuális telephely*” fogalmának bevezetését.²⁵ Erre vonatkozóan több lehetséges megoldást is felvázoltak, elsőként az úgynevezett „*virtuális fix üzleti hely*” fogalmát, amelynek lényege, hogy a szerveren tárolt weblapok telephely státusát automatikusan elismernék, amennyiben a vállalkozás az üzleti tevékenységét azon keresztül folytatja. A virtuális telephely másik lehetséges megoldása lehetne a „*virtuális függő ügynök*” koncepciója, amely a függő ügynök jelenlegi definíciójának kiterjesztését célozza olyan módon, hogy abba beletartozzanak az

²⁴ BEPS Vitaanyag, 212-216. pont.

²⁵ BEPS Vitaanyag, 217. pont.

elektronikusan kötött szerződések, és ilyen módon telephely jöjjön létre. Ezen javaslatokkal kapcsolatban is számos kérdés merül fel, hiszen a weblap telephellyé minősítése azt feltételezi, hogy a forrásország meghatározza, hogy az ő területén csak a meghatározott oldalról lehet szolgáltatást nyújtani. Ellenkező esetben ismét a forrásország fogyasztói oldalának definíciós nehézségeibe ütközünk.

Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy a telephely fogalmának fentiek szerinti bővítése mellett is marad egy további körülmény, amely jelentősen árnyalná a forrásország adóztatási jogát, ez pedig a telephelynek betudható nyereség meghatározása.²⁶ A Modellegyezmény 7. cikk 2. bekezdése szerint a nyereség meghatározása szempontjából a telephelyet úgy kell tekinteni, mintha önálló entitás lenne. Mindkét szerződő államban azt a nyereséget kell a telephelynek betudni, amelyet akkor érhetne el, ha elkülönült és független vállalkozásként azonos vagy hasonló tevékenységet végezne azonos vagy hasonló feltételek mellett, figyelembe véve a vállalkozás által ellátott funkciók, a használt eszközök és a vállalt kockázatok megoszlását a telephely és a vállalkozás többi része között.²⁷ A traszferár-szabályok alkalmazása ezen a területen további nehézségeket jelent a gyakorlatban.²⁸

A BEPS Vitaanyag harmadik fő opciója a forrásadó bevezetése.²⁹ Ennek gondolata szintén megjelent már korábban a szakirodalomban.³⁰ A forrásadó lényege, hogy a forrásországban illetőséggel rendelkező vásárlók elektronikus szolgáltatás vásárlásához kapcsolódó fizetéseiből közvetlenül levonnák az adót. Ez a megoldás technikai értelemben is a fogyasztás oldalára teszi át a hangsúlyt. Gyakorlati szempontból logikus lehet a modell, hiszen az elektronikus kereskedelemben a fizetések elektronikus fizetés útján zajlanak, vagyis bankkártyás vagy elektronikus banki átutalási megbízással. Ilyen módon a fizetési műveletet lebonyolító pénzügyi intézmény közvetlenül le tudja vonni az adót. Kérdés viszont, hogy miként azonosítható, hogy az adott tranzakció során adóköteles jövedelmet utal a vásárló. Ehhez kapcsolódóan pedig ugyanazokat a definíciós nehézségeket kell áthidalni, amelyek a digitális jelenlét esetében felmerülnek.

A fenti javaslatokkal szemben felhozható tartalmi kritikákon túl fontos látni, hogy számos eljárási kérdést is felvet a koncepcióváltás jogi megvalósítása. A javaslatokkal szembeni egyik legfőbb elvárás az lenne, hogy a megvalósításuk ne rójon indokolatlanul nagy terhet az egyes állami adóhatóságokra és a piaci szereplőkre. A várható állami bevételek és a beszedésükhöz szükséges kiadások rendszerében, valamint a piaci szereplők korlátozásában meg kell találni a megfelelő egyensúlyt ahhoz, hogy az eredeti jogpolitikai célt elérjék az államok. Vagyis az adóztatási jogok igazságosabb, fairebb elosztása nem járhat sem a nemzeti gazdaságok, sem a globális gazdasági növekedés visszafogásával. Kérdéses ugyanakkor, hogy ennek a követelménynek meg

²⁶ CASTRO 2012. 143-146.; HOFFART 2007. 117.

²⁷ SIMON István: 2012. 527-528.

²⁸ 2010 Report on the Attribution of Profit to Permanent Establishment. OECD, 2010. július 22.

²⁹ BEPS Vitaanyag, 218. pont.

³⁰ HOFFART 2007. 114.; Richard L. DOERNBERG: 1998. 1022.

tud-e felelni egy olyan módosítás, amely esetlegesen a vállalkozások adóhatósági regisztrációját, az illetőséggel rendelkező vásárlók fizetéseinek regisztrációját teszi szükségessé, vagy éppen a pénzügyi intézményekre ró további kötelezettségeket a forrásadó levonása miatt.

A digitális gazdaság támasztotta kihívásokra a nemzetközi adójog területén közös választ kell adnia az államoknak a modellegyezmények (és itt természetesen nem csak az OECD Modellegyezményre gondolunk) módosításával. Az egyoldalú jogalkotási megoldások ugyanis nem vezethetnek eredményre olyan gazdasági modell esetében, amelynek a legfőbb jellemzője a határokon átívelő, multinacionális jelleg. Bár minden felvázolt megoldási javaslat kisebb-nagyobb hibában szenved, és a gazdasági szereplők részéről komoly ellenállás érződik³¹, úgy gondolom, hogy az ismertett jogtechnikai megoldások valamelyikének felvállalásával át kell törni a jelenlegi telephely koncepciót és a mögötte felépült hagyományos érvrendszert az értékteremtés helyével kapcsolatban, és meg kell nyitni az utat a forrásországok adóztatási joga előtt.

Bárhogyan is alakul, a jogtudomány szempontjából különösen fontos és talán modellértékű ez a vita: arról szól ugyanis, hogy a jogalkotás, a jogpolitika milyen választ talál a technikai fejlődés által a jogrendszerrel szemben intézett kihívásokra.

Felhasznált irodalom

CASTRO, Leonardo F.M.: Problems Involving Permanent Establishments: Overview of Relevant Issues in Today's International Economy. *Global Business Law Review*. Vol. 2. 2012. (<http://engagedscholarship.csuohio.edu/gblr/vol2/iss2/3>)

DoubleTaxation and Tax Evasion Report. Report Presented by the General Meeting of Government Experts, League of Nations Doc. C.216.M.85, 1927.

FÖLDES Gábor: Az adótan és az adójog általános része. In: Pénzügyi jog I. (szerk.: SIMON István), Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

HOFFART, Benjamin: Permanent Establishment in the Digital Age: Improving and Stimulating Debate Through an Access to Markets Proxy Approach. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, 6, 2007.

GRAETZ, Michael J.: The David R. Tillinghast Lecture: Taxing International Income: Inadequate Principles, Outdated Concepts, and Unsatisfactory Policies. *Tax Law Review*, 54, 2001. (http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2617&context=fss_papers)

³¹Comments Received on Public Discussion Draft. BEPS Action 1: Address the Tax Challenges of the Digital Economy. OECD, 2014. április 16.

MAISTO, Guglielmo (szerk.): Residence of Companies under Tax Treaties and EC Law. *EC and International Tax Law Series* – Volume 5. 2009, IBFD.

OECD: *Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting*, 2013, OECD Publishing.

OECD: *Addressing Base Erosion and Profit Shifting*, 2013, OECD Publishing.

OECD Committee on Fiscal Affairs, Clarification on the Application of the Permanent Establishment Definition in E-Commerce: Changes to the Commentary on the Model Tax Convention Article 5, 2000.

OECD: *Public Discussion Draft – BEPS Action 1: Address the Tax Challenges of the Digital Economy*, 24 March 2014 - 14 April 2014. július 14.

REIMER, Ekkehart: Permanent Establishment in the Model Tax Convention. In: *Permanent Establishments: a Domestic Taxation, Bilateral Tax Treaty and OECD Perspective* (szerk.: Ekkehart Reimer, Stefan Schmid, Nathalie Urban), Kluwer International 2011.

Report to the Minister for the Economy and Finance, the Minister for Industrial Recovery, the Minister Delegate for the Budget and the Minister Delegate for Small and Medium-Sized Enterprises, Innovation and the Digital Economy, 2013 (Task Force on Taxation of the Digital Economy).

SHAKOW, David: The Taxation of Cloud Computing and Digital Content. *Faculty Scholarship Paper 475*, 2013. http://scholarship.law.upenn.edu/faculty_scholarship/475

SIMON István: Nemzetközi adójog. In: *Pénzügyi jog II.* (szerk.: Simon István) Osiris Kiadó, Budapest, 2012.

SZATMÁRI ZSOLT

Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Simon István tanszékvezető egyetemi docens

AZ IMMATERIÁLIS JAVAK NEMZETKÖZI ADÓZÁSÁNAK KÉRDÉSEI

1. Általános problémafelvetés

1. A modernkori gazdaságban a termékek fogyasztása mellett egyre nagyobb szerepet kap a különféle szolgáltatások fogyasztása. A modern fogyasztási szokásokat már nem feltétlenül csak a funkcionalitás határozza meg, illetve egy fogyasztási cikk értékét gyakran nem kvantifikálható tényezők befolyásolják. A fogyasztók jelentős hányada márkajelzés, vagy akár divat alapján választja ki az általa megvásárolt terméket vagy szolgáltatást.¹

Az immateriális javak a fentiekből is következően meghatározó részét képezik a modern gazdaságnak. Az immateriális javak megjelennek a gyártási folyamatokban (pl. szabadalmak), megjelennek magukban álló fogyasztási javakként (pl. szerzői művek), betöltenek értéket növelő funkciót (pl. márka), vagy komplex gazdasági/gazdálkodási megoldások (pl. know-how) formájában is jelentkezhetnek.² Éppen ez a sokrétűségük okozza az egyik központi problémát az adóztatás területén is, hiszen nehéz meghatározni, hogy adóztatási szempontból mi tekinthető immateriális jószágnak.

2. Az immateriális javak adóztatása egyaránt megvalósulhat a közvetlen (elsősorban a társasági adózásban), illetve a közvetett adók révén.

3. A nemzetközi adóztatás alapvető kérdése az, hogy melyik országot illeti meg az adóztatás joga.³ Ez azért fontos kérdés, mivel a kettős adóztatás (vagy akár a többszöri adóztatás) a határon átnyúló ügyletek jövedelmezőségét erőteljesen rontja, ezzel a modern gazdaság alapvetésének számító szabad versenyt hátráltatja.

A jövedelemadó terén a kettős adóztatás az adóalany szintjén valósul meg, azaz egy adózó jövedelmét két különböző állam is adóztatni kívánja egy adóidőszakban. Határon átnyúló ügyletekkel kapcsolatban így jövedelemadózási szempontból két ország adóztatási joga merülhet fel: az egyik az adózó illetősége szerinti állam, másrésről pedig a forrásország, azaz ahonnan a jövedelem származik. Az illetőség szerinti adózás

¹ B. Joseph PINE II and James H. GILMORE: 1998. 97-105.

² Verna ALLEE: 2008. 5-24.

³ John K. SWEET: 1998. 1953-1955.

elsősorban a tőkekihelyező, fejlett országok érdeke, míg a forrásadózás inkább a tőkebevonó, fejlődő országok érdeke.

A közvetett adók területén a kettős adóztatás a jövedelemadóktól különböző módon jelentkezik. A jövedelemadókat minden állam maga határozza meg, ezzel kapcsolatban teljes autonómiával rendelkeznek, a kettős adóztatás elkerülése pedig bilaterális egyezményekkel történik. A közvetett adók terén a hozzáadott érték adó („héta”) rendszerét az Európai Unióban a Héta Irányelv harmonizálja, kötelezően átültetendő szabályok meghatározásával.⁴ Ennek megfelelően a tagállamok héa szabályai nagyban harmonizáltak egymással, a kettős adóztatást így nem kell külön tiltani, az a rendszer logikájából, illetve a héa rendszer alapelvét képező adósemlegesség elvéből következik.⁵ A Héta Irányelv meghatározza az egyes ügylettípusokkal kapcsolatban a teljesítés helyét, azaz azt a tagállamot, melynek nemzeti héa szabályait az adott ügyletre alkalmazni kell. Így héa szempontból annak meghatározása az elsődleges, hogy az adott ügylet milyen kategóriába sorolható, így melyik teljesítési hely szabályt kell rá alkalmazni.

Egy megfelelően kidolgozott hozzáadott érték adó választ jelenthet a forrásországok azon problémájára, hogy az immateriális jogok fogyasztásából keletkező bevételt valamilyen módon megadóztathassák. A Héta irányelv szerint az immateriális javakhoz kötődő ügyletek a szolgáltatás nyújtás körébe tartoznak.⁶ A szolgáltatások közül ki kell emelni az elektronikus úton nyújtott szolgáltatásokat, melyek esetében fizikális jelenlét nélkül vagy minimális fizikális jelenléttel (pl. szerver) a szolgáltatás nyújtója hatalmas nemzetközi piacokat tud lefedni.

4. Az immateriális javak nemzetközi adóztatása az utóbbi években azért került a figyelem középpontjába, mivel a modern társadalmak egyre nagyobb jelentőséget és értéket tulajdonítanak az emberi kreativitásnak. A számítógépek és okostelefonok elterjedésével komoly piaca alakult ki a különféle programoknak, illetve appoknak, az ezekhez kapcsolódó sajátos marketing megoldásoknak (pl. webmesterek) és számos speciális tudás alapú megoldásnak (ld. Google kontra Oracle az Android rendszerek programozásához felhasznált Java technológiák).

Az immateriális javak számos sajátos vonással rendelkeznek. Egyrésztől gyakran nehéz egymástól elhatárolni azt, hogy éppen egy immateriális jószág használatba adásáról vagy egy szolgáltatás nyújtásáról lehet beszélni. Például a szoftvereket hagyományosan egy szoftver licen szerződés alapján adják át a felhasználónak. A sávzélesség növekedésével azonban olyan technikai megoldás is elérhetővé vált, hogy

⁴ A Tanács 2006/112/EK irányelvének 401. cikke értelmében a tagállamok nem jogosultak – néhány, az irányelvben meghatározott kivételtől eltekintve –, a hozzáadott érték adó mellett más forgalmi adót bevezetni. Ezzel a kérdéssel foglalkozott egyebek mellett az Európai Unió Bírósága a C-290/05. és C-333/05. sz. egyesített ügyekben hozott ítéletében

⁵ Az adósemlegesség elve az Európai Unió Bíróságának esetjogában kidolgozott alapelv, ami a hozzáadott érték adó rendszerében valósítja meg az egyenlő bánásmód elvét (lásd. pl. C-174/08. sz. ügy).

⁶ A Tanács 2006/112/EK irányelvének 25. cikke

a szoftverhez történő hozzáférést egy távoli asztal kapcsolattal valósítsák meg, így nem szükséges a szoftvert licencbe adni (SaaS – software as a service).

Másrészről fontos kérdés, hogy melyik állam jogosult az immateriális jószágból befolyt jövedelem adóztatására. A fejlett országok érdeke egyértelműen az, hogy az országuk adózója által kifejlesztett immateriális jószág haszna az immateriális jószág tulajdonosának illetősége szerint adózzon. Azon országok viszont, amelyek főleg fogyasztói az immateriális jószágoknak (akár lakossági szinten, akár a beruházások szintjén) szintén szeretnék valamilyen mértékben részesülni a nyereségből, hiszen az az állampolgárai, illetve gazdálkodói által fizetett díjakból keletkezik.

5. Sok esetben a multinacionális cégek megpróbálják kihasználni a különböző államok adórendszerei közötti különbséget, ezért jövedelmüket alacsony adókulcsú országokba igyekeznek telepíteni. Ez az immateriális jogok vonatkozásában relatív egyszerűen megvalósítható, hiszen nem szükséges gyárat, nagyszámú munkavállalót vagy eszközöket egyik országból a másikba fizikálisan áthelyezni, elegendő szerződéssel az immateriális jószágot az alacsony adókulcsú országban létrehozott cégcsoport céghez áthelyezni. A jövedelemadók terén a cégcsoporton belüli ügyletek esetében az adójogszabályokban meghatározott általános elv, hogy a cégcsoporthoz tartozó cégek között alkalmazott árak ne térjenek el a független felek között alkalmazott szokásos piaci ártól. Ennek jelentősége abban áll, hogy az immateriális jószágot elméletileg nem lehetne piaci ár alatt átadni az alacsony adókulcsú országban működő cégcsoport tagnak, illetve aztán az sem adhatja vissza az immateriális jószág használati jogát a szokásos piaci ártól eltérő (jellemzően magasabb) értéken a magasabb adókulcsú országban működő társaságoknak. A szokásos piaci ár hagyományos meghatározási módja, hogy ugyanolyan vagy hasonló ügyletet független felek milyen értéken valósítanának meg. Az immateriális javak vonatkozásában azonban nehéz vagy akár lehetetlen meghatározni egy reprezentatív mintát, mivel az immateriális javak éppen egyediségükből nyerik értéküket. Ezért kérdésként merül fel, milyen alternatív módokon lehet a szokásos piaci ár követelményét megvalósítani az immateriális jószágok esetében.

2. A transzferárazás sajátos kérdései az immateriális javak körében

1. A transzferárazás speciális problémakör, ami a kapcsolt vállalkozások közötti ügyletek esetében hivatott a – jogszabályokban követelményként meghatározott – szokásos piaci árat biztosítani. A nemzetközi gazdaságot a határokon átnyúló cégcsoportok határozzák meg, így a nemzetközi ügyletek jelentős része zajlik kapcsolt vállalkozások között.⁷ Cégcsoporton belül lehetőség adódna a társasági adóalap olyan

⁷ Bizonyos kutatások 2007-ben a cégcsoporton belüli ügyletek arányát az összes globális szinten kötött ügylet 35%-ban határozták meg. Ld. Paweł FOLFAS M.Sc.: 2009 <http://www.etsg.org/ETSG2009/papers/fofhas.pdf>

módon történő befolyásolására, hogy a cégcsoporton belüli társaságok az egymás közötti ügyletek esetében a szokásos piaci árnál magasabb vagy alacsonyabb árakat érvényesítenek.⁸ Ezáltal lehetőség adódna arra, hogy cégcsoporton belül az adóalapot (üzleti profitot) egy magas adókulcsú államból alacsony adókulcsúbaallokálják, majd például osztalék formájában juttassák vissza a magas adókulcsú államba. Ilyen profitallokáció történhet magas beszállítói árakkal, management díjakkal stb.

2. Az OECD alapvetően öt különböző módszert határoz meg a szokásos piaci ár meghatározására.⁹ A leginkább tradicionális módszer ezek közül az összehasonlító árak módszere (*comparable uncontrolled price method*, CUP), ami a független felek között az összehasonlítható termék vagy szolgáltatás értékesítésekor a gazdaságilag összehasonlítható piacon alkalmazott árat kívánja azonosítani. Az OECD Irányelve a CUP módszeren kívül még a viszonteladási árak módszerét (*resale price method*), valamint a költség és jövedelem módszert (*cost plus method*) határozza meg tradicionális módszerekként. E három tradicionális módszer mellett az OECD Irányelve a haszonmegosztási módszert (*profit split method*) és az üzleti nettó hasznon módszert (*transaction net margin method*) is említi mint az üzleti profiton alapuló módszereket. Az OECD Irányelv nem határoz meg kötelezően alkalmazandó módszert, jóllehet egyfajta hierarchiát felállít.¹⁰

A magyar Tao tv. – összhangban az OECD által kialakított transzferárazási szabályokkal – a 18. §-ban szabályozza a kapcsolt vállalkozások között alkalmazott árak módosítását. A vonatkozó rendelkezések értelmében, amennyiben a kapcsolt felek az egymás között alkalmazott árak esetében eltérnek a szokásos piaci ártól, akkor az eltérés irányától függően csökkentő vagy növelő tétellel módosítaniuk kell az adózás előtti eredményüket. A Tao tv. – az OECD Irányelvnek megfelelően – tartalmazza az ármeghatározás módszereit, azonban ezek között nem határoz meg kötelezően alkalmazandó sorrendiséget.

a) Az immateriális javak fogalmának meghatározása a transzferárazás területén

3. Az immateriális javakkal kapcsolatban az OECD Irányelve is elismeri, hogy azok számos olyan speciális vonással rendelkeznek, ami miatt adóztatásuk külön problémákat vet fel.¹¹ Az immateriális javak meghatározásáról is csupán egy példálódzó felsorolást tartalmaz az Irányelv, melyben hivatkozik az ipari felhasználású immateriális javakra (pl. szabadalmak vagy védjegyek), a szerzői (pl. szoftver, vers, dal, könyv)

⁸ OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2010. 18.

⁹ OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2010, II. Fejezet

¹⁰ OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2010, II. Fejezet 2.3. pont

¹¹ OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2010, VI. Fejezet 6.1. pont

alkotásokra, továbbá olyan szellemi tulajdonra, mint például a know-how vagy az üzleti titok. Az Irányelv azt is kiemeli, hogy ezen javak egy részének adott esetben nincs is könyv szerinti értéke (például amikor egy belső kutatás-fejlesztési tevékenység értékét költségként számolják el ahelyett, hogy azt a létrejövő immateriális jószágra ráaktiválnák), viszont jelentős kockázatok kapcsolódhatnak hozzá (például a környezet terheléséért viselendő felelősség).

4. Tekintettel arra, hogy az OECD Irányelv nem tartalmaz pontos definíciót az immateriális javakról, ez jogbizonytalanságot okozott mind az adózók, mind pedig az adóhatóságok szempontjából. Az OECD erre a helyzetre kívánt reagálni BEPS (base erosion and profit shifting) Akcióprogramjának 8. akciópontjában, amikor funkcionális meghatározást ajánlott alkalmazni a kapcsolt vállalkozások közötti ügyletekben. Eszerint immateriális jószágnak minősülne minden (i) nem tárgyi vagy pénzügyi jellegű eszköz, (ii) ami a gazdasági tevékenység érdekében birtokolható, és (iii) melynek átadása esetén független felek ellenértéket fizetnének.¹² Ez a funkcionális definíció rendkívül közel áll az IAS 38 számviteli ajánlás immateriális jószágokkal kapcsolatos ajánlásához,¹³ azonban az Ajánlás hangsúlyozza, hogy önmagában az nem tekinthető döntő szempontnak egy eszköz kategorizálása során, hogy azt számviteli szempontból immateriális jószággént kezelik-e. Sok esetben K+F vagy marketing kiadásokat költségként számolnak el, és nem aktiválják azokat, így az ilyen K+F, illetve marketing tevékenységek során létrejövő immateriális javak nem is jelennek meg a könyvekben. Fontos arra is rámutatni, hogy a jogszabályokból vagy szerződésekből eredő jogi védelem befolyásolhatja egy immateriális jószág értékét, azonban ezt a jogi védelmet nem tartja az OECD elengedhetetlennek ahhoz, hogy egy eszköz immateriális jószágnak minősüljön.

Végezetül az Akcióprogram arra is utal, hogy nem elegendő csupán annak megállapítása, hogy immateriális jószágról van szó, azt is meg kell határozni funkcionális analízis útján, hogy azok az immateriális javakon belül milyen alkategóriába sorolhatóak, mivel a szokásos piaci ár alkategóriánként eltérő lehet. Ezért fontos azt vizsgálni, hogy az adott immateriális jószág milyen módon járul hozzá az értékteremtéshez, továbbá ennek keretében mi a kapcsolata más immateriális jószágokkal, tárgyi eszközökkel és az üzleti tevékenység egyes elemeivel.

b) Immateriális javak összehasonlíthatóságának szempontjai

5. Az Akcióprogram arra is iránymutatást ad, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni a szokásos piaci ár meghatározása során immateriális javaknál. Az immateriális javak esetében nehézséget okozhat egy hasonló, független felek között

¹² Revised discussion draft on transfer pricing aspects of intangibles - 30 July 2013, <http://www.oecd.org/ctp/transfer-pricing/revised-discussion-draft-intangibles.pdf>, 14.

¹³ <http://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias38>

létrejövő ügylet azonosítása. Ezért szükséges azoknak a jellemzőknek a megnevezése, melyek alapján két immateriális jószágról kijelenthető, hogy azok hasonló tulajdonságokkal bírnak. Ilyen összehasonlítható tényezők a következők lehetnek:

- Kizárólagosság: a felhasználó kizárólagos használati, hasznosítási jogot szerzett-e;
- A jogi védelem terjedelme és ideje: bizonyos immateriális javak esetében (pl. szabadalmak) jogszabályi rendelkezések olyan védelmet biztosítanak, ami folytán a versenytársak nem tudnak ugyanolyan feltételek mellett hozzáférni az adott piachoz;
- Felhasználás földrajzi határai: gyakran a használati jogot a felhasználó csak egy meghatározott földrajzi területre kapja;
- Immateriális jószág élettartama: egy immateriális jószág hasznos élettartamát nagyban befolyásolja a technika fejlődése (például a BlackBerry volt az első általánosan elterjedt okos telefon, azonban megfelelő fejlesztések hiányában fokozatosan kiszorult a rohamos tempóban fejlődő okos telefonok piacáról);
- Fejlesztés fázisa: egy immateriális jószágot gyakran a fejlesztés olyan fázisában adnak át, amikor még ismeretlen, milyen hasznot hoz majd a hasznosítása. Például a gyógyszeriparban hatóanyagokat még az előtt szabadalmaztatnak, és adnak át, hogy annak klinikai tesztelése megtörtént volna;
- Fejlesztés, átalakítás joga: sok gazdasági szektorban (például az IT szektorban) egy-egy immateriális jószág hamar elavulttá válhat, így fontos szempont, hogy mennyiben van hozzáférés a verzió-frissítésekhez, illetve mennyiben van lehetőség az adott immateriális jószág tesztre szabására;
- Várható jövőbeli nyereség: amennyiben két immateriális jószágból elérhető várható eredmények lényegesen eltérnek egymástól, azokat az immateriális jószágokat nem lehet összehasonlíthatónak tekinteni.

Azokban az esetekben, amikor a fenti szempontok alapján lehet összehasonlítható, független felek között létrejövő ügyletet meghatározni, akkor az adott immateriális jószág szokásos piaci árának meghatározására a CUP módszer is alkalmazható lehet. Azonban nyilvánvaló, hogy sok esetben nem lehet ilyen összehasonlítható ügyletet találni, és ilyenkor a *profit split módszer* tűnhet a leginkább praktikus transzferár módszernek.

c) A profit allokáció szempontjai

6. Az immateriális javak cégcsoporton belüli közös hasznosításából eredő nyereség megosztása során azonban a feleknek komoly figyelmet kell szentelni az immateriális jószág vonatkozásában betöltött funkcióknak, a viselt kockázatoknak és a felhasznált eszközöknek.

7. *Független felek közötti* tranzakciók esetében ezek a szempontok, határozzák meg a kikötésre kerülő ellenértéket, így a kapcsolt vállalkozások közötti ügyleteknél is érvényesülniük kell ezeknek a szempontoknak. Független felek például egy bérgyártás esetén a szerződésben meghatározzák melyek a bérgyártó kötelezettségei (gyártás, tárolás, engedélyek beszerzése stb.) és milyen kötelezettségek terhelik a bérgyártatót (alapanyagok biztosítása, speciális berendezések átadása, ellenőrzése stb.). Kockázatok tekintetében nem csupán a szerződésben meghatározott kockázatok (kárviselés, kötbér, stb.) vizsgálandóak, hanem az egyéb üzleti kockázatok is fontosak lehetnek, mint például az adott piac sajátos szabályozási rendje, hatóságok eljárása, az elszámolás alapjául használt deviza értékállósága. A felhasznált eszközöknek jellemzően a termelési folyamatoknál van a legnagyobb jelentőségük, hiszen gyakran a gyártó a megrendelő eszközeit is felhasználja, amit nem feltétlenül külön bérleti szerződésben ad át számára a megrendelő, hanem a vállalkozási szerződésben rendelkeznek erről, és a bérleti díjat a szerződés szerinti árba építik be. A felhasznált eszközöknek azonban nem kizárólag a termelésben lehet jelentőségük, hanem a K+F tevékenységeknél is, ahol a megrendelésre végzett fejlesztéshez a megrendelő átadhatja a korábbi kutatások ismeretanyagát.

A három szempont a profitallokáció során együtt vizsgálendő, hiszen mindegyik hatással lehet a szokásos piaci árra. Például ha a szerződés szerint egy immateriális jószágot (például egy szoftvert) átadnak egy kapcsolt vállalkozásnak, az elvileg az átvevő cég számára termel profitot. Amennyiben azonban az adott immateriális jószág hasznosításával kapcsolatos funkciókat (pl. fejlesztés, frissítés) az átadó társaság gyakorolja továbbra is, illetve a kockázatokat is ez viseli (pl. az átvevő által fizetendő díj a forgalomtól függ és nem fix összegű), akkor a profit allokáció során az átadó társasághoz a fenti szempontok figyelembevételével megfelelő mértékű profitot kell allokálni, azaz adóalapját növelni szükséges.

A felmerült költségek azonban önmagukban nem feltétlenül állnak arányban a profittermelő képességgel, így a profitallokáció során nincsen kiemelkedő jelentőségük. Például egy még csak részben kifejlesztett immateriális jószág jövőbeli bevétel-teremtő képességét befolyásoló hozzájárulás vizsgálata során tekintettel kell lenni arra, hogy a hozzájárulás értéke nem feltétlenül áll összhangban az ennek során felmerülő költségekkel (például az Oculus Rift eszköz fejlesztése adományokból történt, de a még el nem készült eszközt 2 milliárd dollárért adták el a Facebooknak¹⁴).

¹⁴ <http://time.com/37842/facebook-oculus-rift/>

3. A jogdíj jövedelmek elhatárolása a vállalkozási nyereségtől a nemzetközi adózásban

1. A gazdálkodó lényegében három módon hasznosíthatja az immateriális javakat. Egyrészt a saját tulajdonában álló immateriális javak elidegeníthetőek, amely esetben az átruházó valamennyi, az immateriális jószággal kapcsolatos jogáról lemond. Fontos megjegyezni, hogy bizonyos immateriális jószágok esetében (pl. szerzői alkotások) bizonyos jogokról jogszabályi rendelkezés erejénél fogva nem mondhat le a tulajdonos (személyhez fűződő jogok), és csak a fennmaradó jogok (vagyoni jogok) átruházásáról lehet beszélni.¹⁵ Ilyen esetben az átruházható jogoknál szükséges azt vizsgálni, hogy azok teljességét átadták-e, az átvevő kizárólagos jogosultságot szerez-e ezek felett. Másrészt a gazdálkodó korlátozott hozzáférést is biztosíthat a tulajdonában maradó immateriális jószághoz, melynek folytán a használatba vevő nem teljes, de bizonyos fokú jogosultságot szerez a hasznosításra. Ezt a helyzetet például a magyar számviteli törvény úgy kezeli, hogy az immateriális javakon belül megkülönbözteti a szellemi termékeket (melyeket vagy maga a gazdálkodó hozott létre, vagy azokra kizárólagos hozzáfélési jogot szerzett), illetve a vagyoni értékű jogokat (melyeket az eredeti jogtulajdonostól korlátozott felhasználási jog mellett szerzett a gazdálkodó).¹⁶ Végezetül az immateriális jószágot a tulajdonos is felhasználhatja oly módon, hogy másnak semmilyen jogosultságot nem biztosít, kizárólag saját tevékenységének végzéséhez használja fel az immateriális jószágot, azaz ennek révén nyújt szolgáltatást.

2. Abban az esetben, amikor egy immateriális jószágot nem idegenítenek el, csupán azt másnak felhasználás céljából átadják, akkor e használatba adásért fizetett ellenértéket nevezzük a jogdíjnak. Amennyiben egy immateriális jószágot az egyik ország adóalánya vesz használatba egy másik ország adóalanyától, akkor kérdésként merül fel, hogy a haszonhúzó (a használatba adó) illetősége szerinti állam, vagy a forrásország (a használatba vevő állama) jogosult a jogdíj jövedelem adóztatására. Az OECD kettős adóztatás elkerüléséről szóló Modellegyezményének 12. cikkelye erre a helyzetre adja meg az iránymutatást, amit az országok többsége az egymás között kötött bilaterális jövedelemadózásról szóló egyezményekben követ. A Modellegyezmény 12. cikkelye a haszonhúzó illetősége szerinti állam adóztatási jogát határozza meg, mikor úgy fogalmaz, hogy: „*a jogdíj, amely az egyik Szerződő Államban keletkezik, és amelynek haszonhúzója a másik Szerződő Államban belföldi illetőségű személy, csak ebben a másik államban adóztatható*”.

Fontos azonban kiemelni, hogy sok esetben a bilaterális kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmények szerződő felei a jogdíj jövedelmeket illetően lehetőséget biztosítanak a forrásországnak meghatározott mértékű forrásadó kivetésére. Magyarország már régóta ösztönözni kívánja az IP befektetéseket hazánkban, így a Tao.

¹⁵ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 9. §-a

¹⁶ A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény 25. §, 19/2006. Számviteli kérdés

törvény által biztosított különféle kedvezmények mellett (jogdíj bevételek 50%-ával lehet csökkenteni az adózás előtti eredményt, továbbá a bejelentett immateriális jószág átadásából keletkező bevétel szintén Tao adózás előtti eredményt csökkentő tétel¹⁷), igen kedvező kettős adóztatási rendszerrel is rendelkezünk, ami a jogdíjknál kizárja a forrásadóztatás lehetőségét. Ugyanakkor számos ország él ezzel a lehetőséggel, és vezet be forrásadó fizetési kötelezettséget a jogdíj kifizetések után.¹⁸ Mivel azonban a Modellegyezmény teljességgel kizárja a vállalalkozási nyereségek forrásadóztatását, így kiemelkedő jelentősége lehet bizonyos országokban annak, hogy jogdíj bevételről vagy vállalalkozási nyereségről beszélünk-e.

3. A Modellegyezmény 12. cikkelye azt is definiálja, hogy milyen bevételeket lehet jogdíjnak tekinteni. E szerint jogdíj *„bármely olyan jellegű kifizetés, amelyet irodalmi, művészeti, tudományos vagy más művek szerzői jogának, bármilyen szabadalomnak, védjegynek, formatervezési vagy más mintának, tervnek, titkos formulának vagy eljárásnak hasznosításáért vagy hasznosítási jogáért, valamint ipari, kereskedelmi vagy tudományos tapasztalatokra vonatkozó információért ellenértékként kapnak”*. Az idézett definícióból következik, hogy nem tekinthető jogdíj jövedelemnek a 12. cikkben megnevezett immateriális jószágokra vonatkozó jogok teljességének átadásáért járó összeg, mert ez vállalalkozási nyereség. Ez azonban olyan esetekben problémát jelenthet, amikor egy immateriális jószágra kizárólagos használati jogosultságot biztosítanak korlátozott időtartamra és/vagy korlátozott földrajzi területen. Amennyiben megállapítható, hogy elidegenítés történt és nem használatba adás, akkor nem lehet jogdíj jövedelemről beszélni.¹⁹

4. Figyelemmel a fentiekben meghatározott definícióra, kijelenthető, hogy a 12. cikkely szerint nem minősül jogdíj bevételnek meghatározott termék vagy szolgáltatás kizárólagos forgalmazási jogának biztosítása meghatározott földrajzi területen. A kizárólagos forgalmazási jog komoly értéket képezhet egy társaság számára, azonban a használati jog biztosítása ilyen esetben értelmetlen. Egy piac felett valójában a gazdálkodó nem bír rendelkezési jogosultsággal, így ilyen esetben inkább cselekvéstől történő tartózkodásra vállalalkozik a forgalmazási jogot biztosító társaság, ami inkább a Modellegyezmény 7. cikkelye alá eső vállalalkozási nyereségnek minősíthető.²⁰ Szintén nem jogdíj bevétel az az összeg, amit egy forma, modell vagy terv kifejlesztéséért fizetnek, hiszen ilyen esetben még az immateriális jószág, amire használati jogot lehetne biztosítani még nem is jött létre. Így az ilyen K+F kifizetések szintén a 7. cikkely alá esnének.²¹ A filmkölcsonzással kapcsolatban azonban megoszlik a szakmai álláspont.²² Egyrésztől ilyen esetben a filmhez korlátozott felhasználási jogot biztosítanak, ami

¹⁷ A társasági adóról és osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény 7. § (1) bekezdés s) pont

¹⁸ Ld. például az Egyesült Királyság kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezményeit: <http://www.hmrc.gov.uk/cnr/withholding-tax.pdf>

¹⁹ Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version 2010. 222.

²⁰ Jens WITTENDORFF: 2010. 201.

²¹ John MUTTI and Harry GRUBERT: 2009. május

²² Arthur J. COCKFIELD: Yale Journal of Law and Technology: Vol. 8: Iss. 1, Article 5., 8-9.

megalapozhatja a jogdíj jövedelem megállapítását. Másrészt viszont a filmkölcsönzés rendszeresen teljesített ügylet, ahol gyakorlatilag a kikölcsönzőnek azon kívül nincsen más jogosultsága, mint hogy a filmet saját otthonában megtekintse. Tehát a kikölcsönző nem folytat gazdasági célú hasznosítást, csupán fogyaszt. Ennek alapján pedig a kölcsönzési díjat vállalkozási nyereségként is fel lehet fogni.²³

5. A jogdíj bevételeken belül külön problémakört képeznek a *know-how* átadásából származó bevételek. A *know-how* esetében a Modellegyezmény nem a pontosan megnevezett immateriális jószág használati jogának átadásáért járó díjat határozza meg jogdíjként, hanem azt „*ipari, kereskedelmi vagy tudományos tapasztalatokra vonatkozó információért ellenértékként*” definiálja. Ebből következik, hogy a *know-how* speciális, de külön nyilvántartásba be nem jegyzett tudás, amit gazdasági tevékenység folytatása érdekében fel lehet használni. Tekintettel arra, hogy ez az ismeretanyag azt követően, hogy a licencbe vevőnek átadják, elveszti kizárólagos jellegét, így ebben az esetben nem lehet korlátozott használatba adásról beszélni. A *know-how* licencbe adása esetén azonban az átadó azért nem vállal semmiféle felelősséget, hogy a speciális ismeretből az átvevőnek bármiféle előnye, eredménye keletkezne. Tehát a *know-how* esetében csupán az átadás a licencbe adó kötelezettsége, míg szolgáltatás nyújtás esetén a speciális ismeret felhasználásával végez tevékenységet a szolgáltatás nyújtója a szolgáltatás igénybevevője számára.

Know-how átadás és a szolgáltatás nyújtás elhatárolása tehát alapvető jelentőségű annak eldöntése szempontjából, hogy jogdíj bevételről vagy vállalkozási nyereségről lehet-e beszélni. Kiemelendő, hogy jogdíjat már létező *know-how* átadásáért fizetnek, azonban a szolgáltatást a speciális tudás felhasználásával, annak átadása nélkül nyújtják. Nyilvánvalóan vannak azonban olyan helyzetek, amikor a speciális tudás felhasználásával nyújtják a szolgáltatást, azonban ennek során a másik fél eltanulja a speciális ismeretet. Ilyen helyzet lehet, amikor például egy szoftvert annak szerzője finomhangolja a saját speciális programozási ismereteivel, de ennek során ezek a programozási technikák a felhasználó tudomására jutnak. Ebben az esetben a felek szerződéses akarata mellett az eset összes körülményeit is fontos vizsgálni, hogy ténylegesen milyen gazdasági tartalmú ügylet valósult meg.

Tekintettel arra, hogy speciális ismeretet nem adnak át, ezért az értékesítést követően nyújtott segítség, illetve a pusztán technikai segítségnyújtás után kapott ellenértéket nem lehet jogdíjnak tekinteni. Ezért például egy komplex hálózati rendszer kezelésével kapcsolatos telefonos vagy távoli eléréses technikai asszisztencia után fizetett havidíj minden esetben vállalkozási jövedelemnek fog számítani. Vannak azonban komplex jellegű ügyletek, mint például a franchise, amelynél egyszerre történik egy *know-how* átadás és egy technikai segítségnyújtás is. Például a McDonald's esetében a gyorsétterem üzemeltetésével kapcsolatos ismeretanyagot átadják az adott üzemeltetőnek, de emellett folyamatosan szolgáltatást is nyújtanak, például a beszállítói

²³ Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version 2010, 224.

hálózathoz történő hozzáféréssel. Ilyenkor a befolyó franchise bevétel megosztása válik szükségessé jogdíj bevételre és vállalkozási nyereségre.

4. Lehetséges megoldás az immateriális javak forrásadóztatására: hozzáadott érték adó

1. A digitális gazdaságban rendkívül kiterjedt az immateriális javak lakossági fogyasztása, az internetezők naponta vásárolnak zenéket, filmeket, alkalmazásokat stb. a világhálóról. Miközben ezeknek az immateriális javaknak a fogyasztói lényegében a világ bármely pontján lehetnek és közel azonos feltételekkel juthatnak hozzá az általuk fogyasztani kívánt immateriális javakhoz, addig az immateriális javak tulajdonosai jellemzően néhány fejlett országban rendelkeznek illetőséggel. A jövedelem típusú adók területén jellemzően az ilyen ügyletek után az immateriális jószág haszonhúzójának illetősége szerinti állam rendelkezik az adóztatás jogával, azonban kérdésként merül fel, hogy a fogyasztó állama milyen módon érhetne el adóbevételt olyan ügyletek után, ahol a jövedelmet egy másik állam adózója számára a saját államának fogyasztói teremtik meg. Miután hagyományos értelemben vett fizikális jelenlétről nem lehet beszélni, így a kettős adóztatási egyezmények által definiált telephely fogalom az ilyen szolgáltatásokra nem alkalmazható.²⁴ A forrásadóztatás esetében pedig kérdésként merül fel, mely szereplőhöz telepítse a jogalkotó az adólevonás kötelezettségét.

A hozzáadott érték adó megoldás lehet a forrásadóztatás fenti problémájára. Az Európai Unió területén már évtizedek óta működő hozzáadott érték adó rendszer úgy tud a forrásország számára adóztatási jogot generálni, hogy ahhoz a szolgáltatás nyújtójának nem kell telephellyel rendelkeznie.

2. A HÉA Irányelv rendszerében a teljesítési hely szabályok határozzák azt meg, hogy melyik tagállam általános forgalmi adó szabályait kell alkalmazni, azaz főszabály szerint melyik tagállam rendelkezik az adóztatás jogával. Néhány speciális esetet leszámítva, amennyiben az ügylet teljesítési helye egy adott tagországba esik, akkor a szolgáltatás nyújtója köteles abban az államban regisztrálni. Fontos azonban megjegyezni, hogy a regisztráció folytán csupán az adott tagállam adószámával fog rendelkezni a szolgáltatás nyújtója, ez nem keletkeztet belföldi illetőséget jövedelemadóknak szempontjából.

Főszabályként a szolgáltatásnyújtás teljesítési helye, ahol a szolgáltatás nyújtója gazdasági céllal letelepedett.²⁵ Ehhez képest az elektronikus úton nyújtott szolgáltatásokra a HÉA Irányelv speciális, kiegészítő szabályokat határoz meg. Elektronikus úton nyújtott szolgáltatások körébe tartozik egyebek mellett a szoftver

²⁴ A probléma elemzését ld.: RÁCZ Dániel: *A nemzetközi adózás új kihívásai: az elektronikus kereskedelem* című, e kötetben megjelenő írásában.

²⁵ A Tanács 2006/112/EK Irányelve a közös hozzáadottértékadó-rendszerről 43. cikk

értékesítés, illetve a zenék, filmek és játékok biztosítása.²⁶ A speciális teljesítési hely szabályok²⁷ és a főszabály együttes olvasata szerint a Közösségen belül letelepedett nem adóalany természetes személyek részére nyújtott ilyen szolgáltatásoknál a teljesítés helye a szolgáltatás nyújtójának letelepedési helye, míg harmadik országba nyújtott szolgáltatások esetében ez a harmadik ország a teljesítés helye, azaz az ügylet a HÉA Irányelv területi hatályán kívüli. Ha azonban a szolgáltatást harmadik országbeli adóalany nyújtja egy Közösségen belüli nem adóalany részére, akkor az igénybevevő lakóhelye a teljesítés helye.²⁸ Ez harmadik országbeli szolgáltatók esetében azt jelentené, hogy lényegében a Közösség valamennyi tagállamában regisztrálniuk kellene magukat, de az adminisztratív terhek csökkentése érdekében regisztrációs kötelezettségüknek az általuk szabadon választott tagállamban tehetnek eleget.²⁹

3. A hozzáadott érték adó összefüzésű forgalmi adó, ebből következően azt az értékesítési folyamat minden pontján felszámítják, de a végső fogyasztó kivételével a lánc valamennyi tagja jogosult az adólevonás jogát is gyakorolni. Így elválnak egymástól az adóalany (az adókötelezettséget viselő entitás) és az adóterhet gazdasági értelemben viselő entitás személye. Gazdasági értelemben a végső fogyasztó viseli csupán az adóterhet, mivel ő nem élhet adólevonási jogával. Tehát a hozzáadott érték adó – a végső fogyasztó kivételével – csupán átfolyó költség az értékesítési lánc szereplői számára, az valódi terhet nem jelent, így az egyes országok eltérő hozzáadott érték adó mértéke nem válik adótervezési szemponttá.

4. A fenti általánosan érvényesülő szabály azonban egyes elektronikus úton nyújtott szolgáltatások esetében torzulhat, és így az adott ország adókulcsának tényleges hatása lehet az adózó profitjára. Az internetes tartalomszolgáltatásoknál nem ritka, hogy a fogyasztó kis értékű egységeket (egy zeneszám, egy kredit) tud vásárolni annak érdekében, hogy minél inkább személyre tudja szabni a fogyasztását. Például az iTunes elterjedésével vált általánosan elfogadott gyakorlattá, hogy a fogyasztóknak nem kellett a teljes zenei albumot megvásárolniuk, hanem lehetőségük volt csupán egy-egy zeneszám kiválasztására. Ezeknek az egységeknek az árát a szolgáltató azonban kénytelen bruttó összegben meghatározni, mivel nagyon látványos eltérések lennének, ha az egységesen meghatározott nettó árra országonként eltérő HÉA mértéket számítanának fel. Például egy CD esetében annak kereskedelmi árát számos körülmény befolyásolja a tényleges tartalma mellett: gyártási költség, szállítási költség, polcpénz stb. Ezzel szemben egy letöltött zeneszám esetében valamennyi fogyasztó egységes feltételekkel fér hozzá a zeneszámhoz, így fogyasztói elvárásként jelentkezik, hogy az ár is egységes legyen.

²⁶ A Tanács 2006/112/EK Irányelve a közös hozzáadottértékadó-rendszerről II. melléklet

²⁷ A Tanács 2006/112/EK Irányelve a közös hozzáadottértékadó-rendszerről 56. cikk

²⁸ A Tanács 2006/112/EK Irányelve a közös hozzáadottértékadó-rendszerről 57. cikk

²⁹ A Tanács 2006/112/EK Irányelve a közös hozzáadottértékadó-rendszerről XII. cím 6. fejezet 2. szakasz

Amennyiben viszont a szolgáltatónak bruttó értéken kell egységesen beáraznia a szolgáltatásait, akkor a héa mértéke országonként eltérő profitot eredményezhet. Tekintettel a fentiekben ismertetett speciális teljesítés hely szabályokra a Közösségen belül letelepedett szolgáltatást igénybevevők részére nyújtott szolgáltatások esetében a szolgáltatás nyújtójának (legyen akár Közösségen belüli, akár harmadik országbeli) érdeke lehet alacsony adókulcsú országból nyújtania szolgáltatásait, ezzel magasabb profitot elérve.

5. Az elektronikus úton nyújtott szolgáltatások jellegükből adódóan viszonylag kevés fizikális erőforrást igényelnek, illetve az erőforrások földrajzi elhelyezkedése csaknem mindegy. Ebből az is következik, hogy amíg a szolgáltatás nyújtója alacsony héa kulcsú tagállamban (például Luxemburg) telepedik le, addig a szolgáltatás nyújtásával kapcsolatos funkciók jelentős részét (pl. szerver, pénzügyi funkciók, helpdesk) minden további nélkül ki tudja szervezni egy másik tagállamba (ahol azonban adott esetben magasabb a héa kulcs). Ebben az esetben kérdésként merülhet fel, hogy a kialakított struktúra *megvalósít-e joggal való visszaélést*, és a valódi szolgáltató az a társaság-e, amelyik a tényleges funkciók többségét ellátja.

Erre vonatkozóan ugyan az Európai Unió Bíróságának még nincsen kialakult joggyakorlata, a Bíróság a hozzáadott érték adó esetében már vizsgálta a visszaélésszerű magatartás, illetve az adóelőny elérésének a kérdését. A Halifax-ügyben hozott ítélet³⁰ 73. pontja például rögzíti, hogy amennyiben az adóalany választhat a kétféle ügylet között, a Héa Irányelv nem írja elő, hogy a magasabb összegű Héa befizetésével járó ügyletet kell választania. A Part Service Srl. ügyben³¹ az Európai Unió Bírósága azt is kiemeli, hogy csak akkor állja meg a helyét a visszaélésszerű joggyakorlás, ha az adózó kizárólagos célja a konstrukcióval adóelőny elérése, más üzleti cél nem fedezhető fel. Azt azonban az Európai Unió Bírósága a nemzeti bíróságok hatáskörébe utalja, hogy megítélik, van-e az ügyletnek az adóelőnyön túli üzleti célja. Ilyen üzleti cél lehet adott esetben olyan jogi, közigazgatási és üzleti környezet, ami az adott szolgáltatás nyújtását megkönnyíti, biztonságosabbá teszi. Másrésztől a fenti ítéletekből azt a következtetést is le lehet vonni, hogy az adókulcsok esetében akkor lehet visszaélésszerűségről beszélni, ha az adózó egy tagállamon belüli két adókulcs közül alkalmazza visszaélésszerűen az alacsonyabbat, azonban amennyiben két tagállam közül az alacsonyabb adókulcsút választja letelepedési helyéül, akkor az önmagában nem minősülne visszaélésszerűnek.

Ellenben a Newey-ügyben az Európai Unió Bírósága azt is kimondta, hogy „*a valós gazdasági és kereskedelmi tartalom figyelembevétele a közös héa-rendszer alkalmazásának alapvető követelménye*”.³² Ez tehát arra engedne következtetni, hogy az Európai Unió Bírósága adott esetben az ügylet megvalósulásának részletes és konkrét körülményeit is szükségesnek tartja vizsgálni az ügylet megítéléséhez. Márpedig ebben az esetben az egyéb gazdasági cél fennállta ellenére is juthat az Európai Unió Bírósága

³⁰ C-255/02 – Halifax és társai ügy

³¹ C-425/06 – Part Service ügy

³² C-653/11 – Newey ügy 42. pont

arra a következtetésre, hogy visszaélésszerű magatartás történt. Ehhez viszont szükséges lehet a vizsgált gazdasági szektor működésének mélyreható ismerete, hiszen a digitális gazdaság számos olyan sajátos technikai, illetve pénzügyi megoldással bír, ami más szektorban szokatlan lehet, azonban az ebben a szektorban tevékenykedők számára ez a szokásosan elfogadott.

Bár a fenti ítéletek hasznos szempontokat tartalmaznak a visszaélésszerű magatartás megítéléséhez, fontos azonban kiemelni, hogy a közösségi jogalkotó az elektronikus úton nyújtott szolgáltatásokat tekintve az Európai Unió Bíróságát megelőzve adott megoldást a visszaélések elkerülésére. 2015. január 1-jétől új teljesítési hely szabályok lépnek hatályba³³, melyek szerint a magánszemély igénybevevők esetében a teljesítés helyét e magánszemély igénybevevők letelepedési helye fogja meghatározni. Ezzel megszűnhetnek az ilyen szolgáltatásokkal kapcsolatos adótervezési struktúrák a hozzáadott érték adó rendszerében, és számos nagy tartalomszolgáltató (például Google) kötelessé válhat arra, hogy például Magyarországon magyar áfa felszámításával nyújtsa szolgáltatásait. A hazai átültető rendelkezések azonban egyelőre még kidolgozás alatt állnak, illetve nagy valószínűséggel ezen a területen a jövőben is lesznek adótervezési struktúrák, csupán más tartalommal, így az Európai Unió Bíróságának a joggyakorlata a továbbiakban is fontos iránymutatás lehet az adózók számára.

Felhasznált irodalom

Arthur J. COCKFIELD: The rise of the oecd as informal 'world tax organization' through national responses to e-commerce tax challenges, Yale Journal of Law and Technology: Vol. 8: Iss. 1, Article 5.

Dr. CSÁTALJAY Zsuzsanna [et al]: Nagy Áfa Kézikönyv I., Nemzetközi ügyletek ÁFÁ-ja és számlázása, 2013.

Paweł FOLFAS M.Sc.: Intra-firm trade and non-trade intercompany transactions: changes in volume and structure during 1990–2007
<http://www.etsg.org/ETSG2009/papers/folfas.pdf>

John MUTTI and Harry GRUBERT: The Effect of Taxes on Royalties and the Migration of Intangible Assets Abroad, University of Chicago Press, 2009. május

OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations, 2010

OECD Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version, 2010

³³ A Tanács 2008/8/EK Irányelve

OECD Revised discussion draft on transfer pricing aspects of intangibles, 2013. július 30.

B. Joseph PINE II and James H. GILMORE: Welcome to the experience economy; Harvard Business Review July-August 1998

John K. SWEET: Formulating international tax laws in the age of electronic commerce; University of Pennsylvania Law Review Vol. 146, No. 6, 1998

Verna ALLEE: Value Network Analysis and value conversion of tangible and intangible assets; Journal of Intellectual Capital Volume 9, No. 1, 2008

Jens WITTENDORFF: The Object of Art. 9(1) of the OECD Model Convention: Commercial or Financial Relations, International Transfer Pricing Journal May/June 2010. 201.

VARGA BERNADETT

Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Simon István tanszékvezető egyetemi docens

NEMZETKÖZI INFORMÁCIÓCSERE AZ ADÓJOGBAN

Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben az adókijátszás illetve az adóelkerülés egyre jelentősebb problémává vált világszerte, amelyek esetén két érdek ütközik össze: az adózóé és az államé. Az adózók a számukra lehető legkedvezőbben kívánják alakítani az adóügyeiket, amit nagyban elősegít a világgazdaság globalizációja, illetve az Európai Unión belül az egységes belső piac kialakulása. Az egyes országok eltérő adószabályainak a kihasználásával is egyre könnyebbé vált az adózóknak, hogy a megtakarításaikat/befektetéseiket olyan államba helyezték át, amelyben a nem belföldi illetőségű adózókat mentesítik az adófizetés alól, ugyanakkor a jövedelem tulajdonosok e jövedelmeiket az illetőségük szerinti államban nem vallják be, ami azt eredményezi, hogy ott sem adóznak. Tehát kettős nem-adóztatási helyzetek alakulnak ki. Ezzel szemben az állam érdeke az alapvető pénzügyi forrásai biztosítása mellett, amelyet az adókijátszás és adóelkerülés alapjaiban és alá, az adórendszer legfontosabb tulajdonságainak, az igazságosságának és hatékonyságának biztosítása, melyek – főleg a horizontális igazságosság¹ – szintén sérülnek az ilyen adózói magatartások miatt. Mindemellett sérelmet szenved az államok azon igénye is, hogy a belföldi illetőségű adózóik a világjövedelmük után adózzanak.

Az adókijátszás és az adóelkerülés jelentős kárt okoz szinte minden államnak, amit látványosan szemléltet a brit Richard Murphy által, az Európai Parlament számára készített kutatás eredménye. Eszerint az Európai Unió államainak az adókijátszás és az adóelkerülés évente összesen 1000 milliárd euró kárt okoz, ami több mint az Európai Unió államainak egészségügyre fordított költségvetése.²

Az adózók és az államok lehetőségei nem azonosak, mert amíg az adózók a vagyonukat/jövedelmeiket globálisan képesek kezelni, addig az államok adóhatóságai adóztatással összefüggő mozgásteret korlátozott, az nem lépheti át az országhatárokat.³

Az államok a gazdasági érdekeik megvédése érdekében számos intézkedést kezdeményeztek az adókijátszás és adóelkerülés megakadályozására. Ezen intézkedések

¹A horizontális igazságosság azt követeli meg, hogy az azonos teljesítőképességgel, adózási képességgel rendelkezők azonosan adózzanak. FÖLDES 2007. 354.

²MURPHY 2012. 2.

³ÖNER 2011. 123.

legfontosabb példájának tekinthető az adóügyi információcsere,⁴ ami a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development, továbbiakban: OECD) szerint az egyik leghatékonyabb formáját jelenti a nemzetközi együttműködésnek, amely biztosítja az adóztatási jog államok közötti megfelelő megosztását,⁵ és kiemelkedő jelentőséggel bír az adórendszerek integritásának védelmében is.⁶ Az információcsere az elmúlt évtizedben és különösen a gazdasági válságot követő években a nemzetközi szinten kiemelt figyelmet kapott, azzal mind az Európai Unió, mind a nemzetközi szervezetek és az egyes nemzetállamok is kiemelten foglalkoznak. Az információcsere olyan eszközt ad a hatóságok kezébe, mely révén az államok jogosulttá válnak arra, hogy információkat gyűjtsenek a belföldi illetőségű adózóik más államban (forrásállam) folytatott tevékenységéről, és ennek a segítségével hatékonyabban érvényt tudjanak szerezni saját belső adójogszabályaiknak az adózók jogainak egyidejű tiszteletben tartása mellett. Az információcsere felvet néhány adatvédelmi, illetve banktitokkal összefüggő kérdést is, amelyekre azonban nem kívánok jelen tanulmányban kitérni.

Az adóhatóságok közötti információcsere három fajtája különböztethető meg: a spontán, a megkeresésre történő és az automatikus információcsere. A továbbiakban röviden e formákat mutatom be azzal, hogy az elemzés középpontjába az automatikus információcserét helyezem.

II. Spontán információcsere

A spontán információcsere esetén az egyik állam adóhatósága eseti jelleggel, nem rendszeresen a másik állam adóhatóságának úgy továbbít előreláthatólag releváns információkat, hogy azokat a másik adóhatóság előzetesen nem kérte.⁷ Tipikus példája lehet a spontán információcsere az az eset, amikor egy adózó olyan adócsökkentési lehetőséget vagy adómentességet vesz igénybe az egyik tagállamban, amely egy másik tagállamban adónövekedéssel vagy adókötelezettség keletkezésével jár.⁸ A spontán információcsere hatékonysága nagyban függ attól, hogy az adóhatóságok hogyan képesek azonosítani a másik állam számára jelentőséggel bíró információkat.⁹

⁴ MOZO 2012. 233.

⁵ OECD, Manual on the Implementation of Exchange of Information Provisions for Tax Purposes, Module on General and Legal Aspect of Exchange of Information: Approved by the OECD Committee on Fiscal Affairs on 23 January 2006, Para 7. 4., elérhető: <http://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/36647823.pdf> (letöltve: 2014.06.09.)

⁶ TELLO 2014. 88.

⁷ OECD Manual on the Implementation on Exchange of Information Provisions for Tax Purposes, Module on Spontaneous Exchange of Information, Approved by the OECD Committee on Fiscal Affairs on 23 January 2006, 3. o., elérhető: <http://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/36647914.pdf> (letöltve: 2014.06.09.)

⁸ Adómegállapítási jogsegélyről szóló 2011/16/EU irányelv 9. cikk (1) bekezdés b) pont

⁹ OECD, Manual on the Implementation of Exchange of Information Provisions for Tax Purposes,

III. Megkeresésre történő információcsere

A megkeresésre történő információcsere esetén az egyik állam illetékes hatósága (megkereső hatóság) az előtte folyamatban lévő eljáráshoz kapcsolódóan kér információt egy másik állam hatóságától (megkeresett hatóság). A legtöbb állam bilaterális adóegyezménye, amelyet az OECD kettős adóztatás elkerüléséről szóló Modellegyezménye¹⁰ alapján kötöttek meg, illetve a bilaterális információcsere egyezmények, amely az OECD keretében létrejött információcsere-modellegyezményt¹¹ követik, alapvetően csak a megkeresésre történő információcsere követelik meg, így ez tekinthető jelenleg az információcsere legelterjedtebb formájának.¹²

IV. Automatikus információcsere

Az automatikus információcsere alatt az államok közötti rendszeres információcsere érjük. Az automatikus információcsere előnyei között említhető, hogy az alkalmazásával olyan adóelkerülési helyzetek is észlelhetők, amelyekről az adóhatóságok korábban semmilyen információval nem rendelkeztek, így szóba sem kerülhetett a másik állam adóhatóságának a megkeresése. Az információcsere ezen módjának elrettentő hatása is lehet, ami révén növekedhet az adózók önkéntes jogkövetése, mindamelllett, hogy arra ösztönzi az adózókat, hogy megfelelően tegyenek eleget az adókötelezettségeiknek (főleg a bejelentési kötelezettségüknek), ezzel is növelve az állam adóbevételeit. Néhány állam esetén további előnyként említhető, hogy az információcsere keretében megkapott adatokat automatikusan fel tudják használni az adóbevallások elkészítésénél.¹³

A továbbiakban röviden elemzem az Európai Unió keretében bevezetett Megtakarítási irányelvet, mint az első, államok széles köre által alkalmazott automatikus információcsere-rendszert, majd az Amerikai Egyesült Államok által megalkotott FATCA szabályokat.

Module on General and Legal Aspect of Exchange of Information: Approved by the OECD Committee on Fiscal Affairs on 23 January 2006, Para 18. 7.; elérhető: <http://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/36647823.pdf> (letöltve: 2014.06.09.)

¹⁰ OECD Model Tax Convention on Income and on Capital, http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-2010_9789264175181-en#page1 (letöltve: 2014.07.07.)

¹¹ Modelagreement on exchange of information on tax matters, developed by the OECD Global Forum Working Group on Effective Exchange of Information, <http://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/2082215.pdf> (2014.07.07.)

¹² SPENCER 2006. 92.

¹³ OECD: Automatic Exchange of Information, What it is, How it works, Benefits, What remains to be done, 23/7/2012., 19.

http://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/AEOI_FINAL_with%20cover_WEB.pdf (letöltve: 2014.06.09.)

1. Megtakarítási irányelv: 2003/48/EK irányelv¹⁴

Az Európai Unió Tanácsa 2003. június 3-án fogadta el a megtakarításból származó kamatjövedelem adóztatásáról szóló 2003/48/EK irányelvet, mely 2005. július 1-jén lépett hatályba. Az irányelv elfogadását nehezítette, hogy az egyes tagállamok másként kívánták megoldani a kamatjövedelmek adóztatását. Ennek megfelelően az irányelvben kompromisszumos megoldást rögzítettek, amely fő szabályként az *automatikus információcsere*t és az illetőség államában való adóztatást tartalmazza, de kivételesen, néhány állam esetén a *forrásadóztatás* alkalmazandó.¹⁵ Az információcsere vonatkozó szabályok alapján a kifizetők éves rendszerességgel küldik az illetőségük szerinti állam adóhatóságának a magánszemélyek bankszámláin keletkező kamatjövedelmekről az információkat, melyeket adóhatóság továbbít a magánszemély illetősége szerinti állam adóhatóságának.¹⁶ A forrásadó rendszerben – amit pl. Ausztria egyszerű és hatékony technikának tart – a forrásországok kifizetői az általuk egy másik tagállamban belföldi illetőséggel rendelkező adózónak („haszonhúzó”) kifizetett kamatból – jelenleg – 35 %-os forrásadót vonnak le, melyet át kell utalniuk a saját tagállamuk adóhatóságának, amelyek ezen levont forrásadó összegének 75 %-át továbbítják annak a másik tagállami adóhatóságnak, amelynek a haszonhúzója számára történt a kamatfizetés.¹⁷

Az irányelv célja az egyik tagállamból eredő kamatjövedelmek tényleges adóztatásának a biztosítása a haszonhúzó¹⁸ illetősége szerinti másik tagállamban.¹⁹ Az illetőség államában való adóztatáshoz nélkülözhetetlen az információcsere, aminek feltétele a kifinomult csere infrastruktúra.²⁰

Az automatikus információcsere szabályokat vizsgálva az állapítható meg, hogy ennek alkalmazása révén a kamatjövedelem utáni adófizetési kötelezettség az EU-n belül nem kerülhető el, bár az irányelv nem ír elő a tagállamok számára harmonizációs kötelezettséget a kamatjövedelem adóztatására, valamint nem kötelezi őket, hogy a kapott információk alapján ténylegesen adóztassanak is.²¹ Tehát maga az irányelv csak a kifizetőkre (jelenteni kell a kamatfizetést az illetékes hatóságnak) és az adóhatóságokra (információcsere) telepít egységes kötelezettséget, ami attól független, hogy az illetőség államában a kamatjövedelem adóköteles-e vagy sem. Az Irányelv értelmében az automatikus információcsereben jelenleg – Ausztria és Luxemburg kivételével – valamennyi tagállam részt vesz. Belgium 2011. január 1-jétől lépett be az automatikus

¹⁴ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?qid=1401260313606&uri=CELEX:02003L0048-20070101> (letöltve: 2014.06.09.)

¹⁵ VANISTENDAEL 2009. 153.

¹⁶ Megtakarítási irányelv 8-9.cikkek

¹⁷ Megtakarítási irányelv 11-12. cikke

¹⁸ Megtakarítási irányelv 2. cikk

¹⁹ VANISTENDAEL 2009. 154.

²⁰ TERRA-WATTEL 2008. 626.

²¹ VANISTENDAEL 2009. 153.

információcserébe. Luxemburg 2015. január 1-jétől szintén áttér az automatikus információcserére, Ausztria viszont továbbra is a banktitok intézményét védve elutasítja az információcserét. Fontos megjegyezni, hogy az Európai Unió függő vagy társult területei (Csatorna-szigetek, pl. Jersey, a Man-sziget és karibi területek, pl. Kajmán szigetek) az Irányelv alapján szintén alkalmazzák az automatikus információcsere szabályait, de az átmeneti időszak²² alatt legalább a forrásadóztatásra kötelesek.²³ Az európai mini államok (San Marino, Liechtenstein, Monaco, Andorra) és Svájc az Európai Unióval a Megtakarítási irányelvben foglaltakkal egyenértékű megállapodást kötöttek, ami legalább forrásadóztatási kötelezettséget ró rájuk.²⁴ Az irányelv ilyen jellegű „kiterjesztett” alkalmazásához az Európai Unión belül forrásadóztatást alkalmazó államok ragaszkodtak, ugyanis ez biztosítja számukra, hogy nem kerülnek versenyhátrányba az egyéb pénzügyi központokkal szemben, ugyanis a „kiterjesztett” alkalmazás hiányában az általuk kötelezően alkalmazandó forrásadóztatás miatt a tőke átáramlására lehetett volna számítani az említett országokba és területekre. A forrásadóztatással szintén nem kerülhető el az adózás, de a haszonhúzó számára továbbra is biztosított az anonimitás, mert a forrásország kifizetői rá vonatkozóan semmilyen információt nem továbbítanak. A forrásadóztatást alkalmazó államok számára a forrásadóztatás előnye többek között, hogy így továbbra is fenn tudják tartani a belső jogukban rögzített banktitok szabályokat, illetve ennek az átutalásával jelenleg még eleget tudnak tenni az EU által elért kötelezettségeknek, valamint, hogy ők az automatikus információcsere révén kapnak információkat. A többi uniós állam szempontjából a forrásadóztatás nem minősíthető egységesen előnyösnek. Azon államok esetében, amelyekben alacsony személyi jövedelemadó terheli a kamatjövedelmet – példaként Magyarország hozható fel – a kifizetett kamatról levont 35 %-os forrásadó egyfajta büntető adónak is minősíthető, amely kizárólag az adóelkerülőket sújtja. Azon államok esetén, amelyeknél a személyi jövedelemadó mértéke progresszíven emelkedik, és így az adómérték meghaladhatja a 35 %-ot – például Franciaország esetén a legmagasabb adókulcs 45 %-os –, problémaként merülhet fel a forrásadóztatás, mert így a haszonhúzó egyrészt kevesebb adót kell, hogy fizessen, másrészt még az anonimitása is fennmarad. Az adózók annak érdekében, hogy elkerüljék 35 %-os forrásadót, kérhetik a forrásországbeli kifizetőket, hogy az adataikat továbbítsák az államuk adóhatóságához (ún. „önkéntes közzétételét”), amely továbbítani fogja az adatokat az illetőség államának, így szintén megvalósul az információcsere. Ha az adózó hozzájárul az adatainak továbbításához, akkor az illetősége szerinti államnak biztosítania kell a kettős adóztatás elkerülését, így például Magyarország a levont forrásadó összegét (annak 75 %-át, amit megkapott a forrásországtól kiegészíti a forrásországnál maradó 25 %-kal) jóváírja az adózó adószámláján.²⁵ A forrásadóztatás jelentőségét mutatja, hogy 2010-ben Svájc az EU tagállamok számára több mint 330

²² Megtakarítási irányelv 10. cikk (2)

²³ Megtakarítási irányelv 17. cikk (2) ii.

²⁴ Megtakarítási irányelv 17. cikk (2) i.

²⁵ Az adózás rendjéről szóló 2003. évi CXII. törvény 7. sz. melléklet 15. pont.

millió eurót utalt át, mint levont forrásadót,²⁶ illetve Magyarországnak a 2008-2009-es években évente közel 1 milliárd forint bevételt jelentett a magyar magánszemélyek külföldi kamatjövedelméből levont forrásadó.²⁷

A Megtakarítási irányelv 2014-ig számos joghézagot tartalmazott, amelyeket az Európai Bizottság is észlelt, ennek megfelelően 2008-ban²⁸ az irányelv módosítására tett javaslatot.²⁹ 2008-ban és az azt követő években nem sikerült a módosításokat hatályba léptetni, egészen 2014 márciusáig kellett várni arra, hogy a látható joghézagok egy részét megszüntetessék, ugyanis ekkor fogadták el a megtakarítási irányelv módosításáról szóló 2014/48/EU irányelvet.³⁰ A kiskapuk megjelentek többek között az irányelv területi, személyi és tárgyi hatályában. A területi hatállyal összefüggésben a legfőbb kritika abból származott, hogy az irányelv csak az EU-n belüli, közvetlen kamatfizetésekre terjedt ki, ha a haszonhúzó valamely tagállamban belföldi illetőséggel rendelkezik, és nem alkalmazandó az olyan kifizetésekre, amelyek egy Unión kívüli államból érkeznek, vagy azokra sem, amelyeket az Unióból egy harmadik államban belföldi illetőséggel rendelkező haszonhúzónak fizetnek ki. A módosítás ezt a problémát részben megoldotta, ami egyben a személyi hatály bővítését is jelentette. Ugyanis egyfajta „átláthatósági” (look-through) megközelítést alkalmaz az olyan kifizetések esetén, amelyeket a kifizető egy az irányelv illetve az azzal egyenértékű megállapodások területi hatálya alá nem tartozó országban letelepedett vagy tényleges üzletvezetési hellyel rendelkező társaságnak fizet ki, amely társaságnak tényleges tulajdonosa egy az EU valamely tagállamában illetőséggel rendelkező személy. Ilyenkor a haszonhúzónak ezt a 3. állambeli társaság tulajdonosát kell tekinteni, tehát úgy kezeli az irányelv, mintha közvetlenül neki – a 3. állambeli társaság közbeiktatása nélkül – fizették volna ki a kamatot.³¹ Viszont egyáltalán nem oldotta meg azokat a problémákat, amelyek abból származnak, hogy a magánszemélyek a megtakarításaikat Európán kívüli (pl.: Hongkong, Szingapúr) pénzügyi központokba viszik. A személyi hatállyal kapcsolatos legfőbb probléma abban áll(t), hogy az irányelv kizárólag a magánszemélyekre, mint haszonhúzókra terjed ki és jogi személyekre nem. Ezt a problémát sem oldotta meg a módosítás. Végül az irányelv *tárgyi hatálya* csak olyan kamatfizetésekre terjedt ki, amelyek a követelésekben történő közvetlen befektetésekhöz kapcsolódnak, és nem alkalmazhatók az olyan megtakarítási formákra, mint egyes életbiztosítási termékek vagy egyes innovatív pénzügy termékek. Ezt a

²⁶ EU SAVINGS TAX RULES AND SAVINGS AGREEMENTS WITH THIRD COUNTRIES - MEMO/12/353 15/05/2012 elérhető: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-12-353_en.htm (2014.06.09.)

²⁷ MÉSZÁROS 2011. 69.

²⁸ Megtakarítási irányelv 18. cikke alapján a Bizottság három évente jelentést küld a Parlamentnek az irányelv alkalmazásáról, az első jelentéstételre 2008-ban került sor.

²⁹ Javaslat: A Tanács irányelve (2008. november 13.) a megtakarításokból származó kamatjövedelem adóztatásáról szóló 2003/48/EK irányelv módosításáról (**COM(2008) 727** végleges)

³⁰ http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.111.01.0050.01.ENG (ltöltve: 2014.06.09.)

³¹ Megtakarítási irányelvnek a 2014/48/EU irányelvvel egységes szerkezetbe foglalt változata 2. cikk (3) bek.

problémát viszont a módosítás kiküszöbölte. Ugyanis már nemcsak a kamatra, hanem azzal lényegében egyenértékű minden jövedelemre kiterjed, és az olyan életbiztosítási szerződésekre is, amelyek hozama több mint 40%-ban függ a megtakarítási irányelv hatálya alá tartozó kamatjövedelmektől.³²

2. FATCA – Foreign Account Tax Compliance Act

Az amerikai kormányzat 2010-ben fogadta el a külföldi számlák adómegfeleléséről szóló törvényt, a FATCA szabályait, mely végrehajtási szabályai 2013 februárjában jelentek meg, és 2014. július 1-jétől fokozatosan lépnek hatályba. A FATCA elsődleges célja az amerikai állampolgárok adókerülésének megakadályozása, lehetőséget teremtve az amerikai adóhatóságnak (Internal Revenue Service (IRS)), hogy felfedje és megadóztassa az amerikaiak külföldi számlákon tartott vagyonát.³³

A FATCA szabályainak való megfeleléshez a külföldi pénzügyi intézményeknek (foreign financial institutions, rövidítve: FFIs), amelyek rendelkeznek amerikai ügyfelekkel vagy amerikai befektetésből származó jövedelemmel, illetve kezelik azt, regisztrálniuk kell az amerikai adóhatóság által megadott internetes felületen annak érdekében, hogy együttműködő intézményekké válhassanak. A regisztrációnak 2014. április 25-ig kellett megtörténnie ahhoz,³⁴ hogy az amerikai adóhatóság első, együttműködő intézményi listájára felkerüljenek. A megállapodás alapján a külföldi pénzügyi intézményeknek ügyfél-azonosítási – az amerikai számlatulajdonosokra kiterjedő – jelentéstételi³⁵ kötelezettsége keletkezik, amelyeket közvetlenül kell az amerikai adóhatóság számára teljesíteniük. Ha a külföldi pénzügyi intézmény nem köt megállapodást az IRS-selakkor a hozzá – akár amerikai állampolgár, akár nem amerikai állampolgár számlájára – fizetett amerikai forrású jövedelmekből – pl. amerikai részvény, értékpapír értékesítésből származó bevétel, illetve amerikai társaságtól származó osztalék, kamat, illetve jogdíj fizetések esetén – 30 %-os forrásadó levonási kötelezettsége keletkezik.³⁶ A külföldi pénzügyi intézmények mellett a nem pénzügyi külföldi intézményeket (non-financial foreign institutions, rövidítve: NFFEs) is kötelezettségek terhelik, ami alapján kötelesek azonosítani a jelentős amerikai tulajdonosaikat, bár nem kötelesek az amerikai adóhatósággal megállapodást kötni.³⁷

A külföldi pénzügyi intézmények számára a FATCA szabályainak való megfelelés nagy anyagi és adminisztrációs terheket jelent, ezért több állam is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a FATCA célkitűzései az adóhatóságok közötti automatikus

³² Megtakarítási irányelvnek a 2014/48/EU irányelvvel egységes szerkezetbe foglalt változata 6. cikke

³³ CRACEA 2013. 565.

³⁴ <http://www.irs.gov/uac/Newsroom/IRS-Opens-Online-FATCA-Registration-System> (2014.07.10)

³⁵ Az ügyfél-azonosítási és jelentéstételi kötelezettségük kiterjed az ügyfél nevére, címére, adóazonosító jelére, valamint a számla számára és a egyenlegére.

³⁶ BRODZKA 2013. 517.

³⁷ TELLO 2014. 91.

információcserével is megvalósíthatók, ami révén a külföldi pénzügyi intézmények mentesülnek az egyéni megállapodás kötési kötelezettség alól. Az Európai Bizottság kezdetben azt ajánlotta az Amerikai Egyesült Államoknak, hogy kössenek a Megtakarítási irányelvvel egyenértékű megállapodást, ami az Európai Bizottság szerint ugyanúgy biztosítaná a FATCA szabályokkal elérhető előnyöket, melyet az Egyesült Államok azzal utasított el, hogy a Megtakarítási irányelv tárgyi és személyi hatálya túlzottan szűk.³⁸ Ennek megfelelően az Amerikai Egyesült Államokkal kormányközi megállapodások (intergovernmental agreements, röviden: IGA). Az Egyesült Államok és más államok (Németország, Spanyolország, Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország) együttműködése alapján³⁹ két kormányközi megállapodás mintát dolgoztak ki a FATCA szabályainak végrehajtására.⁴⁰ Az első modell megállapodás (ún. teljes megállapodás) alapján az adott állam illetékes hatósága továbbítja automatikus információcsere keretében a pénzügyi intézményektől beérkezett adatokat az amerikai adóhatóságnak, mely információcsere lehet kölcsönös.⁴¹ Ezt a mintát követi a Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok által megkötött megállapodás.⁴² A másik modell kormányközi megállapodás (ún. korlátozott megállapodás) alapján a partner állam arra vállal kötelezettséget, hogy a joghatósága alá tartozó pénzügyi intézmények fogják közvetlenül továbbítani a releváns információkat az amerikai adóhatóságnak.⁴³ Ezt a mintát követi például a Svájc és az Amerikai Egyesült Államok közötti megállapodás.⁴⁴

Láthatók az Amerikai Egyesült Államok számára a FATCA által biztosított előnyök (pl.: így megvédhető az amerikai adóalap), és megállapítható néhány nemzetközi szinten megjelenő előny is (pl.: alkalmas a nemzetközi adócsalás elleni harcra és erősíti az átláthatóságot a nemzetközi pénzügyi folyamatokban).⁴⁵ A FATCA ellenzői ugyanakkor – akik a FATCA célját, mint az adótörvények lehető legteljesebb betartását és az átláthatóságot, jogosnak és méltányolhatónak tartják – rámutatnak arra, hogy a teljes FATCA koncepció gazdasági szempontból meglehetősen megkérdőjelezhető.⁴⁶ Ugyanis összevetve a FATCA szabályozásból származó előnyöket a hozzá kapcsolódó költségekkel, az állapítható meg, hogy az előnyök elenyészőek a költségekkel szemben.⁴⁷ Mindezek mellett további alapvető kérdésként merült fel főleg a

³⁸ BRODZKA 2013. 518.

³⁹ TELLO 2014. 92.

⁴⁰ <http://www.irs.gov/Businesses/Corporations/FATCA-Governments> (2014.06.10.)

⁴¹ Uo.

⁴² Magyarország a térségben elsőként 2014. február 4-én kötötte meg az USA-val a kormányközi megállapodást, amit a 2014. évi XIX. törvénnyel hirdettek ki.

⁴³ BRODZKA 2013. 518.

⁴⁴ <http://www.treasury.gov/resource-center/tax-policy/treaties/Pages/FATCA-Archive.aspx> (2014.06.10.)

⁴⁵ BRODZKA 2013. 519.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Swiss-American Chambers of Commerce: FATCA: US legislation with broad consequences for many (http://www.amcham.ch/members_interests/p_business_ch.asp?s=7&c=1 (letöltve: 2014.06.09.) – A szabályok átültetésével összefüggő költségek az összes külföldi pénzügyi intézmény részvétele esetén 500-1000 milliárd dollárra, a folyamatosan jelentkező költségek 10-30 milliárd dollárra tehetőek, míg a

kormányközi megállapodások megkötését megelőzően, hogy ezt az amerikai jogból származó szabályozást a külföldi pénzügyi intézményeknek miért kell alkalmazniuk? Erre Antoine de Thibault szerint az az egyszerű válasz adható – bár ezt nem tekinti kielégítőnek –, hogy ezek a pénzügyi intézmények nem engedhetik meg maguknak, hogy ne legyenek jelen az Egyesült Államok pénzpiacán és, hogy ne ajánljanak amerikai pénzügyi termékeket az ügyfeleiknek.⁴⁸

Meg kell vizsgálni azt is, hogy a kormányközi megállapodást kötő államok számára a kormányközi megállapodás milyen előnyökkel vagy éppen hátrányokkal jár. A kormányközi megállapodás egyik legfőbb előnyeként említhető, hogy megoldja a belső/hazai joguk és FATCA közötti konfliktusokat, amik főleg az adatvédelmi és titoktartási szabályokkal összefüggésben merültek fel. Ugyanis az Európai Unió joga⁴⁹ és a tagállamok belső adatvédelmi joga sem engedi meg a pénzügyi intézményeknek, hogy a FATCÁ-ban szabályozott személyes adatokat, amelyek egyben banktitoknak is minősülnek, továbbítsanak az amerikai adóhatóságnak.⁵⁰ Szintén előnyként említhető, hogy megkötésük révén a külföldi pénzügyi intézményeknek nem kell külön-külön megállapodást kötniük az amerikai adóhatósággal, hanem automatikusan együttműködő intézményekké válnak. Az ún. teljes megállapodás előnyeként rögzíthető a kölcsönösség, ami alapján erősödhet a külföldi államokban az adómorál. A FATCA hátrányai között említhető a kölcsönösséggel összefüggésben, hogy ez nem valósul meg teljes mértékben, ugyanis az Egyesült Államokat és a szerződő partnereit nem teljesen azonos jogok illetik meg, és ugyanez igaz a kötelezettségekre is.⁵¹ További hátrány, hogy a kormányközi megállapodások nem foglalkoznak a nem-pénzügyi külföldi intézményekkel, amelyeket ugyancsak terhel információszolgáltatási kötelezettség, így nem is oldják meg az információszolgáltatásukkal összefüggő adatvédelmi problémákat.⁵²

Záró gondolatok

Kétségtelen, hogy az adóelkerülés és az adókijátszás a jelenkor legnagyobb adójogi problémái közé tartoznak, amelyek egyoldalúan, a nemzetállamok szintjén nem oldhatók meg. Ezt támasztja alá az is, hogy az Egyesült Államok a FATCA szabályokat, a kezdeti kizárólag unilaterális megoldás helyett, kormányközi megállapodások megkötésével kívánja érvényre juttatni. A Megtakarítási irányelvvel kapcsolatban ki kell emelni, hogy elengedhetetlen volt annak 2014-es módosítása, de a célját csak akkor

szabályozásból származó plusz adóbevétel 10 év alatt 8,5 milliárd dollárra becsülhető.

⁴⁸ DE THIBAUT 2013. 27.

⁴⁹ European Data Protection Directive 95/46/EC

⁵⁰ BRODZKA 2013. 518.

⁵¹ MUKADI 2013. 147. A szerző az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság közötti megállapodást – 2. cikk (a) és (b) bek. – vizsgálva jutott erre a következtetésre.

⁵² TELLO 2014. 93.

tudná teljes mértékben elérni, ha sor kerülne a területi hatályának világméretű kiterjesztésére, illetve a forrásadóztatás teljes megszüntetésével kizárólag az automatikus információcsere lenne alkalmazandó. A FATCA-val kapcsolatban rögzíteni kell, hogy az újdonsága miatt még nem tudott a gyakorlatban bizonyítani, így azt igazán csak akkor lehet majd értékelni és elemezni, ha akár a kormányközi megállapodások, akár az IRS-sel kötött megállapodások alapján ténylegesen megindul az információcsere. Az automatikus információcserevel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a jövőben további előretörésére lehet számítani, ugyanis az OECD idén új, az automatikus információcsere vonatkozó nemzetközi sztenderdet dolgozott ki,⁵³ amit a G20 országok pénzügyminiszterei is jóváhagytak⁵⁴, és 2014 májusában az OECD Miniszteri Tanács ülésén olyan nyilatkozatot fogadtak el, melyben az új sztenderd alkalmazását ajánlják az államoknak.⁵⁵

Felhasznált irodalom

BRODZKA, Alicja: The Road to Fatca in the European Union, *European Taxation*, Vol. 53–No.10–2013, 517-521.

CRACEA, Andrei: OECD Actions to Counter Tax Evasion and Tax Avoidance (2013) Base Erosion and Profit Shifting an the Proposed Action Plan, Aggressive Tax Planning Based on After-Tax Hedging and Automatic Exchange of Information as a New Standard, *European Taxation* Vol.53–No.11-2013, 565-574.

DE THIBAUT, Antoine: FATCA or how the U.S. initiative will transform the world, *Columbia Journal of Tax Law*, Vol.4, No.2 2013, 27-30.

FÖLDES Gábor: Az adótan és az adójog általános része. In: SIMON István (szerk.): *Pénzügyi jog*, Osiris Kiadó 2007. Budapest 347-484.

MÉSZÁROS Viktória: A külföldről származó kamat- és egyéb jövedelmek, automatikus nemzetközi információcsere, ellenőrzési tapasztalatok, *Adó-kódex*, 2011.9. szám 68-71.

MOZO, Gracia Mª Luchena: The Prevention and Resolution of Tax Conflict within the Framework of International Exchange of Information, *European Taxation* Vol. 52-No.5-2012, 226-236.

⁵³ <http://www.oecd.org/ctp/exchange-of-tax-information/automatic-exchange-financial-account-information-common-reporting-standard.pdf> (letöltve: 2014.07.10.)

⁵⁴ https://www.g20.org/sites/default/files/g20_resources/library/Communique%20Meeting%20of%20G20%20Finance%20Ministers%20and%20Central%20Bank%20Governors%20Sydney%2022-23%20February%202014_0.pdf (letöltve: 2014.06.05.)

⁵⁵ DECLARATION ON AUTOMATIC EXCHANGE OF INFORMATION IN TAX MATTERS, Adopted on 6 May 2014, elérhető: <http://www.oecd.org/mcm/MCM-2014-Declaration-Tax.pdf> (letöltve: 2014.06.05.)

MUKADI, Jeff: United Kingdom – United States FATCA Agreement Could Result in Substantive Changes to UK Tax Law, Bullentin for International Taxation Vol.67-No.3-2013, 141-149.

MURPHY, Richard: Closing the European Tax Gap, A report for Group of the Progressive Alliance of Socialists & Democrats in the European Parliament, http://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/120229_richard_murphy_eu_tax_gap_en.pdf 2012.

ÖNER, Cihat: Using Exchange of Information in Regard to Assistance in Tax Collection, European Taxation Vol.51-No.4-2011,123-136.

SPENCER, David: Exchange of Information, Accountancy Business and the Public Interest, Vol.5-No.1-2006, 87-94.

TELLO, Carol P.: FATCA: Catalyst for Global Cooperation on Exchange of Tax Information. Bulletin for International Taxation, Vol.68–No.2-2014, 88-102.

TERRA, Ben J.M. – WATTEL, Peter J.: European Tax Law, Kluwer Law International, The Netherlands 2008.

VANISTENDAEL, Frans: The European Interest Savings Directive – An Appraisal and Proposal for Reform Bulletin for International Taxation, Vol. 63-No.4-2009, 152-162.

KRIMINOLÓGIA SZEKCIÓ

BUZA GÁBOR ATTILA

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Gönczöl Katalin professor emerita

HATÉKONY BŰNMEGELŐZÉS?

I. Bevezető gondolatok

Nap mint nap a bűnözés növekedéséről elharapódzásáról hallhatunk. Ha bekapcsoljuk a televíziót, a napi hírekben nagy valószínűséggel szerepelni fog valamilyen erőszakos és erkölcsi érzékünket sokkoló bűncselekmény. Ilyenkor legtöbbször felháborodunk, és arra gondolunk, hogy az államnak keményebben kellene fellépnie a bűnözők ellen. De biztosan jól gondoljuk ezt?

Mára már közismert szociológiai tény, hogy a rendszerváltást követő erősödő szociális bizonytalanság, a privatizációs anomáliák, valamint az, hogy a társadalmunk a hirtelen elnyert szabadságot sokszor nem tudta a megfelelő módon kezelni, nagy mértékben meggyengítette a társadalmi kohéziót. Csökkent a lakosság biztonságérzete, megrendült a rendőrségbe vetett bizalom. A polgár ugyanis nem kiforrott új erkölcsi és politikai renddel, hanem új, kemény feltételeket teremtő gazdasági rendszerrel találkozott. A nehéz gazdasági helyzetből fakadó, a szociális biztonságot kikezdő új kihívások alaposan próbára tették társadalmunk alkalmazkodóképességét.¹

A rendszerváltást követően a politikai paletta mindkét nagy tömbje kényszerhelyzetbe került: ki kellett dolgozni a bűnözésre adott programszerű válaszokat úgy, hogy figyelemmel kellett lenni mind a társadalom, mind pedig az állam gazdasági lehetőségeire és tűrőképességére. A dekriminalizáció kérdését leszámítva azonban hamar kiderült, hogy a két oldal eltérő nézőpontból közelít a bűnözéshez. Napjainkra jól láthatóan az vált a fő kérdéssé, hogy a bűnözésre a büntetőjog szigorításával vagy a bűnmegelőzés, mint önálló szakpolitika megalkotásával kívánunk-e reagálni.

Utóbbi elgondolás kapcsán született meg az első, hosszabb távra tekintő bűnmegelőzési stratégia, a 2003-ban megalkotott 115/2003. (X.28.) OGY határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról (továbbiakban: OGY Stratégia). Az OGY Stratégia azon túl, hogy tükrözte az adott kormányzat bűnözésről alkotott álláspontját, megkísérelte felvázolni a magyarországi bűnözés jellegzetességeit, majd intézkedési kötelezettséget írt elő a kormány számára. Az OGY Stratégia közel tíz évig

¹ GÖNCZÖL 1994. 12-13.

volt hatályban, majd az elmúlt évben elfogadták az 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozatot a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (továbbiakban: Kormány Stratégia).

Úgy gondolom, a két, egymást követő stratégia összevetése lehetőséget nyújt arra, hogy megvizsgáljuk, mit is gondol a magyar társadalom a bűnözésről. A prioritások és eszközök eltérése ugyanis nagymértékben kihathat a büntető igazságszolgáltatás és a vele együttműködő más állami és nem állami szervezetek működésére, nem csupán a jelenben, hanem a jövőben is.

II. Stratégiák a bűnözésről

Az OGY Stratégia igen részletesen foglalkozik a magyarországi bűnözéssel: sorra veszi a bűnözésben a rendszerváltás óta bekövetkezett mennyiségi és strukturális változásokat, a rendőrség eredményességének csökkenését, valamint a bűncselekményekkel okozott társadalmi károkat. A dokumentum szerint figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy az egyes embereknek és csoportoknak más és más az egyes bűncselekmény típusokkal szembeni tűrőképessége. Vagyis a bűnözéssel szemben folytatott harc nem mérhető pusztán abban, hogy az igazságszolgáltatási szervek milyen eredményességgel végzik munkájukat.

Az OGY Stratégia a prioritások kapcsán megjegyzi, hogy a *„bűnözést eredményező folyamatok a társadalom egész szövetrendszerében keletkeznek, ezért az életminőséget javító közbiztonság megteremtése, mint fő stratégiai célkitűzés csak átfogó célok megjelölésével szolgálhatja a közbiztonság javítását.”*² Vagyis az OGY Stratégia a bűnmegelőzésre elsősorban szakpolitikaként tekint: a bűnmegelőzés jóval túlmutat a rendőrség és más igazságszolgáltatási szervek bűnüldöző tevékenységének speciális és generális preventív hatásán. Ebben a rendszerben minden olyan intézkedés, beavatkozás, amelynek célja vagy eredménye a bűnözés mennyiségi csökkentése és az állampolgárok biztonságérzetének a javítása, történjék az a bűnalkalmak csökkentésével, a bűnözést gerjesztő okok hatásának mérséklésével vagy az áldozattá válás megelőzésével, bűnmegelőzésnek tekintendő.³

A Kormány Stratégia rendszerében a központi fogalom a biztonság, az egyén társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetének fontossága csak ezt követően jut szerephez. Ez a szemlélet inkább tekinti céljának a bűnalkalmak számszerű csökkentését, mint a bűnözés okainak megszüntetését vagy mérséklését. Ennek különösen azért van jelentősége, mert az elmúlt közel ötven évben bebizonyosodott, hogy a *„bűnözés növekedése és szerkezeti átalakulása sajátos jelzőrendszerként értelmezhető a társadalmi válság mélységéről, intenzitásáról és az új értékek*

² OGY Stratégia 6. pont

³ GÖNCZÖL 2014.

érvényesüléséről.”⁴ Ez közelebbről szemlélve elsősorban a szükségletkielégítő bűncselekmények számának növekedését jelentette,⁵ ami azonban nem csupán mennyiségi, hanem sokkal inkább minőségi változást takar.

A Kormány Stratégia mindemellett több új, ígéretes célkitűzést fogalmaz meg: fejleszteni kívánja a közösségi rendészetet, javítaná a külterületen élők biztonságát csökkentené a börtönnépességet. Ezeknek a célkitűzéseknek a megvalósítását ugyanakkor beárnyékolja, hogy a Kormány Stratégia jól látható módon kisebb szerepet szán a bűnmegelőzéssel kapcsolatos együttműködésben a civil szervezeteknek, ellentétben az OGY Stratégiával, előrevetítve egy olyan rendszer létrejöttét, amelyben felbomolhat a kontroll és a támogatás harmóniája. Ennek egyik következménye lehet az, hogy a kormányzat a szociális problémákat kriminálpolitikai eszközökkel kívánja megoldani.⁶

Az OGY Stratégia a bűnözés okaira a bűnmegelőzés eszközeivel kívánt hatni, ez pedig azt jelenti, hogy a bűnözésre elsősorban nem a büntetőjogi szabályok szigorításával kell válaszolni, hanem egy komplex, a főbb prioritásokra koncentráló programcsoport kidolgozásával, amely a megfelelő jogi környezet kialakításán túl képes a társadalompolitika integrált részévé válni,⁷ mindezt úgy, hogy mindeközben figyelemmel van az alkotmányos korlátokra.⁸

A Kormány Stratégia ezzel szemben kiemelkedő szerepet szán az egyénnek. „Az *egyén maga tehet a legtöbbet biztonsága érdekében.*”⁹ Ez az általános tétel kétféleképpen jelenik meg. Az egyik, hogy napjainkra az emberek társas kapcsolatai egyre szűkebb körre korlátozódnak, ahelyett, hogy arra törekednének, hogy ez a szolidaritás és bizalom sokkal szélesebb körben érvényesüljön.¹⁰ Az egyéni felelősség másik aspektusa a polgároknak önmaguk és vagyontárgyaik védelmében alkalmazott védekezési mechanizmusát jelenti: a polgárok tudatos törekvése a bűnelkövetésre alkalmas szituációk elkerülésére már önmagában nagy előrelépés lehet. A Kormány Stratégia megerősíti azt is, hogy bár az állam egyik legfontosabb kötelessége a polgárok tulajdonának védelme, ez a felelőssége mégsem kizárólagos. Az állampolgárnak is minden lehetséges eszközzel segítenie kell az őt veszélyeztető bűncselekmények megelőzését (e körben pedig nem lehet elsődleges szempont a költségkímélés).¹¹

Arra a Kormány Stratégia helyesen mutat rá, hogy erősíteni kell az emberek közötti, illetve a közösségben megjelenő bizalmat. Az is akceptálható, hogy az állampolgároknak nagyobb figyelmet kell fordítaniuk önmaguk és környezetük biztonságára, nem várható el ugyanis az államtól az, hogy mindenki mellé rendőrt

⁴ GÖNCZÖL 1991a. 646.

⁵ GÖNCZÖL 1991a. uo.

⁶ GÖNCZÖL 2014. uo.

⁷ OGY Stratégia 5.3. pont

⁸ OGY Stratégia 5.1. pont

⁹ KS 7. pont

¹⁰ KS 8. 1. pont

¹¹ KS 8.1.4. pont

állítson, ez nem is lenne kívánatos. Ugyanakkor úgy gondolom, nem szabad megbontani az egyensúlyt az állam és az egyén feladatmegosztásában: az államnak garantálnia kell a minden állampolgára számára elfogadható mértékű közbiztonság fenntartását. Ezt az általános biztonsági szintet saját ráfordítással növelheti az, akinek erre igénye és lehetősége van, de az nem engedhető meg, hogy az állam a polgárokra hárítsa át a biztonság megteremtésének feladatát és költségeit.

III. Értékelés

A kutató számára mindig is az az egyik legfontosabb kérdés, mit hozhat a jövő? A bűnmegelőzési stratégiák összehasonlítása alapján személy szerint úgy látom, Magyarország a represszív büntetőpolitika alkalmazása felé kíván elmozdulni. Ahelyett, hogy a különböző szakpolitikák együttműködését kívánná erősíteni, inkább a gyors, de nem valós eredményeket ígérő megoldások felé fordul. A rendőrség kulcsszereplővé tétele és az állami intézmények szerepének megerősítése mellett a szakmai és civil szervezetek háttérbe szorítása sokkal inkább egy bürokratikus és a rövid távú eredményességben érdekelt kriminálpolitika megvalósulását vetíti előre. Ha az Amerikai Egyesült Államokra tekintünk, láthatjuk is, milyen eredménnyel.

A bűnözés egyrészt társadalmi tömegjelenség, azaz megértése és kezelése nem képzelhető el annak a társadalomnak az ismerete nélkül, amiben megvalósul. Ha pedig ez így van, könnyen belátható, hogy csak rendvédelmi intézkedések megvalósításával, valamint a büntetőjog – olykor ad hoc jellegű – szigorításával nem lehet organikus módon válaszolni a bűnözés egésze és annak egyes szegmensei által jelentett kihívásokra. Az OGY Stratégia – figyelembe véve a realitásokat – rávilágított arra, hogy a büntető igazságszolgáltatás egymaga nem képes kezelni a bűnözést, hiszen annak okaira inkább csak közvetetten képes hatni. Az valójában az állam gyengeségének jele, ha kényszeresen bizonyítani akarja arra való képességét, hogy képes a lakosság közbiztonsági igényeinek kielégítésére,¹² és emiatt különböző eszközökkel, egyre jobban növeli a társadalom feletti kontroll mértékét.

Az OGY Stratégia hatályon kívül helyezése¹³ önmagában még nem jelent hibát. Meglátásom szerint azonban az, hogy a Kormány Stratégiából nem olvasható ki a meglévő valós társadalmi problémák megismerésére és megértésére vonatkozó szándék, már aggodalomra adhat okot. Már az is beszédes körülmény, hogy az OGY Stratégiával ellentétben a Kormány Stratégia kormányhatározat formájában született meg, megnehezítve ezzel a bűnmegelőzés feletti parlamenti kontroll lehetőségét. Az elemzés alapján úgy gondolom, hogy hosszú távon eredményesebb lehet az a szakpolitika, amely társadalmi diskurzuson és a vitákból megszületett konszenzuson alapszik, és magáévá

¹² BORBÍRÓ 2014. 60.

¹³ Ld. a 86/2013. (X. 28.) OGY határozatot.

teszi azt az elvet, hogy csak az a büntető- és kriminálpolitika lehet hatékony, amely a társadalompolitika részeként, a szociálpolitikával harmonizálva érvényesül.¹⁴

Mindennek azért is van különös jelentősége, mert Sajó Andrásnak az állam működési zavarairól foglalkozó kutatása¹⁵ korábban már rámutatott arra, hogy Magyarországon az elmúlt több mint húsz évben nem sikerült kezelni az átmenetből fakadó szociális, gazdasági és kulturális problémákat. Ebből pedig csak úgy lehetünk képesek kitörni, ha folyamatosan figyelemmel kísérjük a társadalmi változásokat, és ha leegyszerűsítő válaszok helyett azokra komplex válaszokat próbálunk adni. Még akkor is, ha a televízió előtt ülve indulatunkban nem is ez a megoldás jut először az eszünkbe.

Felhasznált irodalom

BORBÍRÓ Andrea: A bűnözéskontroll piaca, in BORBÍRÓ Andrea-INZELT Éva-KEREZSI Klára-LÉVAY Miklós-PODOLETZ Léna (szerk.): A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz, In: Tanulmányok Gönczöl Katalin Tiszteletére, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2014.

GÖNCZÖL Katalin: A bűnözés és a bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában, Magyar Jog 1991/11. (1991a)

GÖNCZÖL Katalin: Bűnös szegények, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1991. (1991b)

GÖNCZÖL Katalin: Kontrollált devianciák és a bűnmegelőzési stratégia, Rendészeti Szemle 1994/11.

GÖNCZÖL Katalin: A bűnmegelőzés modern értelmezése, egyetemi előadás, 2014. április 10.

SAJÓ András: Az állam működési zavarainak társadalmi újratermelése, Stratégia kutatások 2007-2008. Kutatási jelentések, MTA, Budapest 2008.

¹⁴ GÖNCZÖL 1991b. 120.

¹⁵ SAJÓ 2008.

DOSZPOTH ANNA

Kriminológiai Tanszék

Témavezetők: dr. Lévy Miklós tanszékvezető egyetemi tanár és dr. Gellér Balázs József tanszékvezető egyetemi tanár

AZ ETNIKAI KONFLIKTUSOK ÉS A KIREKESZTÉS DINAMIKÁJA RUANDA PÉLDÁJÁN

Bevezető gondolatok

A népirtás, az emberiesség elleni és a háborús bűncselekmények, vagyis a szűk értelemben vett nemzetközi büntetőjog által büntetni rendelt cselekmények kriminológiai vizsgálata nem tekint vissza túl régi múltra. A nemzetközi büntetőjog 20. században leírt fejlődési ívével párhuzamosan elsősorban tisztán jogi és történelmi szempontú vizsgálatok és politikai elemzések jelentek meg, a legsúlyosabb bűncselekmények szociológiai, szociálpszichológiai és pszichológiai megközelítésekkel gazdagított vizsgálata néhány korai kivételtől eltekintve a 2000-es évektől vált intenzívebbé, bár még a 2010 után publikált tanulmányok egy része sem mulasztja el megemlíteni, hogy a kriminológia valójában most kezdi felfedezni magának ezt a területet.¹

Az eddigi kutatásokban alapvetően kétféle szemlélet figyelhető meg: az egyik mintegy pillanatfelvételt készítve az érintett társadalomról egyetlen elméletbe igyekszik sűríteni mindazon gazdasági, szociális, politikai és kulturális körülményeket, amelyek a népirtás szempontjából rizikófaktorként értelmezhetőek: elősegíthetik annak bekövetkezését, felgyorsíthatják a folyamat kibontakozását vagy súlyosbíthatják következményeit. Alapvetően ezt a megközelítést veszi alapul a veszélyeztetett társadalmak meghatározása és a kockázati tényezők definiálása során az ENSZ főtitkára által kinevezett, a népirtás megelőzéséért felelős tanácsadó is.²A kutatások másik csoportja ezzel szemben folyamatként értelmezi a népirtást,³ némileg háttérbe szorítva az alapul szolgáló társadalmi környezetet, inkább a személyekre fekteti a hangsúlyt, a személyek és csoportok közötti interakciókat és azok fokozatos átalakulását helyezi előtérbe.

Jelen tanulmány az utóbbi megközelítést alapul véve mutatja be a ruandai népirtás történetét. Rögtön az elején rögzítendő azonban, hogy Ruanda példája nem azt tanúsítja,

¹ Ld. többek között: KARSTEDT 2012. 499.; HARRENDORF 2014. 232-234.

² Office of the UN Special Adviser on the Prevention of Genocide (OSAPG), Analysis Framework, Forrás: http://www.un.org/en/preventgenocide/adviser/pdf/osapg_analysis_framework.pdf. (Letöltve: 2014.06.10.)

³ STANTON 1998.

hogyan két társadalmi csoport között hogyan alakulhat ki és fokozódhat egy etnikai konfliktus, hanem azt, hogy hogyan lehetséges etnikai konfliktus generálása, elmélyítése, a népiértés mérnöki pontosságú megtervezése és kivitelezése⁴ a megingott politikai hatalom visszaszerzése érdekében, azaz miképp tehető alkalmassá egy korábban nem is létező etnikai konfliktus politikai célok elérésére.

Kategorizáció

Ruanda lakosságát három fő népcsoport, a hutu, a tuszi és a twa teszi ki, fontos kiemelni azonban, hogy a hutu és tuszi kategóriákat kezdetben rugalmasan használták a közbeszédben, alapvetően a társadalmi rang megjelölésére,⁵ a tehetős és kevésbé tehetős társadalmi rétegek egymástól való megkülönböztetésére szolgált, amely ennek következtében viszonylagos volt, és egyúttal lehetővé tette a csoportok közötti átjárást. A 19. század közepétől a politikai tevékenység intenzívebbé válásával egyidejűleg megkezdődött a centralizált államhatalom kiépítése, mely azzal a következménnyel járt, hogy a két társadalmi réteg közötti átjárás lehetősége csökkent, a hutu és tuszi kategóriák jelentése újabb árnyalatokkal bővült, előbbieket egyre inkább alárendelt és alsóbbrendű népként kezdték kezelni.

Az 1899-ben kezdődött német gyarmatosítás ezt a folyamatot tovább erősítette azzal, hogy a kis létszámban jelen lévő megszállók a Ruanda-Urundi néven egyesített Ruandai és Burundi Királyság gyarmati igazgatása során nagymértékben támaszkodtak a gyarmatosítás előtt kialakult tuszi elit közreműködésére. A gyarmatosítók a tuszikat testmagasságuk és világosabb bőrszínük alapján az európai népekhez közelebb állóknak tekintették, magasabb intelligenciát és vezetésre termettséget tulajdonítottak nekik, melyet a hutukkal szembeni felsőbbrendűségük bizonyítékaként értékelték. A két csoport közötti különbség ekkor még nem volt számottevő, a megkülönböztetés színezete azonban megváltozott: a társadalmi státusz helyett egyre inkább az etnikai hovatartozás szolgált alapul.

A „mi” és az „ők” elhatárolása, vagyis a társadalmi kategorizáció önmagában persze nem értelmezhető negatív jelenségként, nem más ugyanis, mint az egyének társas csoportok tagjaként történő azonosítása arra a feltételezésre alapozva, hogy az érintett személy és a csoport többi tagja egyező tulajdonságokkal rendelkeznek.⁶ A kategorizáció lehetővé teszi a világban való könnyebb eligazodást és megszűri a másik személlyel kapcsolatos szükségtelen információkat annak érdekében, hogy az interakció a kitűzött cél elérésére korlátozódhasson. Ez persze egyúttal azt is jelenti, hogy nem a *személyt*, hanem csak a saját céljaink szempontjából releváns tulajdonságait és képességeit észleljük. A csoportok egymástól való elhatárolásának alapjául szolgáló *vélt*

⁴ HAGAN – RYMOND-RICHMOND 2009. 110-111.

⁵ LEMARCHAND 1994. 10.

⁶ SMITH –MACKIE 2004. 266.

vagy valós tulajdonságok döntő hatást gyakorolnak arra, hogy pozitív vagy negatív előítéleteket táplálunk-e a másik csoporttal szemben,⁷ a kategorizáció tehát egyúttal a későbbi sztereotipizálás alapját is képezi.

Csoportidentitás kialakulásáról a csoporthoz tartozás érzelmileg fontossá válását követően beszélhetünk, mely a konformizmusra irányuló kutatások megállapításai alapján a tagok viselkedését a későbbiekben elemi erővel befolyásolja.⁸ Időben hosszan elnyúló krízishelyzetek folyamán a hangsúly az egyéni identitásról a csoportidentitásra⁹ helyeződik át, a biztonság, a pozitív énkép, a kompetencia és a hatékonyság érzését a csoportban betöltött szerepek garantálják.¹⁰

A problémát ez esetben az jelentheti, ha egy személyt kizárólag valamely etnikai csoporthoz való hovatartozása alapján azonosítanak – amely nemcsak a származás, hanem a közös nyelv, kultúra és vallás összetett egészeként értelmezhető –, az identitás egyéni megváltoztatásának esélye minimálisra csökken,¹¹ a csoportok közötti átjárás lehetősége pedig (ellentétben például a foglalkozás vagy vallási hovatartozás alapú kategorizálással szemben) lehetetlenné válik.

Szimbolizáció

A töbitől időben élesen el nem határolható fázis a tuszi elnevezés elkerülése szimbólumok használatával, a helyettesítés módszere a konfliktus kibontakozása során mindvégig jellemző gyakorlat volt. Az idő előrehaladtával változás figyelhető meg azonban abból a szempontból, hogy az eredetileg történelmi hivatkozást¹² magában rejtő vagy semleges értéktartalommal bíró szimbólumok használatát fokozatosan átvette a lealacsonyító, a közmegegyezés által negatív jelentéstartalmúnak ítélt szavak használata.

A gyarmati terület 1916-ban belga fennhatóság alá került, a korábbi német gyakorlat folytatásaként pedig a hutu és a tuszi csoportok közti különbségtétel formalizálttá vált és tovább erősödött. A belga gyarmatosítók munkájának megkönnyítésére 1933-ban¹³

⁷ SMITH – MACKIE 2004. 267.

⁸ SMEULERS – HOEX 2010. 447-448.

⁹ STAUB 2003. 298.

¹⁰ BAUM 2008. 58.

¹¹ MISHALI-RAM 2006. 585.

¹² A tuszi kisebbségre gyakorta az Inkotanyi és Inyenzi szavakkal utaltak, a konfliktus későbbi szakaszaiban kígyóként hivatkoztak rájuk, valamint magas fákként, amelyeket ki kell vágni. Az Inkotanyi kifejezést eredetileg Rwabugiris király katonáira használták a 19. században, később elsősorban az RPF támogatójaként értelmezhető a szó. Az Inyenzi hétköznapi jelentése: csótány. Használatát az RTML rádió terjesztette el széles körben, mellyel a korábban alkalmazott, ám kevésbé negatív Inkotanyi kifejezés felváltását célozták meg. A Ruandai Nemzetközi Törvényszék ICTR-96-4-T számú ügyben hozott ítélete alapján (Jean Paul Akayesu) 145-149.

Forrás: www.unict.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/akay001.pdf (Letöltve: 2014. június 9.)

¹³ Article 19. Broadcasting Genocide: Censorship, propaganda and state-sponsored violence in

bevezették az etnikai hovatartozást is rögzítő személyi igazolványokat, melyekben a személyazonosító adatok mellett – az érintett személy férfi felmenőjének etnikai hovatartozását alapul véve – feltüntették, hogy az igazolvány tulajdonosa a hutu, a tuszi vagy a twa csoporthoz tartozik-e.

1950-es években az alárendelt hutuk egyre erőteljesebben részvételt követeltek maguknak a politikai élet alakításában, melynek következtében a gyarmatosítók által hagyományosan felsőbbrendűnek tekintett tuszik vezető szerepe megkérdőjeleződött. 1959-ben a Hutu Felszabadítási Mozgalom Pártja¹⁴ egyik tagjának meggyilkolása felkeléshez vezetett, melynek során a tuszi vezetők jelentős részét (több száz más tuszival együtt) meggyilkolták vagy menekülésre kényszerítették, helyüket pedig a gyarmati igazgatás támogatásával hutu vezetők vették át. A politikai életet ezt követően elsősorban az etnikai különbségek hangsúlyozása és az ellenérzések további elmélyítése jellemezte.

Ruanda és Burundi függetlenségét 1962-ben kiáltották ki, az ezt követő néhány évben Ruandában a legfőbb politikai cél már nyíltan a tuszik és egyéb politikai ellenfelek teljes kizárása volt az ország irányításából. Ez pedig időről időre ahhoz vezetett, hogy a korábban a szomszédos Burundiba és Ugandába menekült tuszik fegyveres erővel tértek vissza az országba, hogy követeléseiknek érvényt szerezzenek.

Diszkrimináció

A csoportok között a kezdetektől fogva fennállónak vélt különbségek hangsúlyozása és az összeférhetetlenségüket hirdető kirekesztő nézetek megerősítése megváltoztatta a hutuk és a tuszik egymással szembeni attitűdjét is, mely immáron a hétköznapi életükben is tetten érhetővé vált. Korábban természetesen kezelték a vegyes házasságokat, melyek fokozódó mértékben megvetés tárgyává váltak, különösen a hutu és tuszi kapcsolatokkal szembeni ellenérzés és a tuszi nőkkel szembeni előítéletek növekedése volt szembeűnő.

Az eleinte (Allport meghatározása szerinti) elkerülésként¹⁵ értelmezhető folyamat 1973-tól vált intézményessé, a tuszi kisebbséggel szemben kvótákat vezettek be mind az oktatásban, mind a közfoglalkoztatás terén, hivatalosan is kizorítva őket teljes jogú társadalmi részvétel lehetőségéből.

Az időközben fokozódó gazdasági válság adta lehetőségeket kihasználva a hadsereg az akkori védelmi miniszter, Habyarimana vezetésével megdöntötte a kormányt és átvette a hatalmat az ország irányítása felett.

Rwanda 1990-1994. 1996. október 16, 4. Forrás: www.article19.org/data/files/pdfs/publications/rwanda-broadcasting-genocide.pdf, (Letöltve: 2014. június 9.)

¹⁴ Mouvement démocratique républicain-Parti du mouvement de l'émancipation des Hutu - MDR Parmehutu.

¹⁵ ALLPORT 1977. 48.

Dehumanizáció

Bár a közösség életét szabályozó normák szerepe a hatalomátvételt követően már fellazulni látszott, a szabályok nyílt és társadalmi méreteket öltő kollektív megszegéséhez olyan ideológiai alátámasztás¹⁶ szükségeltetett, mely az erőszak alkalmazásának igazolására és az elkövetők cselekményeinek racionalizálására képes, egyúttal pedig hozzájárul a kognitív disszonancia feloldásához, az elkövetéssel szemben érzett ellenérzés és belső feszültség semlegesítéséhez. Az 1959-1961 között lezajlott átalakulások kiváló alapot szolgáltattak ehhez. A hutuk magukra, mint többségi csoportra, a demokrácia megteremtőire tekintettek, a tuszikat pedig elnyomó, arisztokratikus kisebbségként kezdték jellemezni, akik elveszítették minden korábbi hatalmukat és a hutu többség kegyelmének köszönhetően pusztán létüket is.

A hutu vezetés azt a körülményt kihasználva, hogy a főleg ugandai száműzetésben élő tuszikból álló Ruandai Hazafias Hadsereg (Rwanda Patriotic Army, a Ruandai Hazafias Front fegyveres szerve) újra és újra fegyveres erővel tört be Ruandába azzal a céllal, hogy a határokon kívül élő tuszik visszatelepülésének jogát elérje, ideológiai alátámasztást is nyújtott a konfliktus kibontakozásához. A Bahima összeesküvés elterjesztésével a politikai elit lépésről lépésre haladva azt a félelmet ültette el a köztudatba, hogy az ország határain belül kisebbségben élő tuszik az ugandai száműzetésben élőkhez csatlakozva a hatalom átvételét tűzték ki célul. Az összeesküvés-elmélet közbeiktatásával és a szerepek tudatos felcserélésével a hutu csoport magát állíthatta be áldozatként, és lehetővé vált számukra, hogy saját biztonságuk garantálása érdekében megelőző csapást mérjenek a tuszikra.

Ez a módszer elősegítette azon meggyőződés elterjesztését is, hogy valamennyi gazdasági probléma és politikai nehézség kialakulásáért a Ruandai Hazafias Front (Rwanda Patriotic Front) és a tuszi kisebbség tartozik felelősséggel. A támadásnak kitett csoport tagjai hibáztatásának technikája lehetővé tette, hogy a felelősség az elkövetők válláról lekerüljön, és az áldozatok szemébe nézve azt érezhessék, hogy „*megérdemlik a sorsukat*”.

Az ideológia terjesztésében dokumentáltan jelentős szerepet játszott az RTML¹⁷ rádióadó, mely aktívan hozzájárult ahhoz, hogy a tuszi csoporttal szembeni gyűlölet fokozódjon, a népirtás későbbi fázisában a kisebbséghez tartozó személyek és hutu politikai ellenfelek nevét, valamint lakóhelyét beolvasták az adásokban, esetenként konkrét leírással szolgálva a bűvőhelyükről. A rádióadások mellett többek között a *Kangura* nevű magazin járult hozzá az ideológia elterjesztéséhez. Az 1990-ben

¹⁶ PRUNIER 1995. 226.

¹⁷ A Ruandai Nemzetközi Törvényszék ICTR-99-52-T számú ügyben hozott ítélete alapján (Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze).

Forrás: www.unict.org/Portals/0/Case/English/Nahimana/judgement/Summary-Media.pdf (Letöltve: 2014. június 09.)

publikált „Tízparancsolat” című cikk¹⁸ az ellenség közelségére figyelmeztetett, melyet követően részletesen taglalta a tuszi kisebbség „vérszomjasságát.” A megszakítás nélküli állami propaganda a tuszi kisebbséget olyan tulajdonságokkal ruházta fel, mely emberi mivoltukat kérdőjelezte meg, olyan szörnyekként jellemezték őket, akik bármely támadásra képesek, a szexuális bűncselekményektől kezdve a kannibalizmusig,¹⁹ vagy épp természetfeletti és démoni erővel bíró lénynek beállítva őket igyekeztek félelmet és undort kelteni velük szemben.

Szerveződés

A Ruandai Hazafias Front 1990-es Ruandába történő betörését követően egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az állam fegyveres erővel készül a hutu csoport védelmére. A hadsereg létszámát jelentősen megnövelték: míg 1990-ben a hadsereg 5.000 főt számlált, ez a szám 1994-re 30.000 főre növekedett, s míg kezdetben főleg kézi- és könnyűfegyverekből állt az eszköztár, ez a külföldi beszerzések következtében néhány év alatt gépfegyverekkel, gránátvetőkkel, taposóaknákkal és nagy hatótávolságú tüzérségi eszközökkel bővült.²⁰ A Human Rights Watch elemzése szerint a fegyvereket Egyiptomból, Dél-Afrikából és Franciaországból szerezték be. A hadsereg bővítésével egyidejűleg a kormány civilekből álló szervezeteket fegyverzett fel és képzett ki a rendvédelmi szervek és a hadsereg közreműködésével.

Polarizálódás

Mivel a hutu elit katonai puccs végrehajtásával került hatalomra, és legitimációja egyre inkább megkérdőjeleződött, 1991-re erős nyomás helyeződött a kormányra az államszervezet demokratikus átalakítása érdekében. A korábban illegális szervezetként működő politikai csoportosulások mind hangosabban követelték az állami elismerésüket és részvételüket a parlamenti kormányzásban, melynek hatására a kormány egyeztető tárgyalásokra kényszerült egy többpárti parlamenti rendszer kialakítása céljából.

Hatalma meggyengülésével párhuzamosan a kormányzó elit látszólagos egyetértését és az államszervezet demokratikus átalakítása iránti elkötelezettségét kívánta demonstrálni, ezért nevét is megváltoztatta: Nemzeti Forradalmi Mozgalom a Fejlődésért és a Demokráciáért²¹ néven működött tovább. 1993-ban a növekvő katonai sikereket elérő Ruandai Hazafias Front (Rwanda Patriotic Front) megfélemezésére

¹⁸ Ibid. 3. oldal 12. pont. The Ten Commandments.

¹⁹ HINTJENS 1999. 267.

²⁰ Human Rights Watch Arms Project, Vol.6 Issue 1 (1994. január), 13. www.hrw.org/sites/default/files/reports/RWANDA941.PDF (letöltve: 2014. június 9.)

²¹ Mouvement révolutionnaire national du développement et de la démocratie. A korábbihoz képest a demokrácia szóval bővítették a nevet.

megállapodást írtak alá (Arusha Accords), annak gyakorlati alkalmazását azonban minduntalan elhalasztották.

A szüntelenül közvetített állami propaganda ugyanis továbbra is a hutu és a tuszi népek közötti összeférhetetlenséget hangsúlyozta, a nemzet fogalmát időközben újraalkotva abba már nem tartozott bele minden állampolgár, hanem csak az uralmon lévő hutu réteg. A tuszokra az országba betörő paraziták²² szerepét osztották, akik kizárólagos felelőseivé váltak az országban uralkodó gazdasági nehézségeknek, társadalmi egyenlőtlenségeknek és a végbemenő politikai konfliktusoknak.

A politikai ellenfelek üldözésének hatására nagy számban csatlakoztak mérsékelt hutuk is az immár „*a Demokráciáért*” kifejezést is a nevében hordozó kormánypárthoz és az időközben létrejött CDR²³ szélsőséges párthoz, illetve fegyveres szervezeteikhez. A hutu elit a védelem biztosításának egyetlen lehetőségeként az „ellenfelek” teljes megsemmisítését jelölte meg. A hutuk és az „ellenfél” elhatárolása többé nem a hutu – tuszi megkülönböztetés alapján történt. Gyakorlatilag bárki az „ellenfél” kategóriába sorolódhatott, aki a politikai elit szemében nem minősült *valódi* (vagyis a mi fogalmaink szerinti szélsőséges) hutunak.

Előkészítés és népirtás

A kormányzó hutu elit, kiegészülve a megnövelt létszámú hadsereggel, félkatonai szervezetekkel és felülről irányított civil szerveződésekkel, a politikai hatalom megtartásának már csak egy módját látta, melynek érdekében ellenségképet teremtett, állami propaganda útján erősítette az ideológiai tételek észrevétlen beépülését a mindennapi életbe, majd állami források felhasználásával megszervezte az „ellenfél” elleni támadásokat és ereje tudatában a tökéletes pillanatra várt. Halállistákat²⁴ állítottak össze, mely a Ruandai Hazafias Fronthoz (RwandaPatriotic Front) köthető személyek, mérsékelt hutuk és jogvédők neveit is tartalmazta.

A megfelelő alkalom végül 1994. április 6-án következett be, amikor Habyarimanahutu elnök repülőgépét lelőtték, az elnök és a többi utas azonnal életét vesztette. A támadók kiléte máig tisztázatlan, azonban a hadseregnek a merénylet után rövid időn belül tanúsított szervezett magatartása²⁵ arra is utalhat, hogy mindez a hutu terv részét képezte, és pusztán ürügyként használták fel a kiterjedt támadások megkezdésére.

A támadások szinte kivétel nélkül szervezett csoportokban történtek, ami nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy az „ellenfelek” tényleges megölését megelőzően változatos módszerű kínzásokat, csonkításokat és nemi erőszakot alkalmaztak az

²² BAISLEY 2014. 44.

²³ Coalition pour la défense de la république.

²⁴ STRAUSS 2006. 28.

²⁵ Article 19, 10.

áldozatok megalázására és megtörésére, melyek nagyon gyakran a hozzátartozók szeme láttára történtek. A csoport tagjaként a támadók megfélemlíthettek egyéni identitásukról, névtelenné váltak és önmagukat a támadó (*a győztes*) csoport hasznos és megbízható tagjaként határozhatták meg. Az új kollektív identitás kialakítása az erőszakos cselekmények közös elkövetésével, fokozatosan történt, melynek folyamán a „*közösen megélt győzelem*” töltötte fel érzelmileg a támadókat további bűncselekmények végrehajtásához, egyúttal pedig semlegesítette az elkövetéshez kapcsolódó negatív érzéseket, és felmentette őket az egyéni felelősség terhe alól.²⁶ Klusemann²⁷ szerint e dominancia elérése jelenti azt a fordulópontot, melyet követően az alulmaradt csoport szellemileg nem képes többé ellenállni a támadóknak, nem látnak lehetséges kiutat a helyzetükből, „*lebénulnak*” és képtelenek saját maguk védelmére. Ez a megadásként értékelt passzív magatartás a támadók oldalán minden egyes esetben újabb „*közösen megélt győzelemként*” volt értékelhető és újraindította a körforgást.

A válogatás nélküli erőszak ahhoz vezetett, hogy az emberek közötti bizalom teljes mértékben megszűnt, a törvények és konvenciók elvesztették létjogosultságukat, a társadalmi rend teljes megsemmisülése közben az elvárt viselkedésről pedig már csak az előzetesen gondosan beadagolt ideológia tételei szolgálhattak iránymutatóul.

Egyes becslések²⁸ szerint az áldozatok 80%-a a népirtás első 6 hetében veszítette életét, az áldozatok teljes létszáma 500.000 és 800.000 személy közé tehető.

Záró gondolatok

A népirtást folyamatként értelmezni és vizsgálni azért lehet érdemes, mert így megfelelően szemléltethető az a dinamika, ahogyan a konfliktus a csoportokon belüli és a csoportok egymás közötti interakciója során kibontakozik. A tanulmány megírásának célja annak szemléltetése volt, hogy valamely kisebbséggel szemben tanúsított előítéletes magatartás, hátrányos megkülönböztetésük és annak intézményesítése nem tekinthető pusztán adott pillanatban érvényesülő társadalmi *állapotnak*, ez sokkal inkább egy társadalmi *folyamat* része, amely egy bizonyos irányba mutat. A folyamat egyes szakaszainak megfelelő időben történő felismerése és tudatosítása, valamint a kellő beavatkozási eszközök megtalálása a konfliktus elmélyülésének megfékezése érdekében épp ezen okokból fontosak.

Felhasznált irodalom

ALLPORT, Gordon W.: Az előítélet, Gondolat, Budapest, 1977.

²⁶ SMEULERS, 449.

²⁷ KLUSEMANN 2012. 472.

²⁸ PRUNIER 1995. 261.

BAISLEY, Elizabeth: Genocide and Constructions of Hutu and Tutsi in Radio Propaganda, in *Race & Class*, Vol. 55 (3) 2014, 38-59.

BAUM, Steven K.: The psychology of Genocide: Perpetrators, Bystanders, and Rescuers, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

HAGAN, John – RYMOND-RICHMOND, Wenona: Darfur and the Crime of Genocide, Cambridge University Press, New York, 2009.

HARRENDORF, Stefan: How Can Criminology Contribute to an Explanation of International Crimes, in *Journal of International Criminal Justice*, 12 (2014), 231-252.

HINTJENS, Helen M.: Explaining the 1994 Genocide in Rwanda, in *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 37, No. 2 (1999), 241-286.

KARSTEDT, Susanne: Contextualizing mass atrocity crimes: The dynamics of 'extremely violent societies' in *European Journal of Criminology*, 9 (5) 2012, 499-513.

KLUSEMANN, Stefan: Massacres as process: A micro-sociological theory of internal patterns of mass atrocities, in *European Journal of Criminology*, 9 (5) 2012, 468-480.

MISHALI-RAM, Meirav: Ethnic Diversity, Issues and International Crisis Dynamics 1918-2002, in *Journal of Peace Research*, Vol. 43 No. 5, 2006, 583-600.

PRUNIER, Gérard: The Rwanda Crisis, 1959-1994: History of a Genocide, C. Hurst & Co. Publisher, Hong Kong, 1995.

SMEULERS, Alette – HOEX, Lotte: Studying the Microdynamics of the Rwandan Genocide, in *The British Journal of Criminology* (2010) 50, 435-454.

SMITH, Eliot R. – MACKIE, Diane M.: Szociálpszichológia, Osiris, Budapest, 2004.

STANTON, Gregory H.: The Seven Stages of Genocide, Yale University Genocide Studies Program, 1998, GSP01.

STAUB, Ervin: The Psychology of Good and Evil: Why Children, Adults and Groups Help and Harm Others, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

STRAUSS, Scott: The Order of Genocide: Race, Power and War in Rwanda, Cornell University Press, New York, 2006.

GEDEON VALÉRIA

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Kerecsi Klára egyetemi tanár

KARNEVÁL A MINDENNAPOKBAN

A karnevál mint értelmezési keret a szórakozás formájában megvalósuló szabályszegő(?)magatartások kriminológiai vizsgálatához

Dolgozatomban kísérletet teszek a karnevál értelmezési keretként való használatára kriminológiai kontextusban. Közelebbről: Mike Presdee – Mihail Bahtyin nyomán kidolgozott, *bűncselekmények karneválja (carnival of crime)* elméletét alapul véve a hazánkban szilveszter éjjelén tapasztalható (részben megengedett) *transzgresszió*, valamint a mindennapi normaszegő magatartások példáján keresztül igyekszem bemutatni, hogyan lehet a karnevál-elmélettel egyes, a szórakozás alakjában megvalósuló (szabályszegő/prekriminális) magatartásokat kriminológiai aspektusból vizsgálni. Az egyes ifjúsági színtereket, valamint a fiatalok szabadidő-eltöltésének gyakorlatait kriminológiai és kriminálpolitikai aspektusból kutató doktori dolgozatomhoz is alapműként használom Mihail Bahtyin és Mike Presdee írásait, a karneválemélet ugyanis alternatív magyarázatot adhat a napjainkban megvalósuló, szabadidős színtereket és egyes szórakozási formákat érintő kriminalizációs trendek okaira.

Ahhoz azonban, hogy vizsgálatunk tárgyát górcső alá vegyük, szükséges megadni a szórakozás általunk elfogadott definícióját, hiszen a szórakozás vagy épp a szabadidő hétköznapi és tudományos értelmezése eltérhet egymástól.

I. Fogalom-meghatározások

A szórakozás a szabadidő eltöltésének egyik formája, ezért a szabadidő fogalmából célszerű kiindulnunk. A szabadidőt (*leisure*) felfoghatjuk mint *szabad* időt (*free/sparetime*), azaz olyan időt, mely a kötelességektől, feladatoktól mentes, illetve tekinthetünk rá *tevékenységként* is, azaz olyan elfoglaltságként, cselekvésként, ami mentes a munkahelyi, a társadalmi vagy a családi kötelezettségektől, és mely tevékenységet az adott egyén saját akaratából üz, választ¹. A szabadidőnek ezen túlmenően van egy klasszikus és egy hétköznapi olvasata is. A klasszikus nézet, Arisztotelész nyomán, a szabadidős elfoglaltságokat a lélek nemesedésére, a

¹ KRAUS 1971. és DUMAZEDIER 1967. nyomán KANDO 1980.

művelődésre és „*az élet magasabb értékeivel való foglalkozásra*”² szolgáló tevékenységnek tekintette. A hétköznapi felfogás szerint a szabadidős tevékenységek olyan tevékenységek, melyeket a szabadidőnkben végzünk.³ Míg a klasszikus megközelítés a terminus normatív használatának, a hétköznapi felfogás a kifejezés leíró, illetve empirikus használatának felel meg. Erre tekintettel a dolgozatban a továbbiakban szabadidő alatt a társadalmilag kötött időn (például munka, kötelező oktatás, házimunka), valamint a testi szükségletekre (evés, alvás) fordított időn kívüli időt, szabadidős tevékenységek alatt az ez idő alatt végzett (aktív vagy passzív) tevékenységeket értem.

A szabadidő különböző szabadidős tevékenységekre osztható, így például szabadidős forma a pihenés, a művelődés, a testmozgás és a szórakozás.

A *szórakozás* az általam elfogadott definíció szerint olyan tevékenység vagy magatartásmód „*amely a szubjektív célok és szándékok szerint a kellemes élmények megszerzésének alapvető [kiemelés – G.V.] funkciójával rendelkezik*”.⁴ Ebből következően a szórakozás a szubjektum szemszögéből elsősorban a kellemesség elérését kell, hogy szolgálja.

A szórakozás – mint a kellemes élmények megszerzésére irányuló *önálló* szabadidős forma – csak a szabadidő megjelenésével kezdett el elkülönülni és differenciálódni. A modern értelemben vett szabadidő – azaz az olyan idő, amely eltöltésének módjáról az adott személy szabadon dönthet – a polgári társadalmakban jelent meg, ugyanis az már „*megengedte az embereknek, hogy olyan módon töltsék el a szabadidőjüket, amilyet választanak*”.⁵ (Az ezt megelőző időszakban az írott vagy íratlan társadalmi normák szigorú szabályokhoz kötötték a szabadidő eltöltésének módját például társadalmi rang alapján.) Ugyanígy a szórakozás sem elsősorban a kellemesség elérését szolgálta az ókori vagy a középkori társadalmakban. Az egyes szórakozási formák „*kizárólag a szubjektív céloktól és szándékoktól függően szolgálták a kellemesség szükségleteinek kielégítését, azaz objektív mozzanataikat tekintve a társadalmi tradícióknak és a közvetlen integrációs tendenciáknak rendelődtek alá*.”⁶ Ekkor ugyanis még nem jöttek létre azok a modernkori szabadidős formák, melyek elsődlegesen (és adott esetben kizárólagosan) a szórakozást, a kellemes élmények megszerzését célozták.

A szórakozásra vonatkozó jellemzőket jól szemlélteti a kora újkor egyik legmeghatározóbb, és leginkább kutatott ünnepe, a farsang (karnevál)⁷, melyet tekinthetünk egyfajta szabadidős tevékenységnek, szórakozásnak is. A farsang *par excellence* ünnep, a késő középkori/kora újkori népi kultúra veleje.⁸ Az ünnep a

² BERGER 1962. In: KANDO 1980. 20.

³ KANDO 1980.

⁴ JÁNOSI 1986. 90

⁵ E. P. THOMSON 1967. In: ROJEK 2010. 2. (Itt és a továbbiakban a külön nem jelzett idézetek a szerző fordításai.)

⁶ JÁNOSI 1986. 94.

⁷ A dolgozatban a karnevált és a farsangot felcserélhető fogalomként használom.

⁸ BAHTYIN 2002.

hétköznap ellentéte, a szórakozás meghatározott időbeli keretek közé szorított, ritualizált, mitologikus sémákkal legitimizált és ellenőrzött formája.⁹ Élesen el kell azonban különíteni egymástól a hivatalos ünnepeket a nem hivatalos vagy farsangi típusú multságoktól: „[a] hivatalos ünneppel szemben a karnevál az uralkodó igazság és a fennálló rend alóli ideiglenes fölszabadulásnak, a hierarchikus viszonyok, kiváltságok, normák és tilalmak átmeneti felfüggesztésének ünneplése.”¹⁰ A (nem hivatalos) ünnepek közül legszélesebb körben a farsang esetében jelenik meg a „társadalom kifordított valója”.¹¹ Így a karneváli jellemzők feltérképezése közelebb vihet minket ahhoz, hogy megértsük, egyrésztől miért engedélyezettek a szórakozás alakjában megvalósuló szabályszegő vagy prekriminális magatartások az év bizonyos szakában vagy bizonyos eseményekhez kapcsolódva, másrésztől, hogy miért lehet kriminálpolitikai kérdés az, hogy bizonyos személyek hogyan töltik el szabadidejüket.

Nézzük, mit is jelent közelebbről a „társadalom kifordított valója”!

II. Karnevál és a társadalom kifordított valója

Először négy példát hozok, az ókori Egyiptomból és Rómából, a kora újkori Londonból és jelenkori Valenciából:

„Az első lejegyzett karnevál valószínűleg [...] Ozirisz ünnepe volt Egyiptomban. Az ünnepe „időn kívüli időben” zajlott öt napig, amit a hagyományos naptáron kívülinek tekintettek – és lévén a rendes időn kívüli volt, a normán kívüli magatartási kódok otthona is. [...] Ozirisz ünneplésének [...] részei voltak a felvonulások, [...] a rituális áldozat-bemutatók [...]”¹²

„Saturnalia(lat.), ősrégi latin népiünnep, [...] melynek napja dec. 17-ére esett, de az egész ünnep teljes egy hetet vett igénybe. [...] Az egész idő alatt teljes munkaszünet és korlátlan jókedv uralkodott. A gazdagok a szegényeket megvendégelték, a rabszolgák láncait leszedték, a cselédek az uraság asztalához ültek. [...] A császárok a népnek multságáról is gondoskodtak: cirkuszi versenyek, gladiátorjátékok és alakos felvonulások követték egymást, [...]”¹³

„Londonban húshagyó kedden a világ legtermészetesebb dolgának számított az inasok garázdálkodása: „A furkósbottal, kővel, kalapáccsal, mérőléccel, malteroskanállal és kézfűrészsel felfegyverzett fiatalok feldúlták a színházakat és a bordélyokat”, és amikor a városi rendfenntartók a helyszínre értek, közáporral

⁹ BURKE 1991.

¹⁰ BAHTYIN 2002. 18.

¹¹ BAHTYIN 2002.

¹² PRESDEE 2000. 33-34.

¹³ A Pallas nagy lexikona, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/> (Letöltve: 2014.01.05)

fogadták őket. Állítólag 1800 körül „minden nagy sevillai ünnepen átlag két-három súlyos vagy halálos sérülés történt”¹⁴

„A spanyolországi Fallas de Valencia a tradicionális József-napi ünnepek neve, melyeket Szent Józsefnek, az asztalosok védőszentjének tiszteletére rendeznek. A valenciai közösség minden év márciusában tüzes-színes látványossággal kápráztatja el a világot, óriási bábokat, épületeket és művészi víziókat felépítve, melyeket aztán egy hatalmas örömtűzben, tűzijáték és tánc közben égetnek el.”¹⁵

Mi köti össze ezeket a karneváli, farsangi ünnepeket? Mi a céljuk, mi a funkciójuk?

Mihail Bahtyin óta szociológusok, antropológusok és történészek vizsgálták a fenti kérdéseket, valamennyien hasonló módszereket felhasználva, hasonló válaszokat adva. Ez nem is meglepő, ha fellapozzuk az orosz irodalomtudós, esztéta *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája* című munkáját.¹⁶ A mű valamennyi, a karnevál típusú ünnepeket, a kora újkor népi kultúráját vizsgáló kutatóra rendkívüli erővel hatott: Bahtyin ugyanis a karneváli (farsangi) multságok máig alapműként szolgáló értelmezését adja.

Bahtyin értelmezésében a „karnevál típusú ünnepek” a népi nevetéskultúra egyik alapformájának tekinthetők, s meghatározó jelentőséggel bírnak a középkor társadalmára számára. Mint írja, a „karnevált nem nézik, hanem élük, méghozzá mindenki, mert a karnevál – eszméjéből következően – össznépi.”¹⁷ A karneválnak (farsangnak) tehát mindenki részese, tartama alatt mindenki annak „rendje” szerint él, az ünnep e tulajdonsága pedig így az emberek második valóságát hozza létre. A farsangban ugyanis a „világnak egészen másfajta, hangsúlyozottan nem hivatalos, az egyház és az állam szempontjából idegen aspektusa jelent meg [...]; mintegy második világgá és második életté álltak össze”.¹⁸

A bahtyini karneválelméletet Presdee ültette át a kulturális kriminológia kánonjába *Cultural Criminology and the Carnival of Crime* c. munkájában.¹⁹ Presdee Bahtyinhoz hasonlóan kettéválasztotta az emberek hivatalos (társadalmi) életét vagy „racionális társadalmi életét” az emberek „második életétől”, azaz az ünnepi/karneváli élettől. A két szféra különböző szempontok mentén egymással szembeállítható – ahogy az az 1. sz. táblázatban látható:

¹⁴ BURKE 1991 224.

¹⁵ <http://www.viajeros.com/articulos/793-las-fallas-de-valencia-arte-y-fuego-en-las-calles> (Letöltve: 2014.06.11. (ford.: Zelei Dávid))

¹⁶ BAHTYIN 2002.

¹⁷ BAHTYIN 2002. 15.

¹⁸ BAHTYIN 2002. 13.

¹⁹ PRESDEE 2000.

Hivatalos élet	versus	Ünnepi élet
Elnyomás	versus	Szabadság
Egyenlőtlenség	versus	Egyenlőség
Szegénység	versus	Bőség, jólét

1.sz. táblázat²⁰

Az elnyomás-szabadság, egyenlőtlenség-egyenlőség és a szegénység-bőség ellentétpárok összecsengenek a bahtyini „*feje tetejére állított világ*” és az „*intézményesített zűrzavar*” ideológiájával.

A fenti táblázatban felsorolt ellentétpárok (antonimák) között fellelhetők a jóléti demokrácia alapelvei – éppen az ünnepi/karneváli életre vonatkozó jellemzők között. Ennek ellenére Presdee szerint az emberek második élete, a zűrzavart is magába foglaló karnevál a racionális társadalom szemében a bűnök és bűncselekmények táptalaja. Ebből következően a karnevál magában hordozza a kriminális cselekmények elkövetésének lehetőségét, ezért azt a kontrollt központi eszközként használó hatalom korlátok közé szorítandónak, sőt betiltandónak tekintheti.

De nézzük most meg, miben is érhetőek tetten a karnevál – mindennapoktól eltérő – sajátosságai, melyeket a 2. sz. táblázatban foglaltam össze:

Karneváli jellemzők a kora újkorban ²¹		
1. Tematika	2. Struktúra	3. Funkció
Lakoma	Felvonulás	Biztonsági szelep
Szexualitás	Verseny	Társadalomkritika
Erőszak	Színjáték	

2. sz. táblázat

A farsangnak, és a karnevál típusú ünnepeknek, a mindennapoktól való elkülönülése három fő témájának – az ételnek, a szexnek és az erőszaknak – mértéktelenségében is tetten érhető. Az szélsőséges evés-ivás azonban nemcsak a nagyobb ünnepek esetén jelenik meg, hanem az egyes családi eseményekhez kötődően is: például esküvők és halotti torok esetén is. A szexualitás is része mind az ókori, mind a kora újkori mulatságoknak, bár eltérő formában. Míg az ókori görög lakomák és társas összejövetelek elmaradhatatlan kellékei voltak a hetérák, a kora újkorban a szexualitás már csak szimbolikusan jelent meg tréfás lakodalmas játékok vagy kétértelmű dalok

²⁰ PRESDEE 2000. 8-9.

²¹ BAHTYIN 2002., DAVIS 200., BURKE 1991. alapján

formájában. A karneválok azonban az agresszivitásnak, a rombolásnak és az erőszaknak is helyet adtak.²² E három témakör valamilyen formában valamennyi farsangi ünnepben megtalálható, ahogy azt az ezek őstípusának tekinthető Bacchus-ünnepekről szóló alábbi szövegrészlet is szemlélteti:

„Majd, hogy minél több lelket nyerjenek meg, a szertartást borozással és lakomával kötötték össze. S itt, mikor a bortól felhevültek, s az éjszaka meg a férfiak és asszonyok s a fiatalabb és öregebb korúak összevegyülése minden szemérmes tartózkodást feloldott, megkezdődött az ocsmány orgiák mindenféle fajtája, mert mindenki úgy érezte, hogy itt megtalálhatja azt az élvezetet, amelyre természete szerint különösen vágyott. [...] egyes családokban mérgezésekre és gyilkosságokra is sor került, úgy hogy nem egyszer a holttestet sem lehetett megtalálni, hogy eltemessék. [...] S attól kezdve, hogy a szertartásokat vegyesen látogatták, s ott férfiak és nők összekeveredtek, s féktelenségüket még az éjszaka is növelte, alig van olyan bűn, olyan gaztett, amit ott ne követtek volna el.”²³

A farsangi multságok között nem csak központi témájukat tekintve, de strukturálisan is hasonlóságok fedezhetők fel. A legtöbb ilyen ünnep három részből állt, ezek a *felvonulás*, a *verseny* és a *színjáték*.²⁴ A felvonulás keretében a farsang résztvevői beöltözve mozgósínpadokon haladtak végig a városon. A versenyeken a résztvevők jellemzően fizikai erőnlétüket, ügyességüket mérték össze, míg a színjátékon valamilyen fontosabb eseményt játszottak el, például tréfás lakodalmat vagy tárgyalást.

Funkciójukban is hasonlóságokat fedezhetünk fel ezen ünnepek között. Minden bizonnyal a konformitást szolgálta az ünnepi élet „biztonsági szelep”-funkciója, vagyis az a jellemzője, hogy az év többi részében érvényes szabályokat ekkor átmenetileg felfüggesztették. A korabeli hatalmi pozícióban lévők és a témával foglalkozó kutatók is úgy vélekedtek, ha néhány napig az embereknek megengedett a rendbontás, az hosszú távon a rendet szolgálja: mint Claude de Ruby lyoni tanácsos írja 1600-ban: *„Célszerű időnként megengednünk az embereknek, hogy bolondozzanak és vigadjanak, nehogy a túl nagy szigorral kétségbeesésbe kergessük őket [...]”*²⁵

A farsangi időszak tehát a valós életből való egyfajta kilépésként, a mindennapok megszakításaként is értelmezhető, mely időszakra más szabályok (ha nem egyenesen a szabálynélküliség) vonatkoznak. Ahogy Bahtyin írja: a karnevál eszméje *„az élet megszokott (hivatalos) rendjének átmeneti felfüggesztése”*.²⁶ S mint azt Bahtyin nyomán Davis rögzíti: az ókori görög és római társadalmakban, valamint a középkorban (és a kora újkorban) *„a karnevál az emberek második élete, második valósága lett...”*²⁷.

²² BURKE 1991.

²³ TITUS LIVIUS: A római nép története a város alapításától: 115., 117. (<http://mek.oszk.hu/06200/06201/pdf/romai6.pdf> (Letöltve: 2014.01.03.))

²⁴ BURKE 1991.

²⁵ Claude de RUBY, idézi DAVIS 2001. 95.

²⁶ BAHTYIN 2002. 15.

²⁷ DAVIS 2001. 100.

Ókori példaként a *Saturnalia*, míg középkori/kora újkori példaként a karneváli népi multságok említhetők, mint a „nép másik élete”. Ezen ünnepekre jellemző volt, hogy amit az év többi részében nem lehetett, az megengedett volt ez idő alatt. Így például a rabszolgák úrként viselkedhettek, a farsangi álarcosok tojással dobálhatták a járókelőket, az asszonyok parancsolgathattak uruknak. A farsang szemben állt a hétköznapokkal, de az év többi részével is: „*Farsang ideje alatt maga a 'feje tetejére állított világ' [...] valósult meg.*”²⁸ A férfiak és nők, a mester és inas, az úr és szolgája szerepet cseréltek: „*a farsang az intézményesített zűrzavar, a megfordításon alapuló rítusok együttese volt.*”²⁹ A karnevál végéig „*csak a törvényei szerint lehet élni, addig csak a karneváli szabadság törvényei érvényesülnek.*”³⁰

A farsangi káosz szintén a normakövetés elősegítését szolgálta azáltal, hogy elterelte a figyelmet a társadalmi realitásról.³¹ Ugyanakkor az ünnep a fennálló rend bírálataira is alkalmas akár paródia, de akár valódi lázadás formájában. A „visszajára fordított világ” ugyanis megmutatta a társadalom fonákját, annak valóságos problémáit. Felhívta a figyelmet a szociális egyenlőtlenségekre, tabukra és korlátokra. Burke szerint a „*farsang [...] a szentségtörés ünnepe is volt*”³². Ekkor a felfokozott hangulatban, részben az alkoholfogyasztás hatására, a felszínre került negatív érzelmek könnyen a „*lázadás nyelvéné*” válhattak, ha a farsangi időszak összekapcsolódott a rossz természettel, gazdasági vagy társadalmi problémákkal: „*A tiltakozás ritualizált formában fejeződött ki, de a rítus kerete olykor túl szűknek bizonyult.*”³³ Ilyenkor a karnevál szórakozásból zavargássá lett.

A farsangok és a „miniatűr farsangok”, azaz az ünnepek tehát kettős funkcióval/céllal rendelkezhetnek. A „biztonsági szelep” vagy társadalmi kontroll elmélete értelmében egyfelől szolgálhatják a fennálló rend fenntartását és megerősítését azzal, hogy „*a rítusok „ekszztatikus élményhez*”, a közösségi érzés felerősödéséhez vezetnek, amit azután a normál társadalmi struktúrához való „*józan visszatérés követ*”.³⁴ Másfelől a fennálló rend megváltoztatása is lehet a céljuk, következményük, hiszen a farsang adta szabadsággal élve az alárendelt társadalmi rétegek megfogalmazhatták nézeteiket, kritikáikat: a farsang megmutatta azt az utópisztikus világot, ami egy megfordított világban megvalósulhatna.³⁵

E kutatók tehát valamennyien egyetértenek abban, hogy a farsangok és karneválok a kicsapongás, a határátlépés, a normák felfüggesztése, esetenként az erőszak, a rombolás, de a megújulás és a feltöltődés színterei is.³⁶

²⁸ BURKE 1991. 225.

²⁹ BURKE 1991. 227.

³⁰ BAHTYIN 2002. 15.

³¹ Ld.: panem et circenses.

³² BURKE 1991. 223.

³³ BURKE 1991. 241.

³⁴ Victor TURNER nyomán BURKE 1991. 239.

³⁵ BAHTYIN 2002., DAVIS 2001., BURKE 1991.

³⁶ BAHTYIN 2002., JÁNOSI 1986., BURKE 1991., DAVIS 2001.

De hogyan zajlanak az ilyen ünnepek a 21. században? Van-e még az ókori Saturnáliákhoz vagy a kora újkori népi mulatságokhoz hasonló ünnep a posztindusztriális nyugati társadalmakban és legfőképpen Magyarországon?

III. Karneválok napjainkban

A feltett kérdések megválaszolásához nem is kell messzire mennünk. A velencei vagy a Riói karnevál kézenfekvő 21. századi példaként mutatkozik, csakúgy, mint a busójárás vagy a Halloween – mely ünnepek sok tekintetben hasonlóak az előző részben leírt ókori és kora újkori társaikhoz. Mint Burke írja: *„Bizonyos értelemben minden ünnep miniatűr farsangnak számított, hiszen mentség volt a felfordulásra, és rítusaiban a hagyományos formák – felvonulás, verseny [...] – ugyanazon repertoárjából merített.”*³⁷ Presdee azonban ennél is tovább megy, amikor a posztmodern társadalmak farsangjait vizsgálja és állítja, *a karnevál egyes töredékei mára a mindennapi élet részévé váltak*, azaz nem évente néhányszor vannak grandiózus farsangok, hanem állandóan, akár minden este vannak „kicsi farsangok”: azok például rekreációs droghasználat vagy meghatározott televíziós műsorok szertartásszerű élvezeteként valósulnak meg.

A 21. században tehát megkülönböztethetjük a karneváloknak egy, a hétköznapi életbe beépülő, a presdee-i modellre épülő értelmezését, valamint egy meghatározott évszakhoz vagy időszakhoz kötődő konkrét formáját, mint amilyen a busójárás vagy a velencei karnevál.

Ez utóbbi esetében megjelenő karneváli elemek fellelhetők – mind tematikájában, mind struktúrájában, mind pedig funkciójában – a hazai szilveszteri tűzijáték-hagyományokban és hasonló, a tüzet centrális szimbólumként használó ünnepekben (mint a valenciai Fallas, a nevadai Burning Man fesztivál vagy a Bonfire Night az Egyesült Királyságban).

Látható a hasonlóság a farsang és a szilveszteri multság funkciója közt, amennyiben az év utolsó napjának éjjele *„az élet megszokott rendjének átmeneti felfüggesztése”*.³⁸ Ugyanis erre az éjszakára bizonyos tekintetben, igen konkrétan meghatározott, és a mindennapoktól eltérő szabályok vonatkoznak – a jogszabályok szintjén is:

*„Nem kell engedély a nagykorú személynek a 3. pirotechnikai osztályba tartozó tűzijáték termék december 28-a és 31-e között történő megvásárlásához, és a használati és kezelési útmutatóban meghatározottak szerint december 31-én 18 órától a következő naptári év január 1-jén 6 óráig történő felhasználásához.”*³⁹

³⁷ BURKE 1991. 236.

³⁸ BAHTYIN 2002. 15.

³⁹ 173/2011. (VIII. 24.) Korm. rendelet a polgári célú pirotechnikai tevékenységekről, 27. pont, 107. § (2) bek.

A harmadik pirotechnikai osztályba tartozó tűzijáték termék megvásárlására és felhasználására egyértelműen meghatározott kivételt állapít meg a jogalkotó december 31-ére: legitimálja azt egy meghatározott időszakra. Ugyanez a cselekmény a jogszabályban rögzített időszakon kívül a szabálysértési törvény⁴⁰ 182. §-ába ütköző polgári felhasználású robbanóanyaggal és pirotechnikai termékkel kapcsolatos szabálysértés tényállását valósít(hat)ja meg.

Funkcionálisan megvalósul továbbá a farsangi ünnepek biztonsági szelep rendeltetése is. Mint arra rámutatnak a pirotechnikai termékekkel való visszaéléssel kapcsolatos statisztikák, e termékek használatára a társadalomban jelentős igény mutatkozik.⁴¹

Ugyanígy, strukturálisan is hasonlóságokat lehet felfedezni a szilveszter éjszakai utcai ünneplést (vonulás) vagy a szilveszteri álarcok viselését (színjáték) vizsgálva, továbbá a tematikát (megnövekedett mértékű alkoholfogyasztás, ebből eredő konfliktusok) tekintve is.

Az értelmezés speciális vagy egyedi szintjét illetően a kora újkori farsangi multságoknál fellelhető attribútumok megfeleltethetők napjaink farsangjainak, és karnevál típusú multságainak is, ahogy azt a 3. sz. táblázat szemlélteti:

Karneváli jellemzők napjainkban		
Tematika	Struktúra	Funkció
Lakoma, alkoholfogyasztás	(Fel)vonulás	Biztonsági szelep, stresszoldás
Szexualitás	Verseny	Társadalomkritika
Konfliktusok	Színjáték, szerepek	

3.sz. táblázat

Ha megvizsgáljuk a mindennapokban megjelenő karnevált a következőket állapíthatjuk meg: mint Presdee írja, a posztmodern társadalmakban már nem elegendő évente egyszer-kétszer karneválozni, ugyanis a modern élet „szinte elviselhetetlen racionalitása” mellett a karneváli cselekmények a szociális túlélés elengedhetetlen kellékei lettek.⁴² Azaz a posztmodern társadalmak racionalitása, az ésszerűség mindent átható ideológiája szükségessé tette a karneválok mindennapi megjelenését. E

⁴⁰2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

⁴¹ Lásd például: <http://www.szon.hu/petarda---nott-a-pirotechnikai-szabalysertesek-szama/haon-news-charlotteInform-20101220-0241585714> vagy <http://szegedma.hu/hir/szeged/2012/12/nagyobb-birsag-fenyvegeti-a-pirotechnikai-szabalyokat-megszegoket.html> (Letöltve: 2014. június 9. 23:02)

⁴² PRESDEE 2000. 33.

tendenciát tovább támogatja az, hogy a „szórakozás, szabadidő és a vágy a magánélet központi elemévé vált”⁴³. Ezért ma már akár minden nap lehet karnevál – ez a karneváli „mulatságok” presdee-i szintű értelmezése. A karnevál egyes töredékei ugyanis a mindennapi élet részeivé lettek, s tetten érhetőek az éjszakai szórakozásban, az illegális rave-partikban vagy gyorsulási autóversenyeken, egyes garázda-jellegű magatartásokban, a közterületi alkoholfogyasztásban vagy az adrenalin-növelő extrém sportok üzésében, a tetoválások, piercingek és más testmódosítások végzésében, a rekreációs drog- és alkoholfogyasztásban, de akár bizonyos (pl. pornográf) televíziós műsorok nézésében. Ezek a tettek ugyanúgy szolgálják a karnevál biztonsági szelepfunkcióját – ha csak töredékesen is – mint a kora újkori, hagyományos értelemben vett karneválok. E normaszegések (*transzgressziók*) elengedhetetlen kellékei a mindennapi életnek, ahogy a bahtyini karnevál is az volt: egyes szabályszegések megengedésével, eltűrésével a társadalmi rend, harmónia jobban fenntartható. Csakhogy a presdee-i állítás szerint erre már minden egyes nap szüksége van korunk emberének – nem csupán az év egy meghatározott időszakában

De nem csak a funkciót tekintve, hanem a struktúrát illetően is megfigyelhetők hasonlóságok a bahtyini karnevál és többek között a 21. század szórakozóhelyein megvalósuló partik, bulizás között. Így például jellemző eseménynek tűnik egy szórakozóhelyen az ismerkedés során a versengés vagy a szimpátia elnyerését megcélzó szerep eljátszása. Ugyanúgy nem kérdés a tematika (túlzott alkoholfogyasztás, szexualitás, konfliktusok) kora újkori és posztmodern megvalósulása közötti megfeleltethetőség.

Következtetés

Dolgozatomban megkíséreltem bemutatni Bahtyin karneválelméletét, és az ez alapján Presdee által kidolgozott bűncselekmények karneválja teóriáját. Céлом az volt, hogy ezen elméletek bemutatásával a hazai kriminológiai kánonban fellelhetőhöz – például a szubkultúra-elméletekhez – képest alternatív értelmezési keretet kínáljak a szórakozás kriminológiai vizsgálatához.

Kiindulásul az a feltételezés szolgált, miszerint a karnevál és annak 21. századi leképezése, a szórakozás „*par excellence rituális közvetítés a rend és a rendetlenség között, továbbá a (társadalmi és személyes) határokkal való játék élvezetének területe*”⁴⁴. A szórakozás e jellemzője megteremti a lehetőséget/szituációt egyes kisebb súlyú norma-, szabályszegő magatartások kriminalizálására. Azaz: a karnevál magában hordozza a rendetlenség, a normaszegés, a kriminális cselekmények lehetőségét. Ezt a kontrollt központi eszközként használó hatalom problémaként definiálhatja, s a kriminálpolitika, főként a büntetőpolitika eszközével reagálhat rá.

⁴³ PRESDEE 2000. 19.

⁴⁴ Uo. 32.

Ennek következtében a prekriminális vagy a kisebb súlyú kriminális és a súlyos bűncselekmények közötti határ elmosódik. Márpedig ez súlyos következményekkel járhat a jogbiztonságra.

Álláspontom szerint továbbá – Jock Younggal egyetértésben – „*a kontroll állandó növelése, «a mindennapi élet terjeszkedő kriminalizációja növekedése» (Presdee 2000: 159.) azonban inkább további normaszegéseket fog eredményezni, semmint konformitást.*”⁴⁵ Ezért érdemes a karneváli normaszegések további – a szilveszter éjjelhez hasonló – (részleges/meghatározott időszakra, helyzetre vonatkozó) legalizálásában, mintsem ezek betiltásában, irreális korlátozásában gondolkodni.

Felhasznált irodalom

BAHTYIN, Mihail: François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Osiris Kiadó, Budapest 2002. [1965]

BURKE, Peter: Népi kultúra a kora újkori Európában. Századvég, Budapest 1991.

DAVIS, Natalie Zemon: Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban. Balassi, Budapest 2001. [1975]

JÁNOSI György: A szórakozás történelmi funkcióváltozásai. Magvető Kiadó, Budapest 1986.

KANDO, Thomas M.: Leisure and popular culture in transition. Mosby, St. Louis 1980. [1975]

PRESDEE, Mike: Cultural Criminology and the Carnival of Crime. Routledge, London-New York 2000.

ROJEK, Chris: The Labour of Leisure. The Culture of Free Time. SAGE Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi-Singapore 2010.

YOUNG, Jock: „Merton with energy, Katz with structure: The sociology of vindictiveness and the criminology of transgression.” *Theoretical Criminology* Vol. 7(3). 2003. 389-414.

⁴⁵ YOUNG 2003. 391.

HANA ADRIENN

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Lévay Miklós tanszékvezető egyetemi tanár

**A FIATAL FELNŐTTEK KRIMINALITÁSÁNAK EGYES KRIMINOLÓGIAI ÉS
BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI KÉRDÉSEI**

Az életszakaszok jogi elhatárolásának legáltalánosabb módszere az életkori határok meghatározása. Az elmúlt évtizedek fejlődés-lélektani, szociológiai, pszichológiai kutatásai rávilágítottak, hogy a 18. életév nem jelent vízválasztót a fiatalkor és a felnőttkor határán. Ennek oka az, hogy az ember testi-lelki fejlődése többek között a személyiségtől és a szociális környezettől is függ. Empirikus vizsgálatok eredményei igazolják, hogy a személyiségfejlődés kitolódik, a fiatalok személyükben is, ökonómiailag is egyre később válnak önállóvá, a szocializálódás folyamata pedig ma már elhúzódhat akár a 25 éves életkor végéig is.

Jelen tanulmány a fiatal felnőttek kriminalitásával foglalkozik, amely az európai országok gyakorlatát tekinti át és általános következtetéseket tartalmaz. A fiatal felnőttek korcsoportjába általában a 18 és 21 év közötti elkövetőket soroljuk, akik polgári jogilag teljes felelősséggel rendelkeznek, ugyanakkor pszichológiai és más aspektusok tekintetében hasonlóak a fiatalkorúakhoz. A tanulmány összehasonlító elemzést ad arról, hogy a fiatal felnőttek miért hasonlíthatóak jobban a fiatalkorúakhoz, mint a felnőttekhez.

Kriminológiai szempontok

A fiatal felnőtt életszakasz megfelelő anyagi jogi szabályozásának előfeltétele annak kriminológiai, szociológiai és pszichológiai sajátosságainak megismerése. A társtudományok e téren végzett empirikus vizsgálatait és az azokból levont következtetések elemzése nélkül nem dönthető el megfelelően, hogy szükséges-e egyáltalán a fiatal felnőttek bűnözésének differenciált büntetőjogi megközelítése.

Az európai országok közül Németország a legalkalmasabb arra, hogy a statisztikai számok tükrében a fiatal felnőttek kriminalitásának jellemzőit felvázoljuk.

A rendőrségi és bírósági statisztikák alapján a következőket állapíthatjuk meg: az elmúlt évtizedben a fiatal felnőtteket (18-20 év) ítelték el a legmagasabb arányban, összehasonlítva a fiatalkorúakkal (14-17) és a 21 év feletti felnőttekkel. Ha közelebbről megnézzük ezt az elítélési arányt, megállapítható az életkor és bűncselekmény közötti

eloszlási jelenség, mely szerint a bűncselekmények száma csökken a 21-25. közötti életkor elérésével.¹

A német statisztikák érdekes fejlődést jeleznek. Az arányok kiemelkedési csúcsa 1900-tól kezdve elmozdult a 18 és 21 év közötti fiatalok tekintetében a 25 éves fiatalok irányába. Általánosan megállapítható, hogy az életkor – bűncselekmény diagram nem változott az utóbbi század kezdete óta, de az életkori csúcs folytonosan jobbra tolódott a 21-25 életkor felé.² Ugyanakkor kicsi az állandó elkövetők csoportja, akik hosszú időn keresztül kriminális cselekményeket követnek el. A legtöbb esetben ez a csoport abbahagyja a bűncselekmények elkövetését életének egy későbbi szakaszában. A statisztikai számokból megállapítható, hogy a regisztrált erőszakos bűncselekmények és kábítószer bűncselekmények száma megnövekedett az elmúlt 20 évben.

Pszichológiai és szociológiai szempontok

A pszichológiában fontos kiindulópont a személyiségfejlődés során a fiatal felnőttek gyermekkorból felnőttkorba vezető szakasza. A 20. század közepétől a pszichológiai fejlődési kutatások a felnőttek szociológiai elméleteire összpontosítottak. Ezek a kutatások kiemelték az egyén fejlődését befolyásoló környezeti hatások fontosságát.³ A német kutatások megállapították, hogy a szociális környezeti hatások az utóbbi 50 évben számottevően megváltoztak. Ez a fejlődés főleg az egyéni lét azon területein következett be, ahol a felnőtt társadalomba történő integráció és a független egyéniség kibontakozik. Ebben az összefüggésben ez azt a pontot jelenti, ahol a fiatakorúak és a fiatal felnőttek a saját pénzügyi függetlenségüket megalapozzák, illetve felépítik a biztos alapon álló szociális társadalmi státuszukat. Ez a szociális folyamat azonban egyre jobban kitolódott. Például az 1950-es években a német fiatalok több mint 70%-a fejezte be az iskolát a 14. és 15. életév között, és ezután rögtön munkába is állt. Manapság már többnyire 25 évesen állnak munkába a fiatalok és kezdik megteremteni az anyagi függetlenségüket.⁴ Ezt a folyamatot a munkaerőpiacnak az utóbbi 50 évben bekövetkezett változásával is magyarázhatjuk. A munkaadók megkövetelik a munkavállalók magas szintű képzettségét. A felsőfokú szakképesítés megszerzésének jelentősége megnövekedett, és ezáltal az iskolai oktatási idő is hosszabb lett. Az iskolás gyerekek általában 19 évesen végeznek az iskolában. Ezzel egyidejűleg azonban a munkaerőpiac is túlterhelt lett, ami a munkanélküliség problémáját is okozza.⁵

A gazdasági fejlődés felerősítette a versenyt és az ipari strukturális átszerveződés megköveteli a munkaerőpiac rugalmasságát, ami a munkajogok és a munkavállalók

¹ Frieder DÜNKEL, Joanna GRZYWA, Philip HORSFIELD, Ineke PRUIN 2010. 1560.

² SPIESS 2008. 10.

³ FEND 2003.

⁴ HURRELMANN 2007. 39.

⁵ HURRELMANN 2007. 22.

szociális védelmének csökkenéséhez vezetett. Ezek a sajátosságok jellemzik az iskolát elhagyó munkába álló fiatalok körülményeit. A legtöbb európai országban megnövekedett az állandó jellegű, fix állások iránti igény, illetve az első munkahely hosszú ideig tartó keresésének jelensége is meghatározó.

A családi környezetből való kiválás szintén fontos aspektusa a személyiségfejlődésnek. Az elmúlt 50 évben azt láthatjuk, hogy a tradicionális modelltől elszakadva, plurális életfelfogás és modell a jellemző. Ez egyrészt a házasságkötések és az első gyermekvállalások idejének kitolódásában jelentkezik.

Egy másik szempontot, amit érdemes ebben a folyamatban vizsgálni, az, hogy a fiatalok hány éves korukig élnek együtt szüleikkel. Az Európa Tanács összehasonlító statisztikái azt mutatják, hogy Európában – kivéve Finnországot – a 20 és 24 év közötti fiatalok körülbelül 50 %-a él együtt a szüleivel. Olaszországban és Spanyolországban ez a szám közel 90 %. Az Egyesült Királyságban azok közül, akik kiszakadtak a családból 20%-uk megházasodott és 20 %-uk talált stabil munkahelyet.⁶

Büntetőjogi szempontok

A fiatal felnőttek büntető-igazságszolgáltatási rendszerének vizsgálatát az európai országok büntetőjogának áttekintésével lehet legjobban jellemezni. Az anyagi jogi kérdések tekintetében felmerül a fiatalkor alsó és felső korhatárának meghatározása. Az alsó korhatár tekintetében általában az európai országok egységesen a 18. életévet jelölik meg. A felső korhatár tekintetében az ENSZ ajánlásai a 25. életévet, míg az európai országok többsége a 21. életévet jelöli meg.

A fiatal felnőtt kor felső életkori határának meghúzásánál több szempontot is figyelembe kell vennie a jogalkotónak, így:

– A társadalmi érés függ az érintett társadalom gazdasági fejlettségétől. A fejletlenebb társadalmakban korábban lesz valaki felnőtt, míg a fejlettebb országokban később.

– A felnőtté válás kultúra-függő is. A társadalmi érés társadalmi rétegenként is eltérő; a szegényebb rétegekből származók korábban, a gazdagabb rétegekből származók később válnak felnőtté.⁷

A fiatal felnőttek büntetőjogának három modelljét különböztethetjük meg Európában:

- Vannak országok, ahol a jogon belül speciális szabályok találhatóak a fiatal felnőttekre nézve, melyek nevelő, eljárási vagy javító jellegűek.

⁶ Frieder DÜNKEL, Joanna GRZYWA, Philip HORSFIELD, Ineke PRUIN 2010. 1560.

⁷ LIGETI 2006. 28.

- Vannak országok, ahol az általános büntetőjogon belül vannak speciális szabályok, melyek enyhítik a fiatal felnőttekre kirótt ítéletet.
- Vannak országok, ahol egyáltalán nincsenek speciális szabályok a fiatal felnőttekre.

A fiatalok büntetőjogi szabályozásának egyes szempontok szerinti modelljei a következők:

- rendszerbeli elhelyezés alapján: a Büntető Törvénykönyv általános részében, a fiatalok büntetőkódexében, illetve a fiatal felnőttekre vonatkozó külön törvényben;
- a szabályozás módját tekintve: támaszthatnak objektív kritériumot (életkor) illetve szubjektív kategória alkalmazásával (az elkövető személyét, szocializációját figyelembe véve);
- kriminálpolitikai stratégia alapján: az elkövető életkorát, illetve a jellemük formálhatóságát figyelembe véve.

A fiatalok csoportját speciális csoportként kezelik a legtöbb európai országban és a fiatalok büntetőjoga gondoskodik a speciális nevelő szankciók alkalmazásáról. A felnőttek büntetőjogán belüli speciális szabályok szorgalmazzák a felnőttekre irányadó általános ítéletek enyhítését. Az Európa Tanács is felszólította a tagállamokat, hogy mérlegeljék a fiatalok ítéletei esetében az enyhébb szabályok alkalmazását. Ez megköveteli bizonyos szabályok alkalmazását, és ez az ahol az európai országok rendszere nagyban különbözik egymástól.

A legtöbb ország mint például Belgium, Horvátország, Dánia, Franciaország, Németország, Görögország, Olaszország és Ukrajna gondoskodik annak lehetőségéről, hogy a fiatalokra irányadó szankciókat és mértéküket és az elkövető 18. születésnapja előtt kezdődött végrehajtást kiterjesszék magasabb életkorra is. Ami még ennél is érdekesebb – a nemzetközi ajánlásokat tiszteletben tartva – ezek az országok a fiatalokkal kapcsolatban is ugyanezt az álláspontot képviselik, azokban az esetekben is, amikor a fiatal felnőtt a 18. születésnapja után követi el a bűncselekményt.

Ezen életkori csoport tekintetében az intézkedések jellege nagyon változatos. A legtöbb európai országban speciális szabályok irányadók a fiatalok, amelyek nem alkalmazhatók a felnőtteknél. Ezek a szabályok a reszocializációban foglalnak el sajátos helyet, és általában a fiatalokkal szembeni szankciórendszer részei. Ezek a speciális szabályok kötelezőek a fiatalokra nézve, a fiatalok legtöbb esetben opcionálisan alkalmazzák.

Az Európa Tanács szándékának egyik értelmezése megköveteli a fiatalok esetén az alternatív és a nevelő jellegű szankciók megerősítését. Ennek a követelésnek a jogba történő tényleges átültetése nem szükségszerűen hozza magával a fiatalok

büntetőjogában meglévő szabályok nagy számát.⁸ A fiatal felnőttekre kirótt szabadságvesztést a legtöbb európai országban általában a fiatalkorúak börtönében hajtják végre. Angliában, Írországon, Észak Írországon és Skóciában a fiatal felnőtt elkövetőt a fiatalkorúakra, illetve a fiatal felnőttekre jellemző speciális intézménybe lehet küldeni. 2002-ben Hollandiában a börtönrendszeren belül elkülönült rendszert hoztak létre a fiatal felnőttek részére. Svájcban speciális intézmények találhatóak a fiatal felnőtt elkövetők részére, amelyek főképp az oktatást és a reszocializáció elősegítését helyezik előtérbe. Törökországban szintén a fiatal felnőttek számára létrehozott speciális nyitott és zárt intézmények találhatóak.

Számos ország, például Horvátország, Németország, Koszovó, Litvánia, Hollandia, Szlovénia és Svájc attól függően alkalmazza a fiatalkorúak büntetőjogában található speciális szabályokat a fiatal felnőttekre is, amennyiben a speciális előfeltétel fennáll. Németországban a pszichológiai fejlődést tekintik speciális kritériumnak. Ez a szemlélet azonban eléggé vitatott, tekintettel arra, hogy maga a kritérium nem túl világos, és ez a fiatalkorúak büntetőjogának aránytalan alkalmazását vonhatja maga után a fiatal felnőttekre nézve. Másrészt a bíró kevés információval rendelkezik a fiatal felnőtt pszichológiai hátteréről. Ezeket az információkat tipikusan az egészségügyi szervek szociális vizsgálódásai szolgáltatják. Néha pszichikai vagy pszichológiai szakértő bevonása is szükséges.

Sajnos kevés adat áll rendelkezésre ahhoz, hogy a fiatal felnőtt elkövetők tekintetében alkalmazott nevelő jellegű intézkedések aktuális gyakorlatát értékelni tudjuk. Németországban ezek a speciális szabályok fontos szerepet töltenek be, ugyanakkor Hollandiában, Litvániában, Szlovéniában, Oroszországban sokkal bonyolultabb a kép. A fiatalkorúak büntetőjogára jellemző speciális intézkedések fiatal felnőttekre történő alkalmazásának eredménye változatos. Litvániában és Oroszországban a bíró a fiatal felnőttek ügyében a világos kritériumok hiányára hivatkozik a fiatalkorúak büntetőjoga alkalmazása tekintetében. Szlovéniában a fiatalkorúak büntetőjogának fiatal felnőttekre történő alkalmazásával szemben jellemző ellenállás abból származik, hogy ez a korcsoport nincs kapcsolatban a fiatalkorúak bíróságával. A fiatal felnőttek tekintetében a felnőttkorúak esetében eljáró bíró hoz ítéletet, aki nem specializálódott, és aki gyakran bizonytalan a nevelő jellegű intézkedési formák alkalmazásában. Ezzel ellentétben Németországban a speciális fiatalkorúak bírója, illetve bírósága mindig kompetens a fiatal felnőttekkel szembeni ítélezésben. Ebben az esetben a bíró világosan látja, hogy a fiatal felnőtt számára a fiatalkorúak büntetőjogának alkalmazása előnyös, mivel a fiatalkorúak bírója otthonosan mozog a fiatalkorúakra irányadó jogszabályok, intézkedések és szankciók között. További indok lehet, hogy a bíró a nevelés, illetve az egyéni fejlődés területén szerzett speciális tudásának köszönhetően jobban tud helyes nevelő jellegű döntést hozni az egyes esetekben. Ugyanakkor érdekes látni a különbséget az írott jog és az alkalmazott jog között. Görögországban törvényileg nincs lehetőség a fiatalkorúak jogát

⁸ PRUIN 2007. 231.

alkalmazni a fiatal felnőttekre. Ugyanakkor a görög jelentés szerint a bíró kibocsáthat fiatakorúakra irányadó rendelkezést a fiatal felnőttek ügyeiben.

Összefoglalva a legtöbb európai államban a fiatakorúak büntető igazságszolgáltatási rendszere jobban alkalmas a még fejlődésben lévő fiatal felnőttek magatartásának elbírálására. Éppen ezért nagy a különbség, ha a fiatal felnőtt ügyében a felnőttkorúak bírója hoz ítéletet, vagy a fiatakorúak bírója, akinek nagyobb tapasztalata van fiatakorúakkal és nagyobb bepillantást nyer a fiatalok érdekeibe és szükségleteibe.

Figyelemmel az általános elfogadott fiatakorúak büntető-igazságszolgáltatási reformjára, Ausztriában, Csehországban, Koszovóban, Litvániában, Szerbiában és Szlovéniában azt láthatjuk, hogy a fiatakorúak büntetőjogának speciális szabályait mindinkább kiterjesztik a fiatal felnőttekre is.

Befejező gondolatok

A nemzetközi tendenciákra és tapasztalatokra tekintettel a hazai szakirodalomban egyöntetűen megfogalmazódott annak igénye, hogy a fiatakorúakra jellemző speciális szabályokat a fiatal felnőttekre is kiterjesszék.

Egyes országok büntetőjoga valamennyi fiatal felnőtt elkövetőre kiterjeszti a fiatakorúakra vonatkozó rendelkezéseket (pl. Ausztria). Ez gyakorlatilag a fiatakor felső határának felemelését jelenti. Más országok meghatározott ismérvek fennforgása esetén a bíró, illetve ügyész mérlegelését kívánják meg minden konkrét ügyben. Ennek során az ügyész, illetve a bíró eldönti, hogy alkalmazhatók-e fiatal felnőtt elkövetőkre a fiatakorúakra vonatkozó rendelkezések, vagy a felnőtt korúak büntetőjogát kell alkalmazni (Németország, Horvátország).

Eltérően a fenti megoldásoktól a fiatal felnőttek bűnözési aktivitására tekintettel Ligeti Katalin a *Fiatakorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciójában* objektív feltételekhez köti a fiatakorúakra vonatkozó rendelkezéseknek a fiatal felnőttekre való alkalmazását. Így:

- az elkövetett cselekmény ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő,
- az elkövető nem visszaeső fiatal felnőtt,
- nem bűnszervezet tagjaként követte el a cselekményt.

Ezekben az esetekben a fiatal felnőttekkel szemben a fiatakorúak büntetőjogában ismert jogkövetkezményeket lehet alkalmazni, a javítóintézeti nevelés és a fiatakorúak pártfogó felügyeletének kivételével. A gyakorlatban a kedvezmény a fiatal felnőttek számára az öt évnél nem súlyosabban büntetendő cselekmény elkövetésekor a

vádemelés elhalasztásának lehetőségében jelenne meg, egyébként pedig a szabadságvesztés csökkentett maximális tartamában.⁹

Az Európa Tanács ajánlására tekintettel az európai országoknak lehetőségük van arra, hogy a fiatal felnőttek csoportját külön kategóriaként kezeljék és ez a jogalkotásban illetve a jogalkalmazásban is visszatükröződjön. A fiatal felnőttek csoportját a fiatalkorúakhoz hasonló szabályokkal kellene körülbástyázni – a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerébe beépítve – tekintettel az alternatív szankciókra és a rehabilitálást elősegítő intézkedésekre. Biztosítani kellene e csoport számára is a speciális szakképzettséggel rendelkező és a fiatal felnőttek szempontjait szem előtt tartó bírósági és ügyész jelenlétét az ítélezésben.

Felhasznált irodalom

FEND, H.: *Entwicklungspsychologie des Jugendalters*. Westdeutscher Verlag 2003

DÜNKEL, Frieder – GRZYWA, Joanna – HORSFIELD, Philip - PRUIN, Ineke (Eds.) in collaboration with Andrea Gensing, Michele Burman and David O'Mahony: *Juvenile Justice System in Europe. Current Situation and Reform Developments*. Vorum Verlag Godesberg MG 2010.

HURRELMANN, K.: *Lebensphase Jugend*. Weinheim München Beltz 2007.

LÉVAY Miklós: Az ET R. (2003) 20. számú ajánlása a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről. In: Wiener A. Imre ünnepi kötet KJK KERSZÖV Budapest 2005.

LIGETI Katalin: *A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója*. Büntetőjogi Kodifikáció 2006/2.

PRUIN, I.: *Die Heranwachsendenregelung im deutschen Jugendstrafrecht und ihre Anwendungspraxis im europäischen Vergleich*. Mönchengladbach Forum Verlag, Godesberg 2007

SPIESS G. : *Jugendkriminalität in Deutschland – zwischen Fakten und Dramatisierung. Kriminalistische und kriminologische Befunde*. Konstanz. <http://www.uni-konstanz.de/rtf/gs/Spiess-Jugendkriminalitat-in-Deutschland-2008.pdf> (version 12/2008)

⁹ LIGETI 2006. 28.

KISS TIBOR

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Gönczöl Katalin professor emerita

ÁLDOZATTÁ VÁLÁS DIMENZIÓI AZ ONLINE SZÍNTÉREN

Az internet elődjeként a 60-as években elsőként katonai célokra, majd egyetemi használatra kifejlesztett hálózat, illetve annak kiszolgálására felépített technológia nem rekedt meg a tudományos használat szintjén. Először intézményes kereteken belül, majd a háztartásokban is népszerűvé vált, mígnem világméretű kommunikációs szintérré nőtte ki magát, és napjainkra a kultúrák találkozásának, a tudásbázisokhoz való szabad hozzáférésnek, a multikulturális közösségek szerveződésének és számos más interakciónak ad megfelelő terepet. Rendszerként és kapcsolati hálóként a munkában, az oktatásban, a kultúrában és az emberi kapcsolatokban is pótolhatatlan szerepet tölt be. Az online térben az internethasználók személyes adatokat tartalmazó profilokkal alkotnak különböző virtuális közösségeket és kötnek nap, mint nap, új kapcsolatokat. Az internetes közösségek kialakulásával nem kellett sokáig várni a bűnelkövetők megjelenésére, akik egyre tökéletesebb módszereikkel a hálózatban vagy annak segítségével kárt okoznak, értékeket tulajdonítanak el. Az „hálózatosodással” párhuzamosan a bűnelkövetők meglepő gyorsasággal adaptálódtak az új környezethez, ami egyben az internethasználók köreiből egyre több áldozatot követel. Az információs társadalom fő áramát képező internet rendkívül sok előnye mellett ezért számos kockázat jelent meg, amelyek megismeréséhez és kezeléséhez az egész társadalom biztonság tudatos működésére van szükség.

A viktimológiai aspektusok megismerésének szükségessége

Az online tér és a bűnözés kapcsolatának teljes feltérképezése nem lehetséges a viktimológiai vonatkozások számbavétele nélkül – már csak azért sem, mert a viktimológia alapvetően a kriminológia része. A megváltozott környezetben jól kirajzolódni látszó bűnelkövetői módszerváltás mellett szükség van az újszerű áldozati magatartási formák megismerésére is, ami, ha nem is ad okot az áldozati személyiség jellemzőinek másfajta értelmezésére, a virtuális tér sajátosságait tekintve mégis felmerülhet néhány újabb irány, ami az áldozati személy egyes jellemzőit illeti. Az online bűnözésre kiterjedő kriminológiai vizsgálatok alapjául tehát a klasszikus áldozatra vonatkozó szempontokat kell figyelembe venni ahhoz, hogy bármiféle eltérés kimutatható legyen a virtuális környezet által előidézett, eddig ritkán, vagy egyáltalán

nem emlegetett áldozatiságról. A bűnelkövetés módjának, az elkövető életútjának és a bűncselekmények újszerű megjelenésének vizsgálatában rögtön adódhat a kérdés, hogy vajon az áldozattá váló egyén vagy közösség személyiségvonásainak mely részére jellemző a változás. Mindemellett fontos annak számbavétele is, hogy az online tér miben mutat más irányt a viktimológia területén, illetve milyen fogalmakat érdemes használni egy olyan terepen, ahol a konkrét elkövető nehezen vagy egyáltalán nem határozható meg. Az interneten kevésbé hatásos a társadalmi kontroll, egyes magatartások előtt nincsenek fizikai korlátok, sokkal inkább a szabadság, az anonimitás, az online identitás megalkotásának lehetősége dominál az internetes szereplők közt kialakult viszonyrendszerben.

Az egyén, mint áldozat az interneten

Az interneten kialakított kapcsolatok hálójában a kommunikáció megannyi formája aktív interakciók sorozatát eredményezi, így a mindennapokban megvalósuló cselekvések (szokások) részben virtuális színtérré helyeződnek. A digitális kompetenciák fejlődésével szemben az offline társas kapcsolatok kialakításának képességei gyengültek, ennek következtében a kapcsolatok száma ugyan emelkedett, a minőségük azonban romlott. Az online interakciók alapvető követelménye a folyamatos kapcsolattartás és a virtuális térben tartózkodás, ezért az online jelenlétet megtestesítő karakterek száma egyre növekvő mértékben gyarapodik jelenleg is. A karaktereket alkotó profil és az abba feltöltött információk a résztvevő létezését oly módon igazolják, mint egy identitást igazoló virtuális okirat. A profilok létrejöttével párhuzamosan egymást követve alakultak a társas oldalak is, így a szereplők karaktere működőképessé vált az interneten. A kapcsolatrendszer térben, időben, tartalmában is olyan világméretű közösséget hozott létre, melynek belső és külső határai folyamatosan változnak. A multikulturális társadalommá duzzadt hálózat meghatározóvá vált az élet számos területén. (Így például a munkavégzés, a tanulás, a kapcsolati tőke megszerzése, a jövedelemszerzés területén). Napjainkra az internet által elérhető értékek (anyagi és szellemi értékek) az online bűnelkövetőknek is kiváló motivációt jelentenek, akik ebben a dimenzióban is kifejezetten a jogellenes anyagi haszonszerzést, vagy a károkozás valamely formáját tűzték ki célként. Az egyre jobban fejlődő bűnelkövetői képességek folytán a nyílt vagy zárt rendszerekkel védett online karakter – és ezen keresztül a „valós egyén” is – veszélybe került. A személyre vonatkozó adatok könnyebb megszerezhetősége az áldozatok megismerését, megközelítését tette és teszi lehetővé. A legmélyebb információk az erőszakos és szexuális bűnelkövetők számára váltak a fontosabbá, ahol a célpont kimondottan az ember maga, főként, ha az internetező megjeleníti az őt körülvevő materiális és online környezetet egyaránt (barátokról, családról vagy egyéb közösségről szóló információk, vagy az internetes kötődései). Gyakran térben és időben pontosan behatárolhatóak az egyén és a csoport élettörténetei

strukturált formában, ami nemcsak az egyén közösségben elfoglalt helyét, hanem a közösség és az egyén érzelmi viszonyait is összefoglalóan képek, írott szövegek formájában jelennek meg nagy pontossággal. A múlt, jelen és jövő idősíkokba elhelyezett érzelmi momentumok (például a düh, a boldogság, a csalódottság, a jövőkép (célok, vágyak, álmok, példaképek), a szokások és a kedvelt tevékenységek (sport, kultúra, szórakozás, stb.) alapján a legapróbb részletekig megismerhető az egyén, mint célpont. Ha egy személyiség ennyire tisztán látható, könnyen kreálható olyan mesterséges profil is, ami a kigyűjtött vonásokhoz illeszthető, így a bűnelkövető olyan közel kerülhet az áldozathoz, ami elégséges a bizalmának elnyerésére és érzelmeinek formálására. Különbséget kell tenni azonban kétféle áldozat közt. Az egyik azoknak a köre, akik az interneten minden információt a valóságnak megfelelően közölnek, és ezzel összefüggésben válnak áldozattá az online térben, illetve, akik ugyanezt teszik és az offline térben kerülnek a bűnözők prédájává. A kétféle áldozatiság nagy mértékben függ az egyén korától, nemétől, valamint a bűnelkövető szándékától, céljától és a bűncselekmény típusától. Ha egy bűnelkövető kiskorúakkal kapcsolatos szexuális bűncselekmény elkövetését tervezi, akkor nemcsak a célszemély adataira, hanem sokkal személyesebb információk megszerzésére törekszik. A cél eléréséért minden fontos részletre kíváncsi, ami az egyén legpontosabb megismerésével közelebb viheti hozzá.

A közösség mint áldozat megjelenése az online térben

Az interneten közösségek ezrei szerveződnek különböző céllal. A csoportok közös értékek és normák alapján olyan kommunikációs kapcsolati kört alakítanak ki, ahol a tagok saját profiljukkal folyamatos interakciót folytatnak egymással. Az efféle közösségekre is jellemző, hogy a „mi tudat” vagy a csoportba tartozás érdekében határokat szabnak, illetve kialakítják a közösségi érzést megalapozó szimbólumokat. Köreikben megjelennek azok a narratívák, melyek a keletkezésüktől az összes életeseményt vagy történetet szemléltetik, és ezzel – új dimenzióban – értelmet teremtenek működésüknek. Az internetes közösségek profiljai a közös élményeken át minden, – csak a tagjaira jellemző – egyediséget tartalmaznak, ezért, hasonlóan az egyéni kockázatokhoz, a közösség is az áldozati kategóriába tartozhat. Ilyen körök napjainkban a nemzeti vagy etnikai kisebbségek, a mássággal élő csoportok. Az eltérő kultúrával és közösségi attribútumokkal rendelkezők nagyobb eséllyel válnak kollektíve áldozattá. A veszély azon egyszerű példával ragadható meg, amikor egy online színtéren zajló offline szerveződésre az ellentábor is megjelenik (meleg felvonulásra szervezett ellentüntetés). Durkheim *Az öngyilkosság* című könyvében olyan altruista közösségekről írt, amelyekben az egyén aláveti akarátát a közösség akarátának, és saját életét kockáztatva a közös célok megvalósításának. Az online terepen az öngyilkosságok elkövetésére és elkövettetésére alakult csoportok célja, hogy tagjaik rítusszerűen hajtsanak végre öngyilkosságokat vagy letális öndestruktív cselekedeteket. A cyber szuicid klíma nem ismeretlen az USA-ban és Japánban sem. Az online

szerveződő közösségi akarat olyan erős, hogy tagjának minden rá jellemző, őt meghatározó egyedisége elvész, személyisége egyévé válik a csoporttagokkal. Napjainkban az interneten számos olyan közösség működik, melyek antiszemita, rasszista, xenofób nézetekkel az érzelmek előkészítésével, majd a cselekvésre mozgósítással a toborzástól az offline erőszakig több lépcsőben formálják át a csoportba belépő tagokat. Ebben az esetben az egyén identitása olyan szélsőséges kollektív identitássá alakul át, ami a gyűlöletkeltő ideológiák mentén generálódó agresszióból épül fel. A mindennapokban szerveződő online közösségek is rejtenek olyan veszélyeket, amelyek a két színtéren való áldozattá válással valósulnak meg. Az egyénre az adott közösség folyamatosan negatív pressziót gyakorol, ami az online terepen agresszív és inkább érzelmi, a valós térben viszont erőszakos cselekedetekre motivál. Mindehhez szorosan kötődik az „online erőszak”, ami a közösség által kialakított lelki erőszak formájához hasonlítható, ahol az egyén mint áldozat az agresszív kommunikáció viharában helyezkedik el, és mint célpontot, megalázó ingerek érik. A virtuális bántalmazás során a profil mögött álló valós személy sérül, főként, ha a valós énnel az online közösséggel offline kapcsolata is van.

Hagyományos sértetti magatartás az online társadalomban

Az áldozatokról szóló tudományos igényű irodalmak számos példát hoznak fel arra, hogy a bűncselekmények elkövetésében meghatározó szerepe van a sértett biológiai, pszichológiai, szociológiai meghatározottságának, életmódjának, az adott helyzetben hozott döntéseinek, a bűnelkövetővel kialakított kapcsolatának és még sok más, rá és környezetére jellemző sajátosságainak. Az internetes és a hagyományos színtér az áldozattá válás szempontjából jó néhány jellemzőjében megegyezik, azonban a virtuális környezet és a fizikai valóság közti természetes eltérés akarva akaratlanul mégis teremt némi különbséget.

Az antiszociális vagy a pszichotikus betegségekben szenvedő és virtuális színtéren működő egyén, gyakran része lehet az erőszakos bűncselekmények internetes közösségekben zajló előkészületi, vagy érzelmek előkészítő fázisainak, de megtévesztő tartalmakat előállító csalók áldozatai körébe is kerülhetnek.

Épp úgy nagy veszélyben van a depressziós, az alkohol és a kábítószer-beteg az öngyilkosságra rábíró csoportokban, mint ahogy a negatív családi kiscsoporttól eltávolodó egyén a szélsőséges online körökben.

Az izoláció kiemelten nagy kockázatot jelent a magányosan társat vagy közösséget az interneten aktívan keresőre nézve, főként, ha egyéb más tekintetben is sérülékeny egyénről van szó.

A megfelelő védelmi bázisokkal körülvett internetező annak ellenére, hogy magatartásával nem résztvevő a bűncselekményben, ártatlanul is kerülhet áldozati

szerepbe. Rendszeréből az adatait jogtalan eszközökkel megszerezve visszaéléseket követhetnek el vele szemben, vagy az offline terepen erőszakos, esetleg vagyon elleni bűncselekmény sértettje lehet.

A sértetti provokáció ezen a színtéren is agresszióra sarkall, aminek az eredménye a materiális környezetben megjelenő erőszak. A sértett döntései és tudatossága, az internetes kapcsolatokban hatványozottabb jelentőséggel bír, mint a valós térben. A kommunikációs csatornákon át a provokáló magatartásnak immáron az offline és az online térben egyaránt lehet káros eredménye, ami a konfliktushelyzet kialakulásával az internetes kommunikációs csatornákon kezdődő és a valós térben elkövetett emberölésig fokozódhat. Szintúgy, ha a sértett passzív online magatartása is ösztönzi a bűnelkövetőket (például a személyes adatok nyilvánossá tétele vagy a védelem hiánya).

A sértetti közrehatás és a felelősség abban az esetben is megmutatkozik, amikor a sértett figyelmen kívül hagyja a biztonságosabb működést nyújtó internetes védelmi bázisokat (az internetes vásárlás szabályait figyelmen kívül hagyja és anyagi kárt szenved).

Online életmód és a hely szerepe

Az áldozati életmód online változata az aktív internethasználók közt lehet veszélyforrás, ami leginkább az aktivitásukból adódik. Az életmód mint rizikófaktor, elsősorban az internet használati módjában, az interakciók sűrűségében, a látogatott virtuális oldalak tartalmában, az online közösségek céljaiban, a biztonságtudatosság nélküli internethasználatban és az internetes terepen vagy azt eszközül használva a bűnözői életstílusban nyilvánul meg. A nyilvános közösségi színtereken a deviáns nézeteket valló bűnözői hajlamú közösségek köreiből (erőszakos bűncselekmények elkövetésére létrejött közösségek) könnyen válhat deviáns taggá és áldozattá egyszerre. Az életmód ezen válfaja olyan internetezők csoportjának tagjává teheti, akik a materiális színtéren hasonló életmódot folytatnak, vagy kontroll nélküli negatív környezetben élnek. A virtuális környezetre hasonlóképp jellemző a bűncselekményeket elkövetők, vagy a deviáns közösségek újratermelődése, a választhatóság elvén a közösségek közti átmenet lehetősége, a széleskörű kapcsolatrendszer, a tájékozódás szabadsága. Ha már bűnözői szubkultúrák létrejöttében nagy szerepe van az internetnek, akkor megfelelő helyet is teremt a működésüknek. Ebben a tekintetben igaz lehet, hogy ha egy internetező folyamatosan ugyanabba a közösségbe vagy oldalra látogat, ahol amúgy is negatív hatások érik, könnyen normasértővé válhat. Egyes virtuális terepen megvalósítható bűncselekmények vagy valamely stádiumuk esetében kiemelkedő szerepe van az elkövető és a sértett kapcsolatának. Az agresszivitást bőven tartalmazó zaklatás, becsületsértés, közösségi megalázás, zsarolás, mind-mind egy-egy előzetes kapcsolatra épülnek. A szexuális bűncselekményeket elkövetők előzetes ismeretség, vagy az internetes társas oldalakon történő megismerkedést követően lépnek akcióba. Az online

színteret vizsgálva nem sok eltérést találhatók a két szintér áldozati karaktere közt, akár a viselkedését, személyiségét és szerepét tekintjük.

Áldozati magatartás eltérő elemei az online szintéren

A korosztály mint attribútum

Az áldozati jellemzőkhöz tartozó korosztálybeli kategória oldalán rajzolódik ki némi különbség, ami abban mutatkozik meg, hogy az internetes szintér és annak használata leginkább azokra a fiatalokra jellemző, akik leginkább rendelkeznek a digitális kompetenciákkal. A mindennapi életük részévé vált virtuális interakcióban való nagyobb részvétel több lehetőséget biztosít arra, hogy gyakori célpontot jelentsenek (zaklatás, csalás, cyberbullying). A részvétel egyben a korosztályok közti számszerű különbséget is jelenti az áldozattá válás tekintetében. A korosztályi meghatározottságnál az online szintéren aktív gyermekek viszont kiemelt kockázati kategóriába sorolhatóak, sőt, a kiskorúak digitális részvételének magas intenzitása és a sokkal lazább családi kontroll miatt ez még fokozódhat.

A társadalmi státusz jelentősége

Míg az offline terepen az áldozattá válás szoros okozati összefüggésben áll a szegénységgel, az alacsony iskolázottsággal, a nélkülöző, deprivált élethelyzettel, addig az internetes társadalomban ugyanez fordított irányban is megjelenhet. A kedvezőtlen szociális helyzet mindenképp nagy szakadéknak tűnik az offline és online környezet ez irányú összehasonlításában. Azoknak a társadalmi csoportoknak a tagjai, akik jövedelmi és képességbeli hiányosságaik okán nem rendelkeznek megfelelő számítástechnikai architektúrával és digitális tudással, kevésbé van lehetőségük aktív részvételre, és a virtuális környezetben a kisebb eséllyel válhatnak közvetlenül áldozattá. Mindez vonatkozhat a fogyatékkal élők azon köreire is, akik betegségeik okán kisebb arányú internetes részvétellel nem tartozhatnak közvetlenül az online áldozatok közé. A társadalmi csoportok közti szakadék digitális szakadékként értelmezve új kérdést vet fel az online áldozatiság tárgykörében, mégpedig azt, hogy milyen társadalmi státuszú közösségek tartozhatnak az internetes társadalom viszonyrendszerében a nagyobb kockázati kategóriába. Ha csak azok sorolhatóak eme keretekbe, akik meghatározott társadalmi státusz felett helyezkednek el, akkor az internethez való szabad és egyenlő hozzáférési esélyek növekedése esetén milyen mértékben bővíthet az internetes társadalom tipikus áldozatainak köre. Ha ez továbbra sem változik, akkor lehet-e az új környezetben homogénebb áldozati kategóriáról beszélni, azzal, hogy a szegénységet a

bűnözés effajta terepén nem lehet az áldozattá válással szoros okozati összefüggésbe hozni.

A család mint szocializációs színtér

A színterek közti különbségként fontos megemlíteni a család szerepét is. Ahogy a bűnelkövetővé válás elsődleges megalapozója a család – mint szocializációs színtér –, úgy az áldozattá válással is generális okozati összefüggésben állhat. Az instabil családi légkör, a bűnözői szülői minta, a szeretethiány, a pszichés betegségek, a kontrollhiány, és a családban előforduló örökös áldozati személyiségminta indokolja az áldozati személyiségvonások kialakulását. Noha kétségtelenül kapcsolatban áll a szocializáció az internetező személyiségével, hajlamaival, döntéseivel és ezzel összefüggésben a bűnelkövetői és áldozati életúttal is, a szabad térhasználat és a feldolgozatlan információk mégis inkább a szülő és a gyermek szoros kapcsolatának deficitjében, a szülő alacsony informatikai tudásában keresendő, és nem kizárólag a családi kiscsoport életkörülményeiben. Ebben a tekintetben már indokolható, hogy miért válhatnak magas számban a kimondottan „jó családban” nevelkedő kiskorúak az interneten vagy azáltal súlyos bűncselekmények áldozatául. Mivel a társadalmi kontroll az online színtéren alacsonyabb, mint a fizikai valóságban, ezért a kiskorú internetes jelenlétét nem lehet egy napon említeni a hagyományos „kulcsos gyermek” szabadságával, akit szabadidejében a lakókörnyezet vagy más közösség nagyobb eséllyel tartott kontroll alatt akkor is, ha a szülő nem volt jelen.

A kommunikáció korlátozottsága

A virtuális jelenlét szükségképp kizár néhány olyan magatartást, amely az áldozat és az elkövető kapcsolatában a klasszikus körülmények közt a legtöbbször megvan. A hazugság, a megtévesztés, a befolyásolás művelete a kommunikáció megannyi formája közt azokat a metakommunikációs elemeket is tartalmazza, melyek nagyobb esélyt kínálnak a veszély felismerésére és a bűnelkövető azonosítására. A virtuális kapcsolat az áldozat és az elkövető között csak a verbális, a képi és a szöveges kommunikációs formákra szorítkozik, így kizárja annak esélyét, hogy az áldozat a veszélyt más jelekből és magatartási momentumokból felismerje. Mindez kellőképp leszűkíti azokat a védelmi reflexiókat, amelyeket egy adott bűncselekményi szituációban általában használhatnak. Az internetes társadalomban több olyan kockázati tényező is számon tartható, ami más védelmi lehetőséget kiiktatva áldozati szerepkörbe helyezi az internetező generáció tagjait. A személyes zónában tartott információkat legtöbbször igen nagy óvatossággal kezeljük, épp annak elkerülése érdekében, hogy ne jussanak olyan illetéktelen birtokába, akik visszaélhetnek vele. Az internetes társadalomban való

részvétel intenzitásának növekedése miatt azonban a személyes adatokkal és az egyénre jellemző információkkal teli profil építésével és nyilvánossá tételével a személyes zóna kinyílt és óriásira növelte a támadhatóság, a sérülékenység lehetőségét, és ezzel az áldozattá válás kockázatát is.

Online áldozati identitás

Az online identitás azokból az elemekből tevődik össze, amit az egyén vagy a közösség magáról ebben a közegben megformál és nyilvánosságra hoz. A virtuális profil a személyes adatokon túl gyakran megtörtént életesemények, valós életkörülmények, belső gondolatok, vágyak, célok halmaza, ami egyszerre jeleníti meg a múltat, a jelent és a jövőt. Az internethasználó a dolgok és az egyének másoktól való megkülönböztethetőségét, saját magáról alkotott tudást, az egyéni tulajdonságok halmazát, az egyén önálló entitását, a „ki vagyok én” és „mi vagyok én”-ről való ismeretet, vagyis az identitást ebben az érásban képek, szövegtartalmak és egy rendszer tartalmaként testesíti meg. Az online „karakter” kissé képlékennyé teszi az identitást korábban stabil határaihoz képest. Ami azt jelenti, hogy a korábban markáns elképzelést önmagunkról már a vágyak és a képzelet is formálja, ezért a „ki és mi vagyok én” klasszikus értelmezés mellett a virtuális környezetben a „ki és mi lehetnék én” is fontos szerepet kapott. Másként fogalmazva, az online identitást tartalmazó profilokban saját magunkról alkotott kép már a vágyak a képzelet szülte egyéniségünket is tartalmazza. Az online identitással az egyén egyszerre vesz részt egy virtuális világban és egy valós materiális környezetben, ezért a két tér közti ingázása folytán a valóságot virtuális környezetben (személyes adatok, fotók, videók) a virtuális karakterét a valóságban jeleníti meg (valós cselekvéssé alakítja át). A szereplő a két dimenzió közti vándorlása alatt nem minden esetben klimatizálódik, eképp a cselekedeteit sem illeszti a színterek elvárásaihoz – de legfőképp a fizikai valóság elvárásaihoz. A virtuális karakter a valóságban azoktól a cselekedetektől válik igen kockázatosná, amilyen korlátokat lép át (például a jogi, a társadalmi és erkölcsi normákat sért), vagy közvetlenül fizikai akadályokba ütközik. Míg a személyes adatait tartalmazó információkat megosztja az online profiljában, és azzal bárki visszaél, addig a sértett és a bűnelkövető is meghatározható, amikor viszont a virtuális környezetben átvett szerepe miatt a valós térben áldozat pozícióba kerül, az elkövető meghatározása nem oly egyértelmű. Az utóbbi esetén egy virtuális rendszer lehetne felelős azért, mert a tudatos fizikai valóságtól elszakítja, irreális szerepkörbe és cselekvésmintákba helyezve a fizikai valóságban áldozattá teszi. Azoknak az online cselekvésmintáknak az alapján, melyeket az online szereplő a valós színtéren követ gyakran bűnelkövetőként, vagy társadalmi normasértőként definiálják, így könnyen kerülhet bűnelkövetői pozícióba az internetező, aki az internetes közösségekben, vagy az ott szerzett érzelmformáló ingereket követően erőszakos bűncselekményeket vagy öngyilkosságot követ el, vagy az

elérhetetlen életszínvonal elérhetőségének hitében jogellenes eszközökkel vagyoni bűncselekményeket valósít meg. A virtuális terep gyenge kontrollfunkciója nyomán a belső kontroll sem alakulhat ki kellő hatásossággal, így hasonló módon eredményezhet olyan személyiséget, aki rögzült deviáns életpályára lép – függetlenül a család személyiségformáló erejétől és a valós társadalmi kontrolltól. Ebben a tekintetben ugyancsak felmerül az a kérdés, hogy áldozatnak tekinthető-e az online szereplő, aki az internetes társadalom részeseként egy virtuális rendszer által szenved testi-és lelki sérelmeket vagy kerül olyan életpályára, amit a társadalom deviánsnak tart. Felelős-e a valós térben őt körülvevő környezet akkor, ha az internetes világban való részvétel szerves része a társadalomnak és alapvető joga az internetezőnek.

Áldozat-e az online áldozat?

Az áldozat egyéni és kollektív megfogalmazását bővebben a Magna Carta, azaz az ENSZ 1985. évi Deklarációja taglalja, ami a hatalommal való visszaélés áldozatait és a bűncselekmény áldozatait egy definíción belül foglalja össze. Kissé szűkebb kereteket kapott az áldozat meghatározása az Európai Unió 2001. évi kerethatározatában, ahol az áldozat az a természetes személy, aki valamely tagállam büntetőjogába ütköző cselekmény (tevékenység vagy mulasztás) közvetlen következményeként sérelmet, így különösen testi vagy szellemi (mentális) sérülést, érzelmi szenvedést, avagy gazdasági veszteséget szenvedett (Görgényi 2001). Magyarországon az áldozat fogalmát a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény (Ást.) fogalmazza meg, pontosan.¹ Magyarországon elfogadott áldozatfogalom a kriminálviktimológiai által használt fogalom, így a bűncselekmény, vagy szabálysértés sértettjeit és szerepüket emeli ki. Sokkal szélesebb meghatározás az általános viktimológia fogalmköréhez kapcsolható, miszerint az áldozat kategóriájába beletartozik minden olyan esemény miatt testi, lelki sérelmet vagy kárt szenvedett egyén vagy kollektíva, akik nemcsak bűncselekmény elkövetése, hanem természeti katasztrófa, vagy valamely baleset elszenvetői is. A modern viktimológia a két fogalomkör közt helyezkedik el, áldozati kategóriába sorolja a hatalommal való visszaélés és az emberi jogok megsértését a bűncselekmények sértettjei mellé.² A fogalmakat áttekintve érzékelhető, hogy egyik meghatározás keretei közé sem illeszthető az online áldozat. Mindez azért sem lehetséges, mert nem kézzelfogható az a virtuális tér, aminek szabályai szerint az egyén a valós térben cselekedve, normasértést követ el. Azzal szemben, hogy jó néhány olyan tartalom megjelenése és működése

¹ A bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvényben a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény, vagy tulajdon elleni szabálysértés természetes sértettjét vagy azt a természetes személyt tekinti áldozatnak, aki az elkövetett bűncselekmény vagy tulajdon elleni szabálysértés közvetlen következményeként testi vagy lelki sérülést, érzelmi megrázkódtatást vagy vagyoni kárt szenvedett.

² GÖRGÉNYI Ilona (2001): Viktimológia. In: GÖNZÖL Katalin-KEREZSI Klára-KORINEK László-LÉVAY Miklós (szerk.): Kriminológia-Szakkriminológia. Budapest: Complex 2012. 276.

büntetendő, melyek hatására az egyén vagy kollektíva agresszív erőszakos bűnelkövetővé, vagy öngyilkossá válhat, a megszokottnak és legális működésűnek tartott hálózat (például társas oldalak), ezen hatása nem tetten érhető. Ebben a tekintetben az, hogy az online rendszer áldozata áldozatnak mondható-e, megválaszolatlan maradt.

Összegzés

Az online és az offline áldozati személyiség közt számos egyezőség sorolható fel, néhány szempontból azonban mégis van eltérés. Az a következtetés mindenképp levonható, hogy az internet olyan terep, ahol a jövedelmi és képességbeli szegénység nem gyakori előfeltétele az online áldozattá válásnak, így homogénebbé válhat az online térben áldozattá válók köre. Az internet hálózatában létrejött „társadalomnak” vannak olyan áldozatai, akik nem sorolhatóak jogilag elfogadott fogalomkörbe, ami komoly dilemma, már csak azért is, mert az áldozatokra jellemző eredmény esetükben is látható. A virtuális interakciók, illetve a kommunikációs csatornák a személyes találkozást igénylő metakommunikációs eszközök korlátozásával meggyengíthetik az egyén védelmi lehetőségeit. Aki nem ismeri fel a támadásokat és a veszélyforrásokat, sérülékenyebbé válhat. A bűnözés online változatában egyre több lehetőség nyílik arra, hogy az elkövető több időt fordítson a kiszemelt áldozatának megismerésére és közelebb kerüljön hozzá annak ellenére, hogy közöttük valós kapcsolat nem létesül – vagy csak a bűncselekmény befejező szakaszában. Az áldozati karakter tehát azért sérülékenyebb, mert a legtöbb információ a teljes személyiségéről szól. A biztonság ebben a dimenzióban nem az fizikai önvédelmi módok és a technikák alkalmazásából, hanem annak a tudatos magatartásnak az eredményeképp jöhet létre, amivel a személyes tulajdonságok, az egyedi jellemzők, és még sok más, identitást kifejező elem nem kerülhet egy feltörhető rendszer által védett online profilba – az „új keletű” bűnelkövetők által elérhető területre. Az online biztonság érdekében az egyénnek különbséget kell tenni az online világ és a valós terep természete között, annak érdekében, hogy ne váljon önmaga áldozatává. A valóság és a virtuális terep közti biztonságos közlekedés csak úgy valósulhat meg, ha az egyén mindkét világot megéli és mindkettőben megfelelő harmóniát alakít ki az online és offline karaktere közt. A virtuális színtér a kriminálviktimológia számára is tartogat néhány felderítetlen területet, ami az áldozattá válás új vonásait illeti.

Felhasznált irodalom

ADLER, Freda – MUELLER, Gerhard O.,W.- LAUFER, William S.]: Kriminológia. Orisis, Budapest 2005.

BARABÁSI Albert-László: Behálózva. A hálózatok új tudománya. Magyar Könyvklub, Budapest 2003.

BECK, Ulrich: A kockázat-társadalom. Századvég, Budapest 1992.

BERTON, Philippe: A manipulált beszéd. Helikon Budapest 2000.

BORBÍRÓ Andrea - KEREZSI Klára: A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve IRM, Budapest 2009.

BOURDIEU, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: ANGELUSZ Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum. Budapest 1997

CASTELLS, Manuel: A hálózati társadalom kialakulása – Az információ kora. I. Gondolat-Infonia, Budapest 1996.

CSEPELI György: Bevezetés a szociálpszichológiába. Tankönyvkiadó, Budapest 1991.

CSEPELI György - PRAZSÁK Gergő: Örök visszatérés. Műhely Kiadó, Budapest 2010.

CSEPELI György - MURÁNYI István - PRAZSÁK Gergely: Új tekintélyelvűség. Apeiron, Budapest 2011.

DURKHEIM, Émile: Az öngyilkosság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1982.

GIDDENS, A.: Elszabadult világ: Hogyan alakítja át világunkat a globalizáció? Napvilág Kiadó, Budapest 2000.

GÖNZÖL Katalin - KORINEK László - LÉVAY Miklós (szerk.): Kriminológiai ismeretek – Bűnözés – Bűnözéskontroll. Corvina, Budapest 1996.

GÖNZÖL Katalin - KEREZSI Klára - KORINEK László - LÉVAY Miklós: Kriminológia-Szakkriminológia. Complex Kiadó, Budapest 2012.

GÖRGÉNYI Ilona (2001): Viktimológia. In: GÖNZÖL Katalin-KEREZSI Klára-KORINEK László-LÉVAY Miklós (szerk.): Kriminológia-Szakkriminológia. Complex Kiadó Budapest 2012.

HÁRDI István: Az agresszió világa. Medicina, Budapest 2010.

IRKL Ferenc: Kétkedő kriminológia. Bíbor, Budapest 2012.

NEGROPONTE, N.: Digitális létezés. Typotex Kiadó, Budapest 2002.

PARTI Katalin: A számítástechnikai devianciák és társadalmi kötődés. OKRI, Budapest <http://www.okri.hu/content/blogcategory/63/169/> (Letöltve: 2012. 03. 14.)

TARI Annamária: Y generáció. Jaffa Kiadó, Budapest 2010.

TARI Annamária: Z generáció. Tercium Kiadó, Budapest 2011.

Dr. TÓTH Tihamér: Viktimológia ismeretelmélete. Creative Commons, Budapest 2003.

WALLACE, Patrícia: Az internet pszichológiája. Orisis, Budapest 2006.

PODOLETZ LÉNA

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Kerecsi Klára egyetemi tanár

A KÖZREND ÉS A KÖZBIZTONSÁG FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE CONCHA GYÓZÓNÉL

A közrend és a közbiztonság fogalma és azok értelmezése, tartalmának, alkotóelemeinek meghatározása a rendészet elméletének egyik kiemelkedően fontos kérdése. Ennek oka, hogy a rendészet, illetve a rendőri szervek feladatainak meghatározásakor a szakirodalom és a jogalkotás is e két fogalom felé fordul és ezek védelmét, fenntartását, kialakítását, biztosítását jelöli meg tevékenységi körük legalábbis egy részeként. A két fogalom pontos jelentéstartalmát tekintve azonban biztonsággal állíthatjuk, hogy sem a jogi szóhasználatban, sem a szakirodalomban nem alakult ki olyan egységes értelmezés vagy legalább a kifejezések használatának rendszere, amelyre támaszkodhatunk.

A jogbiztonsághoz fűződő egyéni és állami érdek megköveteli, hogy a közrend, illetve a közbiztonság kifejezések pontos, kézzelfogható tartalommal rendelkezzenek. Ennek oka, hogy amennyiben egy cselekmény bűncselekménnyé vagy szabálysértéssé minősítése mögött álló indok az, hogy az adott magatartás vagy tevékenység veszélyezteti a közrendet vagy a közbiztonságot, elengedhetetlen annak ismerete, hogy mi is az az állapot vagy jelenség, amelyre fenyegetést jelent az adott cselekmény elkövetése. Ehhez szorosan kapcsolódó indok a fogalmak pontos tartalmának tisztázására – és talán egy jó példa a tartalmi pontatlanság okozta jogbizonytalanságból eredő veszélyre –, hogy hazánk Alaptörvénye¹ lehetővé teszi az önkormányzatok számára, hogy többek között a közrend és/vagy a közbiztonság védelme érdekében a közterület meghatározott részén jogellenessé minősítsék az életvitelszerű közterületen tartózkodást. Az Alaptörvény azonban nem tér ki e fogalmak meghatározására, arról az Alaptörvény indokolásában sem esik szó. Természetesen fordulhatnánk más jogszabályokhoz segítségül a fogalmak pontos jelentéstartalmáért, azonban ezek egyrészt sokszor egymásnak is ellent mondanak – ezzel tovább fokozva a jogbizonytalanságot és megtörve a jogrendszer belső ellentmondás-mentességének követelményét –, másrészt pedig maguk a jogszabályok vagy akár a közjogi szervezetszabályozó eszközök – illetve ezek indokolásai – sem tartalmazznak olyan definíciót, amely a jogbiztonság követelményének maradéktalanul eleget tenne.² Az

¹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), XXII. cikk (3): „Törvény vagy helyi önkormányzat rendelete a közrend, a közbiztonság, a közegészség és a kulturális értékek védelme érdekében, a közterület meghatározott részére vonatkozóan jogellenessé minősítheti az életvitelszerűen megvalósuló közterületi tartózkodást.”

² Ld. pl. 2010. évi C. törvényt a Büntető Törvénykönyvről, 1994. évi XXXIV. törvényt a

Alkotmánybíróság is felhívta a figyelmet arra, hogy „a közbiztonság mibenléte, viszonya a közrendhez, a belső rendhez, illetve utóbbiak fogalmi meghatározása tudományos viták tárgya.”³ Emellett a testület is kiemeli a már korábban írtakat, miszerint a jogszabályokban sem egységes ezen fogalmak használata és értelmezése.⁴

Ezek alapján úgy vélem, rendkívül fontos a közrend és a közbiztonság fogalmainak olyan egységes értelmezését, jelentéstartalmát kialakítani, amely megszünteti az ebből eredő kétes jogi helyzetet, hiszen csak az említett példánál maradva, egyértelműen a jogbiztonságot sértő helyzetről beszélhetünk, ha a helyi önkormányzatokra bízunk annak megállapítását, vajon egy adott magatartás sérti-e a közrendet vagy a közbiztonságot, amelynek tartalmáról azonban nem rendelkezünk pontos információkkal.

Úgy gondolom, a közrend és a közbiztonság fogalmainak értelmezése és tartalmi elemeinek vizsgálata során nem kerülhető el a történeti módszer alkalmazása. Feltétlenül szükséges utánajárnunk a két fogalom kialakulása történetének, a használatukban és jelentéstartalmukban bekövetkezett esetleges változásoknak. Ennek megfelelően először Concha Győző munkásságában vizsgáltam a közrend és a közbiztonság kifejezések használatát, értelmezését, egy rövid kitekintéssel Magyary Zoltán álláspontjára is. Ennek oka, hogy Magyary és Concha közrend fogalmi között olyan alapvető eltérések találhatók – figyelembe véve természetesen a két szerző munkái születése között eltelt évtizedeket is –, melyekből rendkívül szemléletesen bemutatható, hogy a szakirodalom mennyire más tartalommal kezeli ugyanazokat a kifejezéseket, holott ugyanabban a szöveggörnyezetben – a rendészettel, rendészeti feladatokkal kapcsolatosan – vizsgálják megjelenésüket.

Concha a közrend fogalmát az 1905-ben megjelent *Politika* második kötetében, a rendőrségi igazgatással foglalkozó fejezetben tárgyalja részletesen.⁵ A fejezetben leírtak helyes értelmezéséhez megkerülhetetlen, hogy foglalkozzunk Concha „köz” fogalmával, amelynek kidolgozására meglehetősen nagy hangsúlyt fektetett a mű első kötetében.⁶ Concha megállapításait vizsgálva arra juthatunk, hogy véleménye szerint a „köz” tulajdonképpen az egyének csoportját vagy összességét jelenti, amelyet azok szükségleteik miatt hoztak létre. Ezzel kapcsolatban így fogalmaz:

„Az egyént gyengésege kényszeríti erejének embertársáéval közös kifejtésére”⁷

Rendőrségről, az 1744/2013. (X.17.) Korm. határozatot a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról

³ 13/2001. (V.14.) AB határozat, ABH 2001. 177.

⁴ „A jogrendszerben a közbiztonság hol a közrend egyik elemeként jelenik meg [pl.: a büntetőjogi és szabálysértési felelősségnél a Btk., az 1999. évi LXIX. törvény és a 218/1999. (XII. 28.) Korm.rendelet szabályaiban], hol a közrend képezi a közbiztonság egyik elemét [pl.: az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. tvr.-ben], hol pedig egymás mellett egyenértékű kategóriaként szerepel [pl.: a honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény, a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény, a büntetés- végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. törvény szabályaiban].” in: 13/2001. (V.14.) AB határozat, ABH 2001. 177.

⁵ CONCHA Győző: *Politika II. (Közigazgatástan)*, 1905. 307-313.

⁶ CONCHA Győző: *Politika I. (Alkotmánytan)*, 1907. (Második kiadás) 100-182.

⁷ CONCHA: *Politika I.* 101.

A „köz”-t pedig a már előbb említett szükség, vagy ahogy később fogalmaz, érdek mellett a felebaráti szeretet tartja össze.⁸

Concha a közrend fogalma koncepciójának kialakításánál először a rend definícióját próbálja megadni. Ezt olvasva azt gondolhatnánk, hogy ezután a „köz” fogalmával fog foglalkozni, és így kíván majd eljutni az adott fejezet vizsgálatának középpontjában álló közrend kifejezés értelmezéséig. Ezt Concha részben meg is teszi, hiszen a Politika első kötetében a „közzel” kapcsolatban megfogalmazottak alapján szűkíti le tulajdonképpen arisztotelészi módszerrel élve a rend fogalmát a közrend fogalmára. Concha a rend fogalmát az alábbiakban határozza meg:

„közfelfogás szerint több külön dolognak, lénynek, erőnek az olyan összefüggése, amelynél fogva az összefüggésben levők a helyüket és a működésüket nem változtathatják meg az egészre való tekintet nélkül, és ha így változtatják meg, akkor az összefüggés megszakad és a cél, amely miatt az egyes elemek az összefüggésbe hozattak elérhetetlen lesz”⁹

Ezt követően rámutat, hogy a renddel és magával a közrend fogalmával ritkán foglalkoznak a kutatók, de azalatt általánosságban

„olyas állapot értenek, a mi a törvény által meg van határozva”¹⁰

Különösen érdekesnek tűnhet Concha ezen megállapítása annak fényében, hogy napjainkra a szakirodalom ugyan jóval szélesebb körben tárgyalja a közrend és a – Concha korában némileg szűkebb körben alkalmazott, ám mára bevett kifejezéssé vált – közbiztonság fogalmát és annak lehetséges értelmezéseit, ám megegyezés mostanáig sem született a téma szakértői és kutatói között e kifejezések definíciójára vagy akár pontos tartalmára nézve.

Concha már műve közrendről szóló fejezete elején egyértelművé teszi azt az álláspontját, mely szerint a közrendet pusztán a jogrenddel azonosítani hibás megközelítésnek tűnik.¹¹ Szerinte a közrend alapvetően nem más, mint *„az emberek közös célra való együttműködése, melyet a jog és a természet határol”* és ez a működés *„a jogi és természeti határok között nem csak az állami szerveknél, de a magánosoknál is szabad”¹²*. A gondolkodást tovább folytatva a közrendnek három részét különbözteti meg: 1) az állami rendet, 2) a társadalmi rendet és 3) a természeti rendet. Az állami rend alatt tulajdonképpen az állami szervek működését és szervezetrendszerét érti, de kiemeli, hogy annak nem csak a jog által meghatározott részei vannak, hanem alkotóeleme például államcélnek vagy a bíróságok működésének a jog által nem meghatározott része is. A társadalmi renddel kapcsolatban érdemes felidézni, a Concha által a „köz”-ről írottakat, amely szerint annak összetartó kapcsai az érdek (vagy szükség) és a felebaráti szeretet. Ez a két elem ugyanis a társadalmi rend esetében is előkerül, még hozzá nagyon hasonló szerepben. Concha a társadalmat alapvetően

⁸ CONCHA: Politika I. 115.

⁹ CONCHA: Politika II. 307.

¹⁰ CONCHA: Politika II. 307.

¹¹ CONCHA: Politika II. 307-308.

¹² CONCHA: Politika II. 308.

kényszerközösségnek tartotta. Bár az adott bekezdésben nem használja a társadalom és a közrend kifejezéseket, de vélhetően ezekre utalva helyezkedik egyértelműen arra az álláspontra, hogy az emberek szükségleteik miatt „ragaszkodnak” a „köz”-höz és vetik alá magukat „működési követelményeinek”.¹³ Később ehhez még hozzáteszi, hogy az egyén a társadalom rendjét azért ismeri el, mert „annak segélyével érheti el lényének kifejtését”.¹⁴ A társadalomban pedig létezik egyfajta társadalmi rend, amely azonban nem tekinthető állandónak, mozdulatlannak.¹⁵ A társadalmi rend az

„az egyes magánosok tevékenységének egybefonódása és szoros egymásutánja, a gazdasági, szellemi javaknak és az ezek alapján képeződő egyéni tekintélyeknek és hatalomnak biztos eloszlása”¹⁶

Concha társadalmi rend fogalmával kapcsolatban rendkívül fontos kiemelni azt a nézetét, mely szerint az előbb körülírt együttműködésre a társadalom tagjai *önként* hajlandóak. Így a korábban már említett két tényezővel együtt válik láthatóvá a társadalmi rendet összetartó két erő: az érdek vezérelte önkéntes együttműködés és a felebaráti szeretet. Concha ezek mellett egy harmadik erőt is megnevez, ez pedig a javak helyes elosztása.¹⁷ A társadalmi rendet az állami rendnél lazább, kötetlenebb jelenségnek látja, mivel a jogi meghatározottsága kisebb.¹⁸ A rend e két fajtáját vizsgálja természetesen az azokat (a fent említettek alapján csupán részben) alakító jogszabályok természetében is. Ezzel kapcsolatban megállapítja, az állam rendje kényszerítő-alkotó, a társadalom rendje pedig engedélyező-elismerő törvényeken nyugszik.¹⁹ Ebből tehát levonhatjuk az a következtetést, hogy Concha véleménye egyértelműen az, hogy a közrend kialakításában a jogszabályok előbb említett fajtái mindegyikének szerepe lehet. A közrend harmadik alkotóeleme a természeti rend. Ez Conchánál tulajdonképpen a természeti elemek, jelenségek rendszerét, működését, változásait jelenti.²⁰ A természeti rend egyfelől keretet ad az állami és a társadalmi rend működésének megváltoztathatatlan jelenségei révén, másrészt pedig az állami és a társadalmi rend kialakulásának előfeltétele a természeti jelenségek megfékezésének képessége. A természeti rend közrendben játszott szerepének harmadik vonatkozása, hogy a természeti rend felbomlása az állam és a társadalom rendjének felbomlását is eredményezheti.²¹

A Concha által a háromféle rendről írottak alapján arra következtethetünk, hogy a természeti rend közrendre gyakorolt hatása – az előbb említettekől is következően – csak közvetett. Ezért a közrend fogalom elemzése során – az azt alkotó három rend közül – érdemes a hangsúlyt az állami és a társadalmi rend közötti különbségekre helyezni. Először is annak a kérdésnek vizsgálata lényeges, mely szerint valóban nem

¹³ CONCHA: Politika I. 100.

¹⁴ CONCHA: Politika I. 109.

¹⁵ CONCHA: Politika I. 101.

¹⁶ CONCHA: Politika II. 309.

¹⁷ CONCHA: Politika II. 309.

¹⁸ CONCHA: Politika II. 309-310.

¹⁹ CONCHA: Politika II. 310.

²⁰ CONCHA: Politika II. 310-311.

²¹ CONCHA: Politika II. 311.

azonosítható-e a közrend a jogrenddel. Concha korábban már hivatkozott álláspontja szerint ez hibás nézőpont. Ezt a közrend alkotóelemeiről írottak is alátámasztják, hiszen mind az állami rendre, mind a társadalmi rendre igaz, hogy nem kizárólag a jogszabályok alkotják – bár azt Concha is elismeri, hogy az állami rend kialakításában a jogszabályoknak van a legnagyobb szerepe. Ezek alapján tehát belátható, hogy Concha munkásságában a közrend és a jogrend valóban nem azonos tartalmú fogalmak, a közrend kialakulása nem kizárólag a jog útján történik, és ugyanez igaz fennmaradására is.

A második vizsgálandó kérdés a közrend statikus voltának kérdése. Concha egyértelműen kijelenti, hogy a társadalmi rend dinamikus, nem valamiféle „holt állapot”.²² Ebből következően maga a közrend sem lehet statikus. Azonban kérdésként merülhet fel, hogy Concha a dinamikusság alatt a rendszer belső működésének folyamatos mozgását értette vagy azt, hogy maga a közrend, mint egész tekinthető dinamikusnak, folyamatosan változónak? Az első értelmezés mellett szól, hogy a közrendről szóló fejtegetését Concha a rend fogalmának ismertetésével kezdi. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy a köz rendje, amit Concha leír, valóban folyamatos mozgást jelent, de ez meghatározott rendben történő mozgás – ami kívülről nézve nem eredményez változást a rendszerben – ebből ered tehát a rendszer belső dinamikussága. A második értelmezést támasztja viszont alá, hogy – annak ellenére, hogy a társadalmi rendet nem jogszabályok hozzák létre, hanem azt csak elismerik és megerősítik – maguk a jogszabályok is változnak, így kihatással lehetnek az egész rendszerre. Emellett természetesen a társadalomban jelen levő értékek, érdekek sem állandóak, hanem az idők folyamán változhatnak, így koronként különböző lehet, mi jelentheti a javaknak, tekintélyeknek, hatalomnak a „biztos eloszlását”. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy Concha a társadalmi rendet dinamikus rendszernek fogta fel a belső működése tekintetében, tehát alkotó elemei folyamatos, rendezett mozgásban vannak. Emellett pedig hosszú távon lehetségesnek tartotta a rendszer mint egész megváltozását, természetesen az egyensúly megmaradása vagy felbomlás utáni újra megszületése mellett.

A közrend fogalmának elemzése körében rendkívül érdekes megvizsgálni, amit Concha a rendőrségről ír:

„A rendőri működés ellenkezőleg örökké idegen, külső erőként hat az egyesekre, az automaticus összeműködés hiányát időleg átmenetileg pótolja, az egyesnek akarata ellenére parancsol vagy tilt.”²³

Ezzel, a korabeli jog- és társadalomtudósok jelentős részét megelőzve, tulajdonképpen a formális és az informális kontrollmechanizmusok működésének egyik legalapvetőbb tételét fogalmazza meg. Nevezetesen azt, hogy amennyiben – ideális esetben – az informális kontrollmechanizmusok működése egy társadalomban elégtelen, akkor az állam feladata beavatkozni, mégpedig a formális kontrollmechanizmusokon keresztül. A másik rendkívül haladó szellemű gondolat az idézett mondatban az, hogy a

²² CONCHA: Politika II. 309.

²³ CONCHA: Politika II. 311.

formális kontrollmechanizmusnak csak átmeneti jelleggel kell beavatkozni. A gondolatot Concha nem fejti tovább, ám arra lehet következtetni, hogy itt valószínűleg az informális kontroll helyreállításáról beszél. Természetesen a későbbiekben, mikor a rendőrség szerepét boncolgatja, részletesen vizsgálja, miként fogalmazhatjuk meg a szerv feladatát. Ezt abban látja, hogy a rendőrség biztosítsa az állami és a társadalmi rend előfeltételeit. Ezek fennállását pedig abban az esetben látja megvalósultnak, ha az őket alkotó tényezők zavartalanul fejthetik ki működésüket.²⁴ Annak ellenére, hogy Concha a rendőrségi beavatkozást a konkrét jogsértés esetei nélkül is lehetségesnek látja abban az esetben, ha a közrend sérelmének veszélye fennáll²⁵, mégis hangsúlyozza, a rendőri szervek ezen irányú tevékenysége a társadalmi rend – közvetett – feltételét jelenti, de nem magát a társadalmi rendet. Arra a következtetésre, miszerint Conchánál a rendőri tevékenység tulajdonképpen a társadalmi rend és ezáltal a közrend közvetett feltételének tekinthető, az alapján juthatunk, hogy ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz: a rendőrség „*e ténykedései csak feltétele annak, hogy a társadalmi rendnek formai fenntartója, a jog és a bíróság működését végezhesse*”.²⁶

Ezen fejtegetéseit követően érkezik el Concha arra a pontra, hogy megkíséreljen – a lehetőségekhez képest – pontos, megfogható definíciót adni a közrend kifejezésnek.

„a közrend az emberi szükségleteknek állami szervek és magánosok összeműködése általi kielégítése az általános és közös jó tekintetei szerint, a jog és a természeti erők korlátai között”²⁷

A közbiztonsággal kapcsolatban már jóval szűkszavúbban nyilatkozik műveiben a szerző, arra egyértelmű meghatározási kísérletet nem is tesz *Politika* című munkájában. Legtöbb esetben csupán a közrend, közegészség, közbéke fogalmak mellett kerül elő, egy felsorolás részét képezve. Egyetlen támpontot találhatunk az említett műben Concha közbiztonság értelmezésére. Ebben a közbiztonságot az egyéni szabadsággal állítja mintegy párhuzamba, mikor a rendőri munka és a jogbiztonság kapcsolatáról értekezik.²⁸ Ebből természetesen elhamarkodott lenne bármilyen nagyívű következtetést levonni a fogalom pontos jelentésére vagy tartalmi elemeire vonatkozóan, ám két dolog mégis jól látható az említett sorokban. Az egyik, hogy Concha a közbiztonságot az egyének szabadságával – itt elsősorban a cselekvési szabadságra kell gondolni, ezen belül is arra, hogy „*amit a jog nem tilt, azt szabad*” – egyenlő súlyú védendő értéknek tekinti. A másik pedig, hogy ahogyan az egyén kiteljesedéséhez a szabad cselekvés szükséges, úgy a köz kiteljesedéséhez valószínűleg a köz biztonsága. Emellett nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a „*rendőri kivételes állapot*” jelenségét, amely bizonyos egyéni szabadságok felfüggesztésére, illetve az egyéni szabadságokhoz fűződő érdekek háttérbe szorítására ad lehetőséget a közrend felbomlása vagy annak veszélye

²⁴ CONCHA: *Politika* II. 311.

²⁵ CONCHA: *Politika* II. 311.

²⁶ CONCHA: *Politika* II. 312.

²⁷ CONCHA: *Politika* II. 312.

²⁸ CONCHA: *Politika* II. 375.

esetén.²⁹ Ebben a fejezetben Concha a közbiztonságot szinte a közrend szinonimájaként használja, legalábbis nem határolja el itt sem a két fogalmat egymástól.

Ezen a ponton szükséges írni Magyary Zoltán álláspontjáró, aki az alábbi módon fogalmaz:

„Az összes definíciók megegyeznek azonban abban, hogy rendészetben a közrendnek az egyesek által való megzavarása elleni védekezést értik, a közrend tartalmának meghatározásában pedig olyan határokat vonnak, amelyek egységesen csak azáltal jellemezhetők, hogy a társadalomnak az állam által fenntartott szervezete fennállását és működését érintő magatartások hozzátartoznak, az azokat nem érintő magatartások a határokon kívül vannak.”³⁰

Az idézett részből egyértelműen kiderül, hogy Magyary – annak ellenére, hogy az idézett mű 1942-ben, tehát Concha e tárgyban íródott munkái után mintegy négy évtizeddel született – szintén úgy véli, hogy a magyar szakirodalom – illetve a jogi szóhasználat – nem rendelkezik egységesnek mondható, pontos közrend-fogalommal. Ilyennel Magyary sem szolgál, ám arra rávilágít, hogy az 1940-es évekre a Concha által megfogalmazott közrend tartalma jelentősen átalakult, nevezetesen leszűkült. Ez már önmagában abból is látható, hogy a Magyary által felvázolt mag, amely véleménye szerint kora valamennyi közrend-meghatározásában közös, egyértelműen nem tartalmazza például a természeti rendet.

Megfigyelhető Magyarynál a közrend és közbiztonság fogalmak párhuzamos használata. Nála teljesen más jelentéstartalommal bír a két szó, és nem állnak egymással a rész és az egész viszonyában. A két fogalom közötti különbségtételre Magyary a rendészet feladatainak meghatározása körében kerít sort. Itt ugyanis az általa megnevezett hat részfeladatból az első kettő a közrend fenntartása és helyreállítása valamint a közbiztonság fenntartása.³¹ Bár nem teljes körű arisztotelészi definíciókat olvashatunk a két fogalom tekintetében, a Magyary által a rendőrség e két körben elvégzendő részfeladatainak tekintett tevékenységek összességéből levonhatunk bizonyos következtetéseket a két fogalom tartalmára vonatkozóan. A közrenddel kapcsolatos rendőri teendők ismertetését Magyary azzal a kitételrel kezdi: „a közrend fenntartása...a közhasználatban álló területeken”.³² Ebből juthatnánk arra a következtetésre is, hogy Magyary szerint a közrenddel kapcsolatos rendészeti feladatok csupán a közhasználatú területekre korlátozódnak, míg maga a közrend szélesebb kategóriát ölel fel. Ám valószínűbb, hogy Magyary a szűkítő kitétel alkalmazásával arra utal, hogy a közrend, mint állapot vagy jelenség az ő értelmezésében kizárólag ezeken a területeken van jelen. Ami még inkább ezt az álláspontot erősíti, hogy a közbiztonság (illetve a rendőrségi feladatok másik négy részterülete) esetében ilyen kitétel nem szerepel. E szerint tehát valószínűleg hibás lenne arra a következtetésre jutnunk, hogy Magyary a közrendet nem csupán a közhasználatú területek vonatkozásában tartotta létezőnek. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Magyary közrend fogalma a már első

²⁹ CONCHA: Politika II. 386-391.

³⁰ MAGYARY Zoltán: Magyar Közigazgatás, 1942. 563.

³¹ Uo. 564-565.

³² Uo. 564.

pillantásra láthatónál is jóval szűkebb, mint Concháé. Sőt, kijelenthetjük, a két szerző közrend fogalmának tartalma teljesen különbözik egymástól. Érdekes lehet a két kutató közrend fogalmát etimológiailag is megvizsgálni (bár Magyary nem híve a szóösszetételek e módszerrel történő magyarázatának³³). Concha esetében a közrend – ahogyan ezt korábban olvashattuk és maga is kifejtette – a szó szoros értelmében a „közrendjét” jelenti. A köz alatt pedig voltaképpen a társadalmat, az államot – amely részben a társadalomból ered és annak része, részben pedig szervei révén attól el is különül – érti a maga teljességében, a rá sokszor elháríthatatlanul nagy hatással levő természettel együtt. Ezzel szemben Magyarynál a közrend átalakul, és a „köz”-nek, a „köz” tagjainak csupán a közhasználatú területeken folytatott tevékenységei tartoznak a közrend tartalmi körébe.

A fent leírtak alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy Concha a közrend alatt olyan jelenséget értett, ami nem feleltethető meg sem a mai közrend, sem a mai közbiztonság fogalmunknak (legyenek azok bármilyen képlékenyek is jelen pillanatban). A közbiztonsággal kapcsolatban pedig még Concha is adós maradt a meghatározással. Ennek ellenére Concha munkái kiemelkedő fontosságúnak tekinthetők a közrend és közbiztonság fogalompár értelmezésében, hiszen ő volt az első – és évtizedekig az egyetlen – szerző, aki részletekbe menően vizsgálta a kérdést, és megkísérelt pontos, tartalmi elemekkel is rendelkező meghatározást adni a kifejezésre. Concha műveinek értelmezése természetesen csak az első lépés a közrend és a közbiztonság fogalmak jelentésének meghatározásában, ám ennek eredményeképpen talán sikerült a kifejezések jelentéstartalmának első építőkövét lerakni.

Felhasznált irodalom

CONCHA Győző: Politika I. (Alkotmánytan), (Második kiadás) Grill Károly Könyvkiadó Vállalata 1907.

CONCHA Győző: Politika II. (Közigazgatástan), Grill Károly Könyvkiadó Vállalata 1905.

MAGYARY Zoltán: Magyar közigazgatás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1942.

³³ Uo. 562-563.

SCHWEIGHARDT ZSANETT

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Kerecsi Klára egyetemi tanár

A SZABÁLYSÉRTÉSI ÜGYEKBE ALKALMAZOTT KÖZVETÍTŐI ELJÁRÁS ELSŐ ÖT HÓNAPJÁNAK TAPASZTALATAI

Magyarországon 2014. január 1-jétől a szabálysértési ügyekben is bevezették a mediációt (közvetítői eljárást). Már korábban is jelentős igény mutatkozott e jogintézmény iránt a szabálysértések terén, hiszen a mediáció 2007. január 1. óta már jól vizsgázott a kisebb súlyú büntetőügyekben (egyes közlekedési, személy elleni, vagyon elleni bűncselekmények esetén), ami a hazai büntető igazságszolgáltatás területén egyértelműen a resztoratív (helyreállító) igazságszolgáltatás irányába való elmozdulást tükrözi.

Az egyes büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódó más törvények módosításáról szóló 2013. évi CLXXXVI. törvény általános indokolása szerint a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői eljárás kedvező jogalkalmazási tapasztalatai azt indokolták, hogy a kisebb tárgyi súlyú, a társadalomra a bűncselekményeknél csekélyebb fokban veszélyes szabálysértések esetén is lehetővé váljon a mediáció igénybevétele. A büntetőjogi mediáció ugyanis kiemelkedően eredményes, a közvetítői eljárások 85%-ot meghaladó arányban megállapodással zárulnak. Ennél még lényegesebb, hogy a megállapodások perfektuálódása, azaz a létrejött megállapodásokban foglalt kötelezettségek teljesítése pedig meghaladja a 80%-ot.

Az ORFK Rendészeti Főigazgatóság a 2013. december 20-án kelt, 29000/46829-1/2013. Ált. számú módszertani útmutatója szerint az utóbbi időben egyébként is az a tendencia figyelhető meg, hogy a jogalkotó a szabálysértéseket kriminális jellegű cselekményeknek tekinti, és a szabálysértési eljárás lefolytatását a büntetőeljáráshoz közelíti.

A szabálysértési ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység hasonló eljárásrendben működik, mint a büntetőjogi mediáció. Az annak során szerzett gyakorlati tapasztalatok, a kialakított és jól működő szervezeti és eljárási rend miatt a szabálysértési mediáció mint új hatáskör is megbízhatóan volt telepíthető a megyei (fővárosi) kormányhivatalok igazságügyi szolgálatainak pártfogó felügyelői osztályaihoz, nem kellett erre új hivatalokat felállítani.

Mi minősül szabálysértésnek?

A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (Szabs. tv.) preambuluma szerint a társadalmi

együttelés általánosan elfogadott szabályait sértő vagy veszélyeztető, a bűncselekményként történő büntetni rendeléshez szükséges kockázatokkal és veszélyességgel azonban nem rendelkező kriminális cselekmények képezik a szabálysértések körét.

A törvényi definíció értelmében szabálysértés az az e törvény által büntetni rendelt tevékenység vagy mulasztás, amely veszélyes a társadalomra. A Szabs. tv. alkalmazásában az a tevékenység vagy mulasztás veszélyes a társadalomra, amely a bűncselekményként történő büntetni rendeléshez szükségesnél kisebb fokban sérti vagy veszélyezteti az Alaptörvény szerinti állami, társadalmi vagy gazdasági rendet, a természetes és jogi személyek, valamint a jogi személyiség nélküli szervezetek személyét vagy jogait.¹

A szabálysértési mediáció jogforrásai

A közvetítői tevékenységet – a közvetítővé válás keretrendszerét – a 2002. évi LV. törvény szabályozza. A szabálysértési mediáció szabályait pedig a Szabs. tv. 82/A-82/K. §-ai rögzítik, ehhez kapcsolódik a szabálysértési ügyekben alkalmazható közvetítői eljárás egyes kérdéseiről szóló 73/2013. (XII.18.) BM rendelet.

Mi is az a szabálysértési mediáció?

A szabálysértési mediáció – a büntetőjogi mediációhoz hasonlóan – az eljárásból ideiglenesen kiágazó, mediátor által vezetett folyamat.² Az elterelés (diverzió) egyik formájaként aposztrofálhatjuk.

A szabálysértési mediáció a szabálysértési eljáráshoz kapcsolódik, de nem része annak. A kapcsolódást az eljárás felfüggesztése és az ügy közvetítői eljárásra utalása biztosítja.

A szabálysértési mediáció célja

A közvetítői eljárás célja, hogy a szabálysértés következményeinek jóvátételét és az eljárás alá vont személy jövőbeni jogkövető magatartását elősegítse. A közvetítői eljárásban arra kell törekedni, hogy az eljárás alá vont személy és a sértett között a közvetítői eljárás céljának elérését elősegítő megállapodás jöjjön létre.

A szabálysértési közvetítői eljárásra utalás feltételei

A szabálysértési hatóság vagy a bíróság az eljárás alá vont személy vagy a sértett indítványára a szabálysértési elzárással is büntethető szabálysértés, valamint a fiataikorú

¹ 2012. évi II. törvény 1. §

² SCHWEIGHARDT 2010. 174.

által elkövetett szabálysértés miatt indult eljárást legfeljebb 30 napi időtartamra felfüggeszti, és az ügyet közvetítői eljárásra utalja, ha

a) az eljárás alá vont személy a szabálysértés elkövetéséért való felelősségét elismerte, valamint vállalja a szabálysértéssel okozott sérelmet a sértett által elfogadott módon és mértékben jóvátenni,

b) az eljárás alá vont személy és a sértett is hozzájárult a közvetítői eljárás lefolytatásához, és

c) a szabálysértés jellegére, az elkövetés módjára és az eljárás alá vont személyre tekintettel a szabálysértési eljárás lefolytatása mellőzhető [Szabs. tv. 82/A. § (4) bekezdés].

Ezek konjunktív feltételek, amelyeknek együttesen kell teljesülniük ahhoz, hogy a szabálysértési ügy közvetítői eljárásra utalható legyen.

A c) pontban foglalt feltétel azonban mérlegelést enged a szabálysértési hatóságnak vagy a bíróságnak. A 2013. évi CLXXXVI. törvény általános indokolása szerint a szabálysértési felelősségre vonás a közhatalom gyakorlását jelenti a szabálysértési hatóság vagy a bíróság részéről, míg a közvetítői eljárásra utalás éppen a közhatalom gyakorlásáról történő lemondásként értelmezhető. Épp emiatt indokolt a közvetítői eljárásra utalás körében biztosítani a hatóságok részére a mérlegelés jogát arra vonatkozóan, hogy az egyéb feltételek fennállása esetén a közvetítői eljárás a törvényben meghatározott célok elérését biztosíthatja-e.

Ahogy azt a Kúria Büntető Kollégiuma a 3. BK véleményében³ a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői eljárás kapcsán már kifejtette, a közvetítői eljárás lehetősége mindig a konkrét, adott cselekmény kapcsán vizsgálandó. Ez igaz a szabálysértésekre is. Abból kell kiindulni, hogy értelemszerűen csak akkor van helye közvetítői eljárásnak, ha a bűncselekménynek van sértettje; másrészt a közvetítői eljárás célja a sértett és az elkövető közötti konfliktusrendezés. Vizsgálni kell az elkövetés módját, az elkövetés körülményeit, az eljárás alá vont személy szabálysértési előéletét. Nem indokolt a közvetítői eljárásra utalás a szabálysértési előélettel (priusszal) rendelkezők esetén, illetve fiatalokúaknál akkor, ha járművezetéstől eltiltás intézkedés alkalmazása szükséges.

A fiatalokúak által elkövetett, a rendőrség hatáskörébe tartozó szabálysértések közül mediációra utalható:

- megelőző távoltartás alaptalan kezdeményezése,
- a közúti közlekedés rendjének megzavarása,
- közúti közlekedési szabályok kisebb fokú megsértése.

Elzárással is büntethető, a bíróság hatáskörébe tartozó szabálysértések közül mediálható:

- a magánlaksértés,
- az önkényes beköltözés,
- a távoltartó határozat szabályainak megszegése,
- a veszélyes fenyegetés,

³ <http://www.lb.hu/hu/kollvel/3-bkv> (letöltve: 2014.06.10.)

- a tulajdon elleni szabálysértés.

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják – és ezt a statisztikai adatok is alátámasztják –, hogy a bírósági eljárásban a tulajdon elleni szabálysértések, főleg a lopással, a csalással és a szándékos rongálással elkövetett tulajdon elleni szabálysértések képezik az ügyek túlnyomó többségét.

A közvetítői eljárást kizáró okok

Kizáró ok, ha az eljárás más okból történő felfüggesztésének (pl. az eljárás alá vont személy ismeretlen helyen vagy külföldön tartózkodik, és távollétében az ügy érdemi elbírálása nem lehetséges) vagy megszüntetésének (pl. ha a cselekmény nem szabálysértés, ha elévült a cselekmény stb.) van helye.

Kizáró ok továbbá, ha a cselekménynek nincs sértettje (ún. áldozat nélküli cselekmények, pl. garázdaság, rendzavarás), vagy annak személye és/vagy a tartózkodási helye nem ismert, illetve ha a cselekménnyel ok-okozati összefüggésben nem következik be materiális vagy immateriális kár.

Nem alkalmazható a közvetítői eljárás olyan eljárás alá vont személy ügyében sem, aki ellen korábban szabálysértési eljárás indult, az annak során alkalmazott közvetítői eljárás eredményes volt, és az eredményes közvetítői eljárás befejezésének időpontja óta egy év még nem telt el.

Miként szerezhető be a felek hozzájárulása a közvetítői eljárásra utaláshoz?

Ha a szabálysértési hatóság vagy a bíróság az elsőfokú érdemi döntés meghozataláig a közvetítői eljárásra utalás fent említett három konjunktív feltételének fennállását megállapítja, és az eljárás más okból történő felfüggesztésének vagy megszüntetésének nincs helye, továbbá a közvetítői eljárást kizáró ok nem áll fenn, haladéktalanul, 8 napos határidő tűzésével nyilatkozattételre hívja fel az eljárás alá vont személyt és a sértettet, feltéve, hogy a nyilatkozatok nem állnak rendelkezésre. A felhívásban tájékoztatást ad a közvetítői eljárás lehetőségéről, annak szabályairól és feltételeiről, a lehetséges költségekről.

A „feltéve, hogy a nyilatkozatok nem állnak rendelkezésre” jogszabályi megfogalmazás indoka, hogy már a rendőrségi előkészítő eljárás során is beszerezhetőek a nyilatkozatok. A szabálysértési elzárással is büntethető szabálysértés miatt ugyanis első fokon a járásbíróság jár el, azonban ilyen ügyekben a rendőrség a tényállás felderítése, az elkövető kilétének megállapítása, valamint a bizonyítási eszközök felkutatása és biztosítása érdekében 30 napon belül a bírósági eljárást előkészítő eljárást folytat le. A határidő 30 nappal meghosszabbítható. A Szabs. tv. 117. § (4a) bekezdése szerint, ha az előkészítő eljárás során mind a sértett, mind az elkövető kiléte megállapítható, és a közvetítői eljárással összefüggő kizáró feltétel nem áll fenn, a rendőrség a sértettet és az eljárás alá vont személyt tájékoztatja a szabálysértési eljárásban alkalmazható közvetítői eljárás szabályairól, valamint arról, hogy a közvetítői

eljárásra utaláshoz szükséges jognyilatkozatok az előkészítő eljárásban is előterjeszthetők. Lényeges körülmény tehát, hogy a sértett és az elkövető közvetítői eljáráshoz hozzájáruló nyilatkozata már a rendőrségi előkészítő eljárás során is a hatóság rendelkezésére állhat, nemcsak az első fokon eljáró bíróság szerezheti azt be. Az előkészítő eljárást lefolytató rendőri szervek ehhez formanyomtatványt alkalmaznak. A közvetítői eljárásra utalásra vonatkozó indítványt a felek formanyomtatványon tett nyilatkozata vagy a személyi adatok mellett az elérhetőséget is feltüntető meghallgatási jegyzőkönyv kell, hogy tartalmazza. Ha az előkészítő eljárás során nem szerezték be a nyilatkozatokat, a bíróságnak erre mind tárgyaláson kívül, az ún. meghallgatás nélküli eljárásban, mind pedig a tárgyaláson lehetősége van.

Egyesbíró hatáskörében eljárásra kijelölt bírósági titkárként⁴ százas nagyságrendű tulajdon elleni szabálysértési ügyben eljárva, tapasztalataim szerint gyakran előfordul az a helytelen rendőrségi gyakorlat, hogy olyan esetekben is kiadják a tájékoztatást az eljárás alá vont személynek, illetve a sértettnek, ha az eljárás alá vont személy az előkészítő eljárás során nem ismerte el a felelősségét a szabálysértés elkövetéséért, ami kizáró oka a közvetítői eljárásnak.

Jellemző továbbá, hogy egyes nagyáruházak (Pl. Tesco, Auchan, Spar, Lidl) a bíróság meghallgatás nélküli eljárásban meghozott, a sértettet 8 napon belüli nyilatkozattételre felhívó végzésre sem nyilatkoznak, hogy hozzájárulnak-e a közvetítői eljárás lefolytatásához – még akkor sem, ha az elkövető az előkészítő eljárás során elismerte a felelősségét a szabálysértés elkövetéséért. A DM Drogerie Markt Kereskedelmi és Szolgáltató Korlátolt Felelősségű Társaság pedig akként nyilatkozott, hogy semmilyen ügyben nem hajlandó hozzájárulni a közvetítői eljárásra utaláshoz. Ekkor a bíróság számára nem marad más jogi lehetőség, minthogy meghallgatás nélküli eljárásban hozott végzésében az eljárás alá vont személlyel szemben jogkövetkezményt alkalmaz.

A szabálysértési eljárás felfüggesztése és az ügy közvetítői eljárásra utalása

A Szabs. tv. 82. § (1) bekezdés c) pontja értelmében a szabálysértési eljárást – határozatban – fel kell függeszteni, ha a szabálysértési hatóság vagy a bíróság az ügyet közvetítői eljárásra utalja. Erre csak akkor kerülhet sor, ha rendelkezésre áll az eljárás alá vont személy és a sértett hozzájáruló nyilatkozata is, és kizáró ok nem áll fenn. Az eljárást felfüggesztő és a közvetítői eljárást elrendelő határozat ellen nincs helye jogorvoslatnak.

Az adott ügy közvetítői eljárásra utalásának a szabálysértési eljárás alatt egy alkalommal van helye. Nem akadályozza azonban a közvetítői eljárásra utalásnak, ha az eljárás alá vont személy a szabálysértéssel okozott kárt részben vagy egészben már önként megtérítette.

⁴ A szerző a Székesfehérvári Járásbíróságon bírósági titkár.

Miként a büntetőeljárás és a szabálysértési eljárás tartama is jelentősen eltér egymástól, a szabálysértési mediáció is sokkal rövidebb, mint a büntetőügyekben alkalmazott közvetítői eljárás. A szabálysértési eljárás ugyanis legfeljebb 30 nappal függeszthető fel a közvetítői eljárás céljából, ami a közvetítő kérelmére maximum 30 nappal meghosszabbítható. Ezzel szemben a büntetőügyben legfeljebb hat hónapra függesztheti fel az ügyész vagy a bíróság az eljárást, ha az ügyet közvetítői eljárásra utalja.

Cél az, hogy a szabálysértési mediációra utalás és maga a közvetítői eljárás a szabálysértési eljáráshoz hasonlóan egyszerűbb alkalmazási feltételek mellett, gyorsabban és költséghatékonyabb módon legyen lefolytatható. A gyorsaság jegyében született az a végrehajtási rendelkezés is, hogy a közvetítői eljárásra utalásról szóló döntést – a közvetítő Szabs. tv.-ben meghatározott feladatai ellátásához szükséges iratokkal együtt – 3 napon belül kézbesíteni kell a közvetítői eljárás lefolytatására illetékes pártfogó felügyelői szolgálatnak.

A Fejér Megyei Kormányhivatal Igazságügyi Szolgálat Pártfogó Felügyelői Osztály munkatársával történt egyeztetést követően jómagam abban állapodtam meg, hogy elegendő a közvetítői eljárásra utalásról rendelkező végzést és a feljelentés egy másolati példányát, valamint a felek (esetlegesen a törvényes képviselő) elérhetőségét megküldeni a közvetítő részére. Ezzel szemben például Jász-Nagykun-Szolnok megyében az elrendelő végzéssel együtt a felek vállaló, hozzájáruló nyilatkozatát és elérhetőségét küldik meg az igazságügyi szolgálatnak, az iratcsomót természetesen nem szükséges megküldeni.⁵ Véleményem szerint felesleges megküldeni a felek hozzájáruló nyilatkozatát is, hiszen a bíróság azok meglétét köteles vizsgálni az ügy közvetítői eljárásra utalhatóságáról szóló döntéshozatal során, mivel azok megléte elengedhetetlen feltétele a felfüggesztésnek és a közvetítői eljárásra utalásnak. Álláspontom szerint e nyilatkozatok meglétére elegendő a végzés indokolásában utalni.

Anomáliák a közvetítői eljárással kapcsolatban

Nem egyértelmű a joggyakorlat abban a kérdésben, mely szerv függesztheti fel, majd szüntetheti meg a szabálysértési eljárást az eredményes közvetítés okán az elzárással is sújtható szabálysértési ügyekben.

Az ORFK Rendészeti Főigazgatóság a 2013. december 20. napján kelt, 29000/46829-1/2013. Ált. számú módszertani útmutatójában, illetve az országos rendőrfőkapitány-helyettesnek az azt megerősítő, 2014. március 31. napján kelt, 29000/15485/2014. Ált. számú leiratában ugyanis akként foglalt állást, hogy a Szabs. tv. 82/A. § (4) bekezdésére és a 117. § (4a) bekezdésére figyelemmel – jöllehet a sértett és az eljárás alá vont személy előkészítő eljárásban beszerzett, a közvetítői eljárásra utaláshoz szükséges jognyilatkozata rendelkezésre áll – kizárólag a bíróság utalhatja közvetítői eljárásra az ügyet. Azzal indokolták álláspontjukat, hogy elzárással is

⁵ HILD Ágnes: 2014.

büntethető szabálysértés esetén az állam büntetőjogi igényéről a bíróság dönt. A rendőrségnek a szabálysértési tényállás felderítése, az elkövető kilétének megállapítása, a bizonyítási eszközök felkutatása és biztosítása érdekében kell a bírósági eljárást előkészítő eljárást lefolytatnia. Az előkészítő eljárásban sor kerülhet az eljárás felfüggesztésére (pl. az eljárás alá vont személy ismeretlen helyen vagy külföldön tartózkodik, és távollétében az ügy érdemi elbírálása nem lehetséges) és megszüntetésére más okból (pl. megszüntetés, ha a cselekmény nem szabálysértés, ha elévült a cselekmény stb.), azonban nem a közvetítői eljárás lefolytatása érdekében, illetve eredményes befejezése eredményeként.

Ezzel szemben véleményem szerint a mediáció feltételeinek maradéktalan megvalósulása esetén az előkészítő eljárást lefolytató rendőri szervnek kell közvetítői eljárásra utalnia az elzárással is sújtható ügyet is – nemcsak a fiatakorúak ügyét, amelyet a feltételek fennállása esetén a meghallgatás során a Szabs. tv. 104. § (4) bekezdése alapján kötelező jelleggel közvetítői eljárásra utal –, ugyanis kizáró okok hiányában a rendőrség a Szabs. tv. 82. § (1) bekezdés c) pontja alapján köteles az eljárást felfüggeszteni, majd az eredményes mediációt követően a Szabs. tv. 117. § (7) bekezdése szerint eljárva, a 83. § (1) bekezdés j) pontja alapján az eljárást megszüntetni. A Szabs. tv. 117. § (5) bekezdése szerint ugyanis az előkészítő eljárás befejezését követően a rendőrség az előkészítő eljárás során keletkezett iratokat, adatokat, megállapításokat tartalmazó jelentését – a (7) bekezdésben foglalt eseten kívül – haladéktalanul megküldi a bíróságnak. A (7) bekezdés szerint az előkészítő eljárás során az eljárás megszüntetésére a 83. §-ban foglaltakat kell alkalmazni. Ezen jogszabályi rendelkezések egybevetésével álláspontom szerint egyértelmű, hogy az előkészítő eljárás befejezését követően, a hozzájáruló nyilatkozatok birtokában és kizáró okok hiányában a rendőrségnek nem kell megküldenie az ügyet a bíróságnak, hanem mint szabálysértési hatóság kell, hogy közvetítői eljárásra utalja az ügyet, sőt eredményes mediáció esetén a Szabs. tv. 83. § (1) bekezdés j) pontja alapján meg is kell szüntetnie az eljárást.

A közvetítői eljárás célja a sértett és az elkövető közötti konfliktusrendezés. Ahogy az a Kúria 3. BK véleményéből is kitűnik, az állam ilyen esetekben kvázi lemond a büntetőjogi igény gyakorlásáról, ugyanúgy, mint például a vádemelés elhalasztása során vagy a magánvádas ügyekben is. Diverziós eszközről van tehát szó, ami ideiglenesen kivezeti az ügyet a szabálysértési eljárásból.

Álláspontom szerint a felfüggesztés és a megszüntetés során a rendőrség nem válogathat önkényesen, hogy figyelembe veszi-e egyik vagy másik eljárás felfüggesztési, illetve megszüntetési okot. Ezáltal a rendőrség a bíróságokat is tehermentesítheti, és így a szabálysértési ügyek elbírálását is gyorsíthatja, ami a jogalkotónak is célja volt. Az ORFK álláspontja szerint az előkészítő eljárást folytató rendőri szervnek a közvetítői eljárásra utalásra irányuló jognyilatkozatokat nem kell elbírálnia, sőt nem is bírálhatja el, hanem kizárólag tájékoztatási kötelezettsége van, illetve csak az álláspontját kell ismertetnie a bírósággal, és az ügyet meg kell küldeni részére. Véleményem szerint azért sem helytálló ez az érvelés, mivel a rendőrhatalóság

nem is a saját, hanem legfeljebb csak a felek közvetítői eljárással kapcsolatos álláspontját ismertetheti a bírósággal.

A közvetítői eljárás megindulása

A közvetítői eljárás a szabálysértési hatóságnak az eljárás felfüggesztéséről és az ügy közvetítői eljárásra utalásáról szóló határozatával vagy a bíróságnak a szabálysértési eljárást – a közvetítői eljárás lefolytatása érdekében – felfüggesztő végzésével indul meg. E döntés csak a sértett és az eljárás alá vont személy önkéntes hozzájárulása esetén hozható. Az önkéntesség és a felek egyenrangúságának elve érvényesül a közvetítői eljárás során is.

A közvetítői eljárás lefolytatása

A közvetítői eljárást a szabálysértési hatóság vagy a bíróság székhelye szerint illetékes pártfogó felügyelői szolgálat közvetítői tevékenységet végző pártfogó felügyelője folytatja le, akit az adott ügyre a pártfogó felügyelői szolgálat vezetője jelöl ki.

A közvetítő feladata, hogy a közvetítői eljárás során pártatlanul, lelkiismeretesen, a szakmai követelmények szerint közreműködjön a megállapodás létrehozásában. A közvetítői megbeszélést a közvetítői eljárás megindulásától számított 15 napon belül egy alkalomra kell összehívni. Fontos a gyorsaság, hiszen az eljárás felfüggesztése alapesetben 30 napig tart, amely legfeljebb 30 nappal hosszabbítható meg. Emiatt is rendelkezett úgy a jogalkotó, hogy kivételesen indokolt esetben lehet csak a határidő betartásával ismételt közvetítői megbeszélést összehívni. A közvetítői eljárást úgy kell megszervezni, hogy azt a szabálysértési eljárás felfüggesztésének időtartamán belül be lehessen fejezni, és a megállapodásról szóló okirat, valamint a jelentés a szabálysértési eljárás felfüggesztése határidejének letelte előtt megérkezzen a szabálysértési hatósághoz vagy a bírósághoz.

Megállapodás a felek között

A közvetítői eljárásban a megállapodás akkor jön létre, ha a sértett és az eljárás alá vont személy között a szabálysértéssel okozott kár megtérítéséről vagy a szabálysértés káros következményeinek egyéb módon való jóvátételéről azonos álláspont alakul ki.

A megállapodás kötelező tartalmi elemei a következők:

- az eljárás alá vont személy a szabálysértési eljárás felfüggesztésének időtartamán belüli határidőig megfizeti a szabálysértéssel okozott kárt, vagy más módon jóvátételt nyújt;
- rendelkezés az eljárási költség viseléséről.

A közvetítői eljárás maga díjmentes, azonban a feleknek lehet utazási költsége, illetve a meghatalmazott jogi képviselő igénybevétele is költséggel jár. Ez nem minősül szabálysértési költségnek, azt eltérő megállapodás vagy a Szabs. tv. eltérő rendelkezése hiányában az eljárás alá vont személy viseli. A sértett viseli a saját érdekkörében felmerült költségeket, kivéve, ha erről a felek másképp állapodnak meg. Az állam viseli azt a költséget, amely azért merült fel, hogy az eljárás alá vont személy vagy a sértett hallássérült, beszéd fogyatékos, vak, a magyar nyelvet nem ismeri, vagy az eljárás során regionális vagy kisebbségi nyelvét használta.

A megállapodásban vállalt kötelezettségeknek meg kell felelniük a jogszabályoknak, ésszerűnek kell lenniük, és nem ütközhetnek a jó erkölcsbe.

A közvetítő feladata, hogy a Szabs. tv.-ben meghatározott feltételeknek megfelelő megállapodást jóváhagyja. Ennek feltétele, hogy az eljárás alá vont személy az okozott kár megfizetését vagy más módon történő jóvátételt olyan határidővel vállalja, amely a közvetítői eljárásnak a felfüggesztés időtartamán belüli lezárását nem késlelteti. Kivételes esetben, ha azt az eljárás alá vont személy vagyoni és jövedelmi helyzete indokolja, a közvetítő ennél hosszabb időtartamú teljesítési kötelezettségvállalást tartalmazó megállapodást is jóváhagyhat, ha az a közvetítői eljárásnak a lezárását legfeljebb 30 nappal hosszabbítja meg. A közvetítő ilyenkor értesíti a szabálysértési hatóságot vagy a bíróságot a szabálysértési eljárás felfüggesztése meghosszabbításának szükségességéről.

A közvetítő a jóváhagyott megállapodásról okiratot állít ki (közokiratnak minősül!), amelyet a sértett, kötelező törvényes képviselő esetén a törvényes képviselő és az eljárás alá vont személy is aláír.

A közvetítői eljárás befejezése

A közvetítői eljárás azon a napon fejeződik be, amikor

a) a közvetítő által jóváhagyott megállapodás alapján az eljárás alá vont személy a szabálysértéssel okozott kárt a sértettnek megtérítette, vagy a szabálysértés káros következményeit egyéb módon jóvátette, (ez eredményes, míg a többi eredménytelen befejezés);

b) a közvetítő a sértett vagy az eljárás alá vont személy részére küldött idézés kézbesítésének eredménytelenségéről szerez tudomást, mert a címzett ismeretlen helyen tartózkodik;

c) a közvetítő hivatalos tudomást szerez a sértett vagy az eljárás alá vont személy haláláról;

d) a sértett vagy az eljárás alá vont személy kijelenti a közvetítő előtt, hogy kéri a közvetítői eljárás befejezését;

e) a sértett vagy az eljárás alá vont személy a közvetítői eljáráshoz adott hozzájárulását visszavonta, vagy mulasztását e törvény értelmében a hozzájárulás visszavonásának kell tekinteni;

f) a közvetítői megbeszélést úgy zárják le, hogy annak során a sértett és az eljárás alá vont személy nem kötött megállapodást vagy azt a közvetítő nem hagyta jóvá;

g) az eljárás alá vont személy a közvetítő által jóváhagyott megállapodás szerinti kötelezettségének még jogszerűen eleget tehetett volna.

A megállapodás teljesítését a közvetítői eljárásban a közvetítő ellenőrzi. A közvetítői eljárás befejezését követően a közvetítő a közvetítői eljárásról jelentést készít, amelyet az eljárás befejezésére alapot adó okirattal (megállapodás és teljesítésigazolás) együtt megküld a szabálysértési hatóságnak vagy a bíróságnak, és ezzel egyidejűleg a megküldés tényéről írásban tájékoztatja a sértettet, a magánindítvány előterjesztőjét, az eljárás alá vont személyt és képviselőiket.

A szabálysértési eljárás befejezése

A Szabs. tv. 83. § (1) bekezdés j) pontja szerint a szabálysértési eljárást határozattal meg kell szüntetni, ha a közvetítő a közvetítői eljárás eredményes lefolytatásáról tájékoztatta a szabálysértési hatóságot vagy a bíróságot.

Ez a gyakorlatban úgy néz ki, hogy ha a bíróság megkapja a közvetítő jelentését (és a gyakorlat szerint annak mellékleteként a megállapodást és a teljesítésigazolást), akkor azt új ügyszámra iktatja, majd a szabálysértési eljárást megszünteti a fenti jogszabályhely alapján.

Közvetítői eljárásra utalás kontra a bíróság meghallgatás nélküli eljárásban hozott határozata

Ha az előkészítő eljárás iratai alapján megállapítható, hogy a tényállás tisztázott, és az eljárás alá vont személy vagy a sértett, tanú, szakértő meghallgatása nem szükséges, valamint a közvetítői eljárásra utalás feltételei nem állnak fenn, a bíróság határozatban büntetést szab ki, illetve önállóan vagy büntetés mellett intézkedést alkalmaz, továbbá rendelkezik a szabálysértési költség viseléséről [Szabs. tv. 118. § (1) bekezdés]. Ilyen eljárásban nem szabható ki közérdekű munka és szabálysértési elzárás büntetés.

Álláspontom szerint egyértelműen kitűnik e jogszabályhelyből az a jogalkotói szándék, hogy a bíróság meghallgatás nélküli eljárásban csak akkor járhat el, ha a közvetítői eljárásra utalás feltételei nem állnak fenn. Nem választhat tehát a bíróság, hogy a mediáció feltételeinek fennállása esetén felfüggeszti-e az eljárást, vagy meghallgatás nélküli eljárásban bírálja el az ügyet.

A közvetítői eljárással elérhető előnyök

A közvetítői eljárás előnyös lehet mind az eljárás alá vont személy, mind a sértett, sőt általánosságban véve a társadalom számára is.

Milyen előnyökkel jár a mediáció az eljárás alá vont személy számára?

- Az elkövető részletesen feltárhatja a sértett előtt, hogy mi vezérlete őt a cselekmény elkövetésekor. Ezáltal érzelmileg megkönnyebbülhet.
- A közvetítői eljárás mindenképp kedvezőbb az elkövetőre nézve, hiszen ha az ügyét a szabálysértési hatóság vagy a bíróság bírálja el, és a felelősségét megállapítja, akkor jogkövetkezményként intézkedést vagy/és büntetést kell kiszabnia vele szemben. A bíróság a meghallgatás nélküli eljárásban legenyhébb esetben is figyelmeztetést alkalmaz. A mediáció során viszont más jogkövetkezmény, más jóvátételi forma is érvényesülhet, amelynek meghatározásában az eljárás alá vont személy is aktívan közreműködhet, így nagyobb lehet a hajlandósága is annak betartására, hiszen azt nem külső autoritás kényszeríti rá.
- Az elkövető az eredményes mediáció révén mentesülhet a szabálysértési felelősségre vonás alól, ezáltal nem lesz szabálysértési priusza. Ez nagyon lényeges, hiszen a Szabs. tv. 25. §-a szerint az olyan hátrányos jogkövetkezmények alól, amelyeket jogszabály a szabálysértés miatti felelősségre vonáshoz fűz, az eljárás alá vont személy a büntetést vagy intézkedést megállapító határozat jogerőre emelkedését követő két év elteltével mentesül csak. Tehát az ott lebeg a feje fölött a határozat jogerőre emelkedésétől számított két évig, hiszen a Szabs. tv. 21. § (2) bekezdése szerint büntetés kiszabásakor és az intézkedés alkalmazásakor figyelembe kell venni a szabálysértés elkövetésének időpontját megelőző két éven belül az eljárás alá vont személy szabálysértés miatt történt felelősségre vonását.

Milyen előnyökkel jár a mediáció a sértett számára?

- A mediáció során a jogkövetkezmény meghatározása a sértett hozzájárulásával történik, így ő is elégedettebb lesz az eljárás kimenetelével, mivel nem csupán a hálátlan tanúszerep jut neki az eljárás során, hanem aktív részese lehet a megállapodás kidolgozásának.
- Feltárhatja szükségleteit, és megtudhatja, mi motiválta az eljárás alá vont személyt a cselekmény elkövetésekor.
- A sértett a kárigényét a szabálysértési eljárásban is előterjesztheti ugyan, hiszen a szabálysértési felelősség megállapítása esetén a szabálysértési hatóságnak vagy a bíróságnak a végzésében köteleznie kell az eljárás alá vont személyt a kár megtérítésére, még a meghallgatás nélküli eljárásban is, ha az elkövető a bíróság elsőfokú határozatának meghozataláig – a közlekedési szabálysértéssel okozott kár kivételével – az okozott kárt nem térítette meg. A sértett tehát mediáció nélkül is anyagi jóvátételhez, kártérítéshez juthat, azonban ott a kár értékét a szabálysértési hatóság, illetve a bíróság határozza meg az eljárás adatai alapján. Ha az eljárás alá vont személy és a sértett az okozott kár összegében, megtérítésének módjában nem állapodik meg, illetve a kár összege vitatott, a bíróság a kárigény érvényesítését egyéb törvényes útra utasíthatja, ami megint csak

elodázza a gyors megtérülést. Ezzel szemben a mediációban kizárólag a felek megállapodásán múlik a kár összege, és nem anyagi jóvátétel is szóba jöhet az anyagi helyett vagy mellett.

- A mediációban a sértett számára biztosítékul szolgál az elkövető által felajánlott jóvátétel teljesítésére, hogy az elkövetőnek érdekében áll a teljesítés, mivel az eljárás vele szemben addig nem szüntethető meg, amíg a közvetítői eljárás eredményességét nem igazolják. Erre pedig csak akkor kerülhet sor, ha a közvetítő által jóváhagyott megállapodás alapján az eljárás alá vont személy a szabálysértéssel okozott kárt megtérítette a sértettnek, vagy a szabálysértés káros következményeit egyéb módon jóvátette. Ezzel szemben a bíróság által megítélt kártérítés nemteljesítése esetén a sértettnek mint károsultnak a megtérülés érdekében nem marad más lehetősége, minthogy bírósági végrehajtást kezdeményezzen az eljárás alá vont személlyel szemben. A végrehajtási eljárásban tárgyi illetékfeljegyzési jog illeti meg, de a végrehajtó költségeit neki kell előlegeznie.

A mediáció társadalmi haszna

- A mediáció a költségvetést is kíméli azáltal, hogy a megállapodásban foglaltak teljesítése révén nem kell az államnak a végrehajtásra költeni (elzárás kiszabása esetén és nemteljesítés miatt elzárásra átváltoztatott pénzbírság vagy közérdekű munka esetén egy nap fogvatartás kb. 8000,- Ft-jába kerül az államnak).
- A mediáció felgyorsíthatja az ügyek elbírálását, ezáltal a bíróságok ügyterhe csökkenhet, a befejezett ügyek száma és így az eredményesség nőhet, sőt még az ügyfél-elégedettség is javulhat. A bírósági ügyvitel szabályairól szóló 14/2002. (VIII. 1.) IM rendelet (BÜSZ) 39. § (2) bekezdés c) pontja szerint ugyanis befejezett (befejezettként kezelendő) az az ügy, amelyben felfüggesztették az eljárást. A 39. § (1) bekezdése szerint pedig befejezett az az ügy, amelyben a bíróság ügydöntő határozatot hozott, azaz például az eljárást megszüntette. Ha a bíróság a közvetítői eljárásra utaláskor a Szabs. tv. 82. § (1) bekezdés c) pontja alapján felfüggeszti a szabálysértési eljárást, ekkor ez ügyviteli szempontból befejezett ügy lesz. Ha pedig eredményes a közvetítői eljárás, akkor az eljárást megszüntető végzéssel újabb befejezést eredményez, tehát a bíróság az eredményes mediációval záruló szabálysértési ügyen két befejezett ügyet nyer, mondhatnánk, „két legyet üt egy csapásra”.

Összegzés

A társadalom tagjainak napjainkban már nem szabad kiskorúnak érezni magukat, és azt várni, hogy a paternalista állam majd mindenben dönt helyettük. Fel kell végre nőniük a feladathoz, és képessé kell válniuk arra, hogy maguk is rendezni tudják a

konfliktusaikat, és felelősségteljesen tudjanak dönteni saját és mások sorsa felől. Ehhez persze szemléletváltásra van szükség.

A szabálysértési mediáció 2014. január 1-jei bevezetése óta eltelt négy és fél hónapban, 2014. május 16. napjáig a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Osztályának statisztikai adatai szerint országosan 439 szabálysértési ügyben rendeltek el közvetítői eljárást. Az eredményességre vonatkozóan még nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok.

Örömteli volna, ha ez az ügyszám jelentősen növekedne, hiszen a mediáció javíthatja a felek kapcsolatát, míg a bírósági eljárás ronthatja.⁶ A társadalom is könnyebben visszafogadja az elkövetőt, ha beismeri és vállalja tettét.⁷ Bízom benne, hogy a jövőben a szabálysértési mediáció alkalmazásának növekvő elterjedéséről számolhatok majd be.

Felhasznált irodalom

HILD Ágnes: Gondolatok a szabálysértési törvényben szabályozott közvetítői eljárásról, *Jogi Fórum* 2014. április

[http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/hild_agnes_gondolatok_a_szabalysertesi_torvenyben_szabalyozott_kozvetitoi_eljarasrol\[jogi_forum\].pdf](http://www.jogiforum.hu/files/publikaciok/hild_agnes_gondolatok_a_szabalysertesi_torvenyben_szabalyozott_kozvetitoi_eljarasrol[jogi_forum].pdf) (letöltve: 2014. 06.10.)

GYENGÉNÉ NAGY Márta: Mediáció az igazságszolgáltatásban PhD értekezés, Szeged 2009. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/873/1/Nagy_Marta_ertekezes.pdf (letöltve: 2014. 06.10.)

KISS Anna: A sértett szerepe a büntetőeljárásban. PhD-értekezés. Miskolc, 2006.

SCHWEIGHARDT Zsanett: A büntetőjogi mediáció alkalmazásának kezdeti tapasztalatai Magyarországon, *Magyar Jog*, 2010/3. szám

3. BK vélemény a 2012. évi C. törvény és az 1998. évi XIX. törvény közvetítői eljárásra vonatkozó egyes rendelkezései értelmezéséről: <http://www.lb.hu/hu/kollvel/3-bkv> (letöltve: 2014. 06.10.)

⁶ GYENGÉNÉ NAGY Márta: 2009.

⁷ KISS 2006 194-195.

ZSÉGER BARBARA

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Gönczöl Katalin professor emerita

**AZ ELKÖVETŐ ÉS AZ ÁLLAM FELELŐSSÉGE A BŰNCSELEKMÉNNYEL
OKOZOTT KÁROKÉRT**

A bűncselekmény áldozatainak természetes igénye a bűncselekmény következményeinek helyreállítása, a bűncselekménnyel okozott konfliktus „rendezése”, ezen belül az okozott anyagi károk megtérítése. A dolgozat kizárólag a bűncselekmény okozta károk megtérülésével kapcsolatos felelősségvállalás lehetőségeivel foglalkozik, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az áldozatoknak az elszenvedett jogsértések következtében egyéb szükségletei is vannak. Ezek spektruma igen széles: a biztonság, a védelem iránti igénytől az érzelmi szükségleteken át a mindennapi élet rendezésének, a jogi és gyakorlati problémák megoldásának igényéig terjed. Ha az elkövető és az állam felelősségének kérdését vetjük fel, minden szegmensben vizsgálhatjuk, hogy az adott igazságszolgáltatási rendszer hogyan reagál az áldozattá válásra. Megteremti-e azokat a körülményeket, amelyek lehetővé teszik az elkövető felelősségvállalását? Kialakítja-e azt a támogató rendszert, amelyben az áldozatok jogi és gyakorlati problémáikhoz szakszerű segítséget kapnak? Az érzelmi sérülések kezelése érdekében van-e lehetőség a kríziskezelésre és terápiás beavatkozásra, továbbá az eljárások oly módon való lefolytatására, amely minimalizálja a másodlagos viktimizáció esélyét, elfogadó, biztonságos környezetet jelent? Az Európai Unió 2012 októberében az áldozatok támogatására vonatkozó elvárásokról új irányelvet fogadott el¹, amely az említett áldozati „szükséglet-listának” megfelelő szabályozási minimumokat tartalmaz. Ezeket a tagállamoknak kötelező érvénnyel követni kell a támogató rendszer kialakítása során.

Az áldozatok alapvető elvárása tehát, hogy a bűncselekmény okozta veszteségeket valaki kompenzálja számukra. Az irányelv szerint ennek a szükségletnek része maga a kártérítés, az azonnali és hosszabb távú anyagi károk kompenzálása, továbbá az elkövető felelősségvállalása és a jóvátétel biztosítása. Ehhez képest Magyarországon a bűncselekmény okozta anyagi károk megtérülési aránya igen alacsony. A KSH adatai szerint a vagyon elleni bűncselekmények 2010-ben 140 milliárd, 2011-ben 123 milliárd forint kárt okoztak. Ebből az eljárások során 2010-ben csupán 12, 2011-ben pedig csak 7 milliárd forint térült meg. A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról szóló

¹Az Európai Parlament és a Tanács 2012. október 25-i 2012/29/EU irányelve a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról

115/2003. (X. 28.) OGY határozat² szerint „az elkövetett vagyon elleni bűncselekmények anyagi következményeinek túlnyomó részét az áldozatok, az áldozattá válás kockázatcsökkentésének megelőzési költségeit pedig maguk az állampolgárok viselik.”

A bűncselekmények okozta károk rendezéséről a szakirodalomban a kompenzáció (kártalanítás, kiegyenlítés), a jóvátétel és a kártérítés fogalmaival találkozhatunk. Egyértelmű a kártérítés fogalma, amely a polgári jog szerint a valóságos kár ellenében illeti meg a károsultat és anyagi teljesítési kötelezettséget jelent. Egyes álláspontok szerint³ a kompenzáció és a jóvátétel abban különbözik egymástól, hogy míg az egyik anyagi teljesítést (pénzfizetési kötelezettséget) jelenti, addig a másik természetbeni reparációt, azaz az eredeti állapot helyreállítását. Ezzel szemben elterjedtebb a fogalmak azon értelmezése, amely szerint a jóvátételt az elkövető teljesíti, míg a kompenzációt az állam fizeti az áldozatnak a bűncselekmény okozta károk enyhítése céljából. Jelen dolgozatban ez utóbbi értelmezést használva, „a jóvátétel terminológia a bűnelkövető büntető igazságszolgáltatási szférában vagy azon kívüli reparációs tevékenységeit jelöli, míg a kártalanítás szóhasználat azt fejezi ki, hogy bűncselekmény elkövetése esetén az állam, a társadalom együttérzése, szolidaritása jeleként igyekszik kompenzálni az okozott kárt”⁴.

1. Az elkövető felelősségvállalása

A kár megtérítéséért hétköznapi és jogi értelemben is természetesen az elkövetőt felel. A jogi felelősség fogalma szerint – a jogi normáknak való alávetettség miatt – a normák megsértőjének viselni kell a jogkövetkezményeket. Érdeemes azonban különválasztani az elkövető büntetőjogi felelősségét a polgári jogi felelősségétől.

A büntető igazságszolgáltatást érintő alkotmánybírói döntések értelmében „a demokratikus jogállamban a büntetőhatalom az állam alkotmányosan korlátozott közhatalmi jogosítványa a bűncselekmény elkövetőinek felelősségre vonására”.⁵ Ebben a rendszerben a büntetés joga kizárólag az államot illeti meg, a büntető igény érvényesítése közhatalmi jellegű állami kötelezettség. A büntetőjogi felelősség tehát az állam és az elkövető viszonyában jelentkezik, célja – az igazságszolgáltatás éppen aktuális koncepciója szerint – a megtorlás, a prevenció vagy a helyreállítás, illetve ezek keveréke. Napjaink igazságszolgáltatása főszabályként a társadalom jogi rendjén esett sérelem orvoslását, továbbá a generális és a speciális prevenció érvényesítésével a

² A bűnmegelőzés stratégiájáról 2013-ban új kormányhatározat született (ld. az 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozatot) azonban a 2003-as országgyűlési határozat megállapításai nem veszítették el sem érvényüket, sem aktualitásukat.

³ GÖRGÉNYI 2001. 158.

⁴ GÖRGÉNYI 2001. 163.

⁵ 42/2005. (XI. 14.) AB határozat

társadalom védelmét tűzte ki célul. Magyarországon az ezredfordulóig a büntetőeljárás során az áldozat veszteségeinek kiegyenlítése nem kapott kiemelt szerepet.

A polgári jog szabályai szerint a jogellenes károkozás kártérítési felelősséget von maga után. Az áldozatnak a bűncselekménnyel ok-okozati összefüggésben álló veszteségeiért, a bekövetkezett káráért ily módon az elkövető felel. A polgári jogi felelősséget tehát az áldozat és az elkövető viszonyában úgy értelmezhetjük, hogy abban a hangsúly a reparáción, a kártérítésen van.

A bűncselekmény elkövetőjének büntetőjogi felelősségre vonása az állam büntető hatalmából fakadó alkotmányos kötelezettség. A büntetőjogi felelősségre vonás rendje a büntetőeljárás, a terhelt ebben az eljárásban kötelező jelleggel vesz részt. Minden más eljárás lefolytatása a sértett döntésén, akaratán, illetve a sértett és az elkövető önkéntes beleegyezésén múlik. Így tehát a bűncselekményt követően – eredményes nyomozás esetén – az egyetlen biztos esemény a büntetőeljárás, ennek során kell érvényesülnie az adott igazságszolgáltatási koncepció céljának, a megtorlásnak, a prevenciónak vagy éppen a helyreállításnak. Az állam szabályozza, hogy ezen eljárásban – az éppen érvényes igazságszolgáltatási koncepció jegyében – mely utakon érhetőek el leghatékonyabban az igazságszolgáltatás céljai, és ez a sértett érdekeit hogyan fejezi ki. Itt kell döntenie a bűncselekmény okozta sérelmekről, veszteségekről. Érdemes tehát a büntetőeljárást abból a szempontból vizsgálni, hogy hol vannak azok a pontok, amelyek alkalmasak arra, hogy a terheltnek a cselekményért és annak következményeiért a felelősségét a sértettel szemben is felkeltse. Az elkövető az eljárás mely szakaszaiban szembesülhet a tettének következményeivel? Melyek azok az eljárási cselekmények, amikor a felelősségvállalást valamilyen módon az áldozat tudtára adhatja? Van-e arra mód, hogy a megbánást tevékenyen is megjelentsen? Vannak-e tehát olyan pontok a büntetőeljárásban, amelyek beengedik a büntető igazságszolgáltatás rendszerébe, az állam és az elkövető közötti viszonyrendszerbe a terhelt és az áldozat relációjában megjelenő kérdéseket, a veszteségeket, a kárt, a sérelmeket?

Különösen fontos ennek a kérdésnek a megválaszolása az Országos Kriminológiai Intézet 2002-2003-ben végzett áldozat-kutatása⁶ eredményének tükrében. A kutatás keretében megkérdezett, korábban áldozattá vált személyek arra a kérdésre, hogy a kutatás idején mit éreztek, ha visszagondoltak a bűncselekményre, a tehetetlenség (53%), a kiszolgáltatottság (46%), az idegesség (40%) és a nyugtalanság (35%) érzéseit említették. A megkérdezéskor az áldozatok már 1-2 évvel túl voltak a bűncselekmény elszenvedésén, a büntetőeljárások lezárultak, és elméletileg orvosolták a bűncselekmény okozta sérelmeket, rendezték a konfliktusokat. A tehetetlenség, a kiszolgáltatottság és az idegesség érzése ilyen hosszú idővel az esemény után azonban arra enged következtetni, hogy az a típusú büntetőeljárás, amelyen az áldozatok akkor túlestek, nem elégítette ki a szükségleteiket, számukra nem szolgáltattak „igazságot”.

A mai büntetőeljárás rendszert megvizsgálva három olyan jogintézményt találunk, amely az elkövető felelősségérzetének felkeltésére és a kártérítés vagy a reparáció

⁶ IRK 2004. I. kötet, 191.

valamely formájának megvalósulására alkalmas helyzetet teremt. Ezek – eljárási sorrendben – a közvetítői eljárás, a vádemelés elhalasztása, és az adhéziós eljárás.

a) A közvetítői eljárás

A közvetítői eljárás meghatározott – ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő – bűncselekmények⁷ miatt indult büntetőeljárás tartama alatt, a gyanúsított és a sértett önkéntes hozzájárulásával alkalmazható jogintézmény. A közvetítői eljárás feltétele, hogy a gyanúsított a vádemelésig beismerő vallomást tegyen, vállalja és képes legyen a bűncselekménnyel okozott sérelmet a sértett által elfogadott módon és mértékben jóvátenni. A beismerés és a bűncselekménnyel okozott sérelemnek közvetítői eljárás keretében, a sértett által elfogadott módon és mértékben történő jóvátétele büntethetőséget megszüntető ok, vagy a büntetés korlátlanul enyhítésének lehetőségét eredményező körülmény.

A közvetítői eljárás egyrészt eredményében, a jóvátétel teljesítése során, másrészt a megállapodás kidolgozásának folyamatában is alkalmas az elkövető felelősségvállalásának kifejezésére. A mediációs ülés középpontjában a bűncselekmények által okozott veszteségek állnak, amelyek alapvetően nem a jogrend, az állam sérelmeként, hanem az áldozat veszteségeiként jelennek meg. Kifejezhetőek az áldozat személyes körülményei, a cselekménynek az áldozatra gyakorolt tényleges hatásai, életének megváltozása. Az ezekkel való szembesülés felkelti a terhelt felelősségérzetét, amelynek eredményeképpen a megállapodásban vállalhatja is ennek tevékeny kifejezését, jóvátételét.

A közvetítői eljárás célja nem feltétlenül a kártérítés, hanem a bűncselekmény káros következményeinek bármely módon történő enyhítése és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartásának elősegítése. A jóvátétel a bűncselekménnyel okozati összefüggésben álló, a sértettnél jelentkező következmények széles körére irányul, akár olyan érdeksérelemre is, amely nem valósít meg törvényi tényállási elemet. Alapja az önkéntes vállalás, a megállapodás, amelyet közokiratba foglalnak, tartalma a sértett szükségleteitől és az elkövető teljesítőképességétől függ. A közvetítőnek vizsgálnia kell, hogy a terhelt által vállalt kötelezettség végrehajtható-e, teljesíthető-e, figyelemmel arra, hogy a bűncselekmény milyen érdeksérelemmel járt és a vállalt jóvátétel teljesítése az elkövető számára mekkora terhet jelent. Amennyiben anyagi jóvátételre kerül sor, ennek mértéke szintén a sértett szükségleteitől és a terhelt vagyoni teherbírásától, illetve kettejük megegyezésétől függ.

⁷ Egyes élet, testi épség és az egészség elleni, az emberi szabadság elleni, az emberi méltóság és az egyes alapvető jogok elleni, a közlekedési, a vagyoni elleni, illetve a szellemi tulajdonjog elleni bűncselekmények esetén.

b) A vádemelés elhalasztása

A vádemelés elhalasztása⁸ az eljárás bírói útról való elterelésének egyik esete, ami egyrészt tehermentesíti a bíróságot, másrészt lehetőséget ad a terheltnek arra, hogy ezzel a „kvázi szankcióval” mentesüljön az eljárás további lefolytatása és az esetleges tényleges szankciók kiszabása alól. A vádemelés elhalasztása mellett – az ügyész mérlegelése alapján – a gyanúsított magatartási szabályok megtartására vagy egyéb kötelezettségek teljesítésére kötelezhető, továbbá pártfogó felügyelet alá helyezhető. A büntetőeljárás szabályai szerint az ügyész a gyanúsítottnak kötelezettségként írhatja elő különösen azt, hogy részben vagy egészben térítse meg a sértettnek a bűncselekménnyel okozott kárt, más módon gondoskodjék a sértettnek adandó jóvátételről, meghatározott célra anyagi juttatást teljesítsen, vagy a köz számára munkát végezzen (a köz javára teljesített jóvátétel), illetve pszichiátriai vagy alkoholfüggőséget gyógyító kezelésben vegyen részt.

A vádemelés elhalasztásának a vizsgált kérdés szempontjából lényegi eleme az egyéb kötelezettségek előírása körében a bűncselekménnyel okozott kár megtérítése, és a sértettnek adandó jóvátétel. A magatartási szabályok előírása előtt a terheltet az ügyész meghallgathatja, a kötelezettségek megállapítására pedig csak a sértett meghallgatása után kerülhet sor. A bűncselekménnyel okozott kár megtérítése, illetve a jóvátétel teljesítése megfelelő alkalom arra, hogy az elkövető szembesüljön cselekménye következményeivel, a sértett helyzetével és kinyilvánítsa felelősségvállalását. Ezen elemek alkalmazása nélkül a vádemelés elhalasztása csupán az eljárás egyszerűsítésének, a bíróság tehermentesítésének eszköze.

c) A polgári jogi felelősség érvényesítése a büntetőeljárásban: az adhéziós eljárás

A büntető igazságszolgáltatásban a polgári jogi kártérítési felelősség megállapítására az adhéziós eljárásban van lehetőség. A büntetőeljárásban a sértett, mint magánfél polgári jogi igényt érvényesíthet. A Be. szerint a terhelttel szemben az a polgári jogi igény érvényesíthető, amely a vád tárgyává tett cselekmény következtében keletkezett. Az adhéziós eljárás bármely bűncselekmény okozta vagyoni kár megtérítésére lehetőséget adhat, függetlenül attól, hogy a törvényi tényállás tartalmaz-e kárt, vagyoni hátrányt, elkövetési értéket. A polgári jogi igény érvényesítésének jogalapja a kártérítési igény. A kereseti kérelmet a büntetőügyben megállapított bűnösség alapozza meg, és a követelést

⁸ A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 222. § (1) Az ügyész a vádemelés helyett háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel büntetendő bűncselekmény miatt - a bűncselekmény súlyára, és a rendkívüli enyhítő körülményekre tekintettel - a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre határozattal elhalaszthatja, ha ennek a gyanúsított jövőbeni magatartásában mutakozó kedvező hatása feltételezhető.

Be. 222/A. § Különös méltánylást érdemlő esetben a vádemelés ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt is elhalasztható. Ez esetben a vádelhalasztás tartama a törvényben meghatározott büntetési tétellel azonos.

a büntetőeljárásban bizonyított tények támasztják alá. A megítélt kártérítés összege a bizonyított károktól függ. A polgári jogi igény megítélésének legkorábbi időpontja a büntetőeljárás befejezése. Megnövelheti a várakozási időt az a körülmény, hogy a bírónak főszabály szerint nem kötelessége a polgári jogi igényről való döntés, azt részben vagy egészben egyéb törvényes útra is utalhatja. Ebben az esetben új, előlről kezdődő polgári eljárás teljes hosszával kell a sértettnek számolnia. Az adhéziós eljárás a sértett érdekeit szolgálja, mert csak egy eljárásban kell részt vennie és hamarabb születhet meg a kártérítési kötelezettséget kimondó ítélet. Ugyanakkor ez a típusú kárérvényesítés természetesen nem kötelezettsége a sértettnek, amennyiben a büntető eljárásban nem él a lehetőséggel, az nem zárja ki a kártérítési igény egyéb törvényes úton való érvényesítését.

2. Az állam felelőssége

Görgényi Ilona összefoglalja azokat az elméleteket, amelyek magyarázhatják az állam áldozatokkal szembeni felelősségét⁹. Ezek közül érdemes megemlíteni az objektív felelősség és a társadalmi kötelesség teóriáját, továbbá a humanitárius és a bűnmegelőzési teóriát.

Az objektív felelősség teóriája szerint az állam és az egyén közt fennálló szerződés alapján az állam korlátozza az egyént az önvédelem terén, cserébe gondoskodik a jogszabályok betartásáról. A bűncselekmény elkövetése azt jelenti, hogy nem sikerült a jogszabályok betartatása, az állam nem teljesítette megfelelően a bűnmegelőzési feladatát, így az állam és az egyén közötti szerződés megsérült. Az állam tehát, ha sikertelen a jogszabályok kikényszerítésében, a következményekért felelőssé tehető, és ebből fakadóan az áldozatoknak joguk van az államtól kompenzációra.

A társadalmi kötelesség teóriája szerint az állam – a történelem előrehaladtával – az elkövető által korábban az áldozatnak fizetett jóvátételt egyre inkább – pénzbüntetés, pénzbírság formájában – a saját céljaira fordította. Az eredeti helyzethez való közelítés miatt szükséges az, hogy az állam kompenzáció formájában juttasson vissza valamit az áldozatok számára.

A humanitárius teória szerint az államnak nincs felelőssége az áldozattá válással kapcsolatban, a kompenzáció alapja pusztán az állami jótékonyság.

A bűnmegelőzési teória szerint, ha az állam kompenzációval orvosolja a bűncselekmények okozta kárt, akkor az áldozatok szívesebben tesznek feljelentést az ellenük elkövetett cselekményekről. Mindez elősegíti a jogérvényesítést, az igazságszolgáltatás működését és csökkenti a látenciát. A kompenzáció azzal is elősegíti a bűnmegelőzési célok megvalósulását, hogy így az áldozatok kevésbé kívánják a kárük megtérülését újabb bűncselekmények útján elérni, vagy bosszút állni az elkövetőn.

⁹ GÖRGÉNYI 2001. 167.

Az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdése kimondja, hogy az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsődrendű kötelezettsége. *„Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az állami büntető hatalomból adódóan az alkotmányos rend, a polgárok személyének és jogainak védelme a bűnözéssel szemben az állam közjogi kötelezettsége.”*¹⁰ Az állam tehát kötelezettséget vállal az Alaptörvényben biztosított alapjogok védelmére, és ennek jegyében a jogalkotás eszközével, a jogszolgáltatás működtetésével – ebben a jogsértések orvoslásának feladatával – fel kell lépnie az alapjogokat sértő helyzetekkel szemben. Az államnak a jogállamisági klauzula Alaptörvényben meghatározott elvéből levezethető közrenddel, mint alkotmányos értékkel kapcsolatban is vannak feladatai. *„A közrend – [...] – a jogállamiság klauzulájának az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében meghatározott elve alapján – alkotmányos értéknek tekintendő, mivel a rendezett társadalmi, együttélési viszonyokat hivatott garantálni. Az állam védelmi kötelezettsége erre mindenképpen kiterjed, s biztosítása érdekében a büntetőjog alkalmazása általában véve túlzottnak nem tekinthető. A büntetőjog és a büntetőjogi büntetés végső célja ugyanis a társadalom védelme, valamint a megelőzés (speciál és generál prevenció). A bűnmegelőzési érdeket, mint a büntetőjogi norma egyik funkcióját az Alkotmánybíróság korábbi határozatában szintén a jogállamiságból levezethető alkotmányos célként ismerte el [24/1998. (VI. 9.) AB határozat, ABH 1998, 191, 195.]”*¹¹

Az állam alapjogvédelmi és bűnmegelőzési kötelezettsége felől tekintve minden elkövetett bűncselekmény a kötelező állami feladat végrehajtásának kudarcát jelenti. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság egy 2006-os határozatában¹² kifejtette álláspontját az állami kárenyhítés alkotmányos alapjairól. Ebben megállapította, hogy *„az állami büntető hatalom monopóliumából egyértelműen következik a társadalom tagjainak és intézményeinek személyét, jogait, érdekeit sértő vagy veszélyeztető, társadalmilag károsnak ítélt cselekményekkel szembeni büntetőjogi kontroll-rendszer megteremtésének, a büntetendő cselekmények elkövetésekor keletkező büntető igény érvényesítésének, a bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás alkotmányos feltételek szerinti működtetésének kötelezettsége. Az állam büntető hatalmának tartalmát képező alkotmányos védelmi kötelezettség a bűnözés megelőzésétől az elkövető megbüntetéséig terjed, de az állami büntetőpolitika része a bűncselekmények szélesebb következményeinek feldolgozása is.*

A büntetőjogi eszközrendszerrel megvédeni szándékolt jogok és érdekek sérülése esetén az államnak azonban – a büntető hatalom keretei között – nincs az Alkotmányból eredő kötelezettsége az állami segítségnyújtás szolgáltatásaira, illetve az állami kárenyhítésre. Ennek következtében a büntetőjogi eszközrendszer kudarca esetén a sérelmet szenvedetteknek nincs az Alkotmányból származtatható alanyi joga az állami segítségnyújtás szolgáltatásaira (érdekérvényesítés elősegítése, azonnali pénzügyi

¹⁰ 26/1999. (IX. 8.) AB határozat

¹¹ 54/2004. (XII. 13.) AB határozat

¹² 357/B/2002. AB határozat a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény 30. §-a alkotmányellenességének vizsgálatáról, ABH 2006. 1380.

segély és szakjogászi segítségnyújtás) és az okozott károk teljes vagy részleges megtérítésére közvetlenül az állami pénzügyi alapokból.”

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint tehát az állami büntető monopóliumnak és alapjogvédelmi kötelezettségének része a bűnmegelőzési feladat, és a büntetőpolitika része a bűncselekmények következményeinek feldolgozása. Az áldozatoknak nyújtott állami segítség alapja azonban a méltányosság és a társadalmi szolidaritás. Az államot nem terheli kötelezettség a sérelmek orvoslására. Az állami felelősség ebben a koncepcióban tehát „csak” szolidaritáson alapuló erkölcsi felelősség, egyfajta „mögöttes felelősség”. Ennek megfelelően a jogalkotó igen szűken határozta meg azon bűncselekmények körét, amelyek esetén az állami kárenyhítés megállapítható és a kifizethető kártérítés nagyságát is maximalizálta. Állami kárenyhítés csak a szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmények sértettjeinek fizethető és csak a bizonyított vagyoni károk után, sávosan csökkenő mértékben¹³.

Az államnak a bűncselekmény okozta károk megtérülésével kapcsolatos alacsonyabb felelősségi szintje osztott feladatkörrel, osztott felelősséggel jár együtt. A bűnmegelőzés feladata nem csak az államot terheli, abból az állampolgárnak is ki kell vennie a részét. Ha mégis sor kerül a bűncselekményre, akkor a kártérítés elsősorban az elkövető kötelezettsége, a máshonnan meg nem térülő károk tekintetében pedig az állam vállal magára egyfajta kompenzációs feladatkört. Mindennek a háttérében az áldozatot is terheli bizonyos „kárenyhítési kötelezettség”, hiszen minden lehetséges utat végig kell járnia azért, hogy – az állami lehetőségek kihasználása előtt – más módon kártérítéshez jusson. A nemzetközi dokumentumok alapelvei szerint – a fentiekkel egyezően – az állami kompenzáció a szubszidiaritás elvére épül, tehát akkor kerül sor állami kompenzációra, ha más forrásból (elkövető, társadalombiztosítás, biztosítás) nincs lehetőség az áldozat kártalanítására.

A magyar állami kárenyhítési törvényben szabályozott rendszerben is ez az osztott felelősség jelenik meg. Az áldozat nem részesülhet állami kárenyhítésben, ha a bűncselekményből eredő társadalombiztosítási, egyéb biztosítási igényét nem érvényesítette¹⁴. A jogalkotó a kettős kártalanítás elkerülése érdekében garanciát épített be a kármegtérülés e mechanizmusába: az állami kárenyhítés visszafizetése körében szabályozta azt az esetet, amikor később más forrásból (akár közvetítői eljárás után teljesített tevékeny megbánás keretében, akár polgári jogi igény érvényesítése eredményeképpen) kártérítéshez jut az áldozat. Ilyenkor a kárenyhítés összegét (vagy annak a máshonnan is megtérült részét) vissza kell téríteni. Itt kell megjegyezni, hogy a

¹³ A bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény (a továbbiakban: Ást.) 7.§ (1) A kárenyhítést egy összegben vagy havi járadékként kell fizetni.

(2) Egyösszegű kárenyhítésként az áldozat a bűncselekmény miatt bekövetkezett vagyoni kárának teljes vagy részbeni megtérítését igényelheti. Az egyösszegű kárenyhítés mértéke:

a) az alapösszeg ötszörösét meg nem haladó kár 100 százaléka,

b) az alapösszeg ötszöröse és tízszerese közötti kár esetén az alapösszeg 5-szöröse, és az alapösszeg ötszöröse feletti rész 75 százaléka,

c) az alapösszeg tízszeresét meghaladó kár esetén az alapösszeg 8,75-szöröse, és az alapösszeg tízszerese feletti rész 50 százaléka, de legfeljebb az alapösszeg tizenötszöröse.

¹⁴ Ást. 8. § b) pont

gyakorlatban csak évente néhány esetben kerül sor kárenyhítési összeg visszafizetésére. Ennek oka az, hogy az egyéb kármegtérülési utak (elkövető, biztosító), amelyek elméletileg nyitottak az áldozatok számára, igen kevéssé működnek. Ez alól egyedül a társadalombiztosítás keretében elérhető juttatások jelentik a kivételt.

Összegzés

A közvetítői eljárás, a vádemelés elhalasztása és a polgári jogi igény érvényesítése a sértett számára a kártérítés lehetőségét magában rejtő jogintézmények. Mindhárom jogintézmény áttöri a büntetőeljárás határait azzal, hogy fellazítja a szigorúan vett legalitás elvét, illetve a polgári eljárás szabályait engedi alkalmazni a büntetőeljárásban. Mindezzel a jogalkotó végső soron az áldozat és a terhelt közötti konfliktust engedi érvényesülni abban a büntetőeljárásban, amely korábban csak az állam és az elkövető viszonyában volt értelmezhető.

A büntetőjogi felelősségre vonás során tehát az ismertetett alternatív eszközökkel – és a gyakorlatban ezek tényleges használatával¹⁵ – lehetőség van az áldozatok veszteségeinek elkövetői megtérítésére, reparálására. A közvetítői eljárás és a vádemelés elhalasztása azonban csak korlátozott körben, az elkövetett bűncselekmény társadalomra veszélyességének függvényében és a további törvényi feltételek teljesülése (felek beleegyezése, beismerés) esetén alkalmazható. A polgári jogi igény érvényesítése pedig alapvetően a sértett akaratán múlik, de ennek kinyilatkoztatása esetén sem biztos, hogy a bíróság elbírálja az igényt és nem utasítja egyéb törvényes útra. Gyakorlati korlátja a terhelti kártérítésnek és a reparációnak a terhelt teljesítő képessége. A közvetítői eljárásban nem születhet olyan megállapodás, amelynek teljesítésére a terhelt nem képes, és hiába az adhéziós eljárásban megítélt kárösszeg, ha a terhelt nem tud az ítéletben foglaltak kötelezettségnek eleget tenni.

A büntetőeljárásban alkalmazható alternatív eszközök eredménytelensége esetére a jogalkotó az igazságszolgáltatáson kívüli eszközt, az állami kárenyhítést rendszeresítette. Az állami kárenyhítésnek az áldozatok szempontjából vannak vitathatatlan előnyei. A kompenzáció összege ugyan maximalizált, de a törvényi feltételek fennállása esetén garantált és gyors támogatási forma. A kérelem benyújtása nem zárja ki a polgári jogi igény előterjesztésének lehetőségét és a közvetítői eljárásban¹⁶ való részvételt. Az állami kárenyhítés a kártérítés mértékét illetően egyfajta kisebb összegű „előleg”, amelynek igénylése csak előnnyel járhat, hiszen akár

¹⁵ 2011-ben 4412, 2012-ben 5953 volt azoknak a büntető ügyeknek a száma, amelyeket az ügyészség közvetítői eljárásra utalt. 2004-ben 7772, 2005-ben 8608, 2006-ban 8008, és 2007-ben 6095 ügyben került sor vádemelés elhalasztására. 2003-ban 159 ezer olyan büntetőeljárás folyt, amelynek gyanúsítottja is lett, és 93 ezer volt az elítéltek száma.

¹⁶ A közvetítői eljárás és az állami kárenyhítés megállapítása eseteinek közös halmaza igen szűk, hiszen a közvetítői eljárás az öt évnél nem súlyosabb büntetendő bűncselekmények esetén alkalmazható, míg az állami kárenyhítésre csak a szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmények elszenvedése után van mód. Mégis ilyenek lehetnek például a testi sértés vagy a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés egyes esetei.

közvetítői, akár adhéziós eljárásban tovább növelhető a megtérülő kár aránya. Mégis, az állami kárenyhítési kérelmek száma évente csak 400 körül alakul. Az erőszakos bűncselekmények évi 20 ezren felüli számához képest, még ha figyelembe vesszük is a törvényből fakadó korlátokat (minimum súlyos testi sérülés, egészségromlás, mint a bűncselekmény szükséges következménye, rászorultsági küszöb, a vagyoni kár bizonyításának menete), ez igen alacsonynak mondható.

Felhasznált irodalom:

GÖRGÉNYI Ilona: A viktimológia alapkérdései, Osiris, Budapest 2001.

Áldozatok és vélemények, szerk: dr. IRK Ferenc, OKRI, Budapest 2004.

MUNKAJOGI SZEKCIÓ

AJTAY-HORVÁTH VIOLA

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: Lehoczky dr. Kollonay Csilla egyetemi tanár

A MUNKAJOGI KÁRFELELŐSSÉG EGYES KÉRDÉSEI AZ ÚJ POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV TÜKRÉBEN

Problémafelvetés

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) hatálybalépésével gyökeresen megváltoztak a munkajog kárfelelősségi szabályai. Az új szabályozás a kártérítés terén is polgárjogias szemléletet tükröz. Az Mt. miniszteri indokolása kimondja, hogy az új szabályozás lényegében a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk.) szakértői javaslatának koncepcióját érvényesíti, arról azonban nem szól, mi tette szükségessé az új szabályok bevezetését. Az általános indokolásban is csupán közvetett érveket találhatunk erre a kérdésre: úgymint a foglalkoztatás növelése, a foglalkoztatási viszonyok átalakítása, rugalmasabbá tétele. A változások két irányba mutatnak: egyrészt a munkáltató felelősségének megállapításánál az új Mt. a működési kört az ellenőrzési kör fogalmával váltotta fel, másrészt a mentesülés feltételei változtak meg.

Hogyan is értelmezhetőek a mellérendeltségen alapuló polgári jogi szabályok a munkajog világában?

A polgári jogi és munkajogi felelősség alapvonalai

A munkajogi kárfelelősség tekintetében kiindulópontunk a polgári jogi felelősség rendszere és dogmatikája. Eörsi Gyula megközelítése alapján a kárfelelősség kétféle funkciót tölt be, ugyanis célja egyrészt a károkozások elleni védekezés (felelősségi szempont), másrészt a kárelosztás (kárelosztási szempont).¹ A jogi norma szabályozásakor kiindulópont, hogy a jogkövető személyek úgy alakítják magatartásukat, hogy az anyagi kötelezettség realizálódását elkerüljék. Ennek két módja van a felelősségtanban: egyrészt a felelősségbiztosítás, másrészt a károk bekövetkeztének megelőzése, elhárítása és csökkentése. A kárfelelősség szabályainak rendeltetése, hogy a jog magatartásbefolyásoló funkcióján keresztül a károkozás veszélyével járó helyzetek számát és veszélyességi fokát csökkentse (preventív funkció). A munkajogban hasonlóképpen jelen van a jóvátételi, valamint a megelőző funkció, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi a hangsúlyosabb. A megelőző funkció

¹ EÖRSI 1966. 16.

mögött ugyanis egy komplett szabályozási ág, a munkavédelmi jog húzódik meg, mely részben közjogi jelleggel önmagában is azt a célt szolgálja, hogy az egészségkárosodás, foglalkozási megbetegedés és üzemi balesetek ne következzenek be. A felelősségi rendszer alapvonásait a preventív és a reparatív funkció aránya határozza meg.

Összehasonlítva a polgári jogi és munkajogi felelősséget, kiemelhető, hogy a polgári jogban a felelősség mindig anyagi felelősség. Ezzel szemben a munkajogban az anyagi felelősség mellett a fegyelmi felelősség is megjelenhet. A fegyelmi felelősség a társadalom egésze szempontjából közelíti meg a felelősség szabályozását és alkalmazását.² A további elhatárolási szempont, hogy anyagi felelősségnek csak károkozás esetén van helye, míg a fegyelmi felelősség konkrét károkozás nélkül is fennáll, ha a munkavállaló a munkaviszonyra vonatkozó szabályt megszegte.

A kárfelelősség megállapításához a polgári jog általános szabályai szerint bizonyítani kell a károkozó magatartást, a kár bekövetkeztét, e kettő közti okozati összefüggést, valamint a károkozó magatartásnak jogellenesnek (jogos károkozás esetén kártalanításról van szó) és felróhatónak (nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható) kell lennie. Szükséges továbbá a károkozó vétőképeségének fennállta.

A munkajogi felelősség esetén ennél több feltételnek kell teljesülnie, ami a munkaviszony sajátos jellegéből következik. A felelősség megállapításához egyrészt szükséges a munkaviszony fennállta, valamint a károkozó magatartás munkaviszonnyal való összefüggése, továbbá a munkavállaló kárfelelőssége esetén a munkaviszonyból származó kötelezettség vétkes megszegése.³

A polgári jogban kétféle felelősségi alakzatot határolhatunk el: a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség és a szerződésen kívül okozott kárfelelősség rendszerét. A munkajog a kontraktuális felelősségi alakzatot szabályozza.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) különbséget tett a szerződésszegéssel okozott, valamint a szerződésen kívül okozott kárfelelősség között, azonban a régi Ptk. 318. §-a (ún. „hídszabály”) a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályait rendelte alkalmazni a kontraktuális felelősségre, valamint a kártérítés mértékére, azzal a különbséggel, hogy a kártérítés mérséklésének a kontraktuális felelősség körében nem volt helye.⁴

A kétféle felelősségi alakzatnak eltérőek a gyökerei. A kontraktuális felelősség esetében a károkozás idején már fennáll egy relatív szerkezetű jogviszony, mely önként vállalt kötelezettségen alapul, s ennek megsértése alapozza meg a felelősséget. Ebben az esetben nem is felelősségről, hanem helytállásról van szó, s ha a kötelmet nem teljesítik, akkor a kötelezett a vállalásával tartozik helytállni. Ezzel szemben a deliktuális felelősség körében a károkozó és károsult közt egy abszolút szerkezetű tiltó norma

² NAGY 1966. 10.

³ KISS 2005. 265-267.

⁴ Régi Ptk. 318. § (1) A szerződésszegésért való felelősségre, valamint a kártérítés mértékére a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályait kell alkalmazni azzal az eltéréssel, hogy a kártérítés mérséklésének - ha a jogszabály kivételt nem tesz - nincs helye.

létezik, melynek megsértése hozza létre a relatív szerkezetű kárkötelmet.⁵ Ebből logikusan következik, hogy nem kezelhető azonos módon az az esetet, ha valaki szerződés alapján tudatosan vállalja a kötelezettség teljesítését és például nemteljesítéssel okoz kárt, vagy aki nem vállal erre szerződéses kötelezettséget.

Mi tette mégis indokolttá a Ptk. kárfelelősségi szabályainak új alapokra helyezését? Az 1959. évi Ptk. szabályozása nem tett éles különbséget a szerződésszegésen alapuló és a szerződésen kívül okozott kárfelelősség között. A gyakorlatban az objektivizált szubjektív mérce (úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható) nem volt érezhetően magasabb a szerződésszegésen alapuló kárfelelősség körében, mint a szerződésen kívül okozott károk körében, azaz a mércebeli különbség a kártérítés mértékének megállapításakor nem jelent meg markánsan. Továbbá a törvény által a kármérséklésre vonatkozó különbségtételnek nem volt meghatározó jelentősége, tekintettel arra, hogy a bíróságok a szerződésen kívül okozott károk körében sem alkalmazták a rendkívüli méltánylason alapuló kármérséklés szabályát. A kérdés az, hogyan húzható meg a megtérítendő károk köre. A kártérítési igény részbeni elutasítását a bíróságok leggyakrabban a károkozó magatartás és a szerződés tárgyán túlmutató további károk közötti okozati összefüggés laza voltára, vagy nagy távolságára tekintettel utasították el.⁶ Végeredményben az okozatossági tanok közül az *adekvát kauzalitás* alapján határozták meg a felelősség határát. Eörsi Gyula szerint a felelősség határa addig tart, amíg az egyén cselekvései a jog eszközeivel befolyásolhatók.⁷ Elméletében a károkozás releváns oka a jogellenes és felróható magatartás, tehát azok a magatartások okozatosak, amelyek bekövetkeztével a károkozó a károkozás időpontjában számolhatott, amely károk lehetőségével a jogellenes cselekmény következményeként – a tudományos felkészültség, a társadalmi tapasztalatok alapján – számolni lehet. Az adekvát kauzalitás tana is feltételez tehát egyfajta előreláthatósági tesztet, azonban a vizsgálat referencia-időpontja nem a szerződéskötés, hanem a szerződésszegés, azaz a károkozás időpontja.⁸ Egyes álláspontok szerint az okozati összefüggés hiányával érvelő döntések gyakran vitathatók, sok bizonytalanságot hordoznak magukban és nem mindig eléggé árnyaltak.⁹ Ez az érvelés azzal támasztható alá, hogy kockázatelosztási szabályok helyett a felelősség kérdését az okozatosság, mint ténykérdés, tehát a bizonyítás sikeressége dönti el. Az okozati összefüggés megléte azt sejteti, hogy objektív feltételről van szó, ugyanis vagy van, vagy nincs okozatosság. Annak megítélése azonban, hogy mennyire szoros a kapcsolat a kár és annak következményei között, már mindenképpen egyéni mérlegelés tárgya, ahol a bíró szubjektivitása is szerepet kap. A gyakorlatot ezért az a bíráló érte, hogy az általában elvárhatóság mércéjét valójában a bíró saját magához viszonyította. E kritikai álláspontokra reflektálva az immáron hatályos új Ptk. gyökeresen megváltoztatta a felelősségi szabályokat olyan módon, hogy a felróhatóságon alapuló felelősség helyett kockázatelosztási szabályokat vezetett be.

⁵ 2013. évi V. törvény miniszteri indokolása 585-586.

⁶ VÉKÁS 2002 207.

⁷ FUGLINSZKY 2007 235.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

Kárfelelősség az új Ptk-ban

Az új Ptk. a fent ismertetett szabályokhoz képest éles különbséget tesz a kontraktuális és deliktuális felelősség közt. A deliktuális felelősség szabályai lényegében nem változnak, továbbra is a felróhatóság hiánya esetén mentheti ki magát a károkozó. A szerződésszegésért való felelősség ezzel szemben elszakadt a felróhatóság mércéjétől (úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható), továbbá a többségi álláspontok szerint jelentősen szigorodott.

A törvényi indokolás szerint a szerződésszegéssel okozott kárért való felelősség alóli kimentés szabályozásánál a törvénynek a kockázatok felek közötti helyes elosztását kell megoldania.¹⁰ Ennek megvalósításához a jogalkotó a Bécsi Vételi Egyezményben (a továbbiakban: Egyezmény) szereplő ún. előreláthatósági klauzulát kodifikálta.¹¹ Az Egyezmény 74. cikkének rendelkezése szerint a fél szerződésszegése következményeként járó kártérítés összege megegyezik azzal a veszteséggel, amely a szerződésszegés következtében a másik felet érte, ideértve az elmaradt hasznot is. Ez a kártérítés nem haladhatja meg azt a veszteséget, amelyet a szerződésszegő fél a szerződés megkötésének időpontjában előre látott, vagy amelyet előre kellett volna látnia azon tények és körülmények alapján, amelyekről mint a szerződésszegés lehetséges következményeiről az említett időpontban tudott vagy tudnia kellett volna. E szabály célja, hogy a feleket arra kapacitálja, hogy a szerződés megkötésekor tájékoztassák egymást a lehetséges kockázatokról, s így a magatartások befolyásolása révén hozzájárul az erőforrások hatékony elosztásához.

Az Egyezményben csak a kártérítés korlátjára vonatkozik a klasszikus előreláthatósági klauzula. Az új Ptk.-ban és az új Mt.-ben ehhez képest a kontraktuális felelősség szabályainál kétféle előreláthatóságról beszélhetünk. Az előreláthatóság egyik – az Egyezményből átvett – megjelenési módja a kártérítés mértékének meghatározásakor releváns (következménykárok, elmaradt vagyoni előny), s referencia időpontja a szerződésszegés időpontja (a károsulton a bizonyítási teher). Az elv másik megjelenési módja a szerződésszegés egyik kimentési feltétele, mely a szerződésszegéshez vezető okra vonatkozik és referencia időpontja a szerződés megkötése. Ez azt jelenti, hogy a szerződésszegő károkozó akkor mentheti ki magát, ha bizonyítja, hogy a szerződésszegést ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje, vagy a kárt elhárítsa.¹²

Kérdésként merül fel, hogyan határolható el egymástól a szerződésszegéshez vezető ok a kár előreláthatóságától?¹³ Tulajdonképpen a kár okának előreláthatósága feltételezi

¹⁰ 2013. évi V. törvény miniszteri indokolása 586.

¹¹ Az okozati összefüggés tekintetében a deliktuális felelősség szabályai közt is szerepel az előreláthatóság.

¹² 6:142. § [Felelősség szerződésszegéssel okozott károkért].

¹³ FUGLINSZKY 2011. 412.

a kár előreláthatóságát, ugyanis nehezen képzelhető el olyan szituáció, melyben a szerződésszegéshez vezető ok ismeretének hiányában a kár előre látható. A polgári jogban is nehéz lesz a szerződésszegéshez vezető ok előreláthatóságának bizonyítása, mivel több lépcsős logikai folyamatról van szó, melynek bizonyíthatósága – főképp a tartós kötelmek esetében – kétséges.

Az előreláthatóság fogalma egyrészt tehát a kimentés körében jelenik meg, mely szabály az eddignél szűkebb körben ad lehetőséget a mentesülésre. Másrészt a kártérítés mértékét alakítja az előreláthatóság, ugyanis a szerződésszegő fél által a szerződésszegéskor előrelátható károkra korlátozódik a megtérítendő következménykárok és az elmaradt haszon mértéke.¹⁴ Az indoklás szerint e két változtatás szorosan összefügg egymással, ugyanis az objektív alapú kimentés és a kártérítés mértékének a szerződéskötéskor előrelátható következménykárokra, valamint az elmaradt haszonra való korlátozása egészséges egyensúlyi helyzetet teremt a vagyoni forgalomban a szerződő felek közötti kockázatmegosztás terén. Tehát nagyon szigorú felelősségi alakzatról beszélhetünk, hiszen a mentesülés szűk körű, viszont ezzel párhuzamosan szükséges volt a kártérítés mértéke tekintetében a felelősséget mérsékelni.

Az életben a kontraktuális és deliktuális felelősségi alakzat gyakran egymással egy időben jelentkezik, s az elhatárolásuk közel sem egyszerű, s ennek jelentősége van a munkaviszony fennállása alatti felelősség esetében is. Egyszerű példán szemléltetve: a festő festés közben összetöri a drága porcelánt, majd elmenetelkor autójával nekimegy a kerítésnek, melynek oszlopa összedől. Egy szerződésszegésről és egy szerződésen kívül okozott kárfelelősségről van szó, azonban az új Ptk. 6:145. §-a a párhuzamos kártérítési igényeket kizárja. Az ügynevezett *non cumul* elve szerint tehát, amennyiben a jogosult kártérítési igénye mind kontraktuális, mind deliktuális alapon megalapozott, akkor is a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint érvényesítheti ezen igényeit a kötelezettel szemben. A *non-cumul* elv bevezetésének deklarált oka egyrészt az, hogy a kontraktuális felelősség olyan mértékben közel kerül a veszélyes üzemi felelősséghez, hogy a tényállás kiemelése a szerződéses viszonyból immár nem indokolt, másrészt a kontraktuális felelősség szabályai kedvezőbbek a károsult szempontjából, ezért nem valószínű, hogy kontraktuális alapon perelne.¹⁵ A valós oka azonban ezen elv bevezetésének vélhetően az, hogy ne lehessen megkerülni az előreláthatósági klauzula referencia-időpontját, hiszen ilyen módon a károkozó a deliktuális szabályok alkalmazásával előnyösebb helyzetbe kerülne, mivel a károkozás referencia-időpontja a tapadó károk megtérítését is korlátozza.

Szigorú értelemben véve ugyanezen elv köszön vissza a munkajogi felelősségnél is. A munkaszerződés alapján fennálló munkaviszonyban a főkötelezettségek (munkabér megfizetése, foglalkoztatási kötelezettség, egészséges és biztonságos

¹⁴ Ebből következően a szerződés tárgyában (ügynevezett tapadó kár) okozott károkra nem vonatkozik az előreláthatósági klauzula, ott tehát a teljes kártérítés elve érvényesül.

¹⁵ FUGLINSZKY Ádám: Szerződéses és szerződésen kívüli károk az új Ptk.-ban – avagy mindig jár-e majd kártérítés az autó(busz) utasainak? Elhangzott a Magyar Jogászegylet Biztosítási Jogi Szakosztály ülésén 2013. november 27-én.

munkakörülmények biztosítása, rendelkezésre állási és munkavégzési kötelezettség) teljesítése mellett a felek kölcsönösen kárt okozhatnak egymásnak. Olyan károkozásról van szó, mellyel a szerződéses kötelezettségüket nem feltétlenül szegik meg, például a munkavédelmi szabályok betartása mellett baleset, vagy egészségkárosodás éri a munkavállalót. Ebben az esetben lényegében kvázi deliktuális felelősségről van szó, a munkáltató felelősségét mégis a munkajogi kárfelelősségi szabályok szerint – tehát kontraktuális alapon – kell megállapítani.

A munkáltatói kárfelelősség szabályai

Az új Mt. a munkáltató kártérítési felelőssége körében az új Ptk. hármas konjunktív kimentési feltételrendszerét vette át minimális eltéréssel. A munkáltató köteles megtéríteni a munkavállalónak a munkaviszonnal összefüggésben okozott kárt, s akkor mentesülhet a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt az ellenőrzési körén kívül eső olyan körülmény okozta, amellyel nem kellett számolnia és nem volt elvárható, hogy a károkozó körülmény bekövetkezését elkerülje, vagy a kárt elhárítsa, vagy a kárt kizárólag a károsult elháríthatatlan magatartása okozta.

A két szabály közti eltérés az, hogy a mentesülés feltétele nem a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény, hanem olyan körülmény, amellyel a munkáltatónak nem kellett számolnia. A szabályozási különbség oka a munkajogviszony keretjellegeből adódik, hiszen a munkaviszony a munkáltató utasításaival konkretizálódik, ezért minden egyes utasítással újabb előreláthatósági mérce jelenik meg. Egyszóval a munkáltató a tartós jogviszony létesítésekor a legtöbb majdani károkozó körülményt még nem is láthatja előre. Ebből következően egy ilyenfajta referencia-időpontot a munkajogviszonyban legfeljebb úgy lehetne megfogalmazni, hogy a munkáltatói utasítás időpontjában előre nem látható körülmény okozta a szerződésszegést. Ez a megoldás azonban indokolatlanul leszűkítené a felelősséget a munkáltatói utasításokra, holott a munkaviszonyban ennél jóval többről van szó. Fontos kiemelni, hogy a jogviszony keretjellegeből adódik az is, hogy a károkozás lehetséges köre tágabb, mint egy polgári jogi szerződés esetében. Ezért a jogviszony létrehozatalakor a munkáltatónak absztrakt értelemben a foglalkoztatással járó mindenirányú kockázattal számolnia kell. A munkáltatónál tehát az előreláthatóság mindig objektíve fennáll, s a munkáltató nem mérlegelheti azt, hogy mivel kell és mivel nem kell számolnia.

Amennyiben ugyanaz volt a jogalkotó célja az Mt.-ben, mint az új Ptk.-ban, úgy érdemes az elemzést a polgári jogi szabályokkal folytatni.

A Ptk.-ból azt vezethetjük le, hogy a referencia-időpontban (szerződéskötés időpontjában) rögzül az előreláthatóság mércéje, s ez azért előnyös, mert a feleknek érdekében áll, hogy minden ismeretlen, vagy esetleges kockázatot feltárjanak a szerződés megkötésekor, s mindezen információ birtokában alakítsák ki a szerződés feltételeit (például ennek tudatában kötbér kikötése, a szolgáltatás értékének

meghatározása). A szabály lényege, hogy a kárveszélyek ismeretében a szerződéses partnerek maguk végzik el a kockázatosztást, mely ebből következően kiegyensúlyozott szerződési pozíciót jelent.

A munkajog rendszerében azonban ilyen referencia-időpont hiányában ez a szabály nem éri el a célját. Mit jelent akkor tulajdonképpen az a fordulat, hogy a körülménnyel a munkáltatónak „nem kellett számolnia”? A Ptk.-ban az előrelátható körülmény a károsodáshoz vezető ok objektív előreláthatóságát jelenti. A Bécsi Vételi Egyezmény 25. cikke az előreláthatóság mércéjét az azonos körülmények között lévő, ésszerűen gondolkodó, hasonló személyhez viszonyítja, mely szintén objektivitást feltételez. Ebből következően az, hogy a munkáltatónak mivel kell számolnia, szintén objektív feltételt vetít előre. Egyes álláspontok annak veszélyét vetik fel, hogy az Mt. jogszabályi megfogalmazása arra enged következtetni, hogy bizonyos károsodások absztrakt veszélye, a károsodás elvi lehetősége még nem jelenti azt, hogy annak bekövetkeztével a munkáltatónak konkrétan számolnia kellett. Ebben az értelmezésben az előreláthatóság nem objektív és absztrakt, hanem szubjektív (munkáltatóhoz kötött) és konkrét kategória, mely könnyíti a munkáltató mentesülését.¹⁶ Ebből az érvelésből levonható az a következtetés, hogy a munkáltató könnyebben kimentheti magát a felelősség alól, mint egy Ptk.-beli szerződésszegő fél. Ez a megközelítés azonban csupán a nyelvtani értelmezésből levezetve nem látszik igazoltnak. Az Mt. indokolása azt hangsúlyozza, hogy az új törvény megtartja a munkáltatói kárfelelősség jogalapjára vonatkozó általános szabályt, az ún. objektív (vétkességtől független) kárfelelősséget. Továbbá az indokolás külön ki is emeli, hogy az Mt. az új Ptk. szabályait vette át, ezért amennyiben a Ptk.-tól ilyen mértékben eltérő szabályokat kívánt volna érvényre juttatni az új törvény, arra valamilyen formában vélhetően utalna az indokolás. Végül soron ezt a kérdést a bíróságok fogják eldönteni, amikor azt elemzik, hogy az adott kárveszéllyel a munkáltatónak számolnia kellett-e.

A működési kör és az ellenőrzési kör

Az 1992. évi Mt.-hez képest szintén jelentős változást jelent az, hogy a működési kör, mint a munkáltató felelőségének viszonyítási pontja megváltozott, helyébe az ellenőrzési kör fogalma lépett, amely szűkebb körű kárfelelősséget vetít előre. Erre a változtatásra azért volt szükség, mert a működési kör fogalmát a jelenlegi bírói gyakorlat rendkívül tágan értelmezte, s olyan tényállásokban is megállapította a munkáltató kártérítési kötelezettségét, amelyekben a kár bekövetkezésére a munkáltatónak nem lehetett még közvetett befolyása sem.¹⁷ Ez azt jelenti, hogy az új szabályok szerint, amennyiben a kár bekövetkeztére a munkáltatónak egyáltalán nincsen ráhatása, úgy sikerrel mentesülhet a felelősség alól. A működési kör és az ellenőrzési kör fogalmának tisztázásához az Munkaügyi Kollégium 95. számú állásfoglalásának elemzése szükséges, mely a működési kör határainak kifejtésével általánossá tette a

¹⁶ KUN 2013. 397–416.

¹⁷ T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvről, részletes indokolás 151.

veszélyes üzemi felelősséget a munkajogban. Az állásfoglalás szerint nem lehet minden esetre kiterjedő általános eligazítást adni arról, hogy a károsodást előidéző ok mikor esik a munkáltató működési körén kívül. Leszögezi azonban azt, hogy a munkáltató működési köréhez tartoznak a feladatai ellátása során kifejtett tevékenységgel összefüggő személyi magatartásokból, a használt anyag, felszerelés, berendezés és energia tulajdonságából, állapotából, mozgásából, működéséből eredő okok.¹⁸ Személyi magatartáson mindazon személyeknek a magatartását is érteni kell, akiknek jelenlétét a munkáltató lehetővé tette (saját és más munkáltató munkavállalói, hatósági kiküldöttek, üzletfelek, látogatók.). A munkáltató működési köre kiterjed a telephelyen kívül végzett munkára (postás, szerelő), hiszen a munkavállaló a munkát a számára adott körülmények között köteles végezni, az ezzel összefüggő baleseti veszélyhelyzettel a munkáltatónak is számolnia kell.¹⁹ Azt is lehetne mondani, hogy a felsorolt esetekre a munkáltatónak egyaránt kiterjed az ellenőrzési köre.

Az állásfoglalás alapján végső soron nem érzékelhető éles különbség a fogalmak között, mert az ellenőrzési kör fogalmát a bírói gyakorlat ugyanúgy ki fogja tudni tágítani, mint ahogy ezt a működési körrel tette. A korábbi bírói gyakorlatból illusztrálható az előbbi állítás. Egy pénzszállító autót például rablótámadás ér, melynek következtében a munkavállaló megsebesül.²⁰ Az új szabályok szerint fennáll-e a munkáltató felelőssége? A pénzszállítást végző cégnek objektíve tisztában kell lennie azzal, hogy a pénzszállítókát érheti ilyen támadás. Magának az egész tevékenységnek az a célja, hogy a pénzt biztonságosan egyik helyről a másikra szállítsák, ezért mindenképpen a munkáltató ellenőrzési körébe tartozik az, ha a külső támadásokat nem tudja kivédeni és a munkavállalóját emiatt kár éri. Ebben az esetben a pénz elrablása folytán a munkáltatót is kár éri. Ebből azt állapítható meg, hogy amennyiben objektíve fennáll annak a lehetősége, hogy a munkáltatót is kár éri, akkor a károkozó körülmény az ellenőrzési körbe beletartozik.

Ki viseli akkor azokat a károkat, amelyeknél a munkáltató sikeresen kimenti magát? A válasz adja magát, ha nem a munkáltató, akkor kizárásos alapon a munkavállaló viseli ezeket a károkat. Ezt a tényt maga az új Ptk. indokolása is elismeri, hozzátéve azt, hogy ez a következmény azonban nem az előreláthatósági klauzula hibája, hanem a kárveszélyviselés általános elvéből következik.²¹ Ezzel a megoldással az a probléma, hogy ez a szabály olyan speciális kockázatokat telepít a munkavállalóra, amelyről egyik fél sem tudhatott. Abból a polgári jogi alapelvből kiindulva, mely szerint a tulajdonos viseli azokat a károkat, melynek megtérítését másra nem lehet áthárítani, az a következtetés vonható le, hogy a munkajogviszonyban a munkáltató az anyagi javak és a „munkahely”, a cég tulajdonosa. A munkavégzés a munkáltató érdekében történik, egyedül neki van ráhatása arra, hogy utasításaival a mindennapi munkamenetet megszervezze, irányítsa és ellenőrizze a munkavállalóit. Ezért tűnik hibás megoldásnak

¹⁸ MK. 95. számú állásfoglalás

¹⁹ MK. 95. számú állásfoglalás

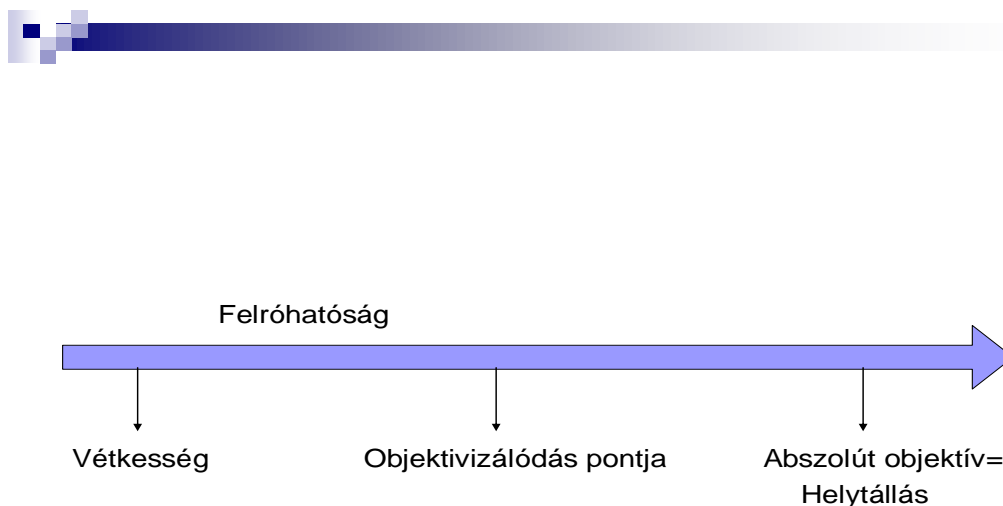
²⁰ EBH 2159/2010.

²¹ 2013. évi V. törvény miniszteri indokolása 589.

mind dogmatikailag, mind jog-gazdaságtanilag, hogy a generális kockázatokat az Mt. a munkavállalóra terheli.

Mindebből megállapítható, hogy a munkajogban már nem beszélhetünk veszélyes üzemi felelősségről, s a szabályozás célja elsősorban már nem a prevenció. Egyes álláspontok szerint az új szabályozás továbbra is a veszélyes üzemi felelősség szabályait tükrözi. Ez a vélekedés azonban azért sem tekinthető helyesnek, mert az új Ptk.-ban változatlanul tovább él a veszélyes üzemi felelősség szabálya, s emellett kodifikálták a kontraktuális felelősség szabályait. Amennyiben tehát a jogalkotónak célja lett volna a munkáltató veszélyes üzemi felelősségének fenntartása, akkor az új Ptk.-ból a veszélyes üzemre vonatkozó szabályokat emelte volna át. A két felelősségi alakzat tehát egyáltalán nem feleltethető meg egymásnak.

A felelősségi rendszerek szemléltetéséhez Eörsi Gyula elméletét segítségül hívva elhelyezhetjük a munkajogi és a polgári jogi felelősségi szabályokat egy egyenesen, melynek két végpontja van: a vétkesség és az abszolút helytállás.²²

A vétkesség tudati viszonyulást feltételez a károkozóban, azaz szándékosságot vagy súlyos gondatlanságot, mely inkább a büntető jogi felelősség sajátja. A polgári jogban a vétkességhez gyakran a rosszhiszeműséget is társítani szokták. Ahogy egyenesünkön elindulunk az objektívizálódás pontja felé és távolodunk a vétkességtől, úgy a kettő közti területen helyezhetjük el a felróhatóságot, azaz ott találjuk a szubjektívizált objektív mércét. A felróhatóság mértani közepéhez közel helyezhető el az 1959. évi Ptk. deliktuális felelősségi alakzata (a régi Ptk. 339. §-a). Ez utóbbi ponthoz képest egy kicsivel az objektívizálódás pontja felé közelebb helyezhető el a régi Ptk. 318. §-a, a kontraktuális felelősség szabálya. A veszélyes üzemi felelősség az abszolút helytállás vonalában van, csakúgy, mint az 1992-es Mt. szabályai szerinti munkáltatói kárfelelősség. Az új Ptk. 6:142. §-a és az ennek megfelelő Mt. 166. §-a az

²² EÖRSI 2010. 277-294.

objektivizálódás pontja körül helyezkedik el, s emellett továbbra is létezik a veszélyes üzemi felelősség. Az új Ptk. 6:519. §-a ugyanazon a ponton helyezkedik el, mint az 1959. évi Ptk. 339. §-a, ennél tehát változás nem történt.

Ez a rendszer súlyos anomáliákhoz is vezethet a jövőben. Képzeljük el azt az esetet, amikor a munkáltató olyan tevékenységet végez, mely a veszélyes üzem fogalma alá esik (erőmű, közlekedési társaság). Ennél a munkáltatónál a veszélyes üzem körébe tartozó gép meghibásodik és kárt okoz a munkavállalónak (például személyi sérülés) és harmadik személynek egyaránt. Ekkor az az ellentmondásos helyzet áll fenn, hogy a munkáltató a polgári jogi szabályok alapján harmadik személyek irányába szigorúbb kárfelelősséggel tartozik, mint munkavállalója irányába. Az Mt. nem engedi meg a felelősségi szabályok körében az eltérés lehetőségét, s az ilyenfajta „jogválasztásra” a bíróság előtt sincs lehetőség, ezért ebben az esetben is mindenképpen az Mt.-t kell alkalmazni.

Összegzés

Az egyenes alapján jól érzékelhető, hogy a polgári jogban a kontraktuális felelősség körében valóban szigorodás tapasztalható, azonban az 1992-es Mt. rendszeréhez képest enyhébb munkáltatói kárfelelősségről beszélhetünk, hiszen az abszolút helytállás pontjáról az objektivizálódás pontjára került át a jelenlegi felelősségi rendszer.

A jövőben a bírói gyakorlat fogja eldönteni, hogy a változó szabályozás mennyiben jelent majd enyhülést a munkáltatói kárfelelősség megállapításánál. A jövőbeli joggyakorlatnak azonban szem előtt kell tartania a munkajog azon elvét, hogy a foglalkoztatással járó kockázat a munkáltató oldalán mindig fennáll, azt a munkáltató nem mérlegelheti. Annak ellenére, hogy a jogalkotó ugyanazon szabályokat kodifikálta a munkajogban és a polgári jogban, a két jogág eltérő jellege miatt álláspontom szerint e szabályok különbözőképpen fognak érvényesülni a két nagy jogterület jogalkalmazása során.

Felhasznált irodalom

EÖRSI Gyula: A jogi felelősség alapproblémái, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

EÖRSI Gyula: A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966.

EÖRSI Gyula: Kötelmi jog általános rész, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2010. (huszonötödik kiadás változatlan utánnomása).

FUGLINSZKY Ádám: Megy-e kártérítési jogunk az előreláthatósági klauzula által elébb? Felróhatóság, adekvát kauzalitás és előreláthatóság a szerződésszegéssel okozott

következménykárok kezelésében. In: GÖRÖG Márta (szerk.): *Acta Conventus de Iure Civili*, Tomus VII., Szeged, 2007. 225-261.

FUGLINSZKY Ádám: Az előreláthatósági klauzula egyes kérdései, avagy kinek, mikor és mit kell előrelátnia, in *Magyar Jog*, 2011/7., 412-425.

FUGLINSZKY Ádám: Szerződéses és szerződésen kívüli károk az új Ptk.-ban – avagy mindig jár-e majd kártérítés az autó (busz) utasainak? Elhangzott a Magyar Jogászegylet Biztosítási Jogi Szakosztály ülésén 2013. november 27-én.

KISS György: *Munkajog*, Osiris Kiadó, Budapest 2005. (2. átdolgozott kiadás)

KUN Attila: Gazdasági racionalitás és munkajog. Az előreláthatósági klauzula esettanulmány az új munka törvénykönyve tükrében. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXI. 2013.

NAGY László: *Anyagi felelősség*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966.

VÉKÁS Lajos: Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő kártérítési igényeknél. In: *Eörsi Gyula Emlékkönyv*, HVG Orac, Budapest, 2002.

BÁRDOS RITA

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: Lehoczky dr. Kollonay Csilla egyetemi tanár

AZ ÜZLETI TITOKRA VONATKOZÓ POLGÁRI JOGI SZABÁLYOZÁS VÁLTOZÁSÁNAK MUNKAJOGI HATÁSAI

I. Az üzleti titok jelentőségéről általában

A folyamatosan átalakuló és új, meg új eszközökhöz folyamodó globális gazdasági versenyben egyre nagyobb piaci értéke van az információknak. Az információtechnika fejlődése, a digitális technológiák egyre elterjedtebb használata pedig elősegíti az információszerzés különböző, nem mindig legális módszereinek használatát. Ezt jól illusztrálja, hogy egy felmérés adatai szerint az elmúlt tíz évben a cégek egyötödétől próbáltak meg üzleti titkot lopni.¹ Míg a szabadalom és a szellemi tulajdon (pl. védjegy) az érintett vállalkozás kizárólagos tulajdonában állhat, addig az üzleti titok nem. Ugyanakkor a kizárólagosságot biztosító jogi védelem hiánya ellenére az üzleti titok birtokában lévő cég az elsősege folytán előnybe kerül a hasonló terméket kifejlesztő versenytársakkal szemben.

Könnyű belátni, hogy „költséghatékonyabb” és gyorsabb jogellenesen vagy etikátlanul hozzáférni az üzleti információhoz, mint saját költségen kutatni, fejleszteni, az ehhez szükséges apparátust létrehozni és működtetni, valamennyi személyi és tárgyi feltételt biztosítani. Az is nyilvánvaló, hogy a vállalkozás leginkább az üzleti titok kifejlesztésében részt vett vagy annak felhasználása során ahhoz hozzájutott közreműködők, így különösen munkavállalói miatt kerül kiszolgáltatott helyzetbe. Az üzleti titok védelme tehát szorosan kapcsolódik a munkavállaló és munkáltató közötti kapcsolatrendszerhez. Kovács András György szerint „a szervezetek által uralt modern piacgazdaságban emberek sokasága képviseli azt a tudást és információmennyiséget, amely a vállalkozás versenyelőnyét jelenti”². Másként szólva az „üzleti titok”: sokak együttes tudása. Az ilyen, versenyelőnyt jelentő, ám sokak (alkalmazottak) által birtokolt információ tehát differenciált védelmet igényel, a megérdemelt versenyelőny védelme a tisztességes piaci verseny szükséges eleme.

Annak ellenére, hogy a versenyelőnyt jelentő tudás tehát (szinte mindig) kollektív tudás, a „szervezet” tudása, különbség van a munkavállalók között az üzleti titkot alkotó információk birtoklása, ill. azokhoz való hozzáférés tekintetében. Különös értéket képviselnek (és egyben különös „kockázatot” is jelentenek) a stratégiai jelentőségű döntési folyamatokban résztvevő, vezető bizalmi pozíciójuk révén (pl. pénzügyi vezető)

¹http://ec.europa.eu/news/business/131128_hu.htm

² KOVÁCS András György: 2009. 91.

jövőbeli technikai, piac-stratégiai terveket, vagy bármi egyéb, üzleti titkot jelentő információkhoz jutó menedzserek. Ebbe a kiemelt jelentőségű csoportba tartoznak továbbá – vezető pozíció hiányában is – azok az alkalmazottak, akik speciális szaktudásuk, esetleg éppen saját szellemi vagy tárgyasult formában megjelenő produktumuk révén, vagy munkakörükből adódóan (pl. kereskedelmi képviselő) a munkáltató piaci helyzetét lényegesen befolyásoló információt birtokolnak.

A jognak – és munkavállalókról lévén szó – a munkajognak differenciált normák útján kell tehát biztosítania a munkáltatói jogos érdek védelmét az ilyen speciális helyzetű munkavállalókkal szemben. A védelem szempontjából a munkavállaló-munkáltató viszony két szakaszra oszlik: a munkaviszony fennállása alatti és a megszűnést követő szakaszra. A munkaviszony fennállása alatti védelmet a munkavállalói köteleességek körében szabályozott hűségkötelezettség és explicit „titokvédelem” szabályai, míg a megszűnés utáni védelmet a „versenytilalmi megállapodás” kötésének 1992 óta fennálló lehetősége hivatott biztosítani. Ez utóbbi jogintézmény rugalmas lehetőséget biztosít az alkalmazott tudásának, a birtokolható titok jelentőségének figyelembe vételével történő megállapodásra. Tekintettel azonban arra, hogy a versenytilalmi megállapodás a munkaviszony megszüntetése utáni időszakban érvényesülő jogintézmény, az azzal kapcsolatban felmerülő kérdések részletes elemzése túlterjed a jelen tanulmány keretein.

Vizsgálódásom elsődleges célja annak feltárása, hogy a munkáltató gazdasági érdekeinek védelmére jelenleg rendelkezésre álló jogi eszközök mennyire alkalmasak rendeltetésük betöltésére, szükséges-e ezeket továbbfejleszteni, ha igen, milyen módon, milyen irányba és milyen mértékben. A kérdés megközelítéséhez elsődlegesen azt szükséges körülhatárolni, hogy mely gazdasági és egyéb érdekek, milyen módon részesülnek jelenleg védelemben.

Jelen tanulmány a munkaviszony fennállása alatti üzleti titok megőrzésére vonatkozó munkavállalói kötelezettséget elemzi, különös tekintettel arra, hogy annak tartalma a 2014. március 15-én hatályba lépett új polgári jogi szabályozás folytán lényegesen változott, ezért az ebben a körben tett korábbi megállapítások felülvizsgálatra, újraértelmezésre szorulnak.

II. Az üzleti titok fogalma a polgári jogban és a munkajogban

A Munka Törvénykönyve 8. § (4) bekezdése értelmében „*a munkavállaló köteles a munkája során tudomására jutott üzleti titkot megőrizni. Ezen túlmenően sem közölhet illetéktelen személlyel olyan adatot, amely munkaköre betöltésével összefüggésben jutott a tudomására, és amelynek közlése a munkáltatóra vagy más személyre hátrányos következménnyel járhat. A titoktartás nem terjed ki a közérdekű adatok nyilvánosságára és a közérdekből nyilvános adatra vonatkozó, törvényben meghatározott adatszolgáltatási és tájékoztatási kötelezettségre*”.³

³ 2012. évi I. törvény 8.§ (4) bek.

Tekintettel arra, hogy az Mt. nem definiálja az üzleti titok fogalmát, azt, hogy mi minősül üzleti titoknak, a polgári jogi szabályozás alapján kell megítélni. Eszerint „üzleti titok a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó minden nem közismert vagy az érintett gazdasági tevékenységet végző személyek számára nem könnyen hozzáférhető olyan tény, tájékoztatás, egyéb adat és az azokból készült összeállítás, amelynek illetéktelenek által történő megszerzése, hasznosítása, másokkal való közlése vagy nyilvánosságra hozatala a jogosult jogos pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdekét sértené vagy veszélyeztetné, feltéve, hogy a titok megőrzésével kapcsolatban a vele jogszerűen rendelkező jogosultat felróhatóság nem terheli”.⁴

A titok elsődleges kritériuma magából a szó jelentéséből fakad. Az Értelmező Kéziszótár szerint „a titok 1. Más(ok) elől elhallgatott, leplezett tény, dolog. 2. Rejtélyes(nek látszó) dolog, jelenség. 3. Valaminek ismeretlen vagy csak kevesektől ismert magyarázata”.⁵

Ezt a jelentést tükrözi az új Ptk. megfogalmazása is, amelyből kitűnik, hogy üzleti titoknak csak a nem közismert vagy az érintett gazdasági tevékenységet végző személyek számára nem könnyen hozzáférhető tény, tájékoztatás, egyéb adat, stb. minősülhet. A második fordulat hangsúlyossá teszi az üzleti jelleget, a titokgazda és kívülállók közötti versenyhelyzet jelentőségét.

Az új Ptk. – az 1959-es kódexhez hasonlóan – az üzleti titkot a személyhez fűződő jogok körében tárgyalja és védi, tehát az üzleti titok nem minősül vagyoni értékű jogosítványnak, nem szellemi tulajdon, hanem a jogosult személyiségi joga.⁶ Mégsem „pusztán” személyiségi jog, a személyiségi jogok sérelmének jogkövetkezményein túlmenő vagyoni következménnyel jár megsértése. Amint azt a bírói esetjog kimondta, „az üzleti titok nem biztosít kizárólagos vagyoni értékű jogot, hanem csak a titok közlésének, megszerzésének és felhasználásának tisztességtelen módjával szemben biztosít védelmet”.⁷ E korábbi határozat megállapításai ma is alkalmazhatók, bizonyos részletek – mint a titoksértés elkövetési magatartásai – már újragondolandók, mint ahogy az az értelmezés is, amely nem tekintette jogellenesnek, hogy a munkavállalók, akik munkavégzésük során, annak szükségszerű velejárójaként, jogszerűen szereztek meg valamely tudást, képességet, ismeretet, ezeket az előnyöket a későbbiekben az egykori munkáltatójuktól függetlenül más számára hasznosítsák.⁸ Azaz, az e körbe tartozó tudást nem sorolta be az „üzemi titok” fogalmába. Tekintettel azonban arra, hogy a polgári jog, a versenyjog, a büntetőjog *ab ovo*, mindenkivel szemben védi az üzleti titkot, ha a munkavállaló a munkaviszony megszűnése után egykori munkáltatója üzleti titkával visszaél, jogsértést követ el akkor is, ha a munkáltató nem kötött vele az üzleti titok megőrzésére versenytilalmi megállapodást. A munkáltató polgári-, verseny- vagy esetleg büntetőjogi védelmet is igénybe vehet egykori alkalmazottjával szemben. Ezért a jogesetben levezetett következtetés nem feltétlenül helytálló akkor, ha a

⁴ 2013. évi V. törvény 2:47.§ (1) bek.

⁵ Magyar Értelmező Kéziszótár Akadémia Kiadó Budapest 1992. 1379. o.

⁶ A szellemi alkotások is személyhez fűződő jogot keletkeztetnek, azonban a vagyoni érték, vagyoni jogosultságok mellett.

⁷ BDT2012. 2720

⁸ BDT2012. 2720

munkavállaló által a munkáltatónál megszerzett tudás, képesség, ismeret egyúttal a jogosult (régi munkáltató) jogos pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdekébe tartozó üzleti titoknak is minősül, hiszen annak hasznosítása, másokkal (pl. új munkáltatóval) való közlése az üzleti titok megsértését jelentené. A zártkörűséget ebben az esetben az teremti meg, hogy az információt csak az adott munkahelyi kollektíva néhány tagja ismeri, és így jogsértő lenne a megszerzett ismeretek (üzleti titkok) harmadik személy javára történő felhasználása. Ezzel szemben, ha az ismeret nem tekintethető üzleti titoknak, akkor annak a régi munkáltatótól eltérő személy javára történő „kamatoztatása” valóban nem kifogásolható. Ezek a mindennapos, de nehezen megválaszolható kérdéseket felvető variációk rámutatnak arra, hogy az új szabályok hatálya alatt fokozottabb jelentősége van a polgári jog által szabályozott üzleti titok, védett ismeret, továbbá a munkajog által védett „egyéb adat” elhatárolásának. A Ptk. definíciójából kiindulva ugyanis üzleti titoknak tekintendő az „egyéb adat” is, míg azt a munkajog az üzleti titoktól elkülönítve tárgyalja.

A német jogban a Bundesverfassungsgericht iránymutatása az irányadó az üzemi és üzleti titok (Betriebsgeheimnis, Geschäftsgeheimnis) értelmezésénél. Eszerint ilyen titoknak minősül *„minden olyan, egy vállalkozásra vonatkozó tény, körülmény és eljárás, amely nem nyilvános, hanem csak meghatározott személyi kör számára hozzáférhető, és amelynek titokban maradásához a jogosultnak jogszerű érdeke fűződik”*⁹ (a szerző fordítása). Míg az üzemi titok esetében műszaki tudásról, addig az üzleti titoknál „kereskedői” tudásról van szó. Ezeket a fogalmakat gyakran szinonimaként használják. A német jogban az üzemi és üzleti titok a büntetőjog és a versenyjog védelme alatt áll, szemben a magyar szabályozással, ahol a polgári jogi definíciónak van kulcsszerepe. Az üzemi titok ismérvei a Bundesverfassungsgericht szerint, hogy *„a vállalkozás titokban tartja, ill. csak meghatározott személyi kör számára teszi hozzáférhetővé és titokban akarja tartani, továbbá, hogy más személyek számára egyszerűen nem hozzáférhető. Ez alatt értendők: a vállalkozás nyilvánosságra nem hozott gazdasági adatai, technikai know-how, receptek, szerkezeti (konstrukciós) tervek, konstrukciós és gyártási eljárások, eljárások, ügyféladatok, megbízásokra vonatkozó adatok, kalkulációk, marketingkonceptiók, hirdetési metódusok, stratégiára vonatkozó iratok, személyzeti ügyek, szállítási tervek, beszállítók, hitelképességre vonatkozó adatok”*¹⁰ (a szerző fordítása).

Látható, hogy a német jogi szabályozásban az üzleti titok és know-how fogalma összemosódik, de más jogrendszerek sem magának a know-how-nak a fogalmát, hanem a titok tárgyát határozzák meg.¹¹ Így különbséget tesznek például a gyártási (ipari) és kereskedelmi titok között. Az előbbi csoportba tartoznak a tisztán technikai jellegű, a kutatásra-fejlesztésre vonatkozó információk, míg az utóbbi kategóriába piaci stratégiák, árképzés, hirdetés, ügyféllisták, beszállítói adatbázisok, piac-elemzések sorolhatók.¹² *„Az angolszász jogban a Restatement of Torts (1939) szerint az üzleti titok*

⁹ www.arbeitsratgeber.com/betriebsgeheimnis-0290.html

¹⁰ Bundesverfassungsgericht über Betriebsgeheimnisse, www.arbeitsratgeber.com/betriebsgeheimnis-0290.html

¹¹ A know-how-val bővebben a III. rész foglalkozik.

¹² BOBROVSZKY Jenő: 2006. 11.

olyan üzleti célból használt információ, amellyel a tulajdonosa versenyelőnyt szerezhet azokkal szemben, akik azt nem ismerik, vagy nem hasznosítják.”¹³ Az amerikai jog definíciója szerint „üzleti titok az az információ, amely az üzleti működés vagy más vállalkozási tevékenység során felhasználható, és eléggé értékes és titkos ahhoz, hogy tényleges vagy potenciális előnyt biztosítson másokkal szemben.”¹⁴

Az üzleti titok számos, eltérő megfogalmazásában közös, hogy az adott ismeret, információ zárt körben tartott és üzleti értékkel bír, amely érték versenyhelyzetben lévők között értékelhető. A magyar polgári jogi szabályozás sem változott abban a tekintetben, hogy az üzleti titoknak a gazdasági tevékenységhez kell kapcsolódnia.

Ahhoz, hogy az üzleti titok védelemben részesüljön, az új Ptk. feltételül szabja, hogy a titok megőrzésével (ill. a megőrzés esetleges hiányosságával) kapcsolatban a vele jogszerűen rendelkező jogosultat ne terhelje felróhatóság.¹⁵ Ez a kitétel a korábbi szabályozásban akként szerepelt, hogy a titokban tartás érdekében a jogosultnak a szükséges intézkedéseket meg kellett tennie. Ennek értelmében a kívülálló számára nyilvánvalóvá kellett tenni, hogy a titokgazda az adott információt védendő üzleti titoknak tekinti. Feltehető, hogy az új szabály szerinti „felróhatósági” elem nem a követelmények változását jelenti, hanem az intézkedésekkel kapcsolatos elvárások világosabbá tételét szolgálja.

Az üzleti titoknak ez a fogalmi eleme egyrészt a titokgazda egyoldalú, szabad, kifelé indokolást nem igénylő döntése, ill. kinyilatkoztatása, másrészt azonban megfelelő védelmi intézkedéseknek kell kísérniük – szintén fogalmi elemként. Megfelelő intézkedés lehet pl. belső titokvédelmi szabályzat elfogadása, munkatársak továbbképzése, a védendő információk folyamatos számbavétele, szerződéses védelmi kikötések alkalmazása, titkosság jelzése a szenzitív adathordozókon, titokhordozók fizikai elkülönítése és elzárása, külső személyek mozgásának ellenőrzése vagy korlátozása, iratmegsemmisítők beszerzése, stb.¹⁶

Mindezek vagy más hasonló intézkedések jelentős költségekkel is járhatnak. „Ebből tudható meg, hogy titokban tartott információról van szó, azaz a titokgazda felismerte az információ értékét.”¹⁷ Más szóval: szavai (a titokká minősítés) és tettei (a védelemre fordított költségek) összhangban vannak.

A formai feltételek (nyilatkozat + intézkedések) mellett tartalmi kritérium, hogy a jogosult által üzleti titoknak tekintett információ, adat, ismeret, stb. „kitudódása” sértheti-e a jogosult jogos pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdekeit. Amennyiben vita esetén a jogalkalmazó arra a következtetésre jut, hogy a vizsgálat tárgya nem képvisel ilyen értéket, a „titokgazda” hivatkozását sem fogja elfogadni, a formailag titokként kezelésre történt előzetes felhívás ellenére sem. A munkáltató-munkavállaló relációjában ez azt jelenti, hogy akár a formai, akár a tartalmi feltétel hiányzik, a

¹³ KOVÁCS András György: 2009. 75.

¹⁴Section 39 of the Restatement (Third) of Unfair Competition (Business Torts ... /1996/ 168. o., idézi: KOVÁCS András György: uo.

¹⁵ Ptk. 2:47 § (1) bekezdés

¹⁶ vö. BOBROVSZKY Jenő: 2006. 15-16.

¹⁷ KOVÁCS András György: im. 74.

munkavállaló nem vonható felelősségére a titoksértés miatt. Azaz, a munkáltatói szabályozás, titokká minősítés és a megőrzésre történő figyelemfelhívás ellenére a munkavállaló nem követ el jogsértést ezen „titkok” kiszivárogtatásával, ha azoknak nincs üzleti értéke, azokhoz a munkáltató jogos pénzügyi, gazdasági vagy piaci érdeke nem fűződik. Másik oldalról az a következtetés is levonható a polgári jogi szabályozásból, hogy amennyiben a munkáltatónak felróható okból nem jut a munkavállaló tudomására, hogy olyan üzleti titok birtokába kerül, amelynek megőrzésére köteles, a titok kitudódása esetén akkor sem lesz elmarasztható, ha az egyébként az üzleti titok tartalmi kritériumait kimeríti.

Közismert vagy a munkáltatóval azonos piaci szegmensben tevékenykedők számára könnyen hozzáférhető információ nem tartozik az üzleti titok fogalmába (hiszen nem „titok”), a munkavállaló nem vonható felelősségre az információ átadása miatt még akkor sem, ha a munkáltató számára értékkel bír, és az üzleti titokként történő kezeléshez szükséges intézkedéseket a munkavállalóval szemben megtette.

A titokban tartás és hozzáférhetőség tehát adott esetben gazdasági elemzést követel meg: milyen anyagi, személyi, stb. ráfordítást igényel a hozzáférés, mert részben ettől is függ az adat, tény stb. értéke. Az is az adott piaci helyzetben ítélhető meg, hogy milyen mértékű költség és energia befektetés tekinthető könnyű hozzáférésnek, mert akár ez a körülmény is eldöntheti, hogy üzleti titokról van-e szó.

III. Az üzleti titok és know-how elhatárolása

A know-how (az új Ptk. szóhasználatában: „*védett ismeret*”) az üzleti titokhoz hasonlóan bizonytalan körvonalú, kollektív, egy adott szervezethez, folyamathoz köthető tudás. Először egy 1905-ös Chicago-i jogeset kapcsán említi az irodalom.¹⁸ Mint *terminus technicus* a két világháború között elsősorban a nagyvállalatok szóhasználatában, mindenekelőtt az USA-ban jelent meg. Európában a második világháború után terjedt el.¹⁹

Az új Ptk. újraszabályozta a know-how védelmét is. Míg az 1959. évi Ptk. a szellemi alkotásokhoz fűződő jogok alatt tárgyalta, most már a személyiségi jogokon belül az üzleti titokra vonatkozó rendelkezések között helyezkedik el. A két intézmény bizonytalan körvonalait jelzi, hogy elhatárolásuk (valamint elkülönített védelmük) a jogirodalomban sokat elemzett, de nyugvópontra nem jutott kérdés. Bobrovszky Jenő meghatározása szerint a két fogalom fedi egymást: „*Ezek két különböző, de egybekapcsolódó fogalmi síkba tartoznak, mint a szabadalom (jog) és tárgya a találmány (tény).*”²⁰ Hozzáteszi azonban, hogy más szerzők szerint az üzleti titok a know-how-nál „*tágabb, a szellemi tulajdonon túlterjedő kategória, a know-how mellett felölelhet más információkat is (pl. amelyek a jogosult gazdasági pozícióját érintik, az*

¹⁸ Chicagói Kereskedelmi Kamara c/a Ch. Grain and Stock Co. Idézi: Görög Márta 2014. www.jurpc.de/jurpc/show?id=20140051 4.lj.

¹⁹ VIDA Sándor: 1979. 333.; idézi: Görög Márta: 2014. Know-how Schutz im nationalen und im Europarecht; www.jurpc.de/jurpc/show?id=20140051 5.lj.

²⁰ BOBROVSZKY Jenő: im. 4.

alkalmazottak személyzeti anyagai, az összes kimenő és bejövő e-mail).” Többek – és a Ptk. új szerkezetében is – elfogadott álláspont szerint *„az ilyen, nem forgalomképes, kereskedelmi csereértékkel nem bíró, bár üzleti vonatkozású információk a magántitok tágabb köréhez kell tartozzanak.”*²¹

Az üzleti titok és azon belül a know-how védelmének a nemzeti jogrendszerekben hosszú ideje létező szabályai mellett működik egy nemzetközi szakmai konszenzuson és az azt rögzítő hatályos globális egyezményen, a TRIPS Egyezményen alapuló rendje.²²

Közös az egyes nemzeti definíciókban, hogy a know-how lényegét elsődlegesen annak információtartalmában jelölik meg, amely jelentkezhet tárgyasult és intellektuális formában is, és ismereteket, tapasztalatokat, tudást, készségeket foglal magában. Tárgyasult formában pl. módszerleírásban, prototípusként, CD-n, DVD-n jelenhet meg, intellektuális formában pedig készség, tudás, szolgáltatás, vagy pusztán gondolatként. A know-how fogalmi elemei között nem szerepel annak levédetése, nyilvántartásba vétele (ez teszi nehezebbé azonosíthatóságát, illetve annak eldöntését, hogy az adott esetben valóban védelemre érdemes információról van-e szó).²³

A TRIPS Egyezmény szerint a Részes Államok által védelemben részesítendő *„undisclosed information”* ismertetőjegye, hogy:

- titok abban az értelemben, hogy...nem általánosan ismert vagy nem könnyen hozzáférhető az ilyen információval foglalkozó körökben,
- titok volta folytán gazdasági értékkel bír,
- titokban tartása érdekében a titokkal jogszerűen rendelkező személy megtette az ésszerű lépéseket.²⁴

Kiemelendő, hogy nem újdonságról van szó, hanem olyan információról, amihez nem férhet hozzá bárki. Ez azonban nem jelenti azt, hogy más ne fejleszthette volna ki ugyanezt a produktumot, és ne tarthatná hasonlóképpen titokban. A titokban tartás mint kritérium a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (ICC) 1961. definíciója alapján: *„a know-how-t titkos jellegűnek kell tekinteni, ha a közönség számára hozzáférhető formában nincs közzétéve, és a vállalat, amely kidolgozta vagy törvényesen megszerezte, minden ésszerű lépést megtesz jogosulatlan továbbadása megakadályozására.”*²⁵

Az új. Ptk. – figyelemmel a TRIPS Egyezményben foglaltakra is – az üzleti titoktól elkülönítetten, de azzal azonos védelemben részesíti a „know-how”-t, azaz *„az azonosításra alkalmas módon rögzített, vagyoni értéket képviselő műszaki, gazdasági vagy szervezési ismeretet, tapasztalatot vagy ezek összehasonlítását (védett ismeretet),*

²¹ BOBROVSZKY Jenő: uo.

²² A szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló, 1994. április 15-én Marrakeshben elfogadott egyezmény, amelynek Magyarország 1995. január 1-e óta a részese. Magyarországon kihirdetve: 1998. évi IX. törvény az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről.

²³ BOBROVSZKY Jenő: im. 10.

²⁴ Marrakesh Agreement, Annex 1C. Part II. Section 7, Article 39.2

²⁵ <http://www.iccwbo.org/>

ha a jóhiszeműség és tisztességesség elvét sértő módon szerzik meg, hasznosítják, közlik mással vagy hozzák nyilvánosságra. E védelemre nem lehet hivatkozni azzal szemben, aki a védett ismerethez a jogosulttól független fejlesztéssel vagy jogszerűen megszerzett termék vagy jogszerűen igénybevett szolgáltatás vizsgálata és elemzése útján jutott hozzá.”²⁶

Hasonlóan az üzleti titokról mondottakkal, alapfeltétel, hogy az ötlet, ismeret vagyoni értékkel bírjon és azonosításra alkalmas módon rögzítsék. Ugyanakkor feltétel az is, hogy iparjogi védelemben ne részesüljön, mert ebben az esetben az már nem minősül titoknak. Ebből következik, hogy a know-how védelmi ideje nem korlátozott, mindaddig fennáll, amíg közkinccsé nem válik. A vagyoni értéket az ötlet, megoldás szellemi megalkotójának kreativitása, a közkinccsé vált ismeretekhez képesti relatív újdonsága adja.

A know-how Kovács András György szerint, *„kissé leegyszerűsítve úgy is felfogható, mint az üzleti titok azon speciális esete, amikor részben vagy egészben, olyan, tulajdonosi jogosítványokkal is védhető információkról van szó, amelyek esetében az adott piaci helyzetben a vállalkozás számára ésszerűbb az üzleti titokként való kezelés”*.²⁷ Annak, hogy a know-how vagyoni értékkel bír, olyan további fontos gyakorlati jelentősége is van, hogy az apportként a társaságba bevihető, azaz a vagyoni értékű gazdasági, műszaki, szervezési ismeret és tapasztalat nem pénzbeli betétként (hozzájárulásként) a társaság rendelkezésére bocsátható.²⁸ *„A tag az apportként átadni vállalt know-how-t tárgyasult formában köteles a társaság rendelkezésére bocsátani.”²⁹*

A titok birtokosának vagyoni jogai mellett az *„ötlet, ismeret jogosultja, kiötlője azért részesül személyiségvédelemben, mert saját alkotó tevékenysége manifesztálódik ebben az ismeretben.”³⁰* Munkaviszonyban kérdés lehet, hogy a munkavállaló által munkája ellátása során keletkező ötlet alapján részesülhet-e a munkavállaló személyiségvédelemben vagy a személyiségi jogok (is) a munkáltatót illetik meg?

Mivel a tapasztalaton, gyakorlaton alapuló tudás és készség leginkább munkaviszony keretében kifejtett tevékenység során, a munkáltató által rendelkezésre bocsátott személyi és tárgyi feltételek birtokában alakul ki, a know-how-ból folyó személyiségi és vagyoni jogok a munkáltatót illetik meg (ami nem zárja ki ösztönző elismerés alkalmazását). Az információhalmaz kifejlesztése rendszerint több munkavállaló együttes, párhuzamos vagy egymást követő tevékenységének eredménye, gyakran vegyülhetnek különböző munkavállalói csoportok ismeretei is, ezért az eredeti ötletgazdát, az elgondolás szerzőjét nehéz megállapítani. Ezért fontos és gyakran nehéz kérdés, milyen ismérvek alapján állapítható meg az így kifejlesztett adathalmazról, hogy a munkáltatót megillető know-how-ról vagy olyan, a munkavállaló által a munkáltatónál szerzett tapasztalatról, fejben, mozdulatokban rögzült képességről, tudásról van-e szó,

²⁶ 2013. évi V. törvény 2:47.§ (2) bek.

²⁷ KOVÁCS András György: 2009. 84.

²⁸ GK 52. szám

²⁹ <http://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/faludi-gabor-megjegyzesek-az-uj-ptk-tervezet-know-how-ra-vonatkozo-szabalyaihoz1-pjk-20065-27-32-o/268>

³⁰ FÉZER Tamás: 2014. 296.

amelynek „elvitele”, saját érdekében vagy másik munkáltató számára történő hasznosítása megtiltható.

Lehetetlen például, hogy a munkavállaló a munkáltató teljes ügyféllistáját a memóriájából törölje, reálisan csak az információ későbbi felhasználásának tilalma, ill. korlátozása lehetséges, ennek eszköze lehet a versenytilalmi megállapodás. A Munka Törvénykönyve 8.§ (4) bekezdésében megfogalmazott üzleti titok megőrzésére vonatkozó kötelezettség munkaviszony keretében látszólag csak abban az esetben terjed ki a know-how-ra, ha az egyúttal kimeríti a Ptk-ban rögzített, üzleti titok fogalmi kritériumait is. Ugyanakkor a Ptk. szerint az üzleti titokkal azonos védelemben részesül a know-how, így indokolatlan lenne a munkáltatót elzárni attól a lehetőségtől, hogy az ilyen védett ismeretek birtokába jutó és azokat jogellenesen felhasználó munkavállalóval szemben igényét érvényesíthesse. Ezt támasztja alá a munkajogi üzleti titokvédelem második fordulója is, amely szerint *„a munkavállaló az üzleti titok túlmenően sem közölhet illetéktelen személlyel olyan adatot, amely munkaköre betöltésével összefüggésben jutott a tudomására, és amelynek közlése a munkáltatóra vagy más személyre hátrányos következménnyel járhat”*.³¹

Ez a tilalom lényegesen kiterjeszti az eddig tárgyalt, polgári jogban rögzített, üzleti titokhoz és know-how-hoz kapcsolódó védelmet, mivel nem támasztja feltételül a titkosságot (a közkinccsé válás vagy a szakma számára könnyű hozzáférhetőség hiányát), az adat vagyoni értékét, a munkáltató pénzügyi, gazdasági, piaci érdekét, az ismeret egyéni, eredeti jellegét, a munkáltató megőrzéssel kapcsolatos felróhatóságának a hiányát. Feltételként csupán az szerepel, hogy a munkakör betöltésével kapcsolatban kell az adatnak a munkavállaló tudomására jutnia, továbbá, hogy a munkáltatóra vagy más személyre hátrányos következménnyel kell járnia. A hátrány nem feltétlenül csak anyagi formában jelentkezhet, bár nem magánszemély munkáltató esetében ez többnyire vagyoni testet ölt.

Nem alakult ki a gyakorlatban annak értelmezése sem, hogy a munkajogi szabályozás tükrében mit tekinthetünk adatnak. A szó szoros értelmében vett, adatvédelem alatt álló adatot, esetleg bármilyen más, jellegénél fogva egyértelműen adatnak tekintendő információt, vagy pedig – a polgári jogból kiindulva – minden olyan tény, tájékoztatást, egyéb adatot, amelyet a munkavállaló munkaköre folytán ismer meg.

IV. Összefoglaló megállapítások

Kétségtelen, hogy a Ptk-ban és általában a magyar polgári jogban az üzleti titok és know-how körében bekövetkezett változások érdemi kihatással vannak az üzleti titokkal kapcsolatos magatartás munkajogi szabályaira is. Jóllehet a bekövetkezett jogszabályi változások egyes fogalmak és intézmények (különösen a know-how) szélesebb meghatározásával lazítani látszanak a korábbi szabályokat, a munkajogban ez a munkavállalóval szembeni elvárások fokozódását hozhatja. Míg a know-how átvitele a

³¹ Mt. 8.§. (4) bek. 2. mondat

szellemi alkotások közül a személyiségi jogok közé a polgári jogi védelmet gyengítheti, a munkajogi tilalmat – ennek következtében is – terhesebbé teszi a munkavállaló számára, figyelemmel az Mt.-ben újonnan megjelent „hűségkötelezettség” egyelőre parttalan szabályára is³².

Egy-egy, az üzleti adatok védelmével kapcsolatos munkaügyi jogvita elbírálása a jogalkalmazót többirányú feladat elé állítja. Egyebek közt figyelemmel kell lennie arra, hogy a munkáltatónál megszerzett ismeret mennyiben meríti ki a polgári jog által felállított követelményeket. El kell határolni az elméletben és gyakorlatban eddig még részletesebben nem vizsgált adatokat a Ptk-ban védett üzleti titoktól. Fel kell ismerni, hogy rendkívül szenzitív kérdékről van szó, hiszen az üzleti titok birtoklása versenyelőnyt teremt a munkáltató számára, ami gazdasági létének egyik alappillére. A tisztességes gazdasági versenyben védendő és támogatandó a munkáltatók üzleti titkainak, védett ismereteinek bizalmas kezelése, aminek társadalmi tudatosítása fontos feladat mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek számára.

Felhasznált irodalom

Az üzleti titok védelmének megerősítése az Európai Unióban – 28/11/2013;
http://ec.europa.eu/news/business/131128_hu.htm

BOBROVSZKY Jenő: Rejtélyek és fortélyok. Hozzászólás az üzleti titok és a know-how kérdésköréhez a Ptk. Javaslat kapcsán. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2006/4., 22-38.
<http://www.mie.org.hu/forum/Know-how-Bobrovsky%201.pdf>

Bundesverfassungsgericht über Betriebsgeheimnisse,
www.arbeitsratgeber.com/betriebsgeheimnis-0290.html

FALUDI Gábor: Megjegyzések az új Ptk. tervezet know-how-ra vonatkozó szabályaihoz. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2006/5., 27-32. <http://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/faludi-gabor-megjegyzesek-az-uj-ptk-tervezet-know-how-ra-vonatkozoz-sabalyaihoz1-pjk-20065-27-32-o/268>

FÉZER Tamás: A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja (szerk.: Osztovics András) I. kötet OPTEN, Budapest 2014.

GÖRÖG Márta 2014: Know-how Schutz im nationalen und im Europarecht;
www.jurpc.de/jurpc/show?id=20140051

KOVÁCS András György: Az üzleti titok védelméhez való jog gazdasági elemzése
http://econ.core.hu/file/download/vesz2009/02_titok.pdf

Magyar Értelmező Kéziszótár Akadémia Kiadó Budapest 1992.

³² Mt. 52.§. (1) bek. d.) pont: „A munkavállaló köteles...a munkakörének ellátásához szükséges bizalomnak megfelelő magatartást tanúsítani.”

Nemzetközi Kereskedelmi Kamara honlapja <http://www.iccwbo.org/>

Section 39 of the Restatement (Third) of Unfair Competition (Business Torts ... /1996/ 168.)

VIDA Sándor: Immaterialgüterrechtlicher Sonderschutz des Know-how in Ungarn
GRUR Int. 1979 Heft 7 S. 333;

HUNGLER SÁRA

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: Lehoczky dr. Kollonay Csilla, egyetemi tanár

EMPLOYEE INVOLVEMENT AS A TOOL TO PROMOTE SOCIAL JUSTICE

This paper will argue for the positive effects of employee involvement, not only in connecting economic growth to human development as one of the key goals of social justice, but also in enhancing democracy through the empowerment of workers by involving them in decisions made on matters affecting the main areas of their working lives.

The importance of the employees' voice, once seen as a shared value in the European Union, has now become one of the major targets of deregulation. Employee representation has increasingly been seen as ineffective instrument to increase competitiveness, despite the fact that the obligation of involvement follows from the Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Revised European Social Charter, making employee involvement a part of the legal framework of European democracy.¹ Based on the current trends in economic policy, it is clear that social justice cannot be vested solely in the good will of governments, but shall be seen as a mutual interest of both state and economic actors, particularly employers and employees.

I also take the liberty to argue that the right to be involved in decisions affecting one's employment should not be seen as a privilege of European citizens, especially in companies operating on a transnational scale who largely benefit from the cheap labor and low influential power of employees of their offshore plants. This paper will also examine whether the extension of the personal scope of EU Directives concerning participation could serve as a tool to involve employees in decision-making processes at multinational corporations.

I Democracy, Freedom and Participation

In this section I try to summarise the common elements in the theories of Hugo Sinzheimer and Amartya Sen related to human dignity, democracy and participation. Human dignity for Sinzheimer and human capabilities for Sen are special values which allow individuals freedom from subordination or deprivation and to live meaningful lives. To achieve such freedom both theorists emphasise the role of participation; in other words, involvement in decision-making on matters affecting one's life. Participation is only possible in democratic surroundings and the state has an

¹ EESC Opinion, 2013

indispensable role to safeguard democratic settings. In Sinzheimer's views, economic democracy has two complementary pillars: the autonomous regulation of the industrial actors (employers' associations, trade unions, works councils) and the rights of workers to participate in the management of the economy.²

In the workplace, this participation is crucial for employees to be freed from the unilateral and often exploitative will of employers. Sinzheimer argued that involvement in the formation of their economic conditions empowers employees with real freedom in their employment, which they otherwise cannot enjoy in the process of negotiating their individual contract due to the imbalance of power between the contracting parties.³ On a Kantian recognition of human dignity⁴, Sinzheimer argues that the democratization of the economic sphere is necessary for freeing employees from subordination in employment relations.⁵

Sen, challenging the "Lee Thesis",⁶ asks the question of what should be more urgent for policy makers: to eradicate poverty, or to guarantee democratic rights (for which poor people have little use anyway)? Sen's answer to this question is very straightforward: economic development and liberty are interconnected. Separating them or prioritizing one over the other is entirely the wrong approach. Without freedom, including the opportunity to participate in decision-making on matters affecting the main areas of an individual's life there is no economic development. Likewise, economic development fosters individual and social freedom.

II The Importance of Employee Involvement during the Economic Crisis in the European Union

Regarding economic theories, the positive effect of employee involvement has been heavily contested.⁷ While the theoretical discussion has been going on for many decades, the economic crisis has provided a solid reference point for researchers to study the interrelatedness of firms' performance and the different forms of social dialogue from 2007 onwards. Despite the fact that the crisis was described as an

² Hugo SINZHEIMER 1936., see also COUTU 2012-2013. 608.

³ DUKES 2008), 3.

⁴ Kant has phrased the principle of human dignity in the archetypal maxim that what possesses dignity must not be treated purely as a mean but also as an end in itself; for more on Kant's approach to human dignity see, HÖFFE 2010. 71 ff.

⁵ DUKES 2011. 345.

⁶ Sen argues against the 'Lee Thesis', named for President Lee Kuan Yew of Singapore, which states that denying political and civil rights is acceptable if it promotes economic development and the general wealth of the population (Sen, 1999:15). He rightly insists that we should approach political freedoms and civil rights not through the means of eventually achieving them (GDP growth) but as a direct good in their own right. Freedom is also good because it creates growth. See, O'Hearn (2009) 9-15.

⁷ The economic analysis of employee involvement started with the emblematic question of Jensen and Meckling asking 'if co-determination is so efficient, why do managers not choose it voluntarily?', and generated ongoing discussions on the issue (see, Jensen and Meckling (1976); E. F. Fama and M. C. Jensen, (1983) R. B. Freeman and E. P. Lazear)

⁷ Alchian, Uncertainty (1950)

‘omnipresent phantom in the autonomous European inter-professional social dialogue’,⁸ the various forms of social dialogue at national, sectoral and company level have been proven to be effective instruments in mitigating the negative social and economic impacts of the crisis.⁹

Continued deregulation not only constitutes a backward step in workers’ protection, but “undermines any remaining hopes of European social integration.”¹⁰ Social dialogue has been able to function and forge adequate responses to the crisis through national social pacts and collective agreements at various levels.

The growing inequalities in incomes and the rising shares of populations at risk of poverty or social exclusion¹¹ demonstrate that austerity measures signify a roll-back of national social protection. Deregulation – rooted in the European Union’s liberal approach to social legislation and becoming a part of the European governance process – affected individual and collective labor law in all member states.

III The Dual Nature of Employee Involvement in the European Union

In the European Community employee involvement was on the agenda for many years before its regulation could have been completed. In compliance with the nature of the Community it was not an issue of human rights, rather a matter of economic competitiveness. Its regulation had to overcome the difficulties deriving from the diversity of the industrial relations of the Member States. It went through different stages, from the stage of regulating involvement in specific subjects (collective redundancy, transfer, health and safety), followed by the hard victory of regulating the European Works Councils and involvement in transnational companies in general, completing the process with the regulation of shop-floor level involvement. The progressing criticism due to the “democratic deficit” of the EU governance as well as the growing need for a “Bill of Rights” for the EU put a stronger emphasis on the democratization and human rights effect of employee involvement, yet maintained its economic role.

A) Employee Involvement as a Human Right

i) The European Social Charter

⁸ Cluwaert, Schömann and Warneck (2010), 75.

⁹ Cluwaert and Schömann (2011).

¹⁰ Segol (2014) 68.

¹¹ Eurostat 2014.

The European Social Charter is a human rights convention of the Council of Europe, which establishes a wide range of economic and social rights that are indispensable for human dignity. Due to the wide geographic coverage, its role is indispensable in promoting human rights across the European continent.

Reflecting the substantive as well as the time-phase difference between the freedom to bargain collectively (guaranteed by Article 6) on the one hand and the fundamental right to be involved in managerial decisions on the other, the latter was added later and now is regulated by Articles 21, 22 and 29 of the Revised Charter. Article 21 and 22 are in general on involvement while article 29 guarantees the right to information and consultation in the specific situation of collective redundancies.

ii) The Charter of Fundamental Rights of the European Union

The Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers (CCFSR) had already stipulated that information, consultation and participation for workers must be developed along appropriate lines, taking account of the practices in force in the various Member States, these provisions can be considered a precursor of Article 27 of the Charter of Fundamental Rights of the Charter of the European Union (CFREU).¹²

Article 27 provides that “workers or their representatives must, at the appropriate levels, be guaranteed information and consultation in good time in the cases and under the conditions provided for by Community law and national laws and practices.” It is apparent from the phrasing of Article 27 that the employer has the obligation to inform and consult either the worker directly, or the worker’s representatives.

B) Employee Involvement as a Tool to Enhance Economic Competitiveness

The basic instrument with regard to the general rights regarding information and consultation of employees is Directive 2002/14, and the (Recast) Directive on the European Works Council provides for a procedure which effectuates such rights. Therefore, Directive 2002/14 will be analysed first, followed by the Directive on the European Works Council.

i) Directive 2002/14/EC on Informing and Consulting Employees

The Directive on the general rights of informing and consulting the employees was the pioneering legal instrument in which the EU made it obligatory for all Member States to

¹² Commentary of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (EU Network of Independent Experts on Fundamental Rights, 2006) 233 ff.

provide adequate measures for employees to obtain regular information and consultation.

The main purpose of the Directive is to set up a framework for an effective information and consultation procedure. Recital (7) of Directive 2002/14/EC emphasizes the importance of social dialogue and mutual trust between the employers and their employees in improving risk anticipation and flexibility and states that the promotion of employee involvement facilitates the undertakings' competitiveness. Recital (9) further stresses the significance of timely information and consultation for companies to compete better in a global environment. Recital (13) declares that the existing legal frameworks for employee involvement at both the Community and national levels pursued an excessively *a posteriori* approach to the process of change. However, neglecting the economic aspects of decisions taken did not contribute to risk prevention.

ii) Recast Directive 2009/38/EC on the European Works Council

Council Directive 94/45/EC introduced European Works Councils or alternative procedures in order to ensure information and consultation for employees of multinational companies on the progress of the business and any significant decision at the European level that could affect their employment or working conditions. This Directive was repealed and replaced in 2009 by the Recast Directive 2009/38/EC.

The Recast Directive's preliminary aim – following the objectives of the 94/45/EC Directive – is to enhance dialogue to make it possible for employees to anticipate and manage changes related to the undertakings.¹³ The harmonious functioning of the internal market requires the employees affected by business decisions to be informed and to be consulted through their representatives, and that information provided at an appropriate level enables employees to anticipate and manage changes. The transnational structure of the enterprises requires new methods to realize this goal.

IV The Problem of the Limited Application of the EU Directives

Though the Recitals of the mentioned Directives envisage an important role for employee involvement in mitigating the negative effects of economic turmoil, they only focus on business activities located in the territory of the European Union. Such limited territorial scope overlooks the fact that transnational companies often operate subsidiaries outside of the Member States. The activity of these undertakings significantly contributes to the overall performance of the group, and the different (generally lower) standards of the non-EU countries constitute a competitive edge for

¹³ Dorssemont (2009) 32 ff.

most European multinationals. To mention one aspect, transnational companies often benefit from the cheap labor force and low influential power of the employees working in non-Member States.

One of the biggest challenges to controlling the activities of European corporations operating outside of the territory of the EU is the territorial sovereignty of States. The exercise of extraterritorial jurisdiction faces both legal and political obstacles. So far the enactment of extraterritorial legislation by the EU is extremely rare, yet not free from controversy. The political impacts of extraterritorial law-making ought not be overlooked. The EU is very cautious in using unilateral measures, and is often critical of the extraterritoriality of the United States. The European Commission's standpoint on extraterritoriality was made clear by President Barroso, answering a parliamentary question regarding the amicus curiae sent to the United States Supreme Court in the case of *Kiobel v Royal Dutch Petroleum*. Barroso said that the amicus brief reflects the broad consensus on the relative importance of state sovereignty and fundamental human rights, namely to preserve harmonious international relations respecting the substantive and procedural limits imposed by international law concerning extraterritoriality in general, and in particular by the exhaustion requirement.

On the other hand, the EU is not afraid of using the mechanisms of territorial extension to address global or trans-boundary problems when international agreement on the importance of the matter has been reached. This dynamic dimension is explored by the EU, not to export its standards, but to launch an interactive process, aiming to meet shared regulatory objectives.

A) The Competency of the EU for Extraterritorial Jurisdiction

The scope of competences of the European Union has been expanded by a doctrine of the implied powers, developed by the CJEU, which has the last word on competence issues.¹⁴ The doctrine of implied powers indicates that the EU can either rely on the powers expressly promulgated in the Treaties, or its competences can be implied.¹⁵ For example, Article 352 (1) TFEU states that “[if] action by the Union should prove necessary, within the framework of the policies defined in the Treaties, to attain one of the objectives set out in the Treaties, and the Treaties have not provided the necessary powers, the Council, acting unanimously on a proposal from the Commission and after obtaining the consent of the European Parliament, shall adopt the appropriate measures.”

Such an expansion of the competences, especially in the field of employment and industrial relations, is not free from controversy. On the other hand, the international scope of the activity of the European Union has to be guided by principles which have

¹⁴ Case 104/81 *Kupferberg* [1982] ECR 3641, paragraph 17, and Case C149/96 *Portugal v Council* [1999] ECR I8395, paragraph 34, also referred to in the ATA case (para 34).

¹⁵ Delereux, (2006) 234.

inspired its own creation, development, and enlargement, and which seek to advance in the wider world: democracy, the rule of law, the universality and indivisibility of human rights and fundamental freedoms, respect for human dignity, the principles of equality and solidarity, and respect for the principles of the United Nations Charter and international law.¹⁶ Implied powers exist where “internal power has already been used in order to adopt measures which come within the attainment of common policies,”¹⁷ yet are not limited to common policies, but cover all Treaty objectives.¹⁸ The importance of employee involvement either (or both) as a human right or (and) as a tool to enhance economic competitiveness is significant regarding democracy.¹⁹ Moreover, in 2001, the European Commission proclaimed that a “the crosscutting nature of human rights and democratisation requires considerable effort to ensure consistency and coherence” consistent with the EU Charter on Fundamental Rights is needed.²⁰ Thus, in my opinion, a possible action to enlarge the scope of Directives 2002/14 and 2009/38 would fulfil the above requirements and therefore could justify extraterritorial jurisdiction.

B) The Personal Scope and the Transnational Character of the Respective Directives

In terms of personal scope, three important points have to be considered to investigate further the possibility of extension. The EWC Directive is not only applicable to undertakings or groups of undertakings which are located within the territory of the EU, but also addresses non-European businesses by stating that the mechanisms for informing and consulting employees in undertakings (or groups of undertakings) operating in two or more member states shall encompass all establishments, regardless of whether its central management is located inside or outside of the territory of the Member States. The aim of this extension is the protection of the European workforce, and it does not constitute extraterritorial legislation as it refers to business activities which take place within the EU. According to the Directive, those matters which have a transnational character concern the entire undertaking or group, or at least two Member States. These include matters which are of importance to the *European* workforce in terms of the scope of their potential effects or which involve transfers of activities within the *Member States*.

¹⁶ Art 205 of TFEU and Art 21 of TEU.

¹⁷ Joined Cases 3,4 and 6/76 Kramer, Cornelius, and others [1976] ECR 1279

¹⁸ Opinion 1/78 (Re Natural Rubber Agreement) [1979] ECR 2871.

Sinzheimer believed that political and social democracy could only exist if accompanied by economic democracy. In his view, economic democracy has two complementary pillars: the self-regulation of the industrial actors (employers' associations, trade unions, works councils) and the rights of workers to participate in the management of the economy. See, Dukes, (2008) and Dukes (2012-2013). 605-7;

¹⁹ Art 205 of TFEU and Art 21 of TEU.

²⁰ European Commission, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament –The European Union's role in promoting human rights and democratisation in third countries, EU Doc; COM/2001/0252 final.

To ensure that the right of information and consultation is effectively realized at subsidiaries of the Europe-based multinational companies which are located outside of the territory of the EU, the personal scope of Directives 2002/14 and 2009/38 should be expanded in a way that encompass all branches which are under the control of the controlling undertaking domiciled in the EU. The notion of a controlling undertaking in its current form could create a link to subsidiaries located outside of the EU territory. Regarding trans-nationality, as argued above, in reality the impact of these ‘third country subsidiaries’ is of great significance for the multinationals. Therefore issues related to their activity, or which involve transfers of activities between the operations, have an increased importance for the entirety of the workforce in terms of the scope of their potential effects. All branches then should be included in the concept of the transnational character.

It may be argued that the enlarged territorial scope would constitute a competitive disadvantage to European multinational companies and therefore would encourage businesses to move their seats outside of the Member States. However, if the statements of the Recitals of the Directives and the EESC Opinion are true, then that would, on the contrary, ensure even higher level of competitiveness for European undertakings.

C) Problems Related to Extraterritorial Jurisdiction

The competence of extraterritorial jurisdiction may be exercised by way of prescription, adjudication, or enforcement. The extension of the personal scope would not be an ultimate weapon, a solution for all problems. The difficulties would be twofold: one would arise from the ‘inherited’ weak points of the EU regulations; the other would come from the structure of the multinational corporations.

Regarding the first point, Directives 2002/14 and 2009/38 have considerable weaknesses.²¹ Concerning the definitions, firstly the notion of confidential information is not well addressed. According to the Directive, confidential information must not be revealed to third parties; however, it does not specify either what type of information can be considered as confidential nor who these third parties are.²² Thus, it is the national legislator who has the opportunity to define the notion of confidentiality. Specification of the quality and quantity of the data provided for employees’ representatives would be necessary to create a comprehensive regime. Further to that point, the limitations regarding the disclosure of the information which has been provided to the employee representatives and liability for the violation of the provision shall be centrally regulated. Such measures would give assurance for management that the information exchanged will not harm the functioning of the undertaking.

Second, the level of protection that employee representatives enjoy ought to be unified. Domestic laws sometimes allow quite arbitrary actions against employee

²¹ For a detailed analysis of Directive 2002/14, see Ales (2009).

²² Art 8.1 of Dir 2009/38, Art 6.2 of Directive 2002/14.

representatives.²³ Inequality in protection does not facilitate discussion on a transnational level, if employee representatives could face serious disadvantages as a result of their activities already in their homelands. According to Article 7 of Directive 2002/14, employee representatives shall enjoy adequate protection in order to properly perform their roles. Thus the position of employee representatives needs to be consolidated regarding pay and working time allowances.

Lastly, Directive 2002/14 indicates that effective, dissuasive, and proportionate administrative and judicial procedures and sanctions shall take place in case of the infringement of the obligations.²⁴ In other words, Member States are free to choose between civil and (or) criminal sanctions.²⁵ However, the regrettable lack of precision of the Directive makes it difficult for domestic courts to judge the threshold where the action of the employer impedes the right of information and consultation. Especially in times of economic constraint, labor courts tend to adopt a restrictive interpretation.²⁶ Thus, sanctions imposed on employers for not complying with the information and consultation provisions ought also to be unified for better predictability for both employers and employees.

V Summary and Conclusions

Based on the theories of Hugo Sinzheimer and Amartya Sen I argued that participation in decision-making processes on issues affecting one's life is essential in democratic societies. More specifically, employee involvement at workplaces is an important tool in the employee's hand to balance the superior economic power of employers. Through the democratization of decision making at the workplace freedom could be brought to employees and therefore they could be eased from subordination in employment relations.

Expanding the personal scope of Directives 2002/14 and 2009/38 would, in my view, contribute to the recognition of the right to be informed and consulted both as a human right and as a tool for enhancing the economic competitiveness of European multinational companies. Employee involvement can be seen as a tool for democratization, thus it would support the democratization of industrial relations in the host countries. The expansion would create stronger ties between the headquarters and their third-country subsidiaries, and could serve as a tool for combating human rights violations caused by multinationals.²⁷ As an economic tool, the employer would benefit from the feedback and innovative ideas of its employees in a larger pool than before. By

²³ See the Conclusions the Committee has concluded related to Art 28 of the European Social Charter; in its 2010 Conclusions the Committee found that (among other State Parties) Bulgaria is not in conformity with the Charter.

²⁴ Arts 8.1-2 and Recital 28.

²⁵ In Poland the sanction is said to be not overly dissuasive, while in the Czech Republic there are no sanctions imposed at all, for more details see Schömann (2006) 32.

²⁶ Schömann (2006) 32.

²⁷ Zerk, (2006) 104 ff.

improving the employment conditions for workers worldwide, European companies could be better trusted and evaluated by consumers and therefore their market positions would be stronger.

Observations Sinzheimer and Sen made on the importance of democracy have to be remembered here. Protection of the human dignity of employees has essential importance to society, as the working power of man is not only an individual but also a social asset. The right to employee involvement has to remain protected and be promoted not only as tool to enhance economic competitiveness but also as a fundamental right. Moreover, this protection cannot be limited to the territory of the European Union in the context of globalization. The recognition of the humanity of workers through involvement ought to be seen as a shared responsibility of global economic actors.

Bibliography

ALCHIAN, A. A.: Uncertainty, Evolution and Economic Theory, 58 J Poll. Econ. 211, 1950

ALES, E.: 'Information and Consultation within the Undertaking'. In T. Blanke, E. Rose, H. Voogtsgeerd and W. Zondag (eds) *Recasting Worker Involvement? Recent trends in information, consultation and co-determination of worker representatives in a Europeanized Area* (Groningen, 2009, Kluwer)

BERCUSSON, B.: 'The European Social Model Comes to Britain' (2002) ILJ 209-44.

CLUWAERT, S. - SCHÖMANN, I.: 'European social dialogue and transnational framework agreements as a response to crisis?' (2011) 4 ETUI Policy Brief

CLUWAERT, S.- SCHÖMANN I. - WARNECK, W, (2010): 'The European interprofessional and sectoral social dialogues and the economic crisis' in *Benchmarking Working Europe 2010* (Brussels, 2010, ETUI).

COUTU, M: *With Hugo Sinzheimer and Max Weber in Mind: The Current Crisis and the Future of Labour Law*, (2012-2013) 34 *Comp. Lab. L& Pol'y J.*

DELEREUX, T.: 'The European Union in international environmental negotiation: a legal perspective on the internal decision-making process' (2006) 6 *Int Environ Agreements*

DORSSEMONT, F.: 'Worker Involvement in Secondary EC Law Prior to the Recast Directive' in F Dorssemont and T Blanke (eds) *The Recast of the European Works Council Directive* (Antwerp, 2009, Intersentia)

DUKES, R.: 'Hugo Sinzheimer and Constitutional Function of Labour Law' in *The Idea of Labour Law* Guy Davidov and Brian Langille (eds) (Oxford, 2011, OUP).

DUKES, R.: 'Constitutionalizing Employment Relations: Sinzheimer, Kahn-Freund, and the role of Labour Law' (2008) 35 *Journal of Law and Society* 3.

FAMA E. F. and JENSEN, M. C.: 'Separation of Ownership and Control', *Journal of Law and Economics*, Vol. 26 No. 2

FREEMAN, R. B. and LAZEAR, E. P.: 'An Economic Analysis of Works Councils, in *Works Councils: Consultation, Representation, and Cooperation in Industrial Relation*

GLASNER, V. and GALGÓCZY, B.: 'Plant-level responses to the economic crisis in Europe (ETUI-REHS, 2009)

GUARDIANCICH, I. (ed): 'Recovering from the crisis through social dialogue in the new EU Member States: the case of Bulgaria, the Czech Republic, Poland and Slovenia' (ILO (EC), 2010)

HÖFFE, O.: 'Kant's innate right as a rational criterion for Human Rights'. In L. Denis (ed) *Kant's Metaphysics of*

JENSEN, M. C. and MECKLING, H.: 'Theory of the Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure', *Journal of Financial Economics*, October, 1976

KAHN-FREUND, O. Hugo Sinzheimer, in Lewis and Clarke,

KELLER, B. and SÖRRIES, B. in Bob Hepple 'Labour Laws and Global Trade' (Hart Publishing, 2005), Chapter 9.

KOLLONAY-LEHOCZKY, Cs.: 'The Fundamental Right of Workers to Information and Consultation under the European Social Charter', in F Dorssement and T Blanke (eds), *The Recast of the European Works Council Directive (Antwerp, 2009, Intersentia)*

MCINERNEY-LANKFORT, S. - DARROW, M. and RAJAMANI, L.: 'Human Rights and Climate Change – A Review of the International Legal Dimensions (World Bank Study, 2011)

O'Hearn 'Amartya Sen's Development as Freedom: Ten Years Later', *Policy & Practice: A Development Education Review*, Vol. 8, Spring

PORTER, M. E. and KRAMER, R. M.: 'Creating Shared Value' (2011) 1 *Harvard Business Review*

SCIARRA, S.: 'Viking and Laval: Collective Labour Rights and Market Freedom in the Enlarged EU (2007-08) 10 *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*

SEGOL, B. - JEPSEN, M. and POCHEP, P. (eds): *Benchmarking Working Europe 2014 (ETUI-ETUC, 2014.)*

SEN, A.: *Development as Freedom (Oxford, 1999, OUP)*

SINZHEIMER, H.: *Das Ratesystem (1919)*

SINZHEIMER, H.: 'The Development of Labour Legislation in Germany' 92 *Annals of the American Academy of Political and Social Science, Social and Industrial Conditions in the Germany of Today (Nov., 1920)*

SINZHEIMER, H.: Eine Theorie des Sozialen Rechts (1936) XIV Zeitschrift für öffentliches Recht

SINZHEIMER, H.: Das Wesen des Arbeitsrecht, in Arbeitsrecht und Rechtssoziologie: gesammelte Aufsätze und Reden (1976)

TRIOMPHE, C. E. - GUYET R. and TARREN, D.: 'Social Dialogue in Times of Global Economic Crises' (Eurofund, 2010)

ZERK, J.: Multinationals and Corporate Social Responsibility (Cambridge, 2006, CUP)

SÜTŐ KRISZTINA ERIKA

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: Lehoczkné dr. Kollonay Csilla, egyetemi tanár

AZ ÁLLÁSBIZTONSÁG NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSE AZ ÚJ MUNKA TÖRVÉNYKÖNYVE TÜKRÉBEN

A dolgozat célja annak vizsgálata, hogy az új Munka Törvénykönyve, a 2012. évi I. tv. (a továbbiakban: új Mt.) szabályainak változása hogyan hatott a munkavállalók állásbiztonságának helyzetére. Az I. rész – előkérdésként – az állásbiztonság szakirodalomban fellelhető fogalmát határozza meg. A II. rész az állásbiztonság mint a munkához való alapvető emberi jog egyik oldala tételes jogi megjelenésének a nemzetközi és európai alapjogi dokumentumokban fellelhető alapkérdéseit vázolja. A III. rész az előzőek tükrében vizsgálja az állásbiztonság szempontjából az új Mt. szabályai révén bekövetkezett változásokat. A IV. rész a jogi változásoknak a munkaerőpiacon várható következményeit foglalja össze.

I. Az állásbiztonság fogalma

Az állásbiztonság az európai munkajogi irodalomban elfogadott definíció szerint a „*commonfloor of rights*” vagyis a jogok közösségi minimumszintjének része. A *commonfloor of rights* alapján minden munkavégzésre irányuló tevékenységet végző személyt védelem illet meg, függetlenül a jogviszonyuk jellegétől. E védelem körébe tartozik a munkavállalói jogok azon része, amely a diszkrimináció tilalmát, az egészséges munkakörülményekhez való jogot, továbbá a szervezkedéshez való jogot foglalja magában. A munkaszerződéssel alkalmazott munkavállalókat az említetteken felül megilletik olyan jogok, mint a minimálbérhez, illetve jogellenes felmondás elleni védelemhez fűződő jogok. Ezek az emberi méltóság valamint a munkahelyi alapvető jogok megőrzését biztosítják.¹

Az állásbiztonság a munkához való jogból, mint alapjogból vezethető le, annak egyik oldala, tételes jogi megjelenése, s mint ilyen, egyúttal a munkajogi jogviszony keretében a munkavállalót megillető jogok biztosításának is minimális garanciája.

Az állásbiztonság definiálásához szükséges elhatárolni egymástól az állásbiztonság és a foglalkoztatási biztonság fogalmát. A foglalkoztatási biztonság gazdasági, társadalmi kategória, és egyben az intézményi és jogszabályi környezet által megteremtett olyan állapot, amelyben a munkavállalók aktív életkoruk bármely

¹ Guus HEERMA VAN VOSS 2011. 1.

szakaszában bízhatnak abban, hogy ha megszűnik a munkaviszonyuk, viszonylag könnyen találhatnak új munkahelyet az újbóli elhelyezkedést segítő intézményrendszerre támaszkodva. Bár a foglalkoztatási biztonság fogalma elsősorban a munkavégző akaratán kívüli (kényszerű) munkahely váltás fogalmához kapcsolódik, az intézményrendszer megfelelő működése esetén a karrierépítésre, távolabbi ambíciókra vonatkozó elképzeléseknek is támogatója lehet, az egzisztenciális biztonság és a piaci rugalmasság eszközeivel előmozdítva a munkahelyváltást.

Ezzel szemben az állásbiztonság jogi fogalom, a munkaviszony megtartását garantáló, a gazdasági körülményekhez érdekarányosan alkalmazkodó jogi intézményrendszer. Az érdekarányosítás követelménye azt a kettős igényt támasztja a jogi szabályozással szemben, hogy míg a gyengébb pozíciójú munkavállaló az állását stabilnak tudja, a munkáltatónak is legyen a lehetőségük az érdekeik és gazdasági helyzetük által megkövetelt munkaerő mennyiségnek megfelelő létszám kialakítására. Az állásbiztonságáról kétféle értelemben beszélhetünk: belső és külső stabilitásról. Az állásbiztonság belső oldalát a munkavégzés legalapvetőbb belső paraméterei – a munka végzésének helye, ideje, a feladatok köre (munkakör) és az ellenérték, a munkabér – illetve ezek stabilitása jelenti. Külső oldalát pedig a munkaviszony megszüntetésére vonatkozó jogszabályi környezet határozza meg.

A dolgozat csak a külső állásbiztonság kérdéseivel foglalkozik, ezért a továbbiakban az „állásbiztonság” kifejezés csak a megszüntetéssel szembeni biztonságot jelenti.

Ahol van állásbiztonság, az alapvetően három pilléren nyugszik:

1. A munkaviszony megszüntetésének ésszerű indokhoz és meghatározott eljáráshoz (formához) kötése.
2. Egyes – sérülékeny helyzetű – munkaerőpiaci csoportok fokozott védelme.
3. A megszüntetést szabályozó jogi normák hatékony kikényszerítése.

Míg országonként, jogrendszerenként változó az ésszerű (alapos, szociálisan elfogadható stb.) indok, az eljárás (felmondási idő, végkielégítés stb.) ill. ezek költsége, és hasonlóképpen változó a többlet-védelemben részesülő személyek köre, egységes a felfogás abban, hogy az állásbiztonság hatékonyan úgy garantálható, ha markáns szankciót helyez kilátásba a jogszabály a szabályok megsértésének esetére. Ha nincs a munkáltatóra visszatartó hatást gyakorló, hatékony jogkövetkezménye a jogellenes munkaviszony megszüntetésnek, az állás biztonsága kevésbé garantálható.

Az állásbiztonság és a foglalkoztatás biztonsága összefüggnek egymással: az (adott) állás biztonságának hiányát kompenzálhatja, ha a társadalmi-gazdasági környezet – akár tudatos munkaerő-politikai lépések, akár történelmi hagyományok eredményeként – garantálja a munkaerőpiaci biztonságot, azaz a gyors újbóli elhelyezkedést, a végzettségi szintnek, tapasztalatnak megfelelő munkakörben. Ennek az összefüggésnek felismerésén alapszik az Európai Unióban a globalizációs nyomás, az állásbiztonság csökkenésének hatására kidolgozott ún. „flexicurity” gondolata.

Tekintettel arra, hogy az állásbiztonság és a foglalkoztatás biztonsága egyaránt a munkához való jog, mint alapvető emberi jog elismerésén alapul, szükséges az alapjogot biztosító nemzetközi és európai uniós jogforrások rövid áttekintése.

II. Nemzetközi és európai uniós jogforrások

Az ENSZ által 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 23. cikkelye alapvető jogként rögzíti a munkához, valamint a tisztességes munkafeltételekhez való jogot, a tisztességes és egyenlő bérhez való joggal együtt². Hasonlóképpen a Gazdasági, Szociális, Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 6. cikke is kimondja mindenkinek azt a jogát, hogy lehetősége legyen az általa szabadon választott vagy elfogadott munka útján való megélhetésre.³ E rendelkezések elsősorban a foglalkoztatási biztonság – és kevésbé az állás biztonsága – megteremtését célozzák. A munkavállalás szabadságát garantáló rendelkezés azonban – miszerint „mindenkinek joga van ahhoz, hogy az általa szabadon választott vagy elfogadott munka útján biztosíthassa megélhetését, és megfelelő lépéseket tesznek e jog biztosítása érdekében” – magában foglalja a megfelelő jogi biztosítékok kiépítésének vállalását is. A jogi biztosítékok mellett természetesen a célzott képzési programok, eljárásmodok, módszerek közvetlenül is segítséget nyújthattak a munkavállalóknak munkaviszonyuk megtartásában, a folyamatos fejlődés lehetővé tételével.)

Az Európai Szociális Karta 1. cikkében rendelkezik a munkához való jogról, amely a teljes foglalkoztatásra, és a szélesebb értelemben vett foglalkoztatás biztonságra vonatkozó törekvést fogalmazza meg. Ennek keretében egyrészt olyan intézkedések megtételére vállalnak kötelezettséget a tagállamok, amelyek a teljes foglalkoztatás elérését szolgálják. A 3. bekezdés alapján ingyenes munkaerőpiaci szolgáltatások nyújtását, a negyedik bekezdésben pedig szakképzési tanácsadás, szakképzés és rehabilitációs szolgáltatások fenntartását és előmozdítását vállalják a Részes Államok.⁴ Mindegyik rendelkezés a megfelelő mennyiségű munkahely megteremtését és ezeknek a munkavállalók számára megfelelő elérhetőségét, tehát a széles értelemben vett foglalkoztatási biztonságot szolgálja.

A munkához való jogot garantáló 1. cikk második bekezdése a munkavállalás szabadságát, azaz a diszkriminációtól és a kényszertől mentesen választott munkából való megélhetéshez való jogot biztosítja. Ez a rendelkezés annyiban különbözik az előbb ismertetett másik háromtól (az 1, 3. és 4.) hogy míg azok, „dinamikus” (azaz csak következetes erőfeszítést, de konkrét eredményt nem kívánó) vállalat jelentenek, ez utóbbi alapján a Részes Államok „eredmény” biztosítására, azaz a hátrányos megkülönböztetés és a kényszermunka vagy bármilyen, a munkavállalás szabadságával

² Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 23. cikkely

³ Gazdasági, Szociális, Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1976. évi 9. tvr.), 6. cikk

⁴ Európai Szociális Karta (1999. évi C. törvény) 1. cikk

ellentétes rendelkezés megszüntetésére, és a foglalkozás szabadságának hatékony biztosítására kötelesek.

Míg tehát a foglalkoztatás legmagasabb szintjének elérése és fenntartása közvetlen – társadalmi, gazdasági rendelkezések útján – tartalmazza az állásbiztonságra való törekvést, a konkrét jogi garanciákat váró 2. bekezdés már az állás jogi biztonságát is előmozdító rendelkezés.

Az állás (külső) jogi biztonságának, azaz a megszüntetéssel szembeni védelem közvetlen garanciáját tartalmazza az 1996-ban elfogadott Módosított Szociális Karta 24. cikke. Ennek alapján a ratifikáló állam garantálja, hogy a munkaviszonyt a munkáltató csak jogos okból szüntetheti meg, azaz olyan okból, amely vagy képességükkel, magatartásukkal, vagy a munkáltató működésével függ össze. Hasonlóan az ILO 158. sz. Egyezményéhez egyes – diszkriminatív vagy visszaélészerű – okok kizártak a legitim okok közül. A Kartához fűzött, és ugyanolyan kötelező erővel bíró Appendix értelmében nem minősül elfogadhatónak a szakszervezeti tagság, vagy szakszervezeti tevékenység, ill. a munkavállalói képviselőként folytatott tevékenység; a munkáltató által elkövetett jogsértés miatti eljárás indítása vagy ilyenben történő részvétel; a faj, a bőrszín, a nem, a családi állapot ill. családi köteleességek, terhesség, vallás, politikai vélemény, nemzetiség vagy társadalmi származás miatti megszüntetés. Abból az elvből kiindulva, hogy a védelem csak akkor ér valamit, ha azt hatékony jogorvoslati lehetőség biztosítja, a 24. cikkely értelmében a ratifikáló államnak garantálnia kell a megfelelő ok nélkül elbocsátott személy részére a kellő segítséget, kompenzációt, ill. jogorvoslati lehetőséget.

Az ILO 158. sz., a munkaviszony megszüntetéséről szóló egyezménye – melyhez Magyarország nem csatlakozott –, a 4. cikkében akként rendelkezik, hogy a munkaviszonyt csak abban az esetben szüntetheti meg a munkáltató, ha erre olyan alapos indoka van, amely munkavállaló képességeivel, magatartásával vagy a vállalkozás, üzem tevékenységeinek feltételeivel függ össze. 5. cikkében kizárja a felmondás alapjául szolgáló okok közül az Európai Szociális Kartához fűzött Appendixben megfogalmazott okokat, valamint 6. cikkében kizárja, hogy hosszantartó betegség miatti távollét vagy baleset felmondás indokául szolgáljon. További garanciális szabály jelenik meg a 7. cikkben, mely szerint nem lehet a munkaviszonyt olyan, a munkavállaló viselkedésére vagy teljesítményére alapított ok miatt megszüntetni, amellyel kapcsolatosan előzőleg a munkavállalónak nem adtak lehetőséget a felhozott állításokkal szembeni védekezésre.⁵

Az Európai Unió Alapjogi Chartája, mely a Lisszaboni Szerződésben foglalt Nyilatkozat alapján jogilag kötelező erővel bír az Európai Unió tagállamaiban, az indokolatlan elbocsátással szembeni védelemről szóló 30. cikkében deklarálja, hogy „*az uniós joggal, valamint a nemzeti jogszabályokkal és gyakorlattal összhangban, minden munkavállalónak joga van az indokolatlan elbocsátással szembeni védelemhez.*”⁶ A

⁵ ILO 158. sz. Egyezménye a munkaviszony megszüntetéséről, 4-7. cikk

⁶ Az Európai Unió Alapjogi Chartája 30. cikk

Charta ezen cikkében – a Szociális Kartához hasonlóan – alapjogi formában jelenik meg az állás biztonsága.

Az Európai Bizottság 2006 novemberében elkészült Zöld Könyve – mely a munkajog korszerűsítésének irányvonalait foglalja össze a XXI. század kihívásaival szemben –, megfogalmazza a biztonság maximalizálása mellett a nagyobb rugalmasságot megteremtő munkaerőpiacok kialakításának szükségességét⁷, mellyel a foglalkoztatás biztonságát helyezi előtérbe az állásbiztonsággal szemben. A Zöld Könyv alapján dolgozta ki az Európai Bizottság 2007-ben a rugalmas biztonság, azaz a *flexicurity* alapelveit. A munkaerőpiac dinamizmusa, a versenyképesség növelése és az ennek szolgálatára megteremtődő flexibilizáció (dereguláció) önmagában az állásbiztonság ellen hat. A flexibilitás vagyis rugalmas foglalkoztatás igényli a magas fokú szociális biztonságot, és ideális esetben a foglalkoztatás biztonságát.

A rugalmas biztonság koncepciójában a rugalmasság jelenti munkahelyek rugalmas munkaszervezését, rugalmas munkaidőbeosztást, a munkavállalók tudásának állandó bővítését, a biztonság pedig a foglalkoztatás biztonságát foglalja magában, vagyis egyrészt azt, hogy legyen elérhető olyan képzés, amelynek révén a munkavállalók szakmailag felkészültek lehetnek, másrészt a megfelelő támogatást a munkaviszony elvesztése esetére.⁸ A biztonság utóbbi kérdése jelentős és költséges állami szerepvállalást vagy szociális párbeszédet igényel, ha az nem a munkáltatókat terheli.

Az Európai Bizottság közleménye szerint a *flexicurity* stratégia a következő négy szakpolitikai összetevő megvalósítása révén hajtható végre:

1. *„Rugalmas és megbízható szerződéses rendelkezések (a munkaadó és a munkavállaló, a „bennfentesek” és a „kivülállók” szempontjából) korszerű munkaiügyi törvények, kollektív szerződések és munkaszervezés által;*

2. *Az egész életen át tartó tanulásra irányuló átfogó stratégiák a munkavállalók – különösen a leginkább kiszolgáltatott csoportok – folyamatos alkalmazkodóképességének és foglalkoztathatóságának biztosítására;*

3. *Eredményes aktív munkaerő-piaci politikák, amelyek segítenek a gyors változással való szembenézésben, lerövidítik a munkanélküli időszakokat és megkönnyítik az új munkahely találasáig tartó átmenetet;*

4. *Korszerű szociális biztonsági rendszerek, amelyek megfelelő jövedelemtámogatást nyújtanak, elősegítik a foglalkoztatást és a munkaerőpiaci mobilitást.”*⁹

A *flexicurity* gondolata mögött az a feltételezés áll, hogy a munkaviszony megszüntetésének szigorú szabályai hátráltatják az új munkaerő alkalmazását (különösen kisvállalkozásoknál), és jelentős anyagi megterhelést is jelenthetnek, ami a

⁷ Zöld Könyv: *A munkajog korszerűsítése szembenézve a XXI. század kihívásaival*, Európai Közösségek Bizottsága, COM (2006) 708, Brüsszel, 2006.11.22., 3.

⁸ VUKOVICH 2009. 21.

⁹ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának; *A rugalmas biztonság közös elveinek kidolgozása felé: több és jobb munkahely a rugalmasságon és biztonságon keresztül*, COM (2007) 359, Brüsszel, 2007. 06.27., 6.

munkaerőpiacon egyébként is hátrányos helyzetben lévő munkavállalók (pályakezdők, idősek, nők, tartós munkanélküliek) helyzetét tovább rontja.¹⁰

Mindezek ismeretében a következő részben az új Munka Törvénykönyvének a munkaviszony megszüntetésére vonatkozó szabályait vizsgálom az állásbiztonság szempontjából.

III. A új Munka Törvénykönyve az állásbiztonság tükrében

Az új Mt. célja a törvény indokolása szerint a korábbi rendelkezésekhez képes – a flexicurity elvekre hivatkozással – az állásbiztonság csökkentése a rugalmas foglalkoztatás megteremtése érdekében.¹¹

A munkaviszony fenntartásának védelmét csökkentő szabályozásra a törvény indoklásában találhatunk magyarázatot. Egyrészt a munkáltatókra a válság óta nehezedő gazdasági és pénzügyi helyzettel indokolja a változtatások szükségességét, valamint azzal az elgondolással, miszerint a foglalkoztatás rugalmassága vonzóvá teszi új munkaerő alkalmazását, és ezáltal új munkahelyeket teremt. Emellett a jogalkotó a kisvállalati üzemméretet tekinti az új Mt. szabályozási alapjának.¹²

Az új Mt. nem alapjaiban rengeti meg az állásbiztonság védelmi vonalait, de réseket üt rajta. Ezeket gyűjtöttem össze a munkajogviszony megszűnése és a megszüntetése c. X. fejezetre korlátozva, gondolatébresztő, elgondolkodtató jelleggel, hiszen még nem tudjuk, hogyan hat az újszabályozás; egyelőre statisztika és bírósági gyakorlat is alig áll rendelkezésre ebben a témában.

1. Az állásbiztonságnak a cikk elején említett hármas szempontrendszeréből az ésszerű indokolás és megfelelő eljárás követelményét az új Mt. változásai nem érintik, megmaradtak kisebb módosulással a régi Mt. szabályai.¹³

Janus arcú szabálynak tekinthető az Mt. 65.§ (2) bekezdése, mely szerint a felek megállapodása esetén – legfeljebb a munkaviszony kezdetétől számított egy évig – a munkaviszony felmondással nem szüntethető meg. Ez mindenképpen állásbiztonságot erősítő szabálynak tűnik, azonban valódi hatása egyelőre a gyakorlatban és az elméletben is bizonytalan.

¹⁰ VUKOVICH: 2009. 22.

¹¹ A 2012. évi I. törvény indokolása a Munka Törvénykönyvről, Általános indokolás, 4. pont

¹² LEHOCZKYNÉ KOLLONAY CS.: 2013. 27.

¹³ Az ILO 158. sz. Egyezményében foglalt, munkavállaló részére biztosítandó védekezési lehetőség az új Mt.-ből kimaradt. Indokolása szerint ennek oka, hogy a munkaviszony megszüntetése előtt a munkáltató a munkavállalót azért nem hallgatta meg, mert attól tartott, hogy a meghallgatás és a megszüntető jognyilatkozat közlése között a munkavállaló keresőképtelenné válhat. Ez azonban nem helytálló, mert a régi Mt. szerint rendkívüli felmondás esetén a rendes felmondás szabályai nem alkalmazandóak, így közömbös volt, hogy a munkavállaló keresőképtelen állományban van-e a közlés időpontjában. Annak ellenére, hogy a bírói gyakorlat szerint a felmondás jogellenességének megállapításánál irreleváns volt a védekezési lehetőség biztosításának elmaradása, a munkáltatónak is legalább olyannyira érdeke a tények tisztázása, mint a munkavállalónak.

2. A sérülékeny helyzetű csoportokat illetően mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a régi Mt. jóval szélesebb körben nyújtott abszolút felmondási védelmet, mint az új törvény. A jelenlegi szabályozás szerint a munkáltató felmondással nem szüntetheti meg a munkaviszonyt

- a) a várandósság,
- b) a szülési szabadság,
- c) a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadság,
- d) a tényleges önkéntes tartalékos katonai szolgálatteljesítés, valamint

e) a nő jogszabály szerinti, az emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésének, de legfeljebb ennek megkezdésétől számított hat hónap tartama alatt.¹⁴

Az ILO az új Mt. tervezetere vonatkozó 2011. novemberi szakértői véleményében kifejti, hogy aggályos az új szabályozás, tekintve, hogy mindösszesen azt rögzíti, hogy a munkáltató nem szüntetheti meg a munkaviszonyt a terhesség, a szülési szabadság és a gyermekgondozás ideje alatt. A vélemény szerint a 2000. évi 183. számú, Magyarország által ratifikált Egyezmény 8. szakasza előírja, hogy a foglalkoztatási védelem időszakának ki kell terjednie a munkába való visszatérést követő további időszakra is. A Hivatal ezért javasolta, hogy az anyasági védelmet terjesszék ki a munkába való visszatérést követő időszakra is, a 111. számú Egyezménnyel összhangban.¹⁵

Az eddigi szabályozáshoz képest már nem érvényesül abszolút felmondási tilalom a betegség miatti keresőképtelenség, beteg gyermek, illetve hozzátartozó otthoni ápolása esetében. Ez a három élethelyzet az új Mt.-ben átkerült a relatív felmondási védelem szabályaihoz, melyet a felmondási idő kezdetének szabályozásánál találunk a 68.§ (2) bekezdésében. Ebből következik, hogy a felmondás a három esetben megtörténhet, közölhető, azonban a felmondási idő csak az adott élethelyzetek megszűnését követően kezdődik el. Ez pedig semmiképp nem az állásbiztonság felé hat, és az egyébként is nehéz élethelyzetben lévő munkavállalónak újabb stresszfaktort jelent egy esetleges felmondás átvétele. Ugyanakkor pl. a betegállományban lévő munkavállaló, akivel ennek ideje alatt közlik a felmondást, vissza is élhet e szabályozással akként, hogy amíg csak tud, betegállományban marad, és ezt az időt kihasználja új munkahely keresésére, de mindez feltételezhetően nem volt a jogalkotó célja. Ez a lehetőség minden bizonnyal visszatarthatja a munkáltatót a felmondásnak a betegség időtartama alatti közlésétől, de az állásbiztonságot nem erősíti.

Az Mt. 65.§ (5) bekezdésben foglaltak szintén nem erősítették az állásbiztonságot, mivel a felmondási védelem alapjául szolgáló tényeknek (terhesség illetve reprodukciós eljárásban való részvétel) a munkáltatóval való közlése időpontjához kötötték a védelem beálltát. Eszerint a terhességre, valamint a reprodukciós eljárásban való részvételre

¹⁴ 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről 65.§.(3) bekezdés

¹⁵ Memorandum Szakértői észrevételek Magyarország Munka Törvénykönyve tervezetével kapcsolatban, Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, Genf, 2011. november 8., 8. <http://www.liganet.hu/page/88/artID/6276/html/az-ilo-szakvelemenye-a-magyar-munka-torvenykonverol.html>, (letöltve:2014.06.06.)

munkavállaló csak akkor hivatkozhat, ha erről a munkáltatót a felmondás közlését megelőzően tájékoztatta. Aggályos volt, hogy adott esetben a munkavállaló magánszférájába való beavatkozásnak minősül-e az, hogy ez a szabály egy kvázi bejelentési kötelezettséget ró munkavállalóra olyan tényekről (várandósság, reprodukciós eljárás), amelyet talán meghatározott ideig semmiképp nem közölne munkáltatójával. Ezzel tehát az állapota elhallgatását kockázatként a munkavállalóra terhelte a törvény.

Az Alkotmánybíróság utólagos normakontroll keretében a 17/2014. (V.30.) AB határozatában megállapította, hogy e rendelkezéseknek „a felmondás közlését megelőzően” szövegrésze alaptörvény-ellenes, ezért azt megsemmisítette. Határozatának indokolásában az Alkotmánybíróság kimondta, hogy: „*Méltóságsértő önmagában az is, hogy a várandós illetve a reprodukciós eljárás alatt álló nőt döntési kényszerhelyzet elé állítja a szabályozás: vállalja-e akár az utólagos tájékoztatást a terhesség megszakadásáról, illetve az eljárás sikertelenségéről, vagy azt kockáztatja, hogy a bejelentés nélkül az állását is elveszítheti.*”¹⁶ „Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a kifogásolt bekezdésnek 'a felmondás közlését megelőzően' szövegrésze a tájékoztatást a munkaviszony megszüntetése munkáltatói szándékának bármilyen formájú megnyilvánulásától függetlenül teszi kötelezővé”¹⁷, valamint, hogy a gyermekvállalás szándéka, mindkét esetben – amíg annak nincsenek külső jelei – az intim szférához tartozik, és mint ilyen ki van zárva minden állami beavatkozás alól.

3. A megszüntetés szabályait kikényszerítő hatékony jogi normák, a jogellenes megszüntetés jogkövetkezményei is jelentősen megváltoztak. Az új Mt. limitált esetekben teszi csak lehetővé a munkáltató újrafoglalkoztatási kötelezettségének megállapítását jogellenes munkaviszony megszüntetés esetén, amely a régi Mt. szerint jelentős szankciós jelleggel és visszatartó erővel bírt. Az új Mt. indokolása szerint ennek oka, hogy elkerüljék az alaki okból előállott jogellenesség miatti továbbfoglalkoztatás elrendelését. Ehelyett azonban megoldás lehetett volna pl. az is, ha ezen esetek körét kiemelik a továbbfoglalkoztatási kötelezettség alól.

Tekintettel arra, hogy a munkaviszony jogellenes megszüntetése esetén alkalmazandó jogkövetkezmények kártérítési alapra helyeződtek át – és az elmaradt jövedelem címén igényelt kártérítés összege legfeljebb a munkavállaló 12 havi távolléti díjának összege lehet, valamint ha a munkavállalónak nincs kára, helyette csak a munkáltatói felmondás esetén irányadó felmondási időre járó távolléti díjnak megfelelő összeget követelheti – a munkáltató számára ez még kevésbé jelent visszatartó erőt. Elképzelhető az is, hogy egyes (pl. vezető állású) munkavállalók esetén a felek között létrejött munkaszerződésben olyan szabályok vannak a munkaviszony rendes felmondással vagy közös megegyezéssel való megszüntetése esetére, hogy a munkáltatónak anyagi szempontból kifizetődőbb lesz a munkaviszony jogellenes megszüntetésének következményeit vállalni, mint a munkaszerződés alapján rendes

¹⁶ 17/2014. (V. 30.) AB határozat

¹⁷ 17/2014. (V. 30.) AB határozat

felmondás esetére járó összeget megfizetni. E szabályozás szintén nem az állásbiztonságot erősítő újítása a Munka Törvénykönyvének.

Emellett jelentős változást jelent az is, hogy a munkaviszony a jognyilatkozat közlésekor szűnik meg, ami azt jelenti, hogy jogellenes megszüntetés esetén a munkaviszony utolsó napja nem az ítélet jogerőre emelkedésének napja lesz, így a törvény nem kötelezi a munkáltatót az elmaradt munkabér megfizetésére. Ennek gyakorlati következménye az lehet, hogy – míg eddig munkáltatónak érdekében állt jogellenes munkaviszony megszüntetés miatt indult per minél előbbi lezárulása – ezen túl a munkáltatónak nem áll érdekében a perek minél gyorsabb lefolyása. Természetesen megvannak a perjogi eszközök munkáltató esetleges időhúzó magatartásának elkerülésére, azonban e szabályozás semmiképp nem ösztönöz együttműködésre.

III. Összegzés

A Széll Kálmán Terv részét képező Magyar Munka Tervben foglalt megállapítások szerint *„Magyarország az alacsony foglalkoztatási szint mellett is a ledolgozott munkaórák számát tekintve az uniós átlag közelében van, ami azt mutatja, hogy nálunk a munkavállalási korú népességből viszonylag kevesen dolgoznak sokat, míg a részmunkaidős foglalkoztatás és egyéb nem sztenderd foglalkoztatási formák aránya csekély. Emiatt nehezebben tudnak legálisan munkát vállalni azok, akiknek a foglalkoztatás hagyományos keretei között élethelyzetük miatt nincs lehetőségük munkát vállalni.”*¹⁸ Így például a megváltozott munkaképességűek, rokkantak, vagy a 6 évesnél fiatalabb gyermekeket nevelő nők. *„Ezen kívül az atipikus foglalkoztatási formák elterjedt alternatívája hazánkban a számlával való bújtatott foglalkoztatás, amelynek rugalmassága és adóelőnye jelentős mértékben meghaladja bármelyik atipikus foglalkoztatási formának a rugalmasságát és adóelőnyét mind a munkáltatók, mind a munkavállalók szempontjából.”*¹⁹

A Magyar Munka Terv célja, hogy a magyar munkaerőpiac a legrugalmasabbak közé tartozzon Európában, mert ez fontos versenyelőnyt jelent a vállalkozások szempontjából, és a foglalkoztatási lehetőségek jelentős bővülését eredményezheti a munkavállalók számára. A törvény indokolása szerint ennek érdekében alkották meg az új Munka Törvénykönyvet, törekedve a rugalmas foglalkoztatási formáknak is kedvező jogi normakörnyezet kialakítására, figyelemmel arra is, hogy ezek *„egyrésztől jól alkalmazkodnak a munkavállalók élethelyzetéből adódó atipikus foglalkoztatási kínálatához, másrésztől csökkentik az atipikus foglalkoztatási kínálatú munkavállalók foglalkoztatásával járó kockázatokat.”*²⁰

¹⁸ Széll Kálmán Terv, Magyar Munka Terv Tervezet 6. változat, 2011. 13. http://www.kormany.hu/download/7/03/40000/Nemzeti_munkaterv.doc, (letöltve: 2014.06.06.)

¹⁹ Uo. 13.

²⁰ Uo. 39.

A Magyar Munka Terv szerint a kirívóan alacsony hazai foglalkoztatási szint okai között – az élőmunka magas terhei mellett – a sok tekintetben a rugalmatlan, a foglalkoztatás munkáltatói kockázatát növelő merev szabályozás is kimutatható. Ennek kiküszöbölésére részben új Mt.-ben találhatunk törekvéseket. A Munka Terv e körben előírta többek között a munkajogi jogalkotás számára az atipikus foglalkoztatási formák garanciális kötöttségeinek minimálisra redukálását²¹, a „*differenciáltabb munkaidőmodellek*” alkalmazásának (azaz a munkaidő hosszát és beosztását szabályozó normáktól eltérés) lehetővé tételét.

Ebből arra lehet következtetni, hogy a jogalkotó a munkavállalók számára biztonságot jelentő garanciák leépítésétől is várná a foglalkoztatás növekedését, azonban az Mt. megalkotásához fűződően nem készült olyan vizsgálat, amely azt támasztja alá, hogy a munkajogi normák rugalmasságának növelésével a foglalkoztatási adatok javulnának. Az új Mt.-t megelőzően a munkajogi irodalom sem vizsgálta meg teljes körűen azt a kérdést, hogy alappal feltételezhető-e, hogy a munkajog deregularizációja a foglalkoztatottság és versenyképesség céljait a várt módon fogja elősegíteni.²²

A Magyar Munka Tervben előirányzott rugalmasság mellett az ún. *flexicurity* másik oldalát jelentő biztonság (aktív munkaerőpiaci politika, élethosszig tartó tanulás, modern színvonalú társadalombiztosítás a munkaerőpiacról kiesettek számára) egyelőre nem jelenik meg semmilyen formában sem a Munka Törvénykönyvében, sem pedig az ugyanezen dokumentumban hivatkozott egyéb politikákban.

Úgy tűnik tehát, hogy az állás biztonságának leépítése olyan társadalmi és jogi környezetben történik, amely még nem érett a *flexicurity* nyújtotta lehetőségek biztosítására és az általa állított kihívásoknak való maradéktalan megfelelésre. Az, hogy az új Mt. az állásbiztonságot milyen mértékben csökkentette, az elkövetkező idők joggyakorlatából fog pontosan kiderülni.

A kérdés az, mind európai, mind nemzeti szinten, hogy hol húzódik az a határ, ahol a munkajognak a *flexicurity* érdekében, a munkavállalók védelmének leépítésével végrehajtott deregulációja már nem folytatódhat az alapjogok sérelme nélkül.

Felhasznált irodalom

HEERMA VAN VOSS, Guus: Commonground in European Dismissal Law, In: Keynote Paper on the occasion of the 4th Annual Legal Seminar European Labour Law Network, 24-25 November 2011, „Protection Against Dismissal in Europe, Basic Features and Current Trends”

ILO Memorandum, Szakértői észrevételek Magyarország Munka Törvénykönyve tervezetével kapcsolatban, Genf, 2011. november 8.

²¹Széll Kálmán Terv, Magyar Munka Terv 2011. 44.

²²NACSA: 2013. 15.

JUHÁSZ Gábor: A gazdasági és szociális jogok védelme az alkotmányban és az alaptörvényben. *Fundamentum*, 2012. 1. szám

KISS György: Alapjogok kollíziója a munkajogban, Justis Bt., Pécs, 2010.

LEHOCZKYNÉ KOLLONAY Csilla: Génmanipulált újszülött In: Az új Munka Törvénykönyve dilemmái, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Budapest, 2013.

NACSA Beáta: Foglalkoztatás jogi szabályozása közszférában. A jogi szabályozás két neuralgikus pontja: az állásbiztonság és a kollektív alku. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest, 2013.

VUKOVICH Gabriella: Flexicurity: rugalmasság és biztonság a munkaerőpiacon *Nonprofit Monitor*, 2009. 2. szám

NEMZETKÖZI JOGI SZEKCIÓ

BUZÁS PÉTER

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Sonnevend Pál, egyetemi docens

ETIKAI NORMÁK ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ EJEB ASSZISZTÁLT ÖNGYILKOSSÁGGAL KAPCSOLATOS GYAKORLATÁBAN

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének (EJEE) 19. cikke értelmében az Emberi Jogok Európai Bíróságát (EJEB) az egyezményben és az ahhoz kapcsolódó jegyzőkönyvekben vállalt kötelezettségek tiszteletben tartásának biztosítása céljából hozták létre. Feladata annak eldöntése, hogy az adott ügyben érintett állam vajon teljesítette-e a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségeit.¹ Ennek során a testület elsődlegesen az említett instrumentumokban foglalt rendelkezések hatályát és alkalmazásának körét állapítja meg. A bíróság azonban nem pusztán – az államok többségi álláspontjával egyezően – értelmezi a releváns normákat, hanem az emberi jogok egyfajta morális értelmezését adja.² A testület feltárja az esethez kapcsolódó jogok mögötti erkölcsi igazságot, ily módon pedig érvényre juttatja a normák részét képező erkölcsi parancsokat.³

Az EJEE morális értelmezése különösen nagy jelentőségre tesz szert az olyan kényes erkölcsi és jogi kérdéseket felvető ügyek vizsgálata során, amelyek az emberi lét kezdetét és végét érintik. Ezekben az esetekben a tisztán jog-alapú érvelés magában hordozná „*annak veszélyét, hogy károsodik vagy elszegényedik a moralitással kapcsolatos felfogásunk, mert a jogok nem képesek figyelembe venni az indokok, túlbuzgó cselekvések, erények stb. erkölcsi jelentőségét*”.⁴ Fontos szerephez jut ezért az emberi jogok mögötti erkölcsi normáknak. A morálisan megalapozott érvelés ugyanis, bár az erkölcsi nézetek pluralizmusára tekintettel mindenképpen vitatható lesz, törekedni fog a különböző érdekek közötti megfelelő egyensúly kialakítására.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy az EJEB milyen erkölcsi normákra hivatkozik az asszisztált öngyilkossággal kapcsolatos ügyekben hozott ítéleteiben, illetőleg hogy ezek a normák miként érvényesülnek a testület érvelésében. Ehhez először is azt szükséges meghatározni, hogy mi is minősül asszisztált öngyilkosságnak (1. fejezet). A beavatkozás fogalmának ismertetését a vonatkozó legfontosabb erkölcsi normák és a hozzájuk kapcsolódó két morális argumentum (2. fejezet), illetőleg releváns elvek érvényre juttatását szolgáló, EJEE-ben foglalt jogok (3. fejezet) bemutatása követi. A 4. és az 5. fejezet elemzi végezetül azt, miként érvényesül az EJEB ítélkezési gyakorlatában az élet szentségének és az autonómia tiszteletben tartásának elve.

¹ MAVI 1993. 72.

² LETSAS 2007. 79.

³ TÓTH 2009. 114.

⁴ BEAUCHAMP – CHILDRESS 2009. 354.

1. Az asszisztált öngyilkosság fogalma

A szakirodalom, az egyes államok szabályozása, sőt még a bírósági gyakorlat is gyakran alapvető jellemzőikben igen eltérő beavatkozásokat tárgyal az asszisztált öngyilkosság fogalma alatt. Nem véletlenül jegyzi meg az egyik szerző az Európa Tanács tagállamai körében az eutanázia szabályozásával kapcsolatban 2003 folyamán elvégzett felmérés eredményeire utalva, hogy a definíciók terén kifejezett zavar áll fenn.⁵ Az EJEB gyakorlatában is két különböző esetkörrel találkozhatunk.

Az asszisztált öngyilkosság tágabb fogalmának körébe azok az esetek tartoznak, amelyekben az érintettek egy harmadik személy aktív közreműködésével kívántak véget vetni életüknek. Ilyenkor a jellemzően magatehetetlen, mozgásában korlátozott vagy mozgásképtelen páciens kifejezett kérésére a közreműködő beadja számára a halálos szert. Az érintett tehát pusztán a beavatkozás passzív szereplője marad, a halált közvetlenül a közreműködő személy tevékenysége idézi elő.⁶ Ez alapján az öngyilkosságban való közreműködés csupán egy más által elvégzett, vagy közvetve elkövetett öngyilkosság.⁷

Szűkebb értelemben véve e fogalom alatt az úgynevezett öngyilkosságban való orvosi közreműködés értendő. Ilyenkor az orvos biztosítja a szükséges eszközöket, információt, esetleg mind a kettőt, az érintett számára annak érdekében, hogy az véget vethessen az életének.⁸ Az orvos csupán kiállítja a szuicidum elkövetéséhez szükséges szer iránti receptet, vagy tájékoztatást nyújt a halálos eredmény kiváltásához szükséges dózisiról. A szert azonban maga az érintett veszi be, azaz ő maga indítja el azt az okfolyamatot, amely közvetlenül a halálhoz vezet.⁹

Az EJEB gyakorlatát tekintve az asszisztált öngyilkosság tágabb kategóriájába tartozik Nicholas Reed,¹⁰ Diane Pretty,¹¹ illetőleg Ulrich Koch ügye.¹² Ezekben az esetekben a kérelmezők vagy közeli hozzátartozójuk baleset vagy betegség miatti bénulásban szenvedtek, és kiútként tekintettek az aktív közreműködő révén bekövetkező halálra. „Klasszikus” asszisztált öngyilkossággal kapcsolatos esetnek tekintendő viszont Ernst G. Haas és Alda Gross ügye.¹³ Ezek az eljárások mind olyan állam ellen indultak (Svájc), ahol az öngyilkosságban való orvosi közreműködést dekriminalizálták, ugyanakkor a kérelmezők a jogszabályokban, illetve a vonatkozó orvosetikai

⁵ TEN HAVE 2003. 23.

⁶ BUSCH 2011. 38.

⁷ NARVESON 2000. 30-31.

⁸ QUILL – GREENLAW 2008. 138.

⁹ FILÓ 2009 279.

¹⁰ Report of the Commission, R. v. the United Kingdom, D.R. 33, 270-275.

¹¹ *Pretty v. the United Kingdom*, no. 2346/02, ECHR 2002-III.

¹² *Koch v. Germany*, no. 497/09, 19 July 2012.

¹³ *Haas v. Switzerland*, no. 31322/07, ECHR 2011 és *Gross v. Switzerland*, no. 67810/10, 14 May 2013.

normákban megfogalmazott feltételek maradéktalan teljesülésének hiányában nem vehették igénybe a beavatkozást.

2. Az asszisztált öngyilkosság erkölcsi megítélése

A szakirodalmi viták kapcsán megfigyelhető, hogy a felek alapvetően azonos etikai normákra hivatkoznak mind az asszisztált öngyilkosság tág, mind pedig szűk meghatározásával összefüggésben. Ebből arra lehet következtetni, hogy e beavatkozás különböző formáinak megítélése morális szempontból azonos.¹⁴ Ezt támaszthatja alá az a tény is, hogy az EJEB nem tesz érdemi különbséget az ítéleteiben a két esetkör között, így az asszisztált öngyilkosság különböző meghatározásai alá tartozó ügyeket a testület azonos érvek mentén bírálja el.

A két legfőbb érv, amit e beavatkozás ellenzői és támogatói hangoztatnak, az élet szentségének, illetőleg az egyéni autonómia tiszteletben tartásának elve. Előbbi szerint az ember élete abszolút, tehát mindenfajta körülménytől függetlenül értékes, illetőleg sérthetetlen.¹⁵ Mivel pedig az asszisztált öngyilkosságban közreműködő személy – közvetve vagy közvetlenül – aktív szerepet vállal egy ártatlan emberi élet elvételében, e beavatkozás sérti az élet szentségét.¹⁶ Ezzel magyarázható többek között az, hogy a modern, szekularizált államok többsége miért büntette sokáig az öngyilkosságot, és hogy kevés kivételtől eltekintve, miért büntetik még ma is az öngyilkosságban közreműködést. Következésképpen a doktrína az államok többségében a jelenlegi uralkodó álláspont.

Az autonómia tiszteletben tartásának elve az ember értékének, döntéshozatali jogának elismerését és az autonóm cselekvés lehetővé tételét foglalja magában.¹⁷ Azt fejezi ki, hogy „[a]z autonóm személy önérték, öncél, s nem szabad pusztá eszközként bánni vele.”¹⁸ Egy autonóm ember döntései, illetve tettei tehát mindaddig nem korlátozhatók, illetve akadályozhatók, amíg azok mások autonómiáját tiszteletben tartják. E doktrínára jellemzően az asszisztált öngyilkosság támogatói hivatkoznak. Álláspontjuk, hogy amikor az érintett személy szerint a saját életének minősége – egészségi állapota vagy életkora miatt – már nem megfelelő, élete méltatlanná vált, akkor a saját elhatározásából, szabadon dönthet úgy, hogy életének általa választott módon és időben véget vet. Mivel csupán az államok kis része – Európában például négy ország: Hollandia, Belgium, Luxemburg és Svájc – ismerte el az autonómia részeként az asszisztált öngyilkosság választásának lehetőségét, e felfogás tekinthető jelenleg a kisebbségi álláspontnak.

Az asszisztált öngyilkossággal kapcsolatos vitákban a fenti normák dominálnak, az említett elvekre hivatkoznak a felek a leggyakrabban. Mind az élet szentsége, mind

¹⁴ BEAUCHAMP – CHILDRESS 2009. 184. és KOVÁCS 2006. 375.

¹⁵ KOVÁCS 2006. 401. és PREVIN 1995. 592-593.

¹⁶ DUVAL 1995. 13.

¹⁷ BEAUCHAMP – CHILDRESS 2009. 102.

¹⁸ KOVÁCS 2006. 42.

pedig az autonómia tiszteletben tartása mellett azonban meg szokás említeni két morális argumentumot is. Ezek mintegy kiegészítik a már említett elveket, és további szempontokkal gazdagítják a vonatkozó érvelést.

Az élet szentségének elvéhez kapcsolódik az ún. csúszós lejtő érvelés. Ennek lényege, hogy bármily nemes célból is történik egy eljárás bevezetése vagy egy gyakorlat meghonosítása, az az emberi természet és a társadalom alapvető sajátosságai miatt óhatatlanul is visszaélésekhez vezet.¹⁹ Az asszisztált öngyilkosság szempontjából ez azt jelentené, hogy amennyiben egy állam lehetővé teszi azt az állampolgárai számára, még a megfelelő jogi garanciák és védelmi intézkedések esetén is elő fog fordulni, hogy kiszolgáltatott helyzetben lévő személyeket akaratuk ellenére segítenek a halálba. Példaként említhető az ún. Rimmelink-jelentés, amely komoly visszasságokat tárt fel a holland eutanázia gyakorlattal kapcsolatban, és amelyre rendszeresen hivatkoznak.²⁰

Az autonómia tiszteletben tartásához kötődő morális paradigmaváltást hangoztató érvelés kiindulópontja az, hogy az elmúlt néhány évszázad során jelentősen megváltozott a társadalom hozzáállása a halál és az öngyilkosság kérdéséhez. A 18-19. századot megelőzően érvényesülő keresztény erkölcs értelmében az öngyilkosság önző tettnek minősült, amely nem szolgálja Isten által az emberi lények számára meghatározott célokat, és ezért büntetendő volt.²¹ A modern állam és vele együtt a modern társadalmak megjelenése azonban elindította azt a folyamatot, ami morális szemléletváltáshoz, az „önmegvalósítás erkölcsének” (*morality of self-fulfillment*) megjelenéséhez vezetett.²² Ennek alapja az individualizmus, vagyis az, hogy mindenkinek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy olyan élete lehessen, amely során megfelelően hasznosíthatja képességeit és beteljesítheti egyéni vágyait. Az ember ezért mindaddig szabadon törekedhet önmaga megvalósítására, ameddig tetteivel nem korlátozza vagy sérti mások hasonló törekvéseit. A szemléletváltás következtében átalakult az öngyilkosság megítélése is a társadalmon belül: továbbra is domináns maradt az emberi élet szentségének elve, arra az esetre viszont, ha az individuum – a saját szubjektív megítélése szerint – nem képes teljes életet élni, az öngyilkosság megfelelő, habár nem kötelező választás lehet.²³

3. Az EJEE erkölcsi normák szempontjából releváns rendelkezései

Az EJEB elsődlegesen az EJEE-ben és a kapcsolódó kiegészítő jegyzőkönyvekben foglalt normákat értelmezi, és ennek során figyelembe veszi a fentebb tárgyalt erkölcsi normákat, illetve argumentumokat. A testület jogi normákat értelmez morális szempontból. Az esetjog vizsgálata előtt ezért célszerű felvázolni: melyik elvet mely

¹⁹ SZEBIK 2005. 33.

²⁰ FILÓ 1999. 95.

²¹ RUBIN 2010. 776.

²² Uo. 777.

²³ Uo. 780.

egyezményes jog részesíti elsődlegesen védelemben, azaz melyik doktrína melyik emberi joghoz kötődik szorosan.

Az élet szentsége elvének érvényre juttatását hivatott elősegíteni az élethez való jog. Az EJEE 2. cikk 1. bekezdése megfogalmazásában: „*A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát*”. E rendelkezés a legalapvetőbb emberi jogot ismeri el, amelynek alkalmazását még háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot idején sem lehet felfüggeszteni.²⁴ Az államoknak azonban nem csak tartózkodniuk kell az élet elvételétől, a 2. cikkből ugyanis pozitív, tevőleges kötelezettségek is hárulnak rájuk. Az Osman-ügyben az EJEB ezzel kapcsolatban megfogalmazta, hogy az egyes országok – bizonyos esetekben – kötelesek megelőző lépéseket tenni annak érdekében, hogy megvédjék az egyént attól, hogy egy másik személy kioltsa életét.²⁵ A Keenan-ügyben²⁶ hozott ítéletében a testület ezt a pozitív kötelezettséget kiterjesztette azokra az esetekre is, amikor az állami hatóságok tudták vagy tudniuk kellett volna arról, hogy a felügyeletük alatt álló személy öngyilkosságának valós és közvetlen veszélye fennáll.²⁷

Az EJEE 8. cikkének 1. bekezdése védelemben részesíti a személyes autonómia négy legalapvetőbb aspektusát, amikor kimondja, hogy „*[m]indenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák*”.²⁸ Az állandó bírósági gyakorlat értelmében e rendelkezés az állami szervek önkényes beavatkozásától védi az egyént. A hatóságok e jog gyakorlásába ezért kizárólag olyan törvényben meghatározott esetekben avatkozhatnak be, amikor az egy demokratikus társadalomban a 8. cikk 2. bekezdésében foglalt valamely jogszerű cél elérése érdekében szükséges.²⁹ A magánélet tiszteletben tartásához való jognak is létezik pozitív aspektusa, amely alapján bizonyos kötelezettségek hárulnak az államokra.³⁰ Ezek olyan jogi és egyéb intézkedések megtételét foglalják magukban, amelyek a magánélet tényleges tiszteletben tartását biztosítják az egyének közötti kapcsolatokban. A 8. cikk szerinti jogok továbbá – bizonyos esetekben – eljárási kötelezettségeket is keletkeztetnek, amelyek felölelik a bírósági felülvizsgálatot is jogsértés esetén.³¹

Bár az élet szentségének elvét az EJEE 2. cikke, az autonómia tiszteletben tartásának követelményét pedig a 8. cikk juttatja érvényre elsődlegesen, nem lehet azt mondani, hogy a két elv csak és kizárólag e két rendelkezéshez kötődik. Ahogyan az az EJEB gyakorlatából is kitűnik, az élethez való jog értelmezésénél szerepet kaphat az autonómia tiszteletben tartásának mérlegelése, illetőleg magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog megítélésénél is figyelembe lehet és – adott esetben – kell is venni az élet szentségének elvét.

²⁴ *McCann and Others v. the United Kingdom*, 27 September 1995, § 147, Series A no. 324.

²⁵ *Osman v. the United Kingdom*, 28 October 1998, § 103, *Reports of Judgments and Decisions* 1998-VIII.

²⁶ *Keenan v. the United Kingdom*, no. 27229/95, ECHR 2001-III.

²⁷ RIETIKER 2012. 99.

²⁸ ROAGNA 2012. 9. ÉS HARRIS et al. 2009. 361.

²⁹ ROAGNA 2012. 45.

³⁰ *Marckx v. Belgium*, 13 June 1979, § 31, Series A no. 31.

³¹ *Schneider v. Germany*, no. 17080/07, § 100, 15 September 2011.

4. Az élet szentségének elve az EJEB gyakorlatában

Az élet szentségének elve már a legelső asszisztált öngyilkossággal kapcsolatos eset megítélésénél felmerült, méghozzá a magánélethez való joggal összefüggésben. Az *R. v. Egyesült Királyság* eset alapját az képezte, hogy Nicholas Reedet, a brit Önkéntes Eutanázia Társaság tagját tizennyolc hónap letöltendő börtönbüntetésre ítéleték több személy öngyilkosságában való közreműködésért. A vád szerint a kérelmező közvetítésével találkozhattak az öngyilkosságot elkövetni szándékozók a szervezet egy másik tagjával, aki aztán segédkezett nekik a szuicidum elkövetésében. Az Emberi Jogok Európai Bizottságához (EJEBiz) benyújtott panaszában Nicholas Reed – többek között – azt kifogásolta, hogy a felelősségre vonása sértette az EJEE 8. cikkét. Az EJEBiz a panasz befogadását elutasító határozatában kimondta, hogy „*az öngyilkosságban való segítségnyújtás, az öngyilkosságra történő rábírás, az ahhoz való tanácsadás és az öngyilkosságban való közreműködés nem tartozik a magánélet körébe, mivel az ellentétes az élet védelméhez fűződő közérdekkel [...]*”³² A testület szerint tehát a közreműködő személy cselekménye azért nem tartozik a magánélet védelmének körébe, mivel az sérti az élet szentségének elvét.

Az első olyan ítélet, amelyben az EJEB érdemben is foglalkozott e doktrínával a *Pretty*-ügy volt. Ebben a kérelmező, a 43 éves Diane Pretty olyan progresszív lefolyású, gyógyíthatatlan neuro-degeneratív betegségben szenvedett, amelynek előrehaladásával – jellemzően nagy kínok között – az érintett fokozatosan lebénul, mígnem a légző izmok elégtelensége miatt bekövetkezik a fulladásos halál. A kérelmező nyaktól lefelé teljesen lebénult, és már csak hetek vagy hónapok voltak hátra számára, így a fájdalommentes és gyors halál mellett döntött. Mivel azt szeretne volna, ha a férje adja be neki a halálos szert, a brit hatóságokhoz fordult, és egyedi mentességet kért házastársának a büntetőjogi felelősségre vonás alól az öngyilkosságában történő közreműködés esetére. Azonban sem az illetékes hatóságok, sem pedig a bíróságok nem engedélyezték ezt a számukra.

A kérelmező az EJEB-hez benyújtott panaszában – többek között – azt állította, hogy az asszisztált öngyilkosság lehetővé tétele nem sértette volna az EJEE 2. cikkét, hiszen akkor minden olyan állam, ahol ezt a beavatkozást dekriminalizálták, egyezmény-sértő módon járna el. Kifejtette továbbá, hogy e rendelkezés nemcsak az élethez, hanem – a szenvedést és a megaláztatást elkerülendő – a halálhoz való jogot is védi. Másrészt arra hivatkozott, hogy a 8. cikk értelmében joga van eldönteni, mikor és hogyan érjen véget az élete. A brit hatóságok ezért megsértették a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jogát azáltal, hogy megtagadták a kérelmének teljesítését.

A testület először is az élethez való joggal összefüggésben vizsgálta meg az esetet. A korábbi gyakorlatát felidézve megállapította, hogy a 2. cikk a megfogalmazása folytán *nincs tekintettel az élet minőségének mérlegelésére, az egyén önrendelkezési joga így*

³² Report of the Commission, *R. v. the United Kingdom*, D.R. 33, 271-272 (kiemelés B.P.).

nem terjed ki arra, hogy az élet helyett a halált válassza. Ezért csak a nyelv szabályainak lerontásával lehetne úgy értelmezni az élethez való jogot, mint amely magában foglal egy negatív aspektust, a halálhoz való jogot (*right to die*).³³ A testület erre való tekintettel nem állapította meg az élethez való jog sérelmét.

A fenti érvelés szerint – látszólag – az élet szentsége élvez abszolút elsőbbséget az egyéni autonómiával szemben. Ez azonban végérvényesen lezárta volna a két elv konfliktusát, és az asszisztált öngyilkosságot egyezmény-ellenessé nyilvánította volna. Az EJEB ezért igyekezett hangsúlyozni azt is, hogy az autonómiát mint az emberi mivolt alapvető aspektusát, az egyezmény más rendelkezései fejezik ki. Azt is kijelentette továbbá, hogy az asszisztált öngyilkosság legalizálása, a halálhoz való jog elismerése nem jelentene *ipso facto* egyezmény-ellenességet. A személyes szabadság és a közérdek konfliktusát ugyanis esetről-esetre kell mérlegelni.³⁴ A testület ezáltal megnyitotta az utat arra, hogy az esetet megvizsgálja a kérelmező által hivatkozott más jogok szempontjából is.

A bíróság a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog vonatkozásában „*az élet szentsége elvének tagadása nélkül*” arra az álláspontra helyezkedett, hogy az élet minőségének fogalma a 8. cikkkel összefüggésben jut szerephez.³⁵ E jog korlátozásával kapcsolatban elismerte, hogy a személyes autonómia annál inkább háttérbe szorul, minél súlyosabb a mások életét vagy biztonságát adott esetben fenyegető veszély. Erre tekintettel a testület elfogadta a brit kormány által is hivatkozott csúszós lejtő argumentumot, miszerint az angol jogi tiltás célja az, hogy „*biztosítsa az életet a gyengék és a kiszolgáltatottak és azok védelme révén, akik nem képesek tájékozott döntéseket hozni [...] fennáll ugyanis a visszaélés valódi veszélye*”.³⁶ A bíróság így nem találta egyezménysértőnek az asszisztált öngyilkosság tilalmát a 8. cikk vonatkozásában sem.

Az élet szentségének elve szempontjából a *Pretty*-ügynek két hozadéka lett az ítélkezési gyakorlat szempontjából. Egyrészt a továbbiakban a testület nem tárgyalta az asszisztált öngyilkossággal kapcsolatban felmerült kérdéseket a 2. cikkkel összefüggésben, hiszen a fenti érvelés igencsak definitív volt. Másrészt az elvek konfliktusa így átkerült a magánélet tiszteletben tartásához való jog körébe. A testület oly módon tette vizsgálat tárgyává az autonómia tiszteletben tartásának elvét az asszisztált öngyilkossággal összefüggésben, hogy az élet szentségének doktrínáját egyfajta zsinórmértékként alkalmazta. Az ezt követő ügyekben ezért a testület rendszerint megismételte azt, hogy az személyes autonómia érvényesülésének mércéje az élet szentségének elve, illetőleg alkalmazta a csúszós lejtő érvelést is.³⁷

³³ Pretty § 39.

³⁴ REITIKER 2012. 113.

³⁵ Pretty § 65.

³⁶ Pretty § 74.

³⁷ L. Koch § 51., Gross § 58., Haas § 57-58.

5. Az autonómia tiszteletben tartásának elve az EJEB gyakorlatában

Az autonómia tiszteletben tartásának elve, bár kimondatlanul, szintén az *R. v. Egyesült Királyság* ügyben merült fel először. Az EJEBiz a már említett határozatában kifejtette, hogy a „magánélet” tág fogalma felöleli az öngyilkosságot is. Azonban „[a]bból, hogy [az öngyilkosságban közreműködés kriminalizálása] közvetlenül érintheti az öngyilkosságot megkísérelni szándékozók magánéletét, még nem következik az, hogy a kérelmező magánélethez való joga is érintett lenne.”³⁸ Ezen érvelés szerint a 8. cikk az öngyilkosságot elkövetni szándékozó személy döntését védi, nem tartozik a rendelkezés hatálya alá a közreműködő személy cselekménye.

Az autonómia tiszteletben tartásának elvét az EJEB a *Pretty*-ügyben hozott ítéletében említett meg először. A testület a döntésében megállapította, hogy a „magánélet” tág fogalom, amely felöleli – többek között – a személy testi és lelki integritását, az egyén identitását, a szexuális irányultságát és a nemi életét, valamint a személyes fejlődéshez való jogát is. A *személyes autonómia* pedig a 8. cikkben foglalt garanciák alapjául szolgáló egyik legfontosabb elv.³⁹ A magánélet védelme ezért kiterjed a veszélyes vagy morálisan elítélendő cselekedetek választásának szabadságára is. A bíróság továbbá arra is utalt, hogy megváltozott a társadalom hozzáállása az asszisztált öngyilkosság kérdéséhez. Elismerete ugyanis, hogy *olyan korban*, amikor egyre hosszabb az emberek várható élettartama, időskorban, valamint előrehaladott fizikai vagy szellemi hanyatlás állapotában *sokakat foglalkoztat az öngyilkosság gondolata*.⁴⁰ Ezért arra a következtetésre jutott, hogy még nem zárhatja ki a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog gyakorlásába történő beavatkozások közül azt az esetet, amikor törvény tiltja az érintett számára, hogy saját elhatározásából öngyilkosságot kövessen el.⁴¹

Bár a konkrét esetben a testület nem állapított meg jogsértést, a doktrína *expressis verbis* elismerése a bíróság további esetjoga szempontjából mérföldkönek bizonyult. Egyrészt – általánosságban – meghonosodott az érvelésben a személyes autonómiára való hivatkozás bizonyos, a 8. cikk körébe eső jogosultságok tekintetében. Másrészt a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog esetleges sérelmének vizsgálata vált az asszisztált öngyilkossággal kapcsolatos későbbi ügyek kiindulópontjává. A következő releváns döntésre azonban közel nyolc évet kellett várni.

A testület a 2011-es *Haas*-esettel kapcsolatban az említett alapból kiindulva jelentősen továbbfejlesztette gyakorlatát. Ernst G. Haas súlyos bipoláris betegségben szenvedett, aminek következtében az a képzet alakult ki nála, hogy már nem tud tovább méltósággal élni. Ezért több orvost is megkeresett amiatt, hogy olyan receptet kapjon, amelyre halálos dózisú nátrium pentobarbitált válthat ki legálisan. A vonatkozó jogi előírások ugyanis lehetővé teszik orvos közreműködésének igénybevételét arra az esetre, ha a belátási képességgel rendelkező, a betegsége végső stádiumában lévő beteg

³⁸ Report of the Commission, *R. v. the United Kingdom*, D.R. 33, 271.

³⁹ *Pretty* § 61.

⁴⁰ *Pretty* § 65.

⁴¹ *Pretty* § 67.

a saját elhatározásából úgy dönt, hogy véget vet életének. Az orvos köteles a hozzá forduló páciens alaposan megvizsgálni, és amennyiben az érintett személynél teljesülnek az előbbi feltételek, kiállíthatja számára a megfelelő receptet, amellyel kiváltható az öngyilkosság elkövetéséhez szükséges szer.⁴² Mivel azonban Ernst G. Haas a betegsége miatt nem felelt meg a fenti kritériumoknak, egyik orvos sem állított ki vényt számára. Kérelmét később a svájci hatóságok, illetve a bíróságok is elutasították.

A kérelmező végül az EJE-hez fordult. A panaszában a pszichiátriai vizsgálatához kötött receptírás követelményét kifogásolta. Állítása szerint, mivel nem felelt meg a vonatkozó szabályokban meghatározott feltételeknek, nem tartották tiszteletben a halála időpontjának és módjának megválasztásához fűződő jogát. Emiatt pedig sérült az EJE 8. cikke.

A testület az ítéletében – a Pretty-ügyben hozott döntésére tekintettel – az autonómia tiszteletben tartásának elvét már jogként nevesítette az asszisztált öngyilkosság vonatkozásában. Kimondta ugyanis, hogy *egyén azon joga, hogy eldönthesse, milyen módon és mikor érjen véget az élete*, a magánélet tiszteletben tartásához való jog egyik aspektusa, feltéve, hogy az érintett olyan helyzetben van, amiben önállóan dönthet és annak megfelelően is cselekedhet.⁴³ A bíróság ezt követően – eltérően a Pretty-ügytől – a 8. cikkből fakadó pozitív kötelezettségek szemszögéből vizsgálta meg az esetet. Először is elismerte, hogy a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog esetleges sérelmének vizsgálata során *hivatkozni lehet a 2. cikkekre*, amely pozitív kötelezettségeket ró az államokra az egyén életének védelme érdekében. Másiképpen fogalmazva, a testület az élet szentségének elvét kifejezetten a személyes autonómia érvényesülése mércéjének nevezte. Ezt figyelembe véve a testület kijelentette, hogy *„nem szabad lebecsülni az olyan rendszerben rejlő visszaélések veszélyét, amely lehetővé teszi a hozzáférést az asszisztált öngyilkossághoz”*. Az az előírás ezért, amelynek értelmében a szuicidium elkövetéséhez szükséges szert csak orvosi receptre lehet kiváltani, nem sérti az EJE 8. cikkét.⁴⁴

Az eset jelentősége az, hogy bár az élet szentségének elve továbbra is domináns tényezőként szerepel, az EJE érvelésében jelentős változás ment végbe: az autonómia tiszteletben tartása már nem csupán a magánélet tiszteletben tartásához való jog alapját képező elvként jelenik meg az ítéletben, hanem mint a 8. cikk védelme alá eső jogosultság is. A bíróság által a későbbiekben, a *Koch v. Németország* és a *Gross v. Svájc* esetben alkalmazott érvelésben ezért a Pretty-ügyben tett elvi jelentőségű megállapítások mellett, már a halál idejének és módjának megválasztásához fűződő jog is megjelenik.⁴⁵

⁴² EBOTT 2010. 197-199.

⁴³ Haas § 51.

⁴⁴ Haas § 58.

⁴⁵ Koch § 51-51. és Gross § 58-59.

6. Összegzés

Az asszisztált öngyilkossággal kapcsolatos ítélkezési gyakorlatot áttekintve megállapítató, hogy az EJEE rendelkezéseinek morális értelmezése során az EJEB előszeretettel hivatkozik erkölcsi normákra, az élet szentségének és az autonómia tiszteletben tartásának elvére, illetőleg a kapcsolódó argumentumokra, a csúszós lejtő érvelésre és a morális paradigmaváltásra. Ez ugyanis nemcsak a vonatkozó jogok morális tartalmának feltárása érdekében szükséges, hanem a jog nyelvén adott esetben feloldhatatlan konfliktusok megoldása érdekében is.

Mind a két elv esetén megfigyelhető egyfajta fejlődés az érvelésben. Amíg az EJEBiz csupán megemlítette az élet szentségét az R. v. Egyesült Királyság ügyben, a bíróság a Pretty-döntésben már érdemben tárgyalta azt. A testület utóbbi és az azt követő döntéseiben azonban érdekes módon nem az elvet elsődlegesen érvényre juttató élethez való jog körében hivatkozik rá előszeretettel, hanem a magánélet tiszteletben tartásához való joggal összefüggésben. Ennek egyik oka az, hogy az EJEE 2. cikkével kapcsolatos érvelésében teljes mértékben kizárta az egyéni önrendelkezés mérlegelésének lehetőségét. Másrészt, már az EJEBiz határozatából kitűnt, hogy az asszisztált öngyilkosság vizsgálata elsősorban a 8. cikkhez kötődik.

Az autonómia tiszteletben tartásával kapcsolatban is megfigyelhető az esetjog fejlődése. Az EJEBiz a határozatában kiterjesztette az öngyilkosságot elkövető személy döntésére a 8. cikk védelmét. Ezen túllépve az EJEB a Pretty-ügyben már a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog mögöttes erkölcsi értékének nevezte a személyes autonómia elvét. A Haas-ítéletben pedig odáig ment, hogy jogként fogalmazta meg az egyén autonóm döntését a halál idejéről és módjáról. Emellett a testület elismerte a társadalom hozzáállásának megváltozását is a halál, a haldoklás és az öngyilkosság kérdéseivel kapcsolatban, amely szintén az autonómiának az asszisztált öngyilkosság téren történő elismerésére utal.

A fentiek azonban nem jelentik az autonómia tisztelete elvének korlátlan érvényesülését. A bíróság ugyanis érvelésében össze kívánta egyeztetni a doktrínát az élet szentségével. Ennek megfelelően kimondta, hogy utóbbi követelmény zsinórmértékül szolgál az előbbi számára. Azaz a személyes autonómia érvényesülését mindig az élet szentségének fényében kell megítélni. Ezt tükrözi a csúszós lejtőre való rendszeres hivatkozás az ítéletekben. Az EJEB szerint a kiszolgáltatott helyzetben lévők érdekeinek, életének és biztonságának védelmét megfelelő intézkedésekkel kell biztosítani az esetleges veszélyekkel, visszaélésekkel szemben, különösen azokban az államokban, ahol az asszisztált öngyilkosságot dekriminalizálták. A két elv összekapcsolásával és figyelembe vételével teremthető meg a megfelelő egyensúly a különböző magán- és közérdekek között.

Felhasznált irodalom

BEAUCHAMP, Tom L. – CHILDRESS, James F. (2009): Principles of Biomedical Ethics (6th Edition). Oxford University Press, New York.

BUSCH Béla (2011): Eutanázia és büntetőjog. In: FILÓ Mihály (szerk.): Párbeszéd a halálról – Eutanázia a jogrend határán. Literatura Medicina, Budapest 37-50.

DUVAL, Gordon (1995): Assisted Suicide and the Notion of Autonomy. Ottawa Law Review 27(1):1-31.

EBOTT, Kristina (2010): A "Good Death" Defined by Law: Comparing the Legality of Aid-in-Dying around the World. In: William Mitchell Law Review 37(1) 170-205.

FILÓ Mihály (2009): Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

FILÓ Mihály (1999): Az eutanázia jogi szabályozásának problémái. In: Kharón (3)1: 71-122.

HARRIS, David et al. (2009): Law of the European Convention on human Rights (2nd Edition). Oxford University Press, Oxford.

KOVÁCS József (2006): A modern orvosi etika alapjai – Bevezetés a bioetikába (2., átdolgozott kiadás). Medicina, Budapest.

LETSAS, George (2007): A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights. Oxford University Press, Oxford.

MAVI Viktor (1993): Az Európa Tanács és az emberi jogok. Magánkiadás, Budapest.

NARVESON, Jan (2000): Definitions and Moral Issues. In: C. G. Prado (ed.): Assisted Suicide – Canadian Perspectives. University of Ottawa Press, Ottawa.

PREVIN, Matthew P. (1995): Assisted Suicide and Religion: Conflicting Conceptions of the Sanctity of Human Life. In: The Georgetown Law Journal 84(3): 589-616.

RIETIKER, Daniel (2012): From Prevention to Facilitation? Suicide in the Jurisprudence of the ECtHR in the Light of the Recent *Haas v. Switzerland* Judgment. In: Harvard Human Rights Journal 25(1): 85-126.

ROAGNA, Ivana (2012): Protecting the right to respect for private and family life under the European Convention on Human Rights. Council of Europe, Strasbourg.

RUBIN, Edward (2010): Assisted Suicide, Morality and Law: Why Prohibiting Assisted Suicide Violates the Establishment Clause. In: Vanderbilt Law Review 63(3): 763-811.

SZEBIK Imre (2005): Az emberi génterápia etikai kérdései. In: Világosság 45(1): 25-38.

TEN HAVE, Henk (2003): Érvék az eutanázia és az asszisztált öngyilkosság legalizálása mellett és ellen. In: Kharón 7(3): 18-37.

TÓTH Gábor Attila (2009): Túl a szövegen – Értekezés a magyar alkotmányról. Osiris, Budapest.

QUILL, Timothy E. – GREENLAW, Jane (2008): Physician-Assisted Death. In: Mary Crowley (ed.): From Birth to Death and Bench to Clinic: The Hastings Center Bioethics Briefing Book for Journalists, Policymakers, and Campaigns. The Hastings Center, Garrison (NY) 137-142.

SULYOK KATALIN

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Kardos Gábor tanszékvezető egyetemi tanár

AZ ÁLLAMOK MOZGÁSTERE A KÖRNYEZTKÁROSÍTÁS ELLENI VÉDELEM MEGHATÁROZÁSÁNÁL AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK GYAKORLATÁBAN

Az emberi jogi védelem szerepe és lehetőségei a környezet védelmének területén az elmúlt két évtizedben egyre gyakrabban vizsgált kérdések. Az emberi jogi eszközök szükségességén és a környezet védelmére vonatkozó konkrét tartalmán túl a védelem kívánatos formája is szakirodalmi vita tárgya.¹ A környezet emberi jogi védelmének egyik lehetséges módja az önálló, egészséges, illetve biztonságos környezethez való jog nevesítése az emberi jogi egyezményekben. Ezt a megoldást tükrözi például a San Salvador Jegyzőkönyv, amelynek 11. cikke tartalmazza az egészséges környezethez való jogot. A másik lehetséges mód az egyezményekben garantált emberi jogi jogosultságok környezettudatos értelmezése. Ez utóbbi felfogást követi az Emberi Jogok Európai Egyezménye (Egyezmény), amely nem nevesít külön jogot az egészséges, biztonságos vagy tiszta környezethez, ám az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) az Egyezmény által biztosított más jogok kapcsán számos elvárást fogalmazott meg a környezet védelmét illetően. A legkiterjedtebb esetjog az Egyezmény 8. cikke kapcsán született, amelyben az EJEB a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogból „olvasztott ki” környezeti vonatkozású jogosultságokat. Több környeztkárosítást a 2. cikkben garantált élethez való jog körében kezelt az EJEB,² de a 10. cikk (véleménynyilvánítás szabadsága, információszabadság), illetve a 6. cikk (tisztességes tárgyaláshoz való jog)³, a 13. cikk (hatékony jogorvoslathoz való jog)⁴, valamint az Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk (tulajdon védelme) esetjogában⁵ is találhatóak végső soron a környezet védelmére vonatkozó jogosultságok és elvárások.

Az EJEB jelenlegi ítélkezési gyakorlata zömmel a kirívóan súlyos környezetszennyezés esetén nyújt védelmet, és leginkább olyan esetekben, amikor a környezet károsítása a belső jog szerinti megengedett értéket nagymértékben, illetőleg huzamosabb ideig meghaladja, ha annak orvoslására az adott állam nem tesz megfelelő lépéseket. A jogvédelem hatékonyságával kapcsolatos további aggály, hogy a bíróság gyakran megelégszik az egyezményesértés megállapításával, és kártérítést nem ítél meg.⁶

¹ NICKEL 1993.

² Budayeva és társai v. Oroszország (App. no. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02, 15343/02)

³ Oerlemans v. Hollandia (Series A, No. 219, 1992), Zander v. Svédország (App.no. 14282/88); Okyay és társai v. Törökország (App. no. 36220/97)

⁴ Powell és Rayner v. Egyesült Királyság (App. no. 9310/81)

⁵ Pine Valley Developments Ltd és társai v. Írország (App. no. 12742/87), Fredin v. Svédország (App. no. 18928/92)

⁶ Lásd például a Tatar v. Románia ügyet, ahol a tiszai ciánszennyezés okán indított ügyben a bíróság

A hatékonyabb jogvédelem érdekében többen sürgetik⁷ az Egyezményben a környezethez való emberi jog önálló jogosultságként való nevesítését, amelyben a jog jól körülhatárolt, határozottabb tartalmat öltvén, hatékonyabb környezetvédelmi fellépésre adna jogalapot. Az Egyezmény kiegészítésére irányuló törekvéseket azonban eddig következetesen elutasította az Európa Tanács, legutóbb 2010 nyarán,⁸ így középtávon sem várható új jogosultság nevesítése. Éppen ezért a környezetvédelem és az emberi jogok lehetséges európai kapcsolódásának vizsgálatakor indokolt az Egyezmény jelenlegi szövegére és az arra épülő ítélkezési gyakorlatra fókuszálni.

A következőkben a környezeti tárgyú ítélkezési gyakorlat szempontjából legjelentősebb 8. cikkel kapcsolatos európai emberi jogi bírósági esetjogot fogom vizsgálni. Különösen arra tekintettel, hogy az EJEB gyakorlata alapján az államok milyen mozgástérrel rendelkeznek a környezetszennyezés, illetve környezetkárosítás elleni védelem meghatározásában. Először bemutatom a környezetvédelem szempontjából meghatározó legfontosabb eseteket és az abban kimunkált jogértelmezést, amelynek központi eleme a tagállamok számára biztosított széles mérlegelési szabadság. Majd sorra veszem az EJEB érveléseinek azon elemeit, amelyek a 8. cikk alkalmazhatóságának tágítása felé mutatnak, és amelyek hosszú távon alkalmasak lennének arra, hogy szigorúbb elvárásokat támasszanak az államok által végzett környezetvédelmi tevékenységgel szemben. A vizsgálat célja, hogy a strasbourgi rendszerben felmérje a környezetvédelmet szolgáló emberi jogi eszközök jelenlegi kereteit és korlátait, valamint számba vegye azokat a lehetőségeket, amelyek az Egyezmény jelenlegi struktúrájában a jövőben lehetővé tehetik a környezethez való emberi jog szélesebb értelmezését.

1. A 8. cikk környezeti kérdésekben való alkalmazhatóságának fogalmi elemei

Az 1990-es években születettek meg az első olyan strasbourgi ítéletek, amelyek végső soron környezeti kérdéseket érintettek. Ezt megelőzően az ilyen kereseteket az Emberi Jogok Európai Bizottsága érdemben az Egyezménnyel ellentétesnek találta vagy nyilvánvalóan megalapozatlannak tartotta.⁹ 1980-ban, szorgalmazván a környezeti ártalmak és az emberi jogok közötti kapcsolat elismerését,¹⁰ a Bíróság elfogadhatónak tekintette és érdemben vizsgálta a Gatwick repülőtér közelében lakó felperes zajszenyezési panaszát az Egyezmény 8. cikke, valamint a Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikke alapján.¹¹ Jogsértés megállapítására azonban nem került sor, mivel a jogvitát peren kívüli egyezséggel rendezték. Végül 1990-ben került sor az első érdemi ítéletre a repülőterek zajszenyezései kapcsán a Powell és Rayner v. Egyesült Királyság

elégészesnek találta a jogsértés megállapítását.

⁷Többek között BOYLE 2012. 616.; VAN DYKE 1994. 325.; NICKEL 1993. 282.

⁸A Miniszterek Tanácsának 2010. június 16-i elutasító döntését; idézi BOYLE 2012. 615.

⁹X és Y v. NSZK (App. no. 7407/76); X v. NSZK (App. no. 9234/81)

¹⁰SANDS 1996. 603.

¹¹E.A. Arrondelle v. Egyesült Királyság (App. no. 7889/77)

ügyben.¹² Egészen 1994-ig kellett várni az EJEB első, környezeti kérdéseket érintő ügyben hozott marasztaló ítéletére, amely a López Ostra v. Spanyolország ügyben született.¹³ Az ítéletben a bíróság lefektette a jog alkalmazási körére és tartalmára vonatkozó főbb tételeket.

Az ügy tényállása szerint a López Ostra asszony otthonától mindössze 12 méterre létesült gyár már működésének megkezdésekor meghibásodott, ezért szennyező és bűzös gázokat bocsátott ki magából, azonnali egészségkárosodásokat okozva a felperesnek. Az EJEB ítéletében kifejtette, hogy a súlyos környezetszennyezés alkalmas arra, hogy megsértse a 8. cikkben garantált magánszféra sérthetlenségéhez való jogát akkor is, ha a szennyezés nem jelent komoly veszélyt az egyén egészségére nézve. Ennek értelmében a 8. cikk körében értelmezett egészséges környezethez fűződő jogosultság már az egészségkárosodás bekövetkezése előtt – amely az Egyezmény 3. cikkének alkalmazási köre – is védelmet nyújt az egyénnek.

Mindezzel az EJEB számottevő nehézségeket hártott el a jogsértés bizonyítása, és így a jog hatékony érvényesítés útjából. Az egészségkárosodás és a környezetszennyezés közötti ok-okozati kapcsolat megkövetelése ugyanis lényegében a jog kiüresedéséhez vezetett volna. A környezeti ügyekben ugyanis az ok-okozati kapcsolat bizonyítása sokszor jelentős gyakorlati nehézségekbe ütközik.¹⁴ Ennek oka egyrészt, hogy a természettudományos szakvélemények inherens módon terheltek tudományos bizonytalansággal,¹⁵ így a tudományos eredményeket összegző valószínűségi kijelentések nem érik el az EJEB által megkövetelt bizonyítottság magas fokát.¹⁶ Másrészt a szennyezés hatásai tekintetében benyújtott, egymásnak ellentmondó természettudományos vélemények érdemi elbírálásától a tagállami bíróságok és az EJEB is gyakran ózdkodnak. A problémát jól jelzi, hogy sok esetben még a jogsértés megállapításával végződő ügyekben sem találta bizonyítottnak az EJEB az ok-okozatiságot az egészségkárosodás és a szennyezés között.¹⁷

A López Ostra ügyben lefektetett súlyossági kritérium minimumszintjének megállapításához a bíróság a Fadeyeva v. Oroszország ügyben¹⁸ szolgált további támponttal. A jogsértő környezetszennyezés hatásának el kell érnie egy minimális szintet, amely meghaladja a modern városi életből szükségképpen fakadó kockázatokat.¹⁹ Általános zsinórmértékként pedig rögzítette, hogy a szennyezés egyezményesértő mivolta függ annak intenzitásától, időtartamától, illetve fizikai és mentális hatásától.²⁰ A környezetkárosításnak a minimális súlyosságon túl kellően szoros kapcsolatban is kell állni az egyén magánszférájával.²¹ A súlyos és az egyén

¹² Powell és Rayner v. Egyesült Királyság (App. no. 9310/81)

¹³ López Ostra v. Spanyolország (App. no. 16798/90) 1994. december 9-i ítélet.

¹⁴ SANDS 1996. 568.

¹⁵ SÚLYOK 2013. 63.

¹⁶ Fadeyevav. Oroszország (App.no. 55723/00) 2005. június 9-i ítélet, 79. bek.

¹⁷ López Ostra, Tatar, Fadeyeva, 80. bek.

¹⁸ Fadeyeva-ítélet

¹⁹ Fadeyeva-ítélet, 69. bek.

²⁰ Fadeyeva-ítélet, 69. bek.

²¹ Guerra v. Olaszország (App. no. 116/1996/735/932) 1998. február 19-i ítélet, 57. bek.

privátszféráját közvetlenül érintő káros környezeti behatás pedig végső soron akkor vonható a 8. cikk körébe, ha azért az állam közvetlenül, illetve – a szennyező tevékenység nem megfelelő szabályozása, illetve ellenőrzése okán – közvetve felelős.²²

A környezetszennyezés és a magánszféra közötti közvetlen kapcsolat kívánalmát a bíróság később a Kyratos-ítéletben fejtette ki részletesebben.²³ Az ügyben a felperesek Tinos szigetén élő lakosok voltak, akik arra hivatkoztak, hogy a lakóhelyük mellett zajló ipari fejlesztések a közeli lápi élőhely és az ott élő gazdag vadvilág pusztulásával jártak, amely sérti magánszférájuk sérthetlenségéhez való jogukat. A bíróság szerint azonban a lakóhely közelében lévő láp elpusztítása nem gyakorolt kellően közvetlen hatást a felperes magánszférájára, így a 8. cikk ilyen esetekben nem alkalmazandó. Az EJEB arra a megállapításra jutott továbbá, hogy a 8. cikk nem alkalmazható önmagában a környezet általános leromlására alapított igényekre.²⁴ Ezzel a bíróság a 8. cikk tartalmát illetően határozottan elutasította a szöveg szoros olvasatától elrugaskodó értelmezést. Boyle megfogalmazásával élve kimondta, hogy senkinek sincs joga lakóhelye környezetének érintetlenül hagyásához, sem ahhoz, hogy meghatározott természeti környezetben éljen.²⁵ Megemlíti azonban az ítélet, hogy elképzelhető olyan, az egyén magánszférájával közelebbi kapcsolatban álló környezetpusztítás, amely már sértené az Egyezmény 8. cikkét.²⁶ Az ítélet ezen érveléséről a későbbiekben részletesebben is szó lesz.

2. Az államok kötelezettsége a 8. cikk alapján és a mérlegelési szabadságuk terjedelme

A 2005-ben hozott Fadeyeva-ítélet részletezte az állam tevőleges és tartózkodási kötelezettségeit a 8. cikk környezeti vonatkozásában. Ezek szerint az állam egyrésztől tartózkodni köteles a védett magánszféra jogellenes megzavarásától, másrésztől tevőleges kötelezettség is terheli a környezetszennyező ipari tevékenységek szabályozása, hatósági ellenőrzése, és így a szennyezés megelőzése és csökkentése érdekében.²⁷ A gyakorlatban e körbe tartozik tehát az állam környezetvédelmi szakpolitikájának alakítása, a szennyező üzemek létesítésére vonatkozó engedélyezés, majd az üzemek hatósági ellenőrzése és felügyelete. Az állam pozitív kötelezettsége általánosságban arra vonatkozik, hogy a fenti döntéshozatali folyamatokban megfelelő súllyal vegye figyelembe az egyén jogait,²⁸ és hatékony intézkedések révén megfelelő védelemben részesítse az egyéneket a már bekövetkezett jogsérelem esetén.²⁹

²² Tatar v Románia (App. no. 67021/01), 2007. július 5-i befogadhatóságról hozott döntése, 65. bek.

²³ Kyratos v. Görögország (App. no. 41666/98), 2003. május 22-i ítélet.

²⁴ Kyratos-ítélet, 52. bek.

²⁵ BOYLE 2012. 627.

²⁶ Kyratos-ítélet, 53. bek.

²⁷ Fadeyeva-ítélet, 95-96. bekk.

²⁸ Taskin v. Törökország (App. no.49117/99), 115.bek.

²⁹ Fadeyeva ítélet, 132. bek.

Az állam mozgástere a környezetvédelemben a kétféle kötelezettség terén nem azonos. Ennek megfelelően az állami tevékeny bírósági felülvizsgálatának szempontjai is mások a pozitív illetve a negatív kötelezettségek tekintetében. A bírósági esetjog szerint a tartózkodási kötelezettség tekintetében szükségszerűen egyezményesértő, ha a magánszféra megzavarása a belső jog megsértésével történik. Mindez a 8. cikk (2) bekezdésében foglaltakból következik, miszerint az állam a jog gyakorlásába csak törvényben meghatározott esetekben avatkozhat be. A gyakorlatban ez az elvárás tipikusan azt jelenti, hogy az állami tulajdonban vagy üzemeltetésben³⁰ lévő vállalatok károsanyag-kibocsátása nem lépheti át a belső jogban előírt határértékeket.³¹

A tartózkodási kötelezettségre vonatkozó belső jog szerinti jogszerűségi teszttel ellentétben a tevőleges kötelezettségek terén önmagában az a tény, hogy az állam bizonyos belső jogszabályt megsértve járt el, nem eredményezi automatikusan az Egyezmény sérelmét. Ugyanis az állam széles mérlegelési jogkörrel rendelkezik atekintetben, hogy milyen módokon biztosítja az egyének magán- és családi élethez való jogát. Ezért ha nem is garantál kitüntetett módot az egyének, más úton is megvalósíthatja a jog védelmét. Az EJEB azt is hangsúlyozta, hogy a belső jog szerinti jogszerűség tesztje nem egyedüli és kizárólagos mérce, a hazai jogszabályoknak való megfelelés csak az egyik vizsgálandó szempont ilyen esetekben.³²

A pozitív kötelezettségek teljesítése terén tehát az állam széles mérlegelési jogkörrel rendelkezik. A széles mérlegelési szabadság biztosításának az az oka, hogy az EJEB szerint a helyi hatóságok képesek leginkább annak meghatározására, milyen szakpolitika szolgálja leginkább a helyi közösség érdekeit.³³ Ezért az állami kötelezettség teljesítésének általános mércéje annak vizsgálata, hogy a közösség gazdasági érdekeivel szemben az egyén magánszférához való jogát igazságos, méltányos módon mérlegelték-e. Főszabály szerint azonban a bíróságnak nem feladata, hogy felülbírálja a nemzeti környezeti szakpolitikát. Kivételes jelleggel az EJEB akkor vizsgálhatja felül az állami hatóságok döntéseit, ha nyilvánvaló hibát („*manifest error*”) észlel az ellentétes érdekek közötti igazságos mérlegelés terén. E lehetősége azonban mögöttes jellegű.³⁴ Azonban még ha a bíróság „*nyilvánvalóan hibásnak*” is ítéli az adott tagállami döntést, az sem jelenti azt, hogy az EJEB a konkrét környezetvédelmi kérdésben a tagállami döntés helyett meghozná a környezet megfelelő védelmét célzó döntést.³⁵

Az EJEB következetes jogértelmezése szerint tehát az állam relatíve nagy mozgástérrel rendelkezik negatív kötelezettségei tekintetében, mivel az emberi jogi mércéktől függetlenül, szabadon határozza meg a belső joga szerinti kibocsátási

³⁰ Fadeyeva-ítélet, 89. bek.

³¹ Az Egyezmény magyar nyelvű változatában szereplő „törvény” kifejezés az eredeti angol nyelvű szöveg „law” szavának felel meg, amely ezért tág értelemben, minden jogszabályra értendő.

³² Fadeyeva-ítélet, 98. bek.

³³ Giacomelli v. Olaszország (App. no. 59909/00, 2006. november 2-i ítélet) 80.bek.

³⁴ Fadeyeva ítélet, 104-105 bek.

³⁵ SHELTON 2010. 112.

határértékeit. Az emberi jogi védelem ilyen esetekben csak a belső jog kínálta környezetszennyezési határértékek állami tiszteletben tartását garantálja. A tevőleges kötelezettségek eszközeinek meghatározásában az állam még nagyobb szabadsággal rendelkezik, hiszen a saját belső joga által biztosított védelem elmulasztása sem jelenti szükségképpen az Egyezmény sérelmét. A gyakorlatban mindezt árnyalja, hogy bár automatikusan nem egyezményesértő a hatóság tétlensége a belső jog szerinti határértéket meghaladó szennyezéssel szemben, az EJEB mégis általában egyezményesértőnek találja a belső jog szerinti jogellenes állapot fennállását, ha a szennyezés jóval meghaladja a belső jog szerinti határértéket. Így például a Fadeyeva ügyben, ahol bizonyos légszennyező anyagok a megengedett határérték ötszörösét is túllépték, illetve a Deés v. Magyarország ügyben³⁶, ahol a zajszennyezés a megengedett szint 15%-át lépte túl, valamint a Bor v. Magyarország ügyben³⁷ szintén jelentősen meghaladta a jogszabályban előírt szintet a később egyezményesértőnek talált zajszennyezés.

3. A 8. cikk alkalmazási körének tágítási lehetőségei az EJEB érvrendszere tükrében

A López Ostra ügyben kidolgozott, a Guerra és tsai v. Olaszország ítéletben pontosított, és azóta számos ügyben³⁸ következetesen alkalmazott joggyakorlat szerint az Egyezmény 8. cikke akkor alkalmazható, ha az államnak közvetlenül vagy közvetve betudható súlyos környezetszennyezés történik, amely közvetlen káros hatással van az egyén magánszférájára. Az EJEB következetes gyakorlata szerint az állami tevékenység általános mércéjeként pedig a széles mérlegelési jogosultság tiszteletben tartása szolgál, és így az állami környezeti politika felülvizsgálata csak kivételes esetben lehetséges, a tagállami mérlegelés nyilvánvaló hibája esetén. Mindezek nagy szabadságot biztosítanak az államok számára környezetvédelmi tevékenységük területén.

Az EJEB ítéleteiben azonban több olyan érvelés is olvasható, amely utat nyithat a progresszívabb emberi jogi védelem irányába. Egyes esetekben a tágabb jogértelmezés már beépült a bíróság joggyakorlatába, más esetekben az ítélet érvelése nem zárja ki, hogy a bíróság a jövőben magasabb jogvédelmi szintet határozzon meg. Az alábbiakban számba veszem a bíróság ezen érveléseit, amelyek egyrészt a 8. cikk alkalmazhatósági körének tágítását, másrészt az állami kötelezettségek körének szélesítését célozzák.

3.1. A 8. cikk alkalmazhatósága súlyos szennyezés kockázata esetén

³⁶ App. no. 2345/06, 2010. november 9-i ítélet, 23. bek.

³⁷ App. no. 50474/08, 2013. január 18-i ítélet, 24. bek.

³⁸ Többek között a Fadeyeva ügy, Kyrtatos ügy, MorenoGómez v. Spanyolország, Giacomelli v. Olaszország (App. no. 59909/00, 2006. november 2-i ítélet).

A 8. cikk környezeti alkalmazásának tágításában figyelemre méltó a Taskin és tsai v. Törökország ügyben 2004-ben született ítélet.³⁹ A Taskin ügy felperesei egy cianidos technológiát alkalmazó aranybánya közvetlen közelében éltek. A bánya rendelkezett jogszerű működési engedéllyel, és súlyos környezetszennyezésre a bányával összefüggésben nem került sor. A lakosok bíróság előtt megtámadták a bánya engedélyét arra való hivatkozással, hogy annak működése súlyos kockázatokkal jár az emberi egészségre. A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság úgy találta, hogy a bánya működési engedélye nem szolgál közérdeket „az emberi egészségre és a környezetre gyakorolt számottevő kockázatok miatt”. Ennek megfelelően az engedélyt megsemmisítették, és a bányát bezárták. A miniszterelnök közvetlen beavatkozására azonban a bíróság újraértelmezte korábbi ítéletét, és egy miniszteri döntéssel a gyár újabb engedélyt kapott, amely engedélyezési folyamatban azonban a lakosság nem vehetett részt, és az engedélyt nem a megfelelő jogszabályi formában adták ki.

Az ügy környezeti jelentősége az EJEB befogadhatósági vizsgálatában áll. A bíróság ugyanis a López Ostra ügyben alkalmazott tesztet – miszerint súlyos környezetszennyezés egészségkárosodás bekövetkezte nélkül is alkalmas arra, hogy megalapozza a 8. cikk sérelmét – kiterjesztette az emberi magánszférát közvetlenül érintő súlyos környezetszennyezés kockázatára is.⁴⁰ Az ítélet továbbá kimondta, hogy az államok kötelesek a komplex környezeti és gazdasági döntések meghozatala előtt a környezetre és az emberi egészségre gyakorolt hatások előrejelzése és értékelése érdekében megfelelő hatástanulmányokat végezni.⁴¹ A döntés értelmében tehát mind a súlyos környezetszennyezés, mind annak ismert kockázata keletkeztet állami kötelezettségeket a 8. cikk alapján. Az EJEB végül az adott ügyben Törökországot a rule of law és a környezetvédelmi döntésekben való közösségi részvétel elveit sértő engedélyezési eljárás miatt marasztalta el.

3.2. A 8. cikk alkalmazhatósága a magánszférával közvetlen kapcsolatban lévő természeti környezet elpusztítása esetén

A 8. cikk alapján megítélt ügyek tárgya kezdetben tipikusan környezet- illetve zajszennyezés volt. A 8. cikk alkalmazási körének meghatározását tekintve ezért jelentős a már idézett Kyrtatos ügy, amelyben az EJEB főszabályként kizárta, hogy a 8. cikk védelmet kínáljon a környezet általános leromlása ellen. Az ítélet szerint a lakóhely közelében fekvő lápi élőhely és annak élővilága elpusztítása nem áll kellően szoros kapcsolatban az egyén védett magánszférájával, mivel e tevékenység nem gyakorol közvetlen negatív hatást a lapp közelében lakó felperesek magánéletére.

A szűkítő értelmezés dacára azonban az EJEB nem zárta ki teljesen annak lehetőségét, hogy a természeti környezet bizonyos pusztítása megvalósíthassa a 8. cikk

³⁹ Taskin és társai v. Törökország (App. no. 46117/99), 2004. november 10-i ítélet

⁴⁰ Taskin-ítélet, 113. bek.

⁴¹ Taskin-ítélet, 119. bek.

sérelmét. Az ítélet szerint elképzelhető olyan környezetpusztítás, amely az egyén magánszférájával, jólétével közvetlenebb kapcsolatban áll. Ilyen például az ítélet szerint felperes lakóhelye melletti facsoport kivágása, amely így alkalmas lehet arra, hogy megsértse a 8. cikket.⁴² Amint arra az ítélethez fűzött részleges különvéleményében Zagrebelsky bíró is felhívja a figyelmet, igen nehéz egzakt különbséget tenni a lakóhely közelében lévő lúp elpusztítása és egy erdő kivágása között az egyénnel való kapcsolat szorossága szempontjából. Ennek pontos tisztázása a későbbi esetjogból várható.

Mindenesetre a szennyezéssel nem járó természetkárosítás vonatkozásában a 8. cikk alkalmazhatóságának nyílt elismerése – és ezáltal egy kiterjesztőbb értelmezés felé vezető út nyitva hagyása – jelentős előrelépést jelent a természetkárosítás elleni fokozottabb fellépésre a 8. cikk alapján.

3.3. A nemzetközi környezetjogi normák szerepe

Az Egyezmény jelen szövegéből fakadó alacsony szintű védelmet némiképp ellensúlyozhatja a tény, hogy az EJEB az Egyezményt „élő szöveggént” értelmezi,⁴³ nem hagyva figyelmen kívül a nemzetközi környezetjogi dokumentumokat, illetve más nemzetközi bíróságok gyakorlatát sem.⁴⁴ A Demir és Baykara v. Törökország ügyben az EJEB explicit módon rögzítette, hogy ítélezése során figyelemmel van az eldöntendő jogvita nemzetközi jogi hátterére, mivel az államok többsége által elfogadott nemzetközi és nemzeti szabályok a nemzetközi közösség valós állapotait („reality”) tükrözik, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni az Egyezmény értelmezése során sem.⁴⁵

A dinamikus jogértelmezés jegyében a nemzetközi környezetjog szabályai közül az elővigyázatossági alapelvre több esetben is hivatkozott az EJEB, így érvényesítette azt a Taskin⁴⁶ és a Tatar⁴⁷ ügyben is. A tiszai ciánszennyezés kapcsán 2009-ben született Tatar v. Románia döntés középpontjában a Taskin ügyben is kifogásolt cianidos technológiával zajló aranybányászat, és a kockázatok által az államra rótt kötelezettségek terjedelme állt. A román hatóságok az engedélyezés során készítettek környezeti hatástanulmányt, így előre láthatták a technológia környezeti és emberi egészségre gyakorolt kockázatait. Az állami intézkedések azonban nem tudták megfelelően kizárni a súlyos károsodás lehetőségét, ezért következhetett be az Aurul bányánál 2000. január 30-án a cián szivárgása. Az EJEB az ítéletében megerősítette, hogy a 8. cikk kötelezi az államot arra is, hogy súlyos egészségkárosodás okozására képes veszély esetén felmérje a kockázatokat, és megtegye a védekezéshez és megelőzéshez szükséges lépéseket. A kockázatok felmérésének kötelezettsége az EJEB

⁴² Kyratos-ítélet, 53. bek.

⁴³ Soering v. Franciaország (Series Ano 161) 1989. július 7-i ítélet.

⁴⁴ SHELTON 2010. 96.

⁴⁵ Demir és Baykara v. Törökország (App. no. 34503/96), 2008. november 12-i ítélet, 68. bek.

⁴⁶ Taskin-ítélet, 118. bek.

⁴⁷ Tatar v. Románia (App. no. 67021/01), 2009. január 27-i ítélet.

szerint nemcsak a tevékenység engedélyezésekor, de a létesítmény működése alatt is folyamatosan fennáll. Az EJEB az elővigyázatossági elv megsértése miatt állapított meg jogsértést a bánya engedélyeztetésével és felügyeletével kapcsolatban.

Az elővigyázatossági doktrína érvényesítése révén a környezeti kockázatok ellen is mind inkább alkalmazhatók lesznek az emberi jogi védelem eszközei.⁴⁸ Mindez fontos lépésnek tekinthető az államok kötelezettségi körének szélesítésére a belső jogban adott esetben nem biztosított védelem megkövetelésével.

3.4. Az alkalmazhatóság vétele a belső jog szerinti jogellenes környezetszennyezés esetén

Ahogy már említettem, a környezetszennyezéssel kapcsolatos ügyekben a bizonyítási nehézségek nagyban akadályozzák a jogérvényesítést. A 8. cikk alkalmazhatóságához például bizonyítandó, hogy a szennyezés kellően súlyos volt, és alkalmas volt arra, hogy közvetlenül károsítsa az egyén magánszféráját. Ennek megkönnyítése érdekében tett kiemelt jelentőségű lépés a Fadeyeva ügyben felállított vétele, amely szerint a belső jog határértékeit túllépő szennyezés esetén vélelmezett a súlyos és közvetlen káros hatás. Ennek következtében a 8. cikk alkalmazása a szennyezés további vizsgálata nélkül is lehetséges.⁴⁹

Az ítélet elismeri, hogy adott ügyben elképzelhető ugyan, hogy a belső jog szerinti határértéket meghaladó szennyezés ténylegesen nem károsítja az egyén jólétét, illetve egészségét, azonban a jogsértő kibocsátásról a bíróság vélelmezi, hogy alkalmas a káros behatás kiváltására.⁵⁰ Ezért ilyen esetekben a 8. cikk minden további konkrét vizsgálattól függetlenül alkalmazható lesz. Shelton megfogalmazása szerint az EJEB ily módon a belső jog szerinti kvóták megsértéséhez a magánszféra megsértésének vélelmét kapcsolja.⁵¹

3.5. Nemzetközi szervezetek által meghatározott sztetenderdek szerepe

A nemzetközi közösség által elfogadott szabályok közül nemcsak a nemzetközi környezetjog normái játszanak jelentős szerepet, de a nemzetközi szervezetek által meghatározott környezetszennyezési, zajszennyezési sztetenderdek és ajánlások is jelentőséggel bírnak a környezetszennyezés súlyosságának – és így a 8. cikk alkalmazhatóságának – megítélésében.

⁴⁸ SHELTON 2010. 115.

⁴⁹ Fadeyeva-ítélet, 87. bek.

⁵⁰ Fadeyeva-ítélet, 87. bek.

⁵¹ SHELTON 2010. 116.

Az Amerika-közi Emberi Jogi Bizottság a *Community of La Oroya v. Peru* ügyben⁵² 2009-ben az Egészségügyi Világszervezet (WHO) által publikált egészségügyi sztenderd alapján nyilvánította befogadhatónak a felperesek kérelmét. Az ügyben érintett gyár átlagos kén-dioxid kibocsátása ugyanis a WHO sztenderd szerint egészségkárosító hatással bír, ezért a közelben élő közösség panasza a Bizottság szerint befogadható volt. A WHO iránymutatások alkalmazása nagyban megkönnyíti az egyének jogérvényesítését, mivel akkor is befogadható lesz a kereset, ha a felperesek nem tudják bizonyítani az adott ügyben a szennyezés kellően súlyos mivoltát (például a belső jog határértékeinek túllépésére hivatkozással, amely fogalmilag súlyos környezetszennyezésnek minősül, és így biztosan megalapozza a 8. cikk alkalmazását).

Az EJEB mindeztáig azonban csak ellenkező előjellel támaszkodott a WHO ajánlásaira döntéseiben. A Fägerskiöld ügyben egy svéd házaspár nyújtott be keresetet a nyaralójuk közelében létesült szélkerék építési engedélyével kapcsolatban, mert a létesítmény által keltett zaj – véleményük szerint – ellehetetlenítette az ingatlan rendeltetésszerű használatát.⁵³ Az EJEB 2008-ben hozott döntésében nem találta befogadhatónak a keresetet. Ennek alátámasztására a WHO zajterhelési ajánlásra hivatkozott, amelynek a biztos egészségkárosítást valószínűsítő határértékét az adott ügyben mért zajszint nem haladta meg. Tette a bíróság mindezt annak ellenére, hogy a svéd jog szerinti határértéket a zajszennyezés enyhén túllépte. A testület szerint tehát a zajszennyezés mértéke némiképp zavaró volt, ám a WHO ajánlás határértéke fényében nem érte el a 8. cikk alkalmazhatóságához szükséges súlyossági küszöböt.

Az EJEB e döntése épp ellene hat a nemzetközi sztenderdek jogértelmezést támogató lehetőségének. Tekintettel azonban a regionális emberi jogi bíróságok egymást megtermékenyítő gyakorlatára, esély mutatkozik arra, hogy az EJEB – eltérve a Fägerskiöld ügyben alkalmazott érveléstől –, a jövőben az Amerika-közi Bizottság egy évvel később kialakított felfogását követve a nemzetközi szervezetek egészségügyi ajánlásait a belső jogban előírt határértékek szigorítására és nem azok lerontására fogja felhasználni.

4. Következtetések

Az EJEB nagy utat tett meg a környezeti igények érdemi elbírálása érdekében a környezet védelmével explicit módon nem foglalkozó Egyezmény dinamikus értelmezésével. Az Egyezmény 8. cikkének szövegéből kényszerítően nem következő jogosultságok „kiolvasztása” révén a bíróság felléphet a környezeti károk, sőt már azok kockázata esetén is. A bíróság ítélezési gyakorlatának bizonyos elemei pedig lehetővé tennék a környezetvédelmi elvárások fokozottabb érvényesítését is, még ha e lehetséges előrelépéssel nem is lehetne további jelentős környezetvédelmi kötelezettségeket róni az

⁵² OAS/Ser/L/V/II.135, Doc. 23.170, 2009. augusztus 5-én hozott befogadhatósági döntés

⁵³ Fägerskiöld v. Svédország (App. no.37664/04), 2008. február 26-án hozott, befogadhatóságról szóló döntés

államokra. Azonban az emberi jogi rezsím szigorúbb érvényesítésével mindenképp elérhető lenne, hogy az államokon számon kérhető legyen a belső jogban vállalt környezetvédelmi kötelezettségeik hatékonyabb teljesítése.

Amíg sok államban évekig orvosolatlanul maradhatnak súlyos környezetszennyezések, és a gazdaságpolitika esetenként teljességgel figyelmen kívül hagyja az ipari beruházások – sokszor ismert, vagy megfelelő hatástanulmányokkal megismerhető – környezeti kockázatait, addig az emberi jogi védelem a jelenlegi, az egyén magánszférájához szorosan kötődő formájában is fontos eszköz a környezet védelmében.

Felhasznál irodalom

BOYLE, Alan: Human Rights and the Environment: WhereNext? ,*European Journal of International Law*, Vol. 23, No. 3., 613-642. (Boyle 2012)

NICKEL, James W.: The Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification, *Yale Journal of International Law*, Vol 18, 281-295.

SANDS, Phillippe: Human rights, environment and the Lopez-Ostracase: context and consequences, *European Human Rights Law Review*, 1996, 6, 597-618. (Sands 1996)

SHELTON, Dinah L.: Developing substantive environmental rights, *Journal of Human Rights and the Environment*, Vol. 1. No 1., 89-120. (Shelton 2010)

SULYOK Katalin: A tudományos bizonytalanság forrásai és szerepe a természet- és környezetvédelmi döntések ökológiai megalapozhatóságában, *Természetvédelmi Közlemények*, 19, 62-73. (Sulyok 2013)

VAN DYKE, Brennan: A Proposal to Introduce the Right to a Healthy Environment in to the European Convention Regime, *Virginia Environmental Law Journal*, Vol. 13, 323-373. (van Dyke)

SÜTŐ TÍMEA

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Kende Tamás PhD, egyetemi adjunktus

AZ EURÓPAI UNIÓ HARMADIK ENERGIACSOMAGJA **A vertikálisan integrált vállalkozásokra vonatkozó szétválasztási** **szabályok**

I. Előszó

Az Európai Unió energiapolitikájának egyik fő célkitűzése az energiapiacok versenyképességének javítása és az egységes európai energiapiac létrehozása. Az energetika stratégiai ágazat, megfelelő működése hozzájárul a gazdasági fejlődéshez, az Európai Unió és tagállamai versenyképességének fokozásához. A várakozások szerint az egységes európai energiapiacra az energia nagyfogyasztói és kisfogyasztó ára csökken, a háztartások és a piaci szereplők számára biztosított a megfelelő minőségű energiához való zavartalan hozzáférés.

Az egységes európai energiapiac kialakításának első lépése a tagállami energiaszektorok teljes liberalizációja volt, amelynek egyik fő eleme az energiapiacokat uraló vertikálisan integrált vállalkozások szétdarabolása és az értékesítési lánc egyes szereplőinek egymástól való szétválasztása, azaz az *unbundling* volt. A liberalizáció az energiapiacokon tehát nem természetes folyamathoz, hanem aktív jogalkotói, szabályozói beavatkozáshoz köthető, amely több lépésben zajlott le a jogi akadályok és a megfelelő piacszerkezet kialakítása érdekében.

Az Európai Unió három liberalizációs energiapiaci jogszabálycsomagot alkotott. A jogszabálycsomagokban előírták a tagállami energiapiacok megnyitásának kötelezettségét és a liberalizációs folyamat egyik kiemelt eszközének számító *unbundling*-ot. Dolgozatomban a villamos energia és földgáz belső piacára vonatkozó hatályos szabályozási csomag, a harmadik energiacsomag rendelkezéseit mutatom be, különös tekintettel szétválasztás kötelezettségére. A harmadik energiacsomag rendelkezéseinek bemutatása előtt röviden kitérek annak előzményeire, az első és a második energiacsomagra; az energiaszektor hálózatos iparági jellegére, amely az *unbundling* szabályozás alapjául szolgál; valamint a szétválasztás könnyebb érthetősége érdekében bemutatom az energiaszektor ellátási láncát.

II. Előzmények: az első és a második energiacsomag

A harmadik energiacsomagot – amint az elnevezéséből is látható – két másik jogszabálycsomag előzte meg. Mindkét jogszabálycsomag jelentős hatást gyakorolt az energiapiacok szerkezetére, így célszerű rendelkezéseikre röviden kitérni.

1. Az első energiacsomag

Az energiapiaci-nyitás érdekében, az 1990-es években megszülető első energiacsomag két irányelvből¹ állt. Szabályozási struktúráját tekintve rugalmas, keretjellegű szabályozást tartalmazott a fokozatos piacnyitás² és a hálózati hozzáférés érdekében. Az irányelvek előírták, hogy az átviteli-³ és az elosztó hálózatok üzemeltetéséért, karbantartásáért és fenntartásáért, valamint fejlesztéséért felelős vállalkozásokat kell kijelölni. A bevezetett európai uniós szabályzás további jellemzője ezeknek a vállalatoknak a funkcionális függetlensége, valamint a számviteli szétválasztás követelményének előírása volt.

Az első energiacsomag tapasztalatai vegyesek voltak. Pozitívumként emelte ki az Európai Bizottság, hogy több tagállam esetében az előírtnál nagyobb méretű piacnyitás következett be, és egyes tagállamok jócskán túlhaladták az irányelvi rendelkezéseket. Így például a villamosenergia-szektorban Finnország, Svédország vagy Nagy-Britannia, illetőleg a földgázszektorban Nagy-Britannia. A negatívumok között szerepeltek a jelentős tagállami különbségek és az egyenlőtlen piacnyitás. Az Európai Bizottság megállapítása szerint ez utóbbi tekintetében a legnagyobb akadály az volt, hogy a domináns vállalkozások a megfelelő szintű szétválasztás hiányában kihasználhatták a piaci pozíciójukból eredő különleges helyzetüket.⁴

2. A második energiacsomag

A 2003-ban megjelent második energiacsomag⁵ továbbvitte a piacnyitást⁶, elrendelte a független energiapiaci szabályozó hatóságok felállítását, és fogyasztóvédelmi

¹ A villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 1996. december 19-i, 96/92/EK európai parlamenti és a tanácsi irányelv, valamint az 1998-ban született, a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 1998. június 22-i, 98/30/EK európai parlamenti és a tanácsi irányelv.

² A piacnyitás a piac felhasználók előtti megnyitása, amelynek révén a felhasználók szabadon választhatják meg a villamosenergia- és földgázkereskedőjüket, és az egyes kereskedők között bármikor válhatnak. Kezdetben a piacnyitás csak meghatározott fogyasztás feletti felhasználókra vonatkozott.

³ A földgázszektor területén az átviteli hálózatnak megfelelő tethető gerinchálózat megnevezése szállítóhálózat.

⁴ European Commission 2000., European Commission 2003.

⁵ A villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 96/92/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló 2003. június 26-i, 2003/54/EK európai parlamenti és a tanácsi irányelv, valamint a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 98/30/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről

rendeleteket vezetett be. Az első energiacsomag tapasztalatai alapján szigorúbb szabályozási rendszert állított fel a hálózati hozzáférés, valamint a szétválasztás területén. Ez utóbbi követelménynél bevezették a funkcionális és a jogi szétválasztást.

A szabályozási csomag implementációját a tagállamoknak 2004. július 1-jéig kellett végrehajtaniuk, amelyet követően az Európai Bizottság szektorális vizsgálatot végzett.

III. A harmadik energiacsomag

1. A harmadik energiacsomag születése

A harmadik energiacsomag megszületéséhez számos egyeztetési folyamat és vizsgálat – többek között a 2006-os Zöld Könyv, a 2007 januárjában lezárult ágazati vizsgálat⁷ és az Európai Bizottság szintén 2007-ben kiadott energiastratégiával kapcsolatos közleménye – vezetett el⁸.

Az Európai Bizottság vizsgálatainak megállapítása szerint az energiapiacokon a második energiacsomagot követően is magas volt a piaci koncentráció, a vertikális integrációk – állami vagy regionális monopóliumok – piaclezárások révén gátolták az energiapiaci versenyt. Ezek mellett további problémaként tárták fel a transzparencia hiányát, valamint a tagállami szabályozási különbségeket. A piaci szerkezettel kapcsolatos problémák megoldását az Európai Bizottság teljesen új szétválasztási szabályrendszerben és új energetikai jogszabálycsomagban látta. A megindult jogszabály-előkészítési folyamattal párhuzamosan igen hosszadalmas politikai alkufolyamat is elkezdődött, amelynek központi kérdése éppen a bevezetni kívánt szétválasztási modell volt. Az Európai Bizottság szétválasztásra vonatkozó javaslatát számos tagállam heves ellenérzéssel fogadta. Franciaország és Németország karöltve Ausztriával, Bulgáriával, Ciprussal, Görögországgal, Lettországgal, Luxemburggal, valamint Szlovákiával teljes vehemenciával ellenállásba kezdett⁹. E tagállamok (Ciprust leszámítva) 2008-ban kidolgozták a „*Nyolcak harmadik utas megoldását*”, amelyet végül elfogadtak.

szóló 2003. június 26-i, 2003/55/EK európai parlamenti és a tanácsi irányelv. A második energiacsomag részét képezte további két rendelet.

⁶ Az irányelvek rendelkezései alapján 2007. július 1-jétől már minden lakossági fogyasztónak lehetőséget kellett biztosítani a villamosenergia- és földgáz kereskedője szabad megválasztására.

⁷ European Commission 2007.

⁸ Az Európai Bizottság 2005 júniusában indított ágazati vizsgálata a földgáz- és villamosenergia-piacokon kialakult verseny helyzetéről 2007 januárjában zárult le. A zárójelentés átfogó – új energiapolitikai irányokat felvázoló – javasolt intézkedéscsomaggal együtt jelent meg. Az Európai Bizottság 2007. januári „*Európai energiapolitika*” című közleménye hangsúlyozta a belső energiapiacok létrehozásának fontosságát. Mindezekkel egy időben az Európai Bizottság hatásvizsgálatot folytatott a belső földgáz- és villamosenergia-piac megteremtéséről szóló cselekvési tervek értékelésére.

⁹ BRUXINFO 2007.

A harmadik energiacsomag 2009. szeptember 3-án lépett hatályba, és az irányelveit a tagállamoknak 2011. március 3-ig kellett implementálniuk jogrendszerükbe.¹⁰

A harmadik energiacsomag irányelvei és rendeletei az alábbiak voltak:

- villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/54/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló 2009. július 13-i, 2009/72/EK európai parlamenti és a tanácsi irányelv;
- a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/55/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló 2009. július 13-i, 2009/73/EK európai parlamenti és a tanácsi irányelv;
- az Energiaszabályozók Együttműködési Ügynöksége létrehozásáról szóló 2009. július 13-i, 713/2009/EK európai parlamenti és a tanácsi rendelet;
- a villamos energia határokon keresztül történő kereskedelme esetén alkalmazandó hálózati hozzáférési feltételekről és az 1228/2003/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 2009. július 13-i, 714/2009/EK európai parlamenti és a tanácsi rendelet;
- a földgázszállító hálózatokhoz való hozzáférés feltételeiről és az 1775/2005/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 2009. július 13-i, 715/2009/EK európai parlamenti és a tanácsi rendelet.

2. A harmadik energiacsomag főbb szabályozási területei

A harmadik szabályozási csomag a feltárt strukturális hiányosságok kezelését tűzte ki céljául. Öt fő szabályozási területet nevesíthetünk: a szétválasztási szabályok, a fogyasztóvédelem, a szabályozó hatóságokkal kapcsolatos rendelkezések, az európai uniós szintű együttműködési platformok kialakítása és végül a veszélyhelyzeti regionális szolidaritás.

A harmadik energiacsomag egyik legnagyobb érdemének a szétválasztási szabályok részletesebb és mélyebb kifejtését, valamint az új szétválasztási modellek bevezetését tartják. Az új európai rezsim a fogyasztóvédelem terén célul tűzte ki a fogyasztói jogok bővítését¹¹, és az okos mérés révén az energiahatékonyság előmozdítását. További kiemelendő terület a nemzeti szabályozó hatóságok függetlenségének és hatásköreinek bővítése volt, amelynek keretében előírták például a szabályozó hatóság gazdasági és politikai függetlenségét és a hálózati tarifák megállapításával kapcsolatos jogköreit. A fentiekben túl külön megemlítendő a regionális szolidaritás erősítése és az európai uniós szintű infrastrukturális fejlesztés koordinációját elősegítő intézményi rendszer

¹⁰ Ez alól az ún. Gazprom-klauzula volt kivétel, amelynek áttöltetési határideje 2013. március 3. volt.

¹¹ Ezen belül ld. pl. a számlainformációkkal kapcsolatos rendelkezéseket, a három héten belül lebonyolítandó kereskedőváltást, a védendő fogyasztói státusz megszilárdítását.

létrehozása (tízéves hálózatfejlesztési terv, átviteli rendszerüzemeltetők európai hálózata, Energiaszabályozói Együttműködési Ügynökség).

3. A szétválasztás elméleti alapjai

Az energiaszektor számos jellemzővel bír, amelyek nagymértékben meghatározzák a szabályozási kérdéseket. E sajátosságok között említendő a hálózatos jelleg, a monopóliumok és vertikálisan integrált vállalatok léte, az ágazat stratégiai jelentősége. A következőkben az energiaszektor hálózatos iparági jellegét és az ún. ellátási láncot mutatom be. Az ágazat hálózatos iparági jellege kiemelt hatással bírt a liberalizációra és az unbundling szabályozásra, így erre röviden ki kell tekinteni.

3.1. A hálózatos iparágak

„Hálózatos iparágakról beszélünk, amennyiben a termékek, illetve szolgáltatások biztosítása, azaz előállítása, terjesztése és nyújtása infrastruktúra, illetve hálózati elemek (vezetékek, csőrendszerek, elosztók stb.) segítségével történik.”¹² A hálózatos iparágak közé soroljuk az energetikát, a távközlést, a postai szolgáltatásokat és a vasutat is. Közös jellemzőjük, hogy a termék vagy szolgáltatás biztosítása meghatározott hálózati elemhez kötődik, amelynek hiányában az adott termék vagy szolgáltatás előállítása vagy nyújtása nem lenne gazdaságilag hatékony módon megoldható. A hálózati infrastruktúra tehát nélkülözhetetlen eszköznek minősül (*essential facility*). Ennek szabályozási következménye, hogy az adott eszköz tulajdonosát vagy üzemeltetőjét – társadalmi szempontból is kívánatos – rendelkezésre állási kötelezettség terheli,¹³ és megjelenik a harmadik fél szabad hozzáféréseinek követelménye – hozzáférési díj (*access price*) fejében.

Az eszközigenyességen és a magas belépési korláton túl további jellemző a nagy méretgazdaságosság. A piacra való belépés kezdeti ráfordítási költsége a hálózatos infrastruktúra miatt magas, ezek költségek a piacról való kilépés esetén sem nyerhetőek vissza (elsüllyedt költségek, *sunk cost*). Ezzel ellentétben a változó költségek viszonylag alacsonyak, az egységnyi többlettermelést csökkenő határköltség jellemzi. Az előálló növekvő mérethozadék miatt a hálózatos iparágakat nagy méretgazdaságosság (*economic of scale*) jellemzi. További sajátosság, hogy egy vállalat többféle terméket vagy szolgáltatást hatékonyabban képes előállítani, mint több vállalat (választékgazdaságosság).¹⁴ Mindezek mellett a keresztfinanszírozás és az externális hatások további jellemzők, amelyek okai részben a magas állandó költségekre vezethetőek vissza. A méret- és választékgazdaságosság már önmagában növeli a

¹² FIÁTH - MEGYES 2010. 4.

¹³ KISS 2008. 65.

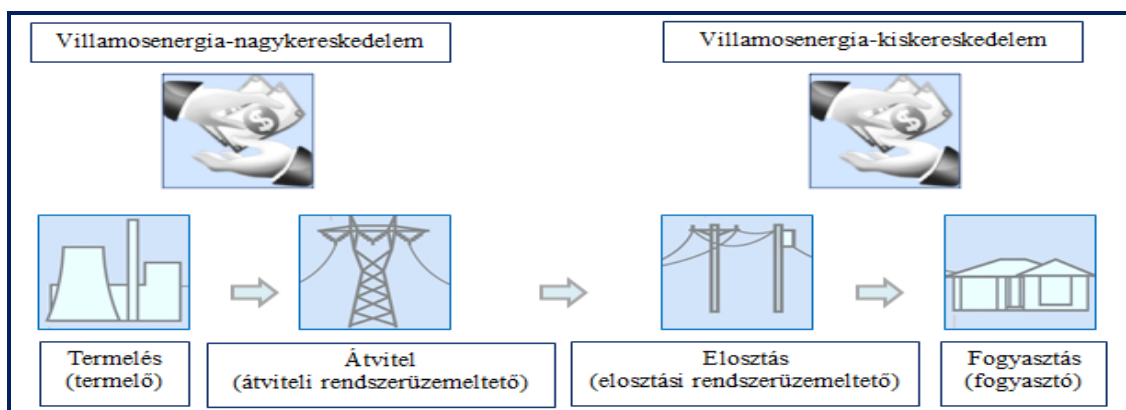
¹⁴ Közös termelésből eredő költségmegtakarítás, economies of scope.

koncentráltabb piaci szerkezet lehetőségét, és a természetes monopólium (*natural monopoly*) megjelenését, azaz azt, amikor egyetlen vállalat hatékonyabban termeli meg a teljes kereslet által támasztott mennyiséget, mint több vállalat együttesen.¹⁵

A hálózatos iparágaknál a hálózatra és az alapszolgáltatásra idővel egyre több szolgáltatás és tevékenység kapcsolódik. Ez a forma – a hálózat és alapszolgáltatás, valamint a hálózatra épülő további szolgáltatások és tevékenységek egy kézben történő koncentrálódása – költségmegtakarítást eredményezhet, és az így létrejövő vállalat részben vagy egészben a teljes vertikumot átfogja. Mindezekre alapulva a hálózatos iparágak teljes vertikumát természetes monopóliumnak tekintették. A fokozódó gazdasági verseny, majd a globalizációs kihívások hatására azonban a szabályzás elméleti és gazdasági hátterét fokozatosan felülvizsgálták, és az egyes hálózatos iparágak természetes monopólium jellegét megkérdőjelezték.

3.2. Az ellátási lánc

A piac és így a piaci folyamatok számos különálló folyamatra, elemre bonthatóak fel. Ezek összességükben alkotják az adott piac ellátási láncát. Ha vázlatosan szeretnénk ábrázolni a villamosenergia-szektor felépítését, az alábbiakat látjuk.¹⁶

1. ábra: A villamosenergia-szektor sematikus ábrája (saját szerkesztés)

A villamosenergia-rendszerben a különböző kapacitással rendelkező erőművek állítják elő a villamos energiát valamely primer energiahordozó átalakításával, amelyet betáplálnak a villamosenergia-rendszerbe. A hálózat nagy-, közép- és kisméretű hálózatra bontható. A nagyfeszültségű hálózat, a gerinchálózat fő funkciója az alaperőművek egymással történő összekötése és a nemzetközi hálózati rendszerhez való

¹⁵ SAMUELSON – NORDHAUS 2003. 732.

¹⁶ A földgáz szektor sematikus ábrája párhuzamba állítható a villamosenergia-szektor sematikus ábrájával azzal, hogy előbbi még kiegészítendő a tárolókkal és a tárolási tevékenységgel. A földgáz szektorban az átvitel terminológiai megnevezése szállítás, az átviteli rendszerüzemeltető szállítási rendszerüzemeltető.

csatlakozás. Ez az átviteli hálózat. Ennek megfelelően az átvitel nem más, mint a villamos energiának a továbbítása, illetőleg minden olyan kapcsolódó gazdasági és műszaki tevékenység, amely a villamos energia megfelelő minőségű továbbítása érdekében szükséges.¹⁷ E feladat letéteményese az átviteli rendszerüzemeltető. A középfeszültségű hálózat a villamos energiának a nagyobb teljesítményű fogyasztókhoz, a kisméretű hálózat a villamos energia kisfogyasztókhoz történő eljuttatását szolgálja. Ezen vezetékrendszerek képezik az elosztó hálózatot. Az elosztási tevékenység ennek megfelelően a villamos energiának az elosztó hálózatokon történő továbbítása.¹⁸, amely feladatot az elosztási rendszerüzemeltetők végzik.

Az ellátási lánc következő eleme a kereskedelem, amely a kereskedők által végzett, piaci szegmenshez tartozó tevékenység. A kereskedelemben kerül sor a villamos energia felhasználó részére történő beszerzésére és eladására, nem beleértve annak felhasználóhoz történő eljuttatását.

3.3. A szétválasztás

A 3.1. pontban foglaltak szerint a hálózatos iparágak – így az energiaszektor – teljes vertikumát természetes monopóliumnak tekintették, a tagállami piacokon vertikálisan integrált vállalatok¹⁹ (VIV) működtek és fogták át a termelést/kitermelést, az átvitelt, az elosztást és a kereskedelmet. A szakirodalom napjainkban a korábban természetes monopóliumok tartott, teljesen vagy részben vertikálisan integrált vállalatok egyes tevékenységein belül már megkülönbözteti a versenyző és nem versenyző elemeket.

Annak ellenére, hogy a természetes monopólium hatékonyságot sugall – hiszen termelési költségei alacsonyabbak, mint a többi potenciális vállalaté –, profitmaximalizálásra törekszik, így termelését visszafogja vagy a határköltségét jóval meghaladó ár feletti áraz. Mindez társadalmi szinten jóléti veszteséghez, azaz holtteher-veszteséghez vezet, amely mind a fogyasztók, mind pedig a monopolista oldalán keletkező gazdasági hatékonyságvesztést is magában foglalja. Ez a felhasználókkal szemben a potenciális piaci áraknál jóval magasabb monopolárat jelent. Továbbá a VIV piaci helyzetével visszaélhet, ami a többi szereplő belépésének megakadályozásához²⁰ és szintén piaci hatékonyságvesztéshez vezethet. Ha egy vállalkozás a piaci versenyre nem alkalmas tevékenységet is megvalósít, annak nem kell egyúttal azt is jelentenie, hogy a versenyre alkalmas területeken ne lehetne verseny. Ez utóbbi gondolat egyben a szétválasztás fő gondolata is.

¹⁷ A villamos energiáról szóló 3007. évi LXXXVI. törvény (a továbbiakban: VET.) 3. § 1. és 2. pontja.

¹⁸ VET. 3. § 7. és 8. pont

¹⁹ Általános megfogalmazás szerint vertikálisan integrált vállalkozásról beszélünk, ha az adott vállalkozás az ellátási lánc különböző tevékenységei közül több, egymást kiegészítő tevékenységet gyakorol azzal, hogy e tevékenységek közül legalább az egyiknek nem versengő tevékenységnek kell lennie.

²⁰ Ennek oka többek között a VIV-en kívüli vállalat diszkriminációja, továbbá az aszimmetrikus információhiány.

A szétválasztás tehát nem más, mint a monopóliumok és a vertikálisan integrált vállalkozások tevékenységeinek az ellátási lánc alapján történő feldarabolása, célja a verseny bevezetése és a továbbra is monopol piacokon a megfelelő ösztönző szabályozás kialakítása. A szétválasztás a liberalizáció egyik kulcseleme, hosszú távon elősegítheti a felhasználói árak csökkenését.

Szektor	Tipikusan versengő piaci szegmensek	Monopolisztikus piaci szegmensek
Villamosenergia-szektor	termelés kereskedelem	átvitel elosztás
Földgázszektor	kutatás-kitermelés kereskedelem	szállítás elosztás tárolás

2. ábra: Versengő és monopolisztikus szegmensek a villamosenergia- és földgázszektor területén (saját szerkesztés)

IV. Modellek a harmadik energiacsomagban

Amint említettem, már az első és a második energiacsomag is tartalmazott szétválasztási szabályokat. Az első energiacsomagban a számviteli szétválasztást írták elő mind a gerinchálózatot koordináló átviteli, mind pedig a felhasználókhoz történő villamos energia vagy földgáz eljuttatását biztosító elosztási rendszerüzemeltetők számára, az átviteli rendszerüzemeltetők funkcionális függetlenségének biztosítása mellett. A második szétválasztási csomagban mindkét rendszerüzemeltetővel szemben megjelentek a számviteli szétválasztás mellett a funkcionális és jogi szétválasztási követelmények.

1. Számviteli szétválasztás

A számviteli szétválasztás alapján a VIV köteles az egyes tevékenységeivel kapcsolatos könyveit külön-külön vezetni. Célja, hogy a vertikálisan integrált vállalkozáson belül az egyes tevékenységek pénzügyi-számviteli elkülönítése révén elkerülhető legyen a különböző tevékenységek közötti keresztfinanszírozás. A modell hátránya lehet, hogy a számviteli szabályok nem megfelelő alkalmazása akár a fogyasztói árak növekedéséhez vezethet. Látható, hogy a számviteli szétválasztás alapvetően könyvvizelési szabályrendszer, nem jelent strukturális beavatkozást a VIV életébe.

2. A funkcionális szétválasztás

A funkcionális vagy más megnevezéssel a menedzsment szintjén történő szétválasztás már strukturális jellegű beavatkozást jelent a társaság életébe. Ebben az esetben egyes tevékenységeket a VIV más-más részlegében kell megszervezni, lehetőség szerint olyan formában, hogy a menedzsment funkciókat különböző személyek lássák el, azaz a tevékenységeket irányító menedzsment tagjai között ne legyen átfedés. Mindez összeférhetlenségi szabályokkal biztosítható.

3. A jogi szétválasztás

A jogi szétválasztás szintén strukturális beavatkozás. A funkcionális szétválasztáshoz hasonló megoldás, ám annál sokkal hatékonyabb. Magában foglalja a menedzsment szerinti szétválasztást is, sőt, és ebben az esetben az egyes tevékenységeket jogilag különálló vállalatok végzik. Megjegyzendő azonban, hogy ez a modell sem garantálja, hogy a VIV ne gyakorolhassa a tulajdonosi, irányítási jogait az egyes tagvállalatok felett.²¹

4. Új modellek

A harmadik energiacsomag új, a korábbiakhoz képest „többletet nyújtó” szétválasztási modelleket vezetett be, azonban kizárólag az átviteli/szállítási rendszerüzemeltetőkre²². Az elosztási rendszerüzemeltetők esetében továbbra is a második energiacsomag szerinti számviteli, funkcionális és jogi szétválasztási rendelkezéseket írta elő.

Az átviteli/szállítási rendszerüzemeltetőre vonatkozó szétválasztási modellek nem egyenrangúak. Az Európai Bizottság által preferált modell a tulajdonosi szétválasztás, a „második legjobb” választás az független rendszerüzemeltető modellje, majd következik a „harmadik utas megoldás”, azaz a független átviteli/szállítási rendszerüzemeltető modell. Főszabálytól való eltérésre kizárólag²³ akkor van lehetőség, ha az irányelvek hatályba lépésekor a gerinchálózat vertikálisan integrált vállalkozáshoz tartozott. Értelemszerűen, ha ekkor a rendszerüzemeltető teljes tulajdonosi szétválasztási modell szerint működött, erre nincs lehetőség. Mindamelllett a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy a VIV bármikor élhessen a tulajdonosi szétválasztási modell lehetőségével. Ez praktikusán azt jelenti, hogy a tagállamoknak

²¹ A jogi szétválasztásnak másik lehetséges jelentése is van. Egyes ágazatokban a jogi szétválasztás az előbbieken ismertettektől eltérően a hatósági tevékenység elkülönítését jelenti a piacon tevékenykedő monopóliumtól, amely azt jelenti, hogy például az egyes engedélyeket nem a monopólium adja ki, hanem attól független hatóság.

²² Azzal, hogy a számviteli szétválasztás továbbra is kötelező maradt.

²³ A mentesítés egyes eseteit leszámítva.

mindhárom, de legalább két modellt – az általuk választottat és a teljes tulajdonosi szétválasztási modellt – implementálniuk kellett.

4.1. A tulajdonosi szétválasztásmodellje (Ownership Unbundled System Operator, OUSO)

A tulajdonosi szétválasztás a legerőteljesebb strukturális beavatkozás a vertikálisan integrált vállalkozás életébe. A modell értelmében az átviteli/szállítási rendszert üzemeltető vállalkozás kiválik a VIV-ből oly módon, hogy maga a hálózat is a tulajdonába kerül, illetve a tulajdonában marad. Ezzel a rendszerüzemeltető a hálózat tulajdonosa, üzemeltetője, karbantartója és fejlesztője, amely nem állhat az irányelv által nevesített versenyiaci tevékenységet folytató vagy abban érdekelt társaság ellenőrzése alatt, és nem irányíthat ilyen vállalkozást sem²⁴. Ez igen lényeges és hangsúlyos különbség a második energiacsomag szerinti jogi szétválasztáshoz képest. Az UOSO modell szerint megszűnik az infrastruktúrához való hozzáféréssel kapcsolatos diszkrimináció veszélye, ezáltal a szabályozás alapján a hálózat tulajdonosának a jövőben már nem érdeke a versenyiaci tevékenység hátráltatása.

4.2. A független rendszerüzemeltetőmodellje (Independent System Operator, ISO)

Az ISO modell alapján a vertikálisan integrált társaság megtartja az energetikai alaphálózat tulajdonjogát, de az átviteli/szállítási hálózatot magát már független rendszerüzemeltető üzemelteti. Tehát egy, a VIV-től teljesen különálló vállalkozás vagy személy látja el a hálózatirányítási, -üzemeltetési és -karbantartási, -fejlesztési feladatokat, továbbá a hálózatokhoz való hozzáférés is a kezében van. Mindezek érdekében az ISO-nak rendelkeznie kell a szükséges pénzügyi, technikai és emberi erőforrásokkal, és kötelező a két vállalat közötti pénzügyi megállapodások szabályozó hatósági ellenőrzése.

4.3. A független átviteli/szállítási rendszerüzemeltetőmodellje (Independent Transmission Operator, ITO)

Ebben a modellben a külön jogi személyként tevékenykedő rendszerüzemeltető a VIV ellenőrzése alatt marad – tehát nem válik ki a vállalatcsoportból – azzal, hogy a két vállalkozás tevékenységére szigorú szétválasztási szabályok irányadók. A vertikálisan integrált vállalkozás szempontjából a modell legnagyobb előnyének ebből következően az tekinthető, hogy habár az ITO-nak rendelkeznie kell a tevékenysége ellátásához szükséges valamennyi erőforrással, beleértve a jelentős anyagi értékkel bíró

²⁴ A függetlenséget összeférhetlenségi szabályok biztosítják.

infrastruktúrát is, az mégis a vállalatcsoporton belül marad, továbbá a hálózattal kapcsolatos irányítási jogkörök sem kerülnek a vállalatcsoporton kívülre. A VIV-en belül azonban minél nagyobb függetlenséget kell garantálni az ITO-nak, azaz a rendszerüzemeltetőnek alkalmasnak kell lennie a mindennapi működésre. Tehát biztosítani kell számára a mindennapi tevékenységgel, rendszerirányítással kapcsolatos döntéshozatali jogokat, továbbá önálló vállalati identitással, könyveléssel, IT és jogi szolgáltatással kell rendelkeznie. Az általános szétválasztási elv alapján nem birtokolhat termelőt vagy kereskedőt, és ez fordítva sem lehetséges. Így a menedzsment függetlenségét speciális, a funkcionális szétválasztásnál szigorúbb összeférhetetlenségi szabályok rendezik. A modellben a szabályozó hatóság is fokozott szerephez jut: a függetlenség minél hatékonyabb biztosítása érdekében a vertikálisan integrált vállalat és ITO közötti valamennyi szerződést jóvá kell hagynia. A függetlenség további garanciáját hivatott biztosítani a vállalat saját belső megfelelési programja.

V. Zárszó

Napjainkban az Európai Unió energiapolitikája az energiaellátás, a fenntartható fejlődés és a versenyképesség követelménye körül forog. Az utóbbi érdekében a tagállami energiaszektorokat uraló piaci kudarcok felszámolása révén az egységes európai energiapiac megteremtése a cél. A monopóliumokat piaci kudarcnak tekintik, melyek allokációs, termelési és dinamikus hatékonyságvesztéshez vezetnek. Felszámolásuk révén előmozdítható e hatékonysági mutatók javulása, növelhető a társadalmi jólét: hosszú távon csökkenhetnek a felhasználói árak. Mindezeket az teszi lehetővé, hogy a korábban természetes monopóliumnak tekintett ágazat egyes elemeiben lehetséges a verseny. A piaci struktúra lazítása révén elérhető a piaci koncentráció csökkentése, amelynek egyik alapkövét képezi az unbundling. Az szétválasztás révén az elméletileg versengő tevékenységek leválaszthatók a természetes monopol tevékenységekről.

Az Európai Unió a számviteli szétválasztási szabályoktól 2009-re eljutott a tulajdonosi szétválasztás modelljéig. Az egyes modellek a szétválasztás hatékonyságát tekintve egymással szemben alá-fölérendeltségi viszonyban vannak.²⁵

Az alkalmazott szétválasztási modellek közül az ITO modell a tagállamok körében népszerű (különösen a „nyolcak” körében), azonban a jóváhagyott rendszerüzemeltetők közül meglepő módon többnyire a villamosenergia-szektorban, míg a földgázszektorban majd 50%-ban az UOSO modellre esett a választás. Az UOSO modell népszerűsége a liberalizációban és unbundlingban hagyományosan élen járó államoknak köszönhető (Egyesült Királyság, Hollandia, Dánia, Svédország). A tulajdonosi kép is vegyes. Ha villamosenergia-szektorra tekintjük, a tagállamok több mint fele (15) választotta az átviteli rendszerüzemeltetőknél a teljes tulajdonosi szétválasztási modellt, azonban 11 tagállam jelenleg is 100%-os vagy közel 100 %-os állami tulajdonnal rendelkezik az

²⁵ Az elosztási rendszerüzemeltetők tekintetében kizárólag a jogi szétválasztás modelljéig terjed ki a szabályozás, amely részben a gerinchálózat kiemelt jelentőségére vezethető vissza.

átviteli rendszerüzemeltetőjében. Az elosztási rendszerüzemeltetőknél hat tagállam – köztük az Egyesült Királyság, Hollandia – már a teljes tulajdonosi szétválasztási követelményeket is megvalósította. E kecsgetőnek tűnő eredmények mellett azonban az is tény, hogy a liberalizáció és a szétválasztás következtében újabb vertikálisan integrált vállalatok alakultak ki az energiapiacokon: a korábbi domináns pozícióban lévő vállalatok piaci erőfölénye nőtt, elkezdődött a vertikálisan integrált vállalatok „nemzetköziesedése”²⁶, miközben erősödik a két energetikai alszektor (földgáz- és villamosenergia-szektor) közötti „átjárás” is.

	Villamosenergia-piac	Földgázipiac
UOSO	34 SE, ES, DK, UK, EE, FI, PL, PT, IT, DE, SK, BE, CZ, NL, LT	22 DK, UK, SE, ES, PL, PT, DE, IT, BE, NL
ISO	2 RO	3 AT, ES, RO
ITO	6 FR, HU, AT, DE, GR	25 FR, HU, AT, SI, SK, IT, DE, CZ, GR
Egyéb	5 AT, PT, NL, IE	3 AT
Összesen	47	53

3. táblázat: Szétválasztási modellek a jóváhagyott átviteli és szállítási rendszerüzemeltetők száma, illetve a tagállamok szerint; egy tagállam több rendszerüzemeltetővel is rendelkezhet (saját szerkesztés, forrás: European Commission 2014.)

Felhasznált irodalom

Bruxinfo: Ellenállásba ütköznek Brüsszel energialiberalizációs tervei, 2007. december 6. <http://www.bruxinfo.hu/cikk/20071206-ellenallasba-utkoznek-brusszel-energioliberalizacios-tervei.html> (letöltve: 2014.05.01.)

Elfogadta az EP a harmadik energia-csomagot <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20080616FCS31737+0+DOC+XML+V0//HU> (letöltve: 2014.03.17.)

Európai Bizottság: Versenypolitika: A Bizottság energiaágazati vizsgálata igazolta a súlyos versenyproblémák meglétét. Sajtóközlemény IP/07/26, 2007.

Európai Bizottság: White Paper: An Energy Policy for the European Union. COM (95) 682 final, 13 December 1995, amelyről a Tanács 1996 júliusában hozott határozatot. /Council Resolution of 8 July 1996 on the White Paper 'An energy policy for the European Union' Official Journal C 224/

²⁶ A korábbi tagállami keretek mellett, illetve helyett a liberalizáció és privatizáció hatására tagállami határokat átívelő óriáscégek jöttek létre, igaz – ahogy azt az Európai Unió is hangsúlyozza – a „piaci játéktér” is megnőtt.

European Commission: Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament. An Energy Policy for Europe. COM (2007) 1 final, 10.1.2007

[http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0001:FIN:EN:HTML)

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0001:FIN:EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0001:FIN:EN:HTML)

(letöltve: 2014. 03. 12.)

European Commission: Energy and environment. Sector Inquiry. 2007
<http://ec.europa.eu/competition/sectors/energy/inquiry/> (letöltve: 2014. 03. 12.)

European Commission: Certification of TSOs 2014
http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/interpretative_notes/certification_en.htm
(letöltve: 2014.06.01.)

European Commission: State of implementation of the EU Gas Directive (98/30/EC). An Overview. 2000

http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/interpretative_notes/doc/benchmarking_reports/2000_98_30_dir.pdf; (letöltve: 2014.04.12.)

European Commission Working Paper: Second benchmarking report on the implementation of the internal electricity and gas market. (SEC)2003 448, 2003.

FIÁTH Attila – MEGYES Judit: A hálózatos iparágak szabályozási környezete. *Vezetéstudomány* 2010/5. 4-11.

GILBERT, Richard J – KAHN, Edward P. - M NEWBERY, David: Introduction: International comparisons of electricity regulation. In Chevalier, Jean-Marie: *The New Energy Crisis. Climate, Economics and Geopolitics* (1-25). Great Britain: Palgrave Macmillan

KELEMEN Csaba: Az Európai Unió energiapolitikájának változásai a harmadik energiacsomag tükrében. *Európai Tükör* 2011/7-8. 28-42.

KENDE Tamás – SZÜCS Tamás: *Bevezetés Az Európai Unió Politikáiba*. Complex Kiadó, Budapest, 2011.

KISS – BADICS – NAGY: *Hálózat-Gazdaságtan. Jegyzet*. Pannon Egyetem Közgazdaságtan Tanszék, 2011.

KISS Ferenc László: Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába. In: VALENTINY Pál – KISS Ferenc László: *Verseny és Szabályozás* MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest 2007. 11-95.

NÉMETH Gábor: A monopóliumok története, elmélete. In: SVÉHLIK Csaba: *Gazdasági és Társadalmi Kihívások a 21. században. Best of Kheops (2006-2010)*. Tanulmánykötet. KHEOPS Automobil-Kutató Intézet. Budapest 2011. 26-36.

SAMUELSON – NORDHAUS: *Közgazdaságtan*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2003.

VALENTINY Pál – KISS Károly Miklós: A nélkülözhetetlen eszközök értelmezése és a postai szolgáltatások. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 2009. november 1001–1024.

VALENTINY Pál: A hálózatos közszolgáltatások szabályozási reformjáról. In: VALENTINY Pál – KISS Ferenc László: Verseny és Szabályozás MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest 2007. 232-251.

VINCE Péter: Tulajdonosi koncentráció, vállalati összefonódás. In: VALENTINY Pál – KISS Ferenc László: Verseny és Szabályozás MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest 2007. 156-178.

VINCE Péter: Versenyélénkítés erőfölény-korlátozással. Szabályozás és vállalatszerkezet-átalakítás az Európai Unió energiapiacán. In: Verseny és Szabályozás 2010., MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest 2011. 329-353.

POLGÁRI JOGI SZEKCIÓ

BAKSA GRÉTA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Szeibert Orsolya Ágnes PhD, egyetemi adjunktus

**FOREIGN EXPERIENCE OF MANDATORY MEDIATION IN FAMILY LAW
DISPUTES**

The new Civil Code introduced the possibility of mandatory mediation in some family law related disputes in Hungary. Under the new regulation entered into force on 15 March 2014 courts may refer the parties to mandatory mediation in child custody cases (including visitation rights). Although courts had the possibility to suggest the parties to make use of mediation services for a long time, referral to mandatory mediation is a novelty in Hungary; however this is only a possibility and not an obligation to the judge.

Because of the recent introduction of court referred mandatory mediation, there are several open questions needing to be answered and the regulation itself is also incomplete. In my opinion more procedural rules should be implemented parallel to the setting up of a mediation service system which is able to satisfy the needs of disputing families to promote (mandatory) mediation as a real alternative to court procedures. Otherwise this instrument will only remain a theoretical possibility. There is also great need for researching mediation theory as well as the legal framework and practical experience of other countries, where mandatory mediation is already operating well. Such a research would help to identify the open questions and possible shortcomings of the Hungarian regulation, and would provide guidance and solutions on how to deal with the issue.

For this purpose I examined the legal framework in California and Australia and reviewed the accompanying research and follow-up studies on client satisfaction, case characteristics etc. Due to the limited scope of this study I present only the Australian legal regulation and study results and as a conclusion I try to pinpoint some hot topics needing to be addressed and considered in Hungary.

In 2006 a well prepared and extensive family law reform¹ has been introduced in Australia. As part of the reform (a) 65 Family Relationship Centres (“FRC”) have been founded to provide family dispute resolution services, furthermore the new regime introduced (b) mandatory mediation in connection with child related disputes, (c) new rules regarding shared parental responsibility, (d) protection of children from exposure to family violence and child abuse and (e) less adversarial court procedural rules in children’s matters. In the followings I summarize the family dispute resolution rules with special emphasis on mandatory mediation in parenting issues. Lastly I deal with

¹Family Law Amendment (Shared Parental Responsibility) Act 2006, Act No. 46 of 2006

the meaningful results of the study “*Evaluation of the 2006 Family Law Reforms*”² from December 2009.

1. Legal Framework of Mandatory Mediation in Australia

Before the 2006 reform Australia had a traditionally widespread alternative dispute resolution system, in which several kinds of community based and non-profit organisations provided assistance, counselling or hotline services in family disputes. As part of the Family Relationship Service Program several already existing services have been expanded and many others have been newly introduced. The most important was the establishment of the aforementioned Family Relationship Centres. Their aim is to provide assistance for families in all relationship stages. They are staffed by independent professionals who offer impartial referral, advice and information aimed at strengthening family relationships in a welcoming, safe and confidential environment. They provide the core service for the provision of family dispute resolution.³ Beside these they offer also a wide range of auxiliary services (e.g. general information and group sessions) to families with all kind of difficulties.

The Family Law Act of 1975⁴ (“**Family Law Act**”), as modernised by the aforementioned 2006 reform, puts great emphasis on dispute resolution methods in family disputes and regulates several procedures, like family counselling, family dispute resolution, arbitration (only for property, spouse maintenance or financial issues) and family consultants. The law requires the parties to make genuine effort to resolve the dispute by family dispute resolution before applying for a parenting order.⁵ According to the definition of family dispute resolution, it is a process in which a family dispute resolution practitioner helps people affected, or likely affected, by separation or divorce to resolve some or all of their disputes with each other, and in which the practitioner is independent to all parties involved in the process.⁶ Besides neutrality another important issue of family dispute resolution and in general, of alternative dispute resolution is the question of confidentiality. The Australian Family Law Act contains detailed provisions regarding this subject, which I will also describe here in detail, since this question has relevance in light of the Hungarian regulation as well.

According to the Family Law Act a family dispute resolution procedure is confidential and the practitioner must not disclose any communication made to him/her while conducting family dispute resolution.

² KASPIEW et al. 2009a („AIFS report”)

³ AIFS report 2009 4.

⁴ Act No. 53 of 1975

⁵ Sec. 60I (1) Family Law Act

⁶ Sec. 10F Family Law Act

There are exceptions to the general rule of confidentiality, where the practitioner may disclose a communication if he or she reasonably believes that it is necessary due to the following reasons:⁷

- protecting a child from risk of harm;
- serious or imminent threat to life, health or property of a person;
- reporting or preventing an act of violence, a threat of violence or an offence involving intentional damage or threat of damage to property;
- assisting a lawyer representing independently the child's interests.

Although the practitioner is charged by reporting requirements, this does not mean that the information provided by the practitioner to any authority is admissible as evidence. The rule is that anything said or any admissions made by or in the presence of the family dispute resolution practitioner shall not be admissible in any court or in any proceedings before a person authorised to hear evidence.⁸ There are only two narrow exceptions in connection with child abuse.

The discussed confidentiality rules could be also a model for the Hungarian legislature; it helps to establish a friendly atmosphere, which is necessary for the parties to feel comfortable in the mediation procedure and, on the other hand it provides sufficient protection for any possible victim.

There are no regulations regarding the minimum duration of the family dispute resolution which the parties are required to attend before applying for a parenting order. According to the guidelines of the Australian Government⁹ one hour of the joint dispute resolution session is free of charge, the second and third hours are also free of charge to clients who earn less than \$50,000 gross annual income or receive Commonwealth health and social security benefits. For those who earn more than \$50,000 a year, the second and third hour of the session are provided for a \$30 fee per hour. Generally a dispute resolution session lasts two or three hours, but in case of need, subsequent sessions may also be scheduled. For subsequent sessions a fee is imposed, but the centres take into account the parties' financial situation and fees may even be waived.¹⁰

If the parties can work out an agreement regarding the child related issues in the course of the dispute resolution session, then such an agreement may be recorded in a parenting plan. If the parties would like to make their agreement legally binding, they may apply to the court for a consent order.

If the family dispute resolution process remains unsuccessful, the parties may apply to the court for a parenting order. At the end of the dispute resolution procedure the practitioner issues a certificate. This certificate is required for the court to hear the case.

The certificate may state one of the followings:

- both parties attended and made a genuine effort to resolve the dispute;

⁷ 10H (4) Family Law Act

⁸ Sec 10J Family Law Act

⁹ <http://www.familyrelationships.gov.au/Pages/default.aspx>

¹⁰ <http://www.familyrelationships.gov.au/Services/FRC/Pages/MoreFRCInformation1.aspx>

- both parties attended but one or both of the parties did not make a genuine effort;
- the other party did not attend;
- the FDR practitioner decided that the case was not appropriate for FDR; or
- the FDR practitioner decided it was not appropriate to continue the FDR process.¹¹

The Family Law Act includes exceptions, which render the above rules inapplicable and thus a certificate is not required for filing an application with the court. These exceptions are:

- application for a consent order;
- responding to an application;
- urgency;
- one party or the parties are unable to participate effectively in the dispute resolution proceeding;
- there are reasonable grounds to believe that there has been or is a risk of child abuse or family violence;
- application in connection with a former parenting order because of a contravention of the other party.¹²

Despite of the fore mentioned exceptions from the mandatory participation in the family dispute resolution procedure, the court can still consider ordering the parties to attend mediation. Even if there has been a history of child abuse or domestic violence in the family, the court is barred to hear the case unless the applicant has indicated in writing that he or she received information from a family counsellor or family dispute resolution practitioner about the services and options available in case of abuse or violence.¹³ Should there be a risk of imminent child abuse or family violence this rule is also inapplicable. These provisions show how committed is the Australian government towards mediation, but on the other hand it gives rise to some criticism as well.

2. Follow-up Research on the 2006 Reform of the Family Law System of Australia

In 2009 a wide scale research has been published (*Evaluation of the 2006 Family Law Reforms*) by the Australian Institute of Family Studies to evaluate the impact of the 2006 reform (“**AIFS report**”). Before beginning with the presentation of the study results it should be noted that only a small minority of cases needed actual judicial intervention. Most divorce and separation cases involving children are arranged by the parents without any outside help or after seeking legal advice or some kind of voluntary counselling or alternative dispute resolution services. Only in 5-10% of the cases was judicial intervention necessary. Mandatory mediation is relevant only in these cases.

¹¹ http://www.familyrelationships.gov.au/Documents/family_dispute_resolution_brochure_0.pdf

¹² 60I (9) Family Law Act

¹³ 60J (1) Family Law Act

Out of these about 40%¹⁴ ended with an agreement. Considering the fact, that these are mostly high-conflict cases, this success rate is impressive.

Main pathways to reach a parenting agreement

Table 1¹⁵ shows the answers of parents – who had reached parenting arrangements – about their main pathway of reaching an agreement.

Main family law pathway used to reach agreement	Pre-reform	Post-reform
Counselling, mediation or FDR	6%	7.3%
Lawyer	10.6%	5.8%
Courts	7.8%	2.8%
Discussions	54.1%	65.8%
Nothing special, it just happened	16.8%	15.6%

There is a rather significant increase in the number of parents, who indicated discussions with the other parent as the main pathway of arranging a parenting agreement, and also a slight increase of those parents whose answer was counselling, mediation or family dispute resolution. On the other hand, there has been a 5% drop in the number of cases which were sorted out with the help of lawyers and courts, out of which court cases have fallen below 3%.

The data in the above table might be however somewhat misleading; the real picture is more complex. The reason is that other findings of the AIFS research show that 38% from those parents who answered resolving matters mainly through discussions also reported to have used counselling, mediation or FDR services and 31% consulted lawyers.¹⁶ It is beyond doubt that even if the parties reached a parenting agreement on their own, attending counselling or mediation services or obtaining legal advice could have played a significant role in reaching a parenting agreement.

Parent satisfaction

¹⁴ AIFS report E2

¹⁵ Based on the AIFS report 66.

¹⁶ AIFS report 67.

Table 2¹⁷ displays parents' post-reform satisfaction with the process of reaching parenting agreements. The original table indicated the answers of fathers and mothers separately, but for a better understanding this table contains only aggregate data.

	Discussions	Counselling, mediation, FDR	Lawyer	Courts
The process worked for you.	87.8%	73.1%	62.7%	50%
The process worked for the other parent.	88.6%	73%*	70.5%	56%
The process worked for the child.	88.7%	76.5%	63.1%**	54.9%
The result was what I expected.	86.5%	68.9%	65.9%	56.2%
I had adequate opportunity to put my side forward.	86.3%	83.5%	66.3%	57.3%
The other parent had adequate opportunity to put her/his side forward.	95.3%	95.2%	89%	84.8%
The child's needs were adequately considered.	93.2%	86.3%	67.9%** *	60.8%

The data clearly present that parents who reached parenting arrangements via discussions have a very high satisfaction rate, which is of course understandable, since this indicates that these separated parents can work together rather easily and they have most probably a friendly relationship after separation. Parents who made use of counselling, mediation and family dispute resolution services also gave quite high rates, especially to the questions regarding adequate opportunity to put forward his/her own and the other parent's side and that the child's needs were adequately considered. Lawyers were rated considerably lower, especially in connection with child related questions. Courts got the least favourable rates, for most questions only between 50-60%.

It has to be noted that the aggregate data fail to show that in the case of some questions there was a significant difference between the satisfaction of fathers and mothers. Between parents resorting to counselling, mediation and FDR services there was a significant difference (almost 16%) between fathers (80.9%) and mothers (65.1%) to the question "the process worked for the other parent". This indicates that both sides

¹⁷ Based on the AIFS report 82.

*Significant difference between answers of fathers (80.9%) and mothers (65.1%)

** Significant difference between answers of fathers (56.2%) and mothers (70.8%)

*** Significant difference between answers of fathers (60.6%) and mothers (75.2%)

felt that the outcome of the parenting arrangements was more favourable to the mothers. Concerning lawyers there was also a 15% gap in connection with both child related questions, with fathers giving less positive ratings than mothers. Attention should be paid to such differences between the satisfaction rates of the parents, as this is an indicator that parenting arrangements might not always mean a real win-win solution and this can lead to new disputes.

Challenges and issues for family relationships

Table 3¹⁸ shows the answers of fathers and mothers separately to questions whether they have experienced family violence and if mental health problems, alcohol or drug use were relevant to their relationship.

	Fathers	Mothers
Physical hurt	16.8%	26%
Emotional abuse alone	36.4%	39%
No violence reported	46.8%	39%
Mental health problems	22.7%	29.1%
Alcohol or other drug use	20.1%	36.5%
No mental health problems and addiction issues reported	64.7%	49.8%

The data indicate “*that family violence affects a substantial proportion of separated parents. Such families are the predominant users of both the family relationship services system and the legal and court systems*”.¹⁹ Nearly two-thirds of mothers and half of the fathers reported experiencing emotional abuse or getting physically hurt by the other parent; every fourth mother indicated to have been physically hurt. These are somewhat alarming numbers, especially in the light of the fact that 72% of mothers and 63% of fathers indicated that the children were witnessing abuse or violence.²⁰

The data²¹ on mental health issues and especially the high rate of alcohol and drug use also give reason for concern. Mothers seem to be much more anxious about these issues, half of them expressing concerns about at least one such issue. Furthermore, the problems of family violence and mental health issues or alcohol/drug use are unfortunately not isolated problems, just the opposite, they are usually linked together; both mental health issues and alcohol or drug use increase the risk of family violence.

¹⁸ Based on AIFS report 26., 29.

¹⁹ AIFS report 23.

²⁰ AIFS report 26.

²¹The data do not represent which parent exhibited such problems.

Education of parents

The review of the educational background of separated parents is a really interesting topic, especially in comparison with the usage of early intervention services, which I discuss in the following paragraph. The AIFS report indicates that the educational level of separated parents was lower than of those who are living together.²² Among separated parents the proportion of parents with no post-secondary education was a little above 50% and those who had a degree or higher qualification only 13.45%. This of course should not mean that smarter or more educated people will separate with less likelihood; it may only indicate that clients who are referred to mandatory mediation are probably less educated people. This should be taken into account in the training of counsellors, mediators, family dispute resolution practitioners in order to communicate and understand more effectively the needs of these people.

Usage of early intervention services

In Australia the usage of early intervention services seems to be quite common. 27% of the answering parents declared that at some stage they considered their relationship to be in real trouble; out of these parents 50% said they resorted to some kind of relationship services. Around 13% out of those parents who did not think their relationship was ever in real trouble said that they nonetheless sought help to ‘support their relationship’.²³

Table 4²⁴ includes the most frequently used services to resolve relationship problems (relationship was/is in real trouble) or to support the relationship (relationship was/is not in real trouble).

Had sought help with relationship issues	Resolve problems	Support relationship
Family relationship centres	21.2%	12.8%
Marriage and relationship counsellor	62.6%	43.1%
GP or other health professional	37.7%	30.9%
Religious leader/elder	13.5%	28.3%

In the educational background of those who used early intervention services a reverse tendency may be observed in contrast to separated parents. Between parents using early intervention services 47.2% had a degree or higher qualification, 30.4% other post-secondary education and only 22.5% was without post-secondary education.

²² AIFS report 24.

²³ AIFS report 44.

²⁴ AIFS report 45.

Criticism

After the presentation of the Australian experience I would like to come up with some criticism and concerns about the mandatory mediation system of Australia.

The AIFS research found that one area needing improvement is the referral system itself, which should guarantee that families access the right services in proper time. There are still families with child abuse or family violence issues who are circling between relationship services, lawyers, courts, state-based child protection and the family violence systems; better communication and cooperation between the aforementioned services is necessary to solve this problem.²⁵ According to the AIFS report a significant number of family dispute resolution practitioners (about 20%) thought that FDR was not appropriate for 25% of the families, who attended FDR, because of family violence or child abuse issues.²⁶ This shows that even in Australia a better monitoring system has to be developed to filter out cases with family violence or child abuse issues and the exceptions should be applied in order these cases can proceed directly to court. The total exclusion of families reporting family violence or child abuse issues from the FDR services however seems also undesirable.

Other critics say that the emphasis is on reaching a parenting arrangement in the FDR system with no proper guaranties to ensure that children are heard and their interests are taken into account. For court procedures these issues are regulated in detail.²⁷

3. Considerations for Hungary

Personally, I am a real supporter of mediation and also mandatory mediation in family law disputes. I think that here in Hungary most people are not used to the methods of dealing with conflicts in general and many lack the responsibility or empowerment to resolve their own disputes; therefore they seek the decision of a third party, usually a judge. I firmly believe that many parents, if the opportunity and support is given, could agree on parenting arrangements and solve any other family dispute without the intervention of the judicial system.

The government made some attempts to promote mediation in the field of family and labour disputes and also in criminal cases in the recent years. In spite of these the potential of mediation remains unexploited. The introduction of court referred mediation may be a good way to direct parents to use a procedure more suited for the resolution of their disputes (mediation in this case). For court referred mediation to reach its goals however several aspects and questions need to be considered and dealt with.

²⁵ KASPIEW et al. 2009b 10.

²⁶ AIFS report 106.

²⁷ MACLEAN et al. 2011 323.

First of all, an appropriate and accessible mediation service system has to be established, with enough resources and qualified mediators to deal with an increased case load. Not only the numbers are differing from the cases handled before the introduction of mandatory mediation, but more complex and difficult situations are expected to arise. This means that proper operational conditions (facilities, mediation rooms, child care staff etc.) should be provided and the mediation facilities should be made easily accessible in every part of the country. Accessibility in this context means two things, physical accessibility but even more importantly proper information on the available possibilities. My personal opinion is that these conditions are still pending in Hungary.

The second issue relates also to one aspect of accessibility, namely charges. As we could see in Australia mediation services are free or low fees are applicable. Under Hungarian circumstances it would be essential for mandatory mediation services to be free of charge, since many people are affected by poverty. Independent mediators usually charge fees for their services, since they do not receive governmental subsidies. Since 2012 there is a possibility of court mediation (which is mostly conducted by court clerks) which is free of charge. It may be argued that a court based/connected or an independent mediation system would be desirable. I personally consider that an independent mediation service system would be the most adequate, but a well organised court-based system can also be effective. The preparedness and efficiency of the current court-based mediation system in Hungary is highly questionable. Court clerks receive insufficient training in mediation and are part of the judicial system, which demands a different kind of approach from them. The current court-based mediation system can only be regarded as an interim solution needing a full review on the long run.

Now we arrive to the third question, namely the education, training and preparedness of mediators. As we could see on the usage of (voluntary) early intervention services in Australia, those services were mainly used by more educated people, who realised that they need help to resolve relationship problems or to make divorce arrangements. In these cases communication is still present between the parties along with the intention to solve problems together. This may be most probably the case in Hungary as well. In a mandatory mediation system however there are many challenges mediators face, which they did not experience before. More clients from different educational and cultural background will be referred to mediation, who require a different attitude. Most importantly however, more high-conflict cases, where parents ceased communication with each other or where domestic violence or alcohol or drug abuse is an issue may end up in mediation. The whole service system has to be prepared to deal with such difficult issues, therefore in my opinion much more empirical research is necessary and pilot projects should be initiated to see where the current regulation is incomplete and should be refined further. Furthermore, the mediators' training system should be globally reviewed to adjust to the new requirements that mandatory mediation brings along.

The last and most important question is however, whether courts will make use of mandatory mediation. As mentioned in the introduction, the referral to mandatory mediation is only a possibility and not an obligation of the courts. Courts although

having the opportunity, have not often referred parties to voluntary mediation in family disputes. The commentary to the new Civil Code says that courts should refer child related cases to mandatory mediation, if the judge considers that there is a good chance that the parties may agree on parenting arrangements in frame of the mediation procedure.²⁸ I gather that the reason for the government introducing a mere possibility of referral was that they also recognised that the conditions for mandatory mediation are yet to be met. The government should nonetheless encourage judges to refer more difficult cases to mediation. A good way for this would be the launching of pilot projects, in which most cases would be referred to mediation. If the rather sceptical approach of judges towards mediation does not change, the intention of solving child related disputes in a less adversarial and more solution oriented way will remain fruitless. In this context mandatory mediation does not seem like that much mandatory anymore.

Bibliography

PETRIK Ferenc et al.: *Polgári Jog – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 2013,

MACLEAN, Mavis, - HUNTER, Rosemary - WASOFF, Fran, FERGUSON, Lucinda – BASTARD, Benoit & RYRSTEDT, Eva: Family justice in hard times: can we learn from other jurisdictions? *Journal of Social Welfare and Family Law*, 2011. 33:4, 319-341.

KASPIEW, Rae, - GRAY, Matthew, - WESTON, Ruth - MOLONEY, Lawrie - HAND, Kelly - QUET, Lixia al.: Evaluation of the 2006 family law reforms, 2009 <http://www.aifs.gov.au/institute/pubs/fle/evaluationreport.pdf>

KASPIEW, Rae, - GRAY, Matthew, - WESTON, Ruth - MOLONEY, Lawrie - HAND, Kelly - QUET, Lixia al.: The AIFS evaluation of the 2006 family reforms – A summary 2009 <http://www.aifs.gov.au/institute/pubs/fm2011/fm86/fm86b.pdf>

²⁸ PETRIK et. al. 2013. 279.

BODZÁSI BALÁZS

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Harmathy Attila professor emeritus

HÁROMOLDALÚ JOGVISZONYOK A ZÁLOGJOG KÖRÉBEN

1. A dologi biztosítékok szabályozási modellje

A polgári jog a dologi biztosítékok szabályozása során a jogviszonyok kétoldalúságából indul ki. A személyi biztosítékokhoz hasonlóan azonban a dologi biztosítékok is gyakran háromoldalú jogviszonyt fednek le. Ennek alapja, hogy a dologi biztosítékoknál is elválhat egymástól a biztosított követelés kötelezettje, illetve a biztosítékot nyújtó fél. Erre zálogjog körében meglehetősen gyakran kerül sor.

Emellett az is gyakori, hogy a követelést egyidejűleg nemcsak zálogjog, hanem más biztosíték (pl. kezesség) is biztosítja. Ilyenkor a jogviszonyok akár négyoldalúvá is válhatnak. Az ilyen esetek szétfeszítik a zálogjog járulékos jellegét, arra kényszerítik a jogalkotót, hogy kivételeket tegyen a szigorú értelemben vett járulékoság elve alól. Mindezt a szabályozás szintjén is figyelembe kell venni.

2. A zálogjog megszűnéséhez kapcsolódó járulékoság alól tett kivételek

A zálogjog járulékos jellegéből következik, hogy a biztosított követelés megszűnése kihat a zálogjogra, a követelés megszűnésével ugyanis a zálogjog is megszűnik. Ezt a Ptk. 5:142. § (1) bekezdésének d) pontja rögzíti. Ennek alapján megszűnik a zálogjog, ha a zálogjoggal biztosított követelés, illetve minden olyan jogviszony, amely alapján a jövőben zálogjoggal biztosított követelés keletkezhet, megszűnik.

A biztosított követelés az esetek nagy részében teljesítéssel szűnik meg. A zálogjog megszűnéséhez kapcsolódó legegyszerűbb esetkör, ha a zálogjogosult hitelezőt a személyes adós zálogkötelezett elégíti ki. Ilyenkor a biztosított követelés kötelezettje (a személyes adós) és a zálogkötelezett (dologi kötelezett) ugyanaz a személy. Ilyen személyazonosság esetén a teljesítéssel nemcsak a biztosított követelés, hanem egyúttal a zálogjog is megszűnik.

A zálogjog megszűnéséhez kapcsolódó járulékoság szabálya alól a Ptk. 5:142. § (2) bekezdése állapít meg kivételeket. Ennek alapján a zálogjoggal biztosított követelés megszűnése ellenére is fennmarad a zálogjog a követelést kielégítő személyes kötelezettet, zálogkötelezettet vagy harmadik személyt megillető megtérítési igény biztosítására.

A Ptk. 5:142. § (2) bekezdése három különböző esetet szabályoz. Ezekben az esetekben a zálogjog a biztosított követelés megszűnése ellenére is fennmarad és a továbbiakban egy másik követelést, a hitelezőt kielégítő személy megtérítési igényét biztosítja. Ezekben az esetekben tehát egy jogszabály által előírt követeléscserére kerül sor. Két különböző követelésről, illetve igényről van szó, még abban az esetben is, ha összecszerülésükben esetleg meg is egyeznek egymással. A megtérítési igény jogosultja az eredeti zálogjogosult helyébe lép, az annak megfelelő ranghelyen. A zálogjog terjedelmét, a zálogkötelezett helytállási kötelezettségének mértékét tekintve változatlan marad. A három kivételt képező esetet az is összekapcsolja, hogy a zálogjogosult mindhárom esetben kielégítést kap, a biztosított követelést ugyanis valaki teljesíti. Közös elem az is, hogy közömbös a kielégítés módja, arra tehát nemcsak fizetés, hanem beszámítás útján is sor kerülhet.

Az alábbiakban ezeket a megszűnéshez kapcsolódó járulékoság alól tett kivételeket vizsgáljuk meg részletesebben.

3. A biztosított követelés teljesítése a nem zálogkötelezett személyes adós által

3. 1. A régi magyar magánjog szabályai

A hitelezőnek a nem dologi kötelezett (nem tulajdonos) személyes adós általi kielégítéséről régi magánjogunkban a jelzálogjogról szóló 1927. évi XXXV. törvény (a továbbiakban: Jt.) 10. §-a rendelkezett. Eszerint, ha a jelzálogos hitelezőt olyan személyes adós elégítette ki, aki nem volt tulajdonosa a jelzálognak, a jelzálogjog a követelés kielégítésével rá szállt annyiban, amennyiben a kielégítés alapján a jelzálogjog tulajdonosától, vagy ennek valamelyik jogelődjétől megtérítést követelhetett. Ugyanezt a szabályt kellett megfelelően alkalmazni akkor is, ha a jelzálogos követelés és a személyes adósság egy személyben egyesült.

A Jt. 10. §-ában szabályozott esetkör a törvényi engedmény egyik esete volt. Ebben az esetben a személyes adós és a zálogtárgy tulajdonosa között alakult ki visszkereseti igény, amelyet ugyanolyannak tekintettek, mint az egyetemleges adóstársak közötti megtérítési igényt. A személyes adósra sosem az eredeti követelés szállt át, hanem csak a jelzálogjog, amely az átszállással az addigi követelés helyett egy másik követelésnek a biztosítékává változott át. A Jt. 10. §-a ugyanakkor szűkítette azt a személyi kört, akivel szemben a kielégítést nyújtó személyes adós megtérítési igényt érvényesíthetett, hiszen ez az igény csak a zálogtárgy tulajdonosával, vagy annak valamelyik jogelődjével szemben állt fenn.

A személyes adósra csak a jelzálogjog szállt át, a követelés azonban nem. Ez az átszálló jelzálogjog az eredeti követelés helyett a személyes adós megtérítési követelését

biztosította. Ennek azonban az volt a feltétele, hogy a követelés fennálljon, vagyis feltételes követelés teljesítése esetén a személyes adós jelzálogjogot nem szerezhette.¹

A jelzálogjog átszállásának feltétele volt, hogy a követelés a teljesítés következtében megszűnjék. A teljesítés módja azonban közömbös volt, vagyis arra újítás (nováció) útján is sor kerülhetett. A személyes adós addig teljesíthette a követelést, amíg a jelzálogjog a telekkönyvbe be volt jegyezve.

Ha a személyes adós csak részben teljesítette a követelést, a zálogtárgy tulajdonosával vagy annak jogelődjével szemben a részteljesítés alapján is megtérítést igényelhetett. Ilyen esetben részjelzálogjog keletkezett. Ez a részjelzálogjog azonban valójában az eredeti jelzálogjog ranghelyének egy másik követelés biztosítására való felhasználása volt, ezért az 1855. évi Telekkönyvi Rendtartás 27. §-a értelmében a megmaradó jelzálogjog megelőzte a személyes adósra átszálló részjelzálogjogot.

3. 2. A hatályos jog megoldása

Az első esetkör, amelyet a Ptk. 5:142. § (2) bekezdése szabályoz, amikor a zálogjog a személyes adóst megillető megtérítési igény biztosítására marad fenn. Ha a zálogjogosult hitelezőt a személyes adós elégíti ki, a biztosított követelés megszűnik. Amennyiben azonban a személyes adós valakitől megtérítést igényelhet, ennek az igénynek a biztosítására a zálogjog fennmarad. Ebben az esetben ugyanakkor feltétel, hogy a személyes adós ne legyen egyben zálogkötelezett is.

Ezen ritka esetek egyike, amikor a kötelemben van olyan adóstárs, aki zálogkötelezett is egyben, míg más adóstársak nem zálogkötelezettek. Ha a nem zálogkötelezett egyetemleges adóstárs személyes adós kielégíti a hitelezőt, megtérítési igénye keletkezik a többi adóstárral szemben. Ennek a visszkereseti igénynek a biztosítására marad fenn a személyes adósra átszálló zálogjog a többi adóstárral szemben. Mivel azonban ez a megtérítési igény – az egyetemleges kötelezettek egymás között fennálló elszámolási viszonya alapján – rendszerint az eredeti követelésnek csak egy része, ezért a zálogjog is csak részlegesen száll át a teljesítő személyes adósra.

4. A hitelező kielégítése a nem személyes adós dologi kötelezett által

4. 1. A régi magyar magánjog szabályai

Régi magánjogunkban a Jt. 9. §-a szabályozta azt az esetet, amikor a jelzálogos hitelezőt a zálogtárgy olyan tulajdonosa elégítette ki, aki nem volt személyes adós. Ilyen esetben a jelzálogos követelés a kielégítéssel – a kezesre irányadó szabályoknak megfelelően – a

¹ NIZSALOVSKY 1929. 36.

hitelezőt kielégítő tulajdonosra szállt át, amennyiben a személyes adóstól vagy mástól megtérítést követelhetett. Ugyanez a szabály volt akkor is irányadó, ha a jelzálogos követelés és a jelzálog tulajdona egy személyben egyesült. Ezekkel azonos rendelkezést tartalmazott az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat (a továbbiakban: Mtj.) 736. §-a is.

A Jt. miniszteri indokolása szerint méltánytalan lett volna, ha a követelésnek az ingatlantulajdonos (a dologi kezes) általi teljesítése esetén a jelzálogjog konfúzió folytán megszűnt volna. Ehelyett ebben az esetben saját (tulajdonosi) jelzálogjog jött létre. A tulajdonosi jelzálogjog alapján a tulajdonos az ingatlanra vezetett végrehajtás esetén éppen úgy kapott kielégítést, mint más jelzálogos hitelezők.²

A Jt. 9. §-a csak akkor ismerte el a jelzálogjognak a tulajdonosra történő átszállását, ha a teljesítéssel a személyes adós irányában valóban követelése keletkezett. Előfordulhatott emellett olyan helyzet is, amikor több különböző személy tulajdonában lévő ingatlan volt jelzálogul lekötve és az egyik dologi kötelezett teljesítése folytán nem – vagy nemcsak – a személyes adóssal szemben támadt követelése, hanem más dologi kötelezettekkel szemben is. Erre az esetre vonatkozott a Jt. 9. § (1) bekezdésének azon fordulata, hogy a tulajdonos „mástól” követelhetett megtérítést.

A Jt. 9. § (2) bekezdése az (1) bekezdés szabályát arra az esetre is kiterjesztette, ha a tulajdonos nem elégítette ki a hitelezőt, hanem maga vált hitelezővé. Erre a konfúzióra például úgy kerülhetett sor, hogy a követelés a hitelezőről öröklés útján szállt rá. Ebbe a körbe tartozott azonban az az eset is, amikor a követelést a tulajdonosra engedményezték.

Nem szállt át a jelzálogos követelés a hitelezőt kielégítő tulajdonosra, ha egyben személyes adós is volt. Akkor sem szállt át a biztosított követelés, ha a tulajdonos másnak az egyetemleges adóstársa volt, még akkor sem, ha egymás közötti viszonyukban a kötelezettség teljes egészében a másik személyes adóst terhelte.³

Ha tehát a tulajdonos mint személyes adós, vagy mint a személyes adóssal egy tekintet alá eső személy elégítette ki a hitelezőt, a jelzálogos követelés nem szállt át, a jelzálogjog pedig megszűnt és jelzálogjog törlésének volt helye. Ehhez kapcsolódóan azonban a ranghellyel való rendelkezés joga alkalmazást nyert.

Ha a tulajdonos nem személyes adós a hitelezőt kielégítette, főszabály szerint a követelés a maga egészében szállt át rá és ez alkotta a megtérítési követelést. Ha azonban a tulajdonos csak részben teljesített, a részteljesítés alapján is követelhetett megtérítést, de a hitelező fennmaradó jelzálogjoga ilyenkor rangsorban megelőzte a tulajdonosra átszálló részjelzálogjogot.⁴

A hitelezőt kielégítő dologi kötelezett kezesi jogállásából az is következett, hogy vele szemben a személyes adós – a hitelezővel szemben őt megillető kifogásokon felül – az egymás közötti jogviszonyukból eredő kifogásokat is felhozhatta. Kezességi szabály volt emellett az is, hogy a teljesítéssel a követelés a teljesítő kezesre átszállt.

² NIZSALOVSKY 1929. 35.

³ NIZSALOVSKY 1929. 33.

⁴ A Telekkönyvi Rendtartás 27. §-a alapján.

Ennek külön kimondására a zálogtárgy tulajdonosára nézve azért volt szükség, mert a kezesség szabályai rá csak meghatározott vonatkozásokban voltak irányadóak.⁵

Ha a hitelező követelését nemcsak jelzálogjog, hanem ezen felül kézizálogjog és kezesség is biztosította, a hitelezőt kielégítő ingatlantulajdonos – a kezesség szabályainak megfelelően – az egyéb biztosítékokat szintén megszerezte. A jelzálogjog különlegessége ebben a vonatkozásban az volt, hogy az ilyen kumulált biztosítás esetén a saját biztosítékát csak a zálogtárgy tulajdonosa szerezhette meg. A fizető kezes a kézi- és jelzálogjogot megszerezte ugyan, de önmaga ellen a követelést még akkor sem, ha a jelzálogul lekötött ingatlan esetleg a kezes tulajdonában állt.⁶

Hasonló volt a helyzet kézizálogjog esetében is akkor, ha a kézizálogot adó nem személyes adós tulajdonos teljesített. A kézizálogjog ugyanis megszűnt azáltal, hogy a zálogtárgy tulajdonosához visszakerült.⁷ Mindez azt tükrözi, hogy a korabeli jog kézizálogjognál még ebben a korlátozott mértékben sem ismerte el a tulajdonosi zálogjog intézményét.

Sajátosan alakult a kötelezettek egymás közötti viszonya, ha ugyanannak a követelésnek a biztosítására egyidejűleg történt a jelzálogjog alapítása és a kezességvállalás. Az Mtj. 1216. § (4) bekezdése szerint ugyanis ilyenkor egyetemleges adóstársaság jött létre. Ez azt jelentette, hogy a jelzálogos hitelezőt kielégítő tulajdonos a kezestől akkor is csak a követelés felének a megtérítését követelhetette, ha a személyes adóssal szemben az egész követelés rá szállt át.

A tulajdonosi jelzálogjog alapján a tulajdonos az ingatlanra vezetett végrehajtás esetén éppen úgy kapott kielégítést, mint más jelzálogos hitelezők, akik az ingatlanra végrehajtást nem vezettek.⁸

4. 2. A hatályos jogi rendelkezések

A Ptk. 5:142. § (2) bekezdése alapján a biztosított követelés megszűnése ellenére is fennmarad a zálogjog a zálogkötelezettet megillető megtérítési igény biztosítékául.

Amennyiben a zálogjogosult részére a nem személyes adós dologi kötelezett nyújt teljesítést, vagy a zálogjogosult a zálogtárgyból elégíti ki magát, a zálogkötelezettnek megtérítési igénye keletkezik a személyes adóssal szemben. Ennek jogalapját a Ptk. 6:57. § (2) bekezdése jelenti. Eszerint, ha a kötelezett és a harmadik személy közötti jogviszonyból más nem következik, a harmadik személyt megtérítési igény illeti meg a kötelezettel szemben. A Ptk. 6:57. § (3) bekezdése ezt azzal egészíti ki, hogy ha a követelés teljesítésére tekintettel a harmadik személynek követelése keletkezik a kötelezettel szemben, a megszűnt követelés biztosítékai fennmaradnak, és e követelést biztosítják. Ezt a rendelkezést kell alkalmazni akkor is, ha a követelés kielégítésére

⁵ NIZSALOVSKY 1929. 33.

⁶ NIZSALOVSKY 1929. 34.

⁷ Ld. Mtj. 852. § (2) bekezdés.

⁸ NIZSALOVSKY 1929. 35.

zálogjog vagy biztosítékot nyújtó személy helytállása alapján kerül sor. A Ptk. 6:57. § (3) bekezdése ennek megfelelően a Ptk. 5:142. § (2) bekezdésében nevesített esetkörök közül kettőt lefed.

A biztosított követelésnek a nem személyes adós dologi kötelezett általi teljesítését korábban a régi Ptk. 259. § (1) bekezdése szabályozta. Ennek alapján, ha a zálogtárgy tulajdonosa, valamint a követelés kötelezettje (személyes kötelezett) különböző személy volt és a jogosult a zálogtárgyból kielégítést kapott, a zálogjog megszűnt, a követelés pedig egyéb biztosítékaival együtt a kielégítés erejéig a tulajdonosra szállt át. Látható, hogy a Ptk. nem ezt a rendelkezést vette át, hiszen nem a zálogjog megszűnését és a követelés átszállását mondja ki, hanem azt, hogy a zálogjog a biztosított követelés megszűnése ellenére is fennmarad a zálogkötelezettet megillető megtérítési igény biztosítására.

A régi és az új Ptk. tehát alapvetően eltérően szabályozza a nem személyes adós zálogkötelezett általi teljesítést. A régi Ptk. szerint ilyen esetben a zálogjog szűnt meg és a követelés szállt át egyéb biztosítékaival együtt a zálogkötelezetre. A Ptk. szerint viszont a követelés szűnik meg és a zálogjog száll át a dologi kötelezetre.

További eltérés mutatkozik a régi magyar magánjog szabályaival való összevetés során. Már utaltunk rá, hogy a korábbi magyar magánjog szerint a követelés átszállása mellett a zálogjog is átszállt a tulajdonosra, amelynek révén saját (tulajdonosi) jelzálogjog jött létre. Ezzel szemben a régi Ptk. 259. § (1) bekezdése azért nem mondta ki a zálogjog átszállását is, mert nem ismerte el a tulajdonosi zálogjog intézményét.

Felmerül a kérdés, milyen következményekkel jár korábbi magánjogunk, valamint a régi Ptk. 259. § (1) bekezdése, illetve a Ptk. 5:142. § (2) bekezdése között fennálló eltérés. Ez a különbségtétel elsődlegesen a kifogások tekintetében jelenik meg.

A hitelezőt kielégítő dologi kötelezettel szemben korábbi jogunk szerint a személyes adós mindazokkal a kifogásokkal élhetett, amelyeket akár a tulajdonossal, akár a hitelezővel szemben felhozhatott.⁹ A hitelezővel szemben a személyes adós elsődlegesen a biztosított követelésre, illetve az alapjogviszonyra vonatkozó kifogásokat érvényesíthette.

A Ptk. 5:142. § (2) bekezdése ugyanakkor a biztosított követelés megszűnését mondja ki. Ennek következtében pedig azok a kifogások is megszűnnek, amelyek az alapügyletre, illetve az abból származó biztosított követelésre irányulnak. A hitelezőt kielégítő zálogkötelezettet ugyan megtérítési igény és ennek biztosítékaul zálogjog illeti meg, de elveszti a biztosított követeléshez kapcsolódó kifogásait. A megtérítési igénnyel rendelkező zálogkötelezettel szemben fennálló kifogásait gyakorolhatja ugyan, de a korábbi biztosított követeléshez kapcsolódó kifogásokat már nem hozhatja fel. Ebben az esetben a személyes adós számára az marad az egyetlen lehetőség, hogy beszámítási kifogásként hivatkozzon a zálogkötelezettel szemben arra, hogy ez utóbbi a hitelező kielégítésekor elmulasztotta felhozni azokat a kifogásokat, amelyek a hitelezővel szemben a személyes adóst is megillették volna.

⁹ NIZSALOVSKY 1929 33.

Emellett dogmatikai szempontból is kérdés, hogy megszűnik-e az eredeti biztosított követelés a hitelezőnek a dologi kötelezett általi kielégítésével, vagy törvényi engedmény útján – megtérítési igény formájában – átszáll a zálogkötelezetre. Kérdés tehát, hogy ez a megtérítési igény új követelés, vagy azonos az eredeti biztosított követeléssel. Korábbi jogunk szerint az eredeti követelés kizárólag abban az esetben szűnt meg, ha a hitelezőt a személyes adós – vagyis a követelés kötelezettje – elégítette ki.

A Ptk. 6:3. § ezzel kapcsolatban csak annyit mond, hogy a kötelem a szolgáltatás teljesítésével megszűnik. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy bárki is teljesíti a szolgáltatást – legyen az a személyes adós vagy harmadik személy –, a teljesítéssel a kötelem minden esetben megszűnik. Ebből pedig az következik, hogy a zálogjogosultra sem az eredeti biztosított követelés száll át, mert az a hitelezőnek a zálogkötelezett általi kielégítésével megszűnt. Ennek alapján a megtérítési igény nem az eredeti követelésnek a zálogkötelezetre törvényi engedmény formájában átszálló alakzata, hanem teljesen új követelés. Ezt az értelmezést támasztja alá a Ptk. miniszteri indokolása is, amely kiemeli, hogy a harmadik személy általi teljesítéssel az eredeti kötelem megszűnik, a kötelezett a teljesítő harmadik személlyel pedig elszámolási viszonyba kerül és ennek keretében megtérítési igénye keletkezik. A követelés, illetve a tartozás megszűnése következtében nem lehet szó az eredeti követelés átszállásáról sem.¹⁰

Kérdés továbbá, hogy a Ptk. 5:142. § (2) bekezdése alapján a zálogkötelezetre átszálló tulajdonosi zálogjog milyen tartalmú. Az új kódex hallgat erről, így nem ad választ arra a kérdésre sem, hogy ez abszolút hatályú, teljes zálogjog, vagy csak a rangsorban hátrább álló zálogjogosultakkal szemben bír jogi relevanciával, de a forgalom más résztvevői számára nem létezik. A régi Ptk. 259. § (1) bekezdéséhez kapcsolódóan volt olyan jogirodalmi álláspont, amely csak ennek a viszonylagos, kizárólag a hátrább álló zálogjogosultak irányában hatályos “fennmaradó” zálogjognak a létét ismerte el.¹¹

Véleményünk szerint a Ptk. 5:142. § (2) bekezdésében nem erről, hanem teljes értékű tulajdonosi zálogjogról van szó, amely mindenkivel szemben dologi hatállyal bír. Kérdés azonban, hogy ez a tulajdonosi zálogjog csak jelzálogjog formájában jöhet-e létre, vagy kézizálogjogként is. A Ptk. szövege nem tesz különbséget kézi- és jelzálogjog között, amelyből elvileg az következik, hogy ez a fajta tulajdonosi zálogjog bármilyen módon létrejöhet. Láttuk azonban, hogy régi magánjogunk ezt csak jelzálogjog esetében ismerte el. Kézizálogjognál a tulajdonosi zálogjog elismerése gyakorlati nehézségeket okozna, amelyeket a megváltozott birtok fogalom alapján is csak nehezen lehetne megoldani. Kézizálogjognál valójában csak az a helyzet lenne kezelhető, ha nincs több zálogjogosult.

Kérdés emellett az is, hogy a végrehajtási eljárásban, illetve a felszámolási eljárás során hogyan tudja a zálogkötelezett tulajdonos ezt a saját zálogjogot érvényesíteni.

¹⁰ Általános indokolás a Polgári Törvénykönyvről szóló T/7971. számú törvényjavaslatához, 561-562.

¹¹ ANKA–GÁRDOS–NEMES 2003. 31.

Ennek megnyugtató rendezéséhez a fizetésképtelenségi eljárások szabályait is szükséges lenne módosítani.

Korábbi magánjogunkban a részteljesítéshez kapcsolódóan – a jelzálogjog és a követelés részleges átszállása során – a hitelező fennmaradó jelzálogjoga és a tulajdonosra átszálló részjelzálogjog közötti rangsort a Telekkönyvi Rendtartás 27. §-a rendezte. Ez a szabály hatályos jogunk szerint is irányadó. Az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény végrehajtásáról szóló 109/1999. (XII. 29.) FVM rendelet (a továbbiakban: Inytvr.) 90. §-a ugyanis kimondja, hogy más megállapodás vagy jogszabály eltérő rendelkezése hiányában a jelzálogjog részleges átszállása esetén a bejegyzésben azt kell feltüntetni, hogy az átszállott részjelzálogjogot a fennmaradó jelzálogjog rangsorban megelőzi.

5. A hitelező kielégítési harmadik személy által

5. 1. A kezes teljesítésére vonatkozó szabályok a régi magyar magánjogban

Korábbi magánjogunk szerint a kezes olyan kötelezettnek minősült, akire a teljesítéssel a követelés a mellékjogokkal – így a jelzálogjoggal – együtt szállt át. A kezeshez hasonló helyzetben volt az is, aki ugyanannak a követelésnek a biztosítására kézizálogot adott.¹²

Felmerült azonban a kérdés, hogy ha a követelést jelzálogjogon kívül kezesség is biztosította, akkor a fizető jelzálogadósnak volt-e visszereseti joga a kezessel szemben, és ha igen, milyen mértékben.

Ebből a szempontból két eset között tettek különbséget. Amennyiben az ugyanazon követelést biztosító kezesség, jelzálogjog és esetleg kézizálogjog egyidőben keletkezett, a teljesítő kezesre nem szállt át a teljes jelzálogjog, hanem annak csak egy része. Ilyen esetben ugyanis a kötelezettek között egyetemlegesség állt fenn, vagyis a követelés köztük egyenlő arányban oszlott meg, és a jelzálogjog is csak az így kiszámított hányadrész erejéig biztosította a hitelezőt kielégítő kezes megillető megtérítési igényt.¹³ Közös történt kötelezettségvállalások esetén tehát az adósság terhe a mellékkötelezettek egymás közötti viszonyában egyenlően oszlott meg.

Más volt azonban a helyzet, ha a kezesség, a kézizálogjog és a jelzálogjog ugyanazon követelés mellett, de különböző időpontokban keletkezett. Ilyenkor arra, aki később vállalta a kötelezettséget, az akkor már fennálló mellékjogok a maguk teljességében szállták át. Ha tehát a jelzálogjog akkor már fennállt, amikor valaki ugyanazért a követelésért kezességet vállalt, vagy annak biztosítására kézizálogot adott, és a hitelezőt az ilyen kezes vagy kézizálog kötelezett elégítette ki, a jelzálogjog az egész követelés

¹² NIZSALOVSKY 1942. 720.

¹³ Ld. 87. sz. Elvi Határozat

erejéig átszállt rá.¹⁴ Nem közösen történt kötelezettségvállalás esetén ennek megfelelően a tartozás teljes egészében a korábbi mellékkötelezettre hárult.

Teljes volt a párhuzam a jelzálogadás és a kezes jogi helyzete között a hitelező ellen emelhető kifogások, illetve az ellenkövetelések beszámítása tekintetében is. A jelzálogjogra vonatkozóan természetesen érvényesültek a telekkönyv közhitelességéből származó eltérések.

A jelzálogadásra nézve is irányadónak tekintették továbbá azt a szabályt, miszerint a kezes mindaddig megtagadhatta a hitelező kielégítését, amíg a főadósnak joga volt a kötelezettségét megalapító jogügyletet megtámadni. Bár a Jt. ezt a rendelkezést nem mondta ki, annak szükségességét egyértelműen elismerték.¹⁵

5. 2. A régi Ptk. szabályai

A régi Ptk. 276. § (1) bekezdése alapján akár a főadós alapította a kezességgel együtt fennálló zálogjogot, akár a főadóstól különböző személy, a kezes teljesítése következtében a többszörösen is biztosított követelés nem szűnt meg, hanem az az azt biztosító – és a kezességvállalást megelőzően keletkezett – jogokkal együtt a kezesre szállt át. Ez vonatkozott a kezességvállalás előtt keletkezett zálogjogra is, a régi Ptk. 276. § (1) bekezdésében szereplő időbeli korlátra való tekintettel.

Más volt azonban a helyzet, ha a jogosultat a zálogkötelezett elégítette ki. Ha a zálogkötelezett egyben a személyes adós is volt, akkor a teljesítéssel a követelés megszűnt, tehát a továbbiakban a kezeset sem terhelte helytállási kötelezettség. Amennyiben azonban a zálogkötelezett csak dologi kötelezett volt, személyes adós azonban nem, akkor a régi Ptk. 259. § (1) bekezdése alapján teljesítése esetén a zálogjog megszűnt, a követelés pedig egyéb biztosítékaival (pl. kezesség) együtt a kielégítés erejéig a zálogkötelezett tulajdonosra szállt át. A zálogjog megszűnésére azért került sor, mert a régi Ptk. a tulajdonosi zálogjogot nem ismerte el. Ez azonban nem változtatott azon, hogy a jogosultat kielégítő dologi kötelezett a követelést és annak a megszűnő zálogjogon kívüli egyéb biztosítékait – így a kezességet is – megszerezte. A megtérítési igény tehát a különböző mellékkötelezetteket egymással szemben is megillette.

Amennyiben a zálogkötelezett és a kezes egyidőben, egymásról tudva, egymásra tekintettel kötelezték el magukat, akkor a régi Ptk. 253. § (2) bekezdése, valamint 275. §-a alapján felmerülhetett, hogy egyetemlegesen felelnek. A régi Ptk. nem állított fel vélelmet az egyetemlegesség mellett az egyidejűleg vállalt kezesség és zálogkötelezettség esetére. Egyetemlegesség csak akkor volt megállapítható, ha ez a szándékuk a szerződésből kitűnt. Ha a szándékegység nem volt bizonyítható, a kezes és

¹⁴ NIZSALOVSKY 1942. 721.

¹⁵ SZLADITS 1927. 218.

a zálogkötelezett között egyetemleges kötelezettséget nem lehetett megállapítani (BH 1998. 172.).

A korábbi magyar joghoz hasonlóan a régi Ptk. is elismerte, hogy ha a kezes a jogosultat kielégíti, rászáll a követelés, a követelést biztosító és a kezességvállalást megelőzően keletkezett jogok, valamint a végrehajtási jog is. Ezek a jogok a megtérítési igény erejéig szálltak át a főkötelezett helyett teljesítő kezesre. A teljesítő kezes a reá átszálló jogokat azonban nem érvényesíthette a későbbi biztosítékot nyújtókkal (kezesekkel, zálogkötelezettekkel) szemben. A kezességvállalás után kötött jelzálogszerződés tehát a kezes kielégítését nem biztosította (BH 1998. 172.).

Bonyolultabb volt azonban a helyzet, ha a kezes a főadós követelésének csak egy részét egyenlítette ki. A régi Ptk. 276. § (1) bekezdésében foglalt törvényi engedmény ebben az esetben is bekövetkezett, a kezes azonban a követelésnek és az azt biztosító mellékjogoknak csak azt a részét szerezte meg, amennyit ő maga a hitelezőnek már teljesített. Ez jelzálogjog esetében azt jelentette, hogy az egyszerre szolgálta az eredeti jogosult és a fizető kezes igényét. Kérdés lehetett azonban a rangsor. Az Inyvh. 90. §-a szerint az eredeti jogosultat megillető részjelzálogjog rangsorban megelőzte a törvényi engedmény folytán a kezesre szálló részjelzálogjogot. Ez a rendelkezés a hatályos Ptk. alapján is irányadó.

A fizető kezeset megillető megtérítési igény több szempontból is hasonlóságot mutat a jogosultat kielégítő nem személyes adós zálogkötelezettet megillető megtérítési igénnyel. Még szembetűnőbb a hasonlóság azonban azzal az esetkörrel, amikor a jogosultat sem nem a személyes adós, sem nem a dologi zálogkötelezett, hanem egy rajtuk kívül álló harmadik személy elégíti ki. Ezt az esetkört a régi Ptk. 259. § (2) bekezdése szabályozta. Ennek alapján a zálogjog a követelés, illetőleg a megtérítési igény erejéig a kielégítő harmadik személyre szállt át. Ez a személy követelhetette a zálogtárgy átadását, illetőleg a zálogjognak a javára való bejegyzéséhez szükséges nyilatkozat kiadását. Ennek jogalapját a régi Ptk. 286. §-a jelentette, amelynek (2) bekezdése azt is kimondta, hogy a követelés biztosítékai ilyenkor fennmaradtak, amennyiben a követelés a teljesítő harmadik személyre átszállt, vagy e harmadik személy a kötelezettől megtérítést igényelhetett.

A hasonlóságok ellenére a régi Ptk. alapján a fizető kezes, a jogosultat kielégítő dologi zálogkötelezett, illetve harmadik személy jogi helyzete között lényeges eltérések mutatkoztak. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy a régi Ptk. 276. § (1) bekezdése szerint a főkötelezett helyett teljesítő kezes csak *a kezességvállalást megelőzően keletkezett* biztosítékokat szerezte meg, a jogosultat kielégítő zálogkötelezetre, illetve harmadik személyre azonban valamennyi biztosíték átszállt. A régi Ptk. 259. § (1) bekezdése alapján ugyanis a jogosultat kielégítő zálogkötelezett megszerezte az ugyanazon követelést biztosító kezességből eredő jogokat, függetlenül attól, hogy a kezesség létrejötte megelőzte-e a zálogjog keletkezését. Nem tartalmazott időbeli korlátot a régi Ptk. 259. § (2) bekezdése sem. Ilyen korlátozást csak a régi Ptk. 276. § (1) bekezdése mondott ki a fizető kezesre nézve.

Különösen a régi Ptk. 259. § (2) bekezdése és a 276. § (1) bekezdése közötti eltérés volt nehezen érthető, hiszen a jogosultat kielégítő harmadik személy a kezes is lehetett. A fizető kezesre azonban a régi Ptk. 276. § (1) bekezdése speciális szabályt állapított meg.

Az új Ptk. alapján is irányadónak tekinthető jogirodalmi vélemény szerint a korábbi törvényhely helyes értelmezése az, hogy a zálogkötelezett – teljesítése esetén – csak a zálogjogot megelőzően keletkezett biztosítékokat szerezhette meg, ugyanúgy, mint a fizető kezes.¹⁶ Ennek megfelelően a zálogkötelezett csak akkor léphetett fel a kezessel szemben, ha a zálogjog a kezességvállalás után keletkezett. Ekkor ugyanis a zálogkötelezett abban a tudatban ajánlotta fel a tulajdonában lévő vagyontárgyat elzálogosításra, hogy olyan követelés kielégítését kell tőrne, amely már más módon is biztosítva van. Ilyenkor a kezes helyzete nem súlyosbodik. Ez azonban már nem lenne elmondható abban az esetben, ha a zálogszerződés korábbi, mint a kezességi szerződés. Ez a megoldás emellett összhangban állt a régi Ptk. 276. § (1) bekezdésével is, amely szerint a kezesre csak a kezességvállalás előtt keletkezett biztosítékok szálltak át.¹⁷

5. 3. Az új Ptk. megoldása

A Ptk. 5:142. § (2) bekezdése által szabályozott harmadik esetkör az, amikor a zálogjogosult olyan harmadik személytől kap kielégítést, aki sem nem a személyes adós, sem nem a zálogkötelezett. Ennek alapját is a Ptk. már idézett 6:57. §-a teremti meg.

A zálogjog ebben az esetben is fennmarad és átszáll a kielégítést nyújtó harmadik személyre, aki tipikusan a kezes. Előfordulhat ugyanis, hogy ugyanazt a követelést zálogjog és kezesség együttesen biztosítja és a zálogjogosultat a kezes elégíti ki. Ilyen esetben a zálogjog nem szűnik meg, hanem azt a kezes szerzi meg. A zálogjog átszállása nem keletkeztet új zálogjogot, hanem csupán a zálogjogosult személyében következik be változás.

Az időbeliségre vonatkozóan az új Ptk. nem tartalmaz a régi Ptk. 276. § (1) bekezdésével azonos szabályt. Ennek alapján azonban felmerül a kérdés, hogy a teljesítő kezes csak a kezességvállalást megelőzően keletkezett zálogjogot szerezi-e meg, vagy azt is, amely ezt követően jött létre. Kérdés az is, hogy ha a követelést kezességvállalás is biztosítja és a zálogjogosult a zálogkötelezettől kapott kielégítést, akkor a zálogkötelezett felléphet-e a kezessel szemben.

Továbbra is irányadónak tekintjük azt a már idézett jogirodalmi álláspontot, amely szerint a zálogkötelezett – teljesítése esetén – csak a zálogjogát megelőzően keletkezett biztosítékokat szerezheti meg, ugyanúgy, mint a fizető kezes. Ennek megfelelően a zálogkötelezett csak akkor léphet fel a kezessel szemben, ha a zálogjog a

¹⁶ SALAMONNÉ 1999. 186.

¹⁷ SALAMONNÉ 1999. 151.

kezességvállalás után keletkezett.¹⁸ Ezt támasztja alá korábbi magánjogunk is, amely szerint csak arra szálltak át a már fennálló mellékjogok, aki később vállalt ugyanazon követelés teljesítéséért helytállási kötelezettséget. A hitelezőt kielégítő kezesre tehát csak akkor szállt át a zálogjog, ha az már akkor fennállt, amikor a követelésért kezességet vállaltak.¹⁹

Kérdés azonban, hogy ha a zálogjog alapítása és a kezességvállalás egy időben történik, akkor a hitelezőt kielégítő kötelezett felléphet-e a másikkal szemben. Ezt indokoltnak tűnik elismerni, amennyiben a kétféle biztosítéknyújtás egymásra tekintettel történt. Ennek hiányában azonban a hitelezőt kielégítő kezes nem léphet fel a zálogkötelezettel és a zálogkötelezettet sem illeti meg megtérítési igény a kezessel szemben.

Végül utalni kell arra is, hogy a Ptk. 6:428. §-a szerint, ha ugyanazt a kötelezettséget kezesség és a kötelezettől eltérő személy által alapított zálogjog is biztosítja, a kezes és a zálogkötelezett helytállására és egymás közötti viszonyukra a több kezesre vonatkozó rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni. Ezeket a szabályokat a Ptk. 6:427. §-a tartalmazza. Ennek alapján a kezes és a dologi kötelezett egyetemlegesen felelnek a jogosult felé, egymás közötti viszonyukban pedig aszerint, hogy egymásra tekintettel, vagy anélkül vállalták-e a kötelezettséget.

Ha egymásra tekintet nélkül vállalták a kötelezettségüket, akkor a teljesítő személyt csak azokkal szemben illeti meg megtérítési igény, akiknek a kötelezettsége korábban keletkezett.

Ha azonban egymásra tekintettel vállalták a kötelezettségüket, akkor a kockázatvállalásuk arányában kötelesek helytállni az egymás közötti viszonyukban. Ebben az esetben ugyanakkor kérdés lehet, hogy miként kerül sor a kockázatvállalás arányának a megállapítására. Elvileg a zálogkötelezett és a kezes is a teljes tartozás teljesítéséért vállaltak helytállást, kivéve, ha a szerződésben korlátozták kötelezettségvállalásuk mértékét. A zálogkötelezett azonban, ha nem személyes adós is egyben, csak a zálogtárgy értékéig köteles helytállni, a kezes viszont teljes vagyonával felel. Amennyiben a követelés meghaladja a zálogtárgy értékét és a zálogkötelezett nem személyes adós is egyben, problémát okozhat a kockázatvállalás arányának a meghatározása.

Felhasznált irodalom

ANKA Tibor – GÁRDOS István – NEMES András: A zálogjog kézikönyve. HVG-ORAC Kiadó, Budapest 2003.

NIZSALOVSKY Endre: A jelzálogjog jogszabályainak magyarázata. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1929.

¹⁸ SALAMONNÉ 1999. 151.

¹⁹ NIZSALOVSKY 1942. 721.

NIZSALOVSKY Endre: Korlátolt dologi jogok. In: SZLADITS Károly (szerk.): Magyar Magánjog. Ötödik kötet, Dologi Jog, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1942.

SALAMONNÉ DR. SOLYMOSI Ibolya: A szerződések biztosítékai. AGROCENT Kiadó, Budapest 1999.

SZLADITS Károly: Jelzálogjog és kezesség. *Jogtudományi Közöny*, 1927/24. szám, 217-218.

ZLINSZKY Imre: A magyar magánjog mai érvényében – különös tekintettel a gyakorlat igényeire. Ötödik kiadás. Kiegészítette: Dárday Sándor, Franklin-Társulat, Budapest 1894.

CSEHI-KENDERES ANDREA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Vékás Lajos professor emeritus

FOGYASZTÓVÉDELMI SZABÁLYOK ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ ÚJ POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVBEN

A magánjogi jogintézmények, amelyek az eladói felelősség bázisát képezik már a XVIII-XIX. században kialakultak.¹ A fogyasztóvédelem, a szociálisan rászorult fél védelme és más hasonló jelszó alatt – szinte a korkívánat erejével – fellépő és ható nézetek az elmúlt évtizedekben a világ gazdaságilag fejlettebb felében hódítottak, és – a szokásos késéssel – a 70-es években hozzánk is eljutottak. Megkísértették nemcsak a jogtudományt, hanem a jogalkotást és a bírói gyakorlatot is.² Az 1959. évi IV. törvényben (régii Ptk.) is szerepeltek már fogyasztóvédelmi szabályok. A régii Ptk. meghatározta a fogyasztó és a fogyasztói szerződés fogalmát a záró rendelkezések között.³ A fogyasztó az, aki gazdasági vagy szakmai tevékenységi körén kívül eső célból szerződést kötő személy, tehát lehetett természetes és jogi személy is. A fogyasztói szerződés pedig az a szerződés, amely fogyasztó és olyan személy között jön létre, aki a szerződést gazdasági vagy szakmai tevékenysége körében köti.⁴ Az általános szerződési feltételekre vonatkozó szabályok is tartalmaztak fogyasztói rendelkezéseket (régii Ptk. 205/A. § (2) bekezdése), amelyek kedveztek a fogyasztónak (régii Ptk. 207.§). A tisztességtelen szerződési feltételekre vonatkozó szabályozásban (régii Ptk. 209.§) már szerepelt a közérdekű kereset indításának lehetősége. Végül még kiemelendő a hibás teljesítés szabályai közt a fogyasztói szerződések esetében a szavatossági jogoktól való eltérés tilalma a fogyasztó hátrányára. A Vékás Lajos professzor által szerkesztett 2008-as *Szakértői javaslatban* is szerepeltek többek közt a fogyasztói szerződésekre vonatkozó rendelkezések: az érvénytelen szerződések körében a fogyasztóra hátrányos feltétel szabálya, a tisztességtelen szerződési feltétel fogyasztói szerződések esetében, a hibás teljesítési vélelem a fogyasztói szerződéseknel, a fogyasztói kezességi szerződés és a fogyasztói garanciavállalás tilalmának kimondása.⁵

A 2013. évi V. törvény (új Ptk) alapján a fogyasztóvédelmi szabályok főképp a VI. könyvben, a Kötelmi jogi könyvben találhatóak. A VIII. könyvben található az értelmező rendelkezések között a fogyasztó és vállalkozás fogalmának meghatározása. Lényeges változás, ami tulajdonképpen fogalmi szűkítés, hogy most már a fogyasztó

¹ FAZEKAS Judit: 2007.

² VÉKÁS Lajos: 2007. 1563.

³ 2003-ban került a régii Ptk.-ba.

⁴ 2003-ban került a régii Ptk.-ba.

⁵ VÉKÁS Lajos (szerk.): 2008. 794-795.

csak természetes személy lehet. (Külön megfajtásra vár, hogy a társasházak esetében mi lesz a helyzet...) Főbb témakörök, ahol fogyasztóvédelmi szabályok szerepelnek: az általános szerződési feltétel, a tisztességtelen szerződési feltétel, a szerződés teljesítése, és a hibás teljesítés. Egyes szerződések esetében a fogyasztókra vonatkozó szabályok: az adásvételi szerződésnél, a kezességi szerződésnél és a garancia szerződésnél találhatóak. Nem szabad megfeledkeznünk a 45/2014. (II. 26.) Korm. rendeletről sem, amely a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szól, és éppen a jubileumi doktori konferencia napján, 2014. június 13-án lépett hatályba.

Az új Ptk. részben új fogalmakat, új tartalommal vezet be a magyar polgári jogba. Az értelmező rendelkezésekben meghatározták a **fogyasztó fogalmát**: aki a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy, és a vállalkozás fogalmát is: a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenységi körében eljáró személy. A fogyasztó védelme, a szerződéskötés során az egyensúlyi helyzetet kialakítása, a mellérendeltség érvényre juttatása az uniós jogalkotás eredményeként került jogrendszerünkbe. A kötelmi jogi könyvben található, részben új szabályok miatt is különösen fontos a fogyasztó fogalmának meghatározása. A fogyasztó informáltságának hiánya, kiszolgáltatottsága, a magánjogi viszonyokkal teljességgel ellentétes alá-fölé rendeltségben jelenik meg. Az európai uniós irányelveknek megfelelően (kivéve a szervezett utazási formákról szóló 90/314/EGK irányelvet), csak természetes személy lehet fogyasztó. A gazdasági élet professzionális szereplőinek rendelkezniük kell az érdekeik védelméhez szükséges lehetőségekkel még akkor is, ha nem üzleti tevékenységük körében kötnek szerződést. Ez a szemlélet hatja át az új Ptk.-t, amely egyértelműen szűkíti a fogyasztók körét. A fogyasztó jogairól szóló 2011/83/EU irányelvben a fogyasztó az a természetes személy, aki az irányelv hatálya alá tartozó szerződések keretében olyan célból jár el, amely kívül esik kereskedelmi, ipari, kézműipari vagy szakmai tevékenysége körén. Tehát az új Ptk. fogyasztó fogalma megfelel az uniós fogyasztó fogalomnak. A régi Ptk.-hoz képest – ahol a fogyasztó az a személy volt, aki a gazdasági vagy szakmai tevékenységi körön kívül eső célból köt szerződést – az új szabályozás már kétséget kizáróan természetes személyről beszél. A fogyasztó tehát már nem lehet emberen kívül más jogalany.

A régi Ptk. nem ismerte a **vállalkozás** fogalmát. A fogyasztói szerződés definíciójából tudunk következtetni a fogyasztó ellentét párjaként használt „személyre”. A fogyasztó jogairól szóló irányelv a vállalkozás fogalma helyett a fogyasztó ellentét párjaként a „kereskedő” fogalommal dolgozik. Az irányelv szerint kereskedő az természetes vagy – akár magán-, akár köztulajdonban álló – jogi személy, aki vagy amely, az irányelv hatálya alá tartozó szerződések alapján kereskedelmi, ipari, kézműipari vagy szakmai tevékenységével összefüggő célok érdekében jár el, ideértve bármely olyan személyt, aki vagy amely a kereskedő nevében vagy javára jár el. Ennek megfelelően az új Ptk. összefoglalóan a „személy” megnevezést használja, így lehet természetes illetve jogi személy is a vállalkozás, mint a fogyasztó ellentét párja.

Ahogy emelítettem, a kormány az új Ptk. hatályba lépése előtt rendeletet alkotott a fogyasztó és a vállalkozás között kötött szerződésekről, azaz a fogyasztói szerződésekről. A fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól

szóló 45/2014. (II. 26.) Korm. rendelet 2014. június 13-án lépett hatályba, de rendelkezéseit csak a hatályba lépését követően kötött szerződésekre kell alkalmazni. A rendelet meghatározza a fogyasztói szerződéssel kapcsolatos tájékoztatás és a teljesítés szabályait, továbbá a távollévők között és az üzlethelyiségen kívül kötött fogyasztói szerződés esetében a szerződés megkötésére és az elállási, illetve a felmondási jogra vonatkozó részletes szabályokat. A szabályozást akkor kell alkalmazni, ha az Európai Unió általános hatályú, közvetlenül alkalmazandó jogi aktusa vagy az Európai Unió kötelező jogi aktusát átültető jogszabály eltérően nem rendelkezik (1.§ (2)-(4) bekezdés) Természetesen a fogyasztó javára a felek megállapodása eltérhet az előírásoktól. A rendelet meghatározza azokat a tárgyköröket is, amelyre nem terjed ki az alkalmazás hatálya. Ilyenek például: a szociális szolgáltatások, a gyermekjóléti alapellátások és gyermekvédelmi szakellátások, az egészségügyi ellátásra irányuló szerződés, a szerencsejátékkal kapcsolatos szerződés, a pénzügyi szolgáltatással kapcsolatos szerződés, a külön nevesített ingatlan tárgyú szerződés, a kivitelezési és az utazási szerződés, az ún. timeshare szerződések, a közjegyző által okiratba foglalt szerződés, az élelmiszerszállításra vonatkozó szerződés, az automata útján vagy automatizált üzlethelyiségben kötött szerződés és az elektronikus hírközlési szolgáltatóval nyilvános telefonállomás igénybevételével kötött szerződés.

Az értelmező rendelkezésekben taglalt fogalommeghatározásokat követően a rendelet részletezi a fogyasztói szerződések közös szabályait. Fontos szabály, hogy a vállalkozás nem követelhet a fogyasztótól ellenszolgáltatást, ha olyan terméket értékesít vagy olyan szolgáltatást nyújt, amelyre nézve nem jött létre szerződés (8.§ (1) bekezdés). Az üzlethelyiségen kívül és a távollévők között kötött szerződésekre vonatkozóan meghatározták a szerződést megelőző tájékoztatási kötelezettséget és az ilyen szerződéseket érintő különös szabályokat. Az üzlethelyiségen kívül kötött szerződések esetében a tájékoztatást a fogyasztóval papíron vagy más tartós adathordozón kell közölni. A tartós adathordozón átadott tájékoztatást olvasható módon, világos és közérthető nyelven kell a fogyasztó rendelkezésére bocsátani. A távollévők között kötött szerződések esetében más a helyzet: a vállalkozásnak az előírt tájékoztatást a fogyasztóval közölnie kell, vagy azt a fogyasztó számára elérhetővé kell tenni a távollévők között alkalmazott kommunikációt lehetővé tévő eszköznek megfelelő módon.

Természetesen a fogyasztót megilleti az elállás és a felmondás joga. A vállalkozás haladéktalanul, de legkésőbb az elállásról való tudomásszerzésétől számított tizennégy napon belül visszatéríti a fogyasztó által ellenszolgáltatásként megfizetett teljes összeget, ideértve a teljesítéssel összefüggésben felmerült költségeket is (23.§ (1) bekezdés). A rendelet meghatározza az elállási és a felmondási jog alóli kivételeket, és tartalmaz egy elállási és felmondási mintatájékoztatót, továbbá a kellékszavatosságról, a termékszavatosságról és a jótállásról szóló mintatájékoztatót is.

Visszakanyarodva az új Ptk.-hoz, az **általános szerződési feltételekről** szóló szabály⁶ meghatározza, milyen feltételekkel válhat az a fogyasztóval szembeni

⁶ Új Ptk. 6:79.§

többletkövetelés a szerződés tartalmává, ami a szerződés szerinti főkötelezettsége teljesítéséért járó ellenszolgáltatáson felül további pénzbeli követelésre jogosítja a vállalkozást, és ami akkor válik a szerződés részévé, ha azt a fogyasztó – külön tájékoztatást követően – kifejezetten elfogadta.

Az általános szerződési feltételek a banki és pénzügyi szférában, az utazási szerződések és biztosítási szerződések esetében tömegesen elterjedtek. Az általános szerződési feltételek használata tulajdonképpen blanketta szerződések alkalmazását jelenti. Az egyik szerződő fél előre kialakítja a szerződés feltételeit a másik fél közreműködése nélkül. A szerződési feltételeket nem egyeztetik a felek, hanem egyoldalú meghatározásról van szó. Ezen szerződések esetében a felek közel sincsenek egyenlő helyzetben, az alkufolyamatnak nem része a másik fél, és ez különösen a fogyasztóra nézve jár veszélyekkel. A fogyasztó általában nem ismeri fel ezeket a csapdákat, nem látja át, sőt ami gyakoribb, nem is veszi észre ezeket a szerződési feltételeket. A szerződési jog egyensúlyának szabályai hiányoznak, tehát vagy megkötik így a szerződést, vagy sem, a „take it or leave it” elvet követve. Azt a szerződő felet, aki általános szerződési feltételt alkalmaz, fokozott tájékoztatási kötelezettség terheli a fogyasztóval szemben. A 2011/83/EU irányelv követelményeinek is megfelelően a szakismeret hiányában szenvedő fogyasztó kifejezett elfogadó nyilatkozatával lesz a szerződés része a többletkövetelés. Így módon az új szabályozás eleget tesz az uniós irányelv követelményeinek.

A semmisség és megtámadhatóság részben a törvény a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben, mint **fogyasztói jogot csorbító feltételt**, semmissé nyilvánítja azt a kikötést⁷, amely e törvénynek a fogyasztó jogait megállapító rendelkezéseitől a fogyasztó hátrányára eltér. A régi Ptk.-ban még szerepelt a fogyasztói szerződés fogalma⁸, amely alapján a fogyasztói szerződés a fogyasztó és olyan személy között jön létre, aki (amely) a szerződést gazdasági vagy szakmai tevékenysége körében köti. Ez az **új Ptk.**-ban már nem szerepel, helyette **a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés** fogalmát használja a törvény és a kormányrendelet is. Ezáltal a fogyasztói szerződés mint önálló szerződés típus megszűnt az új Ptk.-ban.

A fogyasztó hátrányára való eltérés kógens tilalmát alkalmazni kell valamennyi fogyasztó és vállalkozó közt kötött szerződés esetében. Kifejezetten a fogyasztó hátrányára való eltérés a semmis, a nem fogyasztói jogtól való eltérés nem semmis. A Ptk-n kívüli jogszabályoktól, fogyasztóvédelmi szabályoktól való eltérés sem vezet semmisséghez. A **fogyasztó joglemondó nyilatkozata**⁹ semmis, tehát a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben semmis a fogyasztónak a jogszabályban megállapított jogáról lemondó jognyilatkozata. Ez a kógens szabály valamennyi fogyasztói szerződésre vonatkozik, a szabályozás a 2007/7 EU irányelvnek tesz eleget.

Az új Ptk.-ban célszerű volt először az általános szerződési feltételek alkalmazásával kötött szerződések közös szabályait meghatározni. E normákhoz kiegészítésül

⁷ Új Ptk. 6:100.§

⁸ 1959. évi IV. törvény 685.§ e) pont)

⁹ Új Ptk. 6: 101.§

illesztendők a csak fogyasztói szerződések megkötésénél alkalmazott általános szerződési feltételek különös szabályai. S végül ezeket a különös, a fogyasztói szerződésekre irányadó rendelkezéseket ki kellett terjeszteni az egyedi fogyasztói szerződések ki nem alkudott tisztességtelen kikötéseire.¹⁰ A fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben a tisztességtelen általános szerződési feltételre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltételre is.¹¹ A vállalkozást terheli annak bizonyítása, hogy a szerződési feltételt a felek egyedileg megtárgyalták. Fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben az általános szerződési feltétel és a vállalkozás által előre meghatározott és egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltétel tisztességtelen voltát önmagában az is megalapozza, ha a feltétel nem egyértelmű. A fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés részévé váló tisztességtelen szerződési feltétel semmis. A semmisségre a fogyasztó érdekében lehet hivatkozni. Ez a szabály a fogyasztói szerződések tisztességtelen kikötéseiről szóló 93/13/EGK irányelv átültetésével született, és a fogyasztói szerződésekre vonatkozik. A szabályozás külön kiemeli azt az esetet, amikor a feltétel nem egyértelmű, és emiatt minősül tisztességtelennek. Az érvénytelenség esetében nem megtámadhatóságot, hanem relatív semmiséget határoz meg a törvény, és nem minden fogyasztói szerződésben rögzített kikötést lehet megtámadni, csak azokat, amelyek a másik fél által szabott, egyedileg meg nem tárgyalt, egyoldalúan meghatározott feltételek. A 2009-es fogyasztóvédelmi irányelv a jogbiztonság érdekében két listát tartalmaz a tisztességtelen feltételekről. A fekete listát, amely azon feltételek sorát tartalmazza, amelyek minden körülmények között tisztességtelennek minősülnek. A fekete lista szerint minden esetben tisztességtelen – többek között – az olyan kikötés, melyben a kereskedő kizárja vagy korlátozza a felelősségét a fogyasztó halálát vagy sérülését okozó cselekedete vagy mulasztása miatt, vagy éppen a kereskedőt jogosítja fel az áru szerződésszerűségének megállapítására, vagy a szerződési rendelkezések kizárólagos értelmezésére. A másik lista az úgynevezett szürke lista, amelyben az olyan feltételek szerepelnek, amelyeket – ellenkező bizonyításáig – tisztességtelennek kell tekinteni. Szürke lista esetében a feltételt alkalmazó fél bizonyíthatja a vélelemmel szemben, hogy a kikötés nem semmis, erre fekete lista esetében nincs mód. Az új Ptk. maga sorolja fel a fekete és szürke listát – mindkét listában szereplő kikötések semmisek.

A tisztességtelen általános szerződési feltétellel kapcsolatos **közérdekű keresetindításnak**¹² a lehetőségét a régi Ptk. – a 2006. évi III. törvénnyel beiktatott módosítást követően – a 209/B.§-ban szabályozta, amely megfelelt a 93/13 EGK irányelv rendelkezéseinek. A *popularis actio* ma már kifejezetten a fogyasztóvédelem eszköze. Az egyéni igények érvényesítése mellett hatékony eszközök a kollektív jogérvényesítési formák is, amelyek a fogyasztók széles körének érdekeit védik. A Ptk. módosításáról szóló 1977. évi IV. törvény a megtámadásra jogosultak körét nem határozta meg taxatív módon. Az 1997. évi CXLIX. törvény módosításaival

¹⁰ VÉKÁS Lajos: 2002. 3-10.

¹¹ Új Ptk. 6:103.§

¹² Új Ptk. 6:105.§

előrelépésnek számított, hogy a megtámadott feltételt jogi vagy természetes személy is alkalmazhatta, ugyanis a Ptk. 209.§ (1) bekezdése általános jelleggel rögzítette, hogy ha az általános szerződési feltétel tisztességtelen, a kikötést a sérelmet szenvedett fél megtámadhatja.¹³ A 2006. évi III. törvény megtámadási jogosultságot biztosított a sérelmet szenvedett fél számára, továbbá általános szerződési feltételként a fogyasztói szerződés részévé váló tisztességtelen szerződési kikötés érvénytelenségének megállapítását a külön jogszabályban meghatározott szervezet is kérhette a bíróságtól. Az új Ptk. különbséget tesz a fogyasztói szerződések és az ilyenek nem minősülő szerződésekben alkalmazott ÁSZF-ek között. Ez utóbbi esetben a sérelmet szenvedett fél megtámadhatja a szerződést, ezzel szemben a fogyasztói szerződésben a fogyasztóval szerződő fél által egyoldalúan, előre meghatározott, egyedileg meg nem tárgyalt tisztességtelen kikötés semmis.¹⁴ A kereset indításra jogosult szervek körét az új szabályozás a korábbi Ptké. szintjéről a Ptk. szintjére emeli. A közérdekű kereset alapján hozott ítélet *erga omnes* hatályú, a kikötés alkalmazójával szerződő valamennyi félre kiterjed a hatálya. Ez azt jelenti, hogy az ítélet kihat a jelenlegi és a jövőbeli szerződési partnerekre is. A törvény szól arról a tisztességtelen szerződési feltételről is, amelyet fogyasztókkal történő szerződéskötések céljából határoztak meg és tettek nyilvánosan megismerhetővé, akkor is, ha az érintett feltétel még nem került alkalmazásra (ez a preventív védelem módja). A feltétel nyilvánosságra hozójának vagy ajánlójának költségére kell gondoskodni a semmisséget megállapító bírói döntés nyilvánosságra hozataláról. A közlemény szövegét és módját a bíróság határozza meg, és a törvényi előírás szerint tartalmaznia kell a szerződési feltétel pontos szövegét, a tisztességtelen tartalmát, és az ezt alátámasztó érveket. A 6:105.§ (3) bekezdése a már említett preventív tartalmat is hordoz, amely alapján nem csupán a tisztességtelen szerződési feltételt alkalmazók ellen lehet eljárást indítani, hanem az olyan szerződési feltételeket előírókkal szemben is, akik általános alkalmazás céljából határoztak meg feltételeket, de amelyeket még konkrét szerződésben nem alkalmaztak. Ez esetben a feltétel alkalmazásától való eltiltás a jogkövetkezmény. A Ptk. 6:105.§(4) bekezdése kimondja, hogy közérdekű keresettel lehet élni, ha a vállalkozás tisztességtelen általános szerződési feltétel alkalmazását nyilvánosan ajánlja. A semmisség és érvénytelenség megállapítása nem érinti azokat a szerződéseket, amelyeket már teljesítettek.

A szerződés teljesítése körében a **pénztartozás idő előtti teljesítésekor**¹⁵ a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben semmis a pénztartozás idő előtti teljesítését kizáró és az olyan kikötés, amely a fogyasztóra az idő előtti teljesítésből közvetlenül fakadó költségeken kívüli terhet ró. Ez a törvényi szakasz határozza meg a szolgáltatás idő előtti teljesítésének feltételeit. Speciális rendelkezések vonatkoznak a fogyasztói szerződésekre. A jelenlegi gazdasági helyzetben kifejezett aktualitása is van ennek az új rendelkezésnek. Ennek a szabálynak a célja, hogy kifejezetten fogyasztói szerződések esetében a semmisség jogkövetkezményével megakadályozza az előtörlesztés korlátozását. A 2009. évi CLXII. törvény alapján jogos az előtörlesztéshez

¹³ TÖRÖK Éva: 2011.

¹⁴ OSZTOVITS András (szerk.): 2014. 263-264.

¹⁵ Új Ptk. 6:131.§

közvetlen kapcsolódó méltányos és objektív indokolt költségek megtérítése, ha az előtörlesztés olyan időszakra esik, amikor a hitelkamat rögzített.

A **hibás teljesítés**¹⁶ fogalmi körében a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben semmis az a kikötés, amely a kellékszavatosságra és a jótállásra vonatkozó rendelkezésektől a fogyasztó hátrányára tér el. Ez a szerződésszegés egyik speciális esete. A hibás teljesítésről szóló szabályok egyébként kifejezetten diszpozitív jellegűek, vagyis a felek közös megegyezéssel eltérhetnek. Az uniós szabályozásra tekintettel a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben a fogyasztó hátrányára azonban nem lehet érvényesen eltérni. A bíróság ebben az esetben a semmisséget hivatalból észleli. A kötelmi jog szabályai általában diszpozitív jellegűek, a hibás teljesítés szabályai is ezek közé tartoznak. Ez a szabályozás viszont kivételt képez az eddigi szabályok alól, itt kógens tiltó szabályról van szó. A fogyasztó hátrányára érvényesen nem lehet eltérni.

A hibás teljesítési vélelem¹⁷ lényege, hogy a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetén az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell, hogy a teljesítést követő hat hónapon belül a fogyasztó által felismert hiba már a teljesítés időpontjában megvolt, kivéve, ha e vélelem a dolog természetével vagy a hiba jellegével összeegyeztethetetlen. A bizonyítási teher megfordul, a kötelezettnek kell bizonyítania, hogy a hiba oka a teljesítés után keletkezett. Amennyiben ez nem összeegyeztethető a dolog természetével vagy a hiba jellegével, a vélelem megdől, például romlandó, könnyen romlandó áruk esetében. Ez a szabály is kógens, természetesen a fogyasztó hátrányára itt sem lehet eltérni. A fogyasztó erre az időtartamra a jótállás kedvezményezettjének pozíciójába kerül. A vélelem nem érvényesül, ha a vélelem a dolog természetével vagy a hiba jellegével összeegyeztethetetlen. A hiba közlésére vonatkozó szabály¹⁸ alapján a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetén a hiba felfedezésétől számított két hónapon belül közölt hibát késedelem nélkül közölni kell tekinteni. Ez a szakasz a régi Ptk.-ban nem volt. A késedelem szabályai nem vonatkoznak a fogyasztóra, ha a hibát a felfedezéstől számított két hónapon belül közli. Ennél rövidebb határidő meghatározása semmisséget von maga után, a relatív kógencia szabályából következően. A kifogás közlésének késedelme nem jár jogvesztéssel vagy elévüléssel, de ha többletköltséggel jár, akkor ezt a jogosultnak kell fizetnie. Ha két hónapon túl közli a hibát, akkor az, az adott körülményekre tekintettel, megfelelő időn belül közölni tekintendő. A két hónap mindenképpen megfelelő időben bejelentettnek minősül, a késedelem jogkövetkezményei ebben az esetben nem merülnek fel. Az eset körülményeire tekintettel még két hónap elteltével is megfelelő időpontnak minősülhet a közlés.

Ami **kellékszavatosság** esetén az **elévülést** illeti, a törvény meghatározza, hogy a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződéseknél a fogyasztó kellékszavatossági igénye a teljesítés időpontjától számított két év alatt évül el. Ha a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződés tárgya használt dolog, a felek rövidebb elévülési időben is megállapodhatnak; egy évnél rövidebb elévülési határidő azonban ebben az esetben sem

¹⁶ Új Ptk. 6: 157.§

¹⁷ Új Ptk. 6: 158.§

¹⁸ Új Ptk. 6:162.§

köthető ki érvényesen.¹⁹ A szolgáltatások időtartama különböző, a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetében az elévülési idő két év. A felek ennél rövidebb időben is megállapodhatnak, de ez sem lehet rövidebb, mint egy év. Tehát egy évnél rövidebb határidő semmis, itt is érvényesül a relatív kógencia szabálya. Ha a szolgáltatás tárgya ingatlan, akkor öt év az elévülés.

Termékszavatossági igényként²⁰ a vállalkozás által a fogyasztónak eladott ingó dolog hibája esetén a fogyasztó követelheti a gyártótól, hogy a termék hibáját javítsa ki, vagy – ha a kijavítás megfelelő határidőn belül, a fogyasztó érdekeinek sérelme nélkül nem lehetséges – a terméket cserélje ki. A termék akkor hibás, ha nem felel meg a gyártó által történt forgalomba hozatalakor a termékre előírt minőségi követelményeknek, vagy nem rendelkezik a gyártó által adott leírásban szereplő tulajdonságokkal. A Ptk. 6:168.§ beemeli a törvénybe a gyártónak a termék hibája miatti közvetlen helytállási kötelezettségét a fogyasztóval szemben, vagyis a termékszavatosságot. A fogyasztói adásvételről szóló 1999/44/EK irányelv 12. cikkelye is meghatározza a gyártó közvetlen felelősségét. A termékszavatosság csak közvetlenül a vállalkozás és a fogyasztó által kötött szerződésre érvényes. Kizárólag a hiba természetbeni orvosolására szolgál. A szabály meghatározza a kijavítás sorrendjét, ettől eltérni nem lehet, pénzbeli reparációra nem terjed ki. A termékszavatossági szabályok a gyártó és fogyasztó relációjában érvényesülnek. Gyártó az aki, előállító, forgalmazó. Ha importált a termék, akkor az importáló az ún. gyártó. Amennyiben tulajdonát ruházás történik, akkor az új tulajdonos mint fogyasztó gyakorolhatja a jogokat. A gyártó felelőssége a termék olyan hibája miatt áll fenn, mely a termék forgalomba hozatalának időpontjában megvolt. Akkor hibás a termék, ha nem felel meg a forgalomba hozatalakor hatályos minőségi követelményeknek, ha nem rendelkezik a gyártó által adott leírásban szereplő tulajdonságokkal. A fogyasztó tehát közvetlenül érvényesítheti szavatossági igényét a gyártóval szemben. A hiba természetbeni orvoslására szolgál, ez elsősorban kijavítás, másodsorban kicserélés. A bizonyítási teher a fogyasztón van, ő bizonyítja, hogy a termék hibás, a mentesülési szabályok bizonyítása viszont a gyártót terheli. Mentésül a gyártó, ha nem üzleti tevékenysége vagy önálló foglalkozása körében gyártott termékről van szó, vagy pl. fejlesztési kockázat esete áll fenn. A gyártó mentesül, ha a termék hibás, de forgalomba hozatalakor ez a hiba a technika állása szerint nem volt felismerhető (pl. típushiba esetén nincs lehetőség a kimentésre).

A határidőkre²¹ vonatkozó szabályok szerint a hiba felismerését követően ezt azonnal jelezni kell a gyártónak. A két hónapon belüli közlést késedelem nélkülinek kell tekinteni. A késedelemből eredő kár a fogyasztót terheli. Ezekhez a szabályokhoz még két éves jogvesztő határidő társul. A gyártó által történő forgalomba hozatal a jogvesztő határidő kezdete, vagy ha a felek között szerződés van, akkor a teljesítés időpontja a határidő kezdete. A hibaközlő nyilatkozat tartalmáról az új Ptk nem rendelkezik.

¹⁹ Új Ptk. 6:163.§

²⁰ Új Ptk. 6:168.§

²¹ Új Ptk. 6:169.§

Az **egyes szerződésekre** vonatkozó rendelkezések között elsőként a tulajdonátruházó szerződések fejezetben találhatunk fogyasztóvédelmi szabályokat.²² Ezen belül is az **adásvételi szerződés** általános szabályai körében a kárveszély átszállásáról szóló rendelkezés határoz meg fogyasztóvédelmi szabályokat. Ha az eladó vállalkozás és a vevő fogyasztó, és az eladó vállalja a dolog vevőhöz történő eljuttatását, a kárveszély akkor száll át a vevőre, amikor a vevő vagy az általa kijelölt harmadik személy birtokba veszi a dolgot. A kárveszély a fuvarozónak történő átadáskor átszáll a vevőre, ha a fuvarozót a vevő bízta meg, feltéve, hogy a fuvarozót nem az eladó ajánlotta. Ez a szabályozás a fogyasztó jogairól szóló 2011/83/EU irányelv 18. és 20. cikkét ülteti át. Így tehát, ha az eladó vállalja a dolog vevőhöz való eljuttatását, akkor a kárveszély csak akkor száll át, ha a vevő az árut birtokba veszi. Ha fuvarozó közbeiktatásával történik, akkor az eladó nem köteles helyt állni, a fuvarozónak való átadáskor átszáll a vevőre a kárveszély. Az elektronikus kereskedelmi szolgáltatásokról szóló 2001. évi CVIII. törvény is tartalmaz fogyasztóvédelmi rendelkezéseket, ez alapján a fogyasztó nyolc munkanapon belül indoklás nélkül elállhat a szerződéstől.

Az új Ptk. az eladó késedelmének jogkövetkezményeinél²³ meghatározza, hogy a fogyasztó és a vállalkozó közötti szerződés esetén késedelem nélkül, de legfeljebb harmincnapos végső határidővel kell teljesíteni, és semmilyen ok nem indokol harminc napnál hosszabb határidőt. A fogyasztói adásvételre vonatkozó szabályok csak részben térnek el az általános szabályoktól. A teljesítés megtagadásának esete, ha a kötelezett megtagadta a teljesítést, a jogosult pedig a késedelem jogkövetkezményeit alkalmazta, akkor ennek a körében póthatáridő tűzése és érdekmúlás bizonyítása nélkül elállhat. A szállítással kapcsolatos késedelem és a póthatáridőre vonatkozó szabályozás, valamint a kárveszélyátszállás, – melyek a fogyasztói jogokról szóló 2011/83/EU irányelv 18. és 20. cikkében szerepelnek – az adásvételi szerződésről szóló általános szabályok között kaptak helyet. A Ptk. főszabályként előírja a késedelem nélküli szállítási kötelezettséget, a határidő dátuma 30 nap, ennél hosszabb nem lehet a teljesítési határidő. Az általános szerződészegési szabályokhoz hasonlóan póthatáridő tűzésnek lehetőségét is meghatározza az új szabályozás. A vevő elállhat, ha az eladó megtagadta a teljesítést, vagy ha a szolgáltatást már rendeltetésénél fogva nem áll érdekében átvenni az eredeti teljesítési időtől eltérő időben. Az érdekmúlást és a póthatáridő tűzést nem kell bizonyítani, a vevő ekkor elállhat a szerződéstől.

A másik egyes szerződésekre vonatkozó témakör, a biztosítéki szerződések tárgyköre, ezen belül a **kezességi szerződés**. A **fogyasztó által vállalt kezesség**²⁴ esetében a kezesség fogalma megegyezik a régi Ptk. fogalmával, amely alapján a kezes kötelezettséget vállal a jogosulttal szemben: ha a kötelezett nem teljesít, maga teljesít a jogosultnak. A kötelezettség tartalmát nem határozza meg a Ptk., tehát tartalmi kötöttségről itt nem beszélhetünk. A kezessé válás komoly kockázattal jár, az új Ptk.-ban nincs speciális szabály a fogyasztói kezességre, a fogyasztó fogalma az irányadó. A fogyasztói kezességi szerződés szempontjából nem releváns, hogy fogyasztói

²² Új Ptk. 6:219.§

²³ Új Ptk. 6:220.§

²⁴ Új Ptk. 6:430.§

szerződésről beszélünk vagy sem. (Például ezt a rendelkezést cégek esetében is lehet alkalmazni.) Nem fontos, hogy a jogosult fogyasztó-e vagy vállalkozás. A fogyasztó csak keretbiztosítéki kezesség formájában vállalhat általános kezességet. Késedelem esetén a fogyasztót tájékoztatni kell a kötelezett késedelméről. Értesítés hiányában, ha a fél mulaszt, a kezes nem felel a késedelemből eredő kárért. Kifejezetten a fogyasztóra vonatkozó speciális tájékoztatási kötelezettséget ír elő a törvény. A fogyasztónak tisztába kell lennie a kockázattal, amit vállal. A kezes akkor felel a kötelezett szerződésszegéséért, ha a jogosult haladéktalanul értesítette a kezeset a kötelezett késedelméről. Nem fogyasztói védelemben részesül a jogi személy vagy abban többségi befolyással rendelkező az a természetes személy, aki a kezességet önálló foglalkozása és üzleti tevékenységi körén kívül vállalta vagy a vezető tisztségviselő vagy többségi befolyással rendelkező, mert ezekben az esetekben nem beszélhetünk információ hiányról, speciális védelemre nincs szükségük. Az ilyen kezeset a Ptk. nem tekinti fogyasztónak.²⁵

Az utolsó témakör ebben a részben a **garanciaszerződés**, ezen belül a **fogyasztó által vállalt garancia** esete.²⁶ A törvényi rendelkezés alapján, ha a garantőr fogyasztó, a garanciavállaló nyilatkozat készfizető kezességként érvényes. A régi Ptk. nem tartalmazott részletes szabályokat a garanciaszerződésről, csak a bankgaranciára vonatkozó szabályt taglalta. Az új Ptk. kiterjesztette a garancia fogalmát, így most már nem csak bankgarancia szabályokat ismerünk. Az új Ptk. egyértelművé teszi, hogy a bankgarancia fizetési mód. A garanciavállalás egyoldalú jognyilatkozat, amely válhat szerződéssé is. A nagyfokú kockázatra tekintettel a fogyasztó nem vállalhat garanciát, csak készfizető kezesként szerepelhet. Lehetne jogkövetkezményként semmisséggel is szankcionálni, de a helyette átminősíti készfizető kezességgé. Itt figyelemmel kell lenni a speciális tájékoztatási kötelezettségre a gyengébb fél javára. Az ilyen megállapodások kezességi szerződésnek minősülnek, ezáltal a fogyasztói garanciaszerződést nem ismeri el a szabályozás. A Ptk. 6:438.§ szerinti készfizető kezesség fogyasztói kezességnek is minősül egyben, ezért a 6:430.§ szabályaira is figyelemmel kell lenni.

Felhasznált irodalom

FAZEKAS Judit: Fogyasztóvédelmi jog, Complex Kiadó, Budapest, 2007.

OSZTOVITS András (szerk.): Ptk. nagykommentárja, III. kötet, Opten Informatikai Kft, Budapest, 2014.

TÖRÖK Éva: Az európai szerződési jog fejlődésnek tendenciái, Debreceni Jogi Műhely, VIII. évfolyam 4. szám 2011. október 1.

VÉKÁS Lajos (szerk.): Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetthez, Complex Kiadó, Budapest, 2008.

²⁵ WELLMANN György (szerk.): 2013. 325-326.

²⁶ Új Ptk. 6:438. §

VÉKÁS Lajos: Az új Polgári Törvénykönyv koncepciójából, *Polgári Jogi Kodifikáció* 2002/4.

VÉKÁS Lajos: Új irányok a magánjogtudományban, *Magyar Tudomány* 2007/12.

WELLMANN György (szerk.): Polgári jog, Kötelmi jog, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013.

LÁNYINÉ TOLDI JUDIT

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Lenkovics Barnabás egyetemi tanár

KÖZJEGYZŐI SZEREPVÁLLALÁS AZ ÚJ PTK. CSALÁDJOGI KÖNYVÉNEK TÜKRÉBEN

Bevezető

Tanulmányomban virtuális sétára invitálnám a kedves kollégákat, amelynek keretében a közjegyzői tevékenység egyik részterületével ismerkedünk. Képzeljünk el egy váróhelyiséget, ahol a következő ügyfelek sorakoznak: fiatal pár, amelynek hölgy tagja áldott állapotban van, egy meddőségi centrum reklámfüzetét gyűrögető idősebb nő és férfi, egy vasutas egyenruhás nő és kísérője, kerekesszékekben ülő asszony a párjával, esküvői magazint lapozgató jegyesek, egy középkorú házaspár valamint egy jegygyűrűt viselő hölgy pár, végül pedig egy gyászruhába öltözött asszony. Nem titok, hogy valamennyien családjogi tárgyú kérdésben kérnek jogi segítséget, a váró pedig egy közjegyzői iroda. Ugyanebben a helyiségben sorakozik az első lakását hitelből finanszírozó fiatal felnőtt, a hagyatéki tárgyalásra érkező család, a fizetési meghagyással élő kölcsönt nyújtó, a végrehajtást kérő, a takarékbetétkönyvét elvesztett személy, az előzetes bizonyítást kérő motorbalesetes sérült, a végrendelethez írásszakértőt kérő hozzátartozó, a diplomahitelesítés miatt érkezett fiatal, és végül, de nem utolsó sorban a gépjármű lízingre váró taxis is, aki a hitelbiztosítéki nyilvántartási rendszerbe való felvételét kéri. A közjegyzői tevékenység mára rendkívül széles spektrumú és aktív jogalkalmazói szerepkört jelent. Ennek szerves részét képezi a családjogi tárgyú személyi státust és vagyoni kérdéseket érintő jognyilatkozatok közokiratba foglalása, az ezekhez kapcsolódó nyilvántartások működtetése, és a felek kioktatása a konkrét ügyekben. A továbbiakban e kérdéskörök mentén kísérjük el a váróhelyiségben helyet foglaló ügyfeleket.

Személyi státust érintő jognyilatkozatok

1) Teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat

Elsőként a kisbabát váró fiatal pár érkezik, akik előadják, hogy élettársakként élnek együtt és a férfi teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot szeretne tenni, a nő pedig a hozzájárulását kívánja közokiratban megadni születendő közös gyermekük érdekében.

Érdemes rögzíteni a felek családi állapotát, továbbá azt, hogy a nyilatkozatot reprodukciós eljáráshoz kapcsolódóan kívánják megtenni, vagy attól függetlenül. Az új Ptk. Családjogi Könyvének (a továbbiakban CSJK) hatályos rendelkezései szerint¹ ugyanis utóbbi esetben a dokumentum a házasság és a reprodukciós eljárás után, de a bírósági határozattal történő megállapítást megelőző sorrendben keletkezett apasági vélelmet. Lényeges feltétel az elismerő javára fennálló tizenhat év korkülönbség megléte,² valamint annak vizsgálata, hogy van-e cselekvőképességet érintő részleges korlátozás a nyilatkozattevével szemben a származás megállapításával összefüggő jognyilatkozatok tekintetében. Ehhez kapcsolódóan szükséges lehet a gyámhatóság bevonása nyilatkozatpótlás céljából (törvényes képviselő akadályoztatása, megtagadó nyilatkozata, vagy haláleset, illetve tartós akadály a nyilatkozat megtételében).³ Mivel a nyilatkozat nem vonható vissza és mindenkivel szemben hatályos,⁴ az erre vonatkozó tájékoztatás is része a közokiratnak. Az apai elismerő nyilatkozat anyakönyvvezető, bíróság, gyámhatóság és konzul előtt is megtehető,⁵ ugyanakkor vannak olyan élethelyzetek, amikor kizárólag a közjegyző segíthet. Ilyen eset volt, amikor az előzetes letartóztatásban lévő édesapa, és ehhez kapcsolódóan az anya nyilatkozatait rögzítette a közjegyző egy rendőrségi objektumban. A nyilatkozat teljes hatályához ugyanis szükséges az anyának, illetve a tizennegyedik életévét betöltött gyermeknek a hozzájárulása,⁶ amelyeket célszerű egy okiratba foglalni.

2) Humán reprodukciós eljárás lefolytatásához szükséges nyilatkozatok

A meddőségi centrumból érkező pár nyilatkozatait – az előző ügyfelekkel ellentétben – kizárólag a közjegyző rögzítheti, ugyanis a humán reprodukciós eljárásnál az egészségügyi törvény közokirat-kényszert ír elő az élettársi kapcsolat igazolására.⁷ Természetesen ebben is szerepel az apai elismerés, továbbá az a tájékoztatás, hogy az ilyen eljárásból származó gyermek esetében nem jogosult apaság megállapítása iránti pert indítani az a férfi, aki az eljárás lefolytatásához ivarsejtet vagy embriót adományozott.⁸ A reprodukciós eljárások rendkívül sokfélék lehetnek, így az ezek kapcsán létrejövő közokiratok mindig a konkrét ügýtípushoz igazodnak. Ilyen lehet például a klasszikus lombikprogram, az ivarsejt- vagy embrióadományozás, vagy az inszemináció. Az okiratszerkesztés során az adott eljárásra irányadó törvényi előfeltételekről is érdemes a feleket nyilatkoztatni (pl. az ivarsejt-donáció esetében a harmincöt éves életkori határról, a konkrét recipiens számára történő felajánlás alkalmával az adományozóval fennálló rokonsági fokról, és az ellenérték nélküliségre).⁹

¹ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (a továbbiakban: Ptk.) 4:48. § c) pont

² Ptk. 4:101.§ (2) bek

³ Ptk. 4:101.§ (4) és (5) bek

⁴ Ptk. 4:102. § (1) és (2) bek.

⁵ Ptk. 4:102.§ (1) bek.

⁶ Ptk. 4:101.§ (5) bek.

⁷ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (a továbbiakban Eütv.) 168. § (1) bek.

⁸ Ptk.4:104.§ (3) bek.

⁹ Eütv. 171. § (1) és (4) bek.

Elsőként a családi állapotot rögzítjük, ugyanis az élettársak esetén reprodukciós eljárás csak akkor végezhető, ha a felek egyike sem áll házastársi kapcsolatban. Emellett nyilatkoztatni kell őket az élettársi kapcsolat fennállásának tényéről is, amelynél újítás az, hogy az új Ptk. szerint a féltestvéri kapcsolat kikerül a kizáró körülmények közül.¹⁰ Érdekes az ügyfeleket tájékoztatni a CSJK apasági vélelemmel kapcsolatos nívumairól. Az egyik a vélelem megtámadhatóságának azon új esetköre, miszerint az alapul szolgáló nyilatkozat tévedés, megtévesztés, vagy fenyegetés hatása alatt jött létre.¹¹ A másik változás az apaság vélelmének új, egyszerűsített megdöntési lehetősége nemperes eljárás keretében: már nem szükséges két pert indítani az apaság vélelmének megdöntése és az apaság megállapítása iránt, hanem a vélelmezett apa, az anya és a tényleges apa közös kérelmére a bíróság egy eljárás keretében megállapítja, hogy a gyermeknek nem a vélelmezett apa az igazi apja, a tényleges apa pedig elismerő nyilatkozatot tesz.¹²

3) Az élettársi kapcsolat fennállását igazoló nyilatkozat

A lombikprogramhoz szükséges nyilatkozatok mellett a leggyakoribb okirattípus az élettársi kapcsolat fennállását rögzítő közös jognyilatkozat, amely – az Élettársi Nyilatkozatok Nyilvántartásának Rendszerébe (a továbbiakban: ÉNYNYR rendszer) történő bejegyzéshez képest – költségkímélőbb megoldás. Így amennyiben a feleknek csupán a kapcsolat létrejöttének időpontját és jelenlegi fennállását kell igazolniuk, szívesebben választják ezt a formát. Korábban többnyire a vasút- és légitársaságok által biztosított utazási kedvezmények miatt talákoztunk a magukat élettársnak valló ügyfelekkel. Mára azonban valamennyi hasonló típusú juttatásnál követelmény az ÉNYNYR-bejegyzés, mert a munkáltatók belátták, hogy a nyilvántartásba vétel kiváló eszköz a visszaélésszerű joggyakorlás megszüntetésére. A bejegyzés nélküli nyilatkozat ugyanis tartalmazhat valótlan állítást is az előny megszerzése érdekében, viszont egy közhiteles nyilvántartás tartalmának meghamisítását már nem szívesen vállalják fel az ügyfelek egy kedvezményes bérlet vagy utazás reményében. Az okiratban lehetőség van arra is, hogy az együttélés kezdő időpontját is megjelöljék, míg az ÉNYNYR a bejegyzés napjától igazolja az élettársi kapcsolat fennállását. Amennyiben egy ügyfél özvegyi nyugdíjat szeretne igényelni élettársa után – közös gyermek hiányában – a korábban közokiratba foglalt nyilatkozattal bizonyíthatja a kapcsolat kezdő időpontját, azonban a tíz éven át tartó, és az örökhagyó halálakor is fennálló folyamatos együttélés igazolására – mivel az ÉNYNYR létrejötté óta még nem telt el ennyi idő – tanúbizonyításra lesz szükség. A váróban helyet foglaló özvegyasszony ebből a célból keresi fel az irodát. Előadja, hogy párja a múlt hónapban hunyt el, nem voltak bejegyezve az élettársi kapcsolatok nyilvántartásába, és magával hozta nyilatkozatát, miszerint húsz éve élt együtt élettársként az örökhagyóval. Szomszédjai is tanúsítják ezt

¹⁰ Ptk. 6:514.§

¹¹ Ptk. 4:107.§ (2) bek. b) pont

¹² Ptk. 4: 14. §

az állítást ugyanazon a nyilatkozaton. Ilyen esetben közokirat készítés helyett elegendő a felek aláírásának a hitelesítése is, mivel a Nyugdíjfolyósító Igazgatóság ilyen formában is elfogadja a kapcsolat fennállásának igazolását.

Vagyonjogi tárgyú jognyilatkozatok

1) Tartás, lakáshasználat, vagyonmegosztás

A középkorú házaspár előadja, hogy hat év együttélés után két hónapja megszűnt közöttük az életközösség, noha még nem váltak el. A feleség szeretne egyösszegű tartást kérni a férjtől, és ezt rögzítenék közokiratban. A közjegyző ilyenkor figyelmezteti a feleket arra, hogy a juttatásban részesített házastárs a jövőben akkor sem léphet fel tartási követeléssel, ha erre a törvény alapján egyébként jogosult volna.¹³ Másik eset, azonban az okiratszerkesztésnél különös figyelmet érdemel, amikor valaki aránytalanul nagy összeget kíván kifizetni tartásdíj jogcímén, és tartozáselismerő nyilatkozatban kíván erre kötelezettséget vállalni. Ilyenkor felmerülhet a fedezetelvonás gyanúja, hiszen a végrehajtás során érvényesülő kielégítési sorrendben a tartási jellegű követelések privilegizált helyen szerepelnek.¹⁴ Ezt mindig mérlegelni kell, és szükség szerint rögzíteni kell a fél erről szóló nyilatkozatát a közokiratban. Az új CSJK egyébként az élettársak számára is biztosítja a tartás egyszeri juttatással történő teljesítését.¹⁵ A pár az élet- és vagyonközösségük megszűnésére hivatkozással a házastársi közös vagyont is meg kívánja osztani a közjegyzői okiratban. Természetesen ennek sincs akadálya, sőt általában a megtérítési igények rendezése összefügg a tartási kérdésekkel, így azokkal együtt érdemes kezelni. A felek nemcsak vagyoni, hanem személyes kötelezettségekről is megállapodhatnak egymással okirati formában, amennyiben a felek között konszenzus van. Vita esetén a bíróság rendezi majd ezeket az igényeket. Noha az ügyfelek jelen esetben erre nem hivatkoztak, a házastársi vagy élettársi lakáshasználat módja is rendezhető szerződéses formában időbeli kötöttség nélkül, az életközösség megszűnése után pedig már formakényszer sincs.

A jelen referátum keretei nem teszik lehetővé, hogy valamennyi, a CSJK által biztosított vagyonjogi megállapodás részletszabályait ismertessem, így a főbb jellemzőket alább táblázatos formában foglalom össze. Annnyiban egészíteném ki a felsorolást, hogy a jogalkotó a házastársak esetében is „szankcionálja” az egy évnél rövidebb és gyermekáldás nélküli életközösséget, azonban míg az élettársaknál ezek fennállása minimumkövetelmény, a házások ezek hiányában is igényelhetnek tartást az életközösség időtartamához igazodóan.

¹³ Ptk. 4:32.§

¹⁴ Ptk. 6:120.§ és a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Vht.) 165. §

(1) bek. a) és b) pontok

¹⁵ Ptk. 4:89.§

Vagyoni tárgy jognyilatkozatok az új Ptk. családjogi könyvében				
Jogügylet típusa	Megállapodás a tartás egyszeri juttatással történő szolgáltatásáról (Ptk. 4:32.§, 4:89.§)	Lakáshasználat előzetes szerződéses rendezése (Ptk. 4:78.§, 6:517.§)	Vagyoni szerződés (Ptk. 4:63-75.§, 6:515.§)	Vagyonmegosztás (Ptk. 4:57.§ (2) bek.)
Tárgyi hatály	Vagyontárgy / pénzösszeg egyszeri juttatása	Rendelkezés a közösen használt lakás további használatáról	Vagyonjogi rendszer választása, rendelkezés halál esetére	Közös vagyon megosztása
Személyi hatály	Házastársak, élettársak	Házasulók, házastársak, élettársak		Házastársak, élettársak
Időbeli hatály, feltételek	Házastárs (lakásnál házasuló): életközösség megszűnése/ bontás (tartásnál: önhiba hiánya) Élettárs : életközösség megszűnése (tartásnál: önhiba hiánya, min. 1 év, közös gyerek)	Házasuló, házastárs: életközösség tartama; Élettárs: együttélés		Vagyonközösség megszűnésekor
Alakítás	Életközösség létrejöttékor/fennállása alatt kötik: közokirat/ügyvéd által ellenjegyzett magánokirat , életk. megszűnése után: okirat	Közokirat / ügyvéd által ellenjegyzett magánokirat , (vagyonmegosztásnál kivétel: ha a közös ingókat már megosztották)		

2) Vagyonjogi szerződés

A következő ügyfelek az esküvői magazint lapozgató házasulók, akik vagyoni szerződést szeretnének. Tekintettel arra, hogy sokan a modern kor vívmányai közé sorolják a szerelmet anyagiakra lefordító paktumot, ennek cáfolataként tegyünk egy kis történelmi visszatekintést. Egy Kr.e. 311-ből fennmaradt, Elephantene-ből származó papirusz tanúsága szerint már az ókori görögök is célszerűnek látták írásba foglalni, milyen vagyont vittek a felek a házasságba. Íme egy részlet Herakleides és Demetria szerződéséből, amelyben hűtlenség esetére a hozomány visszaadásán felül bírságpénz fizetését is előírták.

„Herakleides mint szabad férfiú, törvényes feleségül veszi, mint szabad nőt Demetriát....aki ruházatát és ékszerét 1000 drachma értékben magával hozza...Ha azonban Demetriát egy oly aljas cselekedeten kapnák rajta, mely férjének....szégyenére válna, akkor ő veszítsen el mindent, amit magával hozott....Nem szabad Herakleidesnek Demetria megszegényítésére a házba más nőt

hozni...harajtakapják köteles Demetriának a hozományt visszaadni és ahhoz még 1000 drachma Sándor-pénzt bírságként megfizetni. A fizetés Herakleidesnek vízen vagy szárazon levő minden vagyonából a törvény szerint érvényes jog alapján teljesíttessék."¹⁶

A magyar hagyományok is őriznek hasonló emléket. Az alábbi idézet egy 1840-es évekből származó móringlevél részletét tartalmazza.

*„...ha engemet a Mindenható hamarabb ki szólítana ezen árnyék világbul, és én tőlem gyermek nem maradna...azonnal keresete lészen az én vagyonombúl maga részére ki akasztani minden perpatvar nélkül a nevezett mórings száz forintokat...mind addig, míg az én nevemet viselendi....”*¹⁷

Az újkori sajátosság nem maga a szerződés léte, hanem a mögötte rejlő motíváció. Nevezetesen a mai fiatalok nem attól tartanak, hogy valamelyikük halála után mi történik a vagyonukkal, hanem inkább a fogyasztói társadalom „helyettesíthető áruivá” minősülés, az élők közötti „lecserélés” esetére szeretnék írásos biztosítékot kapni.

A házassulókat célszerű nyilatkoztatni az okiratban arról, hogy éltek-e ezelőtt élettársi kapcsolatban, ugyanis a szerződésükben rendezhetik a korábbi élettársi együttélés ideje alatt szerzett vagyonuk jogi sorsát, illetve rögzíthetik azt a tényt is, hogy ilyen vagyon nem keletkezett. Visszamenőlegesen is kiterjeszthetik szerződésük hatályát az életközösségük egész tartamára, és ilyenkor nem a törvényes vagyonjogi rendszerbe olvad bele az élettársi jogviszony.¹⁸ A vagyonmérleg felállításakor érdemes a felek aktív és passzív vagyonát is feltérképezni, a hitelek és egyéb különadósságok miatt. A lakáshasználat kapcsán pedig a felek kiterjeszthetik egyezségük hatályát a később megszerzendő lakásokra is.¹⁹ A közjegyző tájékoztatást ad az egyes vagyonjogi rendszerekről és azok sajátosságairól. Felhívja az ügyfelek figyelmét arra is, hogy meghatározott rendeltetésű vagyontárgyaik tekintetében különböző vagyonjogi rendszereket állapíthatnak meg, és annak törvényi szabályaitól is eltérhetnek, ha azt a törvény nem tiltja.²⁰ Újdonság az ún. „közszerzeményi rendszer,” amely a házassági vagyonjogban közbenső megoldást jelent a vagyonekülönítés és a vagyonközösség között, és mindegyikből magába foglal bizonyos sajátosságokat.²¹ Ezt akkor érdemes választani, ha van olyan vagyonelem, amelyből vagyongyarapodás várható, vagy ha a felek a felelősségük kizárására törekednek. A hitelezők elleni védekezés még össze is tarthatja a családot, vagyis ez a vagyonjogi rendszer sajátos családvédelmi funkciót tölthet be.²² A konstrukció sikerét mutatja, hogy ez a rugalmas megoldás a cseh, finn, német, svájci és a görög jogrendben egyaránt törvényes vagyonjogi rendszerként

¹⁶ HELBING R. 1927. 424-425.

¹⁷ VORÁK 2000. 49.

¹⁸ CSÚRI 2013. 25.

¹⁹ Ptk. 4:78. § (2) bek.

²⁰ KÓRÓS 2013. 120.

²¹ BANICZ 2010. 39.

²² A házastársaknak egymással szemben pusztán kötelmi igénye keletkezik (amely esetlegesen a kötelmi követelés végrehajtását alapozza meg), amelynél az elévülési idő kezdete az életközösség megszűnéséhez kötődik.

működik.²³ A szerződés megszűnésének esetei között a felek kiköthetnek felmondási jogot is, azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy az semmiképpen se legyen jó erkölcsbe ütköző.²⁴ A paktum harmadik személlyel szembeni hatályosulását a vagyoni szerződések nyilvántartásába történő bejegyzés biztosítja, amelynek részletszabályait később ismertetem.

Térjünk most vissza ügyfeleinkhez! A kerekesszékekkel érkező hölgy és társa közös végrendeletet szeretne készíteni. Az új Ptk. öröklési jogi könyvében – noha több személy ugyanabba az okiratba foglalt végrendelezése főszabály szerint érvénytelen – kivételként megjelenik a házastársaknak az életközösségük fennállása alatt készített, ugyanabba az okiratba foglalt írásbeli végrendelete, amely meghatározott alakiságokkal érvényesen létrejöhet.²⁵ Ezeket a szabályokat rendeli alkalmazni a CSJK arra az esetre is, ha a házastársak vagyoni szerződésben rendelkeznek haláluk esetére a vagyonukról.²⁶

Családjogi tárgyú nemperes eljárások a közjegyző előtt

Mielőtt a következő ügyfelet fogadnánk érdemes áttekinteni, miként bővült a családjogi tárgyú közjegyzői nemperes eljárások köre az elmúlt öt évben. A bejegyzett élettársi kapcsolat megszüntetése mellé új hatáskörként lépett be az élettársi kapcsolatok, majd a vagyoni szerződések nyilvántartásának vezetése. Az alábbi táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy az alanyi kör bővülésével a közjegyző már valamennyi kapcsolattípus vonatkozásában eljárhat a bizonyítás megkönnyítése és a peren kívüli vitarendezés szolgálatában.

²³ SZEIBERT 2009. 43. és SZEIBERT 2010. 31-32.

²⁴ CSŰRI 2013. 26.; ld. még BH 1999/9/409, BH 2000/12/539.

²⁵ Ptk. 7:223. § (1) bek. és (2) bek. c) pont

²⁶ Ptk. 4:68.§

Családjogi tárgyú nemperes eljárások a közjegyző előtt				
Eljárás	Jogszabályi háttér	Alanyai	Jelentősége	Hatály
BÉK megszüntetése	2009. évi XXIX. tv. 4.§ (1) bek., 2008. évi XLV. tv. (Kjnp.) 36/A. § - 36/D. §	Azonos nemű élettársak	Bíróságok tehermentesítése, peren kívüli rendezés	2009. 07.01-től
ÉNYNY	2009. évi XXIX. Tv. 9.§ (hkh.), 83/2009 (XII.30) IRM rend., Kjnp. 36/E. § - 36/G. §	Azonos és különböző nemű élettársak	De facto élettársi kapcsolat bizonyítása, apasági vélelem, névviseles (2010.01.01-12.31.)	2010. 01.01-től
VSZNY	2013. évi V. tv (Ptk.) 4:65. §, Kjnp. 36/H-36/K. §, 17/2014. (III.13) KIM rendelet	Azonos nemű és különböző nemű élettársak, házassulók, házastársak	A vagyoni jogi szerződés fennállásának bizonyítása, 3. személy (hitelező) érdekvédelme	2014. 03.15-től

1) A bejegyzett élettársi kapcsolat (BÉK) megszüntetése

Térjünk vissza az ügyfélváróba, ahol a jegygyűrűt viselő hölgyeket találjuk. Előadják, hogy három éve létesítettek bejegyzett élettársi kapcsolatot, amelyet most szeretnének felbontani a közjegyző előtt. Magukkal hozták az ügyvédjük által ellenjegyzett közös vagyon megosztásáról szóló megállapodásukat, amelyben rögzítették, hogy egymás irányában egyikük sem érvényesít tartás iránti igényt, a volt közös lakásukat már az életközösségük megszakadását követően értékesítették, továbbá azt, hogy egyiküknek sincs gyermeke. A közjegyző jegyzőkönyvbe veszi a felek közös kérelmét,²⁷ majd rögzíti az eljárás illetékességét megalapozó okot, a felek cselekvőképességére tett nyilatkozatait.²⁸ Tekintettel arra, hogy jelen esetben a BÉK megszüntetésének törvényi akadálya nincs, és a felek minden jogszabályban előírt kérdésben megegyeztek, a személyes meghallgatás nyomában is megtartható. A közjegyző végzéssel hagyja jóvá a

²⁷ A bejegyzett élettársi kapcsolatról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2009. évi XXIX. tv. 4. § (1) bek c) pontja alapozza meg a közjegyző eljárását (a továbbiakban Bét.).

²⁸ Az egyes közjegyzői nemperes eljárásokról szóló 2008. évi XLV. tv. (a továbbiakban Kjnp.) 36/A-36/D. §-ok alkalmazásával.

felek egyezségét és szintén végzés formájában határoz a bejegyzett élettársi kapcsolat megszüntetéséről. Az egyezség a bíróság által jóváhagyott egyezséggel, a megszüntető végzés pedig a bíróság ítéletével azonos hatályú. Utóbbit öt munkanapon belül kell megküldeni az illetékes anyakönyvvezetőnek, aki átvezeti a változást az anyakönyvi nyilvántartáson.

Az új Ptk. hatályba lépésével a CSJK nem hoz nóvumokat az azonos nemű párok státusát illetően, azonban a 2009. évi XXIX. tv. 3. §-ának utaló szabálya²⁹ alapján a CSJK házassági vagyoni jogi és ezen belül a házastársak egymással kötött szerződéseire vonatkozó rendelkezései – az új Ptk. erre vonatkozó szabályainak a hiánya ellenére – a bejegyzett élettársakra is változatlanul irányadóak.³⁰ Így amennyiben a pár nem a kapcsolat megszüntetésében, hanem bármely, a CSJK által a házastársak számára biztosított jogügylet megkötésében kér segítséget, a közjegyző ebben is közreműködhet.

2) Élettársi Nyilatkozatok Nyilvántartásának vezetése (ÉNYNYR)

Következő ügyfeleink a vasutas egyenruhában érkező hölgy és párja, akik előadják, hogy utazási kedvezményt szeretnének igénybe venni a férfi javára, ehhez azonban a munkáltató olyan tanúsítványt kér tőlük, amely igazolja, hogy szerepelnek az élettársak nyilvántartásában. Rögzíteni kell a felek nyilvántartásba vételre irányuló közös kérelmét és nyilatkozatukat, amelyben megjelölik az eljáró közjegyző illetékességét megalapozó tény, valamint az élettársi kapcsolatuk fennállását és a kizáró körülmények hiányát.³¹ A közjegyző a MOKK által működtetett informatikai alkalmazás segítségével, a felek azonosítását követően, elektronikus adatlap kitöltésével szerkeszti meg a jegyzőkönyvet, majd végzést hoz a nyilvántartásba vételről, amely tartalmazza a regisztrált párkapcsolatnak az elektronikus rendszer által generált sorszámát. A nyilvántartásba vételről szóló végzés fellebbezésre való tekintet nélkül végrehajtható, ítélet hatályú végzés. A rendszerben lehetőség van arra is, hogy amennyiben a kapcsolat megszűnik, ezt a tényt bármelyik fél önállóan is bejelenthesse a közjegyzőnél. Ebben az esetben a közjegyző a fenn nem állásról szóló nyilatkozat alapján hoz végzést, és azt kézbesíti a másik élettársnak.

Az ÉNYNYR 2010. január 1-jei indulását követően három probléma merült fel a gyakorlatban. Az apasági vélelmet keletkeztető bejegyzés következtében tömegével jelentek meg a közjegyzői irodában az ún. „nemleges” tanúsítványt kérő ifjú szülők, akik csak úgy tudták anyakönyveztetni a gyermeküket, ha a notár igazolta, hogy nem szerepeltek a nyilvántartásban. A másik probléma az volt, hogy a házassági életközösség megszűnését követően, azonban formálisan még házasságban élő fél kérte az élettársi nyilvántartásba vételét egy másik partnerrel. Így de facto két vélelem konkurált egymással, hiszen a bejegyzést nem lehetett megtagadni, ha a fél az

²⁹ A bejegyzett élettársi kapcsolatáról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról (a továbbiakban Bét.)

³⁰ CSÚRI 2013. 24.

³¹ Az eljárást a Kjnp. 36/E-36/G §-ai, valamint a 83/2009 (XII.30.) IRM rendelet szabályozza.

életközösség megszűnéséről nyilatkozatot tett, ugyanis ebben az eljárásban bizonyítási eljárásra nincs mód. A szerelmi háromszögek esete így szabályozatlan maradt, noha az élet számos esetben indukált igényt a jogi rendezésre. Hasonlóan visszás volt az az eset is, amikor egy hölgy a fogamzási idő kezdetétől a születésig eltelt időszakban több férfival élt regisztrált párkapcsolatban. Idővel mindegyik problémára született megoldás. A 2010. évi CXLVIII. törvény 238. § (1) bekezdése kimondta, hogy 2011. január 1. napjától az ÉNYNYR-bejegyzés nem keletkeztet apasági vélelmet, és így a rendszer azon funkciója is értelmét veszítette, amelyben a felek határozhattak a később születendő közös gyermek nevééről. A nemleges tanúsítványt kérő ügyfelek pedig eltűntek, hiszen ettől az időponttól kezdve közjegyzői közreműködés nélkül tudtak anyakönyveztetni születendő gyermeküket. Az új Ptk. szabálya pedig kimondja, hogy a fogamzási időtől a születésig több férfival regisztrált kapcsolatban élő nő 2010. január 1. és december 31. napja között született gyermekénél nem lehet figyelembe venni a nyilvántartás által megállapított vélelmet.³² Emellett érdemes arra is figyelni, hogy amennyiben a házasuló férfi a nő rendezetlen apai státusú gyermekére még 2014. március 15. előtt tett apai elismerő nyilatkozatot, a vélelem csak a nyilatkozattételtől számított egy éven belüli házasságkötés esetén áll fenn.³³ Az új Ptk. egyértelművé teszi, hogy élettársi életközösség egyidejűleg kizárólag egy partnerrel állhat fenn, és ugyanígy kizárt jogilag a házasság és az élettársi kapcsolat párhuzamos működtetése.

Az apasági vélelem megszüntetésével és az új Ptk. hatályba lépésével az ÉNYNYR-bejegyzés új értelmet kapott. A CSJK által biztosított tartási és lakáshasználati jog iránti igényt már egy évi igazoltan fennállt életközösség is megalapozza, ha a kapcsolatból gyermek születik,³⁴ így ilyenkor elegendő tanúsítványt kérni a rendszerből. Az élettárs javára tett végrendelet hatályossága miatt is segítség, ha az örökgyógyó halálakor az életközösség fennállását közhiteles nyilvántartás igazolja.³⁵ A nyilvántartásba vétel szerepet kaphat abban az esetben is, amikor valamilyen szociális juttatás folyósítása hozzátartozói minőséghez kötött, így az élettárs ebbéli minőségében nyújthatja be igényét.³⁶ Emellett a hozzátartozói státus bizonyos egészségügyi tárgyú jognyilatkozatok megtételére is feljogosít.³⁷

3) A Házassági és Élettársi Vagyonjogi Szerződések Országos Nyilvántartása (VSZNY)

A vagyonjogi szerződések nyilvántartása 2014. március 15. napjával jött létre.³⁸ A közjegyző – amennyiben a vagyonjogi szerződést ő foglalja közokiratba – azt azzal

³² A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény hatálybalépésével összefüggő átmeneti és felhatalmazó rendelkezésekről szóló 2013. évi CLXXVII. törvény (a továbbiakban Ptk.) 30. §

³³ Ptk. 31. §

³⁴ Ptk. 4:89. § és 6:517. §

³⁵ Ptk. 7:46. §

³⁶ Ptk. 8:1. § 2. pont

³⁷ Eütv. 16. § (2) bek. ba) pont

³⁸ A nyilvántartásba vételre vonatkozó rendelkezések a Kjnp. 36/H-36/K §.aiban találhatóak, a

egyidejűleg, a szerződő felek közös kérelmére jegyzi be a nyilvántartásba. Az általa vagy más közjegyző által korábban készített, illetve ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalt vagyoni szerződés fennállásának ténye is bejegyezhető, amennyiben az a törvényben megszabott alakiságokkal rendelkezik. Így a közjegyző a bejegyzéskor tartalmi kontrollt végez. Ennek az ellenőrzésnek, és egyúttal a feleken kívüli személyek érdekvédelmének egyik fontos momentuma, hogy a házassági vagyoni szerződés nem tartalmazhat olyan visszamenőleges hatályú rendelkezést, amelyik bármelyik házastársnak harmadik személlyel szemben a szerződés megkötése előtt keletkezett kötelezettségét a harmadik személy terhére változtatja meg.³⁹ Velük szemben pedig csak akkor hatályos, ha a szerződést a házassági vagyoni szerződések országos nyilvántartásába bevezették, vagy ha a házastársak bizonyítják, hogy a harmadik személy a szerződés fennállásáról és annak tartalmáról tudott vagy tudnia kellett.⁴⁰ A nyilvántartás bevezetésével a közjegyző hagyatéki eljárással kapcsolatos kötelezettségei is bővültek, hiszen a szerződés esetleges végintézkedési elemei miatt minden egyes hagyatéki ügyben le kell kérdezni a nyilvántartásból.⁴¹

Quasi tanácsadó szerep

Végezetül a közjegyzői közreműködés egyik legfontosabb, ugyanakkor a legkevésbé látványos részét említeném, amely az ügyfelek kioktatása a konkrét jogügyletekkel kapcsolatban. Szándékosan nem jogi tanácsadásról beszélek, mivel ez a fogalom – a közjegyzői hivatás pártatlan jogszolgáltató jelleg miatt – nem értelmezhető a hagyományos módon.⁴² Egy családjogi tárgyú jogügylet előkészítése során nemcsak a CSJK, hanem a teljes új Ptk. ismerete szükséges. A bevezető rendelkezések alapelvei a CSJK speciális alapelveivel együtt értelmezendők.⁴³ Az ember, mint jogalany cselekvőképességének vizsgálata pedig valamennyi jogügyletnél érvényességi kérdés, különösen, ha személyi státust érintő jognyilatkozatok megtételében, vagy kiskorú személy vagyonának kezelésében áll fenn korlátozás. Amennyiben a vagyoni szerződésben vállalkozói vagyon is szerepel, a jogi személyre vonatkozó rendelkezések kerülnek előtérbe, de emellett elengedhetetlen a kötelmi jogi rész ismerete, és a vagyoni rendszer megválasztásában is különös gonddal kell eljárni. Az öröklési jogi szabályok ismerete nemcsak a házassági vagyoni szerződés testamentumi elemei kapcsán, hanem az élettárs javára történő végrendekezés hatályosságai miatt is

részletszabályok pedig a 17/2014. (III.13) KIM rendeletben kaptak helyet

³⁹ Ptk. 4:67.§

⁴⁰ Ptk. 4:65. § (2) bek.

⁴¹ Kivételt képeznek a tizennyolcadik életévük előtt nőtlen vagy hajadon családi állapotban elhunyt örökgyökök ügyei. Továbbá nem szükséges a megkeresés a póthagyatéki eljárás, illetve a hagyatéki eljárás megismétlése során, ha az alaphagyatéki ügyben már történt megkeresés (lásd 15/2014. (IV.7.) MOKK Választmányi határozat és 16/2014 (IV.7.) MOKK Választmányi határozat.

⁴² „A közjegyző... a feleket a hatáskörébe utalt eljárásokkal kapcsolatban - a felek esélyegyenlőségének biztosításával - kioktatással segíti jogaik gyakorlásában és kötelességeik teljesítésében.” (A közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény 1. § (2) bek.)

⁴³ CSÜRI 2013. 26. és TÓTH 2014. 9.

nélkülözhetetlen. Az értelmező rendelkezésekben található hozzátartozói minőségről pedig már szó esett az élettársak szociális juttatásai és egészségügyi tárgyú jognyilatkozatai körében. Minden esetben az ügyfelek egyedi élethelyzetét kell mérlegelni és annak megfelelően tájékoztatni őket az esetleges választási és nyilvántartási lehetőségekről. Véleményem szerint azonban nem a közjegyző tárgyi tudása a legfontosabb. Egy jogügylet sikere sokkal inkább azon múlik, hogy a notár milyen mértékben tud azonosulni az előtte megjelenő ügyfél élethelyzetével, problémáival, és a szakmaiság mellett mennyire tudja emberi oldalról megközelíteni a tényállást. Hiszen a családjog az a jogterület, ahol a legnagyobb szerepet kapja a humánus.

Felhasznált irodalom

BANICZ Erika: Néhány gondolat a házassági vagyoni szerződés múltjáról és jelenéről. In: Tanulmánykötet Filó Erika kandidátus egyetemi docens 70. születésnapjára, 2010. 37-50.

CSÜRI Éva: A házassági vagyoni szerződés az új Ptk. Családjogi Könyvében *Ügyvédek Lapja* 52. évf. 6.sz., 2013. 24-28.

HELBING, R.: Házassági szerződés a K.e. 311/10 évből. *Királyi Közjegyzők Közlönye*, 26. évf. 10. sz. 1927. 423-426.

KÖRÖS András: A házassági vagyoni jog. In: Az új Ptk. magyarázata III/IV. – Családjog – HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest 2013. 120-124.

SZEIBERT Orsolya: Házassági vagyoni jog az európai országokban – 1. rész – [Az Európai Családjogi Bizottság házassági vagyoni témájú nemzeti jelentései](#); *Családi Jog* 7. évf. 3. sz. 2009. 31-36.

SZEIBERT Orsolya: Házassági vagyoni jog az európai országokban – 2. rész – [Az Európai Családjogi Bizottság házassági vagyoni témájú nemzeti jelentései](#); *Családi Jog* 8. évf. 1. sz. 2010. 28-32.

TÓTH Zoltán: Új elemek, új távlatok: a házassági vagyoni szerződés új szabályai *Közjegyzők Közlönye* 18. évf. 2. sz., 2014. 4-34.

VORÁK József: Halasi móringlevelek. Házassági szerződések Kiskunhalason a XIX. században. (Szerk.: Szakál Aurél), közzéteszi a Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány, Print 2000 Nyomda Kft., Kiskunhalas 2009. 46-109.

LUKÁCS MANUÉLA LINDA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Darázs Lénárd habil. egyetemi docens

JOGI KÉRDÉSEK EGY STARTUP ALAPÍTÁS SORÁN

Minden alkotó kezdetektől fogva dédelgetett vágya a fejlesztés során született szellemi alkotásának megvalósulása. Alkotó a megvalósítás útján elindulva már az út kezdetén választás elé kerül, hogy a szellemi terméke továbbvitelében aktívan részt vegyen-e és cég alapításával saját maga hasznosítsa alkotását, belépőt váltva ezzel a kockázati tőkebefektetők világába, vagy azt harmadik személyre bízva és inkább újabb ötletei fejlesztésébe kezdjen. A cég alapítása nemcsak az alkotó elhatározásának függvénye lehet, hanem például hazánkban is egyre népszerűbb, az ötletek megvalósulását támogató inkubációs programok által előírt feltétel is lehet.

Dolgozatomban szeretném bemutatni, hogy egy induló *startup* milyen jogi kihívásokkal találja magát szemben. Bevezetésül kísérletet teszek a startup definiálására, majd a továbbiakban a startuptól érintő legfontosabb jogi rendelkezéseket mutatom be. Miért csak a kísérletet teszek a definiálásra? A magyar nyelvben nincs olyan szó vagy kifejezés, amely a „*startup*” jelentéstartalmát precízen vissza tudná adni. Előljáróban azt kell rögzíteni, hogy a startup fogalma az egyesült államokbeli Szilícium-völgyből ered, az elsők már az 1970-es években jöttek létre, míg Európában csak jóval később, körülbelül 15-20 éve jelentek meg.

A startupokkal foglalkozó szakirodalom jeles képviselője, Steve Blank a „*What's a startup? First principles*” című tanulmányában az alábbiakban fogalmazza meg a startupok lényegét: a startup egy skálázható és hosszútávon fenntartható és ismételhető üzleti modellt kereső, ideiglenes szervezet.¹ A startupok egyszerű és ettől nagyszerű innovatív ötletre épülő vállalkozások, ami kezdetektől magukban hordozzák a hirtelen nagymértékű növekedés lehetőségét. Az ötlet skálázhatóságának köszönhetően a vállalkozás az indulástól fogva számol a növekedés lehetőségével, amit rugalmasan és dinamikusán tud követni.

Eric Ries fogalom meghatározásában inkább a startupok természetének feltárására koncentrál, miszerint a startuptól olyan intézményként definiálja, amely azért lett megalapítva, hogy új termékeket, szolgáltatásokat hozzon létre rendkívül bizonytalan körülmények között.

Az összes startup definíció között kapocsként van jelen az „*entrepreneurship*”, a komplex vállalkozói szellem fogalma. Az *entrepreneurship* jelenti egyrészt a vállalkozói tevékenységet, kisebb vállalatok létrehozását és működését/irányítását, amelyek kényszerűen is kellően dinamikus és rugalmas üzleti stratégiával igyekeznek

¹ <http://steveblank.com/>

fennmaradni, s ennek érdekében készek a szükséges alkalmazkodásra, változásokra, fejlesztésre, innovációs munkára. Az entrepreneurship jelenti továbbá ennek a vállalatépítő és -vezető tevékenységnek a tudáskészletét, mesterfogásainak összességét, azaz magát ezt az igen komoly felkészültséget igénylő mesterséget.

Egyetlen definíció megadása helyett ezen vállalkozások újszerűségére és egyediségére tekintettel inkább a startupok jellemzőit szeretném összefoglalni, amik a következők: magas növekedési potenciállal rendelkező innovatív ötlet, tudásintenzív vállalkozás, amely a nemzetközi piacokon való jelenlétet tűzi ki célul.

Minden startup életében előbb-utóbb eljön az idő, hogy cégalapítás válik szükségessé. Startup alapítása során körültekintően kell kiválasztani a célkitűzéseknek legmegfelelőbb cégformát. A startup korábban feltárt jellemzői miatt ilyen bizonytalan kimenetelű vállalkozás esetén nem célszerű korlátlan tulajdonosi felelősséggel működő cégformát, mint közkereseti vagy betéti társaságot választani, inkább előnyösebb korlátozott felelősségű társaságot vagy zártkörűen működő részvénytársaságot alapítani.

Továbbiakban egy startup számára a cégalapítás során felmerülő legfontosabb kérdéskörökre térek ki. Előjáróban a szindikátusi szerződés definícióját tárgyalom.

A Polgári Törvénykönyv rendelkezései szerint egy társaság megalapításához egyetlen dokumentum, a létesítő okirat szükséges. Valójában a gyakorlatban nem ritka, hogy az alapításban részt venni kíváló felek a létesítő okiratot megelőzően vagy amellet további egy vagy esetleg több szerződésben rendelkeznek az együttműködésük kereteiről. Ezen megállapodást vagy megállapodásokat szindikátusi szerződéseknek nevezi a joggyakorlat.

Érdekes terminológiai különbség fedezhető fel az angolszász és kontinentális joggyakorlat között. Amíg az angolszász gyakorlat által használt kockázati tőkebefektetések során alkalmazott szindikátusi szerződést akkor kötik meg, ha a befektetői oldalon több fél szerepel, addig a kontinentális jogrendszerekben ez a szindikátusi szerződést alapítók, illetve a befektető, valamint céltársaság között kötendő szerződés, függetlenül a befektetői oldalon részt venni kívánó alanyok számától.

Az angolszász kockázati tőkebefektetési szerződési gyakorlat nem egyetlen szerződésben szabályozza a felek jogait és kötelezettségeit. A gyakorlat befektetési szerződésnek (venture capital investment contract) tekintik a következőket: (1) befektetési szándéknyilatkozat – *letter of intent*, (2) a társaság módosított és egységes szerkezetbe foglalt létesítő okirata, (3) részvény vagy részesedés megszerzésére irányuló megállapodás, (4) a befektető jogairól szóló megállapodás, (5) a részesedések futamidő közbeni értékesítéséről szóló megállapodás, (6) a vezető tisztségviselők jogai és kötelezettségeiről szóló megállapodás, (7) szavazati jogokra vonatkozó megállapodás.² Az angolszász irodalomban a kockázati tőkebefektetések során kötött szindikátusi szerződésről Josh Lerner összefoglaló munkájában megállapította, hogy szindikátusok azért jönnek létre, hogy csökkentsék az üzleti kockázatot, illetve az

² ONIMUS, Jil Caroline: 2011. 14-15.

információs aszimmetria hatásait kiküszöböljék.³ A szindikátusok létrejöttének okai lehetnek: egyrészt az üzleti kockázat csökkentése, másrészt a befektetőtárs szakmai kompetenciája hozzáadott értéket teremthet a vállalkozás számára.⁴ Az előbbiektől eltérően a kontinentális gyakorlatban a szindikátusi szerződéssel, a kockázati tőkebefektető részesedést kíván szerezni a céltársaságban. A megállapodás tartalmazza a felek közötti együttműködés lényeges pontjait, ami lehet akár egyetlen vagy akár több dokumentum is.

A szindikátusi szerződés az 1970-es években került a magyar jogtudomány látókörébe, amikor a magyar külkereskedelmi társaságok a külföldi kereskedelmi partnerekkel igyekeztek előzetesen megállapodni abban, hogy milyen céllal és milyen módon, illetve milyen belső működési feltételekkel kívánnak közös vállalatot létrehozni.⁵

Magyarországon általában két okból kötnek a felek szindikátusi szerződést. Az egyik ok az, hogy az alapításban részt vevő felek szabályozni kívánják a társaság alapítás folyamatát, míg a másik, hogy már a működő társaságban a tagok részletesebben szeretnék rendezni együttműködésük feltételeit. A bírói gyakorlat a BH 1998.89. szám alatt közzétett döntés indokolásában kifejtette, hogy *„a szindikátusi szerződés a gazdasági társaság alapításában részt vevő (részt vett) felek akaratnyilvánítása, amelyben kifejezésre juttatják, hogy a cég alapítása során, illetőleg létrejöttét követően milyen módon kívánnak együttműködni, és ezen együttműködés keretében mit várnak el egymástól. Személy szerint milyen kötelezettségeket vállalnak, hogy az eredményes gazdálkodást elősegítsék, és milyen jogokat kívánnak maguknak abból a célból, hogy saját gazdasági céljaikat, esetleg a társaságon belüli domináns szerepüket biztosítsák.”*

Az előbbieken felvázoltak értelmében a szindikátusi szerződés a következőképpen definiálható: a gazdasági társaság leendő tagjai vagy a tagjai, illetve ezek egy csoportja által saját akarat elhatározásuk alapján megkötött olyan szerződés, amellyel a szerződő felek a létrehozandó vagy létrehozott gazdasági társasággal kapcsolatos társasági jogviszonyaikat a létesítő okirattól elkülönülten, kötelmi jogi alapon és jogkövetkezményekkel szabályozzák, továbbá a társasághoz kapcsolódó más jellegű (például versenyjogi, munkajogi) viszonyaikat is rendezik.⁶

Miután szindikátusi szerződést szokás kötni a céltársaság megalapítása előtt is, így a gyakorlatban találkozhatunk előszerződés jellegű szindikátusi szerződésekkel is. A társaság alapításának előkészítése során a leendő alapítók szerződést kötnek egymással a társaság létrehozásáról, az eddig létrejött konszenzusról, valamint rögzítik azon kötelezettségeket is, amelyek a feleket terhelik az alapítás folyamatában, meghatározzák a költségek viselésének arányát, valamint határidőket szabnak az egyes részfeladatok végrehajtásra.

³ LERNER, Josh: 1994. 16-18.

⁴ BRANDER, James A.- AMIT, Raphael – ANTWEILER, Werner: 2002. 424-425.

⁵ KOLBEN György: 1996. 13.

⁶ KISFALUDI András – SZABÓ Marianna: 2008. 124.

Az ilyen előszerződés jellegű szindikátusi szerződéssel kapcsolatban merül fel kérdésként, mi van abban az esetben, ha valamelyik fél meggondolja magát, és mégsem kíván már a társaság megalapításában részt venni, mennyiben kényszeríthető ki a részvétele? A szindikátusi szerződésben a felek, mint előszerződésben kötelezettséget vállalnak a társasági szerződés megkötésére. Amennyiben ezt a társasági szerződésre előírt alaki követelmények betartásával teszik meg, úgy a Ptk. 6:73.§ paragrafusára szerinti érvényes előszerződésnek tekinthető a szindikátusi szerződésük, ami alapján kötelesek megkötni a társasági szerződést, és ha ezt valamelyik fél megtagadja, akkor a bíróság létre hozhatja a szerződést bármelyik fél kérelmére. A bíróság munkáját nagyban segíti, hogy gyakran a szindikátusi szerződés mellékletét képezi az alapítandó céltársaság létesítő okiratának tervezete is.

Szindikátusi szerződés definiálása után a szindikátusi szerződés és a társasági szerződés viszonyát ismertetném. Erről így szól a már hivatkozott bírói döntés: *„Amíg ... a társasági szerződés (alapszabály, alapító okirat) a társaság szervezetét és működését, harmadik személyekkel szembeni kapcsolatfelvételének módját, a tagoknak a társasággal szembeni jogait és kötelezettségeit rendezi, addig a szindikátusi szerződéssel az azt megkötnő tagok a társaságon belül egymással szembeni kapcsolatukat, együttműködésüket és elvárásaikat szabályozzák.”* (BH 1998.89.)

A szindikátusi szerződés megkötését továbbá indokolhatja annak titkossága is. Amíg létesítő okirat a cégjegyzés során benyújtandó cégirat, bárki számára nyilvános, addig a szindikátusi szerződésben az alapítók a nyilvánosság kizárásával titkosan szabályozhatják a társaságon belüli együttműködésüket.

A létesítő okirat és a szindikátusi szerződés egymáshoz való viszonyának tárgyalása során vizsgálendő a Ptk. rendelkezéseitől való eltérés lehetősége. Maga a Ptk. diszpozitív szabályai lehetőséget adnak a létesítő okiratban az eltérésre, de a szindikátusi szerződés titkos jellege miatt a felek előszeretettel rendeznek egyes kérdéseket a jogszabálytól megengedetten eltérően, ami szintén indokolhatja a társasági szerződés mellett a szindikátusi szerződés megkötését is.

A szindikátusi szerződés fontos tartalmi eleme lehet a szavazási megállapodás, amelyben a felek azt rögzítik, hogyan fognak szavazni a társaság legfontosabb szervének ülésén olyan kérdésekben, mint például a számviteli törvény szerinti beszámoló elfogadása, az osztalékkelőleg vagy osztalék fizetésének elhatározása, az ügyvezető megválasztása, visszahívása, díjazásának megállapítása stb.. Megállapodnak abban, hogy kölcsönösen támogatni fogják szavazatukkal a másik fél által jelölt személyt.

A befektető érdekét védő további rendelkezés lehet a korlátolt felelősségű társaság esetében a társasági üzletrészhez többletjogok kapcsolása, így annak ellenére, hogy a befektető kisebbségi pozícióban van, a legfőbb szerv döntéshozatali mechanizmusában jellemzően meghatározó szerepet tudhat magának. A befektető érdekeinek védelme szempontjából döntő jelentőségű lehet a vezető tisztségviselők választásának és visszahívásának joga, amely a befektető számára beavatkozási lehetőséget ad a céltársaság közös vagy inkább pontosabban számára kedvezőbb elvárásoknak megfelelő

irányításába. Az előbbieket mintájára a szindikátusi szerződés a felügyelőbizottsági tagok és könyvvizsgáló kijelölésének és visszahívásának jogát is biztosíthatja a befektetők számára, miután a gazdasági társaságoknál a vezető tisztségviselők munkájának legfontosabb tulajdonosi kontroll-eszközei a felügyelőbizottság és a könyvvizsgáló. A befektető mint a társaság tagja igényt tarthat arra, hogy a társaság könyveibe folyamatos betekintést nyerjen, illetve a gazdálkodást ellenőrizhesse. A befektető a társasági jogban meghatározott kereteken túl is tájékoztatást kérhet a céltársaság gazdálkodását érintő adatokról. Kiemelkedő jelentőségű eszköz a befektető kezében a vétőjog, amelynek birtokában bizonyos kérdésekben a befektető igenlő szavazata nélkül nem hozható határozat. Ilyen kérdések lehetnek számviteli törvény szerinti beszámoló elfogadása, az ügyvezető feletti munkáltatói jogok gyakorlása, egyes szerződések megkötése, a társaság jogutód nélküli megszűnésének, átalakulásának elhatározása, tevékenysége jellegének megváltoztatása.

A szindikátusi szerződésekben gyakori a részesedés átruházásának korlátozásairól való rendelkezések. Angolszász terminológiával az ún. „tag along” (együttértékesítési jog) illetve a „drag along” (együttértékesítési kötelezettség) klauzula. A „tag along” jog értelmében a tagoknak lehetőségre van arra, hogy amennyiben valamely tag harmadik fél részére értékesíti üzletrészét, úgy ehhez az eladáshoz ugyanolyan feltételek mellett ő maga is csatlakozzék, és társeladóként felkínálja saját üzletrészét vagy annak arányos hányadát. Ha a tag ebben az új helyzetben nem tudja elfogadtatni a külső harmadik féllel a befektetőnek üzletrész eladásához történt csatlakozását, üzletrészét maga sem értékesítheti, vagyis a szabály alkalmazása adott esetben súlyos korlátozás lehet. Míg a „drag along” esetében, ha a tag – és általában csak a befektetőket megillető jogként – harmadik féltől vételi ajánlatot kap a társaság meghatározott mértékű tulajdonrészére olyan időpontban, amikor ő maga esetleg nem rendelkezik ilyen mértékű tulajdonrészrel, úgy kötelezheti a társaság többi tagját, hogy fennálló részesedésükből annyit értékesítsenek vele együtt, amennyi elegendő a harmadik féltől kapott vételi ajánlat kielégítéséhez. Ezen jogok gyakorlása a magyar jog szerint a vételi és eladási jogokon keresztül valósíthatók meg. Korlátnak minősül e jogok gyakorlása során, hogy a vételi jog csak öt évre köthető ki, valamint, hogy a vételi jogra vonatkozó megállapodásban a vételárat előre rögzíteni kell.

Az üzletrész kívülálló számára történő értékesítése esetén a korábbi tulajdonost védő szabály, hogy a tagoknak, a társaságnak és a társaság által kijelölt személynek elővásárlási joga van, bár ez a jog a társasági szerződésben korlátozható vagy kizárható. A befektetők előszeretettel zárják ki a tagok elővásárlási jogának gyakorlását olyan esetekre, amikor a befektető saját anya- vagy leányvállalatára kívánja ruházni üzletrészét, illetőleg, ha a társaságban fennálló tulajdoni részesedését egyetlen tranzakció keretében valamely külső befektetőnek értékesíti, feltéve, hogy a jogutódlás maradéktalanul bekövetkezzon. A szindikátusi szerződések általában kizárják az üzletrészek adásvételi szerződésen kívüli jogcímen való átruházásának lehetőségét.

Szokás az alapítók számára olyan befektetői korlátozást előírni, hogy annak hozzájárulása nélkül nem vehetnek részt a társaság tevékenységével azonos, illetve a társaság tevékenységével szorosan összefüggő tevékenységi körrel rendelkező

gazdasági társaságban sem tagsági viszonyuk fennállta alatt, sem pedig annak megszűntét követően meghatározott ideig.

Gyakori kérdésként merül fel, hogy a szindikátusi szerződésben foglalt választottbíróági kikötés kihat-e a társasági szerződésen alapuló társasági szerződésen alapuló jogviszonyokból eredő jogvitákra, vagy fordítva: a társasági szerződésben található választottbíróági klauzula alapján fordulhat-e választottbíróasághoz valamelyik fél a szindikátusi szerződésre alapított jogai érvényesítése érdekében. A BH 1992.772. számú határozat értelmében a szindikátusi szerződésben szereplő választottbíróági kikötés nem ad alapot a társasági szerződésből eredő jogvita választottbíróági eljárásban történő elbírálására. A BH 1994.424. számú eset az ellenkező tényállás mellett példázza a kétféle szerződés önállóságát: a társasági szerződésben foglalt választottbíróaság kikötést nem lehet kiterjesztően értelmezni, és a szindikátusi szerződésből fakadó jogvitákra is alkalmazni.⁷

A szindikátusi szerződésekben gyakran a befektetők kötelezik az alapító ötletgazdákat a szellemi alkotásuk apportálására az alapítandó céltársaságba. A következőekben a szellemi alkotások apportálásra vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket fogom bemutatni.

Egy gazdasági társaság alapításához valamennyi tag vagyoni hozzájárulása szükséges. A tagok vagyoni hozzájárulása állhat pénzbeli, valamint a tagok által a társaság javára szolgáltatott nem pénzbeli hozzájárulásból is. Míg egy társaság alapításakor a pénzbeli hozzájárulás mértéke egyértelműen megállapítható és ellenőrizhető, addig az apport értékének meghatározása korántsem ilyen egyszerű. Egy újonnan alapított társaság legtermészetesebb érdeke, hogy piacképességét, hitelképességét a lehető legkedvezőbb színben tüntesse fel. Amennyiben a társaság alapításakor a pénzüsszeg korlátozottan áll a tagok rendelkezésére, könnyen felértékelődhet az apport jelentősége, és ezáltal a tagok hajlamosak annak értékét felülbecsülni. Az apport túlértékelése azonban tilalmazott, mivel egyaránt sérti mind a hitelezők, mind a befektetők érdekeit, mivel megtévesztő a társaság tényleges vagyoni helyzetét illetően, s a későbbiek során ez a magatartás csorbíthatja vagy elvonhatja a hitelezők kielégítési alapját.

A nem pénzbeli hozzájárulás, vagy más néven apport, lehet adós által elismert vagy jogerős bírósági határozaton alapuló követelés is. Az apportálható szellemi termékek közé sorolandók nem a teljesség igényével élve: a találmány, az iparjogvédelemben részesülő javak közül a szabadalom és a formatervezési minta, a védjegy, a szerzői művek, az egyéb szellemi alkotások, a jogvédelemben nem részesülő, de titkossága révén monopolizált javak közül a know-how és a gyártási eljárás.

Legfelsőbb Bíróság két eseti döntése (BH 1990.476., BH 1992.537.) értelmében az apportálhatóság feltétele, hogy a társaság rendelkezésére bocsátandó szellemi termék, jog forgalomképes legyen, és úgy kerüljön a társaság rendelkezése alá, hogy az az apportőr személyétől elszakadjon. Az apportálhatóság további feltétele, hogy a szellemi

⁷ KISFALUDI András – SZABÓ Marianna: 2008. 130-131.

apport „végrehajtható” legyen. A Legfelsőbb Bíróság értelmezése szerint a forgalomképesség és az átruházhatóság lényegében a végrehajthatóságot jelenti, szűkebb értelemben pedig olyan hasznosíthatóságot, amely végső soron alkalmassá teszi az apportot a hitelezői igények kielégítésére is.

A tagoknak módjukban áll nemcsak a szellemi alkotásokat, hanem az azokhoz kapcsolódó felhasználási és hasznosítási jogokat apportálni is, amennyiben ehhez az alkotó megadta a hozzájárulást a felhasználó számára.

Fontos, hogy szellemi alkotás apportálása során mindig vizsgálni kell, hogy az nem minősül-e az alkotó esetleges munkaszerződése szerint szolgálati, alkalmazotti találmánynak vagy esetleg szolgálati műnek. Amennyiben ugyanis az alkotó munkaviszonyból folyó kötelessége, hogy a találmány tárgykörébe eső megoldásokat dolgozzon ki, annak találmánya szolgálati találmánynak minősül.⁸ A szolgálati találmányra vonatkozó szabadalmi igényjogosultság ex lege száll át a munkáltatóra, amint a szolgálati találmányt a feltaláló megalkotja.⁹ Az pedig, aki anélkül, hogy munkaviszonyból eredő kötelessége lenne, olyan találmányt dolgoz ki, amelynek hasznosítása a munkáltató tevékenységi körébe tartozik, annak találmánya alkalmazotti találmánynak minősül, és a munkaviszonyból eredő kötelesség hiánya miatt a feltaláló illeti meg a szabadalom, és a munkáltató nem kizárólagos hasznosításra jogosult.¹⁰ A hatályos szerzői jogról szóló törvény 30. § (1) bekezdése értelmében eltérő megállapodás hiányában a mű átadásával a vagyoni jogokat a szerző jogutódjaként a munkáltató szerzi meg, amennyiben a mű elkészítése a szerző munkaviszonyból folyó kötelessége.

Alapvető kíváncsi, hogy a társaság a lehetséges keretek között meggyőződjék az apport meglétéről, annak értékéről és az apportáló rendelkezési jogáról. A leggondosabb eljárás mellett sem küszöbölhető ki azonban, hogy e fenti két körben az apportáló megtévessze a társaságot. Azok a tagok, akik valamely tag nem pénzbeli hozzájárulását tudomásuk ellenére a szolgáltatáskori értéket meghaladó értékkel fogadtatták el, az apportáló taggal együtt egyetemlegesen felelnek a társaság felé az ebből származó károkért a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint.¹¹

Az apportot szolgáltató tag mindenképpen köteles helyt állni az általa bevitt apportért, a társaság még akkor is indíthat vele szemben eljárást az apport megfelelő kiegészítésére, ha egyébként ez nem okozott a társaságnak kárt. A tag kártérítési felelőssége akkor merül fel, ha az apport valótlan értéken való megjelölésével a társaságnak kárt okoz. A tag kártérítési felelőssége csak akkor állhat meg, ha bizonyítható az okozati összefüggés a felülértékelés és a társaságnak okozott kár között. Ezzel szemben a tag helytállási kötelezettsége már akkor is fennáll, ha bizonyítható a nem pénzbeli hozzájárulás felülértékelése.

⁸ 1995. évi XXXIII. törvény a találmányok szabadalmi oltalmáról 9. § (1)

⁹ „Jelentés a szolgálati és az alkalmazotti találmányokra vonatkozó szabályozás felülvizsgálatával foglalkozó munkacsoport tevékenységéről és következtetéseiről” In: Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 105. évfolyam 6. szám 2000/12. 3.

¹⁰ 1995. évi XXXIII. törvény a találmányok szabadalmi oltalmáról 9. § (2)

¹¹ 2013. évi V. törvény 3:99§ (2) bekezdés

Publikációm megírásánál célul tűztem ki egy startup alapítása során felmerülő rendelkezések feltárását. Egy ötletgazdának szindikátusi szerződés aláírásakor kellő gondossággal kell eljárni, az ötletének megvalósításában rejlő kockázatához leginkább illeszkedő cégformát kell választani, és hasonlóan gondosan kell meghatározni az apportálni kívánt ötletét és annak értékét.

Felhasznált irodalom

BRANDER, James A.- AMIT, Raphael – ANTWEILER, Werner: Venture-Capital Syndication. Improved Venture Selection vs. The Value-Added Hypothesis. In: *Journal of Economics & Management Strategy* 2002/11. 2002

KISFALUDI András – SZABÓ Marianna: A gazdasági társaságok nagy kézikönyve Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató 2008. május

KOLBEN György: A szindikátusi szerződés. Közgazdasági és jogi Kiadó, Budapest 1996.

LERNER, Josh: The syndication of venture capital investments. *Financial Management* 23. 1994.

ONIMUS, Jil Caroline: Assessing the economic value of venture capital contracts. An option pricing approach. Springer-Verlag. us 2011

Jelentés a szolgálati és az alkalmazotti találmányokra vonatkozó szabályozás felülvizsgálatával foglalkozó munkacsoport tevékenységéről és következtetéseiről In: *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 105. évfolyam 6. szám 2000/12.

MEGYERI NÓRA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Szeibert Orsolya Ágnes PhD egyetemi adjunktus

A CSELEKVŐKÉPESSÉG SZABÁLYOZÁSÁNAK ÚJ IRÁNYAI

„Oh, a várad felsóhajtott!
Gyere nyissuk, velem gyere.”
(Balázs – Bartók)

1. Bevezetés: a cselekvőképesség jelentősége

Végigtekintve a cselekvőképesség szabályozásának történetén és az értelmi vagy pszichoszociális fogyatékossgal élő személyek társadalomban betöltött helyének, egyidejűleg jognyilatkozat-tételi képességének egyre változó megítélésén, szinte tapintható a szabályozás oltalmi jellege és az önrendelkezés iránti igény – mint nemzetközi szinten is megjelenő követelmény – között húzódó feszültség. Miután a cselekvőképesség – az, hogy valaki a saját nevében jogokat szerezhessen és kötelezettségeket vállalhat – valamennyi személyes és vagyoni jellegű jognyilatkozat érvényességének az alapja, annak korlátozása vagy kizárása az egyén életviszonyainak alakulására, alakítására nézve alapvető jelentőséggel bír. Az elemzés célja annak bemutatása, hogy a fogyatékossgal élő nagykorú személyekkel kapcsolatos társadalmi attitűdök, valamint a nemzetközi eszmei irányzatok és jogfejlődés miként befolyásolják a hazai szabályozást, továbbá, hogy az állam által vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek a jogalkotó közvetítésével elérhetik-e a gyakorlati jogalkalmazás szintjét.

2. A fogyatékossgal társadalmi háttere

Bár a fogyatékossgal és a cselekvőképesség korlátozása nem szükségszerűen együtt járó fogalmak, a cselekvőképesség korlátozása kétség kívül azokat a nagykorú személyeket érinti elsősorban, akik valamilyen értelmi vagy pszichoszociális fogyatékossgal rendelkeznek, jóllehet egyes államok gyakorlatában az érzékszervi (szenzoros) fogyatékossgal alapuló korlátozás is ismert volt. Mivel a fogyatékossgal absztrakt fogalma nehezen ragadható meg, a definíció hiánya – az ún. *non-definition* jelensége¹ – inkább a fogyatékossgal élő *személyek* körének meghatározásához, valamint a fogyatékossgal pusztán betegségként vagy hiányosságként felfogó szemlélettel szemben a társadalmi szerepek, funkciók betöltésének képességére építő definíciók

¹ DE BURCA 2010. 13.

elterjedéséhez vezet.² Ezt a szemléletet hordozza az Egészségügyi Világszervezet FNO osztályozása is, amely komplex módon teszi lehetővé a fogyatékoság vagy valamely egészségi állapot funkcióvesztésben megtestesülő következményeinek mérését és a kapott adatok összehasonlítását.³ A cselekvőképességnek önmagában a fogyatékoság tényén alapuló korlátozása azonban – ahogy azt a legújabb nemzetközi jogfejlődés is igazolja – sérti a fogyatékosággal élő személyek emberi jogait. Ez a szabályozást illetően azzal a következménnyel jár, hogy a fogyatékoságnak ki kell hatnia az egyén életviszonyait érintő belátási képességre, és a döntés során a fogyatékosággal élő személy családi-társadalmi környezetének, kapcsolatrendszerének vizsgálata is nélkülözhetetlenné válik.

A fogyatékoság – és itt is elsősorban az értelmi és pszichoszociális fogyatékoság – megítélése történetileg is folyamatosan változó képet mutat. Míg a középkortól kezdve az elmebetegekre – mint saját „bűnös” magatartásuk következményeinek elszenvedőire – egyfajta morális nézőpontból tekintettek, a XVIII. századtól kezdve teret nyert a fogyatékoság orvosi okainak hangsúlyozása, az ún. orvosi modell, és a felvilágosodás légkörében a fogyatékosággal élők kezelésébe, gyógyíthatóságába vetett hit uralta Európát. A kívánt eredmények hiánya életre hívta a fogyatékoság társadalmi konstrukciójának elméletét, amely szerint a fogyatékoságot maga a társadalom hozza létre azáltal, hogy egyes embereket kirekeszt a sorai közül. A jóléti államokban a fogyatékoság okozta hátrányokat szociális ellátások révén kívánták kompenzálni, azaz különböző juttatások révén igyekeztek a társadalmi kirekesztettséget és a jogok gyakorlásától való távoltartást ellentételezni, ezt nevezzük a fogyatékoság társadalmi modelljének. Az 1970-es években az Egyesült Államokban útjára indult a fogyatékoság emberi jogi modelljének irányzata, amely a fogyatékosággal élő személyek jogegyenlőségére helyezte a hangsúlyt, melynek a befogadó társadalom adhat valódi keretet.⁴ A fenti modellek korlátain túllépve egyes szakértők eljutottak a fogyatékoság „posztmodell” megközelítéséhez, mely szerint *„a modellekben való gondolkodás ideje lejárt, [...] a posztmodern világ bonyolultsága közepette a fogyatékoságra vonatkozó gondolatok és elméleti perspektívák nem értelmezhetőek egyetlen modell keretein belül.”*⁵ Ennek egyik eredője a kritikai fogyatékoságtudomány megjelenése volt, amely elsősorban a fogyatékosággal élők tapasztalatainak a megismerésére épít, így a fogyatékoság a maga komplex – kulturális, biológiai és pszichológiai – összefüggéseiben jelenik meg, egyidejűleg magával hozza a rugalmas nézőpontok és a változó definíciók iránti igényt.

² Ld. a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény 4. § a) pontjában meghatározott státuszt, miszerint: *„Fogyatékos személy: az a személy, aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek bármilyen halmozódásával – él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja.”*

³ KÖNCZEI 2009a.

⁴ Vö. QUINN – FLYNN 2012. 28-31., valamint KÖNCZEI – HERNÁDI: A fogyatékoságtudomány főfogalma és annak változásai. In: NAGY (szerk.): 2011. 9-17.

⁵ KÖNCZEI – HERNÁDI: uo. 9.

A mai magyar társadalmi helyzetet tekintve, a legutóbbi, 2011. évi népszámlálás adatai szerint 490 ezer fogyatékossgal élő személy él Magyarországon.⁶ Világviszonylatban a Föld 7 milliárdos népességéhez képest a fogyatékossgal élők becsült létszáma 650 millió.⁷ Egy 2011-ben közzétett kutatás⁸ részletesen foglalkozott a magyarországi fogyatékossgal élő személyek helyzetével, melynek egyik megállapítása szerint az érintettek megélhetése elsősorban a jóléti szolgáltatások függvénye, így „*az akadályozott és egészségkárosodott emberek minden esetben inkább az erősebb, gondoskodóbb államot, a társas támogatást preferáló attitűdökkel rendelkeznek*”,⁹ s nem az önálló boldogulás lehetőségét részesítik előnyben.

3. A cselekvőképesség szabályozásának története

A jogképesség és cselekvőképesség dichotómiája az áruviszonyok fejlődésével és az egyén szabadságának XIX. századi előtérbe helyezésével nyerte el mai értelemben vett jelentőségét. A cselekvőképesség (cselekvési képesség) kategóriáját a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk (a továbbiakban: gyámtörvény) már ismerte, míg a korlátozott cselekvőképesség kifejezést a házassági jogról szóló 1894. évi XXX. törvénycikk (a továbbiakban: házassági törvény) tette általánossá,¹⁰ amely megvonta a cselekvőképtelenség tartalmi határait is. Amióta tehát a tételes jog rendelkezéseket tartalmaz a cselekvőképességről, különbséget tesz a cselekvőképtelenség és a korlátozott (korlátolt) cselekvőképesség között is, igaz, időszakonként eltérő tartalommal. A jogtudomány a cselekvőképesség korlátozását, mint oltalmi szabályt értelmezte a fogyatékos akaratképességű személyek védelmére, elismerve, hogy a betegek lehetnek világos időszakai, amikor gazdaságilag ésszerű döntést képes hozni. A kor szabályozási megoldásának érdekessége, hogy: „*[A] magyar jog eszerint nem ismer olyan gondnokságot, amely a cselekvőképességet általában teljesen kizárná. Így az elmebetegség címén gondnokolt is csak annyiban cselekvőképtelen, amennyiben betegsége miatt eszének használatától valóban meg van fosztva; világos pillanataiban, vagy ha felgyógyult, avagy nem is volt beteg, éppen olyan (korlátozott) cselekvőképessége van, mint a kiskorúnak.*”¹¹ – kivéve a házassági törvény alkalmazásában, ahol is teljesen cselekvőképtelennek minősült. Más volt tehát az elmebetegség megítélése, azaz nem elsősorban a forma – a gondnokság – határozta meg a tartalmat, a cselekvőképesség terjedelmét. Az elmebetegeken túl a gyámtörvény a magukat jelekkel megértetni nem tudó siketnémák gondnokság alá helyezését is előírta,

⁶ Forrás: KSH adatbázis: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00 (letöltve: 2014. 06. 30.)

⁷ Erre az adatra hivatkozik az ENSZ Közgyűlése az A/RES/63/150 (18. 12. 2008.) határozatában. <http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=A/RES/63/150> (Letöltve: 2014. 06. 30.)

⁸ NAGY (szerk.) 2011.

⁹ HAJDU: A jóléti ellátások szerepe és az állammal kapcsolatos attitűdök. In: NAGY (szerk.) 2011. 138.

¹⁰ HORVÁTH 2006. 193.

¹¹ SZLADITS 1941. 564.

esetükben a gondnokság alá helyezés tulajdonképpen önmagában a fogyatékoság ténye alapján lehetséges volt, amit a korabeli jogirodalom hol elismert,¹² hol cáfolt.¹³

Az 1928-ban az Országgyűlés elé terjesztett Magánjogi Törvényjavaslatban (a továbbiakban: Törvényjavaslat)¹⁴ – bár törvénybe végül nem iktatták – általános szabályként körvonalazódik az értelmes akaratelhatározásra képtelen elmebetegek cselekvőképtelensége, amelyet egyelőre vélelem szintjén rögzítettek a gondnokság alá helyezett elmebajosok tekintetében.¹⁵ A Törvényjavaslat a különböző érzékszervi fogyatékosággal élők számára lehetővé tette volna a cselekvőképesség korlátozása nélküli, az érintett kívánságára történő, úgynevezett egyszerű – gyámhatósági – gondnokrendelést, amely kiterjedhet az illető személy egy adott ügyére, az ügyei meghatározott csoportjára vagy valamennyi ügyére is.¹⁶

A családjog egységes kodifikációját megteremtő Csjt.¹⁷ végrehajtási jogszabálya – a Csjté.¹⁸ – kezdetben magába foglalta a személyi jog cselekvőképességgel és gondnokság alá helyezéssel kapcsolatos anyagi jogi és eljárásjogi szabályait. Itt rögzült először a cselekvőképesség kizárásának és korlátozásának az a tételes jogi modellje, ami gyakorlatilag változatlanul került át az 1959. évi Ptk.-ba. A cselekvőképességet kizáró gondnokság összességében tehát meglehetősen későn vált a magyar jogrendszer részévé, ennél sokkal szerveesebb fejlődést mutat a cselekvőképességet korlátozó gondnokság jogintézménye, melyben érdemi változást a Ptk. 2001.¹⁹ évi módosítása hozott. Ennek következtében lehetővé vált, hogy a bíróság a nagykorú személy cselekvőképességét csak meghatározott ügycsoportra vagy ügycsoportokra nézve korlátozza, azaz a jogvédelmet a tényleges helyzethez igazítsa. A Ptk. példalózó ügycsoport-listáját a bírói gyakorlat mindössze egy területen, a perindítási képesség korlátozása tekintetében bővítette.²⁰ Az egyéniesítés érdekében a jogalkalmazás is szemléletváltásra szorult, bár „[A]z új rendelkezésekben rejlő lehetőség: a rugalmas, egyénre szabott, csak a szükséges mértékre korlátozott gondnokság alá helyezés a bírói gyakorlatban nehézkesen – jelentős fáziskéséssel – realizálódott.”²¹

¹² Indokolás Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslatához I. kötet. A Váci Kir. Országos Fegyintézet Könyvnyomdája, Vác 1932. 24.

¹³ NÉMETH 1878. 60.

¹⁴ DÁRDAY – SZENTIRMAY – ANGYAL (szerk.) 1928.

¹⁵ Törvényjavaslat 34. §

¹⁶ Törvényjavaslat 417-430. §§

¹⁷ A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény

¹⁸ Az 1952. évi 23. törvényerejű rendelet a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény hatálybalépése és végrehajtása, valamint a személyi jog egyes kérdéseinek szabályozása tárgyában

¹⁹ A cselekvőképességgel, gondnoksággal összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2001. évi XV. törvény

²⁰ BH 2008. 11.

²¹ KÖRÖS 2009. 106.

4. A nemzetközi jogfejlődés tendenciái

A fogyatékossgal élő személyek helyzetével az utóbbi időben nemzetközi szinten is több fórumon kezdtek aktívan foglalkozni. Egyrészt az Európa Tanács égisze alatt született emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezményre²² épülő strasbourgi emberi jogi bírósági gyakorlatból körvonalazódik a jogállamokkal szemben támasztott elvárások rendje.²³ Az Egyezmény 8. Cikke szorosan összefügg ugyanis a cselekvőképesség kérdésével, amely a magán- és családi élet sérthetlenségét védi. S bár kötelező ereje nincs, „[A]z emberi jogi bírászkodás szempontjából kiemelkedő jelentőségű az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának (99) 4. számú ajánlása a cselekvőképtelen felnőttek jogi védelméről.”²⁴ Itt kell említést tenni továbbá az emberi jogok európai biztosának 2012. februári összefoglalójáról²⁵, melyben ajánlasként fogalmazta meg, hogy a tagállamok „[T]öröljék el a teljes cselekvőképtelenséget biztosító mechanizmusokat és a cselekvőképességet kizáró gondnokságot.”²⁶ Fentiekkel összhangban, a fogyatékossgal élő személyek önálló életvitelhez való jogának és társadalmi befogadásának érdekében 2012 júniusában arra tett javaslatot, hogy a tagállamok „biztosítsák, hogy valamennyi fogyatékossgal élő személy rendelkezék a döntéseire kiterjedő cselekvőképességgel, beleértve azokat, amelyek az önálló élethez való jogukat és a társadalomba történő befogadásukat érintik, szükség szerint megfelelő támogatott döntéshozatal útján.”²⁷ Legutóbbi jelentésében pedig az Európa Tanács főtítkára szúrte le általános következtetésként, hogy „[I]gen gyakran a hatóságok a kognitív fogyatékossgal élőket gondokság alá helyezik, amely kényszerű elhelyezéshez, a tisztességes eljáráshoz való hozzáférés hiányához, és a választásokon való részvétel, a házasságkötés és a vagyonkezelés képességétől való megfosztáshoz vezet.”²⁸ A fent hivatkozott források kevés kétséget hagynak afelől, hogy az európai jogfejlődés útja nem térhet le az emberi jogok egyenlő alapon történő biztosításának ösvényéről a fogyatékossgal élő személyek esetében sem.

²² Magyarország az Egyezményt az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvénnyel ratifikálta. Tagállamai mellett az Európai Unió csatlakozása az Egyezményhez szintén napirenden van ld. http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Accession/default_en.asp (letöltve: 2014. 06. 30.)

²³ L. Shtukurov v. Russia (2008), Berková v. Slovakia (2009), Lashin v. Russia (2013), Mihailovs v. Latvia (2013)

²⁴ BOÓC: Észrevételek az értelmi fogyatékossgal élő személyek magánjogi jogállásához – jogösszehasonlító szempontból. In: SÁNDOR (szerk.) 2008. 133.

²⁵ Commissioner for Human Rights: Who Gets to Decide? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities (2012)2 <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1908555> (letöltve: 2014. 06. 30.)

²⁶ Ibid. 5. (a szerző saját fordítása)

²⁷ Commissioner for Human Rights: The right of people with disabilities to live independently and be included in the community (2012)3 5 http://enil.eu/wp-content/uploads/2012/03/CommDH-IssuePaper20123_E.pdf (letöltve: 2014. 06. 30., a szerző saját fordítása)

²⁸ JAGLAND 2014. 54.

Az Európa Tanács intézményei mellett az ENSZ, mint az emberi jogok védelmében központi szerepet játszó nemzetközi szervezet szintén jelentős szerepet vállalt a fogyatékosággal élő személyek jogainak biztosítása terén. A 2008-ban hatályba lépett, a Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény rendkívül népszerű: az ENSZ 193 tagállama közül 158 aláírta, és ami a lényegesebb, 143 ratifikálta,²⁹ ahogyan speciális státuszú jogalanyként maga az Európai Unió is. Az Egyezmény sajátossága, hogy a szöveg kidolgozásában a fogyatékosügyi civil szervezetek is aktívan részt vehettek, így a közvetlenül érintettek érdeke és véleménye is kifejezésre juthatott, ami megváltoztatta a nemzetközi egyezmények, mint államok közötti megállapodások kidolgozásának játékszabályait.³⁰ A Nemzetközi Fogyatékosügyi Választmány³¹ több mint 70 nemzetközi, nemzeti és regionális fogyatékosügyi szervezetet fogott össze, hogy „egységesítsék a fogyatékosággal élők hangját”.³²

Úgy tűnik, a fogyatékosággal élők és az őket képviselők mondanivalója akkor meghallgatásra talált az Egyezmény előkészítői körében. Ennek egyik legszembetűnőbb eredménye az Egyezmény 12. Cikkében megfogalmazott törvény előtti egyenlőség követelménye, amely magában foglalja a fogyatékosággal élő személyek jog- és cselekvőképességének másokkal egyenlő alapon való elismerését is.³³ A 12. Cikk tartalmával kapcsolatos tisztánlátás érdekében az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa éves jelentésében foglalkozott a kérdéssel, amelyben a cselekvőképesség szabályozásának polgári jogi aspektusaira is kitért. „Az Egyezmény 12. Cikke megköveteli a részes államoktól, hogy ismerjék el a fogyatékosággal élő embereket mint személyeket a törvény előtt, akik másokkal egyenlő alapon bírnak jog- és cselekvőképességgel (*legal capacity*), beleértve a cselekvési képességet (*capacity to act*) is.”³⁴ Tulajdonképpen a 12. Cikkben foglaltak teljesülése az Egyezményben meghatározott további jogok gyakorlásának feltétele, különösen, ami a lakóhely szabad megválasztásához vagy a házasságkötéshez, a családalapításhoz való jogot illeti, de ide sorolhatjuk az oktatásban való részvételt vagy a gyógykezeléshez való hozzájárulással kapcsolatos jogosultságokat is. Az Egyezményben kifejezésre juttatott szemléletváltás lényege tehát abban áll, hogy a cselekvőképesség gyakorlásához szükséges támogatáshoz való

²⁹ Az Egyezményt Magyarországon a Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény hirdette ki.

³⁰ Ld. KÖNCZEI: The struggle for the Rights of People with Disability – From the ghetto of invisibility to a slow and gradual acceptance. In: KÖNCZEI (szerk.): 2009b. 128.

³¹ International Disability Caucus <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/idx05.htm> (letöltve: 2014. 05. 27.)

³² DHANDA 2008. 53. (a szerző saját fordítása)

³³ A 12. Cikk eredeti angol szövege szerint „States Parties shall recognize that persons with disabilities enjoy legal capacity on an equal basis with others in all aspects of life.” A Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény szövegezése szerint: „A részes államok elismerik, hogy a fogyatékosággal élő személyeket az élet minden területén másokkal azonos alapon megilleti a jog- és cselekvőképesség.”

³⁴ „Article 12 of the Convention requires States parties to recognize persons with disabilities as individuals before the law, possessing legal capacity, including capacity to act, on an equal basis with others.” A/HRC/10/48 (2009. 01. 26.) Annual Report Of The United Nations High Commissioner For Human Rights And Reports Of The Office Of The High Commissioner And The Secretary-general 14. <http://www.undg.org/docs/10541/A.HRC.10.48.english.pdf> (letöltve: 2014. 06. 30., a szerző saját fordítása)

hozzáferést a részes államoknak kell megteremteniük, és ennek során az Egyezmény nem tesz különbséget a fogyatékoság jellegétől vagy súlyosságától függően, hanem „kifejezésre juttatja annak lényegi felismerését, hogy még a legsúlyosabb fogyatékosággal élő személyek is rendelkeznek cselekvőképességgel és kiterjed rájuk az Egyezmény hatálya.”³⁵

Annak ellenére azonban, hogy az ENSZ Fogyatékosággal Élő Személyek Jogainak Bizottsága egyértelművé tette abbéli elvárását, hogy a részes államokban a helyettes döntéshozatalt váltsa fel a támogatott döntéshozatal,³⁶ az egyes államok eltérően vélekednek ennek kizárólagos megvalósításáról, és a reakciójuk sok esetben nemleges. Az értelmezés kérdése – ezáltal a részes államokra háruló kötelezettségek mértékének meghatározása – továbbra is aktuális, ezt jelzi, hogy nemrég – 2014. április 11-én – zárult le a Bizottság által közzétett, *Általános kommentár a 12. Cikkhez: A törvény előtti egyenlő elismerés*³⁷ című tervezet vitája. A további iránymutatás érdekében elfogadott magyarázat értelművé teszi, hogy „[A] részes államok azon kötelezettsége, hogy felváltsák a helyettes döntéshozatali rendszereket a támogatott döntéshozatallal, megköveteli mind a helyettes döntéshozatali rendszerek eltörlését, mind a támogatott döntéshozatali alternatívák kifejlesztését. A támogatott döntéshozatali rendszerek kiépítése a helyettes döntéshozatali rendszerek fenntartásával párhuzamosan nem elegendő az Egyezmény 12. Cikkének való megfeleléshez.”³⁸

5. Az új Ptk. cselekvőképességi rendszere

Felmerül a kérdés, vajon megfelelően illeszkednek-e a nemzetközi szabályozási környezetbe az újonnan megalkotott magyar magánjogi kódex vonatkozó rendelkezései, vajon a nemzetközi fórumokon elhangzottak éreztették-e itthon is a hatásukat? A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk.) a korábbi szabályozáshoz hasonlóan lehetőséget nyújt a nagykorú személy cselekvőképességének kizárására – teljes korlátozás címén –, bár az a korábbiakkal ellentétben végleges jelleggel már nem rendelhető el, a cselekvőképesség részleges korlátozása pedig csak egyes ügycsoportokra kiterjedően lehetséges. Azon túl, hogy ezek az ügycsoportok lehetnek vagyoni vagy személyi jellegűek, több fogódzót a törvény „Az ember mint jogalany” című Második Könyvében nem tartalmaz, a korábbi Ptk. példálózó felsorolását a joggyakorlat általi rugalmatlan alkalmazása miatt nem tartotta fenn. E

³⁵ DINERSTEIN 2012. 9. (a szerző saját fordítása)

³⁶ European Agency for Fundamental Rights: Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems <http://fra.europa.eu/sites/default/files/legal-capacity-intellectual-disabilities-mental-health-problems.pdf> 16. (letöltve: 2014. 06. 30.)

³⁷ Committee on the Rights of Persons with Disabilities: Draft General Comment on Article 12 - on Equal Recognition before the Law <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/DGCArticles12And9.aspx> (letöltve: 2014. 06. 30.)

³⁸ Committee on the Rights of Persons with Disabilities: General Comment No 1. (2014) Article 12: Equal recognition before the law 6. http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/1&Lang=en (letöltve: 2014. 06. 30., a szerző saját fordítása)

megoldás mellett is elképzelhető ugyanakkor, hogy a bírói gyakorlat ragaszkodni fog az addig alkalmazott, bevált kategóriákhoz. Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy az ügycsoportok meghatározásától a törvény teljes egészében tartózkodik, mivel a Családi Jog, a Kötelmi Jog és az Öröklési Jog Könyvekben egész katalógusát adja a „választható” ügycsoportok körének. A belátási képesség csökkenése azonban önmagában nem alapozhatja meg a cselekvőképesség korlátozását, ha az érintett „*egyéni körülményeinek, családi, társadalmi kapcsolatainak*” köszönhetően részesül abban a támogatásban, ami az ügyei viteléhez szükséges.³⁹ Ennek hiányában is lehetőség van azonban a cselekvőképesség korlátozása nélkül segítség igénybevételére támogatott döntéshozatal formájában, illetve önrendelkezésre az előzetes jognyilatkozat útján.

Még a törvény elfogadása előtt civil szervezetek egész sora foglalt állást az új Ptk. rendelkezéseiről,⁴⁰ és fejtették ki abbeli álláspontjukat, hogy a részben megújult cselekvőképességi és gondnoksági szabályok nem teljesítik az ENSZ Egyezményben foglalt követelményeket, és nem felelnek meg az Alkotmánybíróság által korábban az alapjogok korlátozásáról lefektetett szükségességi-arányossági tesztnek. Az, hogy a cselekvőképesség részben megújult, új Ptk.-beli szabályai megfelelnek-e az Egyezménynek, valóban csak óvatos helyeslésre adhatott volna okot, hiszen a gondnokság alá helyezés gyakorlatában nem irányoz elő érdemi változást, mivel a támogatott döntéshozatal alkalmazásának elsődlegességére nehezen lehetne következtetni. Mielőtt azonban ennek gyakorlati megvalósulásáról bármilyen tapasztalatot szerezhettünk volna, az Alkotmánybíróság rövidre zárta ezt a vitát. Az új Ptk. 2:22. § (1) és (2) bekezdésének⁴¹ megsemmisítésére irányuló indítványt az Alkotmánybíróság 11/2014. (IV. 4.) AB határozatában elutasította, tekintettel arra, hogy a cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság elrendelése is csak egyedi bírósági döntés eredménye lehet, melynek során a bíróság mérlegeli – a mentális zavar fennállásán túlmenően – az egyén családi és társadalmi kapcsolatait, amelyek pótolhatják a gondnokság alá helyezés szükségszerűségét. S bár a cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság valamennyi jognyilatkozatra kiterjed, a határozat szerint „*[A] Ptk. szerinti akár teljes cselekvőképesség-korlátozás csak a jogügyletekben korlátozza a gondnokoltat, egyéb – joghatással nem járó – cselekvéseiben, tehát személyes szabadságában nem.*” Így tulajdonképpen a cselekvőképességükben részlegesen korlátozott személyek számára a bíróság biztosítja a magánélet védelmét azáltal, hogy egyedileg állapítja meg a korlátozással érintett ügycsoportokat, az Egyezmény 12. Cikkének való megfelelést pedig a támogatott döntéshozatal és az előzetes jognyilatkozat lehetővé tétele biztosítja. Alig néhány nappal az

³⁹ Az egyéni körülmények, a családi és társadalmi kapcsolatok a fogyatékos és képességmérés szociális (társadalmi) modelljének felelnek meg, hiányzik azonban az emberi jogi modellnek megfelelő képességalapú, folyamatos fejlesztést szem előtt tartó és eset/döntés specifikus képességmérés koncepciója. Ld. JAKAB 2012. 19-20.

⁴⁰ Vö. http://www.efoesz.hu/download/ptk_velemeney.pdf (letöltve: 2014. 06. 30.)

⁴¹ Ptk. 22. § (1) *A cselekvőképtelen nagykorú jognyilatkozata semmis, nevében gondnoka jár el.*
22. § (2) *A cselekvőképtelenség miatt nem semmis a cselekvőképtelen nagykorú által kötött és teljesített csekély jelentőségű szerződés, amelynek megkötése a mindennapi életben tömegesen fordul elő és különösebb megfontolást nem igényel.*

Alkotmánybíróság döntését követően fogadta el az ENSZ Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága a fent hivatkozott *Általános kommentár* szövegét, amely az Alkotmánybíróság döntésétől érzékelhetően eltérő utat jelöl ki a részes államok jogalkotása és joggyakorlata számára.

A cselekvőképesség szabályozásának új irányait tekintve, bár a cselekvőképesség tartalmi határainak megvonása továbbra is tipikusan a nemzeti jogalkotás hatáskörébe tartozik, korlátozásának mértékét pedig egyedi ügyben – az orvosszakértői véleményen alapuló – bírósági ítélet határozza meg, a nemzetközi jog egyre ambiciózusabb a tekintetben, hogy ezt a személyállapotot a kérdést az érdeklődése – és testületeinek ellenőrzése – alá vonja. Ez a folyamat mind az ENSZ, mind az Európa Tanács intézményrendszerén belül megfigyelhető. A nemzetközi egyezményekben részes államok igyekezete a fogyatékossgal élő személyek társadalmi integrációja iránt sokszor mégis a deklaráció szintjén marad, mivel a cselekvőképesség korlátozásának tekinthető gondnoksági rendszer érdemi felülvizsgálatára nehezen bírhatóak rá. A jogalkotási lépéshátrány természetesen a hazai jogalkalmazásnak sem kedvez, noha a bíróságoknak lehetőségük van ítéleteikben a nemzetközi egyezményekben foglaltakra is hivatkozni. Feltehetően azonban az Alkotmánybíróság a cselekvőképesség korlátozásának gyakorlatát hosszú időre rögzítette, megőrizve a jogalkotó által preferált érdekvédelmi rendszer jelenlegi vonásait, így tehát a fogyatékossgal élők hangjára egyelőre mégsem nyílt ki a szélesebb körű önrendelkezésnek teret engedő ajtó.

Felhasznált irodalom

DÁRDAY Sándor – SZENTIRMAY Ödön – ANGYAL Pál (szerk.): Magyarország Magánjogi Törvénykönyve (Törvényjavaslat) In: Igazságügyi Törvénytár I. Budapest 1928.

DE BURCA, Grainne: The EU in the Negotiation of the UN Disability Convention *European Law Review*, Vol. 35, No. 2, 2010; Fordham Law Legal Studies Research Paper No. 1525611. <http://ssrn.com/abstract=1525611> (letöltve: 2014. 06. 30.)

DHANDA, Amita: Constructing a new Human Rights Lexicon: Convention on the Rights of Persons with Disabilities Sur – *International Journal on Human Rights* Vol. 8, 2008. 43-60.

DINERSTEIN, Robert D.: Implementing Legal Capacity Under Article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities *Human Rights Brief* Vol. 19. No. 8. 2011-2012. 8-12.

HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai Gondolat*, Budapest 2006.

JAGLAND, Thorbjørn: State of democracy, human rights and the rule of law in Europe – Report by the Secretary General of the Council of Europe SG (2014)1 http://hub.coe.int/c/document_library/get_file?uuid=5df90407-7663-4361-b5fb-1bbcc84c9fa0&groupId=10227 (letöltve: 2014. 06. 30.)

JAKAB Nóra: Cselekvőképesség az új Ptk. Javaslatban – egytized rész, ami látszik és kilentized, ami mögötte van, *Családi Jog* 2012. X. évf. 3. szám 1-22.

KÖNCZEI György (szerk.) A funkcióképesség, a fogyatékoság és az egészség nemzetközi osztályozása (Fogyatékoságtudományi tanulmányok/ Disability Studies XX., Eötvös Loránd Tudománygyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, Budapest 2009. <http://mek.oszk.hu/09700/09756/09756.pdf> (letöltve: 2014. 06. 30.)

KÖNCZEI György (szerk.) Disability: Good practices (Hungary) (Disability Studies /Fogyatékoságtudományi tanulmányok/ XVII., 1st edition, Eötvös Loránd University, Bárczi Gusztáv Faculty of Special Education, Budapest 2009. <http://mek.oszk.hu/09700/09751/09751.pdf> (letöltve: 2014. 06. 30.)

KÖRÖS András: „Jót s jól” - helyes célok, alkalmatlan megoldások a cselekvőképesség tervezett szabályozásában *Magyar Jog*, 52. évf. 2. sz. 2009. 104-112.

NAGY Zita Éva (szerk.): Az akadályozott és az egészségkárosodott emberek élethelyzete Magyarországon. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest 2011.

NÉMETH Péter: A gyámság és gondnokság. Az 1877:XX. törvénycikk magyarázata az erre vonatkozó Bel- és Igazságügyministeri rendeletekkel, és irománypéldákkal. Athenaeum, Budapest 1878.

QUINN, Gerard – FLYNN, Eilionóir: Transatlantic Borrowings: The Past and Future of EU Non-Discrimination Law and Policy on the Ground of Disability. *The American Journal of Comparative Law* Vol. 60, Issue 1, 2012. 23-48.

SÁNDOR István (szerk.): Az értelmi fogyatékosággal élők helyzetének jogi aspektusa és az új Polgári Törvénykönyv tervezete. ÉFOÉSZ, Budapest 2008.

SZLADITS Károly (szerk.): A magyar magánjog I. Grill, Budapest 1941.

MICZÁN PÉTER

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Menyhárd Attila tanszékvezető egyetemi tanár

A BIZALMI VAGYONKEZELÉS VAGYONRENDELŐ HITELEZŐJE ÁLTALI FELMONDÁSÁRÓL¹

Bevezetés

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) és a bizalmi vagyonkezelőkről és tevékenységük szabályairól szóló 2014. évi XV. törvény (a továbbiakban: Bvktv.) 2014. március 15-i hatállyal vezette be a bizalmi vagyonkezelés jogintézményét a magyar jogba.

Meglátásom szerint a bizalmi vagyonkezelési jogviszony megszűnésével kapcsolatban kérdésként azonosítható elsődlegesen, hogy a konkrét megszűnést kiváltó jogi tények köre miként került megvonásra; másodlagosan, pedig a kötelelem megszűnése joghatásainak a köre.

A jelen dolgozat – a terjedelmi korlátokra is tekintettel – a bizalmi vagyonkezelés megszűnési okai közül a jogintézmény bevezetése óta gyakran kritizált vagyonrendelő hitelezőjét illető felmondási jogot és különösen az utóbbival kapcsolatos jogpolitikai kérdéseket kívánja röviden bemutatni azzal, hogy a *megszűnési okokat* és az azokhoz kapcsolódó joghatásokat további, tanulmány(ok)ban fejtem ki.

1. Bizalmi vagyonkezelési jogviszony típusok szabályozásbeli megkülönböztetésének hiánya, azok vagyonrendelő általi befolyásolhatósága (különösen a kezelt vagyonhoz való hozzáférés lehetősége) szerint

Tekintettel pl. arra, hogy a bizalmi vagyonkezelés angolszász megfelelőjének tekintett *trust* jogintézményt a *law and economics* irodalom szervezetnek (*organization*) tekinti, a gazdasági társaság, alapítvány illetve egyéb mellett, érdemes megvizsgálni azok alapítója, tagjai általi befolyásolásra vonatkozó jogalkotói korlátozásokat röviden, különösen az azok alapítására rendelt vagyonokhoz való hozzáférésre vonatkozó korlátozásokat és azok célját.

¹ A jelen dolgozat lezárásának napja 2014. július 14. Külön köszönettel tartozom konzulensemnek, MENYHÁRD Attilának, továbbá CSAJÁGI Tímeának, JÓJÁRT Eszternek, NEMES Andrásnak, SELYEM Melindának a dolgozatban megfogalmazottak vonatkozásában segítő szándékú ötleteikért, különösen a kritikáikért, azzal, hogy a dolgozat valamennyi hibájáért természetesen engem terhel a felelősség.

1.1. Alapítványi párhuzamok az alapítói befolyásolhatóságra

Az alapítvány alapítójának rendelkezési joga (alapítvány, mint jogi személyiséggel felruházott szervezet *jogviszony létesítésére*, továbbá az alapító okirat *tartalmának meghatározására* irányuló szabadsága) az alapítvány vonatkozásában sokkal *korlátozottabb*, mint a *vagyonrendelőé* a bizalmi vagyonkezelési jogviszony tekintetében. Ezek közül az alábbiak emelendők ki. Az (i) alapítvány csak *tartós cél folyamatos megvalósítására* hozható létre (*célbeli korlátozás* – Ptk. 3:378. §); (ii) alapítvány *nem alapítható elsődlegesen gazdasági tevékenység* folytatására, (iii) kizárólag az alapítványi cél megvalósításával *közvetlenül összefüggő gazdasági tevékenység* végzésére jogosult (*vagyonkezelési tevékenység korlátozás*), (iv) *nem lehet* korlátlan felelősségű tagja más jogalanynak, *nem létesíthet* alapítványt és nem csatlakozhat alapítványhoz. Főszabály szerint (v) alapítvány *nem hozható létre* az alapító, a csatlakozó, az alapítványi tisztségviselő, az alapítványi szervek tagja, valamint ezek hozzátartozói *érdekében (kedvezményezett kör korlátozás* – Ptk. 3:379.§), a kivételt teremtő Ptk. 3:386. § igen szűk körű magánjellegű, alapítványi célok meghatározását teszi lehetővé. Az (vi) alapító és a csatlakozó az alapítvány részére juttatott *vagyont érvényesen nem vonhatja vagy követelheti vissza (vagyonevlonási, visszakövetelési, csökkentési tilalom* – Ptk. 3:384. § (2) bek., 3:393. § (2) bek.,). Általában (vii) kizárt az alapítványi cél módosítása (*cél módosítási korlátozás* – Ptk. 3:393. § (1) bek.), valamint (viii) a *kedvezményezett személyének megváltoztatására* irányuló létesítő jognyilatkozatot tartalmazó alapító okirat módosítás (*kedvezményezett kör módosítás korlátozás* – Ptk. 3:393. § (1) bek.).

1.2. Gazdasági társasági párhuzamok a tagi befolyásolhatóságra

A Ptk. újítása, hogy megadja valamennyi gazdasági társaság egységes fogalmi elemeit (3:88.§). Ezek között szerepel, hogy a gazdasági társaságot a tagok üzletszerű közös gazdasági tevékenység folytatására vagyoni hozzájárulásuk mellett hozzák létre.

Ehhez képest a tag(ok) *rendelkezési jogát* (gazdasági társaság *létesítésére* irányuló, valamint a létesítő okirat *tartalmának meghatározási szabadságát*) is jóval több korlátozás éri, mint a bizalmi vagyonrendelőét. Így azonosíthatóak a gazdasági társaság *célbeli korlátozásai* (pl. Ptk. 3:88. § (1) bek., hiszen kizárólag üzletszerű, közös gazdasági tevékenység folytatására alapítható). A *vagyonkezelési tevékenység korlátozása* alapvetően nem értelmezhető, vagy azon keretek között értelmezendő, hogy a gazdasági társaságok esetében a rendelkezésre bocsátott vagyon feletti bármilyen rendelkezés (a bizalmi vagyonkezelés terminológiájával „kezelés” (Ptk. 6:318. § (1) bek.) alapvetően a gazdasági tevékenység célját kell, hogy szolgálja.

A *kedvezményezett kör meghatározásának, módosításának korlátozása* amiatt nem értelmezhető, mert a tag jogállásából tipikus esetben nem szakad ki egy kedvezményezett, mint a vagyonrendelőéből. Így a tag marad egyben kedvezményezett is.

A *vagyonelvonási, visszakövetelési, csökkentési tilalom* azonban annál inkább értelmezhető, amelyekre különösen a társaság által a tagok részére kifizetést vagy más vagyoni szolgáltatás teljesítését az előbbi tárgyévi adózott eredménye, illetve szabad eredménytartaléka terhére korlátozó szabály (Ptk. 3:88. § (2) bek. második mondat), az ezt részletesebben kifejtő korlátolt felelősségű társaság által a tag javára teljesíthető kifizetéseket korlátozó szabály (Ptk. 3:184-187. §§) és a kft. törzstőkéjének leszállítására (Ptk. 3:202-206. §§), valamint az rt. alaptőkéjének leszállítására (Ptk. 3:308-317. §§) vonatkozó korlátozó rendelkezések irányadóak.

Szintén kardinális jelentősége van a gazdasági társaságoknál a létesítő okiratban foglalt fő *tevékenységi kör módosítás szabályainak, amely megteremti annak a lehetőségét, hogy a társaság főtevékenységének megváltoztatásáról a társaság legfőbb szerve háromnegyedes szótöbbséggel* – azaz a kötelmi jogi szerződésmódosítás főszabály szerinti logikájától némileg eltérő módon, nem valamennyi tag egyetértésével – *döntson* (Ptk. 3:102. § (1) bek.). Míg nem főtevékenység módosításhoz további kedvezmény, hogy elégséges a legfőbb szervben az egyszerű szótöbbséggel meghozott döntés is (ugyanazon szakasz (2) bek.).

1.3. A bizalmi vagyonkezelési jogviszony típusok szabályozásbeli megkülönböztetésének hiánya

A Ptk. *egyetlen típusú* bizalmi vagyonkezelést szabályoz, amely – néhány szerződéses és a *harmadik személyekre is kiterjedő hatályú* rendelkezéstől eltekintve – *nyitottnak* nevezhető. Ebben a bizalmi vagyonkezelési jognyilatkozat tétel *vagyonrendelői célja* az általános szabályokon túl *nem korlátozott*, ahogy a kezelt vagyonnal szerződésszerűen végezhető *tevékenység*, a vagyonból szerződésszerűen szerezhető, abba bekerülő *vagyontárgyak köre*, és a kezelt vagyonnal *szolgálható magánérdekek köre*, továbbá a kezelt vagyon *visszaszerzésének, vagy a kedvezményezett személye megváltoztatásának, valamint a kezelt vagyon csökkentésének a lehetősége sem*.²

A típus szerinti megkülönböztetés³ arra tekintettel tűnik felvethetőnek, hogy a *trust* hagyományosan *magáncélok* (különösen *családi célok*) szolgálata mellett, alkalmazható *üzleti, vállalkozási, továbbá jótékony közérdekű célok* érdekében is. Ezek egyes aspektusokból eltérő megítélés alá is eshettek volna. Továbbá a fenti kérdések közül egyesek eltérést nem engedő szabályokkal is kezelhetőek lettek volna, amelyek az egyes típusok megszűnése, különösen a megszűnési okok tekintetében az eltérő kezelést lehetővé tették volna.

² Így van ez a fentiek közül pusztán a visszavonást kizáró egyoldalú jognyilatkozattal létrehozható bizalmi vagyonkezelési jogviszony esetében is (Ptk. 6:329. § (1) bek.).

³ Különösen a *vagyonrendelőnek a kezelt vagyonhoz való hozzáférése* szerinti megkülönböztetés tűnik e dolgozat szempontjából felvethetőnek. E körben a (i) *hozzáférést biztosító*, (ii) *korlátozottan biztosító*, és (iii) *kizáró* bizalmi vagyonkezelési típusok volnának logikailag elhatárolhatóak. Ahol a hozzáférés lehet *közvetett* (pl.: megszüntetést követően a vagyonkiadásra való jog alapján), vagy *közvetlen* (pl.: szerződésmódosítással a kezelt vagyon csökkentése révén, vagy önmagának, hozzátartozóinak, másnak kedvezményezetté nevezése révén). Erre lehetne példa az ún. *irrevocable trust* típus jogszabálybeli elismerése.

1.4. A jogszabályi megkülönböztetés szerződésbeli pótlásának lehetőségei

Elméletileg felvethetőnek tűnik, hogy pótolni lehet a jogszabálybeli megkülönböztetést szerződéses rendelkezésekkel. Ez azonban azért nem tűnik alkalmasnak az eltérést nem engedő jogszabályi rendelkezések pótlására, mert a szerződésmódosítás szabályai szerint – pl. közös megegyezéssel, vagy egyoldalú módosítási jog kikötése esetén annak gyakorlásával – a bizalmi vagyonkezelési jogviszony tartalma módosíthatóvá, így a kezelt vagyon a fentiek szerint elméletileg hozzáférhetővé válhatna.

2. A célra rendelés által a vagyon eltávolodásának fokozatai, a vagyonrendelő kezelt vagyonra vonatkozó vagyoni jogai

Ehhez képest némileg leegyszerűsítően és attól függően, hogy *egy cél szolgáltatára rendelő vagyon a vagyonrendelő személyes vagyonától mennyire távolodik el*, a cél szolgálata során a *képviselési megbízás*, a *díjkitűzés*, a *kötelezettségvállalás közérdekű célra* és az *alapítvány* létesítésének két véglete közötti számos átmenetet jelentő jogintézmény azonosítható.

A *bizalmi vagyonkezelés sajátos* helyet foglal el a köztes jogintézmények sorában, hiszen bár a kezelt vagyon feletti *polgári jogi tulajdon kikerül* a vagyonrendelő tulajdonából és *bekerül* a vagyonkezelő tulajdonába, azonban a Ptk. számos, sajátos, harmadik személyre is kiható joghatást kapcsolt a kezelt vagyonhoz, amely miatt a *vagyonrendelői jogálláson* belül – a fentiek fenntartása mellett is – a vagyonrendelőnél a kezelt vagyonnal kapcsolatos lényeges *vagyoni jogosultságok maradtak*. Így különösen a jogviszony megszűnése esetén a vagyon kiadásához való jog, szerződésmódosítás esetén a kezelt vagyon csökkentésének a joga, és önmaga vagy más kedvezményezetté nevezési joga. A bizalmi vagyonkezelésnek azonban elképzelhetőek olyan típusai, illetve *trustok* között léteznek is olyan típusok, amelyek a *kedvezményezettet állítják a jogviszony központi helyére a vagyonrendelő helyett*.

3. A vagyonrendelő hitelezőjét illető felmondási jogról

3.1. A felmondási jog tartalma, bevezetésének indoka

A Bvktv. a Ptk. bizalmi vagyonkezelésre vonatkozó rendelkezéseinek érintetlenül hagyása mellett, módosította a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvényt (a továbbiakban: Vht.) és annak 132/A. §-át új (3)-(5) bekezdéssel egészítette ki. Ezek a rendelkezések az adós mint vagyonrendelő ellen indult végrehajtási eljárásban felmondási jogot adnak a vagyonrendelő hitelezőjének, akinek követelése fedezetül így tették elérhetővé azt a vagyont vagy vagyonhányadot is, amely a vagyonrendelőt, vagy a kiadásra irányuló jog jogosultját a vagyonrendelő bizalmi vagyonkezelési jogviszonya megszűnése esetére megilleti. Ennek

további feltétele, hogy a követelés az adós egyéb vagyontárgyaiból nincs teljesen fedezve vagy csak aránytalanul hosszú idő múlva elégíthető ki. Azaz a vagyonrendelő hitelezőjét illető *felmondási jog függő hatálya akkor áll be*, a jog akkor nyílik meg, ha (i) a végrehajtási eljárás folyamatban van, (ii) az más vagyontárgyakra eredménytelen volt, vagy túl hosszú idő múlva vezetne eredményre. Feltétel továbbá az is, hogy (iii) a bizalmi vagyonkezelési jogviszony megszűnése esetén bárkinek legalább vagyonhányadra volna igénye, erről vélhetően a felmondási jog gyakorlása előtt a végrehajtónak nyilatkoznia kell a vagyonkezelőt.

A miniszteri indoklás lényegében „*a jogintézmény visszaélésekre való alkalmasságának korlátozása érdekében*,” azaz *hitelezővédelmi* okból tartotta indokoltnak a jog bevezetését.

3.2. A felmondási jog bevezetésével kapcsolatos kritikák

A vagyonrendelő hitelezőjének biztosított felmondási joggal szemben az alábbi, főbb kritikák hangoztak el.

3.2.1. A felmondási jog ellehetetleníti a jogintézményhez fűzött jogalkotói várakozásokat

E jogalkotói várakozások voltak a tulajdonjog és a hasznosítási jog szétválasztásának lehetővé tétele. Az erre irányuló, más jogrendszerekben a *trust* és egyéb bizalmi vagyonkezelési formákhoz szokott gazdasági igények kielégítésével a külföldi és belföldi tőke számára megfelelő eszköz lesz elérhető, ami közvetve hozzájárul a magyar gazdaság tőkeigényének biztosításához.⁴

3.2.2. A vagyonrendelő nem rokonítható a kkt. tagjával vagy a bt. beltagjával, sokkal inkább az alapítvány alapítójával, akinek ilyen joga nincsen

E kritikát arra tekintettel hangoztatták, hogy a felmondási jog formatervezése emlékeztet a kkt. tagjának hitelezőjét a tagsági jogviszonyt érintő felmondási jogára (Ptk. 3:140. §).

Mégis a bizalmi vagyonkezelés fenti célját tekintve a doktrína⁵ is komplementer intézménynek tekintette a gazdasági társaságot, miközben az alapítvánnyal való kapcsolata erősebb. Megjegyzendő, hogy pl. a vagyonrendelőnek a kezelt vagyon hitelezőivel szembeni *mögöttes felelőssége* (Ptk. 6:328. § (3) bek.), valamint a rendelkezésre bocsátott *vagyon hasznaiból való részesülés* korlátozott, de az alapítvány szűk körű *magáncél-szolgáltatnak* teret adó szabályaihoz képest megengedőbb rendelkezései alapján – ha nem is a jogtörténeti rokonság, de – a *hasonlóság fennállni látszik*.

⁴ MENYHÁRD-VÉKÁS 2013. 793-794.

⁵ MENYHÁRD-VÉKÁS 2013. 793.

3.2.3. *A vagyonrendelő nem tulajdonosa a kezelt vagyonnak, a felmondási jog mégis akként kezeli*

A bizalmi vagyonkezelés alapján vagyonkezelőre ruházott kezelt vagyon a vagyonrendelő vagyonától sajátosan akként távolodik el, hogy bár valóban kikerül a vagyonrendelő tulajdonából, azonban arra vonatkozóan a vagyonrendelőt *vagyoni jogosultságok* illetik, amely alapján a kezelt vagyonhoz való *hozzáférése*nek elvi lehetősége fennáll.

3.2.4. *A bizalmi vagyonkezelés nem tekinthető a fedezetelvonó ügyletek szempontjából „kívánatosabb”, ezért társadalmi szempontból veszélyesebb eszköznek, mint bármely más tulajdonátruházást eredményező ügylet*

A bizalmi vagyonkezelést *az teheti kívánatosabbá* a fenti célra, hogy a vagyonrendelőt jóval *erősebb jogosultságok* illetik meg, mint más szerződéstípusok esetén a tulajdont átruházó felet. E körben említhető a vagyonkezelő egyes esetekben harmadik személyre is kiterjedő hatállyal kötött *rendelkezési joga*, az átruházott kezelt vagyon ugyanilyen hatályú *mentesítése* a vagyonkezelő személyes hitelezőivel szemben, továbbá a vagyonrendelő *ellenőrzési, elkülönítés követelési, visszakövetelési joga*, szintén akár harmadik személyekkel szembeni is.

3.2.5. *A fedezetelvonásra, esetleg színlelt szerződésre vonatkozó rendelkezések megfelelően kezelik a vagyonrendelő esetleges hitelezőivel szembeni jogsértéseit, szükségtelen e jóval erősebb jogorvoslati jog biztosítása a hitelezők számára*

A fedezetelvonási igény feltétele a Ptk. 6:120. §-a szerint,⁶ hogy (i) a hitelezőnek *követelése* álljon fenn az adóssal szemben, (ii) annak legalább részlegesen azért *nincs kielégítési alapja*, mert (iii) az adós fedezetelvonási céllal *átruházta* azt ügyleti partnerére, vagy *megterhelte* azt, (iv) e jogügylet a követelés alapjául szolgáló jogviszony létrejötte *után jött létre*, (va) a szerző fél *rosszhiszemű* volt, vagy (vb) rá nézve a szerződésből *ingyenes előny* származott.

A bizalmi vagyonkezeléssel való fedezetelvonás esetén a fedezetelvonási igény feltételei közül az *ingyenesség* a szerződés jellegéből fakadóan megvalósulni látszik, hiszen a kezelt vagyon vagyonkezelőre ruházásának *nincs ellenszolgáltatása* a vagyonkezelő részéről, sőt még a vagyonrendelő fizet kezelési díjat a vagyonkezelő részére. Így a szerző fél, a vagyonkezelő *rosszhiszeműségének bizonyítására nem volna szükség*.

Ha *sikertelen végrehajtási* eljárás során peres úton érvényesítnék az igényt – bár ez nem feltétele a sikeres igényérvényesítésnek – a *követelés fennállása* és a *kielégítési alap legalább részleges hiánya*, mint feltételek is bizonyítottak tekinthetők. Maradna a követelés bizalmi vagyonkezelést *megelőző létrejötte bizonyításának* a kötelezettsége.

A felmondási jog alapján azonban *nincs szükség* első és esetleg másodfokú bírósági *peres eljárásbeli igényérvényesítésre*, továbbá *nem kizáró ok* a követelés *ex post jellege* sem. Elégséges tehát a felmondási jog megnyílásához a végrehajtási eljárás megindítása, az adós

⁶ Megjegyzendő, hogy a Kúria az új Ptk. alapján elbírálandó ügyekben irányadó elvi iránymutatásokról szóló 1/2014. Polgári jogegységi határozatában az új Ptk. alapján is megfelelően irányadónak tartotta a fedezetelvonó szerződés egyes jogalkalmazási kérdéseiről szóló 1/2011. (VI. 15.) PK véleményét.

vagyonának felkutatása, és/vagy azt követően azokra végrehajtás megkísérlése, továbbá a bizalmi vagyonkezelés megszűnése esetén kiadható vagyon megbecslése.

A bizalmi vagyonkezelési jogviszony létrejötte után keletkezett (ex post) követelések hitelezői vonatkozásában a felmondási jog biztosítása igazolhatatlan. Az időtényező fedezetelvonási igény feltételeként való alkalmazásának elsődleges indoka, hogy ha egy hitelező úgy kötött szerződést az adóssal, hogy annak már nem volt a vagyonában az adott vagyontárgy, így ésszerűen *nem számolhatott azzal, hogy az a vagyon majd a kielégítéskor rendelkezésre fog állni.* Hacsak az adós nem tévesztette meg ezzel kapcsolatban, az, hogy az adós egyéb vagyona esetleg nem elégséges a követelés behajtására, az már a hitelező kockázata, amely ellen többféleképpen – pl. addicionális biztosítékok követelésével, végső soron az ügyletkötéstől való elzárkózással is – védekezhetett volna, azonban ha ezt elmulasztotta, ettől még az adós korábbi ügyleteit, amelyeket tehát megvizsgálhatott volna, nem bolygathatja.

Ha a két jogintézmény átfedéseire és a fentiekre tekintettel a felmondási jog szükségessége elfogadható is volna, és csak a hitelezői követelések *ex post, ex ante* jellege alapján kívánnánk meghúzni a jogosult hitelezői kör határait, a következő volna megállapítható. A felmondási jog – további módosítás nélkül – *nem alkalmas ilyen megkülönböztetésre*, ugyanis a relatív hatálytalansággal ellentétben ennek *hatálya* nemcsak a végrehajtást indító hitelezőre terjedne ki, hiszen annak alapján a vagyonkezelőnek a jogviszony megszűnése esetén beálló kötelezettségei is beállnának, főképpen a kezelt vagyon hitelezőit abból ki kellene elégítenie, és az így megmaradó vagyont lenne köteles kiadni. Utóbbi pedig a többi hitelező számára is elérhetővé válna a vagyonrendelő vagyonában.

Megemlítendő továbbá, hogy a bizalmi vagyonkezelés rokonintézményét, a *trustot* – tipikusan a vagyontervezési szolgáltatások keretében – előszeretettel használják várhatóan felmerülő, de még létre nem jött jogviszonyokból keletkező követelések kielégítési alapjainak minimalizálása érdekében. Teszik ezt tehát annak szem előtt tartásával, hogy *az időtényező a fedezetelvonási igény sikeres érvényesítését képes kizárni.*⁷

Meglátásom szerint arra tekintettel, hogy a bizalmi vagyonkezelés *jelenlegi felépítése* alapján annak érdekhordozója a vagyonrendelő, az ügylet – bár dogmatikájában eltérő, érdemében azonban nem, ezért – *nem érdemel eredményében más kezelést egy befektetési vállalkozás* egyszerű – nem bizalmi – vagyonkezelésbe átadott vagyon kezelésére kötött ügyleteihez képest. Azaz *az átruházás időpillanata nem kellene, hogy akadálya* legyen az ilyen ezen ügyletben a fedezetelvonási igény érvényesítésének.

3.2.6. Szükségtelenül, de legalábbis aránytalanul korlátozza a vagyonrendelő és a vagyonkezelő szerződési szabadságát

A *szükségességet* a hitelezővédelmi cél látszik alátámasztani. Az *arányosság* kérdése pedig a cél elérése érdekében igénybe vehető, *alternatív intézkedések* vizsgálatát követően állapítható meg. Ezek a következők lehetnek.

⁷ Erről részletesebben ld. pl.: SOLOMON – SARET 2009. 33. skk.

A) A kezelt vagyonból való közvetlen kielégítés biztosítása – és a kezelt vagyon hitelezőinek védelme

Miközben nyilvánvaló, hogy kikerült a kezelt vagyon a vagyonrendelő tulajdonából, az is látszik, hogy részlegesen önállósult a jogviszony valamennyi szereplőjétől, továbbá, hogy a vagyonrendelő a jogügylet érdekhordozója és nem a kedvezményezett.

Erre tekintettel itt is felmerülhetne, hogy a vagyonrendelő hitelezői kapjanak közvetlen kielégítési lehetőséget a kezelt vagyonból, ugyanakkor – a Ptk. (6:328. § (5) bek.) által nevesített – *kezelt vagyon saját hitelezőinek* védelme szempontjából ez aggályos volna, hiszen számukra a kezelt vagyon szolgál *elsődleges kielégítési alapul*, illetve arra kényszerülnének, hogy a *vagyonkezelővel szemben, illetve a vagyonrendelővel szemben lépjenek fel azok mögöttes felelőssége, helytállási kötelezettsége* alapján.

Az *elvi lehetőség* arra tekintettel tűnt vizsgálandónak, hogy a kkt. és a bt. esetében is szükségesnek tartotta a jogalkotó ezek kifejezett kizárását. E kifejezett kizárás azonban elmaradt a bizalmi vagyonrendelő hitelezői esetében. Az indokolások azonban utalnak rá, hogy az alkotók magától értetődőnek tartották, hogy a kezelt vagyon a vagyonrendelő hitelezői számára nem elérhető.

B) A felmondási jog megtartása mellett a vagyonkezelő előzetes teljesítési jogának biztosítása

Alternatívaként értelmezhető, ha a felmondási jog megnyílását – *további feltételként* – megelőzné a végrehajtást indító hitelezőnek a vagyonkezelő felé tett, *teljesítésre szóló felhívása*. Ezt követően a vagyonkezelőt – esetleg szerződésben korlátozható – *választási jog* illetné meg a tekintetben, hogy a vagyonrendelő tartozását *kielégítse*, és a felek a vagyonkezelési szerződést megfelelően módosítják, vagy a felhívást elutasítsa. Ekkor nyílhatna meg a hitelező joga a bizalmi vagyonkezelési jogviszony felmondására. Ennek előnye volna, hogy a kezelt vagyonhoz mérten kisebb összegű, ki nem elégíthető vagyonrendelői tartozás miatt ne kelljen a bizalmi vagyonkezelési jogviszonyt megszüntetni.

C) A vagyonrendelői jogállásra (jogok és kötelezettségek összessége) mint vagyonelemre történő végrehajtás lehetőségének megnyitása

Alternatíva maga a vagyonrendelői jogállás végrehajtási árverésének, átvételének lehetővé tétele, ahol a vagyonrendelő és a vagyonkezelő szerződésátruházási aktusát a végrehajtó aktusa pótolta volna.

Megjegyzendő, hogy az *alapítványnál* a Ptk. 3:396. §-a kifejezetten megengedi, hogy az *alapítói jogokat és kötelezettségeket az alapító átruházza*, ha az alapító okiratban vállalt

vagyoni hozzájárulását teljesítette. Sárközy⁸ utal rá, hogy azért kellett ezt az engedélyt kifejezetten megadni, mert az eddigi bírói gyakorlat az alapítói jogok átruházását kifejezetten korlátozta, még az alapítók egymás közötti viszonyában is. Az alapító ezen – a Ptk. 8:1. § (1) bekezdés 5. pontjában foglalt, *csak aktívákra* kiterjedő fogalom meghatározásához képest atipikusan *kötelezettségeket is tartalmazó* – *vagyontárgya* létének kifejezett jogalkotói elismerése ellenére, a Ptk-hoz *kapcsolódó jogszabályok mégsem tették lehetővé* az alapítói jogoknak és követeléseknek az alapítóval mint adóssal szembeni bírósági végrehajtás keretében az adós vagyontárgyaként való értékesítését, pl. az üzletrészre vezethető végrehajtás szabályaihoz hasonlóan.

A *legfőbb ellenérvnek* a vagyonrendelői jogállás végrehajtás alá vonható vagyontárgyként való kezelésével szemben mégis az tűnik, hogy *ésszerűtlen volna* a jogállás megszerzése akkor is, ha a *felmondási jogát* a vagyonrendelő előre, erős biztosítékokkal – pl. kedvezményezett jóváhagyásától függő módosíthatóság mellett – *kizárta*, illetve akkor is, ha az *még fennáll* és a jogállás megszerzését követően *gyakorolható*. Ha felmondási jog *ki van zárva*, elégséges a *bonyolult és hosszadalmas végrehajtás alá vonás* helyett magát a megszűnés esetén kiadandó vagyont követelésként *lefoglalni*, hamarabb ügysem lehetne abból kielégítést keresni. Ha pedig a felmondási jog *nincs kizárva*, a jogállás megszerzése esetén a vagyonrendelő jogutódja *úgyis nyomban felmondaná* a bizalmi vagyonkezelést, ezért ezen lehetőséghez képest a *felmondási jog* megfelelőbbnek tűnik.

D) A bizalmi vagyonkezelés a vagyonrendelő által a kezelt vagyonhoz való hozzáférése szerinti típusainak szabályozásbeli kógens megkülönböztetése

Ha a bizalmi vagyonkezelésben a szabályozás kógens módon megkülönböztetné a vagyonrendelő által a kezelt vagyonhoz való hozzáférést (i) biztosító, (ii) korlátozottan biztosító és (iii) kizáró típusait, a vagyonhoz való hozzáférést kizáró típus esetén a kezelt vagyomból a vagyonrendelő hitelezőjének nyújtott bármely, a *kielégítés* – közvetett vagy közvetlen – *biztosítéka okafogyottá válhatna*, hiszen a *vagyonrendelőt a bizalmi vagyonkezeléssel összefüggésben semmilyen vagyoni értékű jog nem illetné meg*.

3.2.7. Ésszerűtlenül eredményezheti a vagyonrendelő kisebb likviditási problémái esetén a bizalmi vagyonkezelés megszűnését

A kritika azért tűnik helyesnek, mert bár ezzel szemben a vagyonrendelő szerződéses rendelkezéssel védekezhetne, amely felhatalmazhatná a vagyonkezelőt a tartozásának a kezelt vagyomból való kielégítésére és a megmaradó kezelt vagyon további kezelésére, illetve felmondására, a felmondás joghatása akkor is beállna.

Ellenérvként volna felhozható az, hogy a vagyonrendelés olyan *luxusnak, előjognak is tekinthető*, amely nem illetheti meg a vagyonrendelőt, ha tartozásait már végrehajtási eljárásban sem akarja, vagy képes kielégíteni. E megállapítás azonban további, meglehetősen terjedelmesnek ígérkező *korlátozó feltételrendszer nélkül nem állja meg a helyét*.

⁸ SÁRKÖZY Tamás: 2013. 433.

Megjegyzendő, hogy a két szélsőség között a vagyonrendelő hitelezőjének adott felmondási jog jelen változata *már most középutasnak tekinthető* arra tekintettel, hogy nem nyomban, hanem – hasonlóan, de nem teljesen egyezően a fedezetelvonási igénynek az adós egyéb vagyonából való kielégíthetlenség feltételéhez – csak a vagyonrendelő vagyontárgyait illető *sortartást követően vezethető végrehajtás* a vagyonrendelőt a bizalmi vagyonkezelési jogviszony megszűnése esetén illető vagyonhányadra. Például az 3.2.6. B) pontban foglalt előzetes teljesítésre vonatkozó választási jog orvosolhatná e problémát.

4. Egyes, a bizalmi vagyonkezelés megszűnésével kapcsolatos jogpolitikai kérdések

4.1. *A várt előnyök mellett milyen hátrányok várhatók a bizalmi vagyonkezelés jogintézményének alkalmazásától?*

A kérdés arra tekintettel tűnik felvethetőnek, hogy a jogintézmény bevezetését az attól várható előnyökkel indokolták, várható hátrányairól azonban nem esett szó. *Jogdogmatikai előkérdésnek tekinthető*, hogy *kedvezőbb felépítésű-e* a bizalmi vagyonkezelés jogintézménye fedezetelvonási eszközként való felhasználáshoz az egyéb tulajdonátruházást eredményező jogintézményekhez képest. Azaz hordoz-e *társadalmi többletkockázatot* a mai Magyarországon – ahol pl. az adóssággal terhelt cégek átvételére iparág van kialakulóban – atekintetben, hogy tömegesen használják fel fedezetelvonási célra. Meglátásom szerint – a fent kifejtettek alapján – ezen előkérdésre a válasz igenlő.

4.2. *Vállalható-e e többletkockázat a jelenlegi társadalmi, gazdasági, vállalkozási környezetben illetve kultúrában azzal, hogy a jogintézmény további, fedezetelvonásra vonatkozó erősebb ellenőrző nélkül kerülhessen alkalmazásra?*

E kérdést a Bvktv-ben megjelenő jogalkotói álláspont *„konstruktív bizalmatlansággal”* válaszolta meg *nemlegesen*, a jogintézmény *fenntartása* mellett e többletkockázatra reagálva. A választásból arra lehetett következtetni, hogy e döntéssel a *jogalkotó abba is belenyugodott*, hogy a vagyonrendelő és a vagyonkezelő szerződési szabadságának korlátozása a jogintézmény bevezetésétől várt – a tőkeáramlást élénkítő – *előnyös hatásokat esetleg visszafogja*.

Összegzés

A jogalkotó a bizalmi vagyonkezelés esetén a *szükségesnek* tartotta a vagyonrendelő hitelezőinek *fokozottabb védelmét*. Meglátásom szerint ez *helyeselhető* a fenti érvekre, különösen pedig azon érve tekintettel, hogy a vagyonrendelő kezelt vagyonhoz való

hozzáférése – utólagos módosítást nem tűrő módon – *nincsen kizárva*, illetve e szempontból nem alakítottak ki eltérő bizalmi vagyonkezelési *típusokat*.

Amennyiben ilyen típusokat elkülönítene a jogalkotó – és kijelenthető volna, hogy a kezelt vagyonnal kapcsolatos vagyoni értékű jog a vagyonrendelőt nem illet(het)i meg – akkor a fokozottabb védelem nem volna indokolt, így nem volna szükség a vagyonrendelő hitelezőinek külön védelmére. Míg a jelenlegi, hozzáférést engedő típus tekintetében a fokozottabb védelem *indokoltnak* tűnik. E védelmi cél szolgálatára rendelt *eszköz* – így a felmondási jog, illetve annak alternatívái –, továbbá azok *egyres elemei finomhangolása* során alapvető fontossággal bír, hogy a kezelt vagyonnal kapcsolatban megilleti-e, és ha igen, milyen tartalmú vagyoni jogosultság vagy váromány a vagyonrendelőt.

Felhasznált irodalom

VON BAR, Christian – et al. (szerk.): Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference Full Edition. Sellier 2009. 5669-5743. Tekintettel arra, hogy ezen írás egy rövid bevezetőtől eltekintve nem tartalmaz részletes indokolást, annak oldalaira való (a szövegben: DCFR) utalás az „outline” kiadás oldalaira vonatkozik.

CSANÁDI György: A megbízási jogviszony. Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1959.

CSANÁDI György – HARMATHY Attila – SÁRKÖZY Tamás: A beruházási megbízási és fővállalkozás joga. Alkotó Ifjúság Egyesülés KISZ KB Ny., Budapest, 1984.

DEMOTT, Deborah A.: Fiduciary Obligation, Agency and Partnership – Duties in Ongoing Business Relationships. American Casebook Series West Publishing Co. St. Paul, Minn. 1991.

GYÖRGY Ernő: A fiduciárius ügylet a Magánjogi Törvénykönyvben *Jogtudományi Közlöny* (1866-1934), 1928. (63. évf.) 23. sz. 216-218.,

BIRÓ György: A megbízási szerződés. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Budapest, 2001.

Michele GRAZIADEI – Ugo MATTEI – Lionel SMITH: Commercial Trusts in European Private Law. Cambridge University Press 2005.

CSIZMAZIA Norbert – SÁNDOR István: A bizalmi (fiduciárius) vagyonkezelés modelljei és a Ptk. reformja *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2002. (4. évf.) 4. sz. 10-29.

LUPOI, Maurizio (ford.: Simon DIX): Trusts: A comparative study. Cambridge University Press 2000.

KISFALUDI András: A kötelmek közös szabályai, általános rendelkezések. In: Wellmann György (szerk.): Kötelmi jog első és második rész – Az új Ptk. magyarázata V/VI. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Budapest, 2013.

KISS Mária: Hatodik Könyv Harmadik Rész XLIII. fejezet. In: Wellmann György (szerk.): Az új Ptk. magyarázata VI/VI. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2013. 156-169.

MENYHÁRD Attila: Ötödik Rész. In: Vékás Lajos (szerk.): Az új Ptk. magyarázata Complex Kiadó, Budapest 2013. 484-485.

MENYHÁRD Attila – VÉKÁS Lajos: Harmadik Rész XLIII. fejezet. In: Vékás Lajos (szerk.): Az új Ptk. magyarázata Complex Kiadó, Budapest 2013. 790-796.

National Conference of Commissioners on Uniform State Laws: *Uniform Trust Code* St. Augustin, Florida 2000. (utolsó módosítás 2010., a szövegben UTC).

NEMESSÁNYI Zoltán – BÁN Dániel: A bizományi és a szállítmányozási szerződés. Complex Kiadó, Budapest 2011.

PAJOR-BYTOMSKI Magdalena: Törvénytervezet az ügynöki szerződés és az üzletszerzői szerződés szabályaihoz – Javaslat a Ptk. szabályaira és indoklására (kiadta:) ELTE-ÁJK Polgári Jogi Tanszék, Budapest 2006.

ROZGONYI Krisztina: A fiduciárius ügyletekről avagy a "közvetítők" szerepe a magánjog fejlődése tükrében a német és svájci jogterületeken. *Jogi tanulmányok*, ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 1999. 187-219.

SÁNDOR István: A vagyonkezelési szerződés. In: Lukács Mónika – Sándor István – Szűcs Brigitta: Új típusú gazdasági szerződések és azok gyakorlata a gazdasági életben. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2003. 360-399.

SÁNDOR István: A vagyonkezelés és a trust – Jogtörténeti és összehasonlító jogi elemzés. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Budapest, 2014.

SÁRKÖZY Tamás (szerk.): A jogi személy – Az új Ptk. magyarázata II/VI. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2013.

Ifj. SZLADITS Károly: Az angol jogi trust-intézmény. Tébé Könyvtár, Budapest 1939.

SOLOMON, Lewis D. – SARET, Lewis J.: *Asset Protection Strategies*. Chicago, CCH 2009.

VÉKÁS Lajos: Bizalmi vagyonkezelés a francia magánjogban. *Gazdaság és Jog*, 2010. 9-10. 3-9.

NAGY GERGŐ

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Fuglinszky Ádám habil. egyetemi docens

SÉRELEMDÍJ: MI VÁLTOZIK?

A sérelemdíjról már eddig is számos elemzés, értékelés, kritika született. Ezek – bár különböző aspektusból közelítik meg a kérdést – mind abból indulnak ki, hogy a sérelemdíj az új Polgári Törvénykönyv koncepcionális jelentőségűnek szánt újítása. Ezzel kapcsolatban rögtön kiegészítéssel kell élnünk. A polgári jogi személyiségvédelem területén a bírói jogértelmezés és jogfejlesztés szempontjai és irányvonalai – így különösképpen a nem vagyoni kártérítés kapcsán – mindig is megkerülhetetlennek mutatkoztak. Ugyanakkor az új Ptk.-val kapcsolatos bírói gyakorlatról egyelőre nyilvánvalóan nem beszélhetünk, és ahogy azt Vékás professzor a Magyar Jogászegylet Biztosítási Jogi Szakosztályának 2013. november 27-én tartott szekcióülésén megjegyezte, kialakult gyakorlat az elkövetkező öt éven belül sem várható majd. Mindezek szem előtt tartásával az ELTE ÁJK Doktori Iskola 2014. június 13-i jubileumi konferenciája idején is csupán a változás koncepcióját és lehetséges irányait vázolhatjuk, kérdéseket tehetünk fel, és egyfajta prognózis felállítására vállalkozhatunk. Jelen dolgozatomban ilyen elvi kiindulópont mellett emelem ki azokat a szempontokat, amelyek mentén a sérelemdíj kapcsán felmerülő kritikus kérdések is a legélesebben megmutatkoznak.

1. Koncepcióváltás a polgári jogi személyiségvédelemben

A sérelemdíj dogmatikai előzményeként felfogható nem vagyoni kártérítés bírósági gyakorlatának megítélése az új Ptk. hatálybalépését megelőzően nem volt egyértelmű és egységes. Lábady Tamás alapvető problémának látta, hogy a nem vagyoni kártérítést a jogalkotó az 1959-es Ptk.-val nem a személyiségvédelem, hanem a kártérítési felelősség eszköztárába integrálta, ezzel a jogintézmény dogmatikai és történeti sajátosságait is leszűkítette.¹ Az Alkotmánybíróság a témában korszakalkotónak számító 34/1992. (VI. 1.) AB határozatában a nemzetközi jogösszehasonlítást alapul véve maga is utalt rá, hogy a modern jogokban a nem vagyoni kártérítés a személyiség növekvő jogi (polgári jogi) elismerésén nyugszik, s hogy a jogintézmény az általános személyiségvédelem eszközeként kell, hogy funkcionáljon.² Boytha György a sérelemdíj intézménye mellett azzal érvelt, hogy egyrészt az elnevezést korábban Marton Géza, illetve Lábady is alkalmazta, másrészt a sérelemdíj által előtérbe kerülhetne az a fajta méltányos mérlegelés, amely az „*anyagi igazság*

¹ LÁBADY 1991. 17.

² Ld. 34/1992. (VI. 1.) AB határozat (ABH 1992. 196.)

szolgálatát” (tehát egyfajta köznapi értelemben vett igazságosság elérését) segítené a polgári jogi ítélkezésben.³

A másik oldalról Petrik Ferenc a felvetésre „*A nem vagyoni kártérítés védelmében*” című tanulmányával válaszolt, a kérdést onnan megközelítve, hogy bár elvileg valóban elszakítható a sérelemdíj a (vagyoni) kártérítéstől, azonban álláspontja szerint nem helyes megtagadni azt, hogy a két intézmény dogmatikai szerkezete azonos. Petrik kitért rá, hogy bizonyos jogos kritikák mellett „[...] a bírói gyakorlat (...) a nem vagyoni kár megtérítésével kapcsolatban bölcs, méltányos, elvileg sem kifogásolható gyakorlatot alakított ki, amit lehetne javítani, de nem szabad mindent előlről kezdeni.”⁴

Ahogy arra Fézer Tamás is utal, a különböző nézetek közötti törésvonal tulajdonképpen ott húzódott, hogy hosszú idő óta két álláspont küzdött egymással arról, hogy a nem vagyoni kártérítés a felelősségi jog egyik alakzatát képezi, vagy pedig önálló sui generis tényállásként a személyiségi jogok megsértésének szankciója.⁵ A kodifikáció és a jogalkotó az új Polgári Törvénykönyv megalkotásával tett pontot a vita végére. Míg ugyanis az 1959. évi Ptk., illetve különösen annak 1977-es módosítása a fentiek szerint az immateriális kártérítést a felelősségtan körébe tartozó, alapvetően kártérítési jogintézményként kezelte⁶, addig az új Ptk. a jogintézményt nem csupán átnevezi, hanem sérelemdíj néven áthelyezi azt a személyhez fűződő jogok megsértéséhez kapcsolódó szankciók közé, hangsúlyozottan „*a dogmatikai tisztánlátás érdekében*”.⁷

Az új Ptk. Második Könyvében („*Az ember mint jogalany*”) ebből kiindulva rendelkezik úgy, hogy „*Akit személyiségi jogában megsértének, sérelemdíjat követelhet az őt ért nem vagyoni sérelemért.*”⁸ A kódex a sérelemdíj fizetésére kötelezés feltételei körében utal a kártérítési felelősség szabályaira, hiszen „*a sérelemdíj fizetésére kötelezés feltételeire – különösen a sérelemdíjra köteles személy meghatározására és a kimentés módjára – a kártérítési felelősség szabályait kell alkalmazni*”. Ugyanakkor kimondja, hogy „*a sérelemdíjra való jogosultsághoz a jogsértés tényén kívül további hátrány bekövetkeztének bizonyítása nem szükséges, mértékét pedig a bíróság az eset körülményeire – különösen a jogsértés súlyára, ismétlődő jellegére, a felróhatóság mértékére, a jogsértésnek a sértettre és környezetére gyakorolt hatására – tekintettel, egy összegben határozza meg.*”⁹

A jogalkotói és kodifikációs szándék szerint a sérelemdíj bevezetése rendszertani szempontból két irányba hat: egyrészt a fentiek szerint a személyiségi jog körébe vonta sérelemdíjat, másrészt a kártérítés rendszerét alakította át. Míg az 1959. évi Ptk. is tartalmazott személyiségi jogi rendelkezéseket, a személyiségi jogok megsértésének szubjektív szankciójaként nem vagyoni kártérítést volt igényelhető, addig az új Ptk. rendszerében „*nem vagyoni károkról*”, illetve „*nem vagyoni kártérítésről*” már nem is beszélhetünk, hiszen a jogalkotó úgy foglalt állást, hogy a „kár” fogalmi körébe kizárólag a

³ BOYTHA 2003. 5.

⁴ PETRIK 2003 7.

⁵ OSZTOVITS 2014 338.

⁶ OSZTOVITS 2014 338.

⁷ Ld. a 2013. évi V. törvény 2:52. §-hoz fűzött miniszteri indokolást

⁸ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (továbbiakban: Ptk.) 2:52. § (1) bek.

⁹ Ptk. 2:52. §

vagyoni károk tartoznak. Így 2014. március 15-ét követően személyiségi jogi jogsértés esetén nem lehet helye nem vagyoni kártérítésnek. Bár a sérelemdíj szabályai körében mégis utalás történik a kártérítés szabályaira, Fézer rámutat, hogy a kódex azokat csak az ítélezés jogtechnikai szempontjából, a jogalkalmazók munkájának megkönnyítőiként tartja alkalmazhatónak a továbbiakban, és a sérelemdíjat *elvileg* kizárólag szankció jellege kapcsolja a felelősségi joghoz. A személyiségi jogok megsértése tehát nem jelent új felelősségi tényállást az új Ptk.-ban, de azt is fontos látnunk, hogy mindez nem változtat azon, hogy mindig kell, hogy legyen mögötte valamilyen – például szerződéses, szerződésen kívüli, termékfelelősségi vagy éppen veszélyes üzemi – felelősségi tényállás.¹⁰

A fentiek mellett a sérelemdíj vizsgálata körében mégis inkább olyan alapkérdések tisztázása látszik elsődlegesen nélkülözhetetlennek, mint hogy egyáltalán *mi is az a sérelemdíj*, és hogyan működhet a koncepció a gyakorlatban. A következőkben ezekre keresünk válaszokat.

2. Mi a sérelemdíj?

A polgári jogi személyiségvédelem mindig is kereste az utat, hogy szankciórendszerében milyen szempontokat érvényesítsen. A sérelemdíjról a Ptk. nem ad definíciót, de a miniszteri indokolás tartalmazza, hogy a sérelemdíj „*a személyiségi jogok megsértésének vagyoni elégtétellel történő közvetett kompenzációja és egyben magánjogi büntetése.*”¹¹ A jogalkotó tehát a szerep, a funkció kérdésében sajátos, vegyes álláspontot foglal el.

A kompenzációs elem mögött meghúzódó elgondolás, hogy a polgári jogi személyiségvédelem a sérelmet szenvedett félre koncentrálna, az általa elszenvedett jogsérelemre reagál utólag, oly módon, hogy méltányos összegű elégtételt nyújt a sérelmet szenvedett félnek. Ez a koncepció a polgári jogi személyiségfogalom tisztán technikai jellegű, külsődleges, elvont absztrakciójából indul ki. Ebben az értelemben a polgári jogi személyiségvédelem egyik fő hivatása, hogy garantálja a személyiség integritását, háborítatlanságát.¹² Erre a beavatkozással szembeni védelemre utalt már Balázs P. Elemér is, amikor a *Magyar Magánjogban* leszögezte, hogy a személyiség a külső világtól elkülönülő fogalomként fogható fel, ami ugyan „*kétségtelenül létező valami*”, de „*olyasmi, ami – az egyéneken keresztül – csupán hat a külső világra*”.¹³

A magánjogi büntetés (magánbüntetés) gondolata kétségtelenül másfelől közelít, a jogsértőre koncentrálna, erősebben érvényesít preventív, megelőző szempontokat. A tételes jogi szövegből a magánbüntetés-jelleget húzza alá a sérelemdíj összegére irányadó szempontként nevesített „*a jogsértés ismétlődő jellege*” kitétel.

¹⁰ Bővebben ld. OSZTOVITS 2014. 338-339. A kártérítési jog szabályai különösen a kimentés kérdésében olyannyira megkerülhetetlenek lesznek, hogy álláspontom szerint a kodifikációs és a jogalkotói szándékkal szemben a felelősségi jog és a személyiségi jog elkülönülése a gyakorlatban korántsem lesz annyira éles, mint ahogy az az erőteljesen dogmatikus szemlélet, vagy éppen pusztán a Ptk. szabályaiból következhetne.

¹¹ Ld. a 2013. évi V. törvény 2:52. §-hoz fűzött miniszteri indokolást.

¹² Részletesen ld. LENKOVICS-SZÉKELY 2001. 97-99.

¹³ SZLADITS 1938. 624-625.

Kérdés azonban, hogy helyes-e ez a fajta vegyes rendszer, illetve szemlélet. A kompenzáció gondolatával nehéz lenne vitatkozni. Lábady szavaival élve „*jogtörténeti közhely*”¹⁴ ugyan az immateriális kártérítés történetileg büntetőjogi karaktere, tehát az, hogy a polgári jogi személyiségvédelem alapvetően pönális gyökerekkel rendelkezik, kezdetben tisztán megtorló funkcióval bírt. Igaz az is, hogy ez valójában csak a jogfejlődés későbbi szakaszában vegyült a kompenzációs elemmel. A magánjog fejlődésének íve azonban mégiscsak elvezetett oda, hogy a személyiségvédelem kiszabadult a büntetőjogi szorításból, és ennek eszközeként többek között a magyar jogban a nem vagyoni kártérítés a személyiség mint a külső világtól elkülönülő autoritás háboríthatatlanságát védő magánjogi intézménnyé vált. Ennek fényében ugyanakkor egyes szerzők – és ide sorolható a magyar irodalomból a sérelemdíj már említett nagy kritikusa, Petrik is – élesen kritizálják, hogy a polgári jogi személyiségvédelem keretein belül hangsúlyos szerepet kapjon a büntető jelleg.¹⁵ Ezek a kritikák egyben visszalépésként értékelik a magánjogi büntetés gondolatát.

A kritika annyiban mindenképpen elgondolkodtató, hogy ha a nem vagyoni kártérítés megszüntetése mellett az egyik vezető érv a „nem vagyoni kár” fogalmában rejlő dogmatikai, fogalmi ellentmondások felszámolása volt, akkor egyfajta dogmatikai ellentmondás áll fenn akkor is, amikor polgári jogi jogintézmény kapcsán részben büntető jellegű szankcióról beszélünk. A teljesség kedvéért meg kell jegyezni azt is, hogy a határozott büntetőjogi jelleget maga a kodifikációs bizottság sem tartotta helyesnek, és például a sérelemdíj összegére irányadó egyik nevesített szempontot, nevezetesen a jogsértés ismétlődő jellegét a bizottsági javaslat pontosan ilyen okból nem tartalmazta, az csak utólag, közvetlenül a parlamenti elfogadás előtt került a törvényszövegbe.¹⁶ Megjegyzendő, a rendelkezés abból a szempontból is vitatható, hogy nem egyértelmű, pontosan mire is vonatkozik a jogsértés ismétlődő jellege kitétel: a jogsértő „visszaeső” voltára, vagy éppen a felek közötti viszonyban visszatérő jogsértésre, netán a sérelmet szenvedett fél oldalán megjelenő – esetleg nem kizárólag a jogsértő által előidézett – sérelem ismétlődő jellegére? Ha a jogsértő visszaesését szankcionálják, az ugyanis valóban büntetésként jelenik meg, a kompenzációt azonban kevésbé – vagy egyáltalán nem – segíti elő. Ha a kitétel a felek közötti viszonyban megjelenő ismétlődést jelenti, az már inkább betöltheti a kívánatos kompenzációs szerepet. Adódik a kérdés: a bíróságoknak vajon melyik szempontot kell beemelnük az ítélezés során? A Ptk. ezt a kérdést megnyitja ugyan, de nem válaszolja meg egyértelműen.

A magánjogi büntetés témája kapcsán problémaként az is felvethető, hogyan ítélandó meg az az eset, amikor büntetőeljárás is folyamatban volt a jogsértő ellen (gondoljunk például egy rágalmozásra, ami adott esetben polgári jogi szempontból a jóhírnév megsértésére vezethet). Nem ütközik-e ez ilyenkor a *ne bis in idem*, a kétszeres értékelés alkotmányos tilalmába? Ugyanaz a cselekmény ugyanis kiválthat büntetőjogi és polgári jogi szankciót is, amelyek egyaránt „büntetésként” foghatók fel, ráadásul nem kizárható módon *pénzbeli* büntetésként érvényesülhetnek (büntetőjogi értelemben vett pénzbüntetés mint közbüntetés, illetve sérelemdíj mint magánbüntetés). Vajon figyelembe veheti-e a polgári jogi bíró azt a körülményt, hogy a jogsértőt ugyanazon cselekménye miatt büntetőeljárásban marasztalták?

¹⁴ LÁBADY 1991. 5.

¹⁵ Részletesen ld. PETRIK 2011. 269.

¹⁶ VÉKÁS 2013. 56.

Ha igen, ez vajon a sérelemdíjat csökkentő vagy növelő tétel lesz-e? (Nehezen lehetne magyarázható, ha csökkentené az összegét.) Végső soron – és ez talán kevésbé gyakorlati, inkább dogmatikai jellegű felvetés – jogállami keretek között milyen módon alkalmazható büntetés a büntetőjog garanciái nélkül?

3. Mire reagál a sérelemdíj?

3.1. Változás és állandóság

A sérelemdíj mint szankció tárgyáról a miniszteri indokolás egyértelműen foglal állást, amikor úgy szól, hogy a sérelemdíj a személyiségi jogi jogsértésre reagál. A törvényszöveg pedig erre tekintettel mondja ki, hogy az élhet sérelemdíj iránti igénnyel, akit személyiségi jogában megsértenek.

Ebben a körben van, amit a Ptk. megőriz, és van, amiben újít. Változás, hogy az emberi méltósághoz való jog került a polgári jogi személyiségvédelem csúcsára, és maga a törvényszöveg mondja ki, hogy ebből ered minden személyiségi jog.¹⁷ A kódex ezzel a megoldással tulajdonképpen összhangba hozza a Ptk. szabályait az alkotmánybírósági gyakorlatban megszilárdult elvi iránymutatással. Az Alkotmánybíróság ugyanis több ízben kimondta, hogy az emberi méltósághoz való jog jellegét tekintve általános személyiségi jog, „*anya jog*”, ezáltal pedig olyan szubszidiárius alapjog, amelyre a bíróságok is minden esetben hivatkozhatnak az egyén autonómiájának védelmében, ha az adott tényállásra a konkrét, nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható.¹⁸ Megjegyzendő, hogy ezt az iránymutatást a bíróságok az ítélezés során idáig is többször alapul vették¹⁹, ebben a tekintetben tehát az új Ptk. szabályai leginkább a személyiségi jogok rendszerének megfelelő koherenciáját biztosítják – igaz, mindenképpen helytálló módon.²⁰

Változatlan a szabályozásban, hogy nemcsak a Ptk.-ban nevesített személyiségi jogok, hanem továbbra is a nem nevesítettek is védelemben részesülnek. Mindez azonban nem változtat azon, hogy a sérelemdíj megállapításának *elméletileg* kizárólag személyiségi jogi sérelem esetén van helye, tehát nem baj, ha nem nevesített az adott személyiségi jog, de *mindenképpen személyiségi jognak kell minősülnie*. Véleményem szerint ugyanakkor nem teljesen tisztázott, hogy a jogalkalmazás számára a nem egyértelmű helyzetekben milyen támpontok alapján állapítható meg, hogy személyiségi jog sérelmével állnak-e szemben vagy nem.

¹⁷ Ptk. 2:42. § (1)-(2) bek.

¹⁸ A jogirodalomban ezzel kapcsolatban ld. SÁRI-SOMODY 2008 104., ld. továbbá: 8/1990. (IV. 23.) AB határozat (ABH 1990, 44.), 64/1991. (XII. 17.) AB határozat (ABH 1991, 64.).

¹⁹ Ld. pl. BDT 2007.1551., Fővárosi Ítéltábla 2. Pf. 20.980/2006/4., BDT 2007.1700. Debreceni Ítéltábla Pf. I. 20.247/2007/4.

²⁰ Csupán megjegyzendő, hogy a 2009. évi CXX. törvényként elfogadott, később hatályba nem lépett Polgári Törvénykönyv szintén az 1959. évi Ptk. generálklauzuláját alkalmazta [ld. 2009. évi CXX. törvény 2:109. § (1) bek.], ugyanakkor az emberi méltósághoz való jogot nem nevesítette külön a védendő személyiségi jogok körében.

3.2. *Lehetséges problémák a jogalkalmazó számára*

Az adott eset körülményeitől függően alapvetően három problémával fognak szembesülni a bíróságok. Először is, mivel elvileg nem lezárt a személyiségi jogok katalógusa, a dologi jogi numerus clausus-szal szemben továbbra sem kizárt, hogy *újabb személyiségi jogok fognak létrejönni*, amelyek megalkotását a bíróságok végezhetik majd. Mindez azt is jelenti, hogy ezen a téren erőteljes jogfejlesztő tevékenységre számíthatunk. Ez ugyanakkor nem valódi változás az eddigiekhez képest, hiszen így volt korábban is, gondoljunk csak az egészséges családban való élethez való jogra, vagy éppen az egészséges, élhető környezetben éléshez való jogra, amelyek – bár az új Ptk. szövegében nem szerepelnek, hanem az Alaptörvény tesz említést róluk²¹ – szintén az elmúlt néhány év, évtized bírósági gyakorlatának termékei.²²

Kérdésként merül fel a *quasi személyiségi jogok* sorsa, például az, hogy mit kezd majd a bíróság az olyan igényekkel, amikor a fenti módon nem igazán lehetséges újabb személyiségi jog létrehozása. Példaként képzeljük el, hogy a felperes befizetett egy rendkívül drága, egzotikus utazásra, amelyre éveken keresztül spórolt, élete álma volt, később azonban az utazás mégis megghiúsul, mert az utazási iroda időközben csődbe megy, ezért nem tudja lebonyolítani az utazást. Az Európai Bíróság a Leitner ügyben²³ európai joggá emelte az ehhez hasonló igényt, ami azt is jelenti, hogy ha a magyar jog nem biztosítaná, akkor az az európai jogba is ütközik. A példánál maradva: a nem vagyoni kártérítés kapcsán kicsit kevésbé volt megkötve a bíróság keze, az eddigi bírói gyakorlatban semmi nem képezte akadályát annak, hogy a bíróság nem vagyoni kártérítést állapítson meg ilyen esetekben, a Ptk. viszont – a fentiek szerint – személyiségi jogi jogsértéshez köti a sérelemdíj fizetését. Utazási élmény lehetőségének elvesztése esetén azonban nem egyértelmű, hogy felfogható-e ez a veszteség személyiségi jogi sérelemként vagy nem. A már létező személyiségi jogok, például a mozgásszabadság joga nyilvánvalóan nem az egzotikus utazás esetére lett kitalálva, olyan viszont, hogy „utazáshoz való jog”, vagy még inkább: „egzotikus utazáshoz való jog” nem éppen foghatók fel alapvető személyiségi jogokként. A bíróságok éppen ezért az ehhez hasonló igényeket valószínűleg nem tudják majd nevükön nevezni. Ennek kiküszöbölésére szolgálhat majd az a megoldás, hogy a bíróság *általánosságban* fogja megállapítani azt, hogy az adott cselekmény „a felperes személyiségi jogainak sérelmével járt”, és erre tekintettel jár részére a sérelemdíj.

A harmadik út tűnik a legkézenfekvőbbnek, tehát az az eset, amikor a bíróságnak *már meglevő személyiségi jogokkal* kell dolgoznia. Ez bizonyos tényállások esetén minden bizonnyal abszolút problémamentesen fog zajlani, ilyen pl. egy közlekedési balesetből származó súlyos testi sérülés, amely esetén a testi épséghez, egészséghez való személyiségi jog sérelme egyértelműen fennáll. Más esetekben ugyanakkor a kapcsolat csak közvetetten állapítható meg. Különösen élesen merülhet ez fel az emberi méltósághoz való jogra történő

²¹ Ld. pl. Magyarország Alaptörvénye L) cikk, illetve XXI. cikk

²² A teljes családban éléshez való jog kapcsán ld. pl. BDT2012. 2728, Pécsi Ítéltábla Pf. I. 20 027/2012/4., az egészséges környezethez való joghoz pl. BDT2007. 1565, Szegedi Ítéltábla Pf. I. 20 187/2006.

²³ Európai Bíróság C-168/00. sz. ügy (Leitner v. TUI Deutschland GmbH @ Co. KG)

hivatkozás kapcsán. Nyilvánvaló, hogy van, amikor jól levezethető a kapcsolat: Sárközy Tamás professzor hozta fel egy nemrég megjelent tanulmányában azt a példát, amely szerint balesetben elcsúnyul egy hölgy arca. Kérdés, hogy az arc esztétikai elcsúnyulása személyiségi jogi sérelemnek minősül-e, „ráhúzható-e” erre a példára valamilyen nevesített személyiségi jog vagy sem. Sárközy szerint nem, szerinte ez személyiségi jogi jogsértésen túlnyúló nem vagyoni sérelem²⁴, én azonban máshogy látom, mert – ahogy arra Béky Ágnes Enikő is utal szintén nemrégiben megjelent tanulmányában – az élethez és emberi méltósághoz való jogból levezethető többek között a teljes mentális és fizikai integritás joga, valamint az önazonossághoz való jog²⁵, amelyek mindegyike valóban felmerülő probléma lehet egy hölgy elcsúnyult arca kapcsán. Arról nem is beszélve, hogy az elcsúnyult arc a testi épség sérelmével jár, tehát a személyiségi jogsérelem több irányból közelítve is megállapítható lehet ilyenkor.

3.3. A bagatell igények kérdése

Mindezek figyelembevételével is azonban az emberi méltósághoz való jogra történő hivatkozás nem lehet jolly joker a felperesek kezében, hiszen nyilvánvalóan van egy szükséges „szint”, amit ha a jogsértés nem ér el, akkor az adott személy emberi méltósága sem sérülhet. Ezen a ponton jutunk el az ún. bagatell igények problematikájához. Ahogy Molnár Ambrus kúriai tanácselnök fogalmaz: „a sérelemdíj alkalmazása semmilyen automatizmust nem foglal magában és nem jelent feltétlen reakciót a személyiségi jogsértésekre.”²⁶ Mindazonáltal biztosan nem lenne indokolt elzárni a jogérvényesítés lehetőségét bizonyos szigorú, kategorikus – ám nem világos – feltételrendszer mentén.

A bagatell igények kiszűrésére egyelőre nyilvánvalóan nincs receptjük a bíróságoknak, és ameddig nem alakul ki viszonylagosan egységes módszer és gyakorlat, nem is tud majd másból kiindulni a bíróság, mint abból, hogy az a sérelem, amire a felperes hivatkozik, milyen mértékű, úgymond megüti-e a szükséges szintet. Ennek meghatározása komoly problémát jelenthet majd. Nyilvánvalóan lesznek egyértelmű esetek, hiszen például amikor az emberre a bolti eladó csúnyán néz, az nehezen fogható fel személyiségi jogi sérelemként, és ha erre hivatkozással igényelnénk sérelemdíjat, az legfeljebb a bagatell igény egyik iskolapéldáját jelenthetné. Felmerülhetnek azonban komoly mérlegelést igénylő esetek. Hogyan ítélandó meg például az az eset, ha a házhoz rendelt taxi késve érkezik meg, és ezért elkésünk a színházi előadásról, amire régóta megváltott jegyünk volt? Vajon máshogy értékelendő, ha az ugyanezen az előadáson főszereplő neves színész késik el úgy, hogy emiatt nem tartható meg az előadás? (Ebben az esetben vonatkoztassunk el a nyilvánvaló vagyoni károktól.) Hivatkozhat-e majd arra, hogy a presztízvesztés okán az ő jóhírveve, ezáltal emberi méltósága sérült?

²⁴ SÁRKÖZY 2013. 537.

²⁵ BÉKY 2013. 494.

²⁶ MOLNÁR 2013. 746.

Nem ad eligazítást a bagatell igények köréről a Fővárosi Ítéltábla Polgári Kollégiumának a közelmúltban „*a nem vagyoni kártérítés/sérelemdíj megtérítése iránti követelések elbírálásának a polgári perben felmerülő egyes kérdéseiről*” címmel alkotott kollégiumi véleménye sem, hiszen a bagatell igényekkel kapcsolatosan csak annyit állapít meg, hogy a személyiségi jog megsértésétől meg kell különböztetni az ennek a szintjét el nem érő, szubjektív érzéseken alapuló érdeksérelmeket. (5. pont)²⁷ Továbbra sem világos ugyanis, hogyan állapítható meg ez a „jelentéktelenség”, különös tekintettel a személyiségi jogok szubjektív voltára.

Ebben a körben utalunk Fézer azon meglátására, amely szerint a sérelemdíj iránti igény érvényesítése során egyetlen olyan tényezőt találunk, amely bizonyítható központi elem, ez pedig a hivatkozott jogellenes magatartás. Fézer utal a holland legfelsőbb bíróság, a Hoge Raad által kidolgozott kétlépcsős ún. *komoly jogsértés* klauzulára, amely szerint a jogellenes magatartással kapcsolatban elsőként arra a kérdésre kell válaszolni, vajon az általános tapasztalat alapján okozhat-e a személyiségben valamilyen hátrányt a jogsértés. Abban az esetben, ha erre a kérdésre nemleges választ adhatunk, akkor másodikként a konkrét sértett, a felperes személyiségét megvizsgálva kell eldönteni, hogy az ő személyiségére lehetett-e az adott magatartásnak káros, a sérelemdíj megítélését indokoló hatása. Fézer rámutat, ez a teória lehetővé tenné a magyar bíróságok számára is, hogy minden esetet – az ember személyiségének megfelelően – külön kezeljünk, mégis kapaszkodót adjunk a peres feleknek, képviselőiknek, illetve a jogalkalmazónak a jogvita során.²⁸

3.4. Feloldhatatlan dilemmák?

A fentiek a sérelemdíjra való jogosultág kapcsán elvezetnek két olyan problémához, amelyeket a magam részéről egyelőre a sérelemdíj legnagyobb elméleti buktatóinak érzek, és úgy látom, hogy bírói gyakorlat hiányában, az anyagi jog alapján, illetve pusztán elméleti síkon teljességgel megnyugtató módon egyelőre nem is oldhatók fel.

Az egyik ilyen, hogy létezik-e valójában egyenlő mérce, ezáltal *jogegyenlőség* a sérelemdíj jogalapja megállapításának körében vagy sem. Újabb példát említve: vajon a világhírű zongorista baleset következtében roncsolódott kézfeje magasabb összegű sérelemdíjra adhat-e alapot, mint a kétkezi munkás ugyanolyan sérülése?

A másik – ezzel összefüggő – probléma gyökere, hogy a személyiségi jogi sérelem fennálltának megítélése körében sok szempontot kell figyelembe venniük a bíróságoknak, hiszen kellően individualizált döntést kell hozniuk az egyes ügyekben. Ezen mérlegelés során szükségszerűen szempontként fog megjelenni a sérelmet szenvedett fél személye, életkörülményei, az adott tényállás részletei is. A sérelmet szenvedett félre, illetve környezetére gyakorolt hatás figyelembe vétele mindazonáltal a Ptk. szerint összegszerűségi (és nem jogalapi) szempont. Azonban mégis belátható: hogy a jogsértés eléri-e a szükséges (személyiségi jogok sérelmével járó) szintet és nem bagatell sérelem-e, végső soron csak az

²⁷ Fővárosi Ítéltábla Polgári Kollégiumának 1/2013. (VI. 17.) PK véleménye, 5. pont

²⁸ OSZTOVITS 2014. 341.

adott személyt ért hátrányos következményeket mérlegelve tudja megállapítani a bíróság az összetettebb megítélésű ügyekben. Mindez azt eredményezheti, hogy a sérelmet szenvedett félre gyakorolt hatást – a törvényszöveggel ellentétes módon – nem az összezszerűség, hanem a jogalap körében is mérlegelni fogják majd. A Fézer által említett komoly jogsértés klauzula ráadásul szintén nem tudja feloldani ezt az ellentmondást, hiszen az ott alkalmazott vizsgálat mindkét lépcsőjében szintén a hátrányok vizsgálatán alapul.

Mindez álláspontom szerint végső soron azzal is összekapcsolható, hogy bár az új Ptk. hátrány bizonyítását nem követeli meg, ez a gyakorlatban a bíróságok számára kivitelezhetetlen lesz, hiszen az, hogy valamely sérelem személyiségi jogi jellegű-e, csak az elszenvedett következményekből, hátrányból következtethető vissza. Ha nincs hátrány, hogyan képzelhető el személyiségi jogi sérelem?

4. Hogyan reagál a sérelemdíj? – A kötelező egyösszegűség problematikája

Az 1959. évi Ptk. a személyiségi jogok sérelmével járó joghátrány kompenzációját a nem vagyoni kártérítés intézményével a szerződésen kívüli károkozás szabályai között helyezte el. E megoldás hátterében az a szemlélet állt, hogy az immateriális hátrány a nem vagyoni, tehát pénzben meghatározhatatlan, ugyanakkor a személyiségi jogok sérelmében egyértelműen megnyilvánuló kárként jelentkeznek. Az 1959. évi Ptk. ennek értelmében úgy rendelkezett, hogy a kárért felelős személy köteles a károsult nem vagyoni kárát is megtéríteni²⁹, mégpedig olyan kárpótlás formájában, amely a károsultat ért vagyoni és nem vagyoni hátrány csökkentéséhez vagy kiküszöböléséhez szükséges.³⁰ A törvény kifejezetten utalt a nem vagyoni kártérítés járadék formájában történő meghatározásának lehetőségére is.³¹

Az új Ptk. jelentős változtatását jelenti az is, hogy a sérelemdíj fizetésének kizárólag egy összegben lesz helye, járadék formájában tehát nem.³² A kódexhez fűzött miniszteri indoklás a változtatáshoz nem fűz kommentárt, a Vékás Lajos professzor által szerkesztett Ptk.-magyarázat azonban kitér a kérdésre. A kommentár utal rá, hogy a nem vagyoni károkkal kapcsolatos bírói gyakorlat esetenként járadék formájában is megállapított nem vagyoni kártérítést, de megjegyzi, hogy az újabb ítélezésben az egyösszegű nem vagyoni kártérítés vált tipikussá amellet, hogy a bíróság az adott esetben kifejezetten kizárta egyösszegű, illetve járadék formájában megítélendő nem vagyoni kártérítés egyidejű, kombinált alkalmazását. Az új Ptk.-nak a sérelemdíj kötelezően egyösszegű meghatározását előíró rendelkezése megalkotása során a kodifikáció abból indult ki, hogy „*testi épség vagy egészség megsértése esetén a sértett állapotának rosszabbodása a vagyoni kártérítés részeként megállapított járadék felemelését vonhatja maga után, de a sérelemdíjnak ilyen szerepet nem lehet szálni. A*

²⁹ 1959. évi IV. törvény 355. § (1) bek.

³⁰ 1959. évi IV. törvény 355. § (4) bek.

³¹ 1959. évi IV. törvény 355. § (3) bek.

³² Ptk. 2:52. § (3) bek.

*sérelemdíj ugyanis nem vagyoni (lelki stb.) hátrányok ellensúlyozására szolgál, és ezért a vagyoni hátrányokhoz kapcsolódó járadék sérelemdíj esetén nem alkalmazható.*³³

Itt megjegyzem, hogy az utóbbi időben bírósági tárgyaláson résztvevőként olyan érveléssel is találkoztam, amely szerint azért nem kíván a bírónő járadékösszeget megítélni, mert az új Ptk. ezt már nem teszi lehetővé, és a jogalkalmazónak már a most folyamatban levő ügyekben is figyelemmel kell lennie erre.

Mindazonáltal számomra nem világos, hogy a járadék intézménye miért kötődik a vagyoni kártérítéshez, és önmagában miért ne szolgálhatna nem vagyoni hátrányok ellensúlyozására is, hiszen a járadék csak a kompenzáció formáját jelenti, tehát tulajdonképpen technikai kérdés.

Kérdéses, hogyan állapítható meg egy összegben az olyan sérelemért járó kompenzáció, amely sérelem előre nem látható (változó súlyú vagy éppen még nem kialakult) hátránnyal járhat a jövőben, és amely az eddigi bírói gyakorlatban indokolhatta a járadékszerű megtérítést. Például azért, mert a jogsértő magatartás által befolyásolt egészségi állapot későbbi romlása vagy javulása esélye miatt a sérelmet szenvedett fél állapota nem tekinthető véglegesnek – gondoljunk csak egy évvel később kialakuló depresszióra vagy valamilyen testi degenerációra.

Problémás lehet az is, hogy Pp. 130. § (1) bek. d) pontja szerinti ítélt dolog (tehát az ügyben született jogerős ítélet) kizárja-e az ismételt perindítás lehetőségét abban az esetben, ha a fentiek szerint a sérelmet szenvedett fél állapotában beálló későbbi változásokra tekintettel a sérelemdíj összegének újragondolása válna szükségessé.

Az biztos, hogy ezekben a kérdésekben nagy mozgástere nem lesz a bíróságoknak, hiszen a törvény kötelezővé teszi az egy összegben történő meghatározást. Kézenfekvő megoldásként folyamodhatnak majd egyfajta – szakértő által és szakértői módszerekkel meghatározott – kockázatelemzéshez, amely „beárazná” a fentiekben említett bizonytalanságokat is, így azok „összege” szerepelhetne a sérelemdíj összegében. A jogalkalmazónak mindenesetre az említettekre tekintettel kétségtelenül fokozott körültekintéssel kell majd eljárnia.

5. Konklúzió

Dolgozatom címadásában a „mi változik” kérdését vetettem fel. *„A nem vagyoni kártérítésre vonatkozó hatályos törvényi rendelkezések sajátos keretszabályok, amelyek az absztrakció és az általánosítás olyan fokán állnak, amelynél elvontabb törvényalkotás már alig képzelhető el (...). A rendelkezések nem adnak fogalmi meghatározást, nem írják körül az alkalmazás kondícióit, nem határozzák meg a kártérítés összecszerűségének egyetlen szempontját sem. Ilyen jogszabályi környezetben a bíróságok szükségképpen jogalkotói munkát végeznek. Mivel mind a jogalap meghatározása, mind pedig a nem vagyoni kártérítés összecszerűségének megállapítása bírói mérlegelésre, szabad bírói belátásra utalt, a*

³³ Ld. VÉKÁS 2013. 72-73.

*bíróságok ítélkezési gyakorlata határozza meg a nem vagyoni kártérítés szabályait.*³⁴ – mindezt Fézer írta a nem vagyoni kártérítés kapcsán. A fent írtakra figyelemmel elmondható, hogy a sérelemdíj hasonló dilemmákkal indul útjára a magyar jogban, a bíróságok jogalakító, jogfejlesztő tevékenysége megkerülhetetlen lesz a továbbiakban is, a változás tehát kizárólag ilyen keretek között vizsgálható majd a maga teljességében, ezért csak kíváncsisággal nézhetünk mindezek elébe.

Felhasznált irodalom

A 2013. évi V. törvény 2:52. §-hoz fűzött miniszteri indokolása

BÉKY Ágnes Enikő: A páciensjogok, mint az egészségügyi ellátást igénybevevő személyek nevesített jogai. *Jogtudományi Közöny*, 2013/10. 493-503.

BOYTHA György: A személyiségi jogok megsértésének vagyoni szankcionálása. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/1. 3-5. o.

CSÉCSY Andrea – FÉZER Tamás – HAVASI Péter – TÓTH Endre Tamás – VARGA Nelli: Nagykommentár a kártérítési joghoz. (Complex CD-Jogtár)

LENKOVICS Barnabás – SZÉKELY László: Magyar polgári jog. A személyi jog vázlata. Eötvös József Kiadó, Budapest 2001.

LÁBADY Tamás: A nem vagyoni kártérítés. Jegyzet (magyarázatokkal, jogesetekkel és bibliográfiával). ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest 1991.

MOLNÁR Ambrus: A sérelemdíj elméleti és gyakorlati kérdései. *Kúriai Döntések*, 2013/7. 744-748.

OSZTOVITS András (szerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. I. kötet. Opten Informatikai Kft., Budapest 2014.

PETRIK Ferenc: A nem vagyoni kár megtérítése védelmében. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/1. 6-8.

PETRIK Ferenc: Személy vagy személyiség. Az új Ptk. személyiségi jogi rendelkezései. *Jogtudományi Közöny*, 2011/5. 269-277.

SÁRI János – SOMODY Bernadette: Alapjogok. Osiris Kiadó, Budapest 2008.

SÁRKÖZY Tamás: Fordulat a magyar kártérítési jogban. *Magyar Jog*, 2013/9. 535-542.

SZLADITS Károly (szerk.): Magyar Magánjog. Általános rész. Grill, Budapest 1938.

VÉKÁS Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Complex, Budapest 2013.

³⁴ CSÉCSY-FÉZER-HAVASI-TÓTH-VARGA 2012.

PÁL SZILVIA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Szeibert Orsolya Ágnes PhD, egyetemi adjunktus

A KÖTELEMRAGASZTÓ HÁZASTÁRSI HŰSÉGRŐL CSALÁDJOGON INNEN ÉS CSALÁDJOGON TÚL

„Ügyfelem a cirkuszban nevet, a gőzfürdőben révedezik, a villamoson elbambul, bokszmeccsen harcias, temetőben pacifista, s így tovább. Ebbe a szobába elhozza szenvedésének néhány mintáját, fiára, lányára átörökített kudarcait. Lehet, hogy az a pillanatkép, amit én látok érveinek omlékony vakondjárataiból, megtévesztő. Tegnap megrúgták, ma már engesztelik, holnap simogatják, és én csak a tegnapot látom.”¹

I. Intézményesített szolidaritás versus Fekete Lamoure²

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: új Ptk.) 4:24. §-ának (1) bekezdése értelmében a házastársak hűséggel tartoznak egymásnak; kötelesek közös céljaik érdekében együttműködni és egymást támogatni. E norma megszővegezése során a jogalkotó – szétszálazva és elemeire bontva a házasság tulajdonképpeni kötőanyagát, a szolidaritást³ – lényegét tekintve a korábban hatályban volt, a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban: Csjt.) 24. §-ában foglaltakat vette alapul és az idézett rendelkezés indokolásából kiolvashatóan korábbi értelmezésének lényegi pontjait a jövőre nézve is irányadónak tekinti⁴. Az új Ptk. e szakaszához fűzött kommentár szerint a házastársi hűség továbbra sem szűkíthető le a szexuális kapcsolatra⁵ (noha kétségtelenül ez a legjelentősebb megnyilvánulása).

Bár a jogalkotó az e normában előírtakra már a Csjt. megalkotása során is kikényszeríthetetlen kötelezettségként tekintett, ezért annak megsértése esetére szankciót nem tartott szükségesnek kilátásba helyezni, a családjogi perekben eljáró bíróságok azonban a – jellemzően szexuális – hűtlenséget, mint „*dominánsan kötelességsértő magatartás[t]*”⁶ abban az esetben, ha az „*döntő mértékben idézte elő a házasság feldúltságát és ezen alapuló*

¹ KONRÁD György: A látogató. Budapest, 2007. 21.

² QUIMBY: Káosz Amigos. Budapest, 2002.

³ Vö. SZEIBERT 2012. 30.

⁴ Ld. az új Ptk. Családjogi Könyve IV. címének III. fejezetéhez fűzött indokolást.

Vö. NIZSALOVSKY 1959. 75-76.; SZIGLIGETI Viktor: A házastársak jogai és kötelességei. In: SZIGLIGETI (szerk.) 1971. 250-251.; KATONÁNÉ SOLTÉSZ Márta: A házastársak jogai és kötelességei. In: PETRIK (szerk.) 1988. 259.; CSIKY Ottó: A házastársak jogai és kötelezettségei. In: KÖRÖS (szerk.) 2007. 118-119.

⁵ BOROS Zsuzsa: A házasság. In: KÖRÖS (szerk.) 2013. 67.

⁶ CSIKY Ottó: A házasság megszűnése. In: KÖRÖS (szerk.) 2007. 66.

felbontását”⁷ (a Kúria jogelődjeként eljáró Legfelsőbb Bíróság 17. számú irányelvében⁸ megjelenő szóhasználat szerint „*a családi élet felelőtlen megbontását*”⁹) mindig értékelték a házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlásának a vizsgálata során a bontóperek ún. járulékos kérdéseinek az eldöntésénél (gyermekelhelyezés, lakáshasználat, házastársi tartás)¹⁰, a perköltségviselés körében¹¹, továbbá az alapot szolgáltatatható az ajándék visszakövetelésére is¹².

A házastársi hűség kötelezettségét szabályozó rendelkezésnek a *lex imperfecta*-szerű szerkezete, normába öntött jogkövetkezmény-nélkülisége tehát nem jelentett egyben szankcionálatlanságot is¹³. A hűségrésztés értékelése során azonban a családjogi bíróságok – vélelmezhetően arra is visszavezethetően, hogy a házasság válságának nem oka, pusztán okozata a szexuális hűtlenség és „*a házastársak (...) mindkettőn 100-100 százalékban felelősek a kapcsolat alakulásáért a megismerkedéstől kezdve az esetleges válásig*”¹⁴ – a fentebb megjelölt kérdések eldöntése során általában figyelembe vették és veszik a másik házastárs magatartását is.¹⁵ Résztben ez a sajátos természetű, a házasságbomlásra alapvetően folyamatként, a peres felekre nem „*itt egy vétkes – ott egy vétlen*” szemüvegen keresztül tekintő jogvita-rendezési mód – vagy az alkalmazásától való idegenkedés – indokolhatta, hogy a házastársi hűség megsértésének a következményeit az ítélezési gyakorlat hosszú ideig igyekezett a „*családjogi kereteken*” belül tartani.¹⁶ Ez alatt azt értem, hogy a személyiségi jogi perekben eljáró bíróságok a házastársi hűség megsértésére alapított személyiségvédelmi igényeket következetesen azzal az érveléssel utasították el, hogy „*a házastársi hűség az etikai, erkölcsi normák alapján értékelhető, azonban nem olyan polgári jog által védett személyiségi jog, amelynek megsértése maga után vonná a polgári jog személyiségvédelmi eszközeinek alkalmazhatóságát*”¹⁷. A hűtlenség „*a családjog szabályai szerint elítélendő magatartás*”¹⁸, ezért az „*nem eredményezheti [sem] a polgári jogi kárfelelősség megállapítását, [sem] a személyiségvédelem szabályainak [az] alkalmazását.*”¹⁹

⁷ PAP 1982. 151.

⁸ A Kúria 1/2014. számú PJE határozata az új Ptk. eltérő rendelkezése miatt nem tartja irányadónak a 17. számú irányelvet.

⁹ Ld. a Legfelsőbb Bíróság – nem publikált – Pfv.II.23.012/1997/7. számú eseti döntését

¹⁰ CSIKY Ottó: A házasság megszűnése. In: KÖRÖS (szerk.) 2007, 68-69. o., 105-109. o.; BENCZE Lászlóné 1998. 58-60.; vö. az V. számú Polgári Elvi Döntésben, illetőleg a Kúria 1/2014. számú PJE határozatában foglaltakkal

¹¹ Vö. a BDT2001. 484. szám alatt közzétett eseti döntésben foglaltakkal

¹² Lásd a Legfelsőbb Bíróság BH1975. 307. és BH1995. 464. szám alatt publikált, illetőleg közzétételre nem került, Pfv.II.20.313/2002/5. számú eseti döntéseit

¹³ Vö. PAP 1982.150-151.

¹⁴ BOGNÁR – TELKES 1994. 164.

¹⁵ Vö. KATONÁNÉ SOLTÉSZ Márta: A házastársak joga és kötelességei. In: PETRIK (szerk.) 1988. 257-258.; CSIKY Ottó: A házastársak jogai és kötelezettségei. In: Körös (szerk.) 2007. 118.

¹⁶ A Debreceni Ítéltábla Pf.I.20.241/2011/3. számú, a Bírósági Döntések Tárában BDT2011. 2554. szám alatt közzétett eseti döntésének a szóhasználat

¹⁷ Fővárosi Ítéltábla közzétételre nem került, 7.Pf.20.134/2006/3. számú eseti döntése; ld. továbbá a Szegedi Ítéltábla Pf.III.20 177/2005/5. számú, a Bírósági Döntések Tárában BDT2006. 1375. szám alatt közzétett eseti döntését.

¹⁸ Fővárosi Ítéltábla közzétételre nem került, 2.Pf.21.545/2008/6. számú eseti döntése

¹⁹ A Debreceni Ítéltábla fentebb idézett, BDT2011. 2554. szám alatt publikált eseti döntése

A Kúria ítélkezési gyakorlatában azonban kirajzolódni látszik egy ettől markánsan eltérő szemlélet, amely a feleség hűségsértő magatartását – abban az esetben, ha annak következményeként a házasságban nem a férjtől származó gyermek születik és a feleség a gyermek származásának a körülményeit eltitkolja a férje elől – „a családi állás és a [férj] ezzel összefüggő érzelmi viszonyainak a manipulálásaként”²⁰ értékeli, s a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) 75. §-ának (1) bekezdését – személyiségi jogi generálklauzuláját – felhívva „a személyhez fűződő jog”²¹, vagy ennél első ránézésre talán konkrétabbnak tűnő megfogalmazás szerint „az emberi méltóság, az önrendelkezés és a családban éléshez való, védett személyhez fűződő jogok”²² megsértéseként, valamint annak következményeként egyszersmind nem vagyoni kártérítés megfizetését eredményező magatartásként kezeli. A Kúria az ilyen tartalmú tényállásra alapított személyiségvédelmi igényt abban az esetben tekinti alaptalannak, ha a férj, mint vélelmezett apa a személyiségi jogot sértő magatartáshoz utólagosan hozzájárul, ami a Kúria álláspontja szerint abban nyilvánul meg, hogy a házasságában született, ám nem tőle származó gyermeket a származásról szerzett értesülése után is a sajátjaként neveli.²³

Álláspontom szerint ez a megközelítésmód – részben legalábbis – arra vezethető vissza, hogy a rendszerváltást követően a kártérítési felelősség kiterjesztéseként is értékelhetően a figyelem előterébe kerültek a személyhez fűződő jogok²⁴. Ezek oltalmazása kapcsán a judikatúra előbb „fokozatosan elrugaszkodott (...) a kárszemlélettől, és azt meghaladva az ember személyiségét alkotó értékekre, az emberi méltóságnak kijáró tisztelet és megbecsülés (...) védelmére [kezdet el] összpontosít[ani]”²⁵, majd amikor ez elégtelennek bizonyult, akkor – Milan Kunderával szólva „mindenből jogot csinált”²⁶ –, s a károsultvédelem, illetőleg a károk minden áron való fedezése jegyében²⁷ – különösebb elméleti megalapozás nélkül – újabb és újabb értékeket (a gyógyulási, túlélési esélyt²⁸, a családban élést²⁹, a gyermek és a különélő szülő közötti kapcsolattartást³⁰) ismert el a személyiség vetületeként, s így személyiségi jogként. Ez oda vezetett, hogy napjainkra gyakorlatilag már minden érték fellőhetővé vált a személyiségi jogok egére.³¹

Ezzel párhuzamosan érvényesülő tendenciát látok abban, hogy a „családjogon túli”, nevezetesen a személyiségi jogi ítélkezési gyakorlat nem igazán tud mit kezdeni a Törő

²⁰ A Kúria közzétételre nem került, Pfv.III.21.819/2011/6. számú eseti döntése

²¹ A Legfelsőbb Bíróság közzétételre nem került, Pfv.IV.21.171/2009/4. számú eseti döntése

²² A Kúria közzétételre nem került, Pfv.III.21.819/2011/6. számú eseti döntése

²³ A Legfelsőbb Bíróság közzétételre nem került, Pfv.III.21.604/1998/7. számú eseti döntése

²⁴ Vö. HARMATHY Attila: A rendszerváltás utáni időszak polgári jogáról. In: SÁRKÖZY – VÉKÁS (szerk.) 2002. 22.

²⁵ LÁBADY: Elégtétel a nem-vagyoni károkért a 20. század első felének magyar magánjogában. In: HAMZA – KAJTÁR – ZLINSZKY (szerk. biz.) 1996. 188-195. Idézi: SZÉKELY 2011. 14.

²⁶ MILAN KUNDERA: Halhatatlanság. Budapest, 2009. 189.

²⁷ SÓLYOM 1977. 7., 18.

²⁸ DÓSA 2010. 178-185.; ld. továbbá a BH2012. 10., EBH2010. 2229., BDT2013. 3030., BDT2010. 2274. és BDT2010. 2197. szám alatt közzétett eseti döntéseket.

²⁹ DÓSA 2010 149-153.; lásd továbbá a BH2011. 248., EBH2009. 2043. és BDT2010. 2237. szám alatt közzétett eseti döntéseket

³⁰ Lásd a Legfelsőbb Bíróság EBH2000. 320. és EBH2009. 2048. szám alatt publikált, illetőleg a közzétételre nem került, Pf.II.25.983/2001/7. számú eseti döntéseit; vö. új Ptk. 4:183. §-ának (1) bekezdése; MAKAI Katalin: A szülői felügyelet. In: KÖRÖS (szerk.) 2013. 284.; VÉKÁS (szerk.) 2013. 339.

³¹ Vö. MOLNÁR 2013. 745.

Károly szerint relatív³², Asztalos László szerint súlypontjával más jogterületre tartozó, de polgári joggal befolyásolt, leginkább komplexnek tekinthető³³ családjogi jogviszonnal. Ezért a házastársak közötti személyi viszony „rendellenes lebonyolódását” – jobb híján – „a hagyományos” polgári jogi személyiségvédelem Prokrasztész-ágyába fekteti, ahol a személyiségi jogsértést állító félnek pusztán azt kell bizonyítania, hogy az általa jogsértőként megjelölt személy hatolt be a jog által védett személyiségi érdekkörébe, s hogy a jogsértő magatartás, valamint az okozott sérelem között okozati összefüggés áll fenn. A kötelezett számára az ellenbizonyítás lehetősége elvileg ugyan adott, ám sem a felróhatóság hiánya, sem a jogsértést állító fél esetleges közrehatása nem zárja ki a személyiségvédelem érdekében szükséges intézkedések alkalmazását.³⁴

Ha tehát a házastársi hűség megsértése, mint személyiségi jogi jogsértés bizonyított, akkor a jogkövetkezmények alkalmazása szempontjából – beleértve az objektív (jellemzően a jogsértés megállapítására irányuló) és a szubjektív (nem vagyoni kártérítés megfizetésére irányuló) szankciókat egyaránt – az adott házasság minősége³⁵, a felek kapcsolatának az alakulása és saját mozgástörvényei, vagyis a házastársi hűségrésztéshez vezető út semmilyen relevanciával nem bír.

Előadásomban – ha már nekem lámpást adott kezembe az Úr Pesten³⁶ – a polgári jogi felelősség lámpájával a családjog fekete dobozába bevilágítva egy házastársi hűségrésztés következményét személyiségi jogi kontextusba helyező eseti döntésen keresztül azt a kérdést vizsgálom, hogy a házastársak személyi viszonyai miként viselkednek a személyiségi jog mint kártérítési felelősségi intézmény elmozdíthatatlannak tűnő falai között.

II. Egy abszolút relatív eseti döntés avagy „én idáig tudom a Te történeted”³⁷

A peres felek 1988-ban kötöttek házasságot, amelyből gyermek hosszú ideig nem született. Az alperes (a feleség – megj. P.Sz.) legalább egy alkalommal megkérte a felperest (a férjet – megj. P.Sz.), hogy vegyen részt termékenységi vizsgálaton, ennek azonban a felperes nem tett eleget. Ezt azzal indokolta, hogy a házasságuk alatt az alperes egy ízben teherbe esett, amely vetéléssel végződött, ezért úgy gondolta, hogy a termékenységi vizsgálat okafogyottá vált.

A felek házasságának a fennállása alatt – 1999. január 17. napján – az alperesnek nem a felperestől származó gyermeke született. Az alperes nem közölte a felperessel, hogy nem ő a gyermek édesapja.

³² TÖRŐ 1979. 43-44.

³³ ASZTALOS 1987. 155-156.

³⁴ TÖRŐ Károly: A személyiségi jog védelmének polgári jogi eszközei. In: PETRIK (szerk.) 1992. 175.; vö. TÖRŐ 1979. 91.

³⁵ A házasság minőségét jelző – egyrészt a házastársak szubjektív megítéléséből táplálkozó, másrészt a magatartásukban, az egymással szembeni viselkedésükben tükröződő – mutatókkal kapcsolatban lásd GÖDRI 2001. 25. <http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Kutjelek/KJ66Hazmer.pdf>; (letöltve: 2014. június 7.)

³⁶ JANCSÓ Miklós egyik filmjének a címe

³⁷ KISCSILLAG: Sirály. Néniket a bácsiknak! Pécs, 2011.

A felek házassági életközössége 2004-ben megszakadt; házasságukat a Debreceni Városi Bíróság még abban az évben felbontotta, a gyermek – a felek megállapodása alapján – az édesanyánál került elhelyezésre.

A felek között 2009 nyarán konfliktus alakult ki a gyermek tanulmányi eredményeivel, illetőleg a nyári szünidő eltöltésével kapcsolatban. Az alperes 2009 augusztusában – jogi képviselője útján – levélben közölte a felperessel, hogy nem ő a gyermek vér szerinti apja.

A Debreceni Városi Bíróság 2010-ben hozott ítéletében megállapította, hogy a felek házassági életközösségének fennállta alatt született gyermek nem a felperestől származik. Az alperes későbbi házastársa teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatával a gyermeket a magáénak ismerte el.

A felperes – egyebek mellett – 7.000.000 Ft összegű nem vagyoni kártérítés megfizetése iránt terjesztett elő kereseti kérelmet az alperes ellen. A Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 5.P.21.552/2010/35. számú ítéletével az alperest 600.000 Ft nem vagyoni kártérítés megfizetésére kötelezte. Ítélete indokolásában – a Csjt. 24. §-át, a Ptk. 75-76. §-ait, 339. §-ának (1), illetőleg 355. §-ának (1) és (4) bekezdéseit felhívva – megállapította, hogy az alperes a házastársi hűséget sértő magatartásával, valamint a felperes tudta és beleegyezése nélküli gyermekvállalással megsértette a felperes emberi méltóságát, azon belül önrendelkezése szabadságát.

A Debreceni Ítéltábla Pf.I.20.241/2011/3. számú ítéletével az első fokú ítéletet megváltoztatta és a felperes keresetét elutasította. Indokolásában kifejtette, hogy a házastársi hűség megsértése a családjogi kereteken kívül eső szankcióval nem járhat, az nem eredményezheti sem a polgári jogi kárfelelősség megállapítását, sem pedig a személyiségvédelem szabályainak az alkalmazását, mivel más jogágak szankcióinak alkalmazását nemcsak az irányadó speciális jogág zárja ki, hanem a házasság intézményi jellege is.

A Kúria Pfv.III.21.819/2011/6. számú ítéletével a jogerős ítéletet hatályon kívül helyezte és az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta. Indokolása szerint *„az alperes a magatartásával a családi állást és a felperesnek az ezzel összefüggő érzelmi viszonyait manipulálta, megsértve ezzel az emberi méltóság, az önrendelkezés és a családban éléshez való, védett személyhez fűződő jogokat. Ezek a jogsérelmek alapul szolgáltak a nem vagyoni kárpótlásra.”* Hangsúlyozta, hogy *„a házastársak belső jogviszonyát szabályozó családjogi intézmények nem zárják ki a személyiségi jogvédelem érvényesíthetőségét.”*

III. Felelősség-morzsárium

A házastársi hűségről szóló törvény szerinti következményét a családjogon túl (is) levonhatónak tartó eseti döntés tartószerkezete a személyiségi jog mint felelősségi intézmény, ami igazi *„felelősségi*

mixtura diabolica”, mert abban „nemcsak a jogellenesség és a vétkekesség, hanem mindkettővel a kár is teljesen összemosódik és kölcsönösen határozza meg egymást.”³⁸

Tartógerendákra való visszabontása helyett ezért célszerűbbnek mutatkozik a problémát Az ember tragédiájából kölcsönzött, „...mi végre az egész teremtés?” luciferi kérdés megválaszolása, azaz a (polgári) jogi felelősség célja és alanya, emberképe, illetőleg annak családjogba illeszthetősége felől megközelíteni.

E kérdés megválaszolásához a XX. század második fele magyar magánjogtudománya egyik legnagyobb hatású alkotójának, Eörsi Gyulának abból a kártérítési felelősséghez funkcionális alapon közelítő és a jog nevelő szerepének konkrét érvényesülési lehetőségét hangsúlyozó³⁹ megállapításából indulok ki, amely szerint a felelősség intézménye valamely társadalmilag elítélendő, de – kellően optimista hozzáállást feltételezve – jogi eszközökkel javítható magatartás állami kényszer útján realizálódó szankcionálása révén a kedvező társadalmi hatás kiváltása végett „teremtett.”⁴⁰

Már a jogellenességet is az dönti el, hogy az adott kárfajta hasonló módon való bekövetkezése ellen lehet-e kártérítési szankcióval hatásosan védekezni⁴¹; mivel a személyes érzelmek kikényszeríthetetlenek és vagyoni eszközökkel befolyásolhatatlanok, ezért Eörsi Gyula szerint nem tekinthető jogellenesnek a házassági ígélet megszegése⁴², ahogy a férjes nővel viszonyra lépő „csábító harmadik” sem felel a férjet a házasság felbontása miatt az üzleti kapcsolataiban ért károkért.⁴³

Eörsi Gyula általános érvényű megállapítása szerint tehát „a jogi felelősség (...) represszív jogi szankció kilátásba helyezését, alkalmazását jelenti felróható kötelezettségszegés esetére”⁴⁴ (...), amelynek két feltétele van:

- a) olyan magatartásfajta, amely a jogi felelősség kivételes represszív eszközeivel való javításra szorul, és
- b) ilyen eszközökkel általában javítható is.

Ha az első feltétel hiányzik, nincs miért igénybe venni a jogi felelősség intézményét, ha a második hiányzik, akkor nem vezethet célra a jogi felelősségre vonás.”⁴⁵

Úgy is mondhatnánk, hogy ahol és akinél a felelősségi szankciótól semmilyen pozitív – felelősségi nyelvre fordítva: anyagi reparáció melletti speciál és generál preventív – hatás nem várható, ott az alkalmazása a felelősség általános szabályai szerint célszerűtlen és ezért kizárt.⁴⁶

³⁸ SÓLYOM 1983. 323.

³⁹ SÓLYOM 1977. 185.

⁴⁰ EÖRSI 1961. 65., 471.

⁴¹ Uo. 296. o.

⁴² Uo. 45., 273. o.; a kommentárirodalomban ismert olyan álláspont, amely a Ptk. 6. §-ának rendelkezése – az „utaló magatartásért” való helytállás szabályai – alapján „megítélhetőnek tartja a nem eleve csalárdul meg tett házassági ígélet esetleges vagyoni következményeit.” GELLÉRT (szerk.) 2009.

⁴³ EÖRSI 1961. 469.

⁴⁴ Uo. 67.

⁴⁵ Uo. 41.

⁴⁶ Lásd MÁDL 1964. 466-467.; vö. EÖRSI 1961. 40.

Bár a fentebb hivatkozott gondolatok olyan korban születtek, amelynek tudományos diskurzusába⁴⁷, ekként a felelősségről való gondolkodásába is beszüremkedett az absztrakt közösség feltétlen elsőbbségét hirdető, a szocialista ember (témám szempontjából: akár a magánélet terén is kivitelezhetőnek tartott⁴⁸) nevelhetőségébe vetett hitéből, de leginkább az állampolgárok jogszerű viselkedésének a mindenáron való kikényszerítését célul tűző akaratból táplálkozó, korlátoltan egyoldalú uralkodó ideológia⁴⁹, azonban annak festékrétege alatt Eörsi Gyula és Mádl Ferenc tökéletesen megrajzolta azt az emberképet⁵⁰, amellyel a magyar magánjogi felelősség mind a mai napig dolgozik.

Ez az „*öntudatos, józan, kockázatvállaló (...), a mindennapi életben felelősen és előrelátó módon cselekvő [személyre]*”⁵¹ szabott emberkép az ember „*észlénységére*” (vagy legalábbis az abba vetett hitre) épít, és a felelősségre vonatóság kapcsán mindenekelőtt abból indul ki, hogy az értelmes ember, a jó és gondos családapa, mint etikus ember⁵² miként látja – pontosabban az adott helyzetben miként kellett volna látnia – tetteinek a következményeit.⁵³

A zsinórmérce helyével kapcsolatban megállapítható, hogy bár a régi Ptk. a szubjektív, vétkességi felelősség elméletének a talaján állt, s csupán „*kivételként*” ismerte el az objektív felelősséget⁵⁴, a gyakorlat ugyanakkor a gondossági követelmények vonatkozásában olyan magasra tolta a léceket, hogy a vétkességi és az objektív felelősség tulajdonképpen egy síkba és azonos magasságba került⁵⁵. Nem véletlen, hogy Gustav Radbruch „*szégyenlős objektív felelősségnek*” nevezte a modern vétkességi felelősséget.⁵⁶

Most, hogy látni véljük a mérce helyét, már csak az a kérdés, vajon „*(...) ki mondja meg*”, hogy az ideális, ügyes és bölcs ember hogyan cselekedett volna a fennforgó esetben? Nyilván senki, illetőleg mindenki: ügyfél, bíró, szakértő, a maga elképzelése szerint, beleélvén magát az adott helyzetbe és a saját képességeihez viszonyítva a helyesnek látszó cselekvést, fogja eldönteni, hogy az előtte álló ember eleget tett-e a törvénykívánta mértéknek vagy nem. Íme ebben az irányban is újabb logikai abszurdum mered elénk: abban a kérdésben, hogy Kis Péter hibás-e vagy nem, tehát feleljen-e vagy ne, végelemzésben nem az ő saját képességei, melyeket nem ismerünk, sem a törvényhozó ideális elképzelése, melyet nem tudunk megfogni, lesznek a döntők, hanem azé a bíróéi vagy szakértőé, aki Kis Pétert életében eddig

⁴⁷ Vö. HARMATHY Attila: Polgári jog – gazdaság – társadalom. In: KATONA – SZALAI (szerk.) 2013. 11-28.

⁴⁸ Ld. bővebben TÓTH – MURAI 2014. E korszak házasságkonceptiójával kapcsolatos hagyományos és alternatív elképzeléseket illetően ld. MISKOLCZI 1985; SZILÁGYI 1978; FEKETE 1981.

⁴⁹ Vö. FLECK 2001. 23., 84., 89., 94., 131., 135-136.; KORNAI 2012. 81-93.

⁵⁰ Nagy Marianna szerint ez az emberkép megfeleltethető a behaviorista pszichológia emberképének, amely gyakorlatilag az összes emberi viselkedést a megfigyeléses tanulás, a kondicionálás és a megerősítés eredményének tekinti. NAGY 2010. 168.

⁵¹ LÁBADY: Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. 2000. 15-16.

⁵² Lásd bővebben SÓLYOM 1977. 59.; MÁDL Ferenc 1964. 218-219.

⁵³ Lásd NAGY 2010. 168.

⁵⁴ SÓLYOM 1977. 180.; vö. A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. 1959. 259.

⁵⁵ SÓLYOM 1977. 36.; vö. MÁDL 1964. 467.

Ez leginkább a szakmai és hivatalos felelősségek (például az egészségügyi szolgáltató, illetőleg az ügyvéd kártérítési felelőssége) esetében érzékelhető.

⁵⁶ EÖRSI 1961. 390.; vö. SÓLYOM 1977. 63.; Megjegyzést érdemel, hogy az új Ptk. szerint változatlanul az adott helyzetben irányadó társadalmi elvárás a mérce. HARMATHY Attila: A kártérítési felelősség általános szabálya és közös szabályai. In: WELLMANN (szerk.) 2013. 431., 436.; ld. továbbá LÁBADY: A deliktualis felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. 2014. 171-172.

talán sohasem látta, sejtelve sincs, hogy mire képes, mire nem, sőt még a helyzetet is, melyben neki cselekednie kellett, csak másod-harmadkézből vett hiányos információk alapján ismeri.”⁵⁷

IV. „Idáig tudom a történetet”⁵⁸ avagy a körkörös irányai

Visszakanyarodva az idézett eseti döntéshez vajon meg lehet-e mondani, hogy a perbeli házastársak közötti, elsősorban mégiscsak érzelmi alapokon nyugvó személyi viszonyban az adott helyzetben kitől, mi lett volna az „általában elvárható”?⁵⁹ És ha igen, azt ki mondja meg?

Nem vitatva a családban élés, valamint az apai státusz akár személyiségi jogként is felfogható érték mivoltát és azt sem, hogy „*a jog gúny, ha érvényesítésére nincs hatékony eszköz*”⁶⁰, mégis, helyes-e ezeket az értékeket a hagyományos személyiségvédelem konstrukciójában kezelni, ahol jogsértés=felróhatóság=immateriális sérelem, így az eredmény, az elmarasztaló döntés mindig (ki)adja magát?

És a felelősség megállapítása esetén alkalmazott szankciók – különösen a nem vagyoni kártérítés (vagy az új Ptk.-ban már magánjogi büntetésfunkcióval is kiegészíteni gondolt sérelemdíj) – valóban adekvát jogkövetkezmények?⁶¹ Mert ha igen, akkor alkalmazásuk esetén annak a szankciós hatásmechanizmusnak kell(ene) érvényesülnie, hogy

- a) „*a jogsértő átéli a szankciót, környezete közvetlen tudomást szerez róla és részben átéli, legalábbis a jogsértőre gyakorolt hatásának külső megnyilvánulásait, a társadalom – elvileg – tudomást szerez a szankcióról;*
- b) *az említettek ítéletet alkotnak a szankcióról és a jogsértésről,*
- c) *adott esetben több-kevesebb elvontsággal felidézük, képzeletben átélik a szankciót, és ez bizonyos intenzitással befolyásolja a magatartásukat.*”⁶²

Akkor ezek tükrében miért akarjuk a válaszunkat „inkább nem adekvát”-ra módosítani? Vélelmezhetően azért, mert a felvetett probléma abszolút relatív megítélésű, vagy úgy is mondhatnám, hogy határeseti.

Weiss Emilia szerint a magánjog emberképe nem lehet egyben a családjogi viszonyok emberképe is.⁶³ Álláspontom szerint azért nem, mert a családban, mint érzelmi kötelékeken

⁵⁷ MARTON Géza: Kártérítési kötelemek jogellenes magatartásból. In: SZLADITS (szerk.) 1942. 803-804.

⁵⁸ KISCSILAG: Sirály

⁵⁹ Ennek a kérdésnek a megválaszolhatóságát – a családdal kapcsolatos változásokat kifejező diskurzus hiányára is visszavezethetően – a családformával kapcsolatos attitűdök és a tényleges viselkedés között meglévő jelentős ellentmondás is nehezíti.

Lásd erről bővebben: DUPCSIK – TÓTH 2008. 307-328.

(http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2008_4/Dupcsik_Toht.pdf; (letöltve: 2014. 06.07.);

CSURGÓ Bernadett – KRISTÓF Luca: Csak papír? Családi állapot és értékrend. In: MESSING – SÁGVÁRI (szerk.) 2010. 30-53. (http://www.socio.mta.hu/uploads/files/archive/st_soc_2_1.pdf; (letöltve: 2014. 06.07.)

⁶⁰ MESZLÉNY 1917. 20. Idézi: SZÉKELY 2011. 129.

⁶¹ Vö. NAGY 2010. 112.

⁶² EÖRSI 1961. 168-169.

alapuló rendszerben az ember nem vagy nem elsősorban – elfogadható kompromisszumként: nem mindig – racionális döntéshozóként van jelen, így ha a diszfunkcionális működéséből adódó problémákat a magánjogi felelősség síkjára transzponáljuk, akkor az mindig határeseti problémaként fog jelentkezni, a polgári jogi felelősségnek ugyanakkor csak igen korlátozott lehetőségei vannak a teljes kárért való felelősség és a felelősség kizárása közötti szürke zónában.⁶⁴ Eörsi Gyula szerint ezekben a határesetekben nem a konkrét kötelezettségszegést és a felróhatóságot kell vizsgálni, hanem a szankció prognózisát, vagyis azt, hogy **a kártérítés alkalmas lehet-e** a hasonló jellegű károsító folyamatok meggátolására.⁶⁵ Azt gondolom, hogy az effajta prognosztizálás a valóban alkotó értelmezéssel dolgozó, esetre orientált, konfliktusfeloldásra törekvő bírótól – aki nem pusztán csavar az ítélezés mechanizmusában⁶⁶ – mindenképpen elvárható. Ráadásul annyit ma már biztosan tudunk, hogy „a »vétkes« és »áldozat« viszonylatában mozgó gondolkodás ellentétes a házastársi kapcsolatok realitásával”⁶⁷, s talán prognosztizálhatjuk, hogy nem a nem vagyoni kártérítés/sérelemdíj megfizetésére kötelezéstől lesz valaki hűséges.

Akkor „...mi végre az egész teremtés?”

Felhasznált irodalom

A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959.

ASZTALOS László: Polgári jogi alaptan. A polgári jog elméletéhez. Budapest, 1987.

BENCZE Lászlóné: Gyermekelhelyezés, gyermektartás. Budapest, 1998.

BOGNÁR Gábor – TELKES József: A válás lélektana. Második Kiadás. Budapest, 1994.

DÓSA Ágnes: Az orvos kártérítési felelőssége. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 2010.

DUPCSIK Csaba – TÓTH Olga: Feminizmus helyett familizmus. Demográfia, 2008/4. szám, 307-328.

EÖRSI Gyula: A jogi felelősség alapp problémái. A polgári jogi felelősség. Budapest, 1961.

FEKETE Gyula: Boldog házasságok titkai. Budapest, 1981.

FLECK Zoltán: Jogszolgáltatató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus. Budapest, 2001.

GELLÉRT György (szerk.): Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényhez. Complex DVD Jogtár. Lezárva: 2009. július 1.

⁶³ WEISS Emília: Néhány gondolat a családjog kodifikációjához a készülő Polgári Törvénykönyvben. In SÁRKÖZY – VÉKÁS (szerk.) 2002, 243. o.

⁶⁴ EÖRSI 1961, 343. o.

⁶⁵ EÖRSI 1961, 471., 474. o.

⁶⁶ KULCSÁR 1974, 357. o.

⁶⁷ BOGNÁR – TELKES 1994, 45. o.

GÖDRI Irén: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása. Elméleti támpontok és mérési lehetőségek. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2001/1.

HAMZA Gábor – KAJTÁR István – ZLINSZKY János (szerk.): Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Pécs, 1996.

KATONA Klára – SZALAI Ákos (szerk.): Hatékony-e a magyar jog? Budapest, 2013.

KORNAI János: A szocialista rendszer. Pozsony, 2012.

KÖRÖS András (szerk.): A családjog kézikönyve II. kötet 2007. Budapest, 2007.

KÖRÖS András (szerk.): Polgári Jog. Családjog. Az új Ptk. magyarázata III/VI. Budapest, 2013.

KULCSÁR Kálmán: Társadalom, politika, jog. Budapest, 1974.

LÁBADY Tamás: Alkotmányjogi hatások a készülő Ptk. szabályaira. Polgári Jogi Kodifikáció, 2000/2. szám, 13-19. o.

LÁBADY Tamás: A deliktuális felelősség fontosabb változásai az új Ptk.-ban. Jogtudományi Közlöny, 2014/4. szám, 169-170. o.

MÁDL Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében. Budapest, 1964.

MESSING Vera – SÁGVÁRI Bence (szerk.): Közösségi viszonyulásaink. A családdal, az állammal és a gazdasággal kapcsolatos társadalmi attitűdök, értékek európai összehasonlításban. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest, 2010, 30-53. o.

MESZLÉNY Artúr: A Polgári Törvénykönyv szocializálása I. (Személyjog, családjog, dologjog). Budapest, 1917.

MISKOLCZI Miklós: Szinlelni boldog szeretőt. Hazudni boldog hitvest. Budapest, 1985.

MOLNÁR Ambrus: A sérelemdíj elméleti és gyakorlati kérdései. Kúriai Döntések. Bírószági Határozatok. 2013/7. szám, 744-748. o.

NAGY Marianna: Interdiszciplináris mozaikok a közigazgatási jogi felelősség dogmatikájához. Budapest, 2010.

NIZSALOVSKY Endre: Polgári jog és családi jog. VI. Kötet. (Családi jog). 1958/1959. tanév. Kézirat. Budapest, 1959.

PAP Tibor: Magyar családjog. Negyedik kiadás. Átdolgozta: Somfainé Filó Erika. Budapest, 1982.

PETRIK Ferenc (szerk.): A családjogi törvény magyarázata. Első kötet. Budapest, 1988.

PETRIK Ferenc (szerk.): A személyiség jogi védelme. Budapest, 1992.

SÁRKÖZY Tamás – VÉKÁS Lajos (szerk.): Eörsi Gyula Emlékkönyv 1922-1972. Budapest, 2002.

SÓLYOM László: A polgári jogi felelősség hanyatlása. Budapest, 1977.

- SÓLYOM László: A személyiségi jogok elmélete. Budapest, 1983.
- SZEIBERT Orsolya: Családi jog. Budapest, 2012.
- SZÉKELY László: A személyiségi jogok haza elmélete. A forrásvidék. Budapest, 2011.
- SZIGLIGETI Viktor (szerk.): A családjogi törvény magyarázata. Első kötet. Budapest, 1971.
- SZILÁGYI Vilmos: A házasság jövője – avagy a jövő házasságai. Budapest, 1978.
- SZLADITS Károly (szerk.): Magyar Magánjog. Negyedik kötet. Kötelmi jog Különös Része. Budapest, 1942.
- TÓTH Eszter Zsófia – MURAI András: Szex és szocializmus. Budapest, 2014.
- TÖRŐ Károly: Személyiségvédelem a polgári jogban. Budapest, 1979.
- VÉKÁS Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal. Budapest, 2013.
- WELLMANN György (szerk.): Polgári Jog. Kötelmi jog. Az új Ptk. magyarázata VI/VI. Budapest, 2013.

STUMP KRISZTINA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Faludi Gábor habil. egyetemi docens

A SZEMÉLYHEZ FÜZŐDŐ JOGOK VAGYONI VONATKOZÁSAI - ÚJ FEJLEMÉNYEK

1. Az egymilliárd dolláros tweet

A 2014-es Oscar díjátadón készült – igen magas sztár koncentrációval bíró¹– *selfie*² értékét, amelyet csak a közvetítés végéig két millióan tweeteltek tovább, egymilliárd dollárra értékelik a szakmában³ (1. számú melléklet). Az önfelelt sztárokról készült rögtönzött fotó – ami egyszerre egy tucat hírességet ábrázol – ugyan nem tűnik klasszikus értelemben vett reklámnak, azonban koránt sem volt olyan spontán akció, amilyennek első látásra tűnik. A kép azzal a Samsung Galaxy okostelefonnal készült, amelyet a Samsung – az Oscar közvetítés egyik szponzora – egy komplex termék megjelenítési szerződéssel⁴ bocsátott a képet készítő Ellen DeGeneres rendelkezésére, abból a célból, hogy használja azt kreatív módon a show alatt.

A fotó elkészítéséhez a képen szereplő valamennyi híresség hozzájárult – a képről ítélve egyértelmű ráutaló magatartással –, és nem ismeretes, hogy a tweetelés formájában történő felhasználása (nyilvánossághoz közvetítés, amely a letöltést is lehetővé teszi) ellen bármelyikük is tiltakozott volna. Ez nem meglepő, hiszen a hírességek napjainkban fokozottan használják az Internetet és a közösségi médiát ismertségük és népszerűségük fokozására. Szinte minden sztár tart fenn saját weboldalt, valamint a Facebookon, a Twitteren és más fórumokon is tartják a kapcsolatot rajongóikkal. Nem jelentenek kivételt ez alól a politikusok sem. Barack Obama kampánystratégiájának kulcsfontosságú eleme volt a közösségi média sikeres használata. Az újraválasztásakor tweetelt fotó – ami az elnököt és feleségét boldogan ölelkezve ábrázolja – 700 000 körüli tovább tweetelést ért el⁵ –, és ezzel egészen Ellen DeGeneres fent említett tweetjéig csúcstartó volt. (2. számú melléklet)

Az Internet és a közösségi média ilyen fejlődése azonban egyben ahhoz is vezetett, hogy nem csupán a hírességek használják fel ezeket az új lehetőségeket saját népszerűségük növelése érdekében. Számos vállalkozás is fel kívánja használni a sztárok népszerűségét

¹ A képen a következő sztárok szerepelnek: Jennifer Lawrence, Channing Tatum, Meryl Streep, Julia Roberts, DeGeneres, Kevin Spacey, Bradley Cooper, Brad Pitt, Lupita Nyong'o és testvére valamint Angelina Jolie.

² Az ábrázolt személy által saját magáról és a társaságában/közeliében levő egyéb személyekről, állatokról, dolgokról, az éppen fennálló élethelyzetéről tipikusan mobiltelefonnal, vagy bármely más, kép(video)felvétel készítésére képes, internet hozzáféréssel rendelkező eszközzel készített fénykép, vagy videofelvétel, amelyet készítője valamilyen, által választott közösségi oldalon nyilvánosan hozzáférhetővé tesz.

³ <http://www.hollywoodreporter.com/news/miptv-ellen-degeneres-oscar-selfie-694562>

⁴ <http://www.haaretz.com/life/arts-leisure/1.578173>

⁵ <http://www.theguardian.com/film/2014/mar/03/ellen-degeneres-selfie-retweet-obama>

termékek, szolgáltatásaik sikeresebbé tétele érdekében. Ez ugyan önmagában nem új fejlemény, hiszen hosszú ideje a reklám igen hatásos formájának számít, amikor híres emberek ajánlanak/reklámoznak termékeket, szolgáltatásokat. Nem újdonság a hírességek képmásával, nevével vagy aláírásával ellátott árucikkek, az un. *merchandising* termékek sikere sem, legyen szó akár Marilyn Monroe képmásával ellátott pólóról, Brad Pitt-et ábrázoló bögrékről, vagy Lady Gaga fényképével díszített iPhone tokokról.

Új fejlemény azonban, hogy a határok jobban elmosódní látszanak a reklám (kereskedelmi) és a nem reklám (nem kereskedelmi) célú felhasználások között, és a *merchandising* hasznosítások is egyre áttételesebbek. Míg korábban a hírességek jellemzően klasszikus reklámokban vagy *merchandising* termékeken szerepeltek – amelyek mögött többnyire az e felhasználásokat megengedő szerződések álltak –, a kép ma már jóval árnyaltabb.

Jó példa erre egy a híres kosárlabda játékos, Michael Jordan által indított per. A per tárgya egy sportújság különszámában egy élelmiszer áruházlánc által megjelentetett oldal volt (3. számú melléklet). A különszám abból az alkalomból jelent meg, hogy a Chicago Bulls sztár játékosát, Michael Jordan-t felvették a Basketball Hall of Fame-be. A chicagói Jewel-Osco áruházlánc által megjelentetett oldal ebből az alkalomból gratulált Jordannak a sztár érdemeit összegző szöveggel. Jordan azonban e köszöntést úgy fogadta, hogy pert indított az áruházlánc ellen a „*Right of Publicity*”-je⁶ megsértése miatt. Az első fokú bíróság elutasította a keresetet, helyt adva az alperes érvelésének, amely szerint a szóban forgó oldal az Első Alkotmánykiegészítés által különösen védett „*nem kereskedelmi jellegű vélemény*” („*non-commercial speech*”), ezért a véleménynyilvánítás szabadsága felülkerekedik Jordan személyiségi jogain. A fellebbviteli bíróság azonban az első fokú bíróság ítéletét megváltoztatva Jordannak adott igazat.⁷ Az ítélet indokolása szerint ugyan a hirdetés témája valóban a gratuláció volt és nem is ajánl kifejezetten kereskedelmi tranzakciót, a hirdetésnek azonban volt egyértelmű kereskedelmi célja is. Az, hogy növelje az áruházlánc népszerűségét és presztízsét azzal, hogy védjegyét – amely a hirdetés közepén jól felismerhetően szerepel – társítsa a város híres és népszerű szülőttével, Michael Jordannal. Ez a jogeset jó példa arra, hogy a reklámok, és a hírességek reklám célú felhasználása egyre szubtilisebb, áttételesebb formában történik meg, és gyakran keveredik nem kereskedelmi célú közlésekkel, üzenetekkel.

Jó példa az ilyen elmosódott határookra az a másik eset is, amikor a híres baseball játékos, David Ortiz készített magáról egy selfie-t Obama elnökkel azon a rendezvényen, ahol Ortiz csapatának győzelmét ünnepelték meg a Fehér Házban (4. számú melléklet). Az Ortiz által készített selfie-t a Samsung – mellyel Ortiznek marketing szerződése van – tovább tweetelte 5.200.000 követőjének. A Fehér Ház ugyan nem indított pert az ügyben, de nyomatékosan felszólította a Samsungot, hogy tartózkodjon az elnök képmásának ilyen felhasználásától, és általános jelleggel is felhívta a figyelmet arra, hogy az ilyen jellegű felhasználások nem megengedettek.⁸ Az eset jól jelzi azt, hogy hogyan fordulhat át egy ártatlan, nem

⁶ Személyiségi jegyek engedély nélküli kereskedelmi hasznosításához fűződő, törvényen, vagy common law-n alapuló kizárólagos (*proprietary*) jog. Kifejtését ld. a 2. pontban

⁷ Michael Jordan v. Jewel Food Stores, Inc., No. 12-1992

⁸ <http://politicalticker.blogs.cnn.com/2014/04/06/white-house-has-talked-with-samsung-about-obama-ortiz-selfie/>

kereskedelmi célú tweet kereskedelmi célú felhasználásba. Az elnök a kép elkészítéséhez – ráutaló magatartással – hozzájárult. (Ez a selfie-k esetében viszonylag könnyen megállapítható.) A kép nyilvános, közérdeklődésre számot tartó eseményen készült és kétségtelenül hírértéke is van. Amennyiben Ortiz a képet csak barátainak és rajongóinak tweetelte volna tovább, az elnöknek feltehetőleg nem lett volna kifogása a felhasználás ellen. Azzal azonban, hogy a képet a Samsung is tovább tweetelte, a kép felhasználása átment kereskedelmi jellegű felhasználásba. Innentől fogva ugyanis a tweet – ha közvetett formában is – a Samsung márka népszerűségének növelését szolgálta.

Az ismert színésznő, Katherine Heigl, azonban már nem érte be egy figyelmeztetéssel, hanem pert indított egy tweet kapcsán, amelyet a Duane Reade drogérialánc tett közzé róla (5. számú melléklet). A tweetben egy fotó szerepelt, ami a drogérialánc egy new york-i üzletéből két Duane Reade-es zacskóval kilépő színésznőt ábrázolja. A kísérő szöveg arra utal, hogy a színésznő sem tud ellenállni annak, hogy a Duane Reade-ben vásároljon. A sajtóban megjelent hírek szerint Heigl 6 millió dollár pereli a drogérialáncot a tweet miatt.⁹ A bíróság döntése fontos precedens lesz a hírességek képmásának hasonló jellegű felhasználására nézve. Az ugyan kétségtelen, hogy a kép a színésznő hozzájárulása nélkül készült, nem várható azonban, hogy ez perdöntő tényező lenne. Az Egyesült Államok joga ugyanis az ilyen, a nyílt utcán készült képmások elkészítése és közlése kapcsán jóval megengedőbb, mint az európai kontinentális jogrendszerek. A döntő kérdés tehát az lesz, hogy a közlést védi-e az Első Alkotmánykiegészítés, vagy pedig a színésznő Right of Publicity-je élvez előnyt. Ebből a szempontból meghatározó tényező, hogy a közlést a bíróság kereskedelmi vagy nem kereskedelmi jellegű véleménynek minősíti-e, hogy hírértékkel bír-e, illetve hogy a közlés természete alkotó jellegű-e. Az eset jól szemlélteti a megváltozott marketing stratégiákat is, és azt, hogy az olyan minden bizonnyal kérészéletű kommunikációs forma, mint a tweet, milyen komoly értéket testesíthet meg, amikor a közismert személyt ábrázoló fénykép egy drogérialánc 2 millió twitter követőjéhez jut el egy pillanat alatt.

2. A Right of Publicity az Amerikai Egyesült Államok jogában

A fent említett esetek mind az Amerikai Egyesült Államokban történtek, ahol a kreatív szakma mindig is az élen járt a hírességekben megtestesülő marketing lehetőségek kiaknázása tekintetében. Éppen ezért az Amerikai Egyesült Államok joga már viszonylag korán reagált e jelenségre, és egy külön jog, a *Right of Publicity* keretében biztosította a személyhez fűződő jogok vagyoni elemeinek védelmét. A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy az ott kialakult Right of Publicity mennyiben tud választ adni a gyakorlatban felmerülő új jelenségekre, és hogy megoldásai mennyiben jelenthetnek inspirációt a magyar jogalkotás és jogalkalmazás számára.

A Right of Publicity, a személyiségi jogok vagyoni elemeinek védelmét biztosító jog nem szövetségi, hanem tagállami szinten szabályozott jog. Az USA 50 tagállamából 19¹⁰ kifejezett

⁹ <http://digiday.com/brands/duane-reade-katherine-heigl-suit-raises-legal-question-comes-social/>

¹⁰ Kalifornia, Florida, Indiana, Illinois, Kentucky, Massachusetts, New York, Nebraska, Nevada, Ohio,

írott jogszabály („*statute*”) által biztosítja e jog védelmét, míg más államokban a Right of Publicity védelme a bíró alkotta *common law*-n alapul. Bár néhány tagállamban e jogot kifejezetten (még) nem ismerték el, a Right of Publicity ma már a tagállamok többségében elismert jog.¹¹ A tagállami szintű szabályozás, illetve a bírósági gyakorlat államonként eltérő alakulása miatt a jog pontos tartalma és terjedelme tagállamonként változik, és a különbségek bizonyos tekintetben jelentősek lehetnek. Ilyen például az a kérdés, hogy a Right of Publicity által biztosított védelem fennáll-e a halál után, és amennyiben igen, mennyi ideig.

2.1. Right of Publicity a halál után

Néhány tagállamban, például New York Államban és Wisconsinban a Right of Publicity megszűnik a jogosult halálával. Húsz tagállam kifejezetten elismeri a post mortem Right of Publicity-t, a védelem időtartama azonban jelentős eltéréseket mutat. Virginia államban a védelem 20 évig tart a halál után, míg ez Floridában 40, Kentuckyban, Nevadában és Texasban 50 év, Kaliforniában 70 év, Washingtonban 75 év, Indianában és Oklahomában pedig 100 év.

A kaliforniai megoldás a post mortem szerzői jogi védelem idejéhez igazodik, ami logikus megoldásnak tűnik, különös tekintettel arra, hogy sok a hasonlóság a szerzői jogi védelem és a Right of Publicity között.¹² E fogódzó nélkül nehéznek tűnik meggyőző érvet találni amellet, hogy a védelem időtartama miért pont 20, 50, 75 vagy 100 év legyen.

Pontosan ez a kérdés merült fel azonban nemrégiben Albert Einstein Right of Publicity-je kapcsán. Einstein általános végrendeleti örököse – The Hebrew University of Jerusalem – pert indított a General Motors ellen egy reklám kapcsán, amely Einstein képmását használta fel egy gépkocsi népszerűsítésére egy humorral operáló hirdetés formájában¹³ (6. számú melléklet). Az Amerikai Egyesült Államok jogában a Right of Publicity időtartamát annak a tagállamnak a joga határozza meg, ahol az illető személy elhunyt. Mivel Einstein New Jersey állam területén halt meg 1955-ben, a keresetet elbíráló bíróságnak azt kellett eldöntenie, hogy New Jersey államban a halál után mennyi ideig tart a Right of Publicity nyújtotta védelem. Ez ugyanis ez idáig el nem döntött kérdés volt. Ennek kapcsán a bíróság számos lehetőséget megvizsgált, a szerzői jog 70 éves post mortem időtartamának mechanikus analóg alkalmazását azonban elvetette. Az ítélet végül 50 évben húzta meg a post mortem Right of Publicity határát. Az indokolás szerint ez az időtartam ésszerű középutat jelent, mivel megfelelő időt biztosít a híresség örököseinek arra, hogy hasznot húzzanak az elhunyt személyiségjegyeiben megtestesülő értékből.

Az ügy magja tehát voltaképpen a monopólium és a közkincs viszonyának szabad mérlegelés alapján való értékelése. Az ítélet érdekes indokolást tartalmaz a post mortem Right of Publicity időbeli korlátozása mellett, ami hasonlít a szerzői jog esetén a közkinccsé válás

Oklahoma, Pennsylvania, Rhode Island, Tennessee, Texas, Utah, Virginia, Washington és Wisconsin

¹¹ *Hart v. Electronic Arts, Inc.*, 2011 WL 4005350 (D.N.J. Sept. 9, 2011) 27

¹² Samuelson 1983 836

¹³ *Hebrew University of Jerusalem v. General Motors LLC*, 202 WL 4868003 (C.D. Cal. Oct. 15, 2012)

mellett szóló érvekhez: „Bár nem ismeretes, hogy Einstein így vélekedett volna magáról, azonban ettől függetlenül a zseni szimbólumává és megtestesülésévé vált. A személyisége alaposan beleivódott kulturális örökségünkbe. Most, közel 60 évvel a halála után, személye szabadon hozzáférhetővé kell, hogy váljon olyanok számára, akik önkifejezésük részeként fel akarják használni, történjen az akár izléstelen hirdetések formájában is.”

Azonban a különbségek ellenére a különböző államokban elismert Right of Publicity-k magja közös. E jog lényegében kizárólagos jogot biztosít a személyiség(jegyek) kereskedelmi értékének kiaknázására, illetve kereskedelmi jellegű felhasználásuk ellenőrzésére.¹⁴ Azaz, a jogosult megakadályozhatja, hogy beleegyezése nélkül mások kereskedelmi jellegű célokra használják fel személyiségjegyeit. Amennyiben azonban hozzá kíván járulni az ilyen jellegű felhasználásokhoz, például megfelelő pénzbeli ellentételezés fejében, akkor ezt is megteheti. A Right of Publicity tehát lényegében kizárólagos jog az ilyen jellegű felhasználások engedélyezésére.

2.2. A Right of Privacy és a Right of Publicity

Fontos kiemelni azt, hogy az Amerikai Egyesült Államok jogában két különböző jog biztosítja a személyiségi jogokat. A Right of Privacy és a Right of Publicity. A *Right of Privacy*, „*the right to be let alone*”¹⁵, lényegében a magánéletbe történő mindenféle beavatkozás ellen véd. Itt tehát tiltó jogról, zavarás elháríthatóságáról van szó. E jog biztosítja a személyiségi jogok eszmei oldalának védelmét, azonban a szoros értelemben vett személyhez fűződő jogok védelménél szélesebb körben. Lényegében a magánszféra védelmét szolgálja és nem vagyoni érdekeket véd. Ebből fakadóan szorosan kötődik a személyiséghez, így nem ruházható át, nem örökölhető és a halállal megszűnik.

A Right of Publicity ezzel szemben kifejezetten vagyoni érdekeket véd, a személyhez fűződő jogok gazdasági kiaknázását teszi lehetővé. E jog elismerése lényegében annak érdekében történt, hogy az ismert személyek kizárhassák azt, hogy mások aknázzák ki a személyiségjegyeikben megtestesült gazdasági értéket. A Right of Publicity lényegében vagyoni jog, ami többnyire – egészben vagy részben – szabadon átruházható, és – ahogy arról a fentiekben szó volt – számos tagállamban a halál után is meghatározott ideig fennáll és örökölhető.

2.3. A védelem terjedelme: a védett személyiségjegyek köre

A Right of Publicity lényegében minden olyan személyiségjegyet véd, amiről az adott híresség azonosítható a közönség számára. Ilyen például a név, a képmás, a hang, az aláírás,

¹⁴ GINSBURG - LITMAN - KELVIN 2007. 676.

¹⁵ Ez körülbelül a következő módon fordítható: „Jog arra, hogy békén hagyjanak.” Ez a megfogalmazás a Right of Privacy "szülőapjaitól", Samuel Warren és Louis Brandeis közös cikkéből származik. WARREN - BRANDEIS, 1890.

de a védelem ennél lényegesen szélesebb körű. A meghatározó kritérium az, hogy a felhasznált személyiségjegyek alapján felismerhető-e az adott híresség.

Ez számos új felhasználási forma esetén nem mindig könnyen eldönthető kérdés. Jól illusztrálja ezt a hírhedt hollywoodi sztár, Lindsay Lohan által indított per.¹⁶ A per tárgyát az képezi, hogy a „The Grand Theft Auto” című, autórablás tematikájú videójátékban mellékszereplőként szerepel „Lacey Jonas”, egy szőke színésznő, akinek a kedvenc időtöltése, hogy elszökjön a paparazzik elől, emellett pedig sűrűn káromkodik és anorexiás. Lohan azzal érvel, hogy – bár nevének vagy képmásának konkrét felhasználására nem került sor – a karakter megsérti Right of Publicity-jét, mivel Lacey Jonas karaktere és portréja az ő képmására, ruházatára és szokásos megjelenésére épít (kalap, hajviselet, napszemüveg, farmer rövidnadrág) ezért arról ő felismerhető. Bár Lacey Jonas megjelenése valóban mutat bizonyos hasonlóságokat Lohannal, az említett külső jellemzők nem feltétlenül teszik a színésznőt kétségkívül beazonosíthatóvá. Kétségtelen azonban, hogy a karakter jelleme és külső személyiségjegyei alapot adhatnak a Lohanra való asszociációra. Kérdéses, hogy a bíróságnak ez a hasonlóság elegendő lesz-e. További kérdés az is, hogy amennyiben megállapítják, hogy ezek alapján Lohan beazonosítható a nagyközönség számára, Lohan Right of Publicity-je vagy a kifejezés szabadsága élvez-e majd előnyt a bíróság mérlegelése során. Ahogy a következő pontban részletesen kifejtem, a személyiségjegyek kreatív, expresszív használata ugyanis kivételt biztosíthat a Right of Publicity nyújtotta védelem alól. A jelen eset pedig jó példa lehet arra, amikor egy kreatív alkotás – mint a szóban forgó videójáték – híres emberek személyiségéből nyer inspirációt, vagy akár parodizálja őket. Amellett pedig jelentős érvek szólhatnak, hogy ezt az érintett személy ne korlátozhassa Right of Publicity-jén keresztül.

2.4. A védelem korlátai: Right of Publicity v. a kifejezés szabadsága

A Right of Publicity által biztosított védelem nem korlátok nélküli. Igaz ez különös tekintettel arra, hogy az USA-ban a sajtó- és a véleményszabadságot rendkívül széles körben biztosítja az Első Alkotmánykiegészítés. Ezért a Right of Publicity-t összhangba kell hozni a szólásszabadsággal és a sajtószabadsággal, a nyilvánosság azon jogával, hogy hozzájuthasson a hírekhez és információkhoz, ami a demokratikus társadalom működéséhez elengedhetetlen.¹⁷

A Right of Publicity szabályozása ezért a kifejezés szabadságának hatékony érvényesülése érdekében biztosít bizonyos kivételeket függetlenül attól, hogy az adott államban a Right of Publicity a *common law*-n alapul-e vagy kifejezett jogszabály biztosítja e jog védelmét. Az utóbbi esetben a Right of Publicity-ről alkotott jogszabályok általában tételesen lefektetik a véleményszabadság érdekében biztosított kivételek körét. Kaliforniában például kivételt képez a név, hang, aláírás, fénykép vagy képmás felhasználása híradás, közügyekről és sporteseményekről való tájékoztatás vagy politikai kampány keretében.¹⁸

¹⁶ <http://ipkitten.blogspot.co.uk/2014/07/omg-this-is-like-unauthorized.html>

¹⁷ *Gionfriddo v. Major League Baseball*, 94 Cal. App. 4th 400, 409 (2001)

¹⁸ California Civil Code § 3344(d)

Common law-n alapuló szabályozás esetén lényegében hasonló a helyzet. A bírósági gyakorlat egyértelműen azt mutatja, hogy a perek során gondosan mérlegre teszik az egymásnak feszülő érdekeket: az érintett személy a Right of Publicity által védett gazdasági érdeket és a kifejezés szabadságát.¹⁹ A bírósági gyakorlat szerint a Right of Publicity háttérbe szorul, ha ez megakadályozná az információszabadság, a véleményszabadság és a sajtószabadság érvényesülését, akár például azt, hogy egy ismert hírességet nyilvánosan kritizáljanak vagy megvitassák tevékenységét vagy életművét.

Az, hogy a konkrét felhasználás beletartozik-e a kivételek körébe, első látásra nem mindig teljesen egyértelmű. Ebből a szempontból a felhasználás célja és körülményei döntő jelentőségűek. A bíróság megállapította például, hogy egy szörfösről készült filmfelvétel felhasználása egy a szörfözésről szóló dokumentumfilmben beletartozik a kivételek körébe, mivel a szörfözés „közérdeklődésre számot tartó dolog”, és a filmrészlet felhasználásának célja az volt, hogy bemutassa, a híres szörfös milyen módon járult hozzá e sportág fejlődéséhez.²⁰ Ezzel szemben egy másik esetben egy szörfösről készült fénykép felhasználása egy a szörfözés tematikájára épülő ruhakatalógusban a bíróság szerint nem tartozott a kivételek körébe, és ezért ez a fénykép engedély nélküli felhasználása megvalósította a Right of Publicity sérelmét.²¹

A művészeti alkotásokban történő felhasználáshoz általában szintén nincs szükség a jogosult engedélyére. Többnyire e kivétel is kifejezetten szerepel a Right of Publicity-ről rendelkező jogszabályokban és a *common law* által elismert kivételek között. E kivétel kapcsán is előfordulhatnak azonban esetek, amelyek elhatárolási problémát okozhatnak. Mi a helyzet például az olyan művészeti alkotásokkal (pl. hírességeket ábrázoló rajz vagy festmény), amelyek reklám vagy promóciós célokat szolgálnak? Itt is szükség van tehát a bíróságok gondos mérlegelésére függetlenül attól, hogy a kivétel a *common law*-n vagy kifejezett jogszabályi rendelkezésen alapul. A bírói gyakorlat szerint lényegében itt is a felhasználás célja és körülményei a meghatározóak. Ez alapján az olyan művészeti alkotások képeznek kivételt a Right of Publicity által biztosított védelem alól, amelyek „*expresszív művek*” és nem hirdetési célra vagy valamely termék vagy szolgáltatás népszerűsítésére irányulnak.²² Leegyszerűsítve a művészeti alkotások esetében a bíróságok lényegében azt vizsgálják, hogy vannak-e az ábrázolásnak olyan jelentős kreatív és informatív elemei, amelyek többet nyomnak a latban, mint a Right of Publicity védelméhez fűződő érdek.

Újabban azonban nem csak a szó klasszikus értelmében vett műalkotásoknál merül fel ez a kérdés. A Right of Publicity által biztosított védelem és a kifejezés szabadságának ütközése új típusú művek esetén is felmerülhet, mint például videójátékok esetén, ahogy erre a korábban említett példa is utal. De ide tartozik az az eset is, amikor a különböző sportokra épülő videójátékokban sportolók képmását és egyéb személyiségjegyeit használják fel olyan módon, hogy valós játékosok avatarját jelenítik meg a játék keretében. Képmásának, személyiségjegyeinek és biográfia adatainak ilyen felhasználása miatt indított pert Ryan Hart,

¹⁹ *Gionfriddo v. Major League Baseball*, 94 Cal. App. 4th 400, 409 (2001)

²⁰ *Dora v. Frontline Video, Inc.*, 15 Cal. App. 4th 536, 543-46 (1993)

²¹ *Downing v. Abercrombie & Fitch*, 265 F.3d 994, 1003-03 (9th Cir. 2001)

²² *Id.* 408-409

amikor avatarját egy amerikai futball videójátékban felhasználták.²³ A kérdés itt lényegében az, hogy az adott felhasználás során a játékos Right of Publicity-je kerekedik felül, vagy pedig a videójátékban megtestesülő kreatív művészi kifejezés szabadsága. Az elsőfokú bíróság elutasította a keresetet arra hivatkozva, hogy a játék az Első Alkotmánykiegészítés által biztosított védelmet élvez, amely felülkerekedik Hart Right of Publicity-jén. A másodfokú bíróság azonban más következtetésre jutott. Leszögezte ugyan, hogy a videójátékok is részesülnek az Első Alkotmánykiegészítés által biztosított védelemben, azonban hozzátette, hogy e védelmet korlátozni lehet olyan helyzetekben, amikor a kifejezés szabadsága más védett jogokkal ütközik, mint például a Right of Publicity-val. A mérlegeléshez a bíróság a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság által kialakított ún. *“transformative use”* tesztet használta, ahol az a döntő, hogy az alkotás keretében annyira átalakult-e, egyedivé vált-e az ábrázolt híresség képmása, hogy az az adott formájában az alkotó saját kifejezésének számít. A bíróság itt azt vizsgálta, hogy Hart képmásának avatárrá alakítása kapcsán érvényesül-e ez a teszt, azaz az avatárrá alakított képmás eléggé egyedi jellegű-e. A bíróság megállapítása szerint az átalakítás nem volt eléggé transzformatív jellegű ahhoz, hogy felülkerekedjen Hart Right of Publicity-je fölött. Érdekes azonban az ügyben Thomas Ambro bíró által megfogalmazott különvélemény is, amely szerint a tesztet túlzottan szűken alkalmazta a bíróság. E vélemény szerint a tesztet a játék egészére kellett volna alkalmazni és a játék kreatív jellegét kellett volna figyelembe venni (a digitális focicsapattal, a grafikával, a hangeffektusokkal stb.). Ebben az esetben Ambro szerint ugyanis a felhasználás elég transzformatív jellegű lett volna ahhoz, hogy felülkerekedjen Hart Right of Publicity-jén.

3. A magyar jogi szabályozás - záró gondolatok

Az új Polgári Törvénykönyv által bevezetett szabályozásból – a bevezető részben ismertetett példák tükrében – kifejezetten problematikusnak tűnik a 2:48. § (2) bekezdésének megfogalmazása, amely szerint *„[n]incs szükség az érintett hozzájárulására a felvétel elkészítéséhez és az elkészített felvétel felhasználásához tömegfelvétel és nyilvános közéleti szereplésről készült felvétel esetén.”* Szó szerinti értelmezés szerint ugyanis a tömegfelvétel és a nyilvános közéleti szereplésről készült felvételek mindenféle korlátozás nélkül – tehát reklám vagy marketing célokra is – felhasználhatóak lennének az érintett hozzájárulása nélkül. Valószínűleg a bírósági gyakorlat orvosolni tudja majd e megfogalmazásból eredő problémákat, azonban szerencsésebb lett volna a kivételeket úgy meghatározni, hogy azok az engedélymentes felhasználások céljának körét is egyértelműen meghatározzák.

A személyhez fűződő jogok vagyoni vonatkozásainak post mortem elismerése szempontjából első látásra előrelépésnek tűnhet az, hogy a Ptk 2:50 § (2) bekezdése kifejezetten kimondja, hogy *„a kegyeleti jogsértéssel elért vagyoni előny átengedését bármelyik örökös kérheti”*. Ez azonban valójában még távol áll a személyiségi jogok vagyoni vonatkozásainak post mortem elismerésétől. Egyrészt ugyanis a személyiségi jogok továbbra is csak a kegyeleti jog keretében élnek túl az örökhagyót. A kegyeleti jog pedig igen szűk

²³ *Hart v. Electronic Arts, Inc.*, 2011 WL 4005350 (D.N.J. Sept. 9, 2011) 27

szeletét védi a személyiségi jogoknak, hiszen voltaképpen azokat a tényállásokat takarja, amelyek a meghalt ember emléke megsértésének számítanak. Tehát elvileg nem terjed ki az olyan felhasználásokra, amelyek ténylegesen nem sértik az elhunyt emlékét, azonban hasznot húznak a személyiségjegyeiben megtestesülő értékből. (Igen nyakatekert jogi érveléssel lehet csak oda eljutni, hogy az engedély nélküli bármely kereskedelmi hasznosítás sérti az elhunyt emlékét, ha a) ő maga sosem adott ilyen engedélyt, vagy b) ő maga adott ilyen engedélyt, de nem olyan felhasználásra, mint amit a kegyeleti jog jogosultjai jogsértőnek állítanak.) Ez ahhoz vezet, hogy az örökösök – amennyiben ilyen jellegű igényeket kívánnak érvényesíteni – továbbra is arra kényszerülnek, hogy azt bizonyítsák, hogy a felhasználás sérelmes volt az elhunyt emlékére. Annak ellenére, hogy voltaképpen arról van szó, hogy úgy gondolják, őket kellene, hogy megillessen ez a bevétel is, éppúgy, mint például a szerzői jogok esetén. További problémát jelent, hogy az örökös személye, és a kegyeleti jogot gyakorló személy elválhat egymástól (ez a szerzői jogban is lehetséges). Ekkor pedig eldöntésre vár, hogy kit illessen a vagyoni kártérítés és a gazdagodási igény. Másrészt e jog továbbra is tiltó jogként jelenik meg, nem pedig pozitív jogként, amely kifejezett engedélyezési jogot adna az örökösök kezébe.

Ami az élőket megillető személyhez fűződő jogokat illeti, itt kifejezetten megjelenik a szabályozásban a hozzájárulás – a Ptk 2:42 § (3) és 2:48. § (1) bekezdéseiben – így e bekezdések – noha egyoldalú jognyilatkozatról rendelkeznek – alkalmasak arra, hogy felhasználási szerződések épüljenek rá. Továbbra sem került sor azonban a személyiségi jogok vagyoni vonatkozásainak kifejezett engedélyezési jogként való elismerésére és részletesebb szabályozására. Ez ahhoz vezet, hogy bár a gyakorlatban számos ilyen jellegű szerződés születik, ezek pontos jogszabályi kereteinek meghatározásáról a jogalkotó lemondott.

A személyiségi jogok vagyoni elemeinek kifejezett elismerését – konkrét pozitív, kizárólagos engedélyezési jog formájában – feltehetőleg az hátráltatja, hogy számos európai országban a személyiségi jogok tradicionálisan eszmei érdekeket védenek, és ez az eredet mind a mai napig meghatározó az e jogokról való jogi gondolkodás szempontjából. Célszerű lehetne azonban – ahogy ezt az Amerikai Egyesült Államok joga is teszi – az egy töről fakadó, azonban két különböző jellegű jogot tisztábban elválasztani egymástól: a magánszférába való beavatkozástól védő tiltó, kizáró jogot, és a személyiségi jogok vagyoni elemeinek forgalmát lehetővé tevő engedélyezési jogot.

Sok érv szólhat egy ilyen szabályozás mellett. Világos helyzetet teremt és biztosabb jogi alapot nyújt az ilyen tárgyú szerződésekhez. Lehetőséget ad a véleménynyilvánítási szabadság által szabott korlátok világosabb megfogalmazására, és lefektethet bizonyos garanciákat is a jogosult védelme érdekében. Segítséget nyújthatna továbbá a személyiségjegyek olyan új típusú felhasználásai során felmerülő kérdések elbírálásához is, amelyeket a jelen tanulmányban tárgyaltam.

Felhasznált irodalom

FELCHER, Peter L. - RUBIN, Edward L.: The Descendibility of Publicity: Is There Commercial Life After Death? 89 YALE L.J. 1125, 1980

GINSBURG, Jane - LITMAN, Jessica - KELVIN, Mary L.: Trademark and Unfair Competition Law, Foundation Press, 4. ed., 2007

MCCARTHY, Thomas: The Rights of Publicity and Privacy, Thomson West, 2. ed., 2004

SAMUELSON, Pamela: Reviving Zacchini: Analyzing First Amendment Defenses in Right of Publicity and Copyright Cases, 57 Tulane L. Rev. 836, 1983

WARREN, Samuel - BRANDEIS, Louis: The Right to Privacy, 4 Harvard L.R. 193, 1890

1. számú melléklet

2. számú melléklet

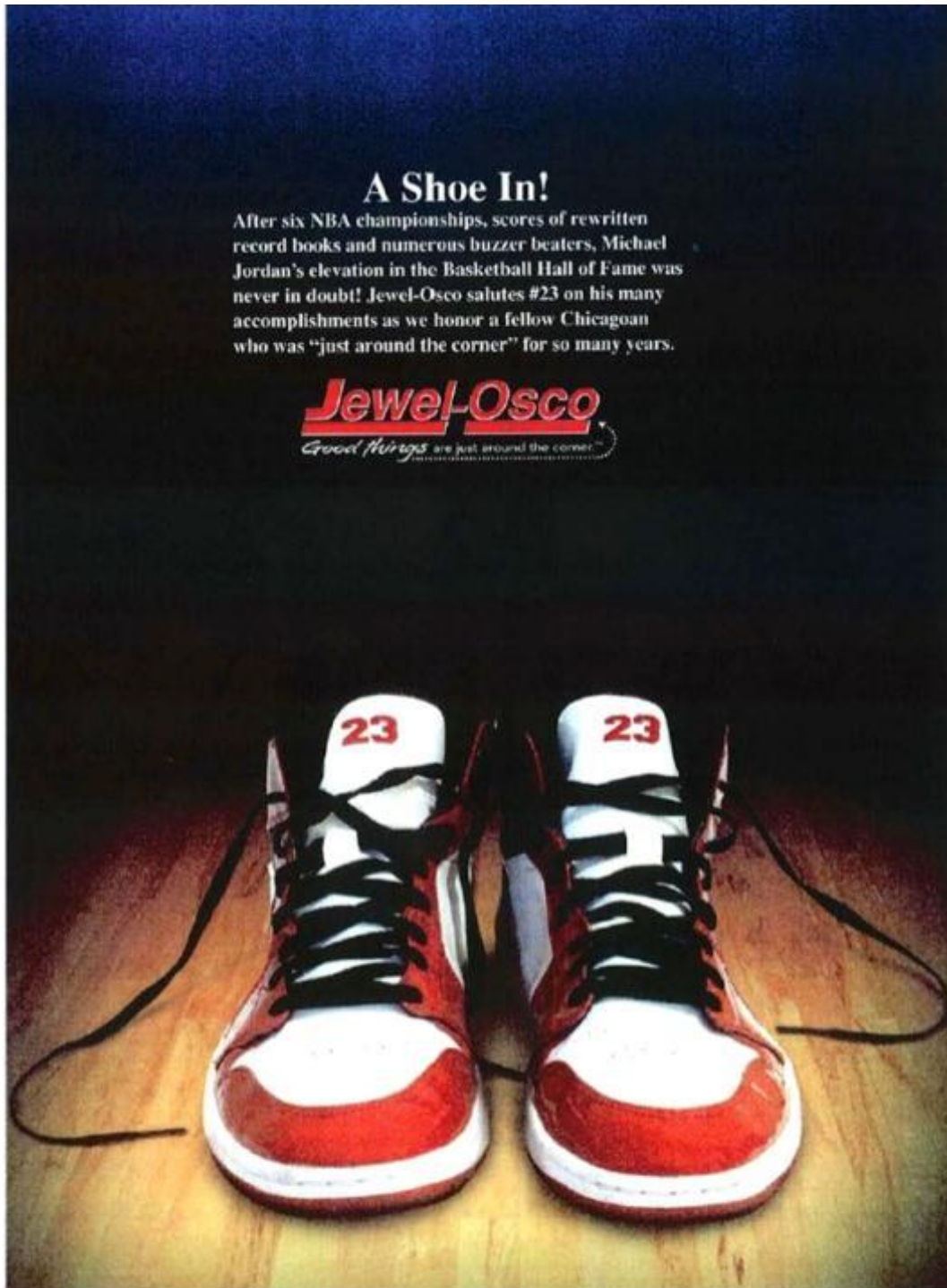
Four more years.

pic.twitter.com/bAJE6Vom

← Reply ↻ Retweet ★ Favorite

3. számú melléklet

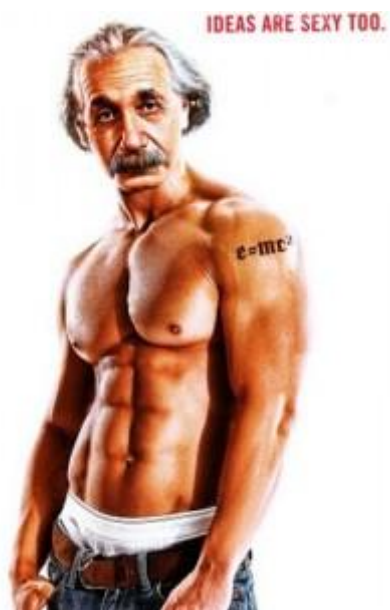
4. számú melléklet

5. számú melléklet

6. számú melléklet

TELEK ESZTER

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Faludi Gábor habil. egyetemi docens

A MÁSODLAGOS SZOFTVERPIAC SZERZŐI JOGI KÉRDÉSEI

1. Venni vagy nem venni?

Venni vagy nem venni? – tehetnénk fel a vevők számára a legegyszerűbb, a szerzői jog iránt érdeklődők számára mégis a legizgalmasabb kérdést a „használt szoftver” értékesítéssel kapcsolatban. A kérdés egyszerűségéből sajnos korántsem adódik a válasz egyszerűsége, sőt mind a beszerzés feltételeit vizsgáló, leendő vevő, mind a körülményeket pusztán tudományos érdeklődéssel elemző jogász gyorsan csalódik, ha rövid, határozott választ vár az egyszerű kérdésre.

Jelen tanulmány célja az, hogy rávilágítson arra, miért nem egyszerű ma a feltett kérdést eldönteni. Ennek érdekében megkísérlem áttekinteni a válaszadáshoz szükséges elméleti hátteret, illetve néhány érdekes jogesetet, melyek a helyzet fonákságát megfelelően illusztrálják, így mindenki maga döntheti el, vesz vagy nem vesz használt szoftvert.

2. Mert a szoftver MÁS...

Antikváriumban bizonyára már mindnyájan vásároltunk, és nyugodtan fizettük ki az ott talált, használt könyvet, vagy akár CD-t, DVD-t. Viszont szoftvert? Hányan vásároltunk már használt szoftvert? Sokak számára a szoftver MÁS, csupa bizonytalanság..., fel sem merül az „antikvár” példány beszerzésének igénye, mert az lebeg a szemünk előtt, hogy a szoftver jogszerű felhasználójának a jogosulttal kell felhasználási szerződést kötni. És a „szoftverantikváriumban” bizony nincs jogosult, vagy ha EULA¹-t megtaláljuk a szoftvermédia tárolására szolgáló doboz hátoldalán, az szinte mindig rögzíti (ellentétben a könyvvel vagy hanghordozóval), hogy tilos a szoftver felhasználójának a licencelt szoftverpéldányt más felhasználó számára bárhogyan is átadni. Akkor mégis mit keresünk mi a használt szoftverek között?

A tanulmány témájához illőre fordítva a szót: „a szerzői jogi szabályozás [...] egyensúlyt teremt és tart fenn a szerzők és más jogosultak, valamint a felhasználók és a széles közönség érdekei között”². Az egyensúly biztosításának érdekében sor kerülhet a szerzőket, jogosultakat megillető kizárólagos jogok korlátozására. Ilyen korlátozás a szerzői művek másodlagos értékesítését biztosító jogkimerülés, mely az antikvár beszerzések működésének háttere. E

¹ End User License Agreement

² 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról (továbbiakban: Sztj.) Preambulumának részlete

beszerzések körülményeinek vizsgálata és a szabály értelmezése kapcsán a szoftver „MÁS” skatulyába helyezése – különösen laikus szemmel – érdekes. A szoftver a példában szereplő irodalmi és zeneművekhez hasonlóan szerzői mű (sőt a Berni Unió Egyezmény szabályai alapján szakirodalmi műként védett), ráadásul az „antikváriumban” elérhető hordozója például a zeneműveket hordozó CD-vel azonos CD. Ahhoz, hogy egyértelmű legyen, egyazon jogkimerülési szabály mellett mi lehet mégis a más megítélés oka, érdemes a jogkimerülés lényegét és a szoftverértékesítés néhány alapvető sajátosságát áttekinteni.

3. Alapvetések³ – a jogkimerülés és a szoftver

„A szerzői jogi védelem alapján a szerzőnek kizárólagos joga van a mű egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére.”⁴ Azaz a szerzői jogok kizárólagossága alapján a vagyoni jogokat elsődlegesen a szerző gyakorolja, mások – főszabály szerint – csak engedélye alapján „férhetnek hozzá” a műhöz. „A szerző kizárólagos joga, hogy a művét terjessze, és hogy erre másnak engedélyt adjon.”⁵ Azonban ahogy arra már korábban utaltam, a kizárólagos jogok – megfelelő feltételek fennállása esetén – korlátozhatóak, így a terjesztési jog korlátozására is sor kerülhet. Ilyen korlátozást rögzít az Szjt. 23. § (5) bekezdése a jogkimerülés szabályozásával, mely szerint „ha a műpéldányt a jogosult vagy az ő kifejezett hozzájárulásával másvalaki adásvétellel vagy a tulajdonjog más módon történő átruházásával az Európai Gazdasági Térségben forgalomba hozta, a terjesztés joga az így forgalomba hozott műpéldány tekintetében – a bérbeadás, a haszonkölcsönbe adás és a behozatal joga kivételével – a továbbiakban nem gyakorolható.”⁶ Az Szjt.-ben rögzített szabályozáshoz máshol is hasonlóak a korlátozás lényegi elemei. Összefoglalva: „e jogelv alapján a szerzői jogosult köteles tűrni az általa, illetve az ő engedélyével más által jogszerűen, adásvétel útján vagy a tulajdonjog bármely más átruházása révén forgalomba hozott szerzői művek adott műpéldányainak utólagos – akár haszonszerzési célú – terjesztését, amennyiben a műpéldány értékesítéséért megfelelő díjazásban részesült”⁷. A szabály tehát lehetővé teszi, hogy a hordozó feletti tényleges kontrollt az gyakorolja, aki annak tulajdonjogát megszerezte. Így a terjesztés jogának korlátozásával a jogkimerülés tulajdonképpen elzárja, elkeríti az adott műpéldányt a jogosulttól,⁸ a tulajdonos a szerző engedélye nélkül vagy akár tiltásának ellenére is jogszerűen továbbadhatja, értékesítheti a hordozót. Bármennyire triviális is, de fontos hangsúlyozni, hogy a kerítés csak a műpéldányt

³ A háttérszabályok általános ismertetésekor jelen tanulmány az Szjt. normaszövegére támaszkodik, azonban a nemzetközi háttér jobb megértése érdekében a későbbiekben sor kerül az Európai Unió és az Egyesült Államok vonatkozó jogszabály-részleteinek áttekintésére is.

⁴ Szjt. 16. § (1) bekezdés

⁵ Szjt. 23. § (1) bekezdés

⁶ Szjt. 23. § (5) bekezdés

⁷ GOLDSTEIN - HUGENHOLTZ 2010. 305. – idézi: MEZEI 2014. 6-7. Mezei írása tárgyalja továbbá a jelen tanulmány 4. fejezetében bemutatott MAI Systems Corp. v. Peak Computer, Inc., United States v. Wise, valamint Vernor v. Autodesk eseteket is.

⁸ Természetesen csak a szabályban rögzített feltételek fennállása esetén, az ott megfogalmazott kivételek alkalmazása mellett.

zárja el a jogosulttól, és – az előbb leírtakon túl – nem érinti a szerzői vagyoni jogokat. A vagyoni jogok jogosultja, a mű „tulajdonosa” továbbra is a szerző marad (vagy az a személy, aki azokat jogátruházási szerződéssel megszerezte).

És most következnek a bonyodalmak a szoftverrel! Mert míg a könyv és lemezek esetében egyértelmű, hogy ki a műpéldány tulajdonosa, és egyértelmű, hogy a hordozók adásvételén túl semmifajta felhasználási engedély megszerzésére nincs szükséges ahhoz, hogy a vásárló jogszerűen olvasson könyvet vagy hallgasson zenét, addig a szoftver esetében a műpéldány tulajdonosának a szoftver telepítése előtt felhasználási szerződést kell kötnie a jogosulttal. Így a szoftver műpéldányának jogszerű tulajdonosa nem feltétlenül azonos a szoftver jogszerű felhasználójával – bár ideális esetben a két személy nyilvánvalóan ugyanaz. A különbségre Faludi Gábor az alábbiak szerint hívja fel a figyelmet. „*A felhasználás mindig is hárompólusú folyamat volt. A festő megfesti a képet, az aukciósház azt kiállítja (felhasználja), a közönség meg megnézi. Vagyis a második pólushoz kapcsolódik a felhasználás (kiállítás), amihez a szerző engedélye kell. [...] A közönség, mint műérzékelő, műélvező >>közeg<< nem minősül felhasználónak. A szoftvernél más a helyzet. Ahhoz, hogy a szoftvert – akár a számítógépi programot, akár az ahhoz >>csatolt<< dokumentációt (>>súgó<<) – érzékeljük, a programot futtatni (többszörözni) kell. Vagyis a számítógépi program érzékelése és a számítógépi program szerzői jogi felhasználása összecsúszik. Ebből pedig az következik, hogy a felhasználás fogalma tömegesen kétpólusúvá válik. Elért a felhasználás a közönséghez.*”⁹ A közönség tagjának, a végfelhasználónak kell tehát felhasználási engedélyt szereznie, így a jogosulttól „elkerített” műpéldány tartalmát csak akkor élvezheti a hordozó tulajdonosa, ha a megfelelő felhasználási engedéllyel¹⁰ rendelkezik, ennek hiányában a kerítés belső oldalán üldögélve nézegetheti a szoftvert hordozó CD-jét, de a szoftverműhöz nem férhet hozzá.

A szoftverrel kapcsolatos bizonytalanság másik oka szintén a hordozóhoz kötődik, de a technikai sajátosságokban keresendő: a szoftvert hagyományosan hordozó lemezeket (floppy, CD, DVD) napjainkra szinten teljesen kiszorítja a szoftver online értékesítése, azaz fizikai műpéldány helyett jellemzően kizárólag online szoftverpéldány áll a felhasználó rendelkezésére. És most érdemes visszagondolni a jogkimerülési szabályra, melynek egyik alapvető feltétele a műpéldány tulajdonjogának átruházása. Ami a fizikai hordozó jelenléte esetén nem kérdés, az kérdéssé válik annak hiányában: alkalmazható-e a jogkimerülési szabály online műpéldány esetében?

A következő részekben az Egyesült Államok és az Európai Unió jogkimerülési szabályainak, valamint bírói gyakorlatának bemutatásával keresem a választ a „venni vagy nem venni” kérdésre.¹¹ A kiindulópont annak vizsgálata, hogy értékesíthető-e a „használt szoftver”, ha rendelkezésre áll a fizikai műpéldány (1. kérdés). Ezt követően azt vizsgálom, hogy fizikai műpéldány nélkül mindez működik-e (2. kérdés): onnan kezdve, hogy fizikai műpéldányunk egyszerűen azért nincs, mert a dobozolt szoftvernek nem kértük a

⁹ FALUDI 2005. 2.

¹⁰ Legyen az a jogosulttól származó felhasználási engedély vagy jogszabály által biztosított jogosultság a szoftver használatára (utóbbi jelentőségére a szerző a tanulmány későbbi részeiben tér ki).

¹¹ A területi korlátok miatt a hivatkozott USCA részletek eredeti, angol nyelven való beillesztésére nincs mód, illetve csak néhány eset ismertetésére van lehetőség, melyeket viszont igyekeztem úgy kiválasztani, hogy jól szemléltessék a témával kapcsolatban előforduló legjellemzőbb problémátípusokat, valamint leginkább relevánsak legyenek a feltett kérdések szempontjából.

csomagolását, egészen odáig, hogy mennyiségi licenccel több ezer szoftver felhasználási jogát „szereztük be”, ahol egész egyszerűen fel sem merült, hogy szükség lehet fizikai hordozóra.

4. A jogkimerülési szabály alkalmazhatóságának megítélése a szoftverértékesítés vonatkozásában az Egyesült Államok bírói gyakorlata alapján

4.1. A jogkimerülés szabályozása az Egyesült Államokban

A jogelv az első értékesítés fontosságát hangsúlyozva *first sale doctrine*-ként nyer rögzítést az amerikai jogban. A szabályt az USCA¹² §109 (a) tartalmazza: „a §106 (3)¹³ szakaszban foglaltak ellenére a jelen jogszabály alapján jogszerűen előállított műpéldány vagy hangfelvétel tulajdonosa vagy az általa feljogosított bármely személy a szerzői jogi jogosult engedélye nélkül eladhatja, vagy más módon átruházhatja a műpéldány vagy hangfelvétel tulajdonjogát.” Az Szjt.-ben rögzített szabályozásához hasonlóan itt sem merül ki a terjesztés joga a bérlet, kölcsönzés és haszonkölcsönzés vonatkozásában, de a hazai szabályozástól eltérően ez csak a szoftverek és hangfelvételek esetében igaz (sőt, a kivétel kivételeként itt sem mindenhol: bizonyos nonprofit célokra és néhány speciális szoftver esetében ugyanis nincs korlátozás).¹⁴

A jogkimerülést követően értékesített szoftverpéldány új tulajdonosának a §117. ad felhasználási engedélyt: biztosítja, hogy a műpéldány tulajdonosa elvégezheti a szoftver többszörözését vagy módosítását, amennyiben az a szoftver hasznosításához elengedhetetlen.¹⁵ (*essential step clause*)

4.2. Néhány eset a másodlagos szoftverértékesítés bírói gyakorlatából

Ahogy arra fent utaltam az amerikai bíróságok egyelőre a fizikai hordozóval rendelkező „használt szoftverek” értékesítésének körülményeit vizsgálják,¹⁶ azonban gyakorlatuk ebben sem tekinthető egységesnek. A kulcsprobléma jellemzően annak megítélése, hogy a vizsgált ügylet engedélyadásra irányul (licencszerződés-e) vagy adásvétel (*license v. sale debate*) – utóbbi esetben eleget téve a *first SALE doctrine* által megkövetelt tulajdon-átruházásnak, azaz a jogkimerülési szabály alkalmazhatóságának. A *license v. sale* vita, mint központi probléma

¹² United States Copyright Act

¹³ Az USCA §106 (3) a terjesztés jogát rögzíti.

¹⁴ Lásd USCA §109(b) (1)

¹⁵ Lásd USCA §117 (a)

¹⁶ Olyan döntésről, melynek középpontjában online szoftver-műpéldány továbbértékesítése áll, a szerzőnek jelen tanulmány megírása időpontjában nincs tudomása. Az online jogkimerülés lehetőségének értékelése a *Capitol Record, LLC v. Re Digi Inc.* ügyben merült fel (No. 12 – 0095 S.D.N.Y.). A fizikai hordozó nélküli „használt zeneszámokat” értékesítő Re Digi kereskedelmi gyakorlatát jogsértőnek mondta a bíróság: nem alkalmazható a jogkimerülési szabály, mivel online hangfelvételek értékesítésére került sor. A döntés jelenleg jogorvoslati eljárás alatt áll.

európai szemmel azért különösen érdekes, mert az USA-ban is, az európai uniós jogkimerülési szabályhoz lényegileg hasonló klauzula mellett, jellemzően olyan „átlagos” eseteket kell a bíróságoknak eldönteni, ahol a végfelhasználó a jogosulttal felhasználási szerződést kötve engedélyt kap a szoftver felhasználására (license), a szoftvert hordozó médiát pedig ezzel egy időben tulajdonosként megszerzi (sale) – legalábbis az eset körülményeinek értékelése erre engedhet következtetni.¹⁷ A döntésekben viszont összemosódik a szoftver „tulajdonjoga” a műpéldány tulajdonjogával, a szoftver felhasználási joga pedig a szoftverhordozó használatának jogával anélkül, hogy egyáltalán felmerülne, hogy maradhat a jogosult a szoftver „tulajdonosa”, és a végfelhasználó rendelkezhet felhasználási engedéllyel úgy, hogy utóbbi közben a fizikai műpéldány tulajdonjogát megszerzi (melynek folytán bekövetkezik a jogkimerülés).

A license v. sale vita hatókörébe vonható számos döntésben helyezkedik a bíróság arra az álláspontra, hogy a szerződésben bizonyos varázsszavak („magic words”) licenccé vagy adásvétellé minősíthetik az ügyletet, azaz ha a jogosult (érdekeivel nyilvánvalóan összhangban) kijelenti, hogy szoftverét licenceli, és tulajdonjogát nem ruházza át, valamint tiltja a szoftver felhasználói továbbadását, akkor – bármi történjék is a gyakorlatban a műpéldánnyal, és bárhogyan szóljon is a jogkimerülési szabály – a szoftver továbbértékesítése kizárt.

A *MAI Systems Corp. v. Peak Computer, Inc.*¹⁸ eset tényállása szerint a Peak számítógépek javítását, karbantartását végezte. Ennek során a MAI operációs rendszerek merevlemezeiről RAM-ba való betöltésére (többszörözésére) került sor. A MAI álláspontja szerint ez jogsértést jelent, mivel a licenc, mely engedélyezi a szoftver többszörözését a végfelhasználó saját céljaira, nem ad engedélyt a Peaknek, aki ilyen licenccel nem rendelkezik. A bíróság álláspontja szerint a program futtatási célból RAM-ba való betöltése többszörözésnek minősül, amire a Peak – licenc hiányában – nem volt jogosult. A USCA 117. szakasza szerinti másolatkészítési jog pedig csak a szoftver műpéldányának tulajdonosa számára garantált,¹⁹ és mivel a MAI licencelte a szoftverét, a Peak ügyfelei nem minősülnek a szoftver tulajdonosának, így a § 117. szerinti többszörözésre a Peak nem jogosult. Amint látszik, a bíróság érvelése kifejezetten a szerződés szóhasználatán alapul anélkül, hogy annak tartalmát, feltételeit, az eset körülményeit érdemben vizsgálná. Szövegszerűen licenccé minősített szerződés esetén fel sem merül, hogy Peak ügyfelei a szoftver felhasználói és egyben esetlegesen a műpéldány tulajdonosai lehetnek.

A *Microsoft Corp. v. Harmony Computers & Electronics, Inc.*²⁰ ügyben a bíróság a MAI ügyben látott érvelést követte. Álláspontja szerint egy *licencszerződés* nem eredményezhet adásvételt abban az értelemben, ahogy azt a first sale doctrine megkívánja. A bíróság itt is feledni látszik azt a lehetőséget, hogy az érvényes szoftver-felhasználási szerződés létrejötte

¹⁷ Meg kell jegyezni, hogy USA-ban a kérdésfeltétel azért tűnhet indokoltabbnak, mint a kontinentális Európában, mert nincs az egyes szerződések mögött polgári jogi kódex, a licencszerződések a szellemi tulajdonjogi törvényeken és a common law-n, az adásvétel pedig elsősorban a common law-n alapul.

¹⁸ 991 F.2d 511 (1993)

¹⁹ Később a USCA §117. kiegészült a – fentiekhez hasonló – karbantartást megkönnyítő garanciával.

²⁰ 846 F. Supp. 208 (E.D.N.Y. 1994)

mellett bekövetkezhet a szoftverpéldány tulajdonjogának átruházása, mely a jogkimerülési elv alkalmazhatóságát eredményezi.²¹

A fentiekkel szemben a *United States v. Wise*²² ügyben jól látszik a szerződés feltételeinek érdemi vizsgálata. Az ügyben eljáró *Ninth Circuit*nek különböző szerződésekkel forgalomba hozott filmszalagok továbbértékesítésének jogszerűségéről kellett döntenie. A bíróság leszögezte, hogy az egyes megállapodásokat esetenként kell értékelni, és ez alapján kell eldönteni, hogy sor került-e az első értékesítésre. Az esetenkénti értékelés és a szerződési kikötések együttes vizsgálata oda vezetett, hogy egyes ügyletek adásvételnek tekinthetők, míg mások nem. (Így például az a szerződés, mely Vanessa Redgrave színésznő számára lehetővé tette, hogy a filmszalagot személyes céljaira határozatlan időre megtartsa, azonban kizárta annak továbbadását, a transzferálás szándékolt tiltása ellenére adásvétel, ugyanis – a bíróság álláspontja szerint – ilyen tilalmak alkalmazására nincs lehetőség.) Összefoglalva: jellemzően akkor történt adásvétel (így jogkimerülés), ha a filmszalagért egyösszegű díjat fizettek, valamint annak visszajuttatását nem kötötte ki a jogosult, vagy a visszajuttatás lehetetlen volt.

A *Microsoft Corp. v. DAK Industries*²³ ügyben – a *Wise* üggyhöz hasonlóan – a bíróság arra hívta fel a figyelmet, hogy az ügylet formalitásain túl a konkrét megállapodást meghatározó gazdasági realitásokat is figyelembe kell venni, ugyanis hiába ragaszt magára a szerződés „licenc” címkét, és beszél jogdíjfizetéséről, ez nem befolyásolhatja kizárólagosan az értékelést.²⁴

A *Vernor v. Autodesk* ügy jó példa arra, hogy a license v. sale vita nem tud nyugvóponttra jutni. A tényállás szerint Vernor használt, dobozos Autodesk szoftvereket értékesített az Ebayen. A szoftver felhasználási szerződése akként rendelkezett, hogy az Autodesk a szoftverpéldányok vonatkozásában minden jogot fenntart, és a felhasználónak nem átruházható felhasználási engedélyt ad. A licenc tartalmazott továbbá egy rendelkezést, miszerint a felhasználónak tilos a szoftvert bérbe adni vagy átruházni.

Az elsőfokú bíróság Vernornak adott igazat.²⁵ Ítéletében kitért arra, hogy a MAI-döntések és a *Wise*-ügyben rögzített megállapítások egymással ellentétesek, és álláspontja szerint az utóbbiban érvényesített megközelítés alkalmazandó: a szerződés rendelkezéseinek körültekintő értelmezésével kell eldönteni az ügyet. Ahogyan a *Wise*-ügyben a Redgrave-szerződés lehetővé tette, hogy a filmszalagok egyösszegű díjfizetés ellenében a színésznőnél maradjanak, úgy a vizsgált ügyben ugyanez mondható el a szoftverpéldányokról. Így – bár a vizsgált szerződés elnevezésében licenc, jelentős korlátozások mellett határozza meg a felhasználás terjedelmét, és tiltja a műpéldány átruházását –, a hordozó határozatlan idejű birtoklásának ténye a jogkimerülés bekövetkeztéhez vezet.

²¹ A konkrét ügy szempontjából ez egyébként nem is jutna jelentőséghez, mivel az alperes nem jogszerűen előállított hordozókat értékesített, így a jogkimerülési szabály egyébként sem lett volna alkalmazható.

²² 550 F.2d 1180 (1977)

²³ 66 F.3d 1091 (9th Cir. 1995)

²⁴ Mivel az ügyben nem a jogkimerülés bekövetkeztéről kellett döntenie, a bíróság érvelését és szempontrendszerét ritkán hivatkozzák későbbi ügyekben.

²⁵ *Vernor v. Autodesk, Inc.*, 555 F.Supp.2d 1164 (2008)

A fellebbviteli bíróság az ügy vizsgálatakor új tesztet alkalmazott, és másként döntött.²⁶ Azt mondta, hogy a szoftver felhasználója inkább tekinthető engedéllyel rendelkező személynek (licensee), mint a műpéldány tulajdonosának (owner), ha a licenccben a jogosult akként rendelkezik, hogy a

(1) a felhasználó *engedélyt* kap a mű felhasználására (azaz licencként jelöli meg a szerződést),

(2) továbbá kifejezetten megtiltja, hogy a felhasználó másnak átengedje a szoftverpéldányt,

(3) illetve a felhasználás terjedelmére vonatkozó jelentős korlátozásokat állapít meg.

A teszt alapján Vernor magatartása jogsértő, az Autodesk szoftverek másodlagos értékesítésére nem kerülhetett volna sor.

A Ninth Circuit döntését követően a bizonytalanság tehát nem szűnt meg: továbbra is fennáll annak a lehetősége, hogy a szoftvergyártók – valóságot elfedni szándékozó – szóhasználata dönti el a műpéldányok sorsát, ami a szoftverek esetében valójában a jogkimerülés ignorálásához és a másodlagos piac ellehetetlenítéséhez vezet.

5. A jogkimerülési szabály alkalmazhatóságának megítélése a szoftverértékesítés során egyes uniós tagállami bíróságok, valamint az Európai Bíróság gyakorlata alapján

5.1. A jogkimerülés szabályozása az Európai Unióban

A jogelv megnevezésében – az amerikai kifejezéstől eltérően – a terjesztési jog kimerülésének jelentőségét emeli ki az európai szabályozás az *exhaustion rule/exhaustion of rights doctrine* megjelölés használatakor.

A szoftverekre nézve a számítógépi programok jogi védelméről szóló 2009/24/EK irányelv²⁷ 4. cikkének (2) bekezdése rögzíti: „*A program valamely példányának a jogosult által vagy az ő hozzájárulásával a Közösségen belül történő első eladása kimeríti az adott példány Közösségen belüli terjesztésére vonatkozó jogot, a számítógépi program vagy valamely másolata további bérbeadásának ellenőrzéséhez való jog kivételével.*” Az essential step clause-hoz lényegileg hasonló garanciát biztosít a szoftver irányelv 5. cikkének (1) bekezdése, mikor lehetővé teszi, a „használt” szoftver használatba vételét, azaz hogy a szoftvert az azt jogszerűen megszerző személy a jogosult engedélye nélkül a rendeltetési célnak megfelelően használja (többszörözze, átdolgozza), beleértve a hibajavítást is²⁸ (*statutory license*).

Fontos azonban megjegyezni, hogy míg a szoftver irányelv a szoftverek vonatkozásában lex specialisként rögzíti a jogkimerülés elvét, addig az INFOSOC irányelv²⁹ valamennyi más

²⁶ Vernor v. Autodesk, Inc., 621 F.3d 1102 (9th Cir. 2010)

²⁷ A továbbiakban szoftver irányelv.

²⁸ 2009/24/EK irányelv 5. cikk (1) bekezdés

²⁹ 2001/29/EK irányelv az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak

műfajta tekintetében kimondja a következőket: „az eredeti műnek, illetve többszörözött példányának a jogosult vagy annak hozzájárulásával más által megvalósított első Közösségen belüli eladása kimeríti az adott műpéldány Közösségen belüli újraeladásának ellenőrzésére irányuló jogot.”³⁰ A szoftver irányelv nem tartalmaz az online műpéldányokra vonatkozó kitétel, mely (ahogy azt a tanulmány később tárgyalja) a joggyakorlat megosztottságához vezet. Az INFOSOC irányelv azonban egyértelműen rögzíti: „A jogkimerülés kérdése nem merül fel sem általában a szolgáltatások, sem különösen az on-line szolgáltatások esetében. [...] A CD-ROM-mal vagy a CD-I-vel ellentétben – amelynél a szellemi tulajdon anyagi hordozóban, vagyis árucikkben ölt testet – minden on-line szolgáltatás engedélyhez kötött cselekménynek minősül, amennyiben a szerzői jog vagy valamely szomszédos jog ezt megköveteli.”³¹

5.2. Néhány eset a másodlagos szoftverértékesítés bírói gyakorlatából

Ahogy fent láttuk, az amerikai bírói gyakorlatban egyelőre teljes a bizonytalanság a „használt szoftver” értékesítés megítélését illetően. Az Európai Unióban azonban nem alakult ki a license v. sale vitához hasonló ördögi kör. A bírói gyakorlat szerint kaphat engedélyt a felhasználó a szoftver felhasználására, és ezzel együtt megszerezheti a fizikai műpéldány tulajdonjogát – kimerítve a jogosult terjesztési jogát és megnyitva az utat a média felhasználói továbbadásának. Így a 3. fejezet végén feltett 1. kérdésre a válasz alapvetően rendezettnek látszik. Bizonytalanságok ezen a területen jellemzően akkor adódnak, mikor a szoftver-műpéldány első értékesítésére speciális feltételekkel kerül sor.³²

Egy, a Bundesgerichtshof által elbírált *Microsoft OEM ügyben*³³ MS-DOS és MS Windows operációs rendszerek forgalmazását vizsgálta a bíróság, mert azok értékesítésére a Microsoft által eredetileg hozzárendelt számítógépek nélkül került sor (a licenc rendelkezésével ellentétesen). A bíróság ítéletében rögzítette, hogy a Microsoft terjesztési joga a számítógép és szoftver együttes értékesítésekor kimerült, így bár a gyártó eredeti szándéka szerint hardvert és szoftvert együtt kellett volna értékesíteni, a jogkimerülés bekövetkezte után a jogosult nem akadályozhatja meg a szoftver műpéldányának önálló eladását, mivel annak terjesztésére már nincs ráhatása.³⁴

A holland *I.E. Beheer B.V. v. IV Bouw en Industrie B.V. ügyben*³⁵ a dordrechtli bíróságnak használt CAD szoftverek értékesítéséről kellett döntenie. A szoftver disztribútora több munkaállomásra telepítette a CAD szoftvert, majd a számítógépeket eladta Kalmarnak, aki a

összehangolásáról (továbbiakban INFOSOC irányelv)

³⁰ 2001/29/EK irányelv – 28. preambulum bekezdés

³¹ 2001/29/EK irányelv – 29. preambulum bekezdés

³² Például a szoftvert számítógéppel együtt – OEM konstrukcióban – szeri be a felhasználó, így a szoftver olcsóbb, a jogosult pedig kizárja hardver és szoftver különválasztását.

³³ Bundesgerichtshof I ZR 244/94 – 2000.07.06.

³⁴ Érdekes a BGH ítéletét a következő (szintén OEM ügyben hozott) düsseldorfi döntésekkel összevetni: Landgericht Düsseldorf 12 O 431/08 – 2008.11.26., valamint Oberlandesgericht Düsseldorf I-20 U 247/08 – 2009.06.29.

³⁵ Court of Dordrecht LJN: BN3863 – 2010.08.11.

gépekre telepített szoftverek felhasználásának ellenértékét is megfizette. A licenc kizárta a szoftver és dokumentáció harmadik személy számára való továbbadását a disztribútor írásos beleegyezésének hiányában. Ezt követően Kalmar a szoftverekkel együtt eladta a munkaállomásokat IV-nek anélkül, hogy IE (az eredeti disztribútor jogutódja) hozzájárulását kérte volna. A bíróság úgy látta, hogy a holland szerzői jogi törvény értelmében a szoftver jogszerű megszerzője jogosult annak többszörözésére a rendeltetési céljának megfelelő használat érdekében. Álláspontja szerint IV – a jogkimerülési szabály alapján – a szoftverpéldány jogszerű megszerzőjének tekinthető, így jogosult a fentiek szerinti többszörözésre, és nincs szüksége a jogosult a hozzájárulása a szoftver használatához.

A fizikai műpéldány jelenléte esetén tapasztalható viszonylagos következetesség a hordozó megszűnésével eltűnik. A 3. fejezet végén feltett 2. kérdésre adható lehetséges válaszok közötti ellentét átgondolásához érdemes megnézni két német esetet, melyek közül az utóbbi az Európai Bírósághoz jutott.

A *Microsoft v. Usedsoft* ügyben³⁶ Microsoft Select szerződés (mennyiségi licenc) hatálya alatt szerzett szoftvereket adtak tovább a hasznáلتszoftver-értékesítéssel foglalkozó Usedsoftnak, aki végfelhasználók számára kívánta azt értékesíteni. A licenc mellé járt adathordozó, azonban ez egy mesterpéldány (mastercopy), mely többféle szoftver telepítésére alkalmas, így a felhasználási szerződésben megengedett típusokat, a licenc által megengedett mértékben lehet a segítségével installálni.³⁷ A Microsoft álláspontja szerint a fenti konstrukcióban a felhasználó licencet szerzett, így jogkimerülésre nem került sor. A bíróság úgy határozott, hogy a Microsoft szoftverek felhasználói továbbadása jogszerű volt, és az irreleváns, hogy a licenchez tartozott az eredeti adathordozó vagy sem, mivel nem az alapján kell különbséget tenni, hogy egy mesterpéldányt kap a felhasználó (az EULA szerinti többszörözés jogával) vagy több, nem másolható adathordozót a licencben meghatározott mennyiséget és szoftvertípusokat egyenként leképezve, hisz lényegileg ugyanaz történik mindkét esetben.

A *Usedsoft v. Oracle* ügyben a fentiekkel ellentétes a müncheni Landgericht³⁸ és Oberlandesgericht³⁹ álláspontja is, bár ebben az ügyben teljes mértékben hiányzik a fizikai hordozó. Az Oracle az ügy⁴⁰ tárgyát képező adatbázisszoftvereket jellemzően internetről való letöltés útján terjesztette, felhasználási jogot mennyiségi licencekkel lehetett szerezni. (Az érintett számítógépi programokat a vevő kérésére CD-ROM-on vagy DVD-n is rendelkezésre bocsátotta a gyártó.) A vizsgált esetben a licenc tartalmazta az alábbi kikötést: „A szolgáltatások kifizetésével ön korlátlan időtartamra, nem kizárólagos, nem átruházható [...] felhasználási jogot szerez”. A Usedsoft a fentiek szerinti „használt szoftvereket” forgalmazta a hozzájuk tartozó követéssel. Az Oracle keresetet nyújtott be a Landgericht München I előtt annak érdekében, hogy a bíróság a Usedsoftot a fenti gyakorlat megszüntetésére kötelezze. A Landgericht München helyt adott az Oracle kereseti

³⁶ Landgericht Hamburg 315 O 343/06 – 2006.06.19.

³⁷ Tehát a rendelt szoftvereknek nem minden fajtájához és minden egyes darabjához kap a felhasználó hordozót.

³⁸ Landgericht München I - 7 O 7061/06, CR 2007, 356–362 (2007.03.15.)

³⁹ Oberlandesgericht München – 6 U 2759/07, CR 2008, 551–553 (2008.06.03.)

⁴⁰ Az ügy ismertetése nagyban támaszkodik a továbbiakban az Európai Bíróság ítéletére (C-128/11).

kérelmének: megállapította, hogy fizikai műpéldány hiányában nem került sor a terjesztés jogának kimerülésére. Az e határozat ellen a Usedsoft által előterjesztett fellebbezést elutasították. Ezt követően a Usedsoft felülvizsgálati kérelmet terjesztett a Bundesgerichtshof elé. A Bundesgerichtshof előzetes döntéshozatal céljából az Európai Bírósághoz fordult.

Az Európai Bíróság ítéletében⁴¹ foglaltak szerint a terjesztés joga fizikai műpéldány hiányában is kimerül meghatározott feltételek fennállása esetén. A jogkimerülési szabály által megkívánt „eladás” fogalmának tág értelmezése mellett megállapítható, hogy a vizsgált ügyletek magukban foglalják az érintett szoftverpéldányok tulajdonjogának átruházását, mivel az Oracle által e példányok rendelkezésre bocsátása, és az arra vonatkozó felhasználási szerződés megkötése arra irányul, hogy lehetővé tegye az említett példány vevők általi tartós használatát a vételár megfizetése ellenében (úgy, hogy a szerzői jog jogosultja a tulajdonában álló mű példánya gazdasági értékének megfelelő díjazásban részesül).

Közömbös, hogy a terjesztés jogának jogosultja a számítógépi program példányát az internetes oldaláról való letöltés, vagy valamely anyagi adathordozó útján bocsátotta a vevő rendelkezésére. Mivel a szoftver irányelv az INFOSOC irányelvhez képest lex specialisnak minősül, az INFOSOC irányelv a jogkimerülést online szolgáltatások esetében kizáró rendelkezése a vizsgált ügyben nem alkalmazandó. Mivel a piacok felosztása elkerülendő, figyelembe kell venni, hogy a szoftver CD-ROM-on vagy DVD-n történő eladása gazdasági szempontból hasonló a számítógépi program internetről való letöltéséhez, az online átadás ugyanis funkcionálisan egyenértékű az anyagi adathordozó átadásával, így a vizsgált ügyben a különbségtétel nem indokolt.

A döntés szerint a vevő jogosult a kijavított és naprakésszé tett példány használatára, mivel a szoftver irányelv 5. cikke (1) bekezdésének értelmében „jogszerű megszerzőként” letöltheti ezt a példányt a jogosult internetes oldaláról. Az eladó köteles a saját példányát törölni. Ha az első megszerző által megszerzett licenc a szükségleteit meghaladó számú felhasználóra vonatkozik, ez a megszerző nem jogosult a licencet megosztani.⁴²

A Usedsoft döntés igen nagy visszhangot váltott ki, hiszen igent mondott a digitális jogkimerülésre – igaz, szoftver esetében, lex specialis alapon. Nagy kérdés, hogy a Bíróság effajta progresszív álláspontja átalakítja-e a szoftverfelhasználás engedélyezésének gyakorlatát, valamint a szoftverértékesítés jelenlegi modelljeit, továbbá oda vezet-e, hogy más műfajták esetében is sor kerül a terjesztés joga kimerülésének megállapítására online műpéldány „eladása” esetén.

6. „Venni vagy nem venni?” – a Usedsoft ügy után

A kérdésre a válasz továbbra sem egyértelmű. Az azonban biztos, hogy amíg mi gondolkodunk, a piac gyorsan reagál. A szoftver értékesítési modellek nem köbe vésett

⁴¹ Usedsoft GmbH v. Oracle International Corp., C-128/11. (CJEU) – 2012.07.03. (A tanulmány a továbbiakban Usedsoft döntésként hivatkozik rá.)

⁴² A BGH határozata (BGH I ZR 129/08 2013.07.17.), mellyel az ügy eldöntését visszautalta a fellebbviteli bírósághoz, 2014. elején látott napvilágot. Jelenleg a tartományi felsőbbíróság végső döntésére várunk.

szabályokra épülnek, a technika követhetetlenül fejlődik, így bármilyen „jogi változást” sokkal gyorsabban követnek, sőt írnak felül, mint észrevennénk. A szoftvergyártók a Usedsoft döntés után sem szeretnék piacot veszteni, így egyre többféle előfizetéses konstrukciót kínálnak örökös licencek helyett. Sőt, a jogosultak szerint lassan már nincs szükség szoftverlicenckre, felhasználási engedélyre (nem fizikai, de letöltött mûpéldányra sem): helyettük szolgáltatásként kaphatjuk a szoftvert, felhőben elérhető alkalmazásokra fizethetünk elő.⁴³ Jogkimerülésről tehát szó sem lehet...

Az összefüggés természetesen csak feltételezett, az utóbbi időben bekövetkező szoftverpiaci változások nyilvánvalóan a piaci/technikai igények fényében vizsgálandók, az azonban egyértelmű, hogy a „használt szoftver” piac kiiktatása lehetőséget jelent a szoftvergyártóknak az „új” szoftverek értékesítési volumenének megtartására, illetve növelésére.

Mire tehát megszületik a válasz, észrevétlenül eltűnik a kérdés.

Felhasznált irodalom

CARVER, Brian W.: Why license agreements do not control copy ownership: first sales and essential copies. *Berkeley Technology Law Journal*, Vol. 25. 2010.

FALUDI Gábor: A szoftver szerzői jogi szabályozása. *Infokommunikáció és Jog*, 2005.7 sz., Melléklet 2.

FICSOR Mihály: Current issues of exhaustion of rights. http://www.copyrightseesaw.net/archive/?sw_10_item=55 (letöltve: 2014.07.01.)

GOLDSTEIN, Paul – HUGENHOLTZ, P. Bernt: *International Copyright – Principles, Law and Practice*, Second Edition. Oxford University Press, Oxford-New York, 2010.

HEINDL, Petra: A Comparative Analysis of Online Distribution of Software in the United States and Europe: Piracy or Freedom of "First Use"? https://www.law.stanford.edu/sites/default/files/publication/205104/doc/slspublic/heindl_wp6.pdf (letöltve: 2014.07.01.)

MEZEI Péter: A jogkimerülés intézményének kialakulása és fejlődése az Egyesült Államokban. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2014. 2. szám

OVERDIJK, Tjeerd – VAN DER PUTT, Polo – DE VRIES, Eva – SCHAFFT, Thomas: Exhaustion and Software Resale Rights. <http://itenrecht.nl/www.delex-backoffice.nl/uploads/file/IT%20en%20Recht/Exhaustion%20and%20Software%20Resale%20Rights%20CRI%202011-02.pdf> (letöltve: 2014.07.01.)

ROTHCHILD, John A.: The incredible shrinking first-sale rule: are software resale limits lawful? *Rutgers Law Review* Vol. 57. 2004.

⁴³ Lásd: SaaS (software as a service), cloud computing stb.

WOLK, Sanna: The software business in transit – will exhaustion and defining sale or licence soon be irrelevant? http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2413371
(letöltve: 2014.07.01.)

VÁRHOMOKI-MOLNÁR MÁRTA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Harmathy Attila professor emeritus

A KONCESSZIÓ MAGYAR MODELLJE ÉS AZ UNIÓS JOG

I. A koncesszió fogalma és megjelenése a modern magyar jogban

A téma ismertetéséhez először röviden bemutatjuk a koncesszió mibenlétét, azt a jogintézményt, amelyet a nemzeti vagyonról és a koncesszióról szóló törvény szabályoz.¹ A jogintézmény megértéséhez vissza kell tekintenünk annak megjelenése idejére. A koncessziót a jelenleg is élő formájában a koncesszióról szóló 1991. évi XVI. törvény (továbbiakban: koncessziós törvény) vezette be,² amelynek rendelkezéseit alapvetően meghatározta, hogy a törvény egy volt a piacgazdaságra való áttérés jogszabályai közül.³

Ebben az időszakban születtek meg azok a fontos jogszabályok – kiemelve különösen a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvényt –, amelyek lehetővé tették az állam dominanciáján alapuló szocialista gazdasági rendet követően a gazdaság liberalizálását. A gazdasági tevékenységek végzésének lehetősége megnyílt a magántulajdonosok előtt, továbbra is voltak ugyanakkor olyan tevékenységek, amelyek gyakorlását egyes jogszabályok az állami gazdálkodó szervezetek részére tartották fenn. A koncessziós törvény indokolása a koncesszió előzményeként említi, hogy az 1988. évi gt. elfogadásakor arról rendelkezett: ha valamely tevékenységet törvény, törvényerejű rendelet vagy minisztertanácsi rendelet az állam vagy állami gazdálkodó szervezet részére tart fenn, a gazdasági társaság a tevékenységet csak akkor folytathatja, ha legalább egy, arra jogosult tagja van⁴. Így az új szabályozás már akkor is lehetőséget adott a gazdasági társaságoknak az állami monopóliumok gyakorlására, ha az állam, illetve állami gazdálkodó szervezet a gazdasági társaságban – akár csak kis részesedéssel – tagként (részvényesként) jelen volt.⁵

Az 1989. október 23-án elfogadott alkotmánymódosítás rendelkezett arról, hogy az állam kizárólagos tulajdonának, valamint kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvényi

¹ Ettől eltérő értelemben használja az uniós közbeszerzési jog és a magyar közbeszerzési törvény az építési koncesszió és szolgáltatási koncesszió fogalmakat, tanulmányunkban most kizárólag az 1991. évi XVI. törvénnyel bevezetett koncesszió modelljét elemezzük

² A koncesszió hazai jogtörténeti előzményeiről ld.: PAPP 2006.

³ Dr. Balsai István igazságügy miniszter expozéjában a koncessziós törvény javaslatának parlamenti vitája során a következőképpen fogalmazott: „Ez a jelen törvényjavaslat e kategóriát olyan tartalommal kívánja megtölteni, hogy az a magyarországi gazdasági feladatokkal és folyamatokkal összhangban alapvető céljainkat segítő jogi eszközként működhessen.” elérhető: <http://www.parlament.hu/naplo34/085/0850017.html> (letöltve: 2014.06.28.)

⁴ 1988. évi VI. törvény 4. § (2) bekezdés

⁵ A koncesszióról szóló törvény indokolása

szinten kell meghatározni.⁶ Ennek alapján került sor a koncessziós törvény elfogadására, amely egyrészt meghatározta a koncesszióköteles tevékenységeket, másrészt azok gyakorlása lehetséges átengedésének módját.

Ami koncesszióköteles tevékenységnek minősül, az tehát alapvetően az államnak (illetve a helyi önkormányzatnak) fenntartott tevékenység, nem gyakorolhatja bármely gazdasági társaság. Közérdeken alapuló megfontolások alapján a piacgazdaság keretei között is elfogadott, hogy vannak olyan gazdasági tevékenységek, amelyek gyakorlását, illetve annak szigorú ellenőrzését, a tevékenység gyakorlójának kijelölését az állam a maga számára kívánja fenntartani. A koncessziós törvénynek az állami monopóliumba tartozó tevékenységek meghatározásán túl fontos újdonsága volt annak lehetővé tétele, hogy koncessziós szerződés révén az állam (vagy önkormányzat) kizárólagos jogának gyakorlása átengedhető legyen magántulajdonú vállalkozásoknak is – ez a koncesszió jogintézményének lényege. Ezáltal a törvény nem zárta ki az állami monopólium területein a magán befektetések lehetőségét, a tevékenység tényleges folytatója a magánszférából is kikerülhet. A fentiekben leírtak szerint már az 1988. évi gt. is tett egy lépést a magánszféra bevonása felé, a koncessziós törvény teremtette meg azonban – a mai értelemben használt – koncesszió létrehozásával azokat a jogi kereteket, amelyekben a kizárólagos állami (önkormányzati) gazdasági tevékenységek gyakorlását a magánszféra részére át lehet engedni. Az Alkotmánybíróság 981/B/1991. AB határozatában úgy fogalmazott: *„időközben hatályba lépett a koncesszióról szóló 1991. évi XVI. tv., amely éppen az állami monopóliumok által érintett területek hatékony, a piacgazdaságnak megfelelő működését kívánja elősegíteni. E keretek között a magyar jogrendszerben központi helyet elfoglaló magántulajdonnak is lehetősége van részt venni e tevékenységek gyakorlásában, sőt kifejezett jogpolitikai cél, hogy a gazdasági verseny ezen a területen is éreztesse hatását.”*⁷

Mivel az állam a koncesszió útján saját kizárólagos jogának gyakorlására ad lehetőséget másnak, ebből következően a koncesszió jellemzője az is, hogy az adott tevékenység piacán maga a koncessziós jogosult is bizonyos fokú – teljes vagy másokkal megosztott – kizárólagosságot élvez.

II. A koncesszióköteles tevékenységek

Kétféle típusú tevékenység került a koncessziós törvény hatálya alá. Egyrészt egyes kizárólagos állami tulajdonba tartozó dolgok (pl. országos közutak) működtetése. A koncessziós törvény indokolása rámutat, hogy a koncessziós szerződés tárgya ilyenkor sem valamely dolog, hanem az azon alapuló tevékenység folytatásának joga. Ezekben az esetekben a piaci kizárólagosságot valójában nem is az biztosítja, hogy koncessziókötelesnek minősülnek ezek a tevékenységek, hanem már az a tény, hogy az ahhoz szükséges dolog az állam kizárólagos tulajdonába tartozik, így természetesen csak az jogosult annak

⁶ Eredetileg az 1989. évi XXXI. törvény „alkotmányerejű törvény” rendelkezésére bízta e tárgykör szabályozását, mely 1990. június 25-i hatállyal törvényi követelményre változott.

⁷ 981/B/1991. AB határozat

működtetésére, a koncesszióköteles tevékenység végzésére, akinek erre a tulajdonos lehetőséget ad.

Az állam kizárólagos tulajdona és kizárólagos gazdasági tevékenysége között elméletileg is szoros kapcsolat van, hiszen az a szabályozás, amely szerint meghatározott típusú vagy adott célt szolgáló dolgok csak állami tulajdonban állhatnak, determinálja, hogy azok a gazdasági tevékenységek, amelyek folytatásához ilyen dolog szükséges, szintén az állam számára vannak fenntartva. Buendia Sierra monográfiája az állami tulajdon és a piaci kizárólagosság szoros kapcsolatának gazdaságpolitikai indokára is rámutat: mivel a monopóliumoknak a fogyasztókra gyakorolt negatív hatásai ismertek voltak, azokban a szektorokban, ahol a monopóliumok létét elkerülhetetlennek tekintették, hagyományosan a köztulajdonlás tűnt az állami beavatkozás megfelelő formájának, hogy megakadályozzák a fogyasztók kizsákmányolását.⁸

A koncesszióköteles tevékenységek másik köre a tulajdontól függetlenül valamilyen gazdasági tevékenység gyakorlását érinti, melyek között szerepeltek stratégiai fontosságú közszolgáltatások (pl. távközlési szolgáltatások), és az ún. jövedelemtermelő monopóliumok (pl. a szerencsejáték végzése).

Később, az uniós liberalizációs jogalkotás révén a koncesszióköteles tevékenységek köre nagyban lecsökkent, majd az utóbbi években, a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény elfogadásával ismét bővülésnek indult. Jelen tanulmányunkban nem térünk ki részletesen a koncesszióköteles tevékenységek változására, és az állam gazdasági szerepvállalásával kapcsolatos kérdések fejtegetésére. Kizárólag a koncesszió hazai modelljét, a jogintézmény jellemzőit vetjük össze az uniós jogfejlődés irányával.

III. A köz és a magánszféra elválasztása a koncesszió modelljében

A koncessziós törvény eredetileg úgy rendelkezett, hogy a koncesszióköteles tevékenységek folytatásának feltétele, hogy

a) az állam vagy az önkormányzat, e célra többségi részesedéssel működő gazdálkodó szervezetet, vagy költségvetési, illetőleg önkormányzati intézményt alapítson, vagy

b) a tevékenység gyakorlásának időleges jogát koncessziós szerződésben átengedje.⁹

Az állam (vagy az önkormányzat) tehát a monopólium körében megtehetette, hogy saját maga alapít jogi személyt a tevékenység végzésére, melyben többségi részesedéssel rendelkezik. Amennyiben úgy dönt, hogy nem – vagy nem kizárólag – saját jogi személy útján kívánja a tevékenységet gyakorolni, akkor szükséges koncessziós pályázattal kiválasztania az erre jogosultat, akivel koncessziós szerződést köt. Tehát a „magán” gazdasági társaságok versenyeznek a tevékenység elnyeréséért, amennyiben erre az állam döntése szerint lehetőséget kapnak. A koncessziós törvény szabályai szerint az sem kizárt, hogy egymás mellett működjenek a tevékenység piacán állami szereplők, akik alanyi jogon, és

⁸ BUENDIA SIERRA 1999. 370.

⁹ Koncessziós törvény 2. § (1)

magán tagsággal bíró társaságok, melyek versenyben nyerték el a gazdasági tevékenység folytatásának lehetőségét.

2012. január 1-jétől az állam és az önkormányzatok kizárólagos gazdasági tevékenységeinek meghatározása és gyakorlásuk módjának legalapvetőbb szabályai a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvénybe kerültek át. A nemzeti vagyonról szóló törvény tulajdonképpen a korábbi elméleti modellt viszi tovább, azzal a különbséggel, hogy főszabályként a kizárólagos állami vagy önkormányzati gazdasági tevékenységet koncessziós szerződés megkötése nélkül csak 100%-ban köztulajdonú társaság gyakorolhatja, másrészt ugyanakkor – meglátásunk szerint – lazult is a kapcsolat az állam (önkormányzat) és a tevékenységet folytató szervezet között. Nem feltétel ugyanis, hogy utóbbit az állam vagy az érintett önkormányzat maga alapítsa, hanem az a lényeges, hogy a tevékenység gyakorlója a közszférához tartozzon: a törvényben felsorolt típusú közjogi jogi személy vagy – akár közvetetten, akár közvetlenül – azok 100%-os részesedésével működő társaság legyen.¹⁰ A koncessziós törvény korábbi szabályai még az állam vagy önkormányzat közvetlen tulajdonosi részesedését követelték meg, a törvény indokolása szerint *„hangsúlyozva, hogy ha pl. egy állami vállalat kíván (...) gazdasági társaságot alapítani koncesszióköteles tevékenység végzésére, úgy ezt megelőzően számára is kötelező a nyilvános pályázaton történő részvétel, illetve a tevékenység folytatás jogának koncessziós szerződéssel történő megszerzése.”* A nemzeti vagyonról szóló törvény ezen változtatott, a tevékenység gyakorlásáért folytatott verseny, illetve annak mellőzése választásakor tehát élesebbé, egyértelműbbé tette az eltérő elbánást a köz- és a magánszféra, a köztulajdon-magántulajdon megkülönböztetése mentén.

A 90-es években az Alkotmánybíróság többször is vizsgálta a koncessziós törvényt, döntéseiből a modell elméleti háttéréhez egy elemet emelünk ki. Az Alkotmánybíróság kiindulópontja az volt, hogy a piacgazdaság körülményei között a versenyszféra körében a tulajdonosként megjelenő állam ugyanolyan résztvevője a gazdasági életnek, mint bárki más. Úgy ítélte meg azonban, hogy az állam kizárólagos gazdasági tevékenysége nem tekinthető a versenyszféra részének, melyre vonatkoztatható lenne ez az elvi tétel. Az 1814/B/1991. AB határozat szerint *„az állami monopólium körébe vont tevékenység nem része a piaci szférának. A monopólium alapításának ugyanis éppen az a lényege, hogy valamely tevékenységi kört az állam kizárólag önmaga számára tart fenn, ami eleve kizárja a gazdasági versenyt. Az már valójában részletkérdés, hogy az állam miként gyakorolja monopoljogát: kizárólag állami tulajdonban álló szervezetek útján, avagy belátása szerint más szervek részére történő koncesszióba adás útján, amikor is az állam tetszése szerint állapítja meg a koncesszióba adás feltételeit. (...) Hasonlóan széleskörű az állam döntési szabadsága tekintetben, hogy a monopoltevékenység köréből mit tart fenn önmaga számára, illetőleg mit és milyen feltételekkel enged át másoknak. (...) Önmagában véve azonban az semmiképpen sem alkotmányellenes, ha a kizárólagos állami részesedésű gazdálkodó szervezetek számára fenntartott tevékenységfajták gyakorlásának jogszabályi feltételei eltérnek a koncesszióba*

¹⁰ 2011. évi CXCVI. törvény 12. § (12)

adott tevékenységi fajták szabályaitól: a koncesszió jogosultja vagy az engedélyes ugyanis nem versenytársa az államnak.”¹¹

Az Alkotmánybíróság fenti véleményével kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy az egy alkotmányossági kérdés eldöntése érdekében alkotmányjogi megközelítést tükröz az állami és a gazdasági szféra határainak megvonása során. Ez nem feltétlenül egyezik azzal, hogy az uniós gazdasági jog, amelyet mai gazdasági jogalkotásunkban szintén fontos szem előtt tartani, hol húzza meg ezt a határt. E kérdés tárgyalásával foglalkozik a tanulmány következő része.

IV. Az uniós gazdasági jogi megközelítés

Az uniós jogszabályok nem szabályoznak kifejezetten a koncessziós törvény szerintivel azonos jogintézményt, így azt olyan nemzeti jogintézménynek tekinthetjük, amelyet az uniós gazdasági jog több területe is érinthet. A terjedelmi korlátokra tekintettel nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy milyen korlátok között vezethetnek be a tagállamok kizárólagos jogokat egy területen. Kizárólag a koncesszió modelljének azon jellemzőjét tesszük vizsgálat tárgyává, hogy a monopólium gyakorlása során az állam milyen feltételekkel tarthatja fenn saját vállalkozásai számára e tevékenységeket, illetve mennyiben köteles a tevékenység gyakorlóját versenyben kiválasztani. A következőkben ebből a szempontból emeljük ki az uniós jog néhány, leginkább relevánsnak tartott elemét.

IV.1. Egyenlő versenyfeltételek a köz- és magántulajdonú vállalkozások számára

Kiindulási pontunk az, hogy az állam kizárólagos gazdasági tevékenységei uniós jogi értelemben is gazdasági tevékenységnek minősülnek, ami maga után vonja, hogy rájuk nézve alkalmazni kell a belső piaci szabályokat, másrészt a tevékenységet végző szervek a versenyjogi szabályok értelmében vállalkozások.¹² Az uniós gazdasági jog azon az elven nyugszik, hogy tulajdoni szempontból semleges, a szabályok a köztulajdonú és a magántulajdonú vállalkozások számára egyenlő versenyfeltételeket teremtenek. Ez tükröződik az EUMSZ 106. cikk (1) bekezdésében, amelynek értelmében a szerződés minden rendelkezése alkalmazandó a köztulajdonú vállalkozások és a különleges vagy kizárólagos jogokkal felruházott vállalkozások esetében is.

¹¹ 1814/B/1991. AB határozat

¹² NEERGARD 2009. 29.; SAUTER-SCHEPEL 2009. 172.

IV.2. A köztulajdonlásra vonatkozó követelmény a belső piaci szabadságok szempontjából

A köztulajdonban álló vállalkozások számára történő fenntartás kapcsán két jogesetet említünk. A C-3/88. sz. Bizottság kontra Olaszország ügyben hozott ítéletében az Európai Bíróság olyan olasz jogszabályokat vizsgált, amelyek előírták, hogy az olasz állam adatfeldolgozó rendszerek kifejlesztésére csak olyan társaságokkal köthet szerződést, amelyekben a részvények legalább többsége köztulajdonban van. A Bíróság ezt a letelepedés és szolgáltatásnyújtás szabadsága jogellenes korlátozásaként értékelte, hivatkozott arra, hogy nemcsak a közvetlen nemzeti alapon történő hátrányos megkülönböztetés tilos, hanem annak olyan közvetett formái is, amelyek – más szempontok alkalmazása révén – ugyanarra az eredményre vezetnek.¹³ Olaszország a rendelkezések jogszerűségének alátámasztására azzal érvelt, hogy az állami működés szempontjából fontos rendszerekről van szó, amelyben érzékeny adatokat is kezelnek, és ez indokolja a szigorú állami kontrollt. A Bíróság ugyanakkor úgy foglalt állást, hogy erre a célra tekintettel aránytalan a bevezetett korlátozás, kevésbé korlátozó intézkedések is lehetségesek lennének, pl. titoktartási kötelezettség előírása a vállalkozás munkavállalói számára. Nem sikerült tehát azt igazolni, hogy e közérdekű cél elérését önmagában az állami tulajdon ténye révén lehetett volna garantálni.

Másodikként jóval frissebb bírósági döntést emelünk ki, amelyben a Bíróság olyan holland szabályozás uniós jognak való megfelelőségével foglalkozott, amely szerint a villamosenergia- vagy gázelosztórendszer-üzemeltető társaságokban fennálló részesedések csak a közszférán belül ruházhatóak át.¹⁴ E privatizációs tilalommal ellentétes, hogy magánszemély rendelkezzen Hollandiában tevékenységet folytató villamosenergia- vagy gázelosztórendszer-üzemeltetőben fennálló részesedéssel. A tulajdonlással kapcsolatos követelményt vizsgáló ügyet azért tartjuk témánk szempontjából lényegesnek, mert az ilyen előírás hatásában megegyezik azzal az esettel, amikor valamely tevékenység végzését köztulajdonú vállalkozások számára tartják fenn.

A Bíróság az EUMSZ 345. cikke alapján először ugyan megállapította, hogy a tagállamok jogszerűen követhetnek bizonyos vállalkozások esetében a köztulajdoni rend bevezetésére irányuló célt, ezt követően azonban külön követelményként fogalmazta meg a belső piaci szabályoknak való megfelelést. Kimondta, hogy az egyébként az EUMSZ 345. cikk hatálya alá tartozó köztulajdoni rend előírása nem menti fel a tagállamot az alól, hogy az említett ágazatban tiszteletben tartsa a szabad tőke mozgásra vonatkozó szabályokat. Ebből következően a privatizációs tilalom előírását is az EUMSZ 63. cikke alapján meg kell vizsgálni.¹⁵ Az ítélet gondolatmenetéből az is levezethető lehet, hogy a tagállamok a kizárólagos állami tulajdon körének meghatározására vonatkozó jogukat is csak úgy gyakorolhatják, hogy azt jogszerű korlátozásként kell tudniuk igazolni. Igaz, a Bíróság azt is kimondta, hogy az adott ügyben az EUMSZ 345. cikk hatálya alá tartozó nemzeti jogszabályok által meghatározott tulajdoni rend választásának okai olyan tényezőknek

¹³ Európai Közösségek Bizottsága kontra Olasz Köztársaság C-3/88., EU:C:1989:606

¹⁴ Essent és Társai C-105/12–C-107/12, EU:C:2013:677

¹⁵ Az ítélet 31-38. pontjai

minősülnek, amelyek figyelembe vehetők a szabad tőke mozgás korlátozásainak igazolásához.¹⁶ A Bíróság e döntése alapján témánk szempontjából arra is lehet következtetni, hogy a monopóliumba tartozó gazdasági tevékenység kizárólag állami tulajdonú társaságnak történő fenntartását is külön igazolni lehet szükséges.

IV. 3. Különleges és kizárólagos jogok odaítélése

Különleges és kizárólagos jogokról akkor beszélünk, ha közhatalmi döntés eredményeként a tevékenység végzésére vagy csak egy vállalkozás jogosult kizárólagosan, vagy több vállalkozás kapott erre jogosultságot, amelyek egymással ugyan versenyeznek, de külső szereplőkkel nem.¹⁷

Az ilyen jogok tekintetében az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatában az állt a középpontban, hogy egyáltalán mikor jogszerű valamely gazdasági tevékenység végzésére kizárólagos ill. különleges jogok alapítása. Ahogyan a IV. rész bevezetésében említettük, jelen cikkben most nem erre térnénk ki, hanem arra az újabban felmerülő kérdésre, hogy ha egy gazdasági tevékenység csak kizárólagos vagy különleges jogok birtokában gyakorolható, akkor ezeket ki nyerheti el? Megteheti-e az állam, hogy ezeket diszkrecionálisan osztja ki vagy diszkrecionális döntéssel magának tartja fenn?

A Bíróság 2010 júniusában majd szeptemberében két ítéletet hozott (a Betfair és az Engelmann ügyekben),¹⁸ amelyekben kitért arra, ki lehet jogosult közigazgatási engedéllyel odaítélt kizárólagos jog gyakorlására. Mindkét ügy szerencsejáték szervezésére vonatkozó engedélyeket érintett, melyeket előzetes versenyztetés nélkül ítéltek oda. Az ítéletek a kizárólagos jogok odaítélése kapcsán egyértelművé tették, hogy az nem történhet diszkrecionális alapon. A Bíróság ezt két szorosan kapcsolódó jogterületen már korábban kidolgozott joggyakorlatából vezette le. Egyrészt felidézte a szolgáltatási koncessziókkal kapcsolatos gyakorlatát. A szolgáltatási koncessziók a közbeszerzési irányelvek hatálya alá nem tartozó beszerzési típusú szerződések, amelyekkel kapcsolatban a Bíróság a letelepedés és a szolgáltatásnyújtás szabadságára hivatkozással mondta ki, hogy a tagállamoknak szolgáltatási koncesszióra vonatkozó szerződések megkötése előtt is meg kell felelniük a transzparencia követelményének. Ennek értelmében biztosítaniuk kell, hogy a nyilvánosság legalább olyan mértékben érvényesüljön, amely lehetővé teszi, hogy a koncesszió iránt érdeklődő vállalatok arról tudomást szerezzenek, verseny alakulhasson ki a koncesszió elnyeréséért és a nyertes személyéről szóló döntés objektív, előre meghatározott kritériumok szerint szülessen.¹⁹

¹⁶ Az ítélet 55. pontja

¹⁷ A különleges és kizárólagos jogok fogalmának jelentéséhez ld.: BUENDIA SIERRA 1999. 66; NEERGARD 2005. 163-174.

¹⁸ Betfair C-203/08, EU:C:2010:307; Engelmann C-64/08, EU:C:2010:506

¹⁹ Telaustria and Telefonadress C-324/98, EU:C:2000:669; Coname C-231/03., EU:C:2005:487. A szolgáltatási koncessziók kapcsán lásd bővebben: GYULAI-SCHMIDT 2012., BOROS 2011., VÁRHOMOKI-MOLNÁR 2010.

Másrészt felidézte a Bíróság az engedélyezési rendszerekkel kapcsolatos gyakorlatát, amelyben kimondta: ahhoz, hogy valamely alapvető szabadságot korlátozó engedélyezési rendszer igazolható legyen, annak objektív, hátrányos megkülönböztetéstől mentes, és előzetesen ismert kritériumokon kell alapulnia, mely kizárja a nemzeti hatóságok önkényes eljárását.²⁰

Ezen korábbi gyakorlatára támaszkodva a Bíróság kimondta azt, hogy a letelepedés szabadságából következik, hogy az átláthatóságnak a szolgáltatási koncessziók kapcsán kimondott követelményei, melyek a versenynek való megnyitást jelentik, a kizárólagos jogokat biztosító közigazgatási engedélyek kapcsán is érvényesülnek.²¹ A két ítélet egyértelműen elválasztotta azt a kérdést, hogy jogszerű-e egy tevékenységre nézve kizárólagos jog fenntartása, annak vizsgálatától, hogy a kizárólagos jog jogosultjának verseny nélküli kiválasztása jogszerű-e. Mindkettő az alapvető szabadságok gyakorlásának külön korlátozása, és mindkét tekintetben külön kell vizsgálni, hogy az alkalmas-e a közérdekű cél elérésére és nem lép-e túl az ahhoz szükséges mértéken.

Meg kell jegyezni, hogy a szerencsejátékok kérdésében a Bíróság engedékenynek bizonyult, és a Betfair esetben megengedhetőnek tartotta a transzparens odaítélés mellőzését, ha olyan közjogi intézménynek tartják fenn a tevékenységet, melynek vezetése közvetlen állami felügyelet alatt áll, vagy olyan magánjogi gazdasági szereplőnek adják át, amelynek tevékenysége felett a hatóságok szigorú felügyeletet gyakorolnak.²² A Bíróság gyakorlata már korábban elismerte, hogy szerencsejátékok azon területek közé tartoznak, ahol harmonizáció hiányában az egyes tagállamok saját értékrendjüknek megfelelően ítélik meg az érintett érdekek védelméből következő követelményeket. Az a tagállam, amely különösen magas szintű védelmet kíván biztosítani, megalapozottan vélheti úgy, hogy csak a hatóságok szigorú ellenőrzése alatt álló, egyetlen szervezetnek biztosított kizárólagos jogok teszik lehetővé a kapcsolódó veszélyek ellenőrzés alatt tartását.²³

Az ítéletek értékeléséhez fontos figyelembe vennünk, hogy a szerencsejátékok szervezése tipikusan olyan terület, amelyet a tagállamok nem kívánnak kiengedni saját ellenőrzésük alól, ezért az több másodlagos jogforrásban is kivételként szerepel.²⁴ Az ismertetett ítéletekből ezért véleményünk szerint semmiképpen nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a kizárólagos jogok ugyanilyen mércé szerint tarthatóak fenn a köztulajdonú társaságoknak bármiféle gazdasági tevékenység esetében. Sokkal inkább arra hívnánk fel a figyelmet, hogy az ítéletek alapján a versenyztetés hiánya a kizárólagos jog létezésén felül olyan további korlátozás, amelynek szükségességét és arányosságát külön alá kell támasztani.

Másrészt rá kell mutatni arra is, hogy a verseny mellőzésének megengedése szempontjából nem önmagában a köztulajdon, hanem a tevékenység szigorú állami felügyeletét tekintette a Bíróság lényeges körülménynek. Emiatt véleményünk szerint nem lett volna alátámasztható

²⁰ Betfair C-203/08. az ítélet 50. pontja; Engelmann C-64/08, az ítélet 54-55. pontjai

²¹ Betfair C-203/08. az ítélet 47. pontja; Engelmann C-64/08. az ítélet 53. pontja

²² Az ítélet 59. pontja

²³ Zeturf C-212/08, EU:C:2011:437, az ítélet 41-42. pontjai

²⁴ Pl. az ún. szolgáltatási irányelv (Az Európai Parlament és a Tanács 2006/123/EK irányelve (2006. december 12.) a belső piaci szolgáltatásokról) és részben az új koncessziós irányelv hatálya alól is kivételt jelent (Az Európai Parlament és a Tanács 2014/23/EU irányelve (2014. február 26.) a koncessziós szerződésekről).

pl. az olyan megoldásnak a jogszerűsége, ahol a szerencsejáték szervezését egyidejűleg végzik a piacon olyan szervezetek, melyek versenyben, és olyanok, amelyek verseny nélkül nyerték el a tevékenység végzésének jogát. Amennyiben ugyanis a tagállam közérdekű célkitűzéseit úgy biztosítja, hogy az nem zárja ki a vállalkozások közötti versenyt, álláspontunk szerint ugyanazon tevékenység tekintetében már nem lesz indokolható az állami tulajdonú vállalkozások eltérő kezelése.

A fenti esetek közigazgatási engedélyben odaítélt kizárólagos jogokra vonatkoznak, véleményünk szerint – tekintettel arra, hogy a letelepedés szabadságának korlátozása szempontjából hasonló eredményre vezet – azonos megítélés alá tartozik az is, amikor jogszabály nevesít valamely gazdasági tevékenység végzésére kizárólag jogosult jogi személyt. A Bíróság döntéseiben ugyanis nem a formát, hanem az intézkedések hatását tartotta lényeges szempontnak, és kimondta, hogy *„az átláthatósági kötelezettség mintegy kötelező előfeltételként tekintendő a tagállamok azon joga vonatkozásában, hogy valamely gazdasági szereplő számára egy gazdasági tevékenység gyakorlására kizárólagos jogot biztosítsanak, tekintet nélkül e gazdasági szereplő kiválasztásának módjára”*.²⁵

IV.4. Közbeszerzési jog

A hazai koncessziós szerződés megkötése a közbeszerzési szabályok alá is tartozhat, ezért utolsóként a közbeszerzési jogi megközelítésre térünk ki. A koncesszióköteles tevékenységek egy része valamilyen állami feladat ellátásában való közreműködést is jelent. Az uniós közbeszerzési jog elismeri a tagállamok lehetőségét arra, hogy feladataikat saját erőforrásokkal végezzék el, és ne szervezzék ki. Igaz, amennyiben a közszférán belül szerződéssel, ellenérték fejében történik egy feladat ellátása, a Bíróság gyakorlata, és a nemrégiben elfogadott új közbeszerzési irányelvek és koncessziós irányelv tulajdonképpen meghatározza, hogy mit tekint saját feladatellátásnak, a szerződés közszférán belül tartását így ehhez igazíthatják a tagállamok. A közszférán belüli szerződéskötés akkor mentesülhet a versenyeztetés kötelezettsége alól, ha megfelel a bírósági gyakorlatban és az új irányelvekben a házon belüli (in-house) beszerzésekkel szemben megfogalmazott követelményeknek. Ezek a feltételek a szerződést kötő szervezetek között erős irányítást és ellenőrzést, valamint gazdasági függést is megkövetelnek, azaz az ilyen társaságok kifejezetten az őket irányító szervezetnek vagy szervezeteknek végzik tevékenységüket, nem lehetnek egyébként aktív piaci szereplők, hiszen ebben az esetben a piacon való megjelenésük torzítaná a versenyt.²⁶ Ha ezek a feltételek nem állnak fenn, akkor a köz- vagy magántulajdonú vállalkozások egyenlő eséllyel indulhatnak a szerződések elnyeréséért.

²⁵ Betfair C-203/08. az ítélet 47. pontja

²⁶ 2014/24/EU irányelv 12. cikke; a 2014/25/EU irányelv 28. cikke; a koncessziós szerződésekről szóló 2014/23/EU irányelv 17. cikke

V. Összefoglalás

Látható, hogy az uniós gazdasági jog fejlődése egyre szűkebbre szorítja a tagállamok döntési szabadságát az állami monopóliumok gyakorlása körében. Az európai uniós jogfejlődés tendenciája, hogy az utóbbi években követelményként jelenik meg: ha egy piacon nincs is verseny – és ez a korlátozás igazolható –, akkor a piacért legyen verseny, és a tagállamok transzparens eljárás keretében válasszák ki azt, hogy ki gyakorolhatja kizárólagos vagy különleges jogok jogosultjaként az adott gazdasági tevékenységet. Bizonyos feltételek esetén az uniós jog is elismeri ugyanakkor, és kialakult annak a joggyakorlata is, hogy az állam saját vállalkozása számára tarthat fenn egy tevékenységet, ehhez azonban szintén közérdekű követelményeken alapuló igazolási kötelezettség kapcsolódik, melynek a koncesszió modelljében következetesen kell érvényesülnie. Az uniós joggyakorlat alapján a gazdasági tevékenységekre vonatkozó monopóliumok gyakorlásának módja sem alapulhat teljesen az állam diszkrecionális döntésén, és nem esik kívül az uniós gazdasági jog érvényesülésének hatókörén.

Felhasznált irodalom

BOROS Anita: Jogalkalmazási kérdések a (köz)szolgáltatási koncesszió kérdéskörében I-II. *Közbeszerzési Szemle*, 2011. 1. évf. 8. és 11. sz.

BUENDIA SIERRA, Jose Luis: *Exclusive Rights and State Monopolies under EC Law*. Oxford University Press, Oxford/New York 1999

GYULAI-SCHMIDT Andrea: A szolgáltatási koncesszióra vonatkozó új közbeszerzési szabályok az európai és a magyar jogban. *Iustum Aequum Salutare* VIII. 2012. 3–4. elérhető: <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20123sz/05.pdf> (letöltve: 2014.06.29.)

NEERGARD, Ulla: *Services of General Economic Interest: The Nature of the Beast*. In: Krajewski, Neergard, Van de Gronden (szerk.): *The Changing Legal Framework for Services of General Interest in Europe. Between Competition and Solidarity*. T-M-C Asser Press, Hága 2009

NEERGARD, Ulla: *The Concept of Concession in EU Public Procurement Law Versus EU Competition Law and National Law*. In: NIELSEN, Treumer (szerk.): *The new EU Public Procurement Directives*, Djøf Publishing 2005

PAPP Tekla: *A koncesszió*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2006.

SAUTER Wolf – SCHEPEL, *Harm State and Market in European Union Law. The Public and Private Spheres of the Internal Market before the EU Courts*. Cambridge University Press, Cambridge 2009:

VÁRHOMOKI-MOLNÁR Márta: A koncesszió fogalma az Európai Unió Bíróságának gyakorlatában. *Európai Jog* 2010. 6. szám

**POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI ÉS NEMZETKÖZI
MAGÁNJOGI SZEKCIÓ**

ALEKU MÓNIKA

Polgári Eljárásjogi Tanszék

Témavezető: dr. Varga István tanszékvezető habil. egyetemi docens

AZ ÜGYÉSZI FELLÉPÉS

I. Az ügyészi fellépés fogalma

Az ügyészi fellépésnek jelenleg három törvényi meghatározása is elkülöníthető. Az első az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. törvény (a továbbiakban: Ütv.) 26. §-ának (1) bekezdése szerinti fellépés fogalom. Eszerint „az ügyészségnek e törvényben nem szabályozott, az igazságszolgáltatás közreműködőjeként gyakorolt büntetőjogon kívüli közérdekű feladat- és hatásköreiről külön törvények rendelkeznek. Az ügyész ezeket a hatásköreit a törvénysértés kiküszöbölése érdekében elsősorban bírósági peres és nemperes eljárások megindításával¹ (perindítási jog), valamint hatósági eljárások kezdeményezésével és jogorvoslat előterjesztésével² gyakorolja (a továbbiakban együtt: fellépés)”. Ez felöleli tehát a büntetőjogon kívüli ügyészi megjelenés, részvétel szinte valamennyi lehetséges formáját, nem csupán a keresetindítást, vagy a polgári perrendtartás szerinti fellépést, perbe lépést, illetve beavatkozást.

A második fellépés fogalom a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) 9.§-ának (2) bekezdése első mondata szerinti ügyészi fellépés³. Eszerint az ügyész jogosult a polgári perben, annak bármely szakában fellépni, ha a perbeli részvételét megalapozó körülmények a per folyamán állnak be. Ha a fellépés törvényes feltételeinek fennállásáról a bíróság értesíti az ügyészt, a fellépés csak kivételesen és kellően indokolt esetben mellőzhető.

Az ügyész polgári perbeli szerepében paradigmaváltó 1/1994. (I.7.) AB határozatot követő, a polgári perrendtartás módosításáról szóló 1995. évi LX. törvény, azaz a Pp. VI. novellája 1995. augusztus 29. napjától hatályos szövege a „fellépés” fogalmának az addig használatostól eltérő értelmet adott. Ezután az ügyész perbeli fellépése nem volt önálló jogosítványnak tekinthető. Korábban ugyanis a fellépés joga az ügyészt azokban a perekben is megillette, amelyeket maga meg sem indíthatott, és célja az volt, hogy segítse a bíróságot a törvényes döntés meghozatalában. Ezt követően azonban a perindítási jog „*dinamikus mozzanattá*” vált. Ebből következően – a mai napig – már megindult perben való ügyészi részvétel alapját ugyanazon megfontolás képezi, amely konkrét esetben a keresetindítási jogot

¹ Példa az utóbbira a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény (a továbbiakban Ctv.) 77.§ (1) bekezdésének a) pontja szerinti törvényességi felügyeleti eljárás kezdeményezés.

² Például a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény 223.§-a alapján előterjesztett végrehajtási kifogás.

³ Pp. 9.§ (2) Ha az ügyészt az (1) bekezdésben meghatározott keresetindítási jog illeti meg, de a perbeli részvételét megalapozó körülmények a per folyamán állnak be, az ügyész a perben felléphet.

is megalapozza. Az egyik a *külön* törvényi feljogosítás⁴ alapján történő perindítás, a másik pedig az úgynevezett *általános* felhatalmazáson alapul. Ez utóbbi szerint az ügyész eljárhat a polgári perben, ha a jogosult jogainak védelmére nem képes azzal, hogy a felek rendelkezési jogát messzemenően tiszteletben kell tartania, és nem indíthat keresetet, így nem léphet fel olyan jog iránt, amelyet csak jogszabályban meghatározott személy vagy szervezet érvényesíthet⁵.

A harmadik fellépés fogalom pedig a Pp. 9. §-a (2) bekezdésének második mondata szerinti kötelező ügyészi fellépés⁶, amely rendelkezés 2014. január 1. napjától hatályos. Újszerűsége okán előadásomban elsősorban erről a jogintézményről szeretnék beszélni, amely újszerűség nem csupán a jogintézmény friss hatályba lépéséből, de a dogmatikájából is fakad.

II. A kötelező ügyészi fellépés

Az Alkotmánybíróság hivatkozott döntése után és 2014. január 1-je előtt a konkrét perekben az ügyészi fellépés minden esetben a törvényben meghatározott feltételek fennállásának mérlegelése alapján történt. Az általános fellépési jog esetében ez nem szorul magyarázatra, hiszen a jogvédelmi képtelenség feltételeinek (idős kor, betegség stb.) megállapíthatóságát kizárólag az ügyben eljáró ügyész képes megítélni. Az ügyészi diszkrecionális jogkör *expressis verbis* megnyilvánulásait tükrözik az ügyészi fellépés lehetőségét biztosító törvények „-hat,-het” megfogalmazásai is.

Ehhez képest tehát dogmatikai nóvum a kötelező ügyészi fellépés Pp.-be iktatása, hiszen ezzel a jogalkotó olyan előírást vezetett be, amely a Pp. 124/A.§-a szerint indult perben nem kíván az ügyésztől további vizsgálatot abban a kérdésben, hogy a jogosult képes-e jogainak védelmére. Ezekben a perekben a jogalkotó ezt a vizsgálatot előre elvégezte és maga alakította ki a védendő kört. A polgári bíróság ügyészi fellépésre vonatkozó értesítését vagy az idézést követően a közjogi ügyész fellépése kötelező, ügyészi mérlegelésnek ebben a körben nincs helye.

A) A kötelező fellépés előzményei

A védendő kör jogalkotói kialakításának indokoltsága az 1990-es évek elejére nyúlik vissza, amikor is a kriminológiai kutatások két büntetőjog-ellenes tevékenységi kör kialakulását is feltárták, amelyek lényegében a lakhatási lehetőségüktől fosztották meg a sértetteket. A

⁴ Ide tartoznak például az *actio popularis*-ok is, illetve a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 39.§-a, vagy a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény 109.§-ának (2) bekezdése szerinti keresetindítás.

⁵ Például házassági bontóper, apaság megállapítása iránti per.

⁶ Az ügyész fellépése kötelező a 124/A. § szerint indult perben.

kriminológusok mindkét elkövetési módszert a „lakásmaffia” tevékenységének⁷ körébe vonták.

1. Először Oroszországban jelentek meg olyan szervezett bűnözői csoportok, amelyek arra specializálódtak, hogy idős, magára hagyott, elesett emberek lakását valamilyen módon megszerezzék. Ezek a bűnözői körök főként Moszkvában és Szentpétervárott működtek, és két elkövetési technikát alakítottak ki. Az egyikre az volt a jellemző, hogy a sértettet tévedésbe ejtették, például kölcsönt nyújtottak a részére. A kölcsön fedezetül dátummal el nem látott, aláírt ingatlan adásvételi szerződést kértek. Természetesen az ingatlan értéke a sokszorosa volt a kölcsön összegének. Utóbb pedig úgy jártak el, mintha valós adásvételi szerződést kötöttek volna. A másik elkövetési mód alkalmazásakor erőszakkal vagy fenyegetéssel kényszerítették a sértettet a fiktív adásvételi szerződés aláírására. Mindkét típusú elkövetés megjelent már az 1990-es évek közepén Magyarországon is. Így például Gönczöl Katalin ombudsman-ként 1996-ban írásban jelezte az akkori országos rendőrfőkapitánynak, hogy rendkívül nagyszámú olyan bejelentés érkezik hozzá, amelyben főként idős emberek arra hívják fel a figyelmét, hogy erőszakkal vagy a jogszerűség látszatával leplezve megfosztották őket az ingatlanuktól⁸.

A második elkövetési magatartás körbe az olyan tevékenységek tartoztak, amikor idős, lakásukban egyedül élő emberek bizalmába férkőzve megtévesztették őket, vagy fenyegetést, illetve erőszakot alkalmazva, az ingatlan tulajdonosát arra készítették, hogy az ingatlant jóval áron alul értékesítse a számukra. Nagy gyakorisággal fordult elő az is, hogy csereszerződést kötöttek, ami azt eredményezte, hogy az ingatlan értékénél jóval kisebb értéket képviselő, az ország másik pontján lévő ingatlant ajánlottak fel cserealapként, de az, hogy ez az ingatlan gyakorlatilag lakhatatlan csak a költözéskor derült ki.

2. Ezzel egy időben Nyugat-Európában egy másik elkövetési módszer is kialakult, amely a potenciális ingatlanvásárlók ellen irányult. E módszer lényege az volt, hogy az elkövetők különböző befektetési alapokat hoztak létre az ingatlant vásárolni szándékozó befektetők számára. Azonban a beruházásokat még csak meg sem kezdték, és az alap kezelői a befizetett pénzeszettekkel együtt egyszerűen eltűntek.

⁷ A „lakásmaffia” kifejezés egyébként nem jelent önálló büntetőjogi kategóriát. A Büntető Törvénykönyv nem tartalmaz olyan meghatározott törvényi tényállást, amely a „lakásmaffia” névvel jelölt bűnözési kategóriának megfelelő.

⁸ Gönczöl Katalin aggodalmát utóbb statisztikai adatok is igazolták, így 1999-ben még hét volt azoknak a megyéknek a száma, ahol ilyen jellegű ügy egyáltalán nem fordult elő, 2002-re viszont már csak egyetlen egy ilyen megye volt, sőt a főváros területén oly mértékben nőtt meg az ilyen típusú deliktumok száma, hogy a Budapesti Rendőr-főkapitányság keretében külön nyomozó csoport létrehozására kényszerültek. A büntetőeljárások során két elkövetési magatartás típusra derült fény. Az elkövetési magatartások első csoportjába az olyan tevékenységek tartoztak, amikor az ingatlan tulajdonosát harmadik személy – nota bene általában az ingatlan tulajdonosának hozzátartozója – arra kérte meg, hogy az általa magánszemélytől felveendő kölcsön fedezeteként ajánlja fel az ingatlanát. Amennyiben az ingatlan tulajdonosa ebbe beleegyezett, ekkor a kölcsönt a harmadik személy felvette, de ezzel egy időben nem kölcsönszerződést kötöttek, hanem fiktív ingatlan adásvételi szerződést írtak alá. Az ügyletben – a jogi normákból fakadóan – szükségszerűen ügyvédek vagy közjegyzők is közreműködtek, akik hivatásuk legalapvetőbb szabályait is megszegve, meggyőzték az ingatlan tulajdonosát arról, hogy a kölcsön felvételét csak így lehet biztosítani, illetve a jogi rendezésnek ez az egyetlen lehetséges útja. Az adásvételi szerződés természetesen azt is tartalmazta, hogy a vételárat – ami megegyezett a kölcsön összegével – az eladó átvette, illetve, hogy hozzájárul az ingatlan-nyilvántartásba történő tulajdonjog bejegyzéséhez is. Az esetek döntő többségében függetlenül attól, hogy a kölcsönt visszafizették-e vagy sem, az adás-vételi szerződés földhivatalhoz történő benyújtása megtörtént.

Tehát ez a két fő elkövetési módszer alakult ki Európában, és a kettő közt a lényeges különbség abban állt, hogy az egyik a sértettet megfosztotta az általa birtokolt ingatlantól, míg a másik az ingatlan vásárlására szánt pénzeszközöket vonta el. Véleményem szerint a Kelet-Európában kialakult elkövetési metodikának lényegesen nagyobb a társadalomra veszélyessége, mert a már meglévő lakástulajdonuktól, és ezáltal a lakhatási lehetőségüktől direkt módon fosztja meg a sértetteket.

Az ezredfordulót követően az ilyen deliktumok száma oly mértékben növekedett, ami már komoly társadalmi feszültséget okozott. Mindezt az is bizonyítja, hogy az Országgyűlés Alkotmány- és Igazságügyi Bizottsága 2003-ban albizottságot hozott létre az úgynevezett lakásmaffia tevékenység vizsgálatára.

Az ingatlanok, illetve az azok vásárlására szánt pénzeszközök megszerzését célzó büntetőjog-ellenes magatartások jellemzően a zsarolás, a csalás vagy az uzsora, a kényszerítés, a sikkasztás bűncselekmény törvényi tényállását valósították meg, és elkövetésüket az esetek egy részében magas fokú szervezettség jellemezte. Függetlenül a büntetőjogi minősítéstől, az elkövetők a jogszerűség látszatát öltő szerződésekkel ténylegesen megfosztották a sértetteket a lakhatási vagy a lakásvásárlási lehetőségüktől, és reparációra – kivéve, ha az érintett polgári peres eljárást kezdeményezett – a büntetőjogi felelősség megállapítását követően kerülhetett sor. Az *in integrum restitutio* – a bűncselekmény elkövetése és a jogerős büntető bírósági ítélet megszületése között eltelt rendkívül hosszú idő miatt – az esetek jelentős részében megvalósíthatatlan volt, vagy az ingatlanát, vagy pénzét elvesztő személy a jogos tulajdonát csak további peres eljárások kezdeményezésével szerezhetette vissza.

Az ilyen bűncselekményeket megvalósító bűnelkövetőkkel szembeni hatékony fellépés lehetővé tétele érdekében egészítette ki a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvénynek (a továbbiakban: Be.) a magánfél⁹ jogosultságaival kapcsolatos rendelkezéseit az egyes büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódó más törvények módosításáról szóló 2013. évi CLXXXVI. törvény.

B) A 2013. évi CLXXXVI. törvény módosításainak bemutatása

1. A Be. módosítása

A 2013. évi CLXXXVI. törvény 6.§-a a „lakásmaffia” által büntetőjog-ellenes magatartással megszerzett ingatlan visszaszerezhetőségének érdekében egészítette ki a Be.-nek a magánféllel kapcsolatos rendelkezéseit akként, hogy ha a zsarolás, a csalás, illetve az uzsora-bűncselekmény elkövetési tárgya olyan, a terhelt által lakott vagy a hozzájárulásával más személy által ingyenesen használt ingatlan, amelyben a bűncselekmény elkövetését megelőzően a magánfél lakott, és a polgári jogi igény az ingatlannal kapcsolatos rendelkezési

⁹ A Be. rendelkezései szerint a magánfél az a sértett, aki a büntetőeljárásban polgári jogi igényt érvényesít. A Be. azonban azt is kimondja, hogy a magánfél ezt az igényt kizárólag a terhelttel szemben fogalmazhatja meg, illetve, hogy csak az a polgári jogi igény érvényesíthető, amely a vád tárgyává tett cselekmény következtében keletkezett.

jogot vagy az ingatlan birtoklásának jogát is érinti, a magánfél indítványában ideiglenes intézkedésként kérheti az ingatlan kiürítését és annak a magánfél birtokába bocsátását¹⁰. Amennyiben a magánfél a vádirat benyújtása előtt ilyen indítványt terjeszt elő, a nyomozási bíró dönt a polgári jogi igénynek és ideiglenes intézkedés iránti kérelemnek a Polgári perrendtartás szerint hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróságnak történő megküldése kérdésében. Abban az esetben, ha a polgári jogi igény és a kérelem a Be.-ben meghatározott feltételeknek megfelel, a nyomozási bíró köteles azt a polgári bíróságnak megküldeni¹¹, és ezen döntése ellen fellebbezésnek nincs helye. A vádirat benyújtását követően előterjesztett magánféli kezdeményezés sorsáról a büntető ügy elbírálására hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság, azaz a perbíróság tanácsnak elnöke dönt a tárgyalás megkezdése után, és szintén köteles azt megküldeni az előzőekben írtak szerint¹².

2. A Pp. módosítása

A Be. új rendelkezéseire tekintettel tehát szükségessé vált a Pp. kiegészítése azzal a szabállyal, hogy a Be. alapján megküldött polgári jogi igényt keresetlevélként kell elbírálni, és úgy kell tekinteni, mintha azt már eredetileg is annál a bíróságnál terjesztették volna elő, amelyhez azt a büntető ügyben eljáró bíróság megküldte¹³. Ezekben a perekben tehát a törvénymódosítás az ügyész kötelező fellépését írja elő egyfelől a felperes (magánfél) jogainak védelme, másfelől a büntető- és a polgári eljárás összehangolása, a bizonyítási eszközök rendelkezésre bocsátása érdekében.

A módosítás alapján a Be.-ben meghatározott feltételek fennállása esetén a nyomozási bíró vagy a büntető ügyben eljáró bíró már a polgári jogi igény és az ideiglenes intézkedés iránti kérelmet tartalmazó indítvány előterjesztését követően megküldi a polgári jogi igényt a Pp. szerint hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróságnak további eljárás céljából¹⁴.

3. A Be. és a Pp. módosítások összevetése

A két törvény módosításainak összevetésével arra a megállapításra lehet jutni, hogy a jogalkotó célja nem a polgári igény soron kívüli elbírálásának, hanem az ideiglenes intézkedés mielőbbi

¹⁰ Be. 54. § (2a) bekezdés

¹¹ Be. 214. § (1a) bekezdés

¹² Be. 284. § (3) bekezdés

¹³ Pp. 124/A. § A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 214. § (1a) bekezdése vagy 284. § (3) bekezdése alapján a bíróságnak megküldött polgári jogi igényt keresetlevélként kell elbírálni és úgy kell tekinteni, mintha azt már eredetileg is annál a bíróságnál terjesztették volna elő, amelyhez azt megküldték.

¹⁴ A korábbi szabályozás szerint – amint arra utaltam – a polgári jogi igényt a büntető ügyben eljáró bíróság az ítéletben lehetőleg érdemben bírálta el; annak helyt adott, vagy azt elutasította. Amennyiben ez jelentékenyen késleltette volna az eljárás befejezését, valamint a vádlott felmentése esetén, vagy ha az indítványnak a büntetőeljárásban való érdemi elbírálását más körülmény kizárta, a bíróság a polgári jogi igény érvényesítését egyéb törvényes útra utasította. Amennyiben a bíróság a polgári jogi igényt egyéb törvényes útra utasította, úgy a büntető ügyben eljáró bíróság nem küldte meg a polgári jogi igényt a polgári ügyben eljáró bíróságnak, hanem a magánfélnek (sértettnek) kellett a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bírósághoz a keresetlevelét benyújtania.

lehetőségének biztosítása volt. Az ideiglenes intézkedés célja azonnali jogvédelem biztosítása az időmúlás miatt utóbb már el nem hárítható jogsérelem megelőzésére¹⁵.

A módosítás alapján ezekben az ügyekben a felperes (büntetőeljárás sértettje, magánfél) speciális, kiszolgáltatott helyzetére tekintettel az ideiglenes intézkedés elrendelése nem köthető biztosítékadáshoz. Figyelemmel arra, hogy a büntetőeljárás során a nyomozás, vagy az eljárás jogerős megszüntetése, illetve a terhelt (alperes) vád alóli jogerős felmentése új körülményként jelentkezik, indokolt volt biztosítani, hogy a bíróság az ideiglenes intézkedés elrendelésére vonatkozó végzését – hivatalból – maga is megváltoztathassa¹⁶.

Az ügyészi fellépés feltételeinek beálltakor az ideiglenes intézkedés alkalmazhatósága, és az annak alapjául szolgáló feltételek tisztázása, illetve bizonyítása az elsődleges, míg az eljárás további szakaszában a büntető ügy alakulásától függően változhatnak az ügyészi fellépés feltételei, illetve a hangsúly átkerül a kereseti kérelem polgári jogi szempontú bizonyítására.

III. Összefoglalás

A kötelező fellépés a sértett-központú (reparatív) szemléletmód előtérbe helyezését jelenti, amely mindenképpen üdvözlendő.

A lakásmaffia ügyekben általában megállapítható, hogy a cselekmények áldozatai leggyakrabban a társadalom perifériáján élő, magatehetetlen, idős vagy beteg emberek, illetve a mentális és pszichés problémákkal küzdő, egyedülálló állampolgárok, továbbá az italozó életmódot folytatók. Általában megállapítható ezen ügyekben a sértetti közrehatás, az anyagi kiszolgáltatottság, ezért az áldozatok számos esetben anyagi gondokkal küszködő, jelentős közüzemi hátralékot felhalmozó, bankoknak eladósodott személyek. A fővárosban gyakori az idős, egyedül élő személyek tulajdonában lévő nagy értékű budai ingatlanok megszerzésére törekvés. Fentiekből következik, hogy az általános ügyészi keresetindítást, és fellépést megalapozó törvényi feltétel – a jogvédelmi képtelenség – ezen ügyekben a módosítás előtt is fennállt. Ugyanakkor az is elgondolkodtató, hogy jelen módosítással az eddig tárgyalt feltételek fennállásakor a jogai védelmére egyébként képes személyek érdekében is kötelező az ügyészi fellépés, amely a felek rendelkezési jogának elvével adott esetben konkurálhat.

Mindemellett a módosítás kizárólag a csalás, a zsarolás és az uzsora bűncselekményeket nevesítette, így az ezen kívüli elkövetések – például sikkasztás – megvalósulásakor marad a Pp. 9.§ (2) bekezdésének első mondata szerinti fellépés lehetősége. A bűncselekmény minősítése tehát befolyásolja a polgári perben történő ügyészi fellépés mikéntjét, amely véleményem szerint nem szerencsés.

¹⁵ KISS Daisy 1999. 624.

¹⁶ Az egységes jogalkalmazás elősegítése, és annak érdekében, hogy e körben ne legyen szükséges esetlegesen egy új eljárást indítani az ingatlan kiürítése iránt, a módosítás szerint az ideiglenes intézkedés hatályon kívül helyezése vagy hatályvesztése esetén rendelkezni kell az ideiglenes intézkedést megelőző birtokállapot helyreállításáról, ha az ítélet ettől eltérően nem rendelkezik. (Pp. 156.§ (9) bekezdése).

A módosítás másik indoka, a bizonyítás összehangolása a büntető és a polgári ügyész között, tulajdonképpen szintén adott volt ezt megelőzően is. A Legfőbb Ügyészség ugyanis már 1999. évtől figyelemmel kíséri a lakástulajdon, a lakáshasználat jogellenes megszerzését célzó, bűncselekményt is megvalósító magatartásokat. Ezek alapján az ügynevezett lakásmaffia-ügyekben belső irányító intézkedésekkel hangolják össze a büntető és a polgári ügyész munkáját az ügynevezett szakági együttműködés keretében. Erre példa – a 8/2013. (XII.31.) LÜ együttes főosztályvezetői körlevéllel módosított, a lakásmaffia ügyekben adandó tájékoztatásról szóló 4/2008. (ÜK.6.) LÜ együttes főosztályvezetői körlevél.¹⁷

Fentiek ellenére – és ezen a jelen módosítás sem segít – a gyenge érdekérvényesítési képességgel rendelkező áldozatok vallomását a rendelkezésre álló okirati bizonyítékok és tanúvallomások rendszerint könnyűszerrel megdöntik, így mind a büntető-, mind a polgári eljárásban rendkívül nehéz a bizonyítás. Létezik ugyanis egy teljes bizonyító erejű közokirat, illetve az ügyletnél szinte kizárólag olyan személyek működnek közre, akik gyakorlatilag egy bűnszervezet tagjai. Tanúként ezért kizárólag olyan személyeket lehetett kihallgatni, akik valójában az ügyben érintettek voltak. A bizonyítási eljárás lefolytatása során szinte minden esetben a gyanúsított megtagadta a vallomástételt, vagy olyan vallomást tett, hogy az ügylet teljesen jogszerű volt, míg a közreműködő „tanúk” a vallomást megerősítették, és mindezt egy közokirat is „hitelesítette”.

A büntető ügy adatainak átadása a továbbiakban is kizárólag a Be. és az Ütv. által szabályozott körben lehetséges. Figyelembe kell venni azt is, hogy a bűncselekménynél, illetve a kereset elbírálása körében alapvetően más lehet a bizonyítandó tények köre.

Az új jogi szabályozás rendkívüli felelősséget hárít az ügyészre, mert egy nem felderített, bizonyítékokkal még nem megalapozott, megfelelő jogi érveléssel nem feltétlenül alátámasztható kereseti kérelem esetén úgy kell fellépnie, hogy még az alapul szolgáló eljárás, a bűnösség kérdése, a bűncselekmény elkövetése és a bizonyítékok köre sem tisztázott.

Végezetül azonban, a módosítás értékelve, mindenképpen kedvezőnek tartom azt a jogalkotási irányt, amely az eddigi diszkréciós-generális felhatalmazásokkal szakítva konkrét helyzetre vonatkozó konkrét intézkedési kötelezettségről rendelkezik¹⁸. Véleményem szerint az ügyészi fellépés jogintézményét érdemes lenne ebbe az irányba fejleszteni a megfelelő processzuális garanciákkal.

Egyetértek azokkal a jogirodalmi álláspontokkal, amelyek a közérdek alatt az önvédelemre képtelen magánérdeket is értik. Figyelemmel az Alkotmánybíróság már hivatkozott döntésére is, a jogérvényesítésre, illetőleg a jogok védelmének biztosítására képtelen fél alanyi jogainak oltalmazása az állam alkotmányos kötelezettsége. Az államnak tehát gondoskodnia kell arról, hogy ilyen esetben valamely szerve az egyén jogainak védelme érdekében fellépjen.

¹⁷ Megjegyzem ennek módosítása az előadás és e cikk leadásakor éppen folyamatban van.

¹⁸ A módosításnak mikéntje a védendő kör vonatkozásában vethet fel aggodalmakat a fentiekben kifejtettek szerint, valamint kissé „megkésettnek” is találom kötelező ügyészi fellépés e körben történő bevezetését. Az ilyen jellegű büntetőeljárások száma ugyanis évről évre csökken, például mintegy 20%-kal csökkent 2013. évben az előző évhez képest. A bűnelkövetések csökkenő tendenciája mellett jellemző az is, hogy ezek a bűncselekmények kikerültek a társadalmi érdeklődés középpontjából.

A közérdek védelme mellett a törvényesség garanciájaként – a bírói függetlenség érintetlenül hagyásával – az ügyészi közreműködés ezt szolgálhatja és kiegészítheti az igazságszolgáltatás rendszerében.

Felhasznált irodalom

BECK Károly: Magán- (külön-) vélemény az ügyész polgári perbeli jogállásáról hozott alkotmánybírói határozathoz. *Magyar Jog* 1994/3., 151-156.

GÁTOS György: Bírói (külön-) vélemény, avagy széljegyzetek „Az ügyész polgári perbeli jogállásáról hozott alkotmánybírói határozathoz” című cikke. *Magyar Jog* 1994/3., 157-161.

FÜRÉSZ Klára: A vád képviselője vagy a törvényesség őre? *Magyar Közigazgatás* 1991/4., 66-70.

FÜRÉSZ Klára: Az igazságszolgáltatás. In: Kukorelli István (szerk.): Alkotmánytan, Budapest, 1992. 307-345.

GÁSPÁRDY László: Az ügyész rendelkezési jogáról a polgári perben. *Magyar Jog* 1974/6., 339-345.

GYÓRI Györgyné: Tanácskozások az ügyész polgári eljárásbeli szerepéről, javaslatok a jogi szabályozás koncepciójára. *MAGYAR JOG* 1994/9. 513-518.

KENGYEL Miklós: Magyar polgári eljárásjog, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

DR. KISS Daisy – DR. RÓNAY Zoltán: Polgári eljárásjogi alapismeretek, Dr. Hársfalvi Rezső, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest, 2003.

NÉMETH János – KISS Daisy: A tárgyalás, Kommentár 1999.

SALLÓS István: Az ügyész szerepe a polgári eljárásban. *Magyar Jog* 1991/1. 33-38.

SZABÓ Tibor: Néhány gondolat az ügyészi keresetindításról. *Magyar Jog* 1986/9. 772-775.

TAMÁNE NAGY Erzsébet: Az ügyész új szerepe az Alkotmánybírói határozat 1/1994. (I. 7.) AB határozata tükrében. *Magyar Jog* 1994/3. 148-150.

TAMÁNE NAGY Erzsébet: A Pp. tartalmának és terjedelmének egyes kérdései. *Magyar Jog* 2013/9. 543-551.

VERESS László: Az ügyész szerepe a polgári eljárásban. *Magyar Jog* 1998/1. 31-41.

VARGA ZS. András: Új Alkotmány és az ügyészség közjogi hatáskörei. *Magyar Jog* 2011/2. 77-86.

VARGA ZS. András: Az Alaptörvény és az ügyészség közjogi hatáskörei. *Magyar Jog* 2012/3. 129-136.

BENCSIK KLAUDIA

Polgári Eljárásjogi Tanszék

Témavezető: dr. Varga István tanszékvezető habil. egyetemi docens

A CLASS ACTION EREDETE ÉS KIALAKULÁSA A POLGÁRI PERJOGI KODIFIKÁCIÓ TÜKRÉBEN

I. Bevezetés

PhD tanulmányaim és kutatásaim során a kollektív igényérvényesítési modellekkel foglalkozom mélyrehatóbban. Ez alkalommal a kollektív igényérvényesítési modellek, ezen belül a csoportperек forrásmodelljének, az amerikai class actionnek az elméleti és fogalmi hátterét, valamint kialakulását mutatom be röviden a magyar polgári perjogi kodifikáció tükrében.

A kollektív igényérvényesítés hazai jogrendszerbe történő bevezetése már régóta foglalkoztatja a magyar jogkereső közönséget. Ezt támasztja alá a 2010-es T/11332. törvényjavaslat megszületése is, mely a Polgári Perrendtartásról szóló 1952. évi III. számú törvény (a továbbiakban: Pp) módosításáról szólt. Az indítvány a csoportos keresetindítás jogintézményét kívánta bevezetni a magyar jogba, ám a javaslat végül mégsem vált a magyar polgári eljárásjog részévé. Napjainkban a polgári perjogi kodifikáció kapcsán újra előtérbe kerül a jogintézmény magyarországi bevezetésének kérdése.

A jogkereső közönség az effajta igényérvényesítési eszköz neve hallatán azonnal az amerikai class action-re asszociál. Kétség nem férhet hozzá, hogy az Amerikai Egyesült Államok a szülőhazája fent nevezett jogintézménynek, azonban az Európai Unió számos országában is megtalálhatóak a kollektív igényérvényesítés egyes modelljei. Fentiekén túl a class action elméleti hátterének és eredetének bemutatását indokolja még a modell következetessége is, hiszen más jogrendszerekben letisztult szabályozási formákat kevésbé, sokkal inkább „hibrid modelleket” találunk.

Nyilvánvaló, hogy a kollektív igényérvényesítés hatékony szabályozása hazánkban is szükséges. Gondoljunk a Budapest Sportcsarnok tűzkárosultjaira, a „paprikahamisítás” károsultjaira, a 2010 őszén bekövetkezett vörösiszap-katasztrófa áldozataira. Mindhárom eseményt követően a jogélet aktív résztvevői ugyanazon kérdésekre keresték és keresik mai napig a választ. Megfelelő eszköz-e a hatékony kollektív jogérvényesítésre a Pp.-ben szereplő pertársaság jogintézménye? Szükség van-e egy alapjaiban új jogintézményre, mely lehetővé teszi a csoportos keresetindítást nagyszámú jogosult esetén? Ahhoz, hogy a helyes válaszokat megtaláljuk, más országok modelljeinek, ezek elméleti hátterének és részletszabályainak ismerete szükséges.

Álláspontom szerint hazánk számára megfelelő csoportos perlési modell még nem született meg. Nyilvánvaló, hogy nem egy adott ország szabályozási módszerét kell lemásolnunk, új

egyedi koncepcióval kell előállnunk, hiszen a szabályozás sikeressége nem kizárólag a szabályozási mechanizmustól, hanem az azt körülvevő jogszabályi és kulturális környezettől is függ.¹ Elsődlegesen azonban az amerikai modellnek mint forrásnak, és e jogintézmény elméleti hátterének, valamint kialakulásának bemutatása szükséges ahhoz, hogy megalapozzuk az új csoportos perletről szóló szabályozási koncepció létét.

II. A kollektív igényérvényesítési modellek elméleti háttere

A jogintézmény szabályozásának indokai jórészt azonosak. Egyes nemzeti jogalkotók és egyes nemzetek jogkereső közönsége felismerte, hogy szükség van olyan jogi eszközre, mely maradéktalanul alkalmas arra, hogy a csekély mértékű polgári jogi igényeket is eredményesen érvényesíteni tudják.

Az indok megértéséhez a perlekedés gazdaságtanát kell elővinnünk. Csekély jelentőségű követelések alatt olyan polgári jogi igényeket értünk, melyekben a jogalany számára a pereskedésből várható előnyök nem haladják meg az azzal járó, várható hátrányokat, tehát a tényleges kiadásokat, és a kapcsolódó kellemetlenségeket. Figyelembe kell ugyanis venni a per sikeres kimenetelének a kockázatát, hiszen a bizonytalansági tényezőt nem zárhatjuk ki teljes mértékben.² Ezzel összefüggésben vizsgálandó a várható perköltség és a pertárgy értékének aránya. Ha a pertárgy értéke elhanyagolható a várható perköltséghez képest, nem biztos, hogy a pereskedés hasznos megoldást jelent.

A bevételek és kiadások közgazdaságtani párosán túl számolnunk kell egyéb kellemetlenségekkel is. Értem ez alatt a perek elhúzódásának lehetőségét, a peres eljárással járó egyéb kötelezettségeket (pl. adminisztrációs teher, bíróság előtti megjelenési kötelezettség). A hagyományos bírósági út a legtöbb ember számára azon túl, hogy lassú és költséges procedura, túlbonyolított, elavult eljárást, valóságos tortúrát is jelent.³

Fentiek mellett a kollektív igényérvényesítés előnyének tekinthető az a megállapítás, melyre az egyik Eurobarometer felmérés jutott: az eredmények tanúsága szerint a megkérdezettek 76 százaléka nagyobb hajlandóságot mutat igényérvényesítésre, ha azt másokkal együtt teheti meg. A harmadik évezredre jellemző tendencia e mutató emelkedése.⁴

A kollektív igényérvényesítés lehetővé teszi továbbá, hogy egy felperesnek sem kell lemondania a jogi képviselő lehetőségéről. A kollektív igényérvényesítés során hozott döntés a vesztes alperes jövőbeni magatartására is kedvező hatással lehet, elrettentheti a további jogsértésektől, hiszen a keresetek aggregációja miatt komoly összegű kártérítést ítélhet meg a bíróság a jogosultaknak.

Az effajta perlési módozatok az alperesi oldalon állók számára is szolgálnak előnyökkel: a csökkenő perköltség és a gyors lefolyású perek mellett a kollektív igényérvényesítés által az együttesen eljáró felperesek mindegyikére kiterjedő kötőerejű ítélet születhet, a követelések

¹ [A csoportos igényérvényesítés perspektívái a magyar jogban – Beszámoló a Polgári Eljárásjogászok Klubjának rendezvényéről](http://www.jogiforum.hu/hirek/23819) (<http://www.jogiforum.hu/hirek/23819>) (2011. november 10.)

² NAGY 2011164.

³ ARANYI 2010 49.

⁴ Zöld Könyv a kollektív fogyasztói jogorvoslatokról, Európai Unió Bizottsága, COM (2008) 794, 2008, 7.

ítélt dologgá válása pedig segíti az alperesi oldalon állókat a peres kiadások megtervezésében és a „tiszta lappal folytatásban”.

A jogintézmény módszere az igazságszolgáltatás számára is kétség kívül előnyös hatásokkal járhat. A perek felgyorsulását, a bíróságok terheinek csökkentését, az adminisztratív költségek visszafogását és az ítélkezési gyakorlat nagyobb koherenciáját szolgálhatja.⁵

A kollektív jogérvényesítés számtalan előnye mellett szót kell ejteni a jogintézmény hátrányairól is. Potenciális hátrányként jelentkezhet a tényleges kompenzáció hiánya, mely az együttesen perlők egymás közötti versengéséből következhet. Sokan a perköltségek emelkedésétől és az eljárások idejének meghosszabbodásától is tartanak. Nehézségekbe ütközhet az azonos vagy hasonló helyzetben lévő jogosultak felkutatása, azaz a csoport kialakítása. Továbbá a szakirodalom képviselőinek egy része szerint a kollektív kereset nyomásgyakorlási eszközzé válhat, alkalmas lehet az alperesi oldalon álló vállalkozások zsarolására. A nagy összegű kártérítési perek veszélyeztethetik a vállalkozások fizetőképességét. Végül az igazságszolgáltatás képviselői attól tartanak, hogy számolni kell a megalapozatlan kollektív keresetek tömegével.⁶

Az amerikai classaction elméleti háttérében is javarészt a fenti tényezők állnak. Fentiekén túl három szempontot kell újra vagy újfent kiemelni. Az egyik az amerikai csoportper reprezentatív jellegét emeli ki, melynek fontosságát már 1853-ban elismerték a Smith et al. v. Swormstedt et al. ügy során: „*Olyankor, amikor a perben számos érdekelt fél van, jogaik és kötelezettségeik függenek a halálozás vagy egyéb dolgok okozta változásoktól, vagy máskülönben nem volna lehetséges – komoly nehézségek nélkül –, hogy mindenki félként vegyen részt az eljárásban; s ez gyakran akadályozná a per tárgyalásig való végigvitelét. Az egyszerűség kedvéért tehát és az igazságtalanságot mellőzve, a bíróság engedélyezi a felek egy része számára, hogy az azonos érdekű testület egészét képviselje, és a határozat ugyanúgy köti majd őket, mintha mindenki a bíróság előtt lenne*”. Azonban mivel a class action elsősorban eljárásjogi jogintézmény, s nem képviseletet szabályozó, fontos, hogy a képviselő felek csak érdekeltnek lehetnek, így garantálva azt, hogy adekvát képviseletet látnak majd el az ügyben.

Az amerikai class action másik nagy előnye, hogy hatékonyan biztosítja a csekély igényrel rendelkező felek számára a bírósághoz való hozzáférést. Vitathatatlan az efféle perek korábban már említett gazdasági előnye, valamint a perlekedési kedv növelése is.

Harmadjára, van egy különös szerepe is az Amerikai Egyesült Államok class actionjének, ez pedig a közösségi érdek előmozdítása az ún. private-attorney funkció keretében. Ilyen esetekre a Kongresszus olyan törvényt fogadott el, mely lehetővé teszi, hogy a pernyertes fél sikeres kollektív igényérvényesítés esetén még az ésszerű ügyvédi díj megtérítését is követelje, részlegesen megfordítva ezzel az amerikai típusú költségviselést, mely szerint minden fél a saját maga költségét viseli.⁷

⁵ SZABÓ – BELÉNYESI 2008. 310.

⁶ ARANYI 2010. 51.

⁷ UDVARDY 2013. 452-459.

Az előnyök és hátrányok összevetését követően belátható, hogy szükség van olyan szabályozásra, mely mérsékli azokat a kockázatokat, melyek a csekély mértékű polgári jogi igények érvényesítésével járnak. Erre kiváló megoldás lehet az a perlési forma, mely lehetővé teszi a kollektív perlést úgy, hogy a perköltség mérsékléséhez vezet, s a méretgazdaságossági előnyökön túl az sokszor elhúzódó pereskedéssel járó egyéb terheket is csökkenti.⁸

A fenti perjogi alapprobléma megoldására születtek meg a kollektív igényérvényesítés különböző modelljeit megvalósító jogintézmények. Főként a fentiek indokolták az amerikai jogintézmény megszületését is.

III. A class action fogalma

A szabályozás indokoltságának hasonló jellegéből adódik, hogy a jogszabályok felépítése és tartalma azonos koncepción alapul. Több ország ilyen jogintézményeit megismerve megalkotható a kollektív igényérvényesítések fogalma, melynek egyik típusát alkotják a csoportperek, ezen belül a class action.

A kollektív igényérvényesítések során:

- nagyszámú jogosult,
- egyénenként csekély mértékű polgári jogi igényét,
- egy eljárásban,
- ugyanazon alperessel szemben,
- hasonló vagy azonos ténybeli és jogi alapon,
- együttesen kívánja érvényesíteni.

Habár a fenti elemeket a különböző, a tárgyalt jogintézményre vonatkozó definíciók többnyire tartalmazzák, a témához kapcsolódó fogalmi rendszer nem egységes. Többször ugyanabban az értelemben használják kollektív igényérvényesítés, kollektív jogorvoslati mechanizmus, csoportos igényérvényesítés, csoportper fogalmakat. Nem ritka az Egyesült Államok class actionjének csoportos perléssel történő azonosítása sem. Megállapíthatjuk, hogy a magyar jogirodalomban nem alakult ki a kollektív igényérvényesítési mechanizmusok kellően egzakt rendszerezése.

Másfelől, ha a tételes jogi szabályozás területére lépünk, újabb szempontokat állapíthatunk meg. Ezek a tárgykörök azon túl, hogy a szabályozás vezérfonalát megadják, az együttes perlés modelljeinek csoportosítására is szolgáltatnak szempontokat. Ezek alapján a rendszerben négyféle csoportosítást alakítottam ki. Az első szempont az igényérvényesítés helye, a második az igényérvényesítés célja, a harmadik a perindítási jogosultság hordozói, a negyedik pedig az együttes perlésben történő részvétel és a hozzájárulás jellege.

Az igényérvényesítés *helye* szerint megkülönböztetjük a rendes bíróságok előtt zajló kollektív igényérvényesítést, illetve egyes alternatív vitarendezési mechanizmusokat.

⁸ NAGY 2011 164.

Az igényérvényesítés *célja* szerint beszélünk közérdekű igényérvényesítésről és magánjogi jellegű igényérvényesítésről.

Az igényérvényesítésre *jogosultak* lehetnek a nem anyagi jogosultak, illetve az anyagi jogosultak.

A csoportosítás utolsó szempontja, az együttes perlésben történő részvétel⁹ alapján megkülönböztethetjük az ún. opt-in, az opt-out és a vegyes modelleket. Az opt-in modellek esetében a rendszer alapja, hogy valakinek ahhoz, hogy a csoport tagjai közé tartozzon – azaz hogy rá is kiterjedjen a perben megszülető ítélet vagy egyezség hatálya –, kifejezetten hozzá kell járulnia a perhez, meg kell hatalmaznia a csoportot képviselő szervet vagy a reprezentatív feleket.¹⁰ A csoportos igényérvényesítés efféle megvalósulása az európai kontinensen terjedt el. Az opt-out rendszer az opt-in modell ellentétéjeként működik. Ebben a rendszerben a per kezdeményezésével vagy a pert engedélyező bírósági végzéssel minden érintett, azaz a csoport összes tagja részévé válik a pernek, a perben hozandó ítélet hatálya ki fog terjedni rá. Nincs szükség kifejezett meghatalmazásra, az egyes tagok kiléphetnek a csoportból, ilyen tartalmú nyilatkozat megtétele esetén.¹¹ Az opt-out rendszer az amerikai class action sajátossága.¹² A Rule 23-ban szabályozott class actionre főképp az angol és amerikai szakirodalom ad pontos definíciókat, a magyar szerzők közül kevesen vállalkoztak az amerikai csoportos per átfogó fogalmának megalkotására. A class action lényege, hogy egy adott csoport reprezentatív felei érvényesíthetik a csoport tagjainak követelését, anélkül azonban, hogy azoknak kifejezetten hozzá kellene járulniuk a keresethez, illetve a per megindításához. Lényegi jellemzője a jogintézménynek, hogy a csoport tagjai a csoportból kiléphetnek. Sajátos, a szabályozás általános, átfogó jellege, mind tárgyi értelemben, mind a szankció tekintetében.¹³

A fent ismertetett rendszer szerint tehát az amerikai class action olyan magánjogi jellegű kollektív igényérvényesítési modell, mely rendes bíróságok előtt zajlik, adott a lehetőség a csoportból történő kilépésre, és az igényérvényesítést az anyagi jogosultak kezdeményezik.

IV. Aclassaction eredete és kialakulása

A classaction hosszan tartó jogfejlődés eredménye.¹⁴ A jogintézmény első felbukkanása a középkorra tehető. Az első class action-szerű eljárást 1125-ben kezdeményezték. Akkoriban az ilyen eljárások során egy falu vagy egy mezőgazdasági közösség alkotta a csoportot. Az első csoportos keresetet 1309-ben nyújtották be a Discart vs. Otes ügyben. Akkoriban a Csatorna-szigetek gazdag földbirtokosa azt állította, hogy a földjei után a bérleti díjak és az

⁹ NAGY 2010. 93- 94.

¹⁰ NAGY 2008. 12.

¹¹ NAGY 2010. 94.

¹² Ez a modell fedezhető fel Ausztráliában és Kanadában is, valamint az európai kontinensen Spanyolországban és Portugáliában.

¹³ NAGY 2010 96.

¹⁴ YEAZELLI 1987.

egyéb követelések francia pénznemben illetik meg őt. Emiatt perelte be őt a földhasználók nagyobb csoportja.¹⁵

A jogintézmény gyökerei tehát az angolszász jogrendszerben keresendők, egészen az angol equity jogig nyúlnak vissza. Ugyanis a csoportos igényérvényesítés létrehívását a méltányosság, mint etikai kategória jogi rangra emelése idézte elő. A valódi, kiterjedt jogvédelem garantálása érdekében került az equity-igazságszolgáltatásba a minden érdekelt félből álló pertársaság (*compulsory joinder*). Nehézségeket okozott azonban az, hogy minden olyan ügy kívül rekedt a bíróság elé vitt ügyek körén, melyben minden érdekelt fél bíróság előtti együttes megjelenése nem volt lehetséges. Ezen túlmenően amíg a common law bíróságok kötelező egyesítési szabályai enyhék voltak, addig a kancelláriai bíróságok az ügyek sokszorozódásának elkerülése végett kötelezővé tették a kapcsolódó igények egy eljárásban való érvényesítését. A kényszerű keresethalmazással azonban együtt járt az igazságtalanság és a renyhe igazságszolgáltatás olyan esetekben, amikor nagyszámú fél csatlakozása vált szükségessé. Ezért speciális dekrétumokat bocsátottak ki (*Bills of Peace*), amelyek egy képviselő számára lehetővé tették az ügy lefolytatását, s a döntés valamennyi tag számára kötelező volt.¹⁶

Ezen problémák kiküszöbölésének igényei vezettek el a class action kialakításához. Az amerikai jogintézmény kialakulása is fentihez hasonló utat járt be. Az Amerikai Egyesült Államokban az első csoportper 1833-ban indították, akkor még a Rule 48 alapján. A szabály alapján egy nagyobb csoport eljárhatott egyenként, abban az esetben, ha a csoport létszáma veszélyeztette az eljárás hatékonyságát. A Rule 48 hátránya az volt, hogy a csoport minden tagjának jelen kellett lenni a tárgyalások során. Később ezt a hátrányt küszöbölték ki a Rule 38 a XX. század fordulóján.¹⁷

Az Egyesült Államokban a mai értelemben vett class action már 1912-től lehetővé vált. Ekkoriban három, egymástól elkülönülő esete létezett. A true class action esetében a kereset magába foglalta minden csoporttag jogát, attól függetlenül, hogy a keresetben meg voltak-e nevezve.¹⁸ Az class action hybrid esetében több jog állt fenn egy adott dologra nézve. A spurious class action esetében a csoport tagjai több olyan jogért perlekedtek, melyet közös tény vagy jogi kérdés kötött össze, és e jogok egy keresetben érvényesíthetőek voltak. A class action fenti három esete azonban, főként az elhatárolási nehézségek miatt, nem felelt meg a gyakorlat követelményeinek.¹⁹

A class action szabályának alapjai 1938-ban váltak a Szövetségi Eljárásjogi Szabályzat részévé, majd a vonatkozó jogszabályokat jelentősen és átfogóan módosították az 1966-os novellával. Tehát a fentebb említett Rule 23 csak 2003-ban, kisebb módosítás után nyerte el maihoz nagyon hasonló formáját.²⁰ Ezt követően 2005-ben George W. Bush írta alá azt a

¹⁵ The history of class action lawsuits (http://www.ehow.com/facts_6789433_history-class_action-lawsuits.html) (letöltve: 2014. június 9.)

¹⁶ UDVARDY 2013. 457.

¹⁷ The history of class action-lawsuits (http://www.ehow.com/facts_6789433_history-class_action-lawsuits.html) (letöltve: 2014. június 9.)

¹⁸ The Federal Class Action Practice Manual: Historical Development and General Principles (<http://www.classactionlitigation.com/fcapmanual/chapter1.html>) (letöltve: 2012. január 5.)

¹⁹ GÁTOS 1992. 100-101.

²⁰ NAGY 2010. 96.

törvényt, mely a Class Action Fairness Act of 2005 nevet viseli. A jogszabálynak már a neve is mutatja, hogy célja, hogy megakadályozza az amerikai csoportper visszaélészerű, jogellenes alkalmazását.²¹

Egy amerikai bíróság maga is meg fogalmazta egy 1948-ban született ítéletében, hogy a class action a méltányosság találmányának tekinthető, ugyanis a class action megszületését az a gyakorlati szükségesség előzte meg, mely szerint nélkülözhetetlen egy olyan eljárásjogi eszköz, mely segítségével a nagyszámú peres felekből álló, közös érdekeltségű csoportok nem lesznek megakadályozva abban, hogy méltányos jogaikat érvényesíthessék.²²

V. Összegzés, az Európai Bizottság ajánlása

Az amerikai class action modell kialakulásának és elméleti hátterének ismertetése után egyetértek azzal, ahogy Réti László, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke a 2010 februárjában kelt levelében fogalmazott. Véleménye szerint a csoportos perlés bevezetésével a jogalkotás a jogkereső közönség felé régóta fennálló tartozását törleszteni, mivel a csoportos igényérvényesítés sajátosságainak megfelelő eljárásrendek és intézményes garanciák hiányának következtében a kárvallottak tömegeit érintő ügyekben elnehezül a jogérvényesítés.²³ Belátható, hogy a class action eredete és elméleti háttere, és a szabályozás indoklottsága jórészt hazánk társadalmi és gazdasági helyzetében, valamint jogrendszerében is megállja a helyét.

2013. június 11. napján kiadott ajánlásában az Európai Bizottság is iránymutatást adott ahhoz, hogy az Európai Unió tagállamainak milyen kollektív igényérvényesítési mechanizmusokat kell kialakítaniuk. A Bizottság ajánlása felkéri a tagállamokat, hogy alakítsák ki a kollektív jogorvoslat nemzeti rendszerét, és közös európai elveket határoz meg, amelyet ezeknek a rendszereknek tiszteletben kell tartaniuk.

Az első elv szerint a tagállamoknak olyan kollektív jogorvoslati rendszert kell kialakítaniuk, amely lehetővé teszi a magánszemélyek és szervezetek számára, hogy az uniós jog által biztosított jogaik sérelme esetén a jogsértés megszüntetésére irányuló bírósági kereseteket indítsanak (ez a jogsértés megszüntetésére irányuló jogorvoslat), továbbá azt, hogy az ilyen jogsértések miatt elszenvedett kárért kártérítést követeljenek (ez a kártérítésre irányuló jogorvoslat), amikor ugyanazon jogellenes gyakorlat sok személynek okoz kárt.

A második elv alapján a tagállamoknak olyan kollektív jogorvoslati eljárásokat kell biztosítaniuk, amelyek tisztességesek, méltányosak, gyorsak és nem járnak olyan költségvonzattal, amely kizárná az eljárás igénybevételét.

²¹New Federal Legislation: The Class Action Fairness Act 2005: <http://www2.gtlaw.com/pub/alerts/2005/0302.asp> (letöltve: 2011. december 1.)

²² Montgomery Ward & Co. v Langer, 168 F. 2d 182, 187 (8th Cir. 1948)

²³ RÉTI LÁSZLÓNAK, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnökének, 2010 februárjában kelt, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumnak címzett levele, 1.

A harmadik elv tanúsága szerint a kollektív jogorvoslati rendszereknek főszabályként a részvétel kinyilvánításának elvén („opt-in”) kell alapulniuk, amelynek értelmében a felperes pertársaságok a tagok közvetlenül kinyilvánított hozzájárulása révén jönnek létre.

Negyedszer a Bizottság fontos eljárási biztosítékokat javasol annak érdekében, hogy a kollektív jogorvoslati rendszerekkel való visszaélés ne legyen kifizetődő. Így például ajánlatos, hogy a tagállamok ne tegyék tehetővé a sikerdíjat, amely ösztönözheti a visszaéléseket. Emellett a felperéseket képviselő szervezeteknek nonprofit jellegűeknek kell lenniük, annak biztosítása érdekében, hogy e szervezetek a tömeges károkozással járó helyzet miatt kárt szenvedők érdekei szerint járnak el. A visszaélésszerű pereskedés megelőzésének másik eszköze a büntető jellegű kártérítés tilalma, mivel az ilyen kártérítés általában erősíti a keresetekhez fűződő gazdasági érdekeket.

Ötödik elvként a kollektív perben a bíró számára kell biztosítani a központi szerepet; neki kell gondoskodnia az ügy hatékony kezeléséről, és különös figyelmet kell fordítania az esetleges visszaélések elkerülésére.

Végül az ajánlás ösztönzi az alternatív vitarendezési eljárást is, felszólítva arra, hogy e lehetőséget megegyezéssel alapon tegyék elérhetővé a felek számára.²⁴

Tény, hogy az amerikai class action mechanikus recepciója nem volna célravezető az eljárás egyes speciális sarokpontjai miatt (pl. költségviselési szabályok)²⁵. Belátható, hogy az Európai Bizottság ajánlása is kategorikusan elfordul az amerikai csoportperektől. Álláspontom szerint, mindezek ellenére, a class action modell vizsgálata is hasznos lehet a hazai jogintézmény megalkotása során. Hiszen a class action számos olyan perjogi megoldásra rámutat, melynek alkalmazását érdemes megfontolni (pl. intézményrendszer kiépítése), továbbá melyek alkalmazását érdemes kikerülni a hazánk jogtörténeti, jogszociológiai környezetébe és sajátos jogpolitikai céljainkat megvalósítani kívánó jogrendszerébe beépítendő, hatékony kollektív igényérvényesítési mechanizmus kialakítása során.

Felhasznált irodalom

Tanulmányok

ARANYI PÉTER: A fogyasztók kollektív igényérvényesítésének modelljei és módszerei. *Fogyasztóvédelmi Szemle* 2010. 1. szám

GÁTOS GYÖRGY: Perbeli igényérvényesítés közösségi érdeksérelem esetén (az amerikai „class action”). *Magyar Jog*, 1992. 2. szám

NAGY CSONGOR ISTVÁN: A csoportos igényérvényesítés lehetőségei és gazdaságtana a magyar jogban. *Jogtudományi Közlöny* 2011. 3. szám

²⁴ A Bizottság az igazságszolgáltatáshoz való tényleges hozzáférés biztosítása érdekében kollektív jogorvoslati mechanizmusok kialakítását ajánlja a tagállamoknak (http://europa.eu/rapid/press-release_ip-13-524_hu.htm) (letöltve: 2013. december 3.)

²⁵ ÜDVARDY 2013. 449.

NAGY CSONGOR ISTVÁN: A csoportos igényérvényesítés összehasonlító jogi modelljei – 1. rész Az amerikai class action. *Külgazdaság* 2010. szeptember-október

NAGY CSONGOR ISTVÁN: Versenyjogsértés és kártérítés: a magánjogi jogérvényesítés meghonosításának lehetőségei a magyar jogban. A tételes jogi keretekben rejlő lehetőségek és a rendelkezésre álló jogalkotási alternatívák, 2008. (http://www.ajk.elte.hu/file/DI_Nagy_Csongor_Istvan_dis.pdf) (2012. január 3.)

RÉTI LÁSZLÓNAK, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnökének, 2010 februárjában kelt, Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumnak címzett levele

SZABÓ PÉTER – BELÉNYESI PÁL: Az ügyvédi munkadíj egyik sajátos fajtája, az úgynevezett contingency fee szerepe a versenyjogi jogsértésekből eredő igények bíróság előtti érvényesítésében, in: Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények, szerk.: BOYTHA Györgyné, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2008.

UDVARDY SÁNDOR: Az amerikai class action elméleti háttere és jogszabályi konstrukciója, In: Codificatio Processualis Civilis, Studia In Honorem Németh János (szerk.: Varga István), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013.

YEAZELLI, STEPHEN C.: From medieval group litigation to the modern class action, New Haven – London, 1987.

Jogforrások, bírósági döntések

- a Polgári Perrendtartásról szóló 1952. évi III. számú törvény
- Montgomery Ward & Co. v Langer, 168 F. 2d 182, 187 (8th Cir. 1948)
- T/11332. számú törvényjavaslat az 1952. évi III. számú törvény módosításáról
- Zöld Könyv a kollektív fogyasztói jogorvoslatokról, Európai Unió Bizottsága, COM (2008) 794, 2008., 7. o.

Internetes hivatkozások

A Bizottság az igazságszolgáltatáshoz való tényleges hozzáférés biztosítása érdekében kollektív jogorvoslati mechanizmusok kialakítását ajánlja a tagállamoknak http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-524_hu.htm (letöltve: 2013. december 3.)

[A csoportos igényérvényesítés perspektívái a magyar jogban – Beszámoló a Polgári Eljárásjogászok Klubjának rendezvényéről http://www.jogiforum.hu/hirek/23819](http://www.jogiforum.hu/hirek/23819) (letöltve: 2011. november 10.)

New Federal Legislation: The Class Action Fairness Act 2005 (<http://www2.gtlaw.com/pub/alerts/2005/0302.asp>) (letöltve: 2011. december 1.)

The Federal Class Action Practice Manual: Historical Development and General Principles (<http://www.classactionlitigation.com/fcapmanual/chapter1.html>) (letöltve: 2012. január 5.)

The history of class action-lawsuits (http://www.ehow.com/facts_6789433_history-class_action-lawsuits.html) (letöltve: 2014. június 9.)

KASZÁS ESZTER

Polgári Eljárásjogi Tanszék

Témavezető: dr. Varga István tanszékvezető habil. egyetemi docens

AZ ORVOS POLGÁRI JOGI FELELŐSSÉGÉNEK EGYES KÉRDÉSEI

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) hatálybalépését megelőzően az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigényekre a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség polgári jogi szabályait kellett alkalmazni. Az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben 2014. március 15. napját megelőzően keletkezett kárigények miatt indult kártérítési pereket a bíróságok az alábbi jogszabályi rendelkezések figyelembevételével bírálták el.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) 348. § (1) bekezdése értelmében, ha az alkalmazott munkaviszonyával összefüggésben harmadik személynek kárt okoz, jogszabály eltérő rendelkezése hiányában a károsulttal szemben a munkáltató a felelős¹. A hivatkozott rendelkezés értelmében egyértelműen megállapítható, hogy az alperes az egészségügyi szolgáltató, ez legtöbb esetben a közintézetként működő kórház, ugyanakkor hangsúlyozni szükséges, hogy egyre inkább szaporodnak a magánszolgáltatókkal szembeni peres eljárások is. Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 244. § alapján az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben 2014. március 15. napja előtt keletkezett kárigények tekintetében a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség polgári jogi szabályait kell megfelelően alkalmazni.

A régi Ptk. 318. § szerint a szerződésszegésért való felelősségre, valamint a kártérítés mértékére a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályait kell alkalmazni². Az előbbi utaló norma alapján a bíróságok a régi Ptk. 339. § (1) bekezdésére figyelemmel bírálják el a 2014. március 15. napja előtt keletkezett kárigények érvényesítése iránti pereket, amely rögzíti, hogy aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentésül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható³.

A régi Ptk. 339. § (1) bekezdése szerinti elvárható magatartás mértékét, valamint a gyógyító-megelőző tevékenységet ellátó orvosok működésének szabályait az Eütv. rendelkezései tartalmazzák. A hivatkozott jogszabály 77. § (3) bekezdése szerint minden beteget – az ellátás igénybevételének jogcímére tekintet nélkül – az ellátásban részt vevőktől elvárható gondossággal, valamint a szakmai és etikai szabályok, illetve irányelvek betartásával kell ellátni⁴.

¹ Régi Ptk. 348. § (1) bekezdés

² Régi Ptk. 318. §

³ Régi Ptk. 339. § (1) bekezdés

⁴ Eütv. 77. § (3)

A kártérítési jog területén a Ptk. egyik legfontosabb újítása a szerződésszegésért és a szerződésen kívüli kártérítésért való felelősség szétválasztása volt. A szétválasztás elvi indokaként hangsúlyozták, hogy a szerződéses viszonyokban az elvárhatóság mércéje magasabb, ezért szigorúbb kimentési szabályok előírása indokolt a szerződésszegő fél számára. A szerződésszegésért való felelősség esetén a Ptk. szakít a felróhatósági alapú felelősségi rendszerrel, azonban a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség a Ptk. alapján továbbra is a károkozó felróhatóságán alapul.

Ennek megfelelően a Ptk. 6:142. § szerint, aki a szerződés megszegésével a másik félnek kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentésül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a szerződésszegést ellenőrzési körén kívül eső, a szerződéskötés időpontjában előre nem látható körülmény okozta, és nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje, vagy a kárt elhárítsa⁵. A Ptk. 6:143. § (2) bekezdése alapján a szerződésszegés következményeként a jogosult vagyonában keletkezett egyéb károkat és az elmaradt vagyoni előnyt olyan mértékben kell megtéríteni, amilyen mértékben a jogosult bizonyítja, hogy a kár, mint a szerződésszegés lehetséges következménye a szerződés megkötésének időpontjában előre látható volt⁶.

Annak ellenére, hogy a jogalkotó bevezette az előreláthatósági korlátot, könnyen belátható, hogy az orvosi perekben az egészségügyi szolgáltatók szinte kilátástalan helyzetbe kerülnének a kimentés körében. Nehéz elképzelni ugyanis, hogy az egészségügyi szolgáltató alperesek sikeresen tudnák azt bizonyítani, hogy a beteg egészségkárosodását vagy halálát az ellenőrzési körükön kívül eső és előre nem látható körülmény okozta. Tovább nehezíti az egészségügyi szolgáltató helyzetét, hogy az előreláthatósági korlátot objektíven kell értelmezni, amelynek eredményeként nemcsak az adott szolgáltató által ténylegesen előre látható károkat kell figyelembe venni, hanem mindazokat, amelyeket egy hozzá hasonló helyzetben lévő egészségügyi szolgáltató ésszerűen, kellő gondossággal mellett előre láthatott.

A kialakult, problematikus helyzetet oldotta fel az egyes törvényeknek az új polgári törvénykönyv hatálybalépésével összefüggő módosításáról szóló 2013. évi CCLII. törvény (a továbbiakban: Mód. tv.), amely számos jogszabályt, így többek között az Eütv.-t is módosította. A Mód. tv. 8. § (20) bekezdése értelmében az orvosi jogviszony kikerült a kontraktuális felelősség szabályai alól, ezáltal az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigények esetén 2014. március 15. napját követően a szerződésen kívüli károkozás szabályai érvényesülnek.

A 2014. március 15. napját követő káreseményekre a bíróságoknak az Eütv. módosított 244. §-át kell alkalmazniuk, amelynek (1) bekezdése rögzíti, hogy az egészségügyi szolgáltatás keretében végzett ellátás során okozott kárért és személyiségi jogsértésért az egészségügyi szolgáltató tartozik felelősséggel, illetve helytállással.

Ha a törvény alapján az egészségügyi dolgozó a saját nevében és felelősségére nyújtott egészségügyi szolgáltatást, az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben okozott kárért és személyiségi jogsértésért az egészségügyi dolgozó tartozik felelősséggel, illetve helytállással⁷. Az Eütv. 244. § (2) bekezdése pedig kimondja, hogy az egészségügyi

⁵ Ptk. 6:142. §

⁶ Ptk. 6:143. § (2) bekezdés

⁷ Eütv. 244. § (1) bekezdés

szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigényekre, illetve a személyiségi jogsértések esetén követelhető igényekre a Ptk.-nak a szerződésen kívül okozott kárért való felelősségre, valamint a személyiségi jogok megsértésének szankcióira vonatkozó szabályokat kell megfelelően alkalmazni⁸.

A szerződésen kívül okozott kárért való felelősség körében a Ptk. hármas célt követett: egyrészt a törvénybe integrálni az eddig külön törvényekben szabályozott, de a Ptk.-ba illeszthető felelősségi alakzatokat, másrészt beemelni a kódexbe a bírói gyakorlatban kialakult jogtételeket, harmadrészt pedig új szabályokat bevezetni azokon a pontokon, ahol az eddigi joggyakorlat nem tudott kielégítő megoldást nyújtani a régi Ptk. szabályai alapján felmerült problémákra. Az első célkitűzés eredményeként került a kódexbe a termékfelelősség, a második alapján definiálja a Ptk. például az üzembentartó fogalmát, és szabályozza a többek közös károkozását, a harmadik alapján pedig meghatározták az okozatossági lánc elvágását szolgáló előreláthatóság fogalmát⁹.

A Ptk. a jogirodalomban és a joggyakorlatban kialakult vitát eldöntve kimondja, hogy a törvény tiltja a jogellenes károkozást, tehát a kártérítés feltételeként megkívánt jogellenesség külön bizonyítása szükségtelen, a károkozás ténye önmagában bizonyítja a magatartás jogellenességét. Az előbbi álláspont egyébként az újabb bírói gyakorlatban is megjelent. Számos bírósági határozat mondta ki, hogy a károkért való felelősség szempontjából jogellenes minden olyan magatartás, amely károsodásra vezet, kivéve, ha a károkozó magatartás jogellenességét kizáró ok áll fenn¹⁰. Ugyanakkor a jogalkalmazási gyakorlat, különösen az alsóbíróságok gyakorlata, a károkozó magatartás jogellenességének, jogszabályba ütközésének a megjelölését és igazolását számos esetben megkívánta, ezért volt szükség, hogy a Ptk. kimondja a neminem leadere elvét, vagyis azt, hogy a 6:520. §-ban meghatározott kivételekkel minden károkozás jogellenes. A fent kifejtettekből kitűnik, hogy az orvosi kártérítési felelősség jogalapja tekintetében nem következett be alapvető változás, a korábbiaknak megfelelően az egészségügyi szolgáltató kimentheti magát, ha igazolja, hogy az elvárható gondossággal járt el. A Ptk. 6:519. § szerint, aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. Mentésül a felelősség alól a károkozó, ha bizonyítja, hogy magatartása nem volt felróható¹¹. A szerződésen kívüli károkozás hatályos, hivatkozott szabálya tartalmát tekintve tehát megegyezik a régi Ptk. 339. §-ában foglaltakkal, megjegyezendő azonban, hogy a felróhatóság meghatározását nem tartalmazza.

Szükséges volt ugyanakkor rögzíteni, hogy nem állapítható meg az okozati összefüggés azzal a kárral kapcsolatban, amelyet a károkozó nem látott előre és nem is kellett előre látnia¹².

Megoldást kínál az új szabályozás arra a problémára, hogy az okozott kár megtérítésének általános elve arra vezetett, illetve vezethetett, hogy rendkívül távoli, a károkozó által fel nem mérhető károk megtérítését is lehetett igényelni. A bíróságok különböző megoldásokkal próbálták az ilyen károk megtérítését elkerülni. A Ptk., elismerve a bíróságok törekvésének

⁸ Eütv. 244. § (2) bekezdés

⁹ VÉKÁS 2013. 943.

¹⁰ BDT2007.1689

¹¹ Ptk. 6: 519. §

¹² Ptk. 6: 521. §

indokoltságát, az ítékezésben is megjelenő előreláthatósági korlát szerint elvágja az okozati láncot az olyan károk esetében, amelyet a károkozó nem látott előre és nem is kellett előre látnia. Az előbbieken alapján megállapítható, hogy ez a szabály sem jelent novumot, hiszen az okozati összefüggés vizsgálata során a jogalkalmazók eddig is a Ptk. 6:521. §-ában rögzített elvi megfontolás alapján jártak el, így az egészségügyi szolgáltató sikeresen kimenthette magát azzal, ha bizonyította, hogy a beteg egészségkárosodása vagy halála nem a kezelési hiba miatt következett be, vagy attól függetlenül is bekövetkezett volna.

Az Eütv. módosított szabálya alapján tehát a vagyoni károk körében továbbra is marad a teljes kártérítés elve, figyelemmel arra, hogy az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben keletkezett kárigényekre az új Ptk. szerződésen kívül okozott kárért való felelősségre vonatkozó szabályait kell megfelelően alkalmazni. Tehát a károkozó köteles megtéríteni a károsult vagyonában beállott értékcsökkenést, az elmaradt vagyoni előnyt és a károsultat ért vagyoni hátrányok kiküszöböléséhez szükséges költségeket¹³.

Az egészségügyre fordítható források szűkössége veti fel azt a kérdést, hogy a fizetendő kártérítés mértékét nem lenne-e indokolt törvényben korlátozni. Magyarországon az egészségügyi szolgáltatók felelősségbiztosítása a megítélt kártérítési összegeket csak kisebb részben fedezi, így a szolgáltatók kénytelenek a gyógyító ellátásra rendelkezésre álló szűkös forrásaikat igénybe venni annak érdekében, hogy kifizessék a károsultnak járó kártérítést. A felelősségbiztosítás két okból is csak részben fedezi a kifizetendő kártérítési összegeket: egyrészt a szerződésben rögzített, rendszerint nagyon alacsony biztosítási összeghatár miatt, másrészt a szerződésben foglalt, az egészségügyi szolgáltatók szempontjából előnytelen feltételek miatt, amelyek igen sok esetben vezetnek a biztosító mentesüléséhez.

Az egészségügyi kártérítési eljárásokban a kártérítés limitálása mellett szólhat a károkozó vagyoni helyzete, ugyanis az egészségügyre fordítható források közismerten limitáltak, az „orvosilag lehetséges” és a „gazdaságilag megengedhető” ellátások fogalma és köre gyakran nem fedik egymást. A kettő között jelentős a különbség még azokban a tehető országokban is, ahol a nemzeti jövedelem jelentősebb százalékát fordíthatják az egészségügyi ellátásra¹⁴.

Ennek következménye, hogy a beteg (vagy a betegek egy része) bizonyos, orvosi szempontból indokolt ellátásokat egyáltalán nem kap meg, másokat pedig nem olyan minőségben, mint ami orvosi szempontból a legmegfelelőbb volna. Fontos azonban rögzíteni, hogy az egészségügyi ellátások társadalombiztosítási finanszírozása a valós ráfordításokat csak meghatározott körben, szűkösen fedezi, a teljesítményfinanszírozás rendszerében az egy ellátási esetre jutó, előre meghatározott összegből kell kigazdálkodni az összes költséget abban az esetben is, ha esetleg az adott beteg ellátása többbe került.

Az egészségügyben számos, olyan esettel találkozhatunk, amikor, ha a beteg jó vagy gyorsabb funkcionális gyógyulást akar elérni, akkor ez csak úgy lehetséges, ha saját költségén további szolgáltatásokat (gyógytorna stb.) vásárol, különösen megfigyelhető ez a testi épségben keletkezett károk rehabilitációja és az utókezelése terén. Ugyanakkor a bírói gyakorlat a kártérítés számításakor ezeket az egészségbiztosítás által nem vagy csak részben fedezett költségeket is piaci áron veszi figyelembe, ami bizonyos esetekben igazságtalannak

¹³ Ptk. 522. § (2) bekezdés

¹⁴ DÓSA 2010. 48.

tűnhet¹⁵. A bírói gyakorlatból vett példával szemléltetve: egy spasztikus parézisben szenvedő gyerek esetében a bíróság megítélte a gyógyúszás és a gyógytorna költségeit is, annak ellenére, hogy ezek a társadalombiztosítás alapján, biztosítottként nincsenek benne az egészségbiztosító által nyújtott szolgáltatások körében¹⁶. Többek között erre is vezethető vissza az a szakmai és a laikus közvélemény számára is nehezen megszokható és rendkívül éles kontraszt, ami a szolgáltatásért járó szerény díjazás és a hibás teljesítés esetén megítélt, a károsult minden ráfordítását piaci értékén számító kártérítési összegek között kialakult.

Sajátságos a bírói gyakorlat atekintetben, hogy például megítéli az akupunktúrára, a hagyományos kínai orvoslásra fordított összegeket is, azonban a hálapénzre fordított kiadásokat nem. A Legfelsőbb Bíróság ezzel kapcsolatban úgy foglalt állást, hogy a hálapénz azért nem vonható a kár polgári jogi fogalmának körébe, mert azt a beteg saját elhatározásából, önként adja, nem tekinthető olyan szükséges költségnek, amely az alperesre áthárítható lenne¹⁷. Megítélésem szerint a kártérítés alapvető funkcióját gyengíti ez az érvelés, hiszen az egészségügyi ellátásra fordítható források nagyságából csak olyan következtetés vonható le, hogy azok szűkösek, azonban az nem feltétlenül következik, hogy a károsult a tényleges kára helyett kevesebbet kapjon. Az előbbieket alapján feltehető az a kérdés, hogy a kártérítés kifizetése miatt az ellátási költségeket terheli, jóllehet ez egyrészt az általános igazságérzettel sem találkozik feltétlenül, másrészt pedig alkalmas arra, hogy az egészségügyi szolgáltatókat és a betegeket feleslegesen szembe állítsa egymással.

A kártérítés felső határának jogszabályi meghatározása a teljes kártérítés elvének áttörését jelentené. A teljes reparáció feladata – a károsult oldaláról szemlélve – az, hogy őt olyan helyzetbe hozza, amilyenben a károsítás nélkül lenne¹⁸, a jogszabályi felső határ esetén ez nem teljesülne, hiszen az afeletti kárát a károsult maga viselné. A kártérítés limitálása ugyanakkor természetes igény, a felelősség korlátozásának eszköze, a Ptk. 6: 521. § szerinti előreláthatóság feltételének beiktatása, vagyis a kártérítési felelősség mértékének az előre látható kárra történő korlátozása¹⁹.

A hivatkozott szabály természetesen továbbra is a bíróságok mérlegelését teszi szükségessé, azonban a rendelkezés alkalmas lehet arra, hogy megteremtse a kiszámítható és egységes ítélkezési gyakorlatot.

A legújabb bírói gyakorlatban az okozatosságot tekintve az a tendencia figyelhető meg, hogy az okozati összefüggés kisebb valószínűsége is elég a felelősség megállapításához, sőt a gyógyulási esély elvételével kapcsolatos ügyekben az okozati összefüggés jelenlegi értelmezésével a felelősség határainak erőteljes kitágítását figyelhetjük meg. A teljes reparáció elve nem mindig érvényesül teljes következetességgel. Érvényesülésének korlátozása terén Eörsi két korszakot különböztet meg²⁰. Az első korszakban a vétkesség foka intézményesen befolyásolta a kártérítés mértékét, a második korszakban a reparációt a bíró az összes körülmény mérlegelésével csökkentheti, vagy jogszabály állapít meg korlátozott

¹⁵ HIDVÉGINÉ DR. ADORJÁN – SÁRINÉ DR. SIMKÓ 2013. 43.

¹⁶ Legfelsőbb Bíróság Pf. III. 22.306/1995.

¹⁷ Legfelsőbb Bíróság Pfv. X. 24.130/1997., BH 1998.533.

¹⁸ EÖRSI 1961. 428.

¹⁹ VÉKÁS 2002. 205-238.

²⁰ EÖRSI 1961. 423.

felelősséget. A magyar polgári jog szabályai között is megtalálható volt olyan rendelkezés, amely a károkozó vagyoni helyzetének figyelembe vételét lehetővé tette: a régi Ptk. 339. §-ának (2) bekezdése kimondja, hogy a bíróság a kárért felelős személyt rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények alapján a felelősség alól részben mentesítheti. Ezt a szabályt azonban a bírói gyakorlat gyakorlatilag egyáltalán nem használta, így a Ptk.-ban mellőzték is a rögzítését.

A testi épségben és életben keletkezett károkra is vonatkozó jogszabályi korlátozásra a veszélyes üzemi felelősség körében találunk példát. A nemzetközi légifuvarozásra vonatkozó egyes jogszabályok egyesítése tárgyában, Varsóban, 1929. október 12. napján aláírt egyezmény 22. cikke értelmében személyek fuvarozása esetében a fuvarozó felelőssége minden egyes utassal szemben kettőszázötvenezer frank összegre korlátozott²¹. A magyar szabályozás szerint a légitársaság üzemeltetőjének az utasok halála, vagy testi sérülése esetére utasonként harmincmillió forint összegű felelősségbiztosítási fedezettel kell rendelkeznie.²²

A német jogirodalom két elméleti modellt dolgozott ki a kártérítés korlátozására: az egyik az okozati lánc megszakítását, a másik a megsértett norma célját (*Schutzzweck der Norm*) használja fel. Az utóbbi szerint csak a norma célja által védett érdekek körén belül lehet a károkat megítélni, ennek a tájékoztatás hiányával kapcsolatos kártérítési ügyekben van leginkább jelentősége²³.

A külföldi példákra tekintve, az Egyesült Államokban az egészségügyi szolgáltatókkal szemben indított kártérítési eljárásokban először Kaliforniában maximálták a nem vagyoni kártérítés összegét²⁴, majd számos tagállam követte ezt a példát. Alaszkában sajtósági megoldást alkalmaztak nemcsak az egészségügyi szolgáltatókkal szemben indított kártérítési eljárásokban, hanem mindenfajta kártérítési ügyre. A kártérítési összeg felső határa négyszázezer dollár vagy pedig nyolcezer dollár szorozva a felperes várhatóan hátralévő életéveinek számával, azonban ez utóbbi sem haladhatja meg a négyszázezer dollárt. Ugyanakkor, ha a felperes súlyos testi fogyatékos állapotban szenved, akkor a fix összeg 1 millió dollárra változik, míg az életévek számával megszorozandó összeg kettőszázötvenezer dollárra. Az egyetlen tagállam Virginia, ahol a vagyoni károknál is meghatározták 1 millió dollár összegben a kártérítési összeg felső határát.²⁵

Szövetségi szinten a közelmúltban történt elmozdulás a kártérítés limitálásának kérdésében. A Bush-adminisztráció 2003 januárjában beterjesztett javaslata szerint a nem vagyoni kártérítést egységesen kettőszázötvenezer dollárban maximálták volna, a büntető kártérítés felső határa pedig a vagyoni károk kétszerese lehetne (a kettő közül az, amelyik az adott esetben magasabb összeget jelent). A javaslat azonban a törvényhozáson nem jutott keresztül, így nem lett belőle törvény.

²¹1964. évi 19. törvényerejű rendelet a nemzetközi légifuvarozásra vonatkozó egyes jogszabályok egyesítése tárgyában Varsóban, 1929. október 12-én aláírt egyezmény módosításáról Hágában, 1955. évi szeptember 28-án kelt jegyzőkönyv kihirdetéséről, XI. Cikk

²²A légitársaságok kötelező felelősségbiztosításáról szóló 39/2001. (III.5.) Korm. rendelet, 4. §

²³DÓSA 2010. 51.

²⁴California Civil Code § 3333.2.

²⁵HERZOG 1999. 621.

Európában a kártérítési összegek általános maximálására nincs példa, és a tudományos szakirodalomban megjelent ilyen felvetéseket is erős kritikával fogadták. A Tilburg csoport által végzett, jogösszehasonlító tanulmány konklúziója megállapítja, hogy, ha a kártérítési összegek korlátozásának van is létjogosultsága (ami a legtöbb európai állam jogában erősen vitatott), akkor az kizárólag az életben, testi épségben bekövetkezett károk körén kívül keresendő.²⁶ Külön kiemelik, hogy meghatározott károsulti csoport tekintetében kifejezetten önkényes lenne korlátozni a kártérítési összegeket. Álláspontjuk szerint normatív limit felállítása rendkívül arbitrális lenne, tekintettel arra, hogy különféle káreseményekről lehet szó. Abban az esetben, ha magasra helyeznék a határt, akkor lényegében felesleges lenne, hiszen a káresemények többségében soha nem használnák ki, viszont, ha nagyon alacsonyra tennék, akkor ez a károsultnak, aki maga viselné a felső határt meghaladó kárát, akár egzisztenciális csődöt is jelenthetne, ugyanakkor adott esetben nehéz lenne igazságosnak érezni az esetleg tőkeerős károkozóval szemben.

Szükséges megjegyezni, hogy a skandináv országokban sem a bírói úton igényelhető kártérítés összegét maximálták, hanem a betegnek lehetősége van arra, hogy a felrőhatóságot nem vizsgáló rendszerben érvényesítse igényét, ahol a kártérítés összegét előre meghatározott séma szerint számolják ki. A beteg azonban dönthet akként is, hogy igényét nem biztosítási úton érvényesíti, hanem a bírói utat választja, ahol viszont a kártérítést az általános szabályok szerint számítják ki.²⁷

Összességében megállapítható, hogy az egészségügyi szolgáltatók által az életben, testi épségben okozott károk esetén megítélhető (vagyoni vagy nem vagyoni) kártérítés normatív limitálására nem találunk európai példát, azt a jogirodalom is elveti. Tekintettel arra, hogy a büntető kártérítés intézményét a kontinentális jogrendszerek nem ismerik, ennek korlátozására sem találunk példát. A nem vagyoni kártérítéseknél a felső határ bevezetése akár paradox hatást is elérhetne, figyelemmel arra, hogy jelenleg a bírói gyakorlat a nem vagyoni kártérítések összegszerűségét illetően visszafogottnak tekinthető, a nagyobb összegű kártérítési ügyekben általában a vagyoni kár összege, valamint annak kamatai teszi ki a kár túlnyomó részét. A fent kifejtett álláspontokat is figyelembe véve a Ptk. sem rögzíti a kártérítési összegek felső határát, sem a vagyoni, sem a nem vagyoni, illetve az új nomenklatúra szerint a sérelemdíj esetében.

Felhasznált irodalom

DR. DÓSA Ágnes: Az orvos kártérítési felelőssége, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2010.

EÖRSI Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Akadémia Kiadó, Budapest, 1961.

²⁶ SPIER1998. 12., SPIER1996. 2-12.

²⁷ OLDERTZ 1988. 52.

HERZOG, P.: Einige neuere Entwicklungen in der Arzthaftpflicht in den Vereinigten Staaten. in: AHRENS, H-J. (Hrsg): Festschrift für Erwin Deutsch, Carl Heymans, Köln, 1999.

HIDVÉGINÉ DR. ADORJÁN LÍVIA – SÁRINÉ DR. SIMKÓ ÁGNES: Műhibák és kártérítési perek az egészségügyben, Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest, 2013.

OLDERTZ, C.: The Patient, Pharmaceutical and Security Insurances, in: Oldertz, C. Tidfelt, E. (eds.): Compensation for Personal Injury, Juristförlaget, Stockholm, 1988.

SPIER, J. (ED): The Limits of Liability - Keeping the Floodgates Shut, Kluwer, The Hague, 1996.

SPIER, J. (ED): The Limits of Expanding Liability, Kluwer, The Hague, 1998.

VÉKÁS LAJOS: Előreláthatósági klauzula szerződésszegésből eredő igényeknél. Eörsi Gyula emlékkönyv. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002.

VÉKÁS LAJOS: A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2013.